Ἐπετηρὶς

Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

Ἔτος ΚΘ΄

Ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Συλλόγου πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

ΑΘΗΝΑΙ 1959

ΕΠΕΤΗΡΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Annuaire de l'Association d'Études Byzantines (Grèce)

Διευθυντὴς ὁ καθηγητὴς ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ
(ὁδὸς Μασσαλίας 4)
Directeur: Prof. Dr. N. B. Tomadakis (Rue Massalias 4)

Διαχειριστὴς ὁ ὑφηγητὴς ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ
Διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
Administration: Dr. G. K. Spyridakis, Académie d'Athènes

Ἐπεμελήθησαν τῆς ἐκδόσεως:

Τῶν τόμων Α'–ΙΒ': Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς
» ΙΓ'–ΙΗ': Κων. Δυοβουνιώτης - Φ. Κουκουλὲς - Δ. Α. Ζακυθηνὸς
Τοῦ τόμου ΙΗ': Φ. Κουκουλὲς
Τῶν τόμων ΙΘ'–ΚΒ': Φ. Κουκουλὲς - Ν. Β. Τωμαδάκης
» ΚΓ'–ΚΘ': Ν. Β. Τωμαδάκης
Τοῦ Εὑρετηρίου τῶν τόμων Α'–Ι': Ε. Γ. Κριαρᾶς

Γραφεῖα: Ἀριστείδου 8, ὄγδοος ὄροφος
Bureau: Rue Aristidou 8/8 Athènes - Grèce

Τὰ ἀνταλλασσόμενα περιοδικὰ καὶ τὰ πρὸς ἀγγελίαν ἢ κρίσιν βιβλία ἀποστέλλονται πρὸς τὸν διευθυντήν, ὡς καὶ τὰ χειρόγραφα.

Κατ' ἀπόφασιν τοῦ Διοικητ. Συμβουλίου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1956 οἱ Ἑταῖροι καταβάλλοντες τὴν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν συνδρομὴν αὐτῶν λαμβάνουσι τὸν τόμον δωρεάν.

ΠΑΝΑΓΙΩΤῌ ΠΟΥΛΙΤΣᾼ

νομοδιδασκάλῳ καὶ δικαστῇ

Προέδρῳ τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἀπὸ τοῦ 1943

πρώην Πρωθυπουργῷ καὶ Προέδρῳ τοῦ Συμβουλίου Ἐπικρατείας
μέλει τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
καὶ πολλῶν Ἑταιρειῶν ἄλλων προεδρεύοντι ἢ μετέχοντι,
ἀνδρὶ κατὰ Χριστὸν πιστῷ καὶ κατ' ἐπιστήμην σοφῷ,
ὅλων μὲν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων ἐγκρατεῖ, τῶν Βυζαντινῶν δὲ
θεράποντι ὀτηρῷ καὶ ἐνθέρμῳ ὑποστηρικτῇ,
πολλὰ ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας μοχθήσαντι,
ἀπὸ δόγματος ὁμοφώνου τῶν Ἑταίρων
εὐχομένων ὑπὲρ ὑγιείας καὶ μακροημερεύσεως

ὁ τόμος προσφωνεῖται.

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΠΕΡΙ ΙΩΣΗΦ ΒΡΥΕΝΝΙΟΥ

Α' ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ «ΣΥΝΕΙΣΑΚΤΩΝ» ΕΝ ΚΡΗΤῌ ΚΑΙ ΚΥΠΡῼ (ΠΕΡΙ ΤΟ 1400)

Οὐδὲν ἐκπληκτικὸν ἢ περίεργον ὅτι ἡ περὶ τὸ 1400 καὶ μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐποχή, τὴν ὁποίαν περίπου καλύπτει διὰ τῆς ζωῆς του (1350;-1432;) ὁ ἐκ τῶν τελευταίων μεγάλων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Ἰωσὴφ Βρυέννιος[1], εἶναι ἐποχὴ ἐκλύσεως καὶ καταπτώσεως τῶν ἠθῶν. Ἁδροτάτην εἰκόνα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει, Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ ἠθικῆς καταπτώσεως τῆς ἑλληνικῆς (ἀλλὰ καὶ τῆς φραγκικῆς) κοινωνίας ἔδωκεν οὗτος εἰς διαφόρους του συγγραφάς, μαστιγώνων τοὺς συγχρόνους του[2] ὡς δεισιδαίμονας, παραβάτας τῶν ἠθικῶν νόμων καὶ δὴ τῶν περὶ τὴν οἰκογένειαν. Μεταξὺ αὐτῶν, φυσικώτατον εἶναι, ὁ ἔλεγχος ν' ἀπευθύνεται πρωτίστως πρὸς τοὺς κληρικούς, ἐγγάμους τε καὶ ἀγάμους.

Τὰ αἴτια τῆς διαφθορᾶς οἵαν παρουσιάζει αὐτὴν ὁ Βρυέννιος εἶναι ποικίλα. Ὡς πρὸς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν πρέπει νὰ παροραται ἡ κατάπτωσις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, περιορισθέντος ἰδίᾳ εἰς αὐτὴν καὶ μικρὰν περὶ αὐτὴν περιοχήν, οὐχὶ πάντοτε ἀσφαλῆ, καὶ εἴς τινας νήσους, καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ ἐγγύζοντος τέλους. Οἱ ἰδιῶται ἔζων πλέον δι' αὐτούς, τὸ κράτος ἦτο πτωχόν, τὰ τείχη κατέρρεον, ἀλλ' οἱ δυνατοὶ ᾠκοδόμουν τριωρόφους οἰκίας. Οἱ μοναχοὶ ἐξησφάλιζον περισσότερα τῶν δύο «ἀδελφάτων», διὰ ν' αὐξάνουν τὰ εἰσοδήματά των, οἱ ἔγγαμοι κληρικοὶ δὲν ἦσαν ὑπόδειγμα ζωῆς. Ἡ ἀπιστία, ἡ ἀσυνειδησία καὶ ἡ ἐλαφρότης δὲν ἦσαν πράγματα σπάνια. Ἡ τουρκικὴ λαῖλαψ ἐσάρωνεν ἤδη μίαν κατάστασιν ἡ ὁποία εἶχεν ὡρι-

---

1 Περὶ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ἐποχῆς του πρβλ. Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, Μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορική, ἐν Ἀθήναις 1947, 8⁰, σσ. 148, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Ἐκ τῶν νεωτέρων δημοσιευμάτων ὅρα κυρίως Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα κρητικά, ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 130-154.

2 Πρβλ. τὰς συγγραφὰς τοῦ Βρυεννίου: α') Λόγος ἐξιτήριος πρὸς τοὺς Κρῆτας Γ', 1784, σσ. 36 ἑξ., ἰδίᾳ σσ. 40-46. β') Κεφαλαίων ἑπτάκις ἑπτὰ τὸ ΛΘ' *Περὶ κρειττόνων ἐθῶν*, Ἔργα Γ', 1784, 105-109. Κεφ. ΜΖ' *Τίνες αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν*, αὐτόθι, σσ. 119-123. γ') Λόγος Γ' εἰς τὴν μεγάλην Παρασκευήν, Ἔργα Β', 1768, σσ. 244-272 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

μάσει. Πολλοὶ ἔφευγον εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀποσύροντες καὶ τὰ ἀγαθά των, διὰ νὰ λείψουν ἀπὸ τὰς εὐθύνας καὶ τοὺς κινδύνους. Ὅσοι συνεζήτουν περὶ τῶν μέσων τῆς ἀνορθώσεως — ἀνθρωπισταὶ νέου τύπου ἢ καλόγηροι εὐσεβεῖς τῆς παλαιᾶς σχολῆς — δὲν ἠδύναντο οὔτε νὰ συμφωνήσουν, οὔτε νὰ εὕρουν φάρμακον. Αἱ πωλήσεις, παραχωρήσεις ἐδαφῶν εἰς τοὺς ξένους, ἡ ὑποτέλεια εἰς τοὺς Τούρκους, ἡ οἰκονομικὴ ἐξάρτησις ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἡ ἐπαιτεία ἀπὸ τὴν Δύσιν, ἡ πτωχεία καὶ ἡ ἀδυναμία δὲν ἦσαν κλῖμα κατάλληλον διὰ ν' ἀνθήσῃ ἡ ἀρετή. Ὑπῆρχε πάντως ἡ συναίσθησις τοῦ πταίσματος.

Εἰς τὰς δύο μεγαλονήσους ἡ κατάστασις ἦτο διάφορος, διότι ἡ Κύπρος ἦτο μακρὰν καὶ τῆς Βασιλευούσης καὶ τῆς δυνατότητος συνεχῶν ἐπαναστάσεων, ἐνῷ ἡ Κρήτη συνεχῶς ἀντέδρα κατὰ τῶν κατακτητῶν καὶ εὑρίσκετο πλησιέστερον πρὸς τὴν Πόλιν παρὰ τὴν Ἑνετίαν. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ἦτο διάφορος ἐπίσης, καθὼς ἡ μὲν Κύπρος[1] εἶχεν ἐπισκόπους « ὀρθοδόξους », ὑποτεταγμένους εἰς τοὺς φραγκεπισκόπους της ἀναγκαστικῶς, ἐνῷ ἡ Κρήτη δὲν εἶχε μὲν τὸ παράπαν ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία της ἐξηρτᾶτο εὐθὺ ἐκ τοῦ οἰκουμ. Πατριαρχείου, ἀσκοῦντος ἄμεσον ἐπ' αὐτῆς ἐπιρροήν. Προκειμένου περὶ τῆς Κύπρου ἐκεῖ ἐγίνοντο ἁπλῶς δεκτοὶ οἱ πατριαρχικοὶ ἱερεῖς. Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως κοινωνικῆς συστάσεως τὰ πράγματα διέφερον, διότι εἰς Κρήτην τὸ ἑλληνικὸν ἀρχοντολόγιον (ὀρθόδοξον) ἦτο ἰσχυρόν, πλεῖστοι δὲ ὅσοι Φράγκοι εἶχον ἐξορθοδοξισθῆ (καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξηλληνίσθησαν). Πάλιν ἀπὸ ἀπόψεως χαρακτῆρος οἱ Κύπριοι ἦσαν πάντοτε εὐεπιφορώτεροι πρὸς τὰς σαρκικὰς ἁμαρτίας — λόγῳ τοῦ κλίματος καὶ τῆς γειτνιάσεως τῶν Ἀράβων — ἀπὸ τοὺς Κρῆτας, τῶν ὁποίων ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς ἔρρεπε πρὸς τὴν ἀταξίαν ἀλλ' ὁ γεωργικὸς ἦτο φύσει συντηρητικός.

Ὅμως κοινὴ ἦτο ἡ στέρησις τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ ἀπαιδευσία. Ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς ἄλλα τμήματα τοῦ δουλεύσαντος ἔθνους αἱ δύο μεγαλόνησοι — προπορευομένης ἀληθῶς τῆς Κρήτης — ἔθρεψαν πλῆθος λογίων ἀνδρῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ τὰ μοναστήριά των ἐγένοντο φροντιστήρια γραμμάτων καὶ παιδεύσεως, ἀλλ' ἡ παιδεία αὕτη δὲν ἦτο ἀσφαλῶς λαϊκὴ καὶ ὁ μέγας ὄχλος τῶν βιλλάνων - παροίκων, χωρικῶν προσκεκολλημένων εἰς τὰ κτήματα τῶν ἀρχόντων (φεουδαρχῶν), ἔμενεν ἀμαθής, δεισιδαίμων καὶ ἀπληροφόρητος. Μέγας ἀριθμὸς ἱερέων (διὰ τὴν Κρήτην περὶ τὰς 2000!) δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὅλος τὴν αὐτὴν γραμματικήν, πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν παρασκευήν. Ἑπομένως ἀντὶ ὁδηγοῦ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἦτο ὑπόδειγμα τῶν

[1] Τὰ περὶ Κύπρου κείμενα τοῦ Βρυεννίου εἶναι κυρίως δύο: α') Μελέτη τῆς τῶν Κυπρίων πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν μελετηθείσης ἑνώσεως, Β', 1768, σσ. 1 - 25 καὶ β') ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βρ. Ἰωάννῃ τῷ Συριανῷ, ἣν τὸ πρῶτον ἐδημοσίευσα ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ. 133 - 137.

κακιῶν τοῦ πλήθους. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ εἴσοδος εἰς τὸν κλῆρον ἢ ἡ κατάταξις εἰς μοναστήριον ὕψωνε τὸν κληρικὸν ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν χωρικῶν εἰς ἄλλην τινὰ τάξιν, ἀπηλλαγμένην στρατεύσεως (ἀγγαρειῶν θαλάσσης!) καὶ ἄλλων ὑποχρεώσεων, καὶ ἐξησφάλιζεν εἰς αὐτὸν τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἑπόμενον λοιπὸν ὅτι ἐπεδίωκον τὴν τοιαύτην διαφοροποίησιν, οὐχὶ ἐκ λόγων εὐσεβείας ἀλλ' ἐξ ὑπολογισμοῦ, πλεῖστοι ὅσοι ἀπαράσκευοι καὶ ἀνίκανοι νὰ δαμάσουν τὰ πάθη των. Οὕτως αἱ κακαὶ ἕξεις τῆς ἐποχῆς παρηκολούθουν αὐτοὺς καὶ ὡς κληρικοὺς καὶ ὡς μοναχούς. Καὶ οἱ μὲν τοῦ κλήρου (ἱερεῖς, διάκονοι, ἔγγαμοι) ἐκτὸς τῆς νομίμου συζύγου αὐτῶν συνετήρουν παλλακάς, ἀποθνησκούσης τῆς συζύγου — παρὰ πάντα ἱερὸν κανόνα — ἐλάμβανον δευτέραν σύζυγον[1], πρὸ δὲ τῆς χειροτονίας αὐτῶν διῆγον βίον οὐχὶ ἀνεπίληπτον (ἐγνώριζον τὴν γυναῖκα γενικῶς ἢ ἐγνώριζον πρὸ τοῦ γάμου των τὴν σύζυγόν των). Οἱ δὲ χωροεπίσκοποι τῆς Κύπρου, οἱ ἱερομόναχοι καὶ μονασταὶ τῶν Νήσων συνετήρουν παλλακίδας ὑπὸ τὸν τύπον τῶν *συνεισάκτων*, συνήθη ἀνὰ τοὺς αἰῶνας εἰς τοὺς « ἀγάμους » κληρικούς[2], δηλονότι τὰς περιποιουμένας αὐτοὺς γυναῖκας, προφάσει μὲν ἀσκήσεως, διὰ τῆς κατανικήσεως τοῦ πειρασμοῦ, πράγματι δὲ διὰ τὴν ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκ τοῦ γάμου ἐλλείψεων! Ὑπῆρχον παραδείγματα καὶ τεκνογονίας νόθων ἐκ τῶν συνεισάκτων κ.ἄ. σκανδάλων, καθὼς μοναστριῶν συζουσῶν μετὰ μοναχῶν![3] Ταῦτα πάντα δὲν ἐγίνοντο φυσικὰ αἰτία οἰκοδομῆς τῶν ἁπλῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἔβλε-

[1] Καὶ ἐν Κρήτῃ, λόγῳ τῆς ἐνσκηψάσης πανώλους (1588) κληρικοί τινες ἦλθον εἰς δεύτερον γάμον παρὰ τοὺς κανόνας, τοὺς ὁποίους συνεχώρησε Μελέτιος ὁ Πηγᾶς δι' ἐγκυκλίου του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (1596) ὅτε ἐπίτροπος ἦτο τοῦ οἰκουμ. θρόνου. Πρβλ. Ἀγαθ. Νικολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρῆτας ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, ἰδίᾳ τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 κείμενον ἐν σσ. 30 - 33.

[2] Πρβλ. τὸν λόγον Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Πρὸς τοὺς ἔχοντας παρθένους συνεισάκτους, Migne, PG, XLVII, 495 - 514 (Νέα ἔκδοσις εἰς τὴν Collection G. Budé ὑπὸ J. Dumortier, Les cohabitations suspects..., Paris 1955, πρβλ. Κυριακὴν Μαμώνη, Ἀθηνᾶ ΝΘ', 1955 305 - 308). Πρβλ. ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ Χρυσοστόμου, Περὶ τοῦ τὰς κανονικὰς μὴ συνοικεῖν ἀνδράσιν, Migne, ἔνθ' ἀνωτ., 513 - 532.

[3] Πρβλ. Β', σ. 8: « *Τὸ δὲ τοὺς προφανῶς διγαμοῦντας χειροτονεῖν καὶ τοὺς μετὰ τὴν χειροτονίαν εἰς συνοικέσιον δεύτερον ἐρχομένους, καὶ τοὺς παιδοποιοῦντας μετὰ πορνῶν καὶ συνεισάκτων ἀναφανδὸν παραδέχεσθαι πάντας καὶ τούτοις συλλειτουργεῖν, οὐ τυραννούμενοι πρός τινος ἀλλὰ θέλοντες οἴκοθεν πράττουσιν· ὅθεν οὐδεὶς τῶν ἱερᾶσθαι λαχόντων ἐστὶ παρ' αὐτοῖς ὃς καὶ μὴ παλλακὰς ἐκ τοῦ φανεροῦ κέκτηται καὶ ζώσης αὐτῷ τῆς νομίμου (!), καὶ θανούσης μᾶλλον, καὶ πρὸ τοῦ συναφθῆναι αὐτῇ. Καὶ οὗτοι πάντες ἱερουργοὶ καὶ τοῖς ἐπισκόποις συλλειτουργοί· τὸ δὲ αἴτιον ὅτι καὶ οἱ ἐπίσκοποι τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ὁδὸν διῆλθον, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὑπέκυψαν πάθεσι* »! Ἐκ τοῦ φοβεροῦ τούτου χωρίου φαίνεται ὅτι ἡ ἠθικὴ κατάστασις εἰς Κρήτην, διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἔμμεσον ἐποπτείαν τοῦ οἰκουμ. θρόνου, ἦτο ἀπείρως καλυτέρα, διότι ἐκεῖ τὰ κρούσματα ἦσαν σποραδικά.

πον τοὺς πνευματικούς των ταγοὺς οὐ μόνον πωλοῦντας τὰ μυστήρια (ἐξομολόγησιν - ἄφεσιν - μετάληψιν) ἀλλὰ καὶ προσηλωμένους πρὸς τὴν σάρκα τῆς ὁποίας ὑπετίθετο ὅτι εἶχον χωρισθῆ διὰ τοῦ ἀγγελικοῦ σχήματος[1].

Καὶ περὶ μὲν τῆς Κύπρου δὲν θέλω πολυπραγμονήσει. Τὸ 1412, ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος ἠναγκάσθη νὰ ἐκθέσῃ τὴν ἐκεῖ κατάστασιν διὰ μελανῶν χρωμάτων, διὰ ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἕνωσιν τῆς ὑπὸ τοὺς Φράγκους ἐπηρεαζομένης Ἑλληνικῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον, δι' ἣν ἀναγνώρισιν καὶ ἕνωσιν εἶχε σταλῆ τοποτηρητὴς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐκεῖ κατὰ τὰ ἔτη 1405 - 1406 καὶ εἶχε προστῆ πρὸς τοῦτο συγκληθείσης συνόδου. Διὰ γενικωτέρους ἐθνικοὺς καὶ θρησκευτικοὺς λόγους, ἄμεσον σχέσιν ἔχοντας πρὸς τὴν ἐν Κρήτῃ, Ρόδῳ κλπ. νήσοις κατάστασιν, ἠρνήθη νὰ συγκοινωνήσῃ καὶ συμφορέσῃ μετὰ τῶν ὑποτεταγμένων χωροεπισκόπων καὶ τοῦ ἄλλου ἑλληνικοῦ κλήρου τοῦ ὡρκισμένου εἰς τὸν πάπαν, ἐπικαλεῖται δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἐπίμεμπτον διαγωγὴν αὐτῶν, συντηρούντων παλλακίδας, διγαμούντων, συζώντων μετὰ συνεισάκτων, ἐχόντων νόθα κ.ἄ. κακά. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῆς Κύπρου ἦτο δυνατὸν νὰ φέρῃ παράλυσιν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Κρήτης (κ.ἄ. νήσων), διὰ τοῦ γενικοῦ λατινισμοῦ, ἀναγνωρίσεως δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων ἱερέων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Δύσεως ἀντὶ τοῦ οἰκουμ. πατριάρχου[2].

Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην ὅμως αἱ σχετικαὶ πρὸς τὴν ἀκολασίαν τοῦ κλήρου εἰδήσεις δὲν προέρχονται μόνον ἀπὸ τοὺς ἐπιτιμητὰς αὐτοῦ κληρικοὺς τοῦ πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰς ἐνετικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι μᾶς δίδουν μελανὴν εἰκόνα τῆς καθ' ὅλην περίπου τὴν ἐνετοκρατίαν ἠθικῆς καταπτώσεως αὐτοῦ. Μολονότι εἶναι ἡ ἔκθεσις αὕτη μεταγενεστέρα, θὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ ὅτι τὴν 17ην Ἀπριλίου 1589 εἰς μίαν Relazione του ὁ Ἑνετὸς προβλεπτὴς Zuane Mocenigo λέγει ὅτι οἱ Κρῆτες ἱερεῖς «πωλοῦν τὴν ἐξομολόγησιν καὶ τὴν θείαν μετάληψιν εἰς τοὺς ἐξομολογουμένους... Πολλοὶ δὲ ἱερεῖς, τῶν ὁποίων αἱ σύζυγοι ἀποθνήσκουν, φανερὰ διατηροῦν παλλακίδας καὶ διὰ τῆς ἀκολάστου αὐτῶν ζωῆς, χαρτοπαίζοντες, βλασφημοῦντες καὶ μεθυσκόμενοι προκαλοῦν κοινωνικὸν σκάνδαλον καὶ δίδουν τὸ κακὸν παράδειγμα ἀντὶ τῆς σεμνῆς καὶ χρηστοήθους ζωῆς»[3].

---

[1] Κανονικῶς αἱ μοναὶ ἦσαν ἄβατοι εἰς γυναῖκας, ἡ δὲ Νείλου Τυπικὴ Διάταξις τῆς Παναγίας τοῦ Μαχαιρᾶ (1210) οὐδὲ ἐλεημοσύνας ἐπέτρεπεν εἰς τὰς γυναῖκας: *«εἰ μή τις ἴσως εἴη γυνή· ταύταις γὰρ οὐ μεταδοτέον, οὐ μισοῦντες τὸ συγγενές, ἄπαγε, ἀλλὰ τὴν ἐκεῖθεν βλάβην ὑφορώμενοι, ὡς μὴ συνηθείας κρατούσης, πυκνότερον τῷ πυλῶνι παραβάλειν αὐτὰς καὶ κακῶν αἰτίας μᾶλλον ἢ ἀγαθῶν τοῖς ἀδελφοῖς εὑρίσκεσθαι»* (ἔκδοσις Μενάρδου), ἐν Πειραιεῖ 1929, σ. 96 (§ ριη' - ριθ').

[2] Καὶ ἐὰν δὲν τὸ λέγῃ καθαρὰ ὁ Βρυέννιος, ἡμεῖς σήμερον ἐννοοῦμεν πῶς ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὸν ἐξιταλισμὸν τῶν νησιωτῶν, ἀφοῦ οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς ἦσαν καὶ οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ φορεῖς τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως!

[3] Στεργίου Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας, Ι, Ἡράκλειον

«*Ὅτι μοναστρίαις ἀνέδην* (= φανερὰ) *συνοικοῦσιν οἱ παρθενίαν ἐπαγγειλάμενοι μοναχοί*»[1] ὑπῆρξεν ἡ κατηγορία τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ὁ Βρυέννιος κατά τινων τῶν συμμοναστῶν του. Τοῦτο δ' ἐγένετο αἰτία καταδιώξεώς του καὶ ἐξώσεως ἐκ Κρήτης. Οἱ διατηροῦντες τὰς συνεισάκτους κατηγγέλθησαν εἰς τὸ οἰκουμ. πατριαρχεῖον καὶ καθῃρέθησαν ὑπ' αὐτοῦ. Νομοτύπως αἱ ἀποφάσεις τοῦ πατριαρχείου δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν ἐν Κρήτῃ ἰσχὺν ἐπίσημον, τῆς ἐνετικῆς ἐξουσίας ἀναγνωριζούσης μόνην τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐν Χάνδακι Ἕλληνος πρωτοπαπᾶ· ἀλλ' οὗτος δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ καθαιρῇ τινα. Ἠγνόησαν λοιπὸν τὰς ἀποφάσεις τῶν νομίμων προϊσταμένων των ἐκκλησιαστικῶν οἱ πταῖσται, ἐξηκολούθησαν ἱεροπρακτοῦντες καὶ συμφοροῦντες μετὰ τῶν ὑγιαινόντων. Ὁ Βρυέννιος καὶ ἀναχωρῶν ἐκ Κρήτης παρήγγελλεν εἰς τοὺς τελευταίους «*τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μὴ συγκοινωνῆτε*»[2], προκαλῶν σχίσμα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν ἀκολάστων κληρικῶν. Οἱ καθαιρεθέντες, τοὺς ὁποίους πιθανώτατα ὁ ἴδιος εἶχεν ἀναφέρει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, δὲν ἔμειναν ἀδρανεῖς. Τὸν κατήγγειλαν εἰς τὰς ἐνετικὰς ἀρχὰς Κρήτης, ὡς δρῶντα πολιτικῶς κατὰ τῆς Γαληνοτάτης, ἐπροκάλεσαν τὴν δίωξίν του, ἑπτάμηνον φυλάκισιν καὶ κατόπιν ἐξορίαν[3]. Οὕτω μετὰ εἰκοσαετῆ βίον — ἀγῶνα μᾶλλον διατηρήσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ μεγαλονήσῳ — ὁ διδάσκαλος ἠναγκάσθη νὰ ἀπάρῃ ἐκεῖθεν καταλιμπάνων τὸ ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον ἐτάχθη. Πρὶν φύγῃ συνέταξε καὶ διένειμε τὸν ἐξιτήριον λόγον του εἰς τὸν ὁποῖον εἶπε τὰ πράγματα μόνον ἐκεῖνα ὅσα ἠδύναντο νὰ λεχθοῦν εἰς τὴν ἐνετοκρατουμένην Κρήτην, ἀλλ' ἐπιστρέψας εἰς τὴν Βασιλεύουσαν, ἀναλαβὼν ὑπηρεσίαν εἰς τὸ διδασκαλεῖον τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας[4] καὶ διαμένων πλέον ἀσφαλὴς καὶ τιμώμενος εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου, ἔλυσε τὴν γλῶσσαν του καὶ ἔγραψε τὰ πράγματα καθαρὰ εἰς τὸν παραμυθητικόν του λόγον[5]. Οἱ ἐχθροί του τὸν διέβαλον κατ' ἀρχὰς «*οὐκ ἔν τινι πράξει, ἀλλ' ἐπὶ λόγοις μόνον γυμνοῖς καὶ τούτοις ἀμαρτύροις καὶ πεπλασμένοις*». Καὶ ἀφοῦ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πείσουν τοὺς ἄρχοντας ὅτι

1940, σ. 17. Καὶ ὁ Μελέτιος Πηγᾶς γράφων τὸ 1599 *τοῖς ἐν τῇ Παναγίᾳ τοῦ Γδερνέτου μοναχοῖς* παρήγγελλε: *«πρῶτον... τῶν τοῦ ἁγίου μοναστηρίου ἱερῶν περιβόλων τὸ γυναικεῖον φῦλον ἀπειργέσθω... δεύτερον δὲ παιδία ἀπὸ τοῦ νῦν μὴ δέχεσθε τὸ σύνολον...»*. Τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ «Κρητ. Χρονικά», Ε', 1951, σσ. 270 - 271.

[1] Γ' 120.

[2] ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 154, στ. 525 - 526.

[3] Αὐτόθι, σ. 151, στ. 417 - 419.

[4] Αὐτόθι, σ. 151, στ. 432 - 433.

[5] Καὶ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπανελθὼν ἐνεθυμεῖτο συχνὰ τὸ πρᾶγμα, ὡς φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς τὸν ἱερέα τοῦ Χάνδακος Νικόλαον Κατζαδούρην, ἐπαινούμενον λόγῳ *«τῆς ἀποχῆς τῶν κακῶν ἐθῶν, οἷς χρῶνται οἱ πλεῖστοι τῶν Κρητῶν κακοήθων ἱερέων*. Πρβλ. Ἀθ. Παπαδ. Κεραμέως, Varia Gr. Sacra, σσ. 294 - 295, Τωμαδάκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 132.

ὁ Βρ. ἦτο ὑπαίτιος «*αἰσχρουργίας*» τινός, «*ἐπὶ τὸ ἀφανὲς καὶ ἀρχῆς ἁπτόμενον ἔγκλημα καταφεύγουσιν*»![1] Ἔγκλημα ἁπτόμενον ἀρχῆς ἦτο ἐπιβουλὴ κατὰ τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας!

Τὸ σκάνδαλον τῶν συνεισάκτων εἶπον ἤδη ὅτι εἶχεν ἀχθῆ πρὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καὶ ὁ πατριάρχης «*ἐπληροφορήθη παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν ἐρχομένων*». Διὰ νὰ καταπαύσῃ δὲ ἐξαπέλυσεν πρὸς τοὺς μοναχοὺς κλπ. κληρικοὺς τῆς μεγαλονήσου ἀχρόνιστον — περὶ τὸ 1400 — ἐγκύκλιον γνωστὴν πρὸ πολλοῦ, τὴν ὁποίαν διὰ τὸν συσχετισμὸν πρὸς τὸν Βρυέννιον[2] ἀναδημοσιεύω περαιτέρω. Διὰ τῆς ἐγκυγκλίου δὲν ἀπηύθυνεν ὁ οἰκουμ. μόνον παραινέσεις, ἀλλὰ γενικῶς κατέστησεν ἀργοὺς τοὺς συζῶντας μὲ γυναῖκας κληρικούς, καί, εἰς περίπτωσιν ἐμμονῆς των εἰς τὴν παράνομον συμβίωσιν, ἀφώριζεν αὐτούς. Ἐπεφύλασσε δ᾿ εἰς ἑαυτὸν καὶ μόνον, παρὰ πάντα ἐνετικὸν νόμον, τὸ δικαίωμα τῆς λύσεως τῶν ἁμαρτημάτων, ὥστε ἡ ἄρσις τῶν ποινῶν ἀργίας καὶ ἀφορισμοῦ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον.

Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ἴσως ἦτο τότε Ἀντώνιος ὁ Δ΄ (1389-9, 1391-7)[3] πρὸς τὸν ὁποῖον εὑρίσκετο ὁ Βρυέννιος εἰς ἀμεσωτέραν σχέσιν, ὡς δεικνύει ἡ ἐνάτη ἐπιστολή του γραφεῖσα τὸ 1396[4]. Ἀξίζει ἔτι τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς νὰ μεταφέρω ἐδῶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τοῦ Βρυεννίου περὶ τοῦ πατριάρχου τούτου: «*Πανταχοῦ διά τε τῶν λόγων, διά τε τῶν γραμμάτων περιτρέχοντα, τοῖς ἐγγύς, τοῖς πόρρω, συγκροτοῦντα, διεγείροντα, παρεγγυῶντα, μηδένα τῷ κλύδωνι παρασυρῆναι ἀλλ᾿ ἑστᾶναι καὶ νήφειν, κἂν μυρία τούτων ἐπῄει χαλεπώτερα κύματα· καὶ ἑνὶ ἱδρυμένον τόπῳ, πανταχοῦ διὰ τῆς παραινέσεως ἵπτασθαι... ἀρκεῖς καὶ μόνον ὁρώμενος πολλοὺς ὀρθῶσαι τῶν πιπτόντων, στηρίξαι, ἀλεῖψαι, συγκροτῆσαι. Οἶδα αὐτὸς τὸν ἐμὸν ἀριστέα· οἶδα σου τὸν ζῆλον, τὴν παρρησίαν, τὴν ἐλευθερίαν, μεθ᾿ ἧς καὶ μεγάλων κατεξανίστασαι, τοῦ καιροῦ τοῦτ᾿ ἀπαιτοῦντος· καὶ πολλῶν μὲν φευγόντων, ἄλλων δὲ κρυπτομένων, μόνος πολλάκις ἐπὶ τῆς παρατάξεως ἕστηκας, τὸ μέτωπον αὐτῆς κοσμῶν, καὶ τὸ τῆς ἀξίας σου ὄνομα λόγῳ καὶ ἔργῳ δεικνὺς καὶ οὐδένα ἀφιεὶς λιποτάκτην γενέσθαι, ἀλλὰ καὶ τοὺς μετὰ τῶν ἐναντίων τεταγμένους τῇ ἐμμελείᾳ σου μεθιστῶν*»[5].

---

[1] ΕΕΒΣ, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σ. 141, στ. 77-82.

[2] Τὸν συσχετισμὸν ὅρα παρὰ Τωμαδάκῃ, Ὁ Ἰ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1949, σ. 110.

[3] Τοῦτο κρίνω ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ ὅτι ἡ ἐγκύκλιος προηγήθη τυχὸν κατ᾿ ἄνδρα καταδίκης, καὶ ἡ καταδίκη τῶν ὑπαιτίων τῆς κατὰ τοῦ Βρυεννίου καταγγελίας καὶ καταδρομῆς. Χρονικῶς λοιπὸν θὰ ἔπρεπε ν᾿ ἀπέχῃ τὸ ἔγγραφον ἱκανῶς τοῦ ἔτους τῆς ἐξόδου τοῦ Βρυεννίου.

[4] Γ΄ 146-148. Πρβλ. καὶ R.-J. Loenertz, Pour la chronologie des oeuvres de Joseph Bryennios, RÉB VII, 1949, σσ. 12-32, ἐν σσ. 19-20.

[5] Γ΄, σσ. 146-147. Ἐὰν τὸ ἔγγραφον εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 1397, τότε ἐξαπελύθη ὑπὸ τοῦ οἰκουμ. πατριάρχου Ματθαίου Α΄ (1397-1410).

Ὁποῖος καὶ ἂν ἦτο ὁ πατριάρχης ὁ ἀπολύσας τὸ ἀναδημοσιευόμενον ἔγγραφον, δὲν εἶχε τὴν τύχην νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν διεφθαρμένων Κρητῶν ἱερωμένων τῶν συντηρούντων τὰς «συνεισάκτους». Τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξιτηρίου λόγου τοῦ Βρυεννίου, ὅπου οὗτος δικαιολογεῖ ἑαυτὸν ἔναντι τῆς κατηγορίας ὅτι κατακρίνει καὶ διασύρει ἱερωμένους. Δὲν θέλω νὰ κατακρίνω οὐδένα, θέλω νὰ συστήσω πρὸς ποίους πρέπει νὰ πλησιάζετε καὶ ἀπὸ ποίους ν᾿ ἀπέχετε. Φεβερὸν πρᾶγμα ἡ κατηγορία, ἀλλ᾿ ὅταν γίνεται πρὸς τοὺς τυραννουμένους ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, ὄχι τοὺς πρὸς τὸν Θεὸν ἀναισχυντοῦντας καὶ ἀρνουμένους τὴν ἐξουσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ φανερὰ ἀντιτιθεμένους πρὸς τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας, Δικαίως, ἐξακολουθεῖ ὁ Βρ., θὰ ὠνομάζετο ἱεροκατήγορος ὁ τὸν παραδεκτὸν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἱερέα ἀθετῶν ἢ ἀδίκως ἀποπλύνων δι᾿ ὕβρεων. Ἀλλ᾿ ὅποιος τὸν ὑπ᾿ αὐτῆς καθαιρεθέντα ἐξ ἰδίων του ἀναγνωρίζει τίποτε ἄλλο δὲν κάνει παρὰ νὰ ὑποκαθιστᾷ τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, τὸν ὁποῖον κρίνει δικαιότερον! «*Ὅταν δὲ καὶ γράμμα ἐκεῖθεν ἀπολυθέν, ἐκείνου μὲν ἤδη ἀργίαν καταψηφίζεται παντελῆ, τούτῳ δέ, εἰ τὸν ἀργὸν συνιστᾶν ἐθελήσει, ἀφορισμὸν ἀπειλῇ, πῶς ἔσται τοῦθ᾿ ἱερέως κατηγορία;*». Ἀπεναντίας, τὸ νὰ δικαιώνῃς τὸν καθαιρεθέντα, ν᾿ ἀποδοκιμάζῃς δὲ τὴν ἁρμοδίαν Ἐκκλησίαν αὐτὸ εἶναι ἡ ἐσχάτη ἀπόνοια καὶ ἄκρα ἱεροκατηγορία. Ἂν θέλῃς νὰ εἶσαι ὀρθόδοξος καὶ νὰ καυχᾶσαι δι᾿ αὐτό, πρέπει νὰ ὑπακούῃς εἰς ὅλα τὰ κελεύσματα τῆς Ἐκκλησίας, νὰ στέργῃς τὸν στεργόμενον καὶ ν᾿ ἀποστρέφεσαι τὸν ἐκκοπτόμενον... Ἐὰν δὲ ἄλλα μὲν ἀποδέχεσαι ἄλλα δ᾿ οὔ, ὁμοιάζεις μὲ τοὺς ἀντιλέγοντας μαθητάς...[1]. «*Τὸ (δὲ) γυναῖκας πολλαχόθεν συναγαγόντας αὐτούς, διὰ βίον συνεῖναι ταύταις ἀνέδην ὅσης ἀποστροφῆς Θεοῦ σύμβολον; Ταύτῃσι καὶ φαμὲν μὴ συγκοινωνεῖν ὅλως, τοῖς τὰς συνεισάκτους ἔχουσι μοναχοῖς... τὸ δὲ καὶ κανονικαῖς* (= μοναζούσαις), *καὶ ταῦθ᾿ ἱερέας πνευματικούς, ὡς ἐθνικόν, ἵνα μὴ λέγω δαιμονικόν, καὶ κατηργήθη παρὰ πάντων αὐτῶν* (= τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας), *καὶ ἀφώρισται προφανέστατα*»[2].

Ἐκ τῶν περικοπῶν τούτων τοῦ ἐξιτηρίου φαίνεται ὅτι οἱ πταίσαντες ἱερομόναχοι ἦσαν καὶ πνευματικοὶ (= ἐξομολογηταί)! «*Οὗτοι καθαιρεθέντες συνοδικῶς καὶ ἐγγράφως, οὐδένα λόγον τῆς Συνόδου ἢ τῶν γραμμάτων ἐκείνων πεποίηνται· ἀλλὰ βλασφημίαις ἀρρήτοις καὶ ὕβρεσιν, αὐτοί τε καὶ σὺν αὐτοῖς αἱ συνείσακτοι (!) τόν τε μέγαν ἀρχιερέα* (= οἰκουμενικὸν) *καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν βάλλουσιν ἔκτοτε δημοσίᾳ, καὶ ἀπειθοῦσι καὶ καταρῶνται, καὶ οὐρανὸν γῇ μιγνύουσι, τὸ τοῦ λόγου· καὶ τό γε δεινότατον, ἱεροπραγοῦσι βίᾳ καὶ τυραννίδι*»[3]. Ἀλλὰ τὸ χειρότερον εἶναι ὅτι «*ἵνα μόνον*

---

[1] Γ΄, σ. 39.

[2] Γ΄, σ. 40.

[3] Γ΄, σ. 42.

τύχωσι τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν συνεισάκτων ὦσιν ἀχώριστοι», τινὲς τούτων ἂν μὴ πάντες, ἐ λ α τ ί ν ι σ α ν *«λαβόντες ἐκεῖθεν εὐχὴν τὴν λεγομένην τῆς λύσεως καὶ λόγοις ἅμα καὶ ἔργοις ὁμολογήσαντες τῷ οἰκουμενικῷ μὲν μηκέτι ὑπείκειν... ὑποτάσσεσθαι δὲ τοῦ λοιποῦ τῷ, καὶ τοῦτο ῥᾷστα, καὶ τ' ἄλλα συγκαταβαίνοντι»!*[1] Ἐκ τῶν ὡς ἄνω φαίνεται ὅτι ἡ καθαίρεσις ἐγένετο συνοδικῶς, ἐπηκολούθησε δὲ μέγα σκάνδαλον, διὰ τῆς προσχωρήσεως τῶν ὑπαιτίων εἰς τοὺς Λατίνους. Ἑπομένως τὸ ἀναδημοσιευόμενον ἔγγραφον εἶναι ἡ πρώτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐνέργεια τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, γενικὴ καὶ ἀπρόσωπος. Προεκλήθη δὲ πάντως ὑπὸ τοῦ Βρυεννίου. Πόσοι δ' ἦσαν οἱ πταῖσται ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλ' ὁ ἴδιος ὁ Βρ. ἔγραψεν *«ἤδη καὶ πρὸς τρεῖς ἢ καὶ δέκα τοιούτους δυσχερανοῦμεν;»*[2].

[1] Γ', σ. 43.
[2] ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 140, στ. 31.

DCXXXIV. Sine anno (Circa 1400)
Exhortatio ad clerum insulae Cretae[1]

† Οἱ κατὰ τὴν περιώνυμον καὶ εὐνομωτάτην νῆσον τῆς Κρήτης εὑρισκόμενοι ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ καὶ πνευματικοὶ ἄνδρες καὶ ἁπλῶς ἱερωμένοι, τέκνα ἐν Κυρίῳ ἀγαπητὰ τῆς ἡμῶν μετριότητος· χάρις ἅπασιν εἴη ἀπὸ Θεοῦ καὶ εἰρήνη·

ἡ μετριότης ἡμῶν ἐγνώρισε καὶ ἐπληροφορήθη παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν ἐρχομένων τὸ παρὰ τοὺς θείους νόμους τε καὶ κανόνας τῶν θείων πατέρων καὶ τὰς ἁγίας διατάξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀνέδην αὐτόθι καὶ ἀπηρυθριασμένως τολμώμενον, ὅπως οἱ ἱερομόναχοι, οἱ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ πᾶσιν ἀποταξάμενοι πράγμασι καὶ σταυρώσαντες ἑαυτοὺς καὶ νεκρώσαντες τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ φῶς καὶ ὁδηγία πρὸς σωτηρίαν ταχθέντες εἶναι τῶν λαϊκῶν, ὑμεῖς πρόσκομμα σκανδάλου καὶ αἴτιοι καταστροφῆς καὶ ἀπωλείας γίνεσθε, συνοικοῦντες παραλόγως καὶ παρὰ τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ νόμους μετὰ μοναζουσῶν, ὅπερ οἱ θεῖοι καὶ ἱεροὶ πατέρες παντελῶς ἀπηγόρευσαν, ὡς σκανδάλου μὲν πρόξενον τοῖς ἄλ-
478 *λοις, ἀπωλείας δ' αἴτιον καὶ γεέννης | καὶ κολάσεως αἰωνίου τοῖς τολμῶσι γινόμενον· τίς γὰρ κοινωνία μοναχῷ πρὸς μονάζουσαν; καὶ ὥσπερ τὸ πῦρ φρυγάνων δραξάμενον μεγάλην ἐξάπτει τὴν φλόγα, οὕτως μοναχὸς γυναικὶ πλησιάζων μεγάλην μὲν τῇ ἑαυτοῦ ψυχῇ τὴν τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν παθῶν ἐξάπτει πυρκαϊὰν καὶ παίγνιον γίνεται τῶν δαιμόνων· καὶ οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἀπωλείας ἀθανάτους ὑφέξει κολάσεις καὶ τιμωρίας, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ σκανδάλου τῶν ἄλλων, ὅσοι βλέποντες αὐτοὺς μετιόντας τοιαῦτα ἐσκανδαλίζοντο· τίς γὰρ ὁρῶν ἱερομόναχον γυναικὶ συνοικοῦντα οὐ σκανδαλισθήσεται, τὴν φυσικὴν ἀνάγκην καὶ βίαν λογιζόμενος καὶ τὸν τοῦ διαβόλου ἄπαυστόν τε καὶ ἀδιάλλακτον καθ' ἡμῶν πόλεμον, καὶ ὅπως ἐπιβουλεύει ἡμῖν φανερῶς τε καὶ ἀφανῶς, νύκτα τε καὶ ἡμέραν; εἰ γὰρ ἐν τοῖς ἐρήμοις, ἔνθα οὔτε φωνὴ γυναικός, οὐδ' ὅλως ὄψις ἢ ὁμιλία αὐτῆς, ὅμως πολλοὺς δι' ἐπιθυμίας κατέσπασεν ὁ πολέμιος πρὸς τὸν ἔσχατον τῆς κακίας πυθμένα, πῶς ἐφέξεται τῶν γυναιξὶ συνοικούντων, ἢ τίσιν ὅπλοις ἢ μηχαναῖς οὗτοι τὸν τοιοῦτον καταλῦσαι δυνήσονται πόλεμον; ποίᾳ τέχνῃ κρατήσουσι καὶ νικήσουσι τὰς ἀεὶ πολεμούσας ἡμῖν ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ τὰ πνευματικὰ πάθη τῆς πονηρίας; διὰ ταῦτα καὶ οἱ θεοφόροι πατέρες ἡμῶν οὐ μόνον τὴν τῶν ἄλλων γυναικῶν*

[1] Miklosich-Müller, Acta et Diplomata II, 1862, σσ. 477-481.

ὁμιλίαν καὶ ὄψιν κατεστρέφοντο, ἀλλὰ καὶ τῶν μητέρων αὐτῶν πολλοὶ διὰ τὸν φόβον τοῦ τοιούτου πολέμου κατεφρόνουν· ὁ γὰρ μακάριος ὄντως ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀββᾶς Ποιμήν, τὴν ἰδίαν μητέρα, πρὸς αὐτὸν ἐλθοῦσαν καὶ μετὰ δακρύων πικρῶν ἔξωθεν τῆς κέλλης ἱσταμένην καὶ ἰδεῖν αὐτὸν ἀξιοῦσαν, οὐ κατεδέξατο, ἀλλ' ἔνδοθεν, μήτηρ, ἔφη, ὧδε ὑμᾶς θέαν θεάσασθαι ἢ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι; ἡ δὲ μήτηρ τούτοις πεισθεῖσα ὑπέστρεψε, μὴ ἰδοῦσα ὅλως αὐτόν· ἕτερος δέ τις στάχυας θερίζων, συλλεγούσης ὄπισθεν αὐτῷ τῆς μητρὸς στάχυας, ἐπεὶ βαρβάρων ἔφοδος αὐτοῖς ἐμηνύθη, ἔφευγε μὲν ἐκεῖνος, συνέφυγε δὲ καὶ ἡ μήτηρ αὐτῷ, εἰς γέφυραν οὖν περαιούμενοι κινουμένην καὶ ὑπότρομον, τῆς γραιὸς μὴ ἰσχυούσης μόνης περαιωθῆναι διὰ τὸ κλονεῖσθαι τὴν γέφυραν, τὸν υἱὸν παρεκάλει κρατῆσαι αὐτὴν τῆς χειρὸς καὶ οὕτω διαβιβάσαι τὴν γέφυραν· ὁ μέγας τοίνυν ἐκεῖνος καὶ βιαστὴς ὄντως τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας μήτε τὸ περιδεῖν μητρὸς δάκρυα εὐσεβὲς νομίζων, πάλιν δὲ τὴν φύσιν ἐνθυμούμενος, ὅτι ἦν καὶ γυνή, εἰ καὶ μήτηρ, τί
479 *ποιεῖ; τὸ δρέπανον ἐγχειρίσας ἀπὸ τοῦ ξύ|λου τῇ μητρὶ καὶ τὸ θέριστρον τῷ ἰδίῳ περιτυλίξας μανδύᾳ καὶ οὕτω κρατῶν αὐτό, τὴν μητέρα τούτῳ τῷ τρόπῳ διεβίβασε τῆς γεφύρας, ὥστε μηδ' ὅλως χειρὶ μητρικῇ πλησιάσαι, οὗ καὶ ὁ μέγας τῆς μοναχικῆς πολιτείας νομοθέτης τε καὶ διδάσκαλος, Ἰωάννης, ὁ τὴν κλίμακα τῶν πνευματικῶν ἀναβάσεων συγγραψάμενος, μέμνηται, μέμνησο, λέγων, τοῦ συμπλέξαντος τῇ χειρὶ τὸ θέριστρον καὶ... ἐπὶ φυσικῶν τε καὶ οὐ φυσικῶν, καὶ ὁ τῆς ἡσυχίας δὲ φωστήρ, ὁ μέγας Ἀρσένιος, ὁ ἐπὶ γῆς ἄγγελος, ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον ἐρήμῳ τὸν ἡσύχιον διανύων βίον, ἐπεσπάσατο μετὰ τῶν ἄλλων τῇ μεγάλῃ φήμῃ αὐτοῦ καὶ μίαν γυναῖκα τῶν εὐγενῶν ἀπὸ Ῥώμης, ἥτις πολλῶν ἐξόδων καταφρονήσασα τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατέλαβε καὶ τῇ ἐρήμῳ ἑαυτὴν κατακρύψασα ἐν τῷ λεληθότι παριόντι ἐν αὐτῇ τῷ μεγάλῳ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ἑαυτὴν καταβάλλει, εὐλογίαν ζητοῦσα παρ' αὐτοῦ· ὁ δὲ τῷ ἀθρόῳ τῆς ὄψεως διαταραχθείς, τί θέλει, ταύτην ἠρώτα· ἡ δὲ εὐχὴν ᾔτει καὶ εὐλογίαν, καὶ ὅς, ἐξαλείψει κύριος ὁ Θεός, εἶπε τὸ μνημόσυνόν σου ἐκ τῆς καρδίας μου, καὶ οὕτως ἀπέστη, οὐδὲν πλέον εἰρηκὼς πρὸς αὐτήν. οὕτως ἐποίουν οἱ ἅγιοι, αἱ βίαιοι διὰ Χριστὸν ψυχαὶ καὶ φιλόνεικοι· ὑμεῖς δὲ γυναιξὶ μηδὲν προσηκούσαις καθ' αἷμα συνοικεῖν ἀναισχύντως οὕτως οὐ φρίττετε, οὐδὲ τὸν ἀπαραλόγιστον ὀφθαλμὸν τοῦ Θεοῦ φοβεῖσθε, ἀλλὰ καταφρονεῖτε καὶ τὸ ἄσβεστον πῦρ καὶ τὸν ἀθάνατον σκώληκα καὶ τὸν βρυγμὸν τῶν ὀδόντων κατὰ τῶν ὑμετέρων ψυχῶν εὐτρεπίζετε, καὶ τύπτοντες τὴν συνείδησιν τῶν ἀδελφῶν εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε, κατὰ τὸν ἀπόστολον, καὶ οὐ φρίττετε, οὔτε ἐπαισχύνεσθε, ἀλλὰ καὶ ἐξαγορευτὰς ἑαυτοὺς ἐπιφημίζετε καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἁμαρτήματα λύοντες, καὶ τοῦτο παρανόμως καὶ χωρὶς πατριαρχικοῦ ἐντάλματος. τὴν γὰρ ἐξουσίαν τοῦ λύειν καὶ δεσμεῖν οἱ Χριστοῦ ἀπόστολοι τοῖς ἐπισκόποις ἐνεχείρισαν καὶ οἷς κἀκεῖνοι τοῦτ' ἐνεχείρισαν, οἱ δὲ χωρὶς ἐντάλματος τῆς ἡμῶν μετριότητος τοῦτο αὐτόθι μετα-*

χειριζόμενοι τὴν ἐσχάτην ὑφέξουσι δίκην. διὰ ταῦτα ἀλγεῖ καὶ ὀδυνᾶται ἡ μετριότης ἡμῶν, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀπώλειαν πατρικῶς καὶ περιπαθῶς θεραπεύειν πειρᾶται. ὅτι γὰρ παντελῶς ἀπηγόρευται μοναχαῖς ἢ γυναιξὶν ὅλως συνοικεῖν τοὺς ἱερομονάχους καὶ μοναχούς, ἄκουε τῶν τοῖς ἁγίοις πεπονημένων πατράσι. φημὶ γὰρ ἡ δευτέρα διάταξις τοῦ πρώτου τίτλου τῶν νεαρῶν· οὐ μένουσι δὲ ἅμα μοναχοὶ καὶ μονάστριαι, ἀλλ' οἱ ἄνδρες εἰς ἑτέρους
480 *μεθίστανται τόπους καὶ | διαιροῦνται κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην. καὶ ὁ μζ' δὲ κανὼν τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς Ϛ' συνόδου φησίν· μήτε δὲ ἐν ἀνδρείῳ μοναστηρίῳ γυνή, μήτε ἐν γυναικείῳ ἀνὴρ καθευδέτω. παντὸς γὰρ προσκόμματος καὶ σκανδάλου ἔξω εἶναι δεῖ τοὺς πιστοὺς καὶ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσδεκτον τῷ κυρίῳ τὸν ἑαυτῶν εὐθετίζειν βίον· εἰ δέ τις τοῦτο πράξει, εἴτε κληρικὸς εἴτε λαϊκός, ἀφοριζέσθω. καὶ ὁ κ' δὲ κανὼν τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ζ' συνόδου φησίν· μὴ διαιτάσθωσαν ἐν ἑνὶ μοναστηρίῳ μοναχαὶ καὶ μοναχοί· μοιχεία γὰρ μεσολαβεῖ τὴν συνδιαίτησιν. μὴ ἐχέτω μοναχὸς παρρησίαν πρὸς μονάστριαν ἢ μονάστρια πρὸς μοναχὸν ἰδίᾳ προσομιλεῖν, μὴ κοιταζέσθω μοναχὸς ἐν γυναικείῳ μοναστηρίῳ, μηδὲ συνεσθιέτω μοναστρίᾳ κατὰ μόνας, καὶ ὅτε τὰ ἀναγκαῖα τοῦ βίου παρὰ τοῦ ἀνδρείου μέρους πρὸς τὰς κανονικὰς ἀποκομίζονται, ἔξωθεν τῆς πύλης ταῦτα λαμβανέτω ἡ ἡγουμένη τοῦ γυναικείου μοναστηρίου μετὰ γραιός τινος μοναστρίας· εἰ δὲ συμβῇ καὶ συγγενῆ τινα θεάσασθαι ὁ μοναχός, ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς ἡγουμένης ταύτῃ προσομιλείτω διὰ μικρῶν καὶ βραχέων λόγων, καὶ συντόμως ἀπ' αὐτῆς ἐπαναχωρείτω· ταῦτα δὲ οὕτως ὡρίσαντο διὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀπόφασιν, τήν, ὁ βλέψας, λέγουσαν, γυναικὶ εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. ἐὰν οὖν ἡ περίεργος θέα μοιχείας αἰτία γίνεται, κατὰ τὸν τοῦ Σωτῆρος λόγον, ὁ γυναικὶ συνοικῶν καὶ συνεσθίων καὶ ἀεὶ συναναστρεφόμενος πῶς τῆς μοιχείας ἀπαλλαγήσεται; διὰ τοῦτο πολλοὶ ἐν ὑμῖν ἀσθενεῖς καὶ ἄρρωστοι καὶ κοιμῶνται ἱκανοί, διὰ ταῦτα ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, διὰ ταῦτα παρεδόθημεν εἰς αἰσχίστην δουλείαν, καὶ ἐπὶ πᾶν ἔθνος καὶ γῆν διεσπάρημεν, καὶ ὠλιγώθημεν ἀπὸ θλίψεως κακῶν καὶ ὀδύνης, καὶ πρὸς γέλωτα καὶ χλεύην τῆς ἡμῶν πολιτείας ἐφελκόμεθα τοὺς ὁρῶντας, καὶ βλασφημεῖσθαι τὸ τοῦ Θεοῦ παρασκευάζομεν ἅγιον ὄνομα.*

παραινῶ τοίνυν πᾶσιν ὑμῖν καὶ ἀξιῶ καὶ συμβουλεύω πατρικῶς, διαστῆναι τούς τε ἱερομονάχους καὶ τοὺς μοναχοὺς τῆς παρανόμου καὶ παρὰ κανόνας τῶν μοναζουσῶν συνοικήσεως· εἰ δέ τινες μετὰ τὴν παροῦσαν γραφὴν καταδέξονται τὴν μετὰ μοναζουσῶν ἢ ὅλως γυναικῶν συνοίκησιν, ἀκόλουθα τοῖς ῥηθεῖσι θείοις κανόσι τῶν θεοφόρων πατέρων ψηφιζομένη ἡ μετριότης ἡμῶν, γυμνοὺς καὶ ἀλλοτρίους πάσης ἱερωσύνης ἔχει αὐτούς, εἰ

---

99 *κοιμοῦνται ; (ἀποθνήσκουν)*

δὲ πάλιν οὐ διορθοῖντο, ὑπὸ βαρύτατον ἔχει καὶ φρικώδη ἀφορισμόν, μέχρις
481 *ἂν | ἀποχὴν παντελῆ τῶν γυναικῶν ποιήσονται. ἀλλ᾽ οὐδὲ ἐξομολόγησιν ἀνθρώπων πᾶς ἱερομόναχος ἀναδέξεται, εἰ μὴ οἷς δι᾽ ἐντάλματος ἀνέθηκεν αὐτῷ ἡ μετριότης ἡμῶν, τὰ δὲ παρὰ ἄλλων ἐπισκόπων γεγονότα τισὶν ἐντάλματα ἀργὰ καὶ ἄκυρα ἔχει ἡ μετριότης ἡμῶν, διότι οὐδὲ ἄδειαν εἶχον· ...ποιήσατε οὖν εἰς πάντα, ὅσα γράφομεν, τὴν προσήκουσαν διόρθωσιν, ἵνα καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετὰ πάντων ἡμῶν †*

[ὁ Κων/πόλεως.....].

Β' ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Καθὼς γνωρίζομεν, αἱ κυριώτεραι προσωπικότητες τῶν γραμμάτων τοῦ δ'-ε' αἱ. π.Χ. καὶ τοῦ δ'-ε' μ.Χ. εἶναι γνωσταὶ καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου αὐτῶν. Δυστυχῶς σπανιώτατα γνωρίζομεν τοῦτο προκειμένου περὶ ἀνδρῶν τῶν ιδ'-ιε' αἱ., μολονότι οὗτοι εἶναι χίλια καὶ πλέον ἔτη ἐγγύτερον πρὸς ἡμᾶς. Οὕτως εἶναι ἄγνωστον πότε ἐγεννήθησαν καὶ ἀπέθανον τρεῖς κορυφαῖοι ἄνδρες τοῦ ιδ' αἱ., ὁ Δημήτριος Κυδώνης, ὁ Νικόλαος Καβάσιλας καὶ ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος. Ὄχι μόνον δὲ δι᾽ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν ἐν λόγῳ χρονολογιῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς ἐπιπτώσεις τὰς ὁποίας δύνανται νὰ ἔχουν ἐπὶ τὸν χρονισμὸν τῆς δράσεως καὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι διὰ διαφόρων συνδυασμῶν νὰ προσδιορίζωμεν περίπου (circa) τὰς χρονολογίας ταύτας.

Εἰδικώτερον οἱ τρεῖς προαναφερθέντες ἄνδρες, ἐξ ὧν δύο ὀρθόδοξοι θεολόγοι, ὁ εἷς μυστικός, καὶ εἷς πολιτικὸς ἀνὴρ αἱρετικός, συνδέονται μεταξύ των, ὅπως δεικνύει ἡ ἀλληλογραφία τοῦ τρίτου ἐξ αὐτῶν. Ἐὰν εἴμεθα ἀσφαλεῖς περὶ τὰ βιογραφικὰ τοῦ Νικ. Καβάσιλα, θὰ εἴμεθα ἀσφαλέστεροι καὶ περὶ τὰ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ τοῦτο νομίζω δὲν συμβαίνει.

Ἀναθεωρῶν ἐσχάτως τὴν πρὸ 13 ὅλων ἐτῶν συγγραφεῖσαν ὑπ᾽ ἐμοῦ μονογραφίαν περὶ τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωσὴφ Βρυεννίου (1350;-1432;)[1] ἀπησχολήθην, ὡς ἦτο φυσικόν, μὲ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεώς του, τὰ ἔτη τῆς διαμονῆς του ἐν Κρήτῃ, τῆς ἀλληλογραφίας του, τὸν χρονισμὸν καὶ τοῦ ἄλλου του ἔργου. Θὰ ἦτο ἄσκοπον ἴσως νὰ μεταφέρω ὅλα τὰ νέα πορίσματα εἰς τὴν μικρὰν αὐτὴν πραγματείαν. Θὰ συζητήσω ὅμως μερικὰς ἀπόψεις αἱ ὁποῖαι ἐλπίζω νὰ εἶναι γενικῶς χρήσιμοι.

Ὅταν δὲν ἔχωμεν βιογραφίαν ἑνὸς προσώπου, περιοριζόμεθα συνήθως ν᾽ ἁλιεύσωμεν τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας τὸ ἴδιον δίδει περὶ ἑαυτοῦ. Καὶ προκειμένου περὶ Βρυεννίου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως.

1. Ἡ ἀρχαιοτέρα μαρτυρία τοῦ Βρυεννίου περὶ ἑαυτοῦ ἀναφέρεται περὶ τὸ 1379. Εἰς τὸν τρίτον λόγον Εἰς τὴν Σωτήριον Σταύρωσιν[2],

---

[1] Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400, μελέτη φιλολογικὴ καὶ ἱστορική, ἐν Ἀθήναις 1947, 8^{0}, σσ. 148.

[2] Β', σσ. 244-272 (Αἱ παραπομπαὶ κατὰ τόμους εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἐν Λιψίᾳ Α', Β' 1768 (Τὰ Εὑρεθέντα), Γ' 1784 (Τὰ Παραλειπόμενα).

χρονολογούμενον ἀσφαλῶς τὸ 1419, ὁ Βρυέννιος λέγει: « *ἐγὼ πρὸ τεσσαράκοντα χρόνων, ὁρῶν τὰς ἡμετέρας πόλεις ἐρημωθείσας δεινῶς καὶ τέλεον τὰς χώρας ἀφανισθείσας, πυρικαύστους τὰς ἐκκλησίας* (= τοὺς ναοὺς) *γενομένας, καὶ τὰς σεβασμίας τραπέζας κατεστραμμένας, βεβηλωθέντα τὰ ἅγια καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν καὶ ἐπίπλων τὰ μὲν τοῖς κυσὶ τὰ δὲ τοῖς ἵπποις τῶν ἀσεβῶν... καὶ πᾶν τὸ ἡμέτερον γένος δουλείᾳ παραδιδόμενον καὶ μαχαίρᾳ...* »[1] εὗρεν ὡς αἰτίαν τῆς συμφορᾶς ὅτι οἱ πνευματικοὶ πωλοῦν τὸ μυστήριον τῆς θείας εὐχαριστίας, ἀγοράζουν δὲ τοῦτο οἱ Χριστιανοί! Ὁ τρίτος οὗτος λόγος ἐξεφωνήθη, ὡς δηλοῖ ἡ ἐπιγραφή του, *ἐν τῷ αὐτῷ παλατίῳ* τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπου καὶ προηγούμενοί τινες λόγοι, ἑπομένως ἡ ὑπόμνησις ὅτι περὶ τῶν αὐτῶν ὡμίλησε *πρὸ τεσσαράκοντα χρόνων*[2] ἀφορᾷ εἰς ὁμιλίαν γενομένην πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τὸ συμπέρασμα εἶναι διπλοῦν: Πρῶτον: τὸ 1379 ὁ Βρυέννιος ἦτο ἀκόμη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ δὲν εἶχε μεταβῆ ἀκόμη εἰς Κρήτην, καὶ Δεύτερον: τὸ 1379 ὁ Βρυέννιος ἐκήρυττεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, εἶχεν ἑπομένως καὶ κῦρος καὶ ἡλικίαν, ὥστε ν' ἀκούεται ὁ λόγος του καὶ δὴ ὁ ἔλεγχος τῶν συγχρόνων του χριστοκαπήλων.

Ὡς πρὸς τοὺς ὑπαινιγμοὺς τοῦ ὡς ἄνω χωρίου, ὑπενθυμίζω τὰ κατὰ τὸ 1379 πρόσφατα διὰ τὸν Βρυέννιον γεγονότα: 1365 οἱ Τοῦρκοι ἐγκαθιστοῦν τὴν πρωτεύουσάν των εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν· 1371 μάχη τοῦ Ἕβρου· 1373 ὁ Ἰωάννης Ε' γίνεται ὑποτελὴς τοῦ Σουλτάνου· 1376 ἐξέγερσις Ἀνδρονίκου Ζ'· 1379 ἐπανέρχεται εἰς τὸν θρόνον Ἰωάννης ὁ Ε'. Εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ ὑπαινιγμοὶ ἀναφέρονται εἰς τοὺς ante portas τῆς Κωνσταντινουπόλεως Τούρκους, οἱ ὁποῖοι μόλις πρὸ εἰκοσαετίας (1359) εἶχον καταλάβει τὴν Καλλίπολιν. Πάντα τὰ γεγονότα ταῦτα καὶ τὰς ταραχὰς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας εἶχε ζήσει κατὰ τὴν νεότητά του ὁ ἱερὸς πατήρ. Ὥστε ἡ πρὶν τὸ 1350 γέννησίς του νὰ φαίνεται ἀσφαλεστέρα (τῆς τοῦ 1340 ἢ 1360 ὑπὸ τῶν μελετητῶν γινομένης δεκτῆς). Ἐὰν ἐγεννᾶτο τὸ 1340 θὰ ἦτο δύσκολον νὰ ἐπιζήσῃ μέχρι τοῦ 1432. Ἐὰν τὸ 1360 θὰ ἦτο δύσκολον νὰ κηρύττῃ τὸ 1379 εἰς ἡλικίαν 19 ἐτῶν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς πνευματικοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1350 συμφωνεῖ καὶ μὲ τὰς ἰδίας του μαρτυρίας περὶ γήρατος. Εἰς τὸν πρὸς τοὺς Κρῆτας παραμυθητικὸν (1402;) λέγει « αὐτὸς δ' *ὑπερβὰς τὰ πεντήκοντα ἔτη* σπουδαῖον οὐδὲν οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσα »[3].

---

[1] Β', σ. 270.

[2] Εἶναι δυνατὸν τοῦτο νὰ σημαίνῃ καὶ πρὸ 42 καὶ πρὸ 38! Ὁ Βρ. στρογγυλεύει, ὡς πράττομεν ὅλοι, τὰς χρονολογίας, δὲν κυριολεκτεῖ.

[3] ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σ. 153, στ. 483 - 484. Σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν « περὶ μελλούσης κρίσεως » ὁμιλίαν του (ἡ ὁποία θὰ ἀνεγνώσθη περὶ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν) λέγει: « ἀλλὰ πῶς τοὺς πολλοὺς νουθετοῦσα, ψυχή μου, σεαυτὴν ἀγνοεῖς; ἐλθὲ λοιπὸν εἰς συναίσθησιν μνήσθητι ἡμέρας θανάτου... αὐτὴ δ' ὑπερβᾶσα τὰ πεντήκοντα ἔτη, σπουδαῖον οὐδέν, οὐδὲ γενναῖον ἐπιδείξασθαι ἴσχυσας... », Β', σσ. 381 - 382.

Εἰς δὲ τὸν Ζ' περὶ Ἁγίας Τριάδος λόγον, ἐκφωνηθέντα τὸ 6929 (1420 - 1421)[1] λέγει: « μετάθεσιν πίστεως πρᾶξαι ἡμεῖς ἀνεξόμεθα; ...νῦν ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου *καὶ τῷ βαθεῖ τούτῳ γήρᾳ*, ὅτε ἡμῖν οὐδὲν ἄλλο προσδοκᾶται ἢ τοὺς τῆς εὐσεβείας καὶ καρτερίας ὅσον οὔπω στεφάνους ἀπολαβεῖν; » Βαθὺ γῆρας κρίνεται ἡ περὶ τὰ 70 ἡλικία, ὅταν περὶ τῶν 50 ἤδη ὁμιλοῦμεν περὶ γήρατος. Ὅπως εἰς τὴν περὶ τὸ 1399 γραφεῖσαν « Α' διάλεξιν μετὰ τοῦ λατινόφρονος Μαξίμου », ἐρωτώμενος ὁ Βρ. ὑπὸ τοῦ συνομιλητοῦ του πῶς ἔχει, ἀπαντᾷ: *Γήρει τήκομαι*[2]. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ μοναχοῦ, ταλαιπωρημένου δὲ ἀπὸ νηστείας, κόπους καὶ πολὺν μόχθον, ὁ ὁποῖος ἤδη κατὰ τὸ πεντηκοστὸν ἐπαρουσίαζε τὰ σημεῖα τοῦ γήρατος.

2. Ὅσα ἔγραψα ἄλλοτε συσχετίζων τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Βρυεννίου πρὸς τὴν δῆθεν ἀρχιερατείαν τοῦ Νικολάου Καβάσιλα, τοποθετουμένην ὑπὸ τοῦ L. Petit ἄλλοτε μεταξὺ 1361 - 1363, δὲν εὐσταθοῦν[3]. Ἤδη ἀπεδείχθη ὑπὸ ἄλλων ὅτι οὔτε ἀρχιερεὺς ὑπῆρξε ποτὲ ὁ Νικόλαος οὗτος, οὔτε ἀπέθανε τὸ 1363. Ἑπομένως ἡ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴ τοῦ Βρυεννίου, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε γραφῆ τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1363[4], δύναται νὰ ἔχῃ γραφῆ καὶ πολλῷ ὕστερον, πάντως οὐδὲν σημαίνει διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς γεννήσεως τοῦ ἐν λόγῳ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ τοῦ Καβάσιλα τούτου ἀγνοοῦμεν καὶ τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου[5]. Κατὰ τὸν R.-J. Loenertz «Pour èvaluer — très approximativement — l'âge de Nicolas Cabasilas nous avons un autre moyen: la date de naissance de son contemporain et concitoyen, Démétrius Cydonès. Les deux écrivains se lièrent dans leur jeunesse d'une amitié franche et solide,

---

[1] Α', σ. 129. Περὶ τῆς χρονολογίας Τωμαδάκης, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σ. 56.

[2] Α', σ. 407.

[3] Τωμαδάκης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 17. Ἐκ τῶν κυριωτέρων μεταβολῶν εἰς τὸ βιβλίον μου εἶναι καὶ αἱ ἑξῆς: Ἡ ἐν σσ. 102 - 106 διαπραγμάτευσις σχέσεων Ἰωσὴφ Βρ. καὶ Μ. Καλέκα εἶναι πεπλανημένη. Ἡ ἐκεῖ ἐπιστολὴ ἐγράφη οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Καλέκα ἀλλ' ὑπὸ Δημ. Σκαράνου καὶ εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸν Βρ. Πρβλ. R.-J. Loenertz, Correspondance de M. Calecas, 1950, σ. 339. Ἑπομένως πάντα τὰ βιογραφικὰ τοῦ Βρ. τὰ στηριχθέντα ἐπ' αὐτῆς ἀθετοῦνται. Πρβλ. καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἰωσὴφ Βρυεννίου ἔργα Κρητικά, ΕΕΒΣ ΙΘ', 1949, σσ. 130 - 154. Ἐκ τοῦ ἐκεῖ δημοσιευομένου παραμυθητικοῦ πρὸς Κρῆτας λόγου τοῦ Βρ. ἀπεδείχθη ὅτι οὗτος ἦτο Κωνσταντινουπολίτης καὶ ὄχι νησιώτης.

[4] Ὁπότε ὁ Βρυέννιος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ὑπερβῆ τὸ 20όν!

[5] Τόσον, ὥστε ὁ Β. Λαούρδας, Νικολάου Καβάσιλα, προσφώνημα καὶ ἐπιγράμματα εἰς ἅγιον Δημήτριον, ΕΕΒΣ ΚΒ', 1952, σσ. 97 - 109, ἐν σ. 108 θέλει μεταβάντα τὸν Νικόλαον τοῦτον τὸ 1310 δι' ἀνωτέρας σπουδὰς ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸ δὲ 1312 συγγράφοντα, ὁ δὲ πατὴρ Loenertz πιθανῶς ἀλληλογραφοῦντα μετὰ 84 ἔτη, τὸ 1396!

capable des résister aux désaccords politiques et religieux, qui les opposèrent sans les rendres ennemis. *Le ton sur lequel il s'écrivent ne permet pas* de supposer entre aux une grande différence d'âge»[1]. Ἐπειδὴ δὲ γενικῶς ὑποτίθεται ὅτι ὁ Κυδώνης ἐγεννήθη μεταξὺ 1320 καὶ 1325, ἕπεται ὅτι περὶ τὴν αὐτὴν χρονολογίαν εἶδε τὸ φῶς καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας[2]. Ἀνεξαρτήτως τῆς πιθανότητος τῆς κοινῆς ἡλικίας, νομίζω ὅτι τοιούτου εἴδους ἐπιχειρήματα εἶναι παρακεκινδυνευμένα. Πολλάκις οἱ Βυζαντινοὶ ἔγραφον πρὸς ἀλλήλους χωρὶς τὸν τυπικὸν ἐκεῖνον σεβασμὸν ὁ ὁποῖος διακρίνει σήμερον τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ νεωτέρου πρὸς τὸν πρεσβύτερον, καὶ θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον νὰ ἐξάγωνται συμπεράσματα ἐκ μόνου τοῦ οἰκείου τόνου τῶν ἐπιστολῶν.

Ἡ ἐπανεκδιδομένη περαιτέρω ἕκτη ἐπιστολὴ τοῦ Βρυεννίου πρὸς τὸν Καβάσιλαν τοῦτον ἐχρονίσθη ὑπὸ τοῦ Loenertz μεταξὺ 1390 καὶ 1396, θεωρεῖται δηλονότι γραφεῖσα ἐν Κρήτῃ. Ἴδωμεν τὰς ἐξ αὐτῆς πληροφορίας περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο ἀνδρῶν[3]. Ὁ γράφων προσφωνεῖ τὸν παραλήπτην φίλον ἄκρον ἀρετῆς καὶ πίστεως, ὁμολογεῖ δὲ ὅτι ἐκ τῆς προηγηθείσης συναναστροφῆς του ὠφελήθη: «*ὥσπερ παρὼν σοι μέγα τι καὶ ἄφατον εἰς εὐφροσύνην ὠνάμην*», ἐπαινεῖ τὰ προτερήματά του, τὴν σύνεσιν τῶν λόγων του, τὴν προθυμίαν του ὅπως ἐπωφελῶνται τούτων οἱ ἄλλοι, ἐπαινεῖ τοὺς τρόπους *(φιλόκαλον ἢ μᾶλλον φιλόθεον)* καὶ δικαιολογεῖ τὴν σύμπτωσιν εἰς τὸ πρόσωπόν του τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ εὐδαίμονος. Εἰς τὸ πρῶτον αὐτὸ μέρος ὁμολογεῖ ὁ Βρ. τὰ ἴδιά του αἰσθήματα: «*Διά τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς διὰ στοργῆς ὅ τι πλείστης ἄγω πάντα τὰ σὰ καὶ διακαῆ πρὸς τὴν σὴν σοφίαν τρέφω τὰ φίλτρα...*». Ἡ στοργὴ καὶ τὸ φίλτρον εἶναι ἐκφράσεις πατρὸς πρὸς υἱόν, δικαιολογοῦνται δ' ὅμως ἐκ τῆς ἰδιότητος τοῦ Βρ. τοῦ ἱερομονάχου.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Βρ. ἐπαινεῖ μὲν τὴν ἀπαραχάρακτον πίστιν τοῦ Ν. Καβάσιλα, «*τοῦ νοθευμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους (καθάπερ) ἀπήλλαξαι*» λέγων, ἐπαινεῖ δ' αὐτὸν περαιτέρω «*πρῶτον μὲν διὰ τὴν εὐδαιμονίας ἀκρότητα, εἴπερ εὐδαίμων ἐστὶν ὁ τῷ μὲν σώματι ὑγιής, τὴν δὲ ψυχὴν εὔπορος, τὴν δὲ φύσιν εὐπαίδευτος· τὸ (δὲ) δεύτερον, διὰ τὴν τοῦ τρόπου χρηστότητα... καὶ τρίτον, διὰ τὴν ἐν πίστει ὀρθότητα...*» Δικαιολογεῖ δὲ τὸν κομπασμὸν διὰ τὰ προσόντα ταῦτα τοῦ Καβάσιλα, λέγων ὅτι αὐτοὶ (ὁ Βρ. καὶ οἱ Βυζαντινοὶ)[1] μᾶλλον ἔπρεπε νὰ θρηνοῦν καὶ νὰ σκεπάζουν τὸ πρόσωπον «*ὡς οὐκ ὄντος ἡμῖν σοφοῦ καὶ εὐδαίμονος ἄρχοντος. ἀλλ' ᾤχετο πάντῃ τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ἀπόλωλεν*»! Ὁ ὑπαινιγμὸς οὗτος δύναται νὰ στρέφεται ἢ κατὰ τοῦ πολιτικοῦ ἢ κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὁ Μανουὴλ Β' (ἀπὸ τοῦ 1391 βασιλεύων, πρὸ πολλοῦ ἐστεμμένος συμβασιλεύς!) ἦτο πιθανῶς οὐχὶ εὐδαίμων, ἀλλ' ἀναντιρρήτως σοφός. Τοὺς κατὰ τῶν ἀντιθέτων καὶ ὑπὲρ τῆς πίστεως ἀγῶνας Ἀντωνίου Δ' ἐκτιμᾷ ὁ Βρ. Διὰ ποῖον λοιπὸν λέγει ταῦτα; Ὄχι διὰ πρόσωπα τοῦ 1390 - 1396. Τοῦτο φαίνεται ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν Καβάσιλαν παρακέλευσιν, δι' ἧς προχωρεῖ πρὸς τὸ τέλος ἡ ἐπιστολή: «*ἔλεγχε τοὺς βλασφημεῖν ἀρέσκειν ἡγούμενος τῇ ἀληθείᾳ... τοῖς τῷ Πνεύματι μαχομένοις ἀντίστηθι· ποίησον τοὺς μύθους ἐκ μέσου...*». Ἡ προτροπὴ αὕτη τῆς συγγραφῆς κατὰ τῶν λατινοφρονούντων θ' ἀναφέρεται εἰς περίοδον συζητήσεων καὶ ἀντιθέσεων, ἡ ὁποία δὲν μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ ὡς ἄνω προταθεῖσα 1390 - 1396, καλυπτομένη ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πολιορκίαν τῆς Πόλεως[2].

Ἡ ἐπιστολὴ τελευτᾷ μὲ τὴν εὐχὴν «*ἐπεὶ... τοῦ καλοῦ τούτου χρήματος, τοῦ κατὰ τὴν σὴν οἰκείωσιν, ἐπιτυχεῖν μοι τελεῖν ἐξεγένετο, καὶ ἥδομαι σφόδρα τῷ ἀτυχήματι, καὶ διὰ βίου συμπαραμένειν μοι εὔχομαι*». Μολονότι ἡ εὐχὴ εἶναι τοῦ ἀπραγματοποιήτου, ἀφ' ἑνὸς δεικνύει τὴν γνωριμίαν τῶν δύο ἀνδρῶν καὶ ἐξ ἄλλου ὅτι εἶχεν ἀκόμη ὁ Καβάσιλας περιθώριον διὰ τὴν φιλικὴν ταύτην προσωπικὴν σχέσιν. Ἄλλως τε ἐν τῇ ἐπιστολῇ φέρεται ὑγιής, ἐνῷ ὁπωσδήποτε τὸ 1390 - 1396 καὶ πολὺ γέρων, ἂν ἔζη, καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ὑγιὴς θὰ ἦτο.

3. Ἀπὸ τὴν διατύπωσιν τῆς ἐπιστολῆς δὲν φαίνεται ποῖα ἔργα τοῦ Νικολάου ἐγνώριζεν ὁ Βρ., ἑπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν ὠφέλειαν χρονολογικήν, ἔστω καὶ ἔμμεσον. Ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴν πάλιν «Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου» λείπει τὸ *μοναχοῦ*, καθὼς λείπει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κυδώνην. Κατ' ἀρχὴν θὰ ὑπέθετέ τις, ὅτι καὶ αἱ δύο ἐγράφησαν πρὸ τῆς εἰσόδου του εἰς τὴν μονὴν τῶν Στουδίου, ἑπομένως κάπου ἐκεῖ περὶ τὸ 1370,

---

[1] Chronologie de Nicolas Cabasilas 1345 - 1354, OCP XXI, 1955, σ. 205.

[2] Τὴν ἄποψιν τοῦ Loenertz ἐδέχθη καὶ ὁ S. Salaville, Quelques précisions pour la biographie de Nicolas Cabasilas, Πεπραγμένα Θ' Διεθν. Βυζαντινολ. Συνεδρίου Θεσσαλονίκης Γ', 1958, σσ. 215 - 226, σ. 216. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ 1354 τὸν Ν. Καβάσιλαν «*ὄντα ἔτι ἰδιώτην*» περιέλαβον εἰς τὸ τρίψηφον τῆς ἐκλογῆς οἰκουμ. πατριάρχου (Salaville, αὐτόθι, σ. 220), θὰ ἦτο περιέργον διὰ τὸν ιδ' αἰ. ὁ Καβάσιλας νὰ ἦγε τότε ἡλικίαν 30 - 35 ἐτῶν! Ἐκεῖνο δὲ τὸ *ἔτι* τοῦ Καντακουζηνοῦ ξενίζει τοὐλάχιστον ἐμέ.

[3] Μικρὰν περίληψιν ὁ Salaville, ἔνθ' ἀνωτ., 221 - 222, ἀκολουθῶν κατὰ πόδας τὸν Loenertz, RÉB VII, 1949, σ. 12, τόσον ὥστε νὰ δέχεται (σ. 221, σημ. 4) ὅτι τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Βρυεννίου τὸ πρῶτον ἐξέδωκεν οὐχὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἀλλὰ δῆθεν ὁ τυπογράφος Θωμᾶς Μανδακάσης! Ἁπλῆ φυλλομέτρησις τοῦ Γ' τόμου, ἀνάγνωσις τόσον τῶν προλεγομένων ὅσον καὶ τῶν σχολίων τῶν ἐκδιδομένων κειμένων, πείθει ὅτι οὐδεμίαν ἀνάμειξιν, πέραν τῆς διορθώσεως, ἔσχεν ὁ Μανδακάσης.

25 - 8 - 1959

[1] Καὶ ὄχι, φυσικά, οἱ ἐν Κρήτῃ Ἑνετοί.

[2] Ἡ πρώτη διάλεξις τοῦ Βρυεννίου διεξήχθη καὶ ἐγράφη ἐν Χάνδακι Κρήτης.

ἂν περὶ τὸ εἰκοστὸν ἐκάρη ὁ Βρ. μοναχός. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐξετάσω καὶ αὐτὴν τὴν ἄποψιν.

Ἰδοὺ πρῶτον πῶς ὑπογράφει τὰς ἐπιστολάς του ὁ Βρ. [1].

Α′: *Τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου, ὃν ἡ φήμη ἐκ νέου Βρυέννιον Ἰωσὴφ ἐγνώρισεν* (Γ′, 128). 1382 - Σεπτ. 1397.

Εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ἐπιστολὴ δὲν ἐγράφη τοῦ Βρ. ὄντος νέου, καὶ ὅτι οὗτος ἐκάρη πολὺ νέος μοναχός, ὥστε νὰ μὴ γνωρίζεται μὲ τὸ κοσμικόν του ὄνομα.

Β′: *Τοῦ ἐν μοναχοῖς ἐλαχίστου Ἰωσήφ, ὃν τὴν ἐπίκλησιν ἡ φήμη Βρυέννιον οἶδε καλεῖν* (Γ′, 131). 1382 - 1402.

Γ′: *Τοῦ πάντα καὶ φιλοῦντος τὰ σὰ καὶ θαυμάζοντος Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου* (Γ′, 133). 1389 - 1399.

Δ′: *Τοῦ ὃν φιλεῖς διαφερόντως Ἰωσὴφ Βρυεννίου, πιστοτάτου σοι φίλου, καὶ κατὰ Θεὸν ἀγαπῶντός σε* (Γ′, 135). 1390 - 1391 ἢ 1396 - 1397.

Ε′: *Τοῦ ἐν μοναχοῖς οἰκτροτάτου καὶ ἀχρείου δούλου τῆς σῆς ἁγιότητος* [2], *Ἰωσὴφ Βρυεννίου* (Γ′, 138). 1382 - 1383. 1401 - 1403.

Ϛ′: *Τοῦ τῶν σῶν λόγων διαπύρως ἐξηρτημένου, Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου* (Γ′ 141). 1390 - 1396;

Ζ′: *Ὁ πάντα τὰ σὰ* [3] *καὶ φιλῶν καὶ θαυμάζων ἐξόχως, μοναχὸς Ἰωσήφ, ὃν διὰ τὸ γνώριμον οἱ πολλοὶ Βρυέννιον γράφουσιν* (Γ′, 143). 1390 - 1396;

Η′: *Τοῦ κατὰ πνεῦμα υἱοῦ καὶ φίλου γνησίου καὶ δούλου πιστοῦ τῆς σῆς ἁγιότητος* [4], *μοναχοῦ Ἰωσήφ, οὗ Βρυέννιος ἡ ἐπίκλησις* (Γ′, 145). 1390 - 1396;

Θ′: *Τοῦ τῆς σῆς ἁγιότητος* [5] *καὶ υἱοῦ καὶ οἰκείου δούλου, Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυενίου* (Γ′, 148). Φθινόπωρον 1396.

Ι′: *Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου* (Γ′, 155) [6]. 1397.

ΙΑ′: *Βρυεννίου μοναχοῦ Ἰωσὴφ* (Γ′, 157) [7]. 1406 - 1407.

[1] Ἐντὸς παρενθέσεως ἐτέθη ὁ τόμος καὶ αἱ σελίδες ὅπου ἀπαντοῦν αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἐπιστολῶν. Διὰ τοῦ Γ′ νοεῖται ὁ τρίτος τόμος τῶν Εὑρεθέντων τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Εὐγ. Βουλγάρεως 1784, ὡς Παραλειπόμενα. Μετὰ τὴν ἔνδειξιν ταύτην ἐτέθη ὁ χρονισμὸς (διὰ τὰς ἐπιστολὰς π.χ. 1382 - 1383) κατὰ Loenertz, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν εἶμαι πάντοτε σύμφωνος.

[2] Τῷ Ἱεροσολύμων Δωροθέῳ.

[3] Τῷ ἡγουμένῳ τῶν Στουδίου Εὐθυμίῳ.

[4] Τῷ Ἀλεξανδρείας Μάρκῳ.

[5] Τῷ οἰκουμενικῷ.

[6] Μαξίμῳ Χρυσοβέργῃ.

[7] Μακαρίῳ Ἀμμοχώστου, χωρεπισκόπῳ ὑποτεταγμένῳ τοῖς Λατίνοις.

ΙΒ′: *Τοῦ τῶν σῶν δούλων δούλου καὶ τῆς βασιλείας* [1] *εὐχέτου, μοναχοῦ Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου* (Γ′, 159), 1407;

ΙΓ′: *Ὁ πάντα τὰ σὰ* [2] *καὶ ἀγαπῶν καὶ ἐπαινῶν καὶ θαυμάζων, Ἰωσὴφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος* (Γ′, 160). 1407;

ΙΔ′: *Τοῦ τῶν σῶν* [3] *ἐπαινέτου καὶ γνησίου φίλου, μοναχοῦ Ἰωσήφ, ᾧ Βρυέννιος τὸ ἐπώνυμον* (Γ′, 162). 1407;

ΙΕ′: *Ὁ κατὰ πάντα τῆς σῆς ἁγιότητος* [4] *Ἰωσὴφ ὁ Βρυέννιος* (Γ′, 167). 1407 - 1410;

ΙϚ′: *Ἰωσὴφ μοναχοῦ τοῦ Βρυεννίου...* (Γ′, 170) [5]. 1409 - 1410.

ΚΔ′: *Ὁ πάντα τὰ σὰ* [6] *καὶ φιλῶν καὶ θαυμάζων Ἰωσὴφ ὁ Βρυέννιος* (Γ′, 180).

Αἱ ἐπιστολαὶ ΙΖ′ - ΚΓ′ καὶ ΚΕ′ δὲν ὑπογράφονται εἰς τὴν ὑπάρχουσαν ἔκδοσιν, καθὼς καὶ ἡ ὑπὸ Ἀ. Παπαδ. Κεραμέως ἐκδοθεῖσα ἀλληλογραφία, ὅπου μόνον ἡ διαθήκη ἐπιγράφεται «*Διάταξις Ἰωσὴφ μοναχοῦ Βρυεννίου*» [7]. Ὁμοίως δὲν ὑπογράφεται καὶ ὁ παραμυθητικὸς λόγος πρὸς τοὺς Κρῆτας (1402;) ὁ ἐπιγραφόμενος ὅμως «*τοῖς ἐν Κρήτῃ ἐν Θεῷ πατρὶ ἠγαπημένοις μοι... Ἰωσὴφ μοναχὸς ὁ Βρυέννιος...*» [8] (1402;). Ἡ ἐπιστολὴ Ἰωάννῃ τῷ Συριανῷ (1407;) [9] δὲν ὑπογράφεται μὲν ἐν τῷ πατμιακῷ κώδικι, πλὴν ἐν τῷ Vallicell. Gr. Β 128, p. 170 φέρει τὴν ἑξῆς ὑπογραφήν: «*Ταῦτα ἡ τοῦ τὴν ἐπωνυμίαν Βρυεννίου μοναχοῦ Ἰωσὴφ δεξιά σοι ἐγχαράξασα δείκνυσι*».

Ἑπομένως ὑπάρχουν τέσσαρα παραδείγματα περιπτώσεων καθ᾽ ἃς ὁ Βρυέννιος παρέλειψε τὸ *μοναχὸς* εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν του (ἐπὶ 19 περιπτώσεων). Καὶ εἰς μὲν τὰς τρεῖς δὲν εἴμεθα ἀσφαλεῖς περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῶν ἐν λόγῳ κειμένων, ἐνῶ περὶ τοῦ τετάρτου, τῆς πρὸς Ἀλέξιον τὸν Ἀπόκαυχον ἐπιστολῆς, δὲν προκύπτει καμμία ἀμφιβολία ὅτι ἐγράφη μετὰ τὴν ἐπανεγκατάστασιν τοῦ Βρ. ἐν Κωνσταντινουπόλει (1403;). Ἑπομένως

[1] Τῷ βασιλεῖ Μανουὴλ Β′.

[2] Μανουὴλ τῷ Πόθῳ ἐν Λακεδαιμονίᾳ.

[3] Μανουὴλ τῷ Ὁλοβόλῳ, ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ Loenertz, RÉB VI, 1948, σ. 119 ἔγραψεν ἄλλοτε, ὅτι τὸ θέρος τοῦ 1403 ὁ Ὁλόβολος οὗτος ἐξελέγη μητροπολίτης Γοτθίας, ἀλλὰ πῶς τότε τὸ 1407 εὑρίσκεται ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ δὴ μὴ ἱερωμένος;

[4] Ἡρακλείας Ἀντωνίῳ.

[5] Κιέβου Φωτίῳ ἐκ Μονεμβασίας Ἕλληνι.

[6] Ἀλεξίῳ Ἀποκαύχῳ ζωγράφῳ καὶ οἰκείῳ τοῦ Βρ.

[7] Varia Graeca Sacra, Ἁγία Πετρούπολις 1909, σ. 295 - 296. Τὰ ἄλλα τρία κείμενα αὐτόθι 292 - 295.

[8] ΕΕΒΣ ΙΘ′, 1949, σ. 139.

[9] Ὁ Ἰωσὴφ Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 133 - 137.

καὶ μοναχὸς ὢν ὁ Βρ. ἠδύνατο νὰ παραλείψῃ τὴν ἔνδειξιν ταύτην ἐκ τῆς ὑπογραφῆς του.

Συνοψίζων δὲν δέχομαι ὅτι ἡ πρὸς Νικ. Καβάσιλαν ἐπιστολὴ ἐγράφη τὸ 1390 - 1936 ἐν Κρήτῃ, ἀλλὰ δὲν δύναμαι καὶ νὰ προσδιορίσω ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῆς πολὺ πρὸ τῆς ἡμερομηνίας ταύτης συγγραφῆς. Νομίζω δ' ὅτι ex argumento incerto δὲν πρέπει νὰ στηρίζεται ἡ χρονολόγησις τοῦ Καβάσιλα καὶ νὰ παρατείνεται ὁ χρόνος τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέχρι καὶ τοῦ 1396. Ἄλλα στοιχεῖα ἀσφαλέστερα θὰ δείξουν ἴσως, εἰς τὸ μέλλον, πότε ἐξῆλθε τῆς σκηνῆς τοῦ ματαίου βίου ὁ μυστικὸς καὶ λειτουργικὸς ἀνήρ.

4. Ὡς πρὸς τὴν πρὸς Κυδώνην ἐπιστολήν, τὰ πράγματα εὐκολύνονται. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει καὶ τόπον προορισμοῦ: «*Ἐν Βενετίᾳ*». Ὁ πατὴρ Loenertz προτείνει δύο χρονολογίας: 1390 - 1391 καὶ 1396 - 1397, δεδομένου ὅτι κατὰ τὰ δύο ταῦτα ἔτη εὑρίσκετο ὁ Δημ. Κυδώνης ἐν Βενετίᾳ. Ἀλλ' εἰς τὴν Ἐνετίαν εὑρίσκομεν τὸν σοφὸν σύμβουλον Ἰωάννου τοῦ Ε' καὶ κατὰ τὸ 1371, μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῆς Ρώμης καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς «ὁμολογίας πίστεως» τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν πάπαν[1]. Θὰ συζητήσωμεν καὶ τὰς τρεῖς περιπτώσεις. Ἀλλ' ἴδωμεν πρῶτον τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ Βρ. γράφει ἀπαντῶν πρὸς τὸν Κυδ., θεωρῶν τὴν ἐπιστολήν του ἔνδειξιν ἀγάπης, ἡ ὁποία «*ἐκ τοσούτου πνεύσασα διαστήματος*» (Ἐνετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἢ Ἐνετίας εἰς Κρήτην) καὶ εὑροῦσα αὐτὸν «*ἐν τρικυμίᾳ λογισμῶν καθεστῶτα*»[2] ηὔφρανε καὶ ἐπέδρασεν ὥστε νὰ λησμονήσῃ τὰ οἰκεῖα κακά, ποῖα ἀγνοοῦμεν. Ἡ φιλία τῶν δύο ἀνδρῶν περιγράφεται κατόπιν μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Κυδ. ἔχαιρεν ἐπὶ ταῖς χαραῖς τοῦ Βρ. καὶ ἐλυπεῖτο ἐπὶ ταῖς λύπαις του, ἐπῄνει αὐτὸν ἐπιτυγχάνοντα καὶ ἐκέντριζε ῥαθυμοῦντα. Τοῦτο ἀνεγνώριζεν εἰς τὸν Κυδ. ὁ Βρ. καὶ ὡμολόγει «τοῖς συνοῦσι» (συμμονασταῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ Κρήτῃ), εὔχεται δὲ νὰ μάθῃ ὅτι ὁ Κυδ. ταχέως ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὰ βασίλεια, δηλαδὴ ἔχων τὴν βασιλικὴν εὔνοιαν καὶ ἀξίωμα παρὰ τῷ ἀνάσσοντι.

Μετὰ τὰς εὐχὰς ταύτας, ὁ Βρ. ἐνθυμεῖται τὴν ἀποστασίαν καὶ ἀποκλαίει τὸ ἑλληνικὸν γένος, τὸ ἀποβαλὸν ἄνδρα δυνάμενον νὰ ὑπερασπίσῃ τὰ δόγματά του καὶ νὰ εἶναι καύχημα καὶ δόξα του. «*Νῦν δέ, ὃν ἂν χρείαν εἶχε γλώττης ἀποπληροῦντα, ἢ ὅπλου ἰσχυροτάτου ἡ καθ' ἡμᾶς* [Ὀρθόδοξος] *Ἐκκλησία, τούτου αὐτῆς ἀποσκιρτῶντος*», ὥστε νὰ φαίνεται εἰς τοὺς ἀντιθέτους, χωρὶς εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ εἶναι, ὅτι δύναται εὐκόλως ἡ Ἀνατ. Ἐκκλησία νὰ καταβληθῇ, ὡς στερουμένη ὑπερασπιστοῦ. Ἀλλ' αὕτη δὲν ἔχασε μόνον τὸν Κυδώνην, ἀλλὰ τὸν ἔχει «ἐχθρὸν καὶ πολέμιον», ποῖον; αὐτὸν ποὺ ἐγέννησε καὶ ἐξέθρεψεν. Καὶ παραβλέπων οὗτος ὅτι ἀμείβεται μὲν ὁ τιμῶν, τιμωρεῖται δ' ὁ ἀτιμάζων τοὺς γεννήτορας, ἀτιμάζει τὰ στήθη τῆς μητρός. Πιθανὸν ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία νὰ ὑστέρησεν εἰς κάτι, ἔπρεπε ν' ἀποκρύψῃ καὶ ὄχι νὰ διαπομπεύσῃ τὸ αἶσχος, ὅπως θὰ ἔπραττε διὰ τὴν κατὰ σάρκα μητέρα του. Ἔπρεπε, φοβούμενος τὸν θεῖον νόμον, νὰ περιστείλῃ τὴν γυμνότητα ὄχι νὰ τὴν ἐκκαλύψῃ. Ὅμως ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία «*οὐ μόνον αὕτη ἐν οὐδενὶ ἐπιλήψιμος, ἀλλὰ μόνη ὀρθὴ καὶ ἀληθὴς καὶ ἐξαίρετος*».

Μετὰ τὴν συμβουλὴν ταύτην, ἡ ὁποία ἔφθασεν εἰς τὴν ἐπιτίμησιν, ὁ Βρ. ἐπάγεται: «*Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς εἰς τὴν Μητέρα ἐπανόδου αὐτὸς βουλεύσῃ σαφῶς καὶ εὐφρανεῖς αὐτὴν τοῖς ὑστέροις, ὡς τοῖς προτέροις ἐλύπησας*», προφανῶς ἀναμένων, ὅτι ἡ πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν ἀντίθεσις ὑπῆρξε παροδικὴ καὶ ὅτι ὁ Κυδώνης θὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖθεν ὅθεν ἐξέκλινεν. Μετὰ ταῦτα ὁ ἐπιστέλλων δικαιολογεῖται διὰ τὴν ἀργοπορίαν τῆς ἀπαντήσεως ἢ τὴν ἔλλειψιν ἀλληλογραφίας, ἐπικαλούμενος λόγους ὑγιείας, μεθ' ὃ πλέκει τὸ ἐγκώμιον τοῦ Κυδώνη ὡς ἀνθρώπου καὶ λογίου, γνώστου τῆς Λατινικῆς, ἀκριβολόγου Ἑλληνιστοῦ κλπ. Κατακλείει δὲ τὴν ἐπιστολὴν εὐχόμενος ὅπως ὁ Κυδ. «*θᾶττον ἐπανέλθοις εἰς τὴν Πατρίδα*[1] *καὶ τῆς σοφίας εὕροις τὸ τέλος ἐπάξιον*», ὑπογράφεται δὲ ὡς ὑπὸ τοῦ Κυδ. «*φιλούμενος διαφερόντως καὶ πιστότατος φίλος*»!

---

[1] Περὶ τοῦ ταξιδίου τούτου Ἰωάννου τοῦ Ε' ὅρα κυρίως A. A. Vasiliev, Il viaggio dell'imp. biz. Giovanni V Paleologo in Italia (1369 - 1371) e l'unione di Roma del 1369, SBN III, 1931, σσ. 153 - 193 καὶ R. - J. Loenertz, Jean V Paléologue a Venise (1370 - 1371), RÉB XVI, 1958, σσ. 217 - 232 (ἐν σσ. 217 - 220: Le témoignage de D. Cydonès et celui de Jean V). Ἐσχάτως ὁ Ἰ. Μαμαλάκης, Ἡ ἐπίδρασι τῶν συγχρόνων γεγονότων στὶς ἰδέες τοῦ Γεμιστοῦ, Πεπρ. Θ' Βυζ. Συνεδρ. Θεσσαλ. Β', 1955, σ. 501 ὑπεστήριξεν ὅτι «τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1367 συναντᾶται ὁ πατριάρχης μὲ τὸν πάπα στὴ Ρώμη καὶ στὶς 18 Ὀκτ. 1369 ὑπογράφεται ἡ ἕνωση ἀπὸ τὸν Ἰωάννη V (sic), ποὺ εἶχεν ἔλθει γι' αὐτὸ μὲ τὸ Δ. Κυδώνη». Οὕτως ὁ Κωνσταντινουπόλεως Φιλόθεος Κόκκινος, ὁ βιογράφος τοῦ Γρηγ. Παλαμᾶ καὶ καταδικάσας τὸν Πρόχορον Κυδώνην, φέρεται ὡς ὑπογράψας ἀνυπόστατον ἕνωσιν μετὰ τῶν Λατίνων! Πράγματι ἀνεγνώσθη ἁπλῶς «ὁμολογία πίστεως» ἐν Santo Spirito di Sassio τῆς Ρώμης, παρόντος τοῦ Λατίνου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἧς ὁμολογίας τὴν μετάφρασιν ἐφιλοτέχνησεν ὁ Κυδώνης. Πρβλ. R. - J. Loenertz, Démétrius Cydonès Correspondance I, 1956 (Studi e Testi 186), ἀρ. 129, σσ. 164 - 166, τὸ δὲ κείμενον παρὰ G. Mercati, Notizie di Procoro e Dem. Cidone... 1931 (Studi e Testi 56), σσ. 293 - 296, καὶ αὐτόθι 146 - 148.

[2] Τὴν αἰτίαν τῆς τρικυμίας δὲν λέγει, προφανὲς ὅμως εἶναι ὅτι ταράσσει τὸν νέον θεολόγον τὸ ὅλον ἐκκλησιαστικὸν - πολιτικὸν πρόβλημα τῆς διαμάχης Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, συνδεδεμένον μὲ τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, τὴν τήρησιν τῆς παραδόσεως καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ κράτους.

[1] Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ σύμπτωσις τῶν ὅρων *Μήτηρ* (Ἐκκλησία) καὶ *Πατρὶς* (Βυζάντιον)! Εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Βρυεννίου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι Ἕλλην ὁ λατινίσας. Πρβλ. καὶ τὴν δεκάτην ἐπιστολὴν τοῦ Βρ. «*Τῷ ἀπὸ Γραικῶν* (=Ἑλλήνων, Ρωμαίων) *Ἰταλῷ, ἀδελφῷ Μαξίμῳ...*» (Χρυσοβέργῃ) (Γ', σ. 148), ὁ ὁποῖος, κατὰ Βρ., ἔγινεν Ἰταλὸς ἐπειδὴ ἠσπάσθη τὸν καθολικισμόν!

Ἔρχομαι τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ χρονισμοῦ. Καὶ πρῶτον ἦτο δυνατὸν ἡ ἐπιστολὴ νὰ ἐγράφη τὸ 1396 - 1397; Εἰς τοῦτο συνηγορεῖ εἷς λόγος. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν γίνεται λόγος περὶ ἀσθενείας τοῦ Βρ., ὡς ἤδη εἶπον: «*ἀλλὰ τὸ καταπιέζον καὶ τρύχον ἡμᾶς ἄλγος οἶσθα, ὑφ' οὗ καὶ τῶν ἔγγιστα φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐπιλελῆσθαι βιάζομαι. Πλὴν καίπερ οὕτω τὴν κεφαλὴν πάσχων, σοῦ τῆς φίλης κεφαλῆς οὐδαμῶς ἐπιλέλησμαι*». Ὅτι περὶ τὸ τέλος τῆς παραμονῆς τοῦ Βρ. (1402;) κατεῖχεν αὐτὸν ἡ ἐν λόγῳ κεφαλαλγία φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξιτηρίου πρὸς τοὺς Κρῆτας λόγου: «*ἂν τὸ τῆς κεφαλῆς ἄλγος μὴ ταύτας μοι προδῷ τὰς ἐλπίδας*»[1]. Ἀφῆκε δ' αὐτόν, ἡ συνήθης εἰς ἐγκρατεῖς μοναστὰς καὶ ὑγρὰ κλίματα ἐνόχλησις αὕτη, ἐπανελθόντα εἰς τὰ Στουδίου, ὅθεν γράφει πρὸς τὸν συμμοναστήν του κωδικογράφον Ἰωάννην «*ὁ πόνος τῆς κεφαλῆς ἀφῆκέ με*»[2], καὶ πρὸς τὸν οἰκεῖον του ζωγράφον Ἀλέξιον Ἀπόκαυχον «*Γίνωσκε ὅτι σωματικῶς μὲν καλῶς ἔχω, ψυχικῶς δὲ ἀσθενῶ*»[3]. Ἐὰν μὴ ἦτο χρόνιον ἢ περιοδικὸν τὸ πάθος τῆς κεφαλαλγίας, τότε ἡ πρὸς Κυδώνην ἐπιστολὴ θὰ ἦτο ἐγγυτέρα πρὸς τὴν ἔξοδον τοῦ Βρ. ἐκ Κρήτης. Εἰς τοῦτο θὰ συνηγόρουν καὶ αἱ εὐχαί του, ὅπως ὁ Κυδ. ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὴν Πατρίδα.

Ἀλλ' ὑπάρχει πάντοτε ἡ ἀπορία: Ἦτο δυνατὸν τὸ 1396 - 1397 ὁ Βρ. νὰ ἐφιλεῖτο διαφερόντως καὶ νὰ ἦτο πιστότατος φίλος τοῦ Κυδώνη; Ἦτο ἐπίσης δυνατὸν ν' ἀναμένῃ κἂν μεταστροφὴν τοῦ Κυδώνη ἀπὸ τριακονταετίας προσχωρήσαντος πρὸς τὸν πάπαν; Πῶς δὲ θὰ ἐξηγηθῇ τὸ νῦν... ἀποσκιρτῶντος τῶν στ. 14 - 16; Τοῦτο, νομίζω, βοᾷ, ὅτι πρόσφατος ἦτο ἡ ἀποστασία τοῦ Κυδώνη, ἡ πικρία ἐκ τῆς καταδίκης τοῦ Προχόρου καὶ τοῦ θανάτου του, γεγονότα τὰ ὁποῖα εἶχον προκαλέσει (1368 - 1369) τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Κυδώνη κατὰ τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου, κατὰ τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας ἑπομένως. Κατὰ ταῦτα ἀπορρίπτω τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἦτο δυνατὸν ἡ ἐπιστολὴ νὰ ἐγράφη τὸ 1396 - 1397, ὅτε ὁ Κυδώνης (μετὰ τοῦ Χρυσολωρᾶ) ἦλθεν εἰς Ἰταλίαν, μετέφραζε δὲ τὴν Ordo missae τῶν δομηνικανῶν, στενῶς συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ Μανουὴλ Καλέκα καὶ τοῦ Μαξίμου Χρυσοβέργη[4].

Διὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου λόγους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγράφη ἡ ἐπιστολὴ οὐδὲ κατὰ τὸ 1390 - 1391[5], ὅταν μάλιστα τὴν 20ὴν Ἰανουαρίου τοῦ

[1] Γ', σ. 38.
[2] Γ', σ. 178, ἐπιστολὴ ΚΓ'.
[3] Γ', σ. 179.
[4] R.-J. Loenertz, Les recueils de lettres de Démétrius Cydonès, 1947 (Studi e Testi 131), σ. 122 (ἐν σσ. 108 - 122: Essai de Chronologie πληρέστερον ἀλλὰ καὶ διάφορον τοῦ παρὰ G. Mercati, Notizie..., σσ. 519 - 521: Alcune date provate o probabili della vita di Demetrio Cidone).
[5] Loenertz, Les recueils de lettres de D.C., 1947, σ. 120, ἀμφιβάλλων σημειώνει: «aucune lettre de Cydonès n'est datable de son séjour à Venise».

ἔτους ἐκείνου (καθ' ἡμᾶς 1391) ὁ Κυδώνης ἐδέχθη τὴν ἐνετικὴν ὑπηκοότητα, γενόμενος civis Venetiarum[1]. Ἀπεναντίας τὰ πάντα συνηγοροῦν ὑπὲρ τοῦ χρονισμοῦ τῆς ἀποστολῆς κατὰ τὸ ἔτος 1370 - 1371, ὅτε ἐκ Ρώμης μέσῳ Νεαπόλεως εὑρέθη εἰς Ἑνετίαν ὁ Κυδώνης καὶ ἐκεῖθεν ἐνεθυμήθη τὸν πιστόν του φίλον Βρ., μὴ ἔχοντα προφανῶς ἐκδηλωθῆ κατὰ τὴν δίκην τοῦ Προχόρου, δυνάμενον νὰ ἐλπίζῃ ἀκόμη εἰς ἕνα συμβιβασμόν, μίαν ἐπιστροφὴν εἰς τὰ *βασίλεια*[2], καὶ τοῦ ἔγραψεν. Ὁ Βρ. ἐπροθυμοποιήθη ν' ἀπαντήσῃ, σιγῶν ἀπὸ μακροῦ καὶ προφασιζόμενος τὴν κεφαλαλγίαν, τίποτε δηλαδὴ τὸ παραμόνιμον, δυνάμενον νὰ ἐμποδίσῃ τινὰ ἀπὸ τοῦ νὰ γράψῃ μίαν ἐπιστολήν! Μολονότι δὲ δαπανᾶται εἰς ἐγκωμιασμὸν τοῦ παλαιοῦ του φίλου, διαχωρίζει πλέον σαφῶς τὴν θέσιν του, ἀποδοκιμάζει τὴν ἀποστασίαν (καὶ ἂν αὕτη εἶχε πολιτικὴν σκοπιμότητα), ἐλέγχει, προτρέπει εἰς ἐπάνοδον. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ παλαιὰ φιλία πρέπει νὰ διελύθη. Ὁ Βρ. θ' ἀναλάβῃ ἀργότερον ἀποστολὴν ἄλλην, νὰ πολεμήσῃ τὸν Λατινισμὸν εἰς αὐτὴν τὴν ἐπικράτειάν του, ἐνισχύων τοὺς δοκιμασθέντας ἐκ τῆς Κρητικῆς ἀποστασίας 1361 - 1364 ὀρθοδόξους Κρῆτας, καὶ οἱ δρόμοι τῶν δύο λογίων εἶναι χωριστοί. Νομίζω μάλιστα, ὅτι εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἀντίθεσις: Τοῦ ἑνὸς ὡς μιᾶς πολιτικῆς συνειδήσεως, προσπαθούσης νὰ διασώσῃ, κατὰ τὸ ἐφικτόν, τὰ πράγματα διὰ συμβιβασμῶν (δογματικῶν ὑποχωρήσεων, συνθηκῶν, πωλήσεων, δανείων, πρεσβειῶν κ.ἄ. συνήθων καὶ τότε καὶ τώρα διπλωματικῶν ἐνεργειῶν). Καὶ τοῦ ἑτέρου, τοῦ Βρυεννίου, ἐντόνου ἐθνικῆς συνειδήσεως, θέτοντος ὑπεράνω πάντων τὴν διατήρησιν τῆς εὐσεβείας (τῆς παραδόσεως τοῦ Ἔθνους), δηλονότι ἀποκλείοντος πάντα συμβιβασμὸν εἰς τὸν χῶρον τῆς πίστεως, δι' ἧς διεχωρίζετο τὸ ὁμόδοξον ἀπὸ τὸ ἀλλοεθνές.

Ποία ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο ἐπιστολῶν, τῆς πρὸς Κυδώνην καὶ πρὸς Καβάσιλαν! Διὰ τῆς πρὸς τὸ μυστικὸν ἐπιστολῆς του ὁ Βρ. ἠθέλησε νὰ δείξῃ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου πρὸς τὴν τοῦ πραγματευτοῦ τῆς πίστεως διπλωμάτου, ὁ ὁποῖος κατὰ βάθος ἠδιαφόρει διὰ τὸν παραδοσιακὸν χριστιανισμόν, τὴν *εὐσέβειαν* τοῦ Βρ. Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι ἡ συναγωγὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βρ.[3] εἶχεν ἐπιδεικτικὸν καὶ διδακτικὸν σκοπόν. Ἐπιδεικτικὸν μὲν διὰ νὰ δείξῃ τὰς σχέσεις τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκεῖνος πρὸς ὑπερόχους ἄνδρας, βασιλέα, πατριάρχας, συγγραφεῖς, λογίους, ἀξιωματούχους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας. Ἀλλὰ πάντως ἰδίᾳ διδακτικὸν σκοπόν, διότι ὑπῆρξε συνα-

[1] Προχείρως Loenertz, αὐτόθι.
[2] Ὄντως, ἀναχωρήσας τὸν Μάρτιον 1371 εὑρέθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Μάϊον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Κυδώνης (Mercati, Notizie, σ. 520) καὶ μόλις τὸ 1376 ἐγκαταλείπει τὸ αὐλικὸν ἀξίωμα (Mercati, αὐτόθι, σ. 521) διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν. (Σχετικῶς πρβλ. καὶ Loenertz, Les recueils, σσ. 112 - 114, δίδοντα ἄλλην σειρὰν εἰς τὰ γεγονότα, παρεμβαλλομένης τῆς παραμονῆς τοῦ Κυδ. εἰς Λέσβον).
[3] Ὄχι τὸ σύνολον τῆς ἀλληλογραφίας. Βλ. περαιτέρω.

γωγὴ διὰ μαθητὰς ὀρθοδόξους. Νομίζω μάλιστα ὅτι πλησιέστερον πρὸς τὴν ἐπιστολὴν πρὸς Κυδώνην πρέπει νὰ τοποθετηθῇ χρονικῶς καὶ ἡ πρὸς Καβάσιλαν, παρὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς παραμονῆς τοῦ Βρυεννίου ἐν Κρήτῃ.

5. Ἐδῶ νομίζω ὅτι πρέπει νὰ ἐκφράσω τὴν διαφωνίαν μου πρὸς τὸν ἀγαπητόν μου πατέρα R.-J. Loenertz, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν λαμπρὰν μελέτην περὶ τῆς χρονολογίας (καὶ δὴ τῶν 16 πρώτων ἐπιστολῶν) τῶν ἔργων τοῦ Ἰωσὴφ Βρυεννίου, εἰς τὴν ὁποίαν πολλάκις ἤδη ἀνεφέρθημεν. Ὁ L. ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ ἀποτελοῦν δύο σειρὰς (1-16 καὶ 17-25), ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη περιέχει ἐπιστολὰς (1-10) γραφείσας ἐν Κρήτῃ (1382-1402), καὶ ἄλλας (11-16) γραφείσας μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδον. Τὰς τῆς δευτέρας σειρᾶς πρὸς οἰκεῖα πρόσωπα εὑρίσκει διαφόρου ὕφους καὶ συνθέσεως ὁ L. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ μελέτη τοῦ θέματος πρέπει νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χειρογράφων δι' ὧν αἱ ἐπιστολαὶ ἔχουν παραδοθῆ, καὶ μὲ τὴν σειρὰν τὴν ὁποίαν παραδίδονται ἐκεῖ. Πάντως, ὡς ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Βουλγάρεως, οὐδεμίαν σειρὰν παρουσιάζουν, νομίζω δ' ὅτι ὁ ὑπ' ἐμοῦ χρονισμὸς τῆς πρὸς Κυδώνην ἀνατρέπει ἤδη τὴν ἀντίληψιν ὅτι καὶ ἐκείνη ἐγράφη ἐκ Κρήτης.

Τὸ ὅλον θέμα μένει νὰ ἐξετασθῇ κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ προσεχῆ δημοσίευσιν ὁλοκλήρου τῆς ἀλληλογραφίας. Ἐκεῖ θὰ γίνῃ διάκρισις τῶν φιλολογικῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βρυεννίου καὶ τῆς συνήθους ἀλληλογραφίας αὐτοῦ (ἡ ὁποία δὲν παύει νὰ ἔχῃ λογοτεχνικὸν ὕφος), ἀπὸ τῆς ποιμαντικῆς αὐτοῦ ἀλληλογραφίας (ἐξιτήριοι, παραμυθητικοί, ἐγκύκλιοι). Διότι πᾶσαι αἱ σωθεῖσαι ἐπιστολαὶ τοῦ Βρ. οὔτε ἐγράφησαν οὔτε ἐδημοσιεύθησαν ὡς διδακτικὰ κείμενα, πρότυπα διὰ τοὺς μαθητάς του ἢ τοὺς ὑπὸ τῶν φίλων του διδασκομένους.

Μίαν τελευταίαν παρατήρησιν θέλω νὰ κάμω. Οὐδεὶς ἐπρόσεξεν ὅσον ἔπρεπε τοὺς στίχους 25-30 τῆς πρὸς Νικ. Καβάσιλαν ἐπιστολῆς τοῦ Βρ., ὅπου γίνεται λόγος περὶ ταλαντεύσεως τούτου καὶ ἐγκαίρου δογματικῆς προσαρμογῆς πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν, ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν κακῶν ἐπιρροῶν (προφανῶς τοῦ Κυδώνη): «*Τῆς ἀκιβδήλου καὶ γνησίας μοίρας τελεῖς ἐν Χριστιανοῖς* (= Ὀρθοδόξοις)· *τοῦ νενοθευμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους καθάπαξ ἀπήλλαξαι... τὴν συναγωγὴν ἐκείνων ἀπειρηκώς*»! Ταῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνουν κατὰ τὸ γῆρας, ἀλλὰ κατὰ τὴν νεότητα τοῦ Καβάσιλα, ἀναφέρονται δ' εἰς ἄγνωστα γεγονότα τῆς ζωῆς του. Ἐξηγοῦνται ὅμως νομίζω ἐπαρκῶς ἐκ τῆς πρὸς τὸν Κυδώνην σχέσεως κοινῆς καταγωγῆς, φιλίας καὶ σπουδῶν.

6. Σημαντικὸν ζήτημα εἰς τὸν βίον τοῦ Βρυεννίου εἶναι ὁ καθορισμὸς τοῦ χρόνου τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἐν Κρήτῃ, περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραψα καὶ ἄλλοτε[1]. Παλαιότερον ὁ Ph. Meyer, ἐτοποθέτει τὴν ἔναρξιν τῆς ἀποστολῆς εἰς τὸ ἔτος 1375, ἀλλ' ἤδη ὁ Palmieri (ἀκολουθῶν τὸν Ρῶσον Ἀρσένιον) ἔγραψεν: «Le patriarche Nil (1380-1388) l'envoya à Crete en 1381»[2] καὶ ὁ M. Jugie: «circa dimidium saeculi XIV, anno 1381 insulam missus est»[3]. Τοὺς τρεῖς τούτους ὡς ἀσφαλεστέρους ἠκολούθησα καὶ ἐγώ. Ἐννοεῖται, ὅτι ἂν ἐγνωρίζομεν ἀσφαλῶς τὸ ἔτος τῆς ἐξόδου τοῦ Βρ. ἐκ Κρήτης θὰ ὑπελογίζομεν ἀσφαλῶς καὶ τὸ τῆς εἰσόδου, καὶ τἀνάπαλιν, πλὴν οὐδὲν τούτων εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον.

Ἤδη ὁ ἐμὸς Loenertz, γράψας περὶ τοῦ Βρ. ἄρθρον ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Μ. Καλέκα ἐκδιδομένῃ[4], παρουσιάζει νέαν ἄποψιν, ὑποστηρίζων: «Ὁ Ἰωσὴφ Βρ. διῆλθεν εἰκοσάδα ἐτῶν ἐν Κρήτῃ. Εὑρίσκετο ἐκεῖ ἀκόμη τὸ 1397, ὅταν ἔγραφεν ἐν τῇ ἐρήμῳ τὴν ὑπ' ἀριθ. 10 ἐπιστολὴν εἰς τὸν Μάξιμον Χρυσοβέργην. Ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 1404, χρονολογία καθ' ἣν — κατὰ τὴν ἰδίαν του μαρτυρίαν — ἀπήγγειλεν ἐν τῷ βασιλικῷ κοιτῶνι τὸν λόγον «περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως». Μεταξὺ 1397 καὶ 1404 τίθεται τὸ τέλος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ληξάσης συνεπείᾳ τῆς ἥττης τοῦ Βαγιαζῆτ Α΄ ὑπὸ τοῦ Ταμερλάνου εἰς τὴν Ἄγκυραν (28 Ἰουλίου 1402). Ἦτο πράγματι ἀπίθανον νὰ εἰσέλθῃ ὁ Βρ. ἐντὸς τῆς ἀκόμη πολιορκουμένης πόλεως...[5]. Ἐὰν αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι ὀρθαί, ὁ λόγος 'περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως' χρονολογεῖται 1402-1403, καὶ ὁ Βρ., ἀνελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὀλίγον μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας, θὰ ἔφθανεν εἰς Κρήτην τὸ 1382-1383». Καὶ περαιτέρω: «Ἐξ ἄλλου ὅταν ἀπήγγειλε τὸν ὡς ἄνω λόγον ὑπῆρχον ἀντιζηλίαι μεταξὺ τῶν ἀσεβῶν (μουσουλμάνων, Τούρκων, Μογγόλων) ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο πάντοτε ὑπὸ τὰς ἐχθρικὰς ἀπειλάς»[6]. Ἐπεκαλέσθη δὲ τὰ χωρία «*Θαυματουργεῖ καὶ ἐν ἀπίστοις, ἔθνη ἀδοκήτως κατ' ἐθνῶν ἐπεγείρων*» (Β' 35-36) καὶ «*τῆς ὀρθοδόξου βασιλείας σμικρυνθείσης τοσοῦτον, ὥστε μιᾶς πόλεως, τῆς βασιλίδος, ἄρχειν, καὶ ταύτης πάντοθεν πρὸς πάντων ἀεὶ πολιορκουμένης*» (Β' 35)[7].

Διὰ ν' ἀρχίσωμεν ἐκ τῶν κάτω, ὁ μὲν ἀφορισμὸς τοῦ Βρ. περὶ θαυ-

---

[1] Τωμαδάκης, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ.

[2] DTC II, 1910, στ. 1157.

[3] Theologia Dogmatica I, 1926, σ. 451.

[4] Correspondance de Manuel Calecas publiée par Raymond-J. Loenertz, O.P., Città del Vaticano 1950 (Studi e Testi 152), σσ. 95-105.

[5] Ὁ Loenertz ὑπενθυμίζει ὅτι ἡ συνθήκη μεταξὺ τοῦ (υἱοῦ τοῦ Βαγιατζῆτ) Σουλεϊμὰν καὶ Ἰωάννου Ζ' Παλαιολόγου συνήφθη πρὸ τῆς 9ης Ἰουνίου 1403, ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ ὁ Μανουὴλ Β'.

[6] Ἔνθ' ἀνωτ., σσ. 98-99.

[7] Ὁ Loenertz ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ Ph. Meyer, BZ 5, 1896, σ. 85, παρὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγγραφέως του, ἐτοποθέτησε τὸν λόγον εἰς τὸ 1425!

ματουργίας τοῦ Θεοῦ εἶναι φυσικὸν ν᾽ ἀναφέρεται εἰς τὰς μεταξὺ Τούρκων καὶ Μογγόλων συγκρούσεις, ἀλλ᾽ ἡ διαπίστωσις ὅτι περὶ τὸ 1400 τὸ Βυζάντιον εἶχε μίαν μόνον πόλιν καὶ ταύτην συνεχῶς παρὰ πάντων πολιορκουμένην, εἶναι σχῆμα ὑπερβολῆς! Τοιαῦτα σχήματα ὑπερβολῆς εἶναι συγκεχωρημένα εἰς ῥήτορα καὶ μάλιστα πιστεύοντα ὅτι ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου εἶναι ἐγγύς, ὡς ὁ Βρ.

Ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ π. Leonertz καθ᾽ ὃ « il est tout à fait improbable que Br. soit rentré dans la capitale encore assiégée » μοῦ φαίνεται ἐπίσης σχῆμα ὑπερβολῆς! Θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζῃ τις πῶς ἐγίνοντο αἱ πολιορκίαι τόσον κατὰ τὴν κλασσικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα, ὅσον καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, πόλεων μεγάλων, ἀλλὰ καὶ πολὺ μικροτέρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς πληθυσμόν, ἔκτασιν καὶ ἀπρόσβλητον θαλάσσιον τεῖχος, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ εἰσοδοέξοδος ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀδύνατος καὶ μάλιστα ἐπὶ μίαν περίπου δεκαετίαν, ὅσον σχεδὸν διαρκεῖ ἡ περιπέτεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν! Ὄχι μόνον οἱ λιμένες τῆς κυρίως Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ Γαλατᾶ ἦσαν προσιτοί, ὅταν μάλιστα λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι ὁ Βρ. θὰ ἐπεβιβάσθη ἐνετικοῦ σκάφους διὰ ν᾽ ἀναχωρήσῃ ἐκ Χάνδακος. Δὲν θέλω νὰ ὑπομνήσω ἐδῶ πόσον συχνὴ ἦτο ἡ ναυτικὴ ἐπικοινωνία Ἑνετίας - Ἀδριατικῆς - Ἑπτανήσου - Κρήτης - Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους οὐδὲ ν᾽ ἀρνηθῶ τὰς κατὰ θάλασσαν δυσχερείας τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς συγκοινωνίας καὶ τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἡ Ἑνετία ἐλάμβανε πρὸς ἐξασφάλισιν ἑαυτῆς καὶ τῶν συμφερόντων της[1]. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ ὅμως ν᾽ ἀναφέρω χαρακτηριστικὰς περιπτώσεις ἐνεργειῶν τοῦ πατριαρχείου κατ᾽ αὐτὸ τὸ 1400ὸν ἔτος, ἐκ τῶν ὁποίων φαίνεται ὅτι οὐδεμία δραστηριότης αὐτοῦ ἠμποδίσθη ἐκ τῆς πολιορκίας:

α´) Τὸν Ἰανουάριον 1400 ὁ οἰκουμενικὸς γράφων πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης λέγει: « ἀπό τινων τῶν αὐτόθεν εἰς ἡμᾶς ἐρχομένων ἠκούσαμεν »[2].

β´) Κατὰ Φεβρουάριον 1400 εἰς πατριαρχ. γράμμα γίνεται λόγος περὶ ἀναφορᾶς ἐξ Ἀγχιάλου[3].

γ´) Ἐκ πατριαρχικοῦ γράμματος Μαΐου 1400 φαίνεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Σοφιανὸς ἀπέρχεται εἰς Ρωσίαν[4].

δ´) Τὸν αὐτὸν Μάϊον 1400 ὁ πατριάρχης Ματθαῖος ἐπιφορτίζει ὡς Σουγδαίας καὶ Φούλλων, ὀνομάζων αὐτὸν π ρ ό ε δ ρ ο ν τὸν μητροπ. Πέργης Ἀτταλείας κλπ. Θεοφύλακτον, ἀ π ό λ ι δ α ὄντα, ὅπως « *ἀπελθὼν ἐκεῖσε καὶ*

---

[1] Πρβλ. F. T h i r i e t, Regestes des délibérations du Senat de Venise concernant la Romanie, I, Paris 1958, Nos 917, 949, 952 κ.ἄ.

[2] F r. M i k l o s i c h - J o s. M ü l l e r, Acta et Diplomata, II, 1862, σ. 334.

[3] Αὐτόθι, σ. 345.

[4] Αὐτόθι, σ. 385.

προσδεχθεὶς καὶ τῆς μητροπόλεως ταύτης ἐγκρατὴς γενόμενος, πάντα τὰ ἀνήκοντα καὶ τῷ γνησίῳ ἀρχιερεῖ διενεργεῖν ἀκωλύτως »![1].

ε´) Κατὰ Δεκέμβριον 1400 ἐντέλλεται ὑπὸ τοῦ οἰκουμ. ὁ Ἡρακλείας ἐξαρχικῶς εἰς ἐπίσκεψιν τῶν χηρευουσῶν ἐκκλησιῶν ἔντε Θρᾴκῃ καὶ Μακεδονίᾳ πάσῃ![2].

Τέλος διατί νὰ παραβλέψωμεν, ὅτι ὁ οἰκουμενικός, γράφων πρὸς τοὺς Κρῆτας περὶ σ υ ν ε ι σ ά κ τ ω ν[3], λέγει ὅτι ἔχει τὰς πληροφορίας του « *παρὰ πολλῶν τῶν αὐτόθεν* (Κρήτης!) *ἐρχομένων* »;[4].

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐπιχείρημα ὅτι ἠμποδίσθη ὁ Βρ. νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν λόγῳ τῆς πολιορκίας αὐτῆς. Οὐδὲ δυνάμεθα ἐξ αὐτοῦ καὶ μόνου νὰ χρονολογήσωμεν τὸν λόγον « περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως », τὸν πρῶτον πράγματι ἐκφωνηθέντα μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀνάληψιν νέων καθηκόντων. Διότι ὁ λόγος αὐτὸς δὲν ἐξεφωνήθη ἀμέσως. Γνωρίζομεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ Βρ. ἐπανελθὼν συνέταξε πρῶτον τὸν ὑπ᾽ ἐμοῦ δημοσιευθέντα[5] π α ρ α μ υ θ η τ ι κ ὸ ν πρὸς τοὺς Κρῆτας, ὅπου περὶ οὐδενὸς πολεμικοῦ γεγονότος ὁμιλεῖ. Γνωρίζομεν ἀκόμη ὅτι περιέγραψε τὰς ἐντυπώσεις του πρὸς τοὺς συμμοναστὰς καὶ φίλους του περὶ τῆς ἐν τῇ τῶν Στουδίου μονῇ ἐγκαταστάσεώς του, ὅπου περὶ τοῦ τοπίου καὶ τῶν καλλονῶν ἀκόμη τῆς βασιλευούσης ὁμιλεῖ[6], περὶ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τοῦ περιβάλλοντος ἔναντι τοῦ τῆς Κρήτης, κἄ. πολλῶν[7], πλὴν περὶ ὑπηρεσίας παρὰ τῷ βασιλεῖ (Μανουὴλ Β´) δὲν ὁμιλεῖ, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ τότε, αὐτοῦ ἀπουσιάζοντος[8].

Ἀλλὰ θὰ εἴπῃ τις· τί συζητοῦμεν, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Βρ. λέγει ἐν τῷ λόγῳ « *πρὸ χρόνων διακοσίων τῶν ἐξ Ἰταλίας κρατησάντων τῆς Κωνσταντίνου* »[9], ἑπομένως ὁμιλεῖ 200 ἔτη μετὰ τὸ 1204, ἄρα τὸ 1404; Τοῦτο θὰ ἦτο

---

[1] Αὐτόθι, σ. 390.

[2] Αὐτόθι, σ. 451.

[3] Βλ. πρόσθεν, σ. 13 ἑξ.

[4] Acta et Dipl. II, 477, πρόσθεν σ. 13.

[5] ΕΕΒΣ ΙΘ´, 1949, σσ. 139 - 154.

[6] ΚΓ´ ἐπιστολὴ Ἰ ω ά ν ν ῃ (κωδικογράφῳ, Γ´, σσ. 178 - 179, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, 1947, σσ. 124 - 125). Μεταγενεστέρα εἶναι ἡ ἐπιστολὴ ΚΔ´ Ἀ λ ε ξ ί ῳ (Ἀποκαύχῳ, Γ´, σσ. 179 - 180, Ὁ Ἰωσ. Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 129 - 130) γραφεῖσα μετὰ τὴν εἰρήνευσιν. Καὶ ὅμως καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Βρ. λέγει ὅτι μένει « *ἐν τοῖς Στουδίου* » (σ. 129).

[7] Εἰς τάς χεῖρας τοῦ κὺρ Γιαννούλη Δὲ Σπίγα, Varia Graeca Sacra, σσ. 293 - 294, Ὁ Ἰωσὴφ Βρ. καὶ ἡ Κρήτη, σσ. 131 - 132.

[8] Τὸ πρῶτον ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐπισήμου ἰδιότητός του ὡς ἱεροκήρυκος τῆς αὐλῆς εἰς τὸν Γ´ λόγον εἰς τὴν Σταύρωσιν, Β´ 244 (ὁ Loenertz ἐχρόνισεν αὐτὸν 14 Ἀπρ. 1419).

[9] Β´, σ. 35.

συμπτωματικῶς μόνον ἀσφαλές, δεδομένου ὅτι στρογγυλεύομεν συνήθως τὰς χρονολογίας καὶ πρὸ χρόνων διακοσίων εἶναι δυνατὸν νὰ σημάνῃ καὶ πρὸ 198 καὶ 203! Τὸ πρόβλημα τοῦ ὁριστικοῦ χρονισμοῦ τῶν κειμένων τῆς ἐν λόγῳ ἐποχῆς συνδέεται μὲ τὸ ζήτημα τῆς αὐτοεπαναλήψεως τοῦ Βρυεννίου, ὁ ὁποῖος συνηθίζει εἰς λόγον του ἢ πραγματείαν ἢ ἐπιστολὴν νὰ ἐπαναλαμβάνῃ αὐτούσια μέρη ἢ φράσεις ἐξ ἄλλου του κειμένου. Ἡ προτεραιότης δύναται ἴσως νὰ ἐξακριβωθῇ φιλολογικῶς. Ἐδῶ π.χ. εἰς τὸν «περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως» λόγον συμπίπτουν ὅσα λέγονται μὲ τὰ ἐν τοῖς κεφ. ΚΒ', ΚΓ', ΚϚ', ΛΕ', Μ', ΜΒ', ΜΓ', ΜΕ' κλπ. ἐκ τῶν «Κεφαλαίων ἑπτάκις ἑπτὰ» τοῦ Βρ. (τόμος Γ'). Τῶν δὲ ἐπιστολῶν πρὸς Ὀλόβολον καὶ τῆς ΚΔ' Ἀλεξίῳ Ἀποκαύχῳ τὸ περιεχόμενον εἶναι παρεμφερές, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὰς διαπιστώσεις περὶ ἡσύχου καὶ ἀδιαταράκτου εἰρήνης.

Θὰ ἐπεθύμουν νὰ τελειώσω τὴν μικρὰν ταύτην ἀλλ' οὐχὶ ἄγονον διαπραγμάτευσιν διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἡ ἐν ἐπιμέτρῳ τρίτη ἐκδιδομένη ἐπιστολὴ (γνωστὴ ἐκ δημοσιεύσεως τοῦ Ἀ. Π. Κεραμέως) πρὸς τὸν Βρυέννιον συγχρονίζεται πρὸς τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (μονὴν τῶν Στουδίου) ἐκ Κύπρου, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τὴν χρονολογίαν. Δεδομένου ὅτι γίνεται ἐκεῖ λόγος περὶ τοῦ ἁγίου μητροπολίτου Ρωσίας, καὶ ὅτι ὁ Φώτιος, οἰκεῖος τοῦ Βρυεννίου, ἐχειροτονήθη τὴν 1ην Σεπτ. 1408 (ἢ 1407;), ὁ δὲ ἀποστολεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὸν τρυγητὸν τῶν σταφυλῶν (Σεπτέμβριος!), ὁ Βρ. πρέπει νὰ ἐπανῆλθε περὶ τὴν χρονολογίαν ταύτην ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ «*ὑγιῶς καὶ ἀκινδύνως*», καθὼς λέγει ὁ ἐπιστολογράφος. Τοῦτο θὰ ἐβεβαιοῦτο ἂν ἐγνωρίζομεν ὅτι ὁ τότε ἡγούμενος τῶν Στουδίου ἐλέγετο πράγματι Μακάριος καὶ διὰ ποῖον σκοπὸν ἀπεδήμει [1].

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

---

[1] Ἐν ἐπιμέτρῳ ἐκδίδω τὰς τρεῖς συζητουμένας ἐπιστολὰς εἰς βελτιωμένον κείμενον. Τῆς τελευταίας ὁ κῶδιξ λανθάνει ποῦ εὑρίσκεται νῦν. Τῶν δύο πρώτων διὰ τὴν ἔκδοσιν ἐχρησιμοποίησα τοὺς κώδ. **440** τῆς Πάτμου, γραφέντα ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Μ. Καλοφρενᾶ, γνωρίσαντος προσωπικῶς τὸν Βρ. (περὶ οὗ ἔγραψα ἐν ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σσ. 111 - 117) καὶ τὸν μεταγενεστέρως (ιζ' αἰ.) ἐξ αὐτοῦ ἀντιγραφέντα **442** ὁμοίως τῆς Πάτμου. Ὁ κῶδιξ **440** εἶναι ἡ πλησιεστέρα πρὸς τὸν Βρ. μορφὴ τοῦ ἐπιστολαρίου του, καὶ ἡ βάσις τῆς ὁριστικωτέρας ἐκδόσεως τῶν 16 πρώτων ἐπιστολῶν. Τέλος ἀντέβαλα τὰς δύο ἐπιστολὰς πρὸς τὸ χει/φον Vallicell. Gr. B 128, σσ. 155 - 161, τοῦ ὁποίου μικροταινίαν φιλικώτατα παρέσχε μοι ὁ ἐν Ῥώμῃ μαθητής μου κ. Π. Γ. Νικολόπουλος.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

1. Ἐπιστολὴ Δ' (Γ', σσ. 133 - 135)

Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρῶν Δημητρίῳ τῷ Κυδώνῃ. Ἐν Βενετίᾳ.

Διάτορόν τι μέγα καὶ διαπρύσιον τῆς θερμῆς σου καὶ γνησίας ἀγάπης ἡ σάλπιγξ, ἐκ τοσούτου πνεύσασα διαστήματος, καὶ μέχρις ἡμῶν ἤχησε καί, ἐν τρικυμίᾳ με λογισμῶν καθεστῶτα, διανέστησέ τε ἅμα καὶ ηὔφρανε, καὶ εἰς λήθην παντὸς ἀφικέσθαι δεινοῦ παρεσκεύασε. Τοιοῦτος σὺ φίλος ἀεί, καὶ τοιαῦτά σοι τὰ πρός με συνήθη· χαίρων ὁπότε τι κέκτημαι τῶν καλῶν, καὶ ἀχθόμενος ἐν τῷ κακῶς με πράττειν· σπουδαῖον ὄντα ἐπαινῶν, καὶ ναρκῶντα ἐπεγείρων. Ἀμέλει σοι καὶ χάριτας οἶδα καὶ τοῖς συνοῦσι ταύτας ὁμολογῶ, καί γε εὔχομαι τῆς βασιλίδος εἰς βασίλεια ἐπανελθόντα σε ὅσον οὔπω πυθέσθαι. Καὶ γὰρ ἐμοὶ τὴν σὴν ἀποστασίαν ἐνθυμουμένῳ, τὸ ταλαίπωρον ἡμῶν γένος ταλανίζειν ἔπεισι καὶ ἀποδύρεσθαι τῆς ζημίας, ἄνδρα τοιοῦτον ἀποβαλόν, ὃς τὰ μέγιστα μὲν ἂν εἰς κόσμον αὐτῷ συνετέλει καὶ καύχημα, μέγιστον δ' ἂν εἶχε δ' αὐτοῦ τὸ κράτος ἐν δόγμασι, κράτιστά τε αὖ τοὺς ἀντιθέτους κατηγωνίζετο. Νῦν δέ, ὃν ἂν χρείαν εἶχε γλώττης ἀποπληροῦντα, ἢ ὅπλου ὀχυρωτάτου ἡ καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησία, τούτου αὐτῆς ἀποσκιρτῶντος, κἂν μὴ εὐκαταγώνιστος τοῖς πολεμοῦσι καθίσταται, ἀλλά γε εἶναι δοκεῖ. Καὶ εἴθε τὴν ἐκείνου ἔπασχε μόνον ἀποβολήν· νῦν δὲ τοῦτο λίαν ἐλεεινότερον, ὅτι πρὸς τῷ τῆς ἐκεῖθεν ἐκπεσεῖν συμμαχίας, καὶ ἐχθρὸν αὐτὸν κέκτηται καὶ πολέμιον. Τίνα τοῦτον; ὃν αὐτὴ φεῦ! ἐγείνατό τε καὶ ἔθρεψε. Καὶ τιμῆς μὲν ἕνεκεν τῆς πρὸς τοὺς γεννήτορας μεγίστης ἐπαγγελλομένης ἀμοιβῆς, οὐχ ἧττονος δὲ τῆς ἐπὶ τῇ παροινίᾳ ποινῆς ἐπισειομένης, οὐκ οἶδα τί παθὼν αὐτὸς καὶ ἀμφοῖν ἀλογῶν, τῇ εἰς φῶς ἐνεγκούσῃ τὸ νοητόν, ῥαγδαίως συῤῥήγνυσαι καὶ μαζοὺς ἀτιμάζεις, ὡς ἀκούω, τοὺς θρέψαντας· δέον εἰ καὶ ἐπιληψίμως ἔν τισιν εἶχε τὰ κατ' αὐτήν, ἀποκρύπτειν πειρᾶσθαι τὸ αἶσχος, οὐ μέντοι γε ἐκπομπεύειν. Οὐδὲ γὰρ τὴν πατρικὴν ἐπιτωθάσας γύμνωσιν Χάμ, τὴν ἀξίαν δίκην διέδρα, ἀλλ' οἶσθα πάντως ἃ πέπονθεν.

---

26 Gen. 9,22.

B = editio princeps, Eug. Bulgaris.
K = Cod. Patm. Gr. 440 anno 1421, Michaelo Kalofrenà Cretensi exaratus.
P = Cod. Patm. Gr. 442 saec. XVII exaratus.
V = Cod. Vallicellanus B 128, pp. 145 - 161.
I. In margine codd. ἀνακλητικὴ 4 *διανέστησε ἅμα* B 5 *φίλτατος* P 22 *τὸ εἰς φῶς* KP

Εἰ γάρ σοι δι᾽ ἔξωρον ἡλικίαν ἡ μήτηρ ἀμβλυτέραν εἶχε τὴν αἴσθησιν καί τι τοῦ καθήκοντος διημάρτανεν, ἐμυκτήρισας ἄν; ἀλλ᾽ οὐκ ἂν ὑπαίτιος ἧς καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις τοῦτο γε δρῶν; Παντί που σαφές. Ἢ ἀγνοεῖς, ὅσον μὲν τῷ ἀοράτῳ Πατρὶ τὸ γονεῖς τιμᾶν ἠξίωται λόγου, οἷα δὲ δίκη τοῖς πατραλοίαις ἐπήρτηται; Πολλῷ οὖν μᾶλλον τὴν πνευματικῶς ὠδινήσασαν καὶ μαζῷ τῶν θείων λόγων ἐκθρέψασαν καὶ εἰς τόδε σε ἡλικίας προαγαγοῦσαν ἔδει τιμᾶν, καὶ σύνοιδάς τι τῶν ὑπεναντίων αὐτῇ. Εἰ γὰρ ἀτεχνῶς αὐτῇ τοιόνδε τι συνῄδεις, περιστέλλειν ἐχρῆν, ἀλλ᾽ οὐ πάντως ἀπογυμνοῦν. Οἶσθα γὰρ καὶ τῶν παίδων τοῖς τοῦ Νῶε τὴν γύμνωσιν συγκαλύψασιν οἵα χάρις ἀντεμετρήθη παρὰ τοῦ φύσαντος. Ἀλλὰ χάρις τῷ ὑπὲρ ταύτης τὸ ἴδιον αἷμα ἐκχέαντι· ὅτι οὐ μόνον αὕτη ἐν οὐδενὶ ἐπιλήψιμος, ἀλλ᾽ ὅτι μόνη ὀρθὴ καὶ ἀληθὴς καὶ ἐξαίρετος.

Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς εἰς τὴν Μητέρα ἐπανόδου αὐτὸς βουλεύσῃ σοφῶς· καὶ εὐφρανεῖς αὐτὴν τοῖς ὑστέροις, ὡς τοῖς προτέροις ἐλύπησας. Ἡμεῖς δὲ περὶ τῆς φθασάσης σιγῆς ἐκεῖνό σοι καθάπαξ ἀπολογούμεθα, ὡς οὐ γνώμης διαστροφῇ οὐδ᾽ ἀμελείᾳ περὶ τὰ καλὰ καὶ τῶν τοιούτων φίλων λήθῃ ⟨ἑάλωμεν·⟩ ἀλλὰ τὸ καταπιέζον καὶ τρύχον ἡμᾶς ἄλγος οἶσθα, ὑφ᾽ οὗ καὶ τῶν ἔγγιστα φίλων καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐπιλελῆσθαι βιάζομαι. Πλήν, καίπερ οὕτω τὴν κεφαλὴν πάσχων, σοῦ τῆς φίλης κεφαλῆς οὐδαμῶς ἐπιλέλησμαι. Τὸ γὰρ γνήσιον τῆς πρὸς ἐμέ σου ἀφάτου στοργῆς διηνεκῆ μοι τὴν σὴν μνήμην ἐντίθησι. Καί σου τὴν ὄψιν ἀεὶ φαντάζεσθαι πείθει, καὶ μηδ᾽ ἀναπνεῖν σχεδόν, ἄνευ τοῦ τὰ σὰ διιέναι τοῖς φίλοις ἀφίησι. Τάδ᾽ ἔστι τὸ τῆς σοφίας ὕψος, ἡ περὶ λόγους εὐφυΐα, ἡ διαρκὴς περὶ τὰς ἀναλογίας σπουδή, τὸ τάχος τῆς διανοίας, τὸ πλῆθος τῶν μαθημάτων, ἡ περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῆς Ῥωμαίων φωνῆς πρὸς τὴν Ἕλληνα γλῶτταν ἀκρίβεια, τὸ τῆς σωφροσύνης χρῆμα, τὸ ταπεινὸν σχῆμα, τὸ μέτριον φρόνημα, τὸ ῥεῦμα τῆς γλώττης καὶ τὸ τῆς φωνῆς κάλλος, οὐκ ἐμὲ δὴ μόνον ἀλλὰ καὶ πάντας ἄγον εἰς ἔκπληξιν. Τούτων ἕν τις λαβών, πόσους ἂν διεξέλθοι λόγους; ἢ πόσους ἂν εἰπών, ἱκανῶς εἰπὼν νομισθείη καὶ ἀποχρώντως τῷ πράγματι;

Οὕτως ἡμεῖς μὲν πρὸς σέ, θαυμάσιε, διακείμεθα· αὐτὸς δὲ θᾶττον ἐπανέλθοις εἰς τὴν Πατρίδα καὶ τῆς σῆς σοφίας εὕροις καὶ τέλος ἐπάξιον. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἄχρις ἡλίων πολλῶν περιόδους εἴη σε περιέπουσα. Τοῦ ὃν φιλεῖς διαφερόντως Ἰωσὴφ Βρυεννίου, πιστοτάτου σου φίλου, καὶ κατὰ Θεὸν ἀγαπῶντός σε.

35 Gen. 9,23.

28 - 29 καὶ Θεῷ deest PV 33 καὶ εἰ σύν. τι τῶν ὑπαιτίων αὐτῇ VB 42 τὸν τοιοῦτον τῶν φίλων V 42 - 43 ἑάλωμεν addidit B 45 φίλης deest P 49 εὐφυΐας KP ἡ περὶ τοὺς λ. εὐφ. B 57 καὶ τῆς σ. εὕροις τὸ τ. ἐ. B καὶ τῆς σοφ. P καὶ τῆς σῆς σ. KV 58 ἡλίου πολλῶν περιόδων B

2. Ἐπιστολὴ ϛ′ (Γ′, σσ. 138 - 141)

Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρί, ἀρετῆς τε ἄκρῳ φίλῳ καὶ πίστεως κυρῷ Νικολάῳ τῷ Καβάσιλα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ἀλλ᾽ οὐ μόνος ἐγὼ τῆς σῆς ἀγαπητικῆς ἐπιλήσμων διαθέσεως ἔσομαι· οὐδ᾽ οὕτως ἀπειρόκαλος ὀφθήσομαι καὶ ἀβέλτερος, ὡς οὗ πάντες ἐρῶσι διακαῶς μόνος γε αὐτὸς κατολιγωρεῖν, κἂν μικρῷ τινι τίθεσθαι. Ἀλλ᾽ ὥσπερ παρών σοι μέγα τι καὶ ἄφατον εἰς εὐφροσύνην ὠνάμην, οὕτω καὶ ἀπὼν σοῦ τῆς μνήμης παραπολαύσομαι· καί μοι γράμμα τὸ ἄψυχον τῆς ψυχικῆς γεννήσεται διαθέσεως σύμβολον. Ἀεὶ γὰρ τὸ ἧττον τῷ κρείττονι, καθ᾽ ὅσον ἧττον ἐστί, κατὰ τοσοῦτον χρὴ παρακολουθεῖν. Καίτοι, εἰ καὶ πολλῶν τινων ἐδέησεν ἀναλωμάτων εἰς τὸ τυχεῖν πλούτου τοιοῦδε, οὐκ ἂν ἐφεισάμην, οὕτω δὲ προῖκά μοι προκειμένῳ ὀλιγωρήσω τῆς ἐπιτεύξεως; Μᾶλλον δ᾽, ἵν᾽ εἴπω τ᾽ ἀληθές, καὶ ἔτυχον τοῦ καλοῦ τούτου καὶ ὁ χρυσὸς αὐτόματός μοι ἐῤῥύη, οἷον εἰπεῖν. Οὕτω γάρ σοι τὸ πεφυκὸς πρὸς ἅπαντας ἐπιῤῥεπέστατα ἔχει δι᾽ ἤθους χρηστότητα, ὡς μηδένα εἶναι τῶν ἁπάντων, εἰ οἷόν τ᾽ ἦν, ὃς οὐκ ἂν διακορὴς ὤφθη μάλα καλῶν. Ἣν γὰρ ἐχρῆν τοὺς ἄλλους τιθέναι σπουδήν, ὥστε τῶν καλῶν ἐν ἀπολαύσει σου γίνεσθαι, αὐτὸς τὸ ἀνάπαλιν ταύτην ποιῇ, ὡς ἂν εἰς κοινὴν ἀπόλαυσιν ἑκάστοις ταῦτα προκέοιτο, καὶ ῥεῖ ἐκ τῶν σῶν φρενῶν ἐπὶ τοὺς ὁμιλοῦντας σύνεσις, ὥσπερ ἀπὸ τῶν χασμωμένων ἐπὶ τοὺς ὁρῶντας ὕπνος. Διά τοι τοῦτο καὶ αὐτὸς διὰ στοργῆς ὅτι πλείστης ἄγω πάντα τὰ σά, καὶ διακαῆ πρὸς τὴν σὴν σοφίαν τρέφω τὰ φίλτρα καὶ ἐκθυμότατα τὰ χρηστά σοι ἐπεύχομαι. Ἔπεισί τε χάριν ὁμολογεῖν, χάριν σήν, τῷ Θεῷ, οὐχ ὅπως ἐφ᾽ ᾧ εὐτυχέστατα ἔσχηκας· τί γὰρ μεῖζον εἰς εὐτύχημα, τοῦ τὸν αὐτὸν καὶ σοφὸν καὶ εὐδαίμονα εἶναί σε; ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ τρόπου τὸ λίαν φιλόκαλον ἢ μᾶλλον φιλόθεον· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλ᾽ ὃ πολλῷ χαριέστερον, ὅτι καὶ τῆς ἀκιβδήλου καὶ γνησίας μοίρας τελεῖς ἐν Χριστιανοῖς· τοῦ νενοθευμένου δὲ καὶ κιβδήλου μέρους καθάπαξ ἀπήλλαξαι, καὶ τὴν ἐκ πατέρων εὐσέβειαν ἀπαραποίητον φυλάττων, οὐδαμῶς τοῖς παραχαράξασι ταύτην προσέσχηκας. Ἀλλ᾽ οἷα δή τινων λελυμασμένων ἀτεχνῶς θρεμμάτων ἔπαυλιν, τὴν συναγωγὴν ἐκείνων ἀπειρηκὼς τῇ ὑγιαινούσῃ ποίμνῃ συντετάχθαι δεῖν ἔκρινας. Μακαριστέος ἄρα, ὦ θαυμάσιε σύ, πρῶτον μὲν διὰ τὴν ἐν εὐδαιμονίᾳ ἀκρότητα, εἴπερ εὐδαίμων ἐστὶν ὁ τῷ μὲν σώματι ὑγιής, τὴν δὲ ψυχὴν εὔπορος, τὴν δὲ φύσιν εὐπαίδευτος. Τὸ δεύτερον, διὰ τὴν τοῦ τρόπου χρηστότητα εἴπερ ἁπλῶς, ἀγαθὸν μέν ἐστιν οὗ

II. In margine διεγερτική codd. 3 ἀγαπητικῆς deest B 11 προῖκα πρ. P 14 - 15 ὃς οὐκ ἂν τῶν δ. ὤφθη μαλα (μάλα om.B) καλῶν VB 21 ἐκθύμως P χάριν μοι P 23 ἀλλὰ deest P 25 τελείας μ. B 26 καθάπερ B 31 εὐδαιμονίας B 32 Τὸ ⟨δὲ⟩ δ. B

πάντα ἐφίεται· τὸ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθόν, ὡς δὴ ἀνθρώπου, ψυχῆς ἐστιν ἐνέργεια, κατ' ἀρετὴν τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην ἐν βίῳ τελείῳ, ἧς δὴ αὐτὸς κατέλαβες τὴν ἀκρώρειαν. Καὶ τρίτον, διὰ τὴν ἐν τῇ πίστει ὀρθότητα, εἴπερ πίστις ἐστὶν ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Ὃ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ πολλῷ σφόδρα διαφορώτερον καὶ ὡς κορωνίς τις διάχρυσος ἢ καὶ στέφανος τοῖς ἄλλοις σου τῶν πλεονεκτημάτων ἐπίκειται. Οὐκ ἔστιν οὖν μέγα ἐπὶ σοὶ κομπάζειν τοῖς καθ' ἡμῶν καὶ μεγάλην αἴρειν ὀφρύν, ἡμᾶς δὲ ἐγκαλύπτεσθαι, μᾶλλον δὲ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι, ὡς οὐκ ὄντος ἡμῖν σοφοῦ καὶ εὐδαίμονος ἄρχοντος· ἀλλ' ᾤχετο πάντη τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ἀπόλωλεν.

Ἄγε τοίνυν, ὦ βέλτιστε, χρῶ τῇ γλώττῃ καὶ ἐπιλαβόμενος παῤῥησίας ἔλεγχε τοὺς τῷ βλασφημεῖν ἀρέσκειν ἡγουμένους τῇ ἀληθείᾳ· μετὰ τοῦ Πνεύματος τοῖς τῷ Πνεύματι μαχομένοις ἀντίστηθι· ποίησον τοὺς μύθους ἐκ μέσου· συμμάχει Χριστῷ, τῷ δυνατῷ μὲν ἐπαρκεῖν αὐτῷ τῇ αὐτοῦ, ὥς φησι τὸ λόγιον, δεξιᾷ, παρ' ἡμῶν δὲ βοηθεῖσθαι ἀξιοῦντι τῶν ὑπ' ἐκείνου καὶ γενομένων καὶ σεσωσμένων, ὡς ἂν εἰσενεγκεῖν τι δοκοῖμεν καὶ αὐτοὶ ὑπὲρ οὗ δικαίως ἂν τῆς ἐκείνου κοινωνίας τύχοιμεν.

Ἀλλ' ἔλαθον ἐμαυτόν, τὸ τοῦ λόγου, ἵππον τρέχειν διδάσκων, δελφῖνα νήχεσθαι καὶ ἀετὸν πέτεσθαι, οὕτως ὑπὸ τοῦ λόγου παρασυρείς. Ἵνα δὲ ἐπανέλθω πρὸς τὴν εὐθεῖαν, τίς τοιοῦτον ὄντα σε, οὐκ ἂν ἀγασθείη; Τίς οὐκ ἂν ἐρασθείη, μεθ' ὅσου τοῦ περιιόντος, σοῦ; Ὡς ἔμοιγε καὶ παντὶ νοῦν ἔχοντι καὶ μὴ ἀλογίᾳ συνεζευγμένῳ δοκεῖ, οὐκ ἔστιν ὅστις ἰδών σε μὴ εὐθὺς ἁλῷ ναί σου τῶν καλῶν τοῖς ἱμέροις. Ἐρῶμεν οὖν σου καὶ ἡμεῖς διὰ ταῦτα, ἐρᾷ δέ σου πρὸ ἡμῶν ὁ Θεός, τῆς φίλης αὐτῷ ψυχῆς, καὶ ὡς οἷόν τε μιμητικῆς αὐτοῦ κατὰ τὸ φιλάνθρωπον.

Ἐπεὶ τοιγαροῦν, ὥς γε ἔφθην εἰπών, τοῦ καλοῦ τούτου χρήματος, τοῦ κατὰ τὴν σὴν οἰκείωσιν, ἐπιτυχεῖν μοι τελεῖν ἐξεγένετο, καὶ ἥδομαι σφόδρα τῷ εὐτυχήματι, καὶ διὰ βίου συμπαραμένειν μοι εὔχομαι. Ταῦτ' ἄρα καὶ τὸ παραστατικὸν τοῦ πεφυκότος γράμμα τυπώσας ἀφίημι, πρὸς τὴν ἴσην σε φροντίδα καὶ αὐτὸν ἐκκαλούμενος, ὡς ἂν τοῦτ' εἴη ἡμῖν τῆς μνήμης τε, διὰ βίου παντός, καὶ τοῦ φίλτρου ἐμπύρευμα.

Ἐῤῥωμένος εἴης καὶ εὐεκτῶν ψυχῇ τε καὶ σώματι καὶ εἰς πολλὰς ἐτῶν περιόδους παντὸς ἀνιαροῦ ὑπέρτερος διακείμενος, τοῦ τῶν σῶν λόγων διαπύρως ἐξηρτημένου, Ἰωσὴφ τοῦ Βρυεννίου.

---

37 Hebr. 11,1.

---

38 ὃ KPV *ὅτι* B 46 *ἀντίστητι* KPV *ἀντίστηθι* B 56 *ἁλῶ* B *ἐρῶμεν σου τοίνυν* P 57 *ἡμῶν Θ.* P 60 *ἐπιτυχεῖ* B 63 *τούτου* P 67 *Ἰ. Βρ.* V

28 - 8 - 1959

3.

⟨*Ἀνωνύμου πρὸς Βρυέννιον*⟩[1].

Τιμιώτατε ἐν μοναχοῖς, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ τῆς ἡμῶν ταπεινότητος κὺρ Ἰωσήφ, τοῦ Θεοῦ δέομαι ὑγιαίνειν τὴν ἁγιωσύνην σου καὶ σωματικῶς καὶ ἐπὶ πᾶσι καλῶς ἔχειν τῇ τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ βοηθείᾳ καὶ χάριτι· οὗ τῷ ἐλέει καὶ ἡμεῖς δι' εὐχῶν σου ἁγίων σωματικῶς ὑγιαίνομεν.

Ἡμεῖς πολλὰ ἐπεθυμοῦμεν καὶ ηὐχόμεθα διὰ παντός, ἵνα εὐοδώσῃ ὁ θεὸς τὴν σὴν ὁσιότητα καὶ ἐπιστρέψῃς εἰς τὸ μοναστήριον ὑγιῶς καὶ ἀκινδύνως καὶ ἔχωμέν σε εἰς βοήθειαν πολλῶν καὶ παραμυθίαν ἡμῶν· διόπερ εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ καὶ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ καὶ τῇ πανάγνῳ αὐτοῦ μητρὶ καὶ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ, ὅτι διεφύλαξάν σε καὶ ἤγαγον εἰς τὸ μοναστήριον, δέομαι δὲ τῆς τούτου φιλανθρωπίας καὶ ἀγαθότητος, ἵνα καὶ τὸν ἅγιον πατέρα ἡμῶν καὶ καθηγούμενον, τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς κὺρ Μακάριον, βοηθήσαι ψυχικῶς καὶ σωματικῶς καὶ κατευοδώ-
297 *σαι αὐτοῦ τὰ διαβήματα καὶ ἀξιῶσαι ἡμᾶς πάλιν ἰδεῖν αὐ|τὸν διὰ τάχους*
εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, καθὼς ὁ Θεὸς θέλει καὶ ἀποδέχεται. ὅμως ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἐλέους αὐτοῦ παρεμυθήσατο τὴν λύπην ἡμῶν ἐπὶ τῇ ἀποδημίᾳ ἐκείνου διὰ τῆς παρουσίας ⟨τῆς σῆς⟩. ἐπεὶ οὖν ἦλθες κατὰ τὰς ἡμετέρας εὐχάς, μηδὲν ὀκνήσῃς ἵνα μᾶς γράψῃς τίποτε ὀλίγα περί ⟨τε⟩ τοῦ ἁγίου τοῦ μητροπολίτου Ῥωσίας ⟨καί εἰ⟩ ἔχεις λόγον τινὰ ἐκείνου πρὸς ἡμᾶς· εἴπερ οὐδὲ ἔχεις, τοῦτο εὔκολον· εἰπὲ τὸ χρῄζεις πρὸς τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κὺρ Βησσαρίωνα καὶ αὐτὸς θέλει γράψειν πρὸς ἡμᾶς· ἐγὼ γὰρ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν οὐ δύναμαι ἐλθεῖν αὐτόθι, εἰ μή που νὰ παρέλθῃ ὁ καιρὸς τοῦ τρύγους. καὶ θαῤῥῶ ἕως τότε ἢ ὁ καλόγερός μας νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν κατέργων, ἢ νὰ μάθωμεν ἀκριβέστερον περὶ αὐτοῦ καὶ τότε (Θεοῦ θέλοντος) μέλλω ἐπιδημήσειν καὶ αὐτός. τέως δὲ παρακαλῶ τὴν σὴν ἁγιότητα, γράψον μοι τίποτε νὰ ἠξεύρω. τὸν δεσπότην καὶ πατέρα μου, τὸν τιμιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κὺρ Νεόφυτον, ποιῶ μετάνοιαν. πᾶσαν τὴν ἐν Χριστῷ ἁγίαν ἡμῶν συνοδίαν χαιρετῶ καὶ προσφθέγγομαι· ἡ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ ⟨τὸ⟩ ἔλεος εἴη μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

---

6 Κεραμεὺς *ἐπιθυμοῦμεν - εὐχόμεθα*

---

[1] Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Varia Graeca Sacra, Ἁγ. Πετρούπολις 1909, σσ. 296 - 297 : ἐπιστολὴ Ἀνωνύμου πρὸς Βρυέννιον· ἐκ κώδικος Εὐστ. Βουλισμᾶ.

ΥΜΝΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΡΟΙ ΤΩΝ ΠΟΙΗΤΩΝ

Πρὸς κάλυψιν τῆς παρούσης σελίδος, συγκεντρώνω ἐδῶ παραδείγματά τινα εἰλημμένα ἀπὸ ἐκκλησιαστικοὺς ποιητὰς τοῦ Βυζαντίου (ἐκτὸς τοῦ Ρωμανοῦ), ἐξ ὧν φαίνεται πῶς οὗτοι ἐχαρακτήριζον ἑαυτούς, τὰ ἔργα των, καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς χρῆσις ἐνίων ὑμνογραφικῶν ὅρων. Εἰς τὰς παραπομπὰς ΙΔ = Ἰωάννης Δαμασκηνός, ΙΥ = Ἰωσὴφ Ὑμνογράφος, Α = Ἀνδρέας Κρήτης, ἀ. = ἀκροστιχίς, Γ = Γεώργιος, Θ = Θεοφάνης, Κ = Κοσμᾶς (Μαϊουμᾶ), Μ = Μητροφάνης, εἱ. = εἱρμός, ἰ. = ἰαμβικός, κ. = κανών, τ. = τροπάριον, ᾠ. = ᾠδὴ (κανόνος).

ᾄδω: ᾄσωμεν πάντες λαοί,... ᾠδὴν ἐπινίκιον ΙΔ κ. Ἀναλήψ. ᾠ. α', τ. α'.
αἴνεσις: ἀλλὰ καὶ τῶν πηλίνων καὶ γηγενῶν δέξαι τὴν αἴνεσιν. Μ. Εἰς Τριάδα, ᾠ. γ', εἱ.
ᾆσμα: ἐν φωναῖς ᾀσμάτων πίστει, σοὶ βοῶμεν... ΙΥ. κ. Ἀκαθ. ᾠ. δ' εἱ.
ἐφύμνιος: σὺν κρότοις ἐφυμνίοις... ΙΔ ἰ. κ. Χριστουγ. ᾠ. δ', τ. α'.
(ἀνα)μέλπω: Ἐγκωμίοις Μάμαντα μέλπω σὺν πόθῳ Γ ἀ. κ. — ὕμνοις σε μέλπω προφρόνως, Ἑρμιόνη. ΙΥ ἀ. κ.
μελῳδέω: πρεσβύται καὶ ἄρχοντες καὶ βασιλεῖς, σὺν κριταῖς μελῳδήσατε. ΙΔ κ. Κοιμ. Θεοτ. ᾠ. ζ', τ. α'. — τεῖχος καὶ ὀχύρωμα τῶν μελῳδούντων, ἁγνή. ΙΥ κ. Ἀκαθ. ᾠ. η', τ. δ'.
μελῳδία: Λόγῳ (Θεῷ) πλέκοντες ἐκ λόγων μελῳδίαν ΙΔ ἰ. κ. Θεοφ. ᾠ. γ' εἱ.
μελῳδός: μάκαρ, μελῳδοὺς τῇ βάσει τῆς πίστεως. ΙΔ ἰ. κ. Χριστ. ᾠ. γ' εἱ. — Σοῦ με ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας ἐξοργανώσας θιασώτην, μελῳδὸν ἵστησί σοι... Α. κ. εἰς προσκ. ἀλύσεως ἀπ. Πέτρου ᾠ. θ' τ.
(ἀν-) ὑμνέω: ἱερεῖς, ὑμνεῖτε... ΙΔ κ. Ἀναλήψ. ᾠ. η' εἱ. — καὶ σκιρτῶντες ὑμνοῦμεν τὸν αἴτιον... ΙΔ κ. Ἀναστ. ᾠ. ζ', τ. β'. — ἀνυμνοῦμεν σε βοῶντες... ΙΥ κ. Ἀκαθ. ᾠ. ζ' εἱ. — Ἄνθιμον ὑμνῶ τὸν καλόν μου προστάτην Θ. ἀ. κ.
ὑμνητής: κατάπεμψον σοῖς ὑμνηταῖς Μ. κ. εἰς Τριάδα ᾠ. ϛ', τ. β'.
ὕμνος: νεῦσον πρὸς ὕμνους, οἰκετῶν εὐεργέτα,... ΙΔ ἰ. κ. Χριστ. ᾠ. γ' εἱ. — νῦν σοι τελοῦσιν ὕμνον ὡς εὐεργέτῃ, αὐτόθι ᾠ. ε' εἱ. — (τῇ Θεοτόκῳ) δῶρον φέροντες ὕμνον εὐχαριστίας. ΙΔ ἰ. κ. Θεοφ. ᾠ. θ' εἱ.
ὑμνῳδία (ὑμνῳδός): (οἱ τρεῖς παῖδες) διὰ τῆς ὑμνῳδίας οὕτω βοῶντες Κ. κ. Εἰς Πεντηκοστὴν ᾠ. ζ' εἱ. — ὑμνῳδοὺς ἔδειξε... αὐτόθι ᾠ. η' εἱ. — Τὰς νοερὰς οὐσίας ὑπέστησας ὑμνῳδοὺς Μ. κ. Εἰς Τριάδα ᾠ. γ' εἱ.
(ἀν-) ὑμνολογέω: Οὐ σθένει πᾶσα γλῶσσα ὑμνολογῆσαί σε ΙΥ κ. Ἀκαθ. ᾠ. ζ', τ. α'. — Τῶν πιστῶς ὑμνολογούντων σε... ΙΥ κ. Εἰς ἀνάγκην σεισμοῦ ᾠ. θ', τ. β'. — ἀνυμνολογοῦμεν ΙΥ κ. Ἀκαθ. ᾠ. δ', τ. δ'.
ὑμνολόγος: Τοὺς ὑμνολόγους σώσας Τρεῖς παῖδας ΙΔ κ. Ἀναλ, ᾠ. ζ' εἱ.
ᾠδή: ᾠδὴν τὴν ἐξόδιον ΙΔ κ. Κοιμ. Θεοτ. ᾠ. θ', τ. γ'. — ᾠδὴν ἐπινίκιον... ΙΔ κ. Ἀναλήψ. ᾠ. α', τ. α'.

Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ÉTUDES SUR L'HISTOIRE ADMINISTRATIVE DE L'EMPIRE BYZANTIN

LES TERMES DÉSIGNANT LE COMMANDANT EN CHEF DES ARMÉES BYZANTINES

Le généralissime des armées byzantines est désigné par divers termes, les uns officiels, les autres littéraires. Ils sont employés souvent indifféremment les uns pour les autres et avec une précision plus ou moins grande. De plus, ces mêmes termes désignent également des commandants de grandes unités militaires ou territoriales. Seul le contexte permet de voir dans quel sens le mot est employé.

De nombreux termes servent à désigner le commandant en chef des armées en campagne. Ce sont essentiellement les termes: *stratège* et ses composés, *stratèlate, domestique* et ses composés et, plus rarement, *duc, catépanô, stratopédarque, arkhôn, katarkhôn, arkhègétès, arkhègos, hègémôn* ou *ethnarque.*

I.

Stratège, monostratège, stratège-autokratôr.

L'empereur était, en droit, le chef suprême et unique de l'armée byzantine et, d'après La Tactique de Léon[1], il était seul à porter jadis le titre de *stratège.* Dans la pratique, l'empereur ne prenait pas souvent le commandement effectif des troupes.

Le terme de *magister militum* disparaît pratiquement au VIe siècle pour être remplacé par *στρατηγός*, employé déjà au Ve siècle, avec l'expression *στρατηγὸς ἑκατέρας δυνάμεως*[2]. Le commandant en chef des troupes d'Orient est appelé *στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς* ou *στρατηγὸς τῆς*

---

[1] Tactique de Léon, IV, 7-8.

[2] Olympiodore. Du Cange Gloss. s.v. Zénon, gendre de Léon Ier (457-474) est qualifié par Théophane (175 B, 113, 17 de B.) de *στρατηγὸς τῆς ἑῴας πάσης* qui emploie la terminologie en usage de son temps.

ἑῴας. Tels sont, sous Justinien Ier, Bélisaire, στρατηγὸς τῆς ἑῴας[1] ou τῆς ἕω[2], Aréobinde, στρατηγὸς τῆς ἑῴας[3], Bouzès, στρατηγὸς τῆς ἑῴας[4]; sous Justin II, Martinos, στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς[5], sous Tibère II, Justinianos, στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς[6], sous Maurice, Philippicos, στρατηγὸς τῆς ἑῴας[7], Priscos, στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς[8], Comentiolos, également στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς[9] et sous Héraclius, Théodore Trithyrios, στρατηγὸς τῆς ἀνατολῆς[10]. Les commandants en chef des troupes d'Occident sont plus rarement mentionnés. On peut citer: sous Maurice, Priscos, στρατηγὸς τῆς Εὐρώπης[11], mais qualifié aussi de stratège de Thrace[12], Pierre, frère de l'empereur Maurice[13], qualifié aussi de stratège de Thrace[14] et Comentiolos, stratège d'Europe, d'après Théophylacte Simocatta[15], alors que Théophane le mentionne comme un stratège d'Orient. Avec la création des thèmes, au VIIe siècle, le terme de *stratège* prit un sens plus restreint, qu'il conserva dès lors; il designa désormais le général commandant le thème ou région militaire, qui lui était confié[16]. Cependant le sens premier de commandant en chef persista encore pendant un certain temps.

Au Xe siècle, vers 955, le patrice Léon Phokas était nommé στρατηγὸς τῶν δυτικῶν[17], titre qui conférait très vraisemblablement à ce dernier le commandement en chef des armées d'Occident. Toutefois, l'emploi du mot *stratège* dans le sens de généralissime, chef de *toutes* les armées byzantines d'Orient ou d'Occident ou d'un groupe d'armées, stationnées dans une partie de l'Empire, devient de plus en plus rare

---

[1] Proc. Bel. Goth. 569, Bel. Pers. 137.
[2] Proc. Bel. Pers. 61, Anekd. 35.
[3] Proc. Bel. Pers. 39.
[4] Theoph. 341 B, 219, 29 - 30 de B.
[5] Theoph. 379 B, 245, 25 - 26 de B.
[6] Theoph. 385 B, 250, 17 de B.
[7] Theoph. 390 B, 253, 26 de B.
[8] Theoph. 400 B, 259, 25 - 26 de B.
[9] Theoph. 403 B, 262, 6 de B.
[10] Nicéph. de CP, 23 de Boor.
[11] Theoph. 415 B, 269, 16 de B.
[12] Theoph. 426 B, 276, 10 de B.
[13] Th. Simocc. 321.
[14] Theoph. 438 B, 284, 7 de B.
[15] Th. Simocc. 340.
[16] Par ex.: stratège des Anatoliques, des Arméniaques, de Thrace, des Thracésiens.
[17] Th. Cont. 755.

et, pratiquement, disparaît à la fin du Xe siècle. Le *stratège* est le commandant d'un thème, d'étendue plus ou moins grande, et parfois même d'une ville et de son territoire immédiat.

Le titre de *monostratège* est relativement rare. Les monostratègat, en effet, n'était pas une «institution permanente, mais une mesure exceptionnelle et provisoire, dictée par des nécessités militaires exceptionnelles»[1]. Chaque fois que les opérations militaires l'exigeaient, on réalisait le commandement unique; on confiait au général, qui passait pour le plus compétent, le commandement de toutes les troupes. Primitivement, le terme *monostratège* désignait bien le commandant en chef des armées byzantines. Ainsi, Bélisaire est qualifié de monostratège de *tout* l'Orient, μονοστράτηγος πάσης (ὅλης) ἀνατολῆς[2]. Sous Michel III (842 - 867), le fils cadet de Bardas était monostratège d'Occident, μονοστράτηγος τῶν δυτικῶν[3] ou μονοστράτηγος εἰς τὰ δυτικὰ θέματα[4]. C'est un titre semblable qui est donnée au futur empereur Justinien Ier, alors qu'il était césar sous son oncle Justin Ier: μονοστράτηγος τῶν Ῥωμαϊκῶν ταγμάτων[5]. *Monostratège* conserve encore son sens de généralissime jusq'au début du VIIIe siècle. Tibère III nomme, d'après Cédrène[6], son frère Héraclius, monostratège de tous les thèmes extérieurs de cavalerie, μονοστράτηγος πάντων τῶν ἔξω καβαλλαρικῶν θεμάτων. Ce titre, qui ne se rencontre que chez Théophane et Cédrène, est quelque peu étrange. Mais la transcription de Zonaras[7]: stratège unique de toutes les troupes de cavalerie et d'infanterie, πάντων τῶν ἱππικῶν καὶ πεζῶν στρατευμάτων στρατηγὸν μονώτατον, permet d'avancer qu'Héraclius a été un monostratège, au sens premier, de généralissime. Sous le règne de Léon III, en 726, le fils d'Artavasde, Nicétas, est nommé par son père monostratège et envoyé dans le thème des Arméniaques, pour lutter contre Constantin V[8]. Battu par ce dernier, fait

---

[1] J. Karayannopoulos, Contribution au problème des «thèmes» byzantins, L'Hellénisme Contemporain, 2e série, Tome X, 1956, p. 467.
[2] De them. B, 16, 9. Pertusi 62, 51 - 52.
[3] Th. Cont. 665.
[4] Leo Gramm. 238.
[5] De them. B, 34, 7. Pertusi 76, 31. L'hypothèse de Reiske (11, 264), suivant laquelle le *césar* aurait pu être le *summus militiae magister*, ne saurait être retenue.
[6] Cedr. I, 777. Cf. Theoph. B 568, de Boor 371, 10. On possède vraisemblablement un sceau d'Héraclius, qui le titre seulement monostratège (G. Schlumberger, Sigill., p. 333 - 334.
[7] Zonar. III, 235, 6 - 7.
[8] Theoph. 643 B, 417, 23 de Boor. Cf. A. Pertusi, La formation des

prisonnier, il fut aveuglé et promené en triomphe dans l'Hippodrome de Constantinople[1]. Il est à peu près certain que Nicétas avait le commandement en chef des troupes de son père.

Mais, dès la première moitié du VIIIe siècle, le terme de monostratège tend à se restreindre de sens et à désigner seulement le commandant en chef de plusieurs régions ou thèmes. Les nécessités militaires exigeaient, en effet, le regroupement sous un même chef des troupes de deux ou plusieurs thèmes, d'importance variable. Ce système semble être la règle, vers la fin du VIIIe siècle. En 786, par exemple, sous le règne de Constantin VI, l'eunuque Aétios nommé par son frère Léon monostratège des Anatoliques et de l'Opsikion[2], *μονοστράτηγος εἴς τε τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν*, et, sous Nicéphore Ier (802-811), *Bardanios*, surnommé le Turc, était monostratège des cinq thèmes d'Orient, *μονοστράτηγος τῶν πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολήν*[3]. Cette pratique était dangereuse pour le pouvoir impérial et l'on y renonça assez vite. Le titre de monostratège semble avoir été donné au commandant en chef des troupes stationnées dans certaines régions, ou thèmes, groupant momentanément certains territoires. Le monostratège avait peut-être sous ses ordres un stratège. Tels furent, au Xe siècle, sous Romain II, le patrice *Marianos Argyros*, monostratège de Macédoine, qui devait également commander les troupes de Thrace[4], et, au XIe siècle, *Nicéphore Mélissène*, monostratège des Anatoliques, beau-frère d'Alexis Ier Comnène (1081-1118) et commandant les troupes du thème et toutes les troupes de l'Anatolie[5]. Quant au titre de monostratège, donné par Théophane aux deux princes arabes, *Abdélas*[6] et *Salim*[7], il est pris dans le sens de gouverneur et appartient à la langue littéraire.

Le titre *stratège autokratôr* apparaît au VIe siècle[8]. Il offre, théo-

thèmes byzantins, Berichte zum XI. Intern. Byz.-Kongress. München 1958, p. 17.

1 Theoph. 644, 647, 648 B, 418, 1, 420, 4 de Boor.
2 Theoph. 737 B, 475, 22 de B.
3 Th. Cont. 6, 14-16.
4 Th. Cont. 480. Cf. St. P. Kyriakidès, Βυζαντιναὶ Μελέται, II, Thessalonique 1939, 133 et note 2.
5 V. Laurent, La collection C. Orghidan, Paris 1952, p. 106-107, sceau 196.
6 Theoph. 660 B, 428, 20 de Boor.
7 Theoph. 660 B, 428, 20 de Boor.
8 Justin. Nov. XXIV, début.

riquement, du moins, certaines ressemblances avec l'ancien *Dictator rei gerundæ causa* des Romains[1]. Le stratège-*autokratôr*, *τοῦ παντὸς στρατοῦ ἡγεμών*, semble avoir eu, dans certaines circonstances, des pouvoirs égaux à celui de l'empereur ou *autokratôr*.

Le titre de stratège-*autokratôr* ne semble pas se rencontrer avant Justinien Ier. En 532, d'après Procope[2], *Bélisaire* reçut le titre de stratège-*autokratôr*. C'était l'équivalent d'*imperator*. Toutefois, Procope fait remarquer que ce titre indiquait que son titulaire était le représentant de l'empereur, restant en principe le général en chef des armées, et qu'il agissait comme si c'était l'empereur en personne, *ἅτε αὐτοῦ βασιλέως αὐτὰ διαπεπραγμένου*. Comme Bélisaire ne fut plus, à partir de ce moment, *magister militum per Orientem* et qu'il ne fut pas nommé à un autre commandement militaire, on peut avancer que Justinien Ier semble avoir créé alors ce titre nouveau[3]. Bélisaire, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ ἐφ' ἅπασιν*, commanda avec ce titre les troupes byzantines, pendant la campagne d'Italie[4]. Le même titre fut donné également à *Narsès*, lorsque ce dernier fut envoyé prendre le commandement des troupes byzantines en Italie. Procope le qualifie de *αὐτοκράτωρ τοῦ πολέμου*[5] et Agathias de *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ*[6]. *Germanos*, le neveu de Justinien Ier fut lui aussi envoyé contre Totila et les Goths avec le titre de *αὐτοκράτωρ τοῦ πολέμου*[7] et le fils de Germanos, *Justin*, fut lui aussi nommé stratège-*autokratôr*, des territoires de la Colchide et des troupes d'Arménie, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν τε κατὰ τὴν Κολχίδα χώραν καὶ τῶν ἐν Ἀρμενίᾳ ταγμάτων*[8], en remplacement de Martinos.

Sous Tibère II, le patrice *Justinien* est nommé, vers 575, stratège-*autokratôr* pour mener la guerre contre les Perses[9]. Jean de Biclar le qualifie de *dux romanæ militiæ et magister militum Orientis* et Jean d'Ephèse de *commandant en chef de tous les généraux de l'armée romaine dans tout l'Orient*[10]. En 578, *Maurice*, alors comte des Excubiteurs, fut nommé stratège-*autokratôr* des troupes d'Orient et, en 580,

1 E. Stein, Studien zur Geschichte des byzant. Reiches, Stuttgart 1919, 56.
2 Proc. B, V, 11, 20.
3 J. Bury, History of the later roman empire II, 127.
4 Proc. B.G. I, 5, 4. Cf. Theoph. B 292, de B. 189, 19.
5 Proc. B.G. IV, 21, 6.
6 Agathias 13.
7 Proc. B.G. III, 39, 9, 446.
8 Agathias IV, 21, 250-251.
9 E. Stein, Studien zur Gesch. des byz. Reiches, 60.
10 E. Stein, op.cit., 80, note 4.

stratège-*autokratôr* des troupes opérant en Arménie[1]. L'empereur *Tibère II* lui-même, alors qu'il était comte des Excubiteurs, fut envoyé par Justin II, comme stratège-*autokratôr*, sur le Danube, en 568, contre les Avars, qu'il battit[2]. En 574, le beau-fils de Justin II, le curopalate *Baduarius* était nommé stratège-*autokratôr* des troupes prenant part à la campagne d'Italie, peut-être en compensation de la dignité de césar, qui ne lui avait pas été octroyée[3].

Au Xe siècle, *Nicéphore Phokas* commande l'expédition en Crète, sous le règne de Romain II (959-963) avec le titre de stratège-*autokratôr*[4]. Lorsque le Sénat, à l'instigation du patriarche Polyeucte, cherche, après la mort de Romain II, à l'éloigner de Constantinople, pour le soustraire aux intrigues du parakimomène Joseph[5], Nicéphore Phokas est nommé stratège-*autokratôr* d'Asie. Constantin Manassès, rapportant les mêmes faits, appelle Nicéphore Phokas *tagmatarkhès*[6]. Il est vraisemblable que le titre de stratège-*autokratôr* d'Asie correspond au titre de Domestique d'Orient. Léon Diacre se contente, du reste, d'appeler Nicéphore Phokas, stratège[7], lors de ses commendements en Crète et en Gappadoce et même, par affectation d'archaïsme, stratège des Romains[8]. Après la conquête de la Bulgarie, Basile II réunit toutes les forces de la région de Thessalonique, de la Bulgarie et de la Serbie, sous l'autorité d'un seul et même chef, afin de donner plus d'unité à ses conquêtes. Le premier titulaire de cet important commandement fut David Arianitès, titré, en 1018, stratège-*autokratôr*[9]. Il commandait en chef toutes les troupes de la région de Skoplje, en 1019, afin de réduire, les derniers nids de résistance[10].

Au début du XIe siècle, le père du futur empereur Isaac Ier

---

1 E. Stein, op.cit., 70 et 98.

2 Ménandre 28-29 (FHG, IV, 233). L. Hauptmann, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VIe siècle. Byzantion IV, 1929, 154-155. Cf. E. Stein, op.cit., 12-13.

3 E. Stein, op.cit., 104.

4 Léon Diacre, I, 7, 14.

5 L. Diacre, II, 34. Cf. Fr. Dölger, Regesten 692.

6 C. Manassès, v. 5682, p. 242.

7 L. Diacre, II, 24, 17; II, 25, 11; 26, 21; 27, 4 et 7; 30, 9; 32, 17; III, 36, 9; 36, 22; 37. 14; 38, 19; 39, 13.

8 L. Diacre, I, 8, 4; 16, 6; II, 17, 1; III, 39, 3.

9 V. Laurent, Les thèmes byzantins de Serbie au XIe siècle. Rev. d. Et. Byz. XV, 1957, 189.

10 Cedr. II, 467-468. Cf. D. A. Zakythinos, Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει, Epet. Het. Byz. Sp. XVII, 1941, 229.

Comnène, *Manuel Comnène*, fut nommé par Basile II stratège-*autokratôr* de tout l'Orient, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς ἑῴας ἁπάσης*[1].

Sous le règne de Constantin IX Monomaque (1042-1054), les textes nous ont transmis les noms de plusieurs stratèges-*autokratôrs*. Après la déchéance de Michel V (1042), l'impératrice Zoè titra magistros *Georges Maniakès* et le nomma stratège-*autokratôr* des troupes d'Italie, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ταγμάτων*[2]. L'hétériarque ou grand hétériarque *Constantin* commande les troupes byzantines contre les Petchénègues, avec le titre de stratège-*autokratôr*, d'après Cédrène[3]. Michel Attaleiate se contente de l'appeler, par affectation d'archaïsme *ἡγεμών*[4]. Le recteur *Nicéphore* dirige une expédition contre les Petchénègues en qualité de stratège-*autokratôr*. L'empereur lui adjoignit Katakalon Kékauménos, créé à cette occasion stratèlate d'Orient. Lorsque ce dernier tenta d'imposer son avis, le recteur Nicéphore lui répondit: « Arrête, stratèlate; c'est moi qui suis commandant, toi tu n'es que commandand en second », *ἐμοῦ στρατηγοῦντος, αὐτὸς παραστρατήγει*[5]. Attaleiates qualifie Nicéphore, par archaïsme *ἀρχηγός*[6]. Enfin, le sébastophore *Stéphane* fut nommé stratège-*autokratôr* et chargé, par Constantin IX Monomaque, de prendre le commandement de l'armée envoyée contre George Maniakès[7].

Michel VI Stratiotikos (1056-1057), nomme l'eunuque *Théodore* stratège-*autokratôr*, alors qu'il était Domestique d'Orient, et l'envoie contre Isaac Comnène[8]. On ne saurait affirmer que le sceau de plomb, trouvé à Silistrie, lui appartienne[9]. Michel VI Stratiotikos nomma aussi *Bryennios* stratège-*autokratôr* des troupes de Macédoine, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Μακεδονικῶν ταγμάτων*[10]. Il nomma également *Isaac Comnène*, frère d'Alexis Ier Comnène, domestique d'Orient et stratège-*autokratôr*[11].

---

1 An. Comn. II, 73, B.

2 Cedr. II, 541.

3 Cedr. II, 560, 600. Cf. Dölger, Reg. 882.

4 M. Attal. 33.

5 Cedr. II, 598. Cf. G. Schlumberg., L'Epopée byz. III, 578-582. N. Banescu, A propos de Kékauménos, Byz. XII, 1938, 137.

6 M. Attal. 32.

7 Cedr. II, 548.

8 Cedr. II, 627.

9 N. Banescu, Les sceaux byzantins trouvés à Silistrie, Byz. VII, 1932, 329-330.

10 Cedr. II, 616.

11 Psellos VI, 191, 3. Bryenne 57-58.

Sous Romain IV Diogène (1067-1071), *Manuel Comnène*, autre frère du futur empereur Alexis Ier Comnène, fut nommé stratège-*autokratôr* des troupes d'Orient, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν ἑῴων ταγμάτων*[1]. Anne Comnène le donne comme stratège-*autokratôr* de l'Asie entière, *στρατηγὸν αὐτοκράτορα ἣ 'Ασία εἶχεν ἅπασα*[2].

Sous Michel VII Doukas (1071-1078), le césar *Jean Doukas* est nommé stratège-*autokratôr* et envoyé contre Roussel de Bailleul[3].

Alexis (Ier) Comnène commande les armées byzantines, avec le titre de stratège-*autokratôr*, contre Roussel de Bailleul, et il est sous les ordres de son frère Isaac, qui est grand domestique[4]. Il est qualifié par Anne Comnène de stratège-*autokratôr* d'Occident, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς ἑσπέρας*[5].

Le dernier personnage, qualifié de stratège-*autokratôr*, semble être *Andronic Comnène* qui succède, après 1150 à Thomas, comme duc de Cilicie et est qualifié de stratège-*autokratôr* des opérations de guerre, *στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τοῦ πολέμου*[6].

Le commandant en chef semble avoir été encore designé par d'autres termes, composés du mot stratège, que nous ont transmis de rares textes ou quelques sceaux.

Sous Alexis Ier Comnène, lors des campagnes contre les Turcs, après la reprise de Nicée (1097), l'*archistratège*, *ἀρχιστράτηγος*, *Jean Doukas* reconquiert Philadelphie et Sardes[7]. Déjà, sous Basile II, le grand-père du futur Nicéphore III Botaniate, *Nicéphore Botaniate*, le meilleur allié de Basile II, est qualifié par Michel Attaleiates d'« habile archistratège », *δεξιὸν ἀρχιστράτηγον*[8]. Le terme *archistratège* appartient, cependant, à la langue littéraire; on ne le trouve pas dans la titulature militaire officielle. C'est ce qui explique qu'Anne Comnène qualifie même son père de ce terme[9].

On en peut dire autant du terme *protostratège*, *πρωτοστράτηγος*,

[1] N. Bryenne 25.
[2] A. Comn. I, 83.
[3] Cedr. II, 709.
[4] An. Comn. 1-10.
[5] An. Comn. I, 84.
[6] Cinnam. 121; Nicet. 180. Cf. F. Chalandon, Jean II Comnène et Manuel I Comnène, Paris 1912, 426-428.
[7] An. Comn. XI, 5, 119.
[8] M. Attal. 230, 2. Cf. 265, 17..
[9] An. Comn. I, VI, 1; Leib I, 24.

employé, au dire de Du Cange, par Cédrène[1] et par Théophane, en parlant, d'un général Perse, Méram[2]. C'est également de ce terme que Psellos qualifie Romain IV[3] et Manassès, Nicéphore II Phokas[4]. Il en est vraisemblablement de même du terme *hyperstratège*, *ὑπερστράτηγος*, connu seulement par un sceau d'un inconnu, patrice et hyperstratège des Thracésiens[5].

Quant à l'*hypostratège*, *ὑποστράτηγος*, c'était aussi un officier général qui, au IXe siècle encore, désignait le commandant en chef des troupes d'un thème, l'empereur portant seul au début le titre de stratège[6]. Mais *hypostratège* prit rapidement le sens de stratège en second ou lieutenant général qu'il avait, du reste, semble-t-il, dès le VIIe siècle. C'est ainsi que l'on trouve mentionnés *Narsès*, hypostratège de Maurice, stratège, comte des Fédérés, commandant en chef l'expédition contre les Perses[7]. *Nikétès* fils de Grégoras, hypostratège d'Héraclius[8], Théodore, ex-consul, patrice, comte de l'Opsikion impérial, hypostratège de Thrace[9], le patrice *Eustathe Argyros*, hypostratège des Anatoliques[10] et *Nicolas Branas*, au XIe siècle[11].

II.
Stratèlate, στρατηλάτης.

Le mot *stratèlate* est un terme de sens très large; il désigne aussi bien les commandants d'armée et généraux en sous ordre que les commandants en chef. A la haute époque, stratèlate désigne les généraux en chef; il est l'équivalent des divers *magistri militum* et on le trouve fréquemment employé dans ce sens. Zosime désigne les *magistri*

[1] Du Cange, Gloss. s.v. *στρατηγός*.
[2] Theoph. B 277, de B. 180, 28.
[3] Psellos, Romain IV § 21, 162 ed. Renault.
[4] Manassès, v. 5725.
[5] G. Schlumberger, Sigill. byz., p. 364.
[6] L. Bréhier, Les Institutions de l'Empire byzantin, Paris, 367.
[7] Cedr. I, 690.
[8] Cedr. I, 711.
[9] A. Pertusi, La formation des thèmes byzantins. Berichte zum XI Intern. Byzant.-Kongress, München 1958, p. 38 et 39.
[10] Th. Cont. 368, 21.
[11] An. Comn. I, 151. Au VIe siècle, l'hypostratège, ou *mérarque*, de la division centrale d'une armée, à trois *meré* commandait la première ligne, formée des 2/3 de l'armée. (L. Bréhier, op.cit., 343).

militum par les expressions στρατηλάτης τοῦ ἵππου, *magister equitum* et στρατηλάτης τῶν πεζῶν, *magister militum* et déclare que Constantin Ier le Grand créa un stratèlate τοῦ ἵππου τε καὶ πεζῶν [1]. Avant d'être empereur, Jovien (363-364) était comte des domestiques et stratèlate [2]. Sous Arcadius (395-408), Jordanès était stratèlate d'Orient, στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς, *magister militum per Orientem* [3] et le Goth Gaïnas στρατηλάτης ἱππικῆς τε καὶ πεζικῆς [4]. Sous Thédose II (408-450), le patrice Procope est nommé stratèlate d'Orient [5]. Sous Zénon (474-491), Illus devint stratèlate d'Orient [6]. Sous Anastase Ier (491-518), Aréobinde est également stratèlate d'Orient, στρατηλάτης ἀνατολῆς [7]. Les historiens désignent également parfois le stratèlate par des expressions, qui ne sont pas officielles. Ainsi, Sozomène appelle Hermogène, stratèlate en 341, ὁ τὴν ἱππικὴν δύναμιν ἐπιτετραμμένος στρατηγὸς [8] et Plinthas, stratèlate et consul en 419, ἵππου τε καὶ πεζῆς στρατίας ἡγεμών [9].

Le *magister militum præsentalis*, commandant de la garde impériale, fut également désigné par l'expression στρατηλάτης πραισέντου. Tels furent, sous Léon Ier (457-474), Marcien et Zénon, ses deux gendres [10]. Sous Zénon, Longin, son frère [11] et Teuderichus [12] ainsi qu'Eusthate [13], sous Anastase Ier, Jean Kurtos [14] et Hypace [15] sous Justin Ier (518-527), Vitalien [16]. Le *magister militum præsentalis* fut aussi désigné sous l'expression στρατηλάτης τοῦ μεγάλου πραισέντου, tels

---

1 Zosime 99. L'équivalence de stratélate et *magister militum* est confirmée par un Glossaire grec-latin. Cf. Du Cange, Gloss. s.v. Stratèlate.
2 Malalas 333.
3 C. Porphyr. De them 15.
4 Socrate VI, 5, 6. Les deux commandements étaient parfois réunis en une seule main.
5 Malal. 364 ou *magister per Orientem*, Not. Dign. Or.
6 Malal. 388.
7 Malal. 398. Son titre de stratèlate est mentionné dans l'intitulé de la Novelle 145 de Justinien.
8 Sozom. III, 7.
9 Sozom. VII, 16.
10 Malalas 375.
11 Malalas 386.
12 Malalas 383.
13 Chr. Pasc. 601.
14 Malalas 393.
15 Malalas 398.
16 Malalas 411. Cf. Theoph. 254 B, 165, 5 de B.

sous Zénon, Longin [1], sous Basiliscos, frère de l'impératrice Vérina, femme de Léon Ier et rival de Zénon, Harmace [2], maintenu dans son commandement par Zénon, mais mis à mort peu après [3], sous Anastase Ier, Patrikios [4].

A une époque qu'il est difficile de préciser, le mot *stratèlate* perdit son sens primitif précis et désigna tout chef d'armée occasionnel ou tout commandant militaire. Le mot fut employé seul ou accompagné d'un mot ou d'une expression, précisant l'etendue de commandement du titulaire. Le mot fut employé jusqu'au XIe siècle.

Le mot *stratèlate* est souvent employé seul. Avant le Ve siècle. il est l'équivalent de *magister militum*. Par exemple, sous Constance II (337-361), Hermogène est qualifié de stratèlate par Sozomène [5] et par Théophane [6], comme en 363, Jovien [7]. Sous Théodose Ier le Grand (379-395), on mentionne le stratèlate Bacourios [8]. Le titre de stratèlate semble être particulièrement frequent au VIe siècle. Sous Anastase Ier, on peut citer: Irénée [9], Kérykos [10] et Pierre [11], mentionnés tous trois, en 513. Sous Justinien Ier: Amantios, envoyé comme tel pour réprimer le soulèvement des Juifs et des Samaritains à Césarée, en Palestine [12]; Bélisaire, qualifié également parfois de ce titre [13], Marcellus, parent de Justinien Ier, envoyé par lui contre les Huns, en 546 [14], Marcianus, parent également de Justinien Ier, qui obtint la soummission des Maures, en 547 [15], Summus, duc de Palestine, envoyé, en 536, pour mettre fin, avec le comte des largesses sacrées, Strategios, au diffé-

---

1 E. Stein, Hist. du Bas-Empire II. Paris-Bruxelles-Amsterdam 1949, 31 n. et 431 n. 4, et les références.
2 Malal. 378.
3 Chr. Pasc. 601-603.
4 Malalas 398.
5 Sozom. III, 7. Il n'est pas question de donner une liste complète des stratèlates, mais seulement un certain nombre d'entr'eux pour illustrer le présent exposé.
6 Theoph. 64 B, 42, 26 de Boor.
7 Malalas 333.
8 Socrate V, 25.
9 Theoph. 267 B, 174, 21 de B. Cf. Malalas 427, Chr. Pasc. 618.
10 Theoph. 267 B, 174, 21 de B.
11 Theoph. 268 B, 174, 25 de B.
12 Theoph. 356 B, 230, 11 de B.
13 Chr. Pasc. 621; Malalas 445, Tzetzès (notes à Theoph. 457).
14 Theoph. 366 B, 236, 26 de B.
15 Theoph. 370 B, 239, 4 de B.

rend entre les deux chefs arabes Moundhir et le Gassanide Harith[1]. Timostrate, duc de Mésopotamie et prédécesseur de Bélisaire, en 527[2]; sous Héraclius (610-641), Elias Barsaca est qualifié de « très illustre stratèlate »[3], Baanès qui, en 618, faisait partie de l'armée d'Héraclius, dans sa campagne de Perse[4], il fut envoyé plus tard contre les Arabes, qu'il poursuivit jusqu'à Damas et qu'il attaqua de nouveau, en 619[5]; il fut alors proclamé empereur par ses troupes[6]; Ptolémée fut envoyé, comme stratèlate en 620, comme gouverneur de l'Osroène, en remplacement de l'*épitropos* Jean Kataia[7]. A la même époque appartient, semble-t-il le stratèlate Cyrille, qui signe une quittance pour l'achat d'une ceinture bulgare[8]. Sous Constant II (642-668), le stratèlate Serge est envoyé en 651, par le stratège des Arméniaques, Saborios, qui s'était révolté contre l'empereur, auprès de Moaviah, pour solliciter son aide dans sa rébellion[9]. Il fut cruellement mis à mort par le cubiculaire André, qu'il avait insulté[10]. Il ne faut pas confondre le stratèlate Serge, avec son homonyme, également stratèlate, sous Justinien Ier[11]. Sous Théophile (829-842), Alexis Mosélè, gendre de l'empereur, fut nommé stratèlate et duc de Sicile[12]. Georges le Moine[13] mentionne Manuel, comme étant le stratèlate le plus renommé de tout l'Orient. Il devint Domestique des Scholes, après avoir été stratège des Anatoliques[14] et, plus probablement, stratège des Arméniaque[15]. Sous Basile Ier (867-886), le stratèlate André le Scythe, célèbre par

---

[1] E. Stein, Hist. du Bas-Empire II, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949, p. 363, n. 3.
[2] E. Stein, op.cit., p. 272, n. 2.
[3] Chr. Pasc. 731.
[4] Theoph. 489 B, 318, 4 de B.
[5] Theoph. 517 B, 337, 4 de B., où il est qualifié de στρατηγός.
[6] Theoph. 518 B, 338, 3 de B.
[7] Theoph. 521 B, 340, 10 de B.
[8] G. Moravcsik, Der Name des Bulgaren in einem griechischen Papyrus. Körösi Csoma - Archivium I, 1935, p. 8.
[9] Theoph. 533 B, 348, 30; 349, 1-2 de B.
[10] Theoph. 536 B, 350, 12-18 de B.
[11] Theoph. 360 B, 233, 6 de B.
[12] Th. Cont. 794. Cf. Leo Gramm. 216.
[13] Th. Cont. 796.
[14] Cedr. II, 120.
[15] Th. Cont. 149. Sur Manuel cf. R. Guilland, Etudes sur l'Hist. administrative de Byzance. Le Domestique des Scholes, Rev. d. Et. Byz. VIII, 1951, p. 20-21.

ses victoires sur les Arabes, et, en particulier, sur les émirs de Tarse et de Mélitène, fut récompensé par le titre de patrice et par sa nomination comme Domestique des Scholes[1]. Sous Léon VI (886-912), André, *magister* et Domestique des Scholes est qualifié de stratèlate[2]. Le stratèlate Procope Crinitès dirige une expéditon contre les Bulgares[3] qui se termina par un désastre[4]. Jean Ier Tzimiskès (969-976), prit le titre de stratèlate, qu'il aurait préféré à celui de Domestique des Scholes, parce qu'il était plus « ronflant »[5]. Enfin, au XIe siècle, Romain IV Diogène, duc de Sardaigne, sous Constantin X Doukas, avait été titré patrice, puis vestarque. Compromis dans un complot, il fut condamné, mais l'impératrice régente Eudoxie le grâcia, le titra magistros et le promut stratèlate. Peu après, Romain IV Diogène épousait Eudoxie et montait sur le trône[6].

En général, le titre de stratèlate était précisé et indiquait d'une manière plus précise le commandement exercé par un chef militaire. Le généralissime des troupes d'Orient portait d'ordinaire le titre de *stratèlate d'Orient, στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς*. Jusqu'au Ve siècle inclus, le titre de stratèlate d'Orient est la traduction et l'équivalent du titre latin *magister militum per Orientem*. C'est le sens du titre porté, comme on l'a vu[7] par Jordanès, Procope, Illus et Aréobinde. Sous Léon Ier (457-474), Ardabure patrice, fils d'Aspar, était stratèlate d'Orient[8]; Zénon, gendre de Léon Ier, est qualifié aussi de stratèlate d'Orient, *στρατηλάτης τῆς ἑῴας*[9]. Sous Anastase Ier, Patrice[10] est *στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς*. Sous Justin Ier, on peut mentionner Diogenianos[11] et Hypace, fils du patrice Sekundinos et de la sœur d'Anastase Ier.

---

[1] Cedr. II, 216.
[2] Cedr. II, 249, 250, 251; Th. Cont. 353, 700, 849 ou 389 (?); Leo Gramm. 262. Sur André, cf. R. Guilland, op.cit., p. 24.
[3] Th. Cont. 358, 853.
[4] Cedr. II, 254.
[5] St. Kyriakidis, Ὁ τίτλος τοῦ στρατηλάτου, Βυζαντιναὶ Μελέται, II, V, Thessalonique 1939, p. 295.
[6] Cedr. II, 665. Cf. M. Attaliate 99. Dans le formulaire des chrysobulles sont cités, comme grands chefs militaires, les domestiques des Scholes, les ducs, les catépanos et les stratèges. Il n'est pas question des stratèlates (Sathas M.B. I, 57 et 65, Chrysob. de 1075 et de 1079).
[7] Cf. page 44, notes 3, 5, 6, 7.
[8] Malalas 369.
[9] Theoph. 180 B, 116, 26 de B.
[10] Malalas 398.
[11] Malalas 411. Cf. Theoph. 256 B, 166, 5 de B.

Envoyé en Orient par Anastase Ier, et, ayant refusé d'attaqer les Perses[1] Hypace fut rappelé à Constantinople, fut fait prisonnier par Vitalien, et incarcéré en Mésie, et fut racheté par son père[2]. Fait patrice et stratèlate d'Orient par Justin Ier[3], lors de la sédition Nika, en 532, il fut proclamé empereur, mais, fait prisonnier par Bélisaire, il fut décapité[4]. Sous Justinien Ier, Bélisaire est également qualifié de stratèlate d'Orient[5]. Sous Maurice, Kottanas porte ce titre[6]. Sous Théophile, Manuel l'Arménien était regardé comme l'un des meilleurs stratèlates d'Orient[7]. Sous Michel III, Georges le Moine mentionne Petronas comme stratèlate d'Orient[8]. Au Xe siècle, Romain Kourkouas, fils de Jean Kourkouas magistros et stratèlate d'Orient, prit parti, en 963, pour Nicéphore II Phokas, malgré l'offre du titre de Domestique d'Occident, que lui fit Joseph Bringas, pour le débarrasser de Nicéphore Phokas[9]. Sous Constantin X Doukas (1059-1067), Katakalon Kekauménos, nommé stratèlate d'Orient, fit campagne avec Hervé le Francopoule, sous les ordres du recteur Nicéphore, stratège-*autokratôr*, contre les Petchénègues et fut grièvement blessé[10]. Il contribua à l'avènement d'Isaac Ier Comnène[11].

A côté du titre fréquent de stratèlate d'Orient, on trouve aussi, mais plus rarement, le titre *stratèlate de tout l'Orient*, *στρατηλάτης πάσης Ἀνατολῆς*. Au IXe siècle, Adralestos, aieul de Michel Maleïnos, est qualifié de stratèlate de tout l'Orient, *στρατηλάτης τῆς ἀνατολῆς ἁπάσης*[12]. Au Xe siècle, Bardas Sklèros, beau-frère de Jean Ier Tzimiskès commanda, pendant son règne, les armées byzantines, avec le titre de stratèlate de tout l'Orient[13]. Devenu suspect, à la mort de Jean Ier

[1] Theoph. 225 B, 146 de B.
[2] Theoph. 148, 157, 160 de B.
[3] Theoph. 263 B, 170, 30 de B.
[4] Theoph. 286 B, 185, 28 de B.
[5] Theoph. 274 B, 178, 18 de B., 275 B, 179, 13 de B., 274 B, 180, 26 de B.
[6] Theoph. 457 B, 296, 22 de B.
[7] Theoph. Cont. 796.
[8] Th. Cont. 825.
[9] Cedr. II, 347-348; Zonar. III, 496.
[10] Cedr. II, 597-600.
[11] Cedr. II, 637.
[12] Cf. E. Kurtz, c. rendu de l'étude de Chr. Loparev, Description de quelques vies de Saints grecs (Viz. Vremm. IV, 1897, 337-401). Vie de St Michel Maleinos, Byz. Zeitschr. VII, 1898, p. 477.
[13] Cedr. II, 417. Zonar. III, 539.

Tzimiskès, Bardas Sklèros fut destitué et nommé duc de Mésopotamie[1].

On trouve enfin exceptionellement, à supposer que l'on n'ait pas là une titulature plus « littéraire » qu'officielle, le titre de *grand stratèlate d'Orient*, *ὁ μέγας τῆς ἕω στρατηλάτης*, rapporté par Photios[2].

Le titre de *stratèlate d'Occident*, *στρατηλάτης τῆς δύσεως*, désignait le commandant en chef des armées d'Occident. C'est le titre, porté sous Michel VI Stratiotikos (1056-1057) par Basile Tarchaneiotes[3], qui commandait l'aile droite de l'armée, envoyée par Michel VI contre le prétendant Isaac Comnène.

Enfin, le titre de stratèlate était également porté par généraux commandant un thème ou une région. Sous Justinien Ier, Tzitas est stratèlate d'Arménie[4] et Jean Mustakon, sous Maurice[5].

Sous Michel III (842-867), Nasar est stratèlate des Bucellaires[6].

Sous Basile Ier, Jean de Chaldée est mentionné comme stratèlate de Chaldée[7].

Sous Anastase Ier, Théophane cite Akakios, comme stratèlate d'Égypte[8].

Sous Justin Ier, les Bulgares ayant envahi le territoire de l'Empire jusqu'à la Thrace, les stratèlates Constantin et Godilas et le stratèlate d'Illyricum, Akoum, les attaquèrent et les battirent. Attaqués, de nouveau, en moment où les troupes byzantines se retiraient, Akoum fut fait prisonnier[9]. Sous Justinien Ier, Mundus, le Gépide, fils de Giesm, prince de Sirmium, fut nommé, en 540, stratèlate d'Illyrie; il triompha des bulgares, qui furent établis en Lazique et en Arménie[10].

Sous Théophile, Kordylès, *στρατηγὸς ἐν Μακεδονίᾳ*, fait prisonnier par les Bulgares, à Andrinople, tenta de faire fuir secrètement des prisonniers byzantins[11]. Il avait un fils, Bardas, qu'il laissa à la tête

[1] Cedr. II, 417. Zonar. III, 539.
[2] Cedr. II, 939.
[3] Cedr. II, 630.
[4] Theoph. 268 B, 175, 5 de B. et cod. Just. I, 29, de off. Mag. Milit.
[5] Theoph. 410 B, 266, 21 de B.
[6] Theoph. Cont. 825.
[7] Th. Cont. 839.
[8] Theoph. 251 B, 163, 10, 13 de B.
[9] Theoph. 338-339 B, 218, 2-17 de B.
[10] Cedr. I, 652.
[11] N. Adontz, L'âge et l'origine de Basile Ier, Byzantion VIII, 1933, p. 478.

de la Macédoine transdanubienne, à sa place, lors de sa campagne contre Valdimer, père du tsar Syméon[1].

Sous Justin Ier, Théophane mentionne comme stratèlates de Mysie, Constantin, qui triompha d'abord des Bulgares, en 513, mais fut battu ensuite par eux et fait prisonnier[2], et Justin, qui fut vaincu et tué par les Bulgares[3].

Sous Basile Ier, le protovestiaire Procope[4] dirigea une expédition avec les troupes de tous les thèmes occidentaux; parmi les généraux commandant les troupes, se trouvaient Oniatos, stratèlate du Péloponnèse et Eupraxios, stratèlate de Sicile[5].

Sous Joustinien Ier, Badouarios, cité comme stratèlate de Scythie[6], se fait battre par les Bulgares.

Sous Constantin VII Porphyrogénnète, Katakalon, stratèlate de Thessalie, *Θετταλῶν στρατηλάτης*, semble être le stratèlate en l'honneur de qui fut composée une épitaphe, attribuée à tort ou à raison, à Christophore de Mitylène[7].

Sous Anastase Ier, Cyrille est cité comme stratèlate de Thrace; il fut battu par Vitalien et fait prisonnier par lui[8]. Sous Justinien Ier, le stratèlate de Thrace, Serge, fut fait prisonnier, en Thrace, en 544, par les Huns[9]. Gouverneur de Tripoli, en Afrique, en 518[10], battu par les Maures, il s'était réfugié auprès de son oncle, Solomon et, après la mort de ce dernier, il avait gouverné la Libye[11]. Il attaqua, comme stratège d'Afrique, avec Aréobinde, les Maures, concentrés en Numidie, mais fut rappelé à Constantinople[12].

Lors de l'attaque de Constantinople par Igor, en 941, Théodore, le très saint stratèlate, surnommé Sponggarios, vint au secours

[1] Léon Gramm. 231.

[2] Theoph. 338 B, 218, 2 de B.

[3] Theoph. 338 B, 217, 28 et 218, 1 de B.

[4] Sur le protovestiaire Procope, cf. R. Guilland, Fonctions et dignités des eunuques. Etudes byzantines II, 1944, p. 206.

[5] Theoph. Cont. 845.

[6] Theoph. 338 B, 217, 28 de B. Il est appelé *Βαδουάριος* par Malalas, 437 et par Theophane, *Βαδούριος* (176, 15 de B.) ou *Βαουδάριος* (217 de B.).

[7] G. Rouillard, Note prosopographique et chronologique, Byzantion VIII, 1933, p. 108-109.

[8] Theoph. 247 B, 160, 16 de B.

[9] Theoph. 360 B, 233, 6 de B.

[10] Theoph. 322 B, 208, 2 de B.

[11] Theoph. 323-324 B, 208-209 de B.

[12] Theoph. 326-327 B, 200 de B.

de la capitale avec de très nombreuses troupes de Thracésiens[1].

Le terme de stratèlate pouvait également désigner le commandant des troupes d'une ville et du district, dont elle était, en quelque sorte, la capitale. Lors de l'expédition du protovestiaire Procope, sous Basile Ier, l'un des généraux, sous ses ordres, était le stratèlate de Céphalènie, Mousoulikès[1]. Sous Justin II, le stratèlate de Dara, Sergonas, est chargé d'engager les évêques Jacques Baradée et Théodore de venir se justifier à Constantinople[2]. Le stratèlate de Dyrrachium-Durazzo, Rhabdoukhos, prend part à l'expédition du protovestiaire Procope[3]. En 535, le *πρωτεύων* d'Heracleopolis et d'Oxyrrynchos est qualifié de stratèlate, ce qui implique que les troupes stationnées sur son territoire, dépendaient de lui[4]. Dans un acte de vente de 941, est mentionné Katakalon Kaspax, comme stratèlate de Thessalonique[5]. Il scelle de son sceau un document de Hiérissos, de 943[6].

Il nous est parvenu un assez grand nombre de sceaux de stratèlates. La plupart ne sont pas datés; nous ne retiendrons que quelques uns de ceux qui sont datés. Ces derniers s'échelonnent du VIe au XIe siècles.

VIe-VIIe siècles: Jean[7]; Serge[8]; Théodore[9].
VIIe siècle: Cosmas, stratèlate et commerciaire général de l'Hel-

[1] H. Grégoire, St Théodore le Stratèlate et les Russes d'Igor. Byzantion XIII, 1938, 292-293.

[1] Th. Cont. 845. Cf. Leo Gramm. 258.

[2] F. Dölger, Reg. no 9.

[3] Th. Cont. 845; Cf. Leo Gramm. 258.

[4] E. Stein, Hist. du Bas-Empire II, Paris-Bruxelles-Amsterdam, 1949, p. 476, n. 2.

[5] G. Rouillard, Note prosopographique et chronologique, Byzantion VIII, 1933, p. 115, n. 1 (de H. Gregoire). Cf. Fr. Dölger, Aus den Schatzkam. des heiligen Berges, Munich 1948. Note à la ligne 19 du document 107, p. 291.

[6] S. Eustratiadès, Ἱστορικὰ μνημεῖα τοῦ Ἄθω, Hellenika II, 1929, 373.

[7] Pantchenko, Izvestija de l'Inst. Archéol. Russe de CP, XIII, 1908, p. 137.

[8] G. Schlumberger, Sceaux byzantins inédits, 5e série, Rev. Numism. 1905, p. 345. Il se pourrait que l'on possède un second sceau de ce personnage, qui le qualifie de consul et *magister militum*. V. Laurent, La collection C. Orghidan, Paris 1952, sceau 318, p. 165.

[9] Pantchenko, op.cit., p. 105 et peut-être aussi: V. Laurent, op. cit., sceaux 338 et 611, p. 173 et 284.

lespont[1], qui peut être daté entre 679 et 681 ; Jean[2] ; Marianos[3] ; Marien[4] ; Polychronos[5].

VIIIe-IX siècles : Solomon[6] ; Théodore[7].

XIe siècle : Bryennios Vatatzès, patrice, consul, stratèlate d'Occident[8] ; Hervé le Francopoule, magistros, vestis, stratèlate d'Orient[9] ; Romain Sklèros[10].

La sigillographie nous a enfin transmis le titre de *protostratèlate*, porté par un certain Theopemptos, inconnu par ailleurs[11].

Un ancien stratèlate était appelé, suivant l'habitude, *ἀπὸ στρατηλατῶν*, par exemple : le patrice Apion, Diogenianos[12] et la patrice Rufin[13].

Le sens vague de *stratèlate* fait que les historiens et les chroniqueurs, ont souvent regardé, semble-t-il, les deux termes *stratèlate* et *stratège* comme synonymes et les ont employés indifféremment dans le même sens. Cette confusion apparaît, du reste, déjà dans Zosime, qui qualifie Stilicon de *stratège*[14], alors que, *magister utriusque militiæ*, Stilicon aurait dû être qualifié de stratèlate. Sous Arcadius, Gaïnas

---

1 V. Laurent, Bulletin de Sigillographie byzantine, Byzantion V, 1930, p. 604 et 638.

2 J. Ebersolt, Sceaux byzantins du musée de CP, Rev. Numism., 1914, p. 405.

3 A. M. Konstantopoulos, Βυζαντιακὰ Μολυβδόβουλλα. Συλλογὴ A. K. Π. Σταμούλη, Athènes 1930, p. 13, no 71.

4 V. Laurent, Bulletin de sigillographie byzantine, Byzantion VI, 1931, p. 801. Peut-être, faut-il lire *Marcien* ou *Marian(os)*. S'il s'agit de *Marcien* il y aurait lieu d'ajouter un second sceau (V. Laurent, La Collection C. Orghidan, Paris 1952, sceau 339, p. 173.

5 J. Ebersolt, op.cit., p. 405.

6 J. Ebersolt, op.cit., p. 405.

7 J. Ebersolt, op.cit., p. 405.

8 N. A. Mouchov, Un nouveau boullotirion byzantin, Byzantion IV, 1929, p. 190 ; V. Laurent, Bulletin de sigillographie byzantine, Byzantion V, 1929-1930, pp. 587 et 638 ; V. Laurent, Le boullotirion byzantin du Fogg. Art Museum. Rev. des Et. Byz. XV, 1957, 213, n. 3.

9 G. Schlumberger, Sigill. byz., p. 660.

10 V. Laurent, Les bulles métriques dans la sigillographie byzantine, Athènes-Bucarest 1932-1937, p. 227, sceau n. 674.

11 G. Schlumberger, Sigill. byz., p. 367.

12 Chr. Pasc. 612.

13 Theoph. 276 B, 180, 23 de B.

14 Zosime 244. Cf. 99, 205.

est qualifié de stratèlate par Socrate[1] et de stratège par Sozomène[2]. Procope qualifie Aréobinde de stratège d'Orient, *στρατηγὸς τῆς ἑῴας*[3] et Malalas de stratèlate d'Orient, *στρατηλάτης ἀνατολῆς*[4]. Sous Basile Ier, Jean de Chaldée, qualifié de stratèlate de Chaldée par Georges le Moine[5] est qualifié de stratège de Chaldée par le Ps. Syméon Magister[6].

Parfois, le même personnage est qualifié par le même auteur de stratèlate ou de stratège. Socrate appelle Ardabourios stratège[7] et stratèlate[8]. Hermogène, sous Constance II, est appelé par Sozomène stratèlate et stratège dans le même chapitre[9]. De même, Pétronas et Nasar, sous Michel III, sont qualifiés par le Continuateur de Théophane de stratèlates et de stratèges[10]. Il faut se garder de voir, en particulier, dans des cas de ce genre, rapportés par le même historien, la promotion d'un même officier, soit de stratège à stratèlate, comme Badouarios, sous Justinien Ier, envoyé, en 512, comme stratège contre les « Huns »[11] et battu, en 513, comme stratèlate de Scythie[12], ou comme Baanès, stratèlate, lors de la campagne de Perse d'Héraclius, en 618[13], et envoyé, plus tard, comme stratège contre les Arabes[14]. Ce que l'on peut constater, c'est que Socrate emploie fréquemment le mot stratèlate[15], Procope emploie de préférence stratège[16], il en est de même de Théophylacte de Simocatta[17]. Théophane, ne cite plus de *stratèlate*, après Constant II (642-668). Avec les Continuateurs de Théophane, le terme de *stratèlate* revient en usage, mais le terme de *stratège* est de beaucoup plus fréquent. Cédrène emploie très souvent le mot *stratège*.

---

1 Socr. VI, 5, 6.

2 Sozomène VIII, 4.

3 Procope Bel. Pers. 39.

4 Malalas 398.

5 Th. Cont. 839.

6 Th. Cont. 687.

7 Socrate VII, 18.

8 Socrate VII, 23.

9 Sozomène III, 7.

10 Th. Cont. 825.

11 Theoph. 271 B, 176, 15 de B.

12 Theoph. 338 B, 217, 18 de B.

13 Theoph. 489 B, 318, 4 de B.

14 Theoph. 517 B, 337, 4 de B.

15 Socrate II, 13 ; V, 23, 25 ; VI, 5, 6, 36 ; VII, 20, 23...

16 Proc. Bel. Pers. 39, 61, 74, 137 ; de Bel. Got. 406, 409...

17 Th. Simocc. 5, 46, 49, 59, 138, 147, 250, 279, 320, 340...

Assez longtemps, les stratèlates furent ainsi confondus avec les stratèges. Toutefois, une distinction s'établit peu à peu. Chefs sans troupes fixes, les stratèlates cédèrent le pas aux stratèges, lorsque ceux-ci devinrent les grands chefs militaires de l'Empire. Déchus de leur antique splendeur, les stratèlates devinrent d'abord les auxiliaires des stratèges, puis leurs subordonnés[1]. Dans ses *Taktika*, Léon VI identifie les stratèlates avec les mérarques ou turmarques: *Μεράρχαι οἱ λεγόμενοι ποτὲ καὶ στρατηλάται, νῦν δὲ τῇ συνηθείᾳ καλούμενοι τουρμάρχαι*[2]. A la fin du IXe siècle, en effet, les tourmarques et les mérarques figurent dans l'officium des stratèges, mais il n'est fait aucune allusion aux stratèlates[3]. Ce changement de sens du mot stratèlate remonte peut-être au VIIe siècle, à Héraclius[4].

Le terme de stratèlate continua à être employé dans son acception large de *général*, mais il perdit sa signification précise. Les fonctions de stratèlate disparurent en fait, mais, conformément à la tradition byzantine, sa disparition ne fut pas complète. De fonctionnaires réels, les stratèlates devinrent des fonctionnaires fictifs, c'est à dire sans emplois, n'ayant plus que de vagues attributions honorifiques et de parade. Dès lors, le titre de stratèlate put jouer comme titre nu, c'est à dire, comme titre purement nobiliaire. La chancellerie byzantine délivrait des brevets de stratèlate, qui donnaient à leur titulaire certains privilèges honorifiques et un rang très modeste dans la hiérarchie nobiliaire, le plus bas, en effet. C'est dans ce sens qu'il figure dans le Livre des Cérémonies[5]. Mais il y a lieu de la remarquer: ce que les empereurs ont érigé en titre nobiliaire, ce n'est pas l'antique et illustre office de *magister militum*, *στρατηλάτης*, mais l'office plus récent et beaucoup moins important d'officier de thème, *ἡ τοῦ στρατηλάτου ἐπὶ θεμάτων ἀξία*, auquel Léon VI fait allusion dans ses Taktika. Il est vraisemblable que le titre de stratèlate était conféré de préference à des militaires, officiers subalternes des tagmata et des thèmes, tandis que le titre équivalent d'apo éparque, auquel, dans le Livre des Cérémonies, le titre de stratèlate est généralement associé, était plus spécialement réservé à des civils, fonctionnaires modestes des bureaux ou des thèmes.

---

[1] Const. VII Porphyrog. II, 257.
[2] Léon VI, Tactica IV, 32. Cf. la Tactique du Ps.-Maurice 436-438.
[3] Cer. II, 52, 716.
[4] St. Kyriakidis, Ὁ τίτλος τοῦ στρατηλάτου, Βυζαντιναὶ Μελέται II-V, Thessalonique 1939, p. 292.
[5] Cer. II, 52, 708 et passim.

Les historiens n'ont pas eu l'occasion de mentionner d'aussi minces personnages qui, par leur humble situation, ne pouvaient attirer l'attention et jouer un rôle dans les événement. On peut être surpris que le titre de stratèlate ait subi avec le temps une telle déchéance, au point de n'être plus que le titre le plus infime de la hiérarchie, mais il s'agit du *stratèlate épi thèmatôn*, ce qui n'a rien de surprenant; toutefois, la persistance du terme de *stratèlate* qui, dans certains cas, semble correspondre à une dignité militaire spéciale, dont on ignore, du reste, la nature, entretient la confusion. Cédrène rapporte, par exemple, que Romain IV Diogène, ayant été grâcié par l'impératrice Eudoxie, celle-ci le titra magistros et le promut stratèlate, *μάγιστρος τιμᾶται καὶ στρατηλάτης προβέβληται*[1]. Il semple bien qu'il s'agit là d'une dignité militaire spéciale. Romain Diogène ne fut certainement pas promu domestique, alors que cette charge était en usage de son temps. Le titre de stratèlate était-il intermédiaire entre le titre de stratège et celui de domestique? Etait-il supérieur au premier et inférieur au second? On ne saurait l'affirmer. Basile Tarchaniote commandait l'aile droite de l'armée impériale, envoyée par Michel VI Stratiotikos contre le prétendant Isaac Comnène, en 1059, et il est désigné par l'expression *στρατηλάτης τῆς Δύσεως*, stratèlate d'Occident[2]. Le chef des armées d'Occident pouvait prétendre au titre de Domestique; Basile Tarchaniote ne portait vraisemblablement pas ce titre. Etait-il, en réalité, simple stratège? De son côté, Bardas Sklèros, titré magistros, commanda en chef, pendant le règne de Jean Ier Tzimiskès (969-976) les armées byzantines d'Orient, avec le titre de stratèlate. Pendant toute la campagne contre Bardas Phokas, Bardas Sklèros est toujours et seulement qualifié de magistros et stratèlate[3]. A la mort de Jean Ier Tzimiskès, Bardas Sklèros était toujours stratèlate et commandant en chef les armées d'Orient, *στρατηλάτην ὄντα καὶ πάσας ὑφ' ἑαυτοῦ ἔχοντα τὰς ἑῴας δυνάμεις*[4]. Il fu, alors destitué de son commandement de stratèlate et nommé duc de Mésopotamie: *ἦν γὰρ στρατηλάτης προβεβλημένος πάσης ἀνατολῆς... παραλύει τοῦτον τῆς τοῦ στρατηλάτου ἀρχῆς*[5]. Chef de toutes les armées d'Orient, Bardas Sklèros exerce le même commandement qu'un Domestique des Scholes d'O-

---

[1] Cedr. II, 665. Attal. 99 dit: *μάγιστρος καὶ στρατηλάτης*.
[2] Cedr. II, 630.
[3] Leo Diacre 125, 126.
[4] Zonar. III, 539.
[5] Cedr. II, 417.

rient. Cependant, il ne semble pas avoir porté le titre de Domestique, ni même le titre de stratège, au témoignage des historiens. De ce qui précède, il résulte que le titre de stratèlate est certainement distinct du titre de domestique; il semble être également, tout au moins dans certains cas, distinct du titre de stratège.

La dignité de stratèlate, *στρατηλάτου ἀξία* [1], était appelée *στρατηλατία* [2].

Les épithètes, qualifiant le stratèlate, étaient: *μεγαλοπρεπέστατος* et *ἐνδοξότατος* [3], qui qualifient le stratèlate Anatolios, au concile de Chalcédoine (451).

Le Ménologe de Basile présente dans une miniature un stratèlate en uniforme [4].

Parmi les autres termes, désignant le commandant en chef, autrement dit, en plus des termes, *Domestique d'Orient, Domestique d'Occident*, autrement dit, *Domestique des Scholes d'Orient, Domestique des Scholes d'Occident* [5] et *Grand Domestique* [6], certains de ces termes semblent avoir été des termes officiels, mais un certain nombre d'entre eux paraissent n'avoir été employé que par les historiens, sans aucun caractère officiel. Toutefois, ces derniers désignent incontestablement un officier général, commandant en chef. Parmi les termes, qui semblent avoir été officiels, on peut citer les termes que voici.

Duc. En 965, lors de la bataille pour Tarse, Jean Tzimiskès, alors commandant en chef des troupes d'Orient, avec le titre de Domestique (des Scholes) d'Orient est également désigné par le titre de duc [7]. Bardas Phokas, fils de Léon Phokas, curopalate, est toujours désigné par Léon Diacre, avec le titre de duc, au sens de commandant en

[1] Theoph. 254 B, 165, 5 de B.
[2] Theoph. 192 B, 124, 22 de B.
[3] Mansi VI, 564.
[4] Cf. Reiske II, 257.
[5] Sur le Domestique des Scholes, cf. R. Guilland, Etudes sur l'Hist. administrative de Byzance: Le Domestique des Scholes, Rev. d. Et. byz. VIII, 1951, p. 7-63.
[6] Sur le Grand Domestique, cf. R. Guilland, Le grand Domesticat à Byzance. Echos d'Orient 37, 1938, p. 53-64. Cette étude, revue et augmentée, est publiée dans: Recherches sur l'histoire des institutions de l'Empire byzantin (à paraître).
[7] Léon Diacre IV, 59.

chef [1]. Bardas Sklèros, commandant en chef des troupes d'Orient, avec le titre de stralèlate d'Orient, prend, en Mésopotamie, à la mort de Jean Ier Tzimiskès, le commandement en chef des tagmes, avec le titre de duc [2]. Pour lutter contre le prétendant Nicéphore Bryenne, en 1081, Nicéphore III Botaniate nomma Alexis Comnène, domestique des Scholes d'Occident [3]. Michel Attaleiate confirme le renseignement, en disant que ce dernier fut nommé domestique d'Occident [4] et le qualifie peu après de *Duc d'Occident* [5], autrement dit, commandant en chef des troupes d'Occident. Déjà, en 1042, après la déchéance de Michel V, l'impératrice Zoè avait nommé avec le même titre de *δοὺξ τῆς δύσεως*, le patrice Constantin Cabasilas, alors qu'elle nommait domestique des Scholes d'Orient, le proèdre eunuque Nicolas [6]. Constantin Cabasilas, qui joua un rôle important dans la révolution, qui précipita du trône Michel V, fut certainement nommé commandant en chef des armées d'Occident, mais sans porter le titre de Domestique des Scholes, comme Nicolas. Le titre de *Duc*, au sens de commandant en chef, ne semble pas se rencontrer au XIIe siècle.

Stratopédarque. Le titre de stratopédarque, fort ancien [7], tombé en désuétude, avait été remis en usage sous Nicéphore II Phokas, qui nomma stratopédarque le patrice eunuque Pierre [8]. Alexis Ier Comnène nomma l'Arménien Aspiétès stratopédarque de tout l'Orient, *στρατοπεδάρχην πάσης Ἀνατολῆς* et le chargea de lutter contre Tancrède en Cilicie [9]. Alexis Comnène, lui-même, avait été nommé par Michel VII Doukas, en 1074, d'après Nicéphore Bryenne [10] stratopédarque de l'Orient, *στρατοπεδάρχης τῆς ἕω*, commandant en chef des troupes d'Orient et chargé d'amener à Constantinople, Oursel, qu'il venait de libérer des Turcs. On peut dire que, jusqu'en 1204, les stratopédarques

[1] Léon Diacre VI, 96; VII, 112, 113, 117.
[2] Cedr. II, 417.
[3] Bryenne 130.
[4] Attaleiate 289.
[5] Attaleiate 299.
[6] Cedr. II, 541.
[7] Sur les stratopédarques, cf. R. Guilland, Études sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin: Le Stratopédarque et le Grand Stratopédarque, Byz. Zeitschr. 46, 1935, 63-90.
[8] Cedr. II, 365.
[9] An. Comn. II, 139-140 B; II, 58, Leib. Cf. R. Guilland, op.cit., p. 68.
[10] Nic. Bryenne 95.

ont été, en général, des commandants en chef[1] même sans l'adjonction de l'expression « de l'Orient », signalé pour la premièr fois, semble-t-il, avec Kratèros, au IXe siècle[2]. Fait à noter : les textes ne signalent aucun stratopédarque de (tout) l'Occident.

Catépano. Le commandant en chef des troupes d'Occident semble porter, au Xe siècle, aussi le titre de catépano d'Occident, *κατεπάνω τῆς δύσεως*. C'est, en effet, avec ce titre que le patrice Marianos Argyros, monostratège de Macédoine, commande en Occident, sous Romain II (959-963)[3]. Au XIe siècle, le terme *catépano* désigne l'officier général, à la tête de plusieurs thèmes, devenus, par suite des événements, moins étendus[4], mais il prend aussi le sens de *« gouverneur d'un thème »* ou *stratège* et il est employé dans ce sens avec le terme *duc*[5].

Duc, stratopédarque, catépano semblent avoir été des titres militaires, réellement donnés, donc officiels. Il n'en est pas de même des titres qui suivent.

Exarque. Ce titre, fort ancien, désignait, à la fin du VIe siècle, tout personnage investi d'un grand commandement militaire et, par suite, du commandement en chef de troupes en campagne. Anne Comnène l'emploie encore dans ce sens et l'applique à son père, au moment où ce dernier prend le commandement des troupes byzantines pour faire face à l'attaque de Robert Guiscard. Elle qualifie Alexis Ier Comnène de grand domestique et exarque des armées d'Occident, *ἔξαρχος τῶν δυτικῶν στρατευμάτων*[6].

Arkhôn. Le magistros Constantin Arianitès, qui joua un rôle important dans la lutte contre les Petchénègues, sous Constantin IX Monomaque (1042-1054) commandait en chef l'armée d'Occident comme *ἄρχων τῆς δύσεως*[7]. Michel Attaleiates fait lui aussi allusion

---

[1] R. Guilland, op.cit., p. 63-70.
[2] S. Theodori Studitae vita... a Michaele monach - Migne, P.G. 99, c. 296 B. Cf. R. Guilland, op.cit., p. 64, note 4.
[3] Th. Cont. 480.
[4] St. P. Kyriakidis, Βυζαντιναὶ Μελέται, II - V, Thessalonique 1939, p. 278.
[5] St. P. Kyriakidis, op.cit., p. 281, 284, 290.
[6] An. Comn. I, 71 B ; I, 54, Leib.
[7] Cedr. II, 596.

au rôle joué par Constantin Arianitès, mais il ne précise pas la nature de son commandement[1] ; il est certain, cependant, que Constantin Arianitès était généralissime.

Sous Basile II (976-1025), le magistros Nicéphore Ouranos, succéda au duc de Thessalonique Grégorios, tué dans un combat, comme commandant en chef des armées d'Occident, *ἄρχων τῆς δύσεως*[2] ou *ἄρχων πάσης δύσεως*[3]. Isaac Ier Comnène titra curopalate son frère Jean Comnène et le nomma commandant en chef des troupes d'Occident, *ἄρχων τῶν τῆς δύσεως ταγμάτων*[4]. Ce poste, écrit Nicéphore Bryenne, correspondait alors à celui de Domestique des Scholes et devait devenir dans la suite le poste de Grand Domestique. Michel Attaleiates qualifie, de son côté, Alexis Comnène, nommé *δομέστικος* par Nicéphore III Botaniate, commandant des troupes d'Occident, *ἄρχων τῶν ἑσπερίων ταγμάτων*[5]. L'emploi du terme *ἄρχων* dans ce sens est assez ancien. On le trouve dans Théophane, qui désigne ainsi Romanos, commandant en chef des troupes de Palestine, *τῆς ἐν Παλαιστίνῃ δυνάμεως*, opérant contre les Arabes, en 482[6].

Arkhegos, arkhegôn. Ces deux termes sont assez vagues et désignent tout chef militaire, qu'il soit commandant en chef ou commandant en second. Anne Comnène désigne par le terme *ἀρχηγός*, Nampites, commandant de la garde Varangienne[7] et Michel Attaleiates le recteur Nicéphore[8] ; Cédrène appelle *ἀρχηγῶν* le stratège Theodore de Misthée, qui participe, en 970, au siège de Dristra, mais est très vraisemblablemeut sous les ordres de Jean Ier Tzimiskès[9]. Il se pourrait que *ἀρχηγὸς* ait désigné l'amiral en chef, comme le montre Théophane, qui l'emploie dans ce sens en parlant, par exemble, de Kalonumos d'Alexandrie, commandant la flotte, qui transportait Bélisaire en Afrique, *ἀρχηγὸς ἐπὶ ταῖς ναυσί*[10].

---

[1] Mich. Attal. 34.
[2] Zonar. III, 558.
[3] Cedr. II, 449.
[4] Nic. Bryenne 19-20.
[5] Attaleiate 299.
[6] Theoph. 218 B ; 141 de Boor.
[7] An. Comn. I, 208 B, 158 Leib.
[8] Mich. Attaleiate 32.
[9] Cedr. II, 409.
[10] Theoph. 292 B; 189, 17 de Boor. Cf. 528 B ; de Boor 345, 27 et Attaleiate 32. Dans Cédrène, *ἀρχηγὸς* semble désigner, d'une manière générale les officiers de marine (Cedr. II, 403).

Arkhegètes. Ce terme désigne aussi le commandant en chef des armées d'Occident, comme en témoignent deux sceaux, l'un de Théophylacte Chalcotoubis, patrice, l'autre de Jean Catafloras, protospathaire, qualifiés tous deux de *ἀρχηγέτης τῆς δύσεως* [1] et semblant dater de l'époque des Comnènes.

Les titres *ἄρχων, ἀρχηγός, ἀρχηγῶν, ἀρχηγέτης* ne semblent pas être de purs synonymes, mais il paraissent indiquer des dignités militaires distinctes plus ou moins élevées et distinguées par le subtil cérémonial byzantin.

Katarkhôn. D'après Léon Diacre [2], Léon Phokas, envoyé en Orient pour lutter contre les Arabes, était commandant en chef des troupes d'Europe, autrement dit, d'Occident, *τῶν τῆς Εὐρώπης στρατιωτικῶν καταλόγων κατάρχων,* et Léon Diacre ajoute: « les Romains (Byzantins) appellent un tel commandement domestique d'Occident, *δομέστικον δύσεως.*

Proexarkhôn. Anne Comnène appelle ainsi Nicéphore Mélissène, commandant en chef les troupes byzantines, avant d'engager la bataille, en 1083, devant Larissa, *προεξάρχοντα τὸν Μελισσηνὸν Νικηφόρον ἐφίστησιν* [3].

Ethnarque. Nicéphore Bryennios, patrice, reçut le commandement en chef d'une armée composé de mercenaires étrangers, pour mener campagne contre les Petcénègues avec le titre d'ethnarque, *ἐθνάρχην τοῦτον κατονομάσας* [4]. Nicéphore III Botaniate, de son côté, nomma ethnarque le « Scythe ou Mysien » Borilas protoproèdre, avec la mission de s'emparer de Nicéphore Bryennios [5].

Protostratège. Théophane qualifie de ce titre le généralissime perse Méram qui, en 514, attaqua l'armée byzantine, près de Dara, mais fut battu et dut s'enfuir à Nisibe, *ὁ Μηράμ, πρωτοστρατηγὸς τῶν Περσῶν τοῦ βασιλέως* [6].

---

1 Schlumberger, Sigillogr., p. 326.
2 Léon Diacre 18.
3 An. Comn. I, 247 - 248 B; II, 26. Leib.
4 Cedr. II, 603.
5 Nic. Bryenne 146. Cf. Cer. II, 46, 679; Theoph. 268, 30 (de Boor), où le mot qualifie des princes « barbares ».
6 Theoph. 277 B; 180, 28 de Boor.

Stratarque. Nicéphore Bryennios donne ce titre à Alexis Comnène, qui, s'échappant, en 1081, de Constantinople, se réfugie à Andrinople et y trouve l'armée hostile à Nicéphore III Botaniate et en prend le commandement en chef, *ὑπ' αὐτῷ στρατάρχῃ* [1]. Manassès l'emploie également pour qualifier Bélisaire [2] et encore au XIVe siècle, Manuel Philè, dans une poésie adressée « Au grand Domestique » [3]. Ce titre est, du reste, assez ancien, car il est mentionné dans le Cérémonial de Constantin VII Porphyrogénète, où il désigne une catégorie d'officiers généraux, d'ordinaire, commandants en chef [4].

A côté de la forme *στρατάρχης,* on trouve aussi *στρατάρχος,* forme populaire, employée dans Digenis Akritas [5]. La forme *στρατιάρχης* est employée dans une épigramme sur deux statues, représentant l'une Justin Ier, l'autre Justinien Ier, « le tout puissant commandant de l'armée », *μεγασθενέος στρατιάρχου* [6]. Le mot est repris par Zonaras [7]. Le mot *στρατιαρχία* (commandement suprême de l'armée) se trouve déjà dans Théophylacte Simokattès [8].

Un neveu d'Alexis Ier Comnène (1081 - 1118), Marinos Skordilès est appelé *μέγας στρατάρχης* [9].

Enfin, un sceau révèle le titre *πανστρατάρχης*; il appartenait à Eudocie Kontostephaninè « fille du panstratarque » et date du XIIe siècle [10].

Stratégarque. Ce titre ne semble être connu que par les sceaux. Nous avons, en effet, le sceau de Constantin, stratégarque impérial de

---

1 Nic. Bryenne, Préface II, 10.
2 Manassès 3188 - 3189. Cité par N. B. Tomadakis, Βυζαντινὴ ὀρολογία. Β' Τὰ εἰς -άρχης -άρχος τῶν Βυζαντινῶν, Athena 62, 1958, p. 6.
3 M. Philè, 79, 5, ed. Martini. Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 6.
4 Cer. II, 52, 715. Ailleurs, Cer. II, 46, 679, il désigne les princes étrangers. Cf. Zonaras, III. 491, où il qualifie un émir arabe.
5 Digenis v. 1588, ed. Lampros, Collection de romans. Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 6. Cf. Cer. II, 46, 679, où le mot qualifie les princes étrangers.
6 Anthologie grecque, ed. P. Waltz, tome I, Paris 1928, no 98, p. 38. Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 7.
7 Zonaras III, 549, 1 *οὐθ' οἱ λοιποὶ στρατιάρχαι.* Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 7.
8 Theoph. Simoc. 115. 7. (III, 3) ed. de Boor. Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 7.
9 E. Gerland, Histoire de la noblesse Crétoise au Moyen-Age, Paris 1907, 84 c. Cité par N. B. Tomadakis, op.cit., p. 6.
10 V. Laurent, Les bulles métriques dans la Sigillographie byzantine, Athènes - Bucarest 1932 - 1937, sceau no 615, p. 213.

Thessalonique, qui semble dater du IXe siècle[1], l'unique, semble-t-il, qui nous soit parvenu. Comme le note G. Schlumberger, ce titre très rare semble avoir été donné au « commandant en chef des forces de la défense, afin de centraliser tous les pouvoirs en une seule main ».

Stratègétès. Ce titre nous est connu par fort peu de documents. Euthymios est qualifié de *stratègétès* de Thèbes, dans la Vie de Ste Théodore[2] et Damien porte ce titre sur un sceau[3]. D'après Kyriakidis, *stratègétès* serait une autre appellation du stratège[4].

Tels sont les divers titres qualifiant le commandant en chef des troupes byzantines. Il faut ajouter, à la série des termes plus littéraires qu'officiel, le terme très général de *ἡγεμών*[5]. Parfois, du reste, le général commandant en chef, d'une façon plus ou moins improvisée, ne semble avoir reçu aucun titre militaire. Sous Leon VI (886 - 912), le patrice Constantin, *ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης*, maître d'hôtel, dirigea une expédition en Sicile[6]. De même, en 902, le patrice Himérios, logothète du Drome, commanda la grande expédition en Crète[7]. Auparavant, Himérios, alors simple protoasecretis, avait dirigé une expédition contre Léon de Tripoli[8]. Sous Romain Ier Lécapène (919 - 944), le recteur Jean, ancien clerc et paradynaste[9] et que rien ne désignait pour exercer un commandement militaire, commande une expédition contre les Bulgares[10]. Pendant la minorité de Basile II, le protovestiaire eunuque Léon commande l'armée impériale contre Bardas Sklèros révolté[11]; Nicéphore III Botaniate (1078 - 1081) confie au protovestiaire

[1] G. Schlumberger, Sigillogr., p. 103, n° 4 et 362. Cf. Du Cange, Gloss. s.v.

[2] E. Kurtz, Des Klerikers Gregorios Bericht über Leben, Wunderthaten u. Translation der hl. Theodora v. Thessalonike. Mémoires de l'Ac. imp. des Sc. de St Pétersbourg VIIIe série VI, I, 1902, 32, 28.

[3] G. Schlumberger, Sigill., p. 365.

[4] St. P. Kyriakidis, Βυζαντιναὶ Μελέται, II - V. Thessalonique 1939, 291.

[5] Attaleiate qualifie ainsi l'hétériarque Constantin commandant en chef des troupes byzantines contre les Petchénègues, sous Constantin IX Monomaque (1042 - 1054) (Attaleiate 33).

[6] Cedr. II, 235; Leo Gramm. 266; Th. Cont. 356, 701, 852; Zonar. III, 442.

[7] Cer. II, 44, 651. Cf. Leo Gramm. 280 - 281; Cedr. II, 266; Th. Cont. 371 - 372, 710.

[8] Cedr. II, 462.

[9] Leo Gramm. 305; Th. Cont. 399, 891.

[10] Cedr. II, 299; Leo Gramm. 306; Th. Cont. 401, 703, 893.

[11] Cedr. II, 424 - 427; Zonar. III, 541 - 543.

eunuque Jean, la direction des opérations contre Nicéphore Mélissène révolté[1]. On pourrait multiplier les exemples.

De plus, à partir du XIIe siècle, à part le grand domestique, chef suprême des armées, on ne rencontre plus de titres purement militaires, comportant l'exercice d'un commandement déterminé. Les généraux en chef, qui dirigent les expéditions, sont désignés non par des grades, mais par les titres des charges auliques qu'ils ont obtenus. Jadis, les chefs d'armée, à côté de leurs titres militaires de domestique, duc, catépano, stratège, etc., portaient des titres nobiliaires, protospathaire, patrice, magistros; mais, à partir du XIIe siècle, les titres militaires, proprement dits, ne sont généralement pas indiqués; on ne signale que la charge aulique, valant titre nobiliaire, dont le chef d'armée était pourvu. Les généraux et généraux en chef sont échanson, grand papias, protostrator, protovestiaire, protovestiarite, maître d'hôtel, etc.

R. GUILLAND

[1] Nic. Bryenne 158 - 160.

INDEX

I. Index des noms des personnes.

II. Index des Dignités et Fonctions.

(se reporter à l'*Index des noms de personnes*, où l'on trouvera au nom de chaque personnage ses divers titres).

III. Index géographique.

— στρατηλάτης τῆς ἑῴας : Zénon 47.
Ἑῴα, cf. Orient.
Ἑσπερία : στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς ἑσπερίας : Alexis (Ier) Comnène 59.
Ἑσπέριος : ἄρχων τῶν ἑσπερίων ταγμάτων : Alexis Comnène 59.
Ἑσπερία, ἑσπέριος, cf. Occident.
Europe, commandant en chef des troupes d' : Phokas, Léon 60.
Europe, stratège d' : στρατηγὸς τῆς Εὐρώπης 36 ; Comentiolos 36 ; Priscos 36.
Εὐρώπη : στρατηγὸς τῆς Εὐρώπης : Priscos 36 ; κατάρχων τῶν τῆς Εὐρώπης στρατιωτικῶν καταλόγων 60.

Hellespont, commerciaire général de l' : Cosmas (VIIe s.) 51.
Huns, stratège contre les : Badouarios 53.

Illyricum, stratèlate : Akoum 49.
Illyrie, stratèlate d' : Mundus 49.
Ἰταλία : στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ ταγμάτων : Maniakès, Georges 41.
Italie, stratège-*autokratôr* des troupes d' : Badouarios 53 ; Maniakès, Georges 41.

Lybie, gouverneur de : Serge (sous Justinien Ier) 50.

Macédoine, monostratège de : Argyros, Marianos 38. 58.
Macédoine, stratège-*autokratôr* des troupes de : Bryennios, Nicéphore 41, στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Μακεδονικῶν ταγμάτων 41.
Macédoine transdanubienne, gouverneur de la : Bardas, fils de Kordylès 49.
Μακεδονία : μονοστράτηγος εἴς τε τὴν Θρᾴκην καὶ τὴν Μακεδονίαν : Aétios 38 ; στρατηγὸς ἐν Μακεδονίᾳ : Kordylès 49 ; στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῶν Μακεδονικῶν ταγμάτων : Bryennios, Nicéphore 41.
Mésopotamie, duc de : Bardas Sklèros 49. 55. 57 ; Timostrate 46.
Mysie, stratèlate de : Constantin 49 ; Justin 50.

Occident, catépano d' : κατεπάνω τῆς Δύσεως 58 : Argyros, Marianos 58.
Occident, commandant en chef des troupes (armées) d' : 36. 49. 58. 59 ; cf. Arkhègétès, domestique des Scholes, grand domestique 59, stratèlate d'Occident 49 ; Alexis (Ier) Comnène 57. 59 ; Arianitès 58 ; Catafloras 60 ; Chalcotoubis, Théophylacte 60.
Occident, domestique d' : 56. 59 ; δομέστικος τῆς Δύσεως 59 ; Alexis (Ier) Comnène 57 ; Kourkouas, Romain 48 (?).
Occident, domestique des Scholes d' : 57 ; Alexis (Ier) Comnène 57.
Occident, duc d' : Alexis (Ier) Comnène 57.
Occident, exarque des armées d' : Alexis (Ier) Comnène 58.
Occident, monostratège d' : *N.*, fils cadet de Bardas 37 ; Justinien Ier 37.
Occident, stratège-*autokratôr* d' : Alexis (Ier) Comnène 42, στρατηγὸς αὐτοκράτωρ τῆς Ἑσπερίας 42.
Occident, stratèlate d' : στρατηλάτης τῆς Δύσεως 49 ; cf. commandant en chef des armées d'Occident ; Bryennios Vatatzès (XIe s.) 52 ; Tarchaneiote, Basile 55.
Occident, stratopédarque de tout l' : 58.
Occident, cf. Δύσις, Δυτικός, Ἑσπερία.
Opsikion impérial, comte de l' : Théodore 43.
Opsikion, monostratège de l' : Aétios 38.
Orient, commandant en chef de tous les généraux de l'armée romaine dans tout l' : Justinianos 39.
Orient, commandant en chef des troupes (armées) d' : 36 ; Alexis (Ier) Comnène 57 ; Aréobinde 36 ; Bardas Sklèros 57 ; Bélisaire 36 ; Bouzès 36 ; Comentiolos 36 ; Justinianos 36 ; Martinos 36 ; Philippicos 36 ; Priscos 36 ; Trithyrios, Théodore 36 ; Tzimiskès, Jean 56.
Orient, domestique d' : 40. 56 ; Isaac Comnène 41 ; Théodore 41.

Orient, domestique des Scholes d' : 55. 56 ; Nicolas 57 ; Tzimiskès, Jean 56.
Orient, généralissime des troupes d' : 47.
Orient, monostratège des cinq thèmes d' : Bardanios 38 ; μονοστράτηγος τῶν πέντε θεμάτων τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν 38.
Orient, monostratège de *tout* l' : Bélisaire 37.
Orient, stratège d' : Comentiolos 36.
Orient, stratège-*autokratôr* de tout l' : Manuel Comnène, père d'Isaac I Comnène 41.
Orient, stratège-autokratôr des troupes d' : Manuel Comnène, frère d'Alexis I Comnène 42, Maurice 39.
Orient, stratèlate d' : 47 ; στρατηλάτης τῆς Ἀνατολῆς 47, cf. *magister militum per Orientem* 47 ; Ardabourios 47. 53 ; Aréobinde 44. 47. 53 ; Bélisaire 48 ; Diogenianos 47 ; Hervé le Francopoule 52 ; Hypace 47 ; Illus 44. 47 ; Jordanès 44. 47 ; Kekauménos Katakalon 41. 48 ; Kottanas 48 ; Kourkouas, Romain 48 ; Manuel l'Arménien 48 ; Pétronas 48. 53 ; Procope 44. 47 ; Zénon 47.
Orient, stratèlate de tout l' : στρατηλάτης πάσης Ἀνατολῆς 48 ; Adralestos 48 ; Bardas Sklèros 48.
Orient, grand stratèlate d' : 49 ; ὁ μέγας τῆς Ἕω στρατηλάτης 49.
Orient, stratopédarque de l' : Alexis (Ier) Comnène 57.
Orient, stratopédarque de tout l' : Aspiètès 57.
Orient ou Occident, chef de *toutes* les armées byzantines, cf. Généralissime, stratège 37.
Orient, cf. Ἀνατολή, Ἕως, ἑῷος.
Orientem, magister militum per : cf. stratèlate d'Orient 44,5. 47 ; Bélisaire 39 ; Jordanès 44. 47.
Orientis, dux romanae militiae et magister militum : Justinianos 39.
Osroène, gouverneur de l' : Kataia, Jean 46 ; Ptolémée 46.

Παλαιστίνη : ἄρχων τῆς ἐν Παλαιστίνῃ δυνάμεως : 59.
Palestine, commandant en chef des troupes de : Romanos 59.
Palestine, duc le : Summus 45.
Péloponnèse, stratèlate du : Oniatos 50.
Perses, commandant en chef de l'expédition contre les : Narsès 43.
Petchénègues, stratège-*autokratôr* commandant les troupes contre les : Constantin 41. 62,5 ; Nicéphore 41.

Romains, stratège des : Phokas, Nicéphore 40.

Sardaigne, duc de : Romain IV Diogène 47.
Scythie, stratèlate de : Badouarios 50. 53.
Sicile, chef d'une expédition en : Constantin 62.
Sicile, duc de : Mosélè, Alexis 46.
Sicile, stratèlate de : Eupraxios 50.
Skoplje, commandant en chef de toutes les troupes de la région de : Arianitès 40.

Thèbes, *stratègétès* des : Euthymios 62.
Thessalie, stratèlate de : Katakalon 50.
Thessalonique, duc de : Grégorios 59.
Thessalonique, stratègarque impérial de : Constantin (IXe s. ?) 61.
Thessalonique, stratèlate de : Kaspax 51.
Θετταλῶν στρατηλάτης 50.
Thrace, commandant troupes de : Argyros, Marianos 38.
Thrace, hypostratège de : Théodore 43.
Thrace, stratège de : 36,16 ; Priscos 36.
Thrace, stratèlate de : Cyrille (sous Anastase I) 50 ; Serge (sous Justinien I) 50.
Θρᾴκη : μονοστράτηγος εἴς τε τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν : Aétios 38.

Thracésiens, hyperstratège des : *N.* 43.
Thracésiens, stratège des : 36,16.
Tripoli, gouverneur de : Serge (sous Justinien I) 50.

ΚΥΛΙΣΤΡΑ

Les informations sur les usages à l'occasion de l'arrivée de nouveaux étudiants à l'Université d'Athènes sont connues de tout le monde. C'est déjà au quai de Piraeus ou de Phaleron que le nouveau venu était attendu par les membres des différentes associations d'étudiants (*χοροὶ*) qui tous l'influençaient moralement ou quelquefois aussi physiquement pour qu'il se fît inscrire à leur choros à eux. Comme les *χοροὶ* se composaient des élèves d'un seul professeur, on décida en même temps du choix du maître. Puis il y avait une sorte d'époque de noviciat et des brimades à l'occasion desquelles avait lieu une sorte de baptême dans un établissement de bains. Après quoi on mit un manteau d'étudiant — *τρίβων* — au novice. Il est évident que ces brimades étaient une parodie de l'inauguration dans un mystère. On n'a qu'à comparer les moeurs décrites par Gregorius Nazianzenus, Eunapius et Olympiodorus[1] au rite décrit par Apuleius dans l'onzième livre de ses Métamorphoses.

Ce que tout le monde ne sait pas, ce sont les usages à l'Université de Constantinople. Nous avons trois sources sur cela. La première est la Constitutio Omnem de Justinien, dans laquelle l'empereur interdit les brimades (ludi) envers les nouveaux venus:

XXX Const. Omnem 9. *Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima civitate neque in Berytiensium pulcherrimo oppido ex his, qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis serviles et quorum effectus iniuria est ludos exercere et alia crimina vel in ipsos professores vel in socios suos et maxime in eos, qui rudes ad recitationem legum perveniunt, perpetrare. Quis enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur?*

---

[1] Libanius I 16 et 19 (Foester I, 1 pages 89 et 91); eiusdem epistola 1458 (Foester XI, p. 493 = 1071 Wolf); Gregorius Nazianzenus, Oratio funebr. in S. Basilium, Migne, PG XXXVI, 516/7; Photius Bibl., cod. 80 (Olympiodorus); Eunapius, Vita Proaeresii (Boisonnade, Eunapii vitae sophistarum, Didot 1849, p. 485/6); conf. Philostratus Apoll. IV, 20.

La deuxième source est le Canon 79 du Quinisextum dans lequel on interdit aux étudiants en droit (probablement il n'existait plus d'autres étudiants) trois usages païens, à savoir on leur interdit de visiter les théâtres, de faire les soi-disant *κυλίστραι* et de mettre des habits insolites — *στολαί* —, soit au début, soit au milieu, soit à la fin des études.

Quinisexti can. 71. *Τοὺς διδασκομένους τοὺς πολιτικοὺς νόμους μὴ δεῖν τοῖς ἑλληνικοῖς ἔθεσι κεχρῆσθαι, μήτε μὴν ἐπὶ θεάτρων ἐνάγεσθαι ἢ τὰς λεγομένας κυλίστρας ἐπιτελεῖν ἢ παρὰ τὴν κοινὴν χρῆσιν στολὰς ἑαυτοῖς περιτιθέναι, μήτε καθ' ὃν καιρὸν τῶν μαθημάτων ἐνάρχονται, ἢ πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν καταντῶσιν ἤ, καθόλου φάναι, διὰ μέσου τῆς τοιαύτης παιδεύσεως. Εἰ δέ τις ἀπὸ τοῦ νῦν τοῦτο πρᾶξαι τολμήσοι, ἀφοριζέσθω.*

Il ne nous est pas difficile de reconnaître dans les stolae, dans lesquelles l'étudiant se drapait au début des études, le manteau d'étudiant qu'on mit aussi aux étudiants de première année d'Athènes. Evidemment on le mit à trois occasions solennelles: après le noviciat, au milieu et à la fin des études. Je ne crois pas être trop hardi en croyant que la cérémonie, au milieu des études, était la fête des Papinianistes, dont Justinien, Const. Omnem 4, nous écrit:

...librum enim hypothecariae ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut et nomen ex eo habeant et Papinianistae vocentur et eius reminiscentes et laetificentur et festum diem, quem, cum primum leges eius accipiebant, celebrare solebant, peragant...

Que le congé qu'on prend de l'Université fût accompagné d'une cérémonie, se comprend très bien.

Il est plus difficile cependant d'établir ce que c'était la *κυλίστρα*. Nos dictionnaires — Lidell-Scott, Pape, Stephanus, Mega Lexicon — ne nous donnent de ce mot qu'une seule signification, à s. celle d'un endroit où les chevaux puissent se vautrer dans le sable (Aristophane, Xenophon). On pourrait penser que *κυλίστρα* signifierait ici une flaque d'eau peu profonde où les chevaux pouvaient se vautrer; dans ce cas-là on aurait employé le mot pour un rite analogue à celui qu'on fit dans l'établissement de bains à Athènes. Cette explication cependant ne correspond ni au verbe *ἐπιτελεῖν*, qui suppose un nomen agendi, ni au commentaire que donne Balsamon[1], commentaire qui dit:

Κυλίστραι δὲ ἐγίνοντο, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μεταξὺ τῶν διδασκόντων· τοῦ μὲν γὰρ ἰδιουμένου τόνδε τὸν μαθητήν, τοῦ δὲ ἑτέρωθεν ἀντιπίπτοντος, αἱ

---

[1] Rhallis et Potlis, Σύνταγμα II, p. 470.

κυλίστραι ἐπενοήθησαν καὶ τὸ ἐκ τῆς τύχης ἀποτέλεσμα ⟨ἐγένετο⟩, ὡς γίνεται σήμερον ἐν ταῖς ἱπποδρομίαις χάριν τῶν καγγέλων.

Il en résulte qu'on entendait par *κυλίστρα* le tirage au sort qui avait lieu pour montrer aux chevaux un point de départ dans l'hippodrome. Le tirage au sort est décrit par Constantinus Porphyrogenneta, Cerem. I 69 (p. 313 Bonn.), qui ne se sert pas du terme *κυλίστρα*, il est vrai, mais qui parle bien de *κυλίειν τὴν ὄρνην* (cornet à dés). Si donc nous pouvons croire Balsamon, les professeurs livraient jadis une sorte de combat pour engager les nouveaux venus dans leurs intérêts. Plus tard ce combat a été remplacé par un tirage au sort.

H. J. SCHELTEMA

ἐγένετο : supplevi

10 - 10 - 1959

Η ΑΡΧΑΙΟΜΑΘΕΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΕΞΙΑΔΑ ΤΗΣ ΑΝΝΗΣ ΤΗΣ ΚΟΜΝΗΝΗΣ

Εἰς ἄρθρον μου δημοσιευθὲν πρὸ διετίας [1] ὑποστηρίζω τὴν ἄποψιν, ὅτι ὁ ὁμηρικὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀλεξιάδος δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ρητορικὴν διακόσμησιν τοῦ λόγου δι' ὁμηρικῶν παραπομπῶν καὶ ὑπαινιγμῶν καὶ ὅτι ἑπομένως ὁ χαρακτὴρ οὗτος δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ *μόνον* ὡς ἐπίδειξις ἀρχαιομαθείας. Ἡ ἡρωϊκὴ νοοτροπία τῆς φεουδαρχικῆς ἀριστοκρατίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον οἱ Κομνηνοὶ καὶ οἱ Δοῦκαι, ἐξηγεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο τῆς Ἀλεξιάδος. Ὑπάρχει μία βασικὴ συγγένεια μεταξὺ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων καὶ τῆς νοοτροπίας τοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐμεγάλωσε καὶ ὡρίμασεν ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή.

Ὁ σεβάσμιος ἀρχηγὸς τῆς γερμανικῆς βυζαντινολογίας, ὁ καθηγητὴς κ. F. Dölger, εἰς σχετικὸν βιβλιογραφικὸν σημείωμα ἀποδοκιμάζει σφόδρα τὴν ἄποψίν μου ταύτην [2]. Κατ' ἐκεῖνον πρόκειται μόνον περὶ ἐξαιρετικῆς ἀρχαιομαθείας τῆς Ἄννης, ἐπίδειξις τῆς ὁποίας γίνεται εἰς τὴν Ἀλεξιάδα. Ὅτι ἦτο ἐξαιρέτως ἀρχαιομαθὴς ἡ Ἄννα, καὶ ὅτι εἶχε βαθεῖαν κλασσικὴν μόρφωσιν, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἡ ἀρχαιομάθεια ὅμως αὕτη ἐξηγεῖ μόνον τὴν *ἐξωτερικὴν* ὁμηρικὴν διακόσμησιν τῆς Ἀλεξιάδος, ὄχι καὶ τὴν *ἐσωτερικὴν* ἐπικὴν ὁρμήν, περὶ ἧς γίνεται λόγος [3]. Τὰ ἀναγκαίως πενιχρὰ καὶ περιωρισμένα παραδείγματα, τὰ ἀναφερθέντα εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον μου, δεικνύουν ἐπαρκῶς, νομίζω, καὶ ἀναμφιβόλως τὴν ὕπαρξιν τῆς *ἐσωτερικῆς* ταύτης ἐπικῆς ὁρμῆς, ἡ ὁποία παρετηρήθη καὶ ἀπὸ ἄλλους μελετητάς [4], καὶ τὴν ὁποίαν συμβατικῶς ὀνομάζω «ἐπικὸν πνεῦμα». Τοιου-

[1] Ἄννα ἡ Κομνηνὴ καὶ ὁ Ὅμηρος, ΕΕΒΣ ΚΖ', 1957, σελ. 213 - 223.

[2] BZ 51, 1958, σελ. 420.

[3] Ὁ κ. Dölger διερωτᾶται μὲ τί δικαίωμα ταυτίζω εἰς τὸ ἄρθρον μου τὸ *ἐπικὸν* πνεῦμα μὲ τὸ *ὁμηρικόν*. Εἰς τὴν ἑλληνοβυζαντινὴν φιλολογικὴν παράδοσιν δικαιολογεῖται ἀπολύτως ἡ ἐν λόγῳ ταύτισις, διότι μὲ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα ἐδόθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μία ἀνυπέρβλητος λογοτεχνικὴ ἔκφρασις τῆς ἐπικῆς νοοτροπίας, ὑπῆρξε δ' αὕτη παράδειγμα δι' ὅλην τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἑλληνοβυζαντινῆς φιλολογικῆς παραδόσεως.

[4] Πρβλ. πρὸ παντὸς B. Leib, Alexiade, t. I, Paris 1937, σελ. XXXIII - XXXIV καὶ V. Grecu, La valeur littéraire des oeuvres historiques byzantines, BSl XIII, 1952 - 1953, σελ. 260.

τοτρόπως δὲν θὰ ἐπανηρχόμην δημοσίᾳ εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ἂν δὲν ἐπεισέφερε ὁ κ. Dölger πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς γνώμης μου τὸ σοβαρὸν ἐπιχείρημα, ὅτι « φθάνει νὰ ἀναγνώσωμεν πρὸς σύγκρισιν τοὺς λόγους τοὺς ἐκφωνηθέντας ὑπὸ τοὺς ἀνθρωπιστὰς τῆς αὐλῆς τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος, διὰ νὰ ἴδωμεν, ὅτι οὗτοι ὁμιλοῦν εἰς τὸν ἴδιον ἐπικὸν τόνον, ὅταν περιγράφουν τὰ ἆθλα τοῦ βασιλέως ».

Εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ λόγοι τῶν ἀρχαιομαθῶν ῥητόρων τούτων δεικνύουν καθαρῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ μιᾶς φιλολογικῆς μόνον ὁμηριζούσης ἀρχαιομαθείας καὶ τοῦ γνησίου ἐπικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον διαπνέει τὴν Ἀλεξιάδα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι καὶ ἡ Ἄννα καὶ οἱ « ἀνθρωπισταὶ » ῥήτορες ἐμορφώθησαν ἀπὸ τὰς ἰδίας πηγάς, καὶ ὅτι ἡ ἀρχαιομάθειά των ὀφείλεται εἰς τὴν γενικὴν φιλολογικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμφωνοῦμεν ἀπολύτως μὲ τὸν σεβαστὸν πρωτοπόρον καὶ διδάσκαλον Krumbacher καὶ τὸν κ. Dölger. Ἡ βασικὴ διαφορὰ ὅμως, τὴν ὁποίαν θέλω νὰ τονίσω, εἶναι, ὅτι ὑπὸ τὴν ἀρχαιομαθῆ ῥητορικὴν εἰς τὴν Ἀλεξιάδα πάλλει γνησία ἐπικὴ ὁρμή, ἡ ὁποία ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τοὺς λόγους τῶν ῥητόρων τῆς αὐλῆς.

Ὡς « ἀνθρωπιστὴν » τῆς αὐλῆς τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰῶνος δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν πρὸ παντὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Χρυσοβέργην καὶ τοὺς συγγραφεῖς τοῦ ῥητορικοῦ κώδικος Esc. V-II-10. Εἰς πολλὰ σημεῖα τῶν λόγων τοῦ Χρυσοβέργη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξιον τὸν Ἄγγελον[1] περιγράφονται μὲν ἆθλα τοῦ βασιλέως καὶ ὁμηρίζει συχνὰ ἡ καλλωπισμένη γλῶσσα, ἀπουσιάζει ὅμως ἔστω καὶ ἴχνος ἐσωτερικῆς ἐπικῆς ὁρμῆς. Τοῦτο μᾶς δεικνύει καθαρῶς ἓν χωρίον τοῦ πρώτου λόγου (σελ. 4, 36-5, 10):

ὅς οἷα Λιβάνου κέδρος τις εὐθὺς ἐπαρθεὶς ἁδρὸς τὴν τοῦ στελέχους περιοχὴν καὶ ταῖς ἐκείνων αὔραις φυσώμενος ὑπὸ δρυοκόποις χερσὶ τῶν σῶν, ὦ βασιλεῦ, δρυοτόμων πολεμιστῶν καὶ ὑπὸ κραδανθεῖσι κατ' ἐκείνου πελέκεσι εἰς γῆν ἐβέβλητο κορμηδὸν καὶ τῷ ἐδάφει ἐνέστρωτο· καὶ διεδέχετο τὴν ἔπαρσιν ἐκείνου καὶ τὴν ἁδρότητα παρέλευσις ἀθρόα καὶ τὸ ἀνύπαρκτον. καὶ μέγας ἔκειτό τις μεγαλωστὶ τῶν χθὲς ἱπποσυνάων λελασμένος καθ' Ὅμηρον· ἢ μᾶλλον τέρας ἦν εὐθὺς Ἐμπεδόκλειον εἰς κόρσην τεράστιον ἀναύχενα καὶ εἰς αὔχενα πάλιν ἀκόρσωτον ὑπὸ τυραννοκτόνοις σπάθαις σου δοιασθείς.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ αἰσθανθῇ τις ἐπικὴν διάθεσιν, νοοτροπίαν καὶ ὁρμὴν εἰς τὴν ῥητορικὴν κομψολογίαν ταύτην. Ὁ ἐπικὸς χαρακτὴρ τοῦ συγγράμματος τῆς Ἄννης δὲν προέρχεται λοιπὸν οὔτε ἐκ τῆς ῥητορικῆς κατασκευῆς

[1] Nicephori Chrysobergae ad Angelos orationes tres, ed. M. Treu, Breslau 1892. Programm des Königl. Friedrichsgymnasium zu Breslau.

τοῦ λόγου, οὔτε ἐκ τῆς διηγηματικῆς φύσεως τοῦ ἔργου, ἀλλὰ ἐκ μιᾶς ἐσωτερικῆς διαθέσεως καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τῆς συγγραφέως. Ἡ ἐπικὴ ὁρμὴ ὄχι μόνον δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ῥητορικοῦ χαρακτῆρος ἑνὸς κειμένου, ἀλλὰ εἶναι κατὰ φύσιν ἀντίθετος εἰς αὐτόν. Ἡ Ἄννα δὲν κατέχεται ἀπὸ ἐπικὸν πνεῦμα *ἐπειδὴ* ἔχει καὶ ῥητορικὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ τὸ ἔργον της δεικνύει ἐπικὸν χαρακτῆρα (ἄλλο ἡ ὁμηρικὴ διακόσμησις) *μολονότι* ὑπέστη βαθεῖαν ἐπίδρασιν τῆς ῥητορικῆς, διότι εἰς ἔργα τέχνης συμβιβάζονται καὶ τὰ ἀσυμβίβαστα. Διὰ νὰ τὸ ἀποδείξωμεν, δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, ἓν ἄλλον χωρίον τοῦ αὐτοῦ λόγου τοῦ Χρυσοβέργη (σελ. 10, 24-28). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ὁ Χρυσοβέργης περιγράφει τὸν θρίαμβον τοῦ βασιλέως. Τὸ θέμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἐπικόν, ἀλλὰ ἡ ῥητορικὴ κατασκευὴ τοῦ λόγου καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἐπικῆς διαθέσεως στερεῖ τὸ κείμενον παντὸς ἴχνους ἐπικοῦ χαρακτῆρος:

οὔκουν ἐκείνου ταῖς Ἀρειακαῖς μαχαίραις ἐξεργασθέντος μελειστὶ τοῖς συναντάρταις ἐμνησικάκησας, ἀλλ', ἐπείπερ ἥλιος ἔδυ καὶ ἐπὶ κνέφας ἦλθε καὶ σκότος τοῦτον κατ' ὀφθαλμοὺς ἐπεκάλυψεν, ὁ σὸς παροργισμὸς οὐ συνέδυνεν· ἐχρῆν γάρ, ἀνεξίκακε βασιλεῦ, μὴ ἐπιδῦναι κἀνταῦθα ἐπὶ τῷ παροργισμῷ σου τὸν ἥλιον.

Καὶ ἄλλαι ὁμηρικαὶ ἀναμνήσεις τοῦ Χρυσοβέργη ἀποδεικνύουν μὲν τὴν ἀρχαιομάθειάν του, τόσον χαρακτηριστικὴν διὰ τὴν ἐποχήν, στεροῦνται δὲ πάσης ἐσωτερικῆς ἐπικῆς διαθέσεως καὶ δὲν εἶναι παρὰ διακόσμησις τοῦ κομψοῦ ῥητορικοῦ λόγου.

Οὕτω δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ὁ ῥήτωρ κατέχεται ἀπὸ ἐπικὴν διάθεσιν, ὅταν γράφῃ εἰς τὸν δεύτερον πρὸς τὸν Ἀλέξιον τὸν Ἄγγελον λόγον (σελ. 13, 23-28):

οὕτω καὶ κύων ἱστόρηταί τις εὐνοϊκή· τὸν γὰρ αὐτῆς δεσπότην Ὀδυσσέα γνοῦσα πρὸ τῶν πυλῶν μετὰ πολλὴν περίοδον ἐπανήκοντα ἀνέσχε τηνικάδε τὴν κεφαλὴν κἂν τῇ τηλίκῃ χαρμονῇ ἐναπέψυξεν. οὕτως ἐχρῆν ἡμᾶς, πολύτλα, καρτερόθυμε, μεγαλόνικε, ταῖς σαῖς ἐπανελεύσεσιν ἐκ λαλιᾶς εὐθὺς διαχέεσθαι καὶ εὐνοοῦντας αἴφνης ἐπαποψύχειν σοι.

Τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους « ἀνθρωπιστὰς » ῥήτορας. Τὰ παραδείγματα δύνανται νὰ πολλαπλασιασθοῦν κατὰ βούλησιν, ἀλλὰ παραιτοῦμαι τούτου φειδόμενος τοῦ πολυτίμου χώρου τῆς ΕΕΒΣ. Τὰ ὀλίγα ἀναφερθέντα παραδείγματα φθάνουν ὅμως, καθὼς νομίζω, νὰ δείξουν ἐν συγκρίσει μὲ τὰ ἀποσπάσματα τῆς Ἀλεξιάδος τοῦ προηγουμένου ἄρθρου, ὅτι παρὰ τὴν ἀρχαιομάθειάν της καὶ τὴν ῥητορικήν της μόρφωσιν ἡ Ἄννα ἐξέφρασεν εἰς τὴν Ἀλεξιάδα καὶ μίαν ἄκρως προσωπικὴν ἐπικὴν διάθεσιν, καὶ ὅτι τὸ ἔργον της διαπνέεται ἀπὸ ἐπικὴν ὁρμήν.

Ἓν χωρίον τοῦ δευτέρου λόγου τοῦ Χρυσοβέργη (σελ. 17, 31 - 18, 8) εἶναι ἐξαιρέτως ἐνδιαφέρον ἐν σχέσει μὲ τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα, διότι δεικνύει συγγένειαν πρὸς τὴν ἐπικὴν ῥητορικὴν τῆς Ἀλεξιάδος:

εἴπατέ μοι, ὦ λόγοι, τίνι στρεφθέντι πρώτῳ τῶν ἀνταρτῶν κατὰ τοῦ μεταφρένου τὰ βασιλέως δόρατα ἐνεπήγνυντο. ὁ μὲν τῶν ἀλαστόρων αἰχμῇ νυσσόμενος τὴν ὀσφὺν κατὰ τοὺς ἐκκεντριζομένους ἵππους εἰς τὸν δρασμὸν ὀξύτερον συνελαύνετο· ὁ δὲ τὸν ἠλυσειδωμένον ἐκδυόμενος θώρακα ἔφευγε κούφως κατὰ τοὺς τῇ ἀποβολῇ τῆς λεβηρίδος καινιζομένους ὄφεις, ζωὴν ἀπὸ καινῆς δευτέρας σπεύδων ἐπαναλέγεσθαι. ἑτέρου καρατομηθέντος ἡ κεφαλὴ ταῖς ἱππικαῖς καθάπερ σφαῖρα χηλαῖς εἰς παίγνιον ἐκυκλεύετο. δένδρα καὶ ὕλη ταῖς τούτων προσφυγαῖς ἐγκλονούμενα δεινὸν ὑποστενάζειν ταῖς αὐτῶν σφαγαῖς ἐνομίζοντο. οὕτω παντοδαπὸν ὑπῆρχε τοῖς ἀντάρταις δυσπράγημα καὶ τέλος αἱ σημαῖαι τῶν ἀλαστόρων, αἱ ἀσπίδες, οἱ γωρυτοὶ τοῖς ἡμετέροις ἄχθος διὰ τὴν νίκην ἐλαφρὸν ἐφορτίζοντο, καὶ ἦσαν εἰς ὕψος ἑστηκότα τὰ τρόπαια ἐκ τῆς ἀνταρτικῆς ἐκείνης ἀποσκευῆς.

Ἐδῶ ἡ ἔκφρασις τοῦ Χρυσοβέργη δεικνύει ὁμοιότητά τινα μὲ τὸ ὕφος τῶν «ἐπικῶν» χωρίων τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς. Τοῦτο καὶ τοιαῦτα ἀποσπάσματα εἶχε μᾶλλον ὑπ' ὄψιν του ὁ κ. Dölger, ὅταν ἀνέφερε τοὺς ῥήτορας. Πρέπει ὅμως νὰ τονίσω, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ *μόνον χωρίον*, τὸ ὁποῖον ηὗρα εἰς τὸν Χρυσοβέργην καὶ εἰς ἄλλους συγχρόνους ῥήτορας, νὰ δεικνύῃ ὁμοιότητα μὲ τὰ ἐν λόγῳ χωρία τῆς Ἀλεξιάδος. Καὶ πάλιν, τὸ χωρίον τοῦτο μᾶς δεικνύει καθαρῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ ῥητορικοῦ κειμένου ἀφ' ἑνός, τὸ ὁποῖον ἐξυμνεῖ καὶ κομψολογεῖ, καὶ ἱστορικοῦ συγγράμματος ἀφ' ἑτέρου, τὸ ὁποῖον, καὶ ὅταν ἐξυμνῇ, πρῶτ' ἀπ' ὅλα διηγεῖται.

Τὴν Ἄνναν ἐνδιαφέρουν τὰ ἀνδραγαθήματα καθ' ἑαυτά. Εἰς αὐτὸ ἔγκειται ἡ ἐσωτερικότης της, τὴν ὁποίαν θέλομεν νὰ τονίσωμεν. Ἡ ἐσωτερικότης αὕτη μετατρέπεται πάλιν εἰς γνησίαν ἐπικὴν ὁρμήν, ἡ ὁποία γεμίζει τὸ σύγγραμμα καὶ τοῦ δίδει τὴν λογοτεχνικήν του δύναμιν. Ὁ Χρυσοβέργης βλέπει εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν κατορθωμάτων μόνον μίαν εὐκαιρίαν νὰ ἀναπτύξῃ τὴν εὐγλωττίαν του καὶ νὰ περιγράψῃ τὰ γεγονότα μὲ ἐκφράσεις πρωτοτύπους καὶ κομψάς. Ἀλλὰ οὔτε αἱ ποικίλαι ἐκφράσεις, οὔτε ἡ ζωηρότης τῶν εἰκόνων, οὔτε αἱ ὁμηρικαὶ λέξεις καὶ ὁ ὁμηρικὸς ὑπαινιγμὸς δύνανται νὰ κάμουν τὸν ἀναγνώστην νὰ αἰσθανθῇ εἰς τὴν περιγραφὴν ταύτην γνήσιον ἐπικὸν πνεῦμα, διότι ἡ περιγραφὴ τῆς μάχης δὲν ἔχει διὰ τὸν συγγραφέα ἄλλον σκοπόν, παρὰ νὰ διακοσμηθῇ ἡ ἔκφρασις διὰ ῥητορικῶν τεχνασμάτων.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ Ἄννα ἐπιδιώκει κομψὴν ἔκφρασιν. Καὶ ἐκείνη ἔχει τὴν αὐτὴν ῥητορικὴν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἔλαχεν ὁ Χρυσοβέργης. Καὶ οὕτω ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ὕφος καὶ τοῦ μὲν καὶ τῆς δὲ δεικνύουν εἰς ὡρισμένα σημεῖα ὅμοια χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ ὕφος, ὅταν ἐνίοτε εἰς μεμονωμένας περιπτώσεις ὁ ῥήτωρ περιγράφῃ λεπτομερείας μιᾶς πολεμικῆς συγκρούσεως. Τότε, καὶ μόνον τότε, συγγενεύει ἡ *ἐξωτερικὴ* κατασκευὴ τοῦ λόγου τοῦ ῥήτορος καὶ τῆς ἱστορικοῦ. Ἡ δὲ *ἐσωτερική* των στάσις παραμένει καὶ εἰς τοιαύτην περίπτωσιν ἐντελῶς διαφορετική. Οὕτω καὶ ἡ προσέγγισις αὕτη μιᾶς ῥητορικῆς περιγραφῆς μὲ τὰς περιγραφὰς τῆς Ἀλεξιάδος δὲν ἀποτελεῖ παρὰ μίαν ἐξαίρεσιν, ἡ ὁποία καθιστᾷ τὴν διαφορὰν ἀκόμη περισσότερον αἰσθητήν. Πολὺ συχνότεραι εἶναι εἰς τοὺς ῥήτορας περιγραφαὶ ἀνδραγαθημάτων, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν καθαρῶς ῥητορικὸν χαρακτῆρα. Πρβλ. λ.χ. τὸν Μιχαὴλ τὸν Χωνιάτην εἰς τὸν λόγον του εἰς τὸν Βασιλέα Ἰσαάκιον τὸν Ἄγγελον[1]. Τὰ ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὰ χωρία εἶναι σελ. 224, 6 - 21,, σελ. 225, 21 - 226, 11 (μὲ ὁμηρικὰς ἐκφράσεις), 229, 6 - 13, 248, 23 - 249, 5. Εἶναι αἰσθητὴ ἡ διαφορὰ μεταξὺ ῥητορικῆς περιγραφῆς ἀνδραγαθημάτων καὶ τῆς εἰς τὴν ἔκφρασιν ῥητορικῆς διακοσμηθείσης ἐσωτερικῆς ἐπίσης ὁρμῆς τῆς Ἄννης τῆς Κομνηνῆς.

Ἡ διάκρισις, τὴν ὁποίαν ἐδῶ προτείνω, εἶναι μὲν λεπτὴ καὶ δύσκολος εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς, εἶναι ὅμως ἀναγκαία, διότι ἡ Ἄννα ἔδωσεν εἰς τὸ ἔργον της προσωπικὸν χαρακτῆρα, παρὰ τὴν λαμπράν της ἀρχαιομάθειαν καὶ τὴν ῥητορικὴν παράδοσιν τῆς βυζαντινῆς πεζογραφίας. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς ἡ προσωπικὴ ἔκφρασις τῆς γνησίας ἐπικῆς διαθέσεως τῆς ἀπογόνου τῶν Κομνηνῶν, ἡ ὁποία δίδει τὴν μεγάλην λογοτεχνικὴν ἀξίαν εἰς τὴν Ἀλεξιάδα καὶ γοητεύει τοὺς ἀναγνώστας ἀπὸ τὴν Mme de Sévigné καὶ ἐντεῦθεν.

Τὸ ἐπικὸν πνεῦμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς νοοτροπίας τῶν μεγάλων φεουδαρχῶν τοῦ Βυζαντίου. Αὕτη δὲν εἶναι μόνον ἡ καθ' ἑαυτὴν πιθανωτάτη ἐξήγησις, ἀλλὰ συμπεραίνεται καὶ ἐκ τῆς μετὰ προσοχῆς ἀναγνώσεως τῆς Ἀλεξιάδος. Ἡ ἐπικὴ ὁρμὴ συνδέεται στενώτατα εἰς τὸ ἔργον τοῦτο μὲ τὴν ὑπερηφάνειαν διὰ τὴν καταγωγήν, καὶ μὲ τὸν μὴ ῥωμαϊκὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ὁ ὁποῖος θέτει τὰ ἄτομα ὑπεράνω τῶν ἀξιωμάτων καὶ δεικνύει τὸν Ἀλέξιον περισσότερον ὡς «ἐμὸν πατέρα» παρὰ ὡς αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων.

Ἡ σύγκρισις τῆς Ἀλεξιάδος μὲ τοὺς λόγους τῶν ἀρχαιομαθῶν ῥητόρων κάμνει σαφεστέραν ἀκόμη τὴν μεταξὺ τούτων ὑπάρχουσαν διαφορὰν καὶ ἀποδεικνύει τελικῶς, ὅτι τὸ ἐπικὸν πνεῦμα τοῦ ἔργου τῆς Ἄννης δὲν προέρχεται ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ἀναμνήσεων οὔτε ἐκ τῆς ῥητορικῆς περιγραφῆς βασιλικῶν ἄθλων, ἀλλὰ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπικὴν διάθεσιν τῆς ἰδίας τῆς Ἄννης.

Εἰς τὸ τέλος θέλω νὰ ἐπανέλθω μὲ ὀλίγας μόνον λέξεις εἰς τὸ μεγάλον καὶ σπουδαῖον πρόβλημα τοῦ βυζαντινοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἔθιξεν ὁ κ. Dölger εἰς τὸ βιβλιογραφικόν του σημείωμα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀρχαιομάθεια εἶναι κοινὸν γνώρισμα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας ἀπὸ τὴν

[1] Ἔκδοσις Σπ. Λάμπρου, τόμος Α', ἐν Ἀθήναις 1879.

ἐποχὴν τοῦ Φωτίου καὶ ὕστερον. Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐπὶ Κομνηνῶν, Ἀγγέλων, Λασκάρεων καὶ Παλαιολόγων στρέφονται πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γλῶσσαν, τὸ ὕφος καὶ τὴν ῥητορικὴν διακόσμησιν. Δὲν ὑπάρχει ἐπίσης ἀμφιβολία, ὅτι ἡ ἀρχαιομάθεια αὕτη καὶ ἡ κοινὴ στροφὴ πρὸς τὰ ἀρχαῖα κείμενα ἐβοήθησε κατὰ τρόπον πασίγνωστον τὴν ἐξέλιξιν τοῦ δυτικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, διότι κατέστησε δυνατὴν εἰς τοὺς ἀνθρωπιστὰς τῆς δύσεως τὴν γνωριμίαν μὲ τὰ φιλολογικὰ καὶ φιλοσοφικὰ κείμενα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Ὁ ἀνθρωπισμὸς ὅμως δὲν εἶναι μόνον ἀρχαιομάθεια καὶ στροφὴ πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τῶν ἀρχαίων κειμένων. Εἶναι μία καθολικὴ ἀπάρνησις τῆς μεσαιωνικῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῶν δεσμῶν της, στηριζομένη εἰς τὸν διανοητικὸν καὶ αἰσθητικὸν πλοῦτον τῆς ἀρχαιότητος. Τοῦτο ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐν γένει διὰ τοὺς βυζαντινοὺς ἀρχαιομαθεῖς καὶ δὴ διὰ τὴν Ἄνναν τὴν Κομνηνήν. Ὑπάρχει βεβαίως εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῶν βυζαντινῶν γραμμάτων σειρὰ πραγματικῶς ἀνθρωπιστικῶν μορφῶν ἀπὸ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἰταλὸν μέχρι τοῦ Πλήθωνος. Τοῦτο ὅμως δὲν μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀρχαιομάθειαν τῶν Βυζαντινῶν μὲ τὸν ἀνθρωπισμόν. Ὁ Krumbacher παρετήρησεν ὀρθῶς τὴν ἀρχαιομάθειαν τῆς Ἄννης, ἀλλ' ἀβασίμως, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἀπεκάλεσε τὴν ἀρχαιομάθειαν ταύτην ἀνθρωπισμόν[1].

RADOSLAV KATIČIĆ

[1] Geschichte der byzantinischen Literatur, 2 dufl., München 1897, σελ. 276 (= Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τόμος Α', μετάφρ. Σωτηριάδου, ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 276).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ

τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Κυριακοῦ τῆς κατὰ τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθω Ἱερᾶς καὶ Μεγαλωνύμου Σκήτης τῆς Ἁγίας Θεομήτορος Ἄννης[1].

82 1

Περγ. 8 μέγ. 0,34×0,26, φύλλ. 287, XI, δίστηλος

Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου ὁμιλίαι καὶ παραινέσεις, ὧν ἡ κατάταξις αὕτη:

1 (φ. α'). «Τοῦ ὁσίου καὶ Θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἐφραὶμ ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάννην μονάζοντα, περὶ ὑπομονῆς, καὶ τοῦ μὴ ἀπατᾶσθαι τοῖς λογισμοῖς, προφάσει δικαιωμάτων, καὶ λέγειν ὅτι βοσκὸς πορεύομαι· καὶ περὶ σωφροσύνης».

Ἀρχ. Πολλὰ παραινέσαντες τὸν εὐλαβέστατον Θεόδωρον...

2 (φ. δ'). «Περὶ ἀρετῆς πρὸς νεώτερον μοναχόν· παραίνεσις α', κεφ. δ'».

Ἀρχ. Ὁ Κύριος ἐπὶ σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων...

3 (φ. ιβ'). «Περὶ ἀρετῆς· κεφάλαια ι'».

Ἀρχ. Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, ἀγαπητέ...

4 (φ. ιθ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγοι ἀσκητικοὶ εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ· κεφ. ιβ'».

Ἀρχ. Ἄκουε, ἀγαπητέ, ὁ ἐλθὼν γενέσθαι μοναχός...

5 (φ. λβ'). «Ὅτι οὐ δεῖ γελᾶν καὶ μετεωρίζεσθαι· ἀλλὰ κλαίειν καὶ πενθεῖν ἑαυτούς».

Ἀρχ. Ἀρχὴ καταστροφῆς ψυχῆς μοναχοῦ, γέλως.

6 (φ. λδ'). «Συμβουλία περὶ πνευματικοῦ βίου· πρὸς Νεόφυτον μοναχόν· κεφάλαια ξδ'».

Ἀρχ. Ἐπήνεσά σου τὴν πίστιν καὶ τὴν σπουδήν...

7 (φ· μδ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ὀρθοῦ βίου· κεφ. πθ'».

Ἀρχ. Ὀρθοῦ βίου ὀρέγῃ; Ταπεινοφροσύνην ἄσκησον...

8 (φ. μθ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Μακαρισμοί».

Ἀρχ. Μακάριος ὃς γέγονεν ὅλος ἐλεύθερος...

[1] Ὁ παρὼν κατάλογος συνεγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1934. Εἰς τὴν ἀρίθμησιν τῶν κωδίκων ὁ μὲν πρῶτος ἀριθμὸς εἶναι ὁ αὔξων τῶν καταλόγων τοῦ ἀειμνήστου Σπ. Λάμπρου, ὅστις διήκει διὰ πασῶν τῶν βιβλιοθηκῶν, ὁ δὲ δεύτερος τῆς βιβλιοθήκης τῆς ἡμετέρας Ἱερᾶς Σκήτης. Διὰ λατιν. ἀριθμήσεως ἐσημειώθησαν οἱ αἰῶνες.

9 (φ. νς'). «Τοῦ αὐτοῦ, παραινέσεις πρὸς μοναχοὺς διαφόρους· κεφ. να'».
"Αρχ. Δόξα σοι ὁ Θεὸς δόξα σοι...
10 (φ. πα', β'). «"Οτι δεῖ τὸν χριστιανὸν μακρόθυμον καὶ ἀνεξίκακον εἶναι· παραίνεσις λα'».
"Αρχ. Ἐὰν συμβῇ πικρία...
11 (φ. πβ', 2). «Περὶ παθῶν· παραίνεσις λβ'».
"Αρχ. Ἀνὴρ ἐν ἀμελείᾳ διάγων...
12 (φ. πγ'). «Πῶς δεῖ παρακαλεῖν ὀλιγωροῦντας· παραίνεσις λγ'».
"Αρχ. Ἀδελφὸς ἐζήτει τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφόν.
13 (φ. πε', β'). «"Οτι δεῖ τὸν ἀναγινώσκοντα ἀδελφὸν ἐννοεῖν καὶ φιλοπόνως ἀναγινώσκειν ὡς τοῦ Θεοῦ παρόντος».
"Αρχ. Ἀγαπητέ, ἐὰν προσταχθῇ σοι ἀναγνῶναι...
14 (φ. πς'). «Ἀντιρρητικὸς περὶ παρθενίας καὶ σωφροσύνης».
"Αρχ. Τῷ ἀδελφῷ εἴτε ἀδελφῇ...
15 (φ. πγ', β'). «Περὶ ἁγνείας· παραίνεσις λς'».
"Αρχ. Παρείκαζε τὴν ἁγνείαν...
16 (φ. πη'). «Περὶ τοῦ μὴ ῥέμβεσθαι τοὺς ὀφθαλμοὺς ὧδε κἀκεῖσε· ἀλλὰ μᾶλλον κάτω ἔχειν τὸ βλέμμα, ἄνω δὲ τὴν ψυχὴν πρὸς κύριον καὶ ἐν τίνι κατήργηται ὁ δαίμων τῆς πορνείας· παραίνεσις λζ'».
"Αρχ. Οὐ μόνον δι' ἀποχῆς βρωμάτων...
17 (φ. πθ', β'). «Περὶ πραϋπαθείας· παραίνεσις λθ'».
"Αρχ. Μοναχέ, οὕτω τῷ Χριστῷ ἐπηγγείλω...
18 (φ. ϟ', β'). «Περὶ ἀνυποτάκτων καὶ περὶ καταστάσεως καὶ φόβου Θεοῦ καὶ τοῦ χρήματος τοῦ μέλλοντος· παραίνεσις λθ'».
"Αρχ. Ἀγαπητέ, ἐὰν ἐλθὼν ἀδελφός...
19 (φ. ϟε'). «Περὶ εὐλαβείας· παραίνεσις μ'».
"Αρχ. Ἀγαπητέ, πρόσεχε σφοδρῶς...
20 (φ. ϟς', β'). «Παραίνεσις μα'. Περὶ τῶν πιπτόντων ἐξ οἰκείας ἀμελείας καὶ προφασιζόντων προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις».
"Αρχ. Ἀδελφέ, τὸν μονήρη βίον ἐπεθύμησας;...
21 (φ. ρ'). «Παραίνεσις πρὸς μοναχὸν ἐκπεσόντα, καὶ περὶ μετανοίας».
"Αρχ. Τοῖς ἐν ὑποταγῇ καθεζομένοις...
22 (φ. ρδ'). «"Οτι οὐ δεῖ ὀμνύειν οὔτε δυσφημεῖν· μγ'».
"Αρχ. Τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν...
23 (φ. ρε', β'). «Πρὸς ἕνα ἀδελφὸν ἐρωτήσαντα· ὅτι κρεῖσσον γαμεῖν ἢ πυροῦσθαι; ἀπόκρισις».
"Αρχ. "Ακουε τοῦ ἀποστόλου λέγοντος...
24 (φ. ρς', β'). «Ἀπολογία πρὸς ἀδελφὸν περὶ ἠλὶ τοῦ ἱερέως».
"Αρχ. Τῆς γραφῆς λεγούσης...
25 (φ. ρθ'). «Περὶ φόβου· παραίνεσις μς'».

"Αρχ. Πρόσεχε σεαυτῷ ἀγαπητέ...
26 (φ. ρια'). «Περὶ ἀγάπης· παραίνεσις μζ'».
"Αρχ. Ἀγαπητέ, ἐὰν ἀξιωθῇς γνώσεως...
27 (φ. ρια'). β'). « Παραίνεσις πρὸς Εὐλόγιον».
"Αρχ. Εἰς τὸν καρπὸν τῆς ὑπακοῆς...
28 (φ. ριδ'). «Παραίνεσις πρὸς ἀκηδιαστὴν μοναχὸν λέγοντα ἀφίημι καὶ εἰς τὸν κόσμον ὑπάγω».
"Αρχ. "Εφη ὁ κύριος τῆς δόξης...
29 (φ. ριθ'). «Παραίνεσις περὶ κακοηθείας».
"Αρχ. "Ον τρόπον ξίφος...
30 (φ. ριθ', β'). «Περὶ διαφορᾶς τοῦ μοναχικοῦ βίου ὑπὲρ τὸν κοσμικόν».
"Αρχ. Ἀγαπητὲ ἀδελφέ, ἐὰν ἀποταξάμενος...
31 (φ. ρκ', β'). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἐφραὶμ πῶς κτᾶται εἰς ταπεινοφροσύνην· κεφ. ρ'».
"Αρχ. Ἀρχὴ καρποφορίας ἄνθος...
32 (φ. ρλς'). «Περὶ τοῦ τέλειον εἶναι τὸν μοναχόν».
"Αρχ. Πέρυσί μοι προσῆλθον τινές...
33 (φ. ρμγ'). «Περὶ τῆς θείας χάριτος».
"Αρχ. Σπεῦδε ἔχειν τὴν θείαν χάριν...
34 (φ. ρμε', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, περὶ γλωσσαλγίας καὶ παθῶν».
"Αρχ. Ἐσπαρμέναι εἰσὶν αἱ ἀναπαύσεις...
35 (φ. ρνβ'). «Τοῦ αὐτοῦ, περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν».
"Αρχ. Μακαρίζω τὴν ὑμῶν ζωήν...
"Επονται, «περὶ φόβου Θεοῦ — περὶ ἀφοβίας — περὶ ἀγάπης — περὶ τῶν μὴ ἐχόντων ἀγάπην — περὶ μακροθυμίας — περὶ τῶν μὴ ἐχόντων μακροθυμίαν — περὶ ὑπομονῆς — περὶ τῶν μὴ ἐχόντων ὑπομονὴν — περὶ ἀοργησίας — περὶ ὀξυχολίας — περὶ πραότητος — περὶ πονηρίας — περὶ ἀληθείας — περὶ ψεύδους — περὶ ὑπακοῆς — περὶ ἀνυποταξίας καὶ γογγυσμοῦ — περὶ τοῦ μὴ ἔχειν ζῆλον καὶ φθόνον — περὶ φθόνου καὶ ζήλου — περὶ τοῦ μὴ εἶναι λοίδορον — περὶ λοιδορίας καὶ λοιδόρων — περὶ ἐγκρατείας — περὶ ἀκρασίας».
36 (φ. ρξα'). «"Ελεγχος αὐτοῦ καὶ ἐξομολόγησις».
"Αρχ. Ἀδελφοί, συμπαθήσατέ μοι...
37 (φ. ρξγ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, πρὸς καθαίρεσιν ὑπερηφανίας».
"Αρχ. Ματαία πᾶσα ἄσκησις...
38 (φ. ρξζ'). «Τοῦ αὐτοῦ, λόγος κατανυκτικὸς εἰς τὸν μέγαν κανόνα».
"Αρχ. Δεῦτε ἀγαπητοί...
39 (φ. ροε'). «Τοῦ αὐτοῦ, λόγος ἀσκητικός».
"Αρχ. Ὁ πόνος τοῦ λέγειν ἀναγκάζει με...
40 (φ. ρϟ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, κατὰ μίμησιν τῶν παροιμιῶν».
"Αρχ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ...

41 (φ. ρλα', β'). «Περὶ φόβου».
῎Αρχ. Φοβοῦ τὸν Κύριον καὶ εὑρήσεις χάριν...
42 (φ. σις'). «Τοῦ αὐτοῦ, Πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐμπαθῶς διαγόντων καὶ τιμὰς ἀπαιτούντων».
῎Αρχ. 'Αγωνιῶ, ἀδελφοί μου, καὶ φρίττω...
43 (φ. σκ'). «῎Ελεγχος αὐτοῦ καὶ ἐξομολόγησις».
῎Αρχ. 'Εν πολλοῖς ὑμῖν, ἀδελφοί...
44 (φ. σλε'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν παθῶν».
῎Αρχ. Θέλω εἰπεῖν ἐνώπιον...
45 (φ. σλζ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας».
῎Αρχ. 'Ο κατελθὼν Κύριος ἐκ τοῦ κόλπου...
46 (φ. σμ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ κατανύξεως».
῎Αρχ. Δοτὴρ πάντων τῶν ἀγαθῶν...
47 (φ. σμγ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος κατανυκτικός».
῎Αρχ. 'Εν μιᾷ τῶν ἡμερῶν...
48 (φ. σμε'). «Λόγος ἕτερος».
῎Αρχ. Κατανύγηθι, ψυχή μου...
49 (φ. σμζ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος παραινετικός».
῎Αρχ. Πρόσεχε σεαυτῇ, ὦ νεότης...
50 φ. σμθ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς πατέρας τελειωθέντας».
῎Αρχ. Τὴν καρδίαν μου ἀλγῶ...
51 (φ. σνγ'). «Λόγος ἕτερος εἰς πατέρας τελειωθέντας».
῎Αρχ. 'Εν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ...
52 (φ. σνζ'). «'Εκ τοῦ αὐτοῦ λόγου τετρασύλλαβοι».
῎Αρχ. Νικηθεὶς δὲ κατὰ κράτος...
53 (φ. σνζ', β'). «Περὶ ὅπως ὁ διάβολος φεύξεται ἀφ' ἡμῶν».
῎Αρχ. Εἰδότες οὖν, ἀδελφοί...
54 (φ. σνζ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ φόβου ψυχῆς».
῎Αρχ. 'Εγὼ 'Εφραίμ, ἁμαρτωλός...
55 (φ. σνθ', β'). «Εὐχὴ ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου 'Εφραὶμ διδασκαλίας».
῎Αρχ. ῞Ημαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου...
56 (φ. σξγ'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ψυχῆς ὅταν πειράζηται ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ πῶς ὀφείλει μετὰ δακρύων τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι».
῎Αρχ. Ψυχὴ τεθλιμμένη προσέρχεταί σοι...
57 (φ. σξς'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ κρίσεως καὶ κατανύξεως».
῎Αρχ. Δεῦτε πάντες ἀδελφοί...
58 (φ. σξθ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ὑπομονῆς».
῎Αρχ. 'Ο βουλόμενος Θεῷ εὐαρεστῆσαι...
59 (φ. σοδ', β'). «Περὶ μακαρισμῶν καὶ ταλανισμῶν».
῎Αρχ. Μακάριοι οἱ τὸν Θεὸν ἀγαπήσαντες...

60 (φ. σοε', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, 'Εξομολόγησις ἤγουν προσευχὴ πρὸς Θεόν».
῎Αρχ. ῎Ιασαί με Κύριε καὶ ἰαθήσομαι...
61 (φ. σοζ'), «Τοῦ αὐτοῦ Εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ κυρίου ἡμῶν 'Ιησοῦ Χριστοῦ».
῎Αρχ. Προσέλθετε υἱοὶ φωτός...
62 (φ. σοθ', β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ πίστεως».
῎Αρχ. 'Ο Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ...
63 (φ. σοβ', β'). «Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν 'Εφραὶμ τοῦ Σύρου».
῎Αρχ. Οὗτος ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν 'Εφραίμ...
64 (φ. σπδ', β'). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν 'Εφραὶμ διαθήκη».
῎Αρχ. 'Εγὼ 'Εφραὶμ ἀποθνήσκω...
Κολοβ. ἐν ταῖς λέξεσι: «...πόσον μᾶλλον κατακρίτου τιμωρίας καταξιῶ».

'Ο κῶδιξ φέρει ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἀνὰ δύο φύλλα, ἐξ ὧν τὸ ἓν ἐπικεκολλημένον τῷ σταχώματι, ἐξ ἄλλου κώδικος (περγ. XII), περιγράφοντα ἐκ τῶν ἀνὰ τὰς 'Ινδίας περιοδειῶν τοῦ 'Αποστόλου Θωμᾶ· ὡσαύτως ἐν ἀρχῇ ἕτερα τέσσαρα φύλλα χαρτῷα, ἐν οἷς καὶ ὁ πίναξ (XVII), καὶ ἄλλα τέσσαρα μετὰ τὴν διαθήκην ἔγγραφα, ἐν δὲ τῷ τέλει τοιαῦτα: «ἀφιερόθη αὔτη ἡ βίβλος τοῦ ἁγίου εφραιμ εἰς τὴν ἁγία αννα καὶ ὁ ἀποξενοσας αὐτὴν ας ἔχι τὴν κατάραν της».

Στάχωσις διὰ βύρσης μετὰ πορπῶν κατεστραμμένων. 'Εκδόσεις ὁμιλιῶν καὶ παραινέσεων τοῦ ὁσίου 'Εφραὶμ ἐγένοντο, ὡς ἴσμεν, αὗται: 'Εν Βενετίᾳ, αψκ', μετάφρασις 'Ιεροθέου ἱερομονάχου 'Ιβηρίτου (οὗτος ἦν ὁ ὅσιος 'Ιερόθεος)· ἐν 'Αθήναις, μετάφρασις Μ. Δ. Σακορράφου, τῶν ὁποίων ἐγένετο ὡσαύτως καὶ β' ἔκδοσις ὑπὸ Παρθενίου ἱερομονάχου Σκουρλῆ καὶ Δαμασκηνοῦ ἱεροδιακόνου Ζωτάλη, ἐν 'Αθήναις 1935, διαφέρουσαι δ' ἀλλήλων.

83 2

Περγ. 8 μέγ. 0,23×0,16, φύλλ. 299, XI

Παράδεισος (Γεροντικὸν) 'Ακέφαλος

1 ῎Αρχ. 'Ο μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
2 (φ. 5, β'). «Περὶ τοῦ ἀββᾶ Παύλου τοῦ ἁπλοῦ».
῎Αρχ. 'Ο μακάριος ἀββᾶς Παῦλος ὁ ἁπλοῦς...
3 (φ. 151). «Παραίνεσις 'Αγίων Πατέρων εἰς προκοπὴν τελειότητος».
῎Αρχ. Εἶπε Γέρων· γύμνωσον τὴν ῥομφαίαν σου...
4 (φ. 159). «῞Οτι δεῖ τὴν ἡσυχίαν πάσῃ σπουδῇ μεταδιώκειν».
῎Αρχ. Διηγήσατό τις ὅτι τρεῖς...
5 (φ. 164). «Περὶ κατανύξεως».
῎Αρχ. Γέροντος τινὸς πλησίον...

6 (φ. 183, β'). «Περὶ ἐγκρατείας, καὶ ὅτι οὐ μόνον ἐπὶ βρωμάτων ταύτην παραληπτέον ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῆς ψυχῆς κινημάτων».

Ἀ ρ χ. Παρέβαλέ τις τῶν ἐπισκόπων...

7 (φ. 187, β'). «Πρὸς τὸν ἐπανιστάμενον ἐκ τῆς σαρκὸς πόλεμον».

Ἀ ρ χ. Πρὸς τὸν λογισμὸν τῆς πορνείας...

8 (φ. 189). «Περὶ ἀκτημοσύνης ἐν ᾗ δεῖ καὶ τὴν πλεονεξίαν φυλάττεσθαι».

Ἀ ρ χ. Ἦν τις γέρων ἀσθενῶν...

9 (φ. 201, β'). «Διηγήματα διάφορα πρὸς ὑπομονὴν καὶ ἀνδρείαν ἡμᾶς ἀλείφοντα».

Ἀ ρ χ. Ἀδελφὸς ἔμενεν ἐν κοινοβίῳ...

10 (φ. 212). «Περὶ τοῦ φυλάσσεσθαι καὶ μηδένα κρίνειν».

Ἀ ρ χ. Ἦν εἷς γέρων καθ' ἑκάστην...

11 (φ. 217, β'). «Περὶ διακρίσεως».

Ἀ ρ χ. Ἀδελφὸς ξενιτεύσας...

12 (φ. 235, β'). «Περὶ τοῦ δεῖν πάντοτε νήφειν».

Ἀ ρ χ. Ἦν τις ἀναχωρητὴς ἐν τοῖς μέρεσι τοῦ Ἰορδάνου...

13 (φ. 242, β'). «Περὶ τοῦ ἀδιαλείπτως καὶ νηφόντως προσεύχεσθαι».

Ἀ ρ χ. Ἔλεγον περί τινος γέροντος...

14 (φ. 245, β'). «Περὶ τοῦ ὅτι φιλοξενεῖν χρὴ καὶ ἐλεεῖν ἐν ἱλαρότητι».

Ἀ ρ χ. Ἔλεγε γέρων ὅτι ἦν τις ἀποταξάμενος...

15 (φ. 257). «Περὶ ὑπακοῆς».

Ἀ ρ χ. Διηγήσατό τις τῶν Πατέρων...

16 (φ. 269). «Περὶ ἀνεξικακίας».

Ἀ ρ χ. Ἀδελφός τις ἐποίησε...

17 (φ. 273). «Περὶ ταπεινοφροσύνης».

Ἀ ρ χ. Ἦν τις κοινοβίου πατήρ...

18 (φ. 282, β'). «Περὶ ἀγάπης».

Ἀ ρ χ. Διηγήσατό τις, ὅτι μαγιστριανός τις...

19 (φ. 292, β'). «Περὶ διορατικῶν».

Ἀ ρ χ. Ἔλεγον περί τινος γέροντος...

Κολοβὸς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ κεφαλαίῳ.

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει φέρει ἀνὰ δύο φύλλα ἐκ κώδικος μουσικῆς, ἐν δὲ τῷ 1ῳ καὶ 5ῳ φύλλῳ τὰ ἑξῆς: «ἐτούτο το πατερικό, ἀφυερόθι, εἰς τὴν ἁγίαν ἄννα, ἀπὸ τὸν Θεοφάνι τον κουφὸ καὶ ὅποιος το αποξενόσι, ἀπὸ αυτῶ, να την ἔχι αντήδικον ἐν τη ἡμέρα της κρίσεος ἐν ἔτη ‚ζρο' = 1662». Ἐγράφη δὲ ἡ ἀνωτέρω σημείωσις διὰ νεωτέρας χειρός.

Στάχωσις βυρσίνη.

84 3*

Χαρτ. 8, μέγ. 0,33×0,21. Προτάσσονται φύλλα 4, μεθ' ἃ σελ. 238. XVIII, XIX

Περιεχόμενα

1 (φ. 4, β'). «Σύνοψις τῶν περὶ τῆς συστάσεώς τε, καὶ διοικήσεως τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω μεγάλης σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης μητρὸς τῆς Θεομήτορος, σποράδην εὑρισκομένων ἐγγράφων πρωτοτύπων τῶν πάλαι ὁσίων πατέρων τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς Μεγίστης Λαύρας, καὶ τῆς αὐτῆς σκήτεως. Ναὶ δὴ καί τινων πατριαρχικῶν καὶ ἀρχιερατικῶν γραμμάτων. Νῦν πρῶτον συλλεγέντων καὶ τῷ παρόντι κώδικι συγγραφέντων, ἐξ ὑποθήκης καὶ παραινέσεως τοῦ πανιερολογιωτάτου ἁγίου πρώην Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης κυρίου κὺρ Νεοφύτου, εἰς εὐχερῆ τῶν ἐντυγχανόντων κατάληψιν· παρ' οὗ καὶ ὁ παρὼν οὗτος κῶδιξ ἐδωρήθη ἡμῖν τοῖς ἐν τῇ αὐτῇ σκήτῃ ἀδελφοῖς. Ἐν ἔτει ἀπὸ θεογονίας ‚αψλα', κατὰ μῆνα Μάϊον».

2 (σ. 1). «Πρόλογος».

Ἀ ρ χ. Δίκαιον, καὶ πρέπον, καὶ κατὰ πάντα τρόπον εὔλογον εἶναι, νὰ διασώζωνται καὶ νὰ διαφυλάττωνται ἀδιάσειστοι καὶ ἀμετακίνητοι οἱ ὅροι...

Τ έ λ ο ς: «ἐν ἔτει σωτηρίῳ, ‚αψλα' μηνὶ μαΐῳ: Μακάριος ἡγούμενος, καὶ σκευοφύλαξ τῆς ἡμετέρας μεγάλης Λαύρας Καλλίνικος».

Ἐν ἀρχῇ, ἐν τῇ ἄνῳ ᾤᾳ φέρονται δύο σφραγῖδες τῆς μεγίστης Λαύρας, ἐξ ὧν ἡ πρώτη μεγαλυτέρα, φέρει τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου καὶ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον, χρονολογίαν δέ, 1616, ἡ δὲ δευτέρα τὸν ἅγιον Ἀθανάσιον, ὀλίγον διεξεσμένη.

3 (σ. 5). «Ἐπιτομὴ ἴση ἀπαράλλακτος ἐκ τῆς ἐγγράφου πρωτοτύπου διαθήκης τε, καὶ διατυπώσεως τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, τοῦ καὶ κτήτορος, καὶ καθηγουμένου τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς μεγίστης λαύρας χρηματίσαντος, κατὰ τοὺς ἐννεακοσίους ἑξήκοντα ἐννέα χρόνους ἀπὸ Χριστοῦ, ἐπὶ τῆς βασιλείας Νικηφόρου Φωκᾶ καὶ θεοστέπτου αὐτοκράτορος ῥωμαίων, καὶ Πολυεύκτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἀ ρ χ. Πατέρες καὶ ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι...

4 (σ. 7). «Ἐπιτομὴ ἴση ἀπαράλλακτος ἐκ τῆς ἐγγράφου πρωτοτύπου διαθήκης καὶ διατυπώσεως τοῦ πανοσιωτάτου κὺρ Ἰακώβου Πρικανᾶ, τοῦ καθηγουμένου τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω σεβασμίας καὶ βασιλικῆς μονῆς μεγίστης λαύρας εἰς τοὺς χιλίους τριακοσίους ἑξήκοντα τρεῖς ἀπὸ

---

* Τὸν ὡς ἄνω ἀριθμὸν 84, 3 κατεῖχεν «Ἰωάννου τοῦ Σχολαστικοῦ Κλίμαξ. Περγ. 8 μικρ. XII» ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτος ἀπωλέσθη ἐτοποθετήσαμεν εἰς τὴν κενωθεῖσαν αὐτοῦ θέσιν τὸν ἀνωτέρω χαρτ. κώδικα, ὅστις ἄχρι τοῦδε ἦτο ἐκτὸς τῶν καταλόγων.

Χριστοῦ χρόνους, ἐπὶ ἡμερῶν θεοστεφοῦς βασιλέως Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, καὶ Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀρχ. Ἰδού, καλοί μου πατέρες καὶ ἀδελφοί, κἀγὼ ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰάκωβος...

Ἐν τέλει τῆς διαθήκης τοῦ Πρικανᾶ τάδε:

«Εἰς ἐπικύρωσιν οὖν καὶ ἐπιβεβαίωσιν πάντων τῶν ἐν τῷ παρόντι κώδικι δι' εἰδήσεως καὶ ἀδείας ἡμετέρας, καὶ τῇ βουλῇ καὶ γνώμῃ τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σκήτῃ προεστοτέρων ἀδελφῶν, εὐλόγων κριθέντων καὶ ἐγγραφέντων, ἴσων ἀπαραλλάκτων τῶν πρωτοτύπων, ἐπισφραγίσαντες ὑπεγράψαμεν ταῦτα· καὶ μηδεὶς τολμήσας προσθέσῃ ἢ ἀφαιρέσῃ τι τῶν ἐνταῦθα ἄνευ τῆς ἡμετέρας εἰδήσεως καὶ τῶν τῆς σκήτης ἀδελφῶν, ἵνα μὴ παιδευθῇ ὡς ἀπειθὴς καὶ παρήκοος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αψλα', ἐν μηνὶ Μαΐῳ».

5 (σ. 12). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐγγράφου πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ γράμματος τοῦ ἐπικυροῦντος καὶ ἐπιβεβαιοῦντος τὸν παρὰ θεοφόρων πατέρων θεόθεν κινηθέντων θεαρέστως θεσπισθέντα ἀρχαῖον ἐπωφελῆ ὅρον, εἰς τὸ μὴ ἔχειν εἴσοδον καὶ κατοίκησιν ἐν τῇ σκήτῃ ταύτῃ ἐν ἀτελεῖ ἡλικίᾳ νέα καὶ ἀγένεια πρόσωπα».

Ἀρχ. Διονύσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Ὁσιώτατε καθηγούμενε τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει βασιλικῆς καὶ πατριαρχικῆς ἱερᾶς καὶ σεβασμίας μονῆς τῆς Μεγάλης Λαύρας...

Πᾶσαν πρᾶξιν ἀρχαίαν καὶ οἰκονομίαν θεάρεστον...

Τέλος: Ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος ς'.

Ὁ Ἡρακλείας Βαρθολομαῖος, ὁ Χαλκηδόνος Ἱερεμίας, ὁ Λαρίσσης Μακάριος, ὁ Ῥόδου Παρθένιος, ὁ Διδυμοτείχου Γρηγόριος, ὁ Προκονήσου Μητροφάνης, ὁ πρῴην Συλληβρίας Γρηγόριος.

6 (σ. 14). «Διήγησις περὶ τῆς ἀνέκαθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς μέχρι καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου συστάσεως τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τοῦ Ἄθω σκήτης τῆς θεομήτορος ἁγίας Ἄννης».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ τῶν παλαιῶν ὑποθέσεων...

Εἶτα φύλλα τρία ἄγραφα, μεθ' ἅ:

7 (σ. 29). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου γράμματος περὶ τοῦ τιμίου αὐτοῦ λειψάνου τῆς θεομήτορος ἁγίας Ἄννης, πόθεν, πῶς καὶ πότε κατήντησεν ἐν τῇ σκήτῃ ταύτῃ».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ τὰς παλαιὰς ὑποθέσεις...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αχπς', Ὀκτωβρίου κς'. Ὁ δικαῖος τῆς σκήτης παπᾶ-Συμεών· ὁ παπᾶ-Γερμανός· παπᾶ-Διονύσιος· παπᾶ-Σεραφείμ· παπᾶ-Φιλήμων προηγούμενος ξηροποταμινός· παπᾶ-Μητροφάνης Σέρβος· παπᾶ-Γρηγόριος· παπᾶ-Δανιήλ· παπᾶ-Παρθένης· παπᾶ-Ἰωάσαφ· ἱεροδιάκονος Ἀκάκιος· γεροσεραφείμ· Ἰωακείμ· Ματθαῖος· Μακάριος· Γρηγόριος καὶ ἡ λοιπὴ πᾶσα σὺν ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφότης ἐπικυροῦμεν καὶ ἐπιβεβαιούμεθα τὰ ἄνωθεν.

8 (σ. 33). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἀρχιερατικοῦ μαρτυρικοῦ γράμματος περὶ τοῦ τιμίου λειψάνου τῆς ἁγίας καὶ δικαίας Ἄννης, μητρὸς τῆς Θεοτόκου».

Ἀρχ. Διὰ τῆς παρούσης ἡμετέρας ἐγγράφου...

Τέλος: ὁ μητροπολίτης Καισαρείας Καππαδοκίας Ἐπιφάνιος, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Χαλδίας Σίλβεστρος.

Καὶ κάτωθι ταῦτα:

«Τοῦ παρόντος ἴσου τὸ πρωτότυπον ἐκ τῆς πολυκαιρίας σαθρωθὲν καὶ διαφθαρὲν οὐ σώζεται εἰς τὸ ἑξῆς· ἀλλ' ἐξ ἐκείνου μόλις δυνηθέντες ἀντεγράψαμεν τὸ παρὸν ἴσον ἀπαράλλακτον· καὶ διὰ τοῦτο ἀποσπάσαντες ἐκεῖθεν καὶ τὰς παρούσας δύο ἀρχιερατικὰς σφραγῖδας, προσεκολλήσαμεν ἐνταῦθα».

Φέρονται ἐπικεκολλημέναι ἀμφοτέρων τῶν ὡς ἄνω ἀρχιερέων αἱ σφραγῖδες.

9 (σ. 35). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐγγράφου πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ συγχωρητικοῦ γράμματος».

Ἀρχ. Κυπριανός, ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἡ μετριότης ἡμῶν μετὰ τῶν συνευχομένων αὐτῇ συναδελφῶν ἀρχιερέων... ,αψη'.

Τέλος: Ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ, ἰνδικτ. α', ὁ Ἡρακλείας καὶ Ῥαιδεστοῦ Νεόφυτος, ὁ Κυζίκου Κύριλλος, ὁ Νικομηδείας Παρθένιος, ὁ Χαλκηδόνος Κωνστάντιος, ὁ Ἀδριανουπόλεως Ἀθανάσιος, ὁ Φιλιππουπόλεως Νεόφυτος, ὁ Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Νεόφυτος, ὁ Δέρκων Νικόδημος.

10 (σ. 57). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ γράμματος περὶ τοῦ ἀφιερωθέντος εἰς τὸ Κυριακὸν τῆς ἁγίας Ἄννης ἱεροῦ ἀργυροῦ δισκοποτηρίου».

Ἀρχ. Ὁ πατριάρχης.

Ἡ μετριότης ἡμῶν διὰ τοῦ παρόντος αὐτῆς ἰδιοχείρου γράμματος...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, ,αχπς', Ὀκτωβρίου η'.

Πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος.

11 (σ. 38). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐσφραγισμένου γράμματος, ἐκ μέρους τοῦ ἡμετέρου ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ δηλοποιοῦντος περὶ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ μακαρίτου Δημητρίου τοῦ ἐκ Καστορίας».

Ἀρχ. Ἐν ἔτει, ,αψϟη', ἐν μηνὶ Ἀπριλλίῳ κγ', δικαιοῦντος τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου προηγουμένου κυρίου Φιλοθέου...

Τέλος: Ὁ προηγούμενος Φιλόθεος καὶ δικαῖος τῆς ἁγίας λαύρας στέργω τὰ ἄνωθεν.

Ὁ προηγούμενος Νικηφόρος καὶ σκευοφύλαξ τῆς λαύρας στέργω τὰ ἄνωθεν.

Ὁ ἐν ἱερομονάχοις προηγούμενος Τρύφων στέργω τὰ ἄνωθεν. Καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν συνάξεως.

12 (σ. 40). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου γράμματος, τοῦ ἐκ μέρους τοῦ τε ἡμετέρου μοναστηρίου καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς σκήτεως, περὶ τῆς αὐτῆς ἐλεημοσύνης τοῦ αὐτοῦ Δημητρίου».

Ἀρχ. Ἐν ἔτει ,αψε', Ἀπριλλίου η', ἐν τῇ ἁγίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου...

Τέλος: Ὁ δικαῖος τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς μεγίστης λαύρας Κωνστάντιος ἱερομόναχος καὶ ἐκκλησιάρχης, καὶ ἡ σὺν ἐμοὶ ἐν Χριστῷ ἀδελφικὴ σύναξις.

Ἕπεται: « Ἐν ἔτει, ,αψε', δικαιοῦντος ἐμοῦ Γερμανοῦ ἱερομονάχου ἐκ τῆς Λέσβου ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς σκήτῃ τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας Ἄννης, ἔλαβα ἐκ χειρὸς τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου προηγουμένου καὶ σκευοφύλακος παπᾶ κὺρ Νεοφύτου τὰ τεσσαράκοντα δουκάτα ἐκ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ Δημητρίου κυρίτζη».

Ἀκολουθεῖ σειρὰ δικαίων ὀνομαστὶ μέχρι τοῦ ἔτους ,αψαθ', οἵτινες μαρτυροῦσιν ὅτι ἔλαβον τὴν ἀνωτέρω ἐλεημοσύνην, μεθ' ὃ φύλλα ἄγραφα 12.

13 (σ. 68). «Δ καὶ ἐπιτρόπων τῆς καθ' ἡμᾶς μεγίστης λαύρας».

Ἀρχ. Κατὰ τὸ ,αψοη' σωτήριον ἔτος, Φεβρουαρίου ιε', ἐλθόντων τῶν σεβασμίων προεστώτων...

Πρόκειται περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως λέμβων καὶ δικτύων ἐν τῇ σκήτῃ τῆς Ἁγ. Ἄννης.

14 (σ. 49). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ γράμματος, εἰς τὸ νὰ κληρονομοῦν ἀνεμποδίστως οἱ ὑποτακτικοὶ τὰ κελλία τῶν γερόντων αὐτῶν».

Ἀρχ. Ὁ πατριάρχης.

Ὁσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις κὺρ Παρθένιε, δικαῖε τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: 1688, Μαΐου 28 πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος ἰδιοχείρως ὑπέγραψα.

15 (σ. 70). Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἰδιοχείρου πατριαρχικοῦ γράμματος, περὶ τοῦ μὴ ἁρπάζειν καὶ ἰδιοποιεῖν ὁ τυχὼν τὴν τοῦ ἀποθανόντος ἀδελφοῦ περιουσίαν, μὴ ἔχοντος συνοδίαν».

Ἀρχ. Ὁ πατριάρχης.

Ὁσιώτατοι πνευματικοὶ καὶ ἱερομόναχοι, καὶ οἱ λοιποὶ πατέρες τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης.

Τέλος: Πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος.

16 (σ. 71). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ ἐνυπογράφου γράμματος, διὰ τὸν μοιρασμὸν τοῦ ὕδατος τοῦ κελλίου τῶν ἁγίων Πάντων, μετὰ τοῦ κάτωθεν κελλίου τοῦ Τιμίου σταυροῦ.

12 - 10 - 1959

Ἀρχ. Ὁ πατριάρχης.

Ὁσιώτατε ἐν ἱερομονάχοις δικαῖε τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: 1692, Ἰουλλίου 28. Πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος ὑμέτερος ἐν Χριστῷ.

17 (αὐτόθι). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, διὰ τὰ σύνορα τοῦ μύλου τῆς σκήτεως».

Ἀρχ. Ἐν ἔτει ,αχϞζ', Αὐγούστου ι', ἡγουμενεύοντος τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου κὺρ Παρθενίου, δικαιοῦντος δὲ ἐν τῇ σκήτῃ τῆς ἁγίας καὶ θεοπρομήτορος Ἄννης Ματθαίου ἱερομονάχου...

Τέλος: Ὁ προηγούμενος Νικηφόρος καὶ σκευοφύλαξ τῆς Λαύρας.

18 (σ. 73). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐνσφραγίστου πρωτοτύπου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου διὰ τὴν κάτω στράταν τὴν κατὰ τὸν ἐλαιῶνα».

Ἀρχ. Ἐν ,αχοδ' ἔτει ἦλθον οἱ πατέρες τῆς ἁγίας Ἄννης δικαζόμενοι, μετὰ τοῦ γερολαυρεντίου, τοῦ ἔχοντος τὸ κελλίον τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου...

Τέλος: Ὁ καθηγούμενος τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς Λαύρας Σάββας ἱερομόναχος καὶ πᾶσα ἡ σύναξις.

19 (σ. 74). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐνυπογράφου πρωτοτύπου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, περὶ τοῦ μὴ ἔχειν τινὰ ἄδειαν ἀνοίγειν χωράφια καὶ ἔχειν μελίσσια».

Ἀρχ. Ἅγιε δικαῖε τῆς ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: Ἐν ἔτει ,αχοδ', Ἰουλίου κα'.

Ὁ προηγούμενος καὶ δικαῖος τῆς ἱερᾶς μεγίστης Λαύρας Γερμανὸς καὶ ἡ σύναξις.

Ὁ προηγούμενος καὶ σκευοφύλαξ Λεόντιος.

Ὁ προηγούμενος Ναθαναήλ.

20 (σ. 75). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, περὶ τοῦ μὴ εἰσέρχεσθαι εἰς τὴν σκήτην παιδία ἀγένεια, καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ὑποθέσεων τῆς σκήτεως».

Ἀρχ. Πατέρες καὶ ἀδελφοὶ οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὴν σκήτην τῆς ἁγίας Ἄννης, καὶ εἰς τὴν μικρὰν σκήτην, καὶ εἰς τὸ καρούλι...

Τέλος: Ὁ καθηγούμενος Νεόφυτος καὶ ἡ σύναξις τῆς ἱερᾶς Λαύρας.

21 (σ. 77). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ ἰδιοχείρου ἀφοριστικοῦ γράμματος, εἰς τὸ νὰ μὴ εὐγάζῃ τινὰς ῥακὶ μέσα εἰς τὴν σκήτην».

Ἀρχ. Ὁ πατριάρχης.

Ὁσιώτατε δικαῖε τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: 1687, σεπτεμβρίου 26. Πρῴην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιος.

22 (σ. 78). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου περὶ συγχωρήσεως μὲν τοῦ οἴνου, ἐμποδίσεως δὲ τοῦ ῥακίου, καὶ τοῦ μὴ αὐξάνειν ἀμπέλια καὶ κλήματα, καὶ τοῦ μὴ τρέφειν μελίσσια».

Ἀρχ. Ἅγιε δικαῖε τῆς ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: Ἀπριλλίῳ γ', ὁ καθηγούμενος τῆς Λαύρας Δανιὴλ καὶ ἡ σύναξις.

23 (σ. 79). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, διὰ τὴν στράταν τοῦ μύλου τῆς σκήτεως».

Ἀρχ. Ὁσιώτατε ἅγιε δικαῖε τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας Ἄννης παπᾶ κὺρ Ματθαῖε...

Τέλος: Ὁ καθηγούμενος τῆς μεγίστης λαύρας Καλλίνικος ἱερομόναχος καὶ ἡ σύναξις ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψη', Μαρτίου ις'.

24 (αὐτόθι). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου περὶ τοῦ μὴ ἔχειν εἰς ἄδειαν φέρειν μελίσσια ἐν τῇ σκήτῃ».

Ἀρχ. Ὁσιώτατοι πατέρες τῆς σκήτεως ἁγίας Ἄννης...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψη', Φεβρουαρίου η'. Ὁ καθηγούμενος τῆς μεγίστης λαύρας Καλλίνικος καὶ ἡ σύναξις.

25 (σ. 80). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, διὰ σύνορα καὶ πεζούλια τῶν κελλίων».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος δῆλον γίνεται...

Τέλος: ,αψκε', Ἰουλίου κδ'. Ὁ καθηγούμενος τῆς ἁγίας λαύρας Μακάριος καὶ οἱ λοιποὶ προεστοί.

26 (σ. 81). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ μοναστηρίου ἡμῶν, περὶ τῶν ὑδάτων τῶν δύο κελλίων, τοῦ τε Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, τοῦ πλησίον τοῦ Κυριακοῦ, καὶ τοῦ κάτωθεν τῶν ἁγ. Ἀποστόλων».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου...

Τέλος: Ἐν ἔτει ,αψκη' καὶ ἐν μηνὶ Μαΐῳ ια'. Ὁ προηγούμενος Διονύσιος καὶ δικαῖος τῆς μεγίστης λαύρας καὶ οἱ λοιποὶ προεστοί.

27 (σ. 82). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος τοῦ ἡμετέρου μοναστηρίου, περὶ τοῦ μὴ κόπτειν ξύλα πλησίον τῶν γούρνων τοῦ κελλίου τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, τοῦ ἀντίπερα, καὶ κάτωθεν τοῦ μώλου».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος δῆλον γίνεται...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψλα', Ἀπριλλίου κ'. Ὁ προηγούμενος καὶ σκευοφύλαξ τῆς ἡμετέρας λαύρας Καλλίνικος βεβαιοῖ.

28 (σ. 83). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνυπογράφου γράμματος, περὶ τοῦ καλυβίου, τοῦ ἀνεγερθέντος εἰς τὰ σύνορα τοῦ κελλίου τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος δηλοποιοῦμεν...

Τέλος: ,αψλ;', ἐν μηνὶ Ἀπριλλίῳ, ὁ προηγούμενος καὶ σκευοφύλαξ τῆς μεγίστης λαύρας Καλλίνικος.

29 (σ. 84). «Ὑπόμνημα ἔγγραφον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς σκήτεως, τῆς ἁγίας καὶ θεοπρομήτορος Ἄννης· δικαιοῦντος τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου πνευματικοῦ, κυροῦ Φιλοθέου, οὗπερ ἐν τῷ καιρῷ τῆς προστασίας αὐτοῦ ἀνηγέρθη ὁ ἱερὸς καὶ ὡραιότατος θεῖος ναὸς τοῦ Κυριακοῦ ἡμῶν, ταύτης τῆς ἡμετέρας ἁγίας Ἄννης καὶ θεοπρομήτορος, σὺν τοῖς λοιποῖς προκρίτοις καὶ γέρουσι, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐνταῦθα συνασκουμένοις· προτροπῇ δὲ τῆς ἁγίας προεστῶσι τῆς ἱερᾶς ἡμῶν καὶ παμμεγίστης ἁγίας λαύρας. Σύνταξις καὶ σύνθεσις καὶ ἰδιόχειρον τοῦ μακαρίτου προηγουμένου κὺρ Διονυσίου ».

Ἀρχ. Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς δευτέρας πατριαρχίας τοῦ παναγιωτάτου κυροῦ Κυρίλλου· ἔτει ἀπὸ θεογονίας ,αψνγ', ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ, Ἰνδικτιῶνος α'...

Τέλος: Ἔτει ,αψνγ', κατὰ μῆναν Σεπτέμβριον.

30 (σ. 88). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνυπογράφου μοναστηριακοῦ γράμματος περὶ τῆς ἀκολουθίας τῶν ἁγίων Σάββα καὶ Συμεών».

Ἀρχ. Γνωστὸν ἔστω πᾶσι τοῖς ἐντυγχάνουσι...

Τέλος: ,αψμθ', ὁ σκευοφύλαξ τῆς μεγίστης λαύρας Μακάριος.

31 (σ. 89) «Ὑπόμνημα περὶ τῶν συμβάντων σκανδάλων περὶ τοῦ ἐν Κυριακῇ μνημοσύνου».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ περιωνύμῳ ταύτῃ...

32 (σ. 90). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ διαληφθέντος πρωτοτύπου συνοδικοῦ γράμματος».

Ἀρχ. Θεοδόσιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Θεοφιλέστατε ἐπίσκοπε Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους...

Τέλος: ,αψοβ', ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος ε'.

Ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος ἀποφαίνεται· ὁ Ἡρακλείας Μεθόδιος· ὁ Κυζίκου Γεράσιμος· ὁ Νικομηδείας Νικηφόρος· ὁ Νικαίας Ἄνθιμος· ὁ Χαλκηδόνος Παρθένιος· ὁ Τορνόβου Καλλίνικος· ὁ Προύσσης Μελέτιος· ὁ Φιλιππουπόλεως Σαμουήλ· ὁ Δρύστρης Παρθένιος· ὁ Ἀγχιάλου Ἀνανίας.

33 (σ. 92). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου πατριαρχικοῦ γράμματος, περὶ τῆς συγχωρήσεως τοῦ ῥακίου τῶν πατέρων».

Ἀρχ. Κύριλλος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Ἐπειδὴ ἀνηνέχθη ἡμῖν...

Τέλος: ,αψνγ', ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ, ἰνδικτιῶνος α'.

Ὁ Καισαρείας Παρθένιος· ὁ Ἐφέσου Τιμόθεος· ὁ Ἡρακλείας Γεράσιμος· ὁ Ἀγκύρας Ἀνανίας· ὁ Νικομηδείας Γαβριήλ· ὁ Νικαίας Ἱερεμίας· ὁ Κυζίκου Γεράσιμος· ὁ Φιλιππουπόλεως Σεραφείμ· ὁ Σερρῶν Φιλόθεος· ὁ Φιλίππων καὶ Δράμας Καλλίνικος.

34 (σ. 93). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου καὶ ἐνυπογράφου γράμματος, περὶ τοῦ μὴ δέχεσθαί τινα ξένον καλόγηρον, μήτε καυγιότην, καὶ τοῦ ἔρχεσθαι ἐν τῇ συνάξει ἄνευ ἐργοχείρου καὶ τὰ ἑξῆς».

Ἀρχ. Πατέρες ἅγιοι, καὶ ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφοί...

Τέλος: ,αψοε', ἐν μηνὶ μαρτίῳ.

Οἱ τῆς μεγίστης λαύρας προεστῶταις καὶ ἐπίτροποι Γριγόριος καὶ Ναθαναὴλ βεβεοῦμε.

Οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς ταύτης σκήτης σεβασμιώτατοι πνευματικοὶ Κοσμᾶς ἱερομόναχος, Ἀνανίας ἱερομόναχος, Λεόντιος ἱερομόναχος καὶ Γεράσιμος ἱερομόναχος καὶ ἅπαντες οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς συνάξεως ἀποφαινόμεθα.

35 (σ. 95). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου ἐνσφραγίστου μοναστηριακοῦ γράμματος, ἐν ᾧ περιέχονται ἐπιτάγματα κεφαλαιώδη, πρὸς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ προσέχουν οἱ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερᾷ σκήτῃ τῆς θεοπρομήτορος Ἄννης ἀδελφοί, ἐπ' αὐτῷ πρὸς αὐτοὺς πεμφθέντα ἐκ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς μεγίστης λαύρας».

Ἀρχ. Πᾶσα πρᾶξις ἢ λόγος...

Τέλος: Ὁ δικαῖος τῆς μεγίστης λαύρας Ἡσαΐας καὶ ἡ σύναξις ἀποφαίνονται.

Ὁ ταύτης τῆς ἱερᾶς λαύρας Διονύσιος σκευοφύλαξ βεβαιοῖ μετὰ τοῖς λοιποῖς προεστῶσι.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψμϛ', ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ.

36 (σ. 98). «Ὑπόμνημα ἕτερον περὶ τοῦ κυριωνύμου μνημοσύνου».

Ἀρχ. Καὶ προλαβόντες μὲν ἤδη ἀρκούντως...

37 (σ. 101). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας θεσπίσματος, περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου τοῦ κυριωνύμου μνημοσύνου».

Ἀρχ. Σωφρόνιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης.

Οἱ τῷ καθ' ἡμᾶς ἀποστολικῷ...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψοϛ' κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ἐπινεμήσεως ἐννάτης.

Ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ, ἰνδικτιῶνος θ'.

Ὁ Ἱεροσολύμων Ἀβράμιος ἀποφαίνεται· ὁ Ἐφέσου Μελέτιος· ὁ Ἡρακλείας Μεθόδιος· ὁ Νικομηδείας Νικηφόρος· ὁ Χαλκηδόνος Παρθένιος· ὁ Θεσσαλονίκης Δαμασκηνός· ὁ Κρήτης Ζαχαρίας· ὁ Μπόσινας Κύριλλος· ὁ Σερρῶν Ἀγάπιος· ὁ Εὐρίπου Γεδεών· ὁ Σηλυβρίας Παρθένιος· ὁ Γάνου καὶ Χώρας Παΐσιος· ὁ Λήμνου Καλλίνικος· ὁ Καρπάθου Δανιήλ· ὁ Χαλεπίου Νεόφυτος· ὁ Καστορίας Γεννάδιος· ὁ Ἱερισσοῦ καὶ Ἁγίου Ὄρους Ἰάκωβος.

38 (σ. 107). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου. Ἀπόκρισις τοῦ παναγιωτάτου πρώην Κωνσταντινουπόλεως κὺρ Καλλινίκου, πρός τινα ἐρωτήσαντα περὶ τῶν μνημοσύνων, τῶν ἐν Κυριακαῖς τελουμένων».

Ἀρχ. Περὶ δὲ τῆς τῶν μνημοσύνων...

39 (σ. 110). «Ὑπόμνημα ἕτερον διὰ τὸ κοινὸν τεσσαρακονταλείτουργον».

Ἀρχ. Ἐν ἐλέει τοῦ Κυρίου ἡμῶν συναθροισθέντων ἡμῶν...

Τέλος: ,αψοθ', ἐν μηνὶ Νοεμβρίῳ.

Ὁ δικαῖος τῆς ἱερᾶς ταύτης σκήτης Σάββας μοναχὸς καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ ἅπαντες ἐν Χριστῷ πατέρες καὶ ἀδελφοὶ ἀποφαινόμεθα.

Αἱ σελίδες 112 - 113 εἶχον ἐπικολληθῆ. Αὗται ἀποκολληθεῖσαι δείκνυνται φέρουσαι «ἱεροσφράγιστον ὁμολογίαν τῆς μονῆς ἡμῶν, τριῶν χιλιάδων γροσίων, διὰ τρεῖς ἀγρυπνίας μετὰ μνημοσύνων». Ἕπεται τὸ «ὑπόμνημα τῶν ὡς ἄνω ἀγρυπνιῶν μετὰ τῶν μνημοσύνων».

40 (σ. 116). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου γράμματος τοῦ ἐσιναφίου τῶν γουναράδων ὁποῦ ἔδωσαν τῇ καθ' ἡμᾶς ἱερᾷ σκήτῃ...».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος κοινοῦ ἡμῶν ἐνυπογράφου...

Τέλος: ,αψπβ', Νοεμβρίου ιε'.

Ἕπονται αἱ ὑπογραφαί, ἐν ὅλῳ 43.

41 (σ. 119). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου γράμματος, ὅπερ ἄφησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ πανοσιώτατος πνευματικὸς κὺρ Ἀνανίας εἰς τὸ κουτὶ τοῦ εὐλογημένου ῥουφετίου τῶν γουναράδων».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου...

Τέλος: ,αψπβ', Μαρτίου α'.

42 (σ. 120). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου συνοδικοῦ γράμματος τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς τὸ ῥουφέτιον τῶν γουναράδων ἕνεκεν τῆς ὄπισθεν ποσότητος τῶν ἓξ χιλιάδων διακοσίων πενῆντα γροσίων».

Ἀρχ. Διὰ τοῦ παρόντος κοινοῦ...

Τέλος: ,αψπβ', Μαρτίου α'. Ἐφέσου Σαμουήλ· Ἡρακλείας Μεθόδιος· Νικομηδείας Μελέτιος· Χαλκηδόνος Παρθένιος· Δέρκων Ἀνανίας· Τορνόβου Καλλίνικος· Προύσης Ἄνθιμος· Φιλίππου καὶ Δράμας Γρηγόριος· Χριστιανουπόλεως Ἀνανίας.

43 (σ. 121). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τῆς πρωτοτύπου πατριαρχικῆς ὁμολογίας, ἥτις ἐδόθη εἰς τοὺς γουναράδες διὰ τὰς ἓξ χιλιάδας διακόσια πενῆντα γρόσια».

Ἀρχ. Ἡ μετριότης ἡμῶν...

Τέλος: ,αψπβ', Μαρτίου α'.

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως ὑπόσχεται.

Ἐφέσου Σαμουὴλ ἐγγυητής· Ἡρακλείας Μεθόδιος ἐγγυητής· Νικομηδείας Μελέτιος ἐγγυητής· Χαλκηδόνος Παρθένιος ἐγγυητής· Δέρκων Ἀνανίας· Τορνόβου Καλλίνικος ἐγγυητής· Προύσης Ἄνθιμος ἐγγυητής· Κορίνθου Γαβριὴλ ἐγγυητής· Δράμας Γρηγόριος ἐγγυητής· Χριστιανουπόλεως Ἱερεμίας ἐγγυητής.

44 (σ. 123). «Ὑπόμνημα τῶν τεσσάρων ἀγρυπνιῶν καὶ μνημοσύνων μετὰ κηροδοσίας...».

Προσδιορίζει τὰς τρεῖς ἀγρυπνίας. Εἶτα φύλλον ἄγραφον ἕν.

45 (σ. 128). «Ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ πρωτάτου τοῦ καλουμένου τράγου· ἴσον ἀπαράλλακτον».

Ἀρχ. Μηδόλως παῖδας ἀγενείους...

46 (σ. 129). Ἀρχ. Ἀγκαλὰ κατὰ τὸν εἰπόντα...

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αψπη΄, ἐν μηνὶ Μαΐῳ.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης τῆς ἱερᾶς μεγίστης λαύρας Ναθαναὴλ βαιβεοῖ τὰ ἄνωθεν.

Ὁ προηγούμενος τῆς ἱερᾶς μεγίστης λαύρας Ἰγνάτιος βαιβεοῖ τὰ ἄνωθεν.

Ἕπεται ἐν σ. 132 «ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ πρωτοτύπου» τῆς μονῆς, περὶ τῶν κελλίων Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἁγίων Πάντων, διαγεγραμμένον.

47 (σ. 133). Ἀρχ. Κατὰ τὸ ,αωδ΄, μηνὶ Μαΐῳ ιζ΄, ἐρχόμενοι ἐνταῦθα εἰς ἐναλλαγὴν τοῦ δικαίου μας...

48 (σ. 134). «Ἐκ τοῦ ῥηθέντος τράγου· περὶ τοῦ μὴ ποικίλειν τὸ κουκούλιον».

Ἀρχ. Ὅταν τοὺς γέροντας θεάσωμαι...

49 (σ. 135). Ἀρχ. Φαίνεται εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν γραφήν...

Φύλλον ἄγραφον ἕν, μεθ' ὃ ἐν σελ. 141 - 142 «ὁμολογίαι τινὲς περὶ ὑπισχνουμένων παρά τινων φιλοθέων».

50 (σ. 143). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τῆς τοῦ ἱεροῦ μοναστηρίου τοῦ Δοχειαρίου ὁμολογίας».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καί τινες τῶν ἐν τῷ κόσμῳ...

Τέλος: Ἐν ἔτει ,αψϟδ΄. Ἀπριλλίου α΄ καὶ αἱ ὑπογραφαί.

Ἐν δὲ τῇ δεξιᾷ ᾤᾳ τάδε:

«Ἡ παροῦσα ὁμολογία ἐξοφλήθη, καὶ δὲν ἔχομεν νὰ λάβωμεν τίποτε». Εἶθ' οὕτω φύλλα ἄγραφα τρία, μεθ' ἃ ἐν σελ. 151, 152, 153, 154, 155, 157 σημειοῦνται ὀνόματα φιλοθέων χριστιανῶν διὰ διαφόρους ἀγρυπνίας, πάντα διαγεγραμμένα, καὶ φύλλον ἓν ἄγραφον.

51 (σ. 163). Ἀρχ. Ἀγκαλὰ καὶ ἀνέκαθεν...

Προτάσσεται ἡ σφραγὶς τῆς Λαύρας.

Τέλος: Ὁ ἀρχιμανδρίτης τῆς μεγίστης λαύρας Ναθαναὴλ βεβαιοῖ.

Ὁ ταπι(ν)ός, δικέως Μελέτιος ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς ἐπιβεβεό.

Δαμασκηνὸς ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς βεβαιώνο.

Ἰωάσαφ ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς βεβαιῶ.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωιγ΄, κατὰ μῆνα Ἰούλιον.

Φύλλον ἄγραφον ἕν, εἶτα:

52 (σ. 167). Ἀρχ. Ἀγκαλὰ κατὰ τὸν εἰπόντα θεοδίδακτοι ἐστέ...

Προτάσσεται ἡ σφραγὶς τῆς Μονῆς Λαύρας.

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ, ,αωιγ΄ κατὰ μῆνα Ἰούλιον.

Ὁ ἀρχιμανδρίτης τῆς μεγίστης λαύρας Ναθαναὴλ βεβαιοῖ.

Ὁ δικέως τὶς ἠέράσκιτεος θεοπρομίτορως ἁγίας ἄννις, μελέτιως ἱερομώναχος καὶ πνευματικὸς βεβεοί.

Χρυσάνθους ἱερομόναχως καὶ πνευματικὸς βαιβαιόν.

Δαμασκηνὸς ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς βεβαιῶ.

Ἰωάσαφ ἱερομόναχος καὶ πνευματικὸς βεβαιῶ.

53 (σ. 170). Ἀρχ. Ἐπειδὴ συνέβησαν καὶ συμβαίνουσι...

Προτάσσεται ἡ τῆς Λαύρας σφραγίς.

Τέλος: Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1842, κατὰ μῆνα Φεβρουάριον.

Οἱ ἐπίτροποι τῆς μεγίστης Λαύρας.

Προηγούμενος Κύριλλος καὶ ἐπίτροπος τῆς μεγείστης λάβρας βεβαιῶ.

Ἀρχ. Ἀνανίας καὶ ἐπίτροπος βαιβεῶ σὺν τοῖς λοιποῖς προϊσταμένοις.

Ἐν σελ. 173 ὀνόματά τινα διαγράφονται· μεθ' ὃ ἄγραφα φύλλα ἕξ. Ἐν σελίδι 185, τάδε:

«τοῦ παπὰ ἀγαπίου». «Εἰς τοὺς 1835, δικαιοῦντος τοῦ Νεοφύτου Χίου...».

Ἐνταῦθα δείκνυνται καθέτως ἀποκοπέντα φύλλα 10. Ἀπὸ σελ. 188 μέχρι τῆς σελ. 215 φέρονται διάφορα ὀνόματα μνημονευόμενα εἰς διαφόρους ἀγρυπνίας καὶ ἑορτάς, τὰ δὲ μέχρι τῆς σελ. 235 φύλλα ἄγραφα.

54 (σ. 236). «Ὑπόμνημα ἀξιοσημειώτου δράματος τινὸς ἐπισυμβάντος ἐν παντὶ τουτωῒ τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει ἐκ τῶν πολλῶν ἡμῶν ἁμαρτιῶν πρὸς σωφρονισμόν».

Ἀρχ. Κατὰ τῷ ,αωκ΄ ἔτος ἀπὸ θεογονίας ἐν μηνὶ Σεπτεμβρίῳ β΄, περὶ τὰς θ΄ ὥρας τῆς νυκτὸς εἰς τὰ ξημερώματα τῆς Πέμπτης ἐπὶ τοῦ Δικαίου ὁσιωτάτου ἐν μοναχοῖς κυροῦ Ἀγαπίου Ζακυνθίου, ξένου τινος καὶ ἀνηκούστου ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεὰς συμβεβηκὸς καὶ θεοΐλατος ὀργὴ συνέβη εἰς ὅλον σχεδὸν τὸ ἁγιώνυμον τοῦτο ὄρος, κατ' ἐξοχὴν εἰς ταύτην τὴν ἱερὰν ἡμῶν Σκήτην· τοσαύτη γὰρ ἐν τῇ ῥηθείσῃ ὥρᾳ θ΄ ὑπὲρ φύσιν ῥαγδαιοτάτη βροχὴ μετὰ ἀδιακόπων βροντῶν...

Μεθ' ὃ φύλλον ἓν ἄγραφον.

Ὁ πίναξ προτάσσεται, ἡ δὲ στάχωσις βυρσίνη, σχεδὸν κατεστραμμένη.

Οὗτος ἐστὶν ὁ τῆς ἱερᾶς Σκήτης κῶδιξ ὁ περιέχων τὰ περιγραφέντα Συνοδικά, Πατριαρχικὰ καὶ Μοναστηριακὰ ἔγγραφα, τὰ καθορίζοντα τὴν εὐπρεπῆ καὶ νόμιμον ὡς ἐμπρέπει τοῖς μοναχοῖς διαγωγὴν τῶν ἐν ταύτῃ τῇ Ἱερᾷ Σκήτῃ ἀδελφῶν, ὡς καὶ τὴν ἁρμονικὴν καὶ νόμιμον τῆς ἐν λόγῳ Σκήτης λειτουργίαν.

85 4

Χαρτ. 4. 0,37×0,26. σελ. 739, λδ'. XIX.

«*Τόμος ἀπαλλαγῆς τῆς τῶν κακοδόξων πλάνης καλούμενος.*

Δέλτος ὀρθοδόξου πίστεως ὁμολογίας, καὶ βίβλος δογματικῆς πανοπλίας. Ἤδη συνταχθεῖσα μεθ' ὅσης πλείστης ἐπιμελείας καὶ πόνου, συνερρανισθεῖσά τε, ἐπαυξηθεῖσα καὶ ἀπαρτηθεῖσα πρὸς τὴν τοῦ παρόντος αἰῶνος χρείαν καὶ χρῆσιν, εἰς δήλωσιν τῶν τε παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων ἐσχάτως ἀναφανέντων κακοδοξιῶν, τῶν ἐκ τοῦ πονηροῦ διασπαρέντων ζιζανίων ἀναμέσον τοῦ σίτου τῆς ζωηφόρου χώρας ἁγιωτάτης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Καθιερωθεὶς καὶ ἐπανατεθεὶς τῇ παναγιωτάτῃ ζωαρχικῇ, ὁμοουσίῳ καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι, πρὸς ἣν καὶ ᾀσματικὴ ἀκολουθία συνετάχθη· καὶ τῇ πανσέπτῳ, πανσεβάστῳ, πανυπερτίμῳ καὶ παναγιωτάτῃ Τετρακτύϊ τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν.

Διαιρεθεὶς εἰς τόμους δύο· ὧν ὁ μὲν πρῶτος ἐμπεριέχει δογματικὰς προτάσεις καὶ ἀντιρρήσεις ὀρθοδόξου φρονήματος. Ὁ δὲ δεύτερος βίους ἁγίων ἐν χειρογράφοις σωζομένους ἀνεκδότοις, συμβάλλοντας εἰς τὴν τοιαύτην πραγματείαν, ἀποδείξεις περὶ τοῦ ἁγίου φωτός, νηπτικὰ τῶν Πατέρων, καὶ διάφορα ἀποφθέγματα καὶ ὑποθέσεις εἰς ἀνατροπὴν ἀσεβείας ἁπάσης.

Τόμος πρῶτος, ἔτει σωτηρίῳ ,αωμδ' = 1844. Ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω.

1 (σ. 1). Πρὸς τὴν Ἁγιωτάτην τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην Ἐκκλησίαν».

Ἀρχ. Ἁγιωτάτη, ἀρραγεστάτη...

(Ἀφιερωτικὴ προσφώνησις).

2 (σ. 4). «Κεφαλαιώδεις στίχοι εἰς πάντα πιστὸν ὠφέλιμοι, κατὰ Ἀλφάβητον».

Ἀρχ. Ἀρχὴ σωτηρίας ἡ ἑαυτοῦ κατάγνωσις
Βέλτιον... ἐμβάλλειν λίθων ἢ λόγων
Γενοῦ τοῖς πᾶσιν ᾧ σὺ θέλεις πάντας.

Τέλος: Ωτων καὶ γλώσσσης μέγας ὁ κίνδυνος
Ὄλβιος ὁ ἀναγινώσκων τρισόλβιος δ' ὁ ποιῶν ταῦτα.

3 (σ. 5). «Πίναξ τοῦ πρώτου τῶν προλεγομένων βιβλίου».

4 (σ. 7). «Δημοσίευσις τῶν κακοδοξιῶν Νεοφύτου ἐξ Ἰουδαίων Πελοποννησίου ἀναφανέντος ἀντάρτου τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ ,αψν' = 1750 ἔτος, καὶ καταταράζοντος τὴν εὐσέβειαν ἐν τῷ Ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω».

Καὶ ἕπονται οἱ πίνακες τῶν περιεχομένων.

Εἶτα ἐπικολλᾶται εἰκών τις, λιθογραφία, φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ὄψεως, ἄνωθι μὲν τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ πλοίου μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐπιτάσσοντα τῇ θαλάσσῃ καὶ τοῖς ἀνέμοις, κάτω δέ, τὸν Χριστὸν ἐπὶ τοῦ

ὄρους τῆς Γαλιλαίας ἐμφανισθέντα μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας ὄψεως, τὴν φιλοξενίαν τοῦ Ἀβραάμ.

5 (σ. 16). «Ἀκολουθία τῆς ὑπερουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος, ψαλλομένη τῇ Δευτέρᾳ ἢ τῇ Τρίτῃ τῆς Πεντηκοστῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τοῖς τιμωμένοις ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἰς δόξαν τοῦ ἐν Τριάδι Θεοῦ».

Εἶναι δὲ ἡ ἀκολουθία πλήρης μετὰ κανόνος φέροντος τὴν ἑξῆς ἀκροστιχίδα: «Τὸ Πνεῦμα μέλπω τὸ κτίσαν πᾶσαν κτίσιν». Ἦχος α'. Χριστὸς γεννᾶται. Ἐμπεριέχονται δὲ 24 οἶκοι εἰς τὴν Ἁγ. Τριάδα ὑπὸ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ.

Μεταξὺ τῶν σελίδων 24 - 25 εὑρηνται 4 φύλλα παρείσακτα, ἐν οἷς καταγράφονται διάφοροι μαρτυρίαι ἀποδεικνύουσαι ὅτι ὁ ἰσαπόστολος Μέγας Κωνσταντῖνος ἐβαπτίσθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ Ἁγ. Σιλβέστρου, καὶ οὐχὶ ἐν Νικομηδείᾳ ὑπὸ Εὐσεβίου.

6 (σ. 25). «Ἅπασι τοῖς ἀρχομένοις ἀναγνῶναι τὴν παροῦσαν τῆς δογματικῆς πανοπλίας βίβλον τὸ χαίρειν. Προοίμιον».

Ἀρχ. Οὐδεμία ἀμφιβολία...

7 (σ. 41). «Προοίμιον τῆς παρούσης βίβλου. Πᾶσι τοῖς ἐντευξομένοις εὐσεβέσι Χριστιανοῖς, τοῦ ὀρθοδόξου παντὸς πληρώματος».

Ἀρχ. Πολλαὶ καὶ ἄλλαι συμφοραί...

Μεταξὺ τῶν σελίδων 48 - 49 ὑπάρχουν 6 φύλλα ἐπιπρόσθετα, περιέχοντα τὰ ἑξῆς: α') «Ἀπόδειξις ὀρθῶν δογμάτων ἐκ τῶν στιχουργικῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Μελετίου Ὁμολογητοῦ τοῦ Γαλησιώτου». β') «Δήλωσις ἀπλανὴς περὶ δεκτῶν καὶ ὀρθοδόξων βιβλίων καὶ ἀποκρύφων». Τούτων τῶν 6 φύλλων ὁ χάρτης, λόγῳ τῆς κακῆς αὐτοῦ ποιότητος, ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ διαρρέει.

8 (σ. 49). «Τοῦ μακαρίου Μελετίου Συρίγου τοῦ Κρητός, περὶ προορισμοῦ Θεοῦ καὶ προγνώσεως καὶ ἀπόδειξις ὅτι αὕτη ἡ καχέσπερος πλάνη τῆς δυσσεβοῦς λουτεροκαλουΐνου ὑπούλως προσχωρήσασα εἰς τοὺς εὐσεβεῖς, λυμαίνεται ἀνεπαισθήτως τὴν εὐσέβειαν».

Ἀρχ. Πρέπει νὰ ἠξεύρωμεν...

9 (σ. 69). «Ἀπόδειξις περὶ μνημοσύνων, ὅτι πολλὴν τὴν ὠφέλειαν εἰς τὰς ψυχὰς προξενοῦσι, ὅτι οἱ λουθηρόφρονες μνημόσυνα οὐ δέχονται, καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξεφύη τὸ μὴ ποιεῖν ἐν Κυριακαῖς μνημόσυνα».

Ἀρχ. Ἡ μεσιτεία ὁποῦ γίνεται...

10 (σ. 85). «Δοσιθέου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Κυρίας Θεοτόκου».

Ἀρχ. Ἡ Παναγία Παρθένος...

11 (σ. 86). «Κατὰ λουτεροκαλβίνων, ὅτι οὐ παραδέχονται τὰς Ἱερὰς Συνόδους, οὔτε ἀνάπτυξιν τῶν Γραφῶν ἀπὸ τοὺς θείους Πατέρας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν Γραφὴν ἀποβάλλουσιν ὡς ἀπόκρυφα τινὰ βιβλία, καὶ ἐκ τῆς τοῦ Θεολόγου Ἰωάννου ἐπιστολῆς δύω ἐδάφια ἀσεβῶς».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ οἱ ἀντικείμενοι...

12 (σ. 90). «Ὅτι ἡ θεία Γραφὴ δὲν εἶναι νὰ ἀναγινώσκεται ἀπὸ ὅλους ὅπου δὲν ἐγυμνάσθησαν εἰς τὰ θεῖα, καὶ μάλιστα ἡ Παλαιά, ἀλλ' ἀπὸ τοὺς τὰ αἰσθητήρια τῆς ψυχῆς ἔχοντας γεγυμνασμένα».

Ἀρχ. Οἱ τῆς λουθηρανοκαλουϊνικῆς πλάνης...

13 (σ. 91). «Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων».

Ἐρωταποκρίσεις σχετικαὶ περὶ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἁγ. Γραφῆς.

14 (σ. 95). «Ἀποστολικαὶ διατάξεις, τὰ ἀναγκαιότερα κεφάλαια ἐκ τῶν ὀκτὼ βιβλίων».

Ἀρχ. Τὰς ἡμέρας τῶν ἑορτῶν...

15 (σ. 117). «Ἀντιρρητικὰ κατὰ τοῦ Φραγκίσκου. Ἐκ τοῦ βιβλίου τῶν Ἀποστολικῶν διατάξεων».

Ἀρχ. Ἀντίρρησις εἰς τὰ σχόλια τῶν Ἀποστολικῶν διαταγῶν Φραγκίσκου φράτορος, Τουριανοῦ...

Περιέχονται ποικίλαι ἀντιρρήσεις καὶ σχετικὰ σχόλια.

16 (σ. 141). «Ἐκ του α' βιβλίου τῶν Ἀποστολικῶν διατάξεων».

Καθεζόμενος ἔνδον...

Ἀρχ. Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχω...

Ἕπονται διάφορα κεφάλαια παραινετικὰ ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διατάξεων.

17 (σ. 153). «Ὅτι ὁ ἅγιος ἄρτος οὐκ ἔστιν ἀντίτυπος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οὔτε ὁ οἶνος τοῦ θείου αἵματος, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἴδιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου, ὡς ἡ Ἐκκλησία ἄνωθεν φρονεῖ».

Ἀρχ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου...

18 (σ. 154). «Τοῦ μακαρίου Σαμωνᾶ, Ἀρχιεπισκόπου Γάζης, διάλεξις πρὸς τὸν Σαρακηνὸν Ἀχμέδ, ἀποδεικνύουσα τὸν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἱερουργούμενον ἄρτον καὶ οἶνον, νὰ ἦναι ὁλόκληρον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Μεταφρασθὲν εἰς ἁπλῆν φρᾶσιν».

Ἀρχ. Εὑρισκόμεθα μίαν ἡμέραν...

Καὶ ἀκολουθεῖ ἡ διαλογικὴ συζήτησις.

Ὁ θεῖος οὗτος Σαμωνᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Γάζης, ἤκμασε κατὰ τὸ 1070.

19 (σ. 161). «Ἐπιστολὴ τοῦ Ἁγιωτάτου Πέτρου τοῦ Μανσούρ, πρὸς Ζαχαρίαν ἐπίσκοπον Ἀσάρων, Κεφ. Ζ'».

Ἀρχ. Ὑψοῦται ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ ἱερέως...

20 (σ. 161). «Περὶ φθαρτοῦ καὶ ἀφθάρτου δόξης τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων».

Ἀρχ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου...

21 (σ. 163). «Περὶ Βεριγκαρίου καὶ τῆς τῶν βογομίλων αἱρέσεως».

Ἀρχ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰσαακίου τοῦ Κομνηνοῦ...

22 (σ. 164). «Περὶ τοῦ ὅτι ὁ αὐτὸς Ἰησοῦς Χριστὸς προσήγαγε μὲν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ θῦμα, καὶ ὡς Θεὸς καὶ θύτης προσεδέξατο μετὰ τοῦ Πατρός, αὐτός τε ὁ Μονογενὴς υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ἀμέριστος ὢν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι».

Ἀρχ. Ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ...

23 (σ. 165). «Ἐνταῦθα σημειοῦμεν τὰς ἀριστείας τοῦ ἀοιδίμου βασιλέως Ἀλεξίου, καὶ τὸν ζῆλόν του πρὸς τὴν εὐσέβειαν, σὺν ἅμα καὶ τῶν τεσσάρων Αὐτοκρατόρων, ὧν μνήμην φέρει τὸ συνοδικὸν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας, ὡς χρήσιμα ὄντα. Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων εἰσὶ ταῦτα».

Ἀρχ. Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐβασίλευσεν ἐν ἔτει ἀπὸ Χριστοῦ ,απα' (= 1081)...

24 (σ. 169). «Ἀντίθεσις μὲ ἐρώτησιν Μελετίου Συρίγου».

Ἀρχ. Ἂν τύχῃ λέγουσιν...

25 (σ. 171). «Περὶ ἀζύμων· ἀπόδειξις ὅτι ὄχι μὲ ἄζυμα, ἀλλὰ μὲ ἄρτον παρέδωκεν ὁ Κύριος τὸ μυστήριον εἰς τοὺς Μαθητάς του ἐν τῇ νυκτὶ τῆς προδοσίας καὶ ἑκουσίου αὐτοῦ παραδόσεως· ἐκ τοῦ τόμου τῆς ἀγάπης Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, πρὸς Ἰωάννης Ῥάδουλον αὐθέντην Οὐγκροβλαχίας».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ οἱ Λατίνοι λέγουσι...

26 (σ. 174). «Τοῦ ἁγίου Νείλου μαθητοῦ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἐκ τῆς πρὸς Φίλιππον σχολαστικὸν ἐπιστολῆς αὐτοῦ».

Ἀρχ. Ἐκ παπύρου καὶ κόλλης...

27 (σ. 174). «Γενναδίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως περὶ τοῦ μὴ δεῖν ποιεῖν λειτουργίαν ἐν τῇ μεγάλῃ τεσσαρακοστῇ».

Ἀρχ. Ποῦ παρελάβετε τελείαν θυσίαν...

28 (σ. 176). «Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ὄγδοον σύγγραμμα περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος».

Ἀρχ. Σὺ δὲ σημείωσαι ὅτι δὲν πρέπει...

(Αὐτόθι). «Περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

Ἀρχ. Ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται...

29 (σ. 177). «Θριάμβευσις πλάνης. Περὶ αἱρέσεως Πελαγιανῶν Ἀρδουΐνου καὶ Βερρουϊρίου Ἰησουϊτῶν. Ἐκ τοῦ δ' τόμου Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Μελετίου, σελ. 159».

Ἀρχ. Ἡ τῶν νέων Πελαγιανῶν αἵρεσις...

30 (σ. 178). «Συμφώνως τούτοις καὶ τὰ τοῦ Ἰωάννου Οὐϊκλέρου Ἄγγλου κεφάλαια, τὰ ὁποῖα ἐδῶ σημειοῦμεν».

Ἀρχ. Οὗτος πρῶτος τὴν θείαν Γραφὴν μετέφρασεν εἰς τὴν ἐγχώριον γλῶσσαν...

31 (σ. 181). «Ἀριθμὸς καινοτομιῶν λατίνων μετὰ τὸ σχῖσμα».

Ἀρχ. Ἐν τοῖς χρόνοις Βασιλείου βασιλέως...

32 (σ. 182). «Τοῦ ἁγίου Μάρκου Ἐφέσου, ὅτι οὐ μόνον ἀπὸ τῆς φωνῆς τῶν δεσποτικῶν ῥημάτων ἁγιάζονται τὰ δῶρα, ἀλλ' ἐκ τῆς εὐχῆς τοῦ ἱερέως».

Ἀρχ. Ὁ τῶν λατίνων ἱερεὺς λειτουργῶν...

33 (σ. 184). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ ἱστορίας, ὅτι τὸ ἀντίδωρον εἶναι σῶμα τῆς Παναγίας».

Ἀρχ. Ὁ δὲ τοῦ Παρθενικοῦ σώματος τύπος...

(Αὐτόθι). «Μάρκου τοῦ μακαριωτάτου ἐπισκόπου Μεθώνης».

Ἀρχ. Τοῦτο τὸ μυστήριον...

34 (σ. 185). «Λίβελλος ὃν ἐπέδωκε τῷ βασιλεῖ ῥωμαίων, καὶ τῷ πάπᾳ λατίνων ὁ μακάριος Μάρκος Ἐφέσου ὁ Εὐγενικὸς ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων προτρεπτικὸς εἰς ἕνωσιν, ἐλέγχων τὴν κακοφροσύνην τῶν δυτικῶν καὶ μάλιστα τὰ ἐλαττώματα τῶν ἀζύμων».

Ἀρχ. Σήμερον τῆς παγκοσμίου χαρᾶς τὰ προοίμια...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ «Δοκιμίῳ Ἱστορικῷ τοῦ σχίσματος τῆς Δυτικῆς ἀπὸ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», σελ. 135, ὑπὸ Καλλίστου Βλαστοῦ Ἁγιορείτου Ἐφεσίου. Ἐν Ἀθήναις, τύποις Παρασκευᾶ Λεώνη, 1896.

35 (σ. 189). «Τοῦ αὐτοῦ, ὁμολογία τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς, ἣν καὶ μετὰ ταῦτα Γεννάδιος ὁ πατριάρχης ἔδωκε τῷ Σουλτάνῳ ἐρωτήσαντι αὐτῷ περὶ πίστεως».

Διατηρεῖται ἡ ὅλη ὁμολογία ἐν δώδεκα ἄρθροις, καὶ ἑτέροις ἑπτά.

Ἐν δὲ 195ῳ σελίδι ἐσχεδίασται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ φύλλου σύμπλεγμα ἐκ τριῶν κύκλων περιεχομένων ἐν ἑτέρῳ μείζονι, δι' ὧν δηλοῦται τὸ τρισσὸν καὶ ἑνιαῖον τῆς μιᾶς θεότητος, ἄνωθεν δὲ τούτων καὶ κάτωθεν ἀπολογητικὰ σχόλια.

36 (σ. 197). «Περὶ Νεοφύτου τοῦ ἐξ Ἰουδαίων, καὶ δήλωσις περὶ τῆς δεινῆς ὀλεθρίου αὐτοῦ πλάνης, ἣν ὡς ἄλλος Βαρλαὰμ φανεὶς ἐνέσπειρε, πρῶτον ἐν τῷ Ἁγιονύμῳ Ὄρει τοῦ Ἄθωνος, διὰ δὲ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, νέων Ἀκινδυνιστῶν ἀναφανέντων, διεσπάρη πανταχοῦ λυμαινομένη τὴν ὀρθόδοξον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν».

Ἀρχ. Αἱ μὲν παλαιαὶ αἱρέσεις...

Ἕπονται τὰ περὶ Νεοφύτου καὶ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου σχετικά, λόγῳ τῶν ἀναφυέντων τότε γνωστῶν περὶ μνημοσύνων ζητημάτων, ὡς ἀντελήφθη καὶ ἀπερισκέπτως ἐκθέτει ταῦτα ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος κώδικος Ἰάκωβος Νεασκητιώτης. Ἴδε Ἀθανασίου Παρίου τὴν περὶ τῶν τότε σκανδάλων πραγματείαν.

37 (σ. 220). «Περὶ τοῦ Πατριάρχου Σωφρονίου, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Πτολεμαΐδος περὶ οὗ ἡ Θεοτόκος εἶπε τῷ Δανιὴλ ἐξ Ἰσμαηλιτῶν, ὅτι ἦν πιστὸς δοῦλος τοῦ υἱοῦ μου».

Ἀρχ. Σημείωσον ὅτι ὁ ἱερὸς οὗτος Σωφρόνιος...

Ἐξεδόθη ὁλόκληρος ἱστορία ὑπὸ Δουκάκη, ἐν ᾗ περιγράφονται τὸ μαρτύριον τοῦ νεομάρτυρος Ἀναστασίου τοῦ ἐξ Ἠπείρου καὶ τὰ περὶ Δανιὴλ τοῦ ἐξ Ἰσμαηλιτῶν. Παράρτημα Νοεμβρίου, Ἀθῆναι.

Εἶτα εὕρηται λιθογραφία τις φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ὄψεως τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκφωνοῦντα τῇ Μαγδαληνῇ Μαρίᾳ «μή μου ἅπτου», ἐπὶ δὲ τῆς ἑτέρας ἄνω μὲν μάρτυρας τρεῖς, κάτω δὲ τὸν Χριστὸν ἐπὶ θρόνου ἔχοντα ἑκατέρωθεν τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Πρόδρομον καὶ παραπλεύρως τούτου ἑτέρους δύο μάρτυρας, ἴσως Γεώργιον καὶ Δημήτριον.

38 (σ. 221). «Ἀγάπης ἀδελφικῆς ἔνδειξις... ὁμολογία ὀρθόδοξος».

Ἀρχ. Σιμωνοῦσα ὁμοφρονοῦσα...

Ἄρθρα δώδεκα, μεθ' ἃ ὁ ἐπίλογος.

39 (σ. 228). «Ἀπόδειξις εἰς τὸ Μεταβαλὼν τῆς ἐκτελεστικῆς εὐχῆς τῶν ἁγίων δώρων, τῆς τε τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου λειτουργίας, ὅτι πάνυ καλῶς χρὴ λέγεσθαι καὶ ἐν ταῖς δυσί, καὶ ὅτι ἀντίμαχοι τούτου τοῦ Μεταβαλὼν κλπ. οἱ λατῖνοι εἰσίν, οἵτινες τέσσαρα τινὰ ἐξαιροῦσι τῶν ἱερῶν λειτουργιῶν ὡς Πνευματομάχοι, καὶ ἐξ ἐπηρείας τοῦ πονηροῦ, οἱ τῶν ὀρθοδόξων ἱερεῖς τινὲς συνηγοροῦσι τοῖς κακόφροσι τούτοις».

Καὶ ἀκολουθοῦν αἱ κατάλληλοι ἀποδείξεις καὶ μαρτυρίαι.

40 (σ. 239). «Δήλωσις χρησιμωτάτη εἰς τοὺς ἱερεῖς εἰς τὸ τί δηλοῖ εὐλόγησις, ὁποῦ εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς, καὶ τί δηλοῖ ἡ σφράγισις, ὅτε σφραγίζει ὁ ἱερεὺς τὰ ὕδατα, ἢ σκεῦος ἢ ἀγγεῖον».

Ἀρχ. Ἡ μὲν εὐλόγησις γίνεται...

41 (σ. 247). «Περὶ αἱρέσεως σχολιαστῶν Φρατόρων».

Ἀρχ. Μετὰ τὸ χιλιοστὸν καὶ ἐπέκεινα...

42 (σ. 253). «Συνοδικὴ διάγνωσις τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν Σωφρονίου Κωνσταντινουπόλεως, Ἀβραμίου Ἱεροσολύμων καὶ ἀρχιερέων ἐγκρίτων τε καὶ λοιπῶν δεκαέξ, κατὰ τῶν μὴ δεχομένων ἀπαραιτήτως τὰ τῶν ἀποιχομένων μνημόσυνα ἔν τε τῇ Κυριωνύμῳ ἡμέρᾳ καὶ ταῖς λοιπαῖς ἓξ ἡμέραις τῆς ἑβδομάδος».

Ἀναγράφονται σιγίλλια δύο, Καλλινίκου πρῴην Κωνσταντινουπόλεως περιληπτικὸν ὑπόμνημα, μέρος ἐκ τῆς Ὁμολογίας Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, καὶ ἄλλαι τινὲς παρεμφερεῖς σημειώσεις.

43 (σ. 284). «Περὶ μνημοσύνων ἀπόδειξις παλαιῶν καὶ νέων θεοφόρων ἁγίων πατέρων, ὅτι ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς παρέλαβε ποιεῖν ἀπαρατηρήτως ἡ Ἐκκλησία ἐν ἑκάστη, καὶ ἐν Κυριακῇ τὰ μνημόσυνα τῶν ἀποιχομένων».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν τὰ κόλλυβα...

44 (σ. 307). «Περὶ τῆς τῶν Λουθήρων αἱρέσεως, κατὰ τὸν Μελέτιον, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία».

Ἀρχ. Μαρτῖνος ὁ Λούθηρος...

45 (σ. 316). «Περὶ τῶν εἰς ἁγίους καὶ θεοτόκον προσφερομένων κολλύβων ἐν ταῖς μνήμαις αὐτῶν».

Ἀρχ. Τὰ εἰς τοὺς ἁγίους...

46 (σ. 323). «Περὶ συνεχοῦς Μεταλήψεως, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἀκρέμων στέλεχος τῆς τοιαύτης δόξης».

Προοίμιον διὰ στίχων Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου.

Ἀρχ. Λαλεῖ μὲν οὖν τὸ στόμα μου λόγους οὓς ἐδιδάχθην...

Ἕπονται ἕτεροι 38 ὅμοιοι στίχοι, μεθ' οὓς:

«Ἐκ τούτων τῶν λόγων τοῦ ἁγίου...».

Ἐν σελ. 326 - 327 παρεμβάλλεται ἡμιεφθαρμένη ἰχνογραφία ναοῦ ἐπιγράφουσα τάδε: « Αὕτη ἡ Ἰχνογραφία τοῦ Ναοῦ ὑπάρχει κατὰ τὸ σχῆμα καὶ εἶδος τῶν ἐν πόλεσιν Ἱερῶν Μεγίστων Ναῶν τῶν ἐν κόσμῳ χριστιανῶν».

47 (σ. 341). «Ὅτι ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία τὸ ἀδιαίρετον τῶν τριῶν προσώπων τῆς παναγίας ὁμοουσίου καὶ ζωαρχικῆς Τριάδος μεθ' ὅσης ἀκριβείας φυλάττουσα οὐ διαιρεῖ τὸν υἱὸν ἐν ταῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς, ἤτοι εἰς τὴν γέννησιν, βάπτισιν, μεταμόρφωσιν, ἀνάστασιν καὶ ἀνάληψιν, ἀλλ' ἡνωμένως εἰς τὴν Τριάδα αἱ τοιαῦται ἑορταὶ ἀνάγονται· ὁ γὰρ υἱὸς κάτω ἐν τῇ γῇ σαρκωθεὶς οὐ διέλιπε τοὺς πατρῴους θώκους, οὔτε μὴν τὸ ἅγιον πνεῦμα εἰς τὴν Πεντηκοστήν, ὡς οἱ Λατῖνοι μεριστὴν τοῦ ἑνὸς μόνον προσώπου τοῦ πνεύματος κάθοδον δοξάζοντες, ἀλλὰ τῆς ἁγίας Τριάδος ἑορτὴν ἐν τῇ Πεντηκοστῇ τελοῦμεν, ὡσαύτως καὶ ἡ Κυρία Θεοτόκος Μήτηρ τῆς Ἐκκλησίας, γνωριζομένη καὶ νέα Εὔα ὡς ὁ νέος Ἀδὰμ οὐ διαιρεῖται τῶν τέκνων της ἁγίων πάντων, ἀλλ' ἐν πάσαις ταῖς θεομητορικαῖς ἑορταῖς τιμῶνται καὶ οἱ ἅγιοι, ὡς εἰς τὰ κόλυβα λέγομεν· «Εἰς τὴν τιμὴν καὶ μνήμην τῆς ὑπερευλογημένης ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ πάντων σου τῶν Ἁγίων», ὡσαύτως καὶ ἐν ταῖς ἑορταῖς ἑνὸς ἑκάστου ἁγίου, συνεορτάζεται καὶ ἡ Θεοτόκος καὶ ἅπαντες οἱ ἅγιοι, διὰ τὸ ἀμέριστον τῆς ὁλομελείας τοῦ ἑνὸς σώματος τῆς Ἐκκλησίας».

Ἀρχ. Οὐδὲ μία ἀμφιβολία εἶναι...

Ἕπονται ἀποσπάσματα ἐκ τῶν λόγων ν', κϛ', Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου σχετικὰ εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν.

48 (σ. 356). «Περὶ τοῦ κλάδου τῆς νεοφυοῦς δόξης τοῦ ἐκφώνως τὰς μυστικῶς λέγειν παραδεδωμένας (τὰς) εὐχὰς τῆς λειτουργίας προσφέρειν· ὅτι δεῖ αὐτὰς ἐκπομπεύειν εἰς τὸ κοινόν, ὡς μεσίτου πρὸς τὸν Θεόν τοῦ ἱερέως ὑπάρχοντος, καὶ μόνος μόνῳ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ χρὴ εὔχεσθαι».

Ἀρχ. Καὶ πρότερον εἴπωμεν...

49 (σ. 358). «Κλάδος τρίτος περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῆς τῆς Κυριακῆς εὐχῆς ἀποπληρώσεως, ὅτι μόνοις τοῖς ἱερεῦσι δίδωται λέγειν, οὐχὶ δὲ ἰδιώταις καὶ λαϊκοῖς».

Ἀρχ. Πρῶτον ἀναγκαῖον ἔγνωμεν...

50 (σ. 362). «Κλάδος τοῦ αὐτοῦ φυτοῦ, Περὶ τῆς δευτεροπροσώπου Ἀντωνυμίας, σοῦ, ὅτι οὐ δεῖ συντόμως αὐτὴν προφέρειν ἐγκλινομένης οὔσης, ὡς Σύ, ὄνομά σου, ὄνομα σοῦ».

Ἀρχ. Κατὰ δύο τρόπους προφέρεται...

51 (σ. 368). «Περὶ γονυκλισίας, ὅτι οὐδέποτε ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἔσχε τοιαύτην συνήθειαν ἐπὶ γονάτων προσεύχεσθαι, καὶ ὅτι κακῶς τὴν ἀπέβαλεν».

Σημειοῦται ἔκ τινος παλαιοῦ χειρογράφου τὸ ἑξῆς ὑπόμνημα:

Ἀρχ. Σύνοδος Πατέρων ὅρον ἔθετο...

52 (σ. 379). «Περὶ διαφορᾶς γνώμης ἡμερονυκτίου καὶ νυκτημέρου παλαιῶν καὶ νέων σοφῶν διδασκάλων».

Ἀρχ. Πολλὴ συζήτησις καὶ φιλονικεία ἐστάθη...

Ἀκολουθοῦν διάφοροι γνῶμαι περὶ τοῦ ἡμερονυκτίου, ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγ. Γρηγεντίου, Μιχαὴλ Σικελιώτου, Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου καὶ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου.

53 (σ. 395). «Ὅτι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἄρχεται τὸ ἡμερονύκτιον, καὶ οὐχὶ ἀφ' ἑσπέρας, κατά τε παλαιᾶς καὶ νέας διαθήκης ἀπόδειξιν, καὶ ἡ Ἐκκλησία ἄνωθεν λαβοῦσα κρατεῖ».

Ἀρχ. Τὸ παρὸν κεφάλαιον.

54 (σ. 406). «Ὅτι εἰς μόνην τὴν τριήμερον ταφὴν τοῦ Κυρίου ἀριθμεῖ ἡ Ἐκκλησία ἀφ' ἑσπέρας τῆς πέμπτης τὸ νυκτήμερον, ἰδιαιτέρως πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν τριῶν ἡμερῶν».

Ἀρχ. Σημείωσις, ὅτι καθὼς εἰς τὸν Ἀπόστολον...

55 (σ. 411). «Ἀντιρρητικὸν πρὸς τοὺς λέγοντας ὅτι ἐκ συμπερασμοῦ οἱ μελῳδοὶ Ἰωάννης καὶ Κοσμᾶς ψάλλουσιν τὸ Ἱσταυροτύπως δὶς ἔπληξε τὴν θάλασσαν ὁ Μωϋσῆς' καὶ ὅτι ἡ θεία γραφὴ ἅπαξ μόνον λέγει καὶ οὐχὶ δίς».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ ὁ συγγραφεύς...

Ἕπεται τεμάχιον ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ κανόνος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ὑπὸ Θεοδώρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου, συμβάλλον εἰς τὸ προεκτεθὲν κεφάλαιον.

56 (σ. 424). «Ὅτι ὅσα οἱ θεῖοι εὐαγγελισταὶ ἐσιώπησαν τῆς παιδικῆς ἡλικίας τοῦ Σωτῆρος ἀνθρώπινα δὲν πρέπει νὰ ἐκπομπεύωνται ἐπὶ λόγῳ ταπεινώσεως παραδείγματι, ὡς ἀναπόδεικτα ἐκ τῆς γραφῆς καὶ βλάβην ἐμποιοῦντα μᾶλλον ἢ ὄφελος».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν ὁ Κύριος...

Εἶτα, σχόλιον περὶ τοῦ βιβλίου « Πνευματικὰ Γυμνάσματα ».

57 (σ. 430). «Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ λόγος εἰς τὴν κατὰ σάρκα Γέννησιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Προτάσσονται στίχοι ὀκτώ, ὧν ἡ ἀρχή:

Ἄγγελος πρὶν ἐξ οὐρανοῦ πρὸς Βηθλεὲμ φοιτήσας...

Τέλος: Ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ τῆς κοσμοσωτηρίου.

Ἀρχὴ τοῦ λόγου: Ὅταν τὸ ἔαρ ἐπέλθῃ...

Οὗτος ὁ λόγος εἶναι ἡ γνωστὴ ἱστορία τῶν τελεσθέντων ἐν Περσίᾳ ἐν

τῇ νυκτί, ἐν ᾗ ἐγεννᾶτο ἐν Βηθλεὲμ ὁ Κύριος ἡμῶν, ἐπιγραφομένη τῷ Δαμασκηνῷ, ἥτις κρίνεται παρὰ πολλῶν ὡς ὑποβολιμαία. Ἴδε «Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός», ὑπὸ Κ. Δυοβουνιώτου, καθηγητοῦ θεολογίας.

Ταύτης περίληψιν ἐδημοσίευσε καὶ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης ἐν ὑποσημειώσει εἰς τὰ «Πνευματικὰ Γυμνάσματα».

58 (σ. 443). «Ὅτι ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία πολεμουμένη ἀπὸ πρώτης ἀρχῆς τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος μένει ἀκλόνητος καὶ ἀρραγὴς ἀπὸ τὰς ἀντιφάσεις τῶν αἱρετικῶν πολεμίων».

Ἀρχ. Ἡ ὀρθόδοξος τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία...

59 (σ. 443). «Θρῆνοι πρὸς τὴν ἐλεεινὴν κατάστασιν τῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν Ἀββᾶ Ἡσαΐαν τὸν ἡσυχαστήν, ὡς ἄξια θρήνων πράττοντες ἡμεῖς».

Ἀρχ. Ἴδε Κύριε ὅτι θλίβομαι...
Δεῦρο δὴ πάτερ Ἡσαΐα, συνθρήνησον ἡμῖν.
Οὐαὶ ἡμῖν τοῖς ταλαιπώροις...

Ἔκδοσις τῶν λόγων τοῦ Ἀββᾶ Ἡσαΐου ἐγένετο ὑπὸ Αὐγουστίνου μοναχοῦ, ἐν Ἱεροσολύμοις.

60 (σ. 448). «Περὶ τοῦ τί ἐστιν αἵρεσις, καὶ ὅτι ἡ πλάνη πολύμορφος ἐστὶ καὶ λανθάνουσα τοὺς πολλοὺς λεληθότως, πολλοὶ καὶ ἐκ τῶν ἁγίων νόθα φρονήματα ἐδέξαντο, καὶ χάριτι Θεοῦ ὕστερον διωρθώθησαν».

Ἀρχ. Μὴ παραδράμωμεν ἐν Χριστῷ ἀδελφοί...

61 (σ. 454). «Τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, περὶ διακόνου Πασχασίου ἐναρέτου, ἐκ παρατροπῆς συμφρονήσαντος τῷ κακοδόξῳ πάπᾳ».

Ἀρχ. Ὅθεν οὐ παρὰ τούτου...

Ἔχει δὲ ἡ ἱστορία οὕτως μεταφρασθεῖσα εἰς ἁπλῆν φράσιν: Κάποιος διάκονος Πασχάσιος...

62 (σ. 459). «Ὅτι ἐκ τῶν συνεχῶν φιλονεικιῶν τῶν αἱρετικῶν, ἐσαφηνίσθησαν τὰ ὀρθὰ τῆς Ἐκκλησίας δόγματα».

Ἀρχ. Λέγει ὁ θεῖος πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ διάλογος...

63 (σ. 463). «Περὶ τῶν ὁρίων τῆς τοῦ Κυρίου ἐγέρσεως, μετὰ ϛ′ ὥραν νυκτὸς τοῦ Σαββάτου».

Ἀρχ. Κατ' αὐτὴν λοιπὸν τὴν ἔννοιαν...

64 (σ. 467). «Κεφάλαιον κατ' ἐρωταπόκρισιν. Πρόβλημα ἑνὸς ἱερέως ὅπερ ἐφρόνει καθὼς παρ' ἄλλων ἔμαθε καὶ λύσις τοῦ αὐτοῦ».

Ἀρχ. Τίνος ἕνεκεν ἐν τοῖς πολλοῖς...

65 (σ. 468) «Ὅτι πολλοὶ ἐξ ἁπλότητος καὶ ἀκακίας ἀπὸ αἱρετικοὺς πλανηθέντες ὕστερον ἐδιορθώθησαν».

Ἀρχ. Πολλοὶ τῶν ἁγίων ἐξ ἁπλότητος...

66 (σ. 469). «Λύσις τινῶν ἀποριῶν τῆς θείας γραφῆς».

Λύονται περιληπτικῶς τὰ ἑξῆς: «Περὶ τῶν ἑκουσίως ἁμαρτανόντων

μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας», ἡ «Σημαία τοῦ πλοίου, παρασήμῳ διοσκούροις», τὸ «Ἄχρις ἀππίου φόρου», περὶ «Σκιαρίων, τίνες ἦσαν» καὶ τὸ «Ὃν θέλει ἐλεεῖ ὁ Θεὸς (ἐλεεῖ), ὃν δὲ(ν) θέλει σκληρύνει». Καὶ ἐν τέλει τάδε: «Κακῶς ἤλλαξαν τὸ ἰδιόμελον τῆς λιτῆς Μεταμορφώσεως 'τὸ προήλιον σέλας' (τρισήλιον σέλας)· πρὸς γὰρ τὸν θεάνθρωπον Ἰησοῦν Χριστὸν λέγεται, καθὼς καὶ ὁ εἱρμὸς «ἡ τὸν πρὸ ἡλίου φωστῆρα», καὶ οὐχὶ εἰς τὴν μακαρίαν τρισυπόστατον Τριάδα».

67 (σ. 471). «Ἐκ τῆς ἐξηγήσεως Θεοδώρου τοῦ πτωχοῦ τοῦ εἱρμοῦ τῆς ε′ ᾠδῆς τῆς Μεταμορφώσεως».

Βλέπε «Ἑορτοδρόμιον Ἱερὸν» Νικοδήμου Ἁγιορείτου.

Ἕπονται δύο πρόσθετα φύλλα μεταξὺ τῶν σελίδων 472 - 473, ἐν οἷς ἀναγράφεται τὸ ἑξῆς:

«Ὑπόμνημα σῳζόμενον ἐν παλαιῷ χειρογράφῳ εὑρισκομένῳ ἐν τῷ κελλίῳ Σπανῶν καλουμένῳ πλησίον τῆς σκήτεως Καυσοκαλύβια· ἤτοι τοῦ ἁγίου Νείλου τοῦ Μυροβλύτου αὐτοχείρως γραφὲν παρὰ τοῦ ἰδίου ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου, καθιερωθὲν δὲ ἐν τῷ αὐτῷ μονηδρίῳ παρὰ τοῦ θείου αὐτοῦ κατὰ σάρκα Μακαρίου, ὡς ἐν τῇ αὐτοῦ διαθήκῃ ὁρᾶται σημειούμενον».

Διαλαμβάνει δὲ τὸ ἐν λόγῳ «ὑπόμνημα» τὰ κάτωθι ἐν περιλήψει: «Περὶ πλεονεξίας τοῦ Κάϊν. Πῶς ὁ Σὴθ ὠνομάσθη υἱὸς Θεοῦ. Περὶ Γιγάντων, θεῶν τῶν ἀσεβῶν. Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας. Περὶ τοῦ ναοῦ Σολομῶντος. Τί δηλοῖ τὸ ῥητὸν τῆς πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολῆς Παύλου: «Ἡμεῖς οἱ περιλειπόμενοι ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις». Καί, 'Ἑκάστου τὸ ἔργον τὸ πῦρ δοκιμάσει. Παύλου».

68 (σ. 473). «Κεφάλαια θεολογικὰ καὶ νηπτικὰ ἀναγκαῖα τοῖς μονάζουσιν. Κεφάλαιον πρῶτον. Περὶ ὑψηλῆς θεωρίας».

Ἀρχ. Ὁ Θεὸς ὠνομάσθη οὕτω Θεὸς ἀπὸ τοῦ θεωρεῖν τὰ πάντα...

69 (σ. 474). «Κεφάλαιον β′. Τί ἐστὶ γνῶσις καὶ πόσα σημαινόμενα ἔχει, καὶ εἰς πόσα μέρη μερίζεται».

Ἀρχ. Ἄλλο εἶναι ἡ θεωρία...

70 (σ. 478). «Κεφάλαιον τρίτον. Περὶ τῶν ὄντων· ὅτι τὸ ἓν καὶ μόνον κυρίως ὂν εἶναι ὁ Θεός. Τὰ δὲ λοιπὰ λεγόμενα ὄντα εἰσὶ ποιήματα αὐτὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ εἰς πόσα μερίζονται».

Εἶτα παρεμβάλλονται δύο πρόσθετα φύλλα ἄνευ ἀριθμῶν, ἐν οἷς σημειοῦται: «Ποῖον εἶναι τὸ κυρίως τριμερὲς τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸν θεῖον Γρηγόριον Παλαμᾶν, καὶ τὸ ἑνιαῖον τοῦ νοός, καὶ πῶς γίνεται τριττὸν καὶ μένον ἑνιαῖον».

Ἀρχ. Τὸ τριαδικὸν τῆς ὑπερουσίου θεότητος...

Μεθ' ὃ ἄρχεται τὸ διαληφθὲν γ′ κεφάλαιον:

Ὄντα λέγονται ὅλα τὰ ποιήματα...

71 (σ. 479). «Κεφάλαιον τέταρτον. Ὅτι ἡ θεϊκὴ ἡ οὐσία εἶναι ἀμέθεκτος· καὶ ὅτι οἱ ἅγιοι τῆς θείας ἐνεργείας καὶ χάριτος μετέχουσιν, καὶ ὅτι αἱ θεῖαι ἐνέργειαι ὑπάρχουσιν ἄκτιστοι καὶ αὐταί· καὶ ὅτι ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δίδοται, καὶ οὐχὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ».

Ἀρχ. Αὐτὸ τὸ ὄντος ὄν...

72 (σ. 481). «Κεφάλαιον ε΄. Ὅτι οἱ Ἄγγελοι εἰσὶ δεκτικοὶ ἀγαθότητος καὶ κακίας, στοιχειούμενοι τῷ θείῳ φόβῳ καὶ σύνθετοι, ῥυθμιζόμενοι πρὸς ἀτρεψίαν».

Ἀρχ. Ἡ φύσις τῶν ἁγίων ἀγγέλων...

73 (σ. 485). «Κεφάλαιον ἕκτον, ὅτι ἡ πνευματικὴ γνῶσις, καὶ οἱ θησαυροὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κρύπτονται ἐν τῷ γράμματι τῶν θείων Γραφῶν, καὶ οὐ φανεροῦται τοῖς πᾶσιν, εἰμὴ τοῖς ἀξιωθεῖσι τῆς χάριτος τοῦ Παναγίου Πνεύματος γνωστῶς ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς, παρ' οὗ φωτιζόμενοι τὸν νοῦν δύνανται τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς».

Ἀρχ. Ἡ πνευματικὴ γνῶσις...

Οὗτος ὁ λόγος εἶναι ὁ μθ΄ Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου.

74 (σ. 489). «Κεφάλαιον η΄. Διὰ τοὺς φοιτῶντας εἰς τὴν μάθησιν τῆς ἔξωθεν σοφίας ἢ καὶ τῆς ἔσωθεν ἄνευ ταπεινοφροσύνης, ὅτι οὐ δίδοται αὐτοῖς ἡ γνῶσις τῶν θείων μυστηρίων, καὶ ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος τοῦ κρυπτομένου ἐν τῷ γράμματι τῶν Γραφῶν».

Ἀρχ. Οἱ τῆς ἔξωθι ἠπατημένης...

75 (σ. 490). «Ἔννατον Κεφάλαιον. Τί ἐστὶ μελέτη καὶ τὸ τί δηλοῖ».

Ἀρχ. Ἡ μελέτη λεγομένη...

76 (σ. 491). Κεφάλαιον δέκατον. Τί ἐστὶ πρᾶξις. Καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς Πατέρας τί σημαδεύει».

Ἀρχ. Πρᾶξις ἥτις ἐστὶ τῆς θεωρίας ἐπίβασις...

77 (σ. 494). «Κεφάλαιον ια΄. Ποία εἶναι ἡ σαρκικὴ πολιτεία, καὶ ποῖοι ζῶσι σαρκικῶς, ποῖοι ψυχικῶς, καὶ ποῖοι πνευματικῶς».

Ἀρχ. Εἰς τρία μερίζεται...

78 (σ. 496). «Κεφάλαιον ιβ΄, ὅτι τρεῖς τάξεις καὶ ὁδοὶ εἶναι, αἱ περιπατοῦσαι τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, καὶ τὴν ἐκκλίνουσαν ὑψηλά, καὶ πρὸς τὰ κάτω· ἤτοι ὁποῦ περιπατεῖ ὁ νοῦς καὶ θεωρεῖ κατὰ φύσιν, ὑπὲρ φύσιν, καὶ παρὰ φύσιν».

Ἀρχ. Ὁ θεῖος Κάλλιστος Καταφυγιώτης καλούμενος...

79 (σ. 497). «Κεφάλαιον ιγ΄, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἁπλοῦς, καὶ ἔχει φυσικὰ τὸ ἑνιαῖον».

Ἀρχ. Ὁ νοῦς καθὼς ὁποῦ εἶναι...

Καὶ ἐξηγεῖται ποῖον τὸ ἑνιαῖον καὶ ποῖον τὸ τριαδικὸν τοῦ νοός, ποῖοι γνωστικοὶ κλπ.

80 (σ. 498). «Κεφάλαιον ιδ΄. Περὶ νήψεως, προσοχῆς καὶ φυλακῆς καρδίας».

Περιέχει λεπτομερείας περὶ τῶν ἐν τῇ προσευχῇ κινήσεων τοῦ νοός, εὐθείας, κυκλικῆς καὶ ἑλικοειδοῦς, μετὰ σχετικῶν διαγραμμάτων, καὶ περὶ ἄλλων συναφῶν ζητημάτων.

81 (σ. 501). «Κεφάλαιον ιε΄. Περὶ προορατικοῦ χαρίσματος, καὶ διορατικοῦ διακρίσεως· ποῖαι εἰσὶ καὶ εἰς ποίους δίδονται. Καὶ πρῶτον τί ἐστὶ διόρασις· ἤτοι διορατικόν».

Ἀρχ. Διόρασις εἶναι...

82 (σ. 502). «Κεφάλαιον ιϛ΄. Περὶ διαφορᾶς ἡσυχίας, ἤτοι νοερᾶς καὶ σωματικῆς, καὶ ποίαν ἀπὸ τὰς δύω οἱ θεῖοι Πατέρες καλοῦσιν ἡσυχίαν».

Ἀρχ. Ἡσυχίαν νοοῦσιν οἱ θεῖοι Πατέρες...

83 (αὐτόθι) «Κεφάλαιον ιζ΄. Περὶ τῆς κινήσεως τῆς σατανικῆς τῶν ὑπογαστρίων, καὶ πῶς οἱ ἀπὸ οἰήσεως φερόμενοι, καὶ νοερῶς δοκοῦντες εὔχεσθαι, ἔρχονται εἰς ῥεῦσιν ἀθλίως ἐνεργούμενοι ἀπὸ τὸν πονηρόν, ἔξυπνοι ὄντες καὶ ἐν ἐπιπλάστῳ εὐχῆς προσχήματι».

Ἀρχ. Ὁ θεῖος πατὴρ ἡμῶν Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης...

84 (σ. 504). «Κεφάλαιον ιη΄. Πῶς νὰ κρατῇς τὴν ἀναπνοὴν τοῦ νοὸς καὶ τοῦ στόματος εἰς τὴν προσοχὴν τῆς εὐχῆς, καὶ οὐχὶ τῆς ῥινός, ἵνα μὴ βλαφθῇς».

Ἀρχ. Λέγει καὶ τοῦτο ὁ αὐτὸς θεῖος Γρηγόριος...

Ἕπονται τινὰ ἀναφορικῶς περὶ τῆς εὐχῆς.

85 (σ. 506). «Κεφάλαιον ιθ΄, ὅτι ὁ Ἀδὰμ εὑρισκόμενος εἰς τὸν αἰσθητὸν παράδεισον, ἀπελάμβανεν ἀπόλαυσιν θεωριῶν τοῦ νοητοῦ παραδείσου».

Ἀρχ. Ὅταν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις...

86 (σ. 508). «Κεφάλαιον εἰκοστόν. Περὶ τοῦ πόσον χρόνον ἔμεινεν ὁ Ἀδὰμ ἐν Ἐδέμ, κατὰ τὴν γνώμην Καισαρίου ἀδελφοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου».

Ἀρχ. Πολλοὶ τῶν ἱστορούντων...

Περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ὅρα καὶ ἅγ. Νεόφυτον Ἔγκλειστον, οὗτινος τὸ ἐκδοθὲν βιβλίον φέρει τὸν ἑξῆς τίτλον: «Ἅγιος Νεόφυτος ὁ Ἔγκλειστος, ὑπὸ Ἰωάννου Χατζηϊωάννου, Ἀλεξάνδρεια 1912».

87 (σ. 510). «Κεφάλαιον εἰκοστὸν πρῶτον, ὅτι ἡ δυὰς εὑρίσκεται μαχομένη μὲ τὴν ὕλην καθ' ἑαυτήν, διακριθεῖσα ἐκ τῆς παραβάσεως τοῦ Ἀδάμ».

Ἀρχ. Ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν λογισμῶν...

88 (σ. 511). «Κεφάλαιον κβ΄. Τί σημαδεύει τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ ὁποῦ σφραγιζόμεθα, καὶ πῶς πρέπει νὰ γίνεται· καὶ τί σημαίνουσιν αἱ μετάνοιαι μικραί τε καὶ μεγάλαι».

Ἀρχ. Ὁ μὲν σταυρός...

Καὶ ἐπεξηγεῖται τί δηλοῖ δικαιοσύνη, καὶ πόσαι εἰσὶν αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς.

89 (σ. 514). «Κεφάλαιον εἰκοστὸν τρίτον. Περὶ τάξεως, ὕμνου καὶ εὐτα-

ξίας τῶν ἐπουρανίων νοερῶν ἀΰλων δυνάμεων ἀσωμάτων, καὶ ὅτι τῷ φόβῳ Κυρίου στοιχειούμενοι ἵστανται ἄχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, ὁλοκλήρου σώματος τῆς Ἐκκλησίας· ὅτι καὶ αὐτοὶ οὐκ ἔλαβον τὸ τέλειον περιμένοντες τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ χοροῦ τῶν ἁγίων, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι».

Ἀρχ. Ἡ ἄναρχος καὶ ἄπειρος φύσις...

Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ λέγει καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ Προσκομιδῇ μερίδος τῶν Ἀσωμάτων.

90 (σ. 518). «Κεφάλαιον εἰκοστὸν τέταρτον. Περὶ τῆς μεθόδου τῆς νήψεως καὶ προσοχῆς τῶν ἱερῶς ἡσυχαζόντων. Νικηφόρου μονάζοντος ἁγιορείτου».

Ἀρχ. Τὴν μὲν προσοχὴν τινές...

Ἕπεται ἑρμηνεία τῆς ὡς ἄνω μεθόδου καὶ ἀνάλογα πρὸς τοῦτο τεμάχια ἐκ τῶν ἀσκητικῶν λόγων Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου καὶ Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου, ἐκδεδομένων ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ», ὡς καὶ ἡ μέθοδος τοῦ ὁσίου Νικηφόρου.

91 (σ. 534). «Ἐγκώμιον εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωόν (;) (= ζωοποιὸν) σταυρόν, τῆς παγκοσμίου ἑορτῆς τῆς ὑψώσεως, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ».

Προτάσσονται εἴκοσι στίχοι ἀρχόμενοι οὕτω:

«Σήμερον ἐκ γῆς παρ' εὐσεβῶν ἀνάκτων...

. . . .

Τέλος: Καὶ κραταίωμα, καὶ ὅπερ ὁ Θεὸς ἤχθη».

Ἀρχὴ ἐγκωμίου: Σταυροῦ πανήγυριν ἄγομεν...

Μεθ' οὗ συνάπτεται σημείωσίς τις, δι' ἧς κατακυροῦται ὑπὸ τοῦ ἁγ. Πέτρου Ἀλεξανδρείας ἡ αὐθεντία τῆς συγγραφῆς τοῦ Εὐαγγελίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, καὶ τῆς α' καθολικῆς ἐπιστολῆς αὐτοῦ.

92 (σ. 543). «Λόγος περὶ νήψεως, προσοχῆς νοός, καὶ νοερᾶς προσευχῆς, ἐπιστημονικῶς καὶ ἁπλανῶς, πρὸς τοὺς ἱερῶς μονάζοντας».

Ἀρχ. Μὲ τὸν παρόντα λόγον...

93 (σ. 553). «Ὑπόμνημα χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον, περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος».

Ἀρχ. Λέγουν οἱ λατίνοι...

Προσάγονται διάφορα παραδείγματα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, οἷς ἀκολουθεῖ χαρτίνη τις εἰκών, λιθογραφία, φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ὄψεως τὸν ἅγ. Πέτρον τὸν Ἀθωνίτην, ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας τὸν ἅγ. Ὀνούφριον τὸν Αἰγύπτιον.

Κατόπιν τούτων, μεταξὺ τῶν σελ. 560 - 561 ὑπάρχουν 4 φύλλα πρόσθετα περιέχοντα τάδε:

«Ἀντίρρησις πρὸς τοὺς φιλονικοῦντας νεοφωτίστους εἰς τὴν ῥῆσιν τῆς ἱερᾶς ἐν τῇ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα ἀναγινωσκομένης Κατηχήσεως, ἤτοι τό: Ἀγίας

'Νηστεύσαντες καὶ μὴ νηστεύσαντες, εὐφράνθητε σήμερον', ἀνατρέποντες τὸν τοῦ ἱεροῦ Χρυσορρήμονος νοῦν πρὸς τὴν ἑαυτῶν παράνομον κατάλυσιν τῆς ἀμώμου νηστείας, ὄντες αὐτοκατάκριτοι, καὶ διὰ τῆς λύσεως τῆς ἀποστολικῶς παραδεδομένης νηστείας, μετὰ τῶν θεοκτόνων Ἰουδαίων παρὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων καταταττόμενοι, καὶ σὺν ἐκείνοις κατακρινόμενοι».

Καὶ ἕπονται αἱ σχετικαὶ τῇ ἐπιγραφῇ ἀποδείξεις.

94 (σ. 561). «Ὅτι ὁ ἱερὸς ναός, ἡ ἐκκλησία, φέρει εἰκόνα τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ παντὸς κόσμου, τῆς ἄνω δηλαδὴ καὶ κάτω Ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν καὶ ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία...

Μεθ' ὃ φύλλον ἄνευ ἀριθμοῦ περιέχον «Τοῦ ὁσίου Διονυσίου μονάζοντος Περὶ αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ κόσμου ὑπόμνημα», οὗ ἡ ἀρχὴ «Ὁ ἄνθρωπος φαίνεται». Ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας ὄψεως φέρει ἰχνογραφίαν ἀνθρώπου μὲ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν: «Ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ ἀνθρώπου εἰκόνα φέρει τοῦ νοητοῦ καὶ αἰσθητοῦ κόσμου, ἔχοντος τοῦ μὲν ὁρατοῦ κόσμου τὸ αἰσθητὸν σῶμα, τοῦ δὲ νοητοῦ τὴν ἀθάνατον ψυχήν». Ἐν δὲ τῷ ἀμέσως φύλλῳ σελ. 563 - 564 φέρονται ἐπεξηγηματικαὶ μαρτυρίαι τῆς διαληφθείσης ἰχνογραφίας καὶ ἄλλα τινὰ συνᾴδοντα τῷ ταύτης σκοπῷ.

95 (σ. 565). «Περὶ τοῦ τόπου τῆς καρδίας καὶ τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων: θυμικοῦ, ἐπιθυμητικοῦ καὶ λογιστικοῦ».

Ἀρχ. Τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου...

96 (σ. 567). «Περὶ τῆς νήψεως, ἐγρηγόρσεως, προσοχῆς, τηρήσεως νοός, καρδιακῆς φυλακῆς καὶ προσευχῆς νοερᾶς, πόθεν ἔλαβον τὴν ὀνομασίαν ταύτην, καὶ ποῖοι εἰσὶν οἱ πρῶτοι τούτων ἐφευρεταί. Ἀπολογία. Ἀντιρρητικόν».

Ἀρχ. Ὅλαι αὗται αἱ προσηγορίαι...

Ἕπονται ἐν τῇ δευτέρᾳ προσόψει δύο σχετικὰ διαγράμματα.

97 (σ. 569). «Πῶς κατορθοῦται ἡ νοερὰ ἡσυχία καὶ ἡ καθαρὰ προσευχή. Κλῖμαξ Θεοφάνους μοναχοῦ. Καὶ ἑρμηνεία αὐτῆς».

Ἡ κλῖμαξ αὕτη εἶναι ἡ γνωστὴ ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ τοῦ Θεοφάνους, μετὰ πεπλατυμένης ἐνταῦθα ἑρμηνείας.

98 (σ. 573). «Περὶ διαφορᾶς σωματικῆς, ψυχικῆς καὶ νοερᾶς προσευχῆς· καὶ πρὸς τοὺς ἀνατρέποντας τὸ η' κεφάλαιον Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, καὶ κωλύοντας τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ μὴ βαλλεῖν ἀρχὴν εἰς τὸ ἔργον τῆς πρακτικῆς ἐργασίας τῆς νήψεως τοῦ νοὸς καὶ νοερᾶς προσευχῆς, ἵνα μὴ τάχα πλανηθῶσιν».

Ἀρχ. Τρεῖς τρόποι προσευχῆς...

Ἕπονται ἐκ τῶν κεφ. Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου τὸ ε', ς', ζ', η' ἐν παραφράσει μετὰ τῶν καταλλήλων διὰ τὴν ὑπόθεσιν ἐνστάσεων καὶ τοῦ θ' κεφ. τοῦ αὐτοῦ ἁγίου. Τούτοις προστίθενται ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ ἀσκητικῶν λόγων τῶν ὁσίων Διαδόχου, Μάρκου ἀσκητοῦ, Νείλου,

Ἐφραὶμ Σύρου, ἀββᾶ Ἡσυχίου, ἀββᾶ Ἡσαΐου, Θαλασσίου, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ Συμεὼν τοῦ εὐλαβοῦς, παρεμφερῆ πάντα πρὸς τὰ ἀνωτέρω· καὶ ταῦτα ἐπισφραγίζουσι «κεφάλαια τινὰ» ἕτερα ἁπλοποιημένα «τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἡσυχίου πρεσβυτέρου τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἁγίας Ἐκκλησίας, ἀκμάσαντος ἐν ἔτει τετρακοσιοστῷ, ἐπὶ τῆς βασιλείας Θεοδοσίου τοῦ νέου». Βλ. Φιλοκαλίαν.

99 (σ. 585). «Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νικήτα τοῦ Στηθάτου, πρεσβυτέρου μονῆς τῶν Στουδίων, διήγησις θεωριῶν καὶ ἀποκαλύψεων ὡς ἐκ προσώπου ἄλλου τινὸς χάριν ταπεινώσεως».

Ἀρχ. Ἐδιηγήθη εἷς τῶν σπουδαίων...

Ἕπονται ἕτεραι ἑπτὰ διηγήσεις διαφόρων θεωριῶν μετὰ τῶν «λύσεων» αὐτῶν καὶ «Σημείωσις πρὸς ὑπόμνησιν ἀναγκαία».

100 (σ. 594). «Στίχοι πρὸς τὸν ἅγιον ἄγγελον, τὸν φύλακα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου».

Ἀρχ. Πρώτου φάους ὢν δεύτερον θεῖον σέλας...

. . . .

Τέλος: Μετουσία λάβοιμι κἂν οὐκ οὐσία.

Εἶθ' οὕτως ἡ ἑρμηνεία αὐτῶν.

Ἀρχ. Πρῶτον καὶ ἄπειρον φῶς...

Εὕρηνται ἐν Φιλοκαλίᾳ.

101 (σ. 596). «Ἐπίλογος μετ' ἐπαναλήψεως τῆς πραγματείας τοῦ πόνου τῆς παρούσης Ἱερᾶς Βίβλου».

Ἀρχ. Ἀναγκαῖον εἶναι...

102 (σ. 599). «Ἐπανάληψις διαφορᾶς ἡμερονυκτίου καὶ νυκτημέρου».

Ἀρχ. Ἡ ψυχή μου πονεῖ...

103 (σ. 610). «Περὶ Ἰωάννου τοῦ Εὐκρατᾶ καὶ Σωφρονίου τοῦ σοφιστοῦ».

Ἀρχ. Οὗτοι οἱ ἀείμνηστοι...

104 (σ. 611). «Διηγήσαντο καὶ ἔγραψαν ἡμῖν Ἰωάννης ὁ εὐκρατᾶς καὶ Σωφρόνιος ὁ σοφιστὴς λέγοντες».

Ἀρχ. Ὅτι ἀπελθόντες...

105 (σ. 618). «Ἐπιστροφὴ πρὸς τοὺς ἀναγνώστας. Διὰ ὅσους πλανῶνται τὴν σήμερον ἀπερισκέπτως καὶ σφετερίζονται τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης· καὶ τῇ τῶν λουθήρων δυσσεβείᾳ ἀνεπαισθήτως συναπαγομένους».

Ἀρχ. Ὁρᾷς ἀδελφὲ ὁποίαν...

106 (σ. 627). «Ἀνακεφαλαίωσις τοῦ αὐτοῦ, καὶ προτροπὴ πρὸς ζῆλον εὐσεβείας καὶ τήρησιν τῶν ἅπαξ παραδοθέντων ἄνωθεν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδόσεων, εἰς τοὺς ἀναγινώσκοντας φιλευσεβεῖς».

Ἀρχ. Παρακαλῶ ἐν Χριστῷ ἀδελφοί...

107 (σ. 631). «Περὶ τῆς παρὰ τοῦ ἁγίου Φιλοθέου συνταχθείσης ἀκολουθίας τῶν Πατέρων τῆς Τετάρτης Συνόδου, ὅτι ἐστὶ ἀρίστη καὶ μὴ καταλιμπάνεσθαι».

Ἀρχ. Καὶ τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον...

108 (σ. 633). «Ἐπιστολὴ Κοσμᾶ διδασκάλου Κεφαληναίου διαπύρου ζηλωτοῦ τῆς εὐσεβείας, ἣν ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἐν Ἄθῳ οἰκοῦντας πρὸς στηριγμὸν τῆς εὐσεβείας».

Ἀρχ. Πανοσιώτατε καὶ σεβάσμιε πάτερ,

Διηύθυνα κατὰ καιροὺς πρὸς τὴν ὑμετέραν πανοσιότητα διαφόρους ἐπιστολάς...

Τέλος: Ἐν Πάτραις τῇ 25 Ἰουνίου 1846.

Τῆς ὑμετέρας πανοσιότητος

Ταπεινὸς καὶ ἐλάχιστος ἐν Κυρίῳ δοῦλος

Κοσμᾶς Φλαμιᾶτος.

«Ὑπόμνημα εἰς τὸν βίον αὐτοῦ».

Ἀρχ. Οὗτος ὁ Κοσμᾶς ἐκ τῆς νήσου Κεφαληνίας καταγόμενος...

109 (σ. 635). «Ὑπόμνημα ἀναγκαῖον πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν, ὅτι τὸ βιβλίον «Γυμνάσματα πνευματικὰ» καλούμενον, καὶ τὸ «Περὶ μιμήσεως Χριστοῦ» εἰσὶ λατίνων δυτικῶν ποιήματα, ὡς εἰς τὰ βιβλία Μελετίου Ἀθηνῶν Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας φαίνεται, ἵνα μὴ πλανῶνται οἱ τὰ βάθη τοῦ σατανᾶ μὴ εἰδότες εὐσεβεῖς».

Ἀρχ. Μὴ θαυμάσῃς ἀγαπητέ...

Ὁ συγγραφεὺς ὁρμᾶται ἐξ ἐμπαθοῦς μᾶλλον διαθέσεως ἐναντίον τοῦ ἀοιδίμου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, οὗ τὸ κλέος ἔσται ἀΐδιον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ συνεπῶς ὅσα γράφει κατὰ τῶν «Πνευματικῶν γυμνασμάτων» οἴκοθεν ἀνατρέπονται.

110 (σ. 639). «Πόθεν ἔλαβεν αἰτίαν τῆς καθημερινῆς μεταλήψεως ὁ ἐξ ἰουδαίων Νεόφυτος καὶ ἐνέσπειρεν αὐτὴν εἰς τοὺς ὀπαδούς του».

Ἀρχ. Κατὰ τὸ 1200 ἔτος, ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ...

Καὶ ταῦτα παρανόησις.

111 (σ. 641). «Περι σχηματιστῶν (;) ῥώσσων ῥασκολνίκων καλουμένων».

Ἀρχ. Κάποιος μοναχὸς ῥῶσσος...

112 (σ. 647). «Θεωρία φοβερὰ καὶ θαυμάσιος ἀλλὰ καὶ ἀληθεστάτη, τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεῶνος τοῦ θαυμαστορείτου».

Ἀρχ. Ἰδοὺ δὴ μυστήριον...

Μεταξὺ τῶν σελ. 642 - 647 ἔχουν ἀφαιρεθῆ δύο φύλλα.

113 (σ. 649). «Ἀναστασίου Σιναΐτου ἀπόκρισις εἰς τό: Καὶ δώσω ὑμῖν ἄρχοντας κατὰ τὰς καρδίας ὑμῶν».

Ἀρχ. Τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος...

Κατ' ἐρωταπόκρισιν, ᾗ συνάπτεται «Ἕτερον ὅμοιον Ὀλυμπιοδώρου», καί τινες ἱστορικαὶ σημειώσεις ἐκ διαφόρων εἰλημμέναι.

114 (σ. 652). «Περὶ σχισματιστῶν αἱρετικῶν ἐν Ρωσσίᾳ ἀναφανέντων ῥασκολνίκων λεγομένων».

Ἀρχ. Ἱερεύς τις τῆς Μόσχηβας (Μόσχοβας)...

115 (σ. 653). «Περὶ τοῦ βιβλίου καλουμένου Μιμήσεως Χριστοῦ τίνος σύνθεμα καὶ ποίημα ὑπάρχει».

Ἀρχ. Κατὰ τὸν γεωγράφον Μελέτιον...

116 (σ. 655). «Ὑπόμνημα εἰς τοὺς τρεῖς ἱεροὺς προφήτας, Ἰωνᾶν, Ἀββακοὺμ καὶ Ἱερεμίαν, συλλεχθὲν ἀκριβῶς ἐκ τῆς παλαιᾶς θείας γραφῆς».

Ἀρχ. Ὀφείλομεν οἱ πιστοί...

Ἐν τῷ ὑπομνήματι εὕρηται καὶ περιληπτικὴ «Περιγραφὴ τοῦ Εὐφράτου καὶ Τίγρεως ποταμῶν».

117 (σ. 671). «Περὶ τοῦ πῶς ὁ προφήτης Ἱερεμίας ἔκρυψε τὴν Κιβωτὸν τῆς διαθήκης Κυρίου καὶ τὰ λοιπὰ ἱερὰ τοῦ ναοῦ σκεύη».

Ἀρχ. Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον...

118 (σ. 673). «Ὑπόμνημα εἰς τὸ ὅτι ὁ Μωϋσῆς πρῶτον ἀπ' εὐθείας, καὶ δεύτερον πλαγίως σταυροειδῶς ἔτυψε τὴν θάλασσαν οὐ μόνον ἐξ εἰκασμοῦ τοῦτο λέγομεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ θεία γραφὴ τὸ λέγει σαφέστατα».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ ὁ συγγραφεύς...

Ὅρα Ἑορτοδρόμιον, σελ. 4-5.

119 (σ. 675). «Ὑπόμνημα ἐκ τοῦ τρίτου τόμου τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, Ἐκ τῶν τοῦ Χωνιάτου, σελ. 436, ἐν ἔτει 1338».

Ἀρχ. Ἐφανερώθησαν εἰς τὸ ὄρος τοῦ Ἄθω...

120 (σ. 676). «Πόθεν ὁ ἐξ ἰουδαίων Νεόφυτος ἐξεῦρε τὸ περὶ καθ' ἡμέραν ἀνυποστόλως κοινωνεῖν τῶν μυστηρίων, καὶ διεσπάρη εἰς πολλούς, τὴν ἀφορμὴν ἐκ τῶν τῆδε λαβών».

Ἀρχ. Κατὰ τὸ 1200...

Πρβλ. σελ. 639. Ἀνάγνωθι καὶ τὸ περὶ συνεχοῦς μεταλήψεως ποιημάτιον ἁγ. Μακαρίου Κορίνθου.

121 (σ. 679). «Ἀπόδειξις περὶ τοῦ τέρρερε τί δηλοῖ, καὶ τοῦ ἄνα νές: ἤτοι ἄναξ· καὶ ποῖοι εἰσὶν οἱ εὑρεταὶ τῶν ἤχων».

Ἀρχ. Ἐν ἔτει χιλιοστῷ ἑξακοσιοστῷ...

Ἐκτίθησιν ἀναφορικῶς τὰ περὶ τῶν ἤχων καὶ περὶ τῆς συντάξεως τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγ. Σάββα· εἶθ' οὕτως ἀναγράφει τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὑμνογράφους, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα μόνον ἀντιγράφω, ὡς ἔχουσι καταταχθῆ ἐν τῷ Κώδικι:

Ἀνατόλιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
Ῥωμανὸς διάκονος ὁ Μελῳδός.
Συμεὼν ὁ Θαυμαστορείτης.
Σωφρόνιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων.
Ἀνδρέας Ἱεροσολυμίτης.

Ἰωάννης Δαμασκηνός.
Κοσμᾶς ὁ Μαϊουμᾶ.
Ἰωσὴφ ὁ Ὑμνογράφος.
Θεοφάνης ὁ Γραπτός.
Θεόδωρος ὁ Στουδίτης.
Στέφανος Ἁγιοπολίτης.
Μητροφάνης Σμύρνης.
Παῦλος ὁ Ξηροποταμηνός.
Λέων ὁ Σοφός.
Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος.
Βασίλειος ὁ Πηγειώτης.
Κυπριανός.
Γεώργιος Σικελιώτης.
Εἰκασία μοναχή.
Γεώργιος Νικομηδείας.
Ἐφραὶμ Καρίας.
Ἀνδρέας ὁ τυφλός.
Λέων ὁ Μαΐστωρ (ὁ ἀνωτέρω διαληφθεὶς σοφός).
Χριστοφόρος Πρωτασικρίτης.
Ἰουστῖνος Ποιητής.
Γεώργιος ἕτερος ποιητής.
Φιλόθεος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
Ἰωάννης Εὐγενικός.
Ἰωάννης Εὐχαΐτων.

Ἐν τέλει τάδε: «Οὗτοι οἱ ποιηταὶ διέλαμψαν πρὸ τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως. Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνεφάνησαν καὶ νεώτεροι διαφόρους ἀκολουθίας παλαιῶν καὶ νέων ἁγίων ἀκολουθίας καὶ ὑπομνήματα συνθέσαντες· καὶ ταῦτα μὲν οὕτω».

Ὁ κατάλογος εἶναι ἐλλιπέστατος, διότι παρελείφθησαν ἐκ μὲν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν πλεῖστοι, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων πάντες. Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὑμνογράφων ἠσχολήθη ἐπισταμένως ὁ πρώην Λεοντοπόλεως Σωφρόνιος Εὐστρατιάδης, ὅστις ἔχει συντάξει λεπτομερῆ κατάλογον ἢ μᾶλλον σαφῆ περιγραφὴν ἑνὸς ἑκάστου, καὶ τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐκδώσῃ. Πρὸ τούτου ἐξετύπωσε Μέγα Εἱρμολόγιον, περιέχον πάντας σχεδὸν τοὺς εἱρμούς, γνωστοὺς καὶ ἀγνώστους, φέροντας τὰ ὀνόματα τῶν ποιητῶν αὐτῶν, καὶ ἄλλας πραγματείας περὶ διαφόρων ποιητῶν, οἷον Δαμασκηνοῦ, Ἰωάννου Εὐχαΐτων, Ἀνδρέου Τυφλοῦ, Θεοδώρου Στουδίτου, δημοσιευθείσας ἐν διαφόροις περιοδικοῖς, «Νέα Σιών», «Ῥωμανὸς ὁ Μελῳδὸς» καὶ εἰς μικρὰ τεύχη.

122 (σ. 691). «Στίχοι εἰς τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον Μαρίαν κατὰ ἀλφάβητον».

Ἀρχ. Ἆσμα ᾀσμάτων Δέσποινα Θεόνυμφε Μαρία
χαῖρε ἀγγέλων καὶ βροτῶν δόξα καὶ θυμηδία...
Τέλος: Ὦ ῥοδοδάκτυλε αὐγή, λαμπρὰ καὶ σεβασμία,
χαῖρε ἡλίου νοητοῦ μήτηρ ὑπεραγία.

123 (σ. 693). «Μαρτύριον ὑπερθαύμαστον τοῦ ἁγίου ἐνδόξου νεομάρτυρος Ἀναστασίου, ἀθλήσαντος ἐν Ἠπείρῳ κατὰ τὸ ,αψν' ἔτος, ὡς συμβάλλοντος εἰς τὴν παροῦσαν πραγματείαν».

Ἀρχ. Ὁ λαμπρὸς οὗτος ἀριστεύς...

124 (σ. 703). «Ἡ θαυμάσιος ὀπτασία ἣν εἶδεν ὁ ἐξ ἰσμαηλιτῶν Δανιὴλ μοναχὸς ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἐν ἔτει ,αψξδ', Νοεμβρίου ιδ', ὁ καὶ ἱερομόναχος ὕστερον γενόμενος».

Ἀρχ. Ἐγὼ ὁ ἐν μοναχοῖς ἐλάχιστος Δανιήλ...

Ἐν τέλει ἕπονται δύο σχετικαὶ σημειώσεις.

Τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγ. Ἀναστασίου καὶ τὴν ὀπτασίαν τοῦ Δανιὴλ ἐξετύπωσεν ὁ Δουκάκης. (Ἴδε ἀριθ. 37 περιγραφῆς Κώδικος).

125 (σ. 713). «Τῇ Δευτέρᾳ τοῦ Θωμᾶ, ἄθλησις τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίου».

Ὑπάρχει ἑορτάσιμος ἀκολουθία μετὰ κανόνος εἰς ἦχον α', «Ἀναστάσεως ἡμέρα».

Ἀρχ. Ἀγαλλόμενοι ἐνθέως...

Ἐν τέλει τῆς ἀκολουθίας εὕρηνται στίχοι τινὲς ἐκ τῶν χρησμῶν Λέοντος τοῦ Σοφοῦ καὶ Ταρασίου Κωνσταντινουπόλεως.

126 (σ. 722). «Στηλίτευσις τῆς Μωαμεθανικῆς κακοπιστίας».

Ἀρχ. Ὁ ἀντίθεος Μωάμεθ...

Ἐπισυνάπτονται καὶ τριάκοντα στίχοι στηλιτευτικοὶ διαφόρων αἱρέσεων καὶ καινοτομιῶν, καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πάπα, μεθ' οὓς «Τέλος τοῦ πρώτου τόμου τριωνύμου ψυχωφελοῦς βίβλου ἀπαλλαγῆς».

Εἶτα τοῦ β' τόμου προτάσσεται εἰκὼν χαρτίνη, λιθογραφία, τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου, μεθ' ἣν τάδε:

«Τόμος τῆς βίβλου δεύτερος
τὰ ἐλλείποντα φέρον
Βίβλου σεπτῆς Ἀπαλλαγῆς
Δογματικῆς πανόπλου.

Τοῦ θεσπεσίου πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας.

Ἀρχομένης ἐκ τοῦ θαυμασίου βίου καὶ διαλέξεως μετὰ Ἐρβὰν ἰουδαίου εἰς πεζὴν φρᾶσιν μεταφρασθέντων καὶ ἑτέρων ἁγίων. Μετὰ καὶ ἄλλων ἐπωφελῶν διαφόρων πρὸς τὴν παροῦσαν ἐποχὴν καὶ χρόνον συντεινόντων ὡς εἰς τὸν πίνακα φαίνεται, ὧν ὁ ἐπιμελῶς ἐν εὐσεβεῖ φρονήματι ἀναγινώσκων, ὠφεληθήσεται μεγάλως. Οὐκ εἰς εὐφραδίαν, οὐδ' εἰς κομψότητα ἀποβλέπων, ἀλλ' εἰς μόνην ψυχῶν εὐσεβῶν ὠφέλειαν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ ,αωμζ' (1847). Ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω».

Ἐν τῷ παραφύλλῳ τάδε: «Περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ βίου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας».

Ἀρχ. Ὁ μακάριος προτέριος πάπας Ἀλεξανδρείας...

127 (σ. 1). «Δεκεμβρίου ιθ' μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας τοῦ σημειοφου (ἴσως σημειοφόρου)».

Ἕπεται ἀκολουθία πλήρης εἰς τὸν ἅγιον μεθ' ἑνὸς κανόνος ἄνευ ἀκροστιχίδος εἰς ἦχον πλ. δ', «Ἡ κεκομμένη τὴν ἄτομον». Ὁ κανὼν καὶ πᾶσα σχεδὸν ἡ ἀκολουθία εἶναι κρᾶμα συλλεχθεῖσα ἐξ ἄλλων.

Εἶτα ἀκολουθοῦν τρία φύλλα ἄνευ σελίδων. Τὸ ἓν ἄγραφον καὶ τὰ ἕτερα δύο φέροντα προσωπογραφίας τοῦ ἁγ. Γρηγεντίου.

128 (σ. 15). «Βίος ἔνθεος καὶ ἐξαίσια ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας, τοῦ σημειοφόρου, μεταφρασθεὶς ἐκ τῆς ἑλληνίδος φωνῆς εἰς ἁπλῆν κοινὴν φράσιν. Συγγραφεὶς παρὰ τοῦ σχολαστικοῦ Παλλαδίου· ὃν πάπας προτέριος δέδωκε βοηθὸν τῷ ἁγίῳ ἀπιόντι εἰς Αἰθιοπίαν».

Ἀρχ. Βίον ἀσκητικὸν ἀγαπητοί...

Ὁ βίος εἶναι διεξοδικώτατος, ᾧ συνάπτεται σχετική τις ὑποσημείωσις ἐν τέλει· τούτου περίληψιν ἐδημοσίευσεν ὁ μακαρίτης Δουκάκης ἐν τῷ Συναξαριστῇ Δεκεμβρίου, οὗ ἡ ἀρχή: «Οὗτος ἦτο ἀπὸ τὴν μεγαλόπολιν τῶν Μεδολιάνων».

129 (σ. 143). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγεντίου ἀρχιεπισκόπου Αἰθιοπίας Ὁμηριτίδος Τεφάρ· διάλεξις μετὰ ἰουδαίου Ἐρβᾶν νομοδιδασκάλου Ἑβραίων εἰς πλάτος».

Ἀρχ. Ὅταν λοιπὸν ἐτελείωσεν...

130 (σ. 243). «Τίνος ἕνεκεν πρὸ νόμου μὲν ὁ Ἐνώχ, ἐν νόμῳ δὲ ὁ Ἠλίας θάνατον οὐκ οἴδασιν, ἐν δὲ τῇ χάριτι ὁ μὲν μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ θάνατον ὑποστάς, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν ἀνέστη· ὡσαύτως καὶ ἡ κυρία Θεοτόκος, νόμῳ φύσεως ἀνθρωπίνης ὑποκύψασα, ἐκοιμήθη μέν, μετέστη δὲ καὶ μετὰ σώματος εἰς οὐρανοὺς ἀνῆλθεν ὡς ὁ υἱὸς αὐτῆς· καὶ κατ' αὐτὸν τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ Θεολόγος Ἰωάννης εἰς τὸν τάφον πεσὼν καὶ τὸ πνεῦμα παραδούς, μετέστη καὶ αὐτός, ἀλλαγεὶς κατὰ τὸν θεῖον Παῦλον ἐκ φθορᾶς εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν αἰώνιον ζωήν».

Ἀρχ. Μετὰ τὴν παράβασιν τῶν πρωτοπλάστων...

131 (σ. 249). «Τίνος ἕνεκεν οὐ γίνεται λειτουργία τῇ Τετάρτῃ καὶ Παρασκευῇ τῆς Τυροφάγου· καὶ τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ ὁμοίως καὶ εἰς ὅλην τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν προσκομιδὴ ἀναφορᾶς οὐ γίνεται· ἐκτὸς δ' καὶ ς' προηγιασμένης τελουμένης μόνον, ἄνευ τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ,

καὶ ὅτι ἡ προηγιασμένη ἀντίτυπος λειτουργία ἦν, καὶ οὐχὶ λειτουργία τελεία, θυσίας οὗ τελουμένης».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ ἡ παροῦσα βίβλος...

132 (σ. 251). «Ὅτι τὸ ὄνομα παπὰς ἀπὸ τοὺς Ἰσμαηλίτας ἐδόθη εἰς τοὺς ἱερεῖς· καὶ οὐχὶ ὀρθόδοξος κλῆσις ἑλληνικῆς διαλέκτου ἐστί».

Ἀρχ. Τὸ παπᾶς ὄνομα...

Ἴδε τὴν τοῦ ἀοιδίμου Νεκταρίου Πενταπόλεως «Μελέτην περὶ τῶν θείων Μυστηρίων» εἰς τὸ περὶ ἱερωσύνης κεφάλαιον. Ἔκδοσις Ἀθηνῶν 1915 (ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τυπογραφείου, Κολοκοτρώνη 37).

133 (σ. 257). «Περὶ τοῦ μεγάλου ἁγιασμοῦ τοῦ ἐν τῇ παραμονῇ τῶν Θεοφανείων τελουμένου, καὶ ἐν τῇ κυρίᾳ ἡμέρᾳ τῆς ἑορτῆς, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὑπάρχει, καὶ οὐ λείπεται τινὸς χάριτος».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ γνῶμαι διάφοροι...

134 (σ. 267). «Λύσις εἰς τὸ τίνος ἕνεκεν ὁ Κύριος ἡμῶν πρὸ τεσσαράκοντα ἡμερῶν τοῦ θείου πάθους μετεμορφώθη· καὶ μετὰ τεσσαράκοντα ἀνελήφθη».

Ἀρχ. Οἱ μὲν Ἰουδαῖοι...

135 (σ. 277). «Στίχοι κατανυκτικοὶ Ἰωσὴφ ἀρχιεπισκόπου Τυρνόβου».

Ἀρχ. Κλαύσωμεν καὶ θρηνήσωμεν τῷ βίῳ περιόντες...

. . . .

Τέλος: Καὶ δόξαν ἀναπέμψατε τῇ παναλκεῖ Τριάδι
κράτος τε καὶ προσκύνησιν, καὶ νῦν καὶ εἰς αἰῶνας.

Ἐξεδόθησαν ὑπὸ Δουκάκη ἐν τῷ τέλει τῆς «Ἀσματικῆς Ἀκολουθίας τῶν νεοφανῶν μαρτύρων», Ἀθῆναι 1897.

Ἰδοὺ δὲ τί γράφει περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ὁ Μ. Γεδεών: «Τρεῖς ἔτι τῶν ἐν τῇ Λαύρᾳ μονασάντων πρέπει νὰ τάξω ἐνταῦθα, ὧν εἷς Εὐθύμιος ὁ Τραπεζούντιος υἱὸς ἦν Κωνστανίτου... Ὁ δεύτερος ἦν ὡσαύτως ἀνὴρ λόγιος, μετερχόμενος δῆθεν καὶ τὸν ποιητήν, Ἰωσὴφ ὁ μητροπολίτης Τυρνόβου, ἐξ Ἰωαννίνων· παραιτησάμενος τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ἀπεσύρθη εἰς Ἅγιον Ὄρος πρὸ τοῦ 1751, διότι κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους τούτου ἔγραφεν ἐν τῇ σκήτῃ τῆς ἁγίας Ἄννης «Στίχους (292) θρηνητικοὺς ἐπὶ τὴν τελευτὴν Νικολάου τοῦ μακαρίτου καὶ ἀοιδίμου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως» (Νικολάου Μαυροκορδάτου, Ψόγος νικοτιανῆς· ἐκδίδοντος Σοφοκλέους Κ. Οἰκονόμου, προλ. σελ. 17-19)· ὁ Ἰωσήφ, οὗ ἡ σπουδαία πρὸς διαπρεπῆ πρόσωπον ἀλληλογραφία σώζεται ἀνέκδοτος, ποθοῦσα φιλόπονον ἐκδότην, ἐτελεύτησε πρὸ τῶν μέσων πιθανῶς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐν τῷ νοσοκομείῳ τῆς Λαύρας (Τριγώνη, Προσκυνητάριον Λαύρας, σελ. 10. Εὐγενίου Βουλγάρεως, προλεγόμενα εἰς Ἰωσὴφ Βρυεννίου τὰ ἅπαντα, τόμ. Γ΄, σελ. δ΄). «Ἄθως», ὑπὸ Μ. Γεδεών, σελ. 219, Κωνσταντινούπολις ͵αωπε΄. — Τοῦ ἀοιδίμου τούτου Ἰωσὴφ σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λαύρας καὶ τὸ Ψαλτήριον τοῦ Δαυΐδ, ἀνέκδοτον, μεταβεβλημένον εἰς ἰαμβικὴν τρίμετρον ἀκατάλληκτον, οὗ ἡ ἀρχή: «Μακάριος πᾶς ἀσεβῶν ἐκδρὰς τρίβους».

136 (σ. 279). «Τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου. Ἐκ τῶν ἐν τῇ Φιλοκαλίᾳ σωζομένων αὐτοῦ κεφαλαίων, Ὅτι ὁ Θεὸς οὐκ ἀλλοιοῦται, οὔτε μεταβάλλεται· ἤτοι οὔτε ὀργίζεται, οὔτε χαίρεται ἢ νὰ λυπῆται, ἀλλ' ἡμεῖς κατὰ τὰ ἔργα μας ἢ ἐπιφέρομεν εἰς ἑαυτοὺς τὴν ὀργήν του ἢ τὴν ἀγάπην του.

Ἀρχ. Ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός...

137 (σ. 280). «Τοῦ αὐτοῦ, ὅτι τὰ ζῶα κατὰ τὴν Γραφὴν πνοὴν μίαν ἔχουσι, ψυχὴν δὲ οὐκ ἔχουσιν».

Ἀρχ. Διὰ δὲ ἐκείνους ὅπου ἀσεβῶς...

138 (σ. 281). «Πρὸς τοὺς πειρωμένους ἀποδεῖξαι ἀθέως ψευδῶς τὴν προφητείαν τοῦ σωτῆρος Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν περὶ τῆς συντελείας, ὅτι συνημμένως ὁ Δεσπότης τὴν ἐρήμωσιν τοῖς Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῦ Ἱεροῦ, ὁμοῦ μὲ τὴν συντέλειαν προεφήτευσε, καὶ οὐκ ἐγένετο ὡς οὗτοι αἰτίαν ζητοῦντες ληροῦσι, καὶ ἀποστομίζουσι τοὺς εὐσεβεῖς τοὺς μὴ ἔχοντας δύναμιν καὶ πεῖραν εἰς τὴν Ἱερὰν Γραφήν, πῶς δεῖ πρὸς αὐτοὺς ἀποκρίνεσθαι εὐφυῶς».

Ἀρχ. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντός μου...

Ἐν τέλει ἐπισυνάπτεται σημείωσίς τις περὶ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν Ἰουδαίων: «Σημείωσαι καὶ ἐνταῦθα...».

139 (σ. 299). «Ἀσματικὴ ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἕπεται ἀκολουθία ἑορτάσιμος μετὰ δύο κανόνων ἄνευ ἀκροστιχίδος, ὧν ὁ μὲν εἰς ἦχον δ΄: «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου», ὁ δὲ εἰς ἦχον πλ. α΄: «Ἵππον καὶ ἀναβάτην». Πολλὰ τροπάρια ἐξ αὐτῆς ἐλήφθησαν ἐξ ἄλλων ἀκολουθιῶν.

Μετὰ δὲ τοὺς αἴνους εὕρηνται 37 κατανυκτικοὶ στίχοι.

Ἀρχ. Δεῦρο ψυχὴ τριτάλαινα, δεῦρο καὶ νῦν ἀθλία,
Δαυΐδ ἐκ λόγων ψαλμῳδοῦ, διδάσκου τὰ πρακτέα...

Τέλος: Φεῦγε ψυχὴ τὰς κοσμικὰς φαντασματοσκοπίας,
Φεῦγε ψυχὴ τὰς ἡδονάς, φεῦγε, πρὸς ὄρος σώζου.

140 (σ. 319). «Βίος ἔνθεος, καὶ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἀρχ. Ὁ παντοκρατορικὸς θεῖος υἱὸς ὁ συνάναρχος...

Ἐν τέλει τῆς βιογραφίας προσετέθησαν φύλλα δύο ἄνευ ἀριθμῶν, ἐν οἷς «Περὶ ἀκολουθίας τῆς ἁγίας οἰκουμενικῆς δ΄ Συνόδου». Ἀρχ. Ὁ ἱερὸς οὗτος Φιλόθεος...».

[«Φιλόθεος Α΄, Ἡρακλείας μητροπολίτης, ὅστις τὸ μὲν πρῶτον ἐγένετο Σιναΐτης μοναχός, ἔπειτα δὲ ἡγούμενος τῆς κατὰ τὸν Ἄθωνα μεγάλης Λαύρας, ὅθεν προσκληθεὶς ἐχειροτονήθη ποιμὴν τῆς Ἡρακλείας· ἀνὴρ παιδιόθεν ἐντεθραμμένος εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς, ἑλληνικῆς τε καὶ ἐκκλησιαστικῆς

παιδείας ἐγκρατὴς καὶ θερμὸς τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπέρμαχος. Τούτου φέρονται παντοῖα συντάγματα ἀντιρρητικὰ κατὰ τῆς κρίσεως τοῦ Βαρλαὰμ καὶ τοῦ Ἀκινδύνου καὶ λόγοι ἐκκλησιαστικοὶ καὶ Κανόνες εἰς ἑορτὰς ᾀσματολογηθέντες, καὶ ἄλλα διάφορα. Πλὴν καὶ οὗτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐξαρκέσῃ πρὸς τὰς διχονοίας τῶν δύο βασιλέων, τοῦ τε Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου (τοῦ καὶ Καλοϊωάννου, ὃν δικαίως ὁ Φιλοθέος ἐτίμα), ἀνεχώρησε, φυγὼν κρυφίως... Καὶ πάλιν ὡς λύχνος τεθεὶς ἐπὶ τῆς λυχνίας, ἐχειραγώγει τὸ λογικὸν αὐτοῦ ποίμνιον εἰς τὸ φῶς τῆς Ὀρθοδοξίας, ῥυθμίζων αὐτοῦ καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ ἤθη διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτοῦ διδαχῶν καὶ τοῦ παραδείγματος τῆς ἰδίας αὐτοῦ ζωῆς. Ποιμάνας δὲ τὸ δεύτερον τὴν Ἐκκλησίαν θεοφιλῶς ἔτη 6, παρῃτήθη διὰ τὸ γῆρας... Τέσσαρα σχεδὸν ἔτη ἐπιζήσας μετὰ τὴν πατριαρχείαν ὁ μακάριος Φιλόθεος ἐτελεύτησε τῷ 1379. Οὗτος ὁ πατριάρχης ἐχειροτόνησε καὶ τὸν (τριακοστὸν ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Ρώσσων ποιμένος χειροτονηθέντος Μιχαήλου) μητροπολίτην Μόσχας καὶ πάσης Ρωσσίας Κυπριανὸν (Σέρβον τὸ γένος, ἄνδρα σοφὸν καὶ ἐνάρετον) καὶ ἔδωκεν αὐτῷ δῶρον λευκὸν ἐπανωκαλύμμαυχον· καὶ ἔκτοτε φοροῦσι λευκὸν ἐπανωκαλύμμαυχον οἱ τῆς Ρωσσίας μητροπολῖται, τὸ ὁποῖον πέμπει δῶρον εἰς αὐτοὺς ὁ ὀρθόδοξος αὐτοκράτωρ μετὰ σταυροῦ πολυτίμου, ἐπικυρῶν τὸν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Συνόδου προβιβασμὸν αὐτῶν». (Κατάλογος πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως, ὑπὸ Ζαχαρίου Μαθᾶ ἐπισκόπου Θήρας, ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Ἀθήναις 1884). — Περὶ τοῦ Φιλοθέου τούτου βλ. καὶ «Πατριαρχικοὶ Πίνακες», ὑπὸ Μανουὴλ Γεδεών, σελ. 428].

141 (σ. 339). «Ὀκτωβρίου δ΄, ἡ ἀνακομιδὴ τοῦ ἱεροῦ λειψάνου τοῦ πανοσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα Βατοπαιδινοῦ τοῦ Μυριπνόου».

Ἀκολουθία εἰς τὸν ἅγιον πανηγυρικὴ μετὰ δύο κανόνων ἄνευ ἀκροστιχίδων, ἐξ ὧν ὁ μὲν α΄ εἰς ἦχον πλ. δ΄: «Ἁρματηλάτην Φαραώ», ὁ δὲ β΄ εἰς ἦχον δ΄: «Ἀνοίξω τὸ στόμα».

Σημ. Ὁ α΄ κανὼν φέρει ἀκροστιχίδα τήνδε: «Σάββαν τὸν κλεινόν, Βατοπεδινὸν μέλπω», ἡ δὲ ἐπίλοιπος ἀκολουθία ἠρανίσθη σχεδὸν ἐξ ἄλλων.

Ἕπονται σχόλια τινὰ περὶ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ ἡμερονυκτίου.

142 (σ. 359). «Βίος ἀξιοθαύμαστος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ Βατοπεδινοῦ, νεαλαμποῦς Ἀθωνίτου, τοῦ ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἱερᾶς μονῆς τὸ πρῶτον, καὶ ὕστερον ἔσωθεν αὐτῆς ἀσκήσαντος κατὰ τοὺς χρόνους ‚ατν΄, ἐν τοῖς χρόνοις τῶν εὐσεβῶν βασιλέων Ἀνδρονίκου τρίτου τῶν Παλαιολόγων, Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου γαμβροῦ αὐτοῦ. Συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἑλληνιστὶ εἰς πλάτος, μεταφρασθεὶς δὲ συνοπτικῶς εἰς τὸ ἁπλοῦν συνετμήθη πρὸς εὔληπτον κατανόησιν».

Προηγοῦνται 11 «Στίχοι ἁπλοῖ»:

Ἀ ρ χ. Σάββας πάλαι μὲν φυεὶς ἐκ Καππαδόκων...

. . . .

Τ έ λ ο ς: Ἄμφω δὲ πρεσβεύουσιν ὑπὲρ ἡμῶν ἁπάντων.

Ὁ Σάββας οὗτος εἶναι ὁ αὐτὸς Εὐδόκιμος ὁ Βατοπεδινός, ὡς ἀπεκαλύφθη, περὶ οὗ ὅρα τῇ 5ῃ Ὀκτωβρίου Δουκάκη. Ὁ δὲ μνημονευθεὶς ἀνωτέρω «ἀξιοθαύμαστος» βίος εἶναι μακροσκελέστατος καὶ ἀνέκδοτος.

Ἐν τέλει ὑπάρχει σχεδιογράφημα ναοῦ ἔχον ἐκ τῶν ὄπισθεν τάδε: «Αὕτη ἡ ἰχνογραφία τοῦ ναοῦ ὑπάρχει κατὰ τὸ σχῆμα καὶ εἶδος τῶν ἱερῶν μοναστηρίων τῶν πάλαι μοναχῶν».

143 (σ. 451). «Βίος καὶ ἔνθεα κατορθώματα τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σωφρονίου πατριάρχου Ἱεροσολύμων».

Ἀ ρ χ. Δὲν εἶναι τίποτες ἄλλο βαρύτερον...

Προστίθενται συμπληρωματικὰ τροπάρια τῆς ἐν τῷ μηναίῳ ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου, ἤτοι ἑσπέρια, ἀπόστιχα, αἶνοι κλπ.

Τὸ συναξάριον περιέχει περιληπτικὴν μόνον βιογραφίαν. Ἴδε Μάρτιον Δουκάκη.

144 (σ. 462). «Ὑπομνήματα τινὰ ἀναγκαῖα περὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν Συνόδων».

Ἀ ρ χ. Σωφρόνιος ὁ ἁγιώτατος...

145 (σ. 469). «Πρὸς πληροφορίαν τῶν πιστῶν διήγησις περὶ τάφου Μωάμεθ».

Ἀ ρ χ. Ὁ τάφος τοῦ Μωάμεθ...

146 (σ. 469 β΄). «Περὶ Μονοφυσίτων αἱρέσεως, τῶν νῦν λεγομένων Ἀρμενίων».

Ἀ ρ χ. Οἱ νῦν λεγόμενοι ἀρμένιοι...

147 (σ. 475). «Περὶ Μάνεντος, ἐξ οὗ οἱ Μανιχαῖοι».

Ἀ ρ χ. Ὁ Μάνης ἐγεννήθη εἰς Βαβυλῶνα...

Περὶ αὐτοῦ βλ. «Φιλολογία Πατέρων, ὑπὸ Κοντογόνου», τόμ. α΄.

148 (αὐτόθι). «Βίος κατ᾽ ἐπιτομὴν τοῦ ἁγίου Ἱερωνύμου».

Ἀ ρ χ. Ἱερώνυμος ὁ τῆς Ἀντιοχείας πρεσβύτερος...

Τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἁγ. Ἱερωνύμου, ποιηθεῖσαν ὑπὸ Νήφωνος Ἰβηροσκητιώτου, ἐξέδοτο τύποις μετὰ χαιρετισμῶν ὑπὸ Γερασίμου ὡσαύτως Ἰβηροσκητιώτου καὶ ἄλλων σχετικῶν ὁ τέως ἡγούμενος ἱερᾶς μονῆς Σιμωνοπέτρας ἀρχιμανδρίτης Ἱερώνυμος, ἐν Ἀθήναις, τύποις Α.Ε.Β.Ε. Π. Γ. Μακρῆς καὶ Σία, 1925.

149 (σ. 473). «Περὶ Μωάμεθ καὶ τῆς αὐτοῦ ὀλεθρίας πλάνης».

Ἀ ρ χ. Κατὰ τὸν Μελέτιον...

Ἐν τέλει εἰκὼν χαρτίνη τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου. Μεθ᾽ ἣν πρόσθετα φύλλα δύο ἄνευ ἀριθμοῦ, ἐξ ὧν εἰς μὲν τὸ α΄ φέρονται «Στίχοι ἁπλοῖ πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας, εἰς τὸ ἅγιον φῶς, ὁμοιοκατάληκτοι κατὰ ἀλφάβητον»,

ὧν ἡ ἀρχή: «Ἀρχὴν καὶ μέσην τέλος τε καὶ αἰτίαν τῆς βίβλου». Εἰς τὸ β' «Ἕτεροι στίχοι κατὰ ἀλφάβητον προτρεπτικοὶ εἰς ἀρετὴν καὶ θεοσέβειαν», ἀρχόμενοι οὕτως: «Ἀναπτέρωσον πρὸς Θεόν σου τὰς φρένας». Τούτοις προστίθενται καὶ 21 ἕτεροι «Πρὸς τὴν μακαρίαν καὶ ζωαρχικὴν Τριάδα».

Ἀρχ. Ὠκεῖα Τριὰς πρὸς βοήθειαν πάντων

. . . .

Τέλος: Ἵνα σὲ ὑμνῶμεν εἰς αἰῶνας αἰώνων. Ἀμήν.

150 (σ. 481). «Βιβλίον τέταρτον, περὶ τοῦ ἁγίου φωτός. Περὶ τοῦ διακονουμένου ἐν τῷ πάλαι ἱερῷ ἁγίου πυρός, εἶτοῦν φωτός, καὶ ἐν καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας παρὰ τῶν ἱερέων κρυβέντος ἐν ξηρῷ φρέατι, καὶ μετὰ τὴν ἐπανέλευσιν ἀπὸ γῆς Χαλδαίων ἀναφανέντι ἐπὶ Νεεμίου. Μακκαβαίων βιβλίῳ δευτέρῳ. Κεφάλαιον α' - 13».

Ἀρχ. Μέλλοντος οὖν ἄγειν...

Προσάγονται διάφοροι μαρτυρίαι περὶ τοῦ ἁγ. φωτός. Ἐπισυνάπτεται λιθογραφικὴ εἰκὼν Ἀνθίμου πατριάρχου Ἱεροσολύμων, φέρουσα τὸ ἑξῆς δίστιχον:

«Ὄλβιος ὅστις ἐὼν ποίμνης τέκος οὐρανίοιο
χώραν ἄγει Χριστοῦ θρέμμα τελειότατον».

151 (σ. 503). «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ ἐκδοθέντος πατριαρχικοῦ συνοδικοῦ σιγιλλίου παρὰ τοῦ παναγιωτάτου οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κυρίου Παϊσίου ἐν ἔτει ,αψκζ' = 1727, ἰνδικτιῶνος δ'. Παΐσιος ἐλέῳ Θεοῦ...».

Ἀρχ. Οἵ τῷ καθ' ἡμᾶς πατριαρχικῷ οἰκουμενικῷ θρόνῳ...

Τὸ σιγίλλιον ἐξεδόθη ὑπὲρ τοῦ Ἁγίου Τάφου, προτρέπον τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανοὺς ὅπως ἀπέρχωνται εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ καὶ προσφέρουσιν εὐχαρίστως πᾶν ὅ,τι ἕκαστος δύναται πρὸς οἰκονομικὴν αὐτοῦ ἀνόρθωσιν.

152 (σ. 511) «Ὑπομνήματα τινὰ ἐκ παλαιῶν ὁσίων πατέρων συγγραφέντα περὶ τῆς ἁγιότητος τῆς ἁγίας γῆς, τῆς τε ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῦ πανιέρου ναοῦ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως, πρὸς πληροφορίαν τῶν δυσπιστούντων. Ἐκ τῶν Πνευματικῶν λειμώνων Ἰωάννου τοῦ Εὐκρατᾶ».

Ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ «Λειμωναρίου» τοῦ Εὐκρατᾶ τὰ κεφ. λβ', λγ', λδ' καὶ λε'. Ἔκδοσις τοῦ «Π. Λειμωναρίου» ἐγένετο ὑπὸ Κ. Δουκάκη, Ἀθῆναι 1898.

153 (σ. 514). «Ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ. Περὶ τῆς ἁλώσεως Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Περσῶν».

Ἀρχ. Ὅτε οἱ μιαροὶ Πέρσαι...

154 (σ. 515). «Ἀναστασίου μαναχοῦ Σιναΐτου ἐκ τῶν διηγήσεων τῶν κατὰ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν Ῥαΐθοῦ, Σιναίου καὶ Παλαιστίνης ἀναλαμψάντων θεοφόρων πατέρων κατὰ τοὺς χρόνους ,χπ' πρὸ τῆς ἁλώσεως Ἱερουσαλήμ, καὶ μετὰ τὴν πρώτην ἅλωσιν παρὰ τοῦ Ὄμαρ τοῦ ἐγείραντος τὸ πάλαι ἐδαφισθὲν ἱερὸν τοῦ Σολομῶντος».

17 - 10 - 1959

Ἀρχ. Ζηλώσας ἐγὼ τὰς ἡδυλάλους χελιδόνας...

Βλ. «Προσκυνητάριον Ἁγίας Γῆς», ὑπὸ ἀρχιμανδρίτου Βενιαμὶν Ἰωαννίδου, ἔκδοσις Ἱεροσολύμων.

155 (σ. 521). «Τοῦ αὐτοῦ, Μαρτύριον τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ Ἄραβος».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ καὶ εἴδομεν...

156 (αὐτόθι). «Βίος Ἰωάννου Ἐπισκόπου Ἀμαθοῦντος τῆς Κύπρου τοῦ ἁγιωτάτου, καὶ διήγησις θαυμάσιος τοῦ αὐτοῦ».

Ἀρχ. Εἰς τὴν Κύπρον εἶναι πόλις Ἀμαθοῦς...

Ὁ ἅγιος Τύχων ἑορτάζεται κατὰ τὴν 16ην Ἰουνίου, ἔνθα ἀναγράφεται περιληπτικὸν ὑπόμνημα τοῦ βίου αὐτοῦ. Ἴδε Συναξαριστὴν Δουκάκη.

157 (σ. 528). «Μωϋσέως τοῦ Αἰθίοπος προφητεία περὶ τῶν ἐσχάτων μοναχῶν τοῦ ὀγδόου αἰῶνος».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Μωϋσῆς...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ τέλει τοῦ «Λειμωναρίου» Εὐκρατᾶ.

158 (σ. 529). «Κεφάλαια τινὰ ἀναγκαῖα καὶ χρήσιμα πρὸς εἴδησιν, πίστωσιν καὶ πληροφορίαν παντὸς πιστοῦ, καὶ τῶν δισταζόντων καὶ κλονουμένων ὑπὸ λογισμῶν ἀπιστίας καὶ ἀθεΐας, εἰς τὸ 'οὐκ ἔστι Θεὸς' καὶ ὑπονοοῦντας ὅτι οὔτε ἀρχὴ κτίσεως κόσμου ἦν, οὔτε κατακλυσμὸς ἐγένετο, ὡς οἱ δοκησίσοφοι ἀντιφερόμενοι λέγουσι φλυαροῦντες, οὔτε τέλος κόσμου γίνεται, οὔτε ἀθανασία ψυχῆς ἐστί, οὔτε ἀνάστασις νεκρῶν, οὔτε κρίσις, οὔτε ἀνταπόδοσις πράξεων καλῶν καὶ κακῶν. Κεφάλαιον πρῶτον. Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι μετὰ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἀφῆκαν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἡμερονυκτίου κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς θείας Γραφῆς, καὶ ἄρχησαν ἀριθμὸν νυκτημέρου, ἵνα μὴ συνεορτάζουσι τοῖς Χριστιανοῖς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου τῷ σαββάτῳ ἑσπέρας».

Ἀρχ. Δὲν εἶναι πρέπον...

159 (σ. 530) «Κεφάλαιον β', ὅτι πρὸ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἀσεβοῦντες ἐπλανῶντο εἰς εἰδωλολατρίαν, μετὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἀνάστασιν τῆς τῶν ἁγίων εἰκόνων προσκυνήσεως ὁροθετηθείσης μῖσος ἄσπονδον ἔχουσι κατὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων, καὶ ἐκ τῆς δυσιδαιμονίας αὐτῶν οὐδόλως παρεκτρέπονται, ὅθεν δῆλον ὅτι ὁ πονηρὸς κατακυριεύσας αὐτῶν, οὐ πολεμεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ἐρεθίζει ἐπιμένειν τῇ ἀσεβείᾳ αὐτῶν».

Ἀρχ. Ὅτε οἱ Ἰουδαῖοι ἐπλουτοῦσαν...

160 (σ. 534). «Κεφάλαιον γ', ὅτι ἡ ἀποστασία τοῦ ἀντιχρίστου ἐκ τοῦ νοτίου μέρους διὰ τῆς ἀσεβείας ἀναφανεῖσα, καὶ ἐκ τῆς γῆς τῆς δύσεως διὰ τοῦ ψευδοπροφήτου Πάπα καὶ συμμορίας αὐτοῦ ἐφαπλωθεῖσα πᾶσαν ἄλλην ἀνομίαν συγχωρεῖ ἀνυποστόλως ποιεῖν πάντας, μόνην δὲ τὴν εἰς αὐτὸν λατρείαν ζητεῖ, καὶ τίνος ἕνεκεν τὸν οἶνον καὶ οἰνοποσίαν ἀποβάλλει καὶ βδελύττεται, ἵνα μὴ δηλαδὴ μεταλάβῃ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ».

Ἀρχ. Πρέπον εἶναι νὰ ἐξεύρωμεν...

161 (σ. 536). «Κεφάλαιον δ', ὅτι ὁ πονηρὸς ἀπατᾷ τοὺς χριστιανοὺς ἐκ τῆς ὀλιγότητος τῶν σωζομένων πιστῶν μόνον, καὶ τοῦ ἀπείρου πλήθους τῶν ἀπολλωμένων ἀσεβῶν, ἀθέων, ἰουδαίων, αἱρετικῶν χριστιανῶν, καὶ ἁμαρτωλῶν ὀρθοδόξων».

Ἀρχ. Πολλοὶ τῶν χριστιανῶν...

162 (σ. 540). «Κεφάλαιον ε', ὅτι προβλέπων ὁ ὕψιστος τὴν σαρκοβορίαν καὶ ἀλληλοφαγίαν τῶν ἀνθρώπων ὥρισεν ἐν τῇ ἁγίᾳ γραφῇ μὴ ἐσθίειν αἷμα ζώων ψυχῆς αὐτῶν καὶ μὴ ἅψασθαι νεκρῶν».

Ἀρχ. Ὁ προγινώσκων τὰ πάντα Θεός...

163 (σ. 541). «Κεφάλαιον ϛ', πρὸς τοὺς ἀρνουμένους τὸν κατακλυσμόν, καὶ λέγοντας ὅτι ἂν εἶναι τόσα γένη ἀνθρώπων καὶ πλήθη ἄπειρα φυλῶν νὰ κολασθῶσι, καὶ μόνον ὀλίγοι σωζόμενοι τῶν πιστῶν νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· καὶ ἀπιστοῦσιν».

Ἀρχ. Ὁ μακάριος Ἀβραάμ...

164 (σ. 545). «Κεφάλαιον ζ', πρὸς τοὺς φρονοῦντας ὅτι τὰ οὐράνια σώματα, ἤτοι οἱ πλανῆται εἰσὶ κατοικημένοι, καὶ ὅτι οἱ ἄνθρωποι κάτοικοι τῆς Ἀμερικῆς οὐκ ἦσαν ἐκ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων τοῦ παλαιοῦ κόσμου καταγόμενοι, ἤτοι ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ἀρνούμενοι τὴν ἀνωτάτην πρόνοιαν, ὡς παντελῆ ἀθεΐαν ἐλεεινῶς κρημνιζόμενοι».

Ἀρχ. Ὡς φθαρτοὶ καὶ ῥευστοί...

165 (σ. 552). «Κεφάλαιον ὄγδοον, ὅτι ὀλίγοι εἰσὶν οἱ σωζόμενοι οἱ διὰ τῆς στενῆς ὁδοῦ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν, κατὰ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ ὅτι ὁ εἷς σωζόμενος ὑπὲρ τὴν κτίσιν πᾶσαν τιμιώτερος ἐστί, καὶ ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἐκλάμψει· καὶ οὐδεὶς θαυμάζει ὡς οἱ πολλοὶ ἀπωλοῦνται, ἀλλ' ἐάν τις δυνηθῇ νικῆσαι κόσμον καὶ κοσμοκράτορα, τοῦτο ἐστὶν ἄξιον θαυμασμοῦ».

Ἀρχ. Πλατεῖα εἶπεν ὁ Κύριος...

166 (σ. 555). Κεφάλαιον ἔννατον, ὅτι ὁ Θεὸς κατ' ἀρχὰς πλάσας τὸν ἄνθρωπον τέλειον εἰς ὅλα καὶ θεοδίδακτον, μὲ τὴν ἀμήχανον καὶ ἀτόρνευτον σοφίαν αὐτὸν ἐτελεσιούργησε καὶ ἄπλαστον ἦθος καὶ μακαρίαν ἁπλότητα· ἡ δὲ τοῦ κόσμου σοφία ἐξ ἀνθρώπων ἐθνικῶν ἐφευρέθη, δι' ἧς νοῆσαι τὸν δημιουργὸν καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ οὐκ ἠδυνήθησαν, ἀλλ' ἢ ἔπαρσιν μόνον, ἀλαζονείαν καὶ τύφον ἐπλουτίσθησαν, καὶ ὁ νέος Ἀδὰμ Κύριος ἡμῶν, ἅπαντα τὰ τῆς ἡμετέρας φύσεως οἰκειωσάμενος ἰδιώματα, μόνην αὐτὴν τὴν ἔξω σπουδὴν καὶ προσποιουμένην σοφίαν οὐ μετῆλθε ποσῶς, οὔτε αὐτός, οὔτε οἱ ἱεροὶ αὐτοῦ μαθηταί, ἀλλὰ ἀγράμματος καὶ αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ὅτι ἡ μάθησις τῶν γλωσσῶν, σημεῖον οὐ τοῖς πιστοῖς ἐστίν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ὅτι θέλων παιδεῦσαι ὁ ὕψιστος τὴν τόλμην τῆς πυργοποιΐας, συνέχει τὰς γλῶσσας τῶν ἀσεβῶν, μίαν ἁπλῆν διάλεκτον πρῶτον ὁμιλούντων πάντων τῶν ἀνθρώπων».

Ἀρχ. Ἔπρεπε μὲν νὰ εἰποῦμεν...

167 (σ. 563). «Κεφάλαιον δέκατον, ὅτι ἡ τοῦ κόσμου σοφία μωρία παρὰ τῷ Θεῷ λογίζεται, ὡς σκότει ὑψηλοφροσύνης καὶ οἰήσεως τοῦ αὐτῆς ἐφευρετοῦ καλυπτομένη, καὶ οὐδεμία ἀνάγκη εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, καὶ αὐτῶν ὀπαδοὺς ὕστερον ἡ σπουδὴ καὶ μάθησις· καὶ ἐξ αἰτίας μόνης τῶν ἀπυλώτων στομάτων τῶν αἱρετικῶν οἱ θεῖοι πατέρες ἐχρήσαντο αὐτήν».

Ἀρχ. Μόνοι οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος...

168 (σ. 570). «Ὅτι διαφορὰ δόξης καὶ τιμῆς ἁγίων ἐστὶ τῶν ὅσων ἄνευ ἀποδοχῆς χάριτος τοῦ παρακλήτου μετὰ θάνατον μόνον διὰ θαυμάτων, ἢ διὰ τῆς τῶν ἁγίων λειψάνων αὐτῶν εὐωδίας καὶ ἀφθαρσίας δηλωθείσης τῆς ἁγιότητος αὐτῶν, ὡς ὁ ἅγιος Εὐδόκιμος· καὶ ἄλλοι τῶν ὅσων ἔτι ζώντων πλουτησάντων ἔνοικον ἐν αἰσθήσει τὴν χάριν καὶ ἐνέργειαν τῶν θαυμάτων καὶ προφητικοῦ χαρίσματος, ὡς πολλοὶ παλαιῶν τε καὶ νεοφανῶν ἁγίων ὁσίων».

Ἀρχ. Ὅταν τὸ φῶς τοῦ νοός...

Παρέπεται καὶ τὸ « Σημεῖον τῆς ἐν Χριστῷ τελειότητος», οὗ ἡ ἀρχή: Τὸ δὲ σημεῖον...

169 (σ. 573). «Κατὰ τὸ ,αφκ' ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ τῇ α' Νοεμβρίου. Βίος ἀσκήσεως καὶ διήγησις ὑπερφυῶν θεωριῶν καὶ ἀποκαλύψεων, καὶ ἀθλητικὰ ἆθλα καὶ παλαίσματα τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου καὶ τῶν δύω αὐτοῦ μαθητῶν».

Ἀρχ. Καὶ λαλεῖν βούλομαι...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ Συναξαριστῇ Δουκάκη τῇ 1ῃ Νοεμβρίου, Ἀθῆναι 1895.

170 (σ. 597). «Νοεμβρίου πρώτη, Ἀκολουθία εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Ἰακώβου καὶ τῶν δύο μαθητῶν αὐτοῦ».

Ἡ ἀκολουθία εἶναι πλήρης, ὁ δὲ κανὼν φέρει τὴν ἑξῆς ἀκροστιχίδα: «Ἆσμα φέρω σοι, πάτερ, ἀξιοχρέως», εἶναι δὲ πεποιημένος εἰς ἦχον δ': «Ἀνοίξω τὸ στόμα μου». Ἡ ἀνωτέρω ἀκολουθία ἐτυπώθη ἐν Ἀθήναις ἐν ἔτει 1894, ἐπιμελείᾳ Δ. Λουκοπούλου, δαπάνῃ δὲ τῆς διαλελυμένης μονῆς τοῦ Τιμίου Προδρόμου. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου Ἀ. Κωνσταντινίδου.

171 (σ. 606). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Θεσσαλονίκης τοῦ Παλαμᾶ. Περὶ νήψεως καὶ προσοχῆς καὶ καθαρότητος καρδίας».

Ἕπονται τὰ ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ», γ' κεφ., Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Περὶ προσευχῆς καὶ καθαρότητος καρδίας, διαφέροντα κατὰ τὸ ὕφος· τούτοις ἐπισυνάπτεται «Δήλωσις τῆς πονηρίας τοῦ ἀρχεκάκου δράκοντος». Ἀρχ. Ἀλλὰ τότε μὲν ὡσὰν ὁποῦ ἡ χάρις...

Μεταξὺ τῶν σελίδων 612 - 613 παρεμβάλλονται 9 φύλλα ἄνευ ἀριθμῶν, περιέχοντα τάδε:

α') «Σημεῖα τοῦ πρακτικῶς ἐργαζομένου ἀγωνιστοῦ, τοῦ τε μεσαίου διὰ πράξεως καὶ θεωρίας, καὶ τοῦ τελείου διὰ μόνης θεωρίας ἁρπαζομένου εἰς ἀποκαλύψεις μυστηρίων».

῎Αρχ. Ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως...

β') «᾿Αντιρρητικὸν εἰς τὸ ὅτι ὁ πάτος τῆς θαλάσσης νὰ ἦναι παγωμένος κατὰ τὴν δόξαν τῶν νεωτέρων καὶ περὶ ἁλμυρότητος θαλασσῶν καὶ ὠκεανῶν».

῎Αρχ. Ἡ γῆ ἔσωθεν φυσικῶς...

γ') «Περὶ διαφορᾶς τριῶν γνώσεων».

῎Αρχ. Τρεῖς εἶναι αἱ γνώσεις...

δ') «Δευτέρα τάξις τῆς γνώσεως, μεσαία».

῎Αρχ. Ὅταν ἀφήσει...

ε') «Τρίτη, τελείας τάξεως».

῎Αρχ. Ὅταν ἡ γνῶσις...

ϛ') «Περὶ ψευδωνύμου γνώσεως».

῎Αρχ. Οἱ ἄνθρωποι τὴν σήμερον...

ζ') «Περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων».

῎Αρχ. Θέλουσιν οἱ ἀρχαῖοι...

172 (σ. 613). «Περὶ ἀστεροσκοπίας, καὶ περὶ ἀτόμων, καὶ λύσις».

῎Αρχ. ᾿Αστρολογία ἀστρονομίας διαφέρει...

173 (σ. 615). «᾿Απολογία εὐσεβὴς πρὸς τοὺς θέλοντας ἀσεβῶς τὴν γῆν εἶναι πλανήτην, καὶ τοὺς ἀστέρας ἡλίους εἶναι, καὶ λοιπά».

῎Αρχ. Τῇ ματαιότητι καὶ (φθορᾷ) ἡ κτίσις...

Ἕπονται: «᾿Επωνυμίαι τῶν οὐρανίων φαινομένων κατὰ τοὺς παλαιοὺς — Περὶ ἁλμυρότητος θαλασσῶν — Περὶ ἐφευρέσεων μικροσκοπίων καὶ περὶ ἀτόμων κατὰ τοὺς νέους — ᾿Αντίρρησις — Περὶ τῆς στρογγυλότητος τῆς γῆς ὁποῦ φρονοῦσιν οἱ νεώτεροι».

᾿Ενταῦθα ὑπάρχουν ἕτερα ἓξ φύλλα πρόσθετα ἄνευ σελίδων, ἐν οἷς εὑρηνται τάδε:

α') «᾿Απόδειξις ἐκ τῆς ἁγίας Γραφῆς πρὸς τοὺς δεχομένους αὐτὴν πιστούς, ὅτι ὁ οὐρανὸς κινεῖται ποιῶν τὸ ἡμερόνυκτον· ὁ ἥλιος περιπατεῖ περὶ τὸν ἄξονά του ποιῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ περίοδον· ἡ δὲ γῆ εἶναι ἀκίνητος, τεθεμελιωμένη παρὰ τοῦ ὑψίστου κατὰ τὸν ψαλμὸν «Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς, οὐ κληθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος».

β') «Περὶ πλανητῶν».

῎Αρχ. Οἱ πλανῆται κάμνουσι...

γ') «Περὶ τῶν τεσσάρων ὡρῶν, ἤτοι καιρῶν τοῦ χρόνου».

῎Αρχ. Τὸ οὐράνιον σῶμα...

δ') «᾿Εκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου ᾿Ανδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ».

῎Αρχ. ᾿Εννοήσας ὁ ὕψιστος...

Ὁ βίος εἰς ἅγιον ᾿Ανδρέαν ἐξεδόθη, ἀπαρτίσας ὁλόκληρον τεῦχος μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ.

174 (σ. 641). «᾿Ενταῦθα σημειοῦμεν ὅσα σφαλερῶς καὶ οὐχὶ ὑγιῶς εὑρίσκονται σχόλια καὶ γνῶμαι τοῦ Νικοδήμου εἰς τὴν νεοτυπωθεῖσαν Κλίμακα, εἰς εἴδησιν τῶν εὐσεβῶν, ἵνα μὴ συναρπαζόμενοι πλανῶνται· κατὰ τὸ χρέος ἡμῶν».

῎Αρχ. ᾿Εμπρώτοις εἰς τὴν ἑρμηνείαν...

175 (σ. 643). «Ὅτι καθὼς τὸ 'ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ᾿Αδὰμ' οὐχὶ τὴν οὐσίαν τὴν θεϊκὴν δηλοῖ, οὕτω καὶ τὸ ἐπιφερόμενον ἐκεῖνο πνεῦμα οὐκ ἦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα».

῎Αρχ. Βλέπε ὅτι μὲ τὸ 'ἐνεφύσησεν' ὁποῦ...

176 (σ. 644). «Ἔτι λέγει ὁ Νικόδημος ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῆς Νέας Κλίμακος, ὅτι ἡ ψυχή, καθὼς ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σώματος, λαμβάνει τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν αὐτῆς καὶ ὄχι νὰ φέρεται εἰς τὴν γῆν διὰ τοῦ ἀγγέλου καὶ εἰς τὰς σκηνὰς τῶν δικαίων καὶ προφυλακὰς τῶν ἁμαρτωλῶν ἄχρι τῆς τεσσαρακοστῆς ἡμέρας, καὶ τότε ἀποκαθίσταται· ἀνατρέπων τὰ λόγια τοῦ ἀγγέλου ὁποῦ ἡρμήνευσε τὸν ὅσιον Μακάριον· ὡς γράφει εἰς τὸ βιβλίον του ἐν τῷ τέλει· καὶ ὅτι εἰσὶν ἀπαράδεκτα τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸν σκοπόν του».

῎Αρχ. Τὸ νὰ ἀνακρίνωμεν...

[Ὁ ᾿Ιάκωβος ὁ ταῦτα γράφων, οὔτε νὰ ἀντιβλέψῃ κἂν δύναται πρὸς τὴν ἀνταύγειαν τοῦ ἀοιδίμου τῆς ᾿Εκκλησίας φωστῆρος Νικοδήμου, καὶ τολμᾷ μὲ τὴν διακρίνουσαν αὐτὸν ἀπερισκεψίαν νὰ ἀνοίγῃ τὸ στόμα του καὶ νὰ ἐρεύγηται φλυαρίας ἐναντίον ἐκείνου, πρὸς ὃν ἡ ᾿Ορθόδοξος ᾿Εκκλησία ὡμολόγησε καὶ θὰ ὁμολογῇ χάριτας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Τοσοῦτον δυστυχῶς ἀποτυφλοῦν τὰ πάθη τὸν ταλαίπωρον ἄνθρωπον. Τὸν ἱερὸν Νικόδημον ἀνεκήρυξεν ἐπισήμως ἡ ᾿Εκκλησία εἰς ἅγιον κατὰ τὸ 1955, τὴν δὲ πανηγυρικὴν ᾿Ακολουθίαν συνέταξεν ὁ γράφων ταῦτα. Ἡ μνήμη τούτου τελεῖται κατὰ τὴν 14 ᾿Ιουλίου. Ἡ ᾿Ακολουθία ἐξεδόθη ὑπὸ γέροντος ᾿Ανανίου μοναχοῦ, 1955].

Καὶ ἐξακολουθεῖ:

177 (σ. 648). «᾿Αντίρρησις εἰς τὴν γνώμην τοῦ Νικοδήμου περὶ τῶν ἀτόμων, ὅτι νὰ εἶναι ἔμψυχα».

῎Αρχ. Λέγει δὲ αὐτός...

Προσάγονται τεμάχια ἐκ τῶν λόγων Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, ᾿Αθανασίου τοῦ μεγάλου κλπ.

178 (σ. 656). «Περὶ ἀτόμων ἐμψύχων ἀντίρρησις ὅτι οὐχὶ μόνος ὁ Βλοβενόκιος, ἀλλὰ καὶ παλαιόθεν ὁ Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος οὕτω φρενοβλαβῶς ἐδόξαζον».

῎Αρχ. Μὴ θαυμάσητε...

Ἕπεται σημείωσις ἐκ τῶν τοῦ «Μιχαὴλ Γλυκᾶ Σικελιώτου».

179 (σ. 659). «Πῶς ἐκλαμβάνεται ὑγιῶς καὶ εὐσεβῶς τὸ 'ἐξ οὗ πᾶν ζῷον ἐμψυχοῦται', καὶ τὸ 'ζῆν τὰ πάντα' καὶ τὸ 'ἐν αὐτῷ τὸ εἶναι ἔχει'».

῎Αρχ. Καθὼς τὸ παρὸν βιβλίον...

᾿Ακολουθεῖ πραγματεία «Περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ μέλλοντος ἀναστή-

σειν τοὺς νεκροὺς ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ», μετὰ διαφόρων σχολίων, καὶ «Περὶ κοιλάδος κλαυθμῶνος καὶ οἴκου Δαυΐδ, ἔνθα συναχθήσονται καὶ κριθήσονται ἅπασαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς καὶ γλῶσσαι, πῶς ἐκλαμβάνεται»· ἔπειτα «Περὶ διαφορᾶς ἀθανάτου ψυχῆς ἀνθρώπων, καὶ θνητῆς ψυχῆς ζώων, ἑρπετῶν καὶ πτηνῶν» καὶ «Περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων».

Τούτοις ἐπισυνάπτονται «Στίχοι πολιτικοὶ λίαν ψυχωφελεῖς εἰς πάντα ἄνθρωπον», ἐν ὅλῳ 55.

Ἀρχ. Νῆφε, ψυχή μου ταπεινή, καὶ σκόπει σου τὸν βίον...

Τέλος: Ὅπως μὴ κλέπτης, μηδὲ σής, βιβρώσκει καὶ λανθάνει,
Ὡς ὁ Χριστὸς φησὶν αὐτός, ἐν τοῖς εὐαγγελίοις.

Προστίθεται σχεδιογράφημα διὰ κύκλων ἐγχρώμων παριστῶν τὸν ὁρατὸν καὶ ἀόρατον κόσμον.

180 (σ. 677). «Ὅτι ἡ νέα ἐφεύρεσις τῶν λεγομένων Καλένδων, ἤτοι τοῦ νέου Μηνολογίου καὶ Πασχαλίου, ὁποῦ ἡ τάργα τοῦ Πάπα ἐνομοθέτησεν, ἀντίκειται τῇ πρώτῃ ἁγίᾳ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, καὶ τῇ παλαιᾷ καὶ νέᾳ Γραφῇ καὶ ὅτι καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τὸ φάσκα αὐτῶν κατὰ τὴν παλαιὰν διάταξιν ἀκολουθοῦσι καθ' ἡμᾶς τῇ δεκάτῃ τετάρτῃ τῆς πανσελήνου τοῦ πρώτου μηνὸς Μαρτίου κατὰ τὸν ἡμέτερον ἀριθμὸν φυλάττουσα, καὶ οὐχὶ πρὸ δώδεκα ἡμερῶν, ὁποῦ καταντᾷ πολλάκις ἡ σελήνη τοῦ Φεβρουαρίου, καὶ οὐχὶ τοῦ Μαρτίου νὰ γίνεται πανσέληνος ἡ σελήνη».

Ἀρχ. Ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἡμῶν...

181 (σ. 681). «Πρᾶξις συνοδική, ἐν ᾗ ἡ ἀποβολὴ τοῦ νέου καλενταρίου ἤτοι τῆς εἰς τὸ πάσχα λατίνων καινοτομίας».

Ἀρχ. Τῆς ἁγίας καὶ ἱερᾶς μεγάλης συνόδου...

182 (σ. 684). «Περὶ τοῦ καινοτομηθέντος καλενταρίου παρὰ λατίνων πατριαρχικὸν συνοδικὸν σιγίλλιον».

Ἀρχ. Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ...
Ἐπειδὴ καὶ πάλιν...

Μεθ' ὃ συνάπτεται «Ἀπόφασις τῆς αὐτῆς ἁγίας Συνόδου μετ' ἐπιτιμίου». Εἶτα «Κανὼν ὄγδοος τῆς αὐτῆς συνόδου» μετὰ σχετικοῦ σχολίου.

183 (σ. 690). «Περὶ γενείων, ὅτι παρανόμως ὁ Πάπας καὶ οἱ αὐτοῦ καρδινάλιοι καὶ λοιποὶ ξυραφίζονται».

Ἀρχ. Ἐκ τῆς πρώτης βίβλου...

184 (σ. 691). «Περὶ τοῦ φληνάφου φιλοσόφου Γρηγορᾶ, καὶ Προχώρου Κυδώνη λαυριώτου μοναχοῦ, τῶν κακοδόξων ὀπαδῶν Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνου. Ἐκ τοῦ ἁγίου Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως».

Ἀρχ. Γρηγορᾶς ὁ ἀποστάτης...

185 (σ. 692). «Ἐκ τοῦ συνοδικοῦ τόμου κατὰ Προχώρου μοναχοῦ, Φιλοθέου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ Λαζάρου Ἱεροσολύμων».

Ἀρχ. Δὲν εἶναι ἄλλο κακὸν χειρότερον...

186 (σ. 694). «Περὶ τῆς αἱρέσεως τοῦ μανικοῦ Βαρλαάμ».

Ἀρχ. Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου τοῦ νέου...

Ἕπονται «Ἀναγκαῖα τινὰ πρὸς γνῶσιν ἡμῶν θεολογικά».

187 (σ. 699). «Ἐπίλογος τῆς παρούσης βίβλου ἅμα καὶ ἐπισφράγισις· ὑπόθεσιν ἔχων ὅτι ἐν τοῖς χρόνοις τῆς ἐν κόσμῳ ἀναστροφῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων καὶ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, οἱ Ἰουδαῖοι εἰς δύω αἱρέσεις καὶ σχίσματα ἐμερίζοντο, εἰς Φαρισαίους καὶ Σαδδουκαίους· καὶ οἱ μὲν Φαρισσαῖοι δεχόμενοι τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ ὅτι ὑπάρχουν ἄγγελοι καὶ δαίμονες, οὐδόλως ἐδέχοντο τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καθὼς ὁ νομοδιδάσκαλος Γαμαλιήλ, καὶ ὁ μαθητὴς αὐτοῦ Παῦλος καὶ Νικόδημος, καὶ Σίμων ὁ πατὴρ τοῦ Λαζάρου· καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἐπίστευσαν· οἱ δὲ Σαδδουκαῖοι μὴ ὁμολογοῦντες παντελῶς ἀνάστασιν νεκρῶν, ἔμειναν τυφλοὶ παντελῶς εἰς τὸ σκότος τῆς δυσσεβείας, καθὼς ὁ Ἄννας καὶ Καϊάφας καὶ Ἀλέξανδρος, καὶ ἄλλοι πλῆθος· τοὺς ὁποίους ὁ Κύριος ἐρήμωσεν· καὶ ὅτι εἰς σχίσματα ἦσαν, οἱ δὲ Ἐσσαῖοι μόνοι ἐφύλαττον τὰ πάτρια ἔθιμα».

Ἀρχ. Λέγουν αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων...

Ἕπονται: «Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων. Περὶ αἱρέσεων τῶν Ἰουδαίων — Ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν διατάξεων βιβλίον ϛ', κεφ. κζ' — Ἑρμηνεία εἰς τὴν ἔννοιαν τούτου τοῦ κεφαλαίου — Περὶ Ἱερακιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφρόνουν, ὅτι οὔτε ὁ Κύριος ἐφόρεσε σῶμα ἀνθρώπινον, οὔτε τὰ σώματα τῶν νεκρῶν ἔχουσι νὰ ἀναστηθῶσι ποτέ· καὶ ὅτι τρεῖς ἀρχαὶ θεότητος εἶναι, Θεός· πνεύματα, καὶ ὑλικαὶ κακίαι — Τοῦ Μεγάλου Ἀντωνίου — Ἱστορία Βυζαντίδος (μέρος) — Σχόλια τινὰ περὶ τῆς ἑβδόμης καὶ τετάρτης Συνόδου καὶ περὶ αἱρέσεων — καί, τελευταῖον, Δήλωσις τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς διδομένης εἰς τοὺς πιστοὺς δούλους αὐτοῦ, καὶ δήλωσις τῆς χάριτος τοῦ σατανᾶ τῆς διδομένης εἰς τοὺς αὐτοῦ θεράποντας, καὶ ἡ πολλὴ διάκρισις ἡ ἐκ τῆς γνώσεως προσγινομένη δύναται νὰ διακρίνῃ τὴν μίαν ἐκ τῆς ἄλλης, μὲ τὴν θείαν βοήθειαν καὶ φωτισμὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος».

Τέλος προσήρτηται τὸ ἑξῆς Παράρτημα, περιέχον ἐν 17 φύλλοις τάδε:

Φύλλον ἄνευ ἀριθμοῦ σελίδων, περιέχει, ἐπὶ μὲν τῆς α' ὄψεως: «Στίχους εἰς τοὺς Ἱεροὺς Ἀποστόλους», ἐν ὅλῳ 12.

Ἀρχ. Σταυροῖ Πέτρον κύμβαχον ἐν Ῥώμῃ Νέρων...

Τέλος: Ἶσον Πέτρῳ δίδωσι Φίλιππος μόρον.

Κάτωθι τούτων ἐπικολλᾶται τεμάχιον χάρτου φέρον τὴν σφραγῖδα τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου, κεχαραγμένην ὡς ἑξῆς: «Βοῦλα τοῦ Ἐσφιγμένου κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος 1797». Παριστᾷ δὲ τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου. Καὶ ὑπὸ ταύτην σχόλιόν τι τῶν ἀνωτέρω στίχων. Ἐπὶ δὲ τῆς β' ὄψεως, ἡ εἰκὼν τῶν δώδεκα Ἀποστόλων, δι' ἀκαταλλήλων χρωμάτων διακοσμηθεῖσα.

α') «Περὶ τῆς ἑορτῆς τῶν δώδεκα Ἀποστόλων· ὅτι ἀναγκαίως δεῖ τιμᾶσθαι, καθὼς καὶ ἡ Δευτέρα τοῦ Ἁγίου Πνεύματος».

Ἀ ρ χ. Καθὼς τῇ δευτέρᾳ τῆς Πεντηκοστῆς...

γ΄) «Ἰουνίου κθ΄. Ἡ σύναξις τῶν παμμεγίστων καὶ πανενδόξων Ἀποστόλων τῶν δώδεκα».

Κατεχωρίσθη ἀκολουθία πλήρης ἑορτάσιμος εἰς τιμὴν τῶν δώδεκα ἁγ. Ἀποστόλων μετὰ δύο Κανόνων, ἐξ ὧν ὁ μὲν α΄ φέρει τήνδε ἀκροστιχίδα: «Πέτρον γεραίρω, Παῦλον ὑμνῶ προφρόνως», ἦχος δ΄: Ἀνοίξω τὸ στόμα μου (ὁ ἐν τῷ Μηναίῳ), ὁ δὲ β΄ ἄνευ ἀκροστιχίδος: εἰς ἦχον πλ. δ΄: Ἁρματηλάτην Φαραώ... Συνάπτονται καὶ εἰκοσιτέσσαρες οἶκοι, ποίημα ἀδεξίου συνθέτου.

λγ΄) «Στίχοι κατὰ ἀλφάβητον ὠφελιμώτατοι· πρὸς ῥύθμισιν πολιτείας ἐναρέτου».

Ἀ ρ χ. Ἀρχὴν ἁπάντων τὸν Θεοῦ τίθει φόβον,
ὥσπερ ἀρραγῆ θεμέλιον ἐν οἴκῳ...
. . . .
Τ έ λ ο ς: Ὠδηκὸν ἦθος, καὶ φρόνημα μὴ κτῆσαι,
ὑπέρογκα γάρ, τὸ μέτριον δ᾽ ἀσπάζου».

Εἰσὶν ἐν ὅλῳ 51 στίχοι.

Καὶ τέλος, ὡς ἐπισφράγισμα:

«Ὧδε τέλος εἴληφεν ἡ δέλτος αὕτη.
Σοὶ τῇ ἀνάρχῳ, καὶ τῇ Παντάρχῳ,
τῇ παναιτίῳ, καὶ Παναιτίῳ,
τῇ παναρρήτῳ, καὶ Πανυμνήτῳ,
Τριάδι θείᾳ, καὶ Παναγίᾳ
τὴν βίβλον ταύτην, παρατίθημι πόθῳ·
ἣν δεξαμένη, σῶσον δή μου τὸ πνεῦμα,
χρηστῶν ἁπάντων, Χριστὸς ἀρχὴ καὶ τέλος».

Στάχωσις βυρσίνη. Πάντα τὰ περιγραφέντα ἔχουν ληφθῆ ἐκ διαφόρων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκδεδομένων, ἔργων τῶν Πατέρων, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἔχουν καθ᾽ εἱρμὸν καταχωρισθῆ, καὶ οὕτως ὁ κῶδιξ ἀποτελεῖ συσσώρευσιν καὶ καὶ συνονθύλευμα ποικιλομόρφου ὕλης· ἀλλὰ καὶ ἡ στάχωσις εἶναι ἀτυχής, καὶ ἡ μελάνη δριμεῖα· καὶ ὁ χάρτης κακῆς ποιότητος, καὶ τοιουτοτρόπως ἔχει σημαντικῶς ἐν πολλοῖς σημείοις φθαρῆ, εἶναι δὲ ἔργον τοῦ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἀκμάσαντος Ἰακώβου τοῦ Νεασκητιώτου, ἀνεψιοῦ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων Θεοδωρήτου, οὗτινος ἡ ἐν τῷ «Πηδαλίῳ» παραποίησις τινῶν κανόνων τοσοῦτον κατελύπησε τὸν ἀοίδιμον Νικόδημον.

86 5

Χαρτ. 8 μεγ., 0,33×0,23, σελ. 725, XVIII.

1 (σ. 1). «Μάξιμος ἱερομόναχος ὁ πελοποννήσιος, τοῖς ἁπανταχοῦ εὑρισκομένοις χριστεπωνύμοις λαοῖς, ἱερωμένοις τε καὶ λαϊκοῖς, ἐν Κυρίῳ χαίρειν ἀεί».

Ἀ ρ χ. Ἔπρεπε, καθὼς λέγει ὁ μέγας Χρυσόστομος...

2 (σ. 5). «Τῇ Κυριακῇ τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου. Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου κυρίου Μαξίμου ἱερομονάχου τοῦ πελοποννησίου, διδαχαὶ εἰς τὰς Κυριακὰς τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ· ἀρχόμεναι ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου».

Ἀ ρ χ. Ἕνας γεωργὸς ὁποῦ νὰ ἐκοπίαζεν ..

3 (σ. 23). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη τῇ Κυριακῇ τοῦ Ἀσώτου».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος...

4 (σ. 35). «Τῇ Κυριακῇ τῆς Ἀποκρέω».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος, ἀδελφοί...

5 (σ. 46). «Τῇ Κυριακῇ τῆς Τυροφάγου ὁμιλία».

Ἀ ρ χ. Τί ὄφελος, ἀδελφοί...

6 (σ. 61). «Τῇ πρώτῃ Κυριακῇ τῆς ἁγίας Τεσσαρακοστῆς».

Ἀ ρ χ. Ἐκεῖνοι οἱ ἄνθρωποι...

7 (σ. 74). Τῇ δευτέρᾳ Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν».

Ἀ ρ χ. Τοῦτο καλὰ τὸ ἔλεγεν ὁ προφήτης...

8 (σ. 94). «Τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος, ἀδελφοί, νὰ εἶχε...

9 (σ. 119). «Τῇ τετάρτῃ Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος ὁποῦ εὑρίσκεται...

10 (σ. 134). «Τῇ πέμπτῃ Κυριακῇ τῶν Νηστειῶν».

Ἀ ρ χ. Τὰ μικρὰ παιδία...

11 (σ. 153). «Τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων».

Ἀ ρ χ. Μία χώρα μεγάλη...

12 (σ. 171). «Κατήχησις τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου».

Προτάσσεται, ὡς προοίμιον τῆς κατηχήσεως τοῦ Χρυσοστόμου («Εἴ τις εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος»), τὸ μετὰ τῶν λοιπῶν κατηχήσεων τοῦ Στουδίτου ἐκδεδομένον τοιοῦτον, οὗ ἡ ἀ ρ χ ή: Τί τοῦτο, πατέρες καὶ ἀδελφοί...

13 (σ 177). «Τῇ Κυριακῇ τοῦ Θωμᾶ».

Ἀ ρ χ. Πολλήν, ἀδελφοί...

14 (σ. 193). «Τῇ Κυριακῇ τῶν Μυροφόρων».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος, ἀδελφοί, ὁποῦ θέλει...

15 (σ. 207). «Τῇ Κυριακῇ τοῦ Παραλύτου».

Ἀρχ. Ἕνας ἄνθρωπος, ἀδελφοί, ὁποῦ νὰ εἶχε...
16 (σ. 223). «Τῇ Κυριακῇ τῆς Σαμαρείτιδος».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας ψαρᾶς...
17 (σ. 236). «Τῇ Κυριακῇ τοῦ Τυφλοῦ».
Ἀρχ. Ἕνας ἄνθρωπος, ἀδελφοί, ὁποῦ νὰ ἤθελεν...
18 (σ. 250). «Τῇ Κυριακῇ τῶν ἁγίων Πατέρων».
Ἀρχ. Ἐὰν εἶναι κανένας...
19 (σ. 269). «Τῇ Κυριακῇ τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς».
Ἀρχ. Ὁπόταν ἕνας ἄνθρωπος...
20 (σ. 280). «Τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, Ἰουνίου κθ´».
Ἀρχ. Ἕνας βασιλεύς...
21 (σ. 295). «Τῇ Κυριακῇ τῶν ἁγίων Πάντων».
Ἀρχ. Ἐὰν εἶναι καὶ κάθε ἕνας...
22 (σ. 312). «Τῇ δευτέρᾳ Κυριακῇ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Ὁπόταν θέλει ἕνας...
23 (σ. 324). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη τῇ τρίτῃ Κυριακῇ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Εἶπεν ὁ Κύριος, ὁ λύχνος τοῦ σώματος...
24 (σ. 336). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη τῇ τετάρτῃ Κυριακῇ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ εἰσελθόντι... Καθὼς ἡ φωτιά...
25 (σ. 346). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ πέμπτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Τῷ καιρῷ ἐκείνῳ... Ὁπόταν χαλάσῃ...
26 (σ. 360). «Κυριακῇ ἕκτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Καθὼς ἤθελε κάμῃ...
27 (σ. 371). «Κυριακῇ ἑβδόμῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Καθὼς καμμίαν φοράν...
28 (σ. 386). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ ὀγδόῃ τοῦ Ματθαίου, τοῦ αὐτοῦ κὺρ Μαξίμου».
Ἀρχ. Πάλιν θαυματουργᾷ...
29 (σ. 394). «Κυριακῇ ἐννάτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Οἱ καλοὶ καὶ τεχνῖται ἰατροί...
30 (σ. 406). «Κυριακῇ δεκάτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας στρατιώτης...
31 (σ. 417). «Κυριακῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Ποῖος ἄνθρωπος...
32 (σ. 428). «Κυριακῇ δεκάτῃ δευτέρᾳ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας χρυσοχόος...
33 (σ. 436). «Κυριακῇ δεκάτῃ τρίτῃ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας καλὸς πατέρας...

34 (σ. 447). «Τῇ Κυριακῇ ιδ´ τοῦ Ματθαίου».
Ἀρχ. Πολλῶν λογιῶν...
35 (σ. 460). «Κυριακῇ πρὸ τῆς Ὑψώσεως».
Ἀρχ. Τὸ βάθος καὶ τὸ ὕψος...
36 (σ. 472). «Κυριακῇ μετὰ τὴν Ὕψωσιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ».
Ἀρχ. Ἕνας βασιλεύς...
37 (σ. 484). «Κυριακῇ πρώτῃ τοῦ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας καλὸς κυνηγός...
38 (σ. 496). «Κυριακῇ δευτέρᾳ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἕνας ἄνθρωπος ὁποῦ νὰ εἶχεν...
39 (σ. 509). «Κυριακῇ τρίτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἂν εἶναι καὶ ἕνας...
40 (σ. 520). «Κυριακῇ τετάρτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Καθὼς ἕνας γεωργός...
41 (σ. 532). «Κυριακῇ πέμπτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Τάχα τί σᾶς φαίνεται...
42 (σ. 545). «Κυριακῇ ἕκτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἕνας ἄνθρωπος ὁποῦ νὰ εἶναι ἀσθενής...
43 (σ. 555). «Κυριακῇ ἑβδόμῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Καθὼς ὅταν ἕνας βασιλεύς...
44 (σ. 564). «Κυριακῇ ὀγδόῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων...
45 (σ. 575). «Κυριακῇ ἐννάτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Τὸν πλοῦτον πάλιν...
46 (σ. 586). «Κυριακῇ δεκάτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἕνας καλὸς βασιλεύς...
47 (σ. 596). «Κυριακῇ δεκάτῃ πρώτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἕνας βασιλεὺς μέγας...
48 (σ. 607). «Κυριακῇ δεκάτῃ δευτέρᾳ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Πολλοὶ ἄνθρωποι λογιάζουσιν...
49 (σ. 616). «Κυριακῇ δεκάτῃ τρίτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Οἱ καλοὶ καὶ ἄριστοι ἰατροί...
50 (σ. 626). «Κυριακῇ δεκάτῃ τετάρτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἕνας δουλευτὴς βασιλείου ἑνός...
51 (σ. 634). «Κυριακῇ δεκάτῃ πέμπτῃ Λουκᾶ».
Ἀρχ. Ἂν εἶναι κάθε ἄνθρωπος...
52 (σ. 644). «Τῇ Κυριακῇ τῆς Χαναναίας».
Ἀρχ. Ὅποιος ἐλπίζει τίποτες...
53 (σ. 654). «Κυριακῇ τῶν Προπατόρων».
Ἀρχ. Σήμερον, ἀγαπητοὶ ἀδελφοί...

54 (σ. 660). «Κυριακῇ πρὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως».

Ἀ ρ χ. Πολλάκις, ἀδελφοί, οἱ βασιλεῖς...

55 (σ. 672). «Ὁμιλία ἀναγινωσκομένη Κυριακῇ μετὰ τὴν Χριστοῦ γέννησιν, ἧς ὁ σκοπός, μέλλει ὁ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον τοῦ ἀπολέσαι».

Ἀ ρ χ. Ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς...

56 (σ. 691). «Κυριακῇ πρὸ τῶν Φώτων».

Ἀ ρ χ. Ἐὰν εἶναι καὶ ἕνας ἄνθρωπος...

57 (σ. 702). «Κυριακῇ μετὰ τὰ Φῶτα».

Ἀ ρ χ. Ἕνας ἄνθρωπος ὁποῦ νὰ ἐχρεώστει...

58 (σ. 709). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γερμανοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν εὐαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν Θεοτόκου».

Ἀ ρ χ. Τῆς παρούσης τιμίας καὶ βασιλικῆς...

59 (σ. 718). «Τῇ δεκάτῃ πέμπτῃ Αὐγούστου, Λόγος εἰς τὴν κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

Ἀ ρ χ. Ὅποιος ἤθελεν εὕρῃ...

Ἐν ἀρχῇ, μετὰ τὸν πίνακα, δύο φύλλα ἄγραφα, ἐν δὲ τῷ τέλει τάδε: «Ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ,αψμγ' (=1743), Νοέμβριος. Ἐγράφη τὸ παρὸν κατὰ τὴν σκήτην τῆς ἁγίας Ἄννης, ἐν πολὺ ἐπιμελείᾳ, καὶ διορθώσει, διὰ χειρὸς εὐτελοῦς Κοσμᾶ ταπεινοῦ». Ὡσαύτως καὶ ἐν σελ. 5, ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ, τὰ ἑξῆς: «Τὸ παρὸν Κυριακοδρόμιον ὑπάρχει τοῦ Κυριακοῦ τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας καὶ μηδεὶς τολμήσας ἀποξενῶσαι αὐτὸ ἐκεῖθεν, ἵνα μὴ παιδευθῇ βαρέως ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα αὐτῆς, καὶ κολασθῇ αἰωνίως' ,αψμδ' (=1744).

Ὁ κῶδιξ διατηρεῖται εἰς ἀρίστην κατάστασιν, καὶ ἔχει ἐν τῇ πρώτῃ ὁμιλίᾳ κομψὸν ἐπίτιτλον, πάντα δὲ τὰ ἀρχικὰ γράμματα διάκοσμα διὰ κλάδων καὶ ἔγχρωμα, τὴν δὲ στάχωσιν διὰ βύρσης.

87 6

Χαρτ. 8 μεγ., 0,32×0,24, σελ. 425, XVIII.

1 (σ. 1). «Βίος καὶ ἀγῶνες καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ».

Ἀ ρ χ. Οἱ τῶν ἀρίστων ἀνδρῶν ἀνάγραπτοι βίοι...

Ἐξεδόθη, μεταφρασθεὶς εἰς τὴν ἁπλῆν, ὑπὸ Ἀγαπίου Λάνδου τοῦ Κρητός, ἐτυπώθη ἐν τῇ «Καλοκαιρινῇ», ἔκδοσις β', Βενετία 1861, καὶ ὑπὸ Δουκάκη, ἐν τῷ Ἰουλίῳ, σελ. 45, ἐν Ἀθήναις 1893.

2 (σ. 105). «Πέτρου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς: 'Ἄλλον σε Πέτρον εἰκότως σέβω μάκαρ Ἰωσήφ'».

Καὶ ἕπεται ἡ ἐπίλοιπος ἀκολουθία εἰς τοὺς ἁγ. Πέτρον καὶ Ὀνούφριον, ἐξ ἧς τοῦ μὲν ἁγ. Πέτρου ὁ κανὼν περιέχεται ἐν τῷ μηναίῳ Ἰουλίου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκδόσεως, τοῦ δὲ ἁγ. Ὀνουφρίου ἐν πάσαις ταῖς ἐκδόσεσι τῶν μηναίων. Ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι ἐλλείπουσι φύλλα περὶ τὰ 8, διότι καὶ ἡ ἀκολουθία εἶναι ἡ ἡμίσεια, ἀρχομένη ἐκ τῶν κανόνων, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν σελ. 88 παρουσιάζεται ἀμέσως ἡ σελ. 105. Εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὁσίους συμπληρωματικὴν ἀκολουθίαν μετὰ 24 οἴκων συνέταξεν καὶ ὁ γράφων ταῦτα Γ.Μ.Μ.

3 (σ. 115). «Ζητήματά τινα καὶ λύσεις περὶ τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἀπὸ διαφόρους θεολόγους συνηθροισμένα».

Ἀ ρ χ. Ἔπρεπεν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ...

4 (σ. 125). «Μηνὶ Ἰουνίῳ ιδ', τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Νήφωνος Ἱερομονάχου, τοῦ ἐν τῷ Ἄθῳ ἀσκήσαντος».

Ἕπεται ἀκολουθία πλήρης μεθ' ἑνὸς κανόνος φέροντος τήνδε ἀκροστιχίδα: «Νήφωνα δῶρον πατρὶ Ἱερεμίας», εἶναι δὲ πεποιημένος εἰς ἦχον πλ. δ': Ἁρματηλάτην Φαραώ. Μετὰ τὴν ς' ᾠδὴν φέρεται ὁ βίος τοῦ ἁγίου, οὗ ἡ ἀρχή: «Οὗτος ὁ ὅσιος πατὴρ ἡμῶν Νήφων, ὑπῆρχεν ἐκ τοῦ δεσποτάτου τῆς παλαιᾶς ἠπείρου». Μεταφρασθεὶς ὑπὸ Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, ἐξεδόθη ἐν τῷ «Νέῳ Ἐκλογίῳ» (ἔκδοσις α' ἐν Βενετίᾳ, β' ἐν Κωνσταντινουπόλει 1863), ἐξ οὗ συμπεριελήφθη ὑπὸ Δουκάκη ἐν τῷ Συναξαρίῳ Ἰουνίου, σελ. 138, ἔκδ. Ἀθηνῶν 1893· ἡ δὲ ἀκολουθία ἀνέκδοτος.

5 (σ. 145). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Λαζάρου τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ ἐν τῷ Γαλησίῳ ὄρει».

Ἀ ρ χ. Ὁ πλάσας κατὰ μόνας...

Ἐν Λαύρᾳ, Καυσοκαλυβίοις καὶ ἀλλαχοῦ εὕρηται βίος εἰς τὸν ὅσιον Λάζαρον ἀρχόμενος οὕτως: «Ὁ τῶν κατὰ Θεὸν πολιτευσαμένων βίος», ὅστις ὑπάρχει ἐκδεδομένος ἐν «Acta Sanctorum», Νοεμβρ. III, 508 ἑ. Ὁ Νικόδημος (Συναξ., Γ', 243, σημ. 1) λέγει ὅτι συνέγραψεν ὁ γνωστὸς Γρηγόριος Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κύπριος, αὐτὸς δὲ μετέφρασε τοῦτον καὶ ἐτύπωσε εἰς τὸ «Νέον Ἐκλόγιον», καὶ ἐν τέλει ὁ Δαπόντε λέγει ὅτι «ὁ Ῥαφαὴλ ἐξήγησεν αὐτόν» (Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. 1, 125). Περιέχει δὲ τοῦτον καὶ ὁ Νοέμβριος τοῦ Δουκάκη, ἔκδ. Ἀθηνῶν.

Ὁ βίος φέρει ἐν ἀρχῇ ἐπίτιτλον κόσμημα, ἐντὸς δὲ τοῦ ἀρχικοῦ στοιχείου Ὀμικρὸν ἐσχεδίασται ὁ ἅγιος διὰ γραφίδος. Ἐν δὲ τῷ τέλει ἀναγινώσκομεν τοὺς ἑξῆς στίχους:

«Ὡς τοῖς πλέουσι, λιμένες χρῆμα ξένον,
πόρρω δὲ τοῖς βαίνουσιν, ἀνύσαι τρίβον,
καὶ τοῖς ξενητεύουσι, πατρίδος θέα,
οὕτω βίβλοι γράφουσιν εἰς τέρμα φθάσαι»,

6 (σ. 308). «Μὴν Ἰανουάριος. Εἰς τὰς ιγ' ἑορτάζομεν τὴν κοίμησιν τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλύβη».

Ἕπεται ἀκολουθία εἰς τὸν ὅσιον μετὰ δύο κανόνων φερόντων, ὁ μὲν

α' τήνδε ἀκροστιχίδα: «Δέησιν οἰκτράν, ὦ Μάξιμε, προσδέχου. Νίφων» (οὗτος εἶναι ὁ φίλος τοῦ Ὁσίου ἅγ. Νήφων, περὶ οὗ ὅρα ἀνωτ., 4, 125)· ὁ δὲ β' τὴν ἑξῆς: «Ἱερεμίας ὕμνον Μαξίμῳ πατρί»· ἐν δὲ τοῖς θεοτοκίοις: «Ὁ Πατητάς». Ἡ ἀκολουθία αὕτη διαφέρει κατά τι τῆς ἐν χρήσει οὔσης ἐν Καυσοκαλυβίοις, εἶναι δὲ ἀνέκδοτος. Μετὰ τὴν ς' ᾠδὴν φέρεται ὁ βίος τοῦ Ὁσίου, ἀρχόμενος οὕτω: «Βίος καὶ πολιτεία, καὶ ἄσκησις καὶ φαιδροὶ ἀγῶνες τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Μαξίμου, τοῦ τὴν καλύβην πυρπολοῦντος ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει τοῦ Ἄθωνος· ποίημα καὶ πόνημα Θεοφάνους τοῦ περιθεωρίου καὶ προηγουμένου βατοπαιδίου νεοστὶ μεταφρασθείς».

Ἀρχ. Ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους...

Ἐξεδόθη κατ' ἐπιτομὴν ἐν τῷ «Νέῳ Ἐκλογίῳ» καὶ ἐν τῷ Ἰανουαρίῳ Δουκάκη, σελ. 200-216. Ἀθῆναι 1884.

Τέσσαρες συνέγραψαν τὸν βίον τοῦ ὁσίου Μαξίμου: ὁ ἅγιος Νήφων ὁ Καυσοκαλυβίτης, Θεοφάνης προηγούμενος Βατοπεδίου καὶ εἶτα μητροπολίτης Περιθεωρίου, ὁ ἡσυχαστὴς Ἰωαννίκιος ἱερομόναχος ὁ Κόγχυλας (ὁ ἐν ὁρίοις Λαύρας φήμην ἁγίου κτησάμενος), καὶ ὁ ἱερομόναχος Μακάριος. (Βλ. «Ἱστορία ἀσκητισμοῦ», ὑπὸ Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, τόμ. α', σελ. 109, ἔκδοσις Θεσσαλονίκης 1929).

7 (σ. 379). «Ἰανουαρίου ε'. Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Συγκλητικῆς. Συγγραφεὶς παρὰ τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας».

Ἀρχ. Ἔδει πάντας ἀνθρώπους...

Ἐξεδόθη ὑπὸ Σωφρονίου Ἁγιορείτου, ἐν τῷ τέλει τῆς «Ἱστορίας τῶν ὁσίων Ἰωάσαφ καὶ Βαρλαάμ», τυπωθείσης ἐν Ἀθήναις 1884 καὶ ἐν μεταφράσει ὑπὸ Δουκάκη, Ἰανουάριος, 79-116.

Ἐν τῷ τελευταίῳ παραφύλλῳ, τῷ συνεσταχωμένῳ τῷ ξύλῳ, τάδε: «πληρώσας εἶπον, σοὶ Χριστὲ δόξα πρέπει, ἔτη ἀπὸ Χριστοῦ ͵αψϟα'» (= 1791).

Στάχωσις βυρσίνη μετὰ πορπῶν καὶ ἐκτυπωμάτων.

88 7

Χαρτ. 8 μεγ., 0,31×0,21, φύλλ. 242, XVI.

Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου τῶν ψαλμῶν ἑρμηνεία.

Ἀρχ. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· ὡς ὅλως καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες ὡς αὕτως· ἄλλως ἡ μὲν προφητεία πληροῦται εἰς τὸν Ἰωσήφ, ὅτι οὐ συνπαρεγενέτο τοῖς Ἰουδαίοις ἡνίκα κατὰ τοῦ Χριστοῦ ἐβουλεύοντο, Ἄλλως· καὶ τίνι τοῦ Χριστοῦ ἁρμόσαι ταῦτα δυνήσεται· οὗτος γὰρ ἀληθῶς καὶ μόνος μακάριος· ὃν καὶ Παῦλος μακάριον καὶ μόνον δυνάστην Θεὸν καὶ βασιλέα βασιλέων προσεκάλεσεν...

Καὶ οὕτως ἀκολουθεῖ ἡ ἐπίλοιπος ἑρμηνεία.

Τέλος: Μένει κολοβὸν ἐν τῷ ιβ' στίχῳ τῆς ε' ᾠδῆς τοῦ Ἡσαΐου, ἔχον οὕτω:

«Διὰ τὸν φόβον σου κύριε ἐγγαστρὶ ἐλάβομεν. Οἱ λέγοντες ἐκ φιλοθεΐας γενέσθαι τῷ ἀγαπητῷ τοῦ πατρός· δῆλον δὲ ὅτι τῷ υἱῷ καθάπερ ὠδίνουσα γεννητοῦ λόγου τροπῇ νουνεχῶς ἐμμένειν. Ὠδηνήσεται φησὶ καὶ μὴν καὶ εἰληφέναι καταγαστρός· καὶ τῆς σωτηρίας τὸ πνεῦμα τεκεῖν τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς. Πρέπει δ' ἂν ὡς ἔφην ὁ τοιόσδε λόγος προφήταις τε καὶ ἀποστόλοις καὶ εὐαγγελισταῖς οἳ τῆς ἄνωθεν μυσταγωγίας καταπλουτοῦντες τὴν χάριν καὶ οἷον τινὰς νοητοὺς δεχομένους σπερματισμούς...».

Προτάσσεται εἰσαγωγὴ ἐν τρισὶ φύλλοις, ἐν δὲ τῷ β' φύλλῳ φέρεται:

«Τοῦ αὐτοῦ Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας ἑρμηνεία προτρεπτικὴ τῶν ψαλμῶν πρὸς [Μαρ]κελλῖ[νον]».

Ἀρχ. Ἄγαμαί σου τῆς ἐν Χριστῷ προαιρέσεως, φίλε Μαρκελλῖνε...

Ὁ κῶδιξ φαίνεται ὅτι ἀντεγράφη ἐκ παλαιοῦ χειρογράφου, ὁ δὲ βιβλιογράφος ἔγραψεν ὅσα ἠδυνήθη ἀναγνῶναι· διὸ τὰ ἐν εἰσαγωγῇ προλογιζόμενα εἶναι ἐλλιπῆ.

Ἐν τῇ ἄνω ᾤᾳ τοῦ α' φύλλου φέρονται τὰ ἑξῆς: «καὶ τόδε σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ περικαλλεστάτου Κυριακοῦ τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας Ἄννης»· ἐν δὲ τῇ κάτω: «καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις Ἀρσενίου τοῦ ἀπὸ Γαλατᾶ τῆς Βυζαντίδος καὶ τῶν φίλων, παρ' οὗ ἐδωρήθη εἰς τὸ Κυριακὸν τῆς θεοπρομήτορος Ἄννης».

Στάχωσις βυρσίνη.

Ἐξεδόθη ἐν Ἀθήναις ἄνευ χρονολογίας ὑπὸ τῆς Α.Ε.Ε. «Νέα Ἑλληνικὴ Ἠώς» (Ἰ. Χατζηϊωάννου).

89 8

Χαρτ. 8 μεγ., 0,30×0,20, σελ. 855, XVIII.

1 (σ. 1). «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς ὑποθέσεως τοῦ βιβλίου· τῆς ἐχούσης μὲν τὴν ἀνάμνησιν τῆς ἰδίας ψυχῆς, ὑπὸ δὲ εὐχῶν πατέρων συνεγράφη· Παύλου τε φημί, σὺν Μάρκῳ, Θωμᾷ καὶ Ἰωάννῃ, ἅμα Ἰακώβῳ τε, Λουκᾷ καὶ Μακαρίῳ τε, πρὸς ὃν ἐστάλη αὕτη παρὰ μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ Πέτρου· συνεργίᾳ δὲ τριῶν ἀρχιερέων, ὧν αἱ εὐχαὶ συνέργησαν τῷ λόγῳ, τῇ δὲ συμβουλῇ ὠφέλησαν μεγάλως».

Ἀρχ. Πολλῶν καὶ μεγάλων...

2 (σ. 22). «Τοῦ αὐτοῦ, Δήλωσις ἀναγκαία ὡραιοτάτη περὶ τῶν ἑπτὰ σωματικῶν πράξεων».

Ἀρχ. Πρώτη ἡσυχία...

3 (σ. 26) «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι ὁ βουλόμενος τηρῆσαι τὰς ἐντολὰς ἐκ τοῦ θείου φόβου ἀρξάτω, ἵνα μὴ εἰς χάος ὀλισθήσῃ».

Ἀρχ. Εἰ δέ τις θέλει...

4 (σ. 28). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς δευτέρας ἐντολῆς· καὶ ὅτι γεννήτωρ τοῦ πένθους ὁ φόβος».

Ἀρχ. Καὶ οὕτω χαρίζεται...

Ἐπισυνάπτονται καὶ τὰ περὶ τῶν λοιπῶν ἐντολῶν.

5 (σ. 36). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν τεσσάρων ἀρετῶν τῆς ψυχῆς».

Ἀρχ. Ἰδέαι δὲ τῆς σοφίας...

6 (σ. 38). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς ἐμπράκτου γνώσεως».

Ἀρχ. Ἔστι δὲ γνῶσις ἀληθής...

7 (σ. 40). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι αἱ σωματικαὶ ἀρεταὶ ἐργαλεῖα ἐστὶ τῶν ψυχικῶν».

Ἀρχ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πράττων...

8 (σ. 41). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι ἀδύνατον ἄλλως σωθῆναι, εἰμὴ διὰ προσοχῆς ἀκριβοῦς, καὶ τηρήσεως νοός».

Ἀρχ. Χωρὶς δὲ προσοχῆς...

9 (σ. 43). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι οἱ βουλόμενοι ἰδεῖν ἑαυτοὺς ἐν ποίῳ τρόπῳ εἰσίν, οὐκ ἄλλως ἢ διὰ τῆς φυγῆς τῶν αὐτῶν θελημάτων, καὶ δι' ὑποταγῆς, καὶ ἡσυχίας καὶ μάλιστα οἱ ἐμπαθεῖς».

Ἀρχ. Εἰ οὖν βουλόμεθα...

Ἕπονται: «Περὶ τῶν ὀκτὼ πνευματικῶν θεωριῶν, ἤγουν νοητῶν», καὶ ἑρμηνεία ἑκάστης, καὶ «Διαίρεσις τῆς εὐχῆς τῶν ὅλων γνώσεων».

10 (σ. 95). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ταπεινοφροσύνης».

Ἀρχ. Σημεῖα δὲ εἰσί...

11 (σ. 96). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ἀπαθείας».

Ἀρχ. Τῆς ἀπαθείας τάχα...

12 (σ. 100). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν ἑπτὰ σωματικῶν πράξεων».

Ἀρχ. Τὰ δὲ πρώην γεγραμμένα...

13 (σ. 102). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ διακρίσεως».

Ἀρχ. Διὰ τοῦτο...

14 (σ. 105). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς κατὰ Θεὸν ἀναγνώσεως».

Ἀρχ. Ἔστω οὖν ἡ κατὰ Θεόν...

15 (σ. 110). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς ἀληθοῦς διακρίσεως».

Ἀρχ. Ὁ μὲν χάριτι Θεοῦ...

16 (σ. 112). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ μὴ ἀπογινώσκειν, εἰ καὶ πολλὰ πταίει τις».

Ἀρχ. Πλὴν οὐ δεῖ ἀπογινώσκειν...

17 (σ. 114). «Τοῦ αὐτοῦ, Συντομία πρὸς κτῆσιν τῶν ἀρετῶν καὶ ἀποχὴν τῶν παθῶν».

Ἀρχ. Οὐδὲν οὕτω...

18 (σ. 116). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ πῶς κτᾶταί τις τὴν ἀληθῆ πίστιν».

Ἀρχ. Πλὴν ταύτης παθῶν...

19 (σ. 121). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι μᾶλλον συμφέρει τοῖς ἐμπαθέσιν ἡ ἡσυχία».

Ἀρχ. Πᾶσι μὲν συμφέρει...

20 (σ. 124). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι μέγα ἀγαθὸν ἡ ἀληθὴς μετάνοια».

Ἀρχ. Πλὴν ἐάν τις βουληθῇ...

21 (σ. 126). Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῶν περιεκτικῶν καὶ ἰδικῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ».

Ἀρχ. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν...

22 (σ. 128). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι πάντα πρὸς τὸ συμφέρον ἐποίησεν ἡμῖν ὁ Θεός».

Ἀρχ. Διότι πάντα τὰ ὄντα...

23 (σ. 130). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι οὐκ ἔστι πολυλογία ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ».

Ἀρχ. Ὁ λόγος γὰρ τοῦ Θεοῦ...

24 (σ. 132). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι ταπεινοφροσύνης δίχα ἀδύνατον σωθῆναι».

Ἀρχ. Οὐκ οἶδα...

25 (σ. 138). Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ψυχῆς δι' ἀρετῶν».

Ἀρχ. Δέεται γὰρ πᾶς ἄνθρωπος...

26 (σελ. 142). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι μέγα ἀγαθὸν ἡ ἀγάπη καὶ ἡ συμβολὴ μετὰ ταπεινώσεως».

Ἀρχ. Ταῦτα τοίνυν...

27 (σ. 146). «Τοῦ αὐτοῦ, Ὅτι οὐκ ἔστι πολυλογία ἡ συχνοτέρα ὑπόμνησις τῆς θείας Γραφῆς».

Ἀρχ. Καὶ πάλιν τὸ αὐτὸ ῥητόν...

28 (σ. 149). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ψευδωνύμου γνώσεως δήλωσις».

Ἀρχ. Αὕτη ἐστὶν ἡ ψευδώνυμος...

29 (σ. 166). «Τοῦ αὐτοῦ, Δήλωσις τῶν ἀρετῶν».

Ἀρχ. Φρόνησις, σωφροσύνη...

Σημειοῦνται 228 ἀρεταὶ ὀνομαστί.

30 (σ. 168). «Τοῦ αὐτοῦ, Δήλωσις τῶν παθῶν».

Ἀρχ. Δεινότης, πανουργία...

Καταγράφονται 298 ὀνόματα παθῶν.

31 (σ. 170). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ διαφορᾶς λογισμῶν καὶ προσβολῶν».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ οἱ λογισμοί...

Ἐν τέλει φέρονται τάδε:

«Οὔτε ἵππος ἐπὶ φάτνης γαυριᾷ, οὔτε ἀετὸς ἐπὶ καλιᾷ· ἀλλ' ἀμφότεροι ἐπὶ ταχύτητι· ὁ μὲν ποδῶν, ὁ δὲ πτερῶν· καὶ σὺ τοίνυν, μὴ ἐν τραπέζῃ καὶ περιβολαίοις καὶ ἀπορίᾳ μέγα φρονήσῃς· ἀλλ' ἐπὶ χρηστότητι καὶ εὐποιΐᾳ. Οὐ πᾶσαι ἐπαινεταὶ πτωχίαι· ἀλλ' αἱ ἐκ προαιρέσεως κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν σκοπὸν κατωρθωμέναι. Πολλοὶ μὲν γὰρ πτωχοὶ τῇ περιουσίᾳ πλεονεκτικώτατοι δὲ τῇ προαιρέσει τυγχάνουσιν· οὓς οὐχ ἡ ἔνδεια σώζει, ἀλλ' ἡ προαίρε-

σις κατακρίνει. Ὥσπερ τοῖς μεθύουσιν ἀφορμὴ τοῦ πίνειν ἡ προσθήκη τοῦ οἴνου γίνεται, οὕτω καὶ οἱ νεόπλουτοι πολλὰ κτησάμενοι πλειόνων ἐπιθυμοῦσι, τῷ ἀεὶ προστεθειμένῳ τὴν νόσον τρέφοντες· καὶ περιτρέπεται αὐτοῖς ἡ σπουδὴ πρὸς τὸ ἐναντίον· οὐ γὰρ εὐφραίνει τὰ παρόντα τοσαῦτα ὄντα, ὅπου ὀδυνᾷ τὰ ἀλλότρια, μὴ αὐτῶν ὄντα».

32 (σ. 175). «Πίναξ ἀκριβὴς τοῦ ἐν κεφαλαίοις κδ΄ κατὰ α, β, β΄ βιβλίου τοῦ αὐτοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Πέτρου τοῦ Δαμασκηνοῦ».

33 (σ. 176). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Πέτρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγοι συνοπτικοὶ κδ΄, πλήρεις ὄντες πνευματικῆς... εἰσὶ δὲ κατὰ ἀλφάβητον».

Ἀρχ. Ἀρχὴ πάντων τῶν γραμμάτων...

34 (σ. 178). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος δεύτερος».

Ἀρχ. Βουλόμενος ὁ ὅσιος...

35 (σ. 182). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος γ΄».

Ἀρχ. Γαστριμαργία ἐστί...

36 (σ. 185). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος δ΄».

Ἀρχ. Δῆλον ὅτι ἡ εὐσέβεια...

37 (σ. 189). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ε΄».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ Κύριος, ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος...

38 (σ. 193). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ς΄».

Ἀρχ. Ζωὴ ἐστὶ ἐλπὶς ἀμέριμνος...

39 (σ. 197). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ζ΄».

Ἀρχ. Ἡ προσπάθεια γίνεται...

40 (σ. 201). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος η΄».

Ἀρχ. Θεῷ διαπαντὸς προσέχει...

41 (σ. 205). «Λόγος θ΄».

Ἀρχ. Ἵνα μὴ δοκῇ τις...

42 (σ. 208). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ι΄».

Ἀρχ. Κυρίως ὁ ταπεινόφρων...

43 (σ. 212). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ια΄».

Ἀρχ. Λίαν ἐστὶ καλόν...

44 (σ. 218). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιβ΄».

Ἀρχ. Μὴ νέκρωσιν ὁ νοῦς...

45 (σ. 220). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιγ΄».

Ἀρχ. Νοητὴ μὲν γίνεται...

46 (σ. 222). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιδ΄».

Ἀρχ. Ξένον πρᾶγμα καὶ παράδοξον...

47 (σ. 224). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιε΄».

Ἀρχ. Ὁ βουλόμενος εἰπεῖν...

48 (σ. 226). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ις΄».

Ἀρχ. Πάντα μὲν ὅσα...

49 (σ. 228). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιζ΄».

Ἀρχ. Ῥᾷον μέν ἐστι...

50 (σ. 229). «Λόγος ιη΄».

Ἀρχ. Σωφροσύνη ἐστὶ φρόνημα σῶον...

51 (σ. 230). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ιθ΄».

Ἀρχ. Τὸ τῆς ἀνδρείας ἰδίωμα...

52 (σ. 231). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος κ΄».

Ἀρχ. Ὑμνεῖται ὁ Θεός...

53 (αὐτόθι). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος κα΄».

Ἀρχ. Φάσκων ὁ Κύριος...

54 (σ. 233). «Λόγος κβ΄».

Ἀρχ. Χαίρετε ἐν Κυρίῳ...

55 (σ. 236). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος κγ΄».

Ἀρχ. Ψάλατε συνετῶς...

56 (σ. 242). «Λόγος κδ΄».

Ἀρχ. Ὦ, πόσα δάκρυα...

Ἐν τέλει: «Κἀμοὶ τῷ γεγραφότι ἵλεων γενέσθαι τὸν Θεὸν πρεσβεύων, ὦ ἀναγνῶστα καὶ ἀγωνιστά, μὴ ἐλλείπῃς δέομαί σου».

Ἑκάστου λόγου προηγεῖται προλογίσκος διὰ στίχων.

Τὸ βιβλίον τοῦ ἁγ. Πέτρου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐξεδόθη ἐν «Φιλοκαλίᾳ» κατὰ τὴν προγραφεῖσαν τάξιν.

Εἶτα φύλλον ἓν ἄγραφον, μεθ᾽ ὅ:

57 (σ. 259). «Τοῦ ἀββᾶ Ἡσαΐου, Περὶ ἐντολῶν πιστῶν, καὶ οἰκοδομῆς τῶν θελόντων μετ᾽ εἰρήνης ἀσκῆσαι μετ᾽ ἀλλήλων».

Ἀρχ. Ἐὰν περιπατῆτε μετ᾽ ἀλλήλων...

58 (σ. 266). «Τοῦ ὁσίου Πέτρου, μαθητοῦ τοῦ ἀββᾶ Ἡσαΐου, εἰς τὸ πρόσεχε σεαυτῷ».

Ἀρχ. Πρόσεχε σεαυτῷ ἀκριβῶς...

59 (σ. 270). «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου».

Ἀρχ. Τὸ τελεώτατον ἔργον...

60 (σ. 273). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, Λόγος πρὸς τοὺς ἀποταξαμένους».

Ἀρχ. Ἀδελφέ μου, εἰ ἀποτάξω τῷ κόσμῳ...

61 (σ. 274). «Ἐκ τοῦ μεγάλου Βασιλείου πάνυ ὠφέλιμα».

Ἀρχ. Πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ἀκήκοα...

62 (σ. 276). «Στεφάνου τοῦ Σαβαΐτου, Ἐντολαὶ τοῖς ἀποτασσομένοις».

Ἀρχ. Πρῶτον μὲν μὴ ἔχε κοινωνίαν...

63 (σ. 277). «Περὶ φαντασιῶν καὶ ἐκτυπωμάτων τοῦ νοῦ, καὶ τῶν τῆς πλάνης καὶ τῆς ἀληθείας σημείων καὶ τίνα τὰ τῆς πλάνης σημεῖα»...

Ἀρχ. Ἡσυχάζων καὶ μόνως...

Ἕπεται: «Ἆρα καὶ τίνα τὰ τῆς ἀληθείας σημεῖα».

64 (σ. 285). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου, Περὶ ἀρχῆς βίου λίαν ἐπωφελοῦς καὶ σωτηρίου. Ἁρμοζούσης τῆς ἄρτι τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν κόσμῳ ἀποτασσομένοις».

Ἀρχ. Πᾶς ἄνθρωπος, ἀδελφοί...

65 (σ. 295). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν οὐρανοφάντορος Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, Λόγος περὶ ἀσκήσεως καὶ πῶς δεῖ κοσμεῖσθαι τὸν μοναχόν».

Ἀρχ. Δεῖ τὸν μοναχὸν πρὸ πάντων...

66 (σ. 297). «Σχόλια εἰς τὸν περὶ ἀποταγῆς πρῶτον λόγον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ τῆς Κλίμακος· εἰ θέλεις ὁ ἀναγινώσκων εὐχερῶς εὑρίσκειν τοῦ κειμένου τὰς ἑρμηνείας, μὴ τὰ τοιάδε ἢ τοιάδε σημεῖα ζητεῖν· ἀλλὰ τὰ κατὰ στοχεῖον· ἀπὸ τῆς μονάδος ἄχρι τῆς ἑκατοντάδος ἀναβιβαζόμενα».

Ἀρχ. Ἀποταγὴ πρώτη ἡ τῶν πραγμάτων ἀπαλλαγή, δευτέρα δὲ καὶ τρίτη, ἡ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀγνοίας. Ἄλλο. Ῥαδίως τὶς βουληθεὶς τῶν πραγμάτων, οὐκ ὀλίγῳ δὲ καμάτῳ τῶν πρὸς αὐτὰ παθημάτων...

67 (σ. 307). «Περὶ ἀπροσπαθείας, ἤγουν τῆς λύπης σχόλια, λόγος δεύτερος».

Ἀρχ. Ὅστις ἐν ἀπαθείᾳ καὶ συμπαθείᾳ...

68 (σ. 312). «Ἀρχὴ τοῦ τρίτου λόγου, ἤγουν περὶ ξενητείας, συγγενῶν, κτημάτων, χρημάτων, βρωμάτων, παθῶν, μετεωρισμῶν, τόπων δόξης καὶ τῶν λοιπῶν».

Ἐρχ. Ξένος ἐστὶ ὁ κατὰ διάνοιαν...

69 (σ. 316). «Ἀρχὴ τῶν σχολίων τοῦ περὶ ὑποταγῆς δ´ λόγου».

Ἀρχ. Ἤτοι πρὸς τοὺς ἀγωνιστάς...

70 (σ. 345). «Ἀρχὴ τοῦ πέμπτου λόγου σχολίων περὶ μετανοίας».

Ἀρχ. Μετάνοια ἐστί...

71 (σ. 352). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ἕκτου λόγου σχολίων· περὶ μνήμης θανάτου».

Ἀρχ. Ἡ τοῦ θανάτου, φησίν, ἔννοια...

72 (σ. 354). «Ἀρχὴ τῶν σχολίων τοῦ ἑβδόμου λόγου· περὶ χαρᾶς καὶ πένθους».

Ἀρχ. Συμπάθειαν τὴν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων...

73 (σ. 361). «Ἀρχὴ τοῦ ὀγδόου λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Ὀργὴ ἐστί...

74 (σ. 366). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ἐννάτου λόγου σχολίων· περὶ μνησικακίας».

Ἀρχ. Ὅρα ἀκριβῶς...

75 (σ. 369). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ δεκάτου λόγου· περὶ καταλαλιᾶς».

Ἀρχ. Ἀπηρυθριασμέναι εἰσὶ νεάνιδες...

76 (σ. 371). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ἐνδεκάτου λόγου σχολίων· περὶ πολυλογίας».

Ἀρχ. Καὶ ἐν αὐτοῖς, φησί, τοῖς δοκοῦσι...

77 (372). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ιβ´ λόγου σχολίων· περὶ ψεύδους».

Ἀρχ. Οἱ ἀκροώμενοι, βαθμός τις...

78 (σ. 373). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ιγ´ σχολίων· περὶ ἀκηδίας».

Ἀρχ. Ὅτι ἡ ἀκηδία...

79 (σ. 375). Ἀρχὴ τῶν τοῦ ιδ´ λόγου σχολίων· περὶ γαστριμαργίας».

Ἀρχ. Ὀκτώ εἰσι πάντες οἱ γενικώτατοι...

80 (σ. 385). Ἀρχὴ τῶν τοῦ ιε´ λόγου σχολίων· περὶ γαστριμαργίας».

Ἀρχ. Ἅμιλλα, τὸ ἁμιλλᾶσθαι...

81 (σ. 399). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ τμήματος σχολίων· τοῦ περὶ φιλαργυρίας λόγου ις´».

Ἀρχ. Πλάτων τοὺς φιλαργύρους...

82 (σ. 400). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ἓξ καὶ δεκάτου λόγου σχολίων· περὶ ἀκτημοσύνης».

Ἀρχ. Ἀκτημοσύνη ἐστὶ νοητή...

83 (σ. 401) «Ἀρχὴ τῶν σχολίων τοῦ ἑπτακαιδεκάτου λόγου».

Ἀρχ. Ἀναίσθητός ἐστιν...

84 (σ. 402). «Ἀρχὴ ιη´ λόγου σχολίων· περὶ ὕπνου».

Ἀρχ. Ἔστιν ὁ ὕπνος...

85 (σ. 403). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ ιθ´ λόγου σχολίων· περὶ ἀγρυπνίας».

Ἀρχ. Οὐχὶ ἡ στάσις ἐστίν, ἡ ὅλη ἀγρυπνία...

86 (σ. 405). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κ´ λόγου σχολίων· περὶ τῆς ἀνάνδρου δειλίας».

Ἀρχ. Ὁ παρεῖναι πιστεύων τὸν Θεόν...

87 (σ. 405). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου λόγου σχολίων· περὶ κενοδοξίας».

Ἀρχ. Ὁ τῆς κενοδοξίας λογισμός...

88 (σ. 415). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κβ´ λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Ζητητέον πῶς ἐν ἀρχαῖς...

89 (σ. 421). «Περὶ τῶν ἀνεκφράστων λογισμῶν τῆς βλασφημίας λόγος κγ´».

Ἀρχ. Χαλεπῆς ῥίζης... [Ἕπονται τὰ τούτου σχόλια].

90 (σ. 426). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κδ´ λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Φύσις θυμοῦ...

91 (σ. 428). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κε´ λόγου σχολίων· περὶ ταπεινοφροσύνης».

Ἀρχ. Μίαν αἴσθησιν εἶναι φυσικὴν τῆς ψυχῆς αὐτὴ ἡ τῆς ἁγίας ἡμῶν Τριάδος ἐκδιδάσκει ἐνέργεια...

92 (σ. 436). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κϛ´ λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Αἴσθησις ἐστὶ νοός, ἀκριβής...

93 (σ. 476). «Ἀρχὴ τῆς ἐν ἐπιτομῇ ἀνακεφαλαιώσεως σχολίων».

Ἀρχ. Σημεῖον ὅτι σχολάζει ὁ νοῦς...

94 (σ. 482). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ εἰκοστοῦ ἑβδόμου λόγου σχολίων· περὶ ἡσυχίας».

Ἀρχ. Ὥσπερ ἐν ἅπασι...

95 (σ. 498). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κη' λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Μὴ παρρησιάζου, κἂν καθαρότητα κέκτησαι...

96 (σ. 503). «Ἀρχὴ τῶν τοῦ κθ' λόγου σχολίων· περὶ ἀπαθείας».

Ἀρχ. Τίς ὁ γευσάμενος αὐτῆς...

97 (σ. 504). Ἀρχὴ τοῦ τριακοστοῦ λόγου σχολίων».

Ἀρχ. Ἡ πίστις ἐστί, θύρα...

Τὰ ἀνωτέρω σχόλια, ἢ μᾶλλον τὰ συμπίπτοντα τοῖς λόγοις τοῦ Κλίμακος μέρη, εἶναι εἰλημμέναι ἐκ λόγων διαφόρων πατέρων, οἷον: Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Χρυσοστόμου, Γρηγορίου Νύσσης, Εὐαγρίου, Συμεὼν νέου Θεολόγου, Διαδόχου, Κλήμεντος Στρωματέως, Γαβριὴλ ἡσυχαστοῦ Λάτρου κ.ἄ.

98 (σ. 508). «Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου».

Ἀρχ. Ἄδειαν εὑρὼν ὁ διάβολος...

99 (αὐτόθι). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Περὶ νηστείας καὶ προσευχῆς».

Ἀρχ. Φησὶν ὁ θεῖος ἀπόστολος...

Ἀμφότερα ἀποσπάσματα.

100 (σ. 511). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Βαρσανουφίου, Περὶ τοῦ πῶς δεῖ καθίσαι ἐν τῷ κελλίῳ· καὶ περὶ θεωρίας κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν».

Ἀκολουθοῦν αἱ ἐρωταποκρίσεις.

Τὸ βιβλίον τῶν τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου ἐρωταποκρίσεων, συναθροισθεισῶν καὶ ταξινομηθεισῶν ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ἐτυπώθη Ἐνετίῃσιν 1816.

101 (σ. 521). «Ἐκ τῆς β' βίβλου τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἐφραίμ· συλλογὴ λίαν ὠφέλιμος».

Ἀρχ. Ἄθλιος καὶ ταλαίπωρος...

Ἴδε σχετικά, ἀριθ. 1 τοῦ ἀνὰ χεῖρας καταλόγου.

102 (σ. 529). «Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ».

Ἀρχ. Μακάριοι γὰρ ἀληθῶς...

103 (σ. 530). «Τοῦ ἐν ἁγίοις Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, Στίχοι λίαν ὠφέλιμοι».

Ἀρχ. Ἄφες κόσμου ἅπαντα καὶ τὰ ἐν κόσμῳ...

Οἱ στίχοι οὗτοί εἰσιν ὁ δέκατος ἔνατος λόγος ὁ διὰ στίχων Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου· τούτου ἡ βίβλος ἐξεδόθη, Ἐνετίῃσιν 1790, παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, καὶ ἐν Σύρῳ κατὰ τὸ 1886.

104 (σ. 531). «Τοῦ ὁσίου Νείλου».

Ἀρχ. Κἂν μηδεὶς διῴκησε τύραννος, ἀλλ' ὅμως γενοῦ ἕτοιμος εἰς μαρτύριον...

105 (σ. 532). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἀββᾶ Θαλασσίου τοῦ Λίβυος καὶ Ἀφρικανοῦ· περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας, καὶ τῆς κατὰ νοῦν πολιτείας· πρὸς Παῦλον πρεσβύτερον· ἑκατοντὰς πρώτη, ἧς ἡ ἀκροστιχὶς ἥδε: 'πνευματικῷ ἀδελφῷ καὶ ἀγαπητῷ κυρίῳ Παύλῳ Θαλάσσιος· τῷ μὲν φαινομένῳ ἡσυχαστής· τῇ δὲ ἀληθείᾳ πραγματευτὴς κενοδοξίας'».

Ἀρχ. Πόθος πρὸς Θεόν...

106 (σ. 537). «Τοῦ πρὸς τὸν αὐτόν, ἑκατοντὰς δευτέρα, ἧς ἡ ἀκροστιχὶς ἥδε: 'εὖξαι ὑπὲρ ἐμοῦ, ἀδελφὲ τιμιώτατε· ὅτι μεγάλα κακὰ προσδοκῶ ἄξια τῆς ἐμῆς προαιρέσεως· λύπας τῇ ψυχῇ καὶ ὀδύνας τῷ σώματι'».

Ἀρχ. Εἰ θέλεις ὑφὲν τῶν κακῶν...

107 (σ. 543). «Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν αὐτῶν, ἑκατοντὰς τρίτη, ἧς ἡ ἀκροστιχὶς ἥδε: 'πλὴν κακὰ κυρίως οὐ τὴν σάρκα μὲν κακοῦντα, τὴν δὲ ψυχὴν καθαίρονται, τὰ δὲ τὴν συνείδησιν λυποῦντα, τέρποντα δὲ τὴν σάρκα'».

Ἀρχ. Περὶ τοῦ φύσει ἀγαθοῦ...

108 (σ. 549). «Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῶν αὐτῶν ἑκατοντὰς δ', ἧς ἡ ἀκροστιχὶς ἥδε: 'ὅμως οὖν καὶ ἐκ τῶν κυρίως κακῶν, καὶ τῶν μὴ κυρίως νομιζομένων δέ, εὖξαι ἐκτενῶς πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν λυτρωθῆναι ἡμᾶς».

Ἀρχ. Ὁ τῆς πρὸς τὴν σάρκα φιλίας...

Ἐτυπώθησαν καὶ αἱ 4 ἑκατοντάδες τοῦ ὁσίου Θαλασσίου ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ» ὡς ὧδε ἔχουσι.

109 (σ. 557). «Τοῦ ἀββᾶ Βαρσανουφίου».

Ἀρχ. Ἐκτὸς κόπου καὶ ταπεινώσεως...

110 (σ. 558). «Τοῦ ἀββᾶ Διαδόχου».

Ἀρχ. Ὅταν σχεδὸν ἅπαντα τὰ πάθη νικήσῃ...

111 (σ. 561). «Γρηγορίου μοναχοῦ τοῦ Σιναΐτου».

Ἀρχ. Ὁ κατὰ μόνας καθήμενος...

112 (σ. 562). «Λόγος περὶ τῶν μοναζόντων κατὰ μόνας, ἤτοι ἀναχωρητῶν, καὶ διὰ ποίων τρόπων τοῦτο ποιοῦσιν, ὅτι πολλοὶ εἰσὶ τρόποι τῆς ἀναχωρήσεως, καθὼς δηλοῦνται κατ' ὄνομα· ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν ἐν συνοδίᾳ διαγόντων».

Ἀρχ. Παρέβαλε ποτέ τις ἀδελφός...

113 (σ. 568). «Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου».

Ἀρχ. Λέγει ὁ Δαυΐδ...

114 (σ. 570). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νείλου πρὸς τοὺς ὀκτὼ λογισμοὺς ὑποθῆκαι».

Ἕπονται ἀναπτύξεις «περὶ γαστριμαργίας, περὶ πορνείας, περὶ φιλαργυρίας, περὶ ὀργῆς, περὶ λύπης, περὶ ἀκηδίας, περὶ κενοδοξίας, περὶ ὑπερηφανείας».

115 (σ. 584). «Λόγοι τοῦ ἀββᾶ Μωϋσέως τοῦ ἐν σκήτῃ πρὸς τὸν ἀββᾶν ποιμένα προτραπέντος παρ' αὐτοῦ γράψαι».

Ἀρχ. Πρῶτον μὲν ἀσπάζομαι...

116 (σ. 597). «Τοῦ αὐτοῦ ἀββᾶ Μωϋσέως, Λόγοι περὶ καταστάσεως ἀρχαρίου μοναχοῦ».

Ἀρχ. Πρῶτον μὲν τὴν ἐν παντὶ πράγματι...

Ἕπονται ἀποσπάσματά τινα ἐξ ἀσκητικῶν λόγων διῃρημέναι εἰς η' κεφ.

117 (σ. 614). «Περὶ λόγου ὠφελίμου καὶ σιωπῆς εὐλόγου».

Ἀρχ. Ὁ θέλων εὐαρεστῆσαι Θεῷ...

Ἐπισυνάπτονται ὡσαύτως σχετικά τινα ἀποσπάσματα ἐκ διαφόρων πατέρων εἰλημμένα, οἷον ἁγίου Βαρσανουφίου, Χρυσοστόμου, ἁγίου Ἀθανασίου κ.ἄ.

118 (σ. 624). «Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν».

Ἀρχ. Ἐν τῷ νόμῳ προσέταξεν ὁ Θεός...

119 (σ. 628). «Περὶ τοῦ μὴ ὀφείλειν τινὰ στοιχεῖν τῇ ἰδίᾳ γνώμῃ».

Ἀρχ. Ἐν ταῖς παροιμίαις λέγει...

Τεμάχια λόγων ἐκ διαφόρων πατέρων καὶ ἰδίᾳ Γρηγορίου Διαλόγου, Ἰσαὰκ Σύρου, ἁγ. Βαρσανουφίου κ.ἄ. μετ' ἐρωταποκρίσεων.

120 (σ. 644). «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου ἐκ τῆς πρὸς Καισάριον ἐπιστολῆς, περὶ τῆς ἱερᾶς κοινωνίας».

Ἀρχ. Τὸ ἀναγκάζεσθαι τινά...

Ἀκολουθοῦσιν «ἐκ τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ ἁγίου Μαξίμου» ποικίλα κεφάλαια μετὰ τῆς ἀναλόγου ἑκάστου ἑρμηνείας, μεθ' ἅ: Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου, τοῦ ἁγίου Διαδόχου, Ἰσαάκ, Μάρκου, Μακαρίου Αἰγυπτίου, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν ψαλμῶν, τοῦ ἀββᾶ Μάρκου, τοῦ ἁγίου Μαξίμου, τοῦ ἁγίου Ἐφραίμ», ἀποσπάσματα ἐξ ἐκδοθέντων κατὰ τὸ πλεῖστον λόγων.

121 (σ. 688). «Ὅτι οὐ δεῖ τῆς μονῆς ἀναχωρεῖν ἐν ᾗ τελειωθῆναι τῷ Χριστῷ συνετάξω».

Ἀρχ. Ἔλεγεν ἡ μακαρία Συγκλητική...

Ἕπονται «τοῦ ἁγίου Μαξίμου — Παλλαδίου — τοῦ ἀββᾶ Ἰσαὰκ» σχετικαὶ μαρτυρίαι.

122 (σ. 690). «Ὅτι ἡ ταπεινοφροσύνη καὶ μόνη δύναται σῶσαι τὸν ἄνθρωπον».

Ἀρχ. Ἠρωτήθη ὁ ἀββᾶς Λογγῖνος...

Ὁ λόγος ἠρανίσθη ἐκ διαφόρων πατερικῶν ἀποφθεγμάτων.

123 (σ. 695). «Ὅτι οἱ εὐτελίζοντες ἑαυτούς, ἐντιμότεροι παρὰ Θεῷ».

Ἀρχ. Λέγεται περὶ τοῦ ἀββᾶ παμβῶ...

Ὁ λόγος ἐξ ἀποσπασμάτων τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ, τοῦ ἀββᾶ Ἠσαΐου, τοῦ ἀββᾶ Μάρκου, τοῦ ἀββᾶ Ζωσιμᾶ, τοῦ ἁγίου Διαδόχου κ.ἄ.

124 (σ. 701). «Ὅτι δεῖ ἐν παντὶ καιρῷ ἀγρυπνεῖν».

Ἐρανίσματα ἀββᾶ Ἠσαΐου, τοῦ ἁγίου Ἰσαὰκ κ.ἄ.

125 (σ. 703). «Ὅτι δεῖ τὸν μοναχὸν μηδέποτε τῆς ἀσκήσεως ἐνδιδόναι».

Ἐπίσης ἀποφθέγματα ἁγ. Ἀντωνίου, ἀββᾶ Ἀγάθωνος, ἀββᾶ Ἀρσενίου, Ἀντιόχου τοῦ Πανδέκτου, ἀββᾶ Ἠσαΐου, τοῦ ἀββᾶ Μάρκου, μεθ' ἅ: «τίς ἡ ἐκ τῆς ἐγκρατείας ὠφέλεια, τίς ἡ κατὰ λόγον ἄσκησις καὶ ἐγκράτεια· ὅτι δεῖ γενναίως πρὸς τὴν ἀκηδίαν ἀνθίστασθαι· περὶ τῆς ἐξ ἀσθενειῶν ὠφελείας· ὅτι μεγίστη ἐν ἀρεταῖς ἡ διάκρισις, καὶ ἀδιακρίτως γινόμεναι οὐκ ὠφελοῦσιν· ὅτι ἡ υἱοθεσία οὐκ ἐξ ἔργων ἀλλ' ἐκ τῆς θείας χάριτος γίνεται· τίς ἡ ἐκ τῶν πειρασμῶν αἰτία καὶ ἡ ἐκ τούτων ὠφέλεια καὶ τίς ἡ διαφορά», πάντα ἐρανισθέντα ἐκ λόγων τῶν ὡς ἄνω μνημονευθέντων ἁγ. Πατέρων.

126 (σ. 749). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας οὐρανοφάντορος τοῦ μεγάλου, Ὁμιλία εἰς πρόσεχε σεαυτῷ».

Ἀρχ. Τοῦ λόγου τὴν χρῆσιν...

Ἐκδεδομένη.

127 (σ. 760). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ πίστεως».

Ἀρχ. Θεοῦ τοῦ ἀγαθοῦ χάριτι...

Ἐκδεδομένη.

128 (σ. 769). «Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπίλογος εἰς τὰ ἠθικὰ παραινετικός».

Ἀρχ. Καλὰ μὲν τὰ τοῦ βασιλέως...

129 (σ. 773). «Ὡραῖος πάνυ οὗτος ὁ λόγος. Τῷ πολυποθήτῳ τέκνῳ Νικολάῳ παρὰ Μάρκῳ μοναχῷ».

Ἀρχ. Ἐπειδήπερ προφὴν...

Ἐν τέλει: «Ἰστέον, ὅτι ἐλειπὴς ὁ λόγος οὗτος»· καί: «Ἐγράφη τὸ παρὸν διὰ συνδρομῆς τοῦ παπᾶ Ἀνθίμου».

Φύλλον ἐν ἄγραφον, μεθ' ὅ:

130 (σ. 789). «Στίχοι τῆς ἱερᾶς προσοχῆς τοῦ νέου Θεολόγου».

Ἕπονται 14 στίχοι Συμεὼν τοῦ νέου Θεολόγου, ὧν ἡ ἀρχή:

Ὅστις βούλεται τὸ φῶς ἐκεῖνο βλέψαι...

Μεθ' οὕς: Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοχῆς Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου· Νικηφόρου μοναχοῦ, Λόγος περὶ φυλακῆς καρδίας· Νικηφόρου τοῦ αὐτοῦ ἕτερος· εἶτα: τοῦ ἀββᾶ Νείλου κεφάλαια· τοῦ αὐτοῦ, Λόγος ἀσκητικὸς πρὸς ἡσυχάζοντα· τοῦ αὐτοῦ, περὶ καταστάσεως ἐγγιζούσης τῇ ἀπαθείᾳ· τοῦ αὐτοῦ, Ἐκ τοῦ λόγου του πρὸς θαυμάσιον μονάζοντα.

Ἐν τέλει: «Ἐγράφη κατὰ τὸ ,αψνα' (=1751), ἐν Ἰουλίῳ μηνὶ διὰ συνδρομῆς καὶ δαπάνης τοῦ παπᾶ κὺρ Ἀνθίμου». Ἐν δὲ τῇ ἀρχῇ, ἐν παραφύλλῳ, ἐπὶ μὲν τῆς α' ὄψεως τάδε: «ὁ παρὸν πέτρος δαμασκηνὸς ὑπῆρχεν ἐμοῦ ἀνθήμου Ἱερομονάχου, καὶ τὸ ἀφιέρωσα εἰς τὸ κυριακὸν τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας καὶ δικαίας Ἄννης, καὶ μηδεὶς αὐτὸ ἀποξενώσῃ ἐκεῖθεν, ἵνα μὴ ὑποπέσῃ ταῖς ἀραῖς τῶν πατέρων, καὶ ὡς ἱερόσυλος κατακριθῇ».

Ἐπὶ δὲ τῆς β' ἀπόσπασμα «ἐκ τοῦ λόγου τοῦ διδασκάλου μακαρίου, ὁποῦ γράφει εἰς τὸ σωτήριον πάθος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Στάχωσις νέα, βυρσίνη.

90 9

Χαρτ. 8 μεγ., 0,31×0,21, φύλλ. 228, XVI.

Μιχαὴλ Γλυκᾶ, Ἐπιστολαὶ θεολογικαὶ νδ'.

1 (φ. 5). «Μιχαὴλ γραμματικοῦ τοῦ Γλυκᾶ· τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ καὶ στυλίτῃ κυρίῳ Ἰωάννῃ τῷ Σιναΐτῃ· εἰ χρὴ συγκαταβαίνειν τοῖς πταίσασι· καὶ μὴ κατὰ λόγον αὐτοῖς ἐπιτιμᾶν τὸν προσήκοντα».

Ἀρχ. Καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων, ὦ θεία καὶ ἱερὰ κεφαλή...

2 (φ. 9). «Τῷ ἁγίῳ μοι δεσπότῃ τῷ σεβαστοκράτορι κυρίῳ Μανουήλῳ τῷ Κομνηνῷ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι πρόσκαιρον εἶχε τὸ σῶμα ὁ Ἀδὰμ καταρχάς· καὶ ὅτι φυσικοῖς ὑπέκειτο καὶ πρὸ τῆς παραβάσεως πάθεσιν».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος ἄνθρωπος...

3 (φ. 19, β'). «Τῷ αὐτῷ· περὶ τοῦ τίνος ἕνεκεν ὁ διάβολος διὰ τοῦ ὄφεως καὶ οὐ δι' ἑτέρου τινὸς τῶν ζῴων προσέβαλε τῷ Ἀδάμ· καὶ τέως πόθεν δῆλον ὅτι διὰ τοῦ ὄφεως, τῆς γραφῆς ὁπουδήποτε μὴ σαφῶς τοῦτο λεγούσης· καὶ εἰ ἀληθές, τίνος ἕνεκεν ἡ γραφὴ τοῦτο τέλεον ἀπέκρυψεν».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν...

4 (φ. 21). «Τῷ αὐτῷ· περὶ τοῦ ὁποίαν τὴν φύσιν τὰ τῶν ἀνθρώπων σώματα ἐκ νεκρῶν ἐγερθήσονται· καὶ εἰ βρῶσιν ἐσθίειν μέλλουσιν ὥς τινες ἐπιφέρουσιν».

Ἀρχ. Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός...

5 (φ. 28). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται, εἰ ἄρσεν καὶ θῆλυ τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐγείρονται σώματα ἐν τῇ ἀναστάσει».

Ἀρχ. Ἐφ' οἷς ἠπόρησας ὁσιώτατε ἄνερ...

6 (φ. 39, β'), «Τῷ αὐτῷ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι οὐ γνωρίσωσιν ἀλλήλους οἱ ἀναστησόμενοι τότε ἄνθρωποι· οἱ δέ· γνωρίσουσι δικαίους μὲν οἱ ἁμαρτωλοί· οὐ μὴν ἀνάπαλιν».

Ἀρχ. Εἰ δέ τις καὶ περὶ τοῦ γενησομένου...

7 (φ. 44). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρίῳ Ἡσαΐᾳ· περὶ τοῦ εἴτε προκόπτειν οἱ δίκαιοι μέλλουσι κατά γε γνῶσιν καὶ δόξαν, εἴτε καὶ μὴ μετὰ τὴν ἐκεῖσε ἀποκατάστασιν».

Ἀρχ. Πρῶτον μὲν ἐπὶ τούτοις...

8 (φ. 47). «Τῷ αὐτῷ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι φθαρτός ἐστιν ὁ παράδεισος, καὶ ὅτι μετὰ σταυρὸν αὐτίκα οὐκ εἰσῆλθεν εἰς αὐτὸν ὁ ληστής».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ...

9 (φ. 52, β'). «Τῷ αὐτῷ, Περὶ τοῦ ὁποῖος ἦν ἀπαρχῆς ὁ Ἀδὰμ κατά γε δόξαν καὶ λαμπρότητα».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο μαθεῖν ἐπιζητεῖς...

10 (φ. 54, β'). «Τίνος ἕνεκεν ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἐσαρκώθη ὁ Κύριος· καὶ διατὶ μὴ πολλῷ πρότερον εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθε· καὶ γὰρ εἰ προλαβὼν ἐποίησε τοῦτο, οὐκ ἐξ ἀγνοίας ὁ ἀπειροπληθὴς ἐκεῖνος λαὸς ἐν ἀσεβείᾳ κατέλυσε τὴν ζωήν».

Ἀρχ. Καὶ τοῦτο δὲ τοῦ κραταιοῦ...

11 (φ. 56). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Γρηγορίῳ τῷ Ἀκροπολίτῃ περὶ τοῦ εἴτε σφαιροειδής ἐστιν καὶ ἀκίνητος ὁ οὐρανὸς εἴτε καὶ μὴ κατὰ τὸν θεῖον Χρυσόστομον».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς...

12 (φ. 61). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται· εἰ κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν παρήγαγε τὸ φῶς ὁ Θεός, τίνος ἕνεκεν κατὰ τὴν τετάρτην τοὺς φωστῆρας ἐδημιούργησεν».

Ἀρχ. Ὁ μὲν οὖν χρυσορρήμων...

13 (φ. 63). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἡσαΐᾳ· εἰ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἡμέτερος ἔκτισται νοῦς, πῶς ἐν τῷ μὲν συνετὸς ὁ τοιοῦτος ἐστίν· ἐν τῷ δὲ ἀσύνετος· καὶ τίνος ἕνεκεν ἐν εἴδει καὶ ἡλικίᾳ καὶ τοῖς λοιποῖς πρὸς ἀλλήλους διενηνόχασιν ἅπαντες».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν κατ' εἰκόνα...

14 (φ. 65). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ πῶς δεῖ πρὸς ἰουδαίους ἀπαντᾶν, ἡνίκα καὶ μᾶλλον ἐκεῖνοι τὸ κατὰ Χριστὸν ἐπιχειροῦσι διαστρέφειν μυστήριον».

Ἀρχ. Τοιοῦτόν τι πάσχειν ἔοικας...

15 (φ. 83). «Ἔτι τοῦτο ἠπόρηται· εἰ τὸ τῶν ἑβραίων γένος ἐν ἐσχάτοις ἐπιστρέψει πρὸν ἦν».

Ἀρχ. Ὅτι δὲ καὶ προσελεύσεται...

16 (φ. 84, β'). «Ἐπεξήγησις τῶν ἐν τῷ θείῳ τελουμένων λουτρῷ».

Ἀρχ. Εἰ δὲ κατὰ τὸ θεῖον λουτρόν...

17 (φ. 85, β'). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται· εἰ τὰ μετὰ τὴν δωδεκαετίαν αὐτίκα παρ' ἡμῶν πλημμελούμενα εἰς κρίσιν ἀχθήσονται».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν ὁ ἡμέτερος νοῦς...

18 (φ. 87). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται· περὶ τῶν γιγάντων ἐκείνων, εἴτε μόνον εὐσθενεῖς ὑπῆρχον· εἴτε καὶ ὑπερμεγέθη σώματα ἔφερον».

Ἀρχ. Ὁ μὲν οὖν θειότατος Κύριλλος...

19 (φ. 88). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται· εἴτε προαγορεύειν τὸ μέλλον οἱ δαίμονες δύνανται, εἴτε καὶ μή».

Ἀρχ. Τοῦ προφήτου καὶ βασιλέως Δαβίδ...

20 (φ. 90 β'). «Τῷ πανσεβάστῳ σεβαστῷ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Παλαιο-

λόγῳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι ὁ μέγας Παῦλος εἷς ἐστι τῶν ιβ' τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ περὶ τοῦ μακαρίου Παύλου...

21 (φ. 91, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ὀνουφρίῳ περὶ τῆς τετραμόρφου ὀπτασίας ἣν ὁ προφήτης εἶδεν Ἰεζεκιήλ· καὶ ὅπως αὐτὴν εἰς τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστὰς ἐξελάβοντο».

22 (φ. 93). «Τῷ μεγαλενδοξοτάτῳ κυρῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ Παλαιολόγῳ· περὶ τοῦ πῶς ὁ θεολόγος λαμπροτέραν τῶν φώτων τὴν ἡμέραν ἐκάλεσε τῆς Χριστοῦ γεννήσεως· ἣν ὁ χρυσορρήμων μητρόπολιν ὀνομάζει τῶν ἑορτῶν».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ σὺ μετὰ τῶν ἄλλων...

23 (φ. 94). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἀλυπίῳ τῷ ἐγκλείστῳ· περὶ τοῦ τίς τε καὶ πόθεν ἡ κατὰ τὴν ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν τεσσαρακοστή· καὶ διατὶ σὺν τῷ τρίτῳ γάμῳ, μὴ καὶ τέταρτος συγκεχώρηται».

Ἀρχ. Πολλοὶ μὲν οὖν...

24 (φ. 98, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ, κυρῷ Μελετίῳ τῷ Κριτοπόλει εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι οὐκ ἐπάναγκες ἡμῖν τὸ ἐν Τετραδοπαρασκευαῖς νηστεύειν».

Ἀρχ. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός...

25 (φ. 101, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἡσαΐᾳ· εἰ χρὴ κρέας ἐσθίειν ἐν ἡμέρᾳ Τετράδι τυχὸν ἢ Παρασκευῇ δεσποτικῶν ἐμπιπτουσῶν ἑορτῶν· καὶ εἰ ἐπάναγκες ἡμῖν τοῦτο καθά τινες οἴονται».

Ἀρχ. Καὶ σήμερον ἐρωτηθέντες...

26 (φ. 106). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Νείλῳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι μετὰ τὸ ἐξεικονισθῆναι τὸ ἔμβρυον τὴν νοερὰν ψυχὴν δέχεσθαι εἴωθεν».

Ἀρχ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἔξωθεν...

27 (φ. 108, β'). «Τῷ αὐτῷ· περὶ τοῦ τί χρὴ καὶ λέγειν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν ἐν Κυρίῳ τελευτώντων· καὶ ὅπως αὐτοὶ τῶν ὧδε ἀπαίρουσι· καὶ ὅτι τοῦ ἁμαρτάνειν ἡμεῖς ἐσμὲν αἴτιοι οὐ μὴν ἡ φύσις αὐτή».

Ἀρχ. Οἱ ἅγιοι διὰ τὴν ἀνάγκην...

28 (φ. 110). «Τῷ αὐτῷ· τί χρὴ καὶ λέγειν ἐπὶ ταῖς γενομέναις εὐποιΐας τῶν ἀπελθόντων ἕνεκεν· καὶ εἰ παντελῶς αὗται ἀπαλλάττειν ἰσχύουσι τῶν ἁμαρτημάτων αὐτούς».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν κατά τι...

29 (φ. 112, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Λέοντι τῷ Ἐγκλείστῳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι μετανοίᾳ περὶ τὸ τέλος ὁ Σολομὼν ἐχρήσατο».

Ἀρχ. Εἰ δέ τις καὶ περὶ Σολομῶντος...

30 (φ. 116, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Χαρίτωνι· περὶ τοῦ εἴτε διὰ θανάτου τέλος ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐδέξατο, εἴτε μή».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν ὁ τὰ τῶν ἀποστόλων...

31 (φ. 118, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Νεκταρίῳ, περὶ τοῦ Ἰούδα· εἴτε τῇ ἀγχόνῃ ἐναπέψυξε κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν ἱστορίαν· εἴτε μετὰ ταῦτα ἐπιζήσας ὥς φασί τινες ἐδέρῳ περιέπεσε καὶ οὕτως ἐτελεύτησεν».

Ἀρχ. Τὸν μὲν ὑστερικὸν ἐκεῖνον παπίαν...

32 (φ. 120, β'). «Εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι ἀποφάσει μόνῃ καὶ οὐκ ἀληθείᾳ, εἰσῆλθεν εἰς τὸν παράδεισον ὁ λῃστής».

Ἀρχ. Τοῦ μεγάλου Παύλου...

33 (φ. 122, β'). «Ἔτι καὶ τοῦτο καὶ ἠπόρηται· εἴτε φθαρτή ἐστιν ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ μετάληψις· εἴτε καὶ ἄφθαρτος».

Ἀρχ. Οἴδαμεν οὖν ἀγαπητέ...

34 (φ. 123, β'). «Ἔτι καὶ τοῦτο ἠπόρηται· εἴπερ οὐδεὶς οἶδε τὸν πατέρα εἰμὴ ὁ υἱός· καὶ οὐδεὶς οἶδε τὸν υἱὸν εἰμὴ ὁ πατήρ· περὶ τοῦ κυριακοῦ ἀνθρώπου, τί χρὴ καὶ λέγειν, ἠπόρηται γὰρ εἴτε τὴν θείαν οἶδε φύσιν εἴτε καὶ μή».

Ἀρχ. Τὸ περὶ τούτων ἐξετάζειν...

35 (φ. 124, β'). «Ὅτι ἄλυτος ἐστὶν ὁ παρὰ τῶν ἱερέων ἐπαγόμενος δεσμός· καὶ ὅτι κατ' ἐξουσίαν ἀρχιερατικὴν καὶ οὐ κατ' ἔχθραν ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης κύριος Θεοδόσιος ἀφορισμῷ καθυπέβαλε τῶν ἀρχόντων τινὰς ἡνίκα τῆς ἐκκλησίας ἀποσπάσαι τοὺς πρόσφυγας παρὰ τῶν κρατούντων ἐστάλησαν».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο ζητεῖς ἀγαπητέ...

36 (φ. 132). «Καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἠπόρηται· εἰ καὶ κατὰ πάντα καιρὸν συναφείας κεχρῆσθαι τοῖς ὁμοζύγοις ἔξεστιν».

Ἀρχ. Εἰ καὶ τίμιος ὁ γάμος...

37 (φ. 133, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἡσαΐᾳ τῷ δομεστίκῳ περὶ τοῦ ὁποῖον ἀπαντᾷ τέλος ταῖς ψυχαῖς χωριζομέναις τοῦ σώματος· καὶ ὅπουπερ αὗται ἀπέρχονται».

Ἀρχ. Καὶ περὶ μὲν τῶν δικαίων...

38 (φ. 136, β'). «Τῷ αὐτῷ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι αἱ ἀπελθοῦσαι ψυχαὶ κατά τινα τόπον ἀναπαυόμεναι οὔτε δέονται ὑπὲρ ἡμῶν αὐτοπροσώπως τῷ Χριστῷ παριστάμεναι, οὔτε τοῖς ἐνταῦθα ὅλως ἐφίστανται· καὶ περὶ ψυχῆς».

Ἀρχ. Οἱ ἀπελθόντες ἅγιοι...

39 (φ. 141). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἀλυπίῳ τῷ Ἐγκλείστῳ, περὶ τοῦ πῶς ἡ μετάστασις τῆς ἀειπαρθένου γέγονε· καὶ εἰ ἀληθῶς ἐκ τάφου ἐγήγερται, κατὰ τὴν ἐκ νεκρῶν τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν ἔγερσιν».

Ἀρχ. Περὶ δὲ τῶν συμβεβηκότων...

40 (φ. 143, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ὀνουφρίῳ, περὶ τοῦ τί χρὴ καὶ λέγειν ἐπὶ τῶν ἀπίστων μὲν ὄντων, πορευομένων δὲ ὅμως κατ' ἐντολήν».

Ἀρχ. Ὁ θεῖος Ἀναστάσιος...

41 (φ. 144, β'). «Τῷ οἰκειωτάτῳ ἀνθρώπῳ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως κυρῷ Νικηφόρῳ τῷ Σιναΐτῃ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι τὸ διδόναι πτωχοῖς τῶν λοιπῶν εὐποιϊῶν καὶ προσφορῶν κρεῖττον ἐστί· καὶ ὅτι τοὺς ἐλεημοσύνην ποιοῦντας οὐ χρὴ κατά τι παρατηρεῖσθαι ὡς ἐκεῖνοι φασίν».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ παντὶ τῷ αἰτοῦντι σε δίδου...

42 (φ. 147). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ὀνουφρίῳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι καὶ διὰ πάντων ὁ διάβολος ἐστὶ πρωταίτιος ἐν ἡμῖν τῶν κακῶν».

Ἀρχ. Ὅτι μέν, ἡγιασμένε μοι πάτερ...

43 (φ. 150). «Πότε χρὴ λέγειν τὴν τοῦ Κυρίου γενέσθαι σύλληψιν».

Ἀρχ. Καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων...

44 (φ. 151). «Τῷ πανσεβάστῳ σεβαστῷ κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ Παλαιολόγῳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι προωρισμένα εἰσὶ τὰ καθ' ἡμᾶς πάντα, αἱ ἀρεταί, αἱ κακίαι, αἱ εὐπραγίαι, οἱ πειρασμοὶ καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος».

Ἀρχ. Εἰ δὲ καὶ ἀπαιδεύτους τὰ θεῖα...

45 (φ. 168). «Τῷ αὐτῷ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν, ὅτι ὅρῳ ὑπόκειται ἡ ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἀνθρώπων ζωή».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν οὐκ εὐσεβές...

46 (φ. 186, β'). «Τῷ ὁσιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Γρηγορίῳ τῷ Ἐγκλείστῳ· εἰ χρὴ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην ἀποτρόπαιον ἡγεῖσθαι παντάπασιν».

47 (φ. 190, β'). «Ἀνταπολογητικὸν ἐκ μέρους... πρὸς τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ γραφὴν τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως κυροῦ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, τὴν ἀπολυθεῖσαν πρός τινα μοναχὸν ἐπιμεμψάμενον οὐ μικρῶς αὐτῷ διά γε τὸ τῆς ἀστρολογίας μάθημα· καὶ φιλονικοῦσαν τὸ τοιοῦτον συστῆσαι μάθημα, φυσικαῖς καὶ γραφικαῖς ἀποδείξεσιν».

Ἀρχ. Τολμῶν ὑπομνήσκω...

48 (φ. 201, β'). «Τῇ περιποθήτῳ ἀνεψιᾷ τοῦ κραταιοῦ ἡμῶν βασιλέως κυρᾷ Θεοδώρᾳ, ἀθυμούσῃ σφόδρα καὶ τὴν ἑαυτῆς ἀπογινωσκούσης σωτηρίαν, δι' ὃν ἐτόλμησε φόνον· ἐπί τινι γυναικὶ ζηλοτυπίας ἕνεκεν».

Ἀρχ. Ναὶ καὶ δεδιέναι προσήκει...

49 (φ. 205, β'). «Τῷ ἀνεψιῷ τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν βασιλέως κυρῷ Ἀλεξίῳ τῷ Κοντοστεφάνῳ· ὅτι οὐκ ἔξεστι τοῖς ἐν ἁμαρτίᾳ ζῶσιν εἰς ἐκκλησίαν Θεοῦ εἰσέρχεσθαι· καὶ ὅτι τὰ προσαγόμενα τῷ Θεῷ παρ' αὐτῶν εὐπαράδεκτα».

Ἀρχ. Ἔδει μὲν οὖν, εὐγενέστατε ἄνερ...

50 (φ. 212, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἡσαΐᾳ· εἰ χρὴ προσέχειν τοῖς λέγουσιν ὅτι οὐ συμφέρει τῶν θείων γραφῶν ἡ ἀνάγνωσις».

Ἀρχ. Τοῦ Κυρίου ἡμῶν...

51 (φ. 220) «Τῷ αὐτῷ· εἰ χρὴ καὶ τοῖς τυχοῦσι πατράσι τὴν ἐξαγόρευσιν γίνεσθαι καὶ εἰ ὠφέλιμος αὕτη».

Ἀρχ. Ὅτι μὲν οὖν, ἀγαπητέ...

52 (φ. 224). «Τῷ αὐτῷ· περὶ τοῦ ὅτι μέγα τὸ καρτερεῖν ἐν πειρασμοῖς καὶ μὴ τῶν ἐπηρεαζόντων κατεύχεσθαι».

53 (φ. 225, β'). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ καὶ δομεστίκῳ κυρῷ Νικολάῳ διαπορουμένῳ καὶ μᾶλλον εἴγε κατὰ κανόνας εἰρημένον ἐστὶ τὸ κακώθητι καὶ ἀπόθανε· καὶ εἴγε πρὸς ἀνάγκης ἔχουσι κακοῦσθαι καὶ τελευτᾶν οἱ μονάζοντες».

Ἀρχ. Οἶδε μέν, ὁσιώτατε ἄνερ...

54 (228). «Τῷ τιμιωτάτῳ μοναχῷ κυρῷ Ἰωαννικίῳ τῷ Γραμματικῷ· περὶ τοῦ πῶς ὁ ἀπόστολος ὀνομάζει πνευματικὸν τὸ σῶμα ἐκεῖνο τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστησόμενον».

Ἀρχ. Ἀκούων, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ...

Ἐν ἀρχῇ φύλλον ἐν ἄγραφον, μεθ' ὃ φύλ. 1 φέρον ἐπὶ μὲν τῆς α' ὄψεως τὸ ἑξῆς δίστιχον:

«Σύνταγμα Γλυκᾶ Μιχαὴλ τουτὶ φέρον
λύσεις γραφικῶν ἀποριῶν πανσόφως».

Ἐπὶ δὲ τῆς β' τάδε:

«Ἀφιερώθη ἡ παροῦσα ἱερὰ βίβλος παρὰ τοῦ ὁσιωτάτου ἐν μοναχοῖς γεροδαμιανοῦ τοῦ ἐξ Ἀγράφων, εἰς τὸ κυριακὸν τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας καὶ δικαίας Ἄννης διὰ ψυχικήν του σωτηρίαν. Ὅθεν μηδεὶς τολμήσας ἀποξενώσῃ αὐτὴν ἐκεῖθεν, ἵνα μὴ ταῖς ἀραῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὑποπέσῃ καὶ ὡς ἱερόσυλος κατακριθῇ· ἐν ἔτει, αψΗη' (= 1798), κατὰ μῆνα Ἰανουάριον».

Μεθ' ὃ πίναξ τῶν περιεχομένων ἐν τρισὶ φύλλοις, ἐν δὲ φύλλῳ ς' φέρεται ἐπίτιτλον κόσμημα. Ἐν τέλει φύλλα τρία ἄγραφα· στάχωσις βυρσίνη μετὰ πορπῶν.

Τῶν θεολογικῶν τούτων ἐπιστολῶν τοῦ Γλυκᾶ κθ' μόνον εὕρηνται ἐκδεδομέναι παρὰ Migne, CLVIII, σσ. 648 - 957. Ἰδ. καὶ Lambecii, Comment. in Biblioth. Vindob. IV, σ. 544 καὶ Coxe, Catal. Codd. graec. bibl. Bodleianae, σ. 814.

91 10

Χαρτ. 8 μεγ. 0,30×0,21. Εἰς δύο μέρη, ἐξ ὧν
τὸ μὲν α' σελ. 394. XVI, τὸ δὲ β' φύλλ. 200, XVII.

Παράδεισος Πατέρων.

1 (σ. 1). «Πρόλογος τῆς βίβλου τῶν ἁγίων Γερόντων, ἥτις λέγεται Παράδεισος».

Ἀρχ. Ἐν τῇδε τῇ βίβλῳ ἀναγέγραπται πᾶσα ἐνάρετος ἄσκησις καὶ

θαυμαστὴ βίου διαγωγή, καὶ ῥήσεις ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων, πρὸς ζῆλον καὶ παιδείαν καὶ μίμησιν τῶν τὴν οὐράνιον πολιτείαν ἐθελόντων κατωρθοῦν...

2 (σ. 5). «Παραινέσεις ἁγίων πατέρων, εἰς προκοπὴν τελειότητος, κεφ. α'».

Ἀρχ. Ἠρώτησέ τις τὸν ἀββᾶν Ἀντώνιον λέγων· εἰπέ μοι τί φυλάξας δύναμαι τῷ Θεῷ...

3 (σ. 7). «Ὅτι δεῖ τὴν ἡσυχίαν πάσῃ σπουδῇ μεταδιώκειν, κεφ. β'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· ὥσπερ οἱ ἰχθύες...

4 (σ. 21). «Περὶ κατανύξεως, κεφ. γ'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· πρὸ ὀφθαλμῶν...

5 (σ. 27). «Περὶ ἐγκρατείας· καὶ ὅτι οὐ δεῖ μόνον ἐπὶ βρωμάτων ταύτην παραληπτέον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν τῆς ψυχῆς κινημάτων. κεφ. δ'».

Ἀρχ. Ἔλεγεν ὁ ἀββᾶς Δανιήλ...

6 (σ. 36). «Διηγήματα διάφορα πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ἐκ τῆς πορνείας ἐπανισταμένων ἡμῖν λογισμῶν κεφ. ε'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· λογίζομαι ὅτι ἔχει τὸ σῶμα...

7 (σ. 57). «Περὶ ἀκτημοσύνης, ἐν ᾧ καὶ περὶ φιλαργυρίας, κεφ. ς'».

Ἀρχ. Ἀδελφὸς ἀποταξάμενος τῷ κόσμῳ...

8 (σ. 64). «Διηγήματα διάφορα πρὸς ὑπομονὴν καὶ ἀνδρείαν ἡμᾶς ὑπαλείφοντα, κεφ. ζ'».

Ἀρχ. Ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος καθεζόμενος ποτὲ ἐν τῇ ἐρήμῳ...

9 (σ. 85). «Περὶ τοῦ μηδὲν ποιεῖν πρὸς ἐπίδειξιν, κεφ. η'».

Ἀρχ. Ἤκουσεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος περί τινος νεωτέρου μοναχοῦ...

10 (σ. 88). «Περὶ τοῦ ὅτι φυλάττεσθαι χρὴ τὸ μηδένα ἀνακρίνειν, κεφ. θ'».

Ἀρχ. Ἀναχωρητῇ τινί...

11 (σ. 89). «Περὶ διακρίσεως, κεφ. ι'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· εἰσὶ τινὲς κατατρίψαντες...

12 (σ. 112). «Περὶ τοῦ δεῖν πάντοτε νήφειν. κεφ. ια'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· οἶδα μοναχούς...

13 (σ. 120). «Περὶ τοῦ ἀδιαλείπτως καὶ νηφόντως προσεύχεσθαι, κεφ. ιβ'».

Ἀρχ. Ἔλεγον περὶ τοῦ ἀββᾶ Ἀρσενίου...

14 (σ. 125). «Περὶ τοῦ ὅτι φιλοξενεῖν δεῖ, καὶ ἐλεεῖν ἐν ἱλαρότητι, κεφ. ιγ'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Κασσιανός...

15 (σ. 137). «Περὶ ὑπακοῆς, κεφ. ιδ'».

Ἀρχ. Παρέβαλεν ὁ Ἀββᾶς Ἀβραάμ...

16 (σ. 145). «Περὶ τῆς ὑψηλῆς ταπεινοφροσύνης, κεφ. ιε'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἀντώνιος· ἴδον πάσας τοῦ διαβόλου τὰς παγίδας...

31 - 10 - 1959

17 (σ. 153). «Περὶ ἀνεξικακίας, κεφ. ις'».

Ἀρχ. Ἔλεγον περὶ τοῦ ἀββᾶ Γελασίου...

18 (σ. 156). «Περὶ ἀγάπης, κεφ. ιζ'».

Ἀρχ. Ἀναβαίνοντος ποτὲ τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου ἀπὸ σκήτεως...

19 (σ. 161). «Περὶ διορατικῶν ἁγίων πατέρων, κεφ. ιη'».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ μαθητὴς τοῦ ἀββᾶ Ἀρσενίου...

20 (σ. 177). «Περὶ πολιτείας ἐναρέτων, κεφ. ιθ'».

Ἀρχ. Διηγήσατο ὁ ἀββᾶς Δουλᾶς...

21 (σ. 185). «Διαλέξεις γερόντων πρὸς ἀλλήλους περὶ λογισμῶν, κεφ. κ'». Κατ' ἐρωταπόκρισιν.

22 (σ. 189). «Διηγήματα διάφορα, κεφ. κα'».

Ἀρχ. Εἰπέ τις τῶν πατέρων...

23 (σ. 198). «Ἀναστασίου μοναχοῦ, διηγήσεις διάφοροι περὶ τῶν ἐν Σινᾷ ἁγίων πατέρων, κεφ. κβ'».

Ἀρχ. Διηγήσατο ἡμῖν ὁ ἀββᾶς Κυριακός...

24 (σ. 204). «Πρᾶγμα ἐξαίρετον καὶ διήγημα φοβερόν, φόβον μέγαν ἐπέχων, κεφ. κγ'».

Ἀρχ. Ἐν τοῖς χρόνοις Νικήτα τοῦ πατρικίου...

25 (σ. 216). «Ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὴν ἀναίρεσιν τῶν ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Ῥαϊθῷ ἐξήγησις, κεφ. κδ'».

Ἀρχ. Κατέλαβέ τις ἐκ τῆς Ῥαϊθοῦ...

Τὴν διήγησιν τῆς ἀναιρέσεως τῶν ἐν Σινᾷ καὶ Ῥαϊθῷ ὁσίων συνέγραψεν ὁ ὅσιος Νεῖλος ὁ σοφός· ἴδ. 14 Ἰανουαρίου Δουκάκη.

26 (σ. 224). «Περὶ Ἀναστασίου τοῦ εὐνούχου».

Ἀρχ. Εὐνοῦχός τις ἔμενεν εἰς τὴν ἐνδοτέραν ἔρημον...

27 (σ. 229). «Διάφορα κεφάλαια καὶ διηγήσεις ἁγίων πατέρων».

Ἀρχ. Διὰ τεσσάρων πραγμάτων...

28 (σ. 260). «Περὶ σημειοφόρων ἁγίων πατέρων».

Ἀρχ. Ἔλεγεν ὁ ἀββᾶς Δουλᾶς, ὁ μαθητὴς τοῦ ἀββᾶ Βησσαρίωνος...

29 (σ. 275). «Παύλου ἐπισκόπου Μονεμβασίας διηγήσεις ψυχωφελεῖς περὶ ἐναρέτων καὶ θεοσεβῶν ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν· περὶ τῶν ἁγίων γυναικῶν τῶν φανερωθέντων ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως».

Ἀρχ. Διηγήσατο διοικητής τις λέγων ὅτι ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως τοῦ υἱοῦ Λέοντος καὶ Ζωῆς...

Ἕπονται τάδε: «Περὶ τοῦ λογοτηθέντος πρὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς τελευτῆς αὐτοῦ — Περὶ τοῦ ἐξαγορευθέντος εἰς γέροντα ἅγιον ἐν τῷ ὄρει τοῦ Ὀλύμπου — Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς ἀπελθούσης εἰς τὸν ἀββᾶν Νεόφυτον τοῦ ἐξαγγεῖλαι τὰς ἑαυτῆς ἁμαρτίας — Περὶ τοῦ ἐξαγορευθέντος εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ — Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς εὑρεθείσης ἐν τῇ νήσῳ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς — Περὶ τοῦ πένητος τοῦ ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπερα-

γίας Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων προσευξαμένου — Περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ δεσμευθέντος ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ — Περὶ τοῦ πρεσβυτέρου τοῦ ἐμπεσόντος εἰς πορνείαν — Περὶ τῶν τριῶν μοναχῶν τῶν αἰχμαλωτισθέντων εἰς Ἀφρικὴν — Περὶ τοῦ παιδὸς τοῦ εἰδότος τὴν ὀπτασίαν ἐν τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι — Περὶ τοῦ μοναχοῦ τοῦ ἐν τῷ σπηλαίῳ (πλανηθέντος) — Περὶ τοῦ σαρακηνοῦ τοῦ θεασαμένου τὴν ὀπτασίαν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου (ἐτυπώθη ἐν τῷ Ἀπριλίῳ 23 Δουκάκη) — Περὶ τοῦ θαύματος τοῦ γεγονότος διὰ τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου — Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς νεκρωθείσης, καὶ πάλιν πρὸς ζωὴν ἐπανελθούσης — Περὶ τῆς μακαρίας Μάρθας τῆς ἡγουμένης τοῦ κάτω μοναστηρίου, τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

30 (σ. 360). «Ἀναστασίου μοναχοῦ τοῦ Σινᾶ ὄρους, Διήγησις περὶ τῆς θείας λειτουργίας».

Ἀ ρ χ. Ἀκόλουθον, λοιπόν... (ἐν ᾧ σημειοῦται ὁ ἅγ. Μόδεστος ὡς ὅσιος).

31 (σ. 361). «Περὶ Σεργίου, τοῦ δημότου Ἀλεξανδρείας».

Ἀ ρ χ. Μοναχός τις Ἀββακούμ...

32 (σ. 373). «Περὶ τῆς γυναικὸς τῆς τὸν ἄνθρωπον βοηθησάσης, ἀπερχομένου ἀπάγξασθαι».

Ἀ ρ χ. Διηγήσαντο οἱ ἅγιοι πατέρες Θεωνᾶς καὶ Θεόδωρος...

Ἕπονται ἀποσπάσματα ἐκ τῶν βίων τῶν ὁσίων Παϊσίου καὶ Παχωμίου.

33 (σ. 383). «Τοῦ ἐν ἁγίοις ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου, πατριάρχου Ἀλεξανδρείας λόγος διὰ κεφαλαίων, πρὸς τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, πᾶσι τοῖς ἀποταξαμένοις καὶ θέλουσι σωθῆναι».

Ἀ ρ χ. Ἀγαπητοί, φροντίσωμεν τῆς σωτηρίας ἡμῶν...

Ἐνταῦθα λήγει τὸ α' μέρος τοῦ κώδικος.

Μ έ ρ ο ς δ ε ύ τ ε ρ ο ν.

34 (φ. 1). «Ἐκλογὴ κεφαλαίων ἀθροισθέντων ἐκ διαφόρων βιβλίων καὶ πολλήν τινα καὶ μεγαλωφελῆ περιεχόντων διδασκαλίαν· καὶ τῶν μὲν διαλαμβανόντων περὶ θανάτου καὶ τῶν ἐκεῖθεν δικαστηρίων, τῶν δὲ περὶ εὐχῆς καὶ δεήσεως, καὶ πάσης τῆς εἰς τὸ θεῖον λειτουργίας· ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν ἀχράντων καὶ φρικτῶν μυστηρίων· ἡ δὲ τούτων συλλογὴ γέγονεν ἐξ αἰτίας τοιαύτης».

Ἀ ρ χ. Ἰωάννης τις, τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας γεγονὼς πατριάρχης, κατοικήσας δὲ ἐν τῇ νήσῳ τῇ λεγομένῃ Ὀξείᾳ, ἀκούων μὲν τῆς θείας Γραφῆς διδασκούσης περὶ τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀρχὴ σοφίας ἐστὶ καὶ πηγὴ ζωῆς...

Ἕπονται κεφάλαια καὶ ἀποσπάσματα εἰλημμένα παρὰ τῶν ἐφεξῆς ἁγίων πατέρων· ἁγ. Χρυσοστόμου, ἁγ. Βασιλείου, ἁγ. Γρηγορίου Θεολόγου, Ἰωάννου Καρπαθίου, Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Ἰουστίνου τοῦ Φιλοσόφου, Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος, ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ, τοῦ ἁγ. Νείλου, τοῦ ἁγ. Μαξίμου,

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Διαδόχου, ἀββᾶ Ἀμμωνᾶ, Ἀθανασίου τοῦ Μεγάλου, ἁγ. Ἐφραίμ, Ἀρσενίου Μεγάλου, ἀββᾶ Ἰσαάκ, Θεοδωρήτου, Ἀνδρέου Καισαρείας, Γρηγορίου Διαλόγου, ἀββᾶ Μωϋσέως, Μακαρίου Αἰγυπτίου, ἁγ. Μάρκου, ἀββᾶ Ἡσαΐου, ἁγίου Ἀντωνίου, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Γεωργίου μοναχοῦ ἱστορικοῦ, Πατρικίου Προύσης, ἀββᾶ Δωροθέου.

35 (φ. 51, β'). «Ἀρχὴ τῆς β' ὑποθέσεως, περὶ εὐχῆς καὶ ψαλμῳδίας κεφάλαια διάφορα ὑπὸ ἁγίων πατέρων καὶ διδασκάλων ῥηθέντα».

Ἐλήφθησαν ὡσαύτως ἐκ τῶν προρρηθέντων ἁγ. πατέρων.

36 (φ. 79, β'). «Ἀρχὴ τῆς τρίτης ὑποθέσεως, περὶ τῆς ἁγίας μεταλήψεως καὶ τῶν θείων μυστηρίων».

Ἐπίσης ἐκ τῶν ὡς ἄνω ἁγ. πατέρων.

37 (φ. 98, β'). «Εὐαγρίου ὑποτύπωσις μοναχικὴν διδάσκουσα πῶς δεῖ ἀσκεῖν καὶ ἡσυχάζειν».

Ἀ ρ χ. Ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ εἴρηται...

Ἐξεδόθη ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

38 (φ. 104). «Τοῦ ἁγίου Διαδόχου, ἐπισκόπου Φωτικῆς τῆς Ἠπείρου τοῦ Ἰλλυρικοῦ, Λόγοι ἀσκητικοὶ φημὶ δὴ κεφάλαια ἑκατόν, πάνυ ὠφέλιμα».

Ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

Τ έ λ ο ς: «Καὶ Διαδόχου τοῦ καλοῦ πατρὸς σκόπει τὰ ψυχωφελῆ καὶ πάγχρυσα ἔπη».

39 (φ. 136, β'). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν ἀββᾶ Μάρκου, Λόγος ὠφέλιμος περὶ τῶν οἰομένων ἐξ ἔργων δικαιοῦσθαι».

Ἀ ρ χ. Ἡ τῶν ἔξωθεν κακοπιστία...

Ἐξεδόθη ἐν κεφ. ἐν «Φιλοκαλίᾳ».

40 (φ. 150). «Τοῦ αὐτοῦ, Συμβουλία νοός, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν».

Ἀ ρ χ. Ἄκουε ψυχὴ λογική...

41 (φ. 153). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ νόμου πνευματικοῦ».

Ἀ ρ χ. Ἐπειδὴ πολλάκις ἠβουλήθητε...

Ἐτυπώθη ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ», διῃρημένος ἐν κεφ. 200.

42 (φ. 161, β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας».

Ἀ ρ χ. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις...

43 (φ. 170, β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ νηστείας».

Ἀ ρ χ. Προσήκει τοὺς ἀσκοῦντας...

44 (φ. 172, β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Διάλογος ἀντιρρητικὸς πρός τινα σχολαστικόν».

Ἀ ρ χ. Ἠρώτησέ τις τῶν ἐλλογίμων...

45 (φ. 186, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου τοῦ ἀσκητοῦ καὶ ἀναχωρητοῦ, Λόγος μερικός, ἐκ τῆς ἀσκητικῆς αὐτοῦ βίβλου κεφάλαιον πεπληρωμένον ζωῆς· περὶ πίστεως καὶ ταπεινοφροσύνης».

Ἀρχ. Ὦ ἄνθρωπε ἐλάχιστε...

46 (φ. 192). «Περὶ τάξεως τῆς μοναχικῆς πολιτείας, συντομίας τε καὶ διαφορᾶς· πῶς τε καὶ ποίῳ τρόπῳ τίκτονται αἱ ἀρεταὶ ἐξ ἀλλήλων».

Ἀρχ. Ἐκ τῆς βιαίας ἐργασίας...

Καὶ οὗτος τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ.

47 (φ. 193). «Τοῦ αὐτοῦ, Ἐπιστολὴ σταλεῖσα πρός τινα ἀγαπητὸν αὐτοῦ· διδάσκει δὲ ἐν αὐτῇ τὰ περὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἡσυχίας· καὶ πῶς πολλοὶ διὰ τὸ μὴ γινώσκειν αὐτὰ ἀμελοῦσιν εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην τὴν θαυμαστήν· καὶ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐκράτησαν τὸ κάθισμα τῶν κελλίων, μετὰ συντόμου συναγωγῆς τῆς ὀφειλομένης τῇ διηγήσει τῆς ἡσυχίας».

Ἀρχ. Ἀδελφέ, ἐπειδὴ ἠναγκάσθης...

48 (φ. 196). «Περὶ διαφορᾶς τρόπων καὶ πολέμου τοῦ ἐκ τοῦ διαβόλου· πρὸς τοὺς ἐν τῇ στενῇ ὁδῷ τῇ ὑπερεχούσῃ τὸν κόσμον πορευομένους».

Ἀρχ. Ἔχει ἔθος πάλιν ὁ διάβολος...

Ἐν ἀρχῇ ὁ πίναξ ἐλλειπής, ἐν δὲ τῷ τέλει φέρονται ταῦτα: «Ἐγράφη διὰ χειρὸς Σεραφεὶμ μοναχοῦ, ἐν ἔτει ͵ζρι΄, Δεκέμβριος». Ἀναφέρονται δὲ ταῦτα εἰς τὴν ἐν ἔτει 1601 γραφὴν τοῦ β΄ μέρους τοῦ κώδικος.

Στάχωσις νέα διὰ βύρσης.

92 11

Χαρτ. 8 μεγ. 0,30×0,21. φύλλ. 327. Δίστηλος. XV.

Ὁ κῶδιξ ἀκέφαλος.

1 (φ. 4). Ἀρχ.: ...φάρμακα, ταύτας ἀποποιούμενος· διότι ἐκ τούτων τίκτεσθαι πεφύκασιν αἱ ἀργολογίαι καὶ σαπρολογίαι, καταλαλιαὶ παντοῖαι καὶ φαυλισμοί...

Καὶ οὕτως ἕπεται μέχρι τοῦ 10β΄ φύλλου ἐν ἑπτὰ φύλλοις· πρόκειται δὲ περὶ ἐναρέτου, ὡς δεικνύει, διδασκαλίας.

2 (φ. 11). «Πίναξ ἀκριβὴς τῆς παρούσης πυξίδος».

Ἤτοι τῶν ἑπομένων λόγων τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ.

3 (φ. 12, β΄). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ***Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου,*** τοῦ ἀσκητοῦ καὶ ἀναχωρητοῦ, ἐπισκόπου γενομένου τῆς φιλοχρίστου πόλεως Νινευΐ, ***Λόγοι ἀσκητικοί·*** γραφέντες μὲν παρ' αὐτοῦ ἰδίᾳ γλώσσῃ, ἑρμηνευθέντες δὲ ὑπὸ τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν, τοῦ ἀββᾶ Πατρικίου καὶ τοῦ ἀββᾶ Ἀβραμίου τῶν φιλοσόφων καὶ ἡσυχαστῶν, τῶν ἐν τῇ Λαύρᾳ ἡσυχασάντων τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σάββα».

Ἡ σειρὰ τῶν λόγων ὧδε ἔχει οὕτω:

Λόγος α΄. Περὶ ἀποταγῆς καὶ μοναχικῆς πολιτείας.
Λόγος β΄. Περὶ εὐχαριστίας Θεοῦ· καὶ κατήχησις κεφαλαιώδης.
Λόγος γ΄. Περὶ τοῦ ὅτι ἀκόπως εἰσέρχεται ἡ ψυχὴ πρὸς καταν...

Λόγος δ΄. Περὶ ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων.
Λόγος ε΄. Περὶ τῶν αἰσθήσεων.
Λόγος ϛ΄. Περὶ τῆς εὐσπλαχνίας τοῦ Δεσπότου...
Λόγος ζ΄. Περὶ ἁμαρτιῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων...
Λόγος η΄. Περὶ φυλακῆς καὶ τηρήσεως τῆς ἐκ τῶν χαύνων...
Λόγος θ΄. Περὶ τάξεως τῶν ἀρχαρίων καὶ καταστάσεως...
Λόγος ι΄. Περὶ διηγήσεως ἁγίων ἀνδρῶν καὶ λόγοι πανόσιοι...
Λόγος ια΄. Περὶ παλαιοῦ γέροντος διήγησις.
Λόγος ιβ΄. Περὶ ἑτέρου γέροντος διήγησις.
Λόγος ιγ΄. Περὶ ἐρωτήσεως ἀδελφοῦ.
Λόγος ιδ΄. Περὶ μέμψεως ἀδελφοῦ.
Λόγος ιε΄. Περὶ διαφορᾶς τῆς ἐν ἡσυχίᾳ διακρίσεως...
Λόγος ιϛ΄. Περὶ τῆς καθαρᾶς προσευχῆς.
Λόγος ιζ΄. Περὶ παθῶν.
Λόγος ιη΄. Περὶ τῆς ὑποθέσεως τῆς ψυχῆς τῆς ζητούσης...
Λόγος ιθ΄. Περὶ τοῦ κατὰ πόσους τρόπους καὶ διαφοράς...
Λόγος κ΄. Περὶ ὑποδείγματος καὶ παραβολῆς...
Λόγος κα΄. Ἡμερήσιον ἀναγκαιότατον ὑπόμνημα...
Λόγος κβ΄. Περὶ ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων.
Λόγος κγ΄. Τοῦ αὐτοῦ, Ὁμιλία.
Λόγος κδ΄. Ἐπιστολὴ γραφεῖσα πρός τινα ἀδελφόν...
Λόγος κε΄. Ἀπόκρισις πρός τινα ἀδελφὸν φυσικὸν καί...
Λόγος κϛ΄. Περὶ τῶν τριῶν τρόπων τῆς γνώσεως...
Λόγος κζ΄. Περὶ τάξεως πρώτης τῆς γνώσεως.
Λόγος κη΄. Περὶ τάξεως δευτέρας τῆς γνώσεως.
Λόγος κθ΄. Περὶ τάξεως τρίτης τῆς γνώσεως...
Λόγος λ΄. Κεφάλαια σύντομα ὑπὸ ἄλλων τρόπων...
Λόγος λα΄. Τρόπος τῆς εὐχῆς καὶ τῶν λοιπῶν...
Λόγος λβ΄. Περὶ ἀναχωρήσεως, καὶ ὅτι οὐ δεῖ δειλιᾶν...
Λόγος λγ΄. Πόθεν φυλάττεται ἡ νῆψις...
Λόγος λδ΄. Περὶ τῶν ἀλλοιώσεων τῶν πολλῶν...
Λόγος λε΄. Περὶ τῶν ἔγγιστα τοῦ Θεοῦ ζώντων...
Λόγος λϛ΄. Περὶ τοῦ πόθου τοῦ κόσμου...
Λόγος λζ΄. Περὶ τοῦ μὴ δεῖν χωρὶς ἀνάγκης ἐπιθυμεῖν...
Λόγος λη΄. Διὰ ποίας αἰτίας ἀφῇ ὁ Θεὸς τοὺς πειρασμούς...
Λόγος λθ΄. Περὶ τοῦ συνιέναι τῷ ἐν ποίῳ...
Λόγος μ΄. Διατί οἱ ἄνθρωποι οἱ ψυχικοί...
Λόγος μα΄. Πάλιν περὶ μετανοιῶν...
Λόγος μβ΄. Ἐπιστολὴ σταλεῖσα πρός τινα ἀγαπητὸν αὐτοῦ.
Λόγος μγ΄. Πῶς ὀφείλει ὁ διακριτικὸς καθέζεσθαι...

Λόγος μδ'. Σχόλια καὶ δήλωσις..

Λόγος με'. Περὶ τάξεως λεπτῆς διακρίσεως...

Λόγος μϛ'. Περὶ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως...

Λόγος μζ'. Περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου...

Λόγος μη'. Περὶ διαφορᾶς ἀρετῶν...

Λόγος μθ'. Κεφάλαιον πεπληρωμένον ζωῆς...

Λόγος ν'. Περὶ ὠφελείας τῆς ἐκ τῆς φυγῆς τοῦ κόσμου...

Λόγος να'. Περὶ εἰκόνων δι' ὧν κτήσασθαί τις...

Λόγος νβ'. Περὶ ἀγρυπνίας τῶν νυκτῶν...

Λόγος νγ'. Περὶ τοῦ πόσην τιμὴν κέκτηται...

Λόγος νδ'. Περὶ ἐρωτήσεων καὶ ἀποκρίσεων.

Λόγος νε'. Ἐπιστολὴ πρὸς ὅσιον πατέρα ἡμῶν Συμεών...

Λόγος νϛ'. Περὶ ἀποταγῆς καὶ μοναχικῆς πολιτείας...

Λόγος νζ'. Ὁμιλία.

Λόγος νη'. Ὁμιλία.

Λόγος νθ'. Ὁμιλία κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν.

Λόγος ξ'. Ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμιλίας περὶ διαφορᾶς δακρύων.

Λόγος ξα'. Περὶ τάξεως τῆς μοναχικῆς πολιτείας...

Λόγος ξβ'. Περὶ διαφορᾶς τρόπου τοῦ πολέμου...

Λόγος ξγ'. Κεφάλαιον διδάσκον...

Λόγος ξδ'. Περὶ τῶν λόγων τῆς θείας γραφῆς...

Λόγος ξε'. Ἐν τίνι φυλάττεται τὸ κάλλος τῆς μοναχικῆς...

Λόγος ξϛ'. Περὶ τῆς ἐναλλαγῆς καὶ τροπῆς...

Λόγος ξζ'. Περὶ τῶν ἡσυχαζόντων...

Λόγος ξη'. Περὶ τοῦ μὴ δεῖν τὸν δοῦλον τοῦ Θεοῦ...

Λόγος ξθ'. Περὶ τῶν τρόπων τῆς εἰς Θεὸν ἐλπίδος...

Λόγος ο'. Περὶ ἀποταγῆς κόσμου καὶ ἀνοχῆς...

Λόγος οα'. Ὅτι ὠφέλιμος τοῖς ἡσυχασταῖς...

Λόγος οβ'. Περὶ ὁδῶν τῶν πλησιάζειν τῷ Θεῷ ποιουσῶν...

Λόγος ογ'. Περὶ δυνάμεως ἐνεργείας...

Λόγος οδ'. Περὶ φυλακῆς καρδίας...

Λόγος οε'. Σημεῖα ἐνεργημάτων τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Λόγος οϛ'. Περὶ τῶν τρόπων τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν τοιούτων.

Λόγος οζ'. Περὶ ἀδιαλείπτου νηστείας.

Λόγος οη'. Περὶ σιωπῆς καὶ ἡσυχίας.

Λόγος οθ'. Περὶ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος.

Λόγος π'. Περὶ τῶν εἰδῶν τῶν διαφόρων πειρασμῶν...

Λόγος πα'. Περὶ διαφορᾶς πειρασμῶν...

Λόγος πβ'. Ἑρμηνεία τῶν τρόπων τῆς ἀρετῆς...

Λόγος πγ'. Περὶ τῆς καθαρότητος τοῦ σώματος...

Λόγος πδ'. Λόγοι ἀντιληπτικοί...

Λόγος πε'. Περὶ μετανοίας...

Λόγος πϛ'. Πόσον γίνεται τὸ μέτρον τῆς γνώσεως...

Λόγος πζ'. Συμβουλίαι πεπληρωμέναι ὠφελείας...

Λόγος πη'. Περὶ τῆς ἀγγελικῆς κινήσεως...

Λόγος πθ'. Περὶ δευτέρας ἐργασίας...

Λόγος ϟ'. Περὶ ἀλλοιώσεως ἐν τῇ ψυχῇ...

Λόγος ϟα'. Κεφάλαια μικρά...

Λόγος ϟβ'. Περὶ λογισμῶν πονηρῶν ἀκουσίων...

Λόγος ϟγ'. Περὶ ὑπομονῆς τῆς ὑπὲρ ἀγάπης τοῦ Θεοῦ...

Τὰ εὑρεθέντα ἀσκητικὰ τοῦ ἀββᾶ Ἰσαὰκ ἐξεδόθησαν ἐν τῇ Λειψίᾳ κατὰ τὸ ‚αψο' = 1770, ἐπιμελείᾳ Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη, ὄντος τότε ἱερομονάχου, ἀνετυπώθησαν δὲ ἐν Ἀθήναις, ἐν ἔτει 1895, ἐπιμελείᾳ Ἰωακεὶμ Σπετσιέρη, καὶ μεταφρασθέντα εἰς τὴν ἁπλῆν ὑπὸ Καλλινίκου Παντοκρατορινοῦ, ἐξεδόθησαν ἐν Ἀθήναις τῷ 1871.

Οἱ ἐκδεδομένοι λόγοι διαφέρουσι τῶν ἀνωτέρω κατὰ τὴν σειράν, εἰσὶ δὲ ἐν ὅλῳ ἐννενήκοντα, ἅτε συγχωνευθέντες τινὲς μετ' ἄλλων.

Ἐν τέλει: «Χεὶρ ἁμαρτωλοῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα· καὶ κακογράφου τοῦ Νεοκαισαρείτου, ἐν ἔτει ‚ϛωξδ' ἰνδ. θ', ἡλίου κύκλος δ', σελήνης κύκλος ε' (=1356)». Καὶ ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ: «ἐν ἔτει ‚ζρξη' [=1660] ἀφιερώθη εἰς τὴν ἁγίαν Ἄνναν παρὰ τῶν μακαρίων πνευματικών· σάβα· ραφαήλ· καὶ Λαυρεντίου· καὶ ας ἔχι τὴν κατάραν τοὺς ὅπιος τὸ ἀποξενόση τὴν σκίτην».

4 (φ. 247, β'). «Κανὼν τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιοφόρου Γεωργίου· ποίημα τινὸς μοναχοῦ Γερασίμου».

Ὠδὴ α'. Ἦχος α'. Ἀναστάσεως ἡμέρα...

Ἀναστάσεως ἡμέρα βασιλέως Χριστοῦ...

Καὶ οὕτως ἀκολουθοῦν τὰ λοιπὰ τροπάρια, ἔχοντα τὰς ἀρχὰς ἐκ τοῦ κανόνος τοῦ Πάσχα.

5 (φ. 248, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὸ ἅγιον Πάσχα».

Ἀρχ. Εἴτις εὐσεβὴς καὶ φιλόθεος...

6 (φ. 250). «Ἐξήγησις εἰς τὴν θεόπνευστον βίβλον ταύτην τῆς Ἀποκαλύψεως».

Ἀρχ. Ἀποκάλυψις ἐστὶν ἡ τῶν φρικτῶν μυστηρίων...

Κείμενον: Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκε...

Ἑρμηνεία: Ἀρχ. [ἐφθαρμένον] ...φησὶν ὡς δεσπότης ὡς οἰκείῳ δούλῳ...

Ἡ ἑρμηνεία ἕπεται ἑκάστοτε εἰς ἀποσπάσματα τοῦ κειμένου, γεγραμμένου βαφῇ κιρρᾷ.

7 (φ. 308). «Στίχοι τοῦ Ψελλοῦ καὶ ἑρμηνεία εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων».

Ἀρχ. Ἐπείπερ τὸ φιλομαθὲς τὸ σόν, ὦ στεφηφόρε,
ἑρμηνευθῆναι γλίχεται τὴν ξένην καὶ ποικίλην
τοῦ τῶν ᾀσμάτων ᾄσματος ἐξήγησιν καὶ γνῶσιν...
. . . .

Τέλος: Ἀλλ' ἀπαρξώμεθα λοιπὸν σύν γε Θεῷ τῶν ὅλων.
Φησὶν ἡ νύμφη παρευθὺς πρὸς τοὺς ἀγγέλους τάδε,
οὓς θυγατέρας τῆς Σιὼν ἐκάλεσεν ὁ λόγος:

Κείμενον:

Μέλαινα εἰμὶ καὶ καλή, θυγατέρες Ἱερουσαλήμ· ὡς σκηνώματα κηδάρ· ὡς δέρις σαλομῶν.

Ἑρμηνεία:

Ταῦθ' ὁμιλεῖ τὸ πρώτιστον ἡ νύμφη τοῖς ἀγγέλοις·
χρὴ γάρ αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς νύμφης προστιθέναι...

Ἡ ἑρμηνεία ἄρχεται ἐκ τοῦ ε' στίχου τοῦ α' κεφ. τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων, τὸ δὲ τέλος κολοβὸν ἐν τοῖς ἐφεξῆς:

«αἱ γενεαὶ τῶν γενεῶν ἁπάντων τῶν ἀνθρώπων,
ὅτι σωτῆρα τέτοκε τῆς ὅλης οἰκουμένης».

Ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἐκδέδοται παρὰ Migne, CXXII, 537-686, ἀλλ' ἀναμεμιγμένη ἄλλαις ἑρμηνείαις πεζαῖς. Σημειωτέον δ' ὅτι πολλὰ τῶν στίχων τοῦ ψαλμοῦ κακῶς ἐδημοσιεύθησαν ὡς λόγος πεζὸς (Migne, σ. 549, 550, 580, 617 κλπ.).

Στάχωσις ἁπλῆ.

93 12

Χαρτ. 8 μεγ. 0,28×0,21 φύλλ. 380. XV.

1 (φ. α'). «Λόγος διαλαμβάνων περὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ βιβλίου... λόγος α'».

Ἀρχ. Αὕτη ἡ βίβλος τὰς τοῦ Κυρίου ἐντολὰς καὶ τὰς τούτων ἑρμηνείας περιέχει, ἐξακολουθούσας ταῖς τῶν ἁγίων Πατέρων διδασκαλίαις· ἓν γὰρ κεφάλαιον ἐκ τοῦ ἑτέρου λαμβάνει τὴν ἀφορμὴν καὶ ὥσπερ χρυσόπλοκος σχοῖνος διὰ λίθων καὶ μαργαριτῶν τιμίων ἐξυφασμένος ὅλον μικροῦ δεῖν τὸν χαρακτῆρα τοῦ χριστιανισμοῦ περιέχει εἴπερ καὶ ἡ πίστις ἐστὶν ὀρθή. Τὰ γὰρ ἔργα ἄνευ πίστεως οὐκ ὠφελοῦσιν, ὡς καὶ ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων νεκρά ἐστι...

2 (φ. α'β). «Προοίμιον τῆς βίβλου τῶν ἑρμηνειῶν τῶν θείων ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, ἔχον ἐν ἐπιτομῇ τὴν ὅλην πραγματείαν τοῦ βιβλίου..., λόγος β'».

Ἀρχ. Ἔδει μὲν ἡμᾶς μὴ δεῖσθαι τῆς ἀπὸ τῶν γραμμάτων βοηθείας...

Ἐκ τῶν Χρυσοστομικῶν λόγων.

3 (φ. 20). «Λόγος τρίτος. Ἑρμηνεία τῶν θείων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ ἐν ἐπιτομῇ· καὶ ὅτι ὁ διὰ τὴν ἀρετὴν πάσχων κακῶς παρὰ τῶν ἀνθρώπων...».

Ἀρχ. Ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσων καὶ λέγων...

4 (φ. 27). «Λόγος τέταρτος, περὶ ἀποταγῆς καὶ ὅτι κακὸν ἡ ἐπιβλαβὴς ὁμόνοια...».

Ἀρχ. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην...

5 (φ. 47). «Λόγος ε', Περὶ ἀποταγῆς δούλων ἐλθόντων πρὸς τὸ μονάσαι...».

Χρυσοστόμου πρὸς Φιλήμονα.

Ἀρχ. Οὗτος δὴ θαυμαστὸς ἀνὴρ ὤν...

6 (φ. 50). «Λόγος ϛ', Περὶ τῶν ἀναχωρούντων ἀπὸ ἀδελφότητος...».

Ἐκ τῶν Ἀσκητικῶν Μ. Βασιλείου.

Ἀρχ. Τούς γε μὴν ἅπαξ...

7 (φ. 60). «Λόγος ζ', Περὶ διαφορᾶς σκανδάλων· καὶ ὅτι τὸν ποιοῦντα ἐντολὴν Θεοῦ ἢ παραδόσεις ἁγίων Πατέρων...».

Τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τοῦ κατὰ Ματθαῖον.

Ἀρχ. Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων...

8 (φ. 67, β'). «Λόγος η', Περὶ διδασκάλων διαφορᾶς· καὶ ὅτι φοβερὸν τὸ κρίμα τοῦ διδασκάλου...».

Ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ὑμεῖς ἐστὲ τὸ ἅλας τῆς γῆς...

9 (φ. 86). «Λόγος θ', Περὶ διαφορᾶς ὀργῆς καὶ θυμοῦ εὐλόγου καὶ ἀλόγου...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις...

10 (φ. 92). «Λόγος ι', Περὶ λοιδορίας καὶ παντοίας ὕβρεως...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ ῥακά...

11 (φ. 101). «Λόγος ια', Περὶ τοῦ καταλλάττεσθαι τῷ πλησίον...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρον σου...

12 (φ. 106, β'). «Λόγος ιβ', Περὶ συγκαταθέσεως τῆς πορνείας καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῆς...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐ μοιχεύσεις...

13 (φ. 120). «Λόγος ιγ', Περὶ μοιχείας καὶ πορνείας· καὶ ὅτι οὐκ ἀκίνδυνόν ἐστι χωρίζεσθαι ἄνδρα ἀπὸ τῆς οἰκείας γυναικός...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ...

14 (φ. 130, β'). «Λόγος ιδ', Περὶ ὅρκου καὶ διαφορᾶς ψεύδους· καὶ ὅτι ὅρκου παράβασις...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· οὐκ ἐπιορκήσεις...

15 (φ. 138, β'). «Λόγος ιε', Περὶ ἀνεξικακίας καὶ ἀπροσπαθείας...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ...

Τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀρχ. Εἰπὼν τὸν παλαιὸν νόμον...

16 (φ. 161). «Λόγος ις', Περὶ ἀκακίας καὶ ἀφελότητος...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γίνησθε...

Τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀρχ. Τὸ παιδίον κἂν ὑβρίζεται...

17 (φ. 166 β'). «Λόγος ιζ', Περὶ ὑπακοῆς, καὶ ὅτι οὐ δεῖ ἐκλαμβάνειν τὸ ὄνομα τῆς ὑπακοῆς ἀλόγως...».

Τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀρχ. Εἶδες ὑπερβολὴν φιλοσοφίας...

18 (φ. 179). «Λόγος ιη', Περὶ θελημάτων οἰκείων καὶ ἀλλοτρίων...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν...

19 (φ. 190). «Λόγος ιθ', Περὶ ἀγαθοῦ θελήματος· ὅτι ὁ ποιῶν αὐτὸ οὐ παρέρχεται ἄνευ θλίψεως...».

Ἀρχ. Τὸ προκρίνειν μὲν τὸ ἀγαθὸν θέλημα...

20 (φ. 193, β'). «Λόγος κ', Περὶ ἐλεημοσύνης καὶ πῶς χρὴ τὰς διαδόσεις ποιεῖν...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου...

21 (φ. 213). «Λόγος κα', Ὅτι κρεῖσσον ἐπὶ τοῖς πένησι διανέμειν τὰ χρήματα ἢ προσφέρειν αὐτὰ ἐν ἐκκλησίαις καὶ καλλωπίζειν αὐτάς...».

Ἀρχ. Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ...

22 (φ. 221). «Λόγος κβ', Ὅτι οἱ ἐξ ἀδικίας καὶ οὐκ ἀπὸ δικαιοσύνης ἐλεοῦντες...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ποιήσατε ὑμῖν φίλους...

Τοῦ Χρυσοστόμου.

Ἀρχ. Εἰπὼν ποιήσατε ὑμῖν φίλους...

23 (φ. 230). «Λόγος κγ', Ὅτι ὁ σκοπῶν τοῦ δοῦναι τοῖς πτωχοῖς τὰ τῶν πλουσίων χρήματα σκορπίζων οὐχ ἁμαρτάνει...».

Ἐκ τοῦ βίου Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος.

Ἀρχ. Ὁ μακάριος Ἰωάννης...

24 (φ. 237, β'). «Λόγος κδ', Περὶ ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου...

25 (φ. 247). «Λόγος κε', Ὅτι οὐ δεῖ κακοποιεῖν καὶ μισεῖν οἷον δήτινα ἄνθρωπον...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου...

26 (φ. 252, β'). «Λόγος κς', Ὅτι δεῖ ὑπὲρ τῶν ἀσεβῶν καὶ αἱρετικῶν καὶ ἁμαρτωλῶν εὔχεσθαι...».

Τοῦ Χρυσοστόμου ἐκ τῆς πρὸς Τιμόθεον.

Ἀρχ. Παρακαλῶ πρῶτον πάντων...

27 (φ 259). «Λόγος κζ', Περὶ τοῦ πῶς χρὴ τὴν ἐλεημοσύνην ποιεῖν...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν...

28 (φ. 262, β'). «Λόγος κη' Περὶ τοῦ πῶς δεῖ προσεύχεσθαι».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ὅταν προσεύχησθε...

29 (φ. 270). «Λόγος κθ'. Τύπος προσευχῆς καὶ διαγωγῆς ἀναχωρητῶν...».

Τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου.

Ἀρχ. Τίς ποτὲ τῶν ἀναχωρητῶν...

30 (φ. 288). «Λόγος λ'. Τύπος προσευχῆς μετὰ ψαλμῳδίας τοῖς ἐν συνοδίᾳ...».

Ἐκ τῶν Ἀποστολικῶν Διατάξεων.

Ἀρχ. Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρου καὶ τρίτης ὥρας...

31 (φ. 296). «Λόγος λα', Περὶ τῶν μετὰ εὐχῆς ὁδευόντων...».

Τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου.

Ἀρχ. Ὁ μέγας Βαρσανούφιος εἶπε...

32 (φ. 306). «Λόγος λβ', Ὅτι ὁ εὐχόμενος κἂν ἅγιος ᾖ οὐκ ὠφελεῖ τὸν ἀμελοῦντα...».

Τοῦ ἁγίου Μαξίμου.

Ἀρχ. Κατὰ δύο τρόπους...

33 (φ. 331, β'). «Λόγος λγ', Περὶ ἀνθρωπαρεσκείας καὶ ἀποκρίσεως...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Ὅταν δὲ νηστεύητε...

34 (φ. 339). «Λόγος λδ', Περὶ ἀκτημοσύνης ἁπλῶς καὶ τῇ ἁρμοζούσῃ τῇ μοναχικῇ πολιτείᾳ...».

Ἀρχ. Μὴ θησαυρίζητε ὑμῖν θησαυρούς...

35 (φ. 347). «Λόγος λε', Ὅτι οὐ δεῖ τὸν διδάσκαλον φιλοχρήματον εἶναι...».

Τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀρχ. Προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς...

36 (φ. 364, β'). «Λόγος λϛ', Ὅτι οὐ συμφέρει τοῖς μοναχοῖς συνδιάγειν μετὰ κοσμικῶν...».

Τοῦ ὁσίου Ἡσαΐου.

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἅγιος Ἡσαΐας...

Ὧδε λήγει ὁ κῶδιξ περιέχων τοὺς ὡς ἄνω λϛ' λόγους, ἐν ᾧ ὁ ἐν ἀρχῇ προτασσόμενος πίναξ ἀναγράφει ἐν ὅλῳ ξα' τοιούτους, ὁμοίας τῶν ἀνωτέρω φύσεως· ἄρα ἐλλείπουσιν κε' λόγοι· φαίνεται ὅτι ἀνεσταχώθη ὁ κῶδιξ, ὁπότε καὶ θὰ ἀφῃρέθησαν.

Πάντες οἱ λόγοι ἀποτελοῦνται ἐκ περικοπῶν καὶ ἀποσπασμάτων εἰλημμένων καταλλήλως ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ἐκ Συνοδικῶν καὶ Ἀποστολικῶν πράξεων καὶ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν τῶν Ἁγίων Πατέρων.

Ἐν τῇ ἄνῳ ᾤᾳ τοῦ α' φύλλου τοῦ πίνακος τάδε νεωτέρᾳ χειρί: «ἀφιερώθη τὸ πατερικὸν τοῦτο εἰς τὸ κυριακὸν τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας ἄννης· ὅστις δὲ καὶ ὁποῖος ἀποξενώσει τοῦτο ἐκεῖθεν, ἕξει τὴν ἁγίαν ἄνναν ἀντίδικον καὶ ἀντίμαχον».

Στάχωσις βυρσίνη, ἡμιεφθαρμένη.

94 13

Χαρτ. 8 μεγ. 0,30×0,21. φύλλ. 309. XVII.

«***Λόγοι διάφοροι*** περιέχοντες τὰς τῶν παθῶν πάντων κατηγορίας δι' ἐνιστόρων παραδειγμάτων· τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης, τῶν ἀπὸ Ἀδὰμ καὶ καθεξῆς· συγγραφέντες παρὰ ***Συμεὼν*** μοναχοῦ ἀνδρὸς καὶ παναθλίου ἁμαρτωλοῦ· πρὸς τὴν ἐμαυτοῦ ψυχὴν ἑκάστης κατηγορίας τὸν ταλανισμὸν ἀναφέροντες ἐν κεφαλαίοις τριάκοντα καὶ δυσί, καθὼς ὑποτέτακται».

Προτάσσεται ὁ πίναξ, μεθ' ὃν οἱ τριάκοντα δύο λόγοι.

Ἐν τέλει: «Ἡ παροῦσα κατάνυξις ἐγράφη ἐν ἔτει ,ζροϛ' (=1668), χειρὶ Ἀντωνίου εὐτελοῦς ἱερομονάχου· διὰ συνδρομῆς Σωφρονίου καὶ Συμεὼν ἱερομονάχων καὶ αὐταδέλφων, καὶ ἐπροσηλώθη εἰς τὸ κυριακὸν τῆς ἁγίας Ἄννης· καὶ ὁ τολμήσας ἀποξενῶσαι αὐτὴν ἐκ τῆς ῥηθείσης μονῆς νὰ τὴν ἔχῃ ἀντίδικον, σὺν τῷ ἀφορισμῷ τῶν ἱεροσύλων, ἀμήν».

Στάχωσις βυρσίνη.

Ἐτυπώθη ἡ Κατάνυξις ἐν Ἀθήναις τὸ πρῶτον τῷ 1873. Συγγραφεὺς δὲ αὐτῆς εἶναι ὁ ἅγιος Συμεὼν ὁ Λογοθέτης ὁ καὶ Μεταφραστὴς καὶ συγγραφεὺς τῶν βίων τῶν ἁγίων, ὅστις ἑορτάζεται ὑπὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας τῇ 9ῃ Νοεμβρίου.

Ἴδε τὴν περὶ αὐτοῦ ἐμπεριστατωμένην μελέτην τοῦ πρῴην Λεοντοπόλεως Σωφρονίου Εὐστρατιάδου.

95 14

Χαρτ. 8 μεγ. 0,29×0,21. φύλλ. 289. XVI.

Πανηγυρικόν.

1 (φ. 1). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου, ἡγουμένου τῶν Στουδίων, Ἐγκώμιον εἰς τὸ γενέθλιον τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐν ᾧ τὰ ἑξήκοντα χαῖρε».

Ἀρχ. Λαμπρῶς πανηγυρίζει ἡ κτίσις...

Ἐξεδόθη μετ' ἄλλων πανηγυρικῶν λόγων ἐν τῷ τέλει τῆς ἀκολουθίας τῆς ἁγίας Σκέπης.

2 (φ. 11). «Ἀνδρέου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Λόγος ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· καὶ ἀπόδειξις ἐκ παλαιᾶς ἱστορίας καὶ διαφόρων μαρτύρων ὅτι ἐκ σπέρματος κατάγεται τοῦ Δαυΐδ».

Ἀρχ. Πάλιν ἑορτὴ καὶ πάλιν πανήγυρις...

3 (φ. 20, β'). «Ἰωάννου ταπεινοῦ μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ἀρχ. Δεῦτε πάντα τὰ ἔθνη...

4 (φ. 30, β'). «Ἀνδρέου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Λόγος εἰς τὴν πάνσεπτον γέννησιν τῆς παναγίας καὶ ὑπεραμώμου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ἀρχ. Εἰ μετρεῖται γῆ σπιθαμῇ...

5 (φ. 40). «Ἰακώβου ἀποστόλου τοῦ ἀδελφοθέου, Λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ δέσποιναν ἡμῶν».

Ἀρχ. Ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν δώδεκα φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ...

Ἐν τῇ δεξιᾷ ᾤᾳ φέρονται ταῦτα: «Νενοθευμένος ἐστὶν οὗτος ὁ λόγος καὶ οὐκ ἔστι τοῦ ἀποστόλου ὡς ἐπιγράφει· ὅθεν μὴ ἀναγινωσκέτω αὐτόν, οὐδὲ τιθέτω αὐτὸν ἀνάγνωσιν ἐπ' ἐκκλησίας».

Οὗτος ὁ λόγος εἶναι τὸ θρυλούμενον ψευδεπίπλαστον Εὐαγγέλιον ἐπιγραφόμενον κακῶς Ἰακώβῳ τῷ Θεαδέλφῳ.

Περὶ νόθων βιβλίων ἴδε ξ' ἀποστολικὸν κανόνα.

6 (φ. 51, β'). «Ἀνδρέου Κρήτης, Λόγος σχεδιασθεὶς εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ».

Ἀρχ. Σταυροῦ πανήγυριν ἄγωμεν...

7 (φ. 59, β'). «Τοῦ αὐτοῦ, Λόγος δεύτερος, εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ».

Ἀρχ. Ὑμνήσωμεν, ἀγαπητοί, σήμερον...

8 (φ. 64, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Ἰωσήφ, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Λόγος εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιόν Σταυρόν».

Ἀρχ. Σταυροῦ πρόκειται σήμερον ἑορτή...

9 (φ. 69). «Παντολέοντος, διακόνου τῆς τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, Λόγος εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ».

Ἀρχ. Πάλιν ὑψοῦται σταυρός...

Ἐκδέδοται ἐν τῷ ζ' τόμῳ τῶν Χρυσοστομικῶν.

10 (φ. 72). «Ἀναζήτησις καὶ εὕρεσις τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης τῶν ἁγίων καὶ πρώτων ἐν χριστιανοῖς βασιλέων».

Ἀρχ. Ἐν ἔτει ἑβδόμῳ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου...

11 (φ. 81, β'). «Λόγος εἰς τὴν εὕρεσιν καὶ ὕψωσιν τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, ἐκτεθεὶς παρὰ Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ».

Ἀρχ. Τὴν κέλευσιν τῆς ὑμετέρας πατρικῆς ὁσιότητος...

12 (φ. 115). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Θεοδώρου, ἡγουμένου τῶν Στουδίων, Ἐγκώμιον εἰς τὸν μακάριον Ἰωάννην τὸν ἀπόστολόν τε καὶ εὐαγγελιστὴν τοῦ Χριστοῦ».

Ἀρχ. Οὐρανοῦ προκειμένου εἰς ὑπόθεσιν...

13 (φ. 125). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ».

Ἀρχ. Ἐπειδὴ χάριτι Θεοῦ...

Ἐκδεδομένος.

14 (φ. 129). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν Πράξεων: Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες· Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ».

Ἀρχ. Ὅταν τι μέλλωσιν ἐρωτᾶν...

Ἐκδεδομένος.

15 (φ. 138, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν Πράξεων· εἰς τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς: Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς ν' ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τῷ αὐτῷ καὶ ἐγένετο ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος».

Ἀρχ. Τίς ἐστιν αὕτη ἡ πεντηκοστή...

Ἐκδεδομένος.

16 (φ. 147, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν».

Ἀρχ. Πᾶσα μὲν ἑορτὴ φαιδρὰν καὶ ἡλιακήν...

Ἐκδεδομένος.

17 (φ. 155). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν».

Ἀρχ. Πᾶσα μὲν ἑορτὴ φαιδρὰν καὶ ἡλιακήν...

Ἐκδεδομένος.

18 (φ. 162). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν».

Ἀρχ. Εὐλογητὸς ὁ Θεός· μέγα, ἀγαπητοί...

Ἐκδεδομένος.

19 (φ. 169). «Λεοντίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Πεντηκοστήν».

Ἀρχ. Ὅσοι περὶ τὴν παροῦσαν ἑορταστικὴν ἀένναον χάριν ἐπείγεσθε...

20 (φ. 178, β') «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀντιπάτρου ἐπισκόπου Βοστρῶν, Λόγος εἰς τὸ γενέσιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ· καὶ εἰς τὴν σιγὴν τοῦ Ζαχαρίου· καὶ εἰς τὸν ἀσπασμὸν τῆς ἁγίας καὶ ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ἀρχ. Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν...

21 (φ. 184, β'). «Ἀετίου πρεσβυτέρου Κωνσταντινουπόλεως, Ὁμιλία λεχθεῖσα εἰς τὸ γενέσιον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ».

Ἀρχ. Πολλοὶ μὲν ἤδη πολλάκις, ἀγαπητοί...

22 (φ, 191) «Γεωργίου ἐπισκόπου Νικομηδείας, Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον καὶ δέσποιναν· ὅτε προσηνέχθη ἐν τῷ ναῷ τριετίζουσα ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῆς».

Ἀρχ. Φαιδρὸν τὸ τῆς παρούσης ἑορτῆς σύνθημα...

23 (φ. 202). «Γεωργίου ἀρχιεπισκόπου Νικομηδείας, Λόγος εἰς τὰ εἰσόδια τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

Ἀρχ. Καλὰς ἡμῖν ὑποθέσεων ἀρχάς...

24 (φ. 213). «Γεωργίου ἐπισκόπου Νικομηδείας, Λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον· ὅτε προσηνέχθη ἐν τῷ ναῷ τριετίζουσα ὑπὸ τῶν γονέων αὐτῆς».

Ἀρχ. Αἱ τῶν θείων πανηγύρεων ἐλλάμψεις...

25 (φ. 222, β'). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ταρασίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εἰς τὰ εἰσόδια τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου».

Ἀρχ. Φαιδρὰ καὶ παράδοξος...

Ἐξεδόθη ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῆς ἁγ. Σκέπης καὶ ἐν τῷ Νοεμβρίῳ Δουκάκη.

26 (φ. 233). «Θεοφυλάκτου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας, Λόγος εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ὅτε προσηνέχθη τῷ ναῷ ὑπὸ τῶν γεννητόρων αὐτῆς».

Ἀρχ. Καὶ μνήμη μὲν δικαίου...

27 (φ. 240). «Ἀνδρέου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς παναχράντου καὶ πανυμνήτου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου».

Ἀρχ. Εὐαγγέλια, ἀδελφοί, εὐαγγέλια...

28 (φ. 267, β'). «Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Λόγος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ἀρχ. Μνήμη δικαίου μετ' ἐγκωμίων...

Ἐξεδόθη ἐν «Ἐγκυκλοπαιδείᾳ» Ἰ. Πατούσα, τόμος β', Ἐνετίῃσι 1802.

29 (φ. 278, β'). «Ἀνδρέου τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Λόγος εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς ὑπερενδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας».

Ἀρχ. Ὅσοι τὸ σεπτὸν τοῦτο τῆς Θεοτόκου...

Ἐν ἀρχῇ, ἐν παραφύλλῳ, ὁ πίναξ, ἐν δὲ τῷ τέλει τάδε: «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Λεοντίου πόνος ἐκ τῆς νήσου Κύπρου».

Ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος εἶναι λαμπρά, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ μελάνη ἔχει προξενήσει οὐκ ὀλίγην φθορὰν μεταξὺ τῶν φύλλων 121-277.

Στάχωσις νέα, βυρσίνη.

96 15

Χαρτ. 8 μέγ. 0,27×0,19. φύλλ. 213. XV.

«Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου, ὅπερ ὀνομάζεται ***Κατάνυξις***· εἶναι δὲ ποίημα καὶ πόνημα ***Συμεὼν*** μοναχοῦ».

Παρόμοιος κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲ τὸν προπεριγραφέντα κώδικα. Ἴδε ἀριθ. 94 (13).

Ἐν ἀρχῇ τρία φύλλα νεώτερα εἰς ἀναπλήρωσιν τῶν ἐκπεσόντων, ἐξ ὧν τὸ α' φέρει τὸν πίνακα, καὶ ἐν τέλει τὰ ἑξῆς: «Τὸ παρὸν ψυχωφελὲς βιβλίον ἀφιερώνεται παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν ἱεροδιακόνοις Μελχισιδέκ, εἰς τὸ κυριακὸν τῆς ἁγίας Ἄννης, καὶ μηδεὶς τολμήσῃ αὐτὸ ἐκεῖθεν ὑστερήσῃ, καὶ ὑποπέσῃ ταῖς τῶν ἁγίων πατέρων ἀραῖς».

Ἐγράφησαν ταῦτα διὰ νεωτέρας χειρός.

Ὁ κῶδιξ ἐν μέρει σητόβρωτος, ἡ δὲ στάχωσις βυρσίνη, ἡμιεφθαρμένη, μετὰ μιᾶς πόρπης.

Ἐκ τούτου ἴσως ἀντεγράφη ὁ ὑπ' ἀριθ. 94 (13).

97 16

Χαρτ. 8. 0,24×0,17. φύλλ. 99. XVII.

«***Αἱ περίοδοι*** τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ ***Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου***· συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἁγίου ***Προχόρου***, ἑνὸς τῶν ἑπτὰ διακόνων».

Ἀρχ. Ἐγένετο μετὰ τὸ ἀναληφθῆναι τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς οὐρανούς, συνήχθησαν πάντες οἱ ἀπόστολοι εἰς Γεθσημανή· καὶ εἶπε Πέτρος πρὸς αὐτούς...

Ἐν τέλει: «Ἐγράφησαν αἱ παροῦσαι περίοδοι τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, διὰ συνδρομῆς τοῦ ὁσιωτάτου ἐν ἱεροδιακόνοις Ἀκακίου»· (καὶ προστίθεται νεωτέρᾳ χειρί): «τοῦ 11-11-1959

ἐκ Τρικάλλου, καὶ κτίτορος τῆς ἁγίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς κοιμήσεως τὸ κελίον τοῦ μακαρίτου Διονυσίου Ἁγιαρτεμήτη καὶ ἀφ' ἱερώθησαν παρ' αὐτοῦ εἰς μνημόσυνον αἰώνιον εἰς τὸ Κυριακὸν τῆς θεοπρομήτορος Ἄννης».

Καὶ τάδε: «͵αχπη', ἐν μηνὶ ὀκτοβρίῳ κγ' ἡμέρα γ' γραφεὺς πενιχρὸς μόλις ἦλθεν εἰς τέλος· ἀρσένιος τὸ ὄνομα τάχα καὶ ἱερέως».

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἀνὰ ἓν φύλλον ἄγραφον.

Στάχωσις βυρσίνη.

Ἐξεδόθησαν ἐν Σμύρνῃ τῷ 1860.

98 17

Χαρτ. 8. 0,22×0,17. φύλλ. 375. XVIII.

«***Τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου τὸ βιβλίον ὑπάρχει τοῦτο.***

Γερόντων δύω πνευματικῶν ἡσυχαζόντων ἐν κοινοβίῳ ἐν τῇ περιχώρῳ Γάζης, καὶ λεγομένῳ τοῦ ἀββᾶ Συρίδου, Ἐπιστολαὶ καὶ ἀποκρίσεις διὰ τοῦ ἡγουμένου καὶ διακονοῦντος αὐτοῖς· ὧν τὰ ὀνόματα Βαρσανούφιος καὶ Ἰωάννης.

Ἰστέον δὲ ὅτι μέγας γέρων ὁ Βαρσανούφιος λέγεται, διὸ καὶ αἱ πλεῖσται τῶν ἀποκρίσεων οὕτω δηλοῦνται».

Ἀρχὴ προλόγου: Παρακαλοῦμεν τοὺς ἐντυγχάνοντας...

Ἀρχὴ βίβλου: Γέγραπται ἐν τῷ ἀποστόλῳ...

Ἕπονται αἱ λοιπαὶ ἐρωταποκρίσεις.

Τέλος: ...ὁ γὰρ ἀντιστήκων αὐτῷ καταποντίζεται, ὡς Φαραὼ ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ Θαλάσσῃ· ὁ δὲ ἀδιστάκτως αὐτῷ πιστεύων ἔστηκεν ἐπὶ τὴν στερεὰν πέτραν ἀσάλευτος. Τέλος».

Ἐν ἀρχῇ παράφυλλα δύο, ἐξ ὧν τὸ μὲν α' φέρει ἐπὶ τῆς β' ὄψεως ἔκκλησίν τινα: Ἀρχ.: ἀδελφοί, παρακαλῆτε τὸν ὀληγόψυχων...

Τὸ δὲ β' ὡσαύτως ἐπὶ τῆς β' ὄψεως τάδε: «Τὸ παρὸν βιβλίον ὑπάρχει ἐμοῦ νεοφύτου μοναχοῦ καὶ τὸ ἀφιέρωσα εἰς τὸ κυριακὸ τῆς ἁγίας ἄννης, καὶ μηδεὶς αὐτὸ ἀποξενώσῃ ἵνα μὴ πέσῃ εἰς τὰς ἀρὰς τῶν πατέρων καὶ ἱερόσυλος κατακριθῇ».

Στάχωσις βυρσίνη, ἡμιεφθαρμένη, μετὰ μιᾶς πόρπης, ἐκπεσούσης τῆς ἑτέρας.

Ἡ βίβλος τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου, διορθωθεῖσα καὶ πλουτισθεῖσα διὰ προλεγομένων καὶ ἀλφαβητικοῦ πίνακος ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, ἐξετυπώθη Ἐνετίῃσιν παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1816.

Εἰς τὸν Ὅσιον τοῦτον μετὰ τῆς συνοδείας αὐτοῦ Ἀκολουθίαν ἐποίησεν ὁ γράφων ταῦτα, ἑορτάζεται δὲ τῇ 13ῃ Αὐγούστου μετὰ τῶν συνασκητῶν του ὁσίων.

99 18

Χαρτ. 8. 0,21×0,14. σελ. 330. XVII.

«Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα ἀδελφὸν πεμφθῆναι αὐτῷ τοὺς εὑρεθέντας λόγους τοῦ ἁγίου πατρὸς ἀββᾶ Δωροθέου».

Ἀρχ. Ἐπαινῶ σου τὴν προαίρεσιν καὶ μακαρίζω τῆς περὶ τὸ ἀγαθὸν σπουδῆς τὴν εὐλογημένην σου καὶ φιλόκαλον ὡς ἀληθῶς ψυχήν, ἀδελφὲ ποθεινότατε..

(σ. 27). «Τοῦ ἁγίου **ἀββᾶ Δωροθέου, Διδασκαλίαι διάφοροι** πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς· ἀναχωρήσαντος αὐτοῦ ἐκ τῶν τοῦ ἀββᾶ Σερίδου, καὶ τὸ ἴδιον σὺν Θεῷ συστησαμένου μοναστήριον, μετὰ τὴν τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου τοῦ προφήτου τελευτὴν καὶ τελείαν σιωπὴν τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν ἀββᾶ Βαρσανουφίου».

Ἕπονται οἱ λόγοι, ἀνερχόμενοι μετὰ τῆς ἐπιστολῆς εἰς κδ', ἔχουσι δὲ οὕτω καταταχθῆ:

Λόγος α'. Ἐπιστολὴ πρὸς ἐρωτήσαντα...
Λόγος β'. Τοῦ ἁγίου ἀββᾶ Δωροθέου... Περὶ ἀποταγῆς.
Λόγος γ'. Περὶ ταπεινοφροσύνης.
Λόγος δ'. Περὶ συνειδήσεως.
Λόγος ε'. Περὶ θείου φόβου.
Λόγος ϛ'. Περὶ τοῦ μὴ ὀφείλειν τινὰ στοιχεῖν τῇ ἰδίᾳ συνέσει.
Λόγος ζ'. Περὶ τοῦ μὴ κρίνειν τὸν πλησίον.
Λόγος η'. Περὶ τοῦ ἑαυτὸν μέμφεσθαι.
Λόγος θ'. Περὶ μνησικακίας.
Λόγος ι'. Περὶ ψεύδους.
Λόγος ια'. Περὶ τοῦ μετὰ σκοποῦ καὶ νήψεως...
Λόγος ιβ'. Περὶ τοῦ σπουδάζειν ταχέως ἐκκόπτειν...
Λόγος ιγ'. Περὶ φόβου τῆς μελλούσης κολάσεως...
Λόγος ιδ'. Περὶ τοῦ ἀταράχως καὶ εὐχαρίστως...
Λόγος ιε'. Περὶ οἰκοδομῆς καὶ ἁρμολογίας...
Λόγος ιϛ'. Περὶ τοῦ ἔχοντος τὴν διακονίαν τοῦ κελλαρίου.
Λόγος ιζ'. Πρός τινας κελλιώτας...
Λόγος ιη'. Πρὸς τοὺς ἐν τῷ μοναστηρίῳ...
Λόγος ιθ'. Περὶ τῶν ἁγίων νηστειῶν...
Λόγος κ'. Ῥήματα διάφορα ἐν συντόμῳ.
Λόγος κα'. Πρὸς ἀδελφὸν ἐπερωτήσαντα...
Λόγος κβ' Ἑρμηνεία τινῶν ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου...
Λόγος κγ'. Ἑρμηνεία ἑτέρων ῥητῶν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου...
Λόγος κδ'. Ἐρωτήσεις πρὸς τὸν ἅγιον Βαρσανούφιον...

Προτάσσεται ὁ πίναξ, ᾧ συνάπτεται νεωτέρᾳ γραφίδι τὸ ἑξῆς: «Καὶ τὸ

παρὸν ἀφιερώθη εἰς τὸ κυριακὸν τῆς σκήτεως τῆς ἁγίας ἄννης κατὰ τὸ ἁγιώνυμον ὄρος τοῦ ἄθω, καὶ μηδεὶς τολμήσῃ ἀποξενῶσαι αὐτό, ἵνα μὴ λάβῃ τὰς ἀρὰς τῶν πατέρων».

Ἐν τέλει δὲ τῶν κδ' λόγων: «ἐν ἔτει ,αχκβ' μηνὶ ἰανουαρίῳ ιϛ'».

Ἐξεδόθησαν οἱ λόγοι τοῦ ἀββᾶ Δωροθέου ἁπλοποιημένοι Ἐνετίησιν ,αψο', ,αψοϛ', καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1871.

Εἶτα ἄρχεται τὸ β' μέρος τοῦ κώδικος, ἔχον σελ. 394.

«***Ἐκλογὴ κατ' ἐπιτομὴν ἀπὸ τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν,*** περὶ νηπτικῆς ἐργασίας, ἤτοι ἀκραιφνοῦς μετανοίας, περιέχουσα πίνακα τόνδε».

Ἀναγράφονται κεφ. ιζ' ἐρανισθέντα ἐκ διαφόρων λόγων, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκδεδομένων, τῶν ἑξῆς ἁγίων Πατέρων: Χρυσοστόμου, ἁγίου Βαρσανουφίου, ἀββᾶ Ἰσαάκ, ἀββᾶ Θαλασσίου, Νικηφόρου μοναχοῦ, Συμεὼν νέου Θεολόγου, ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ, Κλίμακος, Μαξίμου ὁμολογητοῦ, ἀπὸ σελ. 141-232 τὰ ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ» 100 κεφ. τοῦ ἁγίου Διαδόχου, καὶ εἶτα μέχρι τῆς σελ. 287 τὰ ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ» ὡσαύτως κεφ. Ἠλία τοῦ Ἐκδίκου, μὲ μικρὰν διαφορὰν κατὰ τὴν διάκρισιν τῶν κεφαλαίων.

Μεθ' ἅ: «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεών, μητροπολίτου Εὐχαΐτων, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάννην μοναχὸν καὶ ἔγκλειστον». Τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου κεφ. ο' περιεχόμενα μετὰ τῶν λοιπῶν ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ», ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ ἐρωτήματά τινα, ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Παχωμίου, καὶ ὡς κατακλείς: «Πέτρου Δαμασκηνοῦ, Παραίνεσις ἀσκητική».

Ἀρχ. Φεῦγε τοὺς ἀνθρώπους καὶ σώζου...

Ἐν τῷ πίνακι τῆς «ἐκλογῆς» ταῦτα:

«Ἐγράφη ἐν τῇ μονῇ ἁγίου Διονυσίου τῇ λεγομένῃ πέτρᾳ ὑπὸ κάτω τοῦ μικροῦ ἄθωνος. Ἔτει ,αχκα' τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας· μηνὶ Μαρτίῳ κη'».

Ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τῆς 232ας σελίδος τάδε:

«Ἐν ἔτει τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ,αχκα', μηνὶ μαρτίῳ κη', ἐγράφη διὰ χειρὸς Κυριακοῦ μοναχοῦ τοῦ ρωσίου τὸ παρὸν πυκτίον».

Καὶ ἐν τέλει οὕτω:

«Πέρας εἴληφεν ἡ χρυσῆ βίβλος αὕτη, ἡ μελίρρυτος καὶ ψυχωφελεστάτη».

Ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει τοῦ κώδικος ἀνὰ ἓν φύλλον ἄγραφον.

Ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος εἶναι λαμπρά, ἡ δὲ στάχωσις βυρσίνη μὲ ἀκατάλληλον ἐπιδιόρθωσιν.

100 19

Χαρτ. 8. 0,21×0,15. φύλλ. 346. XVII.

1 (φ. 1). «Ἐκλογὴ τῶν θεοπνεύστων γραφῶν πάνυ σύντομος καὶ ὠφέλιμος».

Ἀρχ. Ἡ τῶν ἀληθινῶν χριστιανῶν πίστις...

2 (φ. 5). «Κεφάλαια τῶν ἁγίων πατέρων κατ' ἐκλογήν».

Ἀρχ. Πᾶσα ποικιλία τῶν θεοπνεύστων γραφῶν...

Ἕπονται τὰ συλλεγέντα ἐκ τῶν ἁγίων Πατέρων: Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου Παλαμᾶ, Γρηγορίου Νύσσης, Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Γρηγορίου Σιναΐτου, ἁγίου Βαρσανουφίου, ἁγίου Νείλου, ἁγίου Διαδόχου, ἐκ τοῦ βίου Μαξίμου Καυσοκαλυβίτου, Καλλίστου πατριάρχου, Πέτρου τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἀββᾶ Ἠσαΐου, Ἀναστασίου, Συμεὼν νέου Θεολόγου, πάντων ἐντύπων.

3 (φ. 79, β'). «Τῷ πολυποθήτῳ τέκνῳ Νικολάῳ παρὰ Μάρκῳ μοναχῷ».

Ἀρχ. Ἐπειδήπερ πρῴην πολὺς ἦν...

Ἐκδίδοται ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

4 (φ. 90). «Τοῦ σοφωτάτου Μαξίμου, Λόγος ἀσκητικὸς καὶ λίαν ὠφέλιμος».

Ἀρχ. Ἀδελφὸς ἠρώτησε γέροντα λέγων...

5 (φ. 115). «Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Φιλήμονος, πάνυ ὠφέλιμος».

Ἀρχ. Ἔλεγον περὶ τοῦ ἀββᾶ Φιλήμονος...

Εὕρηται ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ» ὡς λόγος.

Μεθ' ὃν φύλλα ἄγραφα 5, εἶτα:

6 (φ. 131). «Τοῦ ἁγίου Κασσιανοῦ τοῦ Ῥωμαίου, Περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς κακίας λογισμῶν».

Ἀρχ. Πρῴην τὸν περὶ διατυπώσεως...

Ἐξεδόθη ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

Μεθ' οὗ συνάπτονται σχετικὰ περὶ νηστείας, εἶτα τεμάχια ἐκ τῶν λόγων τῶν ἑξῆς Πατέρων: Διαδόχου, Ἐφραὶμ Σύρου, ἀββᾶ Ἠσαΐου, ἀββᾶ Ἰσαάκ, ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ, Ἀναστασίου Σιναΐτου, Μαξίμου, Βαρσανουφίου, ἐκδεδομένων.

7 (φ. 170). «Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων γερόντων».

Εἰσὶ γεγραμμένα διαλογικῶς.

Ἀρχ. Πόσον δὴ κοιμηθῆναι...

Ἐν αὐτοῖς παρεμβάλλονται καὶ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ὡς ἄνω Πατέρων, ἐν οἷς διακρίνεται καὶ «σωτήριος καὶ σύντομος διδασκαλία Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου».

8 (φ. 215). «Ἐρωτήσεις σχολαστικοῦ τινὸς πρὸς Συμεώνην τὸν ἐν ἁγίοις Θεολόγον».

Κατ' ἐρωταπόκρισιν.

Ἀρχ. Τί ἦν ἐν τῷ κόσμῳ...

Συνάπτεται «Ἀναστασίου πατριάρχου Θεουπόλεως καὶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἔκθεσις σύντομος τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως».

Ὡσαύτως καὶ αὕτη διαλογικῶς, ᾗ συνέπονται καὶ σχετικά τινα κεφάλαια ἐκ τῶν μνημονευθέντων ἁγίων Πατέρων.

9 (φ. 255). «Βιβλίον καλούμενος Θησαυρός».

Προηγεῖται τὸ ἑξῆς τετράστιχον:

Βίβλος ἱερὰ ἐκ γραφῶν διαφόρων
τοῖς ἀναγινώσκουσι εὖ συγκειμένη,
εἰς σωστικὴν σύνεσιν θεογνωσίας.
Χριστὲ τεὴν προΐαλλε χάριν καμάτοισιν ἐμοῖσιν.

Εὐτελοῦς Θεογνώστου, κεφ. α'.

Ἀρχ. Θεὸς καταλαμβανόμενος...

Διαιρεῖται δὲ εἰς κεφ. ιγ', ὧν τὸ α' προοίμιον.

Κεφ. β'. Μετὰ δὲ Μωϋσῆν τὸν θεόπτην...

Κεφ. γ'. Μετὰ δὲ Σαμψὼν τὸν ἀνδρεῖον καὶ ἰσχυρόν...

Κεφ. δ'. Πρώτη βασιλεία Ἰουδαίων...

Κεφ. ε'. Βασιλεία Δαυΐδ...

Κεφ. ϛ'. Βασιλεία Σολομῶντος...

Κεφ. ζ'. Μετὰ ταῦτα βασιλεύει Ὀζίας...

Κεφ. η'. Ἀπόδειξις ὅτι Θεὸς ἀληθής ἐστὶν ὁ Χριστός...

Κεφ. θ'. Ὅτι μέγα ἀγαθὸν καὶ πρὸς σωτηρίαν ὁδηγία...

Κεφ. ι'. Ὅτι οἱ τὸν Χριστὸν ἀρνησάμενοι καὶ τὸ θεῖον...

Κεφ. ια'. Ὅτι μόνη ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις ὀρθή τε...

Κεφ. ιβ'. Περὶ τῶν τιμίων τῆς πίστεως συμβόλων.

Κεφ. ιγ'. Ὅτι κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκος ἡ ὑπεραγία παρθένος...

10 (φ. 315). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου, ἐπισκόπου Ἰκονίου, Λόγος περὶ ἀρετῆς παραινετικῶς· καὶ ὅτι δεῖ μνημονεύειν διηνεκῶς τὸν θάνατον· καὶ εἰς τὴν ματαιότητα τοῦ κόσμου».

Ἀρχ. Οἱ τὴν θείαν ἑκάστοτε καὶ ψυχωφελῆ...

Ἐν τέλει τοῦ λόγου: «Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Ἱερεμίου πόνος».

11 (φ. 336). «Κεφάλαια κατὰ ἀγαρηνῶν· ποίημα Λαυρεντίου τινὸς ἱερομονάχου».

Ἀρχ. Λέγουσιν οἱ ἀγαρηνοί, πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεόν...

Ἕπονται ἕτερα κζ' κεφάλαια, μεθ' ἃ φύλλον ἓν ἄγραφον.

12 (φ. 340). «Ἡ διήγησις τοῦ ἀββᾶ Κασσιανοῦ».

Ἀρχ.: Ὅτε ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς σκήτεως, ὅπου τῶν μοναχῶν οἱ δοκιμώτατοι, παρεγενόμεθα...

Ἐν ἀρχῇ φύλλα δύο ἄγραφα, ἐξ ὧν τὸ α' φέρει ταῦτα: «τὸ παρὸν βιβλίον ἀφιερόθην εἰς τὸ κιριακὸν τῆς ἁγίας θεοπρομίτορ ἄννης παρὰ τοῦ ἐν μοναχοῖς ὀνουφρίου κυπρέου καὶ νὰ τὸ πέρνῃ κάθε εἲς νὰ τὸ ἀναγνώθῃ διὰ ψυχηκὴν του ὀφέλειαν. καὶ πάλιν νὰ τὸ ἐπιστρέφῃ εἰς τὸ κιριακόν, διὰ νὰ μὴν ἔχει ἀντίδικον ταῖς ἀραῖς τῶν ἁγίων πατέρων, καὶ νὰ ὑστερῇ τὴν ὀφέλειαν τῶν θελόντων ἀναγνώθειν τὴν παροῦσα βίβλων· διότι πολλὺς καρπὸς τοῦ ἁγίου πνεύματος εἶναι εἰς αὐτήν, ὅποιος τὴν ἀναγνώσῃ μὲ προσο-

χήν, μηδεὶς ὑστερηθεῖ τοῦ πόματος φέρει πολὺν καρπόν. Εἰς τοὺς 1826 μαρτίου: 25».

Ἐν τῷ φύλλῳ 335, β', τάδε:

«Τὸ παρὸν πατερικὸν ἀφιερώθη εἰς τὸ κυριακὸν ἤγουν εἰς τὴν ἁγίαν ἄνναν τῆς μεγάλης σκήτεως εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντυγχανόντων αὐτὸ ἀδελφῶν· ὑπὸ τοῦ μακαρίτου γρηγορίου μοναχοῦ τοῦ καὶ καψοκαλύβη ὑπὲρ ψυχικῆς αὐτοῦ σωτηρίας· ὅστις γοῦν ἰδιοποιήση τοῦτο κληρονομήση τὸ οὐαὶ ὡς ἱερόσυλος, ἀμήν. Ἐν ἔτει ,αχνς' (=1656) μηνὶ σεπτεμβρίῳ ις'».

Ἐν δὲ τῷ τέλει ὡσαύτως δύο φύλλα ἄγραφα, ἐξ ὧν ἐν α' σημειοῦται οὕτως:

«Ἐτοῦτο τὸ πατερικῷ εἶναι του παπα καλίνικου τοῦ ἄνδρεῶτι καὶ να δοθείη εἰς στὴν ἁγίαννα καὶ ὅπιος ἀναγνῶσι τῶ βυβλίον τοῦτο, ἂς παρακαλέσοι διὰ λόγου μου· τὸν Θεόν, ὅτι ἦμε ἁμαρτολὸς ἄνθρωπος καὶ ὅπως διὰ εὐχῶν τῆς ἁγιωσύνισας εὕρο ἔλεος ἐν τι ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καὶ σύγχωρισατέ μαι, ἀδελφοὶ πῶς ἔγραψα ταύτα ὅτι εἶχα θάρος εἰς στηναγιωσύνη σας, οὗτος στὶν ὁ μαρτυρῶν πέρι τούτου καὶ γράψας ταύτα».

Ἡ α' σημείωσις καὶ ἡ γ' ἐγράφησαν διὰ νεωτέρας χειρός.

Στάχωσις βυρσίνη, ἡμιεφθαρμένη.

101 20

Χαρτ. 8. 0,21×0,15. σελ. 796. XVIII

1 (σ. 1). «Λόγος κατ' ἐπιτομὴν διαλαμβάνων περὶ τῆς πρώτης καὶ δευτέρας καὶ τρίτης εὑρέσεως τῆς τιμίας κεφαλῆς τοῦ προφήτου Προδρόμου».

Ἀρχ. Πάλιν εἰς ἡμᾶς, ἀδελφοί, ὁ μέγας...

2 (σ. 25). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου καὶ δικαίου Φιλαρέτου τοῦ ἐλεήμονος τοῦ γενομένου πάππου Μαρίας τῆς βασιλίσσης Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως».

Ἀρχ. Βίον ἀρεστὸν τῷ Θεῷ...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ Δεκεμβρίῳ τοῦ Δουκάκη.

3 (σ. 76). «Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Εὐπραξίας, μεταφρασθεὶς εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν παρὰ Ἰγνατίου τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου».

Ἀρχ. Ἄλλο δὲν εἶναι ποθεινότερον...

Ἐτυπώθη ἐν τῷ Ἰουλίῳ τοῦ Δουκάκη, ἡ δὲ Ἀκολουθία αὐτῆς φιλοπονηθεῖσα ὑπὸ Εὐπραξίας ἡγουμένης Δοκοῦ, ἐτυπώθη ἐν Ἀθήναις 1874. Ἑορτάζεται τῇ 25ῃ Ἰουλίου.

4 (σ. 194). «Μαρτύριον τοῦ ἁγίου ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Παντελεήμονος· μεταφρασθὲν εἰς τὴν κοινὴν γλῶτταν παρὰ Ἰγνατίου ἱερομονάχου εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀκουόντων».

Ἀρχ. Αἱ ἑορταὶ καὶ αἱ πανηγύρεις...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ «Ἐκλογίῳ» καὶ ἐν τῷ Ἰουλίῳ τοῦ Δουκάκη.

5 (σ. 261). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου».

Ἀρχ. Βίον καλὸν καὶ ἐνάρετον...

Ἐτυπώθη μεταφρασθεὶς ἐν τῷ Ἰανουαρίῳ Δουκάκη.

6 (σ. 292). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ».

Ἀρχ. Ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς βασιλείας Ὁνωρίου καὶ Ἀρκαδίου...

Ἐτυπώθη ἐν τῷ Μαρτίῳ τοῦ Δουκάκη μετὰ συμπληρωματικῆς ἀκολουθίας καὶ παρακλητικοῦ κανόνος.

7 (σ. 313). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ξενοφῶντος τοῦ συγκλητικοῦ καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ Μαρίας καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ Ἰωάννου καὶ Ἀρκαδίου».

Ἀρχ. Διηγήσατό τις ἅγιος γέρων μέγας...

Ἐξεδόθη ἐν μεταφράσει ὑπὸ Δουκάκη κς' Ἰανουαρίου.

8 (σ. 347). «Περὶ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης. Μαξίμου κεφάλαιον α'».

Ἀρχ. Ἀγάπη Θεοῦ ἐστίν, ἀγαθὴ κατάστασις ψυχῆς...

Ἐτυπώθησαν ἐν «Φιλοκαλίᾳ» διαφέροντα κατὰ τὴν φράσιν· ἴδε ἑκατοντὰς α', περὶ ἀγάπης, Μαξίμου.

9 (σ. 359). «Ἔτι περὶ τῆς θείας ἀγάπης ὅρος».

Ἀρχ. Ἀγάπη Θεοῦ ἐστὶν ἐπιτεταμένος ἔρως...

10 (σ. 361). «Διήγησις περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὄφεως».

Ἀρχ. Ὡμοιώθη ἡ ζωὴ ἡμῶν...

11 (σ. 375). «Κατήχησις περὶ τῆς μελλούσης κρίσεως συναθροισθεῖσα παρὰ Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ῥήτορος εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντυγχανόντων».

Ἀρχ. Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, παρακαλῶ ὑμᾶς...

12 (σ. 385). «Λόγος τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ, Πρὸς μοναχοὺς ἀρχαρίους· μεταφρασθεὶς παρὰ Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ Στουδίτου, εἰς ὠφέλειαν τῶν εὑρισκομένων».

Ἀρχ. Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες· αὐτὰ τὰ λόγια...

13 (σ. 393) «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, Λόγος ἀσκητικός, πῶς δεῖ κοσμεῖσθαι τὸν μοναχόν, μεταφρασθεὶς παρὰ Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ Στουδίτου εἰς τὸ κοινότερον διὰ ὠφέλειαν τῶν εὑρισκομένων».

Ἀρχ. Πρέπει τὸν μοναχόν...

14 (σ. 398). «Τοῦ μεγάλου Βασιλείου, Λόγος περὶ πῶς ὀφείλει διάγειν ἐν κοινοβίῳ· καὶ ὅπως λέγονται κοινοβιάται· θαυμαστόν».

Ἀρχ. Οἱ τὸ μοναχικὸν καὶ ἅγιον σχῆμα...

15 (σ. 402). «Ἱστορία Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ῥήτορος τοῦ ἀσκήσαντος ἐν τῇ σκήτῃ τῆς ἁγίας Ἄννης».

Ἀρχ. Ἐγώ, ἀδελφοί, ἀναγινώσκοντας τὰ βιβλία...

Ἐκδίδονται ἐν τέλει τῶν «Μαργαριτῶν» τοῦ Χρυσορρήμονος.

16 (σ. 416). «Διονυσίου ἱερομονάχου τοῦ ῥήτορος, Διδαχὴ ἁπλουστάτη καὶ σύντομος πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς χριστιανούς».

Ἀρχ. Βλέποντας ἐγὼ τὴν ἀπορίαν...

Ἐξεδόθη ὁμοίως μετὰ τῶν ἄνω ἱστοριῶν ἐν τοῖς «Μαργαρίταις».

17 (σ. 421). «Διήγησις περὶ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὁποῦ ἔδραμεν ὁλοψύχως εἰς τὴν ἐξομολόγησιν καὶ ἐσυγχωρήθη παρὰ Θεοῦ».

Ἀρχ. Εἷς γέροντας ἅγιος καὶ θεοφόρος...

18 (σ. 425). «Διήγησις περί τινος γέροντος σημειοφόρου μοναχοῦ ὅπως ἀπεκαλύφθη αὐτῷ τὰ περὶ τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου».

Ἀρχ. Γέρων τις ἐκαθέζετο ἐν τῇ ἐρήμῳ...

19 (σ. 433). «Μαρτύριον τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ μεγαλομάρτυρος Ἀναστασίας τῆς Ῥωμαίας».

Ἀρχ. Κατὰ τοὺς χρόνους Διοκλητιανοῦ...

Ἐξεδόθη ἐν μεταφράσει ὑπὸ Δουκάκη, Ὀκτώβριος κθ'.

20 (σ. 447). «Βίος καὶ πολιτεία τῶν ὁσίων καὶ ἐναρέτων ἀσκητῶν πατέρων ἡμῶν Ὀνουφρίου καὶ Παφνουτίου, τῶν περιβοήτων, καὶ ἑτέρων».

Ἀρχ. Ἔλεγον περὶ τοῦ ἀββᾶ Παφνουτίου...

Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Ὀνουφρίου ἐτυπώθη ἐν τῷ «Ἐκλογίῳ» καὶ ἐν τῷ Ἰουνίῳ τοῦ Δουκάκη· ὁ δὲ ἀνωτέρω προτάσσει τὰ κατὰ τὸν ὅσιον Παφνούτιον, καὶ εἶτα διηγεῖται τὰ περὶ ὁσίου Ὀνουφρίου.

21 (σ. 478). «Παραίνεσις πρὸς τοὺς θέλοντας σωθῆναι μοναχούς· τοῦ ἐν ἐπισκόποις λογιωτάτου κυροῦ Δαμασκηνοῦ Λιτῆς καὶ Ῥενδίνης καὶ προέδρου Πολιανῆς».

Ἀρχ. Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες· ἐπειδὴ τὸν κόσμον ἀφήσαμεν...

Ἐξεδόθη ἐν τέλει τῶν Κατηχήσεων τοῦ Στουδίτου, Ἐνετίησιν, ,αψο'.

22 (σ. 491). «Ἀπὸ τὸν βίον τοῦ ἁγίου Παϊσίου».

Ἀρχ. Εἶπε τις τῶν γερόντων ἐν τῇ σκήτῃ...

Ὁ βίος τοῦ ἁγίου Παϊσίου συνεγράφη ὑπὸ τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Κολοβοῦ (9 Νοεμβρίου), μετεφράσθη δὲ εἰς τὸ ἁπλοῦν ὑπὸ Νικοδήμου Ἁγιορείτου, καὶ ἐξεδόθη ἐν τῷ «Ἐκλογίῳ» καὶ ἐν τῷ Ἰουνίῳ τοῦ Δουκάκη μετὰ τῆς ἀκολουθίας, 24 οἴκων καὶ παρακλητικοῦ κανόνος.

23 (σ. 495). «Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας μητρὸς ἡμῶν Μαρίας τῆς μετονομασθείσης Μαρῖνος».

Ἀρχ. Ἕναν καιρὸν ἦτον εἷς ἄνθρωπος...

Εὕρηται ἐν τῷ Συναξαρίῳ Φεβρουαρίου Νικοδήμου καὶ Δουκάκη.

24 (σ. 507). «Ἐρώτησις τοῦ Πέτρου μοναχοῦ πρὸς τὸν μακαριώτατον πάπαν Ῥώμης Γρηγόριον τὸν Διάλογον· τί δύνανται οἱ λειτουργίαι νὰ ὠφελήσουν τὰς ψυχὰς τῶν ἁμαρτωλῶν μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν· τοῦ ἁγιωτάτου Γρηγορίου ἀπόκρισις».

Ἀρχ. Ἐὰν τὰ ἁμαρτήματα...

Εἰς τὸν ἅγιον Γρηγόριον, ἑορταζόμενον τῇ 12ῃ Μαρτίου, ἀκολουθίαν ἐποίησεν ὁ γράφων τὰ παρόντα.

25 (σ. 512). «Περὶ τῶν διδομένων λειτουργιῶν διὰ σαραντάρια, τοῦ ὁσίου Ἡσαΐου μοναχοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἐγκλείστου».

Ἀρχ. Ἕνας ἄρχων εἰς τὴν Νικομήδειαν...

26 (σ. 517). «Περὶ τῶν σαρανταρίων ὁποῦ κάμνουν διὰ τοὺς ἀποθαμένους· ὅτι τελείως λυτρώνουν τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὴν κόλασιν· ἐκ τοῦ πατερικοῦ θαυμαστὴ διήγησις».

Ἀρχ. Ἐξηγοῦνται εἰς τὸ πατερικόν...

27 (σ. 521). «Διὰ ποίαν αἰτίαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνθρώπου ποιοῦσιν αὐτῷ μνημόσυνα εἰς τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ εἰς τὰς ἐννέα καὶ εἰς τὰς μ', Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς Ἀλεξάνδρου».

Ἀρχ. Ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἀποθάνῃ...

28 (σ. 523). «Διὰ ποίαν αἰτίαν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν ἄνθρωπον ποιοῦσιν αὐτῷ λειτουργίας εἰς τὰς τρεῖς ἡμέρας· εἰς τὰς ἐννέα· καὶ εἰς τὰς σαράντα. Νικηφόρου τοῦ Ξανθοπούλου».

Ἀρχ. Ὡσὰν ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος καὶ ταφῇ...

29 (σ. 524). «Περὶ τί εἰσὶν αἱ μερίδαι· καὶ ἐὰν εἶναι πρέπον νὰ προσφέρονται διὰ γυναῖκες ὁποῦ ἔχουσιν ἄνδρας αἱρετικοὺς ἢ ἀσεβεῖς. Συμεὼν Θεσσαλονίκης».

Ἀρχ. Αἱ μερίδες εἶναι ἀντὶ τῶν προσώπων...

30 (σ. 525). «Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου, Περὶ τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς».

Ἀρχ. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν σκήνωμα νεκροῦ ἐξεφέρετο...

31 (σ. 526). «Διήγησις πάνυ ὠφέλιμος τοῦ ἀββᾶ Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου».

Ἀρχ. Πορευόμενος ποτὲ εἰς τῶν ἁγίων πατέρων...

Ἐξεδόθη ὑπὸ Δουκάκη ἐν παραρτήματι τοῦ Ἰανουαρίου.

32 (σ. 542). «Περὶ ἱερέων ἀναξίων, διήγημα φοβερὸν καὶ παράδοξον, ὅτι ἡ θεία δίκη οὐκ ἀργῶς ἐκδικεῖ τοὺς τολμητὰς καὶ αὐθάδεις».

Ἀρχ. Ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν θειοτάτων βασιλέων Λέοντος καὶ Ἀλεξάνδρου...

33 (σ. 548). «Ἕτερον διήγημα φοβερόν, ὁποὺ ἐγένετο ἐν τῷ καιρῷ τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ μεγάλου».

Ἀρχ.: Ἱερεύς τις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ μεγάλου Βασιλείου...

Συνέπονται: «Περὶ ἑτέρου ἱερέως». Ἀρχ. Ἱερεύς τις ἦν...

«Ἑτέρα διήγησις περὶ ἑτέρου ἱερέως, καὶ πάνυ ὠφέλιμος». Ἀρχ. Ἐν τοῖς χρόνοις οἷς ἐμαρτύρεν ὁ ἅγιος Μερκούριος...

«Τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου περὶ ἱερέων». Ἀρχ. Εἶδον ἐγὼ πολλοὺς τῶν ἀναξίως ἱερουργούντων...

Ἐξεδόθη ὑπὸ Δουκάκη ἐν τέλει τῆς ᾀσματικῆς Ἀκολουθίας τῶν Νεομαρτύρων, 1897.

34 (σ. 570). «Διήγησις τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σωφρονίου ἀρχιεπισκόπου Ἱεροσολύμων, Περὶ τῶν μὴ ψαλλόντων τὰς ὥρας καὶ πᾶσαν τὴν ἀκολουθίαν αὐτῶν, ἱερωμένων καὶ μοναχῶν».

Ἀρχ. Ἦτον τὶς ὅσιος καὶ θεοφόρος...

Ἐκδεδομένη.

Ἕπονται παραινέσεις τινὲς τοῦ ἁγ. Ἐφραὶμ καὶ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου.

35 (σ. 583). «Περὶ τοῦ σφάξαντος τὸ παιδίον αὐτοῦ διὰ τὸν φίλον αὐτοῦ».

Ἀρχ. Διηγήσατό τις γέρων...

36 (σ. 589). «Περὶ τοῦ Νοταρίου».

Ἀρχ. Μεσίτης τις, καλούμενος...

37 (σ. 593). «Περὶ τῆς Παρθένου τῆς πεσούσης εἰς πορνείαν».

Ἀρχ. Διηγήσατό τις τῶν πατέρων ὅτι ἐν Θεσσαλονίκῃ...

38 (σ. 595). «Περὶ τοῦ ἔχοντος τὸν Χριστὸν βουλάτορα».

Ἀρχ. Εἶπε τις τῶν πατέρων ὅτι ποτὲ διὰ χρείαν τινά...

39 (σ. 598). «Περὶ τοῦ δόντος πλουσίου τὰς λ' λίτρας τοῦ χρυσίου, εἶτα μεταμεληθέντος».

Ἀρχ. Ἦν τις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πλούσιος...

40 (σ. 600). «Περὶ Ἰουλίου τοῦ ἐλεήμονος ὅπως πέπρακε τὸν ἑαυτοῦ υἱόν, καὶ ὡς ἐρρύσθη τοῦ θανάτου οὗτος διὰ τὴν ὑπακοὴν αὐτοῦ».

Ἀρχ. Ἐν ταῖς ἡμέραις Θεοδοσίου τοῦ βασιλέως...

41 (σ. 611). «Περὶ Εὐλογίου τοῦ λατόμου».

Ἀρχ. Διηγήσατο ὁ ἀββᾶς Δανιὴλ ὁ πρεσβύτερος...

Ἐξεδόθη ἐν τῷ Ἀπριλίῳ Δουκάκη.

42 (σ. 620). «Ἱστορία ὠφέλιμος πάνυ».

Ἀρχ. Παρεβάλομεν ἐγὼ καὶ ὁ σοφιστὴς Σωφρόνιος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ...

43 (σ. 629). «Περὶ τῆς σώφρονος γυναικὸς ὁποῦ φρονίμως ἐκέλευσε τὸν ἐρῶντα αὐτῆς».

Ἀρχ. Διηγήσατό τις τῶν πατέρων ὅτι δύο πραγματευταί...

44 (σ. 633). «Περὶ τοῦ Μαγιστριανοῦ, ὅπως ἐρρύσθη τοῦ κινδύνου διὰ τῆς ἐλεημοσύνης».

Ἀρχ. Μαγιστριανός τις ὀνόματι Ζήνων...

45 (σ. 637). «Περὶ τοῦ ἀδελφοῦ οὗ ἡ ἀδελφὴ ἦν πόρνη καὶ πῶς μετενόησε».

Ἀρχ. Ἀδελφός τις ἐκάθητο εἰς κελλίον τῆς Αἰγύπτου ἐν πολλῇ ταπεινώσει διαλάμπων...

46 (σ. 641). «Περὶ τοῦ μοιχεύσαντος τοῦ γεωργοῦ τὴν γυναῖκα».

Ἀρχ. Ἐν τοῖς χρόνοις Νικήτα τοῦ πατρικίου ἐν Καρθαγένῃ...

Ἐξεδόθη ἐν τοῖς Συναξαρισταῖς Νικοδήμου καὶ Δουκάκη.

47 (σ. 649). «Παραδείγματα πάνυ ὡραῖα, ἐξ ὧν εἴρηκεν ὁ θεῖος Βαρλαὰμ διδάσκων τὸν Ἰωάσαφ».

Ἀρχ. Ἔλεγε γὰρ ὅμοιοι εἰσὶν οἱ τῶν εἰδώλων προσκηνυταί...

48 (σ. 676). «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ στυλίτου περί τινος μετανοήσαντος λῃστοῦ».

Ἀρχ. Λῃστὴς ἦν, καὶ λῃστῶν μιαιφονώτατος...

49 (σ. 684). «Ἑτέρα ἱστορία ὠφέλιμος».

Ἀρχ. Ἔλεγον περί τινος νεωτέρας ὅτι ἐτελεύτησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς...

50 (σ. 688). «Περὶ τοῦ φιλεντόλου ἀνδρὸς πόρνου».

Ἀρχ. Ἐπὶ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἀρκαδίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου...

51 (σ. 692). «Περὶ τῆς ὀπτασίας ἧς εἶδεν ὁ ἀββᾶς Μακάριος περὶ τῶν κεκοιμημένων».

Ἀρχ. Διηγήσατο ὁ μαθητὴς τοῦ ἁγίου Μακαρίου...

52 (σ. 701). «Τοῦ ὁσίου Ἀνίνα τοῦ θαυματουργοῦ».

Ἀρχ. Οὗτος ὁ ἐν ἁγίοις πατὴρ ἡμῶν Ἀνίνας...

Βλέπε Συναξάρια τῇ 16 Μαρτίου, ἔνθα ἑορτάζεται ὁ ὅσιος.

53 (σ. 709). «Ἀνάμνησις μερικὴ περὶ τοῦ Ἄθω Ὄρους, τὰ λεγόμενα πάτρια».

Ἀρχ. Μετὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου...

54 (σ. 729). «Διήγησις γενομένη ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει πλησίον τῶν Καρυῶν».

Ἀρχ. Εἰς τὸ ἅγιον ὄρος, σιμὰ εἰς τὸ πρωτᾶτον...

Πρόκειται περὶ τοῦ «Ἄξιόν ἐστιν»· ἴδε 11 Ἰουνίου.

55 (σ. 731). «Καὶ ἄλλο θαῦμα ἀκούσατε ὁποῦ ἔγινεν εἰς τὴν σκήτην αὐτήν».

Ἀρχ. Ἦτον τὶς γέροντας ἐνάρετος...

Ἐξεδόθη ἐν τῇ «Ἀνωτέρᾳ Ἐπισκιάσει».

56 (σ. 732). «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Κοσμᾶ τοῦ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Ζωγράφου».

Ἀρχ. Ἀδελφοὶ καὶ πατέρες· ἐλᾶτε νὰ ἀκούσητε τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ...

Ἐτυπώθη ἐν τῷ «Νέῳ Ἐκλογίῳ» καὶ ἐν τῷ Σεπτεμβρίῳ τοῦ Δουκάκη.

Μεθ' ὃν φύλλα τρία ἄγραφα.

57 (σ. 749). «Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν μητροπολίτου Εὐχαΐτων, Ἐπιστολὴ πρὸς Ἰωάννην μοναχὸν καὶ ἔγκλειστον· αὕτη δὲ ἁρμόζει καὶ παντὶ μοναχῷ ἡσυχάζοντι».

Ἀ ρ χ. Ἐδεξάμην σου, πάτερ πνευματικέ, τὴν θεοφιλῆ ταύτην γραφήν...

58 (σ. 769). «Πέτρου Δαμασκηνοῦ, Παραίνεσις ἀσκητική».

Ἀ ρ χ. Φεῦγε τοὺς ἀνθρώπους καὶ σώζου...

59 (σ. 778). «Ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ ἐρωτήματα».

Ἀ ρ χ. Καθεζομένου ποτὲ τοῦ ἀββᾶ Παϊσίου...

Ἕπεται: «Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Παχωμίου».

Ἀ ρ χ. Παχώμιος ὁ μέγας ἔμεινε ποτὲ μόνος ἐν τῷ εὐκτηρίῳ...

Καί τινες ἄλλαι βαχεῖαι ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ διηγήσεις.

Ἐν ἀρχῇ φύλλα δύο ἄγραφα, μεθ' ἃ ὁ πίναξ τῶν περιεχομένων ἐν δυσὶ φύλλοις.

Ἐν τῇ κάτω ᾤᾳ τῆς α΄ σελίδος ταῦτα: «τὸ παρὸν βιβλήον αφιερόθι εἰς τον ναὸν τῆς ἁγίας ἄννας καὶ ὁ απόξενόσας αὐτω ἐχέτο αὐτὴν αντίδικον». Ἐγράφησαν νεωτέρᾳ χειρί.

Ἐν δὲ τῷ τέλει τάδε: «Τὸ παρὸν βιβλίον ἐγράφη διὰ χειρὸς τοῦ ἐν πνευματικοῖς ματθαίου ἐν ἔτει ,ζρν΄ (= 1642) ἐν μηνὶ ἀπριλίῳ· καὶ ἐδόθη τῷ πνευματικῶ κῦρ αναστασίῳ τῷ ἐμῷ πνευματικῷ...».

Ὁ ἐνταῦθα ἀναφερόμενος Διονύσιος ἱερομόναχος ὁ ῥήτωρ καὶ Στουδίτης εἶναι ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ ῥήτωρ ὁ ἐν τῇ Μικρᾷ Ἁγ. Ἄννῃ μετὰ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ὁσ. Μητροφάνους ἀσκήσας.

Ὁ κῶδιξ λόγῳ τῆς κακῆς ποιότητος τῆς μελάνης ἔχει ὑποστῆ σημαντικὴν φθορὰν καὶ ἰδίᾳ ἐν ἀρχαῖς, ἡ δὲ στάχωσις αὐτοῦ βυρσίνη, ἡμιεφθαρμένη.

102 21

Χαρτ. 8. 0,21×0,15. φύλλ. 642. XVI.

1. «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ μακαριωτάτου καὶ θεολογικωτάτου ***Ἰωάννου*** ἡγουμένου τοῦ ἁγίου ὄρους Σινᾶ τοῦ λεγομένου σχολαστικοῦ, τοῦ καὶ συγγραψαμένου τὴν ἱερὰν ταύτην καὶ ἁγίαν ***Κλίμακα,*** μεταφρασθεὶς ἐν ἰδιωτικῇ καὶ πεζῇ φράσει».

Ἀ ρ χ. Καὶ πᾶσα μὲν θεόπνευστος καὶ ἁγία γραφή...

2. «Πίναξ τῶν βαθμῶν τῆς Ἱερᾶς Κλίμακος».

3. «Λόγος ἀσκητικὸς τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου ἡγουμένου τῶν ἐν τῷ Σινᾷ ὄρει μοναχῶν, Νουθεσίαι πνευματικαὶ περὶ τοῦ ματαίου κόσμου καὶ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτοῦ».

Ἀ ρ χ. Καλὸν εἶναι νὰ ποιήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου μας ἀπὸ τὸν Θεόν...

Ἕπονται οἱ ἐπίλοιποι λόγοι οἱ τὴν οὐρανοδρόμον ἀποτελοῦντες Κλίμακα, μετὰ τοῦ πρὸς τὸν Ποιμένα λόγου.

4. «Ἐπιστολὴ τοῦ ἀββᾶ Ἰωάννου, ἡγουμένου τῆς Ῥαϊθοῦ, εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν ἀξιάκουστον καὶ πάνσοφον τοῦ ἁγίου Σινᾶ ὄρους ἡγούμενον τῆς κλίμακος».

Ἀ ρ χ. Ἐγνωρίζοντες ἡμεῖς...

Ἐν ἀρχῇ φύλλα δύο ἄγραφα.

Ἐν τῷ φύλλῳ 634 φέρονται ταῦτα: «Ἑρμηνεὺς πενιχρὸς μόλις ἦλθεν ἐνταῦθα Σωφρόνιος τοὔνομα, ὁρμώμενος ἐκ πάτρης». Καὶ μεταγενεστέρως: «Τὸ παρὸν βιβλίον ἀφιερώθη εἰς τὸν σεβάσμιον ναὸν τὸν καὶ κυριακὸν ὀνομαζόμενον τῆς θεοπρομήτορος ἁγίας Ἄννης· καὶ μηδεὶς ἀποξενώσει αὐτὸ ἐκεῖθεν ἵνα μὴ ὑποπέσῃ ταῖς ἀραῖς τῶν πατέρων καὶ ὡς ἱερόσυλος κατακριθῇ».

Ἐν τέλει φύλλα δύο ἄγραφα, καὶ ἐν παραφύλλῳ ἡμιεφθαρμένῳ τάδε: «συγγραφὲν παρὰ σωφρονίου ἱερομονάχου καὶ εξιγηθὲν ἥτις λέγεται κλίμαξ τὸ βίβλιον».

Στάχωσις βυρσίνη.

Ἡ *Κλῖμαξ* ἐξεδόθη, ὡς ἴσμεν, μὲ τοὺς ἑξῆς τίτλους:

α΄) «Βιβλίον ψυχοφελὲς καὶ πολλὰ ἀναγκαῖον... ὀνομαζόμενον Ν έ ο ς Κ λ ί μ α κ α ς, ἐξηγημένος ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Κυρίου Ἀθανασίου τοῦ Κρητός· τανῦν δεύτερον εἰς τύπον βαλμένον διὰ δαπάνης μὲν Κυρίου Νικολάου Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, ἐπιμελείᾳ δὲ καὶ διορθώσει Ἀθανασίου Ἱερομονάχου Τζαγγαρόπουλου, τοῦ ἐκ Ζακύνθου. Ἐνετίησι ,αχϞγ΄».

β΄) «Κ λ ῖ μ α ξ τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου... τὸ πρῶτον ἤδη ἐκδοθεῖσα ἑλληνιστί, ὑπὸ Σωφρονίου Ἐρημίτου, ἐπὶ τῇ βάσει μεμβραΐνων χειρογράφων τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει ἱερᾶς Μονῆς τοῦ ὁσίου Διονυσίου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, τυπογραφεῖον Κ. Α. Βρετοῦ 1883».

γ΄) «Ἡ Ν έ α Κ λ ῖ μ α ξ, μεταφρασθεῖσα ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν κοινοτέραν τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ Ἱερεμίου Ἀρχιμανδρίτου Σιναΐτου Κρητός, καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἐν ἔτει 1774 ἐν Βενετίᾳ. Νῦν δὲ ἐκδίδοται ὑπὸ Σωφρονίου Ἐρημίτου, ἐν Κωνσταντινουπόλει, τυπογραφεῖον Κ. Α. Βρετοῦ 1883».

Πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις φέρουν τὰς ἀνταλλαγείσας ἐπιστολὰς μεταξὺ Ἰωάννου τῆς Ῥαϊθοῦ καὶ Ἰωάννου τοῦ Κλίμακος, ὡς καὶ τὸν βίον αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἀνετυπώθη καὶ ἐν τῷ Μαρτίῳ τοῦ Δουκάκη.

103 22

Χαρτ. 8. 0,22×0,16. φύλλ. 638. XVI.

«***Συναγωγὴ τῶν θεοφθόγγων ῥημάτων*** καὶ διδασκαλιῶν τῶν θεοφόρων πατέρων, ἀπὸ πάσης γραφῆς θεοπνεύστου συναθροισθεῖσα, καὶ οἰκείως καὶ προσφόρως ἐκτεθεῖσα, εἰς ὠφέλειαν τῶν ἐντυγχανόντων, παρὰ ***Διονυσίου*** ἱερομονάχου τοῦ ***Στουδίτου,*** τοῦ ἐν τῇ σκήτῃ τῆς Λαύρας ἀσκοῦντος».

1 (φ. 1). «Τοῦ ἀββᾶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου».

Ἀρχ. Δεῖ τὸν μοναχόν...

2 (φ. 2, β'). «Τοῦ ἁγίου Βασιλείου λόγος περὶ ἀσκήσεως, πῶς δεῖ κοσμεῖσθαι τὸν μοναχόν».

Ἀρχ. Δεῖ τὸν μοναχὸν πρὸ πάντων...

3 (φ. 6, β'). «Περὶ τάξεως ἀρχαρίων».

Ἀρχ. Αὕτη ἐστὶν ἡ τάξις...

4 (φ. 11, β'). «Εὐαγρίου ὑποτύπωσις μοναχικὴ διδάσκουσα πῶς δεῖ ἀσκεῖν καὶ ἡσυχάζειν».

Ἀρχ. Ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ...

Ἴδε «Φιλοκαλίαν».

5 (φ. 20, β'). «Νικηφόρου μοναχοῦ λόγος περὶ φυλακῆς καρδίας ὠφέλιμος ἄγαν».

Ἀρχ. Ὅσοι τῆς μεγαλοπρεποῦς...

Ἐν τῇ «Φιλοκαλίᾳ».

6 (φ. 25). «Μέθοδος τῆς ἱερᾶς προσευχῆς καὶ προσοχῆς Συμεὼν τοῦ νέου θεολόγου».

Ἀρχ. Τρεῖς εἰσὶ τῆς προσοχῆς...

Ἕπεται: «Ἀπὸ τοῦ λόγου τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, περὶ νήψεως καὶ προσευχῆς».

Ἀρχ. Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε...

7 (φ. 42, β'). «Ἐπιστολὴ Συμεὼν μητροπολίτου Εὐχαΐτων πρὸς Ἰωάννην μοναχὸν καὶ ἔγκλειστον».

Ἀρχ. Τρία μέρη λέγουσιν...

8 (φ. 53, β'). «Τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ· περὶ τῆς ἀδιαλείπτου νηστείας καὶ τοῦ συνάξαι ἑαυτὸν ἐν ἑνὶ τόπῳ· καὶ τί τὰ ἐκ τούτου γενόμενα καὶ ὅτι ἐν γνώσει τῆς διακρίσεως, ἐδιδάχθην τὴν ἀκρίβειαν τῆς χρήσεως τῶν τοιούτων».

Ἀρχ. Ἐν πολλῷ καιρῷ πειραζόμενος...

9 (φ. 62). «Τοῦ ἀββᾶ Ἰσαάκ· ἐπιστολὴ γραφεῖσα πρός τινα ἀδελφὸν ἀγαπῶντα τὴν ἡσυχίαν».

Ἀρχ. Διότι γνωρίζω σε ἀγαπῶντα τὴν ἡσυχίαν...

10 (φ. 66). «Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία εἰς τό, ὁ ἐν ὀλίγῳ ἄπιστος καὶ ἐν πολλῷ ἄπιστός ἐστι».

Ἀρχ. Ὁ Κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ...

11 (φ. 70). «Γρηγορίου Νύσσης, Ἠλιοῦ καὶ Ἰωάννου μνήμη».

Ἀρχ. Διὰ τοῦτό μοι δοκεῖ...

12 (φ. 71, β'). «Τοῦ αὐτοῦ· ὅτι τὸν εἰς πολλὰ τὴν ψυχὴν μεριζόμενον τελειωθῆναι οὐ δυνατόν».

Ἀρχ. Δοκεῖ δέ μοι δι' ὑποδείγματος...

13 (φ. 73). «Γρηγορίου Νύσσης πρὸς Τατιανὸν περὶ ψυχῆς λόγος κεφαλαιώδης».

Ἀρχ. Τὸν περὶ ψυχῆς σου λόγον...

14 (φ. 79). «Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ μεγάλου διατύπωσις περὶ τῶν θελόντων ἐν ἡσυχίᾳ διάγειν».

Ἀρχ. Τοιοῦτον χρὴ εἶναι τὸν μοναχόν...

Ἕπεται: «Παλλαδίου ἀπὸ τῆς κατὰ βραχμάνων ἱστορίας».

Ἀρχ. Ἀλεξάνδρου τοῦ τῶν Μακεδόνων βασιλέως...

15 (φ. 85). «Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου περὶ διαφόρων τρόπων μετανοίας, καὶ περὶ ψυχῶν: ἐν κεφαλαίοις ι'».

Ἀρχ. Γινώσκων ὁ Θεὸς τὸ ἀσθενές...

Συνάπτεται τὸ ἑξῆς:

«Πόθεν ἐπιγινώσκει ἄνθρωπος ὅτι συνεχώρησεν αὐτῷ ὁ Θεὸς τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ».

Ἀρχ. Ἐν τῇ προσευχῇ ἡμῶν...

16 (φ. 95). «Διάκρισις τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων».

Ἀρχ. Τῶν πραγμάτων τὰ μὲν εἰσὶ κυρίως καλά...

Ἕπεται: «Περὶ τοῦ τί ἐστιν ἐκ τῆς ἀλόγου φύσεως».

Ἀρχ. Ἐκ τῆς ἀλόγου φύσεως...

17 (φ. 97). «Ὅτι οὐκ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τὰ πράγματα ὡς τὰ πολλὰ κρίνεται».

Ἀρχ. Ὁ ἕξιν ἔχων ἁμαρτητικήν...

18 (φ. 97, β'). «Περὶ προσευχῆς καὶ εὐχῆς».

Ἀρχ. Ἄλλο ἐστὶν εὐχή, καὶ ἕτερον προσευχή...

Συνάπτεται: «Παράδειγμα τῆς ἐνάρξεως τῆς ἡσυχίας».

Ἀρχ. Ὁ τῆς τέχνης τοῦ κολυμβᾶν...

19 (φ. 100, β'). «Ἐκ τῶν ἀσκητικῶν τοῦ μεγάλου Βασιλείου».

Ἀρχ. Τὸ τελειότατον ἔργον τῆς ἀσκητικῆς πολιτείας...

20 (φ. 104). «Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου».

Ἀρχ. Ὁπόταν ἴδῃς καὶ δι' αἱρετικῶν...

21 (φ. 110, β'). «Περὶ τῶν ἀγγέλων».

Ἀρχ. Πᾶσαι αἱ οὐράνιαι οὐσίαι...

22 (φ. 192). «Διάλεξις ἁγίου γέροντος, πῶς δεῖ εἶναι τὸν μοναχὸν ἐν τῷ κελλίῳ».

Ἀρχ. Τοῦ ἀπέχεσθαι τῆς τῶν ἀνθρώπων γνώσεως...

Κατ' ἐρωταπόκρισιν.

23 (φ. 115, β'). «Ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ Ζωναρᾶ, Περὶ τῶν ἐν τῷ παραδείσῳ ξύλων».

Ἀρχ. Τρία εἴδη ξύλων...

Ἕπονται κεφάλαιά τινα ἀσκητικά:

24 (φ. 120). «Περὶ κατανύξεως».

Ἀρχ. Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Εὐάγριος...

25 (φ. 121). «Περὶ εὐχαρίστου τινὸς κοσμικοῦ».

Ἀρχ. Δύο τῶν πατέρων παρεκάλεσαν τὸν Θεόν...

26 (φ. 122). «Περὶ τοῦ ἀσθενήσαντος γέροντος».

Ἀρχ. Ἠσθένησέ τις γέρων...

Καὶ πάλιν ἀσκητικὰ κεφάλαια:

27 (φ. 130, β'). «Ἠθικὸν πάνυ θαυμαστόν».

Ἀρχ. Ἐπὶ τὸν Θεὸν ὁ νοῦς ἡμῶν...

28 (φ. 136). «Περὶ κοινοβίου, ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν πράξεων».

Ἀρχ. Εἰ τὸ μέρος ἀργυρίου...

Συνέπονται: «Ἐκ τοῦ Γεροντικοῦ καὶ τῆς Κλίμακος».

29 (φ. 138, β'). «Περὶ τοῦ παραβάλλειν πατράσι καὶ ἀδελφοῖς' τοῦ ἁγίου Δωροθέου».

Ἀρχ. Λέγουσιν οἱ πατέρες...

Ἕπονται: «Τῆς ἕκτης συνόδου κανὼν μβ'» καὶ «ἐκ τοῦ πολιτικοῦ νόμου».

30 (φ. 143). «Περὶ διαφορᾶς σκανδάλων».

Ἀποσπάσματα δύο:

Τοῦ Ἁγ. Ἐφραὶμ ἀρχ.: Ἐὰν σχῆς φιλίας...

Ἀναστασίου Σιναΐτου ἀρχ.: Ἐὰν ὁ ὀφθαλμός...

31 (φ. 144). «Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου Συμεὼν τοῦ θαυματουργοῦ, πρὸς ἕνα τῶν ἐγκλείστων».

Ἀρχ. Ἐάν τινος τῶν ἀγαθῶν...

32 (φ. 146). «Τοῦ ἁγίου Ἀναστασίου τοῦ Σιναΐτου».

Ἐρώτησις: Τοῦ Κυρίου λέγοντος 'ἐάν τινων ἀφῆτε...'

Ἀπόκρισις: Τὸ 'ἐάν τινων ἀφῆτε...'

[Ἡ συνέχεια εἰς τὸν ἑπόμενον τόμον]

Ἕπονται:

«Τοῦ Σειράχ». Ἀρχ.: Συντήρησον καὶ φύλαξον...

«Τοῦ προφήτου Ἱερεμίου». Ἀρχ.: Ἕκαστος ἀπὸ τοῦ πλησίον...

«Ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Παχωμίου». Ἀρχ.: Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν...

19 - 11 - 1959

Η ΕΝΔΥΤΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΡΚΟΥ

Ἐν τῷ Μαρκιανῷ Μουσείῳ ἐκτίθενται δύο πολύτιμα βυζαντινὰ ἄμφια ἐξ ὧν τὸ ἕν, ὁ ἐπιτάφιος, ἐξεδόθη ἤδη ὑπὸ τοῦ G. Millet[1]. Τὸ ἕτερον, φέρον καὶ ἑλληνικὴν ἐπιγραφήν, ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦ παρόντος σημειώματος.

Τὸ περίτεχνον τοῦτο χρυσοκέντητον «πέπλον», ὡς τὸ ἀποκαλεῖ ἡ ἐπ' αὐτοῦ πεπασμένη ἐπιγραφή, ἐξεδόθη τῷ 1886 ὑπὸ τοῦ A. Pasini ἐν τῷ μνημειώδει Καταλόγῳ τοῦ Θησαυροφυλακίου τοῦ San Marco[2]. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ Καταλόγου πολλοὺς ἐκ τῶν ὅρων τῆς ἐπιγραφῆς παρηρμήνευσεν οὐδεμίαν δὲ προσπάθειαν κατέβαλεν, ἵνα ταυτίσῃ τὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενον δωρητὴν τοῦ ὑφάσματος[3]. Ἐν τῷ Καταλόγῳ παρέχεται καὶ φωτογραφία τοῦ συνόλου, πλὴν ὅμως ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν μελέτην τοῦ ἀμφίου. Αἱ ἐνταῦθα δημοσιευόμεναι νέαι φωτογραφίαι ὀφείλονται εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ κ. Forlati, ἀρχιτέκτονος - διευθυντοῦ τῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, δίδουν δὲ σαφεστέραν ἰδέαν τῆς ἐξαιρέτου τέχνης τοῦ ὑφάσματος.

Τὸ ὕφασμα τοῦτο ἐπίμηκες (2,40×0,80), ἐκ τεσσάρων συνερραμμένων τεμαχίων ἀποτελούμενον[4], φέρει πεπασμένους διὰ χρυσοῦ νήματος τοὺς δύο ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφονται παρὰ τὴν κεφαλήν των. Ἀμφότεραι αἱ μορφαὶ παρίστανται ὁλόσωμοι (ὕψος 0,56), κατ' ἐνώπιον, φέρουσαι τὴν διακονικὴν στολὴν καὶ κρατοῦσαι διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς τὸ λάβαρον, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς τὴν σφαῖραν, κατὰ τὸν συνήθη βυζαντινὸν τύπον[5]. Παρὰ τοὺς πόδας ἑκάστου ἀγγέλου, εἰς τρεῖς σειράς, εἶναι

---

[1] G. Millet, Broderies religieuses de style byzantin, Paris 1939 et 1947, σελ. 93, πίν. CLXXX, CXCIII - CXCV. Δυστυχῶς ὁ Millet δὲν προέβη εἰς μελέτην καὶ χρονολόγησιν τοῦ ἐπιταφίου.

[2] A. Pasini, Il tesoro di San Marco in Venezia, Venezia 1886, τόμ. I, σελ. 77, τόμ. II, πίν. XXIX, 42a.

[3] Λέγει δι' αὐτόν: «cugino di Manuello Comneno».

[4] Τὸ ὕφασμα εἶναι νεώτερον, ἀντικατέστησε δὲ προφανῶς τὸ ἐφθαρμένον ἐκ τοῦ χρόνου παλαιόν, τοῦ ὁποίου ἀγνοοῦμεν οὕτω τὰς διαστάσεις. Ἐπὶ τοῦ νέου ὑφάσματος, χρώματος ὑποκιτρίνου, μετεφέρθησαν αἱ πεπασμέναι εἰκόνες τῶν δύο ἀρχαγγέλων, αἵτινες ἔχουσιν ὡς βάθος ὕφασμα ἐρυθρόν. Ἡ ἐπιγραφή, πεπασμένη διὰ κιτρίνου νήματος, ὡς καὶ τὸ ἀνθικὸν κόσμημα τὸ περιβάλλον τὸ ὕφασμα, εἶναι σύγχρονα τοῦ νέου ὑφάσματος.

[5] Πρβλ. προχείρως τοὺς ἀρχαγγέλους τῆς Δευτέρας Παρουσίας τῆς βασιλικῆς τοῦ Torcello: C. Diehl, Manuel d'art byzantin, Paris 1926², εἰκ. 259.

γεγραμμένον, εἰς στίχους ἰαμβικοὺς τριμέτρους, τὸ ἀκόλουθον ἀναθηματικὸν ἐπίγραμμα:

« † Ἧν[1] δουλόσυνον[2] πίστιν ἐκθρέψας ἔχω
παρὰ μέσαις(ς) μο(ι) καρδιακαῖ(ς) ἑστίαις
τοῖς πυριμόρφοις[3] τοῦ Θ(εο)ῦ παραστάτ(αις)
τῆς[4] ἀγγελικ(ῆς) τάξεως πρωτοστάταις
ταύτην παριστᾶν[5] κἀπὶ[6] τῶν ἐρίων[7] θέλων[8]
τὸν χρυσοϋφῆ τόνδε συντάττω πέπλον[9].

Ἐμαυτὸν αὐτῶν τοῖς ποσὶ τιθεὶς κάτω[10]
ὡς ἂν ἔχοιμι συμμάχους καὶ προστάτας
πρὸς τὰς νοητὰς[11] ἐμπλοκὰς τῶν δαιμόνων.
Κομνηνοφυὴς δεσπότης Κωνσταντῖνος
σεβαστοκράτωρ[12] ἀγγελωνύμου γένους[13]
ξύναιμος αὐτάνακτος[14], Αὐσόνων γένους »[15].

---

[1] Ὕφασμα: *ήν. Ἧν δουλόσυνον πίστιν... ταύτην παριστᾶν* (στ. 5).

[2] *Δουλόσυνος, δουλικῶς*: συνήθεις ἐκφράσεις ἀναθηματικῶν ἐπιγραμμάτων. Πρβλ. Σ. Λάμπρου, Ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ 524, Ν.Ε., τόμ. Η', σελ. 44, ἀρ. 81.

[3] Ὕφασμα: *πυριμορφοις.*

[4] *τῆς*: παράθεσις εἰς τὸν στίχον 3. Θὰ ἠδύνατο νὰ γραφῇ καὶ *τοῖς*: ἐναλλαγὴ ἰσοχρόνων φωνηέντων καὶ διφθόγγων συνήθης ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς.

[5] Ὕφασμα: *παρισταν.*

[6] Ὕφασμα: *καπί.*

[7] Ὕφασμα: *ερυων.*

[8] Ὕφασμα: *θελων.*

[9] Ὕφασμα: *πεπλον.* Τὸ πέπλον καὶ ὁ πέπλος καὶ οἱ δύο τύποι εὔχρηστοι ἐν ἐπιγραφαῖς. Πρβλ. Ν.Ε., τόμ. Η', σελ. 139, ἀρ. 162, ιθ', ὡς καὶ ἀριθ. 58 καὶ 68.

[10] Ὕφασμα: *κατω. Τοῖς ποσὶ τιθεὶς κάτω* ἢ *προς σὲ γόνυ κλίνας*, συνήθεις ἐκφράσεις τῶν ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν. Ἀνακαλοῦσι εἰς τὴν μνήμην τὴν γνωστὴν στάσιν ἀφιερωτῶν καὶ κτιτόρων προσκυνούντων.

[11] Ὕφασμα: *νοντας.*

[12] Ὕφασμα: *σεβαστοκρατωρ.*

[13] Ὕφασμα: *υδνους.*

[14] *Αὐτάναξ* ἀντὶ αὐτοκράτωρ, βλ. Μανασσῆς, Χρονικόν, 2343, 2468.

[15] Ὕφασμα: *αυσονων.* Ἀναγινώσκων τὸν τελευταῖον τοῦτον στίχον ὁ A. Pasini διερωτᾶται ποῖον βαθμὸν συγγενείας ἔχει ὁ Κωνσταντῖνος τῆς ἐπιγραφῆς μὲ Κονράδον τὸν Γ' τῆς Γερμανίας. Ἀποτελοῦσι ἐν τούτοις κοινοὺς τόπους παρὰ βυζαντινοῖς αἱ ἐκφράσεις: *γῆ Αὐσόνων καὶ βασιλεὺς Αὐσόνων* ἀκριβῶς καθ' ὃν τρόπον ὑπογράφει ὁ αὐτοκράτωρ « *αὐτοκράτωρ Ρωμαίων* ». Ἐν τῇ βυζαντινῇ ἐπιγραμματολογίᾳ εἶναι πλέον ἢ συνήθεις αἱ ἐκφράσεις: *Κρατάρχης Αὐσόνων, Σκηπτρουχία Αὐσόνων* κ.τ.τ. Πρβλ. Ν.Ε., τόμ. Η', ἀριθ. 38, 74, 92, 109 καὶ *Αὐσονοκράτωρ, Αὐσονάρχης*: βλ. Man. Philae, Carmina, ed. E. Miller, Parisiis 1855, I, σελ. 333, στ. 7.

Τὸ ἐπίγραμμα εἶναι γεγραμμένον εἰς στρογγυλόσχημον μεγαλογράμματον γραφήν, ὁ χαρακτὴρ τῆς ὁποίας εἶναι κομψὸς καὶ ἐπιμεμελημένος, ὡς προσήκει εἰς ὕφασμα πολυτελές. Ἡ διαφορὰ εἰς τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων, οἱ τόνοι καὶ αἱ ταχυγραφίαι προσθέτουσιν εἰς τὸ κάλλος τῆς γραφῆς. Ὡς γνωστὸν ἡ ἐπιγραφικὴ παρὰ βυζαντινοῖς ἀπέβη σὺν τῷ χρόνῳ ποικιλία τῆς κοσμηματικῆς τέχνης[1]: Αἱ ἔμμετροι ἐπιγραφαί, γεγραμμέναι δι' ὡραίων καλλιγραφικῶν στοιχείων, ἀπετέλουν καὶ αὗται μέρος τῆς ἐπὶ τῶν ἀμφίων διακοσμήσεως[2], ἐνίοτε δὲ ἀντικαθίστων ἐξ ὁλοκλήρου τὴν παράστασιν[3]. Πολλαὶ ἐκ τῶν ἐμμέτρων τούτων ἐπιγραφῶν ἦσαν ἔργα γνωστῶν ποιητῶν ὁ δὲ κῶδιξ ὑπ' ἀριθμ. 534 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης περιέσωσεν ἱκανὰ τοιαῦτα ἐπιγράμματα προοριζόμενα νὰ συνοδεύσωσιν εὐσεβεῖς δωρεὰς ἐπιφανῶν προσώπων[4].

Ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐπιγραφὴ εἶναι γεγραμμένη ἐν συνεχείᾳ, ἄνευ διακρίσεως τῶν λέξεων, οἱ δὲ στίχοι χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων συνήθως διὰ τεσσάρων σταυροειδῶς τοποθετημένων στιγμῶν. Τὰ γράμματα, συμπεπιεσμένα κατὰ τὰ πλάγια, φαίνονται στενὰ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὕψος. Τὰ κυκλικὰ γράμματα C, Є, O, Θ ἔχουσι σχῆμα ᾠοειδές, ἐπανειλημμένως δὲ συγχέονται τὰ γράμματα C καὶ Є, O καὶ Θ, H καὶ N. Παρατηροῦνται ἁπλογραφίαι καὶ συντμήσεις, πολλαχοῦ οἱ τόνοι ἐλλείπουσιν.

Ἐκ μόνων τῶν προαναφερθέντων χαρακτηριστικῶν τῆς γραφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ ὑφάσματος — ὡς συμβαίνει εἰς τὴν παλαιογραφίαν καὶ εἰς τὰ ἄλλα εἴδη τῆς ἐπιγραφικῆς. Καὶ τοῦτο διὰ δύο λόγους: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ μελέτη τῶν ὑφαντῶν καὶ πεπασμένων ἐπιγραφῶν (Stoffepigraphik) δὲν ἔχει μέχρι τοῦδε ἱκανῶς ἀπασχολήσει τὴν ἐπιστήμην, ἐλάχιστα δὲ παραδείγματα τοιούτων ἐπιγραφῶν γνωρίζομεν καὶ τὰ δημοσιευθέντα παρατίθενται ἄνευ σχετικῆς μελέτης[5]. Ἀφ' ἑτέρου ἡ χρονολόγησις τοιούτων ἐπιγραφῶν προσκόπτει εἰς σοβαρὰν δυσκολίαν: Ἐκ τοῦ ἐφθαρμένου ἀρχικοῦ ὑφάσματος συχνάκις μεταφέρονται αὗται εἰς ἕτερον καινουργές, μεταβαλλομένης οὕτω τῆς μορφῆς τῶν γραμμάτων κατὰ τὸν συρμὸν τῆς ἐποχῆς. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει μὲ τὴν ἐπιγρα-

---

[1] C.I.G., τόμ. IV, πίν. XII, XIII, XIV.

[2] G. Millet, J. Pargoire et L. Petit, Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Paris 1904, σελ. 77, ἀρ. 252, 253, 254.

[3] A. Frolow, La « Podéa », un tissu décoratif de l'église byzantine, Byzantion, τόμ. XIII, 1938, σελ. 481.

[4] Ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 194, ὑποσημ. 3. Βλ. καὶ C. Diehl, Figures byzantines, 1948[3], II, σελ. 145.

[5] Πλὴν τῆς μοναδικῆς ἐξαιρέσεως: F. Dölger, Die zwei byzantinischen « Fahnen » im Halberstädter Domschatz. Byzanz und die europäische Staatenwelt, Ettal 1953, σελ. 116 - 127.

φὴν τοῦ Μαρκιανοῦ πέπλου: Τὰ γράμματα δηλοῦσι μεταβυζαντινοὺς χρόνους, ἐνῷ, ὡς θὰ ἴδωμεν, τὸ πέπλον εἶναι πολὺ παλαιότερον[1]. Περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ ἀμφίου μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα. Τοῦτο ἀνήκει εἰς τὴν ποιητικὴν παραγωγήν, ἥτις ἄρχεται μὲ τὴν Παλατινὴν Ἀνθολογίαν, λήγει δὲ μὲ τὸν Μανουὴλ Φιλῆν[2]. Τὸ ἐπίγραμμα, καὶ δὴ εἰς ἰαμβικὸν τρίμετρον, ἀποτελεῖ τὸ εὐνοούμενον εἶδος τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως. Τὰ « πάντα παρὰ βυζαντινοῖς », ὡς λέγει ὁ L. Bréhier, « δίδουν ἀφορμὴν εἰς ἐπίγραμμα »[3]. Ὡς παρετηρήσαμεν ἤδη ἀνωτέρω αἱ ἐκφράσεις: « δουλόσυνος πίστις », « νοηταὶ ἐμπλοκαὶ τῶν δαιμόνων », « Αὐσόνων γένος », ἀποτελοῦσι κοινοὺς τόπους τῆς βυζαντινῆς ποιήσεως καὶ ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην παρομοίους στίχους τοῦ Μαρκιανοῦ κώδικος ὑπ' ἀριθμ. 534 καὶ τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ.

Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὸν δωρητὴν τοῦ ὑφάσματος. Τίς ὁ ἐν τοῖς τελευταίοις στίχοις τῆς ἐπιγραφῆς μνημονευόμενος Κωνσταντῖνος, ὁ φέρων τοὺς τίτλους τοῦ *δεσπότου* καὶ *σεβαστοκράτορος*;

Παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις ὅτι οὗτος ἀνήκει εἰς τὸν οἶκον τῶν Ἀγγέλων (« ἀγγελωνύμου γένους »)[4], ὡς τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ πέπλου παραστάσεως τῶν δύο ἀρχαγγέλων, οἵτινες — καὶ δὴ ὁ Μιχαὴλ — ὑπῆρξαν οἱ πάτρωνες τῆς δυναστείας ταύτης[5].

Ἀποκλείομεν τὸν Κωνσταντῖνον σύζυγον Θεοδώρας τῆς Κομνηνῆς καὶ γαμβρὸν Ἀλεξίου τοῦ Α', καθότι εἰς αὐτὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ τὸ ἐπίθετον *Κομνηνοφυὴς* τῆς ἐπιγραφῆς[6].

Ἐκ τῶν Ἀγγέλων, δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, δύο εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο: α) Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος Κομνηνὸς Δούκας, νεώτερος ἀδελφὸς Μιχαὴλ τοῦ Α' ἱδρυτοῦ τοῦ δεσποτάτου καὶ δεσπότης ὁ ἴδιος μέρους τῶν χωρῶν τῆς Ἠπείρου κατὰ τὰ ἔτη 1241-

¹ Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 193, ὑποσημ. 4.

² K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches, München 1897, σελ. 252 καὶ Ν. Τωμαδάκη, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν, τόμ. Α', τεῦχ. Β', Ἀθῆναι 1958², σελ. 183 - 186.

³ L. Bréhier, La civilisation byzantine (Le monde byzantin, τόμ. III), Paris 1950, σελ. 376. Βλ. καὶ P. Maas, Der byzantinische Zwölfsilber, B.Z., XII, σελ. 278.

⁴ Πρβλ. καὶ τὴν ἐπιγραφὴν σφραγῖδος παρὰ G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin, Paris 1884, σελ. 616.

⁵ G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 584 καὶ Κ. Σάθα, Χρονικὸν ἀνέκδοτον Γαλαξειδίου, Ἀθῆναι 1865, σελ. 229, πίν. I, No 1.

⁶ G. Ostrogorsky, Histoire de l'état byzantin, Paris 1956, σελ. 598. D. Nicol, The Despotate of Epiros, Oxford 1957, σελ. 11. Βλ. καὶ κριτικὴν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν δημοσιεύσεων περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ δεσποτάτου ὑπὸ P. Lemerle, B.Z., 51 (1958), σελ. 401 - 403.

1254[1], β) Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐγγονὸς Μιχαὴλ τοῦ Β', δοὺξ τῶν Νέων Πατρῶν Θεσσαλίας κατὰ τὰ ἔτη 1296 - 1303[2].

Εἰς ἀμφοτέρους δύναται νὰ ἀποδοθῇ ὁ τίτλος τοῦ *σεβαστοκράτορος*. Ὡς γνωστὸν τὸν τίτλον τοῦτον ἔπλασεν Ἀλέξιος Α' ὁ Κομνηνὸς κατὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἀναχώνευσιν τῶν αὐλικῶν ἀξιωμάτων καὶ ἀπένειμε τὸ πρῶτον εἰς τὸν πρεσβύτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰσαάκιον. Ὁ κάτοχος ἢ οἱ κάτοχοι τοῦ ἀξιώματος τούτου — ἅπαντες βασιλικοῦ αἵματος — ἤρχοντο κατὰ τάξιν ἀμέσως μετὰ τὸν Αὐτοκράτορα[3]. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1204 καὶ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ὁ οἶκος τῶν Ἀγγέλων προσεταιρίσθη κατ' ἀποκλειστικότητα τὸν τίτλον, ὅστις ἀπέβη, μάλιστα ἀργότερον, κληρονομικὸς εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Ἀγγέλων τῆς Θεσσαλίας, ἔφερον δὲ αὐτὸν οὗτοι μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν Τούρκων[4].

Τὸν τίτλον ὅμως τοῦ *δεσπότου*[5] ἔφερε μόνον ὁ πρῶτος ἐκ τῶν δύο τούτων Κωνσταντίνων — ὁ δεύτερος ἦτο *δοὺξ* Νέων Πατρῶν — καὶ τοῦτο διότι εἰς αὐτὸν εἶχεν ἀναθέσει Μιχαὴλ ὁ Α' τὴν ἀρχὴν μέρους τῶν χωρῶν τῆς Ἠπείρου[6]. Ὥστε μᾶλλον εἰς αὐτὸν — τὸν « ξύναιμον » Μιχαὴλ τοῦ Α' — πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν τὴν δωρεὰν τοῦ Μαρκιανοῦ πέπλου. Ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος εἶναι ἤδη γνωστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης καὶ ἐξ ἄλλου ἔργου αὐτοῦ: Τὴν ἀνέγερσιν καὶ εἰκονογράφησιν τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς Μονῆς Βαρνάκοβας, ἐν ᾗ εὑρηται, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ κ. Ἀ. Ὀρλάνδος, καὶ ὁ τάφος αὐτοῦ[7].

Πλὴν ὅμως καὶ ἕτερος Κωνσταντῖνος, *υἱὸς* Μιχαὴλ τοῦ Α', ἀναφέρεται ἅπαξ μόνον ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου[8]. Τοῦτον τινὲς τῶν ἱστορικῶν, ὡς ὁ

¹ C. Hopf, Chroniques Gréco-romanes, inédites ou peu connues, Berlin 1873, σελ. 529, Ἀ. Μηλιαράκη, Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1898, σελ. 49, 53, 241 καὶ D. Nicol, Despotate, σελ. 54.

² C. Hopf, Chroniques, σελ. 529.

³ G. Ostrogorsky, Histoire, σελ. 388 - 389.

⁴ G. Schlumberger, Sigillographie, σελ. 584 - 585. Πρβλ. καὶ σφραγῖδα Μιχαὴλ τοῦ Α' ἐναποκειμένην σήμερον ἐν τῷ ἐν Παρισίοις Cabinet des médailles ἔνθα ἡ ἐπιγραφή: « † *σφράγισμα γράφων Μιχαὴλ Δούκα φέρω | σεβαστοκρατοροῦντος εὐθαλοῦς κλάδου* » καὶ ἑτέραν ἐπιγραφὴν ἐν C.I.G., τόμ. IV, ἀρ. 8750.

⁵ Ὁ τίτλος τοῦ δεσπότου, ἀποδιδόμενος μόνον εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἀπέβη εἰδικὸς τίτλος ἐπὶ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, ἀπονεμηθεὶς διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸν Οὔγγρον πρίγκιπα Béla - Ἀλέξιον. Βλ. G. Ostrogorsky, Urum Despotes, die Anfänge der Despoteswürde in Byzanz, B.Z., 44 (1951), σελ. 448 κ.ἑ. Βλ. περὶ τῶν τίτλων τὰς παρατηρήσεις τοῦ P. Lemerle, B.Z. 51 (1958), σελ. 401.

⁶ D. Nicol, Despotate, σελ. 54.

⁷ Ἀ. Ὀρλάνδου, Ἡ Μονὴ Βαρνάκοβας (Ἱστορία - Μνημεῖα), 1922, σελ. 12 - 13 καὶ Π. Καλονάρου, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου ἡ ἐπιλεγομένη Βαρνάκοβα, Ἄμφισσα 1957, σελ. 133, ἔνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία.

⁸ A. Heisenberg, Opera Georgii Acropolitae, Leipzig 1903, σελ. 65.

Hopf[1], ταυτίζουσι πρὸς Μιχαὴλ τὸν Β', ὅστις, κατ' αὐτούς, θὰ ἔφερεν ἀμφότερα τὰ ὀνόματα. Ἄλλοι ὅμως ἱστορικοί, ὡς τελευταίως ὁ Nicol, παραδέχονται ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ἀδελφὸς Μιχαὴλ τοῦ Β'[2].

Ὅτι τὸν Κωνσταντῖνον τοῦτον, τὸν *υἱόν* του, προώριζεν Μιχαὴλ ὁ Α' ὡς διάδοχον αὐτοῦ μᾶς ἐπιβεβαιοῖ τὸ κείμενον συνθήκης (Promissio) τῆς 20ῆς Ἰουνίου 1210, ἣν συνῆψεν Μιχαὴλ ὁ Α' πρὸς τὸν δόγην τῆς Ἑνετίας Πέτρον Ζιάνην[3]. Ἐν τέλει τῆς Promissio ταύτης ὁ Μιχαὴλ ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως, καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του, πάντας τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης τηρήσῃ *ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος*: « Et post decessum meum filius meus Constantinus de singulis capitulis observandis debet simile per omnia facere sacramentum ».

Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅρων τῆς συνθήκης ὁ ὑπογράψας δεσπότης ὑπέσχετο νὰ δίδῃ « καθ' ἕκαστον ἔτος ὕφασμα χρυσοποίκιλτον ἵνα χρησιμεύῃ πρὸς στολισμὸν τῆς ἁγίας τραπέζης τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἕτερον ὅμοιον διὰ τὸν δόγην καὶ τοὺς διαδόχους αὐτοῦ »: « et unum pannum honorabilem auro textum ad ornatum altaris Sancti Marci, et alud unum vobis et successoribus vestris ».

Μετὰ πολλῆς πιθανότητος λοιπὸν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ ὑπὸ μελέτην ὕφασμα ὡς δωρεὰν τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου γενομένην συνεπείᾳ τῆς Promissio. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐν ταῖς κατὰ καιροὺς ἀπογραφαῖς τοῦ Θησαυροφυλακίου τοῦ Ἁγίου Μάρκου τὸ πέπλον τοῦτο ἀναφέρεται ὡς « frontale » τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ τὸ ὅτι, ὀλίγα ἔτη πρὶν ἢ συμπεριληφθῇ εἰς τὰ κειμήλια τοῦ Μαρκιανοῦ Μουσείου, ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα τῆς ἱερᾶς τραπέζης ἐπὶ τῆς ὁποίας, τὸ ἑσπέρας τῆς Μεγάλης Πέμπτης, ἐξετίθετο τὸ Τίμιον Αἷμα[4] — προωρίζετο δηλαδὴ διὰ τὴν αὐτὴν χρῆσιν ἣν ἀναφέρει ῥητῶς ἡ συνθήκη: « pannum... ad ornatum altaris Sancti Marci » — ἐνισχύουσι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην.

Συνεπῶς καὶ τὸν μνημονευόμενον ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς Κωνσταντῖνον πρέπει νὰ ταυτίσωμεν μᾶλλον μὲ τὸν υἱὸν Μιχαὴλ τοῦ Α' ἢ μὲ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Τὸ ἔτος 1210 τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης ἀποτελεῖ ἕνα terminus

---

1 C. Hopf, Chroniques, σελ. 529: Michel II auparavant nommé Constantin et qualifié de bâtard (1237 - 1271). Ὁ Ἀ. Μηλιαράκης, Ἱστορία, σελ. 61, ὑποσημ. 1 λέγει: « Πιθανὸν ὁ υἱός του οὗτος νὰ ἀπέθανε προώρως, ἐφ' ᾧ καὶ αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ σιωπῶσιν » καὶ ἐν σελ. 332, ὑποσ. 1: « Ὁ Ἀκροπολίτης γράφει ἀντὶ Μιχαήλ, Κωνσταντῖνος· ἀλλ' οὐδαμοῦ ἐν τοῖς προηγουμένοις ποιεῖται μνείαν περὶ τούτου, ἐξ οὗ εἰκάζομεν ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β' ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος ».

2 D. Nicol, Despotate, σελ. 43, ὑποσ. 2.

3 G. L. Fr. Tafel - G. M. Thomas, Urkunden zur älteren Handels- und- Staatsgeschichte der Republik Venedig, τόμ. II, σελ. 122.

4 A. Pasini, Tesoro, τόμ. I, σελ. 77.

ante quem. Ἐξ ἄλλου ἀφοῦ οὐχὶ ὁ συνάψας τὴν συνθήκην Μιχαὴλ ἀλλ' ἕτερός τις Κωνσταντῖνος ἐκτελεῖ τὴν δωρεὰν ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο συνέβη μετὰ τὸν θάνατον Μιχαὴλ τοῦ Α'. Ἐὰν πράγματι τὸ ἄμφιον ἐγένετο πρὸς ἐκπλήρωσιν ὅρου τῆς συνθήκης, δὲν βλέπομεν διατί θὰ ἀνελάμβανε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τηρήσῃ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης ὁ Κωνσταντῖνος, ἀδελφὸς Μιχαὴλ τοῦ Α', ὅστις μικρὰν μόνον ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ δεσποτάτου[1] εἶχε, καὶ οὐχὶ ὁ διευθύνων μετὰ τὸν θάνατον Μιχαὴλ τοῦ Α' τὰς τύχας τοῦ δεσποτάτου καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀνακληθεὶς ἐκ Νικαίας Θεόδωρος.

Διατὶ ὅμως οὐχὶ ὁ Θεόδωρος, ἀλλ' ὁ ἄγνωστος ἄλλοθεν υἱὸς Μιχαὴλ τοῦ Α' Κωνσταντῖνος ἀνέλαβε τὴν δωρεὰν τοῦ ὑφάσματος καὶ τίνι δικαιώματι αὐτοαποκαλεῖται οὗτος δεσπότης; Εἴδομεν ἀνωτέρω ὅτι τινὲς τῶν ἱστορικῶν ταυτίζουσι τὸν Κωνσταντῖνον τοῦτον πρὸς Μιχαὴλ τὸν Β'[2]. Περὶ τοῦ τελευταίου τούτου γράφει ὁ Ἀκροπολίτης: « Παρακαλεῖ τὸν βασιλέα Θεόδωρον (τῆς Νικαίας) ὁ Μιχαήλ, ἵνα τοῦτον (τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον) πρὸς αὐτὸν ἐκπέμψῃ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἔτι παῖδα εἰς ἥβην ἐλθόντα, ἀλλ' οὐδὲ γνήσιον — ὁ γὰρ αὐτῷ γεννηθεὶς Μιχαὴλ ἐκ παλλακῆς ἐκείνῳ γεγένηται »[3]. Ἑτέρα δὲ πηγή, ὁ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰὼβ γραφεὶς βίος τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, ἐξιστορῶν τὰ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν Μιχαὴλ τοῦ Β', λέγει: « Ἀλλὰ ταχέως καὶ οὗτος (Μιχαὴλ ὁ Α') ἔργον ῥομφαίας γενόμενος, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο, τὸν ἴδιον αὐτάδελφον Θεόδωρον τὸν Δούκαν, διάδοχον αὐτοῦ καταλιπών· ὃς δὴ Θεόδωρος βρεφύλλιον τὸ(ν) ἐκ τοῦ ἰδίου ἀδελφοῦ Μιχαὴλ τὸν Δούκαν εὑρηκώς, παρεῖδε μὲν τοῦτον ὡς ἀτελῆ· τὴν ἀρχὴν δὲ πᾶσαν δραξάμενος καὶ ἐπὶ εὐτυχίᾳ πραγμάτων ἀρθείς, δόλον κατὰ τοῦ παιδὸς ἐμελέτησεν· ὅνπερ ἡ μήτηρ αἰσθομένη προέλαβε διαπεράσασα μετὰ τοῦ νηπίου ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Πέλοπος »[4]. Ἡ ἁγιογραφία αὕτη εἶναι μεταγενεστέρα τῶν γεγονότων[5], αἱ πληροφορίαι δὲ τὰς ὁποίας παρέχει εἶναι πολλαχοῦ λίαν συγκεχυμέναι καὶ σκοτειναί. Οὐδὲν ὅμως κώλυμα προβάλλεται εἰς τὸ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεόδωρος, φιλόδοξος ὡς ἦτο, καταλαβὼν τὴν ἀρχήν, ἐπεβουλεύθη τὴν ζωὴν τοῦ νομίμου καὶ ἀνηλίκου ἔτι ὄντος κληρονόμου τοῦ ἀδελφοῦ του, εἴτε Κωνσταντῖνος εἴτε Μιχαὴλ ὠνομάζετο οὗτος. Ἐν τῇ αὐτοεξορίᾳ του ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος — ὅστις κατὰ τὸν Μηλιαράκην ἀπέθανε προώρως[6] — ἢ ὁ Κωνσταντῖνος-Μιχαήλ, ὁ κατόπιν δεσπότης, ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸν νόμιμον διά-

---

1 D. Nicol, Despotate, σελ. 23.

2 Βλ. ἀνωτ., σελ. 198.

3 Ἀκροπολίτης, σελ. 24, στ. 17 - 21.

4 Ἀ. Μουστοξύδου, Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1842, σελ. 44.

5 Ὁ D. Nicol, Despotate, σελ. 128, ἀκολουθῶν τοὺς Μουστοξύδην καὶ Μηλιαράκην ἀνάγει τὴν ἁγιογραφίαν εἰς τὸν 17ον αἰῶνα, ἐνῷ, ὡς γνωστόν, ὑπάρχουσι καὶ παλαιότερα χειρόγραφα. Πρβλ. P. Lemerle, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 402.

6 Μηλιαράκη, Ἱστορία, σελ. 61, ὑποσημ. 1.

δοχον τοῦ δεσποτάτου. Ἐνῷ δὲ ὁ Θεόδωρος θέτων εἰς ἐφαρμογὴν τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια αὐτοῦ κατελάμβανε τὸ Δυρράχιον[1] — νευραλγικὸν σημεῖον διὰ τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῆς Ἑνετίας — ὁ Κωνσταντῖνος ἢ ἀντ' αὐτοῦ, ἀνηλίκου, ἡ μήτηρ του ἐξετέλει τὸ ὑπὸ τοῦ συζύγου της ὑποσχεθὲν πέπλον, ἐν τῷ ὁποίῳ μάλιστα παρεκάλει τοὺς Ταξιάρχας νὰ ἐλευθερώσωσι τὸν υἱὸν « ἐκ τῶν ἐμπλοκῶν τῶν δαιμόνων ». Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἔτος 1230 τῆς ἐν Κλοκοτινίτσῃ μάχης καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Θεοδώρου ὡς terminus post quem[2].

Ὥστε τὸ πέπλον ὅπερ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν εἶναι *ἐνδυτή*, ἄμφιον γνωστὸν μέχρι τοῦδε μόνον ἐκ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων[3]. Ἡ ἐνδυτὴ ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον κατὰ τάξιν καὶ ἀρχαιότητα ἀμφίασμα τῆς ἁγίας Τραπέζης. Λέγει Συμεὼν ὁ Θεσσαλονίκης: « μετὰ δὲ τὸ χρισθῆναι τῷ μύρῳ τὴν ἱερωτάτην τράπεζαν, ἐπενδύει ὁ (ἱερεὺς) ταύτην εὐθύς... Καὶ πρῶτον μὲν τὰ τέσσαρα ὑφάσματα τίθενται κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ἁγίας τραπέζης, τὰ ὀνόματα τῶν Εὐαγγελιστῶν ἕκαστον ἓν ἔχοντα[4]. Ταῦτα τὰ τέσσαρα καὶ τὸ κατασάρκα καὶ τὸ εἰλητὸν ἀπὸ λίνου... Μετὰ δέ..., τὸ *κατασάρκα* τίθεται, ὃ δηλοῖ τὴν σινδόνα ἐπὶ τῷ νεκρωθέντι δι' ἡμᾶς θείῳ σώματι. Εἶτα τὸ *τραπεζοφόρον* ἐφαπλοῦται, ὅπερ λαμπρότερον ὄν, εἰς τύπον τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐστίν, ὅτι καθέδρα Θεοῦ τὸ θυσιαστήριον, ἢ καὶ διὰ τὰ ἱμάτια τοῦ Σωτῆρος ὡς τὸ φῶς ἀπαστράψαντα. Εἶτα τίθεται τὸ εἰλητόν... »[5]. Τὸ τραπεζοφόρον λοιπόν, τὸ καὶ ἐνδυτὴ ἀποκαλούμενον ἀποτελεῖ τὸ λαμπρότερον ἄμφιον τῆς ἁγίας

---

[1] Μηλιαράκη, Ἱστορία, σελ. 125, 127.

[2] Ostrogorsky, Histoire, σελ. 603. Ὁ D. Nicol, Despotate, σελ. 128, ὑποθέτει ὅτι οὗτος ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ θείου του Μανουὴλ νὰ ἀναλάβῃ τὴν κληρονομίαν τοῦ πατρός του, ὁ Σάθας, Χρονικὸν Γαλαξειδίου, σελὶς 135, ὅτι « ὁ Ἀσὰν αἰχμαλωτίσας τὸν Θεόδωρον προσεκαλέσατο αὐτὸν ἐν Πελοποννήσῳ διατρίβοντα ».

[3] Οἱ ἀσχοληθέντες περὶ τὰ βυζαντινὰ ἄμφια οὐδὲ κἂν τὸ ὄνομα τοῦ λειτουργικοῦ τούτου ἀμφίου ἀναφέρουσι, πλὴν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, Τὰ λειτουργικὰ ἄμφια τῆς ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, Θεολογία, τόμ. Κ' (1949), τεῦχος Δ', σελ. 605. Βλ. καὶ Κ. Καλλινίκου, Ὁ Χριστιανικὸς Ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ, 1958², σελ. 182.

[4] Τὸ κείμενον λέγει ῥητῶς: « *Τὰ τέσσαρα ὑφάσματα τίθενται κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ἁγίας τραπέζης* » καὶ οὐχὶ κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς ἐνδυτῆς, ὡς ὑπεστηρίχθη ὑπό τινων. Ἄλλωστε ὁ αὐτὸς Συμεὼν Θεσσαλονίκης εἰς ἕτερον χωρίον εἶναι ἔτι σαφέστερος: βλ. Migne, P.G., τόμ. 155, στήλ. 313: « περὶ τῶν τεσσάρων ὑφασμάτων τῶν ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ ». Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς ὡς ὁ Πηλουσιώτης, βλ. Migne, P.G., τόμ. 78, στήλ. 264, καὶ Goar, Εὐχολόγιον, 2α ἔκδοσις, Venetiis 1730, σελ. 497 - 498: « Τάξις γενομένη τῇ Μεγάλῃ Πέμπτῃ ἐν τῇ ἐκπλύσει τῆς ἁγίας τραπέζης » ἐπιβεβαιοῦσι τὸ γεγονὸς ὅτι πρόκειται περὶ χωριστῶν ὑφασμάτων.

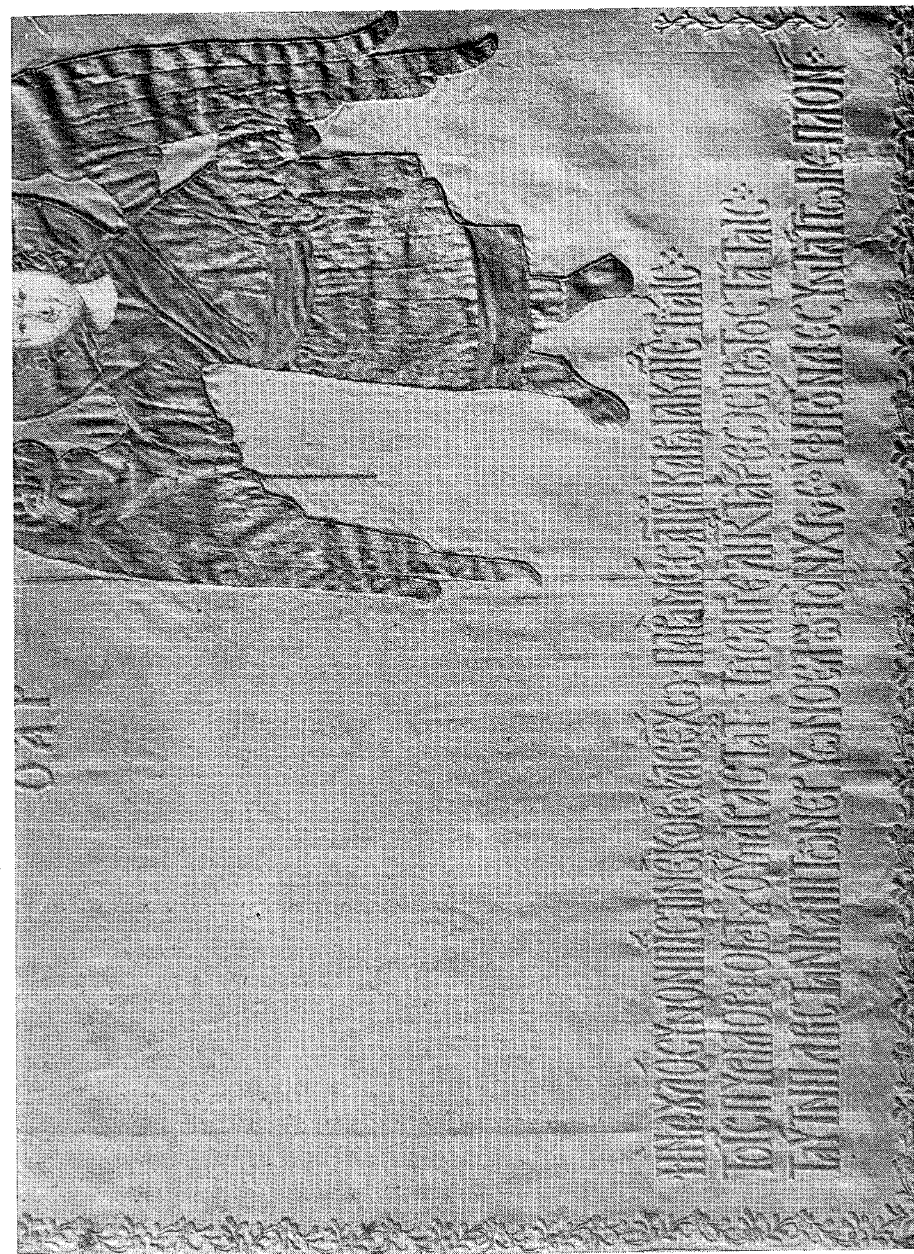
[5] Migne, P.G., τόμ. 155, στήλ. 316 - 317.

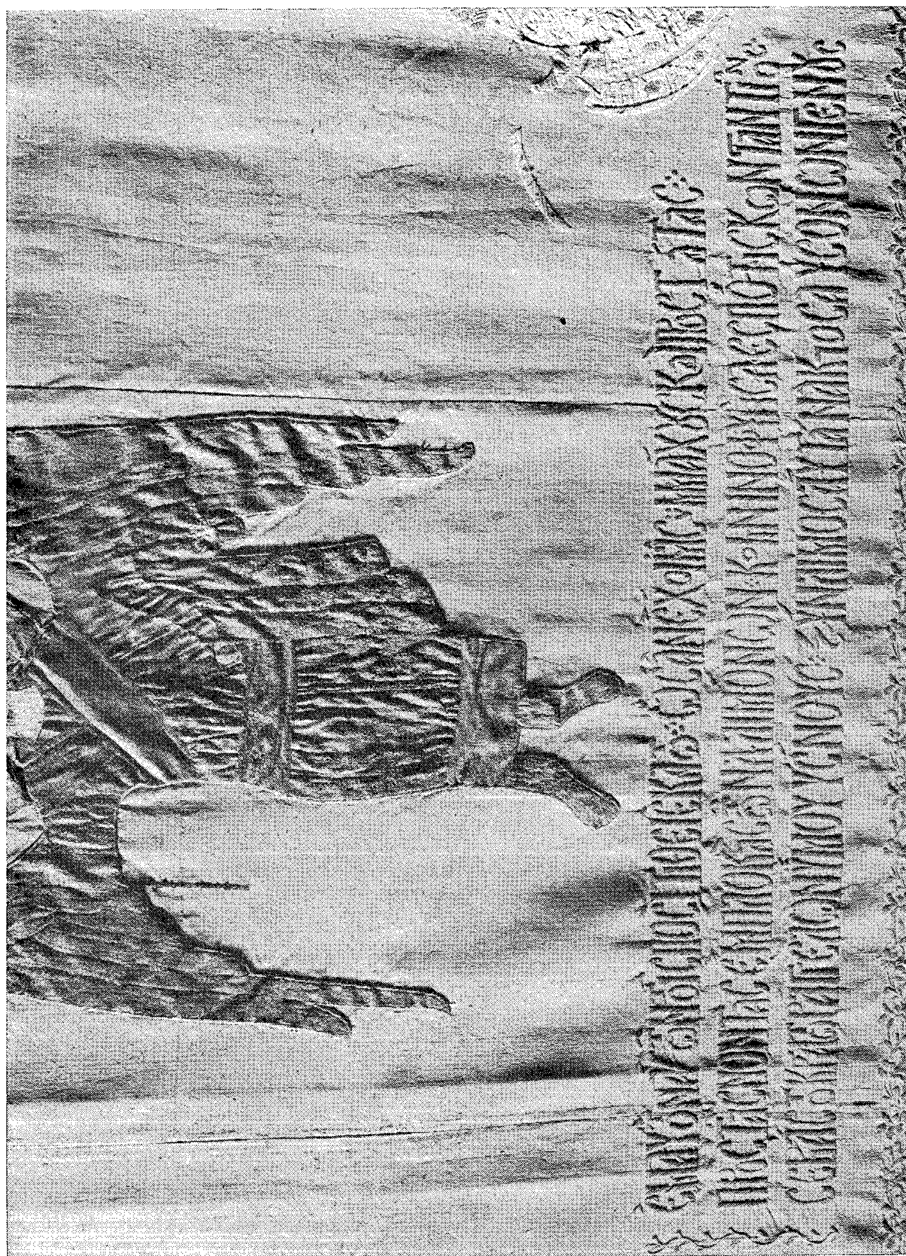
Εἰκ. 1. Ἡ ἐνδυτὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου (Ca. 1215).
(*Φωτ. Ferruzzi — Βενετία*).

Εἰκ. 2. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ. Λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 1.
(*Φωτ. Ferruzzi — Βενετία*).

Εἰκ. 3. Τὸ ἐπὶ τῆς ἐνδυτῆς ἐπίγραμμα. Οἱ πρῶτοι ἓξ στίχοι.
(*Φωτ. Ferruzzi — Βενετία*).

Εἰκ. 4. Τὸ ἐπὶ τῆς ἐνδυτῆς ἐπίγραμμα. Οἱ τελευταῖοι ἓξ στίχοι. (*Φωτ. Ferruzzi — Βενετία*).

τραπέζης· τὰ ἕτερα δύο, κατασάρκιον καὶ εἱλητόν, εἶναι λευκὰ ἐκ λινοῦ ἄνευ ἰδιαιτέρου καλλωπισμοῦ ἄμφια.

Τὴν λαμπρότητα τῆς ἐνδυτῆς μαρτυροῦσι πολλοὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἱστορικῶν. «Ἁλουργίδα τοῦ σεπτοῦ θυσιαστηρίου» τὴν ἀποκαλεῖ ὁ ἐν Ἀπαμείᾳ κλῆρος ἐν ἐπιστολῇ του γραφείσῃ κατὰ τὸ ἔτος 356. Τὸ Πασχάλιον Χρονικὸν ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὁ Κωνστάντιος προσήγαγε, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ «διάλιθα χρυσυφῆ ἁπλώματα τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου»[1]. Περὶ «ἐνδυτῆς ἐκ χρυσοπάστου ὀξείας διὰ μαργάρων» ὁμιλεῖ καὶ ὁ Παχυμέρης[2].

Διὰ τὴν ἐξεζητημένην πολυτέλειαν τῆς ἐνδυτῆς μανθάνομεν καὶ ἐκ τῶν βρεβίων τῶν μονῶν, ἅτινα μάλιστα μᾶς πληροφοροῦσι καὶ περὶ τῶν παραστάσεων τῶν εἰκονιζομένων ἐπὶ τοῦ ἀμφίου. Ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐφυλάσσοντο κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 13ου αἰῶνος: «Ἐνδυταὶ δύο ἐξ ἑνὸς ὑφάσματος βλαττίου κατ' ὀξέος τροχωτοῦ μετὰ ζῳδίων καὶ γρύψων, καὶ ἐνδυμάτων βαμβυκίνων πρασίνων. Ἑτέρα ἐνδυτὴ παλαιὰ μετὰ ἐνδύματος λινοπρασίνου. Ἑτέρα ἐνδυτὴ παλαιὰ μεγάλη εὔζῳδος ἡ τοῦ Πατριάρχου. Εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν τῆς Θεοτόκου ἐνδυτὴ παλαιὰ μία... ἕτεραι ἐνδυταὶ παλαιαὶ δύο αἱ κείμεναι εἰς τὴν ἁγίαν τράπεζαν τοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὴν πρόθεσιν»[3]. Ἡ διάταξις Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου (1077) διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονὴν τοῦ Πανοικτίρμονος ἀπαριθμεῖ: «Ἐνδυτὴ μία, βλαττίον κραμβίζον τῆς ἁγίας τραπέζης, ἔχουσα πόλους ια΄, γρυψολέοντα δικέφαλον. Ἑτέρα ἐνδυτὴ λινὴ ζωγραφία... ἑτέρα ἐνδυτή, βλαττίον σκαραμάγγιον τῆς ἁγίας τραπέζης»[4].

Τὸ ὅτι ἡ ἐνδυτὴ ἀπετέλει τὸ λαμπρότερον ἐκ τῶν ἀμφίων τῆς ἱερᾶς τραπέζης μᾶς πείθει καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦτο προνόμιον τῶν αὐτοκρατόρων νὰ ὑπαλλάσσωσι ταύτην κατὰ τὸ Μέγα Σάββατον: «Τὴν ἐπαύριον, ἥτις ἦν τὸ ἅγιον Σάββαττον... προσῆλθεν ὁ βασιλεὺς (Λέων ὁ Χάζαρος) εἰς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ ὑπαλλάξας τὴν ἐνδυτήν, *ὡς ἔθος ἐστὶν τοῖς βασιλεῦσι* ἐπανῆλθεν ἐν τῷ ἄμβωνι σὺν τῷ υἱῷ»[5]. Ὡσαύτως προνόμιον τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ ἀσπάζηται τὸ ἐπὶ τῆς ἐνδυτῆς *ταβλίον*, ὡς μᾶς πληροφορεῖ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος: «...οἱ δεσπόται ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης γενόμενοι, ἀσπάζονται τὸ ταβλὶν τῆς ἁγίας ἐνδυτῆς, δηλονότι ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου

---

1 Πασχάλιον Χρονικόν, ἔκδ. Βόννης, τόμ. Α΄, σελ. 544 - 545.

2 Γεώργ. Παχυμέρης, ἔκδ. Βόννης, βιβλίον V, κεφ. 17.

3 C. Diehl, Le trésor de la bibliothèque de Patmos au commencement du XIII, B.Z., I (1892), σελ. 513 - 514.

4 Fr. Miclosich - J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi, Vienne 1860, τόμ. V, σελ. 326. Ὑπάρχει καὶ δευτέρα ἔκδοσις τοῦ κειμένου ἐν Κ. Σάθᾳ, Ἑλληνικὴ Βιβλιοθ., τόμ. I.

5 Θεοφάνους Χρονογραφία, Migne, P.G., τόμ. 108, στήλ. 379.

τοῦτο σηκούμενον, καὶ τοῖς δεσπόταις πρὸς ἀσπασμὸν προσαγόμενον»[1].

Τὸ ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενον ταβλὶν δὲν δύναται νὰ εἶναι εἰμὴ ἐνύφαντος ἢ χρυσοκέντητος εἰκών, τὴν ὕπαρξιν τῆς ὁποίας γνωρίζομεν καὶ ἄλλοθεν. Εἰς τὰ ἀνωτέρω προσαγόμενα παραδείγματα τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μονῆς τοῦ Πανοικτίρμονος, τὰ μετὰ *ζωδίων καὶ γρύψων καὶ δικεφάλων γρυψολεόντων* κεκοσμημένα, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν ἕτερα μετὰ θρησκευτικῶν παραστάσεων: «Καὶ προσεκύνησε τὴν ἐνδυτὴν τὴν ἔχουσαν τὴν *Ἁγίαν Γέννησιν τοῦ Κυρίου*»[2]. «Εἰς ἐνδυτὴν τῆς ἁγίας τραπέζης ἔχον (sic) εἰκονισμένην τὴν *Ἁγίαν τοῦ Χριστοῦ Ἀνάστασιν*»[3]. Ἀμφότεραι αἱ παραστάσεις ἑρμηνεύονται πλήρως ἐκ τῆς «εὐχῆς τῆς ἐνδυτῆς» τῆς ἀπαγγελλομένης τὴν Μεγάλην Πέμπτην ἐπὶ τῇ ἐκπλύσει τῆς ἁγίας τραπέζης: «Ὁ ἐλεήμων καὶ οἰκτίρμων Θεός, ὁ δι' ἄφατον ἀγαθότητα... *τὴν ἡμῶν ἀχρειότητα προσλαβόμενος*...» Καὶ κατωτέρω: «Τοῦ Σώματός σου τοῦ... μετὰ δόξης *ἀναστάντος* τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ καὶ πηγὴν ἀκένωτον ζωῆς καὶ ἀφθαρσίας τὸν Πανάγιον Τάφον ἡμῖν ἀποτελέσαντος...»[4].

Τὰ ταβλία τοῦ Μαρκιανοῦ πέπλου ἀποτελοῦσι οἱ δύο ἀρχάγγελοι Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ. Ἐπὶ τοῦ πολυτελοῦς ὑφάσματος, ὅπερ προωρίζετο διὰ τὴν Δημοκρατίαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τὸ ἐργαστήριον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου ἔθεσε, δίκην σφραγῖδος — ὡς ἔπραττε διὰ τὰ νομίσματα[5] — τοὺς Ταξιάρχας τῶν οὐρανίων δυνάμεων καὶ πάτρωνας τοῦ οἴκου τῶν δεσποτῶν.

ΜΑΡΙΑ Σ. ΘΕΟΧΑΡΗ

[1] Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, ἐκδ. A. Vogt, τόμ. I, 23 - 27.

[2] Theophanes Continuatus, ἐκδ. Βόννης, σελ. 439.

[3] N.E., τόμ. Η', σελ. 51, ἀρ. 93.

[4] Goar, Εὐχολόγιον, σελ. 498. Βλ. καὶ Μ. Θεοχάρη, Ἐκκλησιαστικὰ ἄμφια τῆς μονῆς Τατάρνης, Θεολογία ΚΖ' (1956), τεῦχος Α', σελ. 136 - 137.

[5] D. Nicol, Despotate, σελ. 204.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΒΕΝΕΤΙΚΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΝ ΤΟΥ ΣΗΦΗ ΒΛΑΣΤΟΥ (1453 - 1454) ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΤ' ΑΥΤΗΝ

Προτιθέμενοι νὰ δημοσιεύσωμεν προσεχῶς αὐτοτελῆ πραγματείαν περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ κατὰ τῶν Βενετῶν συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, τῆς ὀργανωθείσης κατὰ τὸ μοιραῖον διὰ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔτος 1453 καὶ διὰ προδοσίας ἀνηλεῶς καταπνιγείσης (1454), ὡς καὶ περὶ τῶν μετ' αὐτήν, δι' ἃ γεγονότα ἱκανὴ ἄγνοια καὶ σύγχυσις κρατεῖ μέχρι σήμερον[1], ἐκρίναμεν χρήσιμον νὰ ἐκδώσωμεν ἐνταῦθα τὸ ἐφ' οὗ θὰ στηριχθῇ ἡ πραγματεία αὕτη ἀρχειακὸν ὑλικόν. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο, ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἀνέκδοτον καὶ ἄγνωστον, συνεκεντρώσαμεν δι' ἰδίων ἐρευνῶν εἰς τὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ παρελθόντος ἔτους 1958, συνεπληρώσαμεν δὲ ἐνιαχοῦ καὶ ἐξ ἐκδεδομένων ἤδη συλλογῶν.

Ἐκ τῶν πεντήκοντα καὶ ἑνὸς ἐν ὅλῳ ἐγγράφων (Α' - ΝΑ'), ἐξ ὧν ἀπηρτίσθη ἡ παροῦσα συλλογή, τὰ τεσσαράκοντα καὶ ἓν ἐκδίδονται ἐνταῦθα τὸ πρῶτον, κατὰ τὸ εἰς τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα ἀνευρεθὲν ἐπίσημον κείμενον αὐτῶν, καὶ εἰς τὸ ἀκέραιον (Α', Γ' - ΙΗ', Κ' - ΚΓ', ΚΕ' - ΚΘ', ΛΓ', ΛΔ', ΛϚ' - Μ', ΜΔ' - ΝΑ')[2], δέκα δὲ μόνον παρέχονται ἐν ἁπλῇ περιλήψει (Β', ΙΘ', ΚΔ', Λ' - ΛΒ', ΛΕ', ΜΑ', ΜΒ', ΜΓ').

Καὶ ἐκ μὲν τῶν τεσσαράκοντα καὶ ἑνὸς ἐκδιδομένων ἐγγράφων τὰ 24 ἐτύγχανον τελείως ἄγνωστα καὶ ἀνεκαλύφθησαν ὑφ' ἡμῶν (Α', Γ' - Ζ', Θ' - ΙΑ', ΙΓ', ΙΕ', ΙϚ', ΚΘ', ΛΓ', ΛΔ', ΛϚ' - Μ', ΜΕ', ΜΘ' - ΝΑ'). Τῶν ἐννέα τὸ πρωτότυπον λατινικὸν κείμενον ἦτο ἐπίσης ἄγνωστον, γνωστὴ δὲ μόνον ἦτο γαλλικὴ μετάφρασις αὐτοῦ, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Κ. Καιροφύλα[3], μετὰ παρα-

[1] Βλ. πρὸς τὸ παρὸν τὰ γραφόμενα ὑπὸ Στεφ. Ξανθουδίδου, Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν, Athen, 1939, σ. 113 - 116 καὶ λίαν προσφάτως ὑπὸ Freddy Thiriet, La Romanie vénitienne au moyen âge, Paris, 1959, σ. 431 - 433.

[2] Μόνον τοῦ ΚϚ' παρελείφθη τὸ τέλος, ὡς ἄσχετον πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα.

[3] Costas Kérofilas, Une famille patricienne Crétoise, les Vlasto, New - York, 1932, σ. 45 - 49, 60 - 61, 65 - 76. Ὁ Καιροφύλας ἐπανεδημοσίευσε καὶ πολλὰ τῶν ὑπὸ Lamansky καὶ Σάθα ἐκδεδομένων (βλ. σελ. 204, σημ. 1 καὶ 3).

νοήσεων ὅμως, χασμάτων καὶ σφαλμάτων (ἰδίᾳ περὶ τὰς χρονολογίας) καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνδείξεως σειρᾶς ἢ τόμου, ἔνθα ἐφέρετο τὸ πρωτότυπον αὐτῶν (Η', ΙΔ', ΙΖ', ΚΒ', ΚΗ', ΜΔ', ΜϚ' - ΜΗ'). Καί, τέλος, τῶν λοιπῶν ὀκτὼ εἶχον δημοσιευθῆ περιλήψεις μόνον βραχεῖαι ὑπὸ V. Lamansky[1] μετὰ ὀλιγοστίχων ἐνίοτε ἀποσπασμάτων (ΙΗ', Κ', ΚΑ', ΚΓ', ΚΕ' - ΚΖ') καὶ H. Noiret[2] (ΙΒ').

Ἐκ δὲ τῶν δέκα ἐν περιλήψει μόνον παρατιθεμένων ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα ἐκρίθη μὲν ὀρθὸν νὰ περιληφθῶσιν ἐν τῇ παρούσῃ συλλογῇ, ἀλλὰ τῶν ὁποίων τὸ κείμενον δὲν ἐκδίδεται, τὰ μὲν ἑπτὰ εἶναι ἤδη ἐκδεδομένα, ἤτοι τρία (Λ', ΛΑ', ΛΕ') ὑπὸ Κ. Σάθα[3], δύο (ΙΘ', ΜΒ') ὑπὸ V. Lamansky[4], ἓν (Β') ὑπὸ H. Noiret[5] καὶ ἓν (ΚΔ') ὑπὸ Σπ. Θεοτόκη[6], τῶν δὲ λοιπῶν τριῶν (ΛΒ', ΜΑ', ΜΓ'), ἀποσπασματικῶς μόνον παρατιθεμένων ὑπὸ τοῦ Σάθα[7], τὸ κείμενον δὲν ἀνεύρομεν ἐν Βενετίᾳ. Οἴκοθεν νοεῖται ὅτι σκοπίμως δὲν περιελήφθησαν ἐν τῇ συλλογῇ ταύτῃ ἄλλα τινὰ ἔγγραφα δευτερευούσης ἢ τριτευούσης σημασίας.

Πάντα τὰ ὑπὸ Lamansky καὶ Καιροφύλα ἐκ τῶν βενετικῶν ἀρχείων συναχθέντα περὶ τοῦ θέματος ἔγγραφα προέρχονται ἐκ τῆς γνωστῆς σειρᾶς τῶν Συμμείκτων τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (*Misti del Consiglio dei Dieci*). Τὴν σειρὰν ταύτην ἐρευνήσαντες καὶ ἡμεῖς, ἀνεύρομεν ἄλλα ἓξ ἔγγραφα (Α', ΙΓ', ΚΘ', ΛΔ', ΜΕ', ΜΘ'). Ἕτερα δύο (Γ' καὶ Δ') ἀνεύρομεν ἐν τῇ σειρᾷ *Senato Mar*, μὴ περιληφθέντα ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Noiret, ἥτις, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων περιπτώσεων διεπιστώσαμεν, δὲν ἐξαντλεῖ πάντοτε τὸ περὶ Κρήτης ὑλικὸν τὸ περιεχόμενον ἐν ταῖς σειραῖς *Senato Misti*, reg. 40 - 60 (1385 - 1440) καὶ *Senato Mar*, reg. 1 - 12 (1440 - 1489)[8]. Τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν ὑφ' ἡμῶν ἀνευρεθέντων νέων ἐγγράφων προέρχονται ἐκ τοῦ πολυ-

---

[1] Vladimir Lamansky, Secrets d'État de Venise, Saint - Pétersbourg, 1884, σ. 045 - 050 (ἀριθ. 5, 7, 9 - 12).

[2] Hippolyte Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, Paris, 1892, σ. 444.

[3] Κωνστ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τόμ. Β', Ἀθήνησι, 1867, σ. κθ' - λβ' Προλεγομένων (ἀριθ. I - III).

[4] V. Lamansky, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 046 (ἀριθ. 6) καὶ 052 - 053 (ἀριθ. 16). Ἐκ τοῦ πρώτου ὁ Lamansky παρέλειψε τὸ τέλος μόνον.

[5] H. Noiret, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 443 - 444.

[6] Σπυρ. Μ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας. 1255 - 1669 (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν - Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. Α', τεῦχ. 2), ἐν Ἀθήναις, 1933, σ. 176 (ἀριθ. 4).

[7] Κ. Ν. Σάθα, ἔνθ' ἀνωτ., σ. κη' - κθ' Προλεγομένων.

[8] Ἡ συλλογὴ ἐτυπώθη, ὡς γνωστόν, μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ φαίνεται ὅτι οὗτος δὲν εἶχε προλάβει νὰ συμπληρώσῃ αὐτήν. Τοῦτο πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, ὁσάκις χρησιμοποιοῦμεν τὸ ἄλλως χρησιμώτατον τοῦτο βιβλίον.

τίμου ἀρχείου τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης (*Duca di Candia*)[1] καὶ ἐκ τῶν σπουδαίων σειρῶν *Ducali e lettere ricevute* καὶ *Missive e responsive*, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη περιέχει τὴν μετὰ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας ἀλληλογραφίαν τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης, ἡ δὲ δευτέρα τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Δούκα μετὰ τῶν ὑφισταμένων αὐτοῦ ἀρχῶν, Ρεκτόρων, Καστελλάνων κλπ.[2]. Καὶ ἐκ μὲν τῆς πρώτης (quat. 26, 27, 30, 36) ἐλήφθησαν τὰ ἔγγραφα Ε' - Ζ', ΛΓ', ΛϚ', ΛΖ', Μ', Ν', ΝΑ', ἐκ δὲ τῆς δευτέρας (quat. 2)[3] τὰ Θ', Ι', ΙΑ', ΙΕ', ΙϚ', ΛΗ', ΛΘ'. Εἶναι ἀτύχημα ὅτι αἱ δύο σημαντικαὶ αὗται σειραὶ οὔτε πλήρεις διατηροῦνται, οὔτε ἐν καλῇ καταστάσει. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατί ἐκ τῶν ὑπὸ Κ. Σάθα ἐκδεδομένων ἢ ἁπλῶς μνημονευομένων ἐγγράφων, κατὰ τὰς ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου πρωτοτύπους περγαμηνὰς (Λ' - ΛΒ', ΛΕ', ΜΑ', ΜΓ'), δὲν ἀνευρέθη, εἰ μὴ ἓν καὶ μόνον, τὸ ΛΕ'.

Τὰ παρατιθέμενα ἔγγραφα τῆς παρούσης συλλογῆς ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ ἀστυνομικὰ μέτρα τὰ ληφθέντα ὑπὸ τῆς Βενετίας πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ἐν Κρήτῃ ἐπαναστατικῆς κινήσεως κατὰ τὸ 1453 - 1454 καὶ 1460 - 1462 καὶ εἰς τὰς ἀμοιβὰς τῶν καταδοτῶν, ἰδίᾳ δὲ τοῦ ἱερέως Ἰωάννου Λίμα καὶ τοῦ Ἑβραίου Δαβὶδ Μαυρογονάτου. Ἐκ τῶν ἐντεῦθεν ἐρχομένων εἰς φῶς νέων εἰδήσεων ἐλπίζομεν ὅτι θὰ διαλευκανθῶσι πολλὰ ζητήματα τῆς ταραχώδους ἐκείνης περιόδου, ἅτινα παραμένουν μέχρι τοῦδε σκοτεινὰ καὶ συγκεχυμένα.

Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἐγγράφων, ἑκάστου τῶν ὁποίων προτάσσεται περίληψις, μετὰ τῶν ἀναγκαίων βιβλιογραφικῶν σημειώσεων καὶ παρατηρήσεων, ἐτηρήσαμεν πιστῶς τὴν γλῶσσαν καὶ ὀρθογραφίαν αὐτῶν, συχνάκις ἀρκούντως ἀφισταμένην τῶν κλασσικῶν κανόνων. Ἀνελύσαμεν μόνον σιωπηρῶς τὰς συνήθεις βραχυγραφίας καὶ ἐρρυθμίσαμεν τὴν στίξιν καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀρχικῶν κεφαλαίων τῶν ὀνομάτων. Ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν [...] περιεκλείσαμεν τὰς ἡμετέρας συμπληρώσεις εἰς σημεῖα φθορᾶς τοῦ ἐγγράφου, ἐντὸς δὲ διπλῶν κεραιῶν || ... || τὰς ὑπὲρ τὴν γραμμὴν τοῦ ἐγγράφου προστεθειμένας λέξεις. Εἰς σπανίας, τέλος, περιπτώσεις παρέστη ἀνάγκη νὰ διορθώσωμεν τὸ ἐκδιδόμενον κείμενον (καὶ αὐτοὶ οἱ Βενετοὶ ἁρμόδιοι ὑπάλληλοι ἔσφαλλον ἐνίοτε κατὰ τὴν εἰς τὰ ἐπίσημα βιβλία μεταγραφὴν τῶν ἐγγράφων) καὶ νὰ παραθέσωμεν κριτικὸν ὑπόμνημα.

---

[1] Βλ. τὴν ἀξιόλογον ἐργασίαν τοῦ Ernst Gerland, Das Archiv des Herzogs von Kandia im königl. Staatsarchiv zu Venedig, Strassburg, 1899.

[2] Βλ. περὶ τῶν σειρῶν τούτων E. Gerland, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 7, 14 - 15 καὶ (ἔγγραφα) 62 - 66.

[3] Ἐν τῷ quat. 2 (1417 - 1450) τῆς σειρᾶς ταύτης ἀνεύρομεν παρατοποθετημένην καὶ δεσμίδα ἐπιστολῶν τοῦ Δόγη ἀπὸ 1454 ἕως 1465, αἵτινες ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται ἐν τῇ πρώτῃ σειρᾷ (Ducali e lettere ricevute), quat. 28 - 30 (1454 - 1465). Ἐν τῇ δεσμίδι ταύτῃ ἀνευρέθησαν τὰ ἐνταῦθα ἀπαριθμούμενα ἔγγραφα.

Α΄

Αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῶν ἐν Ρεθύμνῳ ἐνόπλων φατριῶν

1453, Μαΐου 23

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα. Πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἀπειλουμένης συρράξεως τῶν ἐν Ρεθύμνῳ ἀλληλομαχομένων ἐνόπλων φατριῶν, λαμβάνονται αὐστηρότερα κατ' αὐτῶν μέτρα: Ἀπαγορεύεται ἡ ὁπλοφορία ἀνὰ τὴν πόλιν καὶ ἡ ἐξύβρισις διὰ λόγων (ἐπὶ ποινῇ 500 ὑπερπύρων) ἢ δι' ἔργων (ἐπὶ ποινῇ 2000 ὑπερπύρων καὶ ἐνιαυσίας καθείρξεως, ἐκτὸς τῶν ἄλλων προσθέτων ποινῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐπιβάλλῃ τὸ Συμβούλιον, κατὰ τὴν περίπτωσιν). Αἱ ποιναὶ θὰ ἐκτελῶνται ἀμέσως. Ἀπαγορεύεται ἡ ἐμφάνισις ὁμάδων ἐκ πλειόνων τῶν τεσσάρων ἀτόμων ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ πρὸ τοῦ Ρέκτωρος ἢ τῶν Συμβούλων (ἐπὶ ποινῇ 100 ὑπερπύρων).

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ Archivio di Stato di Venezia — *Consiglio dei X: Misti*, reg. 14, φ. 155v.

Μνεία του παρὰ F. Thiriet, La Romanie vénitienne, σ. 431, σημ. 3.

23 maij 1453

Ser Anthonius Diedo
Ser Matheus Victurj
Ser Petrus Basadona
Capita

Cum in ciuitate nostra Rethimj exorta esset inter ciues principales discordia et diuisio et utrique armati pergerent per ciuitatem et verbis inuicem altercarentur et armis contenderent, regimen imposuit penam pecuniariam de verbis et de factis, cumque ad effusionem sanguinis euenissent, imposuit eis penam iperperorum Vc de verbis et duorum millium et carceris per vnum annum de factis. Et cum adhuc non sufficeret talis minatoria pena, aduocatores comunis scripserunt et jusserunt regimini Rethimj quod pena imposita scriberetur in libro et penitus exigeretur, et tamen videatur quod nichil profuerit, quoniam dicti ciues armati venerunt super plateam et vtraque pars arma traxit et percussit, in presentia rectoris et consiliariorum, sine ullo metu dominij vel regiminis aut penarum sibi impositarum et adhuc peius, quod utrique persistunt in suis diuisionibus et tenent illam ciuitatem diuisam et in partes, quod nullo modo consentiendum est.

Vadit pars quod, auctoritate istius consilij, scribatur et mandetur regimini Retimj quod predictis scandalosis ciuibus, tam capitibus quam adherentibus et sequacibus, auctoritate istius consilij, dicere et expresse declarare debeant quod nullo modo, ratione vel causa || possint || portare arma per ciuitatem nec verbis iniuriosis ad inuicem nec factis sibi offendere vel offendi facerent, sub p(ena) iperperorum Vc pro verbis et iperperorum IJm de factis et standi vno anno in carceribus clausis et exilij insule Crete per annos V, ultra alias penas, que viderentur Consilio X sibi esse dandas, arbitrio capitum, iuxta excessum et qualitatem delicti. Et faciat dictum regimen huiusmodi penam impositam et nomina illorum omnium, quibus erit imposita, scribere in libris regiminis et illam exigere et mittere executioni, sub debito sacramenti et sub p. punitionis dissobedientie, que sibi detur per sindicos vel aduocatores comunis vel postremo per caput consilij X, quibus primo fieret conscientia de sua disobedientia. Et subito omnia per ipsum regimen facta et delicta comissa denotare capiti consilij X, ut dicti sediciosi et schandalosi ciues puniantur, et similiter vt uitentur huiusmodi male congregationes et secte ciuium, qui sibi caudas faciunt, jubeat dictum regimen dictis schandalosis ciuibus quod, sub p. iperperorum centum pro quolibet, non possint ultra IIIJor insimul in palatio nec in platea comparere ante rectorem nec ante consiliarios aut aliquem eorum, in quam penam incurrat quilibet qui iuerit, quam penam exigant sine remissione, habendo de suprascriptis omnibus penis pecuniarijs tertium et, si non fuerit aliquis accusator, habeant medietatem et aliam comune.

De parte — 15
De non — 0
Non sinceri — 1

Β΄

Ἀμνηστία ἐξορίστων κακοποιῶν Κρήτης, ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς στρατεύσεώς των

1454, Ἀπριλίου 5

Ἀπόφασις τῆς Γερουσίας περὶ ἀμνηστίας τῶν ἀνὰ τὴν Κρήτην ἐξορίστων κακοποιῶν, ἐξαιρέσει τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν δολοφόνων, ὑπὸ τὸν ὅρον (ἐν περιπτώσει μὴ συνάψεως τῆς ἀναμενομένης συνθήκης μετὰ τῶν Τούρκων) τῆς ἐκπληρώσεως ὑπ' αὐτῶν στρατιωτικῆς θητείας ἐν Εὐβοίᾳ ἐπὶ δεκαοκτάμηνον ἢ ἐν Δυρραχίῳ ἐπὶ ἔτος.

Ἐκδεδομένον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Senato Mar*, reg. 5 (1453 - 1456), φ. 31v ὑπὸ H. Noiret, Documents inédits, σ. 443 - 444.

Γ'

Ἀποστολὴ πολεμοφοδίων εἰς Κρήτην

1454, Ὀκτωβρίου 1

Ἀπόφασις τῆς Γερουσίας ὅπως δοθῇ ἐντολὴ εἰς τοὺς κυβερνήτας τῶν γαλερῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ν' ἀποστείλωσιν ἀμέσως εἰς Κρήτην 200 κώπας (100 δι' ἑκάστην γαλέραν) καὶ ἄλλα πολεμοφόδια.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Senato Mar,* reg. 5 (1453 - 1456), φ. 60r.

MCCCCLIIIJ die primo, mense octobri, indict. IIIa.

Sapientes ordinum

Cum faciat pro dominio nostro subito mittere in Cretam remigium et alias munitiones,

Vadit pars, quod manderetur patronis galearum Alexandrie quod, sub pena ducatorum IJc pro quolibet, exigenda per aduocatores comunis sine ullo consilio, leuare et conducere debeant omnino in Cretam IJc remos, videlicet centum pro galea et similiter alias munitiones nostras, que sibi consignabuntur.

De parte — 130
De non — 5
Non sinceri — 0

Δ'

Ἀποστολὴ πολεμοφοδίων εἰς Ρέθυμνον

1454, Ὀκτωβρίου 1

Ἀπόφασις τῆς Γερουσίας περὶ ἀποστολῆς εἰς Ρέθυμνον τῶν ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος ζητηθέντων πολεμοφοδίων, ἐκ τοῦ ναυστάθμου ἢ καὶ δι' ἀγορᾶς αὐτῶν. Θὰ σταλῶσι καὶ 200 κῶπαι διὰ τὰς ἐν Κρήτῃ κατασκευασθείσας γαλέρας, διὰ δὲ τὰ λιμενικὰ ἔργα ἐγκρίνεται ἡ πρόσληψις ἀρχιτεχνίτου.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Senato Mar,* reg. 5 (1453 - 1456), φ. 60r (ἕπεται τοῦ Γ').

Die primo octobris

Cum regimen nostrum Rethimi petat munitiones aliquas, de quibus munitio illa nuda est et vacua,

Vadit pars quod committatur nostris patronis Arsenatus quod mit-

21 - 1 - 1960

tere debeant regimini nostro Rethimi illas munitiones, que videbuntur Collegio, juxta petitionem dicti regiminis. Et si alique earum non essent in Arsenatu, emantur et pecunie accipiantur ex omni loco, unde citius haberi poterunt, ut cum presentibus galeis mitti possint.

Et concedatur dicto regimini quod pro reparatione portus et pro alijs laborerijs possint accipere vnum protomagistrum cum illo minori salario, quod sibi videbitur.

Et mandetur patronis Arsenatus quod cum presentibus galeis Alexandrie mittant regimini Crete remos IJc pro galeis bastardis factis in Creta.

De parte — 109
De non — 2
Non sinceri — 2

Ε'

Ἀναφορὰ Ρέκτωρος Χανίων περὶ ἀμνηστεύσεως καταδίκων πρὸς ἀμοιβὴν παραδωσάντων συνωμότην

1454, Ὀκτωβρίου 2

Ἐπιστολὴ τοῦ Ρέκτωρος Χανίων πρὸς τὸν Δούκαν Κρήτης περὶ τοῦ ὅτι, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ἐπικηρύξεως τῶν συνωμοτῶν, εἰς ἀνταμοιβὴν τῶν Ἀνδρέου de Graecis καὶ Μαρίνου de Scutari, παραδωσάντων τὸν ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τούτων ἱερέα Παῦλον Καλύβαν, ἠμνηστεύθησαν καὶ ἀπεφυλακίσθησαν τρεῖς κατάδικοι (Φραγκ. Gradonico, Ἀντ. Ἀπλαδᾶς καὶ Min. de Pilotis).

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute,* quat. 26 (1453 - 1454), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Egregijs et potentibus viris dominis Benedicto Vituri, honorabili duche Crete, suoque consilio ac Francisco Bono, honorabili capitaneo g[enerali] ibidem, Johannes Triuisano, rector, et Marcus Quirino, consiliarius, absente sp. d. Francisco Mauro, altero consiliario, propter suam inconualescentiam, [salutem] et sincere dilectionis affectum.

In executione cride seu ed[icti], prudentissime et opportune facti per Magnificentias vestras in exterminium sceleratissim[orum] rebelium, ad instantiam et requisitionem Andree de Grecis, commilitonis mei, rectoris, et Marini de Scutari, qui in fortium nostrum cum socijs suis presentauerant papatem Paulum Caliua, detentum in nostris carceribus, vnum de capitibus coniuratorum descriptorum in dicta crida

vestra, pro quibus promittuntur presentialiter duplicata beneficia et prerogatiue, absoluimus et extraximus virum nobilem ser Franciscum Gradonico, filium ser Johannis, et Anthonium Aplada, dictum Mustafa, a banis seu condemnationibus factis contra eos, pro causis homicidiorum, et Minelum de Pillotis, terminatum pro casu latrocinij, ad quorum cautellam et securitatem fecimus fieri priuilegium vnicuique, manu notarij nostri criminalium, que dari fecimus dicto comilitoni, presentium latori, differenda et presentanda dictis absolutis. [Qua propter] taxauimus dicto nostro notario pro solutione sua ducatos quinque auri, pro quolibet dictorum priuilegiorum trium gratorum dictis absolutis, [rogantes] eminentias vestras eidem comilitoni prebere auxilium et fauorem possendi excutere a dictis absolutis dictos ducatos quinque pro quolibet, ut est equum et justum, ut dictus noster notarius possit habere mercedem suam, nam in hac causa coniurationis multos labores adhibuit et adhibiturus est et superinde placeat nos vestris literis aduisari parate et cetera.

Date Chanee, die secundo octubris 1454.

Recepte die Vij. octubris suprascripti.

Nota quod non fuit acceptata nec executa absolutio suprascripti Mineli de Pilotis, juribus contentis in quadam litera scripta per Dominium et dominum capitaneum suprascripto regimini Chanee, sub die octavo mensis octubris, taliter quod dicta absolutio non debet habere vigorem in personam dicti Minelli nec sibi debet obseruari ipsa absolutio aliquo modo.

---

13 prerogatiue διώρθωσα : -uas ὁ κῶδιξ || 28 1454 διώρθωσα (κατὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ ἐγγρ. Ϛ') : 1453 ὁ κῶδιξ.

Ϛ'

Ἀμνήστευσις τοῦ Φραγκ. Gradonico πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ Ἀνδρ. De Graecis διὰ παράδοσιν συνωμότου

1454, Ὀκτωβρίου 1

Ἀπόφασις τοῦ Ρέκτωρος Χανίων περὶ ἀμνηστεύσεως καὶ ἀποφυλακίσεως, κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ἐπικηρύξεως τῶν συνωμοτῶν, τοῦ καταδίκου Φραγκίσκου Gradonico, εἰς ἀνταμοιβὴν τοῦ Ἀνδρέου De Graecis, παραδώσαντος τὸν συνωμότην ἱερέα Παῦλον Καλύβαν.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 26 (1453 - 1454), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν (ἐπιτάσσεται τοῦ Ε').

Nos Johannes Triuisano, pro Illustrissimo ducali dominio Venetiarum rector Chanee, et Marcus Quirino, consiliarius, absente spectabili d. Francisco Mauro, altero honorabili consiliario, propter eius incoualessentiam. Vniuersis et singulis presentem paginam inspecturis et audituris notum facimus quod cum, pro extirpandis et tradicandis sceleratissimis rebellibus et capitibus coniurationis, qui, vna cum illo detestando et diabolico homine Sifio Vlasto, capite et ductore principale eorum, inspiratione diabolica temerarie presumpserunt tractare et inducere rebelionem et coniurationem in hac insula Crete contra statum illustrissimi et gloriosissimi ducalis dominij Venetiarum, Magnificus d. Benedictus Vituri, honorabilis ducha Crete, et eius consilium, ac Magnificus d. Franciscus Bono, honorabilis capitaneus ibidem, formari fecerunt quandam proclamationem seu edictum publicum valde necesse et saluberimum ad confusionem et exterminium talium nequissimorum rebelium, ut penam condignam de comissis luant, ad exemplum et terrorem aliorum, quod quidem edictum nobis transmissum fuit sub literis predicti Magnifici regiminis Crete, datis Candide, die XV mensis septembris nuper decursi, receptis vero die XVIIIJ eiusdem, registratis in libro de successis cancellarie nostre ad fol. 25 et publicatis in locis publicis die XVIIIJ predicto, ut omnibus esset notum, juxta continentia literarum dicti Magnifici regiminis Crete. In quo quidem edicto seu crida inter alia hoc capitulum continetur, videlicet quod, *si aliquis, banitus pro homicidio commisso in hac insula Crete, uel pro alio excessu usque in diem presentem, excepto pro assasinamento, uel si esset aliquis condennatus ad perdendum membrum uel membra, uel esset banitus de insula predicta uel esset condenatus in denario et carceribus, uel si esset aliquis uel aliqui, qui pro homicidio uel aliquo delictu perpetrato usque in diem presentem mererentur uel debeant baniri uel condemnari ad perdendum membrum uel membra uel baniri de insula predicta ad tempus uel condemnari in denario et carceribus, presentabit viuum in fortium dominij aliquem ex his, qui sunt inde annotati uel presentabit dominio caput uel capita eorum, tunc et in eo casu ille talis uel tales, qui per modos predictos facient dictam presentationem, non excedendo tamen numerum sex, sit absolutus [uel] absoluti a bano uel banis et condemnationibus superius expressis et possint libere et inpune ac secure stare et habitare in omnibus terris et locis huius insule et vltra hoc possit quilibet eorum, usque ad predictum numerum sex, extrahere a bano vnum alium banitum uel condemnatum seu condemnandum aut baniendum per modum superius declaratum.* Insuper [aliud capitulum] huius tenoris, videli-

cet: *Item quod quilibet alius ciuis, seu que vis persona cuiuscunque conditionis existat, ultra illos, qui superius declarati sunt in capitulis predictis, qui dabit uel dabunt in fortium dominationis aliquem ex infrascriptis viuum uel caput eius, possit quilibet eorum, non excedendo numerum sex, liberare a bano vnum alium banitum uel condemnatum seu baniendum uel condemnandum per modum qui in primo capitulo difuse declaratum est, et vltra hoc ille talis uel tales presentantes, usque ad numerum sex, debeant habere de camera comunis yperpira ducenta pro quolibet eorum presentantium.* Preterea vnum aliud capitulum talis tenoris, videlicet: *Item quod quilibet qui presentabit in fortium dominationis viuum uel viuos infrascriptos papates, pateras, pnematicos, seu caput uel capita eorum, debeat habere pro quolibet huiusmodi presentantium diuisum uel conuinctum, non excedendo numerum sex, beneficia et prerogatiuas duplicatas, de quibus fit mentio in putatione rebelium et aliorum nominatorum et descriptorum superius.* Cumque ser Andreas de Grecis, comilito mei, rectoris, qui cum socijs suis presentauit in fortium nostrum papatem Paulum Caliuà de Chanea, vnum de rebelibus descriptis in crida seu edicto suprascripto, pro quibus promittuntur beneficia et prerogatiue duplicate, ut superius continetur, comparuit coram presentia nostra supplicans quod de duobus banitis seu condemnatis, quos licet sibi extrahere de bano, vigore dicte proclamationis, requisiuit et petijt virum nobilem ser Franciscum Gradonico, filium ser Johannis, habitatorem Candide, a condemnatione seu bano sibi dato pro homicidio per eum perpetrato in personam Georgij Calui, filij Micaelis, villani de cha Calergi, olim habitatoris in casali Calo Chorafi, extrahi et absolui debere, juxta tenorem proclamationis seu edicti predicti, cuius expositione et requisitione audita, in exemtione ordinis mandati seu edicti facti per dictum M. regimen Crete, mandamus, determinamus et omnibus presentem paginam inspecturis et audituris notum facimus quod, virtute presentis priuilegij seu mandati nostri, prefatum ser Franciscum Gradonico absoluimus et extrahimus a condemnatione seu bano sibi dato pro homicidio superius expresso, non ente tamen hoc excessu assassinatorio, ita quod deinceps ipse ser Franciscus possit libere et impune ac secure stare et habitare in omnibus terris et locis huius insule, bano sibi dato, ut supra, non obstante et cetera. In fidem et testimonium promissorum presens priuilegium liberationis et absolutionis sibi fieri mandauimus et sigili nostro beati Marci in pensione muniri in eo nos proprijs manibus subscribentes.

† Ego Johannes Triuisano, rector Chanee, de manu mea scripsi.

† Ego Marcus Quirino, consiliarius Chanee, manu mea scripsi.

Date Chanee, anno domini MCCCCLIIIJ, mense octobri, die primo, indictione tertia, manu mei Petri Maximo, notarii criminalium curie Chanee.

---

5 tradicandis ὁ κῶδιξ (ἀντὶ tradendis· ἢ διορθωτέον trucidandis;) ‖ 8 temerarie διώρθωσα: temar- ὁ κῶδιξ ‖ 45 πρὸ τοῦ a bano, εἶχε γραφῆ ab anno, ὅπερ ἔπειτα διεγράφη ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως ‖ 77 πρὸ τοῦ sigili εἶχε γραφῆ singuli, ὅπερ ἀκολούθως διεγράφη ‖ 79 πρὸ τοῦ rector εἶχε γραφῆ de manu, ὅπερ ἔπειτα διεγράφη ‖ 83 πρὸ τοῦ curie εἶχε γραφῆ Chan, ὅπερ εἶτα διεγράφη.

Ζ′

Συγχαρητήρια τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας διὰ τὴν πάταξιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σήφη (Βλαστοῦ)

1454, Ὀκτωβρίου 4

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, συγχαίρουσα διὰ τὰ ὑπὸ τούτου καὶ τοῦ Ῥέκτωρος Ρεθύμνου ληφθέντα μέτρα πρὸς πάταξιν τῆς συνωμοσίας καὶ ἐπαναστάσεως τοῦ Σήφη καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἰδίᾳ δὲ διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Στρατηγοῦ Κρήτης εἰς Ῥέθυμνον.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 27 (1453 - 1454), φ. 35r.

Franciscus Foscari, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Benedicto Victuri, de suo mandato duche, et consiliariis suis ac Francisco Bono, capitaneo Crete, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Delate nobis sunt littere vestre, ex quibus ac etiam ex literis regiminis nostri Rethimi, distincte et particulariter intelleximus nephandum casum conspirationis et rebelionis, quam nequam ille Siphius cum sequacibus suis contra nos et statum nostrum machinari est conatus. Que res, etsi auribus nostris multum infesta fuerit, cum tamen, autore deo, interuenientibus etiam bonis et solicitis prouisionibus factis per vos et per regimen nostrum Rethimi, optatum finem fuerit consecuta, valde letati sumus. Nec pro omnibus his, que in re ista fecistis, vos satis possumus commendare et specialiter pro prouisione facta circa accessum vestri capitanei, cum bona commitiua, usque Rethimum, vt illorum perfidorum hominum malignitati occurrerretur. Et quamquam persuadeamus nobis quod, propter justiciam factam et

fiendam contra principales, sicuti etiam videamus esse mentis vestre, quam etiam propter alias prouisiones factas et fiendas, res nostras in illa insula quiete et fideliter processuras, tamen de his, qui in posterum succedent, ac de condicionibus illius insule nostre, contenti erimus in posterum vestris literis fieri certiores.

Date in nostro ducali palacio, die IIIJ°, mense octobre, indict. IIJª 1454.

Recepte die XXVJ. nouembris 1454.

Η΄

Ἀποφάσεις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα δι' ἐπικηρύξεις συνωμοτῶν, ἀμνηστίαν ἐξορίστων καὶ ἀμοιβὰς καταδοτῶν

1454, Νοεμβρίου 13

Ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐν Ρεθύμνῳ καὶ Χανίοις ἐπιχειρηθείσης ἐξεγέρσεως τοῦ Σήφη Βλαστοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ, ἐλήφθησαν ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα αἱ ἀκόλουθοι ἀποφάσεις:

α΄) (στ. 1-50). Ἡ ἐπικήρυξις θὰ τηρηθῇ ἀμετάβλητος. Εἰς τοὺς ἐπικεκηρυγμένους θὰ δοθῇ δεκαπενθήμερος προθεσμία προσελεύσεως. Τῶν ἀπαλλαγέντων τὰ ὀνόματα νὰ ἐπισημανθῶσι.

β΄) (στ. 51-70). Οἱ ἀπαλλαγέντες νὰ εἰσαχθῶσιν ἐκ νέου εἰς δίκην, μετὰ ὀκταήμερον παραπλανητικὴν ἐλευθερίαν, περὶ δὲ τῆς τύχης τῶν ἐκ τοῦ οἴκου Καβαλλαρίκη νὰ συσκεφθῶσι μεταξύ των οἱ Ρέκτωρες (πρότασις τοῦ Marin Georgio, ἥτις δὲν ἐγένετο δεκτή).

γ΄) (στ. 71-105). Ἀπαγόρευσις ἐπὶ πενταετίαν τῆς χειροτονίας Κρητῶν ἱερέων· μετὰ ταῦτα αἱ ἄδειαι χειροτονίας θὰ παρέχωνται μόνον ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα.

δ΄) (στ. 106-130). Οἱ ἐξοριζόμενοι κακοποιοὶ (ἐξαιρέσει τῶν δολοφόνων καὶ τῶν ἐπαναστατῶν) δὲν θὰ ἀπελαύνωνται τῆς νήσου, ἀλλὰ θὰ ἐκτοπίζωνται ἁπλῶς ἀπὸ τῆς περιοχῆς αὐτῆς, ἔνθα διέπραξαν τὸ ἀδίκημα.

ε΄) (στ. 131-139). Αὔξησις τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐπικηρύξεως τοῦ ἐξορίστου ἀπὸ πάσης βενετικῆς κτήσεως Γεωργίου Θερειανοῦ.

ς΄) (στ. 140-156). Ἀπαλλαγὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης τῶν ἐκ τοῦ πολέμου εἰσφορῶν μετὰ τὸ τέλος τοῦ προσεχοῦς Φεβρουαρίου.

ζ΄) (στ. 157-169). Ἐκπλειστηρίασις τῆς κατασχεθείσης περιουσίας τῶν συνωμοτῶν, ἐξαιρέσει τῆς προικῴας.

η΄) (στ. 170-213). Ἀμοιβαὶ εἰς τοὺς δύο καταδότας τῆς συνωμοσίας, ἤτοι τὸν ἱερέα Ἰωάννην Λίμαν (1000 ὑπέρπυρα ἐτησίως εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς κληρονόμους του ἢ παραχώρησις τῶν προσόδων τῶν δημοσίων κτημάτων εἰς

τὰ χωρία Πατσὼ καὶ Λαγκά, ἄδεια νὰ ὁπλοφορῇ καὶ διατηρῇ τέσσαρας σωματοφύλακας, ἀνάδειξίς του εἰς πρωτοπαπᾶν Χάνδακος, ἅμα ὡς χηρεύσῃ ἡ θέσις, παροχὴ εἰς τοὺς μέλλοντας υἱούς του καὶ εἰς τὸν ἀδελφόν του Νικόλαον Λίμαν τοῦ δικαιώματος τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ προνόμια καὶ ἀξιώματα τῶν Κρητῶν πολιτῶν) καὶ τὸν Ἀνδρέα Nigro (αἱ αὐταὶ σχεδόν). Πληρωμὴ εἰς ἑκάτερον 50 δουκάτων δι' ἔξοδα ἐπιστροφῆς των ἐκ Βενετίας.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 15 (1454-1459), φ. 25v-27v.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (ἄνευ ἐνδείξεως τῆς πηγῆς, τεμαχισμένη, μετὰ παραλείψεων καὶ σφαλμάτων) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 45-49 (τῶν α΄-γ΄ = στ. 1-105), 75-76 (τῶν ς΄-ζ΄ = στ. 140-169 μὲ μόνην τὴν ἡμερομηνίαν 13 Νοεμβρίου) καὶ 65-66 (τοῦ η΄ = στ. 170-213, ἄνευ χρονολογίας καὶ ἀσυνδέτως).

13 novembris 1454

Ser Octavianus Valerio
Ser Petrus Mozanigo
Capita

Cum per regimen Crete et Rethimi, et etiam in parte per regimem Canee, data fuerit aduisatio nostro dominio de rebellione tentata per Siffium Vlastho et suos sequaces rebelles et de processibus formatis contra eos et de justicia executa contra aliquos eorum et de talea publice data aliquibus principalibus, nominatis in proclamatione facta per insulam, et de absolutione aliorum ex respectibus allegatis et de aliis prouisionibus factis occasione predicta, sicut lectum est ipsi consilio,

Vadit pars quod respondeatur regimini Crete et similiter regimini Rethimi quod intelleximus omnia suprascripta, de quibus dederunt noticiam nostro dominio, et laudamus quidcunque fecerunt, statuerunt et ordinauerunt et prouiderunt super predictis et circa predicta et commendamus sapientiam suam. Sed intelligendo quod regimen Crete fecit publicari et dare taleam XXVIIIJ laicis et octo papatibus et duobus pneumaticis tanquam principalioribus et reliquos omnes absoluit. Et regimen Rethimi, examinatis processibus et testibus, habuit opinionem quod aliqui de illis, quibus data fuit talea, erant absoluendi et aliquibus ex illis, qui absoluti sunt, erat danda talea, quia habebatur illos fuisse de principalioribus, auctoritate istius Consilij X et additionis scribatur dictis regiminibus quod proclamatio, que per ipsa regimina publice facta est, volumus quod debeat inuiolabiliter obseruari nec aliquis alius vltra numerum addatur, nec aliquis de nominatis in proclamatione et talea cancelletur, sed pro auctotitate nostri dominij et

consilij decem cum additione publicetur per precones comunis in ciuitatibus, castellis, cassalibus et in tota insula, quod illis XXVIIIJ laicis et illis octo papatibus et illis duobus pneumaticis, quibus data fuit talea, remouetur a persona sua talea predicta per dies XV tantum et remaneant absque talea ad inquirendum. In quibus XV diebus, si se sentiunt innocentes et sine culpa proditionis predicte, possunt se presentare coram duca, capitaneo et consiliariis Crete et facere suam excusationem et regimen ac capitaneus Crete facient illis jus et justiciam. Et hoc fit, vt aliquis non judicetur, nisi prius audiatur, verum ex nunc sit captum quod illi ex suprascriptis, qui non comparebunt intra dictos XV dies, remaneant sub sententia, que sibi data est. Illi autem qui comparebunt audiantur et intelligantur et duca, capitaneus et consiliarij, per tres eorum concordes, auditis opinionibus aliorum rectorum, faciant jus et justiciam. Ceterum illi, qui absoluti sunt, etiam auctoritate istius consilij absoluantur, sed quia non sunt ponendi in obliuionem, respectu officiorum et beneficiorum et custodiarum ac etiam respectu multarum rerum, que possent occurere, mandetur regimini Crete, Rethimj et Canee quod nomina omnium illorum, qui in omnibus scripturis processuum formatorum quouismodo nominati sunt, debeant notari et scribi ad singulum in libro pergameno pro memoria tantum, et teneatur talis liber in cancellaria Crete, vnus in cancellaria Canee et vnus in cancellaria Retimj, sub clauibus rectorum et duca et quilibet rector in suo recessu presentet illam et scripturas successorj suo, ut semper videri possit de quibus confidendum sit et de quibus suspicandum et vnus alius mittatur consilio decem.

De parte — 9 — 10 — 9 — 12 — 11 — 11 — 13

Ser Marinus Georgio, caput

(φ. 26r) Quoniam regimen Crete fecit publicari et dari taleam aliquibus principalibus et alios absoluit et regimen Rethimj, examinatis processibus et testibus ante cridam et post cridam, qui non erant in noticia regiminis Crete, habeat opinionem quod aliqui ex illis, quibus data fuit talea, erant absoluendi et aliquibus ex illis, qui absoluti sunt, erat danda talea, quoniam habebatur illos fuisse de principalibus, auctoritate istius consilij mandetur dictis rectoribus quod de suprascriptis, qui absoluti sunt, visis scripturis predictis et diligenter examinatis, insimul se intelligant et de suprascriptis cognitis principalibus faciant jus. Sed ne teneant se deceptos propter cridam, qui illos omnes generaliter absoluit, debeat dictum regimen dare terminum dierum octo illis talibus securitatis et libertatis, quod non capientur, sed preteritis

diebus octo, intendit purgare id quod habetur contra illos, sed de Caualaricijs, qui per primum processum nominati fuerunt primi, licet sunt absoluti, debeant rectores insimul se intelligendo prouidere ad id quod illis rectoribus videbitur esse securius pro statu nostro, verum de illis, qui publicati sunt cum talea, est in opinione cum socijs.

De parte — 3
De non — 7 — 9 — 10 — 9 — 9 — 9 — 5
Non sinceri 7 — 6 — 6 — 5 — 5 — 5 — 7

Ser Otauianus Valerio
Ser Marinus Georgio
Ser Petrus Mozanigo
Capita

Ceterum quia clare videtur papates fuisse magnam causam istius proditionis, quia fabricauerunt literas falsas Imperatoris et alia multa mala praticauerunt et huiusmodi papates conseruatores secte Grecorum fuerunt semper magna causa malorum in illa insula, ordinetur quod amodo vsque annos V aliquis noster subditus non possit consecrari papa nec aliquis papa de extra insulam possit venire ad standum et officiandum in insula, sub pena C iperperorum et stando anno vno in carcere et exilij insule. Verum, ne dicti papates multiplicentur, imo diminuantur et reducantur ad numerum conuenientem, ordinetur quod, si quis illorum papatum, qui nunc sunt, decederet uel deficeret, ne interim casale remaneat absque papa, regimen loci prouideat et det licentiam quod de illis casalibus, in quibus reperientur esse papates plures vno uel duobus, mittatur vnus ad illud casale, quod esse reperietur sine papate. Preteritis autem annis quinque, si casalia, que presentialiter habent papates non reducta erunt ad vnum papatem pro casali, aut ad duos tantum juxta multitudinem populi in casali existentis, debeat dictus ordo seruari etiam vsque quo vnus papa tantum pro casali aut duo tantum reducentur, quando autem reducta erunt omnia casalia ad vnum papatem aut ad duos, si videbitur regimini quod respectu magni populi esse debeant duo, tunc, si aliquis papa defecerit quouismodo, quicumque voluerit consecrari papa, si venerit Venetias cum literis regiminis loci, sub quo fuerit habitatio sua, facientibus fidem nostro dominio de sua legalitate ad statum nostrum et de casali de quo papa deficit, habita licentia a nostro dominio et capitibus consilij decem, qui per tempora erunt, possit ire ad faciendum se conse-
(φ.26v) crari et post modum | ire ad celebrandum in insula et casali, vbi deficeret, et aliter non. Et addatur in commissione omnium rectorum et consiliariorum insule quod de cetero vltra illos, qui ad presens sunt in

insula, neminem de nouo exercere permittant officium papatis, qui non habeat literas nostri dominij cum capitibus consilij decem, sub pena ducatorum centum pro quolibet papate, quam exigant sindici uel aduocatores.

De parte — 14
De non — 4
Non sinceri — 7

13 nouembris

Ser Octavianus Valerio
Ser Marinus Georgio
Ser Petrus Mozanigo
Capita

Insuper, quia homicidiarij et fures ceterique baniti in huiusmodi rebellione fuerunt vocati et, sicut omnes, qui fuerunt rectores in illa insula, affirmant, impossibile est expellere huiusmodi homines cum vxoribus et filijs ex tanto circuitu, quantus est insula Crete, et vtile sit facere prouisionem super huiusmodi banitis, qui sit vtilis nostro dominio et etiam vniuersitati habitantium in dicta insula, ordinetur quod omnes baniti, exceptis banitis pro assassinaria et rebellione, decetero non baniantur de tota insula, sed intelligantur et sint baniti solum modo de ciuitate et districtu, in quo commiserint maleficium, et de decem miliaribus prope illum districtum, in quo fecerint malum. Et si erunt baniti pro homicidio, sint etiam baniti de illa terra et districtu, in quo natus esset homo mortuus. Verum tamen, ne huiusmodi baniti frangant confine nec se reducant in teris, de quibus habebunt exilium, ordinetur quod quicunque reperierit aliquem banitum in illa terra uel loco uel confinio, de quo erit banitus, si ceperit uel interfecerit illum, possit eximere se de banno quod haberet, uel vnum alium banitum, exceptis proditoribus, rebellibus et assassinis, et ita publicetur et addatur in commissionibus rectorum et consiliariorum. Et ad istam condictionem et terminum confinium intelligantur esse et sint et alij, qui vsque presentem diem habuerunt exilium de insula predicta, exceptis rebellibus et assassinis.

De parte — 16
De non — 7
Non sinceri — 2

Capita suprascripta

Preterea, quia Georgius Teriano, qui est in exilio omnium terrarum et locorum nostrorum, fuit magna causa tanti mali, superaddatur illi talea, quod quicunque dabit illum viuum, habeat, vltra primam taleam, si quam habet, iperpera IJm et mortuum iperpera mille; et ita publicetur per totam insulam; et possit etiam extrahere se uel vnum alium de banno, excepta rebellione uel assassinamento.

De parte — 20
De non — 3
Non sinceri — 2

Capita suprascripta

Quia per literas regiminis et per confessiones proditorum clarissime videtur quod in omnibus nobilibus et ciuibus illius insule, tam feudatis quam non, reperta fuit vniuersaliter in tota ista proditoria pratica magna et integra fides et prompta obedientia, conuenit honori nostro cum grata recognitione ostendere quod non sumus ingrati et quod amamus eos fidelissimos nostros,

(φ.27r) Vadit pars | quod, transacto mense februario proximo, a solutione impositionum et grauedinum omnium, que pro guerra sibi erant imposite, et exigebantur per officium gubernatorum introituum, absoluantur. Itaque, exacta impositione, que per totum diem vltimum februarii proximi est limitata et soluenda, nichil vlterius ab illis exigatur pro grauedinibus predictis, et debeant dicti rectores insule illis nostris fidelibus cum pertinentibus verbis dicere et manifestare quod propter pacem, que facta est, nostra dominatio illos absoluit.

De parte — 20
De non — 2
Non sinceri — 2

13 nouembris

Ser Octavianus Valerio
Ser Marinus Georgio
Ser Petrus Mozanigo
Capita

Ceterum declaretur quod omnia bona rebellium, que dicti rectores inuenerint et confiscauerint nostro comuni, debeant per eos vendi ad publicum incantum, saluis tamen dotibus proditorum et creditis specialium personarum. Que tamen dotes non restituantur vxoribus, nisi mortuus maritus suus. Regimen autem, quod vendet bona sita in suis regionibus, habeant V pro Cento eius quod vendiderint. Et in sua libertate sit illa bona vendere vel ad contatos uel ad terminum V an-

norum, sicut sue prudentie melius videbitur. Remanente tamen possessione obligata comuni vsque quo fuerit persoluta.

De parte — 18
De non — 6
Non sinceri — 1

Capita suprascripta

Preterea, quia dignum est cum premio et honore exaltare papam Johannem Lima et Andream Nigro, qui huiusmodi tractatum subito manifestauerunt, vt omnes intelligant quod nostra dominatio gratissima et memorabilis est fidei, que sibi per subdictos demonstratur, et istorum exemplo alij animentur seruare fidem et legalitatem nostro dominio, dari debeat illi papati a camera nostra Crete iperpira mille in anno pro se, filijs et heredibus legitimis suis || masculis || descendentibus in perpetuum, et quod sui filij et suus consaguineus Nicolaus Lima possint participare de officijs et beneficijs insule Crete, que videlicet dantur ciuibus Crete, si fuerint de legitimo matrimonio nati, et pro securitate persone sue habeat licentiam portandi arma, cum IIIJ^or apud se, qui videlicet stent secum in domo, sicut a nostro dominio requisiuit. Item, vt publico signo honoretur, ex nunc sit captum quod, vacante prothopapa Candide, dictus papa Johannis Lima sit prothopapa. Ceterum quia petijt affictationes districtus Rethimj nominatas Pazzo et Langa, quas dicit idem papa esse redditus iperperorum circa mille, mandetur regimini Rethimj quod, si cognouerit huiusmodi duo loca esse redditus iperperorum mille uel millecentum vel circa, debeat illa sibi dare loco prouisionis iperperorum mille suprascriptorum, si videlicet || ipsa || erunt in comune nostrum, uel dare illa quando, completa affictatione, redierint in commune. Et si ille, qui habet affictationem, fuerit in concordio cum illo papate, debeat regimen illa loca sibi dare et consignare, denotando rem regimini Crete, ne sibi vltra detur prouisio.

(φ.27v) Item suprascripto Andree Nigro similiter detur per cameram || nostram || Crete prouisio mille iperperorum in anno pro se et filijs et heredibus || istius || legitimis masculis in perpetuum et licentia armorum cum IIIJ^or apud se, qui stent secum in domo. Et gratia quam habet solus participandi de officijs et beneficijs Rethimj || sibi || confirmetur et intelligatur ad filios et descendentes suos legitimos et de omnibus officijs et beneficijs et castellanijs totius insule, que dantur suis equalibus, et, ut honore publico extollatur, pro bono exemplo aliorum fidelium, mandetur regimini Crete quod primum officium vel beneficium

uel castellania, quod sub suo regimine vacabit, de illis videlicet que dantur suis equalibus, quod ipse Andrea voluerit, detur sibi pro annis duobus.

Et quia ipsi ambo, papa Johannis et Andreas, veniendo cum naui Bognolla, perdiderunt omnia bona sua in naufragium supra portum, itaque nichil habent pro expensis, vt ipsi habeant, cum quo reuerti possint domum, donentur cuilibet eorum ducati quinquaginta pro expensis.

De parte — 22
De non — 2
Non sinceri — 1

16, 27 pneumaticis διώρθωσα : neomaticis ὁ κῶδιξ || 131 Teriano διώρθωσα (βλ. ἔγγρ. Γ', στ. 8) : Tariano ὁ κῶδιξ || 179 legitimo διώρθωσα : legipt- ὁ κῶδιξ 235 - 236 et heredibus... in perpetuum προστεθειμένον ἐν τῇ ᾤᾳ διὰ παραπομπῆς || 199 legitimos διώρθωσα : legipt- ὁ κῶδιξ || 203 - 204 que dantur προστεθειμένον δι' ἄλλης χειρὸς ἐν τῇ ᾤᾳ.

Θ'

Ἐντολὴ τῶν Συνδίκων πρὸς σύλληψιν τῶν δραπετῶν Joste de Meir καὶ Ἰωάννου Γαβαλᾶ

1454, Δεκεμβρίου 2

Ἐντολὴ τῶν δύο Συνδίκων Ἀνατολῆς πρὸς τὸν Στρατηγὸν Κρήτης, ἵνα μεριμνήσῃ πρὸς σύλληψιν τῶν ἐκ Χάνδακος δραπετευσάντων ἐγκληματιῶν Joste de Meir, Ἑβραίου, καὶ Ἰωάννου Γαβαλᾶ, καὶ μεταγωγὴν αὐτῶν εἰς Βενετίαν.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. – *Duca di Candia 8: Missive e responsive,* quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Memoria dimissa spectabili domino Francisco Bono, honorabili capitaneo Crete, per sp. dominos Jacobum Pizamanum et Dominicum Triuisanum, sindicos et cetera pro Joste de Meir, hebreo, et Johanne Gauala, fugitiuis.

Copia. Jesus.

Spectabilis tanquam pater honorande,

Sicuti scitis, aufugerunt Joste de Meir, hebreus, et Johannis Gauala, alter e carceribus huius ciuitatis, hoc est Joste suprascriptus, et alter ex ipsa ciuitate, id est idem Johannis Gaualla, quos ambos, ob scellera nephariasque operationes suas, jam dudum intromisseramus. Quam ob rem, vigore officij nostri, vobis expresse committimus et in me[mori]am relinquimus, vt omni vestro studio inuestigari fatiatis,

tam in hac ciuitate, quam etiam in districtu, et de tempore in tempus summam diligentiam adhiberi, si inuenirj possent. Qui, si inuenti fuerint, eos capi et ad nostram nostrique officij requisicionem in vestris carceribus detineri fatiatis, ipsos deinde sub bona custodia Venetias mittentes, suis carceribus presentandos.

Candide ij decembris 1454.

Jacobus Pizamanus et } Sindici et cetera.
Dominicus Triuisanus }

Ego Michael Basilius, suprascriptorum dominorum sindicorum cancellarius, scripsi.

Ι΄

Πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐπικεκηρυγμένου Γεωργίου Θερειανοῦ

1454, Δεκεμβρίου 28

Ἐπιστολὴ τῶν δύο Συνδίκων Ἀνατολῆς πρὸς τὸν Στρατηγὸν καὶ τοὺς Συμβούλους Κρήτης, ἀγγέλλουσα τὴν εἰς Εὔβοιαν ἄφιξίν των, τῇ 22 τοῦ μηνός, καὶ πληροφοροῦσα ὅτι κατὰ τὴν ἐκ Μήλου διέλευσίν των εὗρον ἐν τῷ λιμένι πλοιάριον τοῦ ἐξορίστου ἐπαναστάτου Γεωργίου Θερειανοῦ, ἔμαθον δὲ παρὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου Δουκὸς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους [= Γουλιέλμου Κρίσπου] ὅτι οὗτος εὑρίσκεται ἐν Καρπάθῳ, ὅπου ναυπηγεῖ ἕτερον πλοῖον. Ἂς γίνῃ λοιπὸν διάβημα πρὸς τοὺς κυρίους τῆς νήσου ταύτης Κορνάρους πρὸς σύλληψιν τοῦ ἐπικινδύνου τούτου προδότου. Ὑπενθυμίζεται ἐπίσης εἰς τοὺς Συμβούλους ἡ μεταγραφὴ τῶν βιβλίων, καθὰ οὗτοι ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν γραμματέα τῶν Συνδίκων.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8: Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν. Αὐτόθι εὕρηται, ἐν τῷ ἑπομένῳ φύλλῳ, δευτέρα μεταγενεστέρα ἐπιστολή, σχεδὸν πανομοιότυπος πρὸς τὴν παροῦσαν, ἔχουσα διαφόρους μόνον τὰς ἡμερομηνίας ἀποστολῆς καὶ λήψεως (8 καὶ 23 Ἰανουαρίου 1454 = 1455) καὶ μὲ τὴν ἔνδειξιν ἐν τέλει: *replicata.*

Spectabiles et generosi tanquam patres carissimi,

Ut spectabilitates vestre de nauigatione et progressibus nostris cer[tiores] redda[ntur, ei]sdem significamus nos ad hanc ciuitatem 22 huius circa octauam horam diei applicuisse ab hisque spectabilibus dominis baiulo et capitaneo nostre illustrissime d. nostre honorifice susceptos fuisse. In ipsa itaque nauigatione nostra, propter ventos contrarios contigit nobis in portum Milij dieurtere, ubi nobis nunciatum fuit Georgium Theriano, exulem et rebellem Illustrissime d. nostre,

in ipsa insula esse, in portu cuius insule inuenimus quandam fustam || suam ||, quam ei accepi fecit sp. d. Bernardus Capello, supracomitus, eumque Georgium diligenter perquiri fecimus, quoniam a duce Egeopelagi, qui ibi erat, intelleximus ipsum in insula Scarpanti construi facere fustam vnam bancorum 22 et non fuit modus ipsum habere. Et ideo ad spectabilitates vestras scribimus, ut modum adhibeant cum illis nobilibus de domo Cornaria, quorum insula ipsa est, ne idem Georgius permittatur ipsam fustam proficere et omnimo modus adhibeatur, quod in vires Illustrissime d. nostre perueniat. Hoc itaque quantum importet vestre spectabilitates optime intelligunt, ideoque putamus ipsas ad hec opportunas prouisiones facturas, quoniam certe casus iste iudicio nostro omnem prouisionem requirit, ut proditor et rebelis iste habeatur, qui dies noctesque non cessat multa mala per loca et subdictos Illustrissime d. nostre facere. Propterea commemoramus vobis spectabilibus dominis consiliariis, quod velitis, juxta requisitionem nostram vobis factam, transcribi facere libros omnes, quos uobis in scriptis dimisimus. Putamus spectabilitates vestras, sicuti cancellario nostro sepius dixistis, nobis officioque nostro satisfacere debere circa hoc, maxime ad bonum et vtile Illustrissime d. nostre remediare videatur.

Ex Nigroponte, 28 decembris 1454.

Jacobus Pizamanus et } Sindici et prouisores et cetera.
Dominicus Triuisano }

Recepta die VIJJ januarii 1454.

In mansione uero dictarum literarum sic continebatur:

Spectabilibus et generosis dominis Francisco Bono, honorabili capitaneo, et consiliariis Crete, tanquam patribus carissimis.

Copia. Jesus.

ΙΑ΄

Ἀποστολὴ χρημάτων εἰς Ρέθυμνον πρὸς πληρωμὴν τῶν καταδοτῶν καὶ δι᾽ ἔργα ὀχυρώσεως

1455, Ἀπριλίου 23

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸν τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα τὴν ἄμεσον ἀποστολὴν 200 χρυσῶν δουκάτων εἰς τὸν Ρέκτωρα Ρεθύμνου πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου Μυλοποτάμου καὶ πληρωμὴν τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐπικηρύξεως εἰς τοὺς παραδίδοντας ἐπαναστάτας.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8: Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Francisus Foscari, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Benedicto Viturj, de suo mandato duche, et Francisco Bono, capitaneo, ac consiliarijs necnon camerarijs Crete, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Propter malam temporis conditionen, camera nostra Rethimi exterminata et ad necessitatem pecuniarum deducta est. Et quia necesse penitus est, vt pecunias habeat et pro reparatione castri Milopotamj et vt taleas persoluere valeat presentantibus rebelles, ad quos habendos permaxime vigilandum est, volumus et vobis expresse mandamus, vt, omni exceptione amota, mittere penitus debeatis regimini nostro Rethimi de presenti ducatos IJc auri vel valorem, vt exequi valent mandata nostra.

Date in nostro ducali palatio, die XXIIJ aprilis, indictione IIJ, 1455.

Recepte Candide die XVIIIJ. Maij 1455.

---

10 amota διώρθωσα : amonta ὁ κῶδιξ

IB'

'Αποστολὴ φρουρῶν τῶν Ρεκτώρων Ρεθύμνου καὶ Χανίων

1455, 'Ιουνίου 29

'Απόφασις τῆς Γερουσίας περὶ ἀποστολῆς, μετὰ τῶν νέων Ρεκτώρων Χανίων καὶ Ρεθύμνου, 25 πεζῶν, πρὸς φρουρὰν ἑκατέρου, ἕνεκα τῶν ἐν Κρήτῃ συμβεβηκότων καὶ τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ καὶ Χανίοις σοβοῦντος εἰσέτι κινδύνου.

'Εκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Senato Mar*, reg. 5 (1453 - 1456), φ. 88v.

Μνεία του ὑπὸ H. Noiret, Documents inédits, σ. 444.

MCCCCLV die XXVIIIJ maii

Ser Franciscus Contareno, Sapiens Terre Firme.

Quoniam per condiciones temporum et res occursas in insula nostra Crete habenda est singularis aduertentia civitatibus et locis illius insule nostre et presertim Rethimi et Canee, que duo civitates non stant sine suspicione et aliquo periculo, presertim quod custodia male fulcite sunt et rectores nostri, male associati, male facere possunt expedientes provisiones. Et propterea vadit pars quod rectores ituri ad civitates predictas Canee et Rethimi ducant secum unam bandriam

XXV peditum pro quoque, qui habeant stipendium quod habent illi, qui in Candidam mittuntur. Et eis solvatur per illas cameras de earum introitibus de tempore in tempus, ut vivere valeant et ut cum effectu pedites ipsi inveniantur et mitti possint ad loca predicta, debeant rectores predicti accipere denarios necessarios ad cambium pro locis predictis, quos postea solvant de denariis illarum camerarum nostrarum.

De parte — 107
De non — 8
Non sinceri — 2

IΓ'

'Επαναφορὰ τῶν παλαιῶν περὶ ἐξορίστων διατάξεων

1455, 'Ιουνίου 11

'Απόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἐπαναφορᾶς εἰς ἰσχύν, τῇ αἰτήσει τῆς πρεσβείας τῶν Κρητῶν εὐγενῶν καὶ φεουδαρχῶν, τῆς παλαιᾶς περὶ ἐξορίστων ἀποφάσεως τοῦ 1329. Αἱ περὶ τούτων εὐεργετικαὶ διατάξεις τῆς ἀποφάσεως τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου (βλ. ἔγγρ. Η', στ. 106 - 130) θὰ ἰσχύουν εἰσέτι μόνον μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης.

'Εκδεδομένον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 15 (1454 - 1459), φ. 56v ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 691, σημ. 1.

'Η κοινοποιοῦσα τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν Κρήτης, ἀπὸ 12 'Ιουνίου 1455, φέρεται ἀνέκδοτος ἐν A.S.V. — *Duca di Candia 8: Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν ἔχει σελιδαρίθμησιν. Αὕτη φέρει ἐν τέλει τὴν ἔνδειξιν: *Recepte die VJ julij 1455* καὶ τὴν σημείωσιν: *Die VIJ julij 1455, de mandato dominj fuit publicata pars suprascripta de verboque ad verbum, prout continetur, per Johannem Marchixe, gastaldionem, in lobio Sancti Marci.*

Die XI junij ⟨1455⟩ cum addictione

Ser Andreas Vendramino
Ser Marcus Maripetro
Ser Andreas Dandulo
Capita

Cum propter partem captam in hoc consilio de mense nouembri preterito super facto banitorum insule Crete venerint Venetias tres ambassiatores, videlicet nobiles viri Antonius de Medio, Marcus Viaro et Petrus Manolesso, qui pro parte omnium nobilium et pheudatorum totius illius insule exposuerunt dominio nostro et successiue capitibus huius consilij quantum fuerit pars ipsa displicibilis et molesta cunctis nobilibus et pheudatis et omnibus alijs bene uiuere querentibus, pro-

pter plurima inconuenientia, scandala, homicidia et alia mala, que sequentur et iam inceptum est sequi, cum manifesto periculo personarum, destructione facultatum suarum durante parte predicta, rationibus et causis per ipsos ambassiatores particulariter allegatis, petentes proinde cum omni instantia et efficatia possibili et humiliter supplicantes quod pars ipsa reuocetur, sicut per eorum expositionem lectam huic consilio difuse continetur.

Vadit pars, consideratis predictis omnibus et intellectis etiam his, que scribit regimen Crete super hoc et pro contentamento et comuni bono omnium fidelium nostrorum illius insule, quod ordinetur, auctoritate huius consilij et captum sit quod omnes illi, qui decetero banientur, videlicet a die publicationis presentis partis, in antea remaneant in banno, sicut disponit et ordinat pars capta in consilio Rogatorum de MCCCXXVIIIJ. Verum illi, qui erant banniti tempore partis capte in hoc consilio de mense nouembri nuper preterito et qui reperientur banniti usque ad publicationem huius presentis partis, gaudeant beneficio ipsius partis capte de dicto mense nouembri, exceptis rebellibus et assassinis et cetera, sicut in illa continetur. Et in reliquo pars predicta de mense nouembri nullam habeat uigorem, sed habeatur pro reuocata.

De parte — 20
De non — 2
Non sinceri — 0

ΙΔ'

Ἀμοιβαὶ εἰς τρεῖς Ρεθυμνίους δράσαντας κατὰ τῶν συνωμοτῶν

1455, Ἰουνίου 11

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀπονομῆς ἀμοιβῶν καὶ ἀξιωμάτων εἰς τοὺς εὐγενεῖς Βενετοὺς Ρεθύμνου Ἀνδρέαν Barozzi, Λεονάρδον Cornario καὶ Πέτρον Avonal διὰ τὴν ὑπὲρ τῆς Βενετίας δρᾶσίν των κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ καὶ περὶ ἀμνηστεύσεως τοῦ Ἰωάννου Καβαλλαρίκη ἢ Κούκλη. Τοῦ λοιποῦ οὐδεμία νέα αἴτησις ἀμοιβῆς θὰ γίνεται δεκτή.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 15 (1454-1459), φ. 57r.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ἡμερομηνίαν 21 Ἰουνίου 1455) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 69-71.

Die XI junij ⟨1455⟩ cum additione

Ser Andreas Vendramino
Ser Marinus Maripetro
Ser Andreas Dandulo
Capita

Cum comparuerint coram capitibus istius consilij nobiles viri ser Andreas Baroci, habitator Rethimi, ser Leonardus Cornario et ser Petrus Auonal, similiter habitatores Rethimi, exponentes ea, que fecerunt in illa conspiratione Sifij Vlascho, pro conseruatione honoris et status nostri dominij, et petentes propter eorum bona opera prouideri sibi, sicut in supplicatione cuiuslibet eorum lecta huic consilio particulariter continetur. Quibus omnibus intellectis, uisis etiam litteris rectorum deinde scriptis in eorum recommendationem, dignum uideatur et conueniens prouidere de aliquo premio pro aliquali recompensatione bonarum operationum suarum et etiam pro exemplo aliorum,

Vadit pars quod predictus ser Andreas Baroci, auctoritate huius consilij, sit capitaneus Burgi Rethimi per annos quinque post complementum termini illius, qui est ad presens ibidem capitaneus, et cum salario et conditionibus consuetis. Item quod ipse et fratres sui habeant licentiam armorum cum quatuor apud se, pro securitate suarum personarum.

Et quod Janes Caualarici, cognominatus Cucli, libere absoluatur ab omni banno.

De parte — 13

Ser Leonardus Contareno, consiliarius

Vult partem capitum per totum et, ultra hoc, detur sibi libere possessio de la Miriocefala, quam habet ad presens ad affictum Georgius Capsodasi, completa affictatione ipsius Georgij, sed interim idem ser Andreas exigat ab eo affictum, quem soluit annuatim.

De parte — 9
De non — 0
Non sinceri — 0

Capita

Predictus uero ser Leonardus Cornario sit Castellanus castri Bicorne per annos quinque, completo tempore illius, qui nunc est ibi, cum salario et conditionibus consuetis. Item quod habeat licentiam armorum cum duobus apud se, pro securitate persone sue.

De parte — 19
De non — 3
Non sinceri — 0

Capita

Supradicto autem ser Petro de Auonal concedeatur judicatus de Lamiri ad partem dele Siurites in districtu nostro Rethimi per annos quinque, cum salario et conditionibus consuetis. Item quod ipse et ser Georgius, frater eius, habeant licentiam armorum cum duobus apud se, pro securitate personarum suarum.

De parte — 18
De non — 3
Non sinceri — 1

Die XI junij cum additione

Capita

Quod decetero si quis petierit aliquid pro causa rebellionis Sifij, Cretensis rebellis nostri contra ciuitatem nostram Rethimi, non debeat amplius audiri, sed petitionibus omnium silentium imponatur, sub pena ducatorum centum pro quolibet ponente uel consentiente partem seu gratiam in contrarium. Et si occurreret quod aliqua declaratio fieri deberet regimini Crete, ea fiat per istud consilium sine additione.

De parte — 19
De non — 3
Non sinceri — 0

Die dicto, sine additione

Capita

Quod additio accepta pro causa conspirationis facte per Sifium, rebellem nostrum contra ciuitatem nostram Rethimi, intelligatur esse expirata.

De parte — 14
De non — 0
Non sinceri — 0

---

22 la Miriocefala διώρθωσα : Lamirio Gefala ὁ κῶδιξ.

ΙΕ'

Ἀμοιβαὶ εἰς τὸν καταδότην τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ Ἰωάννην Λίμαν

1455, Ἰουνίου 19

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας εἰς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, γνωστοποιοῦσα τὴν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ χορηγήσεως εἰς τὸν ἱερέα Ἰωάννην Λίμαν, ὡς ἀποκαλύψαντα τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ,

1000 ὑπερπύρων ἐτησίως διὰ βίου, ὡς καὶ εἰς τοὺς νομίμους ἄρρενας κληρονόμους του. Οἱ υἱοὶ καὶ ὁ ἀδελφός του Νικόλαος θὰ μετέχουν τῶν ἀξιωμάτων καὶ προνομίων τῶν Κρητῶν πολιτῶν. Ὁ Λίμας θὰ ὁπλοφορῇ καὶ θὰ ἔχῃ τέσσαρας σωματοφύλακας. Εὐθὺς ὡς κενωθῇ ἡ θέσις τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος, θὰ λάβῃ αὐτήν. Ἀντὶ τῶν 1000 ὑπερπύρων ἂς καρποῦται τὰς προσόδους τῶν δημοσίων κτημάτων εἰς τὰ χωρία Πατσῶ καὶ Λαγκά, ἂν δὲν ὑπερβαίνουν αὗται ἐτησίως τὰ 1000 - 1100 ὑπέρπυρα (πρβλ. ἔγγρ. Η', στ. 170 - 193).

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8 : Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

[Franciscus Foscari, dei grat]ia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Benedicto [Victuri, de suo mandato du]che, et consiliarijs, ac Francisco Bono, capitaneo Crete et ...[successoribus, fidelibus] dilectis salutem et dillectionis affectum.

Cognoscentes fidei inte[gritatem et devo]tionem, quam effectu operis demonstrauit fidelissimus noster [subdictus papas Johannes] Lima in detegendo conspiracionem illam, quam nuper nequissimus Sifius [Vlasto contr]a statum nostrum in insula nostra Crete pertractabat, vollentesque ipsum papatem [Johanmen] digno premio remunerare, vt omnes intelligant quod gratissimj et memo[res illi]us sumus fidei, que nobis per nostros subditos demonstratur, etiam pro aliorum [exe]mplo, cum nostro consilio X et additionis, deliberauimus quod dari debeant ipsi pa[pati] Jo[hanni] a camera nostra Crete iperpira mille in anno pro se, filijs et heredibus suis legitimis masculis descendentibus in perpetuum et quod sui filij et suus consanguineus Nicolaus Lima possit participare de officijs et beneficijs insule Crete, que videlicet dantur ciuibus Crete, si fuerint de legitimo matrimonio nati, et pro securitate persone sue habeat licentiam portandi arma cum quatuor apud se, qui videlicet stent secum in domo. Insuper, ut signo publico honoretur, deliberauimus quod, uachante prothopapa Candide, idem papas Johannes Lima sit protopapa. Preterea, quia predictus papas Johannes petijt affictaciones duorum locorum districtus Rethimj, videlicet Pazzo et Langa, que dicuntur esse redditus iperperorum circa mille, deliberauimus quod, si regimen vestrum Rethimi, cuj scripsimus super hoc, cognouit huiusmodi duo loca esse redditus iperperorum mille uel mille centum uel circa, debeat illa sibi dare loco prouisionis iperperorum mille suprascriptorum, si videlicet erunt in nostro comune, uel dare illa quando, complecta affictacione, redierint in comune. Et si ille, qui habet affictum, fuerit in concordio cum illo

papate, debeat predictum regimen ipsa loca dare et consignare, dando de hoc vobis noticiam, ne sibi vltra detur prouisio suprascripta iperperorum mille. Mandamus itaque vobis, cum eodem consilio, quatenus, sicut superius deliberatum est, in quantum ad uos attinet, obseruetis et obseruari inuiolabiliter faciatis, facientes has nostras literas in actis vestri regiminis ad futurorum memoriam registrari et registrata presentanti restitui.

Date in nostro duchali palacio die XVIIIJ mensis junij, indictione IIJ. M° CCCCLV.

Recepta die XXVJ julij 1455.

---

15 πρὸ τοῦ sui filij εἶχε γραφῇ suus filius, ὅπερ ἀκολούθως διεγράφη.

ΙϚ'

Ἀμνήστευσις τοῦ Ἰω. Καβαλλαρίκη ἢ Κούκλη, ὡς βοηθήσαντος εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ

1455, Ἰουνίου 20

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, γνωστοποιοῦσα ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἄρσεως τῆς εἰς ἐξορίαν καταδίκης τοῦ Ἰωάννου Καβαλλαρίκη ἢ Κούκλη, πρὸς ἀμοιβήν του ὡς βοηθήσαντος εἰς τὴν σύλληψιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (πρβλ. ἔγγρ. ΙΔ', στ. 18-19).

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8: Missive e responsive,* quat. 2 (1417-1450 ⟨καὶ 1454-1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Franciscus Foscari, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Vniuersis et singulis nobilibus et sapientibus viris duche et consiliariis ac capitaneo Crete, ceterisque rectoribus, consiliariis et officialibus nostris illius insule, ad quos presentes aduenerint, fidelibus dilectis salutem ed dilectionis affectum.

Habentes informationem veridicam quod Johannes Caualarici, cognominatus Cucli, se promptum et diligenter exhibuit, vt nequissimus proditor Siphius Vlasto caperetur et in manibus regiminis nostri Rethimi consignaretur, vt sentiat de bono opere suo benignitatem et gratiam nostram, cum nostro consilio decem et additionis deliberauimus quod idem Johannes Caualarici libere absoluatur ab omni bano, quod habet, mandantes vobis et vestri cuilibet, cum eodem consilio,

quatenus huiusmodi deliberationem et absolutionem, in quantum ad uos attinet, obseruetis et obseruari inuiolabiliter faciatis.

Date in nostro ducali palatio die XX mensis junij, indictione, IIJ. MCCCCLV.

ΙΖ'

Πρότασις μεταβιβάσεως ἀξιώματος θανόντος ἀντεπαναστάτου εἰς ἀδελφόν του

1455, Ἰουνίου 27

Πρότασις ἐν τῷ Συμβουλίῳ τῶν Δέκα (ἀπορριφθεῖσα) περὶ μεταβιβάσεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ δικαστοῦ Ἀμαρίου (Lamiri), ὅπερ εἶχε λάβει ὁ προσφάτως θανὼν Πέτρος de Avonal, διὰ τὰς κατὰ τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ προσενεχθείσας ὑπηρεσίας του (βλ. ἔγγρ. ΙΔ', στ. 35-42), εἰς τὸν ἀδελφόν του Γεώργιον, ὅστις θὰ παρέχῃ τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων εἰς τοὺς ἀνηλίκους υἱοὺς τοῦ Πέτρου.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti,* reg. 15 (1454-1459), φ. 58v.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (μετὰ παραλείψεως τοῦ ἐν τέλει ἀρνητικοῦ ἀποτελέσματος τῆς ψηφοφορίας) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 71.

Die 27 junij ⟨1455⟩

Capita

Cum pridem per istud consilium concessum fuerit ser Petro de Auonal Judicatum de Lamiri, pro aliquali recompensatione eorum, que fecit et exercuit se in conspiratione Sifij Vlasco contra ciuitatem nostram Rethimi, et sicut nouiter habetur, idem ser Petrus mortuus est, relictis filijs paruulis, Et dignum ac pium sit, quod de beneficio nostro predicto, quo idem ser Petrus gaudere non potuit, filij gaudeant et sentiant benignitatem et gratiam nostram,

Vadit pars, quia filij predicti condam ser Petri, propter paruam etatem, illud officium exercere non possent, quod ser Georgius, frater ipsius condam ser Petri, habere et exercere possit Judicatum predictum, cum modis et conditionibus prefato ser Petro concessis, dando medietatem vtilitatis dicti officij filijs ser Petri predicti.

De parte — 6 — 6
De non — 4 — 5
Non sinceri — 4 — 3

ΙΗ'

Ἀνακρίσεις κατὰ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνου Πέτρου Τζαγκαροπούλου ὡς ὑπόπτου συνωμοσίας

1461 (βενετ. ἔτ. 1460), Φεβρουαρίου 11 - 13

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ διώξεως τοῦ ἐκλεγέντος πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνου Πέτρου Τζαγκαροπούλου, καταγγελθέντος ὡς ὑπόπτου ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος Παύλου de Priolis. Εἰς τὸν προσεχῶς μεταβαίνοντα εἰς Ρέθυμνον Ρέκτωρα Ἀνδρέαν de Molino καὶ τοὺς δύο Συμβούλους του ἀνατίθεται ἡ διενέργεια τῶν ἀνακρίσεων. Ἐὰν εὕρουν εὐσταθούσας τὰς καταγγελίας, δέον ν' ἀπολύσουν αὐτὸν καὶ ἀποστείλουν εἰς Βενετίαν μετὰ τῆς σχηματισθησομένης δικογραφίας. (Πρότασις περὶ ἀμέσου ἀπολύσεως καὶ τιμωρίας του ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνης, ὡς καὶ μὴ ἀντικαταστάσεώς του πάντως διὰ τοῦ ἱερέως Μακαρίου Κλάδου, δὲν ἐγένετο δεκτή).

Ἐκδίδεται ἀκεραίως τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460 - 1466), φ. 22r.

Ἡ ἀρχή του (στ. 1 - 10), μετὰ βραχείας περιλήψεως τῆς συνεχείας, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 045 - 046 (ἀριθ. 5).

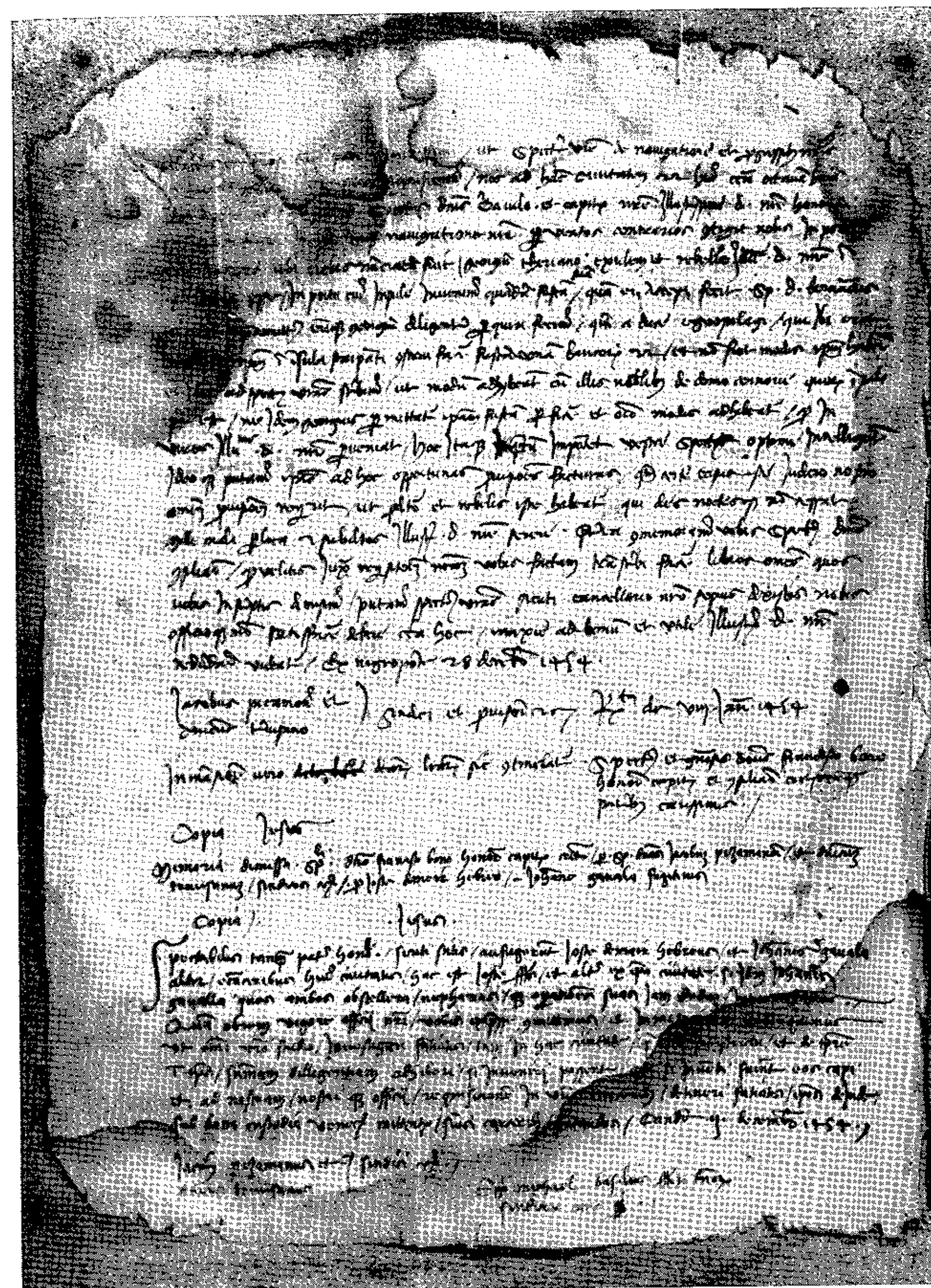
MCCCCLX die XI februarij

Ser Aloisius Diedo
Ser Aloisius Bembo
Capita

Cum denuntiatum fuerit Capitibus, quod in loco nostro Rethimi habitet quidam Petrus Zancharopulus, electus prothopapa, qui non est catholicus Xristianus nec fidelis nostro dominio, sicut per denuntiam et depositionem virorum nobilium ser Pauli de Priolis, rectoris, et ser Jeronimj Diedo, consiliarij Rethimi, lectam isti consilio, constat, et considerato presenti tempore et his, que sonant de rebus Theucri, et quod rebellio proxima Rethimi processit a papatibus inimicis nostris, sit optimum consilium ad hoc prouidere,

Vadit pars quod scribatur et mandetur regimini Rethimi et successoribus quod, uisis presentibus, licentiare debeat dictum Petrum de Rethimo et insula Crete, sub illa pena, que dicto regimini uidebitur, et cassare eum ab officio prothopapatis Rethimi, non conferendo dictum officium presbytero Machario Claudo, qui hic est, ullo modo. Sed eligere unum alium in officio predicto, qui sit fidelis nostri dominij et catholicus Xristianus, tenendo secretum apud se quod officium non conferatur presbytero Machario predicto.

De parte — 7 — 6

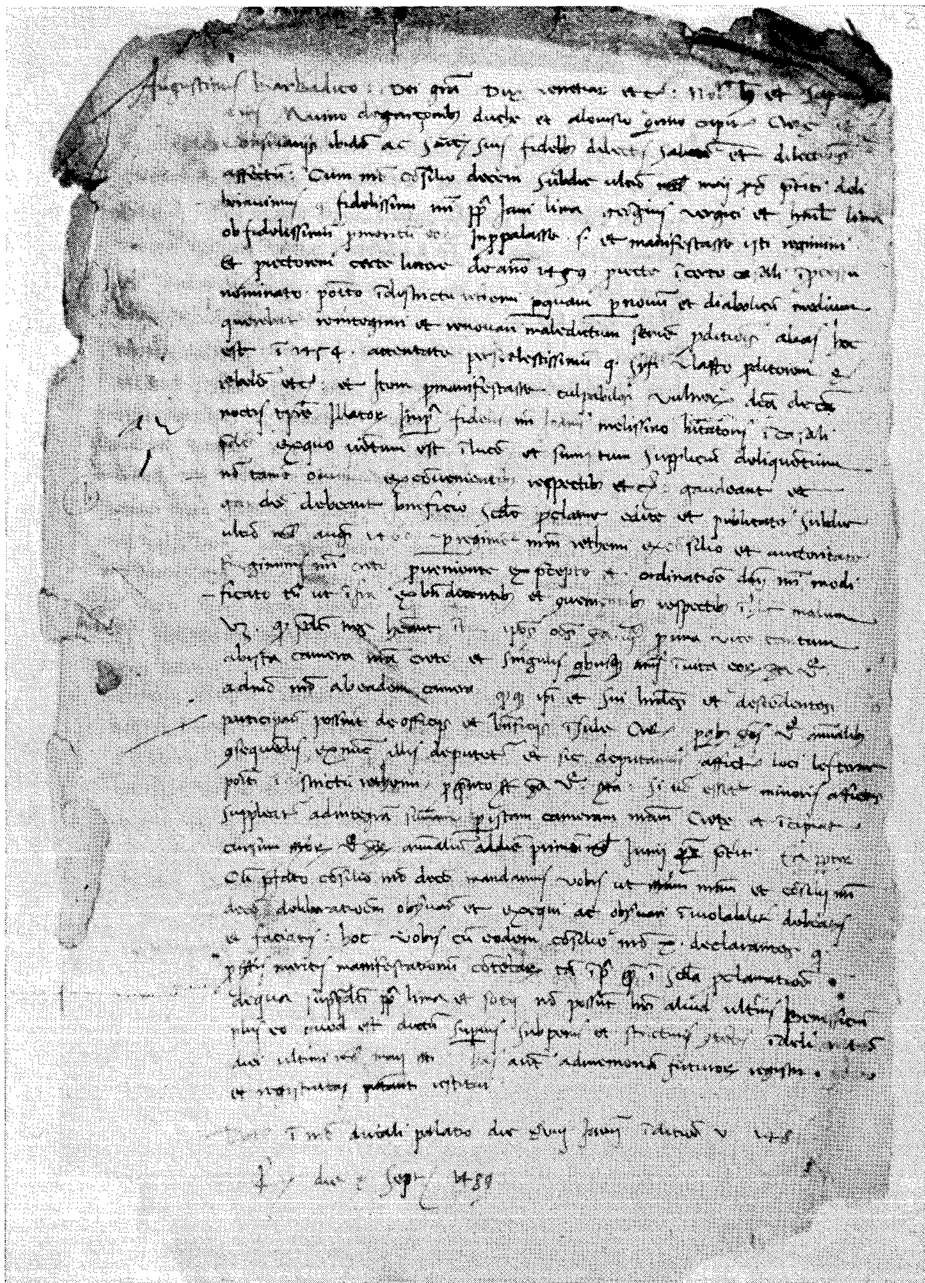
1. — Τὰ ὑπ' ἀριθ. Γ' καὶ Θ' ἔγγραφα.
Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 8 : Missive e responsive, quat. 2 (1417 - 1450 καὶ 1454 - 1465).

2. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. Ε' ἔγγραφον καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ὑπ' ἀριθ. ϛ'.

Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 2 : Ducali e lettere ricevute, quat. 26 (1453 - 1454).

3. — Τὸ τέλος τοῦ ὑπ' ἀριθ. ϛ' ἐγγράφου.

(Αὐτόθι).

4. — Τὸ ὑπ' ἀριθ. Ν' ἔγγραφον.
Archivio di Stato di Venezia — Duca di Candia 2 : Ducali e lettere ricevute, quat. 36 (1489 - 1490).

Ser Laurentius Mauro, caput

Vult quod inquisitio predicta de ipso Petro committatur uiris nobilibus ser Andree de Molino, profecturo rectori, et ser Laurentio Griti, consiliario Rethimi, et alio consiliario et si inuenerint sicut denuntiatum est, eum licentiare debeant de Rethimo et insula Crete, mittantque processum formatum per eos ad capita.

De parte	— 5 — 5
De non	— 0 —
Non sinceri	— 5 — 6

Die XIIJ februarij

Capita

Quod inquisitio eorum, que opponuntur Petro Zancharopulo, prothopapati Rethimi, commitatur viris nobilibus ser Andree de Molino, profecturo rectori, et ser Laurentio Victuri, consiliario Rethimi ac alio consiliario. Et si inuenerint sicut denuntiatum est, formato processu, ipsum Petrum licentiare sibique mandare quod ueniat ad nostrum dominium et capita huius consilij mittantque processum suis literis inclusum.

De parte	— 10
De non	— 0
Non sinceri	— 6

ΙΘ'

Ἀνακρίσεις περὶ συνωμοτικῆς δράσεως τῶν εἰς Κρήτην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφυγόντων καὶ ἀπέλασις τῶν ὑπόπτων

1461, Ἀπριλίου 27

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, δι' ἧς διατάσσεται ἡ Αὐθεντία τῆς Κρήτης, ἵνα, πρὸς πρόληψιν τῆς ἀναβιώσεως τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ρεθύμνου, ἐνεργήσῃ διακριτικὴν ἔρευναν περὶ τῶν ἀνὰ τὴν Κρήτην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μορέως προσφύγων, εὐγενῶν, ἀστῶν, ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ ἀπελαθοῦν ἐντὸς τακτῆς προθεσμίας ὅσοι ἐκ τούτων κριθοῦν ἐπικίνδυνοι.

Ἐκδεδομένον μερικῶς (ἐξαιρέσει τοῦ τέλους) ὑπὸ ἐσφαλμένην ἡμερομηνίαν 27 Αὐγούστου, ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460 - 1466), φ. 25v ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 046 (ἀριθ. 6).

Κ'

Ἀνακρίσεις κατὰ Ἰωάννου Ἀργυροπούλου ὡς ὑπόπτου συνωμοσίας

1461, Ἰουνίου 19

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ συλλήψεως καὶ ἀνακρίσεως τοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, κατοικοῦντος ἐν χωρίῳ Γερακάρι, περὶ οὗ ὑπάρχουν πληροφορίαι ὅτι συνωμοτεῖ. Ἂς ἐρωτηθοῦν οἱ Μανόλης Λίμας καὶ Κώστας Καβαλλαρίκης, οἵτινες γνωρίζουν πολλά, καὶ ἂς ληφθοῦν τὰ προσήκοντα μέτρα κατὰ τῶν ἐνόχων μετὰ πάσης μυστικότητος. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τοὺς πολυαρίθμους εἰς Κρήτην ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μορέως ἐρχομένους, ἰδίᾳ ἱερεῖς καὶ μοναχούς.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460-1466), φ. 30r. Περίληψίς του (μετὰ τῶν δύο πρώτων στίχων) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 047 (ἀριθ. 7). Μνεία του ὑπὸ F. Thiriet, La Romanie vénitienne, σ. 433 (καὶ σημ. 2).

Capita

Die XVIIIJ junij ⟨1461⟩

Quod scribatur regimini Crete in hac forma.

Ad notitiam nostram deuenit qualiter Joannes Argyropolus, Constantinopolitanus, habitator uille de Jerachari, tractat contra statum nostrum, sicut per scripturam, quam uobis mittimus presentibus inclusam, poteritis intueri. Et propterea existimantes hanc materiam sicut merito debet existimari, Volumus et cum nostro consilio decem fidelitati vestre mandamus quod cum solita prudentia uestra procurare debeatis habendi in vestris manibus dictum Joannem Argiropulum et ab illo habere ueritatem cum quibus se intelligit et qualiter hic tractatus se habet et facere in hoc casu contra eum et alios culpabiles id quod honori nostro ac bono et securitati nostri status uidebitis conuenire, tractando hanc rem quanto cautius et secretius fieri poterit, sicut de vestra sapientia plene confidimus. Et pro intelligendo peramplius istam materiam, debeatis etiam audire Manoli chir Lima et Costa Chaualarici, qui, sicut refert papa Georgius, sciunt hunc ordinem, sicut ipse papa, et dixerunt illi se scire alias res secretiores et importantiores. Et de omni eo, quod de tempore in tempus feceritis, sitis solliciti per frequentes literas dare noticiam nostro dominio.

Insuper, sicut per alias nostras literas uobis scripsimus de illis Constantinopolitanis et Amoreitis, qui in insula Crete uenerunt, debeatis habere magnam aduertentiam, nequid periculi possit occurrere. Ita nunc cum dicto consilio decem replicamus quod in predictis Constantinopolitanis et Amoreitis ac papatibus et caloieris aliisque similibus debeatis diligenter aduertere et presertim quia, sicut informati sumus, sunt in numero ualde grandi et pro sapientia et prudentia vestra taliter prouideatis quod aliquod inconueniens uel periculum statui nostro euenire non possit.

De parte — 15
De non — 0
Non sinceri — 1

---

7 existimari διώρθωσα : exti- ὁ κῶδιξ

ΚΑ'

Μέτρα ἐπαγρυπνήσεως ἐξ ἀφορμῆς τῶν ἐν Ρεθύμνῳ ριφθεισῶν προκηρύξεων

1461, Ἰουνίου 22

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ἐπανερχομένου ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς συνωμοτικῆς κινήσεως ἐν Κρήτῃ (πρβλ. ἔγγρ. Κ'), ἐξ ἀφορμῆς ἑλληνικῶν προκηρύξεων εὑρεθεισῶν εἰς τὴν πύλην τοῦ Ρεθύμνου καὶ ἀποσκοπουσῶν εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Σήφη: ἡ Αὐθεντία τῆς Κρήτης ὀφείλει νὰ πράξῃ τὸ πᾶν πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ αὐστηρὰν τιμωρίαν τῶν συνωμοτῶν. Ἰδιαιτέρα προσοχὴ ἂς δοθῇ εἰς τοὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μορέως πρόσφυγας: οἱ πλέον ὕποπτοι ἂς ἀπελαθοῦν, οἱ μοναχοὶ καὶ ἱερεῖς ἂς κατοικήσουν εἰς Κέρκυραν καὶ τὰ πέριξ. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν κατὰ θάλασσαν δυνάμεων Victor Capello διατάσσεται ν' ἀποστείλῃ ἀμέσως εἰς Κρήτην πέντε γαλέρας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς Αὐθεντίας κατὰ τὴν λῆψιν τῶν ἐνδεικνυομένων μέτρων.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460-1466), φ. 30v.

Περίληψίς του ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 047 (ἀριθ. 7 ⟨bis⟩), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐντεῦθεν ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 51, σημ. 1 καὶ (ἐκ δευτέρου!) σ. 322-323 (ἀριθ. F).

MCCCCLXI die XXII. junij
regimini Crete.

Ser Jacobus Dandulo
Ser Nicolaus Marcello
Ser Carolus Marino
Capita

Proximis his diebus, ob ea, que ad nostram noticiam deducta fuerant de mala et praua dispositione comitatinorum et subditorum illius Insule nostre ad conspirandum contra honorem et statum nostrum, ac etiam propter illa, que habueramus de magno numero Constantinopolitanorum et aliorum prouincie Amoree, qui illuc se contulerant ad habitandum, scripsimus uobis, cum deliberatione consilij nostri X, quantum tunc usque opportere nouimus literasque ipsas ad uos mittimus his adiunctas. Nouissime uero, cum a regimine nostro Canee acceperimus certas litteras sibi missas per regimen Rethimi, vna cum quadam copia literarum directarum ipsi regimini, que reperte fuerunt super portam paruam illius ciuitatis et traducte fuerunt de greco in latinum. Eas copias, etsi teneamus uos jam antea accepisse, statuimus tamen pro grauitate et pondere huius rei, quam tantum magnifacimus quantum omni jure debemus ad uos mittere his implicatas; et quidem admirari compellimur quod cum, ut scimus, de rebus predictis noticiam habueritis, nihil nobis scripseritis seu prouisionem non feceritis. Quam ob rem scribendas has nostras ad uos duximus, mandantes, cum prefato consilio nostro X, ut cum, sicut uidebitis, renouate esse uideantur coniurationes et proditiones condam Sifi ac complicum sequaciumque suorum, qui non fuerunt ita sufficienter purgate, ut opus erat, ad hanc rem, statui nostro importantissimam, spiritus vestros et ingenia dirrigatis inquirendo materiam istam per illos omnes meliores et cautiores modos, qui prudentijs vestris uidebuntur, ut deueniatis in lucem conspirationis istius et illorum, qui tantam perfidiam contra statum nostrum machinari nituntur, contra quos uolumus, maximeque contra principales, ut rigidam justiciam faciatis. In hac autem re tanto studiosius tantoque feruentius per uos procedendum est, quanto maior consideratio habenda est in Constantinopolitanos et alios partium Amoree, qui ad insulam illam nostram se reduxerunt. Quoniam non est dubium quod ex hoc etiam maius periculum concitari posset. Verum, ut in omnem casum melius tutiusque hoc mandatum nostrum adimplere possitis, aduisamus uos quod iussimus viro nobili Victori Capello, capitaneo nostro maris, quod quamprimum mittere debeat ad illam insulam nostram ad vestri obedientiam galeas quinque de Venetijs, ut eas operari possitis in opportunitatibus, que uidebuntur uobis, deinde que remittere ad ipsum capitaneum nostrum. Literas uero, quas scribimus eidem capitaneo maris, uobis mittimus, presentibus alligatas, ut, cum opus erit, eas per unum grippum uelocissime mittere eidem capitaneo studeatis.

Commemoramus preterea uobis, ut operam detis et prouideatis illinc leuari facere de illis principalibus Constantinopolitanis et Grecis Amoree, quos magis suspectos habebitis, presertimque caloieros et papates ‖ cum hoc quod, si uoluerint, habitare possint in Corphoi et in alijs locis nostris a Corfoi citra et non aliter modo aliquo ‖ . Et demum cum sitis in facto et omnia optime intelligere possitis, relinquimus uobis hoc onus iudicio uestro importantissimum rebus uestris, ita quod, mediantibus prouisionibus vestris, status noster in illis partibus securus et quietus reddatur. De quanto autem in premissis fueritis executi, curiosi eritis frequentibus literis vestris nos certiores efficere.

Ser Victori Capello, capitaneo nostro maris

Propter nonnulla, que in insula nostra Crete sensimus machinari contra honorem et statum nostrum, circa quam materiam scripsimus regimini nostro Crete, quantum opportere nouimus, uolumus et mandamus uobis, cum consilio nostro decem, quod, receptis presentibus, casu quo non immineret periculum rebus status nostri illarum partium, respectu classis Turchorum, expedire et mittere subito debeatis galeas quinque de Venetijs ex illis, quas uobiscum habetis, constituendo unum vicecapitaneum earum de numero supracomitorum ipsarum galearum, illum videlicet, quem magis aptum et idoneum esse noueritis, cum ordine quod in Cretam cum ipsis galeis solicite debeat se conferre ad exequendum ea, que per illud regimen nostrum sibi comissa fuerunt. Commitatisque dicto vicecapitaneo quod, data executione per eum his que per regimen Crete sibi commissa erunt, cum galeis ipsis ad obedientiam vestram redire studeat.

De parte — — 14
De non — — 1
Non sinceri — — 2

45 - 46 cum hoc... modo aliquo προστεθειμένον ἐν τῇ ᾤᾳ διὰ παραπομπῆς. ‖ 61 quem διώρθωσα : qui ὁ κῶδιξ.

ΚΒ′

Ἀμοιβαὶ εἰς τὸν Ἰωάννην de Molino ὡς συλλαβόντα τὸν συνωμότην Γεώργιον Καλλέργην

1461, Ἰουλίου 23

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ὅπως, πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἐκ Χανίων Ἰωάννου de Molino, ὅστις κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ προσήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν Χανίων τὸν Γεώργιον Καλλέργην, ἐκ τῶν κυριωτέρων συνωμοτῶν, πρὸ τῆς προκηρύξεως ὅμως τῶν ἀμοιβῶν, δοθῇ εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα, ἀντὶ χρηματικῆς ἀμοιβῆς, ν' ἀπαλλάξῃ τῆς ἐξορίας τρία ἄτομα.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti,* reg. 16 (1460 - 1466), φ. 34r.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην χρονολογίαν 23 Ἰουλίου 1466) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 76.

MCCCCLXI die XXIIJ. julij

Ser Gulielmus Quirino
Ser Stephanus Erizo
Ser Paulus Mauroceno
Capita

Quod Joanni de Molino, pheudato et fidelissimo nostri dominij, habitatori ciuitatis nostre Canee insule Crete, qui, tempore rebellionis Siphij Vlasto contra ciuitatem Rethimj et statum nostrum, ante proclamationem premij presentantibus et proditoribus conspirationis predicte, presentauit regimini nostro Canee Georgium Calergi, vnum ex principalibus conspiratoribus rebellionis predicte, qui, propter eius demerita, iustificatus fuit quemadmodum ex processu et relatione virorum nobilium ser Joannis Triuisano, rectoris, et ser Francisci Mauro ac ser Marci Quirino, consiliariorum Canee, sicut lectum est isti consilio, plenissime constat, attenta fide, meritis, alijsque optimis condictionibus ipsius Joannis et quam utilis est nostro dominio in partibus illis nec non pro exemplo aliorum fidelium nostrorum, auctoritate huius consilij, concedatur tres uoces eximendi tres de banno tantum similes uocibus et condictionibus uocum ser Zacharie Triuisano de Rethimo, per regimen nostrum Crete concessis, non habendo pecuniam aliquam a nostro dominio, sicut humiliter supplicauit.

De parte — 13
De non — 3
Non sinceri — 1

ΚΓ′

Παῦσις καὶ ἐκτοπισμὸς τοῦ πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνου Πέτρου Τζαγκαροπούλου καὶ δίωξις τοῦ ἱερομονάχου Νεοφύτου διὰ τὰς σχέσεις των μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως

1461, Νοεμβρίου 12

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἐκτοπισμοῦ τοῦ πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνου Πέτρου Τζαγκαροπούλου εἰς Belluno καὶ διορισμοῦ εἰς τὴν θέσιν του ἑνὸς καθολικοῦ, διότι ἡ διὰ τῆς ἀποφάσεως τοῦ Φεβρουαρίου 1460 (ἔγγρ. ΙΗ′) διαταχθεῖσα ἀνάκρισις ὄχι μόνον ἐπεβεβαίωσε τὰς ἐναντίον του καταγγελίας, ἀλλὰ καὶ ἀπεκάλυψεν ὅτι οὗτος ἐπέτυχε παρὰ τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως (ἔνθα καὶ μετέβη) ἄδειαν καθιερώσεως ναῶν κλπ. Ὁ ἐν Χάνδακι ἱερομόναχος Νεόφυτος, ὅστις ἐμεσολάβησε παρὰ τῷ Πατριάρχῃ πρὸς τοῦτο, δέον ν' ἀπελαθῇ ἐκ Κρήτης καὶ σταλῇ ἀμέσως εἰς Βενετίαν, ἵνα ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου· καὶ ταῦτα διότι ἡ πρόσφατος ἐπανάστασις τοῦ Ρεθύμνου προῆλθεν ἐκ τῶν ἱερέων καὶ κληρικῶν.

Ἐκδίδεται ἀκεραίως τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti,* reg. 16 (1460 - 1466), φ. 42v.

Ἡ τελευταία παράγραφος (στ. 27 - 38), μετὰ περιλήψεως τοῦ ὑπολοίπου, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 048 - 049 (ἀριθ. 9). Μνεία του παρὰ F. Thiriet, La Romanie vénitienne, σ. 433, σημ. 3.

Die XII nouembris ⟨1461⟩

Capita

Cum de mense februario 1460, propter conscientiam factam isti consilio de quodam Petro Zancharopulo, prothopapate Rethimi, non catholico nec fidele nostro, istud consilium deliberauit committere regimini Rethimi quod de predictis inquireret et, inueniendo sicut denuntiatum fuerat, formato processu, ipsum Petrum licentiaret de Retimo et insula Crete. Cumque, per examinationem per ipsum regimen factam, non solum denuntiata reperiuntur uera, sed in uilipendium Xristiane fidei miserit ad patriarcham constitutum per Teucrum in Constantinopoli ad impetrandum licentiam consecrandi ecclesias et cetera, sicut per processum lectum isti consilio plene constat. Et ipse Petrus huc se contulerit, consideratisque conditionibus presentis temporis, sit optimun consilium prouidere quod non recedat.

Vadit pars quod dictus Petrus Zancharopulo confinetur in ciuitate Belluni, ad beneplacitum huius consilij, et de obseruando confine det plezariam et quotidie se presentet coram potestate et, si franget confine, omnia eius bona confischentur in nostrum dominium et de hoc

detur noticia dicto regimini Rethimi ac mandetur quod ipsum Petrum cassare debeat ab officio prothopapatis et loco eius eligat alium prothopapatem, habendo aduertentiam eligendi unum qui sit catholicus et faciat commemorationem Sancte Romane Ecclesie ac Summi Pontificis, sitque fidelis noster et electionem, quam fecerint, scribant nostro dominio et sequestrari faciant omnia bona ipsius Petri, ut, si non obediuerit, bona sua ponantur in nostrum dominium. et redditus bonorum suorum mittant ad manus capitum, qui eidem Petro consignentur pro uiuere suo.

Preterea, sicut habetur quidam Neophytus, monachus et sacerdos Candide, apud Patriarcham Constantinopolitanum a Teucro constitutum fuit intercessor pro ipso Petro habendi licentiam consecrandi ecclesias et cetera, et pro statu nostro non fatiat, quod in illa civitate et tota insula habitent tales homines, qui, existentes amici Patriarche, reputari possint amici et beniuoli Teucri, attento maxime quod rebellio proxima Rethimi a papatibus et clericis grecis processerit, captum sit quod scribatur regimini Crete, quod ipsum Neophitum licentiet de Candida et tota insula, ac sub pena rebellionis cum primo passagio Venetias ueniat et se presentet Capitibus huius consilij.

De parte	14
De non	0
Non sinceri	3

ΚΔ΄

Ἀντικατάστασις τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑλλήνων μισθοφόρων διὰ ξένων

1461, Δεκεμβρίου 20

Ἀπόφασις τοῦ Μείζονος Συμβουλίου περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ μισθοφόρων, ἱππέων καὶ πεζῶν, οἵτινες, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ εἶναι ξένοι, εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον Ἕλληνες, καὶ δὴ ἀκατάλληλοι πρὸς φρούρησιν τῆς νήσου. Ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἀναγκαίων μεταρρυθμίσεων ἀνατίθεται εἰς τὴν Γερουσίαν.

Ἐκδεδομένον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Maggior Consiglio : liber Regina* ὑπὸ Σ. Θεοτόκη, Ἀποφάσεις Μείζονος Συμβουλίου Βενετίας, σ. 176, ἀριθ. 4 (πρβλ. καὶ σχόλιον ἐκδότου ἐν σ. 178).

28 - 1 - 1960

ΚΕ΄

Πορεία τῶν κατὰ τοῦ συλληφθέντος συνωμότου Ἰωάννου Γαβαλᾶ ἀνακρίσεων

1462, Μαρτίου 17

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ἰωάννου Γαβαλᾶ, συλληφθέντος καὶ ἀνακριθέντος διὰ τὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰω. Μελισσηνοῦ ῥιφθεῖσαν προκήρυξιν. Ἐκ τῶν ληφθεισῶν ἀναφορῶν τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνου ἀπὸ 13 καὶ 29 Δεκεμβρίου καὶ 5 Φεβρουαρίου καὶ τῶν ἀπὸ 31 Δεκεμβρίου καὶ 27 Ἰανουαρίου καταθέσεων τοῦ Γαβαλᾶ ἐγνώσθη ὅτι οὗτος, ἴσως πρὸς ἐλάφρυνσιν τῆς θέσεώς του, ἐνοχοποίησε πολλοὺς εὐγενεῖς καὶ πιστοὺς εἰς τὴν Βενετίαν, οἵτινες ὅμως ἐκρίθησαν ἀπολυτέοι, ἵνα μὴ κορυφωθῇ ἡ σύγχυσις. Τὸ Συμβούλιον ἐπικροτεῖ τὰ μέτρα ταῦτα καὶ ἐξουσιοδοτεῖ τὴν Αὐθεντίαν Κρήτης, ὅπως, ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνου, πράξῃ περαιτέρω περὶ τοῦ Γαβαλᾶ ὅ,τι ἀποφασίσῃ ὅτι ἐπιβάλλει ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ τιμὴ τῆς Βενετίας.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X : Misti*, reg. 16 (1460 - 1466), φ. 57v.

Περίληψίς του (μετὰ πλήρους παρανοήσεως) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 049 (ἀριθ. 10), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐντεῦθεν ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 63 καὶ (ἐκ δευτέρου!) σ. 321 (ἀριθ. Β).

MCCCCLXII die XVII martij

Duche, Capitaneo et Consiliarijs Crete } et Successoribus

Ser Benedictus Mauroceno
Ser Leo de Molino
Ser Zacharias Triuisano
Capita

Scripsit nostro dominio regimen nostrum Rethimi, per literas suas datas XIIJ decembris proxime lapsi, ac misit processum formatum per uos et ipsum regimen super scriptura greca proiecta in domum fidelis nostri Joannis Melisino, et retentione Joannis Gauala ac opinione vestri duche in non procedendo ad torturam causis per uos introductis, nec non et vestri capitanei, tenendo examinationem dicti Gauala ad uos non spectare et post modum quod, ad requisitionen ipsius regiminis, misistis Rethimum ipsum Gauala, a quo habita sunt multa, et consiliarium de cha Griti uenisse in Candidam cum depositione dicti Gauala, pro consultando uobiscum et deliberando et cet. Deinde alias literas ipsius regiminis habuimus, datas Rethimi XXVIIIJ. decembris

et V. februarij prope decursi, quibus nobis significauit ultimam depositionem prefati Gauala, factam ultimo decembris et confirmatam 27 januarij, in qua aliqui nobiles nominantur. Quodque, ad habendam ueritatem depositionis predicte, dicto regimini uidebatur quod ex eis aliquis retinerentur et disputata causa, quia prefati nominati sunt de nobilibus et fidelissimis nostris illius insule, ne confusio in insula sequeretur, conclusum fuit quod eorum retentio suspenderetur et de omnibus daretur nobis noticia ac deliberatio et mandatum nostrum expectaretur, quid fiendum sit in causa predicta et cetera. Quibus intellectis et bene consideratis, laudantes plurimum et commendantes suspensionem, quam fecitis in non retinendo aliquem nominatum, quoniam habemus et tenemus ipsos esse fidelissimos nostros, cum nostro consilio X, deliberauimus quod vos omnes, videlicet ducha, capitaneus et consiliarij Crete, non obstantibus scripturis uobis missis in hac causa impedire debeatis. At quia considerauimus uarias depositiones ipsius Gauala et modum per eum seruatum, judicantes ipsum esse astutissimum et sagacissimum et pro liberando se illos forte nominauerit, in quo est habenda consideratio et maxima aduertencia, confidentes de sapientia et prudentia vestra, quia estis in facto, cum eodem consilio deliberauimus quod cum eodem regimine Rethimi uos intelligere debeatis, cui etiam scribimus per alligatas presentibus, quod uobiscum se intelligat, ut quanto consultius et melius fieri poterit per uos uel maiorem partem omnium vestrorum contra dictum Gauala tantum fiat et exequatur, sicut pro debito justicie et honore nostro conuenire uidebitur. Et de omnibus, que executi fueritis, per vestras literas nostrum dominium aduisare debeatis.

Regimini Rethimi et successoribus

Recepimus et cum nostro Consilio X intelleximus literas vestras, datas 13. decembris proxime lapsi cum processu formato tam in Candida pro retentione Joannis Gauala et eius examinatione ac depositione, deinde alias literas uestras, datas 29. decembris et V. februarii sequentis, habuimus et confessionem ultimam ipsius Joannis, factam ultimo decembris et 27. januarij, et quid executi fuistis in conferendo omnia cum regimine nostro Crete et deliberationem factam dandi nobis noticiam et expectandi mandatum nostrum et cetera intelleximus. Et laudantes modum, quem tenuistis in dando nobis notitiam de predictis, et suspendendo retentionem predictorum nobilium fidelium nostrorum, cum dicto consilio deliberauimus scribere dicto regimini Crete, sicut per copiam his inclusam continere uidebitis. Mandamus itaque uobis quod, intelligendo vos cum dicto regimine Crete, facere et exequi debeatis, sicut in copia predicta continetur. Et de omnibus, que in hac materia executi fueritis, sicut hactenus fecistis, per vestras literas non desistatis informare dominium nostrum.

De parte — — 16
De non — — 1
Non sinceri — — 0

ΚϚʹ

Παῦσις συνελεύσεων τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Κολλεγίου τῶν κληρικῶν ὡς ὑπόπτων

1462, 'Ιουλίου 21

'Απόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ αὐστηρᾶς τηρήσεως τῆς διαταχθείσης τῇ 28 Αὐγούστου 1458 ἀπαγορεύσεως τῶν συνελεύσεων τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Κολλεγίου τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Μορέως προσφύγων ἱερέων καὶ μοναχῶν, οἵτινες εἶναι ἐπικίνδυνοι, δεδομένου ὅτι ὁ κίνδυνος, ὃν διέτρεξε προσφάτως ἡ πόλις τοῦ Ρεθύμνου καὶ ἡ ἐν Κρήτῃ βενετικὴ κυριαρχία προῆλθεν ἐξ αὐτῶν.

'Εκδίδεται τὸ πρῶτον (ἡ ἀρχή του μόνη, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν ἐν Ρεθύμνῳ ἐπανάστασιν) ἐκ τοῦ A.S.V. – *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460 - 1466), φ. 68r.

Περίληψίς του (μετὰ παρανοήσεων) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 049 (ἀριθ. 9 ⟨bis⟩), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐντεῦθεν ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 320 (ἀριθ. A). 'Ετέρα περίληψις παρὰ N. Iorga, Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades, quatrième série (1453 - 1476), Bucarest 1915, σ. 194 (ἀριθ. CXXXI).

MCCCCLXIJ, die XXI julij

Ser Mafeus Michiel
Ser Benedictus de Lege
Ser Leonardus Marcello
Capita

Cum in ciuitate et insula nostra Corphoi multum multiplicati sunt papates, caloieri et presbiteri greci et in maximo numero quam, subacta Constantinopoli et occupata Amoree prouincia, papates et presbiteri illarum vrbis et prouincie inde expulsi in illam ciuitatem nostram et insulam Corfoy ad habitandum se reduxerunt quotidie se insimul reducentes et in maximo numero facientes vnum collegium, quod uocabant omnipotens, de quo quidem collegio et adunatione nostrum dominium, habita noticia a regimine Corfoy, considerando periculum contra ciuitatem nostram Rethimi et statum nostrum in insula Crete, supe-

rioribus temporibus occursum propter proditionem a papatibus et calojeris processam, sub die XXVIII augusti 1458 mandauit regimini predicto Corfoy quod non permitteret dictum collegium amplius celebrarj. Sed, sicut nouiter habetur, per dictos papates et caloieros commituntur multa enormia criminalia, de quibus, quia sunt presbiteri, regimen Corfoy per conscientiam noluit neque se uult impedire.

. . . .

ΚΖ΄

Μέτρα πρὸς προστασίαν τοῦ ἀπειλουμένου καταδότου Γεωργίου Γαβαλᾶ

1462, Ἰουλίου 28

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, δι᾽ ἧς διατάσσεται ὁ Ρέκτωρ Χανίων νὰ λάβῃ τὰ προσήκοντα μέτρα πρὸς προστασίαν τοῦ Γεωργίου Γαβαλᾶ, ἵνα δύναται οὗτος ἀκινδύνως νὰ ἐξέρχεται τῆς πόλεως καὶ νὰ νέμεται τὰ κτήματά του. Ὁ Γαβαλᾶς, ὡς ἐξέθηκεν ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συνωμοσίας τοῦ Σήφη Βλαστοῦ περιῆλθε τὸ διαμέρισμα τῶν Χανίων, τῇ ἐντολῇ τοῦ Ρέκτωρος, καὶ συνέλεξε πληροφορίας περὶ πολλῶν συνωμοτῶν. Διὰ τοῦτο κατέστη θανασίμως μισητός, κατεμηνύθη ψευδῶς, ἀλλ᾽, ἀποκαλυφθείσης τῆς σκευωρίας, εἰσήχθησαν εἰς δίκην καὶ κατεδικάσθησαν οἱ κατηγορήσαντες αὐτόν. Οὕτω τὸ κατ᾽ αὐτοῦ μῖσος ἐκορυφώθη καὶ ἀπειλεῖται ἡ ζωὴ αὐτοῦ, τῶν τέκνων καὶ ὑπηρετῶν του, ὥστε δὲν τολμᾷ νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460-1466), φ. 69v.

Περίληψίς του (μετά τινων ἀνακριβειῶν) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 050 (ἀριθ. 11), ἀνεδημοσιεύθη δ᾽ ἐντεῦθεν ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 63 καὶ (ἡ αὐτὴ πάλιν!) σ. 321 (ἀριθ. C).

MCCCCLXII die XXVIII julij
Quod scribatur Regimini Canee et ... Successoribus

Ser Mapheus Michael
Ser Benedictus de Lege
Ser Leonardus Marcello
Capita

Comparuit coram nobis et capitibus consilij nostri X quidam Georgius Gauala, ciuis Canee, exponens quod, tempore conspirationis Syphij Vlasto contra statum nostrum, tunc regimen nostrum Canee iussit illum ire per districtum Canee ad suprauidendum et intelligendum

socios conspirationis predicte. Qui, tanquam fidelissimus nostri dominij, postposito omni uite sue periculo, iuit et reportauit in nota multos conscios prodicionis predicte, propter quod acquisiuit mortale odium, sicut post modum cognitum fuit. Nam ab attinentibus conspiratorum predictorum falso denuntiatum fuit ipsum supplicantem fuisse et stetisse cum proditoribus et conspiratis predictis et, nisi, Dei clementia, detecta fuisset falsa accusatio contra eum, procul dubio manifesto uite sue periculo subiacebat. Qua detecta, per regimen predictum contra accusatores et illos, qui contra eum falso testificati fuerant, processum fuit, ex quo quidem processu ipse supplicans, propter eius fidelitatem pro statu nostro in maximis periculis illius insule demonstratam, remanet in manifesto uite sue periculo, cum amissione bonorum suorum, quia condemnati predicti, uidentes non potuisse exequi prauam eorum uoluntatem, stant per districtum et minantur sibi, filijs ac seruis suis mortem. Ipse uero, propter hunc metum, non audet exire ciuitatem et per hunc modum priuatus est libertate sua, cum totali consumptione possessionum et bonorum suorum. Vnde humiliter et deuotissime supplicauit de opportuno remedio prouideri. Que omnia suprascripta, cum nostro consilio X, cordiali displicentia audiuimus et intelleximus, considerantes quod, si impunita transire permitterentur in insula, illa et statu nostro induci possent inconuenientia importantissima et periculosa. Et propterea, cum dicto consilio, uobis mandamus quod diligenter et ueridice hanc causam intelligere debeatis et inueniendo, sicut superius dictum est, prouideatis per omnem possibilem modum omnemque diligentiam et sollicitam operam adhibere debeatis, imponendo stricturas et confinia, ut uobis uel maiori parti vestrum uidebitur, per modum quod ipse supplicans fidelissimus noster exire ciuitatem ad possessiones suas et alibi per totam insulam pro beneplacito suo ire possit, sicut est conueniens et honestum et sicut est penitus intentio nostra et predicti consilij.

De parte — 16
De non — 0
Non sinceri — 1

ΚΗ΄

Παροχαὶ εἰς τὸν καταδότην Ἰωάννην Λίμαν καὶ τὸν ἀδελφόν του Νικόλαον

1463 (βενετ. ἔτ. 1462), Φεβρουαρίου 9

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀποδοχῆς τῶν αἰτημάτων, ἅτινα ὑπέβαλεν ἐλθὼν εἰς Βενετίαν ὁ ἱερεὺς Ἰωάννης Λίμας, ὁ ἀποκαλύψας τὴν συνωμοσίαν τοῦ Σήφη: Ἐπικυροῦται ἡ ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνου εἰς αὐτὸν παραχώρησις, εἰς ἐκτέλεσιν προγενεστέρας ἀποφάσεως τοῦ Συμβουλίου (βλ. ἔγγρ. Η΄, στ. 184-193, καὶ ΙΕ΄) τῶν προσόδων τῶν δημοσίων κτημάτων εἰς τὰ χωρία Λαγκὰ καὶ Πατσώ, ἀνερχομένων (ἐτησίως) εἰς 1116 ὑπέρπυρα. Ἀπονέμεται εἰς τὸν ἀδελφόν του Νικόλαον Λίμαν καὶ τοὺς τυχὸν μετὰ τὸν γάμον του ἀπογόνους του τὸ δικαίωμα τῆς συμμετοχῆς εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ προνόμια τῶν Κρητῶν πολιτῶν.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460-1466), φ. 84r.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην χρονολογίαν 8 Φεβρουαρίου 1467!) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 66-68.

Περίληψίς του (ἐλλιπὴς καὶ ἐσφαλμένη) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 050 (ἀριθ. 12), ἀνεδημοσιεύθη δ' ἐντεῦθεν ὑπὸ C. Kérofilas, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 65, σημ. 1 καὶ (ἡ αὐτή, ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην χρονολογίαν 9 Φεβρουαρίου 1462), σ. 321-322 (ἀριθ. D).

Die VIIIJ. febr. ⟨1462 m. V. = 1463⟩

Capita

Cum papa Joannes Lima, qui solus in rebellione Siffi requisitus non consensit, imo subito detexit tractatum, in quo erat tantus numerus papatum et villanorum, habuit ab isto consilio X pro se, heredibus et descendentibus masculis yperpira mille in anno, uel loca respondentia mille yperpiris uel millecentum aut circa. Et regimen Rethimi consignauerit per terminationem illius pape duo loca, videlicet Langa et Pazzo, que reddunt yperpira 1116, venerit Venetias et supplicauerit dictam terminationem rectoris Rethimi confirmari, quoniam est executio deliberationis istius consilii X,

Vadit pars quod dicta terminatio Rectoris, que est executio deliberationis consilij X, auctoritate istius consilij confirmetur.

Et quia, quando 1454 ipse papa venerit Venetias pro petendo gratiam dominij nostri, in recognitionem magne fidei sue, suus frater carnalis, nomine Nicolaus Lima, annorum tunc circa XIJ, erat infirmus ad mortem, derelictus a medicis et ab omni spe salutis datus pro mortuo ab omnibus, non curauit idem papa pro dicto fratre suo aliquid petere, credens potius illum reperire mortuum quam uiuum. Sed, cum tandem, potius per miraculum quam scientiam medicorum, ad ualitudinem est deductus, et ipse papa non habeat filios nec habiturus sit, defectu vxoris, nec ultra unam uxorem tamen accipere legitime possit, supplicauit humiliter, quod pro honore domus sue, ut cognoscatur quod familia de Lima fuerit fidelis dominio Venetiarum, et exemplo honoris et premij alij Cretenses discant esse fideles dominio, dignemur dicto papati concedere, quod idem Nicolaus, frater suus legitimus, qui tam adhuc non habet uxorem, et descendentes ab eo de matrimonio legitimo in perpetuum possint participare de officijs et beneficijs Crete.

Vadit pars quod eidem concedatur quod petit.

De parte	—	12
De non	—	2
Non sinceri	—	2

ΚΘ΄

Ἀμοιβαὶ εἰς τὸν Ἑβραῖον Δαβὶδ Μαυρογόνατον διὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἀποστολήν του εἰς Κρήτην πρὸς κατάδοσιν τῶν νέων συνωμοτῶν

1463, Δεκεμβρίου 29

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀποδοχῆς πάντων τῶν αἰτημάτων (πλὴν τοῦ τελευταίου) τοῦ ἐκ Κρήτης Ἑβραίου Δαβὶδ Μαυρογονάτου, ὅστις, ἀφοῦ ἐχρησίμευσεν ἐν Βενετίᾳ ὡς διερμηνεὺς Κρητὸς ἱερέως ἀποκαλύψαντος μυστικῶς συνωμοσίαν ἐν Κρήτῃ, ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τούτου πρὸς τὴν Αὐθεντίαν Κρήτης πρὸς ὑπόδειξιν τῶν κατονομασθέντων, οἱ ὁποῖοι καὶ συνελήφθησαν, καὶ ὅστις ἀκολούθως κατέδωσεν εἰς τὴν Αὐθεντίαν, τῇ 12 Ὀκτωβρίου [1461], καὶ τὸν δράστην τῆς κατὰ τοῦ Ἰω. Μελισσηνοῦ ἐπιθέσεως Ἰωάννην Γαβαλᾶν, συλληφθέντα τῇ 18 Νοεμβρίου ὑπὸ τοῦ Ρέκτωρος Ρεθύμνου καὶ εἶτα θανατωθέντα. Δι' ἀμφότερα ταῦτα, δι' ἃ κατέστη μισητὸς καὶ δακτυλοδεικτούμενος ἀνὰ τὴν νῆσον, ἐζήτησεν, ἀντὶ τῆς προκηρυχθείσης τότε ἀμοιβῆς τῶν 3000 ὑπερπύρων κλπ., τὴν ἀποδοχὴν τῶν ἐν τῇ ἐπισυναπτομένῃ ἀναφορᾷ του αἰτημάτων. Ταῦτα εἶναι τὰ ἑξῆς:

α΄) Νὰ μὴ ἐπιβάλλωνται εἰς αὐτὸν καὶ τοὺς ἀπογόνους του ἐπὶ πλέον φόροι καὶ ἀγγαρεῖαι.

β΄) Νὰ τῷ παραχωρηθῇ εἰς τὸ διηνεκὲς οἰκίσκος τοῦ δημοσίου.

γ΄) Νὰ τῷ παραχωρηθῇ ἡ στέγη τῆς οἰκίας τοῦ Μαγγάνου, ὅπως οἰκο-

δομήση ἐπ' αὐτῆς, καὶ παρακείμενον οἰκόπεδον, ἐφ' οὗ θ' ἀνεγείρῃ κλίμακα εἰσόδου.

δ') Νὰ ἐπιτραπῇ ἡ ἐπανεγκατάστασις τῶν 'Εβραίων εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ καστελλανίας Bonifacio καὶ Castel Nuovo.

ε') Νὰ τῷ χορηγηθῇ νέον γράμμα ἐλευθέρας κυκλοφορίας, ὡς τὸ δοθὲν εἰς αὐτόν, ὅτε ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου εἰς Κρήτην.

ς') Νὰ τῷ ἐπιτραπῇ νὰ μὴ φέρῃ τὸ σημεῖον O καὶ νὰ ἔχῃ ὅπλον καὶ ἔνοπλον σωματοφύλακα (ὡς τοιοῦτον ὑπέδειξε τῇ 1 Φεβρουαρίου 1464 τὸν συνεργόν του Salamon τοῦ ποτὲ Marcutii).

ζ') Νὰ τῷ δοθῇ τὸ δικαίωμα τῆς ἀμνηστεύσεως δύο καταδίκων ἐπὶ ἀνθρωποκτονίᾳ.

'Εκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460 - 1466), φ. 108v - 109r.
(Περιλαμβάνεται αὐτούσιον ἐν ἐγγρ. ΛΑ').

Die XXVIIIJ decembris ⟨1463⟩

Capita

Cum Dauid Maurogonato, Judeus de Creta, esset pro suis agendis mercator in Venetijs et in appellatione coram Auditoribus Sententiarum, et unus papa Cretensis reuellasset capitibus consilij X certam suspicionem tradimenti et uellet esse secretus, visum fuit capitibus consilij X quod ipse Dauid, qui fuerat interpres papatis, relictis rebus suis et appellatione sua, iret in Cretam ad denotandum regimini Crete et capi faciendum nominatos et suspectos, quam rem idem Dauid libenter fecit et sagaciter executus fuit omnia. Cumque ibi stando pro una re habuissetque noticiam de Joanne Gauala, qui, uolens reincendere proditionem Siffi, miserat litteram et postea percusserat Joannem Milisino, pro qua causa, cum ignotum esset quis scripserat illam litteram et quis percusserat, per regimen Crete publicata et per istud consilium X confirmata fuit talea danda yperperorum IIJ^m statim et V^c singulo anno et participatio officiorum et beneficiorum, cum descendentibus et tres bannitos, sicut constat per litteras regimini Crete, ipse Dauid die XIJ mensis octobris dedit noticiam regimini Crete de hac re. Cumque regimen non ita cito ad inquirendum et procedendum attendisset, die XVIIJ mensis nouembris regimen Rethimi inquisiuit et processit et captum Gauala mori fecit, nullo dato premio denuntiatori nec ibi nec hic, quoniam de mense octobri conscientia et accusatio prius facta fuerat regimini Crete. Cumque predictus Dauid, nunc reuersus ad capita, exposuerit incommoda sua, que eundo, stando et redeundo de mandato capitum X passus fuit, et publicum odium, quod ipse in tota

insula, tam per Xristianos quam per Judeos acquisiuit, cum iam digito monstratur ab omnibus, tam pro prima causa, quam pro ista secunda, nec petat propter hoc premium talee, sed solum gratiam dominij et infrascriptas petitiones. Et iustum sit ac conueniens honori nostri dominij et exemplo aliorum, qui non per caritatem, sed per premia seruiunt, quod, pro retributione fidei sue ad dominium nostrum et pro recognitione laborum et accusationum suarum, postquam non petit limitatam taleam, aliquid sibi per nos concedatur, quod sit publicum signum gratitudinis. Et audito consilio et responsione regiminis Crete super denuntia et super Judeis castellorum, et etiam nobilis viri ser Leonis Duodo, vltimi duche Crete,

Vadit pars quod, excepto capitulo de extrahendo aliquem de banno, dicte petitiones sibi concedantur, tenor quarum talis est, videlicet.

De parte — — 14
De non — — 0
Non sinceri — — 3

MCCCCLXIIJ

Serenissimo ducali dominio suoque excellentissimo consilio supplicatur et reuerenter petit fidelis seruus suus Dauid condam Elie Maurogonato, Zudio de lixola vestra de Crede. Cum sit che per luj sia sta fato e compidamente exeguido tuto quello lifo comesso per i Magnifici Si Caui di X in andar in Candia e poi reuelado el fato de Zan Milisino per loqual uene in le vestre man Zuan Gauala elqual aueua taia yperpera IIJ^m de subito e yperpera V^c alano participar de officij e beneficij cum suo descendenti in perpetuum e cauar IIJ de bando, confermada per lo excellentissimo conseio de X, de lequal cose faza la vestra clementia quanto li par e piaxe e per la so fameia, laqual e pouera, proueda a so piaxer perche se truoua in gran pouertade.

E sel par ala vestra Signoria che domanda Jo supplico che per le colte lequal nuj Zudij pagemo in Crede Jo Dauid cum mie fioli e tuti descendenti in perpetuum ne per Zudij ne per altri mai non sia acresudi piu de quello al presente io son in extimo zoe perpero vno alano ne altra angaria ne possa esser messa mai piu ne acresuda ma semper siano in lo extimo ch' io son al presente.

Item una caseta a pepian fo de un Zudio soto la casa de Sabatheo Caxani confiscada in comun za longo tempo laqual se affita alcune fiade yperpera 8 ouer X alano et alcuni anni non se truoua affitar

supplico sia concessa a mi e mie descendenti liberamente in perpetuum.

Item perche el Mangano ha de soura una teraza laqual el Rezimento de Crede ogni do anni conuien far conzar e reparar e spende yperpera L^ta^ e dala insuso Supplico me sia concessa quella terraça che e so lo Laiere su laqual io possi edificar qualche caxa e quella terra uacua laqual ise daladi delaqual utilita alcuna non se ha azo che per quella io abia lamia intrada su quella teraza supplico me sia concesso passa IIIJ^c^ per largeza e per longeza quanto e la caxa del dito Mangano siando tegnudo tegnirlo incolino a mie spexe.

Item degnase le vestre M(agnificenze) ueder la resposta del Rezimento de Crede per lo habitar di Zudej in li castelli vestri, Castel Nuouo e Castel Bonifacio, e de gratia conciederme che i predicti Zudei possa ritornar ad habitar e star in li diti Castelli cum quelle contition e muodi in tuto si como istaua auanti che de la i fosse remossi, Recordando ala vestra Signoria che tal habitation sera cum segurta del vestro stado per che i ama el stado vestro e mostrolo cum effetto al tempo de la rebellion granda e per i suo priuilegij el se dechiara e pruoua. Item el sera cum utele de la Signoria per la intrada de quelli castelli.

Item degnase la vestra Signoria refarli la letera lui haue dale vestre Magnificencie quando per quelle el fo mandado in Crede azo chel sia libero da corsari e mala zente e questo in vita soa.

Item se degni conciederli chel non porta el segno del O per suo salude e chel possi portar arme cum vno apresso de si per segurta de la sua persona azoche da qualche vilan ouer altra mala persona non li possi esser fato uiolentia ouer uergogna e mal per quello la fato per Vuj.

Item li sia concesso poder chauar de bando per puro homicidio do persone solamente.

1463. die primo februarii Dauid predictus dixit et declarauit quod socius suus signi non portandi et arma ferendi est Salamon condam Marcutij, cuius auxilio et consilio vsus fuit in predictis et circa predicta.

---

93 - 95 Μεταγενεστέρα προσθήκη εἰς τὸ περιθώριον, δι' ἄλλης χειρός.

Λ'

Ἐπανεγκατάστασις τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑβραίων εἰς Castel Nuovo καὶ Castel Bonifacio, χάριν τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου

1464 (βενετ. ἔτ. 1463), Ἰανουαρίου 22 (ἰνδικτ. 12)

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ὅπως ἐκτελεσθῇ ἡ παράγραφος τῆς ἐγκριθείσης αἰτήσεως τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου (ἔγγρ. ΚΘ') ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἐπανεγκατάστασιν τῶν ἐν Κρήτῃ Ἑβραίων εἰς Castel Nuovo καὶ Castel Bonifacio, ἥτις παράγραφος καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἐνταῦθα αὐτουσία (ἔγγρ. ΚΘ', στ. 73 - 82).

Ἐκδεδομένον ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τόμ. Β', σ. λα' - λβ' Προλεγομένων (ἀριθ. II) ἐκ τῆς συλλογῆς τῶν πρωτοτύπων οἰκογενειακῶν περγαμηνῶν τῶν ἐν Κρήτῃ ποτὲ (καὶ εἶτα ἐν Κερκύρᾳ) Ἑβραίων Μαυρογονάτων, τῆς ἀποκειμένης ἐν τῇ τότε βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου. Ἡ συλλογὴ ἀκολούθως περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου (βλ. Σπ. Π. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν Ἀθήναις βιβλιοθηκῶν πλὴν τῆς Ἐθνικῆς, Δ'. Κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Σπυρ. Π. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», τόμ. 18 (1924), σ. 505, ἀριθ. 42), νῦν δὲ κατέχεται ὑπὸ τῆς κ. Λίνας Τσαλδάρη. Βλ. καὶ τοὺς ἀριθ. ΛΑ', ΛΒ', ΛΕ', ΜΑ' καὶ ΜΓ'.

ΛΑ'

Γνωστοποίησις εἰς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης τῶν χορηγηθέντων προνομίων εἰς Δαβὶδ Μαυρογόνατον

1464 (βεν. ἔτ. 1463), Φεβρουαρίου 20 (ἰνδικτ. 12)

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, γνωστοποιοῦσα τὴν ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου 1463 ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ἥτις καὶ καταχωρίζεται αὐτουσία (ἔγγρ. ΚΘ') περὶ ἀποδοχῆς τῶν αἰτημάτων τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου, ὡς σταλέντος εἰς Κρήτην καὶ βοηθήσαντος εἰς τὴν ἀποκάλυψιν καὶ σύλληψιν διαφόρων συνωμοτῶν.

Ἐκδεδομένον, ἐκ τοῦ ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου πρωτοτύπου (βλ. ἔγγρ. Λ') ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τόμ. Β', σ. κθ' - λα' Προλεγομένων (ἀριθ. I). Ἡ ἔκδοσις αὕτη περιλαμβάνει αὐτούσιον τὸ ἔγγρ. ΚΘ' (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ὅμως χρονολογίαν 28 Δεκεμβρίου 1462 ἀντὶ 29 Δεκεμβρίου 1463 καὶ μεθ' ἱκανῶν παραναγνώσεων καὶ σφαλμάτων), κατὰ παράλειψιν τῶν δύο τελευταίων στίχων 36 - 38 καὶ τῆς ἀκολουθούσης ἀναφορᾶς τοῦ Μαυρογονάτου.

Ἀνατύπωσίς του ἐντεῦθεν παρὰ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 323 - 324 (ἀριθ. G) καὶ μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (μετὰ παρανοήσεων καὶ σφαλμάτων) αὐτόθι, σ. 56 - 58.

ΛΒ'

"Αδεια ὁπλοφορίας εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον

1464, 'Ιουνίου 7

Διάταγμα τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας (πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης), δι' οὗ παρέχεται ἄδεια ὁπλοφορίας εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον (βλ. ἔγγρ. ΚΘ', στ. 87 - 90, καὶ ΛΑ').

'Ανέκδοτον (δὲν ἀνευρέθη ὑφ' ἡμῶν ἐν τῷ A.S.V.).

Μνημονεύεται ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, 'Ελληνικὰ 'Ανέκδοτα, τόμ. Β', σ. κη' Προλεγομένων, ὡς ἀποκείμενον ἐν πρωτοτύπῳ ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου (βλ. ἔγγρ. Α').

'Ο Σάθας παραθέτει τρεῖς μόνον στίχους τοῦ ἐγγράφου, ἐκ τοῦ ἐν αὐτῷ μνημονευομένου ἀποσπάσματος τῆς ἀναφορᾶς τοῦ Μαυρογονάτου: «che possa portar arme con uno appresso di se, per sicurtà della sua persona non gli possa esser fatto violentia over vergogna et mal per quello l'hà fatto per voi» (=ἔγγρ. ΚΘ', στ. 87 - 90).

ΛΓ'

'Απαγόρευσις τῆς παραβιάσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ ἀσύλου τῶν 'Εβραίων τῆς Κρήτης

1465 (βενετ. ἔτ. 1464), Φεβρουαρίου 28 (ἰνδικτ. 13)

'Επιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, ἀξιοῦσα τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀπὸ 13 'Ιανουαρίου 1464 [βενετ. ἔτ. 1463] διαταγῆς του (ἧς τὸ κείμενον ἐπαναλαμβάνεται) περὶ ἀπαγορεύσεως εἰς τοὺς δικαστικοὺς ὑπαλλήλους νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὰς οἰκίας τῶν 'Εβραίων τῆς Κρήτης, ἵνα ἐξακριβώνουν ἂν οὗτοι ἐργάζωνται κατὰ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας. 'Η κατ' αὐτὰς ἐργασία κατ' οἶκον ἐπιτρέπεται. 'Αμφότεραι αἱ ἐπεμβάσεις προεκλήθησαν ἐξ ἀναφορῶν τοῦ πιστοῦ ὑπηκόου Δαβὶδ Μαυρογονάτου.

'Εκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 30 (1464 - 1465), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

'Η ἐν τῷ ἐγγράφῳ καταχωριζομένη αὐτουσία ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Δόγη ἀπὸ 13 'Ιανουαρίου 1464 (βενετ. ἔτ. 1463, ἰνδικτ. 12) μνημονεύεται καὶ ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, 'Ελληνικὰ 'Ανέκδοτα, τόμ. Β', σ. κζ' Προλεγομένων, ὅστις καὶ παραθέτει τοὺς στ. 19 - 20 αὐτῆς: volumus... inquiri (ὄχι inquietari, ὡς παρὰ Σάθᾳ).

Christophorus Mauro, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Jacobo [C]orna[rio], de suo mandato duche et... consiliarijs ac Andree Marcello, capitaneo Crete et... successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Scripsimus de mense januarij 1463 et iussimus precessoribus vestris et... successoribus litteras nostras tenoris infrascripti, videlicet, *Fidelis nostri dominij Dauid Maurogonato, Judeus Cretensis, exposuit nostro dominio quod justitiarij Crete sunt ipsis Judeis molestissimi, quia expillant paupertatem suam sub diuersis inhonestis modis et varijs cauilationibus, intrando diuersis horis domos suas, propter laboreria dierum festorum et pro cupiditate lucri faciunt se accusatores, testes, iudices et executores. Et propterea supplicauit concedi uniuersitati ipsorum Judeorum quod, si quis extra domum laborat in diebus festis in ordine descriptis, condemnetur in penna solita, sine remissione, dummodo testis non sit iustitiarius, quoniam participat in lucro condemnationis, et quod, pro tali casu laborandi in suis domibus, non inquirantur nec molestentur. Nos igitur, uisa copia ordinis editi per nobilem uirum Lucham Truno, Ducham Crete, et eius consilium 1441 de mense julij exemplata, ut uidetur in libro actuum regiminis Crete, carta 80, Volumus et mandamus uobis quod in domibus suis predictos Judeos non permittatis molestari uel inquiri, si exercitium clam faciant in die festo, et si pro laborando palam aliquis Judeus uel Judea ueniet condemnandus, non uidetur nobis conueniens quod qui participare debent in lucro pene sint testes. Et volumus quod hoc ipsum mandatum nostrum, de non inquirendo in domibus suis, si in festo faciant exercitium, seruetur per totam insulam, ne sub ista cauilatione predicti Judei uel Judee expillentur. Date in nostro ducali palatio die XIIJ januarij indictione XIJa 1463.* Per quas, sicut uidere potuistis, ordinauimus quod, si Judei in die festo exercitium aliquid in suis domibus clam faciant, non molestentur, sed si in publico, puniantur iuxta ordinem: Nunc autem, intelligendo per relationem dicti Dauid Maurogonato quod sub hac fictione inquirendi, si laborant in die festo, officiales inquisitores et stipendiarij intrant ipsorum Judeorum domos, multa inhonesta comittentes, adeo quod ex suspitione fornicationis multa mala secuta sunt et alia scandala, Volumus et mandamus uobis, quod dictum mandatum, quod uobis repplicari iussimus obseruare et obseruari facere debeatis, non permittendo huiusmodi officiales inquisitores aut alias personas intrare hostia domuum predictorum Judeorum, tam supra quam infra domos predictas, pro inquirendo quid laborerij faciant intus suas domos predictas.

Data in nostro ducali palatio die ultimo februarij, indictione XIIJa 1464.

Recepta XV. octobris 1465.

ΛΔ'

Ἀποστολὴ τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς κατασκοπείαν καὶ ἐτησία χορηγία εἰς αὐτὸν

1465, Ἰουνίου 12

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀποδοχῆς τῆς προσφορᾶς τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου, ὅπως μεταβῇ ἰδίαις δαπάναις εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατασκοπεύσῃ τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα καὶ ἀποστείλῃ πληροφορίας εἰς Κρήτην, καὶ περὶ παροχῆς εἰς αὐτὸν 25 χρυσῶν δουκάτων. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Κρήτης θὰ τὸν κηρύξουν δημοσίᾳ ὡς πτωχεύσαντα.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 16 (1460-1466), φ. 166v.

Die XIJ junij ⟨1465⟩

Ser Stephanus Triuisano
Ser Bernardus Venerio
Ser Franciscus Delphino
Capita

Cum Dauit Maurogonato, Judeus Cretensis, obtulerit capitibus huius consilij velle ire suis expensis in Constantinopolim et explorare omnia que ibi fiant et de omnibus dare noticiam regimini nostro Crete per omnia passagia et per omnia media possibilia et nichil aliud propter hoc petit, quam quod scribantur omnia in vno libro, que habebunt ab eo, ut possit commendatus || esse || nostro dominio in eius reuersione juxta eius meritum,

Vadit ⟨pars⟩ quod sua oblatio accepietur et donentur sibi ducati XXV auri. Item, quia petit quod a regimine Crete publice proclametur in locis publicis, sicut clamantur fallentes, scribatur regimini Crete quod publicare illum faciant in illa forma et modo, qui ab isto Dauit commemorabitur.

De parte	— 14
De non	— 1
Non sinceri	— 0

Nota quod dictus Dauit die 17 junij dixit dominis Stephano Triuisano et Francisco Delphino, absente d. Bernardo Venerio, quod relinquit pro eo et agendis suis in Venetiis Salomonem de Plibesacci, || hebreum || , quia de eo se confidet.

2 Maurogonato διώρθωσα : -mato ὁ κῶδιξ || 9 ⟨pars⟩ προσέθηκα.

ΛΕ'

Ἀπαγόρευσις τῆς ἐκτελέσεως τῶν θανατικῶν ποινῶν ὑπὸ Ἑβραίων τῆς Κρήτης κατὰ τὰς ἑορτάς των, τῇ αἰτήσει τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου

1465, Ἰουνίου 14

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ἵνα οἱ ἐν Κρήτῃ Ἑβραῖοι μὴ ὑποχρεῶνται νὰ ἐκτελοῦν ἰδιοχείρως τὰς θανατικὰς ποινὰς κατὰ τὸ Σάββατον καὶ τὰς ἄλλας ἑορτασίμους αὐτῶν ἡμέρας. Ἡ διαταγὴ ἐξεδόθη τῇ αἰτήσει τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου.

Ἐκδεδομένον, ἐκ τοῦ ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου πρωτοτύπου (βλ. ἔγγρ. Δ'), ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τόμ. Β', σ. λβ' Προλεγομένων (ἀριθ. III).

Τὸ αὐτὸ κείμενον ἀνευρέθη ὑφ' ἡμῶν καὶ ἐν A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 30 (1464 - 1465), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν. Σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὰς καλυτέρας γραφὰς τοῦ κειμένου τούτου (= B) ἔναντι τοῦ ὑπὸ Σάθα ἐκδεδομένου (= Σ).

Στ. (ἐκδόσ. Σ) 2 *David* B : *Davit* Σ || *Cretensis* B : *Cretae* Σ || 4 *exequendum* B : *-ndam* Σ || 6 *fit* Σ : παραλείπει B || *exequendum* B : *-ndo* Σ || 7 *aut* Σ : παραλείπει B || 13 *festa sua* B : *festam suam* Σ || 13 - 14 *non sint peioris condicionis quam sint Iudei Coroni et Mothoni* B : *inferioris conditionis quasi sint Judeis Coronis et Mothonis* Σ

ΛϚ'

Ἄδεια νυκτερινῆς κυκλοφορίας εἰς τοὺς Ἑβραίους Κρήτης, χάριν τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου

1465, Ἰουνίου 14

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ὅπως ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς Ἑβραίους τῆς Κρήτης νὰ κυκλοφοροῦν νύκτωρ ἄνευ φωτὸς ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ συνοικίᾳ καὶ νὰ ἔχουν ἀνοικτὰς τὰς θύρας. Ἡ διαταγὴ προεκλήθη ἐξ ἀναφορᾶς τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 30 (1464 - 1465), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Μνημονεύεται ὑπὸ L. A. Schiavi, Gli Ebrei in Vevezia e nelle sue colonie, « Nuova Anthologia », CXXXI (1893), σ. 488.

Christophorus Mauro, dei gratia dux Venetiarum et cetera.
Nobilibus et sapientibus viris Jac[obo] Cornario, de suo mandato

duche et... consiliariis suis ac capitaneo Crete et... successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Exposuit nostro dominio Dauid Maurogonato, Judeus Crete, fidelis nostri dominij, quod, si Judei in nocte habent hostium suum appertum, condemnantur. Item, si sine lumine aliquis Judeus uadit ad domum alterius Judei, in Judaica tantum, condemnantur. Item si X Judei cum uno lumine per suam Judaicam ad domum alicuius uadunt, omnes condemnantur, illo excepto, qui lumen fert pro alijs: et si uento uel aliter lumen extinguitur, etiam condemnatur. Que omnes condemnationes, propter pecuniam, inferuntur sibi preter libertatem, qua gaudent omnes, qui uiuunt sub nostro dominio. Volentes autem prouidere huiusmodi consuetudini, que neque honestatem neque libertatem in se habet, nec alicubi locorum nostrorum, in quibus Judei habitant, obseruatur, mandamus uobis quod, si Judei predicti habent in nocte aperta hostia aut, per suam Judaicam tantum, uadunt sine lumine, saltem die Ueneris de nocte aut similibus noctibus sibi, ut asserunt, prohibitis, aut si alijs noctibus per dictam Judaicam cum lumine uno multi Judei iuerint, non debeatis illos condemnare. Volumus enim quod, licet Judei sint, gaudeant et utantur illa libertate, qua alij nostri fideles subditi gaudent et utuntur.

Date in nostro ducali palatio die XIIIJ mensis junij, indictione XIIJa MCCCCLXV.

ΛΖ΄

Ἄδεια ἀγορᾶς τροφίμων εἰς τοὺς Ἑβραίους τῆς Κρήτης πρὸ τῆς τρίτης ὥρας, τῇ αἰτήσει τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου

1465, Ἰουνίου 14

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ἵνα ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ Ἑβραίους ὅπως ἀγοράζουν καὶ πρὸ τῆς τρίτης ὥρας τὰ ἀναγκαῖα μόνον διὰ τὰς οἰκογενείας των τρόφιμα. Ἡ διαταγὴ ἐξεδόθη τῇ παρακλήσει τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 30 (1464 - 1465), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Christophorus Mauro, Dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Jacobo Cornario, de suo mandato Duche, et... consiliariis ac Andree Marçello, capitaneo Crete, et... successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Supplicatum fuit nostro dominio per Dauid Maurogonatum, Judeum, quod, si Judei Crete emunt aliquid, pro usu sui uictus et familie sue tantum, singulo die ante tercias, non debeant condemnari, quoniam in omnibus ciuitatibus et terris nostri dominij et etiam alienis talis nouitas non seruatur. Videtur enim quod, propter huiusmodi ordinem, non liceat eis comedere, nisi multo post tercias, quod quidem inhumanum quodam modo uidetur. Nos igitur, attenta libertate, qua uolumus omnes nostros subdictos ubique tractari, deliberauimus quod ipsi Judei de rebus tantum, que ad uictum suum et familie sue spectant, possint emere ad libitum, sicut in Uenetijs et alijs nostris ciuitatibus seruari facimus. Quocirca mandamus uobis quod non permittatis dictis Judeis fieri huiusmodi prohibitionem, quoniam neque humanitati neque libertati conuenit, qua uolumus omnes nostros subdictos omnis generis et omnis condictionis uti.

Datum in nostro ducali palatio die XIIIJ junij, indictione XIIJa. MCCCCLX quinto.

ΛΗ΄

Γνωστοποίησις εἰς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης τῆς εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον ἀπονεμηθείσης ἐτησίας χορηγίας

1465, Ἰουνίου 30

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, ἀνακοινοῦσα ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα ἀπὸ 12 Ἰουνίου (πρβλ. καὶ ἔγγρ. ΛΔ΄) περὶ χορηγήσεως εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον καὶ τοὺς υἱούς του 250 ὑπερπύρων ἐτησίως ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Κρήτης, ἕνεκα τῆς μυστικῆς δράσεως αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Βενετίας.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8: Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Christophorus Mauro, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Jacobo Cornario, de suo mandato Duche, et Andree Marcello, capitaneo ac... consiliarijs Crete et... successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Propter secretas operationes, quas fidelis nostri dominij Dauid quondam Elie Maurogonato, Judeus Cretensis, fecit in honorem et bonum nostri dominij, die XIJ junij presentis limitauimus sibi et suis filijs, cum nostro consilio X, prouisionem yperperorum ducentorum quinquaginta in anno, a camera nostra Cretensi sibi soluendam. Quare

Volumus et fidelitati vestre cum dicto consilio mandamus, quatenus eidem Dauid et filijs suis prouisionem predictam soluere de tempore in tenpus debeatis pro nutrimento familie sue, sicut de obedientia vestra plene confidimus.

Recepte XX. augusti 1465.

Date in nostro ducali palatio, die ultimo junij, indictione XIIIa. MCCCCo LXV.

---

2 Μετὰ τὸ Cornario εἶχε γραφῆ Duche, ὅπερ ἀκολούθως διεγράφη.

ΛΘ΄

Δωρεὰ οἰκοδομησίμων χώρων εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον

1465, Ἰουνίου 30

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ὅπως ὁ Δαβὶδ Μαυρογόνατος μὴ ὑποχρεοῦται εἰς συντήρησιν τῆς εἰς αὐτὸν παραχωρηθείσης (βλ. ἔγγρ. ΚΘ΄, στ. 65 - 72) στέγης τῆς οἰκίας τοῦ Μαγγάνου, εἰ μὴ μόνον ἀφ' ὅτου οἰκοδομήσῃ ἐπ' αὐτῆς, καὶ ὅπως ἀγορασθῇ καὶ δωρηθῇ εἰς αὐτὸν τὸ παρὰ τὴν οἰκίαν ταύτην οἰκόπεδον, ἐφ' οὗ θὰ ἀνεγείρῃ κλίμακα εἰσόδου.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 8 : Missive e responsive*, quat. 2 (1417 - 1450 ⟨καὶ 1454 - 1465⟩), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Christophorus Mauro, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Jacobo Cornario, de suo mandato Duche Crete, et ... consiliarijs suis et successoribus, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Aerem et superficiem domus Mangani, quam alias concessimus Dauid Maurogonato, cum auctoritate consilij nostri X, tenendo culmen in concio suis expensis, intelligi uolumus conseruari, quando ipse aut ille uel illi, quibus ius suum dederit, domum super illo culmine fabricauerit, sed antequam fabricet habitationem, non tenetur ad conseruandum culmen.

Preterea, quia terra uacua, super qua ille Dauid facere debebat scalam et introitum suum, quatuor passuum per latitudinem, quantum est longitudo domus Mangani, iam annis LXXXta uendita reperitur uni Judeo, super quo uacuo nihil usque hunc diem edificatum est, Volumus et auctoritate dicti consilij jubemus vobis, ut cum heredibus dicti condam emptoris intelligere uos debeatis et ematis ab illis illos

quatuor passus illo pretio per ratam pretij per Judeum emptorem exbursati uel pretio minori, si fieri poterit, et de denarijs nostris soluere debeatis, ut donatio, quam illi Dauid 1463 die 29 decembris cum consilio nostro de X fecimus, adimpleatur, sicut promissum est a nostro dominio.

Date in nostro ducali palatio die ultimo junij, indictione 13, 1465.

Recepte XX. augusti 1465.

---

7 conseruari διώρθωσα : et seruari ὁ κῶδιξ.

Μ΄

Εὐνοϊκὴ φορολογικὴ μεταχείρισις τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου καὶ παραχώρησις δικαιώματος εἰς τοὺς Ἑβραίους δι' ἐξαγορὰν τῶν ἐν **Castel Nuovo** καὶ **Bonifacio** οἰκιῶν των

1465, Ἰουνίου 30

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα ὅπως μὴ ἐπιβληθοῦν ποτὲ βαρύτεραι ἀγγαρεῖαι εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον καὶ τοὺς ἀπογόνους του (βλ. ἔγγρ. ΚΘ΄, στ. 54 - 59) καὶ ὅπως, διὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἐπανεγκατάστασις τῶν Ἑβραίων εἰς Bonifacio καὶ Castel Nuovo (βλ. ἔγγρ. Λ΄), ὑποχρεωθοῦν οἱ κατέχοντες νῦν τὰς ἐκεῖ οἰκίας τούτων νὰ τὰς ἀποδώσουν εἰς αὐτούς, λαμβάνοντες ὅσα μόνον ἐδαπάνησαν εἰς ἀγορὰν αὐτῶν καὶ εἰς βελτιώσεις.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2 : Ducali e lettere ricevute*, quat. 30 (1464 - 1465), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Christophorus Mauro, Dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Jacobo Cornario, de suo mandato Duche et... consiliariis suis ac Andree Marcello, capitaneo Crete, et... successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Concessimus cum nostro consilio X fideli nostro Dauid q. Elie Maurogonato, Judeo Cretensi, quod in perpetuum sit in extimo, quo nunc est, nec ad maius pretium nullo unquam tempore ipse aut descendentes ab eo augeri possint usque in perpetuum, et quia Judei, ob inuidiam et despectum, augent attinentibus et coniunctis illius David angariam indebite, volumus et auctoritate consilij de X mandamus uobis quod, si attinentes ipsius David Judei ostendent uobis fieri sibi iniustitiam et augumentum angarie ultra debitum et iustum, quod in

alios Judeos fit, debeatis sibi iustitiam facere et sibi subuenire, non permittendo quod ultra debitum grauentur. Item cum ad gratiam ipsius Dauid concessimus Judeos posse reuerti et habitare in Bonifatio et in Castello Nouo et quidam pauci, qui illorum Judeorum domos habuerunt, uidentur recusare reddere domos retro uolentibus Judeis sibi soluere et restituere omne, quod datum fuit, pro ipsis domibus et illo modo, quo datum fuit, Volumus et mandamus vobis quod, si ipsi Judei dabunt habentibus domos suas id, quod illi tales habentes eas dederunt pro habendo illas, et per illum modum proprium, et soluerint expensas et melioramenta omnia in illis domibus et habitationibus facta, prouideatis quod restituantur retro domus Judeis predictis, quoniam aliter uana esset gratia nostra restitutionis predicte in castellis predictis.

Datum in nostro ducali palatio die ultimo junij, indictione XIIJa. MCCCCo LXV.

Recepte XIJo octobris 1465.

ΜΑ΄

Πληρωμὴ τῆς ἐτησίας χορηγίας εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον

1468 (;), Ἰουλίου 13

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, διατάσσουσα τὴν τακτικὴν πληρωμὴν εἰς τὸν Δαβὶδ Μαυρογόνατον τῆς εἰς αὐτὸν ἐτησίας χορηγίας (βλ. ἔγγρ. ΛΗ΄).

Ἀνέκδοτον (δὲν ἀνευρέθη ὑφ᾽ ἡμῶν ἐν τῷ A.S.V.).

Μνημονεύεται ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, τόμ. Β΄, σ. κη΄ Προλεγομένων ὡς ἀποκείμενον ἐν πρωτοτύπῳ ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου (βλ. ἔγγρ. Α΄).

Ὁ Σάθας γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Δόγμα τοῦ αὐτοῦ [Δόγη τῆς Βενετίας Χριστοφόρου] Μαύρου (13 Ἰουλίου 1463) ἐπιτάσσει τὸν δοῦκα τῆς Κρήτης Βερναρδῖνον Δονᾶτον, ἵνα πληρώνηται τακτικῶς εἰς τὸν Μαυρογόνατον ἡ ὀφειλομένη σύνταξις τῶν 500 φλωρίων, καὶ *μὴ λαμβάνῃ ὑπ᾽ ὄψιν τὸν Ἑβραῖον, ἀλλὰ τὴν πρὸς τὴν πολιτείαν πίστιν τοῦ Ἑβραίου* (Non considerate Judaeum, sed fidem Judaei ad dominium nostrum)».

Ἐπειδὴ ὁ Bernardino Donato ἐχρημάτισε Δούκας Κρήτης μεταξὺ 1466 - 1468 (βλ. H. Noiret, Documents inédits, σ. 502, σημ. 1 καὶ 556), τὸ πρὸς αὐτὸν ἀπευθυνόμενον ἔγγραφον τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶναι τοῦ ἔτους 1463, ὡς φέρεται παρὰ Σάθᾳ, ἀλλ᾽ ἑνὸς τῶν τριῶν ὡς ἄνω ἐτῶν 1466, 1467 ἢ 1468. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ 1468, ἂν κρίνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι εὐχερεστέρα εἶναι ἡ ἐξ ἀβλεψίας μετατροπὴ τοῦ 3 εἰς 8 ἢ εἰς 6 εἴτε 7.

ΜΒ΄

Ἐκλογὴ τοῦ Ἰωάννου Πλουσιαδηνοῦ ὡς ἀναπληρωτοῦ εἰς τὴν θέσιν τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος [Ἰω. Λίμα], ἀποχωρήσαντος εἰς Ρέθυμνον

1470 (βενετ. ἔτ. 1469), Ἰανουαρίου 24

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἐπικυρώσεως προγενεστέρας αὐτοῦ ἀποφάσεως, δι᾽ ἧς ἐξελέγη ὁ πιστὸς εἰς τὴν Βενετίαν Ἰωάννης Πλουσιαδηνὸς ὡς ἀναπληρωματικὸς πρωτοπαπᾶς Χάνδακος, εἰς τὴν θέσιν τοῦ κατέχοντος τὸ ἀξίωμα τοῦτο [Ἰωάννου Λίμα], ὅστις δὲν διαμένει ἐν Χάνδακι, ἀλλὰ κατοικεῖ μονίμως ἐν Ρεθύμνῳ. Ὁ τελευταῖος οὗτος εἶχε λάβει τὸ ἀξίωμα ὡς ἀποκαλύψας τὴν ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, ἥτις προεκλήθη ἐκ τῶν σκευωριῶν τῶν σχισματικῶν ἱερέων, διὸ καὶ ἡ Βενετία ἔλαβε μέτρα ὅπως μὴ πληθύνωνται οὗτοι καὶ ὅπως ὁλοὲν ἔρχωνται ὀλιγώτεροι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαχόθεν.

Ἐκδεδομένον (ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 17 (1466 - 1472), φ. 91r) ὑπὸ V. Lamansky, Secrets d'État de Venise, σ. 052 - 053 (ἀριθ. 16) (μετ᾽ ἐσφαλμένης παραπομπῆς εἰς reg. XVI), ὁπόθεν ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ E. Legrand, Bibliographie Hellénique... aux XVe - XVIe siècles, τόμ. 2, Paris 1885, σ. 270 - 271, σημ. 2 καὶ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 50, σημ. 2 καὶ (ἐκ δευτέρου) σ. 322 (ἀριθ. Ε).

ΜΓ΄

Μεταβίβασις τῶν προνομίων τοῦ θανόντος Δαβὶδ Μαυρογονάτου εἰς τοὺς κληρονόμους του

1470, Δεκεμβρίου 18

Ἐντολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, ὅπως, θανόντος ἤδη τοῦ Δαβὶδ Μαυρογονάτου, πιστῶς καὶ συνετῶς ὑπηρετήσαντος τὸ βενετικὸν κράτος εἰς μυστικὰς ὑποθέσεις, μεταβιβασθοῦν τὰ προνόμια αὐτοῦ εἰς τοὺς κληρονόμους του.

Ἀνέκδοτον (δὲν ἀνευρέθη ὑφ᾽ ἡμῶν ἐν τῷ A.S.V.).

Μνημονεύεται (μετὰ παραθέσεως ἀποσπάσματος ἐξ ἑπτὰ στίχων) ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, τόμ. Β΄, σ. κη΄ - κθ΄ Προλεγομένων, ὡς ἀποκείμενον ἐν πρωτοτύπῳ ἐν τῇ ποτὲ βιβλιοθήκῃ Παύλου Λάμπρου (βλ. ἔγγρ. Α΄).

ΜΔ'

Ἀμνήστευσις καταδίκων πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ Ἰωάννου Καλλέργη, ὡς συλλαβόντος δύο συνωμότας

1472, Μαΐου 23

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ χορηγήσεως εἰς τὸν Ἰωάννην Καλλέργην (καὶ ὡς ἀδελφὸν τοῦ Ἀνδρέου, ὅστις παρέδωκε τὸν Σήφην Βλαστὸν) τοῦ δικαιώματος τῆς ἀμνηστεύσεως τριῶν καταδίκων δι' ἑκάτερον τῶν δύο ἐπαναστατῶν, τοὺς ὁποίους συνέλαβε καὶ παρέδωκε, πρὸ τῆς προκηρύξεως ὅμως τῶν ἀμοιβῶν, ὡς ἐγένετο τῷ 1461 καὶ διὰ τὸν Ἰωάννην de Molino (βλ. ἔγγρ. ΚΒ').

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 17 (1466-1472), φ. 163r.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 60-61.

Die XXIIJ maij ⟨1472⟩

Ser Dominicus Georgio
Ser Joannes Superantio
Ser Franciscus Diedo d.
Capita

Attenta fide et meritis nobilis uiri Joannis Calergi, qui, pro ardenti fide sua ad statum dominij nostri, audita fama proditionis, que tractabatur per Siffim Vllascho, proditorem, et per papatem Manasse Herculeum et Laudachium Turlinum, socios et capita rebellium, non habita ulla consideratione ad periculum uite sue, nec habita ulla promissione nec ulla spe alicuius premij, equitauit extra ciuitatem et sua manu cepit illos duos, Herculeum et Turlinum, capita proditorum, et ambos uiuos presentauit regimini, et, sicut constat per litteras rectoris et consiliariorum Rethimi, fuerunt suspensi. Et licet ante proclamatam et promissam taleam, premium videlicet denariorum et sex uocum pro unoquoque rebelle presentato, hoc audax et fidele facinus fuerit executum, tamen conuenit honori nostri dominij gratiam nostram ostendere dicto fideli nobili nostro in isto casu, postquam denarios non petit nec sex uoces pro quolibet presentato, sicut alijs datum fuit, sed solum aliquas uoces, sicut in simili casu 1461 datum fuit Joanni de Mollino, feudato Canee,

Vadit pars, quod, pro dictis duobus proditoribus, per ipsum Joannem presentatis, attento etiam merito ser Andree, fratris sui, qui cepit et presentauit Siffim uiuum sine ullo premio, et attento quod regimen

scripsit illum Joannem non habuisse uoces nec denarios, habere debeat ipse ser Joannes, nobilis noster, tres uoces tantum, pro quolibet ipsorum proditorum, sicut habuit ab isto consilio Joannes de Mollino de Canea.

De parte — 14
De non — 1
Non sinceri — 2

ΜΕ'

Παραπομπὴ αἰτήσεως τοῦ Ἰωάννου Λίμα εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης πρὸς γνωμάτευσιν

1473, Ἰουνίου 30

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ παραπομπῆς τῆς αἰτήσεως τοῦ ἐπιδοτουμένου ἱερέως Ἰωάννου Λίμα εἰς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης καὶ τοὺς Συνδίκους τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἐξετάσουν αὐτὴν καὶ ἐκφέρουν γνώμην.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 18 (1473-1476), φ. 14v.

Die vltimo junij ⟨1473⟩

Ser Marinus Contareno
Ser Nicolaus Mocenigo
Ser Jacobus Marcello
Capita

Cum de contentis in supplicatione fidelissimi papatis Jani Lyma prouisionati nostri, nullam ab aliquo regimine nostro habeamus informationem, ipseque quotidie instet expediri.

Vadit pars quod eius supplicatio mittatur duche et capitaneo ac consiliarijs Crete et sindicis nostris Leuantis, quibus, auctoritate huius consilij, comittatur et mandetur, quod ipsam vnite diligenterque uidere et examinare debeant, summereque super omnibus et singulis in ea contentis bonam et ueram informationem et optime quoque intelligere et circumspicere rationes et profituum dominij nostri, ne decipiamur. Et de his, que sic habuerint, nos particulariter et distincte reddant certiores, ut jus ministrari possit.

De parte — 8
De non — 6
Non sinceri — 1

ΜϚ΄

Ἀπαγόρευσις ἀπονομῆς εἰς τὸ ἑξῆς ἀμοιβῶν εἰς τοὺς συλλαβόντας τὸν Σήφην Βλαστὸν ἢ ὀπαδούς του

1474, Μαΐου 16

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ἐξ ἀφορμῆς αἰτήσεως τῶν υἱῶν τοῦ Ρεθυμνίου Τζάνε, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν συλλαβόντων τὸν Σήφην Βλαστόν, περὶ παραχωρήσεως εἰς αὐτοὺς τῆς ἐπικαρπίας τῶν δημοσίων κτημάτων τοῦ χωρίου Σακτούρια: Τοῦ λοιποῦ οὐδεμία τοιαύτη αἴτησις θὰ εἰσάγεται καὶ οὐδεμία παραχώρησις θὰ γίνεται, ὡς ἐγένετο ἤδη δίς, τῷ 1461 καὶ 1472 (βλ. ἔγγρ. ΚΒ΄ καὶ ΜΔ΄), ἂν δὲν ἐγκριθῇ πρῶτον ὑπὸ τῆς παμψηφίας τοῦ Συμβουλίου, ἐπὶ ποινῇ 1000 δουκάτων. Αἱ ἀρχαὶ τῆς Κρήτης, ἄνευ τοιαύτης ἐγκρίσεως, οὐδὲν θὰ προτείνουν, ἐπὶ ποινῇ 200 δουκάτων καὶ ἀπολύσεως.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 18 (1473-1476), φ. 72v.

Μερικὴ μετάφρασίς του (τῶν στ. 1-6 καὶ 26-28) εἰς τὴν γαλλικὴν (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην ἡμερομηνίαν 16 Ἰουνίου 1474) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 72.

Die XVI maij ⟨1474⟩

Capita

Quamuis post datum premium multis, qui aduersus conspirationem Siffij Vulastho fideliter se gesserunt, captum fuerit in hoc consilio in 1455 quod, si qui amplius peterent aliquid pro causa dicte conspirationis, non deberent audiri, sed eorum petitionibus scilentium omnino imponi sub pena ducatorum C cuilibet contrafacienti, contrafactum tamen fuit bis intentioni predicte partis, scilicet in 1461 et 1472. Et nunc etiam comparuerunt nonnulli de cha Zane, deferentes litteras regiminis nostri Rethimj, fidem fatientis quod eorum pater fuit in numero eorum, qui Siffim interceperunt, et petentes perpetuam et liberam concessionem affictationis loci Sacturia, quam ultra LX annos conduxerunt, uel saltem cum certa annuali pensione, ut captionis dicti Siffij aliquod sentiant beneficium. Et pro obuiando huiusmodi petitionibus et obseruari quoque faciendo predictam necessitatem est penitus prouidere. Jccirco

Vadit pars, quod dicte parti addatur, quod non possit posthac audiri aliquis causa predicte conspirationis neque quodcunque sibi concedi, nisi primo captum fuerit per sex consiliarios, tria capita X et omnes XVIJ ballotas huius consilij, sub pena ducatorum mille, exigentum a quolibet contrafaciente per aduocatores comunis uel capita huius consilij, sine alio consilio.

Ceterum ordinetur regiminibus insule nostre Crete, quod non scribant posthac neque declarent dominio nostro seu huic consilio aliquid in fauorem cuiuspiam, qui, causa conspirationis Siffij predicti, eos requireret, nisi interueniat expressa licentia huius consilij, sub pena ducatorum CC et priuationis regiminis, in quo reperiretur.

De parte — 16
De non — 0
Non sinceri — 0

ΜΖ΄

Μὴ ἀποδοχὴ τῆς παραιτήσεως τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος Ἰωάννου Λίμα

1475, Δεκεμβρίου 20

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ μὴ ἀποδοχῆς τῆς ὑποβληθείσης παραιτήσεως τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος Ἰωάννου Λίμα. Ὁ διορισμὸς τοῦ ἀντικαταστάτου του, ὁ γενόμενος ὑπὸ τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης, ἀνακαλεῖται. Ἐὰν ὁ Λίμας ἐπιμείνῃ εἰς τὴν παραίτησίν του, ἡ Αὐθεντία ἂς ἀποστείλῃ πληροφορίας περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν ὑποψηφίων, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς οὐδένα διορισμόν.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 18 (1473-1476), φ. 136r.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Kérofilas, Les Vlasto, σ. 68.

Die XX decembris ⟨1475⟩
Regimini Crete

Capita

Intelleximus renuntiationem factam per papatem Ioannem Lima de prothopapatu istius ciuitatis nostre. Et surrogationem vestram de papate Andrea Simi. Et quoniam huiusmodi negotium plurimum existimamus, memores rerum preteritarum, deliberauimus cum nostro consilio X, ut surrogatio de predicto papate Andrea reuocetur et per uos committatur papate Janni Lime, ut suum perseueret exercere officium, non obstante predicta sua renuntiatione, quam nos non acceptandam censuimus. Quod si fecerit, bene quidem contenti remanemus, ut alia non fiat mutatio. Sed si pur ipse papa Janni Lima perseueraret in sua renuntiatione aut iterum libere renuntiaret, in hoc casu, nulla per uos facta surrogatione, aduisate nos de conditionibus uniuscuisque ad dignitatem illam aspirantis, ut facere nos cum nostro con-

silio X. illam possimus deliberationem, que nobis tranquilitati status rerumque nostrarum accomodata visa fuerit.

De parte — 15
De non — 1
Non sinceri — 0

ΜΗ΄

Ἀμοιβαὶ εἰς Ἰωάννην Λίμαν, Γεώργιον Βεργίτσην καὶ Ἐμμανουὴλ Λίμαν διὰ τὴν κατάδοσιν τῶν κατὰ Ἰωάννου Μελισσηνοῦ ἐπιτεθέντων συνωμοτῶν

1481 (βενετ. ἔτ. 1480), Ἰανουαρίου 30

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀμοιβῆς τῶν Ἰωάννου Λίμα, ἱερέως, Γεωργίου Βεργίτση καὶ Ἐμμανουὴλ Λίμα διὰ τὴν κατάδοσιν τῶν ριψάντων ἐπαναστατικὴν προκήρυξιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Μελισσηνοῦ, ἐν χωρίῳ τοῦ Ρεθύμνου (7 Φεβρουαρίου 1460 = βενετ. ἔτ. 1459) καὶ τῶν τραυματισάντων τοῦτον θανασίμως τὴν ἑπομένην νύκτα, ὡς παραδώσαντα τὴν προκήρυξιν εἰς τὰς βενετικὰς ἀρχάς. Οἱ ἀνωτέρω, μὴ ζητήσαντες ἐγκαίρως τὴν ἀμοιβήν, ἐκ φόβου ἀντιποίνων, δέχονται νῦν νὰ λάβουν μειωμένας τὰς ἀμοιβὰς τῆς πρώτης ἅμα καὶ τῆς δευτέρας ἐπικηρύξεως τῶν ἐνόχων (24 Φεβρουαρίου καὶ 31 Αὐγούστου 1460). Τὸ Συμβούλιον χορηγεῖ τὰς ἀμοιβὰς τῆς δευτέρας μόνον, ἤτοι τὸ δικαίωμα τῆς ἀμνηστεύσεως τριῶν καταδίκων δι' ἀνθρωποκτονίαν καί, ἀντὶ χρημάτων (3000 ὑπερπύρων ἐφ' ἅπαξ καὶ 500 ἐτησίως διὰ βίου), τὸ δικαίωμα τῆς ἀπαλλαγῆς ἐκ τῆς ἐξορίας δύο ἀτόμων, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου de Molino καὶ Ἰωάννου Καλλέργη ἀποφάσεων (ἔγγρ. ΚΒ΄ καὶ ΜΔ΄). Ὁ δὲ Φραγκῖσκος de Porto, γαμβρὸς τοῦ Ἰω. Λίμα, θὰ μετέχῃ ἀντ' αὐτοῦ τῶν εὐεργετημάτων καὶ ἀξιωμάτων τῆς Κρήτης.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti*, reg. 20 (1480-1482), φ. 43r-43v.

Μετάφρασίς του εἰς τὴν γαλλικὴν (ὑπὸ τὴν ἐσφαλμένην χρονολογίαν 30 Ἰανουαρίου 1480) ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. K é r o f i l a s, Les Vlasto, σ. 72-74.

Die XXX januarij ⟨1480 m. V. = 1481⟩

Capita

Cum in domo Johannis Milissino, habitatoris Rethimi in quodam casali districtu Rethimi, proiecta fuisset die VIJ februarii 1459, tempore noctis, littera quedam, que continebat semen proditionis, prius de 1454 tentate per Siphim Vulasto proditorem et discoperte, quod semen putabatur esse extinctum, et per nouum modum querebatur reintegrari

et renouari, dictusque Johannes Milissino, existens infirmus in domo, misit sequenti die in mane cedulam aut litteras ipsas regimini Rethimi, a quo regimine missa fuit littera predicta ad regimen Crete, vt res maxima consulcietur. Sed res ita secrete processit, quod nocte sequenti diem octauum Johannes ipse Milisino, in propria domo clausus dormiens, fuit crudeliter vulneratus ad mortem. Et per regimen Rethimi, ita consulente regimine Crete, die 24 februarii 1459 fuit deliberatum proclamari facere, vt perpetratores vulnerum, in personam Joanis Milisino illatarum, manifestarentur, et datum premium propalatoribus yperperorum mille et exemptionis vnius banniti, excepto rebelle contra statum, ut per hanc propalationem venietur in lucem proiectorum littere proiecte in domo dicti Johannis Milissino. Et hoc factum fuit ex conuenientibus respectibus. Et nemine comparente ad dictam proclamam, consultato regimine Crete et nostro dominio, per nostrum dominium preceptum fuit regimini Rethimi, ut prosequeretur ad omnem experientiam veniendi in lucem perpetratorem utriusque delicti, id est proiectorem literarum et vulneratorem Johannis Milissino. Ex quo regimen Rethimi, die vltimo mensis augusti 1460, per consilium et auctoritatem regiminis Crete, ex precepto et ordinatione nostri dominij, processit ad alteram proclamam, promittens propalatoribus proiectorum scedule seu littere suprascripte habendi subito yperpera IIJm et singulis annis in uita propalatorum yperpera Vc a nostro dominio. Et quod ipsi et sui heredes possint participare de officijs et beneficijs insule Crete, sicut participant pheudatarij Crete et quod possent eximere tres de banno aut baniendos pro puro homicidio | uel alio delicto (φ.43v) et alijs conditionibus, sicut in proclama continetur, remanente prima proclama. Et mouentibus premijs animis hominum, papa Janni Lima et Georgius Vergici ac Hemanuel Lima propalauerunt vtrumque excessum, hoc est proiectores literarum et percussores Joannis Milisino. Ex quo ventum est in lucem et sumptum suplicium delinquentium, non tamen omnium ex conuenientibus respectibus. Cumque papa Janni Lima et socij suprascripti, timentes potentiam aliquorum complicum, qui remanserunt secreti, et attinentium eorum, quoad uixerunt, non fuerunt ausi petere premia proclamarum. Nunc, defunctis omnibus suprascriptis, comparuerunt coram capitibus huius consilij, petentes premia fidei eorum per publicas proclamas eis promissa, sicut supradictum est. Et attenta inopia camere dominij nostri, contentantur, loco IIIm yperperorum, inmediate eis dandorum, et yperperorum Vc singulis annis tam a tempore propalationis citra liurate, quam in futurum liurande, petunt pro prima proclama loco yperperorum mille, vnam

vocem exemptionis banni et alteram vocem promissam, ita quod habeant duas voces pro ista prima proclama; pro secunda autem proclama, loco yperperorum IIIm, inmediate exbursandorum, et aliorum Vc singulis annis in eorum vitam dandorum per cameram Crete, petunt habere tres uoces bannitorum, sicut habuerunt ser Joannes de Molino in 1461 et ser Joannes Calergi 1472 per hoc consilium, remittentes omne beneficium pecuniarium pro preterito, presenti et futuro, gaudentibus ipsis reliquis beneficijs proclame. Et conueniat iusticie nostri dominij pro aliorum exemplo obseruare promissa.

Vadit pars quod dictus papa Janni Lima, Georgius Vergici ac Hemanuel Lima gaudeant beneficio secunde proclame tantum, hoc est habeant tres voces bannitorum pro puro homicidio et loco pecuniarum habeant duas voces eius conditionis et qualitatis, qualis fuerunt ille, quas habuerunt ser Joannes de Molino et ser Joannes Calergi pro bannitis in hunc usque diem et exceptis rebellibus. Et quod Franciscus de Porto, gener papa Janni Lima, intret in participatione beneficiorum et officiorum Crete, loco prefati papa Janni Lima.

De parte — 11
De non — 2
Non sinceri — 3

---

25 regiminis διώρθωσα : -ni ὁ κῶδιξ.

ΜΘ'

Ἀκύρωσις τῆς περὶ ἀμοιβῶν εἰς Ἰωάννην Λίμαν, Γεώργιον Βεργίτσην καὶ Ἐμμανουὴλ Λίμαν ἀποφάσεως, ἐν ἀναμονῇ τῆς γνωματεύσεως τῶν ἀρχῶν τῆς Κρήτης

1481, Ἰουνίου 13

Ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀκυρώσεως τῆς ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1481 ὑπὲρ τῶν Ἰω. Λίμα, Γεωργ. Βεργίτση καὶ Ἐμμαν. Λίμα ἀποφάσεως (ἔγγρ. ΜΗ'), ὡς παρατύπου: Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀπὸ 30 Ἰουνίου 1473 προηγουμένην ἀπόφασιν (ἔγγρ. ΜΕ'), ἡ αἴτησις τοῦ Λίμα καὶ τῶν σὺν αὐτῷ παρεπέμφθη εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Κρήτης καὶ τοὺς Συνδίκους τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἐκφέρουν γνώμην, ἔπρεπε νὰ μὴ ληφθῇ οὐδεμία ἀπόφασις πρὸ τῆς λήψεως τῆς ἀπαντήσεως τούτων.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Consiglio X: Misti,* reg. 20 (1480-1482), φ. 64r.

MCCCCLXXXJ die XIIJ junij

Ser Franciscus Sanutus
Ser Thomas Triuisanus, Consiliarij
Ser Thomas Lippomano, Caput

Quod ista pars capta in hoc consilio sub die XXX mensis januarij 1480, quod papa Jani Lima, Georgius Vergiti ac Hemanuel Lima gaudeant benefitio secunde proclame, de qua in parte hoc est: *Quod habeant tres voces bannitorum* et cetera commoda, de quibus in parte eadem latius, ex causa ibidem tacta tanquam pars processa et capta preter et scorsum ab ordine, consultissime capto et deliberato per hoc consilium ab usque 1473 vltimo junij, de quo hoc consilium non habuit nisi hodie noticiam: et per quem supplicatio predictorum papatis Jani et sociorum veniebat mittenda Duche et capitaneo et consiliarijs Crete et sindicis nostris Orientis, qui ipsam vnite diligenterque videre et examinare debeant. Et sumpta bona et vera informatione optime intelligerent et circumspicerent rationes et profituum dominij nostri super omnibus partibus eiusdem supplicationis. Et de his que habuerint particulariter et distincte reddere deberent certum hoc consilium, ne deciperemur. Qua parte et ordine stante, nihil aliter poterat nec debebat poni, seduocetur et habeatur perinde ac si posita et capta non fuisset.

De parte — 8
De non — 6
Non sinceri — 1

Ν'

Ἀμοιβαὶ (περικεκομμέναι) εἰς τοὺς καταδότας Ἰωάννην Λίμαν, Γεώργιον Βεργίτσην καὶ Ἐμμανουὴλ Λίμαν

1487 (βενετ. ἔτ. 1486), Ἰανουαρίου 18 (ἰνδικτ. 5)

Ἐπιστολὴ τοῦ Δόγη τῆς Βενετίας πρὸς τὸν Δούκαν τῆς Κρήτης, ἀγγέλλουσα τὴν ἀπὸ 31 παρελθόντος Μαΐου ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα περὶ ἀπονομῆς ἀμοιβῶν εἰς τοὺς Ἰωάννην Λίμαν, Γεώργιον Βεργίτσην καὶ Ἐμμανουὴλ Λίμαν, ὡς καταδώσαντας τοὺς ἐπιχειρήσαντας ν' ἀνανεώσουν τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Σήφη Βλαστοῦ καὶ τραυματίσαντας τὸν Ἰωάννην Μελισσηνὸν (πρβλ. ἔγγρ. ΜΗ'). Κατὰ τὴν δευτέραν ἐπικήρυξιν τούτων (τῆς 31 Αὐγούστου 1460), οἱ τρεῖς οὗτοι θὰ λάβουν ὁμοῦ 3000 ὑπέρπυρα ἐφ' ἅπαξ, ἀντὶ δὲ τῶν 500 κατ' ἔτος, θὰ παραχωρηθοῦν εἰς αὐτοὺς αἱ πρόσοδοι τῶν ἐν χωρίῳ Ἐλεύθερνα Ρεθύμνου δημοσίων κτημάτων. Πέραν τούτων οὐδὲν ἄλλο δικαιοῦνται.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute,* quat. 36 (1489-1490), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Augustinus Barbadico, dei gratia dux Venetiarum et cetera.

Nobilibus et sapientibus viris Marino de Garçonibus, duche, et Alouisio Quirino, capitaneo Crete, et consiliarijs ibidem ac successoribus suis, fidelibus dilectis salutem et dilectionis affectum.

Cum nostro consilio decem, sub die ultimo mensis maij proxime preteriti, deliberauimus quod fidelissimi nostri papa Jani Lima, Georgius Vergici et Hemanuel Lima, ob fidelissimum promeritum eorum in propalasse idest et manifestasse isti regimini et proiectorem certe litere de anno 1459, projecte in certo casali in processu nominato, posito in districtu Rethemi, per quam, per nouum et diabolicum medium, querebatur reintegrari et renouari maledictum semen proditionis alias, hoc est in 1454, attentate per sceleratissimum q. Syfi Vlasto, proditorem et rebelem et cetera, et item pro manifestasse culpabiles vulnerum, dicta de causa noctis tempore illatorum in persona fidelis nostri Joannis Melissino, habitatoris in casali predicto, ex quo uentum est in lucem et sumptum supplicium deliquentium, non tamen *omnium ex conuenientibus respectibus* et cetera gaudeant et gaudere debeant beneficio secunde proclame, edite et publicate sub die ultimo mensis augusti 1460 per regimen nostrum Rethemi, ex consilio et auctoritate regiminis nostri Crete, proueniente ex precepto et ordinatione dominij nostri, modificato tamen ut infra: «*ex bene docentibus et conuenientibus respectibus*», in hunc modum, videlicet, quod predicti tres habeant inter ipsos omnes iperpera IIJm, pro una vice tantum, ab ista camera nostra Crete et singulis quibusque annis in uita eorum iperpira Vcentum a dominio nostro ab eadem camera, quodque ipsi et sui heredes et descendentes participare possint de officijs et beneficijs insule Crete, pro quibus iperperis Vc annualibus, consequendis ex nunc illis deputetur et sic deputamus affictum loci Lefterne, positi in districtu Rethemi, pro quanto sunt iperpera Vc suprascripta. Si uero esset minoris affictus, suppleatur ad integram summam per istam cameram nostram Crete et incipiatur cursum suprascriptorum Vc iperperorum annualium ad diem primum mensis junij proxime preteriti. Ea propter, cum prefato consilio nostro decem, mandamus vobis, ut suprascriptam nostram et consilij nostri decem deliberationem obseruare et exequi ac obseruari inuiolabiliter debeatis et faciatis, hoc vobis cum eodem consilio nostro X declarantes, quod pro suprascriptis meritis manifestationum, contentarum tam in prima quam in secunda proclamatione, de qua supra, predicti papa Lima et socij non possunt habere aliud ulterius beneficium plus eo, quod est dictum superius, sub penis et stricturis contentis in deliberatione diei ultimi mensis maij suprascripti.

Has autem ad memoriam futurorum registrare [facite] et registratas presentanti restitui.

Date in nostro ducali palatio die XVIIJ januarij, indictione V, 1486.

Recepte die X septembris 1489.

---

12 sceleratissimum διώρθωσα : scelestissimum ὁ κῶδιξ.

ΝΑ'

Διακοπὴ τῆς ἐτησίας χορηγίας τοῦ Ἰωάννου Λίμα, θανόντος, καὶ πληρωμὴ τῆς ἐφ' ἅπαξ ἀποζημιώσεώς του, ἣν εἶχε μεταβιβάσει εἰς ἄλλους

1490, Μαρτίου 13

Ἀπόφασις τῆς Αὐθεντίας τῆς Κρήτης περὶ διακοπῆς τῆς εἰς τὸν πρωτοπαπᾶν Ἰωάννην Λίμαν, δυνάμει τοῦ προηγουμένου διατάγματος τοῦ Δόγη (ἔγγρ. Ν'), χορηγίας, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου του, διότι δὲν εἶναι μεταβιβάσιμος. Τὸ διάταγμα ὅμως τοῦτο, ὅπερ ὥριζεν ὅπως εἰσπράξῃ οὗτος καὶ 1000 ὑπέρπυρα ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Κρήτης, ἐκρατεῖτο ὡς ἐνέχυρον ὑπὸ τοῦ Μάρκου Σαβίνα, παρ' οὗ ἠγόρασεν αὐτὸ ὁ Μᾶρκος Soldinus (εἰς ὃν ὁ Λίμας ὤφειλε προσέτι 39 δουκᾶτα). Ὁ Soldinus παρουσίασεν αὐτὸ εἰς τὴν Αὐθεντίαν καὶ ἐζήτησε νὰ λάβῃ συναλλαγματικήν, ἵνα δυνηθῇ νὰ διεκδικήσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ πρωτοπαπᾶ εἰς αὐτὸν ὀφειλόμενα 1000 ὑπέρπυρα. Ἡ Αὐθεντία ἐδέχθη τὴν αἴτησιν ταύτην καὶ διέταξε τὸν ἁρμόδιον ταμιακὸν ὑπάλληλον νὰ ἐκδώσῃ τὴν συναλλαγματικήν.

Ἐκδίδεται τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ A.S.V. — *Duca di Candia 2: Ducali e lettere ricevute*, quat. 36 (1489 - 1490), ὅπερ δὲν φέρει σελιδαρίθμησιν.

Die XIIJ martij 1490

Vltrascriptae litterae ducales fuerunt registratae mandato Magnifici regiminis et Magnifici domini capitanei Cretae, a quibus fuit decretum quod scribatur regimini Rhetimi quod prouisio, quam habebat uigore ipsarum protopapas Joannes Lima, suspendatur et pro suspensa habeatur pro eius portione a die suae mortis, quoniam ipsa non transfertur ad suos heredes, sed solum data fuit sibi donec uiueret, ut ex ipsis litteris clare constat. Preterea, cum in dictis litteris contineatur quod praefatus protopapas debeat habere, semel tantum, ab hac camera Cretae hyperpera mille, quae litterae erant in pignus penes ser Marcum Sauinam et eas redemit ab eo ser Marcus Soldinus, ut patet chirogra-

pho ipsius Sauinae, pro ducatis septuaginta quatuor. Et alios ducatos XXXIX debet habere praedictus Soldinus a praefato protopapate, ut constat instrumento facto Uenetijs manu ser Gasparis de Burattis, notarij Imperialis, quas litteras ipse Soldinus presentauit huic Magnifico regimini Cretae per comissionem dicti protopapatis, quae hyperpera ipse Soldinus intendit exigere uigore dictor[um] suorum creditorum. Et cum id assequi non possit sine decreto dominij, supplicauit quod mandaretur ser Augustino Colonnae, Ratiocinatori huius camerae Cretae, quod faceret sibi polizam nomine dicti protopapatis, ut possit exigere dicta hyperpira mille sibi obligata a prefato q. protopapate. Per Magnificum regimen et Magnificum d. capitaneum, uisis instrumento et chirographo predictis et intellecto quod ipse Soldinus redemit dictas litteras iuxta ordinem ipsius protopapatis, qui fuit contentus quod ipse haberet eas pro sua cautione, decretum fuit quod jubeatur praefato ser Augustino, ut faciat sibi pollizam hyperperorum mille nomine protopapatis praedicti pro portione, quae eum tangebat uigore dictarum litterarun excelsi consilij decem, cum reseruatione jurium heredum protopapatis praedicti, pro reliquo hyperperorum mille, non obstante quod praedictus Soldinus allegabat se esse creditorem de alijs pecunijs.

M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

30 - 1 - 1960

Ο ΙΟΥΔΑΙΟΣ ΛΟΓΙΟΣ ΑΡΤΑΠΑΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΑΥΤΟΥ *

(Γλωσσικόν, φιλολογικὸν καὶ θρησκειολογικὸν ὑπόμνημα εἰς κείμενα τῆς ἑλληνιστικῆς γραμματείας).

« ...πατρίδα μὲν τὴν οἰκουμένην προσέταξεν (sc. *'Αλέξανδρος*) *ἡγεῖσθαι πάντας, ...συγγενεῖς δὲ τοὺς ἀγαθούς, ἀλλοφύλους δὲ τοὺς πονηρούς »*.
(Πλούτ. περὶ τῆς 'Αλεξ. τύχ. ἢ ἀρετῆς I 6 [= ἠθ. p. 329b]).

§ 4.

Τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς § 4 τοῦ εἰς τὸν « Μωυσέα » ἀναφερομένου ἀποσπάσματος ἔχει ὧδε :

«ἔτι δὲ (sc. 'Αρτάπανός φησι) τὴν πόλιν εἰς λς' νομοὺς διελεῖν καὶ ἑκάστῳ τῶν νομῶν ἀποτάξαι τὸν θεὸν σεφθήσεσθαι τά τε ἱερὰ γράμματα τοῖς ἱερεῦσιν, εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους καὶ κύνας καὶ ἴβεις, ἀπονεῖμαι δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν ».

Τὴν εἰς νομοὺς διαίρεσιν τῆς χώρας τῶν Αἰγυπτίων διεξάγει παρὰ Διοδώρῳ ὁ Σεσόωσις.

Παρὰ Διοδώρῳ ὡσαύτως λόγου γινομένου περὶ τῶν νομοθετῶν τῆς Αἰγύ-

---

* Τμῆμά τι τῆς παρούσης ἐργασίας ἐδημοσιεύθη ἤδη ἐν τῷ περιοδικῷ ἡμῶν
συγγράμματι : « 'Επετηρὶς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν » 27 (1957) 292 - 339.
Μετὰ τὸν πρόλογον (σσ. 292 - 296), ἐν ᾧ διαγράφεται ὁ πνευματικός, ἠθικὸς καὶ κοι-
νωνικὸς χαρακτὴρ τοῦ « 'Ελληνισμοῦ », γίνεται λόγος (σσ. 296 - 298) περὶ τοῦ ἐν
ἀποσπάσμασι διασωθέντος ἔργου τοῦ 'Αρταπάνου καὶ περὶ τῶν διαφόρων ἐκδόσεων
αὐτῶν. 'Εν συνεχείᾳ (σσ. 298 - 303) γίνεται λόγος περὶ τοῦ προσώπου τοῦ 'Αρταπά-
νου, ὅστις εἶναι πιθανώτατα 'Αλεξανδρῖνός τις 'Ιουδαῖος ζήσας περὶ τὸ 100 π.Χ.,
καὶ ἑρμηνεύεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὁμοῦ μετὰ τῆς ἀναγραφῆς ἁπάσης τῆς
οἰκείας βιβλιογραφίας. Μετὰ ταῦτα ἀναλύονται καὶ ἑρμηνεύονται τὰ τρία ἀποσπά-
σματα τῆς « Περὶ 'Ιουδαίων » συγγραφῆς τοῦ 'Αρταπάνου καὶ δὴ καὶ εἰδικώτερον τὰ
ἀποσπάσματα : « 'Αβραὰμ » (σσ. 304 - 311), « 'Ιωσὴφ » (σσ. 311 - 324) καὶ « Μωυ-
σῆς » (σσ. 325 - 339).

πτου καὶ ἄλλων χωρῶν πλησίον τοῦ πρώτου νομοθέτου τῆς χώρας ταύτης Μνεύου, ὅστις προσεποιήθη, ὅτι ὁ Ἑρμῆς ἔδωκεν αὐτῷ τοὺς νόμους[1], μνημονεύονται ὁ Μίνως καὶ ὁ Λυκοῦργος ἄλλοι τε πολλοὶ καὶ ὁ Μωυσῆς, ὅστις προσεποιεῖτο πάλιν, ὅτι ὁ θεὸς Ἰαὼ ἔδωκεν αὐτῷ τοὺς νόμους. Ὁ Σεσόωσις ἀναγράφεται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Διοδώρου ὡς τρίτος νομοθέτης τῆς Αἰγύπτου[2].

Τὸ ἀπαρέμφατον: « ἀποτάξαι » εἶναι, καθὰ καὶ τὸ « διελεῖν », ἀντικείμενον τοῦ νοουμένου « φησίν ». Τὸ ῥῆμα: « ἀποτάσσειν » ἔχει τὴν ἔννοιαν τοῦ « ὁρίζειν », « ἐπιβάλλειν », « παρέχειν » καὶ συντάσσεται οὕτω, καθὰ φέρ' εἰπεῖν καὶ τὸ « λέγειν », τὸ « διδόναι » κ.οὗ.κ., μετὰ δύο ἀντικειμένων: ἀμέσου ἐκφερομένου κατ' αἰτιατικὴν καὶ ἐμμέσου ἐκφερομένου κατὰ δοτικήν.

---

[1] Πρβλ. τὸ ἀναγραφὲν ἤδη ἀνωτέρω ἐν μεταφράσει χωρίον Διογ. Λαερτ. προοίμ. 11 (= FHG II [1848] 388b : Hecat. Abd. fr. 7 = F Gr. Hist. III A [1954] 13 : 264. Hekat. v. Abd. F 1): « ἔθεσαν δὲ (sc. οἱ Αἰγύπτιοι, ὡς Ἑκαταῖός τε καὶ Ἀρισταγόρας ἱστοροῦσιν) καὶ νόμους ὑπὲρ δικαιοσύνης, οὓς εἰς Ἑρμῆν ἀνήνεγκαν ». Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἐν ἀναφορᾷ κυρίως πρὸς τὰ κατωτέρω λεχθησόμενα περὶ τῆς εὑρέσεως τῆς γραφῆς ὑπὸ τοῦ Μωυσέως καὶ τῆς ἀγωγῆς οὕτω τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ νομοθέτου τῶν Ἰουδαίων εἰς σχέσιν μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ - Θώθ.

[2] Ὁ E. Schwartz, Hekataios von Teos ἐν: Rhein. Mus. N. F. 40 (1885) 227 διατείνεται, ὅτι τὰ κεφάλαια 94 καὶ 95 τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς « Βιβλιοθήκης » τοῦ Διοδώρου οὐδαμῶς ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἤντλησεν ἐκ τοῦ Ἑκαταίου. Σχετικῶς ἐπάγεται ὁ Schwartz σειρὰν λίαν ἰσχυρῶν ἐκ πρώτης ὄψεως τεκμηρίων. Ἐν I 94, 1 ὁ πρῶτος βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου καλεῖται « Μνεύης », οὗτος ὅμως ἀλλαχοῦ: I 43, 5· 45, 1 κἑξ. — 89, 3, ἔνθα ὁ Διόδωρος τὰς πληροφορίας αὐτοῦ πράγματι ἐκ τοῦ Ἑκαταίου ἀντλεῖ, « Μηνᾶς » καλεῖται· ἐν I 94, 3 μνημονεύεται ὡς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ὁ Σάσυχις, ἀνὴρ συνέσει διαφέρων, ὅστις τοῖς ὑπάρχουσι νόμοις ἄλλα τε προσέθηκε καὶ τὰ περὶ τὴν τῶν θεῶν τιμὴν ἐπιμελέστατα διέταξεν, εὑρετὴς δὲ καὶ γεωμετρίας ἐγένετο καὶ τὴν περὶ τῶν ἄστρων θεωρίαν τε καὶ παρατήρησιν ἐδίδαξε τοὺς ἐγχωρίους, περὶ τούτου ὅμως οὐδεὶς λόγος γίνεται ἐν I 45 κἑξ., ἔνθα ὁ Διόδωρος τὸν Ἑκαταῖον ἔχων ὡς πηγὴν παρέχει ἡμῖν κατάλογον τῶν βασιλέων τῆς Αἰγύπτου· πᾶν τέλος, ὅπερ περὶ τῶν βασιλέων Βοκχόριδος καὶ Ἀμάσιος λέγεται ἐν τοῖς κεφαλαίοις 94 καὶ 95, οὐχὶ παντελῶς ἁρμόζει τοῖς ἀντιστοίχοις χωρίοις τῆς ὑπὸ τοῦ Διοδώρου κατὰ τὸν Ἑκαταῖον ἀναπτυσσομένης ἱστορικῆς διηγήσεως: I 65, 1· 68, 1 κἑξ. — Παρὰ ταῦτα σημειωτέον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι τὴν ἐν I 94, 2 παρεχομένην ἡμῖν πληροφορίαν, καθ' ἣν ὁ Μωυσῆς προσεποιεῖτο, ὅτι ὁ Ἰαὼ ἔδιδεν αὐτῷ τοὺς νόμους, ἤντλησε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Διόδωρος ἐκ τοῦ Ἑκαταίου, διότι ἐναργέστατα ὁμοιάζει τῷ περιεχομένῳ τοῦ χωρίου XL 3, 6 τοῦ Διοδώρου (= V [1868] 181, 24 κἑξ. Dindorfius) = Φωτ. βιβλ. 244. Διοδ. (= II [1825] 380b 18 κἑξ. Bekkerus) = FHG II (1948) 392b : Hecat. Abd. fr. 13 = F Gr. Hist. III A (1954) 14 : 264. Hecat. v. Abd. F 6 : « προσγέγραπται δὲ καὶ τοῖς νόμοις ἐπὶ τελευτῆς, ὅτι Μωσῆς ἀκούσας τοῦ θεοῦ τάδε λέγει τοῖς Ἰουδαίοις », ὅπερ ἀνήκει ἀποσπάσματί τινι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου καταχλειομένῳ διὰ τῶν λέξεων: « ...περὶ μὲν τῶν Ἰουδαίων Ἑκαταῖος ὁ Μιλήσιος (deb. Ἀβδηρίτης) ταῦτα ἱστόρηκεν ».

Οὕτω θὰ ἤρκει ἐνταῦθα ἡ γραφή: « καὶ ἑκάστῳ τῶν νομῶν ἀποτάξαι τὸν
θεὸν » ὑπὸ τὴν ἔννοιαν βεβαίως, ὅτι ὁ Μωυσῆς ὥρισεν ἑκάστῳ νομῷ ἴδιόν
τινα θεὸν πρὸς σεβασμὸν καὶ λατρείαν αὐτοῦ. Παρὰ ταῦτα χάριν σαφη-
νείας προστίθησιν ὁ Ἀρτάπανος ἀνάρθρως καὶ τὸ ἀπαρέμφατον τοῦ παθη-
τικοῦ μέλλοντος τοῦ « σέβεσθαι »: « σεφθήσεσθαι » ἔχον, ὡς γνωστόν, ἐνερ-
γητικὴν μεταβατικὴν σημασίαν. Τὸ ἀπαρέμφατον τοῦτο εἶναι συντακτικῶς ἢ
ἀπαρέμφατον τοῦ σκοποῦ, ὅπερ τίθεται, ὡς γνωστόν, πρὸς ἀπωτέραν τινὰ
καὶ ἔμμεσον οὕτως εἰπεῖν συμπλήρωσιν τῆς ἐννοίας ῥημάτων δόσεως, λήψεως,
ἐκλογῆς, ἀνακηρύξεως, ἐγκαταστάσεως κ.οὗ.κ. δηλωτικῶν καὶ ἔχει τὴν ἔννοιαν
ἐπιδιωκομένου τινὸς ἢ δυνατοῦ ἀποτελέσματος, οἷον: « τοῖς Αἰγινήταις οἱ
Λακεδαιμόνιοι ἔδοσαν Θυρέαν οἰκεῖν » Θουκ. II 27, 2, ἢ ἀπαρέμφατον ἀντι-
κειμενικόν, ὅπερ τίθεται πρὸς εὐθεῖαν καὶ ἄμεσον οὕτως εἰπεῖν συμπλήρωσιν
τῆς ἐννοίας ῥημάτων ἐπιθυμίας, ἐφέσεως, βουλήσεως, ἰσχύος, ἐπιταγῆς κ.οὗ.κ.
δηλωτικῶν, οἷον: « Πηλεὺς μὲν ᾧ παιδὶ γέρων ἐπέτελλ' Ἀχιλῆι | αἰὲν ἀρι-
στεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων » Ὁμ. Ἰλ. Λ 783 κἑξ.[1] — Τὸ « σεφθή-
σεσθαι » δύναται ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅπως ἀναλάβῃ ἀμφοτέρους τοὺς συν-
τακτικοὺς τούτους χαρακτῆρας, τὸν πρῶτον μέν, ἂν θεωρήσωμεν τό, ἐξ οὗ
ἐξαρτᾶται, ῥῆμα: « ἀποτάσσειν » ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς δόσεως καὶ τῆς χορη-
γίας, τὸν δεύτερον δέ, ἂν θεωρήσωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς
βουλήσεως καὶ ἐπιταγῆς. Ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης περιπτώσεως ἡ αἰτιατική:
« τὸν θεὸν » ἀποσπᾶται τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ « ἀποτάξαι » συν-
δέσεως καὶ συνάπτεται πλέον ὡς ἀντικείμενον μετὰ τοῦ « σεφθήσεσθαι »,
ὅπερ κατέχει πλέον τὴν ὑπὸ τῆς αἰτιατικῆς ταύτης πρότερον κατεχομένην
θέσιν τοῦ ἀντικειμένου τοῦ « ἀποτάξαι ». Ἐπ' ἀμφοτέρων ὅμως τῶν περι-
πτώσεων θὰ ἀνέμενέ τις τὸ ἀπαρέμφατον τοῦτο θεωρούμενον ὑπὸ τὴν τελι-
κὴν ταύτην ἔννοιαν αὐτοῦ καὶ ὑφὴν ἐν χρόνῳ ἢ ἀορίστου: « σεφθῆναι »
πρὸς συνοπτικὴν ἁπλῶς καὶ ἄχρουν δήλωσιν τῆς ἐκτελέσεως θρησκευτικοῦ
τινος καθήκοντος ἢ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον ἐνεστῶτος: « σέβεσθαι » πρὸς δήλωσιν
παρατατικῆς τινος καὶ διαρκοῦς ἀσκήσεως τοῦ καθήκοντος τούτου τῆς λατρείας
τοῦ θεοῦ. Μετὰ τὴν γραμματικὴν ταύτην διαλεύκανσιν τῆς προτάσεως ταύτης
παρίσταται ἀνάγκη διασαφήσεως τῶν ἐν αὐτῇ ὑπαρχόντων θρησκειολογι-
κῶν προβλημάτων.

Ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τόδε τὸ σημεῖον, ὅτι δηλαδὴ Ἰουδαῖος εἶναι ὁ
συγγραφεὺς τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου, ὅστις ἕνα μόνον Θεὸν δέχεται ποιητὴν
καὶ παντοδύναμον κυβερνήτην τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸν Ἰεχωβά, ἠθέλη-
σαν λόγιοί τινες, ὅπως τῇ φράσει: « τὸν θεὸν » ἀποδώσωσι τὴν ἔννοιαν τοῦ

---

[1] Πρβλ. προχείρως R. Kühner - B. Gerth, Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache. Satzlehre. II, Leverkusen 1955[4], σ. 16 κἑξ. (= § 473, 7)· σ. 5 κἑξ. (= § 473, 1 κἑξ.).

διὰ τοῦ ἄρθρου δῆθεν συντελουμένου αὐστηροῦ καθορισμοῦ τοῦ ἑνὸς μόνου καὶ ἀληθινοῦ τούτου Θεοῦ τῶν Ἑβραίων. Πῶς θὰ ἐπετρέπετο, ὅπως ὁ Ἀρτάπανος ἐμφανίσῃ ἡμῖν τὸν Μωυσέα εἰσηγούμενον ἐν Αἰγύπτῳ τὸ εἰδωλολατρικὸν θρησκευτικὸν σύστημα τῆς πολυθεΐας; Οὕτω τὴν ἐν λόγῳ φράσιν μεταφράζει γερμανιστὶ ὁ Dähne μὲν[1] διὰ τῆς φράσεως: das göttliche Wesen (= « τὴν θείαν οὐσίαν »), ὁ Herzfeld δὲ[2] διὰ τῆς φράσεως: den Gott (« τὸν Θεόν »). Δι᾽ ἀμφοτέρων τῶν φράσεων τούτων νοεῖται προφανῶς εἷς καὶ μόνος Θεός, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς τῶν Ἑβραίων[3]. Νομίζω, ὅτι λίαν ἄστοχος εἶναι τοιαύτη τις τοῦ πράγματος ἑρμηνεία. Εὐρυμαθέστατος αἰγυπτιολόγος, ὁ Brugsch, καταδεικνύει ἡμῖν τοῦτο ἐναργέστατα. Ἐν σχέσει πρὸς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεότητας ἑκάστου νομοῦ τῆς Αἰγύπτου λέγει οὗτος[4], ὅτι ἕκαστος νομὸς τῆς τε ἄνω καὶ κάτω Αἰγύπτου ἀπειργάζετο κράτος ἐν κράτει. Ἕκαστος νομὸς εἶχε πολιτικὴν αὐτοτέλειαν καὶ ἐθεμελίου τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μεγαλεῖον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς δόξης καὶ τῆς τιμῆς τοῦ νομάρχου αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἐνδεχομένης συγγενείας τούτου μετὰ τῶν κυβερνώντων βασιλικῶν οἴκων ἢ ἐπὶ τῶν κηδεστιῶν αὐτοῦ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν νομαρχῶν γειτονικῶν νομῶν. Τὸ κέντρον τῶν νομῶν ἀπετέλουν αἱ μητροπόλεις, ἐν αἷς εἶχον τὴν ἕδραν αὐτῶν οἱ νομάρχαι καὶ αἱ τοπικαὶ θεότητες. Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀπομόνωσις ἑκάστου νομοῦ ηὐξάνετο ἔτι καὶ λόγῳ τῆς ἀνομοιότητος τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν καὶ τῆς λατρείας καὶ περαιτέρω λόγῳ τῶν μετὰ τῆς ἀνομοιότητος ταύτης εὐλόγως τε καὶ φυσικῶς συνημμένων διαφορῶν τῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων καὶ γνωμῶν τῶν οἰκείων συλλόγων καὶ ἑταιρειῶν τῶν ἱερέων. Παρὰ τούτοις διακαὴς πάντοτε ἦτο ὁ ζῆλος τῆς ὑψώσεως τῆς τιμῆς μὲν τοῦ οἴκου τοῦ νομάρχου αὐτῶν μέχρι τῶν κορυφῶν τῆς σεμνῆς καὶ ἀκτινοβόλου εὐπρεπείας τοῦ βασιλέως, τῆς θεότητος δὲ αὐτῶν μέχρι τῆς λαμπρᾶς θέσεως τῆς σταθερᾶς καὶ ἀκλονήτου ἡγεμονίας μεταξὺ πασῶν τῶν λοιπῶν θεοτήτων τῆς χώρας. Οὕτως οὐχὶ σπάνιον ἦτο τὸ φαινόμενον τῆς μεταχωρήσεως τῆς θέρμης τῆς θρησκευτικῆς ζηλοτυπίας εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ τοῦ συνδυασμοῦ οὕτω τῆς ἐγκαταστάσεως καὶ τῆς πτώσεως τῶν θεοτήτων τῶν νομῶν μετὰ τῆς ἀλλαγῆς τῶν κυβερνώντων βασιλικῶν οἴκων. Πάντων τῶν πραγμάτων τούτων πληθὺν μαρτυριῶν καὶ ἀποδείξεων παρέχει ἡμῖν ἡ ἱστορία τῶν μνημείων τῆς Αἰγύπτου. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Β 4 ἐσημειώθη, ὅτι πρὸς ἀπόκρουσιν πανταχόθεν κατὰ τῶν Ἰου-

[1] Aug. F. Dähne, ἔ.ἀ., II (1834) 201.

[2] L. Herzfeld, ἔ.ἀ., III (1857) 484.

[3] Τὴν αὐτὴν γνώμην πιθανώτατα ἔχουσι καὶ ὁ Gaisford, ὁ Vigerus καὶ ὁ Müllerus (FHG), οἵτινες ἐν τῷ οἰκείῳ κειμένῳ αὐτῶν γράφουσιν: « Θεόν », ἤτοι διὰ κεφαλαίου ἀρκτικοῦ γράμματος, ὡσεὶ τὸ ὄνομα τοῦτο κύριον ἦτο. Περὶ τῆς οἰκείας λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ Vigeri: ...numini colendo γενήσεται λόγος κατωτέρω.

[4] H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 130 κἑξ.

δαίων ἐκτοξευομένων μομφῶν, καθ᾽ ἃς οὗτοι κατεφρόνουν τῶν ξένων θρησκειῶν καὶ κατέλυον τοὺς οἴκους λατρείας αὐτῶν, οὐχὶ σπανίως παρέχει ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος εἰδήσεις ἱστορικοῦ δῆθεν χαρακτῆρος, καθ᾽ ἃς ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τοῦ λαοῦ τούτου κατέστησάν ποτε ἱδρυταὶ τῆς θρησκείας ξένων λαῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπιτελεῖ ἐκεῖ μὲν ὁ Ἰωσήφ, ἐνταῦθα δὲ ὁ Μωυσῆς. Κατὰ ταῦτα λίαν ὀρθῶς ὁ Freudenthal[1] μεταφράζει γερμανιστὶ τὴν ἐν λόγῳ φράσιν: « τὸν θεὸν » διὰ τῆς φράσεως: je einen besonderen Gott (= « ἀνὰ ἕνα ἴδιον θεὸν ») καὶ λίαν ὀρθῶς οὕτω συνάπτων ταύτην μετὰ τῶν προηγουμένων παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ Μωυσῆς διέταξεν ἐν ἑκάστῳ τῶν 36 νομῶν τὴν λατρείαν ἰδιαιτέρου τινός, αὐτοτελοῦς καὶ ἀνεξαρτήτου τῶν ἄλλων θεοῦ. Ἐφ᾽ ὅσον ὁ Ἀρτάπανος ἤθελεν, ὅπως τῷ ἀναγνώστῃ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐμφανίσῃ τὸν Μωυσέα ὥς τινα ἱδρυτὴν τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, τότε ὤφειλεν, ὅπως περιγράψῃ ἔργα αὐτοῦ θεμελιοῦντα ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ εἰκόνας λατρείας οὐχὶ διαφόρους ἐκείνων, ἃς παρέδιδεν ἡ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου καὶ αἵτινες ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ὁ Μωυσῆς θὰ ἦτο οὐχὶ ἱδρυτής, ἀλλὰ καταλυτής, τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων.

Μέχρι τοῦδε ἀπέταξεν ὁ Μωυσῆς ἑκάστῳ τῶν 36 νομῶν τὸν ἴδιον αὐτοῦ θεὸν πρὸς λατρείαν. Καθὰ περαιτέρω ἐν τῷ ἐν λόγῳ χωρίῳ λέγεται, ἀπέταξεν ἔτι ὁ Μωυσῆς τοῖς « ἱερεῦσι » τὰ « ἱερὰ γράμματα ». Καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν πάλιν δύο ἀντικείμενα τοῦ νοουμένου « ἀποτάξαι », ὧν τὸ κατ᾽ αἰτιατικὴν μὲν ἄμεσον, τὸ κατὰ δοτικὴν δὲ ἔμμεσον, εἶναι. Ὀλίγον κατωτέρω, ἐν ἀρχῇ δηλαδὴ τῆς παραγράφου 6, λέγεται: « διὰ ταῦτα οὖν τὸν Μώυσον ὑπὸ τῶν ὄχλων ἀγαπηθῆναι καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἰσοθέου τιμῆς καταξιωθέντα προσαγορευθῆναι Ἑρμῆν διὰ τὴν τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἑρμηνείαν »[2]. Ἡ φράσις αὕτη παρέχει ἡμῖν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν ἀσφαλῆ κλεῖδα καθαρᾶς τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου καὶ εὐστόχου ἑρμηνείας. Διὰ τῶν « ἱερῶν γραμμάτων » οὐδὲν ἄλλο νοεῖται ἢ τὰ ἱερογλυφικὰ γράμματα, ἅτινα βεβαίως οὐχὶ ἁπλῶς « ἀπέταξε », τ.ἔ. καθώρισε καὶ ἐπέβαλεν, ὁ Μωυσῆς τοῖς ἱερεῦσιν, ἀλλ᾽ ἐδίδαξε πολλῷ μᾶλλον αὐτούς[3]. Κατὰ ταῦτα τὸ νοούμενον ἐνταῦθα

[1] J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 147.

[2] Περὶ τοῦ « Ἑρμοῦ » πρβλ. προχείρως W. H. Roscher-Chr. Scherer, ἄρθρον Hermes (Ἑρμῆς) ἐν: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie I 2 (1886-1890) 2342 κἑξ. — 2390 κἑξ. — L. Preller-C. Robert, ἔ.ἀ., I: Theogonie und Götter (1894^4) κατὰ τὸ Generalregister, σ. 887b κἑξ ἐν λ.: Hermes· O. Gruppe, Griech. Mythol. u. Religionsgesch., I. II (1906) κατὰ τὸ Verzeichnis der Eigennamen, II (1906) 1769b κἑξ. ἐν λ.: Hermes· S. Eitrem, ἄρθρον Hermes (1) ἐν: RE VIII 1 (1912) 738 κἑξ.

[3] Καὶ ὁ Εὐπόλεμος, ὃν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἀρτάπανος, λέγει παρ᾽ Εὐσεβ. εὐαγγ. προπαρ. IX 26, 1 (= Die grie-

« ἀποτάξαι » μεταποιεῖταί πως ἐννοιολογικῶς καὶ ἀναλαμβάνει ἐλαφρῶς τὴν σημασιολογικὴν ἀπόχρωσιν τῆς ἐπιβολῆς θρησκευτικοῦ τινος ἐθίμου ἢ λειτουργήματος ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν λεπτομέρειαν τῆς διασαφήσεως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ὑφῆς αὐτοῦ διὰ τῆς δεούσης διδασκαλίας ἐκ μέρους τοῦ ἐπιτάσσοντος αὐτό. Μόνον ὑπὸ τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ἔχει ὁ Μωυσῆς τὸ δικαίωμα, ὅπως προσαγορευθῇ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ Ἑρμοῦ, τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ Θώθ [1]. Ἡ ἐξομοίωσις αὕτη τοῦ Μωυσέως πρὸς τὸν θεὸν Ἑρμῆν - Θὼθ καθίστατο εὐχερὴς λόγῳ τῆς εὐρέως κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους διαδεδομένης γνώμης Εὐημέρου τοῦ Μεσσηνίου, καθ' ἣν οἱ θεοὶ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Ἑρμῆς - Θὼθ οὐδὲν ἄλλο ἦσάν ποτε ἢ σοφοί τινες ἄνθρωποι μετ' ἐξαιρέτων πνευματικῶν, ἠθικῶν καὶ σωματικῶν πλεονεκτημάτων, εὐεργέται τῆς ἀνθρωπότητος, οἵτινες μόνον μετὰ τὸν θάνατον αὐτῶν ἐτιμήθησαν καὶ ἐλατρεύθησαν ὡς θεοί [2]. Οὕτως ἐν τῷ ὀνειροπόλῳ καὶ εὐδινήτῳ λογισμῷ τοῦ δοξομανοῦς Ἰουδαίου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων οὐχὶ δυσχερὴς ἦτο ἡ συγκρητιστικὴ ἀναχώνευσις Ἕλληνός τινος ἥρωος, τοῦ Μουσαίου, μετ' Αἰγυπτίου τινὸς θεοῦ, τοῦ Ἑρμοῦ - Θώθ, πρὸς συγκρότησιν τῆς σεπτῆς προσωπικότητος τοῦ μεγάλου καὶ θεοπνεύστου νομοθέτου τοῦ περιουσίου λαοῦ τῶν Ἑβραίων [1]. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην τῆς παρὰ τοῖς ἱερεῦσι ἐκ μέρους τοῦ Μωυσέως διδασκαλίας τῶν ἱερῶν γραμμάτων θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως ἐπαγάγηται ἐνταῦθα πρὸς σύγκρισιν καὶ παραβολὴν πληθώραν ἀρχαίων περὶ « εὑρετὰς » τῆς γραφῆς παραδόσεων [2]. Ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ ἀμφισβητεῖ οὕτως ὁ Μωυσῆς τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα ἐνδόξου πρωτείας οὐ μόνον πρὸς θεοὺς ἢ ἥρωας τῆς Ἑλλάδος ἢ πρὸς τὸν Ὀρφέα [3] καὶ τὸν Ἕλληνα Μουσαῖον [4] εἰδικώτερον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν Θὼθ πρὸ παντὸς καὶ τὴν Ἶσιν, ἤτοι πρὸς Αἰγυπτίους θεούς [5]. Κατὰ λίαν ἐναργῆ καὶ ἁπτὸν τρόπον ἔχομεν ὄντως ἐνταῦθα ἐνώπιον ἡμῶν τὴν εἰκόνα τοῦ « θεανθρώπου », τοῦ « νέου Ἑρμοῦ » οὕτως εἰπεῖν, ὁμοῦ βεβαίως μετὰ τῶν ἰδιορρύθμων ἐκείνων χρωμάτων γνησίας τινὸς ἑλληνικῆς χαρᾶς καὶ ὑπερηφανίας ἐπὶ τῇ « εὐστόχῳ » ἐτυμολογικῇ διασαφήσει τοῦ θείου ὀνόματος. Ἐσωτερική τις συγγένεια καὶ συνάφεια μετὰ τοῦ ἔργου τοῦ Ἑκαταίου, ὡς τοῦτο ἐν πολλοῖς παραδίδεται ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου, ἀνακύπτει ἐνταῦθα πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν λίαν εὐκρινῶς καὶ σαφῶς. Παρὰ Διοδώρῳ [6] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὑπὸ τοῦ Ὀσίριδος ὁ Ἑρμῆς μάλιστα πάντων ἐτιμᾶτο, διότι ὁ θεὸς οὗτος κυρίως ἦτο πεπροικισμένος ὑπ' ἐξόχου εὐφυΐας καὶ δεξιότητος πρὸς ἐπίνοιαν πάντων ἐκείνων, ἅτινα δύνανται, ὅπως ὠφελήσωσι τὸν κοινὸν βίον. Ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ πρῶτον διηρθρώθη ἡ κοινὴ διάλεκτος καὶ πολλὰ τῶν ἀνωνύμων ἔτυχον προσηγορίας. Οὗτος εὗρε τὰ γράμματα καὶ διέταξε τὰ περὶ τὰς τιμὰς τῶν θεῶν καὶ τὰ περὶ τὰς θυσίας. Ὁ Ἑρμῆς ἐγένετο πρῶτος παρατηρητὴς τῆς τάξεως τῶν ἄστρων καὶ τῆς ἁρμονίας τῶν φθόγγων καὶ τῆς φύσεως. Οὗτος εὗρε τὰς παλαίστρας καὶ οὗτος πάλιν ἐπεμελήθη τῆς εὐρυθμίας καὶ τῆς περὶ τὸ

---

chischen christlichen Schrifsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1914] 519, 5 κἑξ. Mras) = F Cr. Hist. III C 2 (1958) 672 : 723. Eupol. F 1, ὅτι ὁ Μωυσῆς πρῶτος σοφὸς ἐγένετο καὶ γράμματα παρέδωκε τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτος, παρὰ τῶν Ἰουδαίων δὲ παρέλαβον οἱ Φοίνικες ταῦτα, οἱ Ἕλληνες δὲ παρὰ Φοινίκων.

[1] Περὶ τοῦ « Θὼθ » πρβλ. προχείρως G. Roeder, ἄρθρον Thoth ἐν: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie V (1916 - 1924) 825 κἑξ. — A. Rusch, ἄρθρον Thoth ἐν: RE VI A 1 (1936) 351 κἑξ. — Φίλων ὁ Βύβλιος λέγει περὶ τοῦ Σαγχουνιάθωνος παρ' Εὐσ. εὐαγγ. προπαρ. I 9, 24 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 40 κἑξ. Mras) = FHG III (1849) 563b κἑξ. : Phil. Bybl. fr. 1, 4 = F Gr. Hist. III C 2 (1958) 804 : 790. Phil. v. Bybl. F 1, ὅτι οὗτος ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ πολυπράγμων γενόμενος καὶ ποθῶν, ὅπως μάθῃ, πῶς ἐξ ἀρχῆς τὰ πάντα συνέστησαν, ἰδιαιτέραν φροντίδα ἐπεδείξατο περὶ τὴν ἔρευναν τῶν συγγραφῶν τοῦ Τααύτου γινώσκων, ὅτι ἐκ πάντων, οἵτινες εἶδον τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, πρῶτος ὁ Τάαυτος ἦτο ὁ τῶν γραμμάτων τὴν εὕρεσιν ἐπινοήσας καὶ ὁ ἀρχὴν ποιησάμενος τῆς γραφῆς ὑπομνημάτων κρηπῖδα οὕτω βαλόμενος τοῦ λόγου. Τὸν Τάαυτον τοῦτον οἱ Αἰγύπτιοι μὲν « Θωύθ », οἱ Ἀλεξανδρεῖς δὲ « Θώθ », οἱ Ἕλληνες δὲ « Ἑρμῆν » ἐκάλεσαν. Πρβλ. ἔτι σχετικῶς αὐτ. 10, 14 (= αὐτ., σ. 46, 10 κἑξ.) = αὐτ., p. 567α : fr. 2, 11· 10, 43 (= αὐτ., σ. 51, 16 κἑξ.) = αὐτ., p. 570b : fr. 5· 10, 45 κἑξ. (= αὐτ., σ. 52 κἑξ.) = αὐτ., p. 571b κἑξ.· Cic. de nat. deor. III 22, 56 : ...quintus, quem colunt Pheneathae, qui Argum dicitur interemisse ob eamque causam Aegyptum profugisse atque Aegyptiis leges et litteras tradidisse: hunc Aegyptii Theyt appellant eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Πρβλ. Αἰλ. περὶ ζῴων XII 4.

[2] Περὶ τοῦ « Εὐημέρου » πρβλ. προχείρως F. Jacoby, ἄρθρον Euemeros von Messene ἐν: RE VI 1 (1902) 952 κἑξ. — W. v. Christ - W. Schmid - O. Stählin, ἔ.ἀ., II 1 (1920^{6}) 231 κἑξ. — 299. 613. Ὁ Εὐήμερος ἔγραψε μεταξὺ ἄλλων καὶ τὸ περίφημον ἐκεῖνο ἔργον, ὅπερ ἐπεγράφετο : « Ἱερὰ ἀναγραφή », ἐν ᾧ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν διασωθέντων ἡμῖν ὀλίγων ἀποσπασμάτων αὐτοῦ, ἡρμήνευεν ὁ Ἕλλην οὗτος φιλόσοφος καὶ ἱστορικὸς τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. ἐντελῶς ὀρθολογιστικῶς τὴν γένεσιν τῶν θεῶν, οἵτινές ποτε οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἄνθρωποι ἔξοχοι πολλὰς τῇ ἀνθρωπότητι προσενεγκόντες ὑπηρεσίας.

[1] Περὶ θεοτήτων τῆς Αἰγύπτου θεωρουμένων ὑπ' ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ παράστασιν πολλὰ ἐκτίθεται ἡμῖν ὁ H. Kees, Der Götterglaube im alten Ägypten. Leipzig 1941 (= Mitteilungen der vorderasiatisch - ägyptischen Gesellschaft. 45), σ. 109 κἑξ.

[2] Πρβλ. Fr. Dornseiff, Das Alphabet in Mystik und Magie. Leipzig - Berlin 1922 (= Στοιχεῖα. Studien znr Geschichte des antiken Weltbildes und der griechischen Wissenschaft. 7.), σ. 2 κἑξ.

[3] Πρβλ. Orph. fr. (1922), p. 37 : test. 123· Fr. Dornseiff, ἔ.ἀ., σ. 8 κἑξ.

[4] Πρβλ. Orph. fr. (1922), p. 51 : test. 172· Fr. Dornseiff, ἔ.ἀ., σ. 8.

[5] Πρβλ. Fr. Dornseiff, αὐτ., σ. 3. 7 κἑξ.

[6] Διόδ. I 15 κἑξ. (= F Gr. Hist. III A [1954^{2}] 25 κἑξ. : 264. Hekat. v. Abd. F 25).

σῶμα πρεπούσης πλάσεως. Καὶ λύραν νευρίνην ἐποίησεν ὁμοίως ὁ Ἑρμῆς, τρίχορδον, μιμησάμενος ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τὰς ὥρας τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἐφ' ὅσον τρεῖς ὑπεστήσατο φθόγγους, ὀξύν τε δηλαδὴ καὶ βαρὺν καὶ μέσον, ἤτοι ὀξὺν μὲν ἀπὸ τοῦ θέρους, βαρὺν δὲ ἀπὸ τοῦ χειμῶνος καὶ μέσον τέλος ἀπὸ τοῦ ἔαρος. Καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐδίδαξεν οὗτος τὰ περὶ τὴν ἑρμηνείαν, οὗ ἕνεκα «Ἑρμῆς» ὑπ' αὐτῶν ὠνομάσθη. Καὶ τῆς ἐλαίας τὸ φυτὸν αὐτὸς ὁμοίως εὗρεν, οὐχὶ δὲ ἡ Ἀθηνᾶ, ὡς οἱ Ἕλληνες λέγουσιν. Παρὰ Διοδώρῳ πάλιν ἀναγινώσκομεν ἀλλαχοῦ μέν[1], ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς εὑρετὴν τῶν παιδειῶν καὶ τῶν τεχνῶν ἐμυθολόγουν τὸν Ἑρμῆν, ἀλλαχοῦ δέ[2], ὅτι ἡ Ἶσις καὶ ὁ Ἑρμῆς καὶ τελετὰς κατέδειξαν καὶ πολλὰ μυστικῶς εἰσηγήσαντο μεγαλύνοντες τοῦ θεοῦ Ὀσίριδος τὴν δύναμιν. Περὶ τῆς θεᾶς Ἴσιδος λέγει ὁ Πλούταρχος[3], ὅτι ταύτην πολλοὶ μὲν τοῦ Ἑρμοῦ, πολλοὶ δὲ τοῦ Προμηθέως, ἐθεώρουν θυγατέρα, ὧν τὸν Προμηθέα μὲν σοφίας καὶ προνοίας, τὸν Ἑρμῆν δὲ γραμματικῆς καὶ μουσικῆς, εὑρετὴν ἐνόμιζον. Διὰ τοῦτο καὶ τῶν ἐν Ἑρμοῦ πόλει εὑρισκομένων Μουσῶν τὴν προτέραν «Ἶσιν» ἅμα καὶ «Δικαιοσύνην» ἐκάλουν, ἐπειδὴ σοφὴ ἦτο καὶ ἐδείκνυε τὰ θεῖα «τοῖς ἀληθῶς καὶ δικαίως ἱεραφόροις καὶ ἱεραποστόλοις προσαγορευομένοις». «Ἑρμῆς» καὶ «Προμηθεὺς» εἶναι ἐνταῦθα ὀνόματα τοῦ λογίου θεοῦ, τοῦ θεοῦ τοῦ πνευματικοῦ φωτός, τοῦ θεοῦ τῆς σοφίας καὶ τῶν γραμμάτων Θώθ. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ Αἰγυπτίου Ἑρμοῦ[4] ὡς περὶ συγγραφέως βιβλίων περιεχόντων ὕμνους θεῶν, «ἐκλογισμὸν» βασιλικοῦ βίου, ἑρμηνείαν τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων κ.οὕ.κ.[5] Ὁ Θὼθ ἦτο ὁ «βιβλιογράφος τοῦ μεγάλου κύκλου τῶν ἐννέα θεῶν»[6]. Πάσας τὰς ὑψηλὰς ταύτας λειτουργίας τοῦ Ἑρμοῦ-Θὼθ προσογράφει νῦν ὁ φιλόδοξος Ἰουδαῖος Ἀρτάπανος τῷ ἐπιφανεῖ προγόνῳ αὐτοῦ Μωυσεῖ. Ὡς αἱ ἱεραὶ γραφαὶ τῶν Αἰγυπτίων ὁμοῦ τε καὶ κεχωρισμένως θεωρούμεναι προσγράφονται τῷ Ἑρμῇ-Θὼθ ὡς θεόπνευστα ἔργα αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡ «Πεντάτευχος», τὸ ἀρχικὸν καὶ βασικὸν τμῆμα τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀποτελεῖ ἔργον τοῦ Μωυσέως. Ὡς ὁ Ἑρμῆς-

---

[1] Διόδ. I 43, 6 (= αὐτ., σ. 31).

[2] Διόδ. I 20, 6 (= αὐτ., σ. 26). Ὁ Ἀριστόξενος παρὰ Στοβ. ἐκλ. I (1884) 20, 8 κἑξ. Wachsmuth = FHG II (1848) 289: Aristox. Tarent. fr. 81 λέγει, ὅτι τὴν περὶ τοὺς ἀριθμοὺς πραγματείαν ἐθεώρουν οἱ Αἰγύπτιοι εὕρημα τοῦ Ἑρμοῦ, ὃν «Θὼθ» ἐκάλουν.

[3] Πλούτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 3 (= ἠθ. p. 352α κἑξ.).

[4] Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. VI 4, 35, 3 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 448 κἑξ. Stählin).

[5] Πρβλ. Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 61 (= ἠθ. p. 375 f)· Ἰαμβλ. περὶ μυστ. 8, 1 (= p. 260 κἑξ. Parthey [1857])· R. Lepsius, ἔ.ἀ., I (1849) 40.

[6] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 220. Πρβλ. ἔτι R. Reitzenstein, Poimandres, σ. 182.

Θὼθ «ἑρμηνευτὴς» τῶν θεῶν εἶναι, οὕτως εἶναι καὶ ὁ Μωυσῆς «ἑρμηνευτὴς» τῆς θείας βουλήσεως[1]. Ὅ τε Θὼθ καὶ ὁ Μωυσῆς εἶναι διδάσκαλοι τῆς δικαιοσύνης· ἀμφότεροι εἶναι νομοθέται[2]. Ὀλίγον ἀνωτέρω παρ' Ἀρταπάνῳ εἴδομεν τὸν Μωυσέα ὑπὸ τὴν λειτουργίαν τοῦ διδασκάλου τῶν Ἑλλήνων σοφῶν, οἵτινες ὅμως κατὰ τὰς πληροφορίας τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ γραμματείας ἐδιδάσκοντο ἑκάστοτε τὴν σοφίαν αὐτῶν παρὰ τῶν ἱερέων τῆς Ἡλιουπόλεως κατὰ τὰς συχνὰς ἐπισκέψεις τῆς χώρας αὐτῶν. Νῦν ἐπιτελεῖ ὁ Μωυσῆς ἔργα, ἅτινα ἐπετέλεσάν ποτε μεγάλοι Αἰγύπτιοι σοφοί, οἵτινες διὰ τὰς ὑπ' αὐτῶν τῇ ἀνθρωπότητι προσενεχθείσας μεγάλας ὑπηρεσίας ἐθεοποιήθησαν μετὰ θάνατον. Ἡ εἰς νομοὺς διαίρεσις τῆς Αἰγύπτου, ἣν ἐνήργησέ ποτε ὁ Σεσόωσις, ἡ λατρεία τῶν πολλῶν θεῶν, ἣν συνέστησαν οἱ ἱερεῖς τῆς Αἰγύπτου, ἡ εὕρεσις τῆς γραφῆς, ἥτις ὑπῆρξεν ἔργον τοῦ Θώθ, κ.οὕ.κ. οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ὑπερφυᾶ κατορθώματα τοῦ Μωυσέως. Ὁ πατριάρχης οὗτος τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ κοσμεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου, ἐμβριθοῦς ἀναντιρρήτως γνώστου τῆς ἱστο-

---

[1] Πρβλ. Ἐξόδ. 4, 12 κἑξ.: «...καὶ ἐγὼ ἀνοίξω τὸ στόμα σου καὶ συμβιβάσω σε, ὃ μέλλεις λαλῆσαι...»· 20, 19: «...λάλησον σὺ ἡμῖν καὶ μὴ λαλείτω πρὸς ἡμᾶς ὁ Θεός,...». Ἐν τῷ παπύρῳ J 395 τῆς πόλεως Leiden, ὃν ἐξέδωκε ὁ A. Dieterich, Abraxas. Studien zur Religionsgeschichte des spätern Altertums. Leipzig 1891 (= Festschrift Hermann Usener zur Feier seiner 25jährigen Lehrtätigkeit an der Bonner Universität dargebracht vom klassisch-philologischen Verein zu Bonn), σ. 154 κἑξ., 167 κἑξ. ἔχομεν ἱστορίαν τινὰ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου μετὰ καθαρῶς αἰγυπτιακοῦ χαρακτῆρος ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μωυσέως ὡς συγγραφέως.

[2] Σχετικῶς ἐγένετο ἀνωτέρω σύντομος λόγος. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἤρκει ἡ ὕπαρξις μικρῶν τινων μόνον σημείων ἐπαφῆς πρὸς συναγωγὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ συνδυασμὸν δύο διαφόρων κύκλων μύθων καὶ παραδόσεων. Παρὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀναχώνευσιν τοῦ Ἑρμοῦ-Θὼθ μετὰ τοῦ Μωυσέως συνετέλεσε καὶ γλωσσική τις τῶν ὀνομάτων συγγένεια καὶ παρερμηνεία τούτων ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου. Ἡ παρὰ Συγκέλλῳ ἐν: CSHB I (1829) 117, 17 καὶ p. 233, 3 Dindorfius ἀπαντῶσα λέξις: «Τέθμωσις» ὡς δεύτερον ὄνομα τοῦ βασιλέως Ἀμώσιος δηλοῦσα τὸν «υἱὸν τοῦ Ἀσὴθ» ἦτο πιθανώτατα τῷ Ἀρταπάνῳ γνωστὴ καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τὸν τύπον ἴσως: «Θώθμωσις»· Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ἀνεγνώριζεν ὁ Ἀρτάπανος οὐχὶ τὸν «υἱὸν τοῦ Θώθ», ἣν σημασίαν ἐτυμολογικῶς ἡ λέξις αὕτη πράγματι ἔχει, ἀλλὰ τὸ διφυὲς ὄνομα τοῦ διφυοῦς Μωυσέως: «Θὼθ-Μωσῆς» ἢ ἐπὶ τὸ ὀρθότερον τὴν ταὐτότητα Θὼθ καὶ Μωυσέως. Ὡς πρωταρχικὸν τύπον ἄλλως τε τοῦ βιβλικοῦ ὀνόματος τοῦ «Μωυσέως» θεωρεῖ ὁ H. Ewald, ἔ.ἀ., I (1864[3]) 559 τὸ «Τώτμωσις» (Totmose). Πρβλ. G. Parthey, ἔ.ἀ., σ. 117 ἐν λ.: Tethmosis. Ἡ αἰγυπτιακὴ λέξις: «σις» ἔχει ἁπλῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ «παιδός», τοῦ «τέκνου», τοῦ «υἱοῦ». Πολλοὶ Φαραὼ ἐκαλοῦντο: «Ἄμασις», «Ἄμωσις» ἢ «Τώτμωσις» κ.οὕ.κ. Τὸ τελευταῖον τῶν ὀνομάτων τούτων ἔφερε καὶ ἐπιφανὴς ἀγαλματοποιός, οὗτινος ἔτι σήμερον ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ θαυμάζονται τὰ ὑπέροχα ἔργα, μάλιστα δὲ ἡ ἀσυγκρίτως ὡραία κεφαλὴ τῆς βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου Nofretête· πρβλ. σχετικῶς H. Schäfer-W. Andrae, Die Kunst des Alten Orients. Berlin 1925 (= Propyläen-Kunstgeschichte. II), σ. 336.

ρίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ Ἑλλήνων τε καὶ Αἰγυπτίων, διὰ τῶν πτερῶν ἀετῶν, οἵτινες διέσχισάν ποτε περιλάμπρως γῆν καὶ θαλάσσας ὑπερτέρου τινὸς πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου ἀπὸ τῆς Θρᾴκης καὶ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῶν Θηβῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῶν νοτιωτάτων πηγῶν τοῦ ἱεροῦ Νείλου. Ἐν συνεχείᾳ ὀφείλει ὁ Μωυσῆς, ὅπως καταστῇ ὁ εἰσηγητὴς τῆς θεοποιήσεως καὶ τῆς λατρείας ζῴων, ἔργον τοῦτο πάλιν ἀρχαῖον τῶν σοφῶν ἱερέων τῆς Ἡλιουπόλεως.

Ἐν τῷ ἀνωτέρω καταγραφέντι τμήματι τῆς ἐν λόγῳ παραγράφου τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος τοῦ Ἀρταπάνου ἔχομεν κυρίως πέντε ἀπαρεμφατικὰς προτάσεις, τάσδε: 1. «ἔτι δὲ τὴν πόλιν εἰς λϛ´ νομοὺς διελεῖν»· 2. «καὶ ἑκάστῳ τῶν νομῶν ἀποτάξαι τὸν θεὸν σεφθήσεσθαι»· 3. «τά τε ἱερὰ γράμματα τοῖς ἱερεῦσι (sc. ἀποτάξαι)»· 4. «εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους καὶ κύνας καὶ ἴβεις» καὶ 5. «ἀπονεῖμαι δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν». Περὶ τῶν τριῶν πρώτων τῶν ἀπαρεμφατικῶν τούτων προτάσεων ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω ἐκτενὴς λόγος. Τό τε «διελεῖν» τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. 1 ἀπαρεμφατικῆς προτάσεως καὶ τὸ «ἀποτάξαι» τῶν δύο ἀκολούθων ἀπαπεμφατικῶν προτάσεων (ἐπὶ τῆς δευτέρας τούτων νοεῖται τοῦτο) ἐξαρτῶνται ἐν θέσει ἀντικειμένου ἐκ τοῦ «φησὶ» τῆς φράσεως: «Ἀρτάπανός φησιν». Ἐφ᾽ ὅσον αὗται συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας διὰ συμπλεκτικῶν συνδέσμων, οὐδαμῶς ἐπιτρέπεται, ὅπως χωρίσωμεν ταύτας ἀλλήλων διὰ κομμάτων τιθεμένων μετὰ τὸ «διελεῖν» καὶ τὸ «σεφθήσεσθαι» (ὅπερ ἐξαρτᾶται βεβαίως οὐχὶ ἐκ τοῦ «φησίν», ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ «ἀποτάξαι» ἐν θέσει ἀντικειμένου αὐτοῦ). Παρὰ ταῦτα πλὴν τοῦ Freudenthal καὶ τοῦ Mras πάντες οἱ λοιποὶ ἐκδόται τοῦ κειμένου τίθενται τὰ κόμματα ταῦτα· ὁ Heinichen τίθεται κόμμα μετὰ τὸ «σεφθήσεσθαι» μόνον. Διὰ τούτου δηλοῦσιν οὗτοι, ὅτι οὐδαμῶς κατενόησαν τὸ ἀληθὲς περιεχόμενον τοῦ χωρίου. Ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν ἐν λόγῳ ἀπαρεμφατικῶν προτάσεων λέγεται, ὡς ἤδη ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἀπέταξεν ἑκάστῳ νομῷ καὶ τὴν ἀφιέρωσιν τοῖς θεοῖς αἰλούρων τε καὶ κυνῶν καὶ ἴβεων: «εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους καὶ κύνας καὶ ἴβεις». Εἰς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ σημείου τούτου χωροῦμεν νῦν, ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τοῦ παραδόξου ἐκείνου παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐθίμου τῆς λατρείας τῶν ζῴων. Ἀποτελεῖ ὄντως ζήτημα δεόμενον ἰδίας τινὸς ἀναλύσεως καὶ ἐρεύνης ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἐν ᾗ ἐμφανίζεται ἡμῖν ὁ Μωυσῆς καθορίζων ἑκάστῳ νομῷ τὸ καθῆκον σεβασμοῦ καὶ λατρείας ὡρισμένων ζῴων καὶ περιβάλλων οὕτω ταῦτα δι᾽ ἱερατικοῦ γοήτρου χορηγοῦντος αὐτοῖς κῦρος μεῖζον τοῦ κύρους τῶν νόμων. Τοιοῦτόν τι ἐγχείρημα εἶναι ὄντως ἀσύμφωνον πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις τῶν Ἰουδαίων.

Ἐν πρώτοις παρατηρῶ, ὅτι τὸ ἀπαρέμφατον τῆς προτάσεως ταύτης: «εἶναι» ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ «ἀποτάξαι» τῆς δευτέρας ἀπαρεμφατικῆς προτάσεως κατέχον θέσιν ἀντικειμένου αὐτοῦ. Διαφέρει ἡ ἀπαρεμφατικὴ αὕτη πρότασις τῆς δευτέρας καὶ τρίτης, αἵτινες διὰ τοῦ «ἀποτάξαι» ἐκφέρονται,

ἐν ὡρισμένοις σημείοις. Ἐν τῇ πρώτῃ τῶν προτάσεων τούτων τὸ «ἀποτά-
ξαι», ἐφ᾽ οὗ πάντοτε νοεῖται ὡς ὑποκείμενον: «τὸν Μώυσον», συντάσσε-
ται, ὡς εἴδομεν, μετὰ δύο ἀντικειμένων, ἀμέσου τε (κατ᾽ αἰτιατικήν: «τὸν
θεὸν») καὶ ἐμμέσου (κατὰ δοτικήν: «ἑκάστῳ τῶν νομῶν»), καὶ ἑνὸς ἀπα-
ρεμφάτου τοῦ σκοποῦ («σεφθήσεσθαι»). Ἂν τὸ ἀπαρέμφατον τοῦτο θεω-
ρήσωμεν ὡς ἄμεσον ἐν θέσει ἀντικειμένου συμπλήρωμα τοῦ «ἀποτάξαι»,
τότε τὸ «ἀποτάξαι» τοῦτο συντάσσεται ἐν τῇ ἐν λόγῳ προτάσει μετὰ τοῦ
μνημονευθέντος ἐμμέσου κατὰ δοτικὴν ἀντικειμένου καὶ μετὰ τοῦ «σεφθή-
σεσθαι» ὡς ἀμέσου ἀντικειμένου, ἐφ᾽ οὗ πλέον ῥήματος ὄντος ἐνεργητικοῦ
μεταβατικοῦ νοεῖται ὡς ὑποκείμενον μὲν λόγῳ ἑτεροπροσωπίας κατ᾽ αἰτιατι-
κὴν τὸ «ἕκαστον τῶν νομῶν», ὡς ἀντικείμενον δὲ τὸ «τὸν θεόν». Ἐν τῇ
δευτέρᾳ τῶν ἐν λόγῳ ἀπαρεμφατικῶν προτάσεων τὸ νοούμενον «ἀποτάξαι»,
συντάσσεται μετὰ δύο πάλιν ἀντικειμένων, ἀμέσου τε (κατ᾽ αἰτιατικήν: «τὰ
ἱερὰ γράμματα») καὶ ἐμμέσου (κατὰ δοτικήν: «τοῖς ἱερεῦσιν»). Ἐν τῇ
ταύτῃ τέλος ἀκολουθούσῃ ἀπαρεμφατικῇ προτάσει συντάσσεται τὸ νοούμενον
«ἀποτάξαι» μετὰ τοῦ «εἶναι» ὡς ἀμέσου ἀντικειμένου αὐτοῦ. Ἐν τῇ προ-
τάσει ταύτῃ κατ᾽ ἀντίθεσιν πρὸς τὰς δύο προηγουμένας ἔχομεν μόνον ἓν ἐκ
τοῦ νοουμένου ἀπαρεμφάτου: «ἀποτάξαι» ἐξαρτώμενον ἀντικείμενον, ὅπερ
ἐκφέρεται δι᾽ ἀπαρεμφάτου ῥήματος ἀμεταβάτου, τοῦ ὑπαρκτικοῦ «εἶναι»
δηλονότι. Μετὰ τοῦ ἀπαρεμφάτου τούτου ὡς ἀμεταβάτου μόνον ὑποκείμενα
πλέον συνάπτονται ἐκφερόμενα λόγῳ ἑτεροπροσωπίας κατ᾽ αἰτιατικὴν καὶ
συνδεόμενα πρὸς ἄλληλα διὰ τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου: «καί»: «καὶ
αἰλούρους καὶ κύνας καὶ ἴβεις». Λέγεται λοιπὸν ἐνταῦθα ἁπλῶς, ὅτι ὁ Μωυ-
σῆς καθώρισεν, ὅπως ὑπάρχωσί που αἴλουροι καὶ κύνες καὶ ἴβεις. Ὁ τόπος,
ἐν ᾧ τὰ ζῷα ταῦτα ὀφείλουσιν, ὅπως ὑπάρχωσι, νοεῖται δι᾽ ἐπιρρηματικοῦ
προσδιορισμοῦ: «ἐν ἑκάστῳ νομῷ». Ἐν τῇ προτάσει ταύτῃ οὐδενὸς ποιη-
τικοῦ αἰτίου γίνεται ῥητὴ μνεία· παρασιωπᾶται ὁμοίως καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐν
ἑκάστῳ νομῷ ὑπάρξεως τῶν ζῴων τούτων. Τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς καθιερώ-
σεως ζῴων οὐχὶ διά τινος ἰδιαιτέρας δράσεως τοῦ Μωυσέως ἢ τῶν νομαρ-
χῶν, ἀλλὰ διὰ κυρώσεως οὕτως εἰπεῖν καταστάσεως ἤδη ἀφ᾽ ἑαυτῆς ὑπαρ-
χούσης εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς πρὸς ἀσφαλῆ ἐν τοῖς κατωτέρω ἑρμη-
νείαν τοῦ παραδόξου φαινομένου, ὅτι ὁ πατριάρχης τῶν Ἑβραίων Μωυσῆς
ἐμφανίζεται ἡμῖν ἐνταῦθα διὰ τῆς γραφίδος Ἰουδαίου λογίου, ἐνθουσιώδους
ἀναντιρρήτως ζηλωτοῦ τοῦ Ἰεχωβά, ὡς εἰσηγητὴς ἐν Αἰγύπτῳ τῆς λατρείας
τῶν ζῴων.

Ὁ Διόδωρος[1] ποιεῖται ἐκτενῆ λόγον περὶ τῆς παρ᾽ Αἰγυπτίοις ὑπαρχού-
σης λατρείας ταύτης τῶν ζῴων ὥς τινος σπουδαιοτάτου κεφαλαίου τῆς λα-
τρείας ἐν γένει τοῦ λαοῦ τούτου. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος περιγράφει τὸν χαρα-

[1] Διόδ. I 83 κἑξ.

κτῆρα ἑκάστου τῶν ἐν Αἰγύπτῳ λατρευομένων ζῴων καὶ παρέχει ἡμῖν συγχρόνως καὶ τὸν λόγον καὶ τὴν αἰτίαν τῆς λατρείας ταύτης. Ἐνταῦθα ἐκ τῆς οἰκείας ἐκθέσεως ἐπάγομαι τὰ τμήματα ἐκεῖνα μόνον, ἐν οἷς γίνεται λόγος τοῦτο μὲν γενικῶς περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ λατρείας τῶν ζῴων, τοῦτο δὲ εἰδικώτερον περὶ τῆς ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ λατρείας τῶν αἰλούρων, τῶν κυνῶν καὶ τῶν ἴβεων, περὶ ὧν ποιεῖται λόγον ὁ Ἀρτάπανος ἐν τῇ ἐν λόγῳ περικοπῇ αὐτοῦ, καὶ περαιτέρω περὶ τοῦ Ἄπιος, περὶ οὗ ποιεῖται πάλιν λόγον ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος κατωτέρω ἐν Γ 12. Παράδοξον καὶ ζητήσεως ἄξιον ἐθεωρεῖτο πάντοτε κατὰ τὸν Διόδωρον τὸ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπικρατοῦν θρησκευτικὸν ἔθιμον τῆς ἀφιερώσεως καὶ λατρείας τῶν ζῴων πολλῶν τε ἄλλων καὶ αἰλούρων καὶ κυνῶν καὶ ἴβεων καὶ τοῦ Ἄπιος. Ἑκάστῳ γένει τῶν σεβασμοῦ τυγχανόντων ζῴων ἀφιεροῦτο χώρα φέρουσα πρόσοδον ἀρκοῦσαν εἰς ἐπιμέλειαν καὶ τροφὴν αὐτῶν. Διὰ τῶν χρημάτων πάλιν, ἅτινα εὐσεβεῖς Αἰγύπτιοι ὑπὸ τύπον ἀφιερώματος ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἐκ νόσου τινὸς τῶν τέκνων αὐτῶν παρέδιδον τοῖς ἐπιμελομένοις τῶν ἱερῶν ζῴων, ἠγοράζετο ἡ κατάλληλος ἑκάστῳ εἴδει τροφή. Τοῖς αἰλούροις παρετίθεσαν οὗτοι ἄρτους καταθρύπτοντες αὐτοὺς εἰς γάλα καὶ κράζοντες εἶτα τὰ ζῷα ταῦτα· ἐσίτιζον ὁμοίως ταῦτα δι' ὠμῶν ἰχθύων ἐκ τοῦ Νείλου κατατέμνοντες αὐτοὺς καταλλήλως. Οὐδαμῶς ᾐσχύνοντο οἱ Αἰγύπτιοι προσκυνοῦντες καὶ τιμῶντες ὡρισμένα εἴδη ζῴων. Ὁσάκις ἀπέθνῃσκε ζῷόν τι ἱερόν, κατακαλύπτοντες αὐτὸ διὰ σινδόνος καὶ πλήττοντες τὰ στήθη μετ' οἰμωγῶν ἔφερον αὐτὸ οἱ Αἰγύπτιοι εἰς τὸν τόπον τῶν ταριχειῶν· ἐκεῖ ἠλείφετο τὸ νεκρὸν σῶμα διὰ ρητίνης ἐκ κέδρου καὶ διὰ πάντων ἐκείνων, ἅτινα ἠδύναντο, ὅπως παρέχωσιν αὐτῷ εὐωδίαν καὶ καθιστῶσιν αὐτὸ πολυχρόνιον· εἶτα ἐθάπτετο τοῦτο ἐν ἱεραῖς θήκαις. Πᾶς, ὅστις ζῷόν τι ἱερὸν ἑκὼν ἐφόνευεν, ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου, προκειμένου ὅμως περὶ αἰλούρου ἢ ἴβεως ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου πᾶς, ὅστις ἐφόνευε ταῦτα εἴτε ἑκὼν εἴτε ἄκων· συντρέχοντες οἱ ὄχλοι ἐφόνευον αὐτὸν οἰκτρῶς ἄνευ κρίσεώς τινος οἱασδήποτε· ἕνεκα τούτου οἱ τοιοῦτόν τι ζῷον νεκρὸν ἰδόντες ἀπεμακρύνοντο ἐκεῖθεν ταχέως καὶ ἐβόων ὀδυρόμενοι καὶ διὰ πολλῶν βεβαιοῦντες, ὅτι νεκρὸν αὐτὸ εὗρον. Τόσον πολὺ ἐσέβοντο καὶ ἐτίμων τὰ ζῷα ταῦτα οἱ Αἰγύπτιοι, ὥστε, καθ' ὃν χρόνον ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαῖος ὁ αὐλητὴς οὐχὶ εἰσέτι «φίλος» ὑπὸ τῶν Ρωμαίων προσηγορεύετο [1], οἱ δὲ ὄχλοι διὰ παντὸς τρόπου ἐσπούδαζον, ὅπως παντοειδῆ εὔνοιαν ἐπιδεικνύωσιν ἔναντι τῶν ἐξ Ἰταλίας ἐν Αἰγύπτῳ παρεπιδημούντων καὶ μηδεμίαν ἀφορμὴν ἐγκλήματος ἢ πολέμου δώσωσιν, ἀποκτείναντος Ρωμαίου τινὸς αἴλουρον συνδραμὸν τὸ πλῆθος ἐπὶ τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐτιμωρήσατο αὐτὸν δεινῶς, εἰ καὶ οὗτος

[1] Οὗτος τῷ 59 π.Χ. τὸ πρῶτον ἔλαβε κατὰ σύστασιν τοῦ Καίσαρος τὸν τίτλον τοῦ «φίλου» τῶν Ῥωμαίων. Πρβλ. προχείρως H. Volkmann, ἄρθρον Ptolemaios XII. Theos Philopator... Auletes (33) ἐν: RE XXIII 2 (1959) 1751 κἑξ.

ἀκουσίως ἔπραξε τοῦτο· οὔτε οἱ ὑπὸ τοῦ βασιλέως πεμφθέντες ἄρχοντες οὔτε ὁ κοινὸς ἀπὸ τῆς Ρώμης φόβος ἴσχυσαν, ὅπως ἀνακόψωσι τὴν φοβερὰν καὶ ἀδυσώπητον ὀργὴν τοῦ πλήθους. Ἐν ᾗ οἰκίᾳ ἐτελεύτα κύων τις, ἐξυρῶντο πάντες οἱ ἔνοικοι ὅλον τὸ σῶμα καὶ ἐπένθουν· οὐδεμίαν χρῆσιν ἐποιοῦντο οἴνου ἢ σίτου ἢ ἄλλου τινὸς τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων, εἰ τοῦτο ἐτύγχανε κείμενον ἐν τῷ οἰκήματι, ἐν ᾧ ἱερόν τι ζῷον ἀπέθανεν. Καὶ εἰ τυχαίως εὑρίσκοντο οἱ Αἰγύπτιοι στρατευόμενοι ἐν ξένῃ τινὶ χώρᾳ, λυτρούμενοι τοὺς αἰλούρους καὶ τοὺς ἱέρακας κατῆγον εἰς Αἴγυπτον καὶ ἐν τῇ περιστάσει ἐκείνῃ ἔτι, καθ' ἣν ἐστεροῦντο τῶν ἀναγκαίων χρημάτων πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα. Παντοειδὴς καὶ πολυτελεστάτη ἦτο τῶν ἱερῶν ζῴων ἡ θεραπεία ἐν Αἰγύπτῳ. Μετ' ἰδιαιτέρων τιμῶν ἐθάπτετο ὁ ἱερὸς ταῦρος Ἄπις. Ὡς αἰτίαν τῆς τιμῆς τοῦ βοὸς τούτου ἔφερον ἔνιοι μὲν τόδε, ὅτι δηλαδὴ τελευτήσαντος τοῦ Ὀσίριδος εἰς τοῦτον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετέστη καὶ εἰς τὸν νέον ἑκάστοτε Ἄπιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ παλαιοῦ μεθίστατο αὕτη [1], ἄλλοι δὲ τόδε, ὅτι δηλαδὴ τελευτήσαντος τοῦ Ὀσίριδος ὑπὸ τοῦ Τυφῶνος συναγαγοῦσα ἡ Ἶσις τὰ μέλη αὐτοῦ ἐνέβαλε ταῦτα εἰς βοῦν ξυλίνην περιβεβλημένην διὰ βυσσίνου ὑφάσματος· διὰ τοῦτο καὶ ἡ πόλις Βούσιρις ἐκλήθη. Τρεῖς κυρίως αἰτίαι τῆς λατρείας τῶν ζῴων ἐν Αἰγύπτῳ ἐμνημονεύοντο. Ἡ πρώτη τούτων ἦτο ἥδε: Οἱ ἐν ἀρχῇ ὑπάρχοντες θεοὶ ἦσαν ὀλίγοι· τούτου ἕνεκα εὐχερῶς κατίσχυσεν αὐτῶν τὸ πλῆθος τῶν ἀνόμων ἀνθρώπων· ἵνα διαφύγωσι τὴν ὠμότητα αὐτῶν, ὡμοιώθησαν οἱ θεοὶ ζῴοις· ὕστερον ὅμως κρατήσαντες οὗτοι τοῦ κόσμου, χάριν ἀποδίδοντες τοῖς αἰτίοις τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τοῖς ζῴοις δηλονότι, ἀφιέρωσαν τὰς φύσεις αὐτῶν, οἷς ποτε ἀφωμοιώθησαν οὗτοι, καὶ ἐπέταξαν τοῖς ἀνθρώποις, ὅπως ταῦτα ζῶντα μὲν πολυτελῶς τρέφωσι, θανόντα δὲ θάπτωσιν. Ἡ δευτέρα τῶν αἰτιῶν τῆς λατρείας τῶν ζῴων ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο ἥδε: Ἐπειδὴ οἱ Αἰγύπτιοι ἐν πολλαῖς μάχαις ἡττήθησαν ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων διὰ τὴν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐπικρατοῦσαν ἀταξίαν, ἐπενόησαν, ὅπως σύνθημά τι φορῶσιν ἐπὶ τῶν ταγμάτων. Κατασκευάσαντες λοιπὸν εἰκόνας τῶν ζῴων ἐκείνων, ἅτινα βραδύτερον ὡς ἱερὰ ἐτίμων, καὶ πήξαντες ταύτας ἐπὶ ἀκοντίων ἐφόρουν οἱ ἡγεμόνες· διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἐγνώριζεν ἕκαστος, εἰς ἣν σύνταξιν ἀνῆκεν. Ἐπειδὴ ἡ διὰ τοῦ μέσου τούτου ἐπιτευχθεῖσα εὐταξία μεγάλως συνέβαλεν εἰς τὴν νίκην, καθώρισαν οἱ Αἰγύπτιοι διὰ νόμου τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ζῴων ἐκείνων, ὧν τὰς εἰκόνας ἔπηξάν ποτε ἐν τῇ μάχῃ ἐπὶ ἀκοντίων. Ὡς τρίτην αἰτίαν τῆς λατρείας τῶν ζῴων ἔφερον οἱ Αἰγύπτιοι τὴν ὠφέλειαν, ἣν ἕκαστον αὐτῶν προσφέρεται τῷ κοινῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ θήλεια βοῦς ἐργάτας τῆς γῆς τίκτει καὶ ἀροτριᾷ τὴν ἐλαφρὰν γῆν. Ὁ κύων εἶναι χρήσιμος πρός τε τὰς θήρας καὶ πρὸς τὴν φυλακήν· διὸ τὸν θεὸν Ἄνουβιν παρεισῆγον

[1] Πρβλ. Πλουτ. περὶ Ἰσ. καὶ Ὀσ. 20 (= ἠθ. p. 359b)· 29 (= αὐτ., p. 362c κἑξ.).

οἱ Αἰγύπτιοι κυνὸς ἔχοντα κεφαλὴν ἐμφαίνοντες διὰ τούτου, ὅτι σωματοφύλαξ οὗτος ἦτο τῶν περὶ τὸν Ὄσιριν καὶ τὴν Ἶσιν· ἔνιοι ἔλεγον σχετικῶς, ὅτι οἱ κύνες προηγοῦντο τῆς Ἴσιδος, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἐζήτει τὸν Ὄσιριν, καὶ ἀπεῖργον τὰ θηρία καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ἀπαντῶντας αὐτῇ· ἐπὶ πλέον δι' ὠρυγῶν κατεδείκνυον οἱ κύνες τῇ Ἴσιδι τὴν εὔνοιαν αὐτῶν καὶ τὴν προθυμίαν ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀναζητήσεως καὶ εὑρέσεως τοῦ Ὀσίριδος· διὰ τοῦτο κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν «Ἰσείων» προεπορεύοντο κατὰ τὴν πομπὴν κύνες, δι' οὗ ἐθίμου ἀνεκαλεῖτο εἰς τὴν μνήμην ἡ παλαιὰ τοῦ ζῴου τούτου χάρις. Ὁ αἴλουρος παρέχει σοβαρὰν βοήθειαν ἐν τῷ ἀγῶνι κατὰ τῶν ὄφεων ἐκείνων, οἵτινες ἀσπίδες καλοῦνται καὶ ὧν τὸ δῆγμα θανάσιμον εἶναι, καὶ κατ' ἄλλων ἔτι δηλητηριωδῶν ἑρπετῶν. Ἐκ τῶν ὀρνέων ἡ ἴβις εἶναι χρησίμη ἐν τῷ ἀγῶνι ἐναντίον τῶν τε ὄφεων καὶ τῶν ἀκρίδων καὶ τῶν καμπῶν. Ὁ Ἡρόδοτος[1] λέγει ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς ἴβεως παρεχομένας τοῖς Αἰγυπτίοις ὑπηρεσίας, ὅτι ἅμα τῷ ἔαρι ἵπταντο πρὸς τὴν Αἴγυπτον ἐκ τῆς Ἀραβίας πτερωτοὶ ὄφεις, αἱ δὲ ἴβεις, αἱ ὄρνιθες, ἀπαντῶσαι τούτοις κατὰ τὴν εἰσβολὴν εἰς τὴν χώραν ταύτην ἐκώλυον τὴν παρέλευσιν αὐτῶν καὶ κατέκτεινον αὐτούς· διὰ τὸ ἔργον τοῦτο ἐτιμήθη ἡ ἴβις ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων. Ἐν συνεχείᾳ ποιεῖται ὁ Ἡρόδοτος λόγον περὶ τοῦ εἴδους καὶ σχήματος τοῦ πτηνοῦ τούτου. Ἐν συναφείᾳ πρὸς ταῦτα σημειωτέον, ὅτι ὁ Διόδωρος ποιεῖται λόγον περὶ νήσου τινὸς τοῦ Ἀραβίου κόλπου «Ὀφιώδους» καλουμένης[2], ἥτις κατὰ τοὺς παλαιοὺς μὲν χρόνους πλήρης ἦτο παντοδαπῶν καὶ φοβερῶν ἑρπετῶν, ἀφ' ὧν αὕτη ἔτυχε τῆς προσηγορίας ταύτης, ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις ὅμως δεόντως ἐξημερώθη ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Ἀλεξανδρείας, ὥστε οὐδὲν πλέον τῶν ζῴων τούτων νὰ ὑπάρχῃ ἐν αὐτῇ. Ὁ Στράβων[3], ἀφ' οὗ πρῶτον ποιεῖται λόγον περὶ τοῦ σχήματος τῆς ἴβεως, ἐπάγεται ὕστερον τοὺς λόγους, δι' οὓς αὕτη ἄλλοτε μὲν χρησίμη, ἄλλοτε δὲ ἐπιβλαβής, εἶναι. Χρησίμη εἶναι ἡ ἴβις, διότι αὕτη ἐκλέγει καὶ ἀναρπάζει πᾶν βλαβερὸν ζῷον καὶ τὰ ἐν τοῖς κρεοπωλείοις καὶ τοῖς ὀψοπωλείοις ἀποκαθάρματα, ἄχρηστος δὲ ἢ ἐπιβλαβής, διότι παμφάγον καὶ ἀκάθαρτον πτηνὸν εἶναι καὶ δυσκόλως ἐμποδίζεται μακρὰν τῶν καθαρῶν καὶ τῶν ἀλλοτρίων παντὸς μολυσμοῦ πραγμάτων[4]. Καὶ ἄλλην τινὰ αἰτίαν τῆς λατρείας τῶν ζῴων ἐπάγεται ὁ Διό-

---

[1] Ἡρόδ. II 75, 3.

[2] Διόδ. III 39, 4.

[3] Στράβ. XVII 2, 4 (= p. 1179 A. = p. 823 C. = III [1852] 403 κἑξ. Kramer).

[4] Πρβλ. σχετικῶς Ἡροδ. II 46 κἑξ. — Πρβλ. ἔτι Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 72 (= ἠθ. p. 379 κἑξ.), ἔνθα ὁ ἐκ Χαιρωνείας φιλόσοφος διασαφεῖ ἡμῖν τὴν ἐν λόγῳ ὑπόθεσιν διαφόρως ἐν πολλοῖς τοῦ Διοδώρου. Ἡ παράδοσις, λέγει ἐνταῦθα ὁ Πλούταρχος, καθ' ἣν οἱ θεοὶ καταληφθέντες ὑπὸ δέους πρὸ τοῦ Τυφῶνος μετεμορφώθησαν εἰς τὰ ζῷα ἐκεῖνα, ἅτινα λατρεύονται ἐν Αἰγύπτῳ, ἀποκρύπτοντες οἱονεὶ ἑαυτοὺς διὰ σωμάτων ἴβεων καὶ κυνῶν καὶ ἱεράκων ἀποτελεῖ τερατείαν καὶ μυθολογίαν ἀνήκουστον. Ὁμοίως ἄπιστον εἶναι κατὰ Πλούταρχον τὸ λεγόμενον, ὅτι αἱ ψυχαὶ

δωρος[1]. Καθά τινες ἔλεγον, πολλάκις ἐπὶ τῶν παλαιῶν βασιλέων ἀφισταμένου τοῦ πλήθους καὶ ἐν συμπνοίᾳ συνωμοσίας καὶ συστάσεις ποιουμένου κατὰ τῶν ἡγουμένων βασιλεύς τις συνέσει διαφέρων διεῖλετο μὲν τὴν χώραν εἰς πλείονα μέρη, παρήγγειλε δὲ τοῖς ἐγχωρίοις καθ' ἕκαστον τῶν μερῶν τούτων, ὅπως σέβωνται ζῷόν τι ἢ ὅπως μὴ γεύωνται τροφῆς τινος, ἵνα οὕτως ἅτε ἑκάστων τὸ μὲν παρ' αὐτοῖς τιμώμενον σεβομένων, τῶν δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀφιερωμένων καταφρονούντων μηδέποτε δύνανται οἱ κατ' Αἴγυπτον οἰκοῦντες, ὅπως ὁμονοήσωσιν. Καὶ τοῦτο φανερὸν ἦτο ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων· πάντες οἱ πλησιόχωροι διεφέροντο πρὸς ἀλλήλους, διότι προσέκοπτον ταῖς ἑκατέρωθεν κατὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν συντελουμέναις παραβάσεσι καὶ παρανομίαις[2].

Ἕλληνές τε καὶ Ρωμαῖοι μετὰ φρίκης καὶ ἀποτροπιασμοῦ ποιοῦνται λόγον περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ τούτου παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἔθους τῆς λατρείας τῶν ζῴων. Αἰγυπτίων οἱ πολλοί, λέγει ὁ Πλούταρχος[3], διὰ τῆς θεραπείας

τῶν θανόντων, ὅσαι τούτων ἀποφεύγουσι τὴν φθοράν, ἐν τοῖς ἱεροῖς τούτοις ζῴοις μόνον διέσῳζον τὴν παλιγγενεσίαν. Ὡς πολιτικὴ τοῦ πράγματος αἰτία παρείχετο ὑπ' ἄλλων μὲν ἥδε, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ὄσιρις διανείμας τὴν μεγάλην αὐτοῦ στρατιὰν εἰς πολλὰ μέρη ἔδωκεν ἑκάστῳ τῶν μερῶν τούτων σημαίαν φέρουσαν ὡς ἔμβλημα τὴν μορφὴν ζῴου τινός, ὅπερ πλέον ἐγένετο αὐτῷ ἱερὸν καὶ τίμιον, ὑπ' ἄλλων δὲ ἥδε, ὅτι δηλαδὴ οἱ μετὰ τὸν Ὄσιριν γενόμενοι βασιλεῖς ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐκπλήξεως τῶν πολεμίων ἐπεφαίνοντο τούτοις περιβεβλημένοι χρυσᾶς καὶ ἀργυρᾶς προτομὰς τῶν ἐν λόγῳ θηρίων. Πρβλ. ἔτι Διογ. Λαερτ. προοίμ. 11 = FHG II (1848) 388b: Hecat. Abd. fr. 7 = F Gr. Hist. III A (1954) 13: 264. Hekat. v. Abd. F 2· Εὐσεβ. εὐαγγ. προπαρ. II 1, 17 κἑξ. (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 60 κἑξ. Mras).

[1] Διόδ. I 89, 5. Πρβλ. Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 72 (= p. 380α κἑξ.). Περὶ ἀμφοτέρων τῶν χωρίων τούτων εὐρύτερος γενήσεται λόγος κατωτέρω.

[2] Παρὰ Διοδ. I 90, 1 κἑξ. εὑρίσκομεν καὶ ἄλλην τινὰ αἰτίαν τῆς τῶν ζῴων ἀφιερώσεως. Συναγομένων ἐν ἀρχῇ τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ θηριώδους βίου τὸ μὲν πρῶτον κατήσθιον οὗτοι ἀλλήλους καὶ ἐπολέμουν κατισχύοντος ἑκάστοτε τὸν ἀσθενέστερον τοῦ πλέον δυναμένου· μετὰ ταῦτα οἱ κατὰ ῥώμην λειπόμενοι διδαχθέντες ὑπὸ τοῦ συμφέροντος ἠθροίζοντο καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς σημεῖον ἐκ τῶν ὕστερον καθιερωθέντων ζῴων· πρὸς τοῦτο τὸ σημεῖον συντρεχόντων τῶν ὑπὸ δέους ἑκάστοτε συνεχομένων ἀδυνάτων ἀνθρώπων οὐχὶ εὐκαταφρόνητον τοῖς ἐπιτιθεμένοις ἐγίνετο τὸ σύστημα· τὸ αὐτὸ καὶ τῶν ἄλλων ποιούντων διέστησαν μὲν τὰ πλήθη κατὰ συστήματα, ἔτυχε δὲ ἰσοθέων τιμῶν τὸ ζῷον ἐκεῖνο, ὅπερ ἐγένετο ἑκάστοις αἴτιον τῆς ἀσφαλείας καὶ μεγίστην αὐτοῖς εὐεργεσίαν παρέσχεν· διὰ τοῦτο μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Διοδώρου τὰ ἔθνη τῶν Αἰγυπτίων βιοῦντα ἐν διεστηκόσι συστήμασι ἐτίμων ἐκεῖνα τῶν ζῴων, ἅτινα παρ' αὐτοῖς ἐξ ἀρχῆς καθιερώθησαν. Πρβλ. ἔτι ὅσα σχετικῶς περὶ τοῦ Βουσίριδος λέγει ὁ Ἰσοκρ. λόγ. XI. Βούσ. 26 κἑξ., p. 226. Περὶ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ λατρείας τῶν ζῴων πρβλ. H. Kees, ἔ.ἀ., σ. 4 κἑξ. — Περὶ τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων ἐν γένει πρβλ. προχείρως A. Erman, Die ägyptische Religion. Berlin 1909[2] (= Handbücher der königlichen Museen zu Berlin).

[3] Πλούτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 71 (= ἠθ. p. 379e).

ταύτης τῶν ζῴων καὶ τῆς θεοποιήσεως αὐτῶν οὐ γέλωτος μόνον οὐδὲ χλευασμοῦ ἐπλήρωσαν τὰς ἱερουργίας αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ συνετέλεσαν ἔτι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν δεινῆς δόξης, ἥτις τοὺς μὲν ἀσθενεῖς καὶ ἀκάκους εἰς ἄκρατον δεισιδαιμονίαν ὠθεῖ, τοὺς δὲ δριμυτέρους καὶ θρασυτέρους εἰς ἀθέους καὶ θηριώδεις λογισμοὺς παρασύρει [1]. Εἶναι εὔλογον, ὅτι μετὰ μείζονος φρίκης καὶ ἀντιπαθείας ἐθεώρουν τὸ βδελυρὸν τοῦτο παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἔθος τῆς λατρείας τῶν ζῴων οἱ Ἰουδαῖοι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ οἱ Χριστιανοί. Ἀλλὰ περὶ πάντων τούτων οὐχὶ ἀναγκαῖον εἶναι, ὅπως ἐκτενὴς λόγος γένηται ἐνταῦθα [2], ἐφ' ὅσον ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαφέρει ἡμῖν κυρίως ἡ

---

[1] Πρβλ. ἔτι Ἀθην. VII 54 κέξ., p. 299 κέξ. — Λουκ. Ζεὺς τραγ. 42 (= II [1743] 690, 13 Reitz.)· εἰκ. 11 (= αὐτ., p. 469, 56 κέξ.): «κἀκεῖ γὰρ (sc. ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις ἱεροῖς) αὐτὸς μὲν ὁ νεὼς κάλλιστός τε καὶ μέγιστος, λίθοις τοῖς πολυτελέσι ἠσκημένος καὶ χρυσῷ καὶ γραφαῖς διηνθισμένος, ἔνδον δέ, ἢν ζητῇς τὸν θεόν, ἢ πίθηκός ἐστιν ἢ ἶβις ἢ τράγος ἢ αἴλουρος». Ὀλίγον ἀνωτέρω τοῦ κεφαλαίου τούτου (= αὐτ., p. 468 κέξ.) λέγει ὁ Πολύστρατος τῷ Λυκίνῳ μετ' ἐκπλήξεως καὶ θαυμασμοῦ περιγράφοντι τὸ ὑπέροχον κάλλος Σμυρναίας τινὸς γυναικός, ὅτι οὗτος εἶδεν αὐτὴν ἅπαξ μόνον ὥς τινα παραδραμοῦσαν ἀστραπὴν καὶ οὕτω τὰ πρόχειρα ταῦτα, τὸ σῶμα δηλαδὴ καὶ τὴν μορφὴν τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐπαινεῖ· τῶν ἀγαθῶν τῆς ψυχῆς ἀθέατος ἦτο ὁ Λυκῖνος καὶ οὐδαμῶς ἐγίνωσκεν, ὅσον ἄμεινον καὶ θεοειδέστερον τοῦ σώματος ἦτο τὸ κάλλος αὐτῆς. Ὁ Πολύστρατος πρὸ τοῦ κάλλους τοῦ σώματος τὸ ἥμερον κυρίως, τὸ φιλάνθρωπον καὶ μεγαλόφρον ἦθος τῆς ἐν λόγῳ γυναικός, τὴν σωφροσύνην καὶ παιδείαν αὐτῆς θεωρεῖ ἄξια ἐπαίνου· πάντα ταῦτα εἶναι ἄξια, ὅπως προκρίνωνται τοῦ σώματος· ἄλογος καὶ γελοῖος θὰ ἦτο ὁ θαυμασμὸς τῆς ἐσθῆτος ἀντὶ τοῦ σώματος. Τὸ ἐντελὲς κάλλος συγκροτεῖται κατὰ Πολύστρατον τότε κυρίως, ὅταν συνδράμωσιν εἰς τὸ αὐτὸ ψυχῆς ἀρετὴ καὶ σώματος εὐμορφία. Πολλαὶ γυναῖκες ὑπάρχουσιν, αἵτινες ἔχουσι μὲν ὡραίαν μορφήν, αἰσχύνουσιν ὅμως κατὰ τὰ ἄλλα τὸ κάλλος· καὶ μόνον φθεγξαμένων τῶν γυναικῶν τούτων ἀπανθεῖ τὸ κάλλος αὐτῶν καὶ ἀπομαραίνεται ἐλεγχόμενον καὶ ἀσχημονοῦν καὶ παρ' ἀξίαν συνυπάρχον πονηρᾷ τινι δεσποίνῃ, τῇ ψυχῇ. Αἱ τοιαῦται γυναῖκες εἶναι ὅμοιαι τοῖς Αἰγυπτίοις ἱεροῖς μετὰ τοῦ μνημονευθέντος ἤδη ἰδιορρύθμου αὐτῶν χαρακτῆρος τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους καὶ τῆς ἐσωτερικῆς δυσμορφίας· θεῶν ἐκκλ. 10 κέξ. (= III [1743] 533 κέξ. Reitz.)· Cic. de nat. deor. I 36, 101· Juven. XV 1 κέξ.

[2] Πρβλ. Σιβ. III 29 κέξ. (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Die oracula sibyllina [1902], p. 48 Geffcken), ἔνθα μετὰ πολλῆς δριμύτητος ἐλέγχονται ἐκεῖνοι, οἵτινες οὐδαμῶς σέβονται ἢ φοβοῦνται τὸν Θεόν, ἀλλὰ ματαίως πλανῶνται ὄφεις προσκυνοῦντες καὶ αἰλούροις θύοντες. Πρβλ. ἔτι Σοφ. Σολ. 11, 15· 12, 24 κέξ. — [Ἀριστ.] Φιλοκρ. 138, p. 39 κέξ. Wendland (1900)· Φίλ. περὶ μέθ. 24 (= § 94 = II [1897] 188, 16 κέξ. Wendland)· περὶ Ἰωσὴφ 42 (= § 254 = IV [1902] 115. 1 κέξ. Cohn)· περὶ τῶν δέκα λόγ. 16 (= § 76 κέξ. = αὐτ., p. 286 κέξ.)· περὶ βίου θεωρητ. 1 (= § 8 κέξ. = VI [1915] 48, 7 κέξ. Cohn - Reiter) καὶ ἀλλαχοῦ· Ἰωσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. XIII 3, 2 (= § 70 κέξ. = III [1892] 163, 18 κέξ. Niese)· περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 25 (= § 224 κέξ. = V [1889] 39, 27 κέξ. Niese)· 26 (= § 239 κέξ. = αὐτ., p. 42 κέξ.)· 28 (= § 261 κέξ. = αὐτ., p. 45, 8 κέξ.)· II 6 κέξ. (= § 65 κέξ. = αὐτ., p. 62

θρησκειλογικὴ ἑρμηνεία τοῦ τολμηροῦ ἐγχειρήματος τοῦ Μωυσέως, ὅστις, μεγαληγόρος κῆρυξ τοῦ Ἰεχωβά, ἐμφανίζεται νῦν ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου ὡς εἰσηγητὴς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἀπαισίων θρησκευτικῶν ἐθίμων. Ἀκατανόητον εἶναι, πῶς ὁ Ἀρτάπανος Ἰουδαῖος ὢν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ εἰσαγωγὴν τῆς ἀλλοκότου ταύτης καὶ ἀτόπου λατρείας τῶν ζῴων, τῶν αἰλούρων δηλαδή, τῶν κυνῶν, τῶν ἴβεων, τοῦ Ἄπιος κ.οὗ.κ., ὅθεν μιᾶς τῶν στυγερωτέρων καὶ αἰσχροτέρων λατρειῶν τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιότητος, ἣν διὰ ζοφερῶν χρωμάτων βαθυτάτου ἀποτροπιασμοῦ περιγράφουσιν Ἕλληνες καὶ Ρωμαῖοι καὶ Ἰουδαῖοι τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ Χριστιανοί, θεωρεῖ ὡς ἀποτέλεσμα ἐπιταγῆς καὶ διδασκαλίας τοῦ θείου προφήτου τοῦ μεγάλου Ἰεχωβά, τοῦ ἐνδόξου πατριάρχου τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Παρὰ Στράβωνι [1] ἀναγινώσκομεν περὶ τοῦ Μωυσέως, ὅτι οὗτος Αἰγύπτιός τις ἱερεὺς ὢν ἀπεδήμησεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐπειδὴ οὐδαμῶς ἠνείχετο τὰ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ κρατοῦντα θρησκευτικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἠκολούθησαν δ' αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον. Ὁ Μωυσῆς οὗτος ἐδίδασκεν, ὅτι οὔτε οἱ Αἰγύπτιοι οὔτε οἱ Λίβυες ὀρθῶς ἐφρόνουν εἰκάζοντες τὸ θεῖον θηρίοις καὶ βοσκήμασιν· οὔτε οἱ Ἕλληνες ὀρθῶς ἐφρόνουν ἀνθρωπομόρφους ἐκτυποῦντες τοὺς θεούς· θεὸς εἶναι ἓν τοῦτο τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλασσαν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν. Οὐδεὶς νουνεχὴς ἄνθρωπος θὰ ἐτόλμα, ὅπως πλάττῃ εἰκόνα τινὰ τοῦ Θεοῦ τούτου ὁμοίαν εἰκόνι τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν· εἶναι ἀνάγκη, ὅπως καταλείπωμεν πᾶσαν ξοανοποιίαν, ἀφορίσαντες δὲ τέμενος καὶ σηκὸν ἀξιόλογον τιμῶμεν ἐκεῖ τὸ θεῖον ἄνευ ἀγαλμάτων αὐτοῦ [2]. Πῶς λοιπὸν θὰ ἦτο δυνατόν, ὅπως ὁ Ἰουδαῖος Ἀρτάπανος ἐμφανίσῃ ἡμῖν τὸν Μωυσέα τοῦτον εἰσηγητὴν ἐν Αἰγύπτῳ τῆς λατρείας τῶν ζῴων; Τό τε ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Ἀρταπάνου, καθὰ καὶ ἄλλα χωρία αὐτοῦ μετ' εἰδωλολατρικῆς ὑφῆς καὶ χροιᾶς, εἶναι συνυφασμένα μετὰ τοῦ λοιποῦ κειμένου τῆς διηγήσεως αὐτοῦ, ὅπερ ἐκτενῶς συνέχεται ὑπὸ πνεύματος βαθυτάτης εὐνοίας καὶ στοργῆς ἔναντι τῶν Ἰουδαίων, τόσον στενῶς, ὥστε θὰ ἀπετέλει ὄντως καθαρὰν αὐθαιρεσίαν ὁ ἐνδεχόμενος ἰσχυρισμός, ὅτι τὰ χωρία ταῦτα ἀποτελοῦσι παρεμβολήν τινα

κέξ.)· 13 (= § 137 κέξ. = αὐτ., p. 71 κέξ.) καὶ ἀλλαχοῦ· Βασιλ. τοῦ μεγ. ἑρμην. εἰς τὸν προφ. Ἠσ. VII 203 (= PG XXX [1888] 469α): «...ἐν ᾧ τόπῳ (sc. Αἰγύπτῳ) πάντα τὰ τετράποδα καὶ θηρία καὶ ἑρπετὰ καὶ πτηνὰ θεοποιούμενα προσκυνεῖται»· Χρυσόστ. παρὰ Παλλαδ. διάλ. ἱστορ. IV (= αὐτ., XLVII [1863] 18 de Montfaucon): «καὶ γὰρ καὶ οἱ Αἰγυπτίων ναοὶ μέγιστοι ὄντες καὶ κάλλει λίθων κομπάζοντες πιθήκους ἔχουσιν ἔνδον καὶ ἴβεις καὶ κύνας ἀντὶ θεῶν· ὁ δὲ ἡμέτερος Κύριος καὶ Θεὸς χρηματίζων τῷ Σαμουὴλ περὶ καταστάσεως ἡγεμόνος τοῦ Ἰσραὴλ παρεγγυᾷ μὴ βλέπειν εἰς ἕξιν καὶ πλάσιν πηλίνου σώματος...».

[1] Στράβ. XVI 2, 35 (= p. 1104 A. = p. 760 κέξ. C. = III [1852] 303, 10 κέξ. Kramer).

[2] Πρβλ. Ἰωσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) I 26 (= § 250 = V [1889] 43, 19 κέξ. Niese)· αὐτ., I 32 (= § 288 κέξ. = αὐτ., p. 49, 1 κέξ.).

ἢ διασκευὴν ξένης χειρός. Τὴν ἐμφανῆ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντιλογίαν οὐδαμῶς θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως ἄρῃ, διὰ τῆς ἐκδοχῆς, ὅτι διάφοροι εἶναι οἱ συγγραφεῖς τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων. Οὐδαμῶς πάλιν εἶναι λογικὸν καὶ ὀρθόν, ὅπως ἐπιβαρύνωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν Πολυΐστορα διά τινος ἐσκεμμένης δῆθεν καὶ κακοβούλου πράξεως, καθ᾽ ἣν οὗτος παρενέβαλε δῆθεν ἐν τοῖς ἀποσπάσμασι τοῦ Ἀρταπάνου χωρία ἐμφανίζοντα αὐτὸν ὡς ἐθνικὸν καὶ εἰδωλολάτρην. Πάντως τὰ χωρία ταῦτα κυρίως ἠνάγκασαν τὸν Dähne[1], τὸν Seguierum[2] καὶ τὸν Ewald[3], ὅπως θαρρούντως ἐξενέγκωσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος οὐχὶ Ἰουδαῖός τις ἦτο, ἀλλ᾽ ἐθνικὸς καὶ εἰδωλολάτρης. Τὸ πρᾶγμα ὅμως οὐχὶ οὕτως ἔχει[4]. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ῥητέον, ὅ,τι ἤδη ἀνωτέρω ἐλέχθη ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐντολὴν τοῦ Μωυσέως, ὅπως ἕκαστος νομὸς τῆς Αἰγύπτου ἔχῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ θεὸν πρὸς λατρείαν. Πρὸς ἀπόκρουσιν πανταχόθεν κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐκτοξευομένων μομφῶν, καθ᾽ ἃς οὗτοι κατεφρόνουν τῶν ξένων θρησκειῶν καὶ κατέλυον τοὺς οἴκους λατρείας αὐτῶν, οὐχὶ σπανίως παρέχει ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος εἰδήσεις ἱστορικοῦ δῆθεν χαρακτῆρος, καθ᾽ ἃς ἐπιφανεῖς προσωπικότητες τοῦ λαοῦ τούτου κατέστησάν ποτε ἱδρυταὶ τῆς θρησκείας ξένων λαῶν. Τὸ ἔργον ἐκεῖνο βασιλέως τινὸς τῆς Αἰγύπτου, καθ᾽ ὅ, ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν, κατέδειξεν οὗτος τοῖς κατοίκοις ἑκάστου μέρους τῆς χώρας, ὅπως σέβωνται ζῷόν τι, ἐπιτελεῖ κατ᾽ Ἀρτάπανον ὁ Μωυσῆς. Ἐφ᾽ ὅσον ὁ Ἀρτάπανος ἤθελεν, ὅπως τῷ ἀναγνώστῃ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἐμφανίσῃ τὸν Μωυσέα ὥς τινα ἱδρυτὴν τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, τότε ὤφειλεν, ὅπως περιγράψῃ ἔργα αὐτοῦ θεμελιοῦντα ἐν τῇ θρησκείᾳ ταύτῃ εἰκόνας λατρείας οὐχὶ διαφόρους ἐκείνων, ἃς παρέδιδεν ἡ ἱστορία τῆς Αἰγύπτου καὶ αἵτινες ὑπῆρχον εἰσέτι ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἦτο ὁ Μωυσῆς οὐχὶ ἱδρυτής, ἀλλὰ καταλυτής, τῆς θρησκείας τῶν Αἰγυπτίων. Ὁ Μωυσῆς εἶναι ἐν Αἰγύπτῳ ὁ φορεὺς παντὸς εἴδους πολιτισμοῦ, καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ἄρα πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα οὐδεμίαν σημασίαν ἔχει τὸ παράδοξον ἐκ πρώτης ὄψεως πρᾶγμα, ὅτι Ἰουδαῖος συγγραφεὺς παρίστησι τὸν Μωυσέα ὡς ἱδρυτὴν τῆς αἰγυπτιακῆς λατρείας. Ἄλλως τε ὁ Μωυσῆς εἶχεν εἰδικὸν λόγον ἐπιδείξεως διαφέροντος ὑπὲρ καθιερώσεως τῆς ἴβεως τοὐλάχιστον. Τὸ ὄρνεον τοῦτο ἦτο ἱερὸν τοῦ Ἑρμοῦ - Θώθ, ὡς τοῦτο συνάγει τις ἐκ τοῦ Ἡροδότου: «... τὰς δὲ ἴβεις (sc. ἀπάγουσιν οἱ Αἰγύπτιοι πρὸς ταφὴν) ἐς Ἑρμέω πόλιν»[5]. Τούτου ἕνεκα κατωτέρω ἐν Γ 9 καθιεροῖ ὁ Μωυσῆς τοῦ πτηνοῦ

[1] F. Dähne, ἔ.ἀ., II (1834) 201.

[2] Dominus Seguierus a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ., XXI (1857) 1567.

[3] H. Ewald, ἔ.ἀ., II (1865³) 129.

[4] Πρβλ. E. Schürer, ἔ.ἀ., III (1909⁴) 479.

[5] Ἡρόδ. II 67, 2. Πρβλ. Αἰλ. περὶ ζῴων X 29: «καὶ τῷ Ἑρμῇ δέ φασι τῷ πατρὶ τῶν λόγων φιλεῖται (sc. ἡ ἶβις), ἐπεὶ ἔοικε τὸ εἶδος τῇ φύσει τοῦ λόγου· τὰ μὲν γὰρ μέλανα ὠκύπτερα τῷ τε σιγωμένῳ καὶ ἔνδον ἐπιστρεφομένῳ λόγῳ παραβάλλοιτο ἄν, τὰ δὲ λευκὰ τῷ προφερομένῳ τε καὶ ἀκουομένῳ ἤδη καὶ ὑπηρέτῃ τοῦ ἔνδον καὶ ἀγγέλῳ, ὡς ἂν εἴποις· ...λέγει δὲ Ἀπίων (sc. ὡς μακροβιώτατόν ἐστι τὸ ζῷον) καὶ ἐπάγεται τοὺς ἐν Ἑρμοῦ πόλει ἱερέας μάρτυρας δεικνύντας οἱ ἶβιν ἀθάνατον»· Ὡραπόλλ. I 10 (= p. 14 Leemans [1835]). Πρβλ. ἔτι P. E. Jablonskii, ἔ.ἀ., I (1804) 93 κἑξ.

τούτου τὴν λατρείαν ἐν Ἑρμοῦ πόλει, ἥτις εἶναι «ἡ κατοικία τοῦ Θώθ»[1], καὶ τούτου ἕνεκα ἐμφανίζει ἡμῖν τὴν πόλιν ταύτην ὁ Ἀρτάπανος ἐν Γ 9 πάλιν κτιζομένην ὑπὸ τοῦ Μωυσέως διὰ τὸ μέγεθος τῆς κατὰ τῶν Αἰθιόπων χωρούσης στρατιᾶς αὐτοῦ ἐν τῷ Ἑρμοπολίτῃ ὀνομαζομένῳ νομῷ. Ἀλλ᾽ ἐπὶ πλέον καὶ προσωπικόν τινα λόγον εἶχεν ὁ Μωυσῆς εὐλαβοῦς συμπαθείας ἔναντι τῆς ἴβεως. Ἐν Γ 9 λέγει, ὡς ὀψόμεθα, ὁ Ἀρτάπανος, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἐν τῇ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκστρατείας αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων κτισθείσῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ Ἑρμοῦ πόλει καθιέρωσε τὴν ἶβιν, διότι αὕτη ἐφόνευε τὰ βλάπτοντα τοὺς ἀνθρώπους ζῷα. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀρταπάνου παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Πολυΐστωρ ἰσχυρῶς συντετμημένον καὶ δέον, ὅπως συμπληρωθῇ ἐκ τοῦ Ἰωσήπου, ὅστις λεπτομερέστερον τὰ οἰκεῖα γεγονότα περιγράφει[2] ἔχων πιθανώτατα πρὸ ὀφθαλμῶν εἴτε τὴν πρωτότυπον συγγραφὴν τοῦ Ἀρταπάνου εἴτε ἐκτενεστέραν τινὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Πολυΐστορος ἐπεξεργασίαν αὐτῆς[3]. Κατ᾽ Ἰώσηπον λοιπὸν ὁ Μωυσῆς τῆς γῆς ἐκείνης, δι᾽ ἧς ὤφειλεν οὗτος, ὅπως χωρήσῃ, ἵνα πλήξῃ τοὺς Αἰθίοπας, χαλεπῆς οὔσης διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἑρπετῶν ἐπενόησε πρὸς ἀσφάλειαν καὶ ἀβλαβῆ πορείαν τοῦ στρατεύματος στρατήγημα θαυμαστόν· πλέγματα κατασκευάσας ἐκ βίβλου παρεμφερῆ κιβωτοῖς ἐπλήρωσε ταῦτα ἴβεων καὶ εἶτα ἐκόμιζε μεθ᾽ ἑαυτοῦ. Ἔναντι τῶν ὄφεων πολεμιώτατον εἶναι τοῦτο τὸ ζῷον· φεύγουσιν οἱ ὄφεις τὰς ἴβεις ἐπερχομένας, ἐφιστάμενοι δὲ καθάπερ ὑπ᾽ ἐλάφων ἁρπαζόμενοι καταπίνονται· χειροήθεις δὲ εἶναι αἱ ἴβεις καὶ πρὸς μόνον τὸ γένος τῶν ὄφεων ἄγριοι. Ὡς λοιπὸν εἰς τὴν γῆν τὴν θηριοτρόφον ἐνέβαλεν ὁ Μωυσῆς, ἀπεμάχετο τὴν τῶν ἑρπετῶν φύσιν ἀφεὶς ἐναντίον αὐτῶν τὰ ἐν λόγῳ πτηνὰ καὶ ποιούμενος οὕτω χρῆσιν αὐτῶν ὡς προμάχων[4]. Παρὰ ταῦτα

[1] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 219.

[2] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 10, 2 (= 245 κἑξ. = I [1888] 134 κἑξ. Niese).

[3] Πρβλ. R. Reitrenstein, Zwei religionsgeschichtliche Fragen nach ungedruckten griechischen Texten der Strassburger Bibliothek. Strassburg 1901, σ. 101.

[4] Ὁ G. Hölscher, ἔ.ἀ., IX 2 (1916) 1964, 46 κἑξ. λέγει, ὅτι ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Ἰωσήπου περὶ τοῦ αἰθιοπικοῦ πολέμου καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἴβεως πολὺ διαφέρει τῆς ἀντιστοίχου διηγήσεως τοῦ Ἀρταπάνου, δεχόμενος προφανῶς, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ δεύτερος τῶν ἱστορικῶν τούτων οὐδαμῶς ἐγένετό ποτε πηγὴ τοῦ πρώτου. Ἀνωτέρω ἐσημειώθη ἡ πιθανὴ ἐκδοχή, ὅτι ὁ Ἰώσηπος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν εἴτε τὴν πρωτότυπον συγγραφὴν τοῦ Ἀρταπάνου εἴτε ἐκτενεστέραν τινὰ ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Πολυΐστορος ἐπεξεργασίαν αὐτῆς. Παρὰ ταῦτα καὶ ἡ

παρατηρητέον ἔτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὅτι ἡ γραφὶς τοῦ Ἰουδαίου Ἀρταπάνου ἰσχυρῶς ἐμετρίασε τὴν εὐθύνην τοῦ Μωυσέως ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τῶν ζῴων διὰ τῆς χρήσεως ἠπιωτάτων καὶ καταλληλοτάτων φράσεων. Κατ᾽ οὐσίαν ἡ ἐν λόγῳ λατρεία ἐμφανίζεται ἡμῖν ὑπὸ χροιάν τινα ἐντελῶς ἄκακον καὶ ἀκίνδυνον. Τὰ ἱερὰ ζῷα εἰσάγονται ἐνταῦθα οὐχὶ τόσον πρὸς προσκύνησιν καὶ λατρείαν, ὅσον πρὸς ἁπλῆν πολλῷ μᾶλλον ἕνεκα τῆς χρησιμότητος αὐτῶν ἀφιέρωσιν τούτων τοῖς θεοῖς: « εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους κτλ. ». Μάλιστα, καθὰ ἤδη ἀνωτέρω ἐλέχθη, λόγῳ τῆς χρήσεως ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ ὑπαρκτικοῦ καὶ ἀμεταβάτου ῥήματος: « εἶναι » ἐμφανίζεται ἡμῖν ἡ καθιέρωσις τῶν ἐν λόγῳ ζῴων οὐχὶ ὥς τι προϊὸν ἐσκεμμένης προσωπικῆς δράσεως, ἀλλ᾽ ὡς κύρωσις πολλῷ μᾶλλον ὑπαρχούσης καταστάσεως. Ὀλίγον κατωτέρω, ἐν Γ 9 δηλαδὴ καὶ Γ 12, διασαφεῖται ἀναδρομικῶς τὸ πρᾶγμα, ὅτι περὶ καθιερώσεως ἐνταῦθα τῶν ζῴων πρόκειται καὶ οὐχὶ περὶ λατρείας αὐτῶν, διὰ τῶν φράσεων ἀντιστοίχως: « τὴν ἶβιν ἐν αὐτῇ (sc. τοῦ Ἑρμοῦ πόλει) καθιερῶσαι (sc. τὸν Μώυσον Ἀρτάπανός φησι) » καί: « ... καὶ τὰ ζῷα τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τοῦ Μωύσου... ». Ἐναῦθα διὰ τῆς ῥητῆς ἀναγραφῆς τοῦ ἀπαρεμφάτου: « καθιερῶσαι » καὶ τῆς μετοχῆς: « καθιερωθέντα » οὐδαμῶς ὁ Ἰουδαῖος συγγραφεὺς ἐδίστασεν, ὅπως ἢ ἁπλῶς ὑποδηλώσῃ τὸν ἐνεργοῦντα: « τὸν Μώυσον » ἢ ῥητῶς καὶ ἐναργῶς ἐπαγάγηται τὸ οἰκεῖον ποιητικὸν αἴτιον: « ὑπὸ τοῦ Μωύσου »[1]. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι λόγῳ ὑποσυνειδήτου τινὸς καὶ ἀφανοῦς δράσεως τῆς προαιρέσεως καὶ προθυμίας πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ Ἰουδαίου Ἀρταπάνου τῆς μομφῆς, ὅτι οὗτος ἀδίκως προσέγραψε τῷ Μωυσεῖ ἔργον εἰδωλολατρικόν, τίθενται πάντες οἱ ἐκδόται τοῦ κειμένου πλὴν τοῦ Mras ἄνω στιγμὴν μετὰ τὸ « ἱερεῦσιν »[2] καὶ οὕτως ἐξαρτῶσι τὸ « εἶναι » τῆς ἀκολουθούσης ἀπαρεμφατικῆς προτάσεως οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ « ἀποτάξαι », ἵνα οὕτω τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἀποτέλεσμα εἶναι οἰκείας τινὸς διαταγῆς τοῦ Μωυσέως, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ « Ἀρτάπανός φησιν », ἵνα οὕτω τὸ περιεχόμενον αὐτῆς θεωρηθῇ ὥς τις ὑπάρχουσα ἐν Αἰγύπτῳ κατάστασις, ἣν ἁπλῶς τε καὶ ἀντικειμενικῶς περιγράφει ὁ Ἰουδαῖος λόγιος. Ὁ Stephanus μάλιστα τίθεται μετὰ τὸ « ἱερεῦσιν » τελείαν στιγμήν. Νομίζω ὅμως, ὅτι ἄστοχος εἶναι ἡ στίξις αὕτη, διότι, ἐφ᾽ ὅσον ἡ δευτέρα ἀπαρεμφατικὴ πρότασις τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου τοῦ Ἀρταπάνου ἐξηνέχθη διὰ τοῦ ῥήματος: « ἀποτάξαι », διατελοῦσι πάντα τὰ ἀκολουθοῦντα ἀπαρέμφατα ὑπὸ τὴν κυριαρ-

---

ἐκδοχὴ τῆς κτήσεως ὑπὸ τοῦ Ἰωσήπου ἄλλης τινὸς πηγῆς, ἥτις ἰσχυρῶς ὡμοίαζε τῷ ἔργῳ τοῦ Ἀρταπάνου ἢ ἐγένετο ἔτι αὕτη ποτὲ πηγὴ καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἀρταπάνου, οὐχὶ ἀπίθανος εἶναι.

[1] Πρβλ. σχετικῶς καὶ E. Schürer, ἔ.ἀ., III (1909^{4}) 479.

[2] Καὶ ὁ R. Reitzenstein, Poimandres, σ. 182 τίθεται ὁμοίως μετὰ τὸ « ἱερεῦσιν » ἄνω στιγμήν.

χίαν καὶ δρᾶσιν αὐτοῦ πλέον καὶ οὐχὶ τοῦ « φησίν ». Ὀρθῶς ὁ Mras μόνον κόμμα τίθεται, ἐφ᾽ ὅσον περὶ ἁπλῆς τινος ἀντιθέσεως ἐν τῇ διηγήσει πρόκειται ὑπαρχούσης μεταξὺ τῶν κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ Μωυσέως κατὰ συνέχειαν συντελουμένων ἔργων[1]. Ἀλλ᾽ ἐπὶ πλέον σημειωθήτω σχετικῶς, ὅτι ἡ ἐνώπιον τοῦ Μωυσέως ἀποκάλυψις τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἐξ οὗ οὗτος διδάσκεται τὰ στοιχεῖα καὶ τὴν τάξιν τῆς καθαρᾶς πλέον λατρείας, ἀποτελεῖ παρ᾽ Ἀρταπάνῳ γεγονός τι, ὅπερ πολὺ βραδύτερον συνέβη, ὅτε ἀναντιρρήτως ἔμπλεως πλέον ὁ Μωυσῆς τῆς θείας αἴγλης καὶ τοῦ καθαροῦ φωτὸς τῆς νέας θρησκείας μετ᾽ ἀποτροπιασμοῦ καὶ βδελυγμίας θὰ ἀνεπόλει τὸ ὑπ᾽ αὐτοῦ παρὰ Χενεφρῇ ἐκτελεσθέν ποτε ἔργον ἐκεῖνο τῆς θεοποιήσεως τῶν ζῴων. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργεῖ πως ὁ Ἀρτάπανος ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τὸν ἀπαιτούμενον μεταξὺ τῶν πραγμάτων συμβιβασμόν[2].

Ἐν τέλει τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου τοῦ Ἀρταπάνου πληροφορούμεθα, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἀπέταξεν ἑκάστῳ νομῷ τὴν ἀπονομὴν τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαιρέτου χώρας: « ἀπονεῖμαι δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν ». Καὶ τὸ ἀπαρέμφατον τῆς τελευταίας ταύτης ἀπαρεμφατικῆς προτάσεως τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου τοῦ Ἀρταπάνου ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ « ἀποτάξαι » κατέχον ἔναντι αὐτοῦ θέσιν ἀντικειμένου. Ὡς ὑποκείμενον αὐτοῦ νοητέον λόγῳ ἑτεροπροσωπίας κατ᾽ αἰτιατικὴν « ἕκαστον νομόν », « τὰς ἀρχὰς ἑκάστου νομοῦ », « τοὺς νομάρχας ». Κατὰ ταῦτα ἡ διανομὴ μεταξὺ τῶν ἱερέων ἐξαιρέτων γαιῶν ἀπετέλει ὑπόθεσιν τῶν

---

[1] Πόσον ἀσαφῆ γνῶσιν ἔχει ὁ Stephanus τῶν νόμων τῆς χρήσεως τοῦ κόμματος, μαρτυρεῖ καὶ τόδε ἔτι, ὅτι δηλαδὴ οὗτος χωρίζει διὰ τούτου ἀλλήλων καὶ τὰ διὰ τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου: « καὶ » συναπτόμενα πρὸς ἄλληλα οὐσιαστικὰ ὑποκείμενα τοῦ « εἶναι »: « καὶ αἰλούρους, καὶ κύνας, καὶ ἴβεις ».

[2] Ὁ R. Reitzenstein, Poimandres, σ. 182, σημ. 5 γράφει, ὅτι ἡ πληροφορία αὕτη περὶ ἱδρύσεως ὑπὸ τοῦ Μωυσέως ἐν Αἰγύπτῳ τῆς λατρείας τῶν ζῴων οὐδαμῶς εἶναι δυνατόν, ὅπως ἀποτελῇ γραμματολογικήν τινα ἐφεύρεσιν Ἰουδαίου τινὸς λογίου· παρὰ ταῦτα, εἰ παρεδόθη τούτῳ γραμματολογική τις εἰκὼν μετὰ τοιούτου περιεχομένου, ἠδύνατο οὗτος, ὅπως ἐμφανίσῃ ἡμῖν ἐν συνεχείᾳ τὸν Μωυσέα διδασκόμενον τὴν καθαρὰν λατρείαν διά τινος νέας ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ. Ὁ L. Herzfeld, ἔ.ἀ., III (1857) 574 λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως ἐν Αἰγύπτῳ καθιέρωσιν τῆς λατρείας τῶν ζῴων, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ οὐδαμῶς διέβλεπε κίνησίν τινα καὶ διάθεσιν εἰδωλολατρικοῦ χαρακτῆρος. Παρὰ πάντα ταῦτα εἶναι κατὰ Herzfeld ὁ Ἀρτάπανος Ἰουδαῖος τὴν καταγωγήν. Ὁ A. Schlatter[3], ἔ.ἀ., σ. 42 παρατηρεῖ σχετικῶς, ὅτι ἡ ὑπό τινος Ἰουδαίου τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, τοῦ Ἀρταπάνου δηλαδή, ἀπόδοσις τῷ Μωυσεῖ τοῦ ἔργου τῆς εἰσαγωγῆς εἰς Αἴγυπτον αἰσχρῶν καὶ ταπεινωτικῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων καὶ θεσμῶν μαρτυρεῖ ἐναργῶς τὸ ἔναντι τοῦ λαοῦ τῆς χώρας ταύτης παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις δεσπόζον πνεῦμα ἀμειλίκτου τινὸς πικρίας καὶ ἀπεχθείας καὶ ἀδιαλλάκτου μίσους. Τὸ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπικρατοῦν ἔθος τῆς τιμῆς καὶ λατρείας τῶν ζῴων ἐθεωρεῖτο παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἡ κατωτάτη βαθμὶς ἀσεβοῦς καὶ ἀθέου πτώσεως καὶ διαφθορᾶς.

νομαρχῶν κυρίως τοῦ Μωυσέως δόντος πρὸς τοῦτο ἁπλῶς τὴν οἰκείαν ἐντολήν. Ὁ Μωυσῆς προσωπικῶς ἐνήργησε μόνον τὴν διαίρεσιν τῆς πολιτείας εἰς νομούς, ὅπερ δηλοῦται ἐκ τοῦδε τοῦ πράγματος, ὅτι δηλαδὴ τὸ ἀπαρέμφατον: « διελεῖν » ἐξαρτᾶται κατ᾿ εὐθὺ ἐκ τοῦ « φησίν ». Ἡ ἐν ἑκάστῳ νομῷ ἐγκαθίδρυσις τῶν οἰκείων θεῶν καὶ ὁ καθορισμὸς τῆς λατρείας αὐτῶν, ἡ καθιέρωσις τοῖς θεοῖς ὡρισμένων ζῴων καὶ ἡ ἀπονομὴ τέλος τοῖς ἱερεῦσι ἐξαιρέτου χώρας ἀπετέλουν ὑποθέσεις τῶν νομαρχῶν πλέον κατόπιν τῆς ἐκδοθείσης οἰκείας διαταγῆς τοῦ Μωυσέως. Κατὰ ταῦτα δέον, ὅπως μετὰ τὸ « ἴβεις » τεθῇ κόμμα, οὐχὶ δὲ ἄνω στιγμή, ὡς τοῦτο πράττουσι πάντες οἱ ἐκδόται οὐδὲ τοῦ Mras νῦν ἐξαιρουμένου [1] ἐξαρτῶντες οὕτω τὸ ἀπαρέμφατον οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ « ἀποτάξαι », ἀλλ᾿ ἐκ τοῦ « φησὶν » ὑπὸ τὴν ἄστοχον προφανῶς ἔννοιαν, ὅτι οὐχὶ κυρίως οἱ νομάρχαι, ἀλλ᾿ αὐτὸς οὗτος ὁ Μωυσῆς ἐνήργησε τὴν διανομὴν γαιῶν μεταξὺ τῶν ἱερέων, ὡς αὐτὸς οὗτος πάλιν ἀμέσως τε καὶ κατ᾿ εὐθὺ διεῖλε τὴν πολιτείαν εἰς νομούς. Πάντως διὰ τῆς τελευταίας ταύτης πληροφορίας μαρτυρεῖται ἡ διαίρεσις τοῦ λαοῦ εἰς τάξεις, περὶ οὗ ὅμως ζητήματος οὐδεὶς λόγος παρὰ Διοδώρῳ γίνεται [2].

Οὕτως ἤγαγον πλέον εἰς πέρας τὴν ἑρμηνείαν τοῦ δυσχερεστάτου τούτου χωρίου τοῦ Ἀρταπάνου. Νῦν ἐν τῷ συνόλῳ τούτου θεωρουμένου παρατηρῶ, ὅτι λίαν ἀστόχως μετέφρασεν αὐτὸ ὁ Vigerus: Ad haec civitatem ab eo in sex et triginta praefecturas divisam suosque singulis Numini colendo ritus assignatos litterasque sacras, puta felium, canum, ibium figuras sacerdotibus cum singulari ac propria regione attributas fuisse (sc. Artapanus scribit). Μὴ ὑπολογιζομένου πλέον τοῦ ἀνωτέρω διασαφηθέντος σφάλματος ἐκείνου, καθ᾿ ὃ ὁ Vigerus ἐνταῦθα ὁμοῦ μετ᾿ ἄλλων περὶ ἑνὸς μόνου Θεοῦ ποιεῖται λόγον, παρέχει οὗτος ἡμῖν ἐπὶ τοῦ χωρίου ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ θεωρουμένου τὴν ἄστοχον ἔννοιαν, ὅτι κατ᾿ Ἀρ-

---

[1] Καὶ ὁ R. Reitzenstein, Poimandres, σ. 182 τίθεται ὁμοίως μετὰ τὸ « ἴβεις » ἄνω στιγμήν.

[2] Ὁ Ἰσοκρ. λόγ. XI. Βούσ. 15 κἑξ., p. 224 λέγει περὶ τοῦ Βουσίριδος, ὅτι οὗτος διελόμενος τοὺς Αἰγυπτίους χωρὶς ἑκάστους τοὺς μὲν ἐπὶ τὰς ἱερωσύνας κατέστησε, τοὺς δὲ ἐπὶ τὰς τέχνας ἔτρεψε, τοὺς δέ, ὅπως μελετῶσι τὰ περὶ τὸν πόλεμον, ἠνάγκασε, νομίζων, ὅτι ἔδει, ὅπως τὰ ἀναγκαῖα καὶ αἱ περιουσίαι ἔκ τε τῆς χώρας καὶ ἐκ τῶν τεχνῶν ὑπάρχωσιν, εἶναι δὲ ἀσφαλεστάτη φυλακὴ τούτων ἡ περὶ τὸν πόλεμον ἐπιμέλεια καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια. Τοῖς αὐτοῖς ἀνθρώποις προσέταξεν ὁ Βούσιρις, ὅπως τὰς αὐτὰς ἑκάστοτε πράξεις μεταχειρίζωνται, ἐπειδὴ καλῶς ἐγίνωσκεν, ὅτι οἱ μὲν μεταβαλλόμενοι τὰς ἐργασίας οὐδὲ πρὸς ἓν τῶν ἔργων ἀκριβῶς ἔχουσιν, οἱ δὲ ἐπὶ ταῖς αὐταῖς πράξεσι συνεχῶς διαμένοντες ἐπιτελοῦσιν ἕκαστον τούτων μετὰ τῆς δεούσης τελειότητος. Εἰδικώτερον περὶ τῶν ἱερέων ἀναγινώσκομεν αὐτ. 21, p. 225, ὅτι ὁ Βούσιρις παρεσκεύασεν αὐτοῖς εὐπορίαν μὲν διὰ τῶν ἐκ τῶν ἱερῶν προερχομένων προσόδων, σωφροσύνην δὲ διὰ τῶν ἁγνειῶν τῶν ὑπὸ τῶν νόμων τεταγμένων, σχολὴν δὲ διὰ τῶν ἀτελειῶν τῶν κινδύνων καὶ τῶν ἄλλων ἔργων.

τάπανον ἐν ἑκάστῳ νομῷ ὁ Μωυσῆς ἀπέταξε μὲν ἰδίας τελετὰς πρὸς λατρείαν
τῆς θείας βουλήσεως, ἀπένειμε δὲ ὡς σύμβολα τὰ ἱερὰ γράμματα φέροντα τὸν
τύπον αἰλούρων, κυνῶν καὶ ἴβεων τοῖς ἱερεῦσιν ὁμοῦ μετ᾿ ἐξαιρέτων καὶ
ἰδίων γαιῶν. Ὁ Dähne [1] δικαίως ὡς πεπλανημένην θεωρεῖ τὴν λατινικὴν
ταύτην μετάφρασιν τοῦ Vigeri, ὅμως οὐχὶ ὀρθότερον μεταφράζει οὗτος τὸ
ἐν λόγῳ χωρίον γερμανιστί: Moses habe (nach Artapanos) jedem der-
selben (sc. τῶν νομῶν) das göttliche Wesen, den Priestern die heil.
Schriften zur Verehrung übergeben, dann aber auch Katzen, Hunde
und Ibis als göttlich verehren gelehrt. Ὁ Dähne παρέχει ἡμῖν ἐπὶ τοῦ
ἐν λόγῳ χωρίου τὴν ἄστοχον πάλιν ἔννοιαν, ὅτι ὁ Μωυσῆς παρέδωκε πρὸς
σεβασμὸν καὶ λατρείαν ἑκάστῳ μὲν τῶν νομῶν τὴν θείαν οὐσίαν, τοῖς ἱερεῦσι
δὲ τὰς ἱερὰς γραφάς, εἶτα δὲ ἐδίδαξε τὴν λατρείαν αἰλούρων, κυνῶν καὶ ἴβεων
ὡς θείων ὄντων. Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην θεμελιοῖ ὁ Dähne ἐλέγχων ἐν τούτῳ
τὸν Vigerum ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως [2], ὅτι αἱ ἔναρθροι αἰτιατικαί: « τὸν
Θεὸν » καὶ « τὰ ἱερὰ γράμματα », καθὰ καὶ ὁ λεκτικὸς συνδυασμός: « εἶναι
δὲ καί », ἀποτελοῦσιν αὐτοτελεῖς ἐννοίας ἔναντι ἀλλήλων κειμένας καὶ δεχομέ-
νας ἀμέσως τε καὶ κατ᾿ εὐθὺ τὴν ἐκ τοῦ « σεφθήσεσθαι » ἐκπεμπομένην ἀκτι-
νοβολίαν τῆς λατρείας. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδάζει κατὰ Dähne ὁ Ἀλε-
ξανδρῖνος Ἰουδαῖος, ὅπως εὐθὺν καὶ σταθερὸν ὑψώσῃ τὸν λογισμὸν περὶ
τῆς ὀφειλομένης λατρείας τοῦ ὑψίστου Θεοῦ καὶ τῶν ἐκτάκτως ἁγίων Γρα-
φῶν αὐτοῦ, μεθ᾿ ὃ θὰ ἦτο βεβαίως δυνατόν, ὅπως καὶ ἄλλοι κατώτεροι θεοὶ
λατρεύωνται καὶ τιμῶνται. Πάντως ὁ λογισμὸς οὗτος χωρεῖ κατὰ Dähne
ἐνταῦθα ἐνώπιον ἡμῶν οὐχὶ ὑπὸ τὸν καθαρὸν αὐτοῦ ἰουδαϊκὸν τύπον,
ἀλλ᾿ ὑπὸ χροιάν τινα πολλῷ μᾶλλον ἐθνικοῦ χαρακτῆρος καὶ εἰδωλολατρικῆς
συμπαθείας. Πλὴν τῶν ἄλλων παρανοήσεων, αἵτινες, μεθ᾿ ὅσα ἀνωτέρω
ἐγράφησαν, σαφεῖς πλέον καὶ ἐναργεῖς εἶναι τῷ ἀναγνώστῃ, περιπίπτει ὁ
Dähne ἐνταῦθα εἰς τὸ θεμελιῶδες σφάλμα τῆς θεωρήσεως τῶν « ἱερῶν γραμ-
μάτων » οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς « γραφῆς », τῶν « ἱερογλυφικῶν γραμμά-
των », ὧν διδάσκαλος, ὡς εἴπομεν, παρὰ τοῖς ἱερεῦσιν ὁ Μωυσῆς ἐγένετο,
ἀλλ᾿ ὑπὸ τὴν ἄστοχον ἔννοιαν τῶν ἱερῶν βιβλίων τοῦ Θεοῦ. Μεταξὺ τῶν ἀνω-
τέρω μεταφράσεων κεῖται ἔν τινι μέτρῳ ἡ μετάφρασις τοῦ Herzfeld [3]:
...deren (sc. νομῶν) jedem er den Gott (τὸν Θεὸν) zu verehren vor-
schrieb, sovie dass die Priester heilige Shriften und Katzen, Hunde
und Ibisse haben sollten, er habe ihnen aber auch besonderes Land
zugetheilt. Πάλιν ἐνταῦθα τὰ « ἱερὰ γράμματα » θεωροῦνται ὑπὸ τὴν
ἔννοιαν τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὅμως ἐν θέσει τινὶ νῦν οὐχὶ σεβασμοῦ καὶ

---

[1] F. Dähne, ἔ.ἀ., II (1834) 201.

[2] Αὐτ., σ. 201, σημ. 164.

[3] L. Herzfeld, ἔ.ἀ., III (1857) 484.

λατρείας ἐκ μέρους τῶν ἱερέων ἢ ἄλλου τινός, ἀλλ' ἐν θέσει κτημάτων ἁπλῶς τῶν ἱερέων ὁμοῦ μετ' αἰλούρων, κυνῶν καὶ ἴβεων[1].

§ 5.

Πάντα ταῦτα ἐποίησεν ὁ Μωυσῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ, ὅπως ἀσφαλῆ καὶ βεβαίαν διαφυλάξῃ τὴν μοναρχίαν τῷ Χενεφρῇ. Πρότερον ἀδιάτακτοι ὄντες οἱ ὄχλοι ἄλλοτε μὲν ἐξέβαλλον, ἄλλοτε δὲ καθίστασαν, τοὺς βασιλεῖς καὶ δὴ καὶ πολλάκις μὲν τοὺς αὐτούς, ἐνίοτε ὅμως καὶ ἄλλους.

Τὸ περιεχόμενον τῆς παραγράφου ταύτης καθίσταται ἡμῖν σαφές, ἂν

---

[1] Σημειωθήτω ἔτι ἐνταῦθα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐν λόγῳ παράγραφον τοῦ τρίτου ἀποσπάσματος τοῦ Ἀρταπάνου θεωρουμένην ταύτην ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς, ὅτι ἐν ταῖς « Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων » 7, 22 λέγεται, ὅτι ἐπαιδεύθη Μωυσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων, οἵτινες ἐπὶ τέλους, καθὰ Ἑκαταῖός τε καὶ ἄλλοι παρὰ Διογ. Λαερτ. προοίμ. 10 κέξ. (= FHG II [1848] 388b κέξ.: Hecat. Abd. fr. 7 = F Gr. Hist. III A [1954] 13 : 264. Hekat. v. Abd. F 1) ἱστοροῦσι, πολλὰ ἐφιλοσόφουν περί τε τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν θάνατον καὶ τοὺς νόμους, ἀνεῦρον δὲ γεωμετρίαν τε καὶ ἀστρολογίαν καὶ ἀριθμητικήν. Τὴν πληροφορίαν ταύτην τῶν « Πράξεων » ὑπό τινα εὐρυτέραν τοῦ πράγματος διάπτυξιν παρέχει ἡμῖν καὶ Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς λέγων, περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 1 (= § 23 = IV [1902] 125, 5 κέξ. Cohn) ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀγωγὴν τοῦ Μωυσέως τάδε : « Ἀριθμοὺς μὲν οὖν καὶ γεωμετρίαν τήν τε ῥυθμικὴν καὶ ἁρμονικὴν καὶ μετρικὴν θεωρίαν καὶ μουσικὴν τὴν σύμπασαν διά τε χρήσεως ὀργάνων καὶ λόγων τῶν ἐν ταῖς τέχναις καὶ διεξόδοις τοπικωτέραις Αἰγυπτίων οἱ λόγιοι παρεδίδοσαν καὶ προσέτι τὴν διὰ συμβόλων φιλοσοφίαν, ἣν ἐν τοῖς λεγομένοις ἱεροῖς γράμμασιν ἐπιδείκνυνται, καὶ διὰ τῆς τῶν ζῴων ἀποδοχῆς, ἃ καὶ θεῶν τιμαῖς γεραίρουσι, τὴν δ' ἄλλην ἐγκύκλιον παιδείαν Ἕλληνες ἐδίδασκον, οἱ δ' ἐκ τῶν πλησιοχώρων τά τε Ἀσσύρια γράμματα καὶ τὴν τῶν οὐρανίων χαλδαϊκὴν ἐπιστήμην ». Πρβλ. Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. I 23, 153, 2 κέξ. (= II [1869] 123, 8 κέξ. Dindorfius = PG VIII [1891] 900 α Potterus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 95, 11 κέξ. Stählin). Τούτοις πᾶσιν ἐμφανῶς ἀντιτίθενται, ὅσα ἐν Γ 4 ἐκτίθησιν ἡμῖν ὁ Ἀρτάπανος, ὅστις ἐμφανίζει ἡμῖν τὸν Μωυσέα οὐχὶ ὑπ' ἄλλων διδασκόμενον, ἀλλ' αὐτὸν ἄλλους διδάσκοντα πᾶν εἶδος σοφίας τε καὶ ἐπιστήμης. Τῇ διηγήσει ταύτῃ τοῦ Ἀρταπάνου λίαν ὁμοιογενὴς εἶναι ἡ περὶ τοῦ Μωυσέως πάλιν σχετικὴ ἐκείνη διήγησις τοῦ Εὐπολέμου παρ' Εὐσεβ. εὐαγγ. προπαρ. IX 26, 1 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1954] 519, 5 κέξ. Mras). Καὶ οὗτος, καθὰ καὶ ὁ Ἀρτάπανος, ἔλεγε « τὸν Μωυσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γράμματα παραδοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτον, παρὰ δὲ Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν, Ἕλληνας δὲ παρὰ Φοινίκων, νόμους τε πρῶτον γράψαι Μωσῆν τοῖς Ἰουδαίοις ». Ἐν σχέσει πρὸς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Εὐπολέμου πρβλ. ἔτι Κλήμ. Ἀλεξ. στρωμ. I 23, 153, 4 (= II [1869] 123 κέξ. Dindorfius = PG VIII [1891] 900α κέξ. Potterus = Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 95 κέξ. Stählin). Τῶν Αἰγυπτίων οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται ἐνταῦθα ὁ Εὐπόλεμος· ἐδιδάχθη τι ὁ Μωυσῆς παρὰ τούτων ἢ νοητέον μᾶλλον καὶ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ τούτων ὑπῆρξε διδάσκαλος ὁ δαιμόνιος οὗτος Ἰουδαῖος ;

ἀναγνώσωμεν, ὅσα, καθὰ εἴδομεν, ὁ Διόδωρος σχετικῶς γράφει[1]. Καθά τινες ἔλεγον, πολλάκις ἐπὶ τῶν παλαιῶν βασιλέων ἀφισταμένου τοῦ πλήθους καὶ ἐν συμπνοίᾳ συνωμοσίας καὶ συστάσεις ποιουμένου κατὰ τῶν ἡγουμένων βασιλεύς τις συνέσει διαφέρων διείλετο μὲν τὴν χώραν εἰς πλείονα μέρη, παρήγγειλε δὲ τοῖς ἐγχωρίοις καθ' ἕκαστον τῶν μερῶν τούτων, ὅπως σέβωνται ζῷόν τι ἢ ὅπως μὴ γεύωνται τροφῆς τινος, ἵνα οὕτως ἅτε ἑκάστων τὸ μὲν παρ' αὐτοῖς τιμώμενον σεβομένων, τῶν δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀφιερωμένων καταφρονούντων μηδέποτε δύνανται οἱ κατ' Αἴγυπτον οἰκοῦντες, ὅπως ὁμονοήσωσιν. Καὶ τοῦτο φανερὸν ἦτο ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων· πάντες οἱ πλησιόχωροι διεφέροντο πρὸς ἀλλήλους, διότι προσέκοπτον ταῖς ἑκατέρωθεν κατὰ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων αὐτῶν συντελουμέναις παραβάσεσι καὶ παρανομίαις. Ἐνταῦθα λοιπὸν συμπληροῖ ὁ Διόδωρος τὴν ἀτελῆ διήγησιν τοῦ Ἀρταπάνου, καθὰ οὗτος ὀλίγον πρότερον συνεπλήρωσεν, ὡς εἴδομεν, τὸν Σικελιώτην ἱστορικὸν ἐν τῷ ζητήματι ἐκείνῳ τῆς διαιρέσεως τοῦ αἰγυπτιακοῦ λαοῦ εἰς τάξεις[2].

§ 6.

Διὰ πάντα ταῦτα ἠγαπήθη ὁ Μωυσῆς ὑπὸ τῶν ὄχλων καὶ καταξιωθεὶς ὑπὸ τῶν ἱερέων ἰσοθέου τιμῆς προσηγορεύθη « Ἑρμῆς » διὰ τὴν τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἑρμηνείαν.

Ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τήν τε παράγραφον ταύτην καὶ τὰς προηγηθείσας δύο παραγράφους συνάγει ὁ Reitzenstein[3] τὸ πιθανώτατον συμπέρασμα, ὅτι ὁ Ἰουδαῖος νομοθέτης ἤδη κατὰ τὸν δεύτερον π.Χ. αἰ. πολλῆς πράγματι τιμῆς ἀπέλαυεν ἐν ὡρισμένοις κύκλοις τῆς Αἰγύπτου. Διὰ τῆς ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ περιεχομένης παραδόξου πληροφορίας τοῦ Ἀρταπάνου περὶ

---

[1] Διόδ. I 89, 5. Τοῦτο πρῶτος ὁ J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 160 κέξ. μετὰ πολλῆς ὀξυνοίας παρετήρησεν. Πρβλ. ἔτι H. Willrich, Judaica, σ. 114.

[2] Πρβλ. Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 72 (= p. 380 α κέξ.), ὅστις τὴν ἐν λόγῳ ὑπόθεσιν διασαφεῖ ἡμῖν διαφόρως πως τοῦ Διοδώρου. Δεινός τις καὶ πανοῦργος βασιλεὺς καταμαθών, ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι τῇ μὲν φύσει κοῦφοι ἦσαν καὶ ὀξύρροποι πρὸς μεταβολὴν καὶ νεωτερισμόν, ἄμαχον δὲ καὶ δυσκάθεκτον ἕνεκα τοῦ πλήθους αὐτῶν εἶχον δύναμιν, ἐν ᾗ περιπτώσει συνεφρόνουν καὶ ἐκοινοπράγουν, ἐγκατέσπειρεν αὐτοῖς ἀίδιον πρόφασιν διαφορᾶς ἀπαύστου διὰ τῆς εἰσαγωγῆς δεισιδαίμονός τινος ἔθους λατρείας, τῆς καθιερώσεως δηλαδὴ ἐν ἑκάστῃ περιοχῇ τῆς τιμῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ ὡρισμένων θηρίων. Τῶν θηρίων τούτων, ἅτινα διάφορα ἦσαν ἐν ἑκάστῃ περιοχῇ, δυσμενῶς καὶ πολεμικῶς πρὸς ἄλληλα προσφερομένων καὶ ἑκάστου τούτων τὴν τροφὴν τοῦ ἄλλου ἀναρπάζοντος συνέβαινεν, ὅπως καὶ οἱ κάτοικοι ὁμοίως πως προσφέρωνται πρὸς ἀλλήλους. Παρέχοντες ἕκαστοι βοήθειαν τοῖς οἰκείοις αὐτῶν θηρίοις καὶ χαλεπῶς φέροντες, ὁσάκις ταῦτα ἠδικοῦντο καὶ ἐβλάπτοντο, περιήρχοντο λεληθότως εἰς ἔχθραν πρὸς ἀλλήλους παρασυρόμενοι εἰς τοῦτο ἐκ τῆς ἔχθρας ταύτης τῶν θηρίων πρὸς ἄλληλα.

[3] R. Reitzenstein, Poimandres, σ. 182.

ἰδιαιτέρας τινὸς ἀγάπης καὶ τιμῆς τοῦ Μωυσέως ἐκ μέρους τῶν ὄχλων καὶ τῶν ἱερέων, ἥτις ἀποτελεῖ ὄντως ἐναργῆ ἔπαινον τοῦ Ἰουδαίου τούτου νομοθέτου, καὶ διὰ τοῦδε τοῦ πράγματος ἔτι, ὅτι δηλαδὴ οὗτος ὀλίγον πρότερον ἱστορήθη ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου ὡς εἰσηγητὴς ἐν Αἰγύπτῳ τῆς εἰδωλολατρίας καὶ δὴ καὶ διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων εὐλαβοῦς θαυμασμοῦ, βεβαιοῦται κατὰ Dähne[1] ἅπαξ ἔτι, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος οὐχὶ Ἰουδαῖος εἶναι. Παρὰ ταῦτα, ὅσα οὗτος ἐν συνεχείᾳ περὶ τῆς ἐθνικότητος τοῦ Ἀρταπάνου λέγει, μαρτυροῦσι, πόσον δυσχερὲς ἦτο αὐτῷ, ὅπως δημιουργήσῃ ἐναρμόνιόν τινα συμβιβασμὸν μεταξὺ τοῦτο μὲν τῆς πεπλανημένης αὐτοῦ ἐκδοχῆς ταύτης περὶ τῆς ἐξ εἰδωλολατρῶν δῆθεν καὶ ἐθνικῶν, οὐχὶ δὲ ἐξ Ἰουδαίων, προελεύσεως τοῦ συγγραφέως τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων ἡμῶν, τοῦτο δὲ τῆς πολλάκις ἐν αὐτοῖς διαδηλουμένης θερμῆς καὶ ἐπιμόνου ἐφέσεως τοῦ συγγραφέως τούτου πρὸς ἀπεριόριστον ἔξαρσιν τοῦ ἀψόγου καὶ καθαρωτάτου χαρακτῆρος τοῦ Μωυσέως καὶ τοῦ ὑπερφυοῦς μεγαλείου τῶν ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐκτελεσθέντων θαυμάτων. Ἔχων ὁ Dähne πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τόδε ἔτι τὸ πρᾶγμα, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἀρτάπανος ἐμφανίζει τὸν Ἀβραὰμ μὲν ὡς ἐφευρέτην τῆς ἀστρολογίας, τὸν Ἰωσὴφ δὲ ὡς ἱδρυτὴν ἱερῶν ναῶν ἐν Ἀθὼς καὶ Ἡλιουπόλει, λέγει, ὅτι ἀναμφιβόλως ἐν τοῖς ἐν λόγῳ ἀποσπάσμασι τοῦ λογίου τούτου συνυφάνθησαν μετὰ τῶν εἰδωλολατρικῶν παραδόσεων καὶ ἰουδαϊκοὶ λογισμοί. Οὕτως ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρος τοῦ συγγραφέως καθίσταται δυσχερὴς καὶ ἄπορος. Εἴ τις ἐδέχετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου, λέγει ἐν συνεχείᾳ ὁ Dähne[2], ὅτι Ἰουδαῖός τις ἐπ᾿ εὐνοίᾳ τῆς πίστεως αὐτοῦ μετεποίησεν ἐν πολλοῖς σημείοις τὰ ῥήματα καὶ τὰς ἰδέας εἰδωλολάτρου τινὸς συγγραφέως, τότε θὰ ἀνέκυπτε διὰ τούτου ἐναργὴς ἀντιλογία πρὸς τὰ ἐπὶ τοιούτων τινῶν περιστάσεων νομιζόμενα παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις, καθὰ οὗτοι πρὸς δημιουργίαν τοιούτων λογοτεχνικῶν προϊόντων ἐξέλεγον συνήθως τὸ ὑλικὸν ἐκεῖνο κυρίως ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς γραμματείας, ὅπερ εὐάγωγον καὶ εὐάρμοστον ἦτο, ἐπεξειργάζοντο δ᾿ εἶτα τόσον εὐτέχνως, ὥστε οὐδαμῶς πλέον νὰ εἶναι ἐν αὐτῷ εὐδιάκριτός πως ὁ πρωταρχικὸς τοῦ πράγματος εἰδωλολατρικὸς χαρακτήρ. Παρὰ ταῦτα θὰ ἦτο ἐντελῶς ἀσύναπτος καὶ ἀνάρμοστος πρὸς τὰ παντοειδῆ αὐτῶν συμφέροντα ἡ ὕψωσις εἰς περιωπήν τινα τῆς ἐθνικῆς λατρείας διὰ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ σεπτοῦ μεγαλείου καὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ νομοθέτου αὐτῶν. Ἕνεκα πάντων τούτων θεωρεῖ ὁ Dähne[3] ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀρταπάνου συγκρητιστήν τινα, ὡς τοιοῦτοι πολλοὶ ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν νεοπλατωνικῶν τῶν μ.Χ. χρόνων, ὅστις ἤθελεν, ὅπως μήτε τὴν προτέραν αὐτοῦ

[1] A. Dähne, ἔ.ἀ., II (1834) 201. Πρβλ. Domini Seguieri a Sancto-Brissone, ἔ.ἀ., XXI (1857) 1567.

[2] A. Dähne, ἔ.ἀ., II (1834) 202.

[3] A. Dähne, αὐτ., σ. 203.

διδασκαλίαν ἢ τοὺς προτέρους αὐτοῦ θεοὺς ἀπορρίψῃ καὶ ἀποβάλῃ μήτε πάλιν κατ᾿ εὐθὺ ἀντιστῇ ταῖς ἀπαιτήσεσι τῆς συνέσεως, αἵτινες ἠξίουν παρ᾿ αὐτοῦ τὴν παρενθήκην καὶ παρεμβολὴν οἰκείων στοιχείων σεμνοτέρας τινὸς καὶ ἱεροπρεπεστέρας ὑφῆς. Οὕτως ἐπεδίωκεν ὁ οὐχὶ Ἰουδαῖος Ἀρτάπανος, ὅπως συνδυάσῃ ἀμφότερα ταῦτα διά τινος ἀλληγορικῆς διασαφήσεως τῶν προτέρων αὐτοῦ δοξῶν ὁμοίας ἐκείνῃ, ἥτις ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. Μόνον ὤφειλεν ὁ Ἀρτάπανος, ὅπως κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου εἶναι ἐστραμμένος πρὸς τὴν πλευρὰν τῶν Ἰουδαίων ἐν μείζονί τινι βαθμῷ ἢ ὅσον τοῦτο συνέβαινε συνήθως παρὰ τοῖς ἐθνικοῖς νεοπλατωνικοῖς φιλοσόφοις. Οὕτω διαλλάττονται ἀλλήλοις λίαν καλῶς τοῦτο μὲν ἡ ἔξαρσις τῆς χρηστότητος τῶν ἐθνικῶν θεῶν, τοῦτο δὲ ἡ σύνθεσις τοῦ Μωυσέως μετὰ τοῦ Μουσαίου ὡς ἀποτελούντων τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἢ τοῦ Μωυσέως μετὰ τοῦ Ὀρφέως ὑπὸ τὴν σχέσιν διδασκάλου πρὸς μαθητήν. Ἐφ᾿ ὅσον τοιαῦται συνθέσεις ἐνηργήθησαν βραδύτερον ἐκ μέρους Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν ὑπὸ τὴν πρόθεσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς ἀποδείξεως μόνον τῆς προελεύσεως τῆς ἑλληνικῆς σοφίας ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς, τότε οὐδὲν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐμπόδιον ὑπάρχει, ὅπως δεχθῶμεν, ὅτι ὑπὸ τὴν βαθεῖαν πίστιν περὶ τῆς ὑπεροχῆς καὶ ἀρετῆς τῆς προτέρας αὐτῶν θρησκείας ἢ ὑπὸ τὴν προαίρεσιν τῆς παραστάσεως καὶ διατηρήσεως ταύτης ὡς τοιαύτης ὡρισμένοι εἰδωλολάτραι ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐγκρίσεως καὶ τοῦ ἐπαίνου τῆς ἰουδαϊκῆς διδασκαλίας διετείνοντο κατ᾿ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς φιλοσοφοῦντας Ἰουδαίους, ὅτι ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι δάνειον τῆς θρησκείας αὐτῶν καὶ ὀφείλει, ὅπως ἐν ᾗ περιπτώσει θέλει, ὅπως ἀναλάβῃ χαρακτῆρα καθαρότητος καὶ ἀληθείας, νοηθῇ διὰ λογισμοῦ τινος θεωροῦντος τὰ πράγματα εἰδωλολατρικῶς καὶ ἀλληγορικῶς. Λίαν εὐφυὴς φαίνεταί μοι ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Dähne. Παρὰ ταῦτα ὅμως εἶναι αὕτη ἐντελῶς ἄστοχος καὶ ἀβάσιμος[1].

Περὶ τῆς προσαγορεύσεως τοῦ Μωυσέως διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ «Ἑρμοῦ-Θὼθ» ἐλέχθησαν ἤδη ἀνωτέρω τὰ δέοντα. Ἐνταῦθα συμπληρωτικῶς ποιοῦμαι ἁπλῶς μνείαν τῆς ἀστόχου κατὰ τὴν γνώμην μου παρατηρήσεως τοῦ Mras κειμένης ἐν τῷ οἰκείῳ ὑπομνήματι αὐτοῦ, καθ᾿ ἣν ἡ προσαγόρευσις τοῦ Μωυσέως διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ «Ἑρμοῦ» ἀποτελεῖ δῆθεν αἴνιγμον εἰς τὸ ὄνομα: «Ἑρμιοὺθ» τοῦ A 1 καὶ B 4, δι᾿ οὗ κατ᾿ Ἀρτάπανον ὠνομάζοντο οἱ Ἰουδαῖοι.

§ 7.

Ὁ Χενεφρῆς ἔχων νῦν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἀρετὴν τοῦ Μωυσέως ἐφθόνησεν αὐτῷ καὶ ἐζήτει, ὅπως ἐπ᾿ εὐλόγῳ τινὶ αἰτίᾳ φονεύσῃ αὐτόν. Ἐπι-

[1] Πρβλ. E. Schürer, ἔ.ἀ., III (1909[4]) 479, ὅστις ὡς Ἰουδαῖον θεωρεῖ τὸν Ἀρτάπανον, καθιδρυμένον ὅμως ἐν Αἰγύπτῳ, ἐφ᾿ ὅσον οὗτος ἄριστος γνώστης εἶναι τῆς αἰγυπτιακῆς ἱστορίας. Παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ τούτῳ ἡ λάμψις καὶ ἡ τιμὴ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ὀνόματος μείζονα σημασίαν εἶχεν ἢ ἡ καθαρότης τοῦ τρόπου λατρείας τῶν θεῶν.

στρατευσαμένων λοιπόν ποτε τῶν Αἰθιόπων ἐναντίον τῆς Αἰγύπτου ὑπολαβὼν ὁ Χενεφρῆς, ὅτι εὗρεν ἐπὶ τέλους εὔθετόν τινα οὕτω καιρὸν πρὸς πραγματοποίησιν τῶν δολοφονικῶν αὐτοῦ σχεδίων ἔπεμψεν ἐναντίον αὐτῶν τὸν Μωυσέα στρατηγὸν μετὰ δυνάμεως, ἣν συνέστησε κατὰ μέγα μέρος ἐκ γεωργῶν, νομίσας, ὅτι διὰ τὴν ἀσθένειαν τῶν στρατιωτῶν ῥαδίως ὁ Μωυσῆς καταβληθήσεται καὶ διαφθαρήσεται ὑπὸ τῶν πολεμίων.

Ὡς γνωστόν, λίαν εὐκόλως θολοῦνται αἱ μεταξὺ βασιλέων καὶ φιλοσόφων σχέσεις· τὴν συνήθη ταύτην ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραμματείᾳ εἰκόνα ἀναμφιβόλως ἐγίνωσκεν ὁ Ἀρτάπανος λίαν καλῶς, ὅστις μάλιστα καὶ ποιεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκτενῆ χρῆσιν τοῦ ὕφους καὶ τῶν ἰδιορρύθμων λεκτικῶν τρόπων τοῦ Πλάτωνος.

Ἡ ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων ἀποσταλεῖσα δύναμις συνεκροτήθη ὑπὸ τοῦ Χενεφρῆ ἐκ «γεωργῶν»[1] κυρίως, οἵτινες περὶ τὰ εἰρηνικὰ ἔργα τῆς θεραπείας τῆς γῆς ἀσχολούμενοι οὐχὶ καλοὶ στρατιῶται θὰ ἦσαν. Ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῶν ἀντί: «γεωργῶν» ἔχουσιν ὁ Stephanus, ὁ Vigerus καὶ ὁ Heinichen: «συγγενῶν»[2]. Νομίζω, ὅτι οὐχὶ ἀναγκαία εἶναι τοιαύτη τις τοῦ κειμένου διόρθωσις. Τὸ γεγονὸς πάντως, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος ἐνταῦθα πρὸς δήλωσιν στιφῶν ἀπολέμων περὶ «γεωργῶν» ποιεῖται λόγον, δηλοῖ, ὅτι οὗτος εἶχε γνῶσιν τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ ὑπάρχοντος συστήματος τῶν τάξεων καὶ τῶν γενῶν[3].

Τῷ Ἀρταπάνῳ οὐδαμῶς ἐξήρκεσεν ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἥρωος αὐτοῦ εἰς τὴν ὑψηλὴν θέσιν τοῦ σοφοῦ ἀνδρός, τοῦ προφήτου καὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τὸ κράτος ἀκορέστου πατριωτικοῦ πάθους ἐπιθυμεῖ, ὅπως περιβάλῃ τὸν πατριάρχην τοῦ γένους αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν διαδημάτων ἔτι στρατηγοῦ τινος ἱκανωτάτου. Ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ παπύροις συχνάκις δίδεται υἱοῖς βασιλέων ὁ τίτλος: «Υἱὸς βασιλέως τῆς περιοχῆς Κούς». Ἔτι σήμερον εὑρίσκεται ἐγγὺς τοῦ Ἀσσουὰν βράχος φέρων τὴν ἐπιγραφήν: «Μεσ(σ)ού, υἱὸς βασιλέως τῆς περιοχῆς Κούς». Ὁ Αἰγύπτιος οὗτος «Μεσ(σ)ού», οὗτινος τὸ ὄνομα θὰ ἀπεδίδετο ἑλληνιστὶ διὰ τοῦ ὀνόματος: «Μωσῆς», ὑπῆρξεν ἐπὶ μακρὸν διοικητὴς τῆς Αἰθιοπίας· ἔζησε κατὰ τοὺς χρόνους Ραμσῆ ΙΙ. καὶ τοῦ Μενεφθά, ὅθεν ἦτο σύγχρονος τοῦ βιβλικοῦ Μωυσέως[4]. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἢ ἄλλαι ἐπιγραφαὶ ὅμοιαι ταύτῃ, ἐν αἷς γίνεται λόγος περὶ ἐκστρατειῶν Ἀαχμές τινος ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων, ἀνακοινούμεναι ὑπ' Αἰγυπτίων διερμηνέων Ἰουδαίοις τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων παρεῖχον ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ὑπὸ

[1] Ἐν τῶν χειρογράφων παρέχει ἡμῖν τὴν γραφήν: «γονέων».
[2] Καὶ ὁ L. Herzfeld, ἔ.ἀ., III (1857) 484 περὶ «συγγενῶν» ποιεῖται λόγον ἐπὶ τοῦ προκειμένου: Stammgenossen.
[3] Πρβλ. σχετικῶς G. Lumbroso, Recherches sur l'économie politique de l'Égypte sous les Lagides. Turin 1870, σ. 55.
[4] Πρβλ. H. Brugsch-Bey, Histoire d'Égypte, I (1875²) 86 κἑξ. — 173 κἑξ. — τοῦ αὐτοῦ, Geschichte Ägypten's, σ. 121 κἑξ. — 228 κἑξ.

τοῦ Ἀρταπάνου τὸ πρῶτον παρεχομένης ἡμῖν μυθιστορηματικῆς φήμης περὶ ἐκστρατείας τινὸς τοῦ Μωυσέως κατὰ τῶν Αἰθιόπων καὶ ἐκνικήσεως τούτων ὑπ' αὐτοῦ ἔν τινι μακροχρονίῳ ἀγῶνι. Τοιοῦτός τις συνδυασμὸς συγκεχυμένων καὶ ἀπιθάνων πραγμάτων εἶναι οὐχὶ παράδοξος παρὰ συγγραφεῖ ζῶντι ἐν χρόνοις, καθ' οὓς ὡρισμένοι ἱερεῖς, καθὰ παρὰ Τακίτῳ ἀναγινώσκομεν[1], εἶχον γνῶσιν τῶν ἱερογλυφικῶν γραμμάτων καὶ εὐχερῶς ἀνεγίνωσκον ταῦτα. Ὁ Διόδωρος[2] ποιεῖται λόγον περὶ ἐκστρατείας τινὸς τοῦ βασιλέως Σεσοώσιος πρὸς τοὺς πρὸς τῇ μεσημβρίᾳ κατοικοῦντας Αἰθίοπας, οὓς καταπολεμήσας οὗτος ἠνάγκασεν, ὅπως τελῶσι φόρον ἔβενον καὶ χρυσὸν καὶ τῶν ἐλεφάντων τοὺς ὀδόντας. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ὁ Ἀρτάπανος εἶχε γνῶσιν καὶ τῆς θρυλουμένης ταύτης ἐκστρατείας τοῦ Σεσοώσιος καὶ οὕτω διακαῶς ἐπεθύμει, ὅπως τὸν ἀρχηγὸν αὐτῆς ἀντικαταστήσῃ διὰ τοῦ πατριάρχου καὶ προφήτου τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ.

§ 8.

Ὁ Μωυσῆς ἐλθὼν ἐπὶ τὸν Ἑρμοπολίτην ὀνομαζόμενον νομὸν ἔχων περὶ τὰς δέκα μυριάδας γεωργῶν αὐτοῦ κατεστρατοπέδευσεν, ἔπεμψε δ' εἶτα πρὸς κατάληψιν τῆς χώρας καὶ ἐγκατάστασιν ἐν αὐτῇ ἐκείνους τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ, οἵτινες κατὰ τὰς μάχας ἐπιφανῶς ἐπλεονέκτουν καὶ λαμπρῶς οὕτως ἐν τῇ ῥοῇ τῶν ἐτῶν ἀνεδείχθησαν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῶν Ἡλιουπολιτῶν διήρκεσεν ὁ πόλεμος οὗτος δέκα ἔτη περίπου.

Ἐν τῷ κειμένῳ ἔχομεν τὴν φράσιν: «τὸν δὲ Μώυσον ἐλθόντα ἐπὶ τὸν Ἑρμοπολίτην ὀνομαζόμενον νομὸν ἔχοντα περὶ δέκα μυριάδας γεωργῶν αὐτοῦ καταστρατοπεδεῦσαι (sc. Ἀρτάπανός φησιν)». Εἶναι προφανές, ὅτι ἡ μετοχή: «ἔχοντα» ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς μετοχῆς: «ἐλθόντα», τὸν «Μώυσον» δηλαδή. Ῥήματα μεταβάσεως καὶ ἐλεύσεως σημαντικά, οἷον: «βαίνειν», «ἔρχεσθαι», «ἱκνεῖσθαι», «ἥκειν» κ.οὕ.κ. συνάπτονται πολλάκις μετὰ μετοχῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἀγωγῆς μετά τινος γραφικῆς λεκτικῆς ἀρτιότητος τῆς ὑπὸ τῶν μετοχῶν τούτων δηλουμένης ἐννοίας εἰς τὴν σφαῖραν αἰσθητῆς τινος θέας. Αἱ μετοχαὶ αὗται εἶναι χρόνου ἀορίστου (συνοπτικοῦ τοῦ παρελθόντος), ἐνεστῶτος (παρατατικοῦ τοῦ παρόντος) καὶ μέλλοντος (συνοπτικοῦ τοῦ μέλλοντος) καὶ δηλοῦσιν ἀντιστοίχως ὑπὸ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ ῥήματος, ὅπερ προσδιορίζουσι, χρόνον τῆς προτέρας ἐπελεύσεως γεγονότος τινὸς μετὰ τροπικῆς τινος χροιᾶς, τρόπον καὶ σκοπόν, οἷον: «βῆ δὲ κατ' Οὐλύμποιο καρήνων ἀΐξασα» Ὁμ. Ἰλ. Β 167· «ἔρχομαι [γὰρ] δὴ ἐπιχειρῶν σοι ἐπιδείξασθαι τῆς αἰτίας τὸ εἶδος» Πλάτ. Φαίδ. p. 100 b· «...Ὀδυσσεὺς ἔρχεται... | νέον τι πρὸς σὲ

[1] Tac. annal. II 60, 3.
[2] Διόδ. I 55, 1.

σημανῶν ἔπος » Εὐρ. Ἑκ. 216 κἑξ. — Αἱ μετοχαὶ αὗται ἰσοδυναμοῦσιν ἐμπροθέτῳ τινὶ ἢ ἐπιρρηματικῷ ἐν γένει προσδιορισμῷ, ἤτοι: « ἀΐξασα » = « διὰ τάχους », « ὁρμητικῶς »· « ἐπιχειρῶν » = « μετ' ἐπιχειρημάτων », « ἐπιχειρηματικῶς »· « σημανῶν » = « πρὸς ἀγγελίαν », « ἀγγελικῶς »[1]. Ὀλίγον ἀνωτέρω, ἐν Γ 7 δηλαδή, ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου, ὅτι ὁ Χενεφρῆς ἔπεμψε τὸν Μωυσέα ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων μετὰ δυνάμεως ἁπλῶς ἐκ γεωργῶν συγκροτουμένης· νῦν παρίστατο ἀνάγκη, ὅπως ἀκριβέστερον δηλωθῇ τὸ μέγεθος τῆς δυνάμεως ταύτης ἀνερχομένης εἰς δέκα μυριάδας. Τὸ μέγεθος τοῦτο ἀκριβῶς τῆς στρατιᾶς ἀποτελεῖ τὸ αἴτιον τῆς ἐν Γ 9 μνημονευομένης ἱδρύσεως ὑπὸ τοῦ Μωυσέως τῆς Ἑρμοῦ πόλεως. Παραδόξως ὁ Vigerus συνάπτει τὴν ἐν λόγῳ μετοχήν: « ἔχοντα » ὑπὸ τὸν συντακτικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναφορᾶς μετὰ τῆς προηγουμένης λέξεως « νομὸν » καὶ μεταφράζει λατινιστὶ ὧδε: Moysum autem ad praefecturam quandam, cui Hermopolitae nomen quaeque colonorum ad centum milia numerabat, profectum castra ibi posuisse (sc. Artapanus scribit). Τοιαύτη τις τοῦ πράγματος ἑρμηνεία φαίνεταί μοι ἄστοχος ἐξ ἐπόψεως περιεχομένου τοῦ κειμένου καὶ συντακτικῆς τῶν λέξεων αὐτοῦ πλοκῆς. Ἐν πρώτοις ῥητέον, ὅτι οὐδεὶς λόγος ὑπῆρχε δηλώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κατοίκων τοῦ Ἑρμοπολίτου νομοῦ, εἰ δ' ὁπωσδήποτε ἀναγκαία ἦτο ἡ δήλωσις τοῦ ἀριθμοῦ τούτου, τότε ἔδει, ὅπως μὴ μόνον οἱ γεωργοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι τάξεις τῶν κατοίκων αὐτοῦ δηλωθῶσιν. Συντακτικῶς θὰ ἦτο ἡ μετοχὴ αὕτη ἀναφορικοῦ χαρακτῆρος προσδιορίζουσα τὸν « νομὸν » καὶ θὰ παρεῖχεν ἡμῖν τὴν ἔννοιαν, ὅτι ὁ Μωυσῆς ἦλθεν εἰς τὸν Ἑρμοπολίτην ὀνομαζόμενον νομόν, ὅστις εἶχεν, ὡς γνωστόν, δέκα μυριάδας γεωργῶν, θὰ περιέγραφε δηλαδὴ αὕτη ὑπάρχουσάν τινα ἤδη καὶ γνωστὴν ἡμῖν κατάστασιν, περὶ ἧς ὅμως οὐδεὶς πρότερον ἐγένετο λόγος. Τοῦτο μόνον ἐπὶ τοῦ Μωυσέως θὰ ἠδύνατο, ὅπως συμβῇ, περὶ οὗ ἐλέχθη ἤδη, ὅτι ἐγένετο στρατηγὸς καὶ εἶχε δύναμίν τινα, ἧς ὁ προσδιορισμὸς ἀναγκαῖος θὰ ἦτο ἔν τινι ὑστέρῳ καὶ καταλλήλῳ τόπῳ. Εἰ ὁ Ἀρτάπανος νῦν τὸ πρῶτον ἐπεθύμει, ὅπως καταστήσῃ ἡμῖν γνωστόν, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ νομὸς εἶχε δέκα μυριάδας γεωργῶν ὡς κατοίκων, τότε ὤφειλεν οὗτος, ὅπως ποιήσηται χρῆσιν παρεμφατικῆς ἀναφορικῆς προτάσεως: « ὃς εἶχεν », οὐχὶ δὲ ἀπαρεμφατικῆς μετοχῆς: « ἔχοντα ». Αἱ παρεμφατικαὶ ἀναφορικαὶ προτάσεις οὐδαμῶς ἰσοδυναμοῦσι ταῖς ἀπαρεμφατικαῖς ἀναφορικαῖς μετοχαῖς, ὡς παρὰ ταῦτα οὐχὶ ὀρθῶς δέχεται ὁ Kühner[2] ἐπαγόμενος μάλιστα τὴν ἄστοχον ἐξίσωσιν: « Ἀνήρ, ὃς μάλα πολλὰ ἐπλάγχθη » = « ἀνὴρ μάλα πολλὰ πλαγχθείς ». Περὶ « πλαγχθέντος ἀνδρὸς » ποιεῖταί τις λόγον, ὅταν ὁ ἀκροα-

[1] Πρβλ. προχείρως R. Kühner-B. Gerth, ἔ.ἀ., II (1955) 60 κἑξ. (= § 482, 10).

[2] R. Kühner-B. Gerth, αὐτ., σ. 399 (= § 554, 1).

τὴς τῶν λόγων αὐτοῦ γινώσκῃ τὰς πλάνας τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐπιθυμῇ πλέον, ὅπως μὴ ταύτας, ἀλλ' ἄλλο τι περὶ τούτου μάθῃ, ἐν ᾧ περὶ « ἀνδρός, ὃς πολλὰ ἐπλάγχθη » ποιεῖταί τις λόγον, ὅταν ὁ ἀκροατὴς τῶν λόγων αὐτοῦ μηδεμίαν γνῶσιν τῶν πλανῶν τοῦ ἀνδρὸς ἔχῃ καὶ ἐπιθυμῇ νῦν, ὅπως μάθῃ ταύτας. Τοῦτο γίνεται ἐπὶ τοῦ Ὁμήρου, Ὀδ. α 1: « Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, ὃς μάλα πολλὰ πλάγχθη ». Διὰ πάντα ταῦτα ἔχω τὴν γνώμην, ὅτι ἡ μετοχή: « ἔχοντα » τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου λίαν φυσικῶς ἐξ ἐπόψεως λογικῆς καὶ συντακτικῆς τῶν λέξεων πλοκῆς συνάπτεται μετὰ τοῦ « Μώυσον », οὐχὶ δὲ μετὰ τοῦ « νομόν ». Πρὸς δημιουργίαν καὶ τήρησιν τοῦ συνδυασμοῦ τούτου οὐδὲ ἅπαξ ὑπάρχει χρεία περιλήψεως τῆς μετοχικῆς προτάσεως: « ἔχοντα περὶ δέκα μυριάδας γεωργῶν » μεταξὺ κομμάτων, ὡς πράττουσιν ὅμως πάντες οἱ καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ ἐκδόται τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀρταπάνου. Αἱ μετοχικαὶ προτάσεις οὐδέποτε χωρίζονται διὰ κόμματος τῆς ὑπ' αὐτῶν προσδιοριζομένης προτάσεως. Ἡ στίξις ἀποτελεῖ κόσμημά τι μόνον τῆς γραφῆς ἐξαγγέλλουσα ἁπλῶς τὴν ἐναργῶς ὑπάρχουσαν συντακτικὴν τῶν λέξεων πλοκήν, οὐδαμῶς δὲ καταλύουσα ἢ μεταβάλλουσα ταύτην.

§ 9.

Ἕνεκα τοῦ μεγέθους τῆς στρατιᾶς ἔκτισαν ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ οἱ περὶ τὸν Μωυσέα πόλιν καὶ καθιέρωσαν ἐν αὐτῇ τὴν ἶβιν, διότι αὕτη κατέστρεφε τὰ βλάπτοντα τοὺς ἀνθρώπους ζῷα. Τὴν πόλιν ταύτην προσηγόρευσαν οἱ περὶ τὸν Μώυσον « Ἑρμοῦ πόλιν »[1].

Τοιαῦτά τινα ἔργα ἱδρύσεως νέων πόλεων καὶ ἀποικιῶν ἀπετέλουν, ὡς γνωστόν, παρὰ τοῖς διαδόχοις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κυρίως τὰ ἀξιολογώτερα καὶ σπουδαιότερα κεφάλαια τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου.

Περὶ τῆς καθιερώσεως τῆς ἴβεως καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος: « Ἑρμοῦ πόλις » ἐγένετο ἤδη λόγος ἀνωτέρω.

§ 10.

Οἱ Αἰθίοπες καίπερ πολέμιοι ὄντες τόσον πολὺ ἔστερξαν τὸν Μωυσέα, ὥστε καὶ αὐτὴν τὴν περιτομὴν τῶν αἰδοίων ἔμαθον παρ' ἐκείνου καὶ δὴ καὶ οὐ μόνον οὗτοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πέριξ λαοὶ ἅπαντες.

Ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κειμένῳ ἔχομεν τὴν φράσιν: « οὐ μόνον δὲ τούτους (sc. τοὺς Αἰθίοπας Ἀρτάπανός φησι στέρξαι τὴν περιτομὴν τῶν αἰδοίων), ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας ». Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀναλήψεως τοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς ἔχομεν ἐνταῦθα ἀντίθεσίν τινα ἐπιδοτικὴν μεταξὺ τοῦτο μὲν τῶν Αἰθιόπων, τοῦτο δὲ « ἱερέων » τινῶν. Τίνες ἦσαν οἱ « ἱερεῖς » οὗτοι; Ἐφ' ὅσον ἐν τῷ κειμένῳ οὐδεὶς ὀνοματικὸς προσδιορισμὸς τῆς

[1] Πρβλ. P. E. Jablonskii, ἔ.ἀ., II (1806) 182 κἑξ.

λέξεως ταύτης ὑπάρχει διασαφῶν ἐγγύτερόν πως τὸν λαόν, εἰς ὃν οἱ «ἱερεῖς» οὗτοι ἀνῆκον, οἵτινες πλὴν τῶν «Αἰθιόπων» ἀνέλαβον ὁμοίως τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς, θὰ ὠφείλομεν, ὅπως δεχθῶμεν, ὅτι περὶ «Αἰθιόπων» ἱερέων πρόκειται, ἐφ᾽ ὅσον ἀπὸ τῆς παραγράφου ἤδη 7 κἑξ. περὶ τῶν Αἰθιόπων κυρίως γίνεται λόγος. Παρὰ ταῦτα τοιαύτη τις ἀντίθεσις θὰ ἦτο εὔλογος, εἰ καθ᾽ οἱονδήποτέ τινα τρόπον ἐγινώσκομεν ἤδη, ὅτι καὶ ἐν Αἰθιοπίᾳ, καθὰ τοῦτο καὶ ἐν Αἰγύπτῳ συνέβαινεν, ἐπεκράτει πως τὸ σύστημα ἐκεῖνο τῶν τάξεων καὶ τῶν γενῶν, καὶ εἰ περαιτέρω ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς ἐν λόγῳ ἀντιθέσεως ἐγίνετο λόγος οὐχὶ γενικῶς περὶ «Αἰθιόπων», ἐν οἷς θὰ περιελαμβάνοντο φυσικῶς καὶ οἱ ἱερεῖς, ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται πλέον στάδιον ἐνεργείας ἀντιθέσεώς τινος, ἀλλὰ περὶ τάξεώς τινος κυρίως διαφόρου τῆς τάξεως τῶν «ἱερέων», οἷον περὶ «γεωργῶν», «ποιμένων», «στρατιωτῶν» κ.οὕ.κ. Κατὰ ταῦτα εὔλογον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀντίθεσιν θὰ εἴχομεν ἐν τῇ φράσει κυρίως: «οὐ μόνον δὲ τοὺς Αἰθίοπας γεωργοὺς (-ποιμένας, -στρατιώτας) στέρξαι τὴν περιτομήν, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς τούτων ἅπαντας». Ἐν τῷ κειμένῳ ὅμως οὐδαμῶς λέγεται τοιοῦτόν τι, ἵνα ἔχωμεν τήν, περὶ ἧς ὁ λόγος, εὔλογον τῶν ἐννοιῶν ἀντίθεσιν. Οὐδαμῶς πάλιν δυνάμεθα, ὅπως ἄνευ περαιτέρω τινὸς διαδικασίας δεχθῶμεν ἐν τῷ κειμένῳ, ὅτι διὰ τῶν «Αἰθιόπων» οἱ γεωργοὶ κυρίως, οἱ ποιμένες κ.οὕ.κ. δηλοῦνται ἅτε δῆθεν αὐτοὶ κατ᾽ ἐξοχὴν συγκροτοῦντες τὰ τάγματα τῶν πρὸς τὸν Μωυσέα πολεμούντων στρατιωτῶν, οὐχὶ δὲ οἱ ἔργα εἰρήνης ἀσκοῦντες ἱερεῖς, ἵνα οὕτως ἔχωμεν ἐν αὐτῷ ἀντίθεσίν τινα ἐπιδοτικοῦ καὶ προοδευτικοῦ χαρακτῆρος. Κατὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἡμῖν ἐνταῦθα ἢ ὅπως δεχθῶμεν, ὅτι περὶ ἱερέων τῆς «Αἰγύπτου» κυρίως πρόκειται. Παρὰ ταῦτα καὶ ἡ ἐκδοχὴ αὕτη παντοειδεῖς δυσχερείας δημιουργεῖ. Ἐν πρώτοις παρατηρητέον ὁμοῦ μετὰ τοῦ Wendland [1], ὅτι ἄτοπος καὶ παράδοξος θὰ ἦτο ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ Ἀρταπάνου ἡ πληροφορία, καθ᾽ ἣν ὁ Μωυσῆς ἐκεῖνος, ὅστις ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου ὑμνεῖται ὀλίγον ἀνωτέρω τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ κατά τινα τρόπον μεστὸν ποιητικῆς διαθέσεως καὶ μυθιστορηματικῆς ὑπερβολῆς ὡς δεξιώτατος ὀργανωτὴς τῆς αἰγυπτιακῆς πολιτείας καὶ ὡς σοφὸς ἱδρυτὴς τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, οὐδαμῶς ἐν προγενεστέρῳ τινὶ χρόνῳ, ὅτε οὗτος παντοδύναμος ἐν Αἰγύπτῳ ἦτο, εἰσήγαγεν εἰς τὴν χώραν ταύτην τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς, ἀλλ᾽ ἀνέβαλε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐπὶ τόσον μακρὸν χρονικὸν διάστημα, ὅτε οὗτος οὐ μόνον μακρὰν τῆς Αἰγύπτου θὰ εὑρίσκετο, ἀλλὰ καὶ τὰς φροντίδας θὰ εἶχε τῆς ἐπιτυχοῦς διεξαγωγῆς πολέμου σοβαρωτάτου. Σημειωτέον ἐν συνεχείᾳ, ὅτι τοιαύτη τις πληροφορία καθί-

---

[1] P. Wendland, III. Die hellenistischen Zeugnisse über die ägyptische Beschneidung ἐν: Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete II 1 (1903) 28, σημ. 3.

σταται ἀτοπωτέρα καὶ παραδοξοτέρα διὰ τῆς προσθήκης τῆς λεπτομερείας, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἔθος τῆς περιτομῆς ἀνέλαβον πάντες οἱ Αἰθίοπες, εἰ καὶ οὗτοι ἔθνος ἦσαν πολέμιον καὶ ἐχθρικόν, παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ὅμως περιωρίσθη τοῦτο ἐν τῇ τάξει μόνον τῶν ἱερέων καὶ δὴ καὶ γνωστοῦ ὄντος, ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πάντες οἱ Αἰγύπτιοι, οὐχὶ δὲ μόνον οἱ ἱερεῖς, περιετέμνοντο. Ἀναντιρρήτως ἐκεῖνος, ὅστις δέχεται πιθανὸν πρώιμόν τινα ἐν Αἰγύπτῳ περιορισμὸν τοῦ ἔθους τούτου ἐν τῇ τάξει κυρίως τῶν ἱερέων μόνον, θὰ ἠδύνατο, ὅπως ἀντιτάξῃ ἐνταῦθα τὴν παρατήρησιν, ὅτι ὁ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν ὁπωσδήποτε λίαν εὔτολμος ἐμφανιζόμενος ἡμῖν Ἰουδαῖος συγγραφεὺς τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Μωυσέως ποιεῖται ἐπὶ τοῦ προκειμένου λόγον περὶ «ἱερέων» μόνον Αἰγυπτίων δημιουργῶν οὕτως ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ ἀνωμαλίας ἐσωτερικῆς τινος ἀπιθανότητος, ἐπειδὴ οὐδαμῶς ἴσως ἐπεθύμει, ὅπως προκαλέσῃ ἀντιλογίαν τινὰ κατὰ τοῦ πασιγνώστου πλέον γεγονότος τῆς μερικῆς ἐν Αἰγύπτῳ, ἐν τῇ τάξει δηλαδὴ τῶν ἱερέων αὐτῆς κυρίως, ἐφαρμογῆς τοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς. Παρὰ ταῦτα ἄτοπος καὶ παράδοξος θὰ παρέμενεν ἡ ἀοριστία τῆς φράσεως: «τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας» ἄνευ τῆς ἐπαγωγῆς τοῦ διὰ τῆς διενεργουμένης ἐνταῦθα ἀντιθέσεως ἀπαραιτήτου καθισταμένου προσδιορισμοῦ: «τῶν Αἰγυπτίων». Ὁπωσδήποτε συνετελέσθη ἐνταῦθα θόλωσίς τις τοῦ κειμένου εἴτε ὑπὸ τοῦ Πολυΐστορος εἴτε ὑπὸ τοῦ Εὐσεβίου εἴτε ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἐν γένει καὶ παρίσταται ἀνάγκη συμπληρώσεώς τινος αὐτοῦ ἢ διορθώσεως, ὅμως ἀντὶ τῆς ἐπαγωγῆς τοῦ μνημονευθέντος προσδιορισμοῦ: «τῶν Αἰγυπτίων», ὥστε νὰ ἔχωμεν πλέον τὴν φράσιν: «καὶ τοὺς ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἅπαντας», ὀρθοτέρα φαίνεταί μοι ἡ διόρθωσις τοῦ Diehl: «καὶ τοὺς πέριξ ἅπαντας», ἣν ἐναργῶς ὑπαγορεύουσιν οἱ νόμοι τῆς παλαιογραφίας[1]. Παρὰ ταῦτα ἐν συναφείᾳ πρὸς τὰ ἀνωτέρω ῥητέον ἔτι ὀλίγα τινὰ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς γενικῆς ἢ μερικῆς ἐφαρμογῆς ἐν Αἰγύπτῳ τοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς.

Παρ᾽ Ἡροδότῳ[2] ἀναγινώσκομεν, ὅτι ἐκ πάντων τῶν ἀνθρώπων μόνοι οἱ Κόλχοι καὶ οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀνέκαθεν τὰ αἰδοῖα. Οἱ Φοίνικες καὶ οἱ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ὁμολογοῦσι καὶ αὐτοί, ὅτι παρ᾽ Αἰγυπτίων ἔμαθον τὸ ἔθος τοῦτο, οἱ Σύριοι δὲ οἱ περὶ τὸν Θερμώδοντα καὶ τὸν Παρθένιον ποταμὸν καὶ οἱ Μάκρωνες οἱ ἀστυγείτονες τούτων λέγουσιν, ὅτι ἀπὸ τῶν Κόλχων νεωστὶ ἔμαθον τοῦτο· οὗτοι μόνοι εἶναι οἱ περιτεμνόμενοι ἐκ τῶν ἀνθρώπων καὶ οὗτοι φαίνονται ποιοῦντες τὰ αὐτὰ

---

[1] Πρβλ. P. Wendland κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἀνωτέρω ἤδη μνημονευθείσης ἐργασίας τοῦ R. Reitzenstein: Zwei religionsgeschichtliche Fragen ἐν: Berliner philologische Wochenschrift 22 (1902) 1322. Ὁ Wendland προθύμως ἐγκρίνει τὴν διόρθωσιν ταύτην τοῦ Diehl.

[2] Ἡρόδ. II 104, 2 κἑξ.

τοῖς Αἰγυπτίοις. Ἐν συνεχείᾳ ἀναγινώσκομεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος οὐδαμῶς δύναται, ὅπως ἐξενέγκῃ βεβαίαν τινὰ καὶ ἀσφαλῆ κρίσιν περὶ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων, ὁπότεροι τούτων παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον τὸ ἐν λόγῳ ἀρχαῖον ἔθος τῆς περιτομῆς[1]. Ὁ ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀγαθαρχίδης[2] λέγει περὶ τῶν Τρωγλοδυτῶν, ὅτι οὗτοι περιτέμνονται τὰ αἰδοῖα, καθάπερ πάντες οἱ Αἰγύπτιοι. Ὁ Διόδωρος[3] ποιούμενος μνείαν Χαλδαίων τε καὶ Ἀργείων καὶ Κόλχων καὶ Ἰουδαίων ὡς ἀποίκων τῶν Αἰγυπτίων ἐπάγεται τὴν παρατήρησιν, ὅτι παρὰ τοῖς γένεσι τούτοις ἐκ παλαιοῦ χρόνου παρεδόθη τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς τῶν γεννωμένων παίδων μετενεχθὲν ἐξ Αἰγύπτου[4]. Ὁ Φίλων[5] λέγει, ὅτι γελᾶται ἡ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων περιτομή, πρᾶγμα οὐχὶ μετρίως σπουδαζόμενον καὶ παρ' ἑτέροις ἔθνεσι, μάλιστα δὲ παρὰ τῷ αἰγυπτιακῷ, ὅπερ καὶ πολυανθρωπότατον καὶ ἀρχαιότατον καὶ φιλοσοφώτατον φαίνεται ὄν[6]. Ὁ Ἰώσηπος[7] λέγει περὶ τοῦ Ἀπίωνος, ὅτι οὗτος τυφλὸς τὸν νοῦν ἦτο, διότι προτιθέμενος κυρίως, ὅπως ὑπὲρ τῶν Αἰγυπτίων λοιδορῇ τοὺς Ἰουδαίους καὶ χλευάζῃ τὸ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχον ἔθος τῆς περιτομῆς, καταδείκνυται κατηγορῶν τῶν Αἰγυπτίων τούτων ἀκριβῶς, οἵτινες οὐ μόνον ποιοῦνται χρῆσιν τῶν ὑπὸ τούτου λοιδορουμένων ἐθίμων, ἀλλὰ καὶ ἄλλους λαοὺς ἐδίδαξαν τὴν περιτομήν, καθὰ περὶ τούτου λέγει ὁ Ἡρόδοτος[8]. Ὁ Κέλσος[9] λέγει, ὅτι οὐδὲ ἁγιώτεροι εἶναι οἱ Ἰουδαῖοι τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἅτε περιτεμνόμενοι, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἀπὸ προτέρων ἤδη χρόνων πράττουσιν Αἰγύπτιοί τε καὶ Κόλχοι[10].

---

[1] Πρβλ. Ἡροδ. II 36, 3· 37, 2.

[2] Ἀγαθαρχ. παρὰ Φωτ. βιβλιοθ. 250 (= II [1825] 454 α 25 κἑξ. Bekkerus = Geogr. Gr. min. I [1882] 154 α 10 κἑξ.).

[3] Διόδ. I 28, 1 κἑξ.

[4] Πρβλ. Διοδ. I 55, 5· III 32, 4. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ χωρίῳ ἀντιγράφει ὁ Διόδωρος σχεδὸν κατὰ λέξιν τὸν Ἀγαθαρχίδην. Περὶ τῆς περιτομῆς τῶν παίδων παρ' Αἰγυπτίοις πρβλ. ἔτι Στράβ. XVII 2, 5 (= p. 1180 A. = p. 824 C. = III [1852] 404 κἑξ. Kramer).

[5] Φίλ. περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ. — περὶ περιτ. 1 (= § 2 = V [1906] 1, 11 κἑξ. Cohn).

[6] Πρβλ. Jo B. Aucher, Φίλωνος τοῦ Ἰουδαίου παραλειπόμενα Ἄρμενα. Philonis Judaei paralipomena Armena... opera hactenus inedita ex Armena versione antiquissima... nunc primum in Latium fideliter translata. Venetiis 1826, p. 219: ...quoniam non Judaei soli, verum etiam Aegyptii et Arabes et Aethiopes atque fere omnes in meridionali parte prope ad Zonam torridam habitantes circumciduntur.

[7] Ἰώσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) II 13 (= § 142 = V [1889] 72, 5 κἑξ. Niese).

[8] Πρβλ. Ἰωσ. αὐτ. I 22 (= § 169 κἑξ. = V [1889] 31, 15 κἑξ.).

[9] Κέλσ. παρ' Ὠριγ. κατὰ Κέλσ. V 41 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1899] 45, 4 κἑξ. Koetschau).

[10] Πρβλ. Ὠριγ. αὐτ. I 22 (= αὐτ. I [1899] 72, 23 κἑξ.): «Μετὰ ταῦτα τὸ περιτέμνεσθαι τὰ αἰδοῖα... φησὶν (sc. ὁ Κέλσος) ἀπὸ Αἰγυπτίων αὐτὸ ἐληλυθέναι»· V 48 (= αὐτ. II [1899] 52, 11 κἑξ.).

Καθὰ παρατηροῦμεν, ἐν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τῆς ἀρχαίας γραμματείας γίνεται λόγος περὶ τῆς περιτομῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ὡς περί τινος ἔθους πρωτοτύπου καὶ γενικῆς ἐφαρμογῆς[1]. Παρὰ ταῦτα ὑπάρχουσι καὶ χωρία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας, ἐξ ὧν θὰ ὤφειλέ τις, ὅπως συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ἔθος τοῦτο παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἐφηρμόζετο ὑπὸ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων μόνον.

Ἤδη παρ' Ἱερεμίᾳ[2] γίνεται λόγος περὶ τῶν Αἰγυπτίων ὁμοῦ μετ' ἄλλων λαῶν ὡς περὶ «ἀπεριτμήτων σαρκί». Ὁ Ἰώσηπος[3] λέγει, ὅτι ἅπαντες οἱ Αἰγύπτιοι ἱερεῖς περιτέμνονται[4]. Καὶ ὁ Ὠριγένης[5], περὶ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων κυρίως ποιεῖται λόγον ὡς περιτεμνομένων[6]. Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς[7] λέγει περὶ τοῦ Πυθαγόρου, ὅτι οὗτος περιετέμετο, ἵνα ὑπὸ τὸν ὁπωσδήποτε ἀπαιτούμενον ὅρον τοῦτον κατελθὼν εἰς τὰ ἄδυτα τῶν Αἰγυπτίων προφητῶν ἐκμάθῃ τὴν φιλοσοφίαν αὐτῶν. Ἐπειδὴ καὶ παρ' Ἰαμβλίχῳ[8] γίνεται λόγος περὶ ἀποδημίας τοῦ Πυθαγόρου πρὸς ἅπαντας τοὺς Αἰγυπτίους ἱερεῖς καὶ περὶ διατριβῆς αὐτοῦ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐν τοῖς ἀδύτοις ἀστρονομοῦντός τε ἐκεῖ καὶ γεωμετροῦντος καὶ μυουμένου πάσας θεῶν τελετάς, ὀφείλομεν, ὅπως ἀναζητήσωμεν τὴν πηγὴν τοιούτων τινῶν πληροφοριῶν

---

[1] Πρβλ. Herodoti Halicarnassensis Musae. Textum ad Gaisfordii editionem rec., perpetua tum Fr. Creuzeri tum sua adnot. instr. ...indicesque adi. J. C. F. Baehr. I, Lipsiae 1856², p. 655 ὑπόμν. εἰς Ἡροδ. II 104, 2: ...illud satis firmum certumque videtur, Aegyptios utique per omnem antiquitatem primos fuisse, qui circumcisionem et ipsi observarint et ad alias transtulerint gentes.

[2] Ἱερεμ. 9, 25 (24) κἑξ.

[3] Ἰώσ. περὶ τῆς ἀρχαιότ. Ἰουδ. (= ἀντιρρ. πρὸς Ἀπ.) II 13 (= § 141 = V [1899] 72, 3 Niese).

[4] Περὶ τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων λέγει ἐνταῦθα ὁ Ἰώσηπος, ὅτι οὗτοι κυρίως «ἅπαντες» περιετέμνοντο, ἐνῷ ὀλίγον κατωτέρω, ἐν χωρίῳ δηλαδὴ ἀναγραφέντι ἤδη ἀνωτέρω ὡς μαρτυρίῳ γενικῆς παρ' Αἰγυπτίοις ἐφαρμογῆς τοῦ ἔθους τούτου τῆς περιτομῆς, λέγει οὗτος, ὡς εἴδομεν, ἄνευ διακρίσεως περὶ τῶν Αἰγυπτίων ἐν γένει, ὅτι οὗτοι οὐ μόνον ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀπίωνος λοιδορουμένων ἐθίμων, ἀλλὰ καὶ ἄλλους λαοὺς ἐδίδαξαν τὴν περιτομήν. Ἐλαφρά τις ἀντιλογία παρατηρεῖται ἐνταῦθα ἢ ἔλλειψις αὐστηρᾶς ἀκριβείας ἐν τῷ ποσσδιορισμῷ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

[5] Ὠριγ. ὁμιλ. εἰς Ἱερ. V 14 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte III [1901] 43, 21 κἑξ. Klostermann).

[6] Πρβλ. Ἐπιφ. παν. αἱρ. 30, 33 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte I [1915] 379, 25 κἑξ. Holl)· Ὡραπόλλ. I 14 (= p. 23 Leemans [1835]).

[7] Κλήμ. στρωμ. I 15, 66, 2 (= Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte II [1906] 41, 28 κἑξ. Stählin).

[8] Ἰάμβλ. περὶ τοῦ πυθαγορ. βίου 4 (= p. 12 κἑξ. Deubner [1937]).

περὶ τοῦ βίου τοῦ μεγάλου τούτου ἐκ Σάμου φιλοσόφου ἐν τοῖς κύκλοις τῶν πρώτων ἐκείνων Νεοπυθαγορείων, οἵτινες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸ πρῶτον ἐξ ἱερέων κυρίως συνεκροτοῦντο. Τέλος ἐπάγομαι ἐνταῦθα λατινιστὶ παραδιδόμενον ἡμῖν χωρίον τοῦ Ὠριγένους[1], ἐν ᾧ γίνεται λόγος περὶ τῆς περιτομῆς ὡς ἀπαραιτήτου παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις προϋποθέσεως πρὸς ἀνάληψιν ἱερατικοῦ τινος κυρίως ἢ ἄλλου ἀνωτέρας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἀξίας ὑπουργήματος: Etenim circumcisio apud vos, o gentiles, ita magni habetur, ut non passim vulgo ignobili, sed solis sacerdotibus et his, qui inter ipsos electioribus studiis mancipati fuerint, credatur. nam apud Aegyptios, qui in superstitionibus vestris et vetustissimi habentur et eruditissimi, a quibus prope omnes reliqui ritum sacrorum et caerimonias mutuati sunt, apud hos, inquam, nullus aut geometriae studebat aut astronomiae, quae apud illos praecipuae dicuntur, nullus certe astrologiae et geneseos, qua nihil divinius putant, secreta rimabatur, nisi circumcisione suscepta. sacerdos apud eos, haruspex aut quorumlibet sacrorum minister vel, ut illi appellant, propheta omnis, circumcisus est. litteras quoque sacerdotales veterum Aegyptiorum, quas hieroglyphicas appellant, nemo discebat, nisi circumcisus. omnis hierophantes, omnis vates, omnis ⟨antistes⟩[2] caeli, ut putant, infernique mystes et conscius apud eos esse non creditur, nisi fuerit circumcisus. hoc igitur apud nos turpe et obscenum iudicatis, quod apud vos ita honestum habetur et magnum, ut caelestium infernorunque secreta nonnisi per huiuscemodi insignia[3] enuntiari vobis credatis?[4].

Καθὰ νῦν παρατηροῦμεν, ἐν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω χωρίοις τῆς ἀρχαίας γραμματείας γίνεται λόγος περὶ τῆς περιτομῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ὡς περί τινος ἔθους μερικῆς τινος μόνον ἐφαρμογῆς ἐν τῇ τάξει τῶν ἱερέων κυρίως ἢ ἐν ταῖς τάξεσι περαιτέρω ἐκείνων, οἵτινες ἀνελάμβανον ὑπούργημά τι ὑψηλοῦ χαρακτῆρος ἐξ ἐπόψεως ἠθικῆς τε καὶ πνευματικῆς. Ἐν τῷ πρώτῳ μάλιστα τῶν χωρίων τούτων γίνεται λόγος περὶ παντελοῦς ἐλλείψεως τοῦ ἔθους τούτου ἐν τῷ αἰγυπτιακῷ βίῳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἱερεμίου.

Οἱ περὶ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνωτέρω ζητήματος ἀσχοληθέντες λόγιοι ἐκφέρουσιν ἑκάστοτε γνώμας ἰσχυρῶς διισταμένας ἀλλήλων, ὅπερ εὔλογον εἶναι,

---

[1] Orig. in epist. ad Rom. comment. II 13 (= VI [1836] 138 κἑξ. Lommatzsch = PG XIV [1862] 910 κἑξ. Delarue).

[2] Ὁ B. Keil συμπληροῖ ἐνταῦθα τὸ χωρίον διὰ τῆς λέξεως: flamen.

[3] Ἢ ἴσως: initia;

[4] Πρβλ. Hieron. comment. in epist. ad Gal. II 4 (= VII 1 [1769²] 477 C Vallarsius = PL XXV I [1866] 421 b Vallarsius - Maffaeius): aiunt enim et Aegypti sacerdotes... praecutium non habere.

ἐφ' ὅσον καὶ αἱ οἰκεῖαι πηγαὶ διίστανται ἀλλήλων καὶ οὕτω δύνανται αὗται, ὅπως διαφόρως ἑρμηνεύωνται ὑπὸ τῶν διαφόρων λογίων. Τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις γενικὴν ἐφαρμογὴν εἶχε καὶ οὐδαμῶς τοῦτο περιωρίζετο ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων μόνον ἢ καὶ ἄλλων τινῶν εἰδικῶν τάξεων ἀνθρώπων ὡρισμένα ἐπαγγέλματα ἀσκούντων, ἔχουσιν ἀναπτύσσοντες αὐτὴν μετὰ πολλῆς φιλολογικῆς καὶ θρησκειολογικῆς εὐρυμαθείας καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἰσχυρῶν καὶ ἐμβριθῶν ἐπιχειρημάτων καὶ τεκμηρίων ὁ Wilcken κυρίως[1], ὁ Gunkel[2] καὶ ὁ Wendland[3]. Εἴδομεν ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι ὁ τελευταῖος τῶν λογίων τούτων ἐν τῷ οἰκείῳ χωρίῳ τοῦ Ἀρταπάνου μετὰ πολλῆς προθυμίας ἐνέκρινε τὴν ὑπὸ τοῦ Diehl προταθεῖσαν διόρθωσιν τῆς φράσεως: «καὶ τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας» εἰς τὴν φράσιν: «καὶ τοὺς πέριξ ἅπαντας», ἐφ' ὅσον ὡς οὐχὶ ὀρθὸν θεωρεῖ τὸν περιορισμὸν παρ' Αἰγυπτίοις τῆς περιτομῆς ἐν τῇ τάξει μόνον τῶν ἱερέων. Τὴν γνώμην, ὅτι τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις περιωρίζετο ἐν τῷ στενῷ κύκλῳ τῆς τάξεως τῶν ἱερέων μόνον ἢ καὶ ἄλλων τινῶν τάξεων ἀριστοκρατικῆς τινος διακρίσεως ἔχουσιν ἀναπτύσσοντες αὐτὴν ὁμοίως μετὰ πολλῆς ἐπιστημονικῆς βαθυνοίας ὁ ἔξοχος θεολόγος Schürer[4] καὶ ὁ ἐπιφανὴς φιλόλογος καὶ θρησκειολόγος Reitzenstein[5]. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἤδη καταγραφεῖσαν πληροφορίαν τοῦ Ἡροδότου περὶ γενικῆς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις χρήσεως τοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς λέγει ὁ Schürer, ὅτι αὕτη ὑπὸ τὸν γενικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα τοῦτον οὐχὶ κατὰ πάντα εὔστοχος εἶναι, ἐφ' ὅσον ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ τοῦ Ἱερεμίου ὁμοῦ μετ' ἄλλων λαῶν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι ἀπερίτμητοι ἦσαν. Ἡ περιτομὴ φαίνεται λοιπὸν κατὰ Schürer τελουμένη ἐν στενοτέροις τισὶ μόνον κύκλοις ἀνδρῶν ἀσκούντων ἐπαγγέλματα ὑψηλοτέρας ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ὑφῆς. Πάντως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους περιωρίζετο κατὰ Schürer τὸ ἔθος τοῦτο ἐν τῇ τάξει μόνον τῶν ἱερέων. Ὁ Reitzenstein λέγει σχετικῶς, ὅτι ὁ Ἡρόδοτος παρέχει τὴν ἐν λόγῳ πληροφορίαν αὐτοῦ, χωρὶς πρότερον νὰ διενεργήσῃ τὴν δέουσαν ἔρευναν τοῦ ζητήματος τῆς ἐκτάσεως τοῦ ἔθους τούτου ἐν τῷ λαῷ

---

[1] U. Wilcken, I. Zur Geschichte der Beschneidung. I. Die ägyptischen Beschneidungsurkunden ἐν: Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete II 1 (1903) 4 κἑξ.

[2] H. Gunkel, II. Über die Beschneidung im Alten Testament, αὐτ., σ. 13 κἑξ.

[3] P. Wendland, III. Die hellenistischen Zeugnisse über die ägyptische Beschneidung, αὐτ., σ. 22 κἑξ. — Πρβλ. ἔτι τοῦ αὐτοῦ κριτικὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐργασίας τοῦ R. Reitzenstein: Zwei religionsgeschichtliche Fragen, ἔ.ἀ., 22 (1902) 1321 κἑξ.

[4] E. Schürer, ἔ.ἀ., I. Einleitung und politische Geschichte (1901⁴) 676.

[5] R. Reitzenstein, Zwei religionsgeschichtliche Fragen, σ. 12 κἑξ.

τούτῳ διέφερε τὸ γεγονὸς ἁπλῶς, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ ἔθος ὑπῆρχέ πως ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπερ οὗτος ἐκ περιτεμνομένων ἱερέων κυρίως ἀντλῶν τὴν οἰκείαν πληροφορίαν αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀνθρώπων τοῦ λαοῦ, οἵτινες ἀναντιρρήτως οὐχὶ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς πληροφορίαν θὰ ἔδιδον αὐτῷ, περιέβαλεν ἄνευ δυσχερείας μετὰ τοῦ χαρακτῆρος τῆς γενικῆς καὶ πλήρους αὐτοῦ ἐν τῷ λαῷ ἐφαρμογῆς. Ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπικρατοῦσαν σταθερότητα τῶν θρησκευτικῶν ἐθίμων θεωρεῖ ὁ Reitzenstein ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὀρθοτέραν τὴν γνώμην, ὅτι εἰς σφάλμα τι μᾶλλον κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῆς οἰκείας πληροφορίας αὐτοῦ περιέπεσεν ὁ Ἡρόδοτος ἢ ὅτι ἁπλῆ τις μεταβολὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν λόγῳ ἔθος τῆς περιτομῆς βαθέως πως χωροῦσα συνετελέσθη ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς περσικῆς κυριαρχίας, ἥν τις μάλιστα ἐπὶ τὸ ὀρθότερον θὰ ὤφειλεν, ὅπως ὡς διπλῆν προσδιορίσῃ, δεδομένου, ὅτι ὁ Ἱερεμίας περὶ ἀπουσίας τοῦ ἔθους τούτου ἐν Αἰγύπτῳ λέγει, κατὰ φυσικὸν δὲ λόγον τὸ πρῶτον εἰσαγόμενον θὰ περιωρίζετο τοῦτο μόνον ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἱερέων. Πάντως, καθὰ καὶ ὁ Schürer, οὕτω καὶ ὁ Reitzenstein δέχεται, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Πτολεμαίων ἡ περιτομὴ ἠσκεῖτο ἐν Αἰγύπτῳ παρὰ τοῖς ἱερεῦσι μόνον ἀποτελοῦσα λειτουργικήν τινα διάταξιν σταθεράν τε καὶ ἀμετακίνητον. Τοῦτο ἐναργῶς κατὰ Reitzenstein μαρτυρεῖ τὸ ἐν λόγῳ χωρίον τοῦ Ἀρταπάνου, ὅπερ οὗτος δέχεται, ὡς ἀκριβῶς παρεδόθη, ἀκέραιον καὶ ἀμετάβλητον[1]. Τὰ συμπεράσματα ταῦτα τοῦ τε Schürer καὶ Reitzenstein θεωρῶ εὐστοχώτερα καὶ ὀρθότερα τῶν συμπερασμάτων ἐκείνων, ἅτινα συνάγουσιν οἱ ἀμυνόμενοι τοῦ γενικοῦ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις χαρακτῆρος τῆς περιτομῆς, παρὰ ταῦτα ὅμως ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ ἐν λόγῳ χωρίου τοῦ Ἀρταπάνου δέχομαι ἀνενδοιάστως τὴν διόρθωσιν τοῦ Diehl πρῶτον μέν, διότι ἐν αὐτῷ ἐλλείπει, ὡς ἐλέχθη, ὁ ἀπαραίτητος προσδιορισμός: «τῶν Αἰγυπτίων», ἰδιαιτέρου ὑπολογισμοῦ δὲ εἶναι ἀξία ἡ ἐν πάσῃ γραμμῇ τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων κυριαρχοῦσα σπουδὴ καὶ διάθεσις τοῦ φιλοδόξου συγγραφέως αὐτῶν πρὸς ἔξαρσιν καὶ μεγάλυνσιν παντὸς ἔργου τοῦ Μωυσέως. Ἡ εἰσαγωγὴ τῆς περιτομῆς οὐχὶ μόνον εἰς τὴν τάξιν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων, ἀλλ' εἰς πάντας ἐν γένει τοὺς πέριξ τῶν Αἰθιόπων οἰκοῦντας λαούς, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται ἐπὶ τέλους οὗτοί τε καὶ ἅπας ὁ αἰγυπτιακὸς λαός, εἶναι σημαντικωτέρα καὶ μεγαλειωδεστέρα τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς ὡρισμένην τινὰ τάξιν μόνον, ὁσονδήποτε ἀξιόλογος καὶ σεπτὴ καὶ ἂν ἦτο αὕτη. Πάντως εἴτε εἰς τοὺς Αἰθίοπας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν τάξιν τῶν Αἰγυπτίων ἱερέων εἴτε εἰς τοὺς Αἰθίοπας καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς τοὺς πέριξ αὐτῶν κατοικοῦντας

---

[1] Τὴν ὑπὸ τοῦ Reitzenstein ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην συντελουμένην διασάφησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ ἐν λόγῳ ζητήματος καταπολεμεῖ ὁ P. Wendland κυρίως ἐν τῇ κριτικῇ αὐτοῦ ἀναλύσει τῆς ἐργασίας τοῦ R. Reitzenstein: Zwei religionsgeschichtliche Fragen, ἔ.ἀ., 22 (1902) 1321 κέξ.

λαοὺς εἰσήγαγε ὁ Μωυσῆς τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς, ῥητέον θαρρούντως, ὅτι λίαν ἐναργὴς εἶναι παρ' Ἀρταπάνῳ ἰουδαιόφρων τις κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν οἰκείων πραγμάτων τάσις καὶ διάθεσις πρὸς τροποποίησιν, μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν τῆς παρὰ πᾶσι λίαν γνωστῆς παραδόσεως ἐκείνης, καθ' ἣν οὐχὶ οἱ γείτονες τῶν Ἰουδαίων λαοὶ ἐξ αὐτῶν, ἀλλ' ἀντιστρόφως οὗτοι ἐξ ἐκείνων, παρέλαβον τὸ ἔθος τῆς περιτομῆς[1].

Τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μωυσέως ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων περιγράφει διὰ πολλῶν ὁ Ἰώσηπος[2]. Ἐπανειλημμένως ἡττήθησαν οἱ Αἰγύπτιοι ὑπὸ τῶν γειτόνων αὐτῶν Αἰθιόπων, οἵτινες ἀνηλεῶς ἑκάστοτε ἐλεηλάτουν τὴν χώραν αὐτῶν. Ἐν τέλει κατόπιν συμβουλῆς τοῦ Θεοῦ δοθείσης διὰ χρησμῶν καὶ μαντειῶν ἀνηγόρευσαν οἱ Αἰγύπτιοι στρατηγὸν τὸν Μωυσέα. Ὁ Ἰώσηπος γράφει ὁμοίως[3], ὅτι ὁ Μωυσῆς κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ προσέλευσιν εἰς τὸν Φαραὼ ἐπὶ τῷ σκοπῷ λυτρώσεως κατ' ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοειδῶς χειμαζομένου λαοῦ τῶν Ἑβραίων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ, πόσον οὗτος ὠφέλησέ ποτε τοὺς Αἰγυπτίους ὑπὸ τῶν Αἰθιόπων καταφρονουμένους· τῆς χώρας τῶν Αἰγυπτίων διαρπαζομένης ἀνέλαβεν οὗτος τὴν στρατηγίαν τῆς κατ' ἐκείνων γενομένης ἐκστρατείας καὶ πολλοῖς πόνοις ἑαυτὸν ὑπέβαλε πρὸς ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴν αὐτῆς. Πανταχοῦ ἐνταῦθα εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Ἰώσηπος τὸν Ἀρτάπανον κυρίως[4].

---

[1] Ἐν τῇ Ἐξόδ. 4, 25 κέξ. παρέχεται ἡμῖν «αἴτιόν» τι ἐν σχέσει πρὸς τὴν γένεσιν καὶ σύστασιν τοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς, ὅμως ῥητέον σχετικῶς, ὅτι ἡ ὑπάρχουσα ἐκεῖ αἰτιώδης τῶν πραγμάτων σύνδεσις καὶ συνάφεια εἶναι λίαν χαλαρὰ καὶ ἀσθενής. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ «αἴτια» τῆς περιτομῆς πρβλ. κυρίως Φίλ. περὶ τῶν ἐν μέρει διαταγμ. — περὶ περιτ. 1 (= § 3 κέξ. = V [1906] 1 κέξ. Cohn). Ἐν σχέσει πρὸς τὸ θέμα τῆς περιτομῆς γενικῶς πρβλ. E. Schürer, ἔ.ἀ., I (1901[4]) 675 κέξ. — H. Gressmann, Mose u. seine Zeit, σ. 56 κέξ. — τοῦ αὐτοῦ, Die Aufänge Israels. (Von 2. Mose bis Richter und Ruth) übersetzt, erklärt und mit Einleitung versehen. Göttingen 1922 (= Die Schriften des Alten Testaments. I 2), σ. 35.

[2] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 10, 1 κέξ. (= § 238 κέξ. = I [1887] 133 κέξ. Niese).

[3] Ἰώσ. αὐτ. II 13, 1 (= § 281 κέξ. = αὐτ., p. 142 κέξ.).

[4] Πρβλ. ὅμως G. Hölscher, ἔ.ἀ., IX 2 (1916) 1964, 46 κέξ. — Ὁ λόγιος οὗτος διατείνεται ἐνταῦθα, ὅτι, καθὰ καὶ ἡ περὶ τὴν ἶβιν ἔκθεσις τοῦ Ἰωσήπου, οὕτω καὶ ἡ περὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου ἔκθεσις αὐτοῦ ἰσχυρῶς ἀποκλίνει τῆς οἰκείας ἐκθέσεως τοῦ Ἀρταπάνου. Ἐνταῦθα σημειωτέον ἔτι, ὅτι ἐν ὄψει πάντων τῶν τίτλων καὶ πλεονεκτημάτων, ὑφ' ἃ ὁ Ἀρτάπανος ἐνεφάνισεν ἡμῖν μέχρι τοῦδε τὸν Μωυσέα, συνάγεται τὸ βέβαιον καὶ ἀναντίρρητον πόρισμα, ὅτι οὗτος οὔτε Ἕλλην οὔτε Αἰγύπτιος, ἀλλ' Ἰουδαῖος ἦτο. Οὐδέποτε Ἕλλην τις ἤθελε ταυτίσει τὸν Μωυσέα μετὰ τοῦ Μουσαίου καὶ καταστήσει ἐν συνεχείᾳ αὐτὸν διδάσκαλον τοῦ Ὀρφέως, οὐδέποτε δὲ πάλιν θὰ ἀνέφερεν, ὅτι οὗτος ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων Ἑρμῆς προσηγορεύθη. Οὐδέποτε παραλλήλως Αὐγύπτιός τις ἤθελε προσγράψει τῷ Μωυσεῖ τόσον πολλὰς ὑπηρεσίας προσενεχθείσας δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ τῷ αἰγυπτιακῷ λαῷ, τὴν ἐξεύρεσιν δηλαδὴ πλοίων καὶ μηχανῶν πρὸς ἐνέργειαν λιθοθεσιῶν, τὴν ἐξεύρεσιν τῶν Αἰγυπτίων

§ 11.

Αὐθέντος τοῦ πρὸς τοὺς Αἰθίοπας πολέμου ὁ Χενεφρῆς λόγῳ μὲν φιλίως ἀπεδέξατο τὸν Μωυσέα, ἔργῳ ὅμως ἐπεβούλευεν αὐτῷ περαιτέρω. Ἐκ τῶν ὄχλων, οὓς μεθ' ἑαυτοῦ εἶχεν ὁ Μωυσῆς, ἄλλους μὲν ἔπεμψεν ὁ Χενεφρῆς ἐπὶ τὰ ὅρια τῆς Αἰθιοπίας προφυλακῆς χάριν, ἄλλοις δὲ προσέταξεν, ὅπως καθαιρέσωσι τὸν ἐν Διὸς πόλει κείμενον, ἐξ ὀπτῆς πλίνθου δὲ κατεσκευασμένον, ναόν, ἕτερον δ' ἀντ' αὐτοῦ λίθινον κατασκευάσωσι λατομήσαντες ὄρος τι ἐκεῖ που πλησίον κείμενον. Ἐπὶ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τούτου ἔταξεν ὁ Χενεφρῆς ὡς ἐπιστάτην τὸν Ναχέρωτα.

Ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ πρόκειται πιθανώτατα περὶ τῶν σκληρῶν ἔργων, ἅτινα ἀνετίθετο ὁ Φαραὼ τοῖς Ἰσραηλίταις πρὸς ἐκτέλεσιν, ἵνα κακώσῃ τὸ γένος αὐτῶν, καθὰ ἐν τῇ «Ἐξόδῳ» ἀναγινώσκομεν [1], καὶ οὕτω μὴ πληθυνθῇ τοῦτο. Καθὰ ἐν τῇ «Ἐξόδῳ» ἐν συνεχείᾳ ἀναγινώσκομεν, ᾠκοδόμησαν οἱ Ἰσραηλῖται τῷ Φαραὼ πόλεις ὀχυράς, παρὰ ταῦτα ὅμως ὅσῳ πλέον οὗτος ἐταπείνου αὐτούς, τοσούτῳ πλείονες ἐγίνοντο οὗτοι. Οἱ Αἰγύπτιοι κατεδυνάστευον τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ βίᾳ καὶ κατωδύνων τὴν ζωὴν αὐτῶν ἐν ἔργοις σκληροῖς, ἐν τῷ πηλῷ καὶ τῇ πλινθείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις γινομένοις. Μετὰ φρικτῆς ἐναργείας περιγράφονται ἐν τῇ «Ἐξόδῳ» αἱ ταλαιπωρίαι καὶ αἱ περιπέτειαι τῶν Ἰουδαίων, ὧν ἔναντι εὐμενῆ ὄντως θωπείαν ἀποτελοῦσι τὰ αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Χενεφρῆ νῦν κατ' Ἀρτάπανον ἀνατιθέμενα πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργα. Ὁ Φίλων [2] ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς οἰκείας περιγραφὰς τῆς «Ἐξόδου» κυρίως δραματικώτατα ὁμοίως περιγράφει τὰς ταλαιπωρίας τῶν Ἰουδαίων. Ὁ ἡγεμὼν τῆς Αἰγύπτου ἐπέταττε τοῖς Ἰουδαίοις ἐπιτάγματα βαρύτερα τῆς δυνάμεως αὐτῶν ἄλλους ἐπ' ἄλλοις πόνους ἑκάστοτε προστιθείς· ἀνηλεεῖς καὶ ὠμοθύμους ἐπιστάτας τῶν ἔργων ἐξέλεγεν οὗτος, οἵτινες οὐδενὶ παρεῖχον συγγνώμην. Εἰργάζοντο οἱ Ἰουδαῖοι οἱ μὲν πηλὸν εἰς πλίνθον σχηματίζοντες, οἱ δὲ πανταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, ἅτινα ἀποτελοῦσι τόν δεσμὸν τῆς πλίνθου, οἱ δὲ οἰκίας καὶ τείχη καὶ πόλεις κατασκευάζοντες καὶ διώρυχας ἀνατέμνοντες οὐδεμίαν ἔχοντες ἀνάπαυλαν. Σωρηδὸν λοιπὸν ἕνεκα τῶν ταλαιπωριῶν τούτων ἀπέθνῃσκον οἱ Ἰουδαῖοι ὡς ὑπὸ λοιμώδους φθορᾶς καὶ ἄταφοι εἶτα ἀπερρίπτοντο ἔξω τῶν

ὅπλων, ὀργάνων ὑδρευτικῶν τε καὶ πολεμικῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν τέλει, οὐδέποτε δὲ πάλιν θὰ ἀνέφερεν, ὅτι οὗτος ἐγένετο παρὰ τῷ λαῷ τούτῳ νικηφόρος καὶ εὐκλεὴς στρατηγὸς ἢ καὶ εἰσηγητὴς ἔτι παρ' αὐτῷ ἢ καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς παντοειδῶν θρησκευτικῶν ἢ λατρευτικῶν ἐθίμων καὶ τῆς περιτομῆς. Πρβλ. σχετικῶς L. Herzfeld, ἔ.ἀ., III (1857) 574.

[1] Ἔξοδ. 1, 10 κέξ. — Ὀρθῶς ὁ Hopfner παρέχει τὸ περιεχόμενον τῆς παραγράφου ταύτης τοῦ Ἀρταπάνου διὰ τῆς φράσεως: Bello cum Aethiopibus consumpto Chenephres Judaeos operibus exercere coepit.

[2] Φίλ. περὶ τοῦ βίου Μωυσ. I 7 (= § 37 κέξ. = IV [1902] 128 κέξ. Cohn).

ὁρίων· οὐδεὶς τῶν συγγενῶν ἢ φίλων εἶχε τὴν ἄδειαν, ὅπως δακρύσῃ διὰ τοὺς οὕτως οἰκτρῶς διαφθειρομένους. Καὶ τὰ ἀδούλωτα ἔτι πάθη τῆς ψυχῆς, ἃ μόνα σχεδὸν ἐξ ἁπάντων ἐλεύθερα ἡ φύσις κατέλιπεν, ἐπηπειλοῦντο ὑπὸ τῆς βαρείας πιέσεως ἀνηλεοῦς καὶ ἀνοικτίρμονος ἀνάγκης καὶ δεσποτείας. Καὶ ὁ Ἰώσηπος [1] δι' ὁμοίων φλογερῶν χρωμάτων ὀδυνηρᾶς ἐναργείας περιγράφει τὰς βασάνους, τοὺς μόχθους καὶ τὰς ἀλγεινὰς ταλαιπωρίας, ἃς οἱ Ἰσραηλῖται ὑφίσταντο ἐκ μέρους τῶν Αἰγυπτίων. Βλέποντες οὗτοι, ὅτι τὸ γένος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἤκμαζε δι' ἀρετὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς μόχθους εὐφυΐαν, νομίζοντες δέ, ὅτι οὗτοι διὰ τῆς εὐπορίας καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτῶν ἐναντίον αὐτῶν κυρίως ηὐξάνοντο, ἐπιλαθόμενοι λόγῳ τῆς παρελεύσεως πολλοῦ χρόνου τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς βασιλείας τέλος εἰς ἄλλον οἶκον περιελθούσης δεινῶς ἐνύβριζον τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ ποικίλας ταλαιπωρίας ἐπενόουν αὐτοῖς. Οἱ Αἰγύπτιοι προσέταξαν τοῖς Ἰσραηλίταις, ὅπως διατέμωσι τὸν ποταμὸν εἰς διώρυχας, οἰκοδομήσωσι δὲ τείχη περὶ τὰς πόλεις καὶ χώματα ὑψώσωσιν, ἵνα ταῦτα ἐμποδίζωσι τὴν κατάκλυσιν τῆς χώρας διὰ τῶν πλημμυρούντων καὶ λιμναζόντων οὕτως ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ. Πυραμίδας ἀνοικοδομοῦντες οἱ Αἰγύπτιοι ἐξετρύχουν τοὺς Ἑβραίους δεινῶς, παρὰ ταῦτα ὅμως διὰ πάντων τούτων ἐδιδάσκοντο οὗτοι παντοίας τέχνας καὶ οἱ πόνοι συνήθεις ἐγίνοντο αὐτοῖς. Χρόνον τετρακοσίων ἐτῶν διήνυσαν οἱ Ἑβραῖοι ἐν ταλαιπωρίαις. Καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τοῦτο χρονικὸν διάστημα ζωηρῶς ἀντεφιλονείκουν ἀλλήλοις Αἰγύπτιοί τε καὶ Ἰσραηλῖται θέλοντες οἱ μέν, ὅπως ἀπολέσωσι διὰ τῶν πόνων τοὺς Ἰσραηλίτας, οἱ δέ, ὅπως κρείττονες ἑκάστοτε φαίνωνται τῶν ἐπιταγμάτων [2]. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς ταῦτα παρατηρητέον, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ ἐν λόγῳ παραγράφῳ πρόκειται περὶ ὑποβολῆς τῶν Ἰουδαίων βασάνοις καὶ πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις παντὸς εἴδους, ὑπὸ τοὺς «ὄχλους», οἷς ὁ Χενεφρῆς ἀνατίθησι τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων ἔργων, ὀφείλομεν, ὅπως νοήσωμεν οὐχὶ πάντας τοὺς ἐκ τῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων οἴκαδε ἐπιστρέψαντας, ἀλλὰ μόνον ἐκείνους κυρίως τούτων, οἵτινες ἦσαν Ἑβραῖοι. Ὑπὸ τοὺς «ὄχλους» θὰ ἠδυνάμεθα, ὅπως νοήσωμεν πάντας τοὺς ἐκ τῆς ἐκστρατείας ἐπιστρέψαντας, ἐν ᾗ περιπτώσει ὁμοῦ μετὰ τοῦ Stephani, τοῦ Heinichen καὶ τοῦ Vigeri δεχθῶμεν, ὅτι ἐν Γ 7 οὐχὶ περὶ «γεωργῶν», ἀλλὰ περὶ «συγγενῶν» κυρίως τοῦ Μωύσου, ἤτοι περὶ Ἑβραίων, πρόκειται, ἐξ ὧν μόνον συνεκροτεῖτο δῆθεν ὁ οἰκεῖος στρατός, ὅπερ ὅμως λίαν ἀπίθανον εἶναι, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀνήρχετο εἰς ἑκατὸν χιλιά-

[1] Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 9, 1 (= § 202 κέξ. = I [1887] 124 κέξ. Niese).

[2] Θὰ ἠδύνατό τις, ὅπως εἴπῃ, ὅτι ὁ Ἰώσηπος ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν οἰκίαν περιγραφὴν τῆς «Ἐξόδου», ἣν ζωηρότατα μετακοσμεῖ διὰ φράσεων καὶ ἐννοιῶν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἐμπνεύσεως. Μετὰ τῆς οἰκείας ἐκθέσεως τοῦ Ἀρταπάνου, καθὰ λίαν ὀρθῶς ὁ G. Hölscher, ἔ.ἀ., IX 2 (1916) 1964, 42 κέξ. παρατηρεῖ, οὐδὲν κοινὸν σημεῖον σοβαροῦ χαρακτῆρος ἔχει ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Ἰωσήπου.

δας. Τέλος ὑπὸ τοὺς «ὄχλους» θὰ ἠδυνάμεθα, ὅπως νοήσωμεν πάντας τοὺς ἐκ τῆς ἐκστρατείας ἐπιστρέψαντας Ἑβραίους τε καὶ Αἰγυπτίους, ἐν ᾗ περιπτώσει πάλιν δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Χενεφρῆς ἐπέβαλε τοῖς Αἰγυπτίοις μὲν ἔργα μόνον ἄξια ἐλευθέρων πολιτῶν, ὡς ὄντως τοιοῦτόν τι ἔργον εἶναι ἡ φυλακὴ τῶν ὁρίων τοῦ κράτους, τοῖς Ἑβραίοις δὲ ἔργα ἀντιθέτως δουλείας καὶ βαρέος μόχθου, ὡς τοιοῦτόν τι ἔργον εἶναι ἡ καθαίρεσις ναῶν καὶ κατασκευὴ νέων, ἡ παρασκευὴ πλίνθων καὶ ἡ σφυρηλάτησις λίθων κ.οὕ.κ. Τέλος παρατηρητέον ἐνταῦθα, ὅτι, ἐνῷ ἔν τε τῇ «Ἐξόδῳ» καὶ παρὰ Φίλωνι καὶ Ἰωσήπῳ αἱ ταλαιπωρίαι τῶν Ἑβραίων τίθενται χρονικῶς πρὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Μωυσέως, παρ' Ἀρταπάνῳ τίθενται αὗται ἐν τῷ μετὰ τὴν εἰς Αἰθίοπας ἐκστρατείαν χρόνῳ.

§ 12.

Ὁ Ναχέρως ἐλθὼν μετὰ τοῦ Μωύσου εἰς Μέμφιν ἐπὶ τῷ σκοπῷ διεξαγωγῆς τοῦ ὑπὸ τοῦ Χενεφρῆ ἀνατεθέντος αὐτῷ ἔργου τῆς ἐπιστασίας ἠρώτα τὸν Ἰουδαῖον σοφόν, ὅπως μάθῃ, τί ἄλλο πρᾶγμα ἦτο τοῖς ἀνθρώποις εὔχρηστον καὶ ἐπωφελές. Ὁ Μωυσῆς ἀπαντῶν εἶπεν αὐτῷ, ὅτι τοιοῦτόν τι πρᾶγμα εἶναι τὸ γένος τῶν βοῶν, διότι ὑπὸ τούτων κυρίως ἀροῦται ἡ γῆ. Ὁ Χενεφρῆς προσαγορεύσας ταῦρόν τινα «Ἆπιν» διέταξεν, ὅπως καθιδρύσωσιν αὐτῷ οἱ ὄχλοι ἱερόν τι καὶ ὅπως φέροντες θάπτωσιν ἐκεῖ τὰ ὑπὸ τοῦ Μωυσέως καθιερωθέντα ζῷα· διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἤθελεν οὗτος, ὅπως κατακρύπτῃ τὰ ἐπινοήματα τοῦ Μωυσέως καὶ ὅπως παραλύῃ περαιτέρω τὰς παντοειδεῖς ἐκείνας καινοτομίας, ἃς ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λίαν εὐρέως διενήργει ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ τε κοινωνικοῦ καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ναχέρωτος παρέχει γλωσσικήν τινα διασάφησιν ὁ Brugsch κυρίως[1].

Κατὰ τὴν ἐν τοῖς ἀνωτέρω διεξαχθεῖσαν ἀνάλυσιν τοῦ Γ 4 ἐγένετο σύντονος λόγος περὶ τῆς αἰτίας τῆς λατρείας τοῦ Ἄπιος, ὡς ταύτην παρέχει ἡμῖν ὁ Διόδωρος[2] καὶ ὁ Πλούταρχος[3]. Ὡς αἰτίαν τῆς τιμῆς τοῦ βοὸς τούτου ἔφερον ἔνιοι μὲν τόδε, ὅτι δηλαδὴ τελευτήσαντος τοῦ Ὀσίριδος εἰς τοῦτον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ μετέστη καὶ εἰς τὸν νέον ἑκάστοτε Ἆπιν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ παλαιοῦ μεθίστατο αὕτη εἴδωλον τοῦτον ὄντα καὶ ἔμμορφον εἰκόνα τῆς ἐκείνου ψυχῆς, ἄλλοι δὲ τόδε, ὅτι δηλαδὴ τελευτήσαντος τοῦ Ὀσίριδος ὑπὸ τοῦ Τυφῶνος συναγαγοῦσα ἡ Ἶσις τὰ μέλη αὐτοῦ ἐνέβαλε ταῦτα εἰς βοῦν ξυλίνην περιβεβλημένην διὰ βυσσίνου ὑφάσματος. Ὁ Ἀρτάπανος ἐγίνωσκεν, ὅτι ὁ Ἆπις ἐν Μέμφιδι κυρίως ἐλατρεύετο. Ὡς αἰτίαν τῆς λατρείας τοῦ ζῴου

[1] H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 49. 113.

[2] Διόδ. I 85, 4 κἑξ.

[3] Πλούτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 20 (= ἠθ. p. 359 b)· 29 (= αὐτ., p. 362 c κἑξ.).

τούτου ἀναφέρει ὁ Ἰουδαῖος οὗτος λόγιος τὴν χρησιμότητα αὐτοῦ κατὰ τὴν ἄροσιν τῆς γῆς. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Γ 4 εἴδομεν, ὅτι κατὰ Διόδωρον πάλιν[1] ἀντλοῦντα τὰς οἰκείας πληροφορίας αὐτοῦ ἐκ τοῦ Ἑκαταίου ἡ θήλεια βοῦς ἐλατρεύετο, ἐπειδὴ ἐργάτας τῆς γῆς τίκτει καὶ ἀροτριᾷ τὴν ἐλαφρὰν γῆν. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἑκαταῖος τὴν αὐτὴν αἰτίαν λατρείας παρέχει ἡμῖν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἄπιος εἰδικώτερον παρὰ Διοδώρῳ πάλιν[2]. Οἱ ἱεροὶ ταῦροι, ὁ Ἆπις δηλαδὴ καὶ ὁ Μνεῦις, ἐτιμῶντο ὁμοίως τοῖς θεοῖς τοῦ Ὀσίριδος τοῦτο διατάξαντος, διότι τοῦτο μὲν ἀπαραίτητοι εἶναι οὗτοι ἐν τῇ γεωργίᾳ καὶ τῇ ἀρόσει τῆς γῆς, τοῦτο δὲ διὰ τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν αἰωνία παραμένει παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἡ δόξα τῶν εὑρόντων τοὺς καρπούς[3].

Οἱ ἐν τῇ ἐν λόγῳ παραγράφῳ περιεχόμενοι λόγοι τοῦ Ἀρταπάνου, καθ' οὓς ὁ Χενεφρῆς διέταξεν, ὅπως οἱ ὄχλοι τὰ ὑπὸ τοῦ Μωυσέως καθιερωθέντα ζῷα φέροντες εἰς Μέμφιν ἐκεῖ θάπτωσι, θέλων[4], ὅπως κατακρύπτῃ οὕτω τοῦ Μωυσέως τὰ ἐπινοήματα, καθίστανται ἡμῖν σαφεῖς, ἂν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰ ἐν Γ 9 συντομώτατα ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου τούτου λογίου περὶ τῶν ἴβεων λεγόμενα καὶ ἔτι τὴν ταῦτα ἐκτενῶς συμπληροῦσαν οἰκείαν ἔκθεσιν τοῦ Ἰωσήπου[5], ἥτις εὐρέως ἀνωτέρω ἀνελύθη ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν ἐν Γ 4 μνημονευομένην ἵδρυσιν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις τῆς λατρείας τῶν ζῴων. Λίαν εὐφυῶς ἐνεργῶν ὁ Μωυσῆς ἐποιήσατο χρῆσιν τῶν ἴβεων πρὸς καταστροφὴν τῶν ὄφεων καὶ ἀκώλυτον οὕτω καὶ ἀκίνδυνον πορείαν τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων διὰ μέσου ὀφιωδῶν τόπων. Ἐπαναχθέντα τὰ πτηνὰ ταῦτα ἐκ τῆς Αἰθιοπίας εἰς Αἴγυπτον θὰ ἀνεκάλουν εἰς τὴν μνήμην τῶν μετασχόντων τῆς ἐκστρατείας τὸ ἐπιδέξιον καὶ σοφὸν στρατηγικὸν τέχνασμα τοῦ Μωυσέως καὶ θὰ ἀνύψουν ἐν τῷ λαῷ τὸ κλέος καὶ τὸ γόητρον αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκα ὁ βασιλεὺς τὰ πτηνὰ ταῦτα θνῄσκοντα μεταφέρει νῦν μακρὰν τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῆς Μέμφιδος πρὸς ἐνταφιασμόν. Ἡ ἐν λόγῳ πληροφορία τοῦ Ἀρταπάνου, καθ' ἣν ὁ Χενεφρῆς διέταξε τὸν ἐνταφιασμὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Μωυσέως καθιερωθέντων ζῴων ἐν Μέμφιδι, μαρτυρεῖ, ὅτι οὗτος εἶχε γνῶσιν τῆς μεγάλης νεκροπόλεως, ἥτις οὐχὶ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης ἐκτείνεται καταλαμβάνουσα

[1] Διόδ. I 87, 2 κἑξ.

[2] Διόδ. I 88, 4.

[3] Πρβλ. Διοδ. I 21, 10 κἑξ.: «...ταῦτα γὰρ τὰ ζῷα τοῖς εὑροῦσιν τὸν τοῦ σίτου καρπὸν συνεργῆσαι μάλιστα πρός τε τὸν σπόρον καὶ τὰς κοινὰς ἁπάντων ἐκ τῆς γεωργίας ὠφελίας (sc. φασίν)». Περὶ τῶν ἱερῶν τούτων ταύρων τῶν Αἰγυπτίων ἐκτενῆ λόγον ποιεῖται ὁ Αἰλ. περὶ ζῴων XI 10 κἑξ.

[4] Ἐν τοῖς χειρογράφοις ΙΟ κεῖται ὁ τύπος: «θέλοντας», ὃν λίαν ὀρθῶς εἰς «θέλοντα» διώρθωσεν ὁ Vigerus, ἐφ' ὅσον ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῆς «θελήσεως» τοῦ βασιλέως κυρίως, οὐχὶ δὲ τῶν ὄχλων.

[5] Ἰώσ. II 10, 2 (§ 245 κἑξ. = I [1888] 134 κἑξ. Niese).

περίπου χῶρον τεσσαράκοντα σταδίων[1]. Διὰ τοῦ ἐνταφιασμοῦ ὅμως τῶν νεκρῶν ζῴων ἀνακαλεῖται εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑρμοῦ-Θώθ, μεθ' οὗ ἐταυτίσθη, ὡς εἴδομεν, ὁ Μωυσῆς. Κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Γ 3 ἐγένετο μνεία τοῦ χωρίου ἐκείνου τοῦ Διοδώρου[2], καθ' ὃ ὁ ψυχοπομπὸς Ἑρμῆς κατὰ τὸ παλαιὸν ἐν Αἰγύπτῳ νόμιμον ἀναγαγὼν τὸ τοῦ Ἄπιδος σῶμα μέχρι τινὸς παρέδιδεν αὐτὸ ἄλλῳ τινὶ περιβεβλημένῳ τὸ προσωπεῖον τοῦ Κερβέρου[3].

§ *13 κἑξ.*

Περιελθόντων δὲ τῶν Αἰγυπτίων εἰς κατάστασίν τινα ἀλλοτριότητος καὶ ἐχθρότητος ἔναντι τοῦ Χενεφρῆ ὥρκισεν οὗτος τοὺς φίλους αὐτοῦ, ὅπως οὗτοι μὴ ἐξαγγείλωσι τῷ Μωυσεῖ τὴν ἐπισυνισταμένην ἐναντίον αὐτοῦ ἐπιβουλήν, καὶ εἶτα προέβαλε τοὺς δολοφονήσοντας αὐτόν. **§ *14.*** Οὐδενὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπακούσαντος ὠνείδισεν ὁ Χενεφρῆς τὸν Χανεθώθην, ὅστις διεκρίνετο μεταξὺ πάντων καὶ τὰ μάλιστα ἐτιμᾶτο ὑπὸ τοῦ βασιλέως· ὀνειδισθεὶς οὗτος ὑπέσχετο τῷ βασιλεῖ τὴν ἔν τινι εὐθέτῳ χρόνῳ διεξαγωγὴν τῆς αἰτουμένης ταύτης ἐναντίον τοῦ Μωυσέως ἐπιθέσεως.

Τὸ κείμενον τῆς παραγράφου 13 ἔχει ὧδε: «ἀποξενωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν Αἰγυπτίων ὁρκωμοτῆσαι τοὺς φίλους (sc. Ἀρτάπανός φησι) μὴ ἐξαγγεῖλαι τῷ Μωύσῳ τὴν ἐπισυνισταμένην αὐτῷ ἐπιβουλὴν καὶ προβαλέσθαι τοὺς ἀναιρήσοντας αὐτόν». Ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου τούτου εἶναι ἥδε, ὅτι δηλαδὴ ὁ Χενεφρῆς διὰ τῶν ἔργων αὐτοῦ, δι' ὧν ἤθελεν, ὅπως ἀμαυρώσῃ τὴν αἴγλην τοῦ διὰ τὴν κοινωφελῆ αὐτοῦ δρᾶσιν προσφιλοῦς ἤδη παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καταστάντος Μωυσέως, ἐπέσυρε τὴν ἔχθραν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπέχθειαν[4]. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀντωνυμία: «αὐτὸν» ἀντικείμενον οὖσα τοῦ «ἀποξενωσάντων» ἀναφέρεται οὐχὶ εἰς τὸν «Μωυσέα», ἀλλ' εἰς τὸν «Χενεφρῆν». Ἕνεκα τῆς ἀτμοσφαίρας ταύτης τῆς ἀλλοτριότητος καὶ τῆς ἔχθρας ὤφειλε πλέον ὁ Χενεφρῆς, ὅπως μετὰ πολλῆς προσοχῆς χωρήσῃ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν

---

[1] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 239.

[2] Διόδ. I 96, 6.

[3] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 241.

[4] Ἐν τοῖς χειρογράφοις IO κεῖται ὁ τύπος: «ἀποξενώσαντας», ὃν λίαν ὀρθῶς εἰς «ἀποξενωσάντων» διώρθωσεν ὁ Stephanus, ἐφ' ὅσον, καθὰ ἐκ τῶν συμφραζομένων σαφῶς μαρτυρεῖται, εἰς «κατάστασίν τινα ἀλλοτριότητος καὶ ἐχθρότητος» ἔναντι τοῦ βασιλέως περιῆλθον οἱ Αἰγύπτιοι ἐν γένει, οὐχὶ δὲ οἱ φίλοι αὐτοῦ εἰδικώτερον· ἀναντιρρήτως οὐδεὶς τῶν φίλων τοῦ βασιλέως πλὴν τοῦ Χανεθώθου ἀνέλαβε μετὰ τῆς ὀφειλομένης ἔναντι τοῦ ἄρχοντος προθυμίας καὶ εὐλαβείας τὴν ἐκτέλεσιν τῆς διαταγῆς περὶ τοῦ φόνου τοῦ Μωυσέως, τοῦτο ὅμως ἀπετέλει στάσιν ἐφεκτικότητος ἁπλῶς, ἐνδοιασμῶν καὶ ἀγωνιώδους δέους, κατ' οὐδένα δὲ τρόπον κίνησίν τινα ρυθμιζομένην ἐκ συναισθημάτων δῆθεν «ἀλλοτριότητος» καὶ «ἐχθρότητος».

τοῦ σχεδίου τῆς δολοφονίας τοῦ Μωυσέως, ὁρκίζων δηλαδὴ τοὺς φίλους αὐτοῦ, ὅπως οὗτοι μὴ ἐξαγγείλωσι τούτῳ τὴν ἐπισυνισταμένην ἐναντίον αὐτοῦ ἐπιβουλήν, καὶ προβαλὼν τοὺς δολοφονήσοντας αὐτόν. Ἄνευ τηρήσεως τῆς ἀπαιτουμένης ταύτης μυστικότητος λίαν δυσχερὴς ἢ ἀδύνατος ἔτι θὰ ἦτο ἡ ἐπιτυχὴς διεξαγωγὴ τοῦ ἔργου τῆς δολοφονίας λόγῳ τῆς πιθανῆς ὑπὲρ τοῦ Μωυσέως ἀντιδράσεως τοῦ λαοῦ τῶν Αἰγυπτίων. Οὕτω τοὐλάχιστον θέλει ὁ Ἀρτάπανος, ὅπως παραστήσῃ ἡμῖν τὰ πράγματα ὑπερόχως ἐξυψῶν τὴν προσωπικότητα τοῦ λόγῳ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς τούτοις τοῖς Αἰγυπτίοις δημοτικωτάτου καταστάντος Μωυσέως. Κατὰ ταῦτα λίαν ὀρθῶς μεταφράζει ὁ Vigerus λατινιστὶ τὸ ἐν λόγῳ χωρίον ὧδε: Verum abalienatos a se propterea cum Aegyptiorum animos intelligeret, clam iureiurando amicorum suorum fidem obstrinxisse (sc. Artapanus scribit), uti ne quis Moyso paratas insidias aperiret, simulque futuros caedis anctores designasse. Μάλιστα ἀντί: «τῷ Μωύσῳ» θὰ ἀνέμενέ τις: «τῷ λαῷ», «τοῖς ὄχλοις», «τοῖς Αἰγυπτίοις». Ἐν συναφείᾳ πρὸς ταῦτα σημειωτέον ἔτι, ὅτι ἀνελλήνιστος εἶναι ἡ χρῆσις τῆς φράσεως: «ἀποξενοῦν τινα» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς περιαγωγῆς τινος ἔναντι ἄλλου εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀλλοτριότητος καὶ τῆς ἔχθρας. Ἡ φράσις αὕτη ἔχει κυρίως τὴν ἔννοιαν τῆς ἀποτριότητος καὶ τῆς ἔχθρας. Ἡ φράσις αὕτη ἔχει κυρίως τὴν ἔννοιαν τῆς ἀπομακρύνσεως ἐκ τῆς πατρίδος, οἷον: «...ἐπεχείρησαν (sc. οἱ Μεγαλοπολῖται) ἀποξενοῦν αὐτὸν (sc. τὸν Φιλοποίμενα)» Πλούτ. Φιλοπ. 13,7 (=βίοι p. 363 d)· «...διὰ μικρολογίαν ἀποξενώσαντα (sc. Ὦχον) τῆς πατρίδος ἑαυτόν» Ἀλέξ. 69,2 (=βίοι p. 703 b).

Τὸ ὄνομα: «Χανεθώθης» εἶναι αἰγυπτιακόν[1].

Τὸ δεύτερον μέρος τῆς παραγράφου 14 ἔχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ κειμένῳ ὧδε: «τὸν δὲ (sc. Χανεθώθην) ὀνειδισθέντα (sc. ὑπὸ τοῦ Χενεφρῆ) ὑποσχέσθαι (sc. Ἀρτάπανός φησι) τὴν ἐπίθεσιν λαβόντα καιρόν». Ὁ τύπος: «ὑποσχέσθαι» δύναται, ὅπως θεωρηθῇ ὡς ἀπαρέμφατον μέσου ἀορίστου δευτέρου εἴτε τοῦ ρήματος: «ὑπέχεσθαι» εἴτε τοῦ ρήματος: «ὑπισχνεῖσθαι». Τὸ πρῶτον τῶν ρημάτων τούτων παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῆς «ἀποδοχῆς» καὶ «ἀναλήψεως» τῆς «ἐπιθέσεως», τὸ δεύτερον δὲ τὴν ἔννοιαν τῆς «ὑποσχέσεως» ἐκτελέσεως ταύτης ἐν μέλλοντί τινι χρόνῳ. Ὁ Frendenthal[2] δέχεται ὡς ἁρμόζουσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν πρώτην τῶν ἐννοιῶν τούτων μεταφράζων τὸ οἰκεῖον ρῆμα διὰ τοῦ über geben προφανῶς ἐκ παραδρομῆς εἴτε ἐξ ἀβλεψίας τοῦ τυπογράφου ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ: über nehmen. Ἡ ἔννοια αὕτη φαίνεταί μοι οὐχὶ ὀρθή, διότι δι' αὐτῆς θὰ ἐγεννᾶτο ἄτακτός τις καὶ ἀνώμαλος συνδυασμὸς γεγονότων καὶ συνθηκῶν. Ἐν

---

[1] Πρβλ. H. Lauth, ἔ.ἀ., σ. 78· G. Parthey, ἔ.ἀ., σ. 29 κἑξ. ἐν λ.: Chanethot.

[2] J. Freudenthal, ἔ.ἀ., II (1875) 164.

σχέσει πρὸς τὴν χρονικὴν βαθμίδα τοῦ, μεθ' οὗ συνάπτεται, ἀπαρεμφάτου: «ὑποσχέσθαι» ἡ ἔννοια τῆς φράσεως: «λαβόντα καιρὸν» εἶναι προτερόχρονος καὶ οὕτω κατὰ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ Freudenthal θὰ ἐλέγετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου τόδε: «ἀφ' οὗ ἔλαβε καιρὸν (sc. ὁ Χανεθώθης), ἀνεδέξατο τὸ ἔργον τῆς κατὰ τοῦ Μωυσέως ἐπιθέσεως». Ἀλλ' ὅμως παρατηρητέον σχετικῶς, ὅτι τῷ Χανεθώθῃ οὐδαμῶς εἰσέτι ἐδόθη «καιρὸς» πρὸς ἀνάληψιν τοῦ ἔργου τῆς ἐπιθέσεως· ὁ «καιρὸς» οὗτος δοθήσεται αὐτῷ βραδύτερον. Κατὰ ταῦτα τὸ «ὑποσχέσθαι» οὐδαμῶς ἔχει τὴν ἔννοιαν τῆς ἀναλήψεως τῆς ἐπιθέσεως, ἀλλὰ τῆς ὑποσχέσεως ἁπλῶς ἐκτελέσεως αὐτῆς ἐν εὐθέτῳ τινὶ μέλλοντι χρόνῳ. Ἐνταῦθα νοεῖται εὐχερῶς τὸ ἀπαρέμφατον: «ποιήσειν» καὶ οὕτως ἔχομεν: «...ὑποσχέσθαι ποιήσειν τὴν ἐπίθεσιν λαβόντα καιρὸν» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν προφανῶς, ὅτι ὁ Χανεθώθης ὑπέσχετο τῷ Χενεφρῇ, ὅτι θὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατὰ τοῦ Μωυσέως ἐπίθεσιν ἐν τῷ μέλλοντι, ἀφ' οὗ πρότερον λάβῃ πρὸς τοῦτο εὔθετον καὶ πρόσφορον «καιρόν». Ὁ Vigerus μεταφράζει τὴν ἐν λόγῳ φράσιν λατινιστὶ οὐχὶ κατὰ λέξιν, ἀλλ' οὕτω πως, ὥστε νὰ συνδυάζωνται ἐλευθέρως πως αἱ ἔννοιαι τῆς «ἀναλήψεως» ἔργου τινὸς καὶ τῆς «ὑποσχέσεως» ἐκτελέσεως τούτου: ...qui (sc. Chanethothes) regis tandem offensione permotus commodo se tempore facinus obiturum receperit. Οὐχὶ ἀπίθανον εἶναι, ὅτι ὁ Vigerus κυρίως παρεπλάνησε τὸν Freudenthal διὰ τοῦ receperit εἰς τὴν διασάφησιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ «ὑποσχέσθαι» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἀναλήψεως» ἔργου τινός, παρὰ ταῦτα ὅμως ὤφειλεν ὁ Γερμανὸς λόγιος, ὅπως μὴ περιπέσῃ εἰς τὸ σφάλμα τοῦτο δεδομένου, ὅτι ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει παρέχεται ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ receperit ἡ ἔννοια τῆς ὑποσχέσεως διὰ τῆς φράσεως: se facinus obiturum, ἡ δὲ φράσις: «λαβόντα καιρὸν» μετὰ τῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρονικὴν βαθμίδα τοῦ «ὑποσχέσθαι» προτεροχρόνου χρονικῆς μετοχῆς τοῦ ἀορίστου: «λαβόντα» ἀποδίδεται ἐλευθέρως πως δι' ἀορίστου τινὸς ἐπιρρηματικῆς χρονικῆς φράσεως: commodo tempore. Κατὰ ταῦτα ὁ Frendenthal οὐχὶ δεόντως ἀντελήφθη οὔτε τῆς ἐννοίας τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου κειμένου: «...ὑποσχέσθαι τὴν ἐπίθεσιν λαβόντα καιρὸν» οὔτε τῆς ὑπὸ τοῦ Vigeri γενομένης λατινικῆς αὐτοῦ μεταφράσεως: ...commodo se tempore facinus obiturum receperit.

§ 15.

Τελευτησάσης κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον τῆς Μέρριδος ἀνέθηκεν ὁ Χενεφρῆς τῷ τε Μωυσεῖ καὶ τῷ Χανεθώθῃ τὸ ἔργον τῆς διακομίσεως τοῦ σώματος αὐτῆς εἰς τοὺς ὑπὲρ Αἴγυπτον κειμένους τόπους, ἵνα οὗτοι ἐκεῖ που θάψωσιν αὐτό. Ὁ Χενεφρῆς ὑπέλαβεν, ὅτι κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου τούτου κατασταθήσεται ἴσως εὐχερὲς τῷ Χανεθώθῃ, ὅπως δολοφονήσῃ τὸν Μωυσέα.

Πανταχοῦ ἐνταῦθα, καθὰ καὶ κατωτέρω ἐν Γ 16, Γ 17 καὶ Γ 18, συχνὸς γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀκοιμήτου προθέσεως τοῦ βασιλέως πρὸς δολοφονίαν τοῦ Μωυσέως. Ὁ Ἰώσηπος[1] λέγει ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μωυσέως ἐναντίον τῶν Αἰθιόπων, ὅτι ἐπὶ ταύτῃ ἔχαιρον οἱ ἱερογραμματεῖς ἀμφοτέρων τῶν ἐθνῶν, τῶν Αἰγυπτίων μὲν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι θὰ καταβάλωσι τοὺς πολεμίους διὰ τῆς ἀρετῆς τοῦ Μωυσέως καὶ ὅτι συγχρόνως αὐτὸν τοῦτον θὰ φονεύσωσι «δόλῳ», τῶν Ἑβραίων δὲ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι, ὅτι κατασταθήσεται νῦν αὐτοῖς εὐχερές, ὅπως φύγωσι τοὺς Αἰγυπτίους, τοῦ Μωυσέως στρατηγοῦντος. Περὶ τοῦ «δόλου» τούτου οὐδὲν πλέον λέγει ὁ Ἰώσηπος καὶ κατ' ἀκολουθίαν δέον, ὅπως συμπληρωθῇ ἐνταῦθα ἡ ἔκθεσις αὐτοῦ, δι' ὅσων σχετικῶς ὁ Ἀρτάπανος λέγει, ὥς ποτε ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Ἴβεως ἐκτενῶς συνεπληρώθη ἡ ἔκθεσις τοῦ Ἀρταπάνου διὰ τῆς οἰκείας ἐκθέσεως τοῦ Ἰωσήπου.

§ 16.

Πορευομένων δὲ αὐτῶν ἐξήγγειλέ τις τῶν συνειδότων τὴν ἄνανδρον ταύτην ἐπιβουλὴν τῷ Μωυσεῖ, ὅστις φυλάσσων νῦν ἑαυτὸν μετὰ μείζονος ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς τὴν μὲν Μέρριν ἔθαψε, τὸν δὲ ποταμὸν καὶ τὴν παρ' αὐτὸν οἰκοδομηθεῖσαν πόλιν Μερόην προσηγόρευσεν. Τιμᾶται ἡ Μέρρις αὕτη ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἐκεῖ οὐκ ἔλαττον ἢ αὐτὴ ἡ Ἶσις.

Ἐν τῷ κειμένῳ ἔχομεν: «τὸν δὲ (sc. τὸν Μώυσον) φυλάσσοντα αὐτὸν τὴν μὲν Μέρριν θάψαι (sc. Ἀρτάπανός φησιν)...». Εἶναι καταφανές, ὅτι διὰ τῆς ἀντωνυμίας: «αὐτὸν» δηλοῦται ὁ Μωυσῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχοντες ἐνταῦθα αὐτοπάθειαν δέον, ὅπως δασύνωμεν αὐτήν. Ἐκ τῶν ἐκδοτῶν μόνον ὁ Mras διενήργησε τὴν ὀφειλομένην ταύτην διόρθωσιν.

Ὁ Διόδωρος[2] ποιεῖται λόγον περὶ τῆς ἐν τῷ Νείλῳ κειμένης εὐμεγέθους νήσου Μερόης. Ἐν αὐτῇ ὑπῆρχεν ἀξιόλογος πόλις ὁμώνυμος τῇ νήσῳ κτίσαντος αὐτὴν Καμβύσου καὶ θεμένου τὴν προσηγορίαν ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μερόης. Ἐν συνεχείᾳ περιγράφει ὁ Διόδωρος τὴν φυσικὴν συγκρότησιν καὶ διάθεσιν τῆς νήσου ταύτης, τὰς γεωλογικὰς καὶ γεωγραφικὰς ἐν γένει ἰδιορρυθμίας αὐτῆς, τὸν μεταλλικὸν πλοῦτον αὐτῆς κ.οὗ.κ. Τοὐναντίον ὁ Ἰώσηπος[3] ποιεῖται λόγον περί τινος βασιλείου πόλεως τῆς Αἰθιοπίας Σαβὰν καλουμένης, ἣν ἐν ὑστέροις χρόνοις ὁ Καμβύσης Μερόην ἐπωνόμασε δοὺς ταύτῃ τὸ ὄνομα τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ[4].

Ἐν τῷ κειμένῳ ἔχομεν: «τιμᾶσθαι δὲ τὴν Μέρριν ταύτην (sc. Ἀρτά-

---

1 Ἰώσ. ἰουδ. ἀρχαιολ. II 10, 2 (= § 243 = I [1887] 134, 8 κέξ. Niese).
2 Διόδ. I 33, 1 κέξ.
3 Ἰώσ. II 10, 2 (= § 249 = I [1888] 135, 15 κέξ. Niese).
4 Πρβλ. W. Pape-G. E. Benseler, ἔ.ἀ., III 2 (1863-1870³) 903 α ἐν λ.: «Μερόη».

πανός φησιν) ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων οὐκ ἔλαττον ἢ τὴν Ἶσιν». Πάντα τὰ χειρόγραφα ὁμοφώνως ἔχουσι τὴν γραφήν: «οὐκ ἐλαχίστως» ὅπερ ὁ Stephanus διώρθωσεν εἰς «οὐκ ἔλαττον»· τὴν διόρθωσιν ταύτην προθύμως ἀνέλαβον πάντες οἱ μετέπειτα ἐκδόται. Ὁ Mras διατηρεῖ ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων: «οὐκ ἐλαχίστως», ἣν ὡς ὀρθὴν θεωρεῖ[1].

Ἀνωτέρω κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Γ 3 διὰ τῆς ἐπαγωγῆς χωρίων ἐκ τοῦ Συγκέλλου ἐβεβαιώθη σχέσις τις μεταξὺ τῆς Μέρριδος καὶ τῆς Ἴσιδος. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἀρτάπανος ἤγαγεν ἐν τῇ ἀνωτέρω παραγράφῳ τὸν Μωυσέα αὐτοῦ εἰς σχέσιν τινὰ μετὰ τῆς Ἴσιδος ἕνεκα τοῦδε τοῦ λόγου κυρίως, ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ Θώθ, μεθ' οὗ ἐταὐτίσθη ἀνωτέρω ὁ Ἰουδαῖος οὗτος πατριάρχης, πολλαχῶς εἶναι συνδεδεμένος μετ' αὐτῆς ἄλλοτε μὲν ὡς σύζυγος[2], ἄλλοτε δὲ ὡς πατὴρ[3] καὶ ἄλλοτε ὡς σύμβουλος καὶ παιδαγωγός[4]. Τούτων ἕνεκα λοιπὸν μετήνεγκεν ὁ Μωυσῆς τὸ πτῶμα τῆς Μέρριδος-Ἴσιδος εἰς τοὺς ὑπὲρ Αἴγυπτον κειμένους τόπους πρὸς ἐνταφιασμὸν καὶ ἔκτισεν ἐκεῖ πόλιν, ἣν ἐκάλεσε διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς θετῆς αὐτοῦ μητρός. Πανταχοῦ ἐνταῦθα δεσπόζει παράδοξος τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν προσώπων συμφωνία πρὸς ἄλληλα. Ἐν Μερόῃ ἐτιμᾶτο ἡ Ἶσις[5]. Ἅπασα ἡ περιοχὴ ἐκείνη, ἥτις ἐκτείνεται νοτίως τῆς τοῖς Αἰγυπτίοις ὑποτεταγμένης πόλεως Συήνης, τῆς νῦν Ἀσσουάν, εἶχεν ἀφιερωθῆ ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων τῇ Ἴσιδι[6]. Ὁ Ἀρτάπανος εἶχε πιθανώτατα ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὰ οἰκεῖα μνημεῖα τῆς χώρας[7]. Πάντως τὸ ἑλληνιστικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς προελεύσεως ὂν ἔθος ἐκεῖνο τῆς θεοποιήσεως καὶ λατρείας τῶν ἡγεμόνων νομιμοποιεῖται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Ἀρταπάνου κατὰ τρόπον τινὰ γνησίως ἰουδαϊκόν. Σημειωθήτω ἐπὶ πλέον ἐνταῦθα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ ἀνωτέρω καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Διοδώρου[8], καθ' ἣν καὶ ἡ Ἶσις μεταστᾶσα ἐξ ἀνθρώπων ἐτάφη κατὰ τὴν Μέμφιν, ὅπου ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἡφαίστου ἐδείκνυτο μέχρι τῶν χρόνων ἔτι αὐτοῦ ὁ σηκός. Ἐν συνεχείᾳ λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Διόδωρος, ὅτι, καθά τινες ἔλεγον, τὰ σώματα τοῦ Ὀσίριδος καὶ τῆς Ἴσιδος οὐχὶ ἐνταῦθα ἔκειντο, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς Αἰθιοπίας καὶ τῆς Αἰγύπτου κατά τινα ἐν τῷ Νείλῳ νῆσον, ἥτις

---

[1] Πρβλ. K. Mras, Ein Vorwort zur neuen Eusebiusausgabe (mit Ausblicken auf die spätere Gräzität) ἐν: Rhein. Mus. N. F. 92 (1944) 231. Ὁ Mras ἐπάγεται ἐνταῦθα παραδείγματα χρήσεως τοῦ ὑπερθετικοῦ βαθμοῦ τῶν ἐπιθέτων καὶ ἐπιθετικῶν ἐπιρρημάτων ἀντὶ τοῦ συγκριτικοῦ βαθμοῦ αὐτῶν.

[2] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 220.

[3] Πρβλ. Πλουτ. περὶ Ἴσ. καὶ Ὀσ. 12 (= ἠθ. p. 355 f).

[4] Πρβλ. Διοδ. I 17, 3· 27, 4.

[5] Πρβλ. Στράβ. XVII 2, 3 (= p. 1178 A. = p. 822 C. = III [1852] 402, 18 κἑξ. Kramer).

[6] Πρβλ. H. Brugsch, Geographische Inschriften, I (1857) 69. 100.

[7] Πρβλ. H. Brugsch, αὐτ., σ. 106.

[8] Διόδ. I 22, 2.

κεῖται μὲν πλησίον τῶν καλουμένων «Φίλων», ἔχει δὲ ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος τὴν προσηγορίαν τοῦ «ἱεροῦ πεδίου»[1].

§ 17.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μωυσέως Ἀαρὼν ἐπιγνοὺς τὰ περὶ τὴν ἐπιβουλὴν συνεβούλευσε τῷ Μωυσεῖ, ὅπως φύγῃ εἰς τὴν Ἀραβίαν. Πεισθεὶς οὗτος καὶ διαπλεύσας ἀπὸ Μέμφεως τὸν Νεῖλον ἀπαλλάσσεται εἰς Ἀραβίαν.

Ὁ Μωυσῆς ἄνευ κινδύνων καὶ ἐπιτυχῶς διέρχεται τὰ μεθόρια Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπίας[2], ἐφ' ὅσον ἄλλως τε ὁ Ἑρμῆς-Θὼθ εἶναι ὁ φύλαξ αὐτῶν. Ἐπιγραφή τις ἀφιεροῦται τῷ θεῷ Ἑρμῇ «Αἰγύπτου συνορίην καὶ Αἰθιόπων μετέχοντι»[3]. Ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ λέγεται, ὅτι εὐσεβής τις ἀνὴρ διὰ τὴν ἀνάρρωσιν τέκνων τε καὶ γυναικὸς ἐκπληρῶν οἰκείαν αὐτοῦ εὐχὴν ἐποίησε τὴν περὶ τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ χρύσωσιν.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΙΩ. ΜΕΡΕΝΤΙΤΗΣ

---

[1] Πρβλ. ἐν σχέσει πρὸς τοὺς θεοὺς τούτους G. Roeder, ἄρθρον Usire ἐν: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie VI (1924 - 1937) 125 κἑξ. — W. Drexler, ἄρθρον Isis, αὐτ., II 1 (1890 - 1894) 360 κἑξ. — G. Roeder, ἄρθρον Isis ἐν: RE IX 2 (1916) 2084 κἑξ.

[2] Πρβλ. P. E. Jablonsckii, ἔ.ἀ., II (1806) 183.

[3] Πρβλ. M. Letronne, ἔ.ἀ., I (1842) 206 κἑξ.: XIV. Inscription relative à la dorure du temple de Pselcis.

ΕΚ ΤΟΥ ΤΟΠΩΝΥΜΙΚΟΥ ΤΗΣ ΙΘΑΚΗΣ

Ι. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους.
ΙΙ. Πόλι, Ἀρκουμαναὶ - Ἀλκομεναί, Ἱερουσαλήμ.

Αἱ τῆς ἀρχαιότητος μαρτυρίαι, Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, περὶ τῆς Ἰθάκης, τῆς πόλεως καὶ τοῦ λιμένος, εἶναι πολλαί. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ὁ γεωγράφος Σκύλαξ (34) σημειώνει: «*Μετὰ δὲ ταῦτα* (ἐπὶ τῆς Λευκάδος) *πόλις Φαρὰ καὶ κατὰ ταῦτα νῆσός ἐστιν Ἰθάκη καὶ πόλις καὶ λιμήν*», ὁ δὲ Πτολεμαῖος (ΙΙΙ, 13, 14): «*Καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐν ᾗ καὶ ὁμώνυμος πόλις*». Περὶ τοῦ ἐτύμου δὲ τῆς λέξεως Στέφανος ὁ Βυζάντιος γράφει: «*Ἰθάκη νῆσος πρὸς τῇ Κεφαλληνίᾳ ἀπὸ Ἰθάκου [ἥρωος], ἀφ' ἧς Ὀδυσσεύς. Τὸ ἐθνικὸν Ἰθακήσιος καὶ Ἰθακησία καὶ «Ἴθακος Ὀδυσσεὺς» ὁμοφώνως τῷ οἰκιστῇ*».

Ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἡ νῆσος μνημονεύεται ὡς πατρὶς τοῦ Ὀδυσσέως, τινὲς δὲ τῶν Ρωμαίων ποιητῶν ἀποδίδουν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα Δουλίχιον.

Τὸ Itinerarium τοῦ Ἀντωνίου Αὐγούστου (524. 3) μετὰ τῆς Κεφαλληνίας, Ζακύνθου καὶ Δουλιχίας ἀναγράφει οὐχὶ τὴν Ἰθάκην ἀλλὰ ὄρος *Ἴθακον*, ἀνῆκον εἴς τινα τούτων, ὅπερ ἦτο πατρὶς τοῦ Ὀδυσσέως: «*Insulae Cephaloniae, Zacinthos et Dulichia: hic est mons Ithacos, ubi est patria Ulixis*»[1].

Ὁ συντάκτης τοῦ ἄρθρου *Ἰθάκη* τῆς Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ. γράφει περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὅτι «*κατά τινας τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τοῦ* ***ἰθὴ*** *= εὔθυμος, κατ' ἄλλους ὅτι εἶναι φοινικικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς αὐτῆς ρίζης πρὸς τὸ τῆς Ἰτύκης (Utica) - Οὐτίκης καὶ σημαίνει ἀποικίαν*»[2].

Ἡ παρ' Ἡσυχίῳ γλῶσσα εἶναι: *ἰθή· εὐφροσύνη*.

Τελευταίως ὁ A. Carney[3] περὶ τῆς λ. γράφει: *Ἰθάκη· forme pélasgique de Ἰθάκη, nom dérivé éventuellement de Ἴθαξ un des surnoms de Prométhée, dieu du feu (i.e. aidh «bruler»), «la claire, la chaude»*.

---

[1] Α. Μηλιαράκη, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας, Ἀθήνησιν 1890, σ. 231 - 232.

[2] Πβ. C. Bursian, Geographie von Griechenland, Leipzig, 1872, II_3, σ. 368, σημ. 2.

[3] Dictionnaire Étymologique du Proto - Indo - Européen, Louvain 1955, σ. 27.

Ι. Τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους χρόνους.

Τὸ ὄνομα τῆς νήσου ἀπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν ὑπέστη μεταβολὰς διὰ τοῦτο εἴτε ὁλόκληρος ἡ νῆσος, εἴτε μόνον ἡ πόλις (καὶ ὁ λιμὴν) αὐτῆς εἶναι γνωστὴ ὡς: *Θιάκη* ἡ, *Θιάκι*[1] τό, *Θακοῦ* ἡ, *Φιάκι*, *Val di Compare, Cefalonia piccola, Anticefalonia*, *Βαθὺ* τό, καὶ *Χώρα* ἡ.

Θιάκη, ἡ. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι γνωστὴ ἡ νῆσος ἤδη τῷ 1478: «*Ἐπῆρεν ὁ Τοῦρκος τὰ νησία Θιάκην καὶ Λόφιμον καὶ τὴν Ἁγίαν Μαύραν*»[2]. Τὸν τύπον τοῦτον σημειώνει καὶ ὁ Μελέτιος[3]: *Ἰθάκη καὶ κοινῶς Θιάκη*.

Ὁ τύπ. *Θιάκη* ἑρμηνευτέος ἐκ τοῦ *Ἰθάκη* διὰ μετάθεσιν[4] τοῦ ι, ἐκ δὲ τοῦ *Θιάκη* ἡ, δι' ἐπίδρασιν τοῦ οὐσ. *νησὶ* ἐλέχθη καὶ *Θιάκι* τό.

Θιάκι, τό. Εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας[5] ἤδη τῷ 1504 ἡ νῆσος ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸ ὄνομα *Thiaci*, εἰς διαθήκην[6] δὲ τοῦ ἔτους 1585 ἐκ τῆς νήσου ἀναγράφεται: «*τὸ νησὶ Θιακίου*» καὶ «*τὸ Θιάκι*». Ὁ τύπ. *Θιάκι* μαρτυρεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰῶνος καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων[7]: «*Ὁ σουλτὰν Μπαγιαζίτης τότε ἐπῆρε καὶ τὴν Κεφαλονία καὶ τὸ Θιάκι καὶ ἔβαλε φυλάκτορες εἰς αὐτά, ἤγουν ἡ ἀρμάδα του*». Κατὰ τὴν ἰδίαν δὲ ἐποχὴν *Isale del Theaki* καλεῖ τὴν νῆσον ὁ Th. Porcacchi[8]. Κατὰ τὸ 1637 ὁ Θωμᾶς Ἀποστόλου Μπούας «*πῆρε φέουδα ἀπὸ τὴν σινιορία [τῆς Ἑνετίας] στὸ Θιάκι*»[9]. Μετὰ ταῦτα τῷ 1797 εἰς ἐνθύμησιν[10] ἀνα-

---

[1] Διὰ τοὺς σημερινοὺς τύπους *Θιάκι*, *Βαθὺ* καὶ *Χώρα* βλ. Σπ. Ν. Μουσούρη, Τοπωνυμικὸν τῆς νήσου Ἰθάκης καὶ ἐπώνυμα τῶν Ἰθακησίων, Ἀθῆναι 1959, σ. 25, 37, 38, 88.

[2] Σ. Λάμπρου - Κ. Ἀμάντου, Βραχέα Χρονικά, Πραγμ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, ΑΙ (1932), σ. 57 (ἔγγρ. 30, 25).

[3] Γεωγραφία Παλαιὰ καὶ Νέα, Ἑνετίησιν 1807, τόμ. 2, σ. 301.

[4] C. Bursian, ἔνθ' ἀν., σ. 366. Πβ. Β. Φάβην, Μετάθεσις καὶ ἀντιμετάθεσις φθόγγων, Λεξικογραφικὸν Δελτίον (Ἀκαδημίας) 1 (1939), σ. 110. Δ. Γεωργακᾶν, Τοπωνυμικά, Λαογραφία 12 (1938 - 1948), σ. 192. Μ. Φιλήνταν, Γλωσσογνωσία καὶ γλωσσογραφία ἑλληνική, τόμ. 2, σ. 175.

[5] Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 191.

[6] Π. Καλλινίκου, Μία Θιακιὰ διαθήκη τοῦ 1585, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 407.

[7] Ἔκδ. Γ. Ζώρα, Ἀθῆναι 1958, σ. 134, 8.

[8] L'isole più famose del mondo, 1572.

[9] Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, Ἀθήνησιν 1867, τόμ. 1, σ. ρκϛ'.

[10] Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομν. 7 (1910), σ. 250.

γράφεται ὅτι *«ηλθαι ἕνας κουμεσάριος διὰ νὰ συστίση τῆ δημοκρατεία στὸ Θυάκι»*, ἐξ ἑτέρας δὲ ἀπὸ τὴν Ἤπειρον[1] τῷ 1798 μαρτυρεῖται ὅτι μετὰ τὴν ἐκεῖ ὑπὸ τῶν Τούρκων γενομένην καταστροφὴν *«ἐγιομισαν τα Νησία ἀνθρωπους Κεφαλονιὰ καὶ Θυάκι»*. Ὁ τύπος *Θιάκι (Θυάκι καὶ Θηάκει)* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τοὺς Πορτολάνους[2].

Ὁ κάτοικος τῆς νήσου εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τὸν λόγιον τύπον *Ἰθακήσιος*. Μαθηταὶ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς μαρτυροῦνται οἱ *Ἀναστάσιος καὶ Κωνσταντῖνος Ἰθακήσιοι*[3]. Καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις ὑπάρχει ἐπών. *Ἰθακήσιος*[4]. Ὁ Μελέτιος[5] σημειώνει τὸν τύπον *Ἰθιακός*.

Κοινῶς λέγεται σήμερον *Θιακός*. Καὶ ἐν παροιμίᾳ: *Οἱ Θιακοὶ μὲ τὴ σοφία τους βρῆκαν τὴ θεότητα*[6]. *Νικολῆς Θιακὸς* ναυτικὸς μαρτυρεῖται τῷ 1807[7]. Ὡς ἐπών. ὑπάρχει ἀκόμη εἰς Κεφαλληνίαν[8], Λευκάδα, Κύθηρα καὶ Γαργαλιάνους, ὡς παρωνύμιον δὲ εἰς τὴν Θήραν (ὁ καταγόμενος ἀπὸ τὴν Ἰθάκην)[9]. Ἐπίσης τὸ ἐπώνυμον ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὴν διπλῆν γραφὴν *Θιακὸς* καὶ *Θειακὸς* (τὸ δεύτερον ὄχι ὀρθῶς). Εἰς τὴν Ἰθάκην (Πλατρειθιᾶ) ἔχομεν ἐπών. *Θιακογιῶργος*[10] εἰς δὲ τὴν Ἄρταν τῆς Ἠπείρου τὸ *Θιακογιάννης*[11].

Ὡς ἐπίθ. *θιακὸς* ἡ λέξις χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ δηλώσῃ τὸ κατ' ἐξοχὴν σταφύλι τῆς νήσου, *«θιακὸ σταφύλι»*, εἰς δὲ τὴν Κεφαλληνίαν *«θιακιὰ»* εἶναι εἶδος ἐλαίας μεταφερθείσης ἐξ Ἰθάκης. Καὶ τοπων. ἐν Ἰθάκῃ σήμερον καλεῖται *Θιακό τό*[12].

[1] Δ. Σάρρου, Ἠπειρωτικαὶ ἐνθυμήσεις ἢ χρονικὰ σημειώματα καὶ ἐπιγραφαί, Ἠπειρ. Χρονικὰ 12 (1939), σ. 118.

[2] E. Delatte, Les portulans grecs, Paris 1947, σ. 53, 12. 54, 16. 207, 21, 28 κ.ἀ.

[3] Σμυρναίου, Οἱ Ἰθακήσιοι καὶ ἡ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἐκπαίδευσις, Ἡμερολόγιον Ἰθάκης, 1928, σ. 145. Ἰθακήσιοι ἦσαν καὶ δύο πρῶτοι διευθυνταὶ τῆς Σχολῆς, ὁ *Ἱερόθεος Δενδρινὸς* καὶ ὁ *Χρύσανθος Καραβίας*.

[4] Ἐξ Ἁγίων Σαράντα τῆς Ἰθάκης καταγόμενος, βλ. Ἡμερολόγιον Ἰθάκης 1928, σ. 234.

[5] Ἔνθ' ἀν., σ. 233.

[6] Α. Λιγνοῦ, Ἀρχεῖον Κοινότητος Ὕδρας, τόμ. 3, σ. 150.

[7] Ι. Βερέττα, Συλλογὴ παροιμιῶν, ἐν Λαμίᾳ 1860, σ. 82. Ὁ συνάδελφος Δ. Λουκᾶτος, Κεφαλονίτικα Γνωμικά, Ἀθῆναι 1952, σ. 206, ἀναγράφει τὸ γνωμικὸν καὶ ἀπὸ τὴν Ἔρισσον Κεφαλληνίας ὑποθέτει δὲ ὅτι ἐνταῦθα ὑπόκειται λογοπαίγνιον μεταξὺ τῶν λέξεων *Θιακὸς* καὶ *θέος*, ὅπου τὸ *θιακὸς* χρησιμοποιεῖται ὡς νὰ σημαίνῃ *θεακὸς* = ὀπαδὸς τοῦ Θεοῦ.

[8] Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 116.

[9] Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

[10] Ἐφημ. «Νέα τῆς Ἰθάκης», ἔτος 7 (1958), ἀριθμ. φύλλ. 114, σ. 4.

[11] Ν. Πολίτου, Παραδόσεις, τόμ. 1, σ. 95.

[12] Σ. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν., σ. 37.

Ὁ τύπ. *Θιακὸς* ἐκ τοῦ *Ἰθακικὸς* **Θιακικὸς* καὶ εἶτα δι' ἁπλολογίαν *Θιακός*[1].

Θακοῦ - Φιάκι. Ἤδη τῷ 1153 ἡ νῆσος ὑπὸ τοῦ περιηγηθέντος τὴν Ἑλλάδα Ἄραβος γεωγράφου Ἐδριζῆ καλεῖται *Thakou* καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τούτου ὡς ὡραία, δασώδης καὶ ἀπέχουσα 30 μίλια ἀπὸ τοὺς Κορφούς[2]. Οἱ Τοῦρκοι ἐκάλουν τὴν νῆσον *Phiachi - Φιάκι*[3].

Val di Compare. Εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς[4] καὶ τὰ ἐπίσημα μεσαιωνικὰ ἔγγραφα[5] ἡ νῆσος διατηρεῖ τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα *Ἰθάκη*. Παλαιότερον εἰς τὸν Συνέκδημον Ἱεροκλέους (6 μ.Χ. αἱ.) ἀναγράφεται *Ἰθάκη νῆσος*, ἐνῷ τὰ χειρόγραφα παραδίδουν καὶ τὴν γραφὴν ἡ *Θρακῆ νῆσος*[6]. Κατὰ τὸν μεσαίωνα ὅμως προσέλαβε καὶ τὸ ὄνομα *Val di Compare*, ὑπὸ τὸ ὁποῖον τὴν ἀναφέρουν οἱ πλεῖστοι τῶν συγγραφέων, χρονογράφων καὶ γεωγράφων τῆς Δύσεως.

Ἡ ἀρχαιοτέρα γνωστὴ ἱστορικὴ μαρτυρία τοῦ ὀνόματος τούτου εἶναι τοῦ ἔτους 1104 ὑπὸ τοῦ Γενουησίου χρονογράφου Cafarus[7]. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ἐναντίον τῶν σταυροφόρων ἀποσταλεὶς στόλος συνεκεντρώθη εἰς τὴν νῆσον, τὴν ὁποίαν πρῶτος ἀποκαλεῖ *Val di Compare*.

Μετὰ ταῦτα περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος ὁ χρονογράφος Benedictus Petroburgensis[8] περιγράφων τὴν κατὰ τὸ 1191 ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς ἐπάνο-

[1] Πβ. Δ. Γεωργακᾶν, ἔνθ' ἀν.

[2] P. Coronelli, Memorie istoriografiche de'regni della Morea, Negreponte e littorali fin'a Salonichi, 1865, σ. 158. Πβ. Α. Μηλιαράκην, ἔνθ' ἀν., σ. 232. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, Ἡ Ἰθάκη, Ἐν Ἀθήναις 1933, σ. 158, σημειώνει τὸν τύπον *Θιάκου*, τό.

[3] P. Coronelli, ἔνθ' ἀν. Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν. Ὁ Α. Λεκατσᾶς, ἔνθ' ἀν., σ. 183 σημειώνει τὸν τύπον *Phiadu*.

[4] Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Περὶ θεμάτων, τόμ. 3 (ἔκδ. Βόννης), σ. 54, 10. Ν. Χωνιάτη, 114, 17: *Ἡ Ἀστερὶς... ἥν φασιν οἱ πάλαι κεῖσθαι μέσον Ἰθάκης καὶ τῆς τῶν Κεφαλλήνων τετραπόλεως.* Καὶ Ἄννα Κομνηνὴ 1, 198, 6: *ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην.*

[5] Miklosich-Müller, Acta 5, 44, 19 (ἔτος 1262).

[6] Κ. Πορφυρογεννήτου, τόμ. 3, σ. 393, 431.

[7] De liberatione civitatum orientis (Pertz, Mon. Germ. Script. 18, σ. 46, 36). Πβ. Fonti per la Storia d'Italia, σ. 118. Ἰωσ. Πάρτς-Α. Γ. Παπανδρέου, Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη, γεωγραφικὴ μονογραφία, ἐν Ἀθήναις 1892, σ. 154, σημ. 1. L. Salvator-Ν. Κ. Παυλάτου, Ἡ πατρὶς τοῦ Ὀδυσσέως, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 14. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 157, 181.

[8] Vita Henrici II, ἐν Bouquet, Rerum Gall. et Franc. Script. XVII, σ. 532. Πβ. Ι. Πάρτς-Α. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 112, σημ. 3 καὶ σ. 154. L. Salvator-Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν. Brompton Twysden, Historiae Anglicanae Scriptores, τόμ. X, σ. 1215. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

δον εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου Αὐγούστου ποιεῖται μνείαν καὶ τῆς Ἰθάκης ὑπὸ τὸ ὄνομα *Fale de Comprar*, ἀναφέρων αὐτὴν μετὰ τῆς Κεφαλληνίας (Chefeline). Κατ' αὐτὸν αἱ δύο νῆσοι καλοῦνται *portus Wiscardi* καὶ ὁ πλοῦς μεταξὺ τῶν νήσων τούτων εἶναι λίαν ἐπικίνδυνος ἐξ αἰτίας τῶν πειρατῶν. Εἰς τὸ στενὸν τοῦτο εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ἀπὸ Δαλματοὺς πειρατὰς καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κεφαλληνίας[1].

Βραδύτερον ὅτε αἱ νῆσοι τοῦ Ἰονίου περιῆλθον εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἑνετῶν, ὁ ἄρχων τῶν νήσων Ματθαῖος ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας, δώσας μάλιστα τῷ 1209 τὸν ὅρκον ὑποτελείας διὰ τὰς νήσους Κεφαλληνίαν, Ζάκυνθον καὶ *Insulam vallis Compari* (Ἰθάκην)[2].

Ἐπίσης ὁ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος (1422) γράψας Φλωρεντῖνος περιηγητὴς Christophorus Buontelmonti[3] καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Vale di Compare*. Εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεώς του ἀναγράφεται: « *Δείξαντες τὴν Λευκάδα, νῦν πρὸς τὴν Δουλιχίαν πορευθῶμεν, ἥτις Ἰθάκη μὲν πάλαι ἐλέγετο, νῦν δὲ Κομπαρέα ὀνομάζεται καὶ περικλείεται βουνοῖς ὑψηλοτάτοις καὶ ὄρεσιν* ».

Εἰς ἔγγραφον[4] τοῦ 1500 μεταξὺ ἄλλων ἀναγιγνώσκομεν: « *Di Sier Jacomo Venier, capetanio di le galie grosse, date in Valle di Compare, à di 9 zugnio* ».

Οὕτω καλεῖται ἡ νῆσος τῷ 1504 καὶ εἰς διάταγμα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας[5] πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ διοικητὰς αὐτῆς, πρὸς τοὺς ὁποίους γνωρίζει ὅτι ἡ παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν κειμένη νῆσος εἶναι ἔρημος καὶ πρέπει νὰ

[1] Οὐΐλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ἐν Ἀθήναις 1909 - 1910, τόμ. Α', σ. 225.

[2] Καρόλου Χὸπφ - Ἰωάννου Α. Ρωμανοῦ, Γρατιανὸς Ζώρζης αὐθέντης τῆς Λευκάδος, ἐν Κερκύρᾳ 1870, σ. 228.

[3] Τὸ ἔργον του ἐξεδόθη ὑπὸ É. Legrand, Description des îles de l'Archipel par Christophe Buontelmonti. Version grecque par un anonyme, publiée d'après le manuscrit du Sérail avec une traduction française et un commentaire. Paris 1897. Ἀποδίδεται δὲ τόση σημασία εἰς τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον (τὴν μετάφρασιν) ὥστε θεωρεῖται τοῦτο μᾶλλον ὡς ἀντίγραφον παλαιοῦ βυζαντινοῦ χειρογράφου, τὸ ὁποῖον ἴσως ἐξεμεταλλεύθη ὁ Β. Μέρος τοῦ χειρογρ. τούτου εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων, βλ. H. Omont, Catalogue des manuscrits grecs..., Paris 1897, σ. 45 - 46. Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 181 - 182. Περὶ τῆς οἰκογ. τῶν Buontelmonti βλ. Ν. Βέη, Βυζαντὶς 1 (1909), σ. 236 κἑξ. Jirecec, Byz. Neugr. Jahr. 1 (1920), σ. 1 - 16. C. Hoph, Chroniques Gréco - Romanes, σ. 530. Ι. Μελᾶ, Κυκλαδικὰ 1 (1956), σ. 10 - 11.

[4] Marino Sanuto, Diarii, 3, 444.

[5] Τὸ πλῆρες κείμενον τοῦ ἐν τῷ Archivio della Cefalonia, Lib. 1, σ. 21, εὑρισκομένου διατάγματος βλ. εἰς Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ Ἀνέκδοτα, ἔνθ' ἀν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκην, ἔνθ' ἀν., σ. 191.

κατοικηθῇ καὶ νὰ καλλιεργηθῇ. Οἱ δὲ ἐκεῖ μεταβαίνοντες θὰ ἐλάμβανον γαίας δωρεὰν καὶ ἐπὶ μίαν πενταετίαν θὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι φόρων: « *Decretto dell'Eccmo Senato del 1504. Tiachi. Et perchè si attrova una insula nominata Val di Compare, situata per mezzo della Cefalonia, al presente disabitata, ma per le relazioni si ha era gia fertile e fruttifera...* ».

Τῷ 1590 ὁ Ang. Basadonna περιγράφει εἰς ἔκθεσίν του τὴν ἔτι ἀραιῶς κατοικουμένην νῆσον *Theachi* καὶ συνιστᾷ αὐτὴν πρὸς περαιτέρω ἀποίκισιν: « *Τρεῖς μόναι πόλεις* — γράφει — *οἰκοῦνται ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης ὧν ἡ μὲν ὀνομάζεται Βαθύ, παρ' αὐτὴν δὲ κεῖται κάλλιστος λιμήν, νῦν φέρων τὸ αὐτὸ ὄνομα, ἐνῷ πρότερον ἐκαλεῖτο Val di Compare, ἡ δευτέρα δὲ Ἀνωγῆ (Anoi) καὶ ἡ τρίτη Στραβονίκιον· ἐν ταύταις δὲ δυνατὸν νὰ οἰκῶσιν ἐν ὅλῳ 1500 ψυχαί* »[1]. Μεταγενέστερος δὲ περιηγητὴς ὁ Dom. Niger (1557) καλεῖ τὴν Ἰθάκην *Val di Compagne*[2].

Εἰς χάρτην[3] τῆς Ἑλλάδος, δημοσιευθέντα ἐν Βενετίᾳ τῷ 1545 σημειοῦται ἡ Ἰθάκη ὑπὸ τὸ ὄνομα *Val Compare*, εἰς ἄλλους δὲ χάρτας γαλλιστὶ συντεταγμένους ὁ τῆς Ἰθάκης[4], εἰς μὲν τὸ σῶμα φέρει τὴν ἐπιγραφὴν *Isle de la petite Cefalonie ou Val de Campare*, εἰς δὲ τὸ μεταξὺ τῆς Ἰθάκης καὶ τῆς Κεφαλληνίας στενὸν τὸν χαρακτηρισμὸν *Canal du Val de Campare*.

Εἰς ἄλλον χάρτην[5] τοῦ 1705 ἡ νῆσος σημειοῦται ὡς *Ile du Val de Compare*, εἰς δὲ τοὺς Πορτολάνους[6] φέρεται ὅτι: « *ἂν θέλῃς νὰ περάσῃς μέσα τὴν Κεφαλωνίαν καὶ τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε*», καὶ κατωτέρω[7]: « *εἰ δὲ θέλεις νὰ ὑπᾷς εἰς τὴν Βάλε ντὲ Κουμπάρε* ».

Ὁ Βενετὸς προβλεπτὴς Κεφαλληνίας Ant. Calbo[8] εἰς ἔκθεσίν του καλεῖ *Val di Compare* ὄχι ὅλην τὴν νῆσον Ἰθάκην ἀλλὰ μόνον τὸν λιμένα αὐτῆς *Βαθύ*.

Ὡς ἀνωτέρω εἴδομεν ἡ νῆσος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Ἰθάκη περιηγητικοῦ συγγράμματος τοῦ Buontelmonti λέγεται καὶ *Κουμπαρέα*.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἡ νῆσος εἰς λαϊκὴν παράδοσιν[9], ἥτις ἐπιζῇ καὶ

[1] Ι. Πάρτς - Λ. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ.

[2] Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183. P. Coronelli, ἔνθ' ἀν., σ. 158. L. Salvator - Ν. Κ. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 15. Πβ. C. C. Schreiber, Ithaca oder Versuch einer geographisch - antiquarischen Darstellung der Insel Ithaca nach Homer und den neuern Reisenden, mit einer Kupfertafel, Leipzig 1829, σ. 3.

[3] Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183.

[4] Δ. Καμπούρογλου, Τοπωνυμικὰ παράδοξα, Ἀθῆναι 1920, σ. 46.

[5] Κατὰ πληροφορίαν τοῦ συναδέλφου Δ. Λουκάτου.

[6] Ε. Delatte, ἔνθ' ἀν., σ. 42, 15.

[7] Αὐτόθι, σ. 45, 13.

[8] Ι. Πάρτς - Λ. Γ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 140, σημ. 6.

[9] Ἡ παράδοσις αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς περίπου: Ἕνεκα τῶν λυμαινομένων τὸ Ἰό-

σήμερον[1] καλεῖται καὶ *κοιλάδα τοῦ Κουμπάρου* ἢ *κοιλάδα τοῦ Κομπάρου*[2] εἰς ἄλλην δὲ παράδοσιν[3] ὀνομάζεται *Κουμπαρία*.

Ἡ παράδοσις ὅμως περὶ τοῦ «*κουμπάρου*», ὡς ὀρθῶς παρετήρησε καὶ ὁ Δ. Καμπούρογλου[4], ἀνήκει εἰς τὰς ψευδερμηνευτικὰς παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι συντελοῦν μὲν εἰς τὸ νὰ διατηρῆται ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ ἑρμηνεύεται ὀνομασία τις. Χαρακτηριστικὸν εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι καὶ εἰς τοὺς μνημονευθέντας χάρτας γράφεται *Val de Campare* καὶ ὄχι *Val du Compère* (τοῦ ἀναδόχου, τοῦ κουμπάρου, ὅπως θέλει ἡ παράδοσις).

Ἀλλοῦ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς ὀνομασίας. Παρὰ Βυζαντινοῖς εἶδος πλοίου ἦτο γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα: *κουμπαρία, κουμπάριον, κουμβάριον, κομπάριον κομβάριον, κουμπάρα*.

Οὕτω παρ' Ἀνωνύμῳ[5] ἀναγιγνώσκομεν: «*Τὸ δὲ Καραβίτσιν τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον ἔκτισε Μιχαὴλ ὁ ἀναιρεθεὶς ὑπὸ Βασιλείου. Ἐκλήθη δὲ οὕτως διὰ τὴν τοιαύτην αἰτίαν. Χήρα γυνὴ ἦν ἐν τοῖς χρόνοις Θεοφίλου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ δὲ πραιπόσιτος τοῦ Θεοφίλου ὀνόματι Νικηφόρος, ἀφήρπασε* ***κουμπαρίαν*** *τῆς χήρας εὐμεγέθη...*» καὶ κατωτέρω: «*ποιήσαντες δὲ οἱ αὐτοὶ παιγνιῶται* ***κουμπαρίαν*** *μικρὰν ἐν σχήματι πλοίου μετὰ ἀρμένου... καὶ ὁ πραιπόσιτος Νικηφόρος τῆς χήρας τὸ* ***πλοῖον*** *γέμον κατέπιε...*».

Ὁμοίως εἰς τοὺς Συνεχίζοντας τὸν Θεοφάνη (196, 17) φέρεται: «*Ὁ τῆς Κρήτης στόλος ἀναγόμενος, ὡς* ***κουμβαρίων*** *ἄχρι εἴκοσι, ἑπτὰ γαλέας καί τινας σατούρας μεθ' ἑαυτοῦ ἐπαγόμενος ἐληΐζετό τε καὶ κατεδουλαγώγει νῦν μὲν τὰς Κυκλάδας νήσους περινοστῶν, νῦν δὲ ἄχρι*

νιον πέλαγος πειρατῶν ἡ Ἰθάκη κατερημώθη καὶ μόνον εἰς τὰ ἐνδότερα ὀρεινὰ τμήματα αὐτῆς ἐκρύπτοντο ὀλίγαι οἰκογένειαι ποιμένων. Πλοίαρχος Βενετός, ἄγνωστον πότε, ἀλλ' ἀναμφιβόλως πρὸ τοῦ 1500, προσορμισθεὶς μίαν νύκτα ἕνεκα κακοκαιρίας εἰς τὸ ἀκατοίκητον αὐτὸ φαινομενικῶς νησί, εἶδεν εἰς αὐτὸ μακρὰν ἀπὸ τὴν παραλίαν φῶς. Ἐκ περιεργείας ὁρμώμενος καὶ ἀπὸ τὸ φῶς ὁδηγούμενος, ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ πλοῖον του, ἔφθασεν εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦτο τὸ φῶς. Ἐκεῖ ἦσαν ὀλίγαι καλύβαι, εἰς μίαν τῶν ὁποίων εἶχε τότε γεννηθῆ παιδίον. Τούτου ὁ Βενετός, κατὰ παράκλησιν τῶν γονέων τοῦ βρέφους, ἔγινεν ἀνάδοχος (κουμπάρος τοῦ πατρὸς τοῦ παιδίου). Ἐπειδὴ δὲ ἡ θέσις ὅπου προσωρμίσθη τῷ ἐφάνη ὡς κοιλάς, ὠνόμασε τὸν τόπον *Val di Compare* = *Κοιλάδα τοῦ Κουμπάρου*. Βλ. Κ. Σάθα, ἔνθ' ἀν., σ. ρλ'. Πβ. Α. Μηλιαράκην, ἔνθ' ἀν., σ. 190-191 καὶ Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 184-185. Φ. Μιχαλόπουλον, Ἰθάκη, τὸ νησὶ τοῦ Ὀδυσσέα, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 353α.

[1] Δ. Λουκάτου, Χειρόγραφον Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 1294 (1956), σ. 68.

[2] Π. Χιώτου, Ἱστορικὰ ἀπομνημονεύματα, τόμ. 2, σ. 246.

[3] Αὐτόθι, σ. 456.

[4] Ἔνθ' ἀν., σ. 42.

[5] De antiquitatibus Constantinopolitanis, PG, 122, 1237. Πβ. Ψευδοκωδινόν, Πάτρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως 80, 8.

Προικοννήσου τὴν παραλίαν ἅπασαν». Καὶ κατωτέρω (298, 7): «*Ὁ γὰρ τῆς Ταρσοῦ ἀμηρᾶς, ὃς Ἐσμὰν ὠνομάζετο, τριάκοντα πλοίων μεγίστων, ἃ* ***κομβάρια*** *λέγεται, στόλον ἐξαρτυσάμενος κατὰ τοῦ κάστρου Εὐρίπου ὁπλίζεται*»[1]. Ἀλλὰ καὶ παρὰ Κεδρηνῷ (2, 227, 4) φέρεται: «*Φώτιός τις ἀνὴρ πολεμιστής... κατὰ Ρωμαίων ἐστέλλετο μετὰ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι* ***κουμπαρίων****, ἃς δὴ γαλέας κατονομάζειν εἰώθασιν*»[2]. Τέλος παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ (Περὶ θεμάτων 2, 61, 13, ἔκδ. Βόννης τόμ. 3) ἔχομεν: «*ἐπὶ δὲ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ υἱοῦ Θεοφίλου ἀνῆλθεν ἀπὸ Ἀφρικῆς στόλος λς'* ***κομπαρίων***».

Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὅμως *κουμπάρια, κουμβάρια* ἢ *κομπάραι* ὀνομάζονται καὶ πλοῖα τῶν Σαρακηνῶν, εἰς τὰ ὁποῖα οὗτοι ἐπιβαίνοντες ἐλεηλάτουν τὰ ἑλληνικὰ παράλια. Οὕτω, ὁ Κεδρηνὸς (2, 225, 11) λέγει: «*Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον καὶ Ἐσμὰν ὁ τῆς Ταρσοῦ Ἀμηρᾶς τῇ προηγουμένῃ ἐπαιρόμενος νίκῃ, τριάκοντα πλοῖα μέγιστα ἐξαρτυσάμενος (* ***κουμπάρια*** *ταῦτα καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοί) τῇ πόλει ἐπιτίθεται τοῦ Εὐρίπου*[3], ὁ δὲ Λέων (Τακτικὰ 18, 138. PG, 107, 980): «*Καὶ τὴν θάλασσαν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς* (τοῖς Σαρακηνοῖς) *πλοίων τῶν λεγομένων* ***κουμβαρίων****, καὶ ὅτε μὴ πρὸς τὴν ἤπειρον ἐκστρατεύουσι, διὰ τῆς θαλάσσης ἐξέρχονται πραίδας τε ποιοῦντες κατὰ τῶν παραθαλασσίων χωρίων*». Ἀλλαχοῦ[4] φέρεται ἐπίσης: «*μετὰ πλοίων μεγάλων, ἃ* ***κομπάραι*** *τοῖς ἐκ τῆς Ἄγαρ ὠνόμασται, τὴν πόλιν τοῦ Εὐρίπου προσέβαλε*» καὶ «*τὰ πλοῖα ταῦτα* ***κομπάραι*** *καλεῖν εἰώθασιν οἱ Σαρακηνοί*».

Ἡ λ. *κομπάρα* τῶν Βυζαντινῶν πρὸς δήλωσιν πλοίου καὶ μάλιστα μεγάλου τριιστίου διετηρήθη καὶ σήμερον[5] διαλεκτικῶς ὑπὸ τοὺς τύπους *καμπάρα*, ἡ (Μεγίστη, Σῦρος, Χίος)[6] *καπάρα* (Κύπρος) *γαμπάρα* (Ἄνδρος[7]

---

[1] Διὰ τὸν τύπον *κομβάρια* βλ. καὶ Ψευδοκωδινοῦ, ἔνθ' ἀν., 299, 17.

[2] Διὰ τὸν τύπον *κουμπάρια* βλ. αὐτόθι, 81, 4, 14 καὶ Μ. Κιγάλα, Σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν, Ἑνετίῃσιν, ,αχλζ', σ. τξθ'.

[3] Πβ. Fabroti, Γλωσσάριον εἰς Κεδρηνόν, τόμ. 2, σ. 913.

[4] Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν., σ. 42-43. Διὰ τοὺς ἀνωτέρω τύπους βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, ἐν Ἀθήναις 1952, τόμ. 5, σ. 362-363. Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 1 (1950), σ. 308-309, τόμ. 2 (1950), σ. 176.

[5] Κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορ. Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

[6] Βλ. καὶ Ν. Κοτσοβίλη, Περὶ ἐξαρτισμοῦ τῶν πλοίων, ἐν Ἀθήναις 1894, σ. 139. Γ. Στρατήγη, Ἡρῷα καὶ μνημόσυνα, ἐν Ἀθήναις 1906, σ. 17:

«'Σ τὸ στρίψιμο τοῦ τιμονιοῦ μᾶς σίμωσε μ' ἀντάρα
ὁ Τοῦρκος κοντοζύγωνε· ἡ μαύρη μου καμπάρα
ἀστροπελέκια καὶ φωτιὰ καὶ κεραυνοὺς πετοῦσε».

[7] Ι. Βογιατζίδου, Γλῶσσα καὶ Λαογραφία τῆς νήσου Ἄνδρου, Ἀθῆναι, τόμ. 3 (1956), σ. 304-305. Φωτογραφίαν βλέπε αὐτόθι, τόμ. 4 (1957), σ. 139.

Θήρα, Κύθνος)[1] πβ. καὶ «*ἀφοῦ ἐβιζιτάρισε μίαν γαμπάραν φραντζέζικην*»[2], *γαβάρα*[3] καὶ *γαμπαρὶ* (Θήρα) ἡ μικρὰ γαμπάρα, τὸ μικρὸν τριίστιον πλοῖον.

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μαρτυρεῖται κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα παρ' Εὐσταθίῳ (Π 584, 24) καὶ ὁ τύπος *ξυλοκουμβάρα*: «*Τὸ δὲ ρηθὲν κυμβαῖον ποτήριον κυμβίον ἕτεροι γράφουσι λέγοντες καὶ ὅτι ἔοικε κατὰ σχῆμα πλοίῳ καλουμένῳ κύμβῃ ἐξ οὗ ἴσως καὶ παρωνόμασται. Εἴη δ' ἂν ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἡ κοινῶς ὀνομαζομένη πρός τινων* ***ξυλοκουμβάρα,*** *ὡς δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβη, ἵν' ᾖ τὸ σκῶμμα ξυλοκύμβη λεγόμενον ἐπὶ γυναικῶν αἷς οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος*».

Ἡ παρομοίωσις ὅμως αὕτη πρὸς τὰ πλοῖα ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα καὶ σήμερον, οὕτω δὲ ἐλέγετο[4]: «*Ἀκάτια· τὰ τῶν ἀκατίων ἱστία, λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ μεγάλων, ταύτῃ ἄρα καὶ τοὺς μικροὺς τὰ σώματα ἀκάτια λέγουσι*». Καὶ σήμερον τὴν ὡραίαν γυναῖκα κατὰ τόπους λέγουν *φρεγάδαν, σκούναν, νταρντάναν*, ἐνῷ τὴν παχεῖαν, δυσειδῆ καὶ δυσκίνητον καλοῦν *μαούναν* ἢ *σακολαίβαν*[5]. Ἐν Μεγίστῃ δὲ *καμπάραν*[6] ἢ *ξυλοκουμπάραν*[7] σήμερον σκώπτοντες ὀνομάζουν τὴν γυναῖκα «*ᾗ οὔτε κάλλος ἐπανθεῖ οὔτε σύμμετρον μέγεθος*».

Διὰ τὸν τύπον τῆς λέξεως ἀναφέρομεν ὅτι *ξυλοκουμπάρα* ἢ *ξυλοκουμπάρι* εἶναι σήμερον σανὶς ἐπὶ τῆς ὁποίας καθήμενοι οἱ ναῦται ἀναβιβάζονται διὰ σχοινίου εἰς τοὺς ἱστοὺς ἵνα κάμουν διαφόρους ἐπισκευάς[8].

Τέλος ὁ τύπος *καραβοκουμπάρα* μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Δουκαγγίου (ἐν

---

[1] Βλ. καὶ Λεξικὰ Βλάχου (1659) καὶ Αἰνιᾶνος (1860) ἐν λ., Λ. Παλάσκα - Μ. Γούδα, Γαλλοελληνικὸν Λεξικὸν Ναυτικῶν ὅρων, ἐν Ἀθήναις 1898, σ. 345, ὑπὸ τὸ λῆμμα *Gabare*.

[2] Γ. Σαχτούρη, Ἱστορικὰ ἡμερολόγια τοῦ ναυτικοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 16. Πβ. καὶ περιοδ. Πανδώρα, τόμ. 17, σ. 247 καὶ Ἐφημερ. τῶν Φιλομαθῶν, τόμ. 13, σ. 1676.

[3] Λεξικὸν Ἀγγ. Βλάχου, ἐν λ. Π. Βλαστοῦ, Συνώνυμα καὶ συγγενικά, Ἀθῆναι 1931, σ. 301. Λ. Παλάσκα, Ὀνοματολόγιον ναυτικόν, ἐν Ἀθήναις 1884, σ. 55. Ν. Κοτσοβίλη, ἔνθ' ἀν., σ. 127. Γ. Βλαχογιάννη, Χιακὸν Ἀρχεῖον, τόμ. 5, σ. 109. D. Hesseling, Les mots maritimes empruntés par le grec aux langues romanes, Amsterdam 1903, σ. 16. Πβ. τὸ βενετικὸν καὶ ἰταλικὸν *gabarra*, ὅπερ σημαίνει μικρὰν λέμβον τοῦ ποταμοῦ, μεγάλην λέμβον ἢ πολεμικὸν τριίστιον πλοῖον διὰ μεταφορὰν στρατοῦ καὶ πολεμοφοδίων, βλ. N. Zingarelli, Vocabolario della lingua Italiana, Bologna 1955, ἐν λ. Τοῦτο ἐτυμολογεῖται ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν καράβιον, βλ. C. Battisti - G. Alessio, Dizionario Etimologico Italiano, Firenze 1952, ἐν λ.

[4] Φρυνίχου, Ἐκλογαί.

[5] Βλ. Φ. Κουκουλέ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά, τόμ. 2, σ. 176.

[6] Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

[7] Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς 5 (1952), σ. 363.

[8] Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικὰ 1, 309.

λ. *κομβάριον*) ὡς ἀπαντῶν παρὰ κώδικι τοῦ Βατικανοῦ: «*καὶ εἶχε καραβοκουμπάρης παμμεγεστάτης*».

Πόθεν ὅμως τὸ ἔτυμον τῆς λέξεως *κουμπαρία - κουμπάριον*;

Ἤδη τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος (Π 584, 24) παρατηρεῖ: «*Εἴη δ' ἂν ἴσως τοιοῦτον πλοῖον ἡ κοινῶς ὀνομαζομένη πρός τινων ξυλοκουμβάρα, ὡς δῆθεν ἐκ παραφθορᾶς τοῦ* ***κύμβη***» καὶ κατωτέρω (Π 1205, 57): «*Κύμβη γὰρ εἶδος πλοίου, ᾗ ὁμώνυμον ποτήριον κύμβα, καὶ κυμβίον δέ, γένος τι ποτηρίων βαθέων ὀρθῶν πυθμένα μὴ ἐχόντων μηδ' ὦτα*».

Ὅτι δὲ *κύμβη* ἢ *κυμβίον* ἐδήλου εἶδος ποτηρίου[1] ἢ πλοίου μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τοὺς λεξικογράφους. Ὁ Ἡσύχιος ἔχει τὰς γλώσσας:

κύμβας· ὄρνιθας καὶ [νῆας][2] *κοίλας καὶ περιφερεῖς· καὶ εἴδη ποτηρίων*[3].
κύμβη· νεὼς εἶδος.
κυμβίον· εἶδος ποτηρίου καὶ πλοίου.
κύμβος· τὰ ἐμπωλήματα.

Ὁ Σουΐδας ἐπίσης σημειώνει: «*Κυμβίον: εἶδός τι ἐκπώματος ἐπίμηκες καὶ στενὸν καὶ τῷ σχήματι παρόμοιον τῷ πλοίῳ, ὃ καλεῖται κύμβιον*». Τέλος παρὰ τῷ ΜΕ (544, 31) ἀναγιγνώσκομεν: «*Κυμβεῖον· εἶδος ποτηρίου παραπλήσιον τῷ σχήματι πλοίῳ, ὃ καλεῖται κύμβη*» καὶ κατωτέρω (544, 34): «*Κυμβία, τὰ κῦφα, ἐκπώματα, διὰ τὸ περιφερῆ εἶναι, κυφὸν δὲ τὸ κυρτοειδὲς καὶ περιφερές· καὶ κύμβαι πλοῖα περιφερῆ παρὰ Ρωμαίοις*»[4].

Ἐκ τοῦ *κύμβη* λοιπὸν (ὡς ὑποκορ. *κουμπάριον*) ἐτυμολογεῖ τὴν λέξιν ὁ Εὐστάθιος. Καὶ ὁ Du Cange (ἐν λ. *κομβάριον*) σημειώνει: *vide Gloss. med. Latin. in cumba* (= *κύμβη* = λέμβος)[5].

Ὁ Κοραῆς[6] σχολιάζων τὴν λέξιν *ἀκάτια* εἰς σχετικὸν χωρίον τοῦ Στράβωνος[7] δὲν παραδέχεται τὴν ἐκ τοῦ *κύμβη* ἐτυμολογίαν καὶ παρατηρεῖ:

---

[1] Καὶ σήμερον, κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, *κούμπα* ἐν Χίῳ εἶναι *εἶδος ποτηρίου*, εἰς Ζάκυνθον δὲ σημαίνει *θόλον οἰκοδομήματος* καὶ εἰς Δόβριανην (Β. Ἠπείρου) δηλοῖ τὸ *μανιτάρι* ἕνεκα τοῦ σχήματος. Πβ. Εὐστάθιον (584, 20): *παρὰ τὸ κυφὸν δέ, φασιν, ἡ κύμβη, ὡς περιφερής.*

[2] Ἡ προσθήκη κατὰ Φ. Κουκουλέν, Ἡσυχιανά, Ἀθηνᾶ 27 (1917). Λεξ. Ἀρχ. 2, σ. 89.

[3] Πβ. καὶ Ἀθήναιον, ΙΑ 482ε: *Κύμβα ποτήριον Παφίοις· Ἀπολλόδωρος.*

[4] Τὸ τελευταῖον τοῦτο καὶ ἐν Θησαυρῷ Ἑρρίκου Στεφάνου, ἐν λ. *κύμβη*.

[5] Πβ. G. Goetz, Thesaurus glossarum emendatarum, Lipsiae 1889 ἐν λ. *cymba*· navis καὶ cumba· ἀκάτιον, σκάφη, πλοιάριον. Κυρίλλου, Γλωσσάριον: σκάφη τὸ πλοιάριον· comba.

[6] Στράβωνος, Γεωγραφικά, ἐν Παρισίοις 1819, τόμ. 4, σ. 235.

[7] Γεωγραφικὰ 11, 495: «*Ζῶσι δὲ* (οἱ κάτοικοι παραλίας τοῦ Πόντου) *ἀπὸ τῶν κατὰ θάλατταν λῃστηρίων, ἀκάτια ἔχοντες λεπτά, στενὰ καὶ κοῦφα, ὅσον ἀνθρώπους πέντε καὶ εἴκοσι δεχόμενα, σπάνιον δὲ τριάκοντα δέξασθαι τοὺς πάντας δυνάμενα· καλοῦσι δ' αὐτὰ οἱ Ἕλληνες καμάρας*».

«Καλοῦσι δὲ ταῦτα (τὰ ἀκάτια) οἱ Ἕλληνες καμάρας. Ἐπὶ Στράβωνος οὕτως· οἱ δὲ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἔπειτα, κουμπάρας καὶ καραβοκουμπάρας, οὐκ ἐκ παραφθορᾶς τοῦ κύμβη, ὡς ἂν πιθανῶς τις οἰήσαιτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἐκ τοῦ καμάρα, ᾧ καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, δηλοῦται ἡ ἁψίς, τουτέστιν οἰκοδομὴ τοξοειδὴς τῶν Σκυθῶν πειρατῶν καταστέγοις χρωμένων πλοίοις, καθ' ἃ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς νομάδες ταῖς ἁμάξαις ταῖς καλουμέναις ὡσαύτως καμάραις καὶ τὰ παρὰ τοῖς Λακεδαιμονίοις ἅρματα καμαρωτά. Ἱστορεῖ δὲ καὶ ὁ Τάκιτος τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐστέγαζον τὰ πλοῖα οὐκ ἀεὶ τοῦτο ποιοῦντες, ἀλλ' ἐν χειμῶνι καὶ τρικυμίᾳ τοῖς ἄκροις αὐτῶν σανίδας ἑκατέρωθεν ἐπισυνάπτοντες καὶ εἰς ὀροφῆς ἀνεγείροντες σχῆμα».

Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Κοραῆς[1] μετὰ ταῦτα σχετικῶς σημειώνει: *«Τὸ διὰ τοῦ μ κυμβάριον (barque) ὑποκ. τοῦ κύμβη, ἑλλην. συνωνυμεῖ μὲ τὸ ἀκάτιον καὶ μὲ τὸ λεῖπον ἀκόμη ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ λεξικὰ* ****ἀκατίς.*** *Αἱ ἀκατίδες ἢ τὰ κυμβάρια ταῦτα ὠνομάζοντο κομβάρια ἢ κομπάρια Δ. ἀπὸ τοὺς Γραικορ.».*

Ὁ Sophocles ἐπίσης εἰς τὸ λεξικόν του ἐν λ. *κουμβάριον* γράφει: *«κουμβάριον (κύμβη cumba)· a kind of ship used by the Saracens».*

Ὁ Φ. Κουκουλές[2], ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Reiske δέχεται τὴν ἀνωτέρω ἐκ τοῦ *κύμβη* ἑρμηνείαν (ὡς ὑποκορ. *κυμβάριον*) λέγων ὅτι *οἱ Ἄραβες ἔπλασαν τὸ ἀραβ. cubár ἐκ τοῦ Βυζαντινοῦ κουμπάριον, ὡς ἐκ τοῦ* ***καράβιον*** *ἔπλασαν τὸ ἀραβ. corab.*

Ὁ Σκαρλᾶτος Βυζάντιος[3] συνδέει τὴν λ. πρὸς τὸ ἔντομον «*κουβαρίς*»[4]. Τέλος ὁ Reiske[5] σχολιάζων τὸν Κωνσταντῖνον Πορφυρογέννητον ἐτυμολογεῖ τὴν λ. ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *cubar*, ὅπερ δηλοῖ μέγα πλοῖον ἢ ἐκ τοῦ *κοῦμπος* = *κόμβος* = *γόμος* καὶ προσθέτει ὅτι «*cubar.*, id est naves grandes, primi ordinis, maximae formae».

Αἱ μαρτυρίαι λοιπὸν τῶν ἀρχαίων συμφωνοῦν ὅτι αἱ *κύμβαι* ἦσαν πλοῖα κοῖλα καὶ περιφερῆ, αἱ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰδήσεις λέγουν ὅτι αἱ *κομπάραι* (παρ' αὐτοῖς καὶ παρὰ τοῖς Σαρακηνοῖς) ἦσαν πλοῖα μεγάλα, αἱ δὲ διαφόρων τόπων σήμερον πληροφορίαι λέγουν ὅτι αἱ *γαμπάραι* παρ' ἡμῖν εἶναι μεγάλαι τριίστιοι νῆες, ὡς ἡ παρὰ Βενετοῖς (Ἰταλοῖς) *gabarra.*

Ἂν ἑπομένως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν πάντα τὰ ἀνωτέρω καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐλυμαίνοντο τὰς θαλάσσας οἱ Σαρακηνοὶ κουρσάροι, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως τῶν νήσων ἔζων

---

1 Ἄτακτα Δ, σ. 247.

2 Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου Λαογραφικὰ 1, σ. 308.

3 Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. 1, σ. 248.

4 Πλείονα περὶ τούτου βλ. ὅσα σημειώνει ὁ Ἐμμ. Πεζόπουλος, Παρατηρήσεις εἰς Ἕλληνας ἰατρούς, ΕΕΒΣ 5 (1928), σ. 314-315.

5 Ἐν Κ. Πορφυρογεννήτου (ἔκδ. Βόννης), τόμ. 2, σ. 776. Πβ. καὶ Φ. Κουκουλέν, ἔνθ' ἀν.

μακρὰν τῶν ἀκτῶν εἰς μεσόγεια μέρη, μὴ φαινόμενα ἀπὸ θαλάσσης καὶ ὅτι ἀκόμη εἰς τὴν Ἰθάκην ἔχομεν ἀρκετὰς παραδόσεις περὶ κουρσάρων σήμερον καθὼς καὶ τοπωνύμια *Σαρακήνικο* τὸ (Βαθὺ)[1] καὶ *Σαρακηνάρι*[2] (ὅρμος εἰς τὴν Κοινότητα Κιονίου), τότε, νομίζω, ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν[3] ὅτι δὲν πρόκειται ἐν Ἰθάκῃ περὶ τῆς *βάλλης τοῦ κουμπάρου (ἀναδόχου)* ἀλλὰ περὶ τῆς *βάλλης τῶν κομπαρῶν - κουμπαρῶν (κουμπαρίων)* δηλ. τῶν *πειρατικῶν πλοίων.*

Πιθανῶς δηλ. οἱ κουρσάροι Σαρακηνοὶ νὰ εἶχον τὸν λιμένα τοῦτον ὡς ὁρμητήριον ἢ τὸ μεταξὺ Κεφαλληνίας καὶ Ἰθάκης στενὸν ὡς πεδίον δράσεώς των, καθὼς ἀναφέρει, ὡς εἴδομεν, καὶ ὁ χρονογράφος Benedictus Petroburgensis. Τὸ δεύτερον τοῦτο θεωρῶ μᾶλλον ὡς βέβαιον.

Εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐξ Ἰθάκης χειρόγραφον τοῦ Δ. Λουκάτου ἀναγράφονται ἀρκεταὶ παραδόσεις σχετικαὶ μὲ τὴν δρᾶσιν τῶν πειρατῶν εἰς τὴν νῆσον. Οὕτω, λέγεται σήμερον ὅτι εἰς τὸ Πέρα Χωριὸ πειραταὶ κάποτε ἀπήγαγον δύο παιδιά, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἓν ἐκαλεῖτο *Τσιντίλας* καὶ τὸ ἄλλο *Σόλων*. Ἐκ τούτων ὁ Σόλων ἠγοράσθη παρά τινος Ἱσπανοῦ καὶ ἔγινε ναυτικός. Ἐπεσκέφθη μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν τὴν Ἰθάκην· τὸ Βαθὺ ἦτο τόπος ἀκατοίκητος· ἐπροχώρησεν εἰς *Πέρα Χωριό*, ἀνεγνώρισε τὴν μητέρα του καὶ ἐπιστρέψας εἰς *Βαθὺ* ἔκτισε τὴν πρώτην οἰκίαν, ἡ ὁποία κατόπιν ἐλέγετο τὸ *σπίτι τοῦ Βαλσαμάκη*. Ἐπίσης λέγεται ὅτι Μπαρμπαρέζοι εἶχον ὁρμητήριον δράσεώς των τὸν *Κάβον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου*, ὅτι εἶχον κάμει ἀπόβασιν εἰς *Δαφνιᾶν*, ὅτι εἶχον κάμει ἐπιδρομὰς εἰς τὰ *Φηγάλια* καὶ εἰς *Κιόνι* καὶ ὅτι ἔκαυσαν ὡρισμένα μέρη, ὅπου τὰ σημερινὰ τοπωνύμια *Καμμένα Καλύβια* καὶ *Καμμένη Χώρα*. Τέλος ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ λεγομένη σήμερον ἐν τῇ νήσῳ λέξις *ἀλιτζερῖνος*, ἵνα δηλώσῃ τὸν ἄστατον, τὸν ἄγριον, τὸν πειρατήν. Αὐτὴ ἐνθυμίζει τὸ ἐθνικὸν *Ἀλγερῖνος*. Ἐν Μάνῃ ἡ ἰδία λ. σώζεται εἰς τὸ ἐπών. *Ἀλιτζερινάκος* (ὁ υἱὸς τοῦ *Ἀλιτζερίνου* — τοῦ *Ἀλγερίνου* — τοῦ *πειρατοῦ*, τοῦ *σκληροῦ καὶ ἀγρίου* ἀνθρώπου, τὸ ἐπών. προφανῶς ἐκ παρωνυμίου).

Λιμένες, εἰς τοὺς ὁποίους προσωρμίζοντο οἱ Σαρακηνοὶ διὰ νὰ λάβουν παρὰ τῶν κατοίκων τῶν νήσων (ἢ καὶ τῶν παραλίων τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος) τοὺς ἐτησίους φόρους ἢ διάφορα δῶρα, ἐκαλοῦντο *Σαρακήνικα* ἢ *Σαρακηνά*[4]. Ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ δρᾶσις τῶν Σαρακηνῶν ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ λιμένες, νησίδια ἐρημικὰ καὶ ἀκρωτήρια ἢ ἄλλα

---

1 Τοῦτο μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Coronelli, ἔνθ' ἀν., σ. 158.

2 Σ. Ν. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν., σ. 76. Δ. Λουκάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 87.

3 Βλ. Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἀν., σ. 49. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἐφημερίδι «Ἑστίᾳ» 18-21 Ἰανουαρίου 1908. Πβ. Οὐλ. Μίλλερ - Σ. Λάμπρου, ἔνθ' ἀν., σ. 229. Φ. Μιχαλόπουλον, ἔνθ' ἀν.

4 Π. Ζερλέντου, Φεουδαλικὴ πολιτεία ἐν τῇ νήσῳ Νάξῳ, ἐν Ἑρμουπόλει 1925, σ. 6.

μέρη ὠνομάσθησαν ἐκ τοῦ ὀνόματός των. Οὕτω, ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, κατὰ μαρτυρίας τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἔχομεν τὰ τοπων.: *Σαρακήνα* ἡ (Ζάκυνθος, Κάρπαθος, Κρήτη, Ρόδος, Τῆλος, Χίος), *Σαρακηνάδα* (Τριφυλία), *Σαρακινᾶδο*, τὸ (Ζάκυνθος), *Σαρακίνηκα* τὰ (Ἀμοργός, Κύθνος), *Σαρακήνικο* (Ἄνδρος, Εὔβοια, Καστὸς παρὰ τὴν Ἰθάκην, Κεφαλληνία, Λῆμνος, Παξοί, Πάρος, Σέριφος, Σίφνος, Σκῦρος), *Σαρακηνόβιγλα* ἡ (Κρήτη), *Σαρακηνόγιαλο* (Σύμη), *Σαρακηνόκαστρο* (Ἀχαΐα), *Σαρακηνόπετρα* (Χίος), *Σαρακηνονήσι* (Σκόπελος), *Σαρακηνοπήδημα* (Σαμοθράκη), *Ρέμα τοῦ Σαρακηνοῦ* (Λευκάς), *τοῦ Σαρακηνοῦ τὸ Κεφάλι* (Κρήτη) κ.λ.π.

Πλὴν τούτου καὶ τὸ ἐθνικ. *Σαρακηνὸς* εἶναι γνωστὸν ὡς ἐπών. ἐκ Παξῶν (1718) καὶ *Σαρακίνης* (Ζάκυνθος 1550). Ὡς βαπτιστικὸν δὲ δίδεται ἐν Κρήτῃ εἰς τὸ παιδίον, ὅταν τὰ πρὸ αὐτοῦ γεννηθέντα ἀποθνήσκουν· ἀποτρόπαιον δηλ. τοῦ θανάτου, ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ *Σταμάτης, Πολυχρόνης, Ποῦλος, Πολυζώης* κ.λ.π.

Εἰς τὴν Πάρον καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῆς, κατὰ τὸν Buondelmonti, ὑπῆρχε καὶ λιμὴν λεγόμενος *τῶν πειρατῶν*.

Τὰ εἰς τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους κυρίως ὑπάρχοντα τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Βάρδια, Βαρδιᾶνοι*[1], *Βαρδιόλα, Βίγκλα*[2], *Βιγλᾶδες, Βιγλατόρι, Βιγλίτσιν, Βιγλοστάσι, Μεροβίγλι, Κακὴ Βίγλα, Ψηλὴ Βίγλα* κ.τ.τ. ὀφείλουν τὴν γένεσιν αὐτῶν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν πειρατῶν. Καὶ ἐν Ἰθάκῃ ἔχομεν τοπων. *Βίγκλα* καὶ *Βαρδιόλα*.

Cefalonia piccola - Anticefalonia. Ἡ Ἰθάκη διὰ τὴν θέσιν αὐτῆς παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν καὶ διὰ τὸ μικρὸν αὐτῆς μέγεθος ὠνομάσθη ἀκόμη *Cefalonia piccola*[3] — Μικρὰ Κεφαλληνία — *Cefalonia picciola*[4], *Cefalonia grande e piccola*[5], *Petite Cephalonie*[6], *L'altra Cefalonia*[7] καὶ *Anticefalonia*[1]. Διὰ τὰς ὀνομασίας αὐτὰς παρατηροῦμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν ἔχομεν ἀναλόγους ἐκφορὰς καὶ δι' ἄλλας νήσους.

Οὕτω καὶ σήμερον λέγομεν *Μεγάλη Δῆλος* (Ρήνεια) καὶ *Μικρὰ Δῆλος*. Πβ. καὶ τά: *Μεγάλη Ἀναστάσοβα* καὶ *Μικρὰ Ἀναστάσοβα, Μεγάλη Μαντίνεια* καὶ *Μικρὰ Μαντίνεια* (Μάνη), *Μεγάλη Βάλτση* καὶ *Μικρὰ Βάλτση* (Κόρινθος) κ.λ.π. Ἐνίοτε ὅμως διὰ τὴν περίπτωσιν αὐτὴν σχηματίζομεν σήμερον τὸν ὑποκοριστικὸν τύπον τῆς λέξεως, ὡς: *Ἀμοργὸς - Ἀμοργοπούλλα, Γαῦδος - Γαυδοπούλλα, Σπέτσαι - Σπετσοπούλλα*, κ.λ.π.

Μεγαλυτέρα ὅμως εἶναι ἡ χρῆσις, ἡ ἀναλογοῦσα πρὸς τὸν τύπον *Anticefalonia* - *Ἀντικεφαλληνία*. Ἡ πρόθεσις *ἀντὶ* ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀπέναντι τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀρχικῶς ἔλαβε κατόπιν καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς τοπικῆς σχέσεως καθόλου, διότι τὸ ἀντικείμενον ἠδύνατο νὰ εἶναι πλησίον, ἔμπροσθεν ἢ ὄπισθεν. Ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τοιαῦτα σύνθετα παραδίδονται π.χ. παρὰ Στράβωνι τά: *Κάσιον* ὄρος καὶ *Ἀντικάσιον* Σελεύκεια (16, 751), *Κίνωλις* πόλις καὶ Ἀντικίνωλις Πόντος (12, 545), *Κίρρα* πόλις καὶ *Ἀντικύρα* Φωκὶς (9, 416), *Κράγος* ὄρος καὶ *Ἀντίκραγος* Λυκία (14, 665), *Λίβανος* ὄρος καὶ *Ἀντιλίβανος* Συρία (16, 755), *Ρίον* ἀκρωτήριον καὶ *Ἀντίρριον* Αἰτωλία (8, 336), *Ρόδος* νῆσος καὶ *Ἀντίρροδος* (17, 794), *Ταῦρος* ὄρος καὶ *Ἀντίταυρος* Ἀσία (11, 521), *Φελλὸς* πόλις καὶ *Ἀντίφελλος* Λυκία (14, 666) κ.ἄ.

Κατὰ τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ἐσχηματίσθησαν μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα ὡς τὰ σημερινὰ ὀνόματα νήσων: *Δραγονέρα - Ἀντιδραγονέρα, Κέρος - Ἀντίκερος - Ἀντικέρεια, Κύθηρα - Ἀντικύθηρα, Μῆλος - Ἀντίμηλος, Πάρος - Ἀντίπαρος, Σάμη - Ἀντίσαμος* (παρὰ τὴν Κεφαλληνίαν), *Στρόβιλας - Ἀντιστρόβιλας* (παρὰ τὴν Χίον), *Τῆλος - Ἀντίτηλος, Ψαρά - Ἀντίψαρα.*

Παρὰ ταῦτα πβ. *Ἀντιπέρατος* παρὰ τὴν Κάσον, *Ἄθως - Ἀντάθως, Ἀντιδρέπανον* κ.λ.π.[2].

Βαθύ, τό. Οἱ Βενετοὶ κατὰ τὸν ἐποικισμὸν τῆς νήσου ἐθεώρησαν σπουδαῖον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸν λιμένα *Βαθὺ* καὶ «πρὸς μείζονα ἀσφάλειαν ἀπεφάσισαν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τοῦ Φισκάρδου καὶ νὰ μεταβοῦν ἐκεῖσε»[3]. Τὸ

---

[1] Δ. Ζακυθηνοῦ, Κεφαλληνίας Ἱστορικὰ καὶ τοπωνύμια, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 193.

[2] Ἡ λ. ἐκ τοῦ λατ. *viglare<vigilare. Βλ. G. Meyer, Neugr. Studien 3, 14. Πβ. Κ. Ἄμαντον, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 5 (1920), σ. 60, σημ. 1. Ἐν Κύπρῳ τὰ Κάστρα καὶ τὰς Βίγλας ἐφύλασσον ἰδίως ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Σαρακηνῶν ἀλλοδαποὶ μισθοφόροι, βλ. Σ. Μενάρδου, Τοπωνυμικὸν τῆς Κύπρου, Ἀθηνᾶ 18 (1906), σ. 377.

[3] P. Coronelli, ἔνθ' ἀν., σ. 158. Ι. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 114, σημ. 2 καὶ σ. 154. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 183.

[4] P. Coronelli, ἔνθ' ἀν. L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 15. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν.

[5] Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν.

[6] Bellin, Description geographique du golfe de Vennize et de Morée 1771, σ. 69. Πβ. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν.

[7] *Pietro della Valle* τῷ 1614. Πβ. Ι. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 114, σημ. 2. M. H. Hauser, Le voyage du levant de Philippe du Fresne - Canaye 1573, Paris 1897, σ. 187. Πβ. L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν.

[1] M. H. Hauser, ἔνθ' ἀν. L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν.

[2] Βλ. Κ. Ν. Παπαμιχαλοπούλου - Γ. Ι. Κρίτσα, Αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἐν Ἀθήναις 1911. Κ. Ἀμάντου, Γλωσσικὰ ἐκ Χίου, Λαογραφία 7 (1923), σ. 343 - 344. Τοῦ αὐτοῦ, Ὀνόματα νήσων, Βυζαντινὰ Μεταβυζαντινὰ 1 II (1949), σ. 1 - 4 (ἀνατύπου).

[3] Marino Sanuto, Diarii 3, 444. Κατά τινας ὁ κόλπος οὗτος εἶναι ὁ λιμὴν

μόνον χωρίον, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς τοῦ Βαθέος ὑπάρχει εἰς τὸ νότιον τῆς Ἰθάκης, εἶναι τὸ *Πέρα Χωρίον*.

Κατά τινα παράδοσιν[1], διαδεδομένην εἰς τὸ Βαθύ, τὸ χωρίον τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἀρχαιότατος συνοικισμὸς τῶν Ἑνετικῶν χρόνων, οἱ δὲ κάτοικοί του κατῆλθον καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐπὶ τῆς ἀκτῆς τοῦ κόλπου τοῦ Βαθέος, εὐθὺς ὡς ἀπέκτησαν ἀσφάλειαν ἔναντι τῶν πειρατῶν[2].

Εἰς ἔγγραφα τοῦ 16ου αἰῶνος ὁ λιμὴν τοῦ Βαθέος χαρακτηρίζεται ὡς πρωτεύουσα τῆς νήσου. Οὕτω, εἰς Βενετικὸν ἔγγραφον τοῦ 1548 ἀπαντοῦν οἱ τύποι *Θιάκι* διὰ τὴν νῆσον καὶ *Βαθὺ* ἢ *Val de Compare* διὰ τὸν λιμένα αὐτῆς. Τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμα τοῦ ἐγγράφου[3] ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Sotto la giurisdition della qual insula della Cepholonia vi è un altra isola nominata Thiachi de circuito de miglia 35 in circa, molto montuosa et sterile, nella qual è diversi porti et maxime un porto ditto Vathi over Val de Compare verso tramontana, nella, qual li sono tre casali in tre loci de ditta insula, nelli qual al presente si hanno redutto ad habitar da circa sesanta fameglia quali stano con grandissima paura per rispetto delli corsari, per non haver redutto alcuno di posteri salvare, salvo alle montagne*».

Τὸ *Βαθὺ* κατὰ A. Basadonna[4] (1590) ἦτο μία ἀπὸ τὰς τρεῖς κατοικουμένας τότε πόλεις τῆς νήσου. Τὸ μέρος τοῦ κόλπου καλεῖται οὕτω διὰ τὸ χθαμαλὸν τοῦ ἐδάφους καὶ διὰ τὸ ἄποπτον τοῦ λιμένος ἐκ τῶν ὑψηλῶν κλιτύων τῆς Ἀνωῆς καὶ τοῦ Πεταλαΐϊκου. Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Coronelli[5], σημειώνων: *Vathi, Annoi, Oxoi (Βαθύ, Ἀνω(γ)ῆ, Ὀξω(γ)ῆ)*. Ἡ λέξις *Βαθὺ* εἶναι γνωστὴ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος ὡς τοπων.,

---

τοῦ Φόρκυνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀποβιβάζεται ὁ Ὀδυσσεὺς ὑπὸ τῶν Φαιάκων, ἀπέναντι τοῦ δασώδους ὄρους Νηρίτου. Βλ. Ὀδ. ν, στ. 96 - 101:

Φόρκυνος δέ τίς ἐστι λιμήν, ἁλίοιο γέροντος,
ἐν δήμῳ Ἰθάκης· δύο δὲ προβλῆτες ἐν αὐτῷ
ἀκταὶ ἀπορρῶγες, λιμένος ποτιπεπτηυῖαι·
αἵτ' ἀνέμων σκεπόωσι δυσταήων μέγα κῦμα
ἔκτοθεν· ἔντοσθεν δέ τ' ἄνευ δεσμοῖο μένουσιν
νῆες ἐΰσσελμοι, ὅτ' ἂν ὅρμου μέτρον ἵκωνται.

Πβ. Ι. Πάρτς-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 152. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 65. Τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς ἀρχαίας τοποθεσίας τῆς Ἰθάκης εἶναι δυσκολώτατον.

[1] Βλ. ἀνωτ., σ. 333.

[2] Ι. Πάρτς-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 154 - 155.

[3] Κ. Σάθα, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τόμ. 6, σ. 285.

[4] Ι. Πάρτς-Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ. 1.

[5] Ἔνθ' ἀν., σ. 159.

7 - 4 - 1960

ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα λιμένος (Αἴγινα, Βοιωτία, Μάνη, Σάμος, Σίφνος κ.ἄ.). Ὁ κάτοικος καλεῖται *Βαθυσιᾶνος* ἢ *Βαθυσᾶνος*[1].

Χώρα, ἡ. Λέγεται καὶ οὕτως ἡ πόλις τῆς Ἰθάκης· εἰδικώτερον *Χώρα* καλεῖται ἡ κεντρικὴ παραλιακὴ πλατεῖα τῆς Ἰθάκης καὶ *Χωραΐτης* ὁ κάτοικος αὐτῆς.

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ὑπαίθρου, τῆς ἀγροτικῆς περιοχῆς[2], ἡ λέξις *χώρα*, πλὴν τῶν ἄλλων σημασιῶν, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίως εἰς τὰς νήσους, μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τῆς *πόλεως* ἤδη πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος[3].

Τὴν σημασίαν αὐτὴν ἀναγράφουν καὶ οἱ λεξικογράφοι· παρ' Ἡσυχίῳ ὑπάρχει ἡ γλῶσσα: *πόλιν· τὴν χώραν*, ὁ δὲ Δουκάγγιος ἔχει: *χώρα· urbs*. Ἐνδεικτικὸν εἶναι καὶ τὸ παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ[4]: «*Ἐπῄει (ὁ βασιλεὺς) πυρπολῶν πάσας τὰς ὑπὸ τὸν Χρυσόχειρα χώρας καὶ κωμοπόλεις*» καὶ τὸ παρὰ Σκυλίτσῃ (844): «*Δι' ἐκείνων τῶν χωρῶν καὶ τῶν κωμῶν*».

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως[5], παντοῦ ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐνδιαφερούσης πόλεως, γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως *χώρα*, ὡς:

Ἐκεῖ 'ς τὴν Τσάραν ἤλθασιν, ἐπιάσαν τὸν λιμιῶνα,
πεζεύουν ἐκ τὰ κάτεργα, τὴν χώραν πολεμοῦσιν.
Καί: *Νὰ στέκῃ ἀπάνω εἰς τὰ τειχέα τῆς χώρας τοῦ Πολέου.*

Ἡ λέξις πρὸς δήλωσιν τῆς ἀνοχυρώτου πόλεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν λέξιν *κάστρον* (ὀχυρωμένη πόλις) εὐχρηστεῖ πολὺ εἰς τὰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἰδίως εἰς τὰς νήσους[6]:

Κάστρη ἐχάλασεν πολλά, χῶρες ἠφάνισέν της[7].

Σημασιολογικῶς διακρίνεται τῆς λέξεως *χωρίον*. Ἤδη παρὰ Κρουσίῳ[8]

---

[1] Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 140. Σ. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν., σ. 25.

[2] Ἡ λέξις *χώρα* δηλοῖ ἀκόμη, *τὸν ἀγρόν, τὸ χωράφι* εἰς Δεσφίναν, Κάρπαθον, Κύθηρα, Τσακωνιὰν καὶ *τὸν ξένον ἄνθρωπον* εἰς τὸν Πόντον.

[3] Κ. Ἀμάντου, Συμβολὴ εἰς τὸ τοπωνυμικὸν τῆς Χίου, Ἀθηνᾶ 27 (1915), Λεξ. Ἀρχεῖον, σ. 40, σημ. 2. Τοῦ αὐτοῦ, Γλωσσικὰ περίεργα, Νέα Ἑστία 55 (1954), σ. 8 - 9.

[4] Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου καὶ τῶν πράξεων Βασιλείου τοῦ ἀοιδίμου Βασιλέως. Βλ. Οἱ Συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, 267, 7.

[5] Ἔκδοσις Π. Καλονάρου, Ἀθῆναι 1940, στ. 438, 855. Βλ. καὶ στ. 349, 532, 538, πβ. D. Zakythinos, Le Despotat grec de Morée, Ἀθῆναι, τόμ. 2, 1953, σ. 167.

[6] Π. Ζερλέντου, Ἐκ τῶν νησιωτικῶν, Νησιωτικὴ Ἐπετηρὶς 1 (1918), σ. 18.

[7] Πετρίτση, Διήγησις Διγενῆ, στ. 147.

[8] Turcograecia, Basiliae, 1578, σ. 360.

φέρεται: *Δὲν κάμνει τὸ χωρίον καλοὺς καὶ ἡ χώρα κακούς*. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἀξιοσημείωτα εἶναι καὶ τὰ σημερινά:

Κάλλιο πρῶτος 'ς τὸ χωριὸ παρὰ παρακατιανὸς 'ς τὴ χώρα[1]

καὶ ἡ ἔκφρασις: *Χῶρες καὶ χωριά*.

Ὁ P. Kretschmer[2] παρατηρεῖ ὅτι ἡ λ. *χώρα* εἶναι μεγεθυντ. τῆς λέξεως *χωρίον*.

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἔχομεν τοπων. ὑπὸ τὸν τύπον *Χώρα* ἀλλὰ καὶ *Περαχώρα* (Κορινθία), *Παλαιόχωρα* (πολλαχοῦ), *Ἔξω Χώρα, Καινούργια Χώρα* (Μάνη, Χανιά), *Πάνω Χώρα, Κάτω χώρα* (Κύθηρα, Μάνη) κ.λ.π.

Ὁ κάτοικος καλεῖται *χωραΐτης*, ἐπώνυμον δὲ *Χωραΐτης* ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις.

II. Πόλι, Ἀρκουμαναὶ - Ἀλκομεναί, Ἱερουσαλήμ.

Πόλι. Ἀσφαλὴς κόλπος καὶ λιμὴν εἰς τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Βορείου Ἰθάκης, εἰς τὴν κοινότητα τοῦ Σταυροῦ, καλεῖται σήμερον *Πόλι* ἢ *Πόρτο*[3]. Αἱ εἰς τὰ πέριξ τοῦ κόλπου τούτου ἀνευρεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ καὶ ἄλλα ἀντικείμενα ἀναφέρονται εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ προχωροῦν πολὺ καὶ εἰς τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους. Πόσον χρόνον ἡ ἀρχαία «πόλις» ὑπῆρξε δὲν γνωρίζομεν[4]. Ὁ Leake[5] λέγει ὅτι τὸ ἄστυ τοῦ Ὀδυσσέως ἦτο εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ λιμένος «Πόλις» παρὰ τὸ χωρίον Σταυρός[6].

Ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος μνημονευθεὶς χρονογράφος Benedictus Petroburgensis[7] περιγράφων τὴν ἐν ἔτει 1191 ἐπάνοδον ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς εἰς τὴν Γαλλίαν τοῦ βασιλέως Φιλίππου καὶ ποιούμενος μνείαν τῆς Ἰθάκης

---

[1] Δ. Λουκάτου, Κεφαλονίτικα γνωμικά, σ. 86.

[2] Glotta 13 (1923), σ. 253. Byz. Zeitschr. 10 (1901), σ. 584. Kuhn' Zeitschr. 39, σ. 554. Πβ. καὶ Byz. Zeitschr. 11 (1902), σ. 583, 13 (1904), σ. 598 καὶ 14 (1905), σ. 675.

[3] Σ. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν., σ. 73 - 74.

[4] Ι. Πάρτς (J. Partsch) - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 150. Τινὲς λέγουσιν ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ κατεστράφη ὑπὸ Σαρακηνῶν περὶ τὸ 967, βλ. Σ. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν.

[5] Travels in Northern Greece, London 1835, III, σ. 44 κἑξ. Πβ. L. Salvator-Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 32.

[6] Ἡ τοπογραφία τῆς ἀρχαίας Ἰθάκης παραμένει δυσκολώτατον πρόβλημα καὶ ἀπησχόλησε πολλοὺς μέχρι σήμερον. Πβ. Σ. Μαρινᾶτον, Ἰθάκη - Κεφαλληνία, Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τόμ. 7 (1951), σ. 345 - 348.

[7] Πβ. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 159.

— *Fale de Compar* — λέγει ὅτι παρὰ τὸ ἄκρον τῆς νήσου ὑπάρχει μία *μικρὰ πόλις νῦν ἐγκαταλελειμμένη*, τὴν ὁποίαν ὁ *Ροβέρτος Γισκάρδος ᾠκοδόμησε καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε* καὶ ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμεινεν[1].

Εἰς διαθήκην τοῦ 1585 ἀναγράφεται «*χωράφι στὴν Πόλη*»[2]. Ὁ Ang. Basadonna εἰς ἔκθεσίν του τῷ 1590 ἀναφέρει ὅτι μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων ὅρμων ὑπάρχει καὶ ἕτερος λιμὴν *Πόλι* καλούμενος, ἀσφαλὴς καὶ χωρητικὸς πολλῶν πλοίων[3].

Ὁ Ι. Πάρτς[4] ὑποθέτει ὅτι «πιθανῶς νὰ ἀναφέρεται εἰς αὐτὴν (τὴν Πόλιν) ἡ μνεία ἤδη ἠρειπωμένης θέσεως ἐρειπίων κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ροβέρτου Γισκάρδου». Πλείονα ὅμως περὶ τούτου θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ σημερινὴ ζῶσα εἰς τὴν νῆσον παράδοσις, τὴν ὁποίαν καταγράφομεν ὡς ἀκριβῶς ἔχει εἰς τὸ μνημονευθὲν χειρόγραφον τοῦ Δ. Λουκάτου[5]: «*Παλαιότερα* — λέγει ἡ παράδοσις — *ἦταν ἐκεῖ* (εἰς τὴν Πόλιν) *μία πολιτεία ποὺ ἐβούλιαξε. Τὴν λέγανε Ἀρκουμαναὶ - Ἱερουσαλήμ, εἶναι σεισμοβυθισμένη καὶ οἱ ψαρᾶδες βλέπουν ἀκόμη 'ς τὴ θάλασσα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα εἴδη. Καὶ τὸ Φισκάρδο*[6] *τῆς Κεφαλλονιᾶς ἀντίκρυ τὸ εἶπαν ἔτσι ἀπὸ ἕνα Γάλλο διοικητὴ Γουϊσκάρδο, ποὺ ἦτανε κάποτε 'ς τὰ νησιά. Αὐτὸς ἦτανε στομαχικός. Ἡ γυναῖκα του λοιπὸν ποὺ βρισκότανε 'ς τὸ Φισκάρδο ἔστερνε τὸ κάτεργό της κ' ἔπαιρνε νερὸ ἀπὸ ἐδῶ, ἀπὸ τὴ σεισμοβυθισμένη Πόλι, ποὺ τὴν λέγανε Ἀρκουμαναὶ - Ἱερουσαλήμ. Εἶχε ἐδῶ ἀναβρυτικὸ νερό, ποὺ ἂν κοιτάξῃς, τὸ βλέπεις ἀκόμα μέσα 'ς θάλασσα (νά! οἱ φουσκαλίδες). Ἐμεῖς ὅταν κοιτάμε μὲ τὸ γυαλὶ βλέπουμε μέσα 'ς τὴ θάλασσα σπασμένα κομμάτια ἀπὸ σταμνιά, ἀπὸ μπρούτζους καὶ ὅ,τι φανταστῇς*».

Κατὰ τὴν παράδοσιν αὐτὴν συγχέονται καὶ τοποθετοῦνται συγχρόνως εἰς τὸ σημερινὸν τοπων. *Πόλις* δύο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα ὑπάρξασαι ἐν τῇ νήσῳ πόλεις, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἐπιβεβαιοῦται ἀπὸ τὰς γνωστὰς μέχρι σήμερον πηγάς.

Ἀρκουμαναὶ - Ἀλκομεναί. Δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ἡ λεγομένη πόλις *Ἀρκουμαναὶ* εἶναι ἡ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος ἐν τῇ Ἰθάκῃ πόλις *Ἀλκομεναί*.

---

[1] Αἱ ἱστορικαὶ μαρτυρίαι ἀναφέρουν ὅτι ἡ σύζυγος καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ροβέρτου παρέλαβον ἀμέσως τὸ πτῶμα αὐτοῦ καὶ τὸ μετέφερον εἰς Ἰταλίαν. Βλ. Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν.

[2] Π. Καλλινίκου, ἔνθ' ἀν., σ. 408.

[3] Ι. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 147, σημ.

[4] Αὐτόθι, σ. 150.

[5] Ἔνθ' ἀν., σ. 297. Τὴν παράδοσιν κατέγραψεν ὁ Δ. Λουκᾶτος ἀπὸ τὸν γέροντα ψαρᾶν Βασίλειον Μπαρμπάτσικον.

[6] Περὶ τοῦ τοπων. τούτου βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 200 - 202.

Μετὰ τοὺς χρόνους τῆς Ὁμηρικῆς ποιήσεως ἐπὶ μακρὸν οὐδεμία διεξοδικὴ εἴδησις περὶ τῆς Ἰθάκης ὑπάρχει. Ἡ μνεία τῆς μικρᾶς πόλεως *Ἀλκομεναὶ* ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ ἡ μεταγενεστέρα ἀρχαιότης προσθέτει εἰς τὰ περὶ τῆς πατρίδος τοῦ Ὀδυσσέως. Ποῦ ὅμως ἔκειτο ἡ πόλις αὕτη, ἐπὶ τῆς Ἰθάκης ἢ ἐπὶ τῆς νησῖδος Ἀστερίας; Ἤδη ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος ἐπικρατεῖ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτῆς, τελευταίως δὲ πολλαὶ συζητήσεις ἐγένοντο καὶ περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῆς ὅλης γενικῶς ἀρχαίας τοπογραφίας τῆς Ἰθάκης[1].

Ὁ Ἀπολλόδωρος τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενὰς ἐπὶ ἰσθμοῦ νήσου, δὲν εἶναι ὅμως σαφὲς ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς νήσου Ἰθάκης ἢ τῆς Ἀστερίας. « *Μεταξὺ δὲ τῆς Ἰθάκης* — λέγει ὁ Στράβων (10, 456 - 457) — *καὶ τῆς Κεφαλληνίας ἡ Ἀστερία νησίον (Ἀστερὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ λέγεται), ἣν ὁ μὲν Σκήψιος μὴ μένειν τοιαύτην, οἵαν φησὶν ὁ ποιητὴς « λιμένες δ' ἔνι ναύλοχοι αὐτῇ ἀμφίδυμοι ». Ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος μένειν καὶ νῦν, καὶ πολίχνιον λέγει ἐν αὐτῇ Ἀλαλκομενὰς τὸ ἐπ' αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ κείμενον* ».

Ὁ Στ. Βυζάντιος μᾶς παραδίδει: « *Ἀλκομεναί*· πόλις ἐν Ἰθάκῃ τῇ νήσῳ ἀφ' ἧς Ἀλκομενεὺς ὁ Ὀδυσσεύς. Ἔστι δὲ καὶ τῆς Ἰλλυρίας πόλις. Ὁ πολίτης ἀμφοτέρων Ἀλκομενεὺς καὶ τὸ θηλυκὸν Ἀλκομένεια ».

Ὁ Πλούταρχος[2] ἀναγράφει τὸν τύπον *Ἀλαλκομεναί: « Πόθεν ἡ τῶν Ἰθακησίων πόλις Ἀλαλκομεναὶ προσηγορεύθη; Διὰ τὸ τὴν Ἀντίκλειαν ὑπὸ Σισύφου βιασθεῖσαν ἐν τῇ παρθενίᾳ τὸν Ὀδυσσέα συλλαβεῖν· ὑπὸ πλειόνων δ' ἔστι εἰρημένον. Ἴστρος δ' ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ὑπομνήμασιν προσιστόρηκεν ὅτι τῷ Λαέρτῃ δοθεῖσα πρὸς γάμον καὶ ἀναγομένη περὶ τὸ Ἀλαλκομένειον ἐν τῇ Βοιωτίᾳ τὸν Ὀδυσσέα τέκοι, καὶ διὰ τοῦτο ἐκεῖνος ὥσπερ **πόλεως ἀναφέρων τοὔνομα τὴν ἐν Ἰθάκῃ πόλιν οὕτω φησὶ προσαγορεύεσθαι* ».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι εἶναι παρανόησις ἐκ μέρους τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ πρόκειται περὶ τοῦ ἰσθμοῦ τῆς νήσου Ἰθάκης παρὰ τὴν θέσιν *Ἀετός*, ὅπου ὑπάρχουν λιμένες, εἷς πρὸς Α καὶ ἕτερος πρὸς Δ. Ἡ πόλις φαίνεται ὅτι ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς κλιτύος τοῦ Ἀετοῦ[3].

Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ W. Gell[4] τοποθετεῖ τὰς Ἀλκομενὰς ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Πηλικάτων πρὸς βορρᾶν τοῦ Νηρίτου ὄρους, ἕνεκα τῶν ἐκεῖ σωζομένων λειψάνων τειχῶν. Ἄλλοι δέ, ἐν οἷς οἱ Πάρτς[5], L. Salvator[6],

[1] Μία βιβλιογραφία περὶ τούτου εἶναι ἔξω τοῦ παρόντος θέματος.
[2] Ἑλληνικὰ ζητήματα, 43.
[3] Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., 143. Ι. Πάρτς - Α. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 143 - 144.
[4] The Geography and Antiquities of Ithaca, London 1807, σ. 415.
[5] Ἔνθ' ἀν., σ. 143 - 144.
[6] Ἔνθ' ἀν., σ. 27, σημ. 2.

Α. Λεκατσᾶς[1], τοποθετοῦν τὴν πόλιν εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου τοῦ Ἀετοῦ ἐπὶ τῆς Ἰθάκης. Ἐνταῦθα εἶναι ὁ ἰσθμὸς ὁ συνδέων τὰ δύο μεγάλα τμήματα τῆς νήσου, ἡ δὲ ἵδρυσις ἐπ' αὐτοῦ πόλεως ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς τότε ἐποχῆς, καθ' ὃ « *τῶν πόλεων, ὅσαι μὲν νεώτατα ᾠκίσθησαν καὶ ἤδη πλοϊμοτέρων ὄντων, περιουσίας μᾶλλον ἔχουσαι χρημάτων, ἐπ' αὐτοῖς τοῖς αἰγιαλοῖς τείχεσιν ἐκτίζοντο καὶ τοὺς ἰσθμοὺς ἀπελάμβανον ἐμπορίας τε ἕνεκα καὶ τῆς πρὸς τοὺς προσοίκους ἕκαστοι ἰσχύος* »[2].

Παλαιότερον πλὴν τῆς Ἰθάκης πόλις *Ἀλαλκομεναὶ* ὑπῆρχε καὶ ἐν Βοιωτίᾳ[3]. Πβ. ἐπίσης τὰ *Ἀλαλκομενία, Ἀλαλκομένειον, Ἀλαλκομεναῖος, Ἀλαλκομένιος* (μὴν ὁ Μαιμακτηριὼν) καὶ τὸ παρὰ τῷ Μ.Ε. « *Ἀλαλκομενηΐς ἐπίθετον τῆς Ἀθηνᾶς παρ' Ὁμήρῳ* (Ε 908: *Ἥρη τ' Ἀργείη καὶ ἀλαλκομενηῒς Ἀθήνη*), *παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις καὶ Ἥρας καὶ Διός: ἡ ἀπαλεξητικὴν προθυμίαν ἔχουσα ἢ ἡ ἐν ἀλκῇ μένουσα ἢ ἀλαλκοῦσα τῷ μένει, ὅ ἐστι δυνάμει βοηθοῦσα ἢ ἡ ἐν Ἀλαλκομεναῖς πόλει τῆς Βοιωτίας τιμωμένη... ἢ ἡ ἀπὸ τοῦ Ἀλαλκομενηΐου τραφεῖσα Βοιωτοῦ* ». Πρὸς τούτοις καὶ τὰς παρ' Ἡσυχίῳ γλώσσας: *ἀλαλκεῖν*· βοηθεῖν. *ἀλάλκῃ*· ἀπαλεξήσῃ, βοηθήσῃ. *Ἀλαλκομενηΐς*· ἡ ἀλάλκουσα τῷ ἑαυτῆς μένει, ὅ ἐστι βοηθοῦσα.

Ἱερουσαλήμ. Ὄχι μόνον τὰ ζητήματα τῆς ἀρχαίας τοπογραφίας ἀλλὰ καὶ τῆς μεσαιωνικῆς γεωγραφίας παρουσιάζουν ἐξ ἴσου σημαντικὰς δυσκολίας ἕνεκα ἐλλείψεως ἐπαρκῶν στοιχείων καὶ ἀνακριβῶν ἢ ἐλλιπῶν πληροφοριῶν.

Εἰς τὴν ἀνωτέρω προφορικὴν ἐξ Ἰθάκης παράδοσιν εἶναι καταφανὴς ἡ σύγχυσις ὡς πρὸς τὴν ὕπαρξιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος δύο παλαιοτέρων πόλεων, ἐξ ὧν ἡ μία ἐλέγετο *Ἀρκουμαναὶ - Ἀλκομεναὶ* ἡ δὲ ἄλλη *Ἱερουσαλήμ*.

Ἡ δευτέρα αὕτη πόλις ἐνθυμίζει τὸ κατωτέρω χωρίον τῆς Ἄννης Κομνηνῆς[4], ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐν ἔτει 1085 συμβάντος θανάτου τοῦ Νορμανδοῦ ἐπιδρομέως Ροβέρτου Γισκάρδου: « ...*αὐτὸς δὲ* (ὁ Ρ. Γισκάρδος) *εἰς μονήρη γαλέαν εἰσελθὼν τὴν Κεφαλληνίαν κατέλαβε. Καὶ πρὶν ἢ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἑνωθῆναι ἐγκαρτερῶν ἔτι περὶ τὸν Ἀθέρα ἀκρωτήριόν τι τοῦτο τῆς Κεφαλληνίας λάβρῳ κατέχεται πυρετῷ. Μὴ φέρων δὲ τὴν τοῦ πυρετοῦ φλόγωσιν ὕδωρ ψυχρὸν αἰτεῖ. Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν ἁπανταχοῦ σκεδασθέντων εἰς τὴν τοῦ ὕδατος ζήτησιν, τῶν ἐγχωρίων*

[1] Ἔνθ' ἀν., σ. 142 - 143, 144.
[2] Θουκ. Α, 7.
[3] Παυσαν. 9, 3, 4 καὶ 19, 33, 5. Στράβ. 9, 410, 411, 413. Σουΐδ. ἐν λ. *ἀπιθής*. Πβ. A. Fick, Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands, Göttingen 1905, σ. 157. Ἑτέρα πόλις ὑπῆρχε καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, βλ. Στράβ. 7, 327. Πβ. A. Fick, ἔνθ' ἀν., σ. 150.
[4] Ἀλεξιὰς 1, σ. 197 - 198 (ἔκδ. Reiffersheid).

τις πρὸς αὐτοὺς φησίν: ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην. Ἐν αὐτῇ πόλις μεγάλη πρῴην ᾠκοδόμηται Ἱερουσαλὴμ καλουμένη, κἂν τῷ χρόνῳ ἠρείπωται· ἐν αὐτῇ πηγὴ ἦν πότιμον ἐς ἀεὶ καὶ ψυχρὸν ὕδωρ ἀναδιδοῦσα. Ταύτην ὁ Ρομπέρτος ἀκούσας δέει πολλῷ τηνικαῦτα συνεσχέθη· συμβαλὼν οὖν τὸν Ἀθέρα καὶ τὴν πόλιν Ἱερουσαλὴμ τὸν ἐφιστάμενον αὐτῷ θάνατον τηνικαῦτα ἐπεγίνωσκεν. Καὶ γὰρ πρὸ πολλοῦ τινες αὐτῷ ἐμαντεύοντο... ὅτι « μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀθέρος ἅπαντα μέλλεις ὑποτάξαι· κἀκεῖθεν δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπερχόμενος τῷ χρεὼν λειτουργήσεις ». Εἴτε δὲ ὁ πυρετὸς τοῦτον ἀνάλωσεν εἴτε πλευρῖτις ἡ νόσος ἦν, ἀκριβῶς λέγειν οὐκ ἔχω. Τέως δὲ ἓξ ἡμερῶν τελευτᾷ ».

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα σήμερον ἐν τῇ νήσῳ προφορικὴ παράδοσις[1] συνδέει τὸ « *Ρουσᾶνο* », ὄνομα τοῦ ὕπερθεν τοῦ λιμένος καὶ τῆς « *Πόλεως* » ὄρους τῆς Ἐξωγῆς, ὅπου καὶ ἀρχαία ἀκρόπολις, νῦν *Παλαιόκαστρο*, πρὸς τὴν εἰς τὴν θέσιν ταύτην ὑπάρξασάν ποτε καὶ ἕνεκα σεισμοῦ καταποντισθεῖσαν πόλιν *Ἱερουσαλήμ*[2].

Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν αἱ κατὰ τὸ 1900 γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Dörpfeld ἀνασκαφαὶ ἤγαγον εἰς φῶς πλείστους τάφους χριστιανικῶν χρόνων· εἰς τὴν αὐτὴν δὲ περιοχὴν καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς ἀκροπόλεως ὑπάρχει καὶ πηγή, δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἀναφερομένη.

Περὶ τοῦ ὀνόματος ὅμως *Ρουσᾶνο*, ὡς ἔχοντος δῆθεν σχέσιν μὲ τὸ *Ἱερουσαλὴμ* κατὰ παραφθοράν[3], ὁ Α. Λεκατσᾶς[4] παρατηρεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀμφίβολον, καθ' ὅτι εἰς παλαιότερα ἔγγραφα εὗρεν ὅτι ἡ τοποθεσία αὕτη ἐκαλεῖτο *'ς τοῦ Ρισάνου*, ἐξ οὗ ὑποθέτει ὅτι Κεφαλλήν τις ἐκ τῆς Ἐρίσσου (ἧς οἱ κάτοικοι λέγονται ἐν Ἰθάκῃ *Ρισᾶνοι*) εἶχε κάποτε ἐκεῖ κτήματα καὶ ἐκ τούτου ἡ ὀνομασία. Εἰς διαθήκην τοῦ 1585[5] ἀπαντᾷ ὁ τύπος *Ρισᾶνο* τό.

Γνωστὴ ἄλλως τε εἶναι καὶ ἡ ἄσχετος πρὸς αὐτὰ ἐν Μετεώροις *Μονὴ* τοῦ *Ρουσάνου*, ἱδρυθεῖσα πρὸ τοῦ 1545.

Ἡ ὕπαρξις σήμερον ἐν Κεφαλληνίᾳ θέσεως καλουμένης *Ἁγία Ρουσαλὴ*[6] ἐδημιούργησε τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης ἀναφερομένη πόλις Ἱερουσαλὴμ ἔκειτο ἐν τῇ θέσῃ ταύτῃ.

---

[1] Δ. Λουκάτου, Χειρόγρ. Λαογρ. Ἀρχ. 2194, σ. 349.

[2] L. Salvator - Ν. Παυλάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 40. Σ. Μουσούρη, ἔνθ' ἀν., σ. 76 ὅπου παραθέτει τὸ τοπων. *Ρουσᾶνος* μὲ τὴν πληροφορίαν ὅτι : *Ρουσᾶνος εἶναι ἐπώνυμον, μὴ ὑπάρχον ὅμως σήμερον εἰς τὴν νῆσον.*

[3] Ν. Παυλάτου, Ἡ πατρὶς τοῦ Ὀδυσσέως, σ. 40.

[4] Ἔνθ' ἀν., σ. 155.

[5] Π. Καλλινίκου, Μία Θιακιὰ διαθήκη τοῦ 1585, ἔνθ' ἀν., σ. 408, 409.

[6] Ὁ Ἠ. Τσιτσέλης, Ὀνόματα θέσεων ἐν Κεφαλληνίᾳ, Παρνασσὸς 1 (1877), σ. 676 σημειώνει : « *Ἁγία Ρουσαλή· Ἀκρωτήριον παρὰ τὸ Γουϊσκάρδον* » (ἴσως *Ἁγία Ἱερουσαλήμ ;*).

Ὁ Α. Μηλιαράκης[1], σχολιάζων τὴν ἀνωτέρω μαρτυρίαν τῆς Ἄννης Κομνηνῆς καὶ παρακινούμενος ἀπὸ τοπογραφικὰς δυσκολίας (ἡ Ἰθάκη δὲν φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀκρωτήριον τῆς Κεφαλληνίας Ἀθέρας) παρατηρεῖ ὅτι « *τὰ περὶ ὑπάρξεως πόλεως Ἱερουσαλὴμ ἐν Ἰθάκῃ φέρουσι χαρακτῆρα μυθικῆς διηγήσεως, πλασθέντα ἴσως πρὸς ἐξήγησιν τῆς πληρώσεως τῆς προφητείας περὶ τοῦ κατακτητοῦ τούτου* » καὶ ἐπὶ πλέον σημειώνει ὅτι « *Β.Α. τοῦ Ἀθέρος καὶ ἐπὶ τῆς δυτικῆς παραλίας τῆς Ἐρίσσου πρὸς Β τῆς Ἄσσου ὑπάρχει θέσις καλουμένη τανῦν Ἁγία Ρουσαλὴ καὶ μικρὸς αὐτόθι κολπίσκος κλειόμενος ὑπὸ νησῖδος. Οἱ λογιώτεροι τῶν κατοίκων λέγουσι τὴν θέσιν Ἁγία Ἱερουσαλήμ* ».

Θέσις ἐν Κεφαλληνίᾳ ὑπὸ τὸν τύπον *Ἁγία Ἱερουσαλὴμ* μαρτυρεῖται ἤδη τῷ 1264 εἰς τὸ κτηματολόγιον τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς τῆς νήσου[2], ἔνθα λέγεται : « *πλησίον τοῦ Περιβολισιάνου τὸ σύνεγγυς χωράφιον τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ* »[3].

Πρόκειται δηλ. ἐνταῦθα περὶ κτήματος ἀνήκοντος εἰς μοναστήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Ἱερουσαλήμ, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύεται ἀκριβῶς ἡ θέσις ὅπου ἔκειτο τοῦτο ἐν τῇ νήσῳ[4].

Βραδύτερον τῷ 1585 μαρτυρεῖται ἐπίσης ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἰς τὴν περιοχὴν ὅμως τῶν Ὁμαλῶν (εἰς τὸ ἄλλο σχεδὸν ἄκρον τῆς νήσου ἐν σχέσει μὲ τὸ σημερινὸν τοπων. Ἁγία Ρουσαλὴ) μοναστήριον τῆς *Ἁγίας Ἱερουσαλήμ*[5]. Τοῦτο, τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῆς Παναγίας Ἱερουσαλήμ, εὗρεν εἰς ἐρείπια ὁ ἐκ Τρικκάλων τῆς Πελοποννήσου μοναχὸς (καὶ μετὰ ταῦτα ἅγιος) Γεράσιμος Νοταρᾶς († 1579) καὶ ἀνοικοδομήσας τὸ ὠνόμασε *Νέα Ἱερουσαλήμ*. Ἴσως εἰς τὸ πρῶτον ἐνταῦθα κείμενον μοναστήριον νὰ ἀναφέρεται τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ κτηματολογίου τῆς λατινικῆς ἐπισκοπῆς. Διὰ τὸ παλαιὸν μοναστήριον φέρονται παρὰ Κ. Σάθᾳ[6] τὰ ἀκόλουθα : « *Εὑρεθεὶς θείᾳ ἐμπνεύσει ὑπὸ μοναχοῦ παραδειγματικοῦ βίου καὶ ἠθῶν, πρό τινων ἤδη ἐτῶν ἔν τινι μέρει τῆς νήσου ταύτης Μαλὰ ὀνομαζομένῳ, εἰκόνος τῆς ὑπεραγίας*

---

[1] Ἔνθ' ἀν., σ. 169 - 170.

[2] Περὶ τούτου βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, Τὸ κτηματολόγιον τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα, Ἑλληνικὰ 5 (1932), σ. 323 - 333. Θ. Τζαννετάτου, Τὸ πρακτικὸν τῆς Λατινικῆς Ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας, Byzant. Neugr. Jahrb. 18 (1946 - 1949), σ. 170 - 184.

[3] Miklosich - Müller, Acta V, 50, 9.

[4] Hoph., Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, ἐν Ersch καὶ Gruber, Allgemeine Encyklopädie, 85, σ. 144, σημ. 97. Πβ. Α. Μηλιαράκην, ἔνθ' ἀν., σ. 170. Α. Λεκατσᾶν, ἔνθ' ἀν., σ. 156.

[5] Δ. Ζακυθηνοῦ, Κεφαλληνίας ἱστορικὰ καὶ τοπωνυμικά, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 197.

[6] Μνημεῖα 5, σ. 215.

Παρθένου Μαρίας, ἔργου ἀρχαιοτάτου, φέροντος ἐπιγραφὴν Santa Maria di Hierusalem, ὅπου μοναστήριον ἤρξατο νὰ κατασκευάζηται, τοσαύτη ὑπῆρξεν ἡ εὐλάβεια καὶ ἡ συρροὴ τῶν πιστῶν χριστιανῶν ὥστε εἰσήχθησαν ἐν αὐτῷ 22 μοναχαί». Τὸ μοναστήριον τοῦτο ὑπαινίσσεται, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ Γάλλος προσκυνητὴς τοῦ Ἁγίου Τάφου Denis Possot (περὶ τὸ 1532) γράφων[1]: *«En la dicte isle il y a ung monastere grec nomé Sancta Maria».* Διὰ τὸ νεώτερον μοναστήριον, τὸ νῦν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γερασίμου, μερικὰς χαρακτηριστικὰς πληροφορίας δίδει ὁ Ἱερόθεος Ἀββάτιος[2] γράφων: *« Καὶ ἐκεῖθεν ἐκατέβημεν εἰς τὰ Μαλὰ[3] στὴν Νέαν Ἱερουσαλήμ, ὁποῦναι μοναστήριον παρθένων γυναικῶν, τὸ ὁποῖον μοναστήριον τὸ ἔκτισεν, ὡς εἶναι τριγύρωθεν μέσα εἰς τὴν παλαιὰν ἐκκλησίαν ὁ ἅγιος Γεράσιμος Νοταρᾶς, ὁ νέος ἀσκητὴς ὁποῦ ἦτον ἀπὸ τὰ Τρίκκαλα... Ὁ τόπος ἦτον πρῶτον ἐρημοκκλήσι τῆς Κυρίας τῆς Θεοτόκου ναός, καὶ εὑρίσκοντάς τον ὁ ἅγιος ἐτοῦτος... ἔμεινεν εἰς αὐτὸν τὸν τόπον καθὼς τὸ ἔκτισε μοναστήριον τῶν παρθένων, ὀνομάζοντάς το Νέα Ἱερουσαλήμ».*

Ἡ μνεία τῆς σημερινῆς ἐπὶ τῆς Ἐρίσσου τῆς Κεφαλληνίας θέσεως *Ἁγία Ρουσαλὴ* ἔδωκεν ἀφορμὴν καὶ εἰς τὸν καθηγητὴν Δ. Ζακυθηνὸν νὰ ἐξετάσῃ ἐκ νέου τὸ θέμα. Οὗτος ἐκθέτει ἐπίσης τὰς τοπογραφικὰς δυσκολίας, δηλ. ὅτι ἡ Ἰθάκη δὲν εἶναι ὁρατὴ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀθέρας τῆς Κεφαλληνίας καὶ παρατηρεῖ ὅτι παρ' ὅλον ὅτι *« αἱ ἐνδείξεις περὶ ὑπάρξεως πόλεως ὀνομαζομένης Ἱερουσαλὴμ εὐνοοῦν πολὺ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὕτη ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου σήμερον ἡ θέσις Ἁγία Ρουσαλή, δηλ. ἐν Κεφαλληνίᾳ, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι αἱ πενιχρόταται εἰδήσεις τὰς ὁποίας μᾶς δίδει τὸ χωρίον τῆς Ἄννης, δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ἐκταθῶμεν εἰς βασίμους συλλογισμοὺς καὶ ὅτι τὸ ζήτημα θὰ παραμείνῃ ἄλυτον, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον εὐχάριστός τις σύμπτωσις δὲν βοηθήσῃ τὴν ἔρευναν διὰ νέων μαρτυριῶν ».*

Νομίζω ὅμως ὅτι ἡ ζῶσα ἐν Ἰθάκῃ σήμερον παράδοσις, συμφωνοῦσα κατὰ πολὺ μὲ τὰ ὑπὸ τῆς Ἄννης γραφόμενα ὡς καὶ ἑτέρα προφορικὴ μαρτυρία περὶ πόλεως Ἱερουσαλὴμ ἐν Ἰθάκῃ[4], διευκολύνουν τὴν ἔρευναν τοῦ θέματος ἐκ νέου καὶ μᾶς δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ πιστεύσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ ἰδίου Δ. Ζακυθηνοῦ[5] ἐκφρασθεῖσαν ἐν συνεχείᾳ ὑπόθεσιν: *« διατί νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν πόλεως* (ἐν Ἰθάκῃ) *καὶ νὰ μὴ ὑποθέσωμεν ἁπλούστατα*

[1] Voyage de la Terre Sainte, ἔκδ. Ch. Schefer, σ. 118. Πβ. Δ. Ζακυθηνόν, ἔνθ' ἀν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197.

[2] *Διήγησις ἐμοῦ Ἱεροθέου Ἀββατίου τοῦ ἐκ Κεφαλληνίας, περὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ ἐν τῇ Κεφαλληνίᾳ νήσῳ γενομένου τῷ ͵αχλξ' σεπτεμβρίου λ' ἡμέρᾳ παρασκευῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου,* ἐν Legrand, BGV 2 (1880), σ. 334.

[3] Περὶ τοῦ τοπων. τούτου βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., ΕΕΒΣ 6, σ. 197 - 198.

[4] Δ. Λουκάτου, ἔνθ' ἀν., σ. 297.

[5] Ἔνθ' ἀν., σ. 185.

ὅτι ἡ ἱστορικός, ἄπειρος τῶν τόπων ἐκείνων περιέπεσεν εἰς τοπογραφικὸν σφάλμα λέγουσα ὅτι ἡ Ἰθάκη ἦτο ὁρατὴ ἐξ Ἀθέρος;» καὶ ὅτι *« μήπως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸ ὄνομα τοῦ Ἀθέρος ἐδήλωνεν εὐρυτέραν γεωγραφικὴν περιοχήν, ἡ ὁποία περιελάμβανε καὶ τὸν στενὸν λαιμὸν τῆς Ἐρίσσου ;».*

Τὸ ὅτι ὑπῆρχε πόλις Ἱερουσαλὴμ μαρτυρεῖ καὶ ὁ Ἰταλὸς γεωγράφος Benetto Bordone[1]. Οὗτος ὅμως ταυτίζει τὴν Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν καὶ σημερινὴν Ζάκυνθον.

Νομίζω ὅτι ἕνεκα τῆς ἀναφερθείσης παραδόσεως ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων, ὡς θὰ δείξω κατωτέρω, αἱ δύο ἀνωτέρω ὑποθέσεις τοῦ Δ. Ζακυθηνοῦ, εἶναι μᾶλλον προτιμητέαι, διότι:

1) Ἡ Ἄννα σαφῶς ὁμιλεῖ περὶ νήσου Ἰθάκης, περὶ πόλεως ἐν αὐτῇ Ἱερουσαλὴμ καὶ περὶ ὑπαρχούσης αὐτόθι πηγῆς ὕδατος, ἐνῷ δὲν σημειώνει τὸ ὄνομα τῆς Κεφαλληνίας καὶ εἰς τὰς δύο δὲ περιπτώσεις, καθ' ἃς μαρτυρεῖται τοπων. ἐν Κεφαλληνίᾳ *Ἁγία Ρουσαλὴ* καὶ *Νέα Ἱερουσαλήμ*, πρόκειται περὶ μοναστηρίου ἢ περὶ ἁπλῆς θέσεως καὶ ὄχι περὶ πόλεως καὶ πηγῆς παρ' αὐτήν. Τὰ μοναστήρια ἄλλωστε ἐκτίζοντο κυρίως μακρὰν τῶν πόλεων.

2) Δὲν νομίζω ὅτι ἡ Ἄννα ἐν τῇ ἀρχαιομανίᾳ της μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τῆς Ἰθάκης ἀντὶ τῆς Κεφαλληνίας. Ἦτο εὐκολώτερον νὰ δώσῃ εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Ἀθέρας — ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Ἀθέρα δὲν εἶναι πολὺ μακρὰν ἡ ἄκρα τῆς Ἐρίσσου, ἡ καλουμένη σήμερον Δαφνούδι — παρὰ νὰ κάμῃ σύγχυσιν τῶν ὀνομάτων μεταξὺ τῶν δύο νήσων.

3) Ἡ Ἄννα ὁμιλοῦσα περὶ τοῦ Γισκάρδου σαφῶς λέγει ὅτι οὗτος ἀφοῦ κατέλαβε τὴν Κεφαλληνίαν *« καὶ πρὶν ἢ ταῖς λοιπαῖς δυνάμεσι καὶ τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἑνωθῆναι,* ***ἐγκαρτερῶν*** *ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθέρα λάβρῳ κατέχεται πυρετῷ ».*

Νομίζω ὅτι ἐνταῦθα τὸ *« ἐγκαρτερῶν ἔτι ΠΕΡΙ τὸν Ἀθέρα »* ἔχει εὐρυτέραν γεωγραφικὴν ἔννοιαν καὶ δηλοῖ ὄχι εἰς τὸν Ἀθέρα (εἰς λιμένα τοῦ Ἀθέρος) ἀλλὰ *« πέριξ τοῦ Ἀθέρος, κάπου ἐκεῖ κοντὰ εἰς τὸν Ἀθέρα ».* Ὁ Γισκάρδος δὲν ἀνέμενεν εἰς τὸν Ἀθέρα, οὔτε ἦτο προσωρμισμένος ἐκεῖ, διότι ὁλόκληρος ἡ δυτικὴ πλευρὰ τῆς Ἐρίσσου ὡς καὶ ἡ λοιπὴ δυτικὴ παραλία τῆς Κεφαλληνίας, νεύουσα πρὸς ἀναπεπταμένον ὁρίζοντα τῆς θαλάσσης, εἶναι ἀλίμενος, πλὴν λιμενίσκου τινός, βορειότερον τῆς σημερινῆς Ἄσσου εὑρισκομένου καὶ ἔχοντος πρὸ αὐτοῦ νησῖδα[2].

Ἔπειτα ὁ Γισκάρδος, κύριος πλέον τῆς Κεφαλληνίας, δὲν εἶχε λόγον νὰ παραμένῃ (καὶ μάλιστα ἀσθενὴς) εἰς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος ἢ νὰ εἶναι προσωρ-

[1] Isolario (ἄνευ τόπου ἐκδόσεως, 1547) Libro secondo XXXVI. Πβ. Δ. Ζακυθηνόν, ἔνθ' ἀν., σ. 186.

[2] Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 52.

μισμένος εἰς μικρὸν καὶ ἄξενον λιμένα, ἀλλὰ φυσικὸν εἶναι νὰ παρέμενεν εἰς λιμένα ἀσφαλῆ. Ὡς τοιοῦτος προσφέρεται ὁ ἐπὶ τῆς ΒΑ ἄκρας τῆς Ἐρίσσου καὶ ἀπέναντι τῆς Ἰθάκης εὑρισκόμενος ἀσφαλὴς λιμήν, ὁ ὑπὸ τῶν Βενετῶν[1] μέχρι τότε καλούμενος Veneti virti καὶ ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Γισκάρδου λιμὴν τοῦ *Φισκάρδου* ἀποκληθείς[2].

Ὁ λιμὴν οὗτος ἀσφαλὴς ὢν ἦτο ἐν χρήσει καὶ τὸ πάλαι καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα[3], ὡς μαρτυροῦν τὰ ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τοῦ χωρίου ὑπάρχοντα ἴχνη πόλεως[4].

Ἐνταῦθα λοιπὸν ἀναμένων καὶ ἀσθενήσας ὁ Γισκάρδος ἀνεζήτησε ψυχρὸν ὕδωρ· μόνον δὲ ἀπὸ τῆς θέσεως ἐκείνης ἦτο δυνατὸν «*τῶν ἐγχωρίων τις*» νὰ εἴπῃ πρὸς τοὺς ἀναζητοῦντας ψυχρὸν ὕδωρ στρατιώτας αὐτοῦ: «*ὁρᾶτε ταυτηνὶ τὴν νῆσον Ἰθάκην*», διότι ἡ Ἰθάκη εἶναι πλησιέστατα καὶ ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Φισκάρδο, ἡ δὲ ἐν αὐτῇ σημερινὴ θέσις «*Πόλι*» κεῖται ἐπὶ τῆς ΒΔ πλευρᾶς τῆς Ἰθάκης ἀπέναντι καὶ πολὺ πλησίον ἐπίσης τοῦ Φισκάρδου.

Εἰς τοῦτο νομίζω ὅτι μᾶς βοηθεῖ καὶ ἡ πληροφορία τοῦ μνημονευθέντος χρονογράφου τοῦ 12ου αἰῶνος Benedictus Petroburgensis, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β' ἐπιστρέφων τῷ 1191 ἐκ τῆς Ἁγίας Γῆς εἰς τὴν Γαλλίαν, ἦλθεν εἰς τὰς νήσους *Chefeline* (Κεφαλληνίαν) καὶ *Fale de Compar* (Ἰθάκην) καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης «*ὑπάρχει λίαν μικρὰ πόλις, νῦν ἐγκαταλελειμμένη, ἣν ὁ Ροβέρτος Γισκάρδος ᾠκοδόμησε καὶ ἐκεῖ ἐτελεύτησε καὶ ἐκεῖ τεθαμμένος ἐπὶ πολὺν χρόνον διέμενεν*»[5].

Τέλος ἐὰν ὁ Γισκάρδος δὲν ἔμενεν ἐνταῦθα[6], διατί νὰ ὀνομασθῇ διὰ τοῦ ὀνόματός του ὁ λιμὴν αὐτὸς καὶ ὄχι ἄλλος λιμὴν ἢ θέσις τις παρὰ τὸν Ἀθέρα εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Κεφαλληνίας;

4) Τὸ σημερινὸν καὶ ἀπὸ τοῦ μεσαίωνος ἤδη γνωστὸν τοπων. τῆς Ἰθάκης *Πόλι* ἐνισχύει τὴν ἐν τῇ νήσῳ ταύτην ὕπαρξιν τῆς *πόλεως Ἱερουσαλήμ*,

[1] Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 202. Ὁ Coronelli λέγει τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο τῆς Ἐρίσσου de la Capra. Βλ. Ι. Πάρτς - Λ. Παπανδρέου, ἔνθ' ἀν., σ. 158 - 159.

[2] Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λ. βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 200 - 202.

[3] Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 201.

[4] Α. Μηλιαράκη, ἔνθ' ἀν., σ. 54 - 55.

[5] Α. Λεκατσᾶ, ἔνθ' ἀν., σ. 159. Τὴν αὐτὴν εἴδησιν παρέχει καὶ ὁ Ἄγγλος ἱστορικὸς Ρογῆρος Hoveden περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, βλ. Δ. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 200 - 201. Ὁ Du Cange (σχόλια εἰς τὴν ἔκδοσιν τῆς Ἀλεξιάδος βλ. ἔκδ. Bonn, τόμ. 2, σ. 546) ἀποκρούει τὴν γνώμην ὁ Ρογῆρος ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐκεῖ.

[6] Ὁ Α. Μηλιαράκης, ἔνθ' ἀν., σ. 169 σημειώνει: «*Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ μεταφέρον τὸν Γισκάρδον πλοῖον προσωρμίσθη εἰς τὸν ὅρμον Φισκάρδου πλησιεστάτου λιμένος εἰς τὸν Ἀθέρα*».

διότι τὸ προσηγορικὸν *πόλις* συνήθως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ γενικώτερον γλώσσῃ ἢ συνεκφέρεται μετὰ τοῦ οὐσ. *Ἱερουσαλὴμ* ἢ δηλοῖ αὐτήν, ὡς: «*Ἱερουσαλὴμ πόλις ἡ ἁγία*», «*οἰκοδομήσεις Ἱερουσαλὴμ πόλιν Κυρίῳ*», «*κληθήσεται ἡ Ἱερουσαλὴμ πόλις ἀληθινή*», κ.λ.π.[1]. Ἐπίσης ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ 1742 ἐπὶ περιζωνίου ἔχομεν: «*ἡ Ἁγία πόλις Ἱερουσαλήμ*», ἐξ ἄλλης δὲ (τοῦ 1763): «*ἡ Ἁγία πόλις Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων*»[2].

5) Τέλος μόνον τὸ τοπων. *Ἁγία Ρουσαλὴ* δηλωτικὸν μονῆς ἐν Κεφαλληνίᾳ δὲν εἶναι νομίζω ἀρκετὸν νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς αὐτόθι ὑπάρξεως τῆς *Πόλεως Ἱερουσαλήμ*. Διότι *μονὴ Ἱερουσαλὴμ* (καὶ μάλιστα ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου) μαρτυρεῖται καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐκ Κρήτης[3] καὶ ἐκ Λεβαδείας (ἐπὶ τῆς περιφερείας τῆς κοινότητος Δαυλείας)[4]. Ἐπίσης *Ἱερουσαλὴ* ἢ *Ἁγία Ἱερουσαλὴ* καλεῖται σπήλαιον ἐπὶ τῆς Οἴτης ΝΑ τῆς Ὑπάτης. Ἕνεκα τῆς ἐκεῖ εἰκόνος τῆς Παναγίας, τὸ σπήλαιον εἶναι γνωστὸν καὶ ὡς *Παναγία Ἱερουσαλή*, ὁλόκληρος δὲ ὁ βράχος λέγεται *βουνὸ τῆς Ἱερουσαλῆς*[5]. Ὁμοίως ἐκ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου τοῦ ἔτους 1700 ἔχομεν διάγραμμα τῶν «*Villa Gardine e Monasterio di Jerusaleme*»[6]. Τοπων. *Ἀροσαλὴ* ἀπαντᾷ καὶ εἰς Ρόδον (Ἀσκληπειό, τό)[7], εἰς δὲ τὴν Ζάκυνθον[8], εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωρίου Μπελούσι, ἔχομεν τοπων. *Ἁγιαρουσαλή*. Τέλος ἡ περιοχὴ τοῦ Ἀγρίλη Φιλιατρῶν Τριφυλίας κατὰ τὸ ἀπὸ τοῦ 8 - 12 μ.Χ. αἰῶνος διάστημα ἐλέγετο *Αἴρουσαλή*[9]. Ὁ παραλιακὸς οὗτος συνοικισμὸς καὶ

[1] Σχετικὰς παραπομπὰς καὶ ἄλλας μαρτυρίας βλ. ἐν λ. *πόλις* παρὰ Concordance of the Septuagint. Περὶ τῶν ὀνομάτων τῆς Ἱερουσαλὴμ βλ. Τιμοθέου Πυθαγόρου Θέμελη, ἀρχιεπισκόπου Ἰορδάνου καὶ πατριαρχικοῦ ἐπιτρόπου ἐν Βηθλεέμ, Ἡ Ἱερουσαλὴμ καὶ τὰ μνημεῖα της, ἐν Ἱεροσολύμοις 1932, τόμ. Α', σ. 13 - 46.

[2] Δ. Πασχάλη, Μεσαιωνικαὶ καὶ μεταγενέστερων ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου, ΕΕΒΣ 6 (1929), σ. 207, 208.

[3] Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ Κρήτης, ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 203.

[4] Γ. Κρέμου, Φωκικά, ἐν Ἀθήναις, τόμ. 3 (1880), σ. 46, 167. Πβ. Ν. Παπαμιχαλόπουλον, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει Σινᾷ μονῆς, ΔΙΕΕ 7 (1910), σ. 498 κέξ.

[5] Χειρόγραφον Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἀριθμ. 119, σ. 1.

[6] Σ. Λάμπρου, Ν. Ἑλληνομνήμων 18 (1942), σ. 222.

[7] Χ. Παπαχριστοφίλου, Τοπωνυμικὸ τῆς Ρόδου, Ρόδος 1951, σ. 177.

[8] Λ. Χ. Ζώη, Λεξικὸν Φιλολογικὸν καὶ Ἱστορικὸν Ζακύνθου, ἐν Ζακύνθῳ 1898, ἐν λ.

[9] Π. Παπαχριστοπούλου, Τοπωνύμια Φιλιατρῶν Μεσσηνίας (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ 12 τεύχους τοῦ περιοδ. «Φιλιατρά»), Ἀθῆναι 1959, σ. 10. Δὲν νομίζω ὅτι τὸ τοπων. ἔχει σχέσιν μὲ τὰ Ρουσάλια, ὡς λέγει ὁ συγγραφεύς, ἑορτὴν ἥτις ἑορτάζεται τὸ Σάββατον τῆς Πεντηκοστῆς.

ὁ ναός του κατεστράφησαν ὑπὸ πειρατῶν. Ὁ ἤδη εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἀνοικοδομηθεὶς μετὰ ταῦτα ναὸς ὑπὸ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς *Παναγίας Ἀγριλιωτίσσης*. Εἰς τὴν Πάρον καὶ Θήραν[1] ἡ λ. *Ἱερουσαλὴμ* εἶναι καὶ ὄνομα γυναικὸς (*Ἱερουσαλή, ἡ*).

Κατόπιν ὅλων τῶν ἀνωτέρω νομίζω ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς μαρτυρουμένη *πόλις Ἱερουσαλὴμ ἔκειτο ἐν Ἰθάκῃ καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ τοπων. Πόλι.*

ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

[1] Χειρόγρ. Ἱστορ. Λεξ. 547α, σ. 28.

ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ ΕΙΣ ΧΩΡΙΟΝ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ

Ἡ παραφροσύνη (μανία), ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, ἀπετέλει λόγον διαζυγίου κατὰ τὸν Πανδέκτην τοῦ Ἰουστινιανοῦ[1], ὅστις ὅμως μεταγενεστέρως, εἰς τὰς Νεαρὰς 22 καὶ 117, παρέλειψε τὸν λόγον τοῦτον διαζυγίου· ἐπίσης ἡ Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων ρητῶς ἀπέκλεισε[2] τὴν παραφροσύνην, ἐν ᾧ ὁ Πρόχειρος Νόμος (XI) καὶ ἡ Ἐπαναγωγὴ (XXI) ἁπλῶς παρέλειψαν τὸν λόγον τοῦτον λύσεως τοῦ γάμου. Ὁ Λέων ὁ Σοφός, διὰ τῶν Νεαρῶν 111 καὶ 112, ἐπανέφερε τὸν λόγον τοῦτον διαζυγίου, φαίνεται δὲ ὅτι σχετικὴ ἦτο καὶ Νεαρά τις τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου (1078-1081)[3], ἀπολεσθεῖσα. Ἵνα ὅμως θεωρηθῇ ἡ παραφροσύνη ὡς λόγος διαζυγίου, κατά τε τὸν Πανδέκτην καὶ τὰς Νεαρὰς τοῦ Λέοντος, ἔπρεπε κυρίως νὰ εἶναι αὕτη ἀφόρητος διὰ τὸν ἕτερον σύζυγον, διότι ἐὰν ἦτο «*φορητή*», ἀσχέτως τοῦ προσκαίρου ἢ τοῦ διηνεκοῦς αὐτῆς, δὲν ἀπετέλει λόγον διαζυγίου· οὔσης ὅμως τῆς μανίας ἀφορήτου, τότε μόνον ἦτο ἐξεταστέον, ἐὰν αὕτη ἦτο πρόσκαιρος ἢ διηνεκής, διότι μόνον ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, μετὰ τριετῆ ἢ πενταετῆ ἀναμονήν, ἐχορηγεῖτο τὸ διαζύγιον.

Τὰ Βασιλικά, εἰς μὲν 28. 5. 16. 2 ὁρίζουν, ὅτι ἡ μανία δὲν διαλύει τὸν ὀρθῶς συστάντα γάμον, εἰς δὲ 28. 8. 22, θέματα 7 καὶ 8, ἀντιθέτως, θεωροῦν τὴν μανίαν, ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, ὡς ἐπιτρέπουσαν τὴν λύσιν τοῦ γάμου. Ἐν τῷ θέματι 7 ὁρίζεται: «*...εἰ δὲ καὶ φορητὴ ἐστιν ἡ μανία, εἴτε διηνεκής, εἴτε ἐκ διαλειμμάτων, οὐκ ὀφείλει ὁ νήφων στέλλειν τῷ μαινομένῳ διαζύγιον...*». Κατόπιν αὐτοῦ, θ' ἀνέμενέ τις ἐν τῷ ἑπομένῳ θέματι 8, ν' ἀναγράφεται, τί συμβαίνει, ἐὰν ἡ μανία δὲν εἶναι φορητή, δηλ. ἐὰν εἶναι ἀνυπόφορος εἰς τὸν νήφοντα τῶν συζύγων· τὸ σχετικὸν ὅμως χωρίον ἔχει οὕτω: «*εἰ δὲ ἀνέλπιστός ἐστιν ἡ μανία, καὶ οὐκ ἔστιν ἐλπὶς ἀνανήψεως, ἔξεστι διὰ τὸν ἐντεῦθεν φόβον καὶ διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ παιδοποιῆσαι στέλλειν ρεπούδιον καὶ λύεται ὁ γάμος...*». Προφανῶς τὸ χωρίον τοῦτο νοσεῖ: α) διότι τό: «*ἀνέλπιστος ἐστὶν ἡ μανία*» οὐδὲν σημαίνει, ἄνευ τῆς παρενθέσεως τῆς λέξεως: «*θεραπείας*» ἢ «*ἰάσεως*»· ἐν τοιαύτῃ ὅμως περιπτώσει:

[1] 24, 3, 22, 7.

[2] Β΄ ιγ΄.

[3] Μνεία ταύτης γίνεται ὑπὸ τοῦ Βαλσαμῶνος (ἐν Συντάγματι Κανόνων Α΄ 331), ὑπὸ τοῦ Ματθαίου τοῦ Βλαστάρη (αὐτόθι ϛ΄ 198) καὶ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ἀτταλειάτου, Ἱστορία (ἔκδ. Βόννης), σ. 312. Πρβλ. καὶ Φωτεινοπούλου, Νομικὸν Πρόχειρον Γ. 29. δ΄.

β) ἡ ἑπομένη πρότασις: «*καὶ οὐκ ἔστιν ἐλπὶς ἀνανήψεως*» ἀποτελεῖ ἁπλῆν ἐπανάληψιν τῆς προηγουμένης καὶ γ) διότι δὲν ἀρκεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀνιάτου τῆς νόσου, ὅπως θεμελιώσῃ λόγον διαζυγίου, ἀφ' οὗ καὶ ἐν τῷ θέματι 7 τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀνιάτου («*διηνεκὴς*») δὲν θεωρεῖται ἐπαρκὲς πρὸς δικαιολογίαν λύσεως τοῦ γάμου. Ἐφ' ὅσον ὅμως τὸ κριτήριον τῆς λύσεως τοῦ γάμου, ἐν θέματι 7, δὲν τίθεται εἰς τὸ ἰάσιμον ἢ ἀνίατον τῆς νόσου, ἀλλ' εἰς τὸν βαθμὸν τῆς παραφροσύνης, ἐὰν δηλ. αὕτη εἶναι διὰ τὸν ἕτερον σύζυγον ὑποφερτὴ ἢ οὔ, θ' ἀνεμένομεν, ἐν θέματι 8, κυρίως τὴν περίπτωσιν τοῦ ἀφορήτου τῆς νόσου, δευτερευόντως δὲ τοῦ ἀνιάτου αὐτῆς. Συνεπῶς ἡ λέξις «*ἀνέλπιστος*» δέον ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἄλλης, ἐχούσης τὴν ἔννοιαν: «*ἀνυπόφορος*», ὁπότε καὶ μόνον εὐοδοῦται ἡ ἔννοια. Τὴν διόρθωσιν διευκολύνει τὰ μέγιστα ὁ λεγόμενος Νομοκάνων τοῦ Φωτίου, ἐν κεφ. Α' τοῦ ὁποίου[1] παρατίθεται τὸ κείμενον τῶν Βασιλικῶν[2], ὅπου ὅμως ἡ λέξις: «*ἀνέλπιστος*» ἔχει ἀντικατασταθῆ διὰ τῆς λέξεως: «*ἀνύποιστος*», σημαινούσης ἀκριβῶς: ἀνυπόφορος[3]. Προφανῶς ὁ συντάκτης τοῦ Νομοκάνονος εἶχεν ὑπ' ὄψει ἀντίγραφον τῶν Βασιλικῶν[4], ἔνθα δὲν εἶχε συμβῆ ἡ παρανάγνωσις τῆς λ. ἀνύποιστος εἰς ἀνέλπιστος, παρανάγνωσις δικαιολογουμένη ἐκ τῆς γραφικῆς συγγενείας τῶν δύο λέξεων, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν σπανιότητα καὶ τὴν ἐκ τούτου ἄγνοιαν, ἴσως, τῆς λ. ἀνύποιστος.

Σημειωτέον, ὅτι τὴν λ. ἀνύποιστος χρησιμοποιοῦν καὶ ὁ Λέων ὁ Σοφὸς ἐν τῇ ῥηθείσῃ νεαρᾷ 111[5], τὸ Νόμιμον κατὰ στοιχεῖον[6] καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος[7]. Ἀντιθέτως ὁ Νομοκάνων τοῦ Μαλαξοῦ, ἐν τῇ ἀρχικῇ ἀνεκδότῳ μορφῇ του (1561) παραθέτει[8] τὴν λ. ἀνέλπιστος.

Σημειωτέον, τέλος, ὅτι, ὁ C. G. E. Heimbach, ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Βασιλικῶν, ἐν ᾧ ἔχει γνῶσιν τῆς γραφῆς τοῦ Φωτίου: «*ἀνύποιστος*», ἣν ὀρθῶς ἑρμηνεύει διὰ τοῦ: intolerabilis[9], παραδόξως, δὲν δέχεται ταύτην ἐν τῷ κειμένῳ, εἰς θέσιν τῆς λ. ἀνέλπιστος.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

---

1 Ἐν Συντάγματι τῶν Κανόνων Α' 430.

2 Ὡς ὁμολογεῖται ἐν τῷ ἑπομένῳ σχολίῳ τοῦ Βαλσαμῶνος (αὐτόθι, σ. 330 - 331): «*τὸ κβ' διάτ. τοῦ γ' τίτ. τοῦ κδ' βιβλίου τῶν διατάξεων* [= Πανδέκτου] *ἔστι θέμα θ' τοῦ κβ' κεφ. τοῦ η' τίτ. τοῦ κη' βιβλίου τῶν βασιλικῶν, οὕτως ἔχον, ὡς εἰς τὸ κείμενον ἐγράφησαν*».

3 Πρβλ. Ἱστ. Λεξικὸν τῆς νέας ἑλληνικῆς Ἀκ. Ἀθηνῶν, ἐν λ. ἀνυποφόρετος.

4 Πρβλ. Δ. Γκίνην, ἐν π. ΕΕΒΣ 14 (1938), σ. 307.

5 JGR III, σ. 215: «*τῆς ἀνυποίστου συμφορᾶς*».

6 Γ σχόλ. θ'.

7 Ἑξάβιβλος 4, 1, 15.

8 Ἐν κεφ. ΤΝΑ' χφ. 287 Μονῆς Ἰβήρων, φ. 121α. Ὁμοίως τὸ Νομ. Πρόχειρον τοῦ Φωτεινοπούλου (1765) ἄρθρ. Α. 23 ιδ'.

9 Ἐν τ. III, σ. 263, ὑποσ. n.

ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΙΡΑΝ ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΤΟΥ ΡΩΜΑΙΟΥ

Πλὴν τοῦ ἐκδότου τῆς Πείρας Zachariae von Lingenthal, προτείναντος πληθὺν φωτεινῶν διορθώσεων, περὶ τὴν κριτικὴν αὐτῆς ἠσχολήθησαν διὰ σημαντικῶν συμβολῶν ὁ καθηγ. κ. Ἀ. Π. Χριστοφιλόπουλος[1] καὶ ὁ κ. Δ. Σ. Γκίνης[2]. Μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ κριτικὴ κάθαρσις τοῦ κειμένου τῆς Πείρας θέλει προλειάνει τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου πρὸ πολλοῦ ἀπαιτουμένην διαπραγμάτευσιν τοῦ δικαίου ὡς περιέχεται εἰς τὸ σημαντικώτατον τοῦτο μνημεῖον, παραδίδομεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὰς ἀκολουθούσας κριτικὰς παρατηρήσεις, αἵτινες, ἴσως, δὲν θέλουσι κριθῆ ὡς παντελῶς ἐστερημέναι χρησιμότητος διὰ τὸν δι' ὃν ἐγράφησαν σκοπόν.

Ὡς θέλει παρατηρήσει ὁ ἀναγνώστης, εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Zachariae ἐκδεδομένον κείμενον τῆς Πείρας προτείνονται ἐνταῦθα καὶ διορθώσεις ἐπὶ τῇ βάσει ἑτέρων πηγῶν, κυρίως τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἁρμενοπούλου[3] καὶ τῶν Ὑπομνημάτων τοῦ Εὐσταθίου[4]. Σκοπός μας δὲν ἦτο νὰ παραθέσωμεν πάσας

---

1 Ἀ. Π. Χριστοφιλοπούλου, Παρατηρήσεις εἰς τὴν Πεῖραν Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου ἐν Byz.-neugr. Jahrb., τόμ. 17 (1939 - 1943) ἰδίᾳ σελ. 88 ἑπ.

2 Δ. Σ. Γκίνη, Διορθώσεις εἰς τὴν «Πεῖραν» Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου ἐν ΕΕΒΣ, τόμ. ΚΗ' (1958), σελ. 248 ἑπ. Ἐκ τῶν αὐτόθι προτεινομένων διορθώσεων ἡ εἰς Θ', ι' (*γράφον ἀντὶ γράφων*) ἐγένετο ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀ. Χριστοφιλοπούλου, ἡ εἰς ΙΓ', β' προτεινομένη διαγραφὴ τοῦ *δὲ ἐν τῇ φράσει τὴν δὲ διπλασίονα διαδιδράσκουσι* ὑπεδείχθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Zachariae (ἔκδ. Πείρας, σελ. 35, σημ. 3), ἡ εἰς ΙΕ', ιγ' (*θριγκοῦ ἀντὶ θρηκοῦ*) προετάθη ἤδη ὑπὸ τοῦ Heimbach ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Βασιλικῶν, τόμ. 5, σελ. 917, σημ. b (Addenda). Αἱ ἀκόλουθοι διορθώσεις προτεινόμεναι ὑπὸ τοῦ Δ. Γκίνη προκύπτουσιν ἐξ ἑτέρων πηγῶν, μὴ μνημονευομένων ὑπ' αὐτοῦ: ἡ ὀρθὴ γραφὴ *γάμος* ἀντὶ *νόμος* (ΜΘ', λγ') ὑπάρχει ἐν τῷ Ὑπομνήματι τοῦ Εὐσταθίου δημοσιευομένῳ ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Ε', σελ. 351, ἐξ οὗ ὑπομνήματος ἐλήφθη τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Πείρας· ἡ ὀρθὴ γραφὴ *ὑπεθειάζετο* ἀντὶ *ὑπεδιάζετο* (ΜΘ', λδ') ὑπάρχει ἐν ἑτέρῳ Ὑπομνήματι τοῦ Εὐσταθίου δημοσιευμένῳ ἐν Ράλλη-Ποτλῆ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 34 (πρβλ. κατωτ., σελ. 366, σημ. 2).

3 Ὁ Ἁρμενόπουλος μετέφερεν εἰς τὴν Ἑξάβιβλόν του ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν χωρία τῆς Πείρας. Πρβλ. Heimbach ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Ἑξαβ., σελ. XXVIII. Κατάλογον τῶν χωρίων τούτων βλ. ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Πείρας ὑπὸ Zachariae, σελ. 301 - 302.

4 Βλ. κατωτ., σελ. 365 ἑπ.

τὰς διαφορὰς γραφῶν τὰς μεταξὺ τῆς Πείρας καὶ τῶν πηγῶν τούτων ὑφισταμένας, ἀλλὰ νὰ ὑποδείξωμεν τὰς ἀπολύτως ἀναγκαίας διορθώσεις τὰς ἐκ τῶν πηγῶν τούτων ἐπιφερομένας.

***

1) Α', ς' *καὶ ὅτι συναινέσει τοῦ ὑπεξουσίου ἧττον ἡ αἵρεσις τῶν ἐπιδιδομένων γίνεται.* Ἀντὶ *ἧττον* γραπτέον *ἥττων.*

2) Α', ιδ' *ἀπεστερήσαμεν τούτων τῶν μητρῴων οὐδέν.* Ἀντὶ *τούτων* γραπτέον *τοῦτον*, ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἐκ τῶν προηγουμένων νοούμενον πατέρα. Διὰ τὴν ἔννοιαν πρβλ. τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ προηγουμένως λεχθέν: *ἐδοκιμάσθη... κατέχειν μὲν τὸν πατέρα τὸν μητρικὸν τῶν ἑαυτοῦ παίδων κλῆρον.*

3) Ε', ι' *ἐκρίθη τὴν μὲν ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως σκαιορρηθεῖσαν προσένεξιν μηδὲ δυνηθῆναι λωβήσασθαι τὴν τῆς νομίμου προτιμήσεως ἰσχύν· καὶ γὰρ πᾶν τὸ εἰς περιγραφὴν γινόμενον νόμου ἄτονόν ἐστι καὶ ἐξουθενημένον.* Ἡ γραφὴ *σκαιορρηθεῖσαν* εἶναι προδήλως πλημμελής. Ἀντὶ τῆς ἀνυπάρκτου ταύτης λέξεως γραπτέον *σκευωρηθεῖσαν* ἢ *σκαιωρηθεῖσαν* (ἐκ τοῦ ρ. *σκαιωρέω* = ἐπινοῶ μετὰ πανουργίας, πανουργῶ). Γεννᾶται ὅμως ἡ ἀπορία πῶς πανουργηθεῖσα δωρεὰ *(προσένεξις)* δύναται νὰ προέρχηται *ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως.* Νομίζομεν ὅτι τὸ κείμενον ἀποκαθίσταται, ἐὰν γράψωμεν ὧδε: *ἐκρίθη τὴν μὴ ἐξ ἀγαθῆς προαιρέσεως ⟨ἀλλὰ⟩ σκαιωρηθεῖσαν προσένεξιν.*

4) Ε', ι' *ἀνανίῳ τε καὶ σαπφείρᾳ χρήσεται δικαστῇ.* Ἀντὶ *ἀνανίῳ* γραπτέον *ἀνανίᾳ.*

5) Ϛ', ις' *καὶ οὕτως ἔλυσε τὸ ζήτημα ὁ πάνσοφος μάγιστρος, ἀποδοξάμενος καὶ ἐμὲ τῆς ἐρωτήσεως.* Ἀντὶ τοῦ ἀκατανοήτου *ἀποδοξάμενος* προτείνομεν *ἀπολυσάμενος.* *Ἀπολύομαί τινά τινος* σημαίνει ἐλευθερῶ, ἀπαλλάσσω τινὰ ἀπό τι. Κατὰ τὴν προτεινομένην διόρθωσιν ἡ ἔννοια τοῦ κειμένου εἶναι: καὶ ἐμὲ ἠλευθέρωσε (ἀπήλλαξε) τῆς ἐρωτήσεώς μου, δηλ. τῆς ἀπορίας μου.

6) Ϛ', ιη' *κρεῖττον ἔσται ἡ αἵρεσις.* Ἀντὶ *κρεῖττον* γραπτέον *κρείττων.*

7) Ζ', ιβ' *ἐλεύθερος ἦν καθ' ὃν ἐκινεῖτο ἡ ἐνοχή, ἐλεύθερος ὁ λαβὼν τὴν διάλυσιν καὶ οὐ προσπορισθήσεται διὰ τούτου τούτοις ἡ ἀγωγή.* Ἀντὶ *καθ' ὃν* γραπτέον *ὁ καθ' οὗ.* Ἀντὶ τοῦ *ἡ ἐνοχὴ* φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως γραπτέον *ἡ ἀγωγή*, ἡ διόρθωσις ὅμως δὲν εἶναι ἀναγκαία. Πρβλ. Η', β' *ἔλθῃ καὶ κινήσῃ κατ' αὐτοῦ τὰς ἐνοχάς.*

8) Ζ', ιγ' *καὶ τοῦ ἐναγομένου τὰ ὑπὸ τοῦ ἀντιδίκου καθομολογηθέντα καὶ μάρτυσι βεβαιωθέντα εἰς διάλυσιν ἐνεχθῆναι προσηκαμένου.* Ἀντὶ τῆς γραφῆς τοῦ Κώδικος *προσηκαμένου* ὁ Zachariae εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον

9 - 4 - 1960

τὴν εἰκασίαν του *προσικαμένου*, λέξιν καθόσον γνωρίζω ἀνύπαρκτον. Ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος εἶναι ἄμεμπτος. *Προσηκαμένου* σημαίνει δεχθέντος, ἀποδεχθέντος ἐκ τοῦ ρ. *προσίεμαι* (ἀόρ. *προσηκάμην*). Πρβλ. καὶ ΜΕ', ιγ' *προσήκατο τὴν συμφωνίαν ὁ δικάζων*, ΜΘ', δ' *οὐδετέραν τῶν κρίσεων προσήκατο*, Ν', ς' *τὴν δὲ τελευταίαν παράπαν οὐ προσήκαντο.*

9) Ζ', ιε *ἐκεῖνα μέντοι τῶν ἀνωμολογημένων ἐστίν.* Ἀντὶ *ἐκεῖνα* γραπτέον *ἐκεῖνο*, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας καταφαίνεται.

10) Ζ', ιζ' *ὅτι διελύσατό τις μετά τινος καθολικῶς, εἶτα ὑπεδείκνυ δευτέραν διάλυσιν παρεμβάλλουσάν τινα κεφάλαια ὑπὲρ ὧν ἐν αὐτῇ διελύσατο.* Ἀντὶ *ἐν αὐτῇ* γραπτέον *ἐν ἀρχῇ.*

11) Η', α' *καὶ τότε ἐξ ἐγγράφων καὶ σωματικῶν δικαιωμάτων.* Ἀντὶ *σωματικῶν* γραπτέον *συστατικῶν*, ὡς ὀρθῶς φέρεται ἐν Θ', α'. Πρβλ. καὶ ΛΖ', α'.

12) Η', θ' *ὅτι ἐὰν περὶ πράγματος μοῦ κινδυνεύοντος.* Ἀντὶ *πράγματος μοῦ* γραπέον *πράγματός μου.*

13) Η', κβ' *καὶ ἐκπεσόντος τούτου οὐδεμίαν ἀγωγὴν εἰς ἐκνίκησιν εἶχεν ὁ ἐξ ἀρχῆς δεσπότης.* Ἐνταῦθα δὲν πρόκειται εἰδικῶς περὶ ἐκνικήσεως, δηλ. ἀφαιρέσεως τοῦ πράγματος ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ ἀ γ ο ρ α σ τ ο ῦ συνεπείᾳ ἀγωγῆς τοῦ ἀληθοῦς κυρίου, ἀλλὰ γενικώτερον περὶ διεκδικήσεως τοῦ πράγματος ὑπὸ τοῦ κυρίου. Ὅθεν ἀντὶ *ἐκνίκησιν* γραπτέον *ἐκδίκησιν*, ὡς ἀλλαχοῦ τοῦ χωρίου λέγεται: *εἰς ἐ κ δ ί κ η σ ι ν οὐ ἐξέπεσε πράγματος... οὕτω κἀκείνῳ δίκαιόν τι ἐ κ δ ι κ ε ῖ ν τὸ πρᾶγμα κεχάρισται.*

14) ΙΒ', ς' *οὐδὲ τὸ δικαστήριον τὴν τοιαύτην προσήκατο πρότασιν.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *προσήκατο* προτείνει *προσήψατο.* Τὸ κείμενον δὲν χρῄζει διορθώσεως. *Προσήκατο* (ἀόρ. τοῦ ρ. *προσίεμαι*) σημαίνει ἀπεδέχθη. Βλ. τὰ σημειωθέντα ἀνωτέρω διὰ τὸ χωρίον Ζ', ιγ'.

15) ΙΓ', β' *τὴν παραγραφὴν ἀντιθέναι καλῶς δεδύνηνται.* Ἡ γραφὴ *ἀντιθέναι* εἶναι προδήλως πλημμελής. Γραπτέον *ἀντιθεῖναι* ἢ *ἀντιτιθέναι.*

16) ΙΓ', β' *γίνεται γὰρ τὸ τίμημα καὶ οὐ συγχωρεῖται κερδαίνειν ἑτέρου ζημιουμένου.* Ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα περίπτωσις ἦτο ἡ ἀκόλουθος. Τινές, ἐναχθέντες διὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν ἀγοραστὴν τοῦ τιμήματος διπλοῦ κατόπιν τῆς ἐκνικήσεως τοῦ πράγματος, ἀντέταξαν ὅτι ἡ πώλησις ἐγένετο κατόπιν βίας. Ὁ Εὐστάθιος ἀπεφάνθη ὅτι οὗτοι ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεώσεως ἐπιστροφῆς τοῦ τιμήματος διπλοῦ, ὑποχρεοῦνται ὅμως ὅπως ἐπιστρέψωσι τοῦτο ἁπλοῦν: *πρὸς μὲν τὸν δεφενσίωνα ἡ παραγραφὴ δεικνυμένη συμβαλεῖται τῷ πράτῃ, πρὸς δὲ τὸ ἁπλοῦν καὶ τοὺς τούτου τόκους ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς ἐκνικήσεως τὸ παράπαν οὐ λυσιτελήσει.* Κατόπιν τούτων νομίζομεν ὅτι ἀντὶ *γίνεται γὰρ τὸ τίμημα* γραπτέον *δίδοται γὰρ τὸ τίμημα.*

17) ΙΔ', ι' *τὴν δὲ πᾶσαν περιουσίαν εἰς ψυχικὰ καὶ λεγάτα διαμορί-*

σας. Κατὰ Ἡ σ ύ χ ι ο ν *μορία*=*μερίς*. Ρῆμα ὅμως *μορίζω*, *διαμορίζω* δὲν ἀπαντᾷ. Νομίζομεν ὅτι ἀντὶ *διαμορίσας* γραπτέον *διαμερίσας*.

18) ΙΔ', ια' *καὶ ἔγραψαν ἕκαστος ἐν τῇ σφραγῖδι· σφραγὶς ἐμοῦ εἰμὶ τοῦ δεῖνος*. Ἀντὶ *εἰμὶ* γραπτέον *ἐστι*, διότι ἡ ἔννοια: «εἶμαι σφραγὶς ἐμοῦ» εἶναι ἱκανῶς ἄτοπος.

19) ΙΕ', ε' *ὅτι ἐκ τῆς βίας τοῦ σεισμοῦ καταπεσόντος γηροκομείου καὶ ἀκινήτου μέλλοντος ἐκποιεῖσθαι εἰς ἀνοικοδομὴν τούτου, εὐδόκησεν ὁ δικαστὴς τὴν διαπώλησιν τούτου καὶ ὥρισε τὸν ἀγοραστὴν παρεῖναι τῇ κατακενώσει τοῦ τιμήματος καὶ ἐπιβλέπειν καὶ πρακτικὸν ποιήσασθαι τῆς ἐξόδου*. Ἀντὶ *τιμήματος* προτείνομεν *οἰκήματος* ἢ *κτήματος*. Οὕτω ἐξηγεῖται ὁμαλῶς καὶ τὸ περαιτέρω λεγόμενον: *ἐπιβλέπειν καὶ πρακτικὸν ποιήσασθαι τῆς ἐξόδου*.

20) ΙΕ', ιδ' *ἔκρινεν ὁ μάγιστος, ἵνα, εἰ μὴ δείξει ἔκδοσιν γεγονυῖαν παρὰ τῶν μοναχῶν*. Ἀντὶ *εἰ μὴ δείξει* γραπτέον *εἰ μὲν δείξει* ὡς ἐπιβάλλεται ἐκ τῆς περαιτέρω ἐν τῷ κειμένῳ ἀντιθέσεως *εἰ δὲ μὴ δειχθῇ ἔκδοσις*. Ἄρα ἡ πρώτη ὑποθετικὴ πρότασις ἀνάγεται εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἤθελεν ἀποδειχθῇ ἡ *ἔκδοσις*.

21) ΙϚ', ε' *πρὸς ἐκεῖνον μεταποιεῖται ἡ ἐπιτροπή*. Ἀντὶ *μεταποιεῖται* γραπτέον *μεταπεσεῖται*.

22) ΙϚ', κβ' *ὑπῆλθε τὴν κηδεμονίαν παραιτησάμενος καὶ ἀφεὶς πασῶν τῶν ἀγωγῶν τὴν ἡμίσειαν*. Ἀντὶ *ὑπῆλθε* ὁ Δ. Γκίνης προτείνει *ἀπῆλθε*. Ἐν τούτοις τὸ κείμενον ἔχει ὀρθῶς καὶ οὐδεμιᾶς χρῄζει διορθώσεως. Κατὰ τὰ ἱστορούμενα ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὁ διορισθεὶς διὰ τῆς διαθήκης ἐπίτροπος[1] ἤγειρεν ἀγωγὴν κατὰ τῶν ἐπιτροπευομένων, ὁ δὲ δικαστὴς διετήρησε τοῦτον ἐπίτροπον, παραιτηθέντα ὅμως κατὰ τὸ ἥμισυ τῆς ἀγωγῆς. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς περίπτωσιν ἀνάγεται καὶ τὸ χωρίον ΙϚ', β', ἔνθα λέγεται: *ἀλλ' αὐτοῦ ἀφέντος τὰς ἡμισείας τῶν κινουμένων ἀγωγῶν παρ' αὐτοῦ, ἐκύρωσε πάλιν αὐτὸν κηδεμόνα τῶν νέων*[2]. Ὅθεν ἡ γραφὴ *ὑπῆλθε* εἶναι ἄμεμπτος. Ὡς πρὸς τὴν διατύπωσιν *ὑπέρχομαι ἐπιτροπήν, κηδεμονίαν* κ.τ.λ. πρβλ. Νεαρὰν Ἰουστ. 118 κεφ. 5 *τὴν ἐπιτροπὴν ὑπελθεῖν*, Πεῖραν Ϛ', β' *δημοσιακὴν ὑπελθὼν δουλείαν*, ΚΕ', δ' *τὸν μονήρη ὑπέρχεται βίον*, ΚΕ', οζ' *εἰ δὲ τὸ μονῆρες ὑπέλθοι*, Μ' ιβ' *ὑπελθεῖν τὴν δίκην*.

23) ΙΖ', γ' *διά τε τὰς ἀποδείξεις τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ ἐλέγχους*. Ἀντὶ *τοῦ* γραπτέον *τούς*.

24) ΙΖ', ιδ' *καὶ προστίμου δώσει οὐχ ὑποκείσῃ*. Ἀντὶ *δώσει* γραπτέον *δόσει*.

---

[1] Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ὡς καὶ ἐν ΙϚ', β', οἱ ὅροι *ἐπίτροπος* καὶ *κηδεμὼν* χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως.

[2] Καὶ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ Πείρᾳ ἀπαντῶσι προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς περιπτώσεως πλείονα τοῦ ἑνὸς χωρία ἐν τῷ αὐτῷ τίτλῳ. Βλ. Ζ', γ' καὶ ιθ'· ΙΖ', ε' καὶ ιδ'.

25) ΙΖ', ιθ' *καὶ ἐνίκησε τοῦτο εἰς τὸν μάγιστρον*. Ἀντὶ *ἐνίκησε* γραπτέον μᾶλλον *ἐκίνησε*[1] διότι ἡ ἔκβασις τῆς ὑποθέσεως ἐκτίθεται ἐν συνεχείᾳ.

26) ΙΗ', α' *τὸ ὕδωρ... πολλάκις τοῦ τάφρου ὑπερρεόμενον*. Ἀντὶ *ὑπερρεόμενον* γραπτέον *ὑπορρεόμενον*.

27) ΙΘ', γ' *ὅτι οἱ τόκοι τῆς προικὸς κατὰ φιλάγαθον γνώμην κατὰ διετίαν ἀπαιτοῦνται*. Ἀντὶ *κατὰ διετίαν* γραπτέον *μετὰ διετίαν*.

28) ΚΒ', γ' *τελεία ἐστὶν ἡ πρᾶσις καὶ ὑπερθεματισμὸν οὐ φοβεῖς*. Ἀντὶ *φοβεῖς* γραπτέον *φοβεῖ* ἐκ τοῦ *φοβοῦμαι*, διότι τὸ ἐνεργητικὸν *φοβῶ* (=ἐκφοβῶ) δὲν ἔχει ἐνταῦθα θέσιν. Πρβλ. Cod. 11, 32 (31), 1 *perfecta venditione nulla ratione v e r e r i s, ne adiectione facta auferri tibi dominium possit*.

29) ΚΒ', ϛ' *τῇ προτέρᾳ στιχῆσαι τάξει καὶ τιμήσει*. Ἀντὶ *στιχῆσαι* γραπτέον *στοιχῆσαι*.

30) ΚΔ', β' *ὅσα προκατάσχῃ ἑαυτῇ ἡ γυνὴ καὶ μὴ καταγράψηται εἰς προῖκα*. Ἀντὶ *προκατάσχῃ* ἐν Ἑξαβ. 1, 13, 21 φέρεται *παρακατάσχηται* ἐν δὲ 3, 3, 56 *προκατάσχηται*. Ὀρθοτέραν ἔννοιαν παρέχει ἐνταῦθα τὸ ρ. *παρακατέχω*, διὸ γραπτέον *παρακατάσχῃ* ἢ *παρακατάσχηται*.

31) ΚΔ', δ' *εἰ ἔδωκέ τις εἰς προῖκα*. Ἀντὶ *εἰ* γραπτέον *ὅτι*, ὡς ἐκ τῆς συνεχείας καταφαίνεται.

32) ΚΔ' ιβ' *τουτέστιν ἵνα γένηται προσθήκη τόπων ὡς ἐπὶ ποταμῶν καὶ νήσων ἢ ἐὰν δένδρα αὐξανθῶσιν ἢ ἄλλα τινὰ τυχηρὰ γένωνται*. Ἀντὶ *ἵνα γένηται προσθ.* γραπτέον *ἐὰν γένηται προσθ.*, ὡς ἐπιβάλλεται ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ ἐκ τοῦ περαιτέρω λεγομένου: *ἐὰν δένδρα αὐξανθῶσιν*.

33) ΚΔ', ιϛ' *καὶ ἀνατρέπεται πάλιν τὸ πραθέν*. Ἀντὶ *ἀνατρέπεται* ἐν Ἑξαβ. 1, 13, 20 φέρεται ὀρθῶς *ἀναστρέφεται*.

34) ΚΕ', δ' *εἰ δὲ ἀτελῆ τὴν ἔνστασιν καὶ ἀκλινῆ πρὸς τὸν ἄνδρα ἐνδείξεται*. Οὕτω καὶ ἐν Ἑξαβ. 6, 2, 17. Ἀντὶ *ἀτελῆ* γραπτέον *ἐντελῆ* ἢ *ἀτενῆ*[2].

35) ΚΕ', μζ' *καὶ οὐδὲ ὅλως αὐτῇ δίδωσι μηδ' οὐσίαν ἐν τῷ ὑποβόλῳ*. Ἀντὶ *μηδ' οὐσίαν* γραπτέον *μετουσίαν*.

36) ΚΕ', μζ' *οὕτως οὖν ἔλεγεν ὁ δρουγγάριος καί... οὐκ ἐστέρει τὴν ἐντὸς τοῦ πενθίμου χρόνου γαμουμένην τῆς τοῦ θεωρέτρου ἀπολαύσεως, ἀλλὰ τῶν ἄλλων τῶν παρὰ τοῦ ἀνδρὸς ἀπήλαυνεν αὐτήν*. Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *τῶν* προτείνει *ὧν*. Ἀλλὰ ποῦ ἀναφέρεται ἡ προτεινομένη αὕτη ἀντωνυμία; Ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος εἶναι ἄμεμπτος, τῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου οὔσης: ἡ ἐντὸς τοῦ πενθίμου χρόνου δευτερογαμοῦσα γυνὴ δὲν στερεῖται τοῦ θεωρήτρου, ἀλλὰ τῶν ἄλλων (πραγμάτων, περιουσιακῶν στοιχείων) τῶν παρὰ τοῦ

---

[1] Πρβλ. καὶ ΞϚ', κδ' *οἱ δὲ τοῦ φονευθέντος ἐκίνησαν παρὰ τῷ μαΐστωρι*.

[2] Διότι *ἀτενὴς* σημαίνει καὶ ἐπίμονος, ἄκαμπτος. Βλ. Λεξικὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης Δημητράκου ἐν λ. *ἀτενής*, ἀρ. 10.

ἀνδρὸς (προερχομένων). Πρβλ. καὶ ΚΕ', ξθ' *μηδὲν κερδαίνειν τὴν γυναῖκα δευτερογαμοῦσαν τῶν παρὰ τοῦ ἀνδρός.*

37) ΚΕ', ν' *ἵνα ἡ τῶν συγγενῶν περίσκεψις διὰ τῆς δοκιμασίας τοῦ ἀγαθοῦ ἄρχοντος τοῦ συναπτομένου προσώπου τὴν περιουσίαν καὶ τὸν τρόπον διερευνῶσι καὶ τὸ συμφέρον ὑπὲρ τῆς ὀρφανῆς διορίσηται.* Ὑποκείμενον τῶν προτάσεων εἶναι *ἡ τῶν συγγενῶν περίσκεψις*, διὸ ἀντὶ *διερευνῶσι* γραπτέον *διερευνήσῃ*, ὡς κατωτέρω λέγεται *διορίσηται.*

38) ΚΕ', νζ' *αἰσχύνεται καὶ*[1] *ὁ νόμος κατὰ τῶν ὑποσχομένων τῇ γυναικὶ τὰς ἀγωγὰς ἐκχωρεῖν καὶ ἐν χώρᾳ κεφαλῆς καθιστᾶν, ἀλλὰ τὸν ἄνδρα ἐρυθριῶν ὡς καὶ τὰ βάρη τοῦ γάμου ὑπέχοντα καὶ ὡς τῆς φαμιλίας ἐξάρχοντα, καὶ ὡς ἐν τέλει μὲν οὐχί, ἵνα μὴ καταρραθυμήσῃ τῆς ἀπαιτήσεως ἢ δόλῳ τὰ τῆς γυναικὸς δίκαια καταπροθῇ*[2] *ὡς κεφαλῇ δὲ αὐτῷ καὶ μείζω τὴν προνομίαν δίδωσι.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *ἐρυθριῶν* προτείνει *ἐρυθριᾶν*. Ἐν τούτοις ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος *ἐρυθριῶν* εἶναι ὀρθή. Καίτοι εἰς τὴν φράσιν *ὡς ἐν τέλει μὲν οὐχὶ* ὑπάρχει, ὡς ὑπέδειξεν ὁ Zachariae, φθορά τις, ἡ ἔννοια τοῦ ὅλου εἶναι σαφής: ὁ νόμος αἰδούμενος *(ἐρυθριῶν)* τὸν ἄνδρα, εἰς τοῦτον μόνον οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν γυναῖκα δίδει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτήσῃ συνεστῶτος τοῦ γάμου τὴν προῖκα παρὰ τῶν ὑποσχεθέντων αὐτήν. *Ἐρυθριῶ τινα* σημαίνει αἰδοῦμαί τινα[3]. Ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν ὅτι ὁ νόμος αἰδεῖταί τινα πρβλ. τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ λεγόμενον: *αἰσχύνεται γὰρ ὁ νόμος.* Πρβλ. καὶ Νεαρὰν Ἰουστ. 22 κεφ. 24 *αἰσχύνεται γὰρ ὁ νόμος σωφρονιστὰς τοὺς παῖδας τοῖς γεννήσασιν ἐπιστῆσαι.*

39) ΚΕ', νζ' *ἢ κατὰ τῶν ὑποσχομένων χωρήσῃ τὴν προῖκα μὴ καταβαλλομένων.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *χωρήσῃ* προτείνει *χορηγῆσαι*. Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία. *Χωρῶ κατά τινος* σημαίνει στρέφομαι κατά τινος, ἡ δὲ ἔννοια τοῦ κειμένου εἶναι: ἡ γυνὴ δύναται νὰ στραφῇ κατὰ τῶν ὑποσχεθέντων (τὴν προῖκα) μὴ καταβαλλόντων αὐτήν. *Ὑποσχόμενοι* εἶναι ἐνταῦθα οἱ ὑποσχεθέντες τὴν προῖκα, πρβλ. τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ λεγόμενον: *αἰσχύνεται γὰρ ὁ νόμος κατὰ τῶν ὑποσχομένων τῇ γυναικὶ τὰς ἀγωγὰς ἐκχωρεῖν.*

40) ΚΕ', ξα', *ὁ δεύτερος παῖς ἀνέστη ἐπιζητεῖν κλῆρον.* Ἀντὶ *ἐπιζητεῖν* τὸ ἀντίστοιχον χωρίον ἐν Ἐξαβ. 5, 9, 19 ἔχει ὀρθῶς *ἐπιζητῶν.*

41) ΚΕ', ξϛ' *ὁ δὲ τόκος μετὰ τὴν διετίαν ἀπαιτεῖται ὁ ἀπὸ τρίτου ἑκατοστοῦ.* Ἀντὶ *ἑκατοστοῦ* γραπτέον *ἑκατοστῆς.*

42) ΚϚ', κβ' *ἢ τοῦ ὑποτεθέντος κτήματος ἐκστῆναι τῷ τοῦ δανειστοῦ*

---

[1] Ἀντὶ *καὶ* ὁ Zachariae εἰκάζει *γάρ.*

[2] Ἀντὶ *καταπροθῇ* ὁ Zachariae προτείνει *καταπερθῇ*. Κατὰ τὸν Δ. Γκίνην ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος ἔχει καλῶς, ἐκ τοῦ *καταπροΐημι* = καταπροδίδω. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ γραμματικῶς ὀρθῶς τύπος εἶναι *καταπροεθῇ.*

[3] Πρβλ. καὶ ΞϚ', γ' *ἐρυθριῶ γὰρ τὸν νόμον.*

κληρονόμῳ, λογιζομένῳ μὲν ἀντὶ τοῦ χρέους τοῦτο, ἔχοντι δὲ ἀγωγὴν καὶ τοὺς τόκους ζητεῖν. Ἀντὶ *λογιζομένῳ... τοῦτο* ὁ Δ. Γκίνης προτείνει *λογιζομένου... τούτου.* Ἡ γραφή, ἐν τούτοις, τοῦ Κώδικος εἶναι ἄμεμπτος καὶ οὐδεμιᾶς χρῄζει διορθώσεως. *Λογίζομαι* σημαίνει ἐνταῦθα, ὑπολογίζω, καταλογίζω[1], ἡ δὲ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι ὅτι ὁ κληρονόμος τοῦ δανειστοῦ καταλογίζει τὸ κτῆμα εἰς τὸ χρέος, ἔχει δὲ ἀγωγὴν εἰς τὸ ζητεῖν καὶ τοὺς τόκους.

43) ΚϚ', κθ' *εἶτα ἀπεφάνθη δίκη καὶ ἐξεκινήθη ὁ οἶκος.* Ἀντὶ *ἐξεκινήθη* γραπτέον *ἐξενικήθη.*

44) ΚΗ', δ' *οὔτε τοῖς μεγάλοις ἐγκλήμασιν ὑποκειμένους δούλους.* Οὕτω ἐξέδωκε τὸ χωρίον ὁ Zachariae καὶ ἐν Supplementum Basilicorum, σελ. 259. Νομίζομεν ὅτι ἀντὶ *τοῖς* γραπτέον *τούς.*

45) Λ', γ' *καὶ μηδὲ τῶν αὐτοῦ*[2] *ῥᾳδίως συνιέναι τυχὸν δυναμένῳ.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *συνιέναι* προτείνει *συνιδεῖν*. Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία. *Συνιέναι* (ἀπαρέμφ. τοῦ ρ. *συνίημι*) σημαίνει ἀντιλαμβάνεσθαι, ἐννοεῖν.

46) Λ', ε' *ἀλλὰ καὶ ὑπεξούσιοι τούτου συνυπεξούσιοί εἰσιν αὐτῷ.* Ἐπὶ τῇ βάσει ΞϚ', β' προσθετέον *οἱ* πρὸ τοῦ *ὑπεξούσιοι*. Βλ. καὶ Ἑξαβ. 1, 6, 44.

47) Λ', ιβ' Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἑξαβ. 1, 6, 9[3] συμπληρωτέον τὸ χωρίον τοῦτο ὧδε: *Ὅτι εἰσὶν ἕτερα πρόσωπα ἃ ἑκουσίως μὲν δύνανται μαρτυρεῖν, ἀκουσίως δὲ οὐχ ἕλκονται ⟨οἷον ὁ πρωτοσπαθάριος καὶ οἱ ἐπάνω τούτου καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ περὶ τὴν θείαν λειτουργίαν ἀσχολούμενοι· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς οὔτε ἑκόντες⟩ οὔτε ἄκοντες μαρτυροῦσιν, ἀλλ' εἴπερ ὅλως διηθέλεν κ.τ.λ.*[4].

48) Λ', κβ' *ὅτι περὶ ὅρων ζητήσεως καὶ καινοτομίας κτήματος ἐξ ἀκοῆς μαρτυροῦντας δεχόμεθα μάρτυρας.* Ὀρθότερον ἐν Ἑξαβ. 1, 6, 13, ὑπάρχει *καὶ* πρὸ τοῦ *ἐξ ἀκοῆς.*

49) Λ', κε' *ὅτι παραλαύριον μαρτυροῦν ὑπὲρ τῆς λαύρας ἀπρόσδεκτον. Καὶ ὁ δικαστὴς ἔφησεν, ὅτι μέρος αὐτοῦ ἐστιν.* Ἀντὶ *αὐτοῦ* γραπτέον *αὐτῆς* (δηλ. τῆς λαύρας).

50) Λ', κη' *ὅτι οἱ τὸ ἀμφισβήτητον ὡς ἀμφισβητήσιμον μαρτυ-*

---

[1] Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πείρας ἀπαντᾷ τὸ ρ. λογίζομαι ὑπὸ τοιαύτην σημασίαν ΚΔ', ιβ' *δύναται τὰς βελτιώσεις λογίζεσθαι*, ΞΓ', β' *ὡς βούλεται ταῦτα λογιζέσθω εἴτε ὡς χρέους ἱκάνωσιν εἴτε ⟨ὡς⟩ ἐκδίκησιν ὧν ὑπέστη*, ΞΕ', β', *λογιζομένη μὲν ἅπερ δικαίως εἴληφε.*

[2] Οὕτω διώρθωσεν ὁ Reitz παρ' Ἑξαβ. 1, 6, 30 (βλ. ἔκδ. Ἑξαβ. ὑπὸ Heimbach, σελ. 107, σημ. 74)· ὁ Κῶδιξ *αὐτοῦ.*

[3] Πρβλ. καὶ σχόλ. 2 εἰς Βασιλ. 21, 1, 1 (Heimbach, τόμ. 2, σελ. 385).

[4] Ἴσως τὸ κείμενον τῆς Πείρας εἶχεν οὕτω: *...ἀκουσίως δὲ οὐχ ἕλκονται οὔτε ἄκοντες μαρτυροῦσιν ⟨οἷον ὁ πρωτοσπαθάριος... οἱ δὲ ἀρχιερεῖς οὔτε ἑκόντες οὔτε ἄκοντες μαρτυροῦσιν⟩ ἀλλ' εἴπερ...* Οὕτω ἡ παράλειψις τῶν ἐντὸς ⟨ ⟩ ἐξηγεῖται ὁμαλῶς ἐκ τοῦ ὁμοιοτελεύτου.

ροῦντες... ἀποδοκιμάζονται. Ἀντὶ *ἀμφισβήτητον* γραπτέον *ἀναμφισβήτητον.*

51) Λ' λθ' *ὅτι παράγει τίς τινα ἕνα ἀπελεύθερον*[1]. Ἀντὶ *παράγει τίς* γραπτέον *παρήγαγέ τίς* ἢ *παρῆγέ τίς*. Πρβλ. Λ', μβ' *ὅτι παρῆγέ τίς τινα.*

52) Λ', μ' *ὅτι ἐμαρτύρησέ τις ὡς εἶδε συνδούλους δύο ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ δεῖνος ἐπιφορτισθέντας καὶ ταῦτα παραλαβόντας δύο τινάς.* Ἡ πρότασις ὡς ἔχει εἶναι ἐλλιπής, διότι ἐλλείπει τὸ ἀντικείμενον τοῦ *ἐπιφορτισθέντας*, εἰς ὃ ἀντικείμενον ἀναφέρεται τὸ ἀμέσως ἐπιφερόμενον *ταῦτα παραλαβόντας*. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου ἢ προσθετέον τὴν λέξιν *συνδούκια* μετὰ τὸ *ἐπιφορτισθέντας* — ὅτε ἡ ἔννοια εἶναι ὅτι ἐμαρτύρησέ τις ὅτι εἶδε δύο δούλους ἐπιφορτισθέντας συνδούκια ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ δεῖνος, τὰ ὁποῖα συνδούκια παρέλαβον ἕτερα δύο ἄτομα — ἢ ἁπλῶς ἀντὶ *συνδούλους* γραπτέον *συνδούκια* — ὅτε ἡ ἔννοια, κατὰ μικρὸν παραλλάσσουσα, εἶναι ὅτι ἐμαρτύρησέ τις ὅτι εἶδε δύο συνδούκια νὰ τὰ ἐπιφορτίζονται καὶ νὰ τὰ παραλαμβάνουσι δύο τινὲς ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ δεῖνος. Ὅτι δὲ περὶ *συνδουκίων*[2] πρόκειται βλ. τὸ περαιτέρω ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ λεγόμενον: *ἀλλὰ μεῖναι ἐν τῷ οἴκῳ, ὅθεν ἀφῃρέθησαν ⟨τὰ⟩ συνδούκια.*

53) Λ', μα' *οἷς τε φησὶν ὁ νόμος, τοὺς μεσιτεύοντας ἐπὶ πράγματι μὴ μαρτυρεῖν περὶ τούτων, εἰ μὴ κατὰ συναίνεσιν τῶν μερῶν.* Ἀδυνατῶ νὰ ἀντιληφθῶ τί σημαίνει ἐνταῦθα τὸ ἐν ἀρχῇ *οἷς τε*. Ἀντ' αὐτοῦ νομίζομεν γραπτέον *ὥστε*. Ἡ διόρθωσις ἐνισχύεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς Ἰουστ. 90 κεφ. 8 *Ἐπειδὴ δὲ ἐθήκαμεν νόμον, ὥστε καὶ ἐπὶ χρηματικῶν δικῶν ἄκοντας μαρτυρεῖν, ἐκείνων οὐκ ἀναγκαζομένων τὴν μαρτυρίαν νέμειν ὅσοι μεσῖται γεγόνασιν αὐτοῖς.* Εἰς τὴν Νεαρὰν ταύτην, μὴ μεταφερομένην αὐτολεξεί, ἀλλὰ κατ' ἔννοιαν, γίνεται ἀναφορὰ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Πείρας.

54) Λ', μβ' *ποτὲ δὲ ἀναγκαλίζεσθαι καὶ περιέπειν.* Ἀντὶ *ἀναγκαλίζεσθαι* γραπτέον *ἐναγκαλίζεσθαι.*

55) Λ', ο' *ὅτι ἐνταῦθα λεγομένης δίκης.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *λεγομένης* προτείνει *γινομένης*. Δὲν νομίζω ἀναγκαίαν τὴν διόρθωσιν, διότι καὶ ἡ Νεαρὰ Ἰουστ. 90 κεφ. 5, εἰς ἣν ἀναφέρεται τὸ χωρίον τοῦτο τῆς Πείρας, ἔχει *εἴ τις ἐνταῦθα λέγοι δίκην*. Βλ. καὶ Νεαρὰν 113 κεφ. 1 § 1 *εἰ δὲ δίκης λεγομένης.*

56) Λ', οζ' *καὶ τὸ τίμημα οὐκ ἔλαβον.* Ἀντὶ *ἔλαβον* γραπτέον *ἔλαβεν* (δηλ. ὁ ἐνάγων).

57) ΛΑ', ε' *ὅτι μὴ φανεὶς ὁ υἱὸς... οὐ δίκαιόν ἐστι λαβεῖν τὸ λεγάτον.* Ἐὰν ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος *οὐ δίκαιόν ἐστι* ἦτο ὀρθή, τὸ ὑποκείμενον τοῦ

[1] *Τινὰ ἕνα ἀπελεύθ.* σημαίνει κάποιον ἀπελεύθ. Πρβλ. Λεξικὸν Ἑλλην. Γλώσ. Δημητράκου ἐν λ. *εἷς* ὑπ' ἀρ. 19. Συνηθέστερον ἐπὶ τῆς ἐννοίας ταύτης ἀπαντᾷ *εἷς τις.*

[2] Πρβλ. Λεξικὸν Δουκαγγίου ἐν λ. *συνδούχιον, σεντοῦκιν.*

λαβεῖν θὰ εἶχεν ἐξενεχθῇ κατ' αἰτιατικήν: *μὴ φανέντα τὸν υἱόν.* Ὅθεν ἀντὶ *οὐ δίκαιόν ἐστι* γραπτέον *οὐ δίκαιός ἐστι*[1].

58) ΛΑ', ε' *ἐπεὶ δὲ οὐκ ἦν φανερόν, ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ λεγατάριος προτέθεικε τῷ ὑπομνήματι καὶ γλαφυρόν τι καὶ σοφόν τι νόημα.* Ἀντὶ *προτέθεικε* γραπτέον μᾶλλον *προστέθεικε.*

59) ΛΗ', α' *εἰ δὲ τοσοῦτον οἱ καρποὶ εὑρεθῶσιν ἢ ἥττονες.* Ἀντὶ *τοσοῦτον* γραπτέον *τοσοῦτοι.*

60) ΛΗ', γ' *λέγει γὰρ αὐτοῖς ὁ νόμος, ὅτι οὐ χρή τινα ἐξ ⟨ὧν⟩ εὐεργέτησεν ἀδικεῖσθαι· ἀρκετὸν γὰρ ἡμῖν τὸ ἐλευθερωθῆναι παρ' αὐτοῦ.* Ἀντὶ *ἡμῖν* γραπτέον *ὑμῖν.*

61) ΛΗ', δ' *εἶτα κινήσω κατά σου περὶ ἐκνικήσεως.* Ἐκ τῆς Ἑξαβ. 3, 3, 74 πορίζόμεθα τὸ ὀρθὸν *κινήσῃς κατ' ἐμοῦ*, ἀντὶ τοῦ *κινήσω κατά σου.*

62) ΛΗ', θ' *εἶτα ὁ ἀγοραστὴς ἐποίησε τὴν γυναῖκα μετὰ χηρείαν ἐπικυρῶσαι τὴν πρᾶσιν.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *ἐποίησε* προτείνει *ἔπεισε.* Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία. Πρβλ. καὶ ΜΕ', ια' *ἐποίησε καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ... ὑπογράψαι ἐν τῷ συμφώνῳ*[2].

63) ΛΗ', ια' *ἡ δὲ μὴ τούτων ἀπηλλαγμένη, ἀλλὰ πρὸς δόσιν χρυσίου ἢ δωρεᾶς προσποίησιν κατασχηματισθεῖσα πρᾶσις καθαρά ἐστιν.* Ἐκ τῆς Ἑξαβ. 3, 3, 30 πορίζόμεθα τὸ ὀρθὸν *ἀλλὰ πρὸς δόσιν χρυσίου ἢ πρὸς ποίησιν μετασχηματισθεῖσα πρᾶσις καθαρά ἐστιν.*

64) ΛΗ', ιγ' *τοὐναντίον δὲ μᾶλλον ἐχρῆν τοῖς νόμοις εἴκειν τὸν ἰδιώτην.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *εἴκειν* προτείνει *ἕλκειν.* Ἐν τούτοις ἡ γραφὴ τοῦ Κώδικος εἶναι ἄμεμπτος. *Εἴκειν* σημαίνει ὑποχωρεῖν. Ὁμοίως φέρεται τὸ χωρίον καὶ ἐν ΜΔ', ς'.

65) ΛΗ', ιε' *ἢ ὡς πρὸς τοῦτο ἀτονήσει, ἐκεῖνο γοῦν συστῆσαι.* Τῆς ἐννοίας ἀπαιτούσης ἐνταῦθα ὑποθετικὴν πρότασιν ἀντὶ *ἢ* γραπτέον *εἰ δὲ* ἢ προσθετέον *εἰ* μετὰ τὸ *ἤ*, δηλ. γραπτέον *ἢ εἰ ὡς πρὸς τοῦτο ἀτονήσει.* *Ἀτονῶ* σημαίνει ἐνταῦθα δὲν ἀποδεικνύω. Πρβλ. ΞϚ', β' *καὶ συκοφαντίας ἁλῶναι ἀτονοῦσαν.*

66) ΛΗ', ις' *καὶ μὴν κινοῦντος τοῦ ἀγοραστοῦ κατὰ τοῦ πράτου περὶ ἐκνικήσεως.* Ἡ ἔννοια, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν περαιτέρω ἐν τῷ χωρίῳ λεγομένων, εἶναι ὅτι ὁ ἀγοραστὴς δὲν ἐνῆγε τὸν πωλητὴν μετὰ τὴν ἐκνίκησιν τοῦ

[1] Καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Πείρας γίνεται χρῆσις τῆς προσωπικῆς συντάξεως *δίκαιός εἰμι* ἀντὶ τῆς ἀπροσώπου *δίκαιόν ἐστι.* Πρβλ. ΙϚ', ιη' *ὅτι μηδ' ὁ ἐνάγων δίκαιός ἐστι πάντα οἰκειοῦσθαι*, ΙϚ', ιθ' *οὓς καταβαλεῖν οἴκοθεν ὡς κακῶς διῳκηκότες δίκαιοί εἰσιν*, ΚΑ', α' *τὰ πατρῷα καὶ τὰ ἐπικτηθέντα δίκαιοι ἂν εἶεν ἐπιμερίσασθαι.*

[2] Διὰ τὴν ὁμοίαν χρῆσιν τοῦ ρ. *ποιῶ* καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ, πρβλ. Ξενοφῶντος, Κύρου Παιδεία 2, 2, 13 *εἴ γε κλαίειν ἐπειρώμεθά σε ποιεῖν.* Βλ. Θησαυρὸν Ἑλληνικῆς Γλώσσης Ἐρρ. Στεφάνου - Dindorf ἐν λ. *ποιῶ* (τόμ. 6, στ. 1289).

πωληθέντος, διὸ καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐφοβήθη τὴν συσσώρευσιν τῶν τόκων. Ὅθεν ἀντὶ *μὴν* γραπτέον *μή*.

67) ΛΘ', γ' *ὁ γὰρ ψυχῇ νεμόμενος, ἕως ἂν ἐξωθῇ ἢ ἀναχωρήσῃ νέμεται*. Ἀντὶ *ἐξωθῇ* γραπτέον *ἐξωσθῇ* (ἐκ τοῦ ρ. *ἐξωθοῦμαι*).

68) ΜΑ', κγ' *εἰς νομίσματα μ' περιστάμενον*. Ἀντὶ *περιστάμενον* γραπτέον *περιϊστάμενον*.

69) ΜΑ', κδ' *μὴ δύναται ἀριθμεῖν μόνην τὴν παρ' αὐτοῦ τυγχάνουσαν ὕπαρξιν*. Ἀντὶ *αὐτοῦ* τὸ ἐν Ἑξαβ. 5, 9, 17 σχόλ. (ἔκδ. Heimbach, σελ. 670) ἔχει ὀρθῶς *αὐτῷ*.

70) ΜΒ', κα' *οἱ γὰρ ἐνησχημένοι χρέεσιν*. Ἀντὶ *ἐνησχημένοι* γραπτέον *ἐνεσχημένοι* (ἐκ τοῦ ρ. *ἐνέχομαι*). Πρβλ. καὶ Ν', ζ' *τὸν ἐνεσχημένον τῇ δουλείᾳ τῆς ρύσεως*.

71) ΜΕ', α' *καὶ ἔλθωσιν εἰς ἀπαίτησιν ἀμφότεροι δανεισταί*. Προσθετέον *οἱ* πρὸ τοῦ *δανεισταί*.

72) ΜΕ', η' *συμφωνεῖς δὲ σοὶ ὁ πατήρ, ὅτι τὸν ὅλον τῆς ζωῆς σου χρόνον συνομοζωῶ μετὰ σοῦ καὶ τῆς θυγατρός σου*. Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *συμφωνεῖς* προτείνει *συμφωνεῖ*, ὅπερ δὲν δύναται νὰ γίνῃ δεκτόν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τοῦ *σοὶ* ἀναφερομένου εἰς τὴν θυγατέρα τὸ ἐπακολουθοῦν *μετὰ σοῦ καὶ τῆς θυγατρός σου* θὰ ἔδει νὰ ἀναφέρηται εἰς αὐτήν, ἐνῷ, προφανῶς, ἀναφέρεται εἰς τὸν πατέρα. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι ἡ διόρθωσις τοῦ Zachariae *συμφωνεῖς δὲ σὺ ὁ πατὴρ* ἀποκαθιστᾷ πλήρως τὸν νοῦν τοῦ κειμένου: εἰς τὸ ἔγγραφον δι' οὗ ἡ γυνὴ[1] συνέστησε προῖκα ὑπὲρ τοῦ ἀνδρὸς παρενέβη ὁ πατὴρ καὶ συνεφώνησε μετὰ τοῦ γαμβροῦ ὅπως οὗτος παραμείνῃ ὡς ἐσώγαμβρος παρ' αὐτῷ. Ἡ φράσις *συμφωνεῖς δὲ σὺ ὁ πατήρ... διάστιξιν* ἔχει ληφθῆ αὐτουσία ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου.

73) ΜΕ', θ' *τῷ δὲ γαμβρῷ ἐξεχώρισεν ἀγωγήν*. Ἀντὶ *ἐξεχώρισεν* γραπτέον *ἐξεχώρησεν*. Πβλ. καὶ ΛϚ', ιη' *ἐκκεχωρήκαμεν δὲ ἀγωγήν*.

74) ΜΕ', ια' *ἀλλ' ἡ θυγάτηρ ἐκείνου, ἢ καὶ μήτηρ τῆς ἐγγόνης*. Ἀντὶ *ἢ* γραπτέον *ἡ*.

75) ΜΕ', ια' *καὶ πῶς ὀφείλει μεριασθῆναι*. Ἀντὶ *μεριασθῆναι* γραπτέον *μερισθῆναι*. Πρβλ. καὶ κατωτ. ἐν τέλει τοῦ χωρίου *ταῦτα συμβάλλεσθαι καὶ μερίζεσθαι*.

76) ΜΕ', ιβ' *εἰ δὲ γένηται χάρτης μετὰ τὴν πρᾶσιν, ἵνα σοι δώσω ἐγγυητὴν ἐπὶ τῷ τιμήματι, τότε ψιλόν ἐστι σύμφωνον καὶ καταβληθέντος ⟨τοῦ⟩ τιμήματος οὐ ἀναγκάζεται ὁ πράτης παρασχεῖν τὸν ἐγγυητήν*. Ἐφ' ὅσον ὁ ἐγγυητὴς δίδεται ἐν τῇ περὶ ἧς ἐνταῦθα περιπτώσει ὑπὸ τοῦ πωλητοῦ

---

[1] Διὸ καὶ ὁ Εὐστάθιος ἠρνήθη εἰς τὸν γαμβρὸν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ πενθεροῦ πρὸς καταβολὴν τῆς προικός.

(πράτου) ἕπεται ὅτι ἀντὶ τοῦ *ἐπὶ τῷ τιμήματι* γραπτέον *ἐπὶ τῷ πράγματι*, ἤτοι ὁ ἐγγυητὴς ἔχει δοθῆ διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ πράγματος.

77) ΜϚ', β' *ὅτι ἐπὶ ἀποτιμήσεως ἀγρῶν ἢ οἴκων προσώπῳ τινὶ καταλιμπανομένης*. Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *ἀποτιμήσεως* προτείνει *χρήσεως*. Νομίζομεν γραπτέον *ἐπὶ ἀποτιμήσεως χρήσεως*. Πρβλ. ΜϚ', ε' *ὅτι δίκης κινηθείσης παρὰ τῷ βέστῃ περὶ ἀποτιμήσεως χρήσεως*. Εἰς ἀμφότερα τὰ χωρία ὁ Εὐστάθιος ἀσχολεῖται μὲ ζητήματα ἀποτιμήσεως τῆς ἐπικαρπίας.

78) ΜΗ', θ' *ὅτι ἀδιαθέτου τελευτησάσης μητρὸς ἐχούσης παῖδας ἐκ δύο γάμων τῆς προικὸς ταύτης ὁ μάγιστρος οὕτως ἀπήτησε καὶ ἐμέρισε*. Ἀντὶ *τῆς προικὸς* γραπτέον *τὴν προῖκα*.

79) ΜΘ', β' *ὡς ἀπολειφθῇ τοῦ οἴκου πολλάκις ὁ γαμβρός*. Ἀντὶ *ἀπολειφθῇ* γραπτέον *ἀπελείφθη*.

80) ΜΘ', β' *τὸ δὲ ἐννόμου γενομένης μνηστείας καὶ ἱεροτελεστίας ἐν ἀτελεῖ χρόνῳ διὰ προστίμου δόσεως λύεσθαι τὸν γάμον, δείκνυται ἐκ τοῦ λέγειν τῶν μερῶν· τὸ γὰρ μετὰ τὴν εὐλογίαν διΐστασθαι, τοῦτο ἂν εἴη μνηστεία ἀληθοῦς λύσις*. Ὁ Zachariae ἀντὶ *μνηστεία ἀληθοῦς* προτείνει *μνηστείας ἀληθῶς*, ὁ δὲ Δ. Γκίνης *μνηστείας ἀληθοῦς*. Ἡ φράσις *τὸ γὰρ μετὰ τὴν εὐλογίαν... λύσις* εἶναι ὁλόκληρος εἰλημμένη ἐκ τῆς Νεαρᾶς 74 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἔνθα φέρεται: *μνηστείας ἀληθὴς λύσις*[1]. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἀντὶ τοῦ *ἐκ τοῦ λέγειν τῶν μερῶν*, ὅπερ οὐδεμίαν παρέχει ἔννοιαν, γραπτέον *ἐκ τοῦ λέγειν τὴν Νεαράν*, ὑποδηλουμένης τῆς Νεαρᾶς ταύτης τοῦ Λέοντος.

81) ΜΘ', δ' *οὕτως οὖν διενέξεως ἐχόντων τῶν δικαστῶν*. Ἀντὶ *διενέξεως* γραπτέον *διενέξεις*.

82) ΜΘ', δ' *καὶ ἁρμόζουσι πολλαὶ ἀγωγαί, οἷον ἡ περὶ φθορᾶς ἢ περὶ ὕβρεως καὶ ἕτεραι*. Ἀντὶ *ἢ περὶ ὕβρ.* γραπτέον *ἡ περὶ ὕβρ.*, ὡς ὀρθῶς ἔχει τὸ χωρίον ἐν σχ. 5 εἰς Βασιλ. 60, 37, 79 (ἔκδ. Heimbach, τόμ. 5, σελ. 757).

83) ΜΘ', δ' *εἰ οὖν τὴν ἐλάττονα δώσει τις, οὐκ ἀναιρήσει τὴν μείζονα;* Ἐν τῷ σχολ. 5 εἰς Βασιλ. 60, 37, 79 (ἔκδ. Heimbach, ἔνθ' ἀνωτ.) τὸ χωρίον παραδέδοται διαφόρως: *εἰ οὖν τὴν ἐλάττονα δώσομεν, τίς οὐκ ἂν ἐρεῖ τὴν μείζονα;*

84) ΜΘ', ε' *τῇ ποινῇ τῇ τοὺς κατηγοροῦντας τῶν γυναικῶν μοιχείας καὶ μὴ ἐλεγχοῦντας*. Ἀντὶ *ἐλεγχοῦντας* γραπτέον *ἐλέγχοντας*. Ἐν σχολ. 1 εἰς Βασιλ. 60, 37, 84 (ἔκδ. Heimbach, τόμ. 5, σελ. 758) φέρεται: *τῇ ποινῇ τῇ τοῦ κατηγοροῦντος... καὶ μὴ ἐλέγχοντος*.

---

[1] Οὕτω φέρεται ἡ φράσις αὕτη τῆς Νεαρᾶς καὶ παρὰ τῷ Βαλσαμῶνι σχόλ. εἰς [Φωτίου] Νομοκάνονα ΙΓ', β' (Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμ. 1, σελ. 286). Εἰς Ηὐξημένον Πρόχειρον ΙΙ, 20 (ἔκδ. Zachariae, J.G.R., τόμ. VI, σελ. 20) φέρεται: *μνηστείας ἀληθοῦς λύσις*.

85) ΝΑ', ε' *οὐ μέντοιγε ἁπλῶς κατεδίκασε τὸν μὴ βουλόμενον ἐπεξελθεῖν μέχρι πέρατος τῆς δίκης, ἀλλ' ὅρον ἐδίδου τῆς παραστάσεως καθ' ὃν εἰ μὴ ἀπήντησεν αὐτοτελῆ τὴν δίκην ἐπέφερε.* Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Ἐξαβ. 1, 4, 20 ἀντὶ *δίκην* γραπτέον *καταδίκην*.

86) ΝΑ', ϛ' *παρά τινος τῶν ἀντιπροσωπόντων τῷ βασιλεῖ.* Ἀντὶ *ἀντιπροσωπόντων* γραπτέον *ἀντιπροσωπούντων* ἐκ τοῦ ρ. *ἀντιπροσωπῶ*.

87) ΝΑ' ιϛ' *εἶπον ἐγώ· φέρε τυχὸν γένεσθαι παρὰ τῶν ἓξ δικαστῶν καὶ δοθῆναι τῷ ἑνὶ μέρει καὶ ἑτέραν σημείωσιν παρὰ τῶν τεσσάρων κριτῶν.* Ὁ Zachariae ἀντὶ *φέρε* προτείνει *ψῆφον*, ἐνῷ κατὰ τὸν Δ. Γκίνην τὸ χωρίον δὲν χρήζει διορθώσεως. Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ὀρθή, διότι, ὡς φανερόν, ἐλλείπει τὸ ὑποκείμενον τοῦ *γενέσθαι*. Ὅθεν νομίζομεν ὅτι μετὰ τὸ *γενέσθαι* δέον νὰ προστεθῇ ἡ λέξις *σημείωσιν*, τῆς προσθήκης ἐπιβαλλομένης καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας καὶ ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου *καὶ ἑτέραν σημείωσιν*.

88) ΝΑ', κδ' *κἂν δημόσιοι ὦσιν οἱ ποταμοί, ἀλλ' οὖν γε μὴ ὄχθαι τούτων.* Πρὸ τοῦ *ὄχθαι* προσθετέον *αἱ*.

89) ΝΑ', κε' *ὅτι οὐκ ὀφείλει δικαστὴς διαξίμους ποιεῖν γυναῖκας.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *διαξίμους* προτείνει *διωξίμους*. Δὲν νομίζομεν ὅτι τὸ κείμενον χρήζει διορθώσεως. Τί νοεῖται διὰ τῆς λέξεως *διάξιμος* δηλοῦται περαιτέρω ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ: *τὸ δὲ καὶ τὴν γυναῖκα ἀνελθεῖν βαρὺ αὐτῷ κατεφάνη καὶ ἀπηγορευμένον τοῖς νόμοις.* Ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν ταύτην ἔχει ἡ λέξις *διάξιμος* καὶ παρὰ Βαλσαμῶνι, σχόλιον εἰς κανόνα γ' τῆς Συνόδου Σαρδικῆς: *ἵνα μὴ ὁ καταδικάσας ἀναγκασθῇ διάξιμος εἰς Ῥώμην γενέσθαι ἀπὸ Θεσσαλονίκης τυχόν.* (Ῥάλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμ. 3, σελ. 237). Βλ. ἐπίσης Θεοδώρου Σχολαστικοῦ Σύνοψιν Νεαρᾶς 17 κεφ. 27 *ὅτι τοὺς δημότας Κωνσταντινουπόλεως διαξίμους καὶ παραστασίμους ποιεῖ ὁ τῆς πόλεως ἔπαρχος*, Σύνοψιν Νεαρᾶς 53 κεφ. 2 (Zachariae, Ἀνέκδοτα, σελ. 28 καὶ 61).

90) ΝΑ', κε' *ἵνα ὑποσχῇ αὐτὸς πρὸς τὸ μέρος αὐτῆς ὅλην τὴν ποινὴν τοῦ ἐγκλήματος.* Ἀντὶ *ὑποσχῇ* ὁ Δ. Γκίνης προτείνει *ὑποστῇ*. Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία, διότι *ὑπέχω τι* σημαίνει ὑφίσταμαί τι. Πρβλ. καὶ Νεαρὰν Ἰουστ. 8, κεφ. 8 § 1 *ἐκεῖσε καὶ τὰς ποινὰς ὑποσχεῖν τῶν πλημμελημάτων*, Νεαρὰν 13 κεφ. 6 *ἐφ' ᾧ τιμωρίαν ὑποσχεῖν*[1].

91) ΝΑ', λ' *ὅτι πάντα ἄνθρωπον καλούμενον εἰς δικαστήριον παρά τινος χρὴ ἀπιέναι πρὸς αὐτόν.* Ἀντὶ *αὐτὸν* γραπτέον *αὐτὸ* (δηλ. τὸ δικαστήριον).

92) ΝΑ', λ' *εἰ δὲ ὁ καλούμενος εἰς δικαστήριον καὶ ἔχων παραγραφὴν οὐκ ἀπειθῇ καὶ προθήσῃ τὴν παραγραφήν, τότε ὁ δικαστὴς καὶ μὴ ὑποκείμενον τῇ δικαιοδοσίᾳ αὐτοῦ κολάζων οὐχ ὑπόκειται τῷ περὶ βίας.* Περὶ τῆς περιπτώσεως καθ' ἣν προσέρχεταί τις εἰς τὸ δικαστήριον καὶ προβάλλει τὴν ἔνστασιν ἐγένετο λόγος προηγουμένως ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ, ἐνταῦθα λοιπὸν πρόκειται ἡ ἀντίθετος περίπτωσις διὸ ἀντὶ *οὐκ ἀπειθῇ καὶ προθήσῃ* γραπτέον *ἀπειθῇ καὶ οὐ προθήσῃ*.

[1] Πρβλ. καὶ Πεῖραν ΞΑ', ε' *οὐ δίκαιός εἰμι ὑποσχεῖν τιμήν*, ἔνθα ὁ Zachariae ἀντὶ *τιμὴν* προτείνει *ποινήν*.

93) ΝΓ', α' *κἀκεῖ μὲν τοὺς ⟨εἰς⟩ εὐσεβεῖς οἴκους γινομένας δωρεάς.* Ἀντὶ *τοὺς* γραπτέον *τάς*.

94) ΝΓ', α' *καὶ ἅμα ἐὰν διέλωνται τὴν δωρεάν, ὑπερβαίνει ἑκάστῳ τὸ ποσὸν καὶ καταλέγει εἰς ἧττον τῶν φ' νομισμάτων.* Ἀντὶ *καταλέγει* γραπτέον *καταγήγει*.

95) ΝΔ', δ' *ὁ δὲ πατὴρ... γράψει τούτους κληρονόμους.* Ἀντὶ *γράψει* γραπτέον *γράφει*, ὡς ὀρθῶς φέρεται ἐν ΜΗ', β'. Πρβλ. καὶ τὸ περαιτέρω λεγόμενον: *εἰς τὸ δίμοιρον τῆς ὑπάρξεως γράφει τοὺς νόθους κληρονόμους.*

96) ΝΔ', ε' *ὁ ἔχων κατὰ τὸ κτῆμα δίκην.* Ἀντὶ *κατὰ τὸ κτῆμα* γραπτέον *κατὰ τοῦ κτήματος*. Πρβλ. ΜΕ', ιδ' *εἶτα κινήσας ὁ τὴν δωρεὰν πεποιηκὼς κατὰ τοῦ κτήματος.*

97) ΝΔ', ι' *ὅτι ὑπεξουσίου τελευτήσαντος παιδὸς καί τινων λεγόντων, ὅτι τὸ τρίτον εἰς ψυχικὴν διανομὴν ὀφείλει προχωρῆσαι, ὁ δικαστὴς οὐκ ἐδέξατο τοῦτο.* Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ *προχωρῆσαι* προτείνει *παραχωρῆσαι*. Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία. Πρβλ. ΜΑ', ζ' *πρὸ γὰρ τῆς τοῦ πατρὸς τελευτῆς ὁ φαλκίδιος οὐ προεχώρησε*, ΜΓ', α' *προχωρεῖ τὸ λεγάτον*, ΞϚ', κζ' *προσέταξε καὶ προεχώρησε τὸ χρυσίον εἰς ἀγορασίαν ὀφφικίων τοῦ παιδός.* Βλ. καὶ ΛΑ', ε' *τοιούτους νόμους τέθεικε καὶ κατεσκεύασεν ὅτι προχώρησιν οὐκ ἐδέξατο τὸ λεγάτον.*

98) ΝΗ', ε' *μαχόμενον δὲ τὸ μέρος τῆς μητροπόλεως τοιαύταις διαγνώσεσι... καὶ τὸν χρόνον παρέλκων.* Ἀντὶ *παρέλκων* γραπτέον *παρέλκον*.

99) ΞΒ', α' *ἐπειδὴ συναπτέας ἕνεκεν τῆς ἀγχιστείας γίνονται οἱ γάμοι.* Οὕτω καὶ τὸ σχολ. 3 εἰς Βασιλ. 45, 3, 2 (ἔκδ. Heimbach, τόμ. 4, σελ. 520). Ἀντὶ *συναπτέας* ὁ Δ. Γκίνης προτείνει *συναπτῶς*. Δὲν νομίζομεν τὴν διόρθωσιν ἀναγκαίαν. Τὸ αὐτὸ ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὸ κατὰ πόδας τῆς διατάξεως Cod. 5, 3, 15 ἐν Βασιλ. 28, 3, 15 (ἔκδ. Heimbach, τόμ. 3, σελ. 164): *εἴτε ἀγχιστείας συναπτέας ἕνεκεν εἴτε καὶ μή*, ὡς κατὰ λέξιν μετάφρασις τῆς φράσεως *sive adfinitatis coeundae causa, sive non ita* τῆς διατάξεως Cod. 5, 3, 15.

100) ΞΒ', β' *ἀλλ' ἕως οὗ πείσει τις μὴ γῇ τυγχάνειν ἐκ γῆς γεγονός, οὔτε τὸ πλακὲν ἐκ δύο συγγενειῶν συγγενείας νομίμης ἀλλοτριώσει.* Γραπτέον *ἀλλ' ἕως οὗ πείσει τις μὴ γῇ τυγχάνειν ⟨τὸ⟩ ἐκ γῆς γεγονός.* Οὕτω ἀποκαθίσταται ὁ νοῦς τοῦ κειμένου: μέχρις ὅτου πείσει τις ὅτι δὲν εἶναι γῆ τὸ ἐκ γῆς γεγονός, δὲν δύναται τὸ ἀπαρτισθὲν ἐκ δύο συγγενειῶν νὰ ἀποξενώσῃ τῆς νομίμου συγγενείας.

101) ΞΔ΄ β΄ τὸ γὰρ ξέσαι γράμματα καὶ ποιῆσαι τὴν διαθήκην μὴ ἀναγινώσκεσθαι ἢ τὸ χωρίον μὴ νοεῖσθαι, ἀληθῆ μὲν εἰσί, ὡσανεὶ δὲ πλαστὰ ἐγένοντο μὴ δυναμένου ἀναγνωσθῆναι ὅπερ ἔχουσι καὶ δηλοῦσι. Ἡ φράσις ἀληθῆ μὲν εἰσὶ μοὶ φαίνεται ἐφθαρμένη, νομίζομεν δὲ γραπτέον πλαστὰ μὲν ⟨οὐκ⟩ εἰσί, διότι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ γίνεται διάκρισις μεταξὺ πλαστοῦ (σύνταξις πλαστοῦ ἐγγράφου) ἀπὸ τοῦ οἱονεὶ πλαστοῦ (οἷον καταστροφῆς διαθήκης).

102) ΞΕ΄, α΄ ὕστερον δὲ ἡ γονὴ εὗρε χρεωφειλέτας τοῦ ἀνδρός. Ἀντὶ ἡ γονὴ γραπτέον ἡ γυνή.

103) ΞΕ΄, ε΄ ἵνα γὰρ θείη τις ὅτι πρᾶσις ἐκτετέλεσται, οὐδ᾽ οὕτως ἔσχεν ἀγωγὴν ὁ δερμοκαΐτης κατὰ τοῦ λαμπροῦ ἐγγυησαμένου. Ἀντὶ ἵνα γραπτέον καὶ εἰ.

104) ΞϚ΄ β΄ ὁ δὲ ἐπὶ κανικλείου οὐδόλως αὐτὴν παραδεχόμενος καλῶς ποιεῖν ἔλεγε διὰ τὸ τὸν νόμον περὶ τῆς γυναικὸς διαλαμβάνειν. Νομίζομεν συμπληρωτέον ὧδέ πως: διὰ τὸ τὸν νόμον περὶ τῆς γυναικὸς ⟨ἐκδικούσης τὸν φόνον τοῦ ἀνδρὸς μὴ⟩ διαλαμβάνειν.

105) ΞϚ΄, β΄ ἢ μὴ ἐγγράψασθαι τὴν κινοῦσαν, ὅτιπερ ἐστὶν ἀμεμφές. Ἀντὶ ὅτιπερ γραπτέον ὅ,τιπερ[1], ἢ μᾶλλον ὅπερ, ὡς ἀμέσως κατωτέρω λέγεται: ὅπερ ἀκόλουθον μὲν ὥσπερ ἐπ᾽ ἀντιστροφῆς.

106) ΞϚ΄, β΄ ἀλλ᾽ ἐκ τούτων δυσὶν ἀνεχέθητε παρανομήσασιν. Ἀντὶ ἀνεχέθητε γραπτέον ἐνεσχέθητε (ἐκ τοῦ ρ. ἐνέχομαι).

107) ΞΖ΄, α΄ τὴν διαθήκην ἐκεῖνος οὐκ ἤμειψεν. Ὁ Δ. Γκίνης ἀντὶ ἤμειψεν προτείνει ἤλλαξεν. Ἡ διόρθωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία, διότι ἀμείβω, σημαίνει καὶ ἀλλάσσω, μεταβάλλω.

108) ΞΖ΄, α΄ ρητῶς δὲ ὁ νόμος περὶ τῶν ψυχῶν οὐ φησιν ὅτι σῴζονται ἢ ὅτι ἀκυροῦνται ἀλλ᾽ ἢ ὅτι καὶ ἄλλα τὰ τοῖς νόμοις ἐγνωσμένα περὶ τῶν ψυχῶν εἴρηται. Ἀντὶ ψυχῶν γραπτέον εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ψυχικῶν.

109) ΞΗ΄, ε΄ οὐ γὰρ χρὴ ὀμνύειν τινά· μὰ τὴν θείαν χάριν ταύτην οὐκ ἔχω εἴδησιν ὅτι χρεωστεῖς τῷ πατρί μου, ἀλλὰ γινώσκω ἀκριβῶς ὅτι χρεωστεῖς τῷ πατρί μου τόσα νομίσματα. Ἡ πρὸ τοῦ ἔχω ἄρνησις οὐκ εἶναι προφανῶς διαγραπτέα.

110) ΞΗ΄, ζ΄ καὶ διὰ τοῦ ἐκδικητοῦ ὅρκον ἀπαιτήσας. Ἀντὶ ὅρκον γραπτέον ὅρκου. Πρβλ. τὸ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ προηγουμένως λεχθέν: ἐκδικητὴν καὶ σύνδικον ἔχων τὸν ὅρκον ἐπήγαγε.

111) ΞΘ΄, α΄ εἰ δὲ ἐπικρήμαται ποινὴ καὶ αὕτη ἔσχατον. Ἀντὶ ἐπικρήμαται γραπτέον ἐπικρέμαται καὶ ἀντὶ ἔσχατον γραπτέον ἔσχατος.

---

[1] Περὶ τῆς χρήσεως τῆς ἀντωνυμίας ὅστισπερ ἀντὶ τῆς ὅσπερ, πρβλ. Λεξικὸν Ἑλλ. Γλώσσης Δημητράκου λ. ὅστις ὑπ᾽ ἀρ. 5.

112) ΞΘ΄, α΄ οὐ τολμώντων τὸ ὅλον ἀνθρωπρεπῶς βλασφημεῖν – – καὶ κεφ. ὀμνῦντες ἐσχάτως τιμωροῦνται. Μὲ γνώμονα τὴν Νεαρὰν 77 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ Zachariae ἀποκατέστησε τὸ κείμενον ὧδε: οἱ τολμῶντες τὸ ὅλον ἀνθρωπρεπῶς βλασφημεῖν καὶ κατὰ τριχὸς καὶ κεφαλῆς ὀμνῦντες ἐσχάτως τιμωροῦνται. Ὑπολείπεται ὅμως, ὡς νομίζομεν, καὶ ἡ διόρθωσις τὸ θεῖον ἀντὶ τὸ ὅλον. Πρβλ. Νεαρὰν 77 ὁ εἰς αὐτὸ τὸ θεῖον βλασφημῶν ἄξιός ἐστι τιμωρίας ὑποστῆναι.

113) ΞΘ΄, γ΄ οἷον ὅτι μοναχός ἐστιν ἢ αἱρετικὸς ἢ κλέπτης καὶ τὰ λοιπά. Ἀντὶ μοναχὸς γραπτέον μοιχός. Πρβλ. κατωτ. λέγων εἶναι μοιχὸν ἢ πόρνον ἢ αἱρετικόν.

114) ΟΑ΄, α΄ μὴ εἶναι ἀναργυρίαν κατὰ ὁμολογίαν ἀποληπτικῆς. Ἀντὶ ὁμολογίαν γραπτέον ὁμολογίας, ὡς ὀρθῶς φέρεται ἐν Βασιλ. 23, 1, 76 (ἔκδ. Heimbach τόμ. 2, σελ. 663).

* * *

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Ὑπομνήματος τοῦ Εὐσταθίου «Περὶ δύο ἐξαδέλφων λαβόντων δύο ἐξαδέλφας»[1], ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ ἐν τῇ Πείρᾳ ΜΘ΄, κζ΄-λγ΄ χωρία, ἐπιφέρονται εἰς τὸ κείμενον τῆς Πείρας αἱ ἀκόλουθοι ἀναγκαῖαι διορθώσεις[2].

1) ΜΘ΄, κζ΄ καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν συνοικεσίων οὔτε τοῖς νόμοις οὔτε τῶν ἱερῶν κανόνων ἐπιτιμήσει καθυποβάλλονται. Ἀντὶ τῶν ἱερῶν κανόνων γραπτέον τῷ ἱερῷ κανόνι. (Πρβλ. καὶ σχόλ. bb εἰς Ἑξαβ. 4, 8, 2, ἔκδ. Heimbach, σελ. 510).

2) ΜΘ΄, κζ΄ οἱ ἐκ πλαγίου πρῶτον βαθμὸν οὐκ ἔχουσιν, ἀλλ᾽ ἀπὸ δευτέρου ἔρχονται. Ἀντὶ ἔρχονται γραπτέον ἄρχονται. (Πρβλ. καὶ σχόλ. bb εἰς Ἑξάβ. 4, 8, 2, ἔκδ. Heimbach, σελ. 511).

3) ΜΘ΄, κζ΄ ⟨καὶ τὴν ἐξαδέλφην⟩ αὐτῆς ὡς τετάρτου βαθμοῦ ἀσφαλῶς λέξεται. Ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου λέξεται ἐν τῷ Ὑπομνήματι φέρεται ἄξεται, ἐν δὲ τῷ σχολ. bb εἰς Ἑξαβ. 4, 8, 2 (ἔκδ. Heimbach, σελ. 511) δέξεται.

4) ΜΘ΄, κζ΄ τίς ἂν ὀρθῶς εἴποι τὸν ἐξ ἀγχιστείας συγγενῆ οἰκειοτέρου εἶναι τοῦ αἵματος. Ἀντὶ οἰκειοτέρου γραπτέον οἰκειότερον. (Πρβλ. καὶ σχόλ. bb εἰς Ἑξάβιβλον, 4, 8, 2, ἔκδ. Heimbach, σελ. 511). Ἡ ἔννοια: ποῖος δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ ἐξ ἀγχιστείας συγγενὴς εἶναι πλέον οἰκεῖος τοῦ ἐξ αἵματος συγγενοῦς;

---

[1] Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. 5, σελ. 341 ἑπ. Παλαιοτέρα ἔκδοσις ἐν Leunclavius, Jus Graeco-romanum.

[2] Πρβλ. καὶ ἀνωτ., σελ. 531, σημ. 2.

5) ΜΘ', κθ' *καὶ ἐκ τούτου οὔτε ἡ μνηστὴ ἡ μνηστευσαμένη*[1] *τὸν ἀδελφὸν δύναται λαμβάνεσθαι, οὔθ' ὁ μνηστὴρ τῆς μνηστευθείσης αὐτῷ τὴν ἀδελφὴν γαμήσει, ἵνα τῆς μὲν μνήστωρ, τῆς δὲ γαμέτης ἀναφανῇ*. Γραπτέον *ἵνα μὴ τῆς μὲν μνήστωρ* κ.τ.λ.

6) ΜΘ', λβ' *οὓς ὁ λόγος κυροῖ*. Ἀντὶ *λόγος* γραπτέον *νόμος*.

7) ΜΘ', λβ' *τὸ δ' αὐτὸ καὶ δύο ἀδελφοὶ δρῶσιν ἐς ἀνδρῶν ἑτερογενῶν ἀπιοῦσαι*. Ἀντὶ *ἀδελφοὶ* γραπτέον *ἀδελφαί*.

***

Ἐπὶ τῇ βάσει ἑτέρου Ὑπομνήματος τοῦ Εὐσταθίου ἐπιγραφομένου «Περὶ δισεξαδέλφων δύο, ὧν ὁ μὲν εἷς συνάλλαγμα συνεστήσατο μετὰ θυγατρός τινος ἀτελοῦς οὔσης τὴν ἡλικίαν, ἤτοι χρόνων πέντε πρὸς τῷ ἡμίσει, ἄτερος δὲ τῇ ταύτης συνεζύγη μητρὶ μετὰ τελευτὴν αὐτῆς, ὡς ἀντ' οὐδενὸς δοκοῦντος τοῦ πρώτου γάμου διὰ τὸ παντελῶς ἀτελὲς τῆς κόρης»[2] ἐξ οὗ ὑπομνήματος ἐλήφθη τὸ ἐν Πείρᾳ ΜΘ', λδ' χωρίον, ἐπιφέρονται εἰς τοῦτο αἱ ἀκόλουθοι διορθώσεις[3].

1) ΜΘ', λδ' *εἰ μὴ καθάπερ νενόμισται συσταίη συνάλλαγμα, οὐδεὶς ἐπιτρίβεται τῷ πραχθέντι μῶμος*. Ἀντὶ *μὴ* γραπτέον *μέν*.

2) ΜΘ', λδ' *εἰ δέ τις ἐπακολουθήσει περιπέσ. φησι*. Συμπληρωτέον ὧδε: *εἰ δέ τις ἐπακολουθήσει περιπέτ⟨εια, νόμος ὧδέ⟩ φησι*.

3) ΜΘ', λδ' *διὰ δὲ παιδογονίαν ὁ γάμῳ συνερχόμενος*. Ἀντὶ *ὁ γάμῳ συνερχόμενος* γραπτέον *ὁ γάμος, ὁ συνερχόμενος*.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Π. ΜΑΤΣΗΣ

---

[1] Ἀντὶ *ἡ μνηστευσαμένη* ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Πείρας φέρεται *ἣ μνηστευσαμένη*, ὅπερ προφανῶς ἐσφαλμένον. Ἐν Zhishman - Ἀποστολοπούλου, Τὸ δίκαιον τοῦ γάμου, σελ. 711, σημ. 9, τὸ χωρίον ἔχει δημοσιευθῇ ὀρθῶς: *ἡ μνηστευσαμένη* (οὕτω δὲ ἀποκαθίσταται ἡ ἔννοια: δὲν δύναταί τις νὰ νυμφευθῇ τὴν μνηστὴν τοῦ ἀδελφοῦ του). Ἐν τῷ γερμανικῷ πρωτοτύπῳ (Zhishman, Das Eherecht (1864), σελ. 359, σημ. 8) διατηρεῖται ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Zachariae.

[2] Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, τόμ. 5, σελ. 32 ἑπ. Ὅτι καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦτο ἀνήκει εἰς τὸν Εὐστάθιον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλέξιον, εἰς ὃν ἀποδίδεται, βλ. Ἀ. Χριστοφιλόπουλον ἐν Byz.-neugr. Jahrb., τόμ. 17 (1939-1943), σελ. 86 ἑπ.

[3] Πρβλ. καὶ ἀνωτ., σελ. 351, σημ. 2 in f.

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΥΡΙΛΛΟΣ Ε' Ο ΚΑΡΑΚΑΛΛΟΣ

[α) 29 Σεπτ. 1748 - Ἰουν. 1751· β) 7 Σεπτ. 1752 - 15 Ἰαν. 1757]

Ὁ δὶς ἀνελθὼν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Κύριλλος ὁ Ε' ἀνήκει εἰς τοὺς πατριάρχας ἐκείνους, περὶ τῶν ὁποίων διφορουμένως ἔχουν ἀποφανθῆ οἱ ἐρευνηταὶ τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας. Περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἠγέρθη μέγας θόρυβος τῶν συγχρόνων του καὶ πολλὰ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων διὰ τὴν ἐν γένει πολιτείαν του. Ὑπῆρξε βεβαίως φύσις ἀνήσυχος ἀλλ' ἐξ ἴσου εἶναι βέβαιον ὅτι σπουδαῖον χῶρον καταλαμβάνει εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Ὁ Κύριλλος ἐγεννήθη εἰς Δημητσάναν περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, προήρχετο δὲ ἀπὸ τὴν μεγάλην οἰκογένειαν τῶν Καρακάλλων[1]. Πιθανῶς τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη εἰς τὴν μονὴν τῆς γενετείρας του, ἐξενιτεύθη ὅμως ἐνωρὶς ἄκων ἐκεῖθεν, ὡς φαίνεται αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1715[2]. Ἕνεκα τούτου μετήχθη εἰς ΚΠολιν, ἐξηγοράσθη καὶ κατέφυγεν ἐπὶ βραχὺ εἰς Ἅγιον Ὄρος, ὁπόθεν μετέβη εἰς Πάτμον, ὅπου ἐφοίτησεν εἰς τὴν Πατμιάδα σχολὴν πλησίον τοῦ διδασκάλου Μακαρίου, παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐκάρη μοναχός. Εἰς ΚΠολιν εἶχεν ἀδελφὸν πραγματευτὴν τοῦ Μπεσὶρ - ἀγᾶ κιζλὰρ - ἀγασῆ[3] καὶ πλησίον αὐτοῦ κατέληξεν ἐκ Πάτμου. Ἐπίσης εἶχεν ἀδελφήν, πιθανώτατα εἰς ΚΠολιν ἐγκατεστημένην.

Ἀπὸ τοῦ 1737 - 1745 ὁ Κύριλλος διετέλεσε μητροπολίτης Μελενίκου[4],

---

[1] Εἰς τὰς ἐν Δημητσάνῃ πηγὰς ἐλάχιστα εἶναι γνωστὸς ὁ Κύριλλος. Οὕτως ἐν φ. 130α τοῦ ὑπ' ἀριθ. 141 χρφ. κτητορικοῦ κώδικος τῆς μονῆς Φιλοσόφου σημειοῦται ἁπλῶς *Κύριλλος ἀρχιερεὺς ὁ Καράκαλλος ἐκ Δημητζάνης*. Βλ. [Ε. Καστόρχη], Περὶ τῆς ἐν Δημητσάνῃ ἑλλην. σχολῆς..., σελ. 43, ἀρ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Προσθῆκαι..., «Εὐαγ. Κῆρυξ», Θ' (1865), σελ. 129, ἀρ. 15. Τ. Χ. Κανδηλώρου, Δημητσάνα, σελ. 25, ἀρ. 46 (δίς). Τοῦ αὐτοῦ, Γορτυνία, σελ. 151. ἀρ. 13.

[2] Τὰς εἰδήσεις παρέχει ἡ πρώτη καθαίρεσις τοῦ Κυρίλλου (1757) ἀτάκτως καὶ ἀσαφῶς. Βλ. καὶ Τ. Χ. Κανδηλώρου, Ἁρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐν Ἀθήναις 1924, σελ. 42 κἑξ., 47 κἑξ.

[3] Ἀθ. Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐν ΚΠόλει 1870, σελ. 354.

[4] Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. ΙΒ' (1892 - 1893), σελ. 79.

ὡς τοιοῦτον δὲ τὸν συναντῶμεν εἰς πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἐπὶ πατριάρχου Παϊσίου Β' ὡς ἑξῆς: Κατὰ Σβριον 1740 εἰς σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς 'Αγίου Γεωργίου Φονέως ἐν Κορινθίᾳ [1], τὸν Μάρτιον 1741 εἰς ὅμοιον τῆς μονῆς Μ. Σπηλαίου [2], τὸ 1742 εἰς συνοδικὴν ἀπόφασιν, κυροῦσαν τὴν διαθήκην τοῦ ἄρχοντος Πανταζῆ καὶ ἄλλο γράμμα περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τὸν Μάρτιον 1744 [3], τὸν δὲ Μάιον τοῦ ἰδίου ἔτους εἰς σιγίλλιον περὶ τοῦ χρέους τοῦ 'Αγίου "Ορους πρὸς τὸ ρουφέτιον τῶν γουναράδων [4].

'Απὸ τῆς 22 'Ιανουαρίου 1745 μετατεθεὶς εἰς Νικομήδειαν ὁ Μελενίκου Κύριλλος διετήρησε τὸν θρόνον μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 1748, ἀντὶ τοῦ καθαιρεθέντος μητροπολίτου Γαβριὴλ τοῦ ἀπὸ Σερρῶν [5]. 'Αλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος, ὑποστηριζόμενος πεισμόνως κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ Τούρκου ἰατροῦ τοῦ σουλτάνου Χαγιατη-ζαδὲ καὶ μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἰσχύοντος Χίου ἰατροῦ Λουκῆ, διεξεδίκει συνεχῶς τὴν μητρόπολίν του καὶ παρεῖχεν ἐνοχλήσεις εἰς τὸν διάδοχόν του Κύριλλον, προστατευόμενον καὶ αὐτὸν ἀπὸ τὸν ἀρχιευνοῦχον τοῦ σουλτανικοῦ χαρεμίου Μπεσσὴρ-ἀγᾶν, φίλον τοῦ ἐμπόρου ἀδελφοῦ του. Χάρις εἰς τὰς συγκρούσεις τῆς ἑκατέρωθεν ἰσχυρᾶς προστασίας, κατέληξε τὸ πρᾶγμα εἰς τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Νικομηδείας ὑπὲρ τοῦ ἀσεβεστάτου Γαβριὴλ διὰ τῆς προωθήσεως τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον [6], τῆς ἐκλογῆς γενομένης κατὰ Σεπτέμβριον 1748, συγχρόνως δὲ καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Γαβριὴλ εἰς Νικομήδειαν [7].

---

[1] Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, 'Ανέκδοτα πατρ. γράμματα, «'Ελληνικά», τόμ. Γ' (1930), σελ. 141.

[2] [Κ. Οἰκονόμου], Κτητορικὸν ἢ Προσκυνητάριον τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Μεγ. Σπηλαίου Καλαβρύτων, 'Αθήνησι 1840, σελ. 97.

[3] Καλ. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. Γ', σελ. 446, 455. Μ. Ι. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, τόμ. Α', ἐν ΚΠόλει 1888, σελ. 230, 240.

[4] Σωφρ. Εὐστρατιάδου, 'Ιστορικὰ μνημεῖα τοῦ "Αθω, «'Ελληνικά», τόμ. Γ' (1930), σελ. 56. Δ. Πετρακάκου, Νέαι πηγαὶ τῶν θεσμῶν τοῦ 'Αγίου "Ορους, ἐν 'Αλεξανδρείᾳ 1915, σελ. 5-14.

[5] 'Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 126-127.

[6] 'Α. Κομνηνοῦ-'Υψηλάντου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 353 κἑξ. Γ. Ι. Καρβελᾶ, 'Ο οἰκ. πατριάρχης Κύριλλος Ε' ὁ ἐκ Δημητσάνης, Muskegon-Mich. 1930, σελ. 6 κἑξ. κλπ. Πόσον ἄδικον ἔχει ὁ 'Υψηλάντης, γράφων ὅτι δι' ἐπεμβάσεως τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ἐξελέγη ὁ Κύριλλος πατριάρχης χωρὶς θέλησιν, ἐκλογὴν ἢ εἴδησιν τῆς Συνόδου, φαίνεται καὶ ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ τούτου τοῦ Κυρίλλου (25 'Οκτ. 1748) πρὸς τὸν 'Αντιοχείας Σίλβεστρον: *...μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ κυρ-Παϊσίου προσεκλήθημεν ἡμεῖς διὰ κοινῆς ἐκλογῆς καὶ κανονικῶν ψήφων καὶ προεβιβάσθημεν...* Γεν. 'Αραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, τόμ. Β', σελ. 58, 168. Βλ. καὶ τὴν ἑπομένην ὑποσημείωσιν.

[7] Τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Κυρίλλου συνετάχθη παρόντων 12 συνοδικῶν ἀρχιερέων καὶ τοῦ Γεν. Διερμηνέως κυρίτζη 'Ιωάννου. 'Ο Κύριλλος ἐχαρακτηρίσθη ὡς θεοσεβέστατος καὶ λογιώτατος, *ἀξιόλογος καὶ πρόσφορος καὶ τῆς οἰκ. καθέδρας*

'Ως Νικομηδείας τὸν Κύριλλον εὑρίσκομεν εἰς τὰς ἀκολούθους πατριαρχικὰς πράξεις ὑπογραφόμενον. Τὸν 'Ιούνιον 1745 εἰς συνοδ. ἐπιβεβαιωτήριον τοῦ πατριάρχου Παϊσίου Β' περὶ τῆς ἐν Πάτμῳ σχολῆς [1], τὸν Μάιον 1746 εἰς ὅμοιον πρὸς τὸν Χαλκηδόνος Γαβριήλ [2], τὸν Μάιον 1747 εἰς σιγίλιον περὶ τοῦ μονυδρίου τῆς Θεοτόκου Ζαχαριάνας εἰς Φιλιατρὰ τῆς ἐπαρχίας Χριστιανουπόλεως [3], τὸν 'Ιανουάριον 1748 εἰς συνοδ. ὁροθετήριον περὶ τῆς ἐν ΚΠόλει σχολῆς [4], τὸν Φεβρουάριον 1748 εἰς ἀθῳωτικὸν γράμμα διά τινα ἱερέα τῆς ἀρχιεπισκοπῆς 'Αχριδῶν [5] καὶ τὸ ἴδιον ἔτος εἰς σιγίλλιον τῆς μονῆς Προυσοῦ [6].

'Η πρώτη πατριαρχία Κυρίλλου τοῦ Ε' ἀπὸ 29 Σεπτ. 1748 διήρκεσε μέχρις 'Ιουνίου 1751, ἤτοι ἔτη 2 καὶ μῆνας 8. Τὸ β' ἐκλήθη τὴν 7 Σεπτ. 1752 καὶ παρέμεινεν εἰς τὸν θρόνον 4 ἔτη καὶ 3 μῆνας μέχρι τῆς 15 'Ιαν. 1757 [7]. 'Η ἀπώλεια τοῦ θρόνου κατὰ τὴν πρώτην πατριαρχίαν ἀποδίδεται

καὶ προστασίας κατάλληλος καὶ ἁρμόδιος προστάτης καὶ ὡς εἰπεῖν ἀξιόθρονος ἀξίως ἐπὶ τὴν πρωτεύουσαν ταύτην ἀποστολικὴν καὶ οἰκουμ. καθέδραν προβιβασθείς, ἵνα τὴν κοινὴν ἀναλαβὼν πηδαλιουχίαν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἁπασῶν τὴν μέριμναν δυνηθῇ λόγῳ καὶ φρονήσει καὶ ἐμπειρίᾳ καταστορέσαι καὶ κατευνάσαι πάντα σάλον καὶ κλύδωνα καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ 'Εκκλησίαν ἀκύμαντον διαφυλάξαι». Μηνᾶ Δ. Χαμουδοπούλου, Πατριαρχικαὶ πινακίδες, «'Εκκλ. 'Αλήθεια», τόμ. Β' (1881-1882), σελ. 230-231. 'Εκ χειρφ. κώδ. τοῦ πατριαρχείου 'Αλεξανδρείας πληροφορούμεθα ὅτι χρονολογία τοῦ μηνύματος τοῦ Κυρίλλου Ε' ἦτο ἡ 29 Σεπτ. 1748. Γ. Μαζαράκη, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας, 'Αλεξάνδρεια 1932, σελ. 366. Πρβλ. καὶ Σάρδεων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους ΚΠόλεως, «'Ορθοδοξία», τόμ. ΙΑ' (1936), σελ. 140, 144-145.

[1] Miklosich-Müller, Acta et diplomata Graeca..., τόμ. VI, Vindobonae 1890, σελ. 338.

[2] 'Α. Κομνηνοῦ-'Υψηλάντου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 611. Δημ. Π. Πασχάλη, Τὸ ἐν τῇ νήσῳ Πρώτῃ βυζ. μοναστήριον τῆς Μεταμορφώσεως..., «Θεολογία», τόμ. ΚΔ' (1953), σελ. 223.

[3] Σπ. Π. Λάμπρου, Τὰ σιγίλλια... τῆς ἐν τῷ δήμῳ Λετρίνων μονῆς Σκαφιδιᾶς, «Ν. 'Ελληνομν.», τόμ. Ε' (1908), σελ. 82-83, 340.

[4] 'Ιωακεὶμ Φοροπούλου, "Εγγραφα τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακείου, «'Εκκλ. 'Αλήθ.», τόμ. Κ' (1900), σελ. 344.

[5] Καλ. Δελικάνη, ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. Γ', σελ. 880.

[6] Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 424.

[7] Μ. Ι. Γεδεών, Πατρ. πίνακες, σελ. 641 κἑξ. Ζαχ. Μαθᾶ, Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς πατριαρχῶν..., ἐν Ναυπλίῳ 1837, σελ. 246 κἑξ. Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 141 κἑξ. Βεράτιον ἐπὶ τῇ β' ἐγκαθιδρύσει τοῦ Κυρίλλου Ε' ἀνανεωθὲν ὑπὸ τοῦ σουλτάτου 'Οσμὰν Γ' τὸ 1754 ἔχει ἐκδοθῇ ἤδη δὶς ὑπὸ Μ. Γεδεών, Βραχεῖα σημείωσις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἡμῶν δικαίων, ἐν ΚΠόλει 1909, σελ. 51-62. Τοῦ αὐτοῦ, 'Επίσημα γράμματα τουρκικά, ἐν ΚΠόλει 1910, σελ. 76-87. Γενικώτερον εἰδήσεις περὶ Κυρίλλου Ε', χαρακτηρισμοὺς καὶ κρίσεις περὶ αὐτοῦ εὑρίσκομεν ὑπὸ Σεργίου Μακραίου, 'Υπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐν Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τόμ. Γ', ἐν Βενετίᾳ 1872, σελ. 203 κἑξ. 'Αθ. Κομνηνοῦ-'Υψηλάντου, Τὰ

εἰς τὰς ταραχὰς ποὺ προεκάλεσαν αἱ ἑτεροδιδασκαλίαι τοῦ μοναχοῦ Αὐξεντίου, ἡ περὶ ἀναβαπτισμοῦ ἀπόφασις καὶ ἡ συνεπείᾳ τούτου ἀντίδρασις τῆς λατινικῆς προπαγάνδας. Τούτων ἕνεκα καὶ ὄχι διὰ τὰς περὶ οἰκονομικῆς ἐπιβαρύνσεως τῆς ᾿Εκκλησίας αἰτιάσεις ἐπεβλήθη περιορισμὸς τοῦ Κυρίλλου εἰς Χάλκην, ὅπου ἐπὶ βραχὺ ἐφησύχαζεν *ἐν ἁδρᾷ τῆς ᾿Εκκλησίας χορηγίᾳ καὶ πολλῇ τῇ τιμῇ καὶ περιποιήσει*[1]. ῾Η δευτέρα πτῶσις ὑπῆρξεν εἰς τὴν πραγματικότητα ἀποτέλεσμα τῶν μυστικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἀρχιερέων, ἀπελαθέντων ἐκ ΚΠόλεως ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου, ἐν μέρει δὲ καὶ προσχηματικῶς διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, πρωτοστατοῦντος τοῦ πρῴην Προϊλάβου Καλλινίκου, τοῦ καὶ διαδόχου του. Καθαιρεθεὶς ὁ Κύριλλος ἐξωρίσθη εἰς Κύπρον — εἰς Σινᾶ κατ᾿ ἄλλους —, μετ᾿ ὀλίγους μῆνας ὅμως ἐπετράπη εἰς αὐτὸν ἡ μετάβασις εἰς ῞Αγιον ῎Ορος, ὅπου ἐφησύχαζεν ἔκτοτε εἰς τὴν σκήτην τῆς ῾Αγίας ῎Αννης, ἐν ἀπόπτῳ θέσει κτίσας ἴδια κελλία[2].

᾿Εδῶ διατρίβων συνέταξε τὴν 9ην ᾿Ιουλίου 1763 τὴν διαθήκην αὐτοῦ[3], μεθ᾿ ὃ ἀπεδήμησεν εἰς ΚΠολιν διὰ προσωπικά του ζητήματα, ἤτοι πρὸς διευθέτησιν τοῦ χρέους του καὶ διασκέδασιν τῶν κατ᾿ αὐτοῦ συκοφαντιῶν. ᾿Εξέφρασεν ὁ Κύριλλος διὰ τῆς διαθήκης του τὴν ἐπιθυμίαν νὰ ρυθμισθοῦν

μετὰ τὴν ῞Αλωσιν, ἐν ΚΠόλει 1870, σελ. 362 κἑξ. Γ. Βενδότη, Προσθήκη τῆς ᾿Εκκλ. ᾿Ιστορίας Μελετίου ᾿Αθηνῶν, τόμ. Δ΄, ἐν Βιέννῃ 1795, σελ. 87 - 88. Κ. Κούμα, ᾿Ιστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, τόμ. Ι΄, ἐν Βιέννῃ 1831, σελ. 397 - 399, τ. ΙΒ΄, σελ. 734. Μ. Γεδεών, Κυρίλλου Λαυριώτου πατριαρχικὸν χρονικόν, « ᾿Αθήναιον », τόμ. Ϛ΄ (1877), σελ. 45 - 46, στ. 980 κἑξ. Σκαρλ. Βυζαντίου, ῾Η Κωνσταντινούπολις, τόμ. Β΄, ᾿Αθήνησι 1862, σελ. 541 - 542. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἐν ᾿Αθήναις 1868, σελ. 486 - 487. Σημειωτέα χάριν ἐνημερότητος εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ μακαρίτου Εὐαγ. Σαβράμη, ῾Η πρώτη καθαίρεσις Κυρίλλου Ε΄, ΕΕΒΣ, τόμ. Ι΄ (1933), σελ. 160 κἑξ., ἰδιαιτέρως δὲ ἀξιόλογος ἡ τοῦ Theodore H. Papadopoulos, Studies and Documents relating to the history of the Greek Church and people under Turkish domination, Βρυξέλλαι 1952, σσ. XXIV+507 καὶ δὴ ἀπὸ σελ. 159 κἑξ. ᾿Εκ τῶν ξένων ἐχθρικῶς πρὸς τὸν Κύριλλον γράφει ὁ Baron de Tott, Memoires sur les Turcs et les Tartares, μέρ. I, σελ. 92 κἑξ., τόμ. II, σελ. 13 κἑξ. ῾Η σημειωθεῖσα ἤδη ἐργασία τοῦ Γ. Καρβελᾶ, ῾Ο οἰκουμενικὸς πατριάρχης Κύριλλος Ε΄ ὁ ἐκ Δημητσάνης, ἐκδότης Κ. Καρβελᾶς, Muskegon, Michigan 1930, σσ. 39, δὲν ἔχει ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης χαρακτῆρα. Δαψιλεῖς εἰδήσεις περὶ τοῦ Κυρίλλου παρέχει ὁ Γεννάδιος ᾿Αραμπατζόγλου, μητροπολίτης ῾Ηλιουπόλεως καὶ Θείρων, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, τόμ. Α΄ - Β΄, σποράδην, ἀντλῶν ἐκ γραπτῶν πηγῶν. Παραπομπαὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο καὶ εἰς ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας γίνονται εἰς οἰκείους τόπους.

[1] Σάρδεων Γερμανοῦ, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 142, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

[2] Σεργίου Μακραίου, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 227. Μ. Γεδεών, Πατρ. πίν., σελ. 644. ᾿Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 95 κἑξ.

[3] ᾿Αλεξάνδρου Ε. Λαυριώτου, ᾿Ανέκδοτα πατριαρχικὰ γράμματα ἐκ τῶν ἀρχείων τῆς ἱερᾶς Μ. Λαύρας, « ᾿Εκκλ. ᾿Αλήθεια », τόμ. ΚΔ΄ (1904), σελ. 254.

τὰ ἑξῆς ζητήματα: α) Οἱ ῾Αγιορεῖται ἠθέτησαν ὑπόσχεσίν των, μὴ καταβάλλοντες οὔτε τὸ διάφορον οὔτε τὸ κεφάλαιον τῶν 3 πουγγείων, κατατεθειμένων εἰς τὸ κοινὸν τοῦ ῾Αγίου ῎Ορους· β) ζητεῖται νὰ γράψουν εἰς Καλύβην τῆς ῾Αγ. ῎Αννης νὰ λάβουν τὰ συνήθη κυριαρχικὰ 10 γρόσια· γ) ἔναντι τῶν ὀφειλομένων 300 γροσίων ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου, ἐξουσιοδοτεῖται ὁ ὁριζόμενος ὡς ἐκτελεστὴς τῆς διαθήκης γερο - Σάββας, ἐν περιπτώσει θανάτου τοῦ Κυρίλλου, νὰ παραδώσῃ τὴν μεγάλην ἀσημένιαν κανδήλαν καὶ τὰς πέντε μικράς, ἴσης ἀξίας, καθὼς καὶ νὰ πωλήσῃ ὅσα δὲν εἶναι ἀναγκαῖα εἰς τὴν Καλύβην, δίδων διὰ τὴν ψυχὴν τοῦ Κυρίλλου 100 γρόσια εἰς τὴν μονὴν Μ. Λαύρας· δ) ἀναφέρεται χρέος τοῦ Χριστιανουπόλεως Δανιὴλ ἐκ γροσίων 150 πρὸς τὸν Κύριλλον καὶ ὁρίζεται ὅπως, ἂν δὲν σταλοῦν ὑπ᾿ αὐτοῦ, νὰ δοθοῦν ἐκ τῆς περιουσίας ἐκείνου ὅπου ὀφείλονται· ε) ἡ ἐξ αἵματος ἀδελφή του νὰ μὴ ζητήσῃ καὶ νὰ μὴ λάβῃ τίποτ᾿ ἐξ ὅσων εὑρεθοῦν εἰς τὴν Καλύβην, ἐν βάρει ἀφορισμοῦ ἀλύτου· ϛ) παρέχει συγχώρησιν εἰς ὅσους τοῦ ἔπταισαν καὶ ἀντιστοίχως ζητεῖ καὶ αὐτὸς ἐξ ἐκείνων ποὺ παρεπίκρανε.

᾿Ελθὼν ὅμως εἰς ΚΠολιν τὸ 1763 ὁ Κύριλλος ἄνευ ἀδείας, ἐπὶ πατριάρχου Σαμουὴλ Α΄ τοῦ ἀπὸ Δέρκων, καὶ κρυπτόμενος εἰς τὸν οἶκον Μιχαὴλ τοῦ Ρακοβίτζα, ἐγένετο ἀφορμὴ ταραχῶν, διεκδικῶν ἴσως ἐκ τρίτου τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. ῞Ενεκα τούτου καθῃρέθη πάλιν καὶ ἐξωρίσθη εἰς Σινᾶ, ὅπόθεν εἰς ῞Αγ. ῎Ορος, ὅπου κατεκλείσθη εἰς πύργον τῆς Λαύρας. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι προσπάθειαι ἐπανόδου τοῦ Κυρίλλου διὰ τρίτην φορὰν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον δὲν ἔπαυσαν, κατευθυνόμεναι ὑπὸ φίλων του καὶ πρὸς τὴν πατριαρχικὴν Σύνοδον καὶ τὴν ῾Υψηλὴν Πύλην, ἀλλὰ δὲν ἔφερον ἀποτέλεσμα. Εἰς τὴν Σκήτην τῆς ῾Αγίας ῎Αννης ἐν τοσούτῳ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἠρέμα διήνυε καὶ δὲν ἠρνεῖτο νὰ ἐξυπηρετῇ τὴν Μ. ᾿Εκκλησίαν εἰς ἐνδεχομένας χρείας[1]. ᾿Εκεῖ εὗρεν αὐτὸν ὁ θάνατος τὴν 27 ᾿Ιουλίου 1775 ὡς ἀναφέρεται, μᾶλλον ὅμως ὀλίγα ἔτη βραδύτερον[2].

---

[1] Οὕτω π.χ. ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κύριλλος περιῆλθε τὰς μονὰς τοῦ ῾Αγίου ῎Ορους καὶ ἀνέγνωσε τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1776 ἐπὶ πατρ. Σωφρονίου Β΄ συνοδ. ἀπόφασιν κατὰ Κολυβάδων. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἐν ᾿Αθήναις 1868, σελ. 572. ῾Υπὸ τοῦ Β. Κ. Στεφανίδου, ᾿Εκκλησιαστικὴ ἱστορία, ᾿Αθῆναι 1948, σελ. 661, ἀναφέρεται ὅτι ὁ Κύριλλος μετέσχε τὸ 1774 τῆς ἐν τῇ μονῇ Κουτλουμουσίου συγκληθείσης τοπικῆς Συνόδου, περὶ τοῦ ζητήματος τῶν κολυβάδων.

[2] ῾Η ἡμερομηνία (᾿Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 127. Ε. Σαβράμη, ἔνθ᾿ ἀνωτ., σελ. 177) ὑποθέτομεν ὅτι στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀναγεγραμμένης χρονολογίας *27 ᾿Ιουλίου 1775* κάτωθεν τῆς εἰκόνος τοῦ Κυρίλλου, σωζομένης ἐν τῇ Σκήτῃ τῆς ῾Αγ. ῎Αννης καὶ ἐν τῷ Οἰκουμενικῷ πατριαρχείῳ, ὁπόθεν ἡ ἐνταῦθα παρατιθεμένη εἰκών. Πιθανῶς ὅμως ἡ χρονολογία δὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν θάνατον ἀλλ᾿ εἰς τὴν ἐλαιογραφίαν. Τὰ ἀναφερόμενα ὅτι Κύριλλος ὁ Ε΄ περιήρχετο εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐπροπαγάνδιζεν ὑπὲρ τῆς ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως τοῦ 1770 δὲν εὐσταθοῦν. Τ. Χ.

Αἱ δύο μνημονευθεῖσαι καθαιρέσεις τοῦ Κυρίλλου Ε΄, ὁμοιότυποι σχεδὸν ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἡ πρώτη ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου Δ΄ τοῦ ἀπὸ Προϊλάβου, κατ' Ἰανουάριον 1757 [1], ἡ δευτέρα ἐπὶ Σαμουὴλ Α΄ τοῦ Χατζερῆ, τὸ ἔτος 1763 [2], δὲν ἀποτελοῦν ἱστορικὰ ἔγγραφα, ἀφ' ὧν ν' ἀρυσθῇ τις ἀξιοπίστους πληροφορίας. Ἡ πρώτη καθαίρεσις — καὶ ἐπ' αὐτῆς βασίζεται ἡ δευτέρα — φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς πικρᾶς γραφίδος τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Δ΄ καὶ τούτου τὸ πάθος κατὰ τοῦ προκατόχου του ἀπεικονίζει [3], δυναμένη νὰ χαρακτηρισθῇ εἰς τὴν πραγματικότητα λίβελλος ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐκτὸς πάσης εὐπρεπείας ἐκφράσεων [4] καὶ τῆς ἠθελημένης παραποιήσεως τῶν γεγονότων [5], γνωστοῦ ὄντος ὅτι λόγῳ τῆς ἐξάψεως τοῦ ὄχλου

Κανδηλώρου, Ἀρματωλισμὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐν Ἀθήναις 1924, σελ. 57 - 60, παραλαμβάνοντος παρὰ τοῦ Παπούλα.

[1] Ταύτην ἐκ τοῦ 29 χρφ. κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς (Σπ. Λάμπρος, ΝΕ, Α΄, 1904, σελ. 493), αὐτογράφου τοῦ ΚΠόλεως Καλλινίκου Δ΄, ἔχομεν ἐκδεδομένην ὑπὸ Ε. Σαβράμη, ΕΕΒΣ, Γ΄ (1933), σελ. 177 - 186.

[2] Πατρ. Κῶδιξ 320, σελ. 31 - 33 καὶ ἐν ἀντιγράφῳ ἐν 102 χρφ. τῆς Ζαγορᾶς. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 100 - 102. Μ. Γεδεών, Ἑτεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ΚΠόλεως μετὰ τὴν Ἅλωσιν, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Γ΄ (1882 - 1883), σελ. 774 κέξ.

[3] Ὁ περὶ τοῦ ἡμιμαθοῦς καὶ φιλοδοξοτάτου τούτου πατριάρχου γράψας ἀοίδιμος καθηγητὴς Κ. Δυοβουνιώτης καὶ ὁ Σαβράμης, μὴ ἀρνούμενοι τὸ σφοδρὸν κατὰ Κυρίλλου Ε΄ πάθος Καλλινίκου τοῦ Δ΄, προσπαθοῦν ν' ἀποδώσουν τὸ περιεχόμενον τῆς καθαιρέσεως εἰς ὑπερβολικὸν ζῆλον τοῦ Καλλινίκου ὑπὲρ τῆς γαλήνης τῆς Ἐκκλησίας, σπαρασσομένης δῆθεν ἐκ τῶν περὶ ἀναβαπτισμοῦ κηρυγμάτων. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγῃ ὅμως ὅτι Κύριλλος ὁ Ε΄, ὀρθοδοξότατος πατριάρχης, ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ κατὰ τῆς ὀργιαζούσης ξένης προπαγάνδας διεξῆγεν ἀδιαλείπτως. Κ. Ι. Δυοβουνιώτου, Καλλίνικος Γ΄ πατριάρχης ΚΠόλεως, «Ἱερὸς Σύνδεσμος», ἔτ. ΙΑ΄ (1915), φ. 254, σελ. 9 - 12 (ἡ μελέτη εἰς συνεχείας καὶ αὐτοτελῶς, ἐν Ἀθήναις 1915). Ε. Σαβράμη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 171, 174. Ἐλ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 100. Ὑπὸ τοῦ Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Α΄, 119 - 120, ὁμολογεῖται ἀπεριφράστως ὅτι ὁ Καλλίνικος ἐμπαθῶς πως περὶ τοῦ ἀντιπάλου του ἔγραψε καὶ ὅτι παρ' αὐτοῦ ἀντλεῖ καὶ ὁ Βενδότης.

[4] Οὕτως ἀναγράφεται ὅτι *ὁ κακο - Κύριλλος λύκου τε ὠμοφάγου δίκην σπαράξας καὶ θύσας καὶ ἀπολέσας τὸ λογικὸν τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον βιαίως καὶ παρανόμως εἰσωθισθεὶς καὶ μιάνας ταῖς μιαραῖς καὶ παρανόμοις αὐτοῦ κακουργίαις τὴν ἀμίαντον καὶ ἀμώμητον τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν... ὥρμηται ὁποία τις θεήλατος λεηλασία τῆς Πελοποννήσου... Αἰχμάλωτον καὶ ἐωνημένον ἀνδράποδον, θητεῦον αἰσχρῶς καὶ ἀγενῶς τῇ ὑδροφορίᾳ παρὰ τοῖς ὠνησαμένοις... Ταραξίας καὶ τολμητίας ἀναίσχυντος... ἐπίορκος πατριάρχης, ληστρικῶς ἁρπάσας, τῆς Ἐκκλησίας διώκτης καὶ πολέμιος... συγκροτήσας στρατὸν ἐξ εὐτελεστάτων καὶ οὐτιδανῶν ἀνδραρίων τοῦ συρφετώδους ὄχλου ἠθροισμένων νέων ἀφρόνων, εὐκαθέκτων ταῖς ὁρμαῖς ὑπὸ μέθης, ὡς ὑπὸ μαινάδος τινὸς ἐκβεβαχευμένων... Ὁ ἀλιτήριος, ὡς τολμητίας, αὐθάδης καὶ ἑωσφορικοῦ τύφου πεπληρωμένος...*

[5] Οὕτω κατὰ σειρὰν μετὰ στόμφου καὶ γλωσσικῶν ἀκροβασιῶν ἀναφέρεται ὅτι καλῶς καὶ δικαίως ὁ Κύριλλος ὑπῆρξεν αἰχμάλωτος νόμῳ πολέμου (τὸ 1715 κατὰ τὴν

ἐκακοποιήθη ὁ Καλλίνικος τὴν ἑπομένην τῆς ἐκλογῆς του ὡς πατριάρχου καὶ ἐκινδύνευσε (17 Ἰαν. 1757), τοῦτο δ' ἀπεδόθη εἰς τὸν Κύριλλον, καίτοι καὶ αὐτὸς συνελήφθη καὶ παρ' ὀλίγον νὰ κρεμασθῇ [1].

Ἐπειδὴ οἱ σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι τοῦ Κυρίλλου συγγραφεῖς καὶ χρονογράφοι ἢ ὑπερβολικῶς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκφράζονται ἢ σφοδρῶς κατακρίνουν αὐτόν, ἡ καλυτέρα πηγὴ διὰ τὴν ἱστορικὴν τοποθέτησιν τοῦ ἀνδρὸς εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἔργον του καὶ τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἀνάγκη νὰ συνοψισθῇ ἐνταῦθα. Ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ πατριαρχίας ὁ Κύριλλος, ρέκτης καὶ δραστήριος ἡγέτης [2], ἀποδεικνύεται ἔχων συνείδησιν τῶν μεγάλων του εὐθυνῶν, διότι ἀντιμετωπίζει δύο σοβαρώτατα θέματα τῆς Μ. Ἐκκλησίας, χρονίζοντα πάντοτε καὶ ἀποτελοῦντα ἀνέκαθεν καὶ μονίμως βασικὸν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ μεγάλου θεσμοῦ τοῦ ἔθνους, τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου. Εἶναι ταῦτα α) ἡ συγκέντρωσις ἀρχιερέων εἰς ΚΠολιν καὶ ὁ φατριασμὸς τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν, ποὺ διαρκῶς κατεσκεύαζον ἀλλαξοπατριαρχίας καὶ β) τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μ. Ἐκκλησίας. Δὲν κατέστη δυνατὸν βεβαίως τὰ μεγάλα αὐτὰ προβλήματα ὁριστικῶς νὰ λύσῃ ὁ Κύριλλος, μὲ τὴν παρεμβληθεῖσαν ἄλλως τε ἀντίδρασιν, ἀλλ' εἶναι ἄξιος θαυμασμοῦ, σήμερον μάλιστα κρινόμενος, διότι τὰ ἔθεσε καὶ μετὰ σθένους τὰ ἀντιμετώπισε. Καὶ ὄχι μόνον αὐτά.

ἀνακατάληψιν τῆς Πελοποννήσου ὑπὸ τῶν Τούρκων;), δι' ὃ μετήχθη εἰς ΚΠολιν. Ἀκολούθως ἐξαγορασθεὶς ἀπεπέμφθη εἰς Ἅγιον Ὄρος, πρὸς καθαρισμὸν καὶ διόρθωσιν τῶν ἀπαιδεύτων ἠθῶν του, ἀδοκίμως ὅμως συμπεριφερθεὶς ἀπόβλητος ἐγένετο καὶ ἀπῆλθεν εἰς Πάτμον, ἔνθα ὁμιλήσας χρόνον τινὰ τῷ διδασκάλῳ Μακαρίῳ ἐπεζήτησε τὸ ἱερὸν σχῆμα ἀλλ' ἔγινεν ἀντιληπτὸς ὁποῖός τις ἦτο τὴν ἔσω διάθεσιν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου, ἀρνηθέντος τοῦτο. Τελικῶς ὑπεχώρησεν ὁ Μακάριος ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μένῃ μονίμως μοναχός. Ἀλλ' ἐκεῖνος χειροτονηθεὶς ἔφθασεν εἰς ΚΠολιν, ἁρπάσας μετ' οὐ πολὺ τὴν μητρόπολιν Μελενίκου, ὅπου ἐκινδύνευσε νὰ φονευθῇ διὰ τὰς παρανομίας του καὶ διὰ νυκτὸς ἐσώθη εἰς ΚΠολιν. Ἐνταῦθα ἐποφθαλμία τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, ἐπετιμήθη δὲ ὑπὸ Νεοφύτου ΣΤ΄ καὶ ἐν τούτοις ἐπὶ Παϊσίου Β΄ ἥρπασε τὴν μητρόπολιν Νικομηδείας, χηρεύουσαν λόγῳ ἐξορίας τοῦ ἀρχιερέως αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο παρ' οὐδενὸς σώφρονος τῶν ἄλλων ἀρχιερέων διεκδικουμένην. Περαιτέρω ἔγινε πατριάρχης, ὑπεστήριξε τὸν Αὐξέντιον κλπ. Φανερὸν εἶναι ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ πράγματα.

[1] Ἀ. Κομνηνοῦ - Ὑψηλάντου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 373 - 374. Ε. Σαβράμη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 170.

[2] Ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Βασιλείου Γεωργιάδου, Ἐκκλησιαστικὰ πάρεργα..., «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. Γ΄ (1882 - 1883), σελ. 601 κέξ., 618 κέξ. παρέχονται σαφεῖς χαρακτηρισμοὶ περὶ τοῦ ἀνδρός. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν δικαίας κρίσεις εὑρίσκομεν βάσει ἐγγράφων ὑπὸ τοῦ Γενναδίου Ἀραμπατζόγλου, Φωτίειος Βιβλιοθήκη, τόμ. Α΄, σελ. 16 κέξ. (παραπομπαὶ περαιτέρω εἰς τοὺς οἰκείους τόπους). Ἀλλ' ἠκριβωμέναι εἶναι πάντοτε καὶ τοῦ Ἐλ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 26 - 27, αἱ εἰδήσεις καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις. Ἡ καλλίστη ὅμως πραγματεία τοῦ Θεοδ. Παπαδοπούλου, εἰς ἣν παραπέμπομεν συχνάκις περαιτέρω, εἶναι ἀληθὴς ἀποκάλυψις τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνδρός.

Κατ' ἀμφοτέρας τὰς πατριαρχίας αὐτοῦ ὁ Κύριλλος διέλυσε τοὺς ἐν ΚΠόλει ἐνδημοῦντας ἀρχιερεῖς, τὸ πρῶτον κατ' 'Ιανουάριον 1751 διὰ τιμίας διαταγῆς καὶ τὸ δεύτερον ὁμοίως τὸ 1755[1]. 'Η ἀποπομπὴ ὅμως τῶν ἀρχιερέων, ποὺ ἄλλως τε δὲν εἶναι φαινόμενον μόνον τῆς πατριαρχίας Κυρίλλου Ε', δὲν σημαίνει δικτατορικὴν διοίκησιν, διότι ἐξ ἐγγράφων πηγῶν μαρτυρεῖται ὅτι τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1753 ὁ Κύριλλος συνταγματικῶς διῴκει τὴν 'Εκκλησίαν[2].

Πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πατριαρχείου ἐκ τῶν χρεῶν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1749 εἰσηγήθη ὁ Κύριλλος τὴν ἐνέργειαν ἐράνου μεταξὺ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τάγματος, τοῦ πολιτικοῦ καὶ ἀρχοντικοῦ συστήματος καὶ τοῦ λοιποῦ ὀρθοδόξου πληρώματος. 'Εζητεῖτο εἰς τὸ σχετικὸν πατριαρχικὸν γράμμα, πλὴν τῆς ριφθείσης εἰς τὰς ἐπαρχίας ζητείας, νὰ ἐκτελεσθοῦν εἰς τὸν πατριαρχικὸν ναὸν τεσσαρακονταλείτουργα, ὅπου καὶ νὰ μνημονευθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν προαπελθόντων, ἔτι δὲ κληρικοὶ νὰ περιέλθουν εἰς ἁγιασμὸν τὰς οἰκίας καὶ τὰ ρουφέτια, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ προσπάθεια συνάξεως ἐλεημοσύνης[3]. 'Εκ τῆς ἐνεργείας ταύτης μαρτυρεῖται καὶ ἡ εὐσέβεια τοῦ πατριάρχου, εἰς τὸν λόγον δὲ τοῦτον ὠφείλετο ἴσως καὶ ἡ δημοτικότης αὐτοῦ, ἐκδηλωθεῖσα βραδύτερον ἐντόνως. 'Επανερχόμενος ὁ Κύριλλος καὶ κατὰ τὴν β' πατριαρχίαν του ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος, ἐπεχείρησε ν' ἀπαλλάξῃ τὸν πατριάρχην αὐτῆς τῆς φροντίδος, ἵν' ἀφοσιώνεται εἰς τὸ πνευματικόν του ἔργον, καὶ συνέστησε διὰ πατρ. πράξεως κατὰ Σεπτέμβριον 1755 μεικτὴν οἰκονομικὴν ἐπιτροπὴν διαχειρίσεως, ἀποτελεσθεῖσαν ἀπὸ τρεῖς μητροπολίτας ('Ηρακλείας, Νικομηδείας, Κρήτης), ἀπὸ τρεῖς ὀφφικιούχους τῆς Μ. 'Εκκλησίας καὶ ἄλλως σημαίνοντας Ἕλληνας (Μ. Ποστέλνικον Κ. Καρατζᾶν, Μ. Σκευοφύλακα 'Αλ. Σοῦτσον καὶ πρ. Μ. Σπαθάριον Γεωργάκην) καὶ δέκα ἄλλα μέλη, λαμβανόμενα ἀπὸ τὰς συντεχνίας τῆς ΚΠόλεως[1]. Πολλὰ ἠκούσθησαν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς διορισθείσης 'Επιτροπῆς ταύτης[2], ἓν ὅμως δὲν ἐτονίσθη ὅτι ἐπιθυμία ζωηρὰ καὶ σκοπὸς τοῦ πατριάρχου ἦτο νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ οἰκονομικὴ ἀνασυγκρότησις τῆς Μ. 'Εκκλησίας καὶ ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἔκρινεν ὅτι τοῦ ἦτο πολύτιμος ἡ συμπαράστασις καὶ συνεργασία τοῦ λαοῦ ὑπὸ οἱανδήποτε μορφήν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν ἐπιτυχιῶν Κυρίλλου τοῦ Ε' ἀνήκει ἡ ἵδρυσις τῶν νοσοκομείων ΚΠόλεως καὶ 'Αδριανουπόλεως[3], τοῦ μὲν τελευταίου τὸ 1752 δαπάνῃ Δημ. 'Ιωσήφ, τοῦ 'Αργυροκαστρίτου, τοῦ δὲ τῆς ΚΠόλεως τὸ 1753 δαπάνῃ τῆς συντεχνίας τῶν μπακάληδων. Τούτων ἡ σημασία εἶναι προφανής.

Τὸ πνευματικὸν ἔργον τοῦ Κυρίλλου Ε', πέραν τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ πράξεων καὶ ἀποφάσεων, ἐπιστέφεται μὲ τὰ ὑπὲρ τῶν σχολείων μέτρα[4] καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς περιφήμου 'Αθωνιάδος σχολῆς. Αὕτη τὸ πρῶτον ἱδρύθη, ἐπὶ ὑλομανοῦντος λόφου πλησίον τῆς μονῆς Βατοπεδίου, διὰ φροντίδος Μελετίου Βατοπεδηνοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ὑπεστηρίχθη ποικιλοτρόπως, ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς, μάλιστα διὰ τῆς τοποθετήσεως ὡς διδασκάλου τοῦ σοφοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἡ σχολὴ ἀνήχθη εἰς περιωπήν. Τὰ κατ' αὐτὴν ἐρρύθμισεν ὁ Κύριλλος δι' ἀλλεπαλλήλων πατριαρχικῶν γραμμάτων[5]. 'Ατύχημα ὑπῆρξεν ὅτι μὲ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Βουλγάρεως ἐκ τῆς 'Αθωνιάδος μετὰ πενταετῆ σχολαρχίαν ἡ σχολὴ ἐξέπεσε, διὰ τὴν ἔκπτωσιν δὲ δὲν ὑπῆρξεν ἄμοιρος εὐθυνῶν καὶ ὁ Κύριλλος, ἐφησυχάζων τότε εἰς Ἅγιον Ὄρος[6].

---

[1] 'Α. Κομνηνοῦ-'Υψηλάντου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 372, 408. 'Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 95. Γεν. 'Αραμπατζόγλου, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 16-17, 24-26.

[2] Αὐτόθι, σελ. 17-18 καὶ ὑποσ. 30, 123, 149-151, ὅπου εἰδήσεις ἐξ ἐγγράφων ἐπὶ τῆς πρώτης πατριαρχίας Κυρίλλου Ε', περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀφοσιώσεως τῶν ἀρχιερέων. 'Εν τοσούτῳ οὐδεὶς ἠμπορεῖ ν' ἀρνηθῇ ὅτι *ὁ λόγος τοῦ Κυρίλλου ἴσχυεν εἰς τὰς βασιλικὰς ἀκοάς*, κατὰ τὴν Σιλβέστρου 'Αντιοχείας ἔκφρασιν (αὐτόθι, Β', 57, 178).

[3] Μ. Δ. Χ(αμουδοπούλου), ἔνθ' ἀνωτ., «'Εκκλ. 'Αλήθ.», τόμ. Α' (1880-1881), σελ. 118-119. Πρβλ. 'Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 87. Γενικώτερον περὶ τῆς ὑπὸ Κυρίλλου Ε' συστάσεως οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς ἐξ ἀνθρώπων οὐχὶ ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως ἱκανὰ ἀναφέρονται ὑπὸ Γεν. 'Αραμπατζόγλου, ἐνθ' ἀνωτ., τ. Α', σελ. 18 κέξ., 118-120, 123, 149-151, ὅπου καὶ ἔγγραφον πατριαρχικόν, συμμετοχῇ τοῦ 'Αντιοχείας Σιλβέστρου εἰς τὴν συγκροτηθεῖσαν σύνοδον, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ φλέγοντος θέματος τῆς οἰκονομικῆς ἐξαρθρώσεως. Πόσον ζωηρῶς ἀνησύχει τὸν Κύριλλον τὸ γεγονὸς ὅτι *εὗρε καταβεβαρημένην τὴν 'Αγίαν τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην 'Εκκλησίαν ἀπὸ χρέη βαρύτατα* καταφαίνεται ἀπὸ τὴν πρὸς τὸν 'Αντιοχείας Σίλβεστρον ἐπιστολὴν αὐτοῦ ἀπὸ 25 'Οκτ. 1748, παρακαλῶν ἐκεῖνον νὰ ἐπευχηθῇ αὐτῷ εἰς τὸ νὰ δυνηθῇ νὰ οἰκονομήσῃ καὶ κυβερνήσῃ τὴν 'Εκκλησίαν (αὐτόθι, Β', 60, 168). Πρβλ. καὶ τὰ ὑπὸ Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 200-201.

[1] J. Mansi, Sarcorum consiliorum nova et amplissima collectio, τόμ. XXXVIII, Παρίσιοι 1907, σελ. 633-640.

[2] Βλ. πρὸ πάντων Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 200-201.

[3] Εὐγενίου (=Μ. Γεδεών), Ζωοδόχος Πηγή, ἐν 'Αθήναις 1886, σελ. 140. Μ. Γεδεών, Πατρ. πίν., σελ. 647. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 190. 'Ελ. Ταπεινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 87.

[4] 'Υπὸ τοῦ οἰκ. πατριάρχου Βασιλείου Γεωργιάδου, 'Εκκλησιαστικὰ πάρεργα..., «'Εκκλ. 'Αλήθεια», τόμ. Γ' (1882-1883), σελ. 618, ὁ Κύριλλος χαρακτηρίζεται ὡς μικρᾶς παιδείας μέτοχος, ἀλλὰ φίλος αὐτῆς. 'Αναμφίβολον θεωρεῖται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὅτι εἰς ἐνεργείας τοῦ Κυρίλλου ὠφείλετο ἡ ἐπανίδρυσις τῆς σχολῆς Δημητσάνης. Τ. Κανδηλώρου, Δημητσάνα, σελ. 24. Τοῦ αὐτοῦ, Γορτυνία, σελ. 149. Γ. Καρβελᾶ, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 26, ὑποσ., σελ. 30, ὑποσ. 1. Ν. Α. Βέη, Τὰ «Ἄνθη νοητὰ» τοῦ Κωνσταντίνου-Καισαρίου Δαπόντε καὶ τὰ μοναστήρια τῆς Πελοποννήσου, «Νέα 'Εστία», τόμ. ΛΒ' (1942), τ. Χριστουγέννων 373, σελ. 16β, ὑποσ. 4. Γνωστοῦ ὄντος ὅμως ὅτι ἡ σχολὴ Δημητσάνης ἱδρύθη τὸ 1764, ὅτε ὁ Κύριλλος στιγμὰς δυσκόλους ὡς πρῴην ΚΠόλεως διήρχετο πιεζόμενος ὑπὸ τῶν δανειστῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσφέρῃ πρὸς τὴν γενέτειραν ὑπηρεσίαν τινὰ οὗτος.

[5] Βλ. περαιτέρω τὸν πίνακα τῶν συνοδ. πράξεων τοῦ Κυρίλλου.

[6] Τὰ περὶ τῆς ἀποχωρήσεως Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως πληροφορούμεθα ἀπὸ

Τῶν ἐκεῖ διατριβῶν του ἄξιον σημειώσεως γεγονὸς εἶναι ἡ στενὴ γνωριμία μετὰ τοῦ Καισαρίου Δαπόντε, ὑπὸ τοῦ ὁποίου πολλὰ τὰ καλὰ γράφονται ὑπὲρ τοῦ σχολάζοντος πατριάρχου, προσφωνουμένου διὰ στίχων 66 τοῦ Καισαρίου εἰς τὸν Θ' τόμον τῶν ἀνεκδότων ἔργων του, γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἄνθη Νοητά*. Ἐκ τῆς προτασσομένης τοῦ πολυστίχου ποιήματος τοῦ Δαπόντε προσφωνήσεως καταφαίνεται πόσον ὁ μοναχὸς Καισάριος ἐξετίμα τὸν πρ. πατριάρχην, μεθ' οὗ δι' οἰκειότητος στενῆς συνεδέθη, τόσης ὥστε νὰ τοῦ ἀφιερώσῃ τὰ *Ἄνθη Νοητά*[1]. Ἐκδοθὲν ἔμμετρον ἀπόσπασμα τῶν *Νοητῶν Ἀνθέων*, συντεθὲν περὶ τὸ τέλος Νοεμβρίου 1768, ἀφορᾶ εἰς τὴν σχολάζου-

---

πλευρᾶς αὐτοῦ ἐκ τῆς γνωστῆς *Ἀπολογίας* του, *περὶ τῆς ἐκ τῆς σχολῆς Ἁγ. Ὄρους φυγῆς, τῷ παναγιωτάτῳ καὶ πανσεβάστῳ... Κυρίλλῳ*, καταχωρισθείσης εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 3784, 250 χρφ. κώδικα τῆς μονῆς Διονυσίου Ἁγ. Ὄρους (Σπ. Λάμπρου, Κατάλογος..., τόμ. Α', σελ. 384, πρβλ. καὶ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθ., τόμ. Α', σελ. 359, ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 290 ἱεροσολ. κώδικος) καὶ ἐκδοθείσης διὰ τοῦ τύπου. Βλ. Γεώργ. Αἰνιᾶνος, Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων τοῦ ἀοιδίμου Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως καί τινων ἄλλων μετατυπωθέντων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1838, σελ. 54 - 64. Ἡ ἐν λόγῳ ἀπολογία φέρει χρονολογίαν 29 Ἰαν. 1759. Σχετικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀπὸ 14 Μαρτ. 1759 ἐπιστολὴ τοῦ Βουλγάρεως πρὸς τὸν Νικομηδείας Γαβριήλ, ἔτι δ' ἐνδιαφέρουσα ἡ ἐπιστολὴ τῶν πρὸς τὸν Εὐγένιον φίλα φρονούντων 34 μαθητῶν τῆς Ἀθωνιάδος, ἀπευθυνομένη ἀπὸ 8 Ἰαν. 1759 πρὸς τὸν Κύριλλον, ἐπὶ τῇ ἐπικειμένῃ ἀναχωρήσει τοῦ διδασκάλου. Βλ. Π. Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ συλλογὴ Ἠπειρωτῶν λογίων, ἐν Ἀθήναις 1958, σελ. 29 - 33. Ἀπὸ πλευρᾶς Κυρίλλου καὶ Ἀθωνιτῶν δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τοὺς λόγους τῆς διαστάσεως. Πιθανὴ φαίνεται ἡ γνώμη τοῦ Θ. Παπαδοπούλου, ὅτι οἱ Ἁγιορεῖται ἐφάνησαν ἀπείθαρχοι καὶ εἰς τὴν κατὰ τοῦ Βουλγάρεως ἀντίδρασίν των παρέσυραν τὸν Κύριλλον, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ὁ τελευταῖος ᾐσθάνετο ἑαυτὸν δεσμευμένον ἔναντι τῶν Ἁγιορειτῶν ἕνεκα ὑποχρεώσεων τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς μετ' αὐτῶν διαρκοῦς ἀναστροφῆς. Th. Papadopoulos, Studies..., σελ. 190 - 191. Πάντως γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ μαθηταὶ τῆς Ἀθωνιάδος ἐξ αἰτίας τῶν διενέξεων εἶχον χωρισθῆ εἰς ὀπαδοὺς τοῦ Κυρίλλου, τοῦ Βουλγάρεως, τοῦ Παλαμᾶ κλπ., μετὰ δὲ τὴν ἀναγκαίαν καταστᾶσαν ἀποχώρησιν τοῦ Εὐγενίου ὁ Κύριλλος ἀνεζήτει διδάσκαλον διὰ τὴν σχολὴν καὶ δὴ τὸν Νικόλαον Ζερβούλην, ὡς ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου Σαμουὴλ πρὸς τὸν Κύριλλον πληροφορούμεθα (κῶδ. 26 Χάλκης). Μ. Παρανίκας, ΠΦΣΚ, τόμ. ΚΖ' (1895 - 1899), σελ. 314 κλπ.

[1] Ἰδοὺ πῶς εἰς τὸ βιβλίον του «Κῆπος Χαρίτων» ὁμιλεῖ ὁ Δαπόντες περὶ τῆς εἰς Κύριλλον ἀφιερώσεως :

...Ἐδῶ ὁ Κύριλλος εἶναι ὁ πατριάρχης
πρὶν Κωνσταντινουπόλεως, τίμιος ἱεράρχης.
Εἰς τοῦτον ἀφιέρωσα ἓν ἀπὸ τὰ βιβλία,
τὰ Ἄνθη μου τὰ Νοητά, ἀνθούσῃ τῇ καρδίᾳ...

Ἔκδοσις Γαβριὴλ Σοφοκλέους, σελ. 112. Ém. Legrand, Δακικαὶ ἐφημερίδες, Éphémérides daces eu chronique de la guerre de quatre aus (1736 - 1939), τόμ. Γ', Παρίσιοι 1888, σελ. LXXX. Ἡ ἀφιέρωσις ἔγινε τὴν 15 Αὐγ. 1768. Βλ. καὶ Ν. Α. Βέην, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 17.

σαν Ἀθωνιάδα σχολήν, διὰ τὴν ἐπανίδρυσιν τῆς ὁποίας ὁ μοναχὸς Γαβριὴλ ὁ Βατοπεδηνὸς ἐκινεῖτο ἐκ νέου ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς πραγματευτὰς πρὸ πάντων, λαμβάνων συστατικὰ γράμματα.

ἀπὸ πατριαρχικὰ πρόσωπα τιμημένα
καὶ μάλιστ' ἀπὸ τέσσαρα, πρᾶγμα τῇ ἀληθείᾳ
καὶ ἔνδοξον καὶ σπάνιον, μιὰ Σύνοδος τελεία...,
ἀπό τε τὸν κυρ-Κύριλλον, τὸν ἐναρέτως ζῶντα,
τὸν Σεραφείμ, τὸν ὅμοιον καὶ εἰς τὲς Κάρες ὄντα,
ἀπό τε τὸν κυρ-Σαμουὴλ πρὸ ἡμερῶν ἐλθόντα... [1]

Συναφῶς τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Κυρίλλου ἐξεδηλώθη ὑπὲρ τῆς μεταγραφῆς τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς δι' ἁπλουστέρων μουσικῶν χαρακτήρων, χρησιμοποιηθέντος πρὸς τοῦτο τοῦ προσφιλεστάτου τῷ Κυρίλλῳ καπιкεχαγιᾶ τοῦ πατριαρχείου καὶ πρωτοψάλτου Ἰωάννου Τραπεζουντίου, μαθηταὶ τοῦ ὁποίου καὶ συνεχισταὶ τῆς ἐργασίας του ὑπῆρξαν οἱ ἀσφαλῶς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Κυρίλλου Ε' ἀσχοληθέντες ἐπὶ τοῦ θέματος ὁμοχώριοί του Πελοποννήσιοι μουσικοδιδάσκαλοι Πέτρος ὁ λαμπαδάριος καὶ Ἰάκωβος ὁ πρωτοψάλτης[2]. Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι Κύριλλος ὁ Ε' ζωηρῶς ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἠγάπα τὴν πρόοδον, ἄνευ ὅμως ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὴν πνευματικὴν παράδοσιν τοῦ ἔθνους. Αἱ τελευταῖαι αὗται ἀπόψεις ἐπαληθεύονται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγα θέμα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, μὲ τὸ ὁποῖον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ δημιουργηθὲν στενότατα

---

[1] Τὸ ἀπόσπασμα ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Texte grecesti privitoare la Istoria Românească, ἐν Eud. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, τόμ. ΙΓ', Βουκουρέστι 1909, σελ. 316, στ. 256 κἑξ. Ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν στίχων τούτων ὅτι ἐξηκολούθει ὁ Κύριλλος νὰ ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ τῆς σχολῆς, ἡ ἵδρυσις τῆς ὁποίας ὁ Δαπόντες λέγει ὅτι συνετελέσθη :

ἀδείᾳ τε καὶ συνδρομῇ θερμῇ τοῦ κυρ-Κυρίλλου
τοῦ παναγιωτάτου τε καὶ πλήρους θείου ζήλου...

(αὐτόθι, σελ. 311, στ. 23 - 24). Δύναται νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα ὅτι ὁ Δαπόντες ἐξ ἴσου φιλικῶς συνεδέετο καὶ μὲ τὸν σχολάζοντα εἰς Ζαγορὰν Καλλίνικον Δ', πρὸς τὸν ὁποῖον γράφων (28 Ἰουλ. 1768) ἐξεδήλωνε τὴν χαράν του δι' ἐπικειμένην ἐπίσκεψιν τοῦ Ἁγ. Ὄρους καὶ συνάντησίν του μὲ τοὺς ἄλλους σχολάζοντας πατριάρχας. Γ. Δεληγιάννη, Καισαρίου Δαπόντε ἐπιστολαὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Καλλίνικον Γ', «Θεολογία», τόμ. ΙΔ' (1936), σελ. 71 καὶ τόμ. ΙΕ' (1937), σελ. 156, ὅπου εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν (7 Μαΐου 1772) ὁ Καισάριος γράφει πρὸς τὸν Καλλίνικον ὅτι τοὺς ἀσπασμούς του πρὸς τὸν Κύριλλον δὲν τοὺς εἶπε, διότι ὁ τελευταῖος *εἶναι τώρα χρόνος κοντὰ ὁποὺ εἶναι ἔγκλειστος εἰς τὴν Λαύραν ὡς μακρὰν καὶ γέροντας καὶ δὲν ὑπάγω.*

[2] Βλ. Τάσου Ἀθ. Γριτσοπούλου, Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος, «Θεολογία», τόμ. Λ' (1959), σελ. 240 - 241 καὶ ὑποσ. 1, ὅπου ἡ σχετικὴ ἐπὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία.

συνδέεται τὸ ὄνομά του. Ἕνεκα τούτου εἶναι ἀνάγκη νὰ συνοψισθῇ τὸ ὅλον τοῦτο ζήτημα ἐνταῦθα ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μέχρι τῆς ἐπὶ Κυρίλλου Ε' ἐξελίξεως καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀσκουμένην ἐντατικὴν προπαγάνδαν τῆς Δυτικῆς 'Εκκλησίας εἰς βάρος τῆς ὀρθοδοξίας.

'Ενῷ ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ 'Εκκλησία ἐκέρδιζεν ἔδαφος πολὺ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Συρίας καὶ ἐσαλεύετο ἡ καθιερωμένη ὀρθόδοξος τάξις εἰς τὸ κλῖμα τοῦ πατριαρχείου 'Αντιοχείας, ὁ 'Αντιοχείας Σίλβεστρος ἀντιτασσόμενος ἐμπόνως κατὰ τῆς προπαγάνδας, ἰδίως μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς ἐπισκοπῆς Χαλεπίου, εἶχε συμπαραστάτην ἀνεπιφύλακτον τὸν ΚΠόλεως Κύριλλον τὸν Ε', διὰ παντὸς τρόπου ἐνισχυτὴν τῶν προσπαθειῶν του[1]. Μία ἀκόμα ἀπόδειξις τῆς προασπίσεως τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἐκ τῶν ἐπιρροῶν τῆς ξένης προπαγάνδας εἶναι ἡ γνωστὴ ἀπὸ τοῦ 1749 πατρ. πρᾶξις αὐτοῦ ἀπευθυνομένη πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῶν νήσων Σίφνου καὶ Μυκόνου καὶ διαλαμβάνουσα περὶ τῶν σχέσεων 'Ανατολικῶν καὶ Δυτικῶν 'Εκκλησιῶν[2]. 'Αναντίρρητον εἶναι ὅτι ὁ Κύριλλος δυσαρέστως ἔβλεπε καὶ ἐπολέμει τὰς προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας τοῦ πάπα, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐκρύπτοντο πολιτικοὶ σκοποί, μάλιστα δὲ τὴν περὶ τὰ ἱερὰ Προσκυνήματα ἐνεργὸν ἀνάμειξιν τῶν Δυτικῶν. 'Επομένως φυσικὸν ἦτο, ὅταν κατὰ τὰ τέλη, τῆς πρώτης του πατριαρχίας ἐσημειώθη ἡ λεγομένη Αὐξεντιανὴ ἑτεροδιδασκαλία, περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν ἐξ αἱρέσεων καὶ σχισμάτων προσερχομένων εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, νὰ μὴ ἀνακόψῃ τὴν ἔκτασιν αὐτῆς παρὰ τῷ λαῷ. Οὕτως ὁ γνωστὸς μοναχὸς Αὐξέντιος ἀνενόχλητος πέριξ τῆς Νικομηδείας συνήγειρε τὰ πλήθη, συντελούσης δὲ καὶ τῆς προκληθείσης ἀντιδράσεως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν τὸ μὲν ἐφανάτιζε τὰ πλήθη καὶ ἐτάρασσε τὴν 'Εκκλησίαν[3], τὸ δὲ συνήργει εἰς περαιτέρω ἀνω-

[1] Διαφωτιστικὰ εἶναι τὰ πατριαρχικὰ γράμματα τοῦ Κυρίλλου Ε' ἐν ἔτει 1750, περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Χαλεπίου Σωφρονίου. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, τόμ. Β', σελ. 195 - 200. Πρβλ. τὰ σχετικὰ σχόλια ὑπὸ Th. Papadopoulos, σελ. 187 - 188. 'Επίσης βλ. λίαν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις εἰς ἐκδιδομένην ἀλληλογραφίαν Σιλβέστρου - Κυρίλλου καὶ δὴ ἐπιστολὴν τοῦ ἀποσταλέντος ὡς ἐξάρχου τοῦ πατριαρχείου ΚΠόλεως Σαντορίνης Διονυσίου πρὸς τὸν Κύριλλον Ε' (13 'Ιουλ. 1750), καθὼς καὶ τοῦ Παϊσίου Νικηφόρου (15 'Ιουλ. 1750) κλπ. ὑπὸ Γενναδίου 'Αραμπατζόγλου, Φωτ. Βιβλιοθ., τόμ. Β', σελ. 58 κέξ., 168 κέξ.

[2] Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σελ. 642 - 643 καὶ ἀποσπάσματα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, « 'Εκκλ. 'Αλήθ. », τόμ. Ι' (1890 - 1891), σελ. 140. Τρ. Εὐαγγελίδου, 'Η νῆσος Σέριφος καὶ αἱ περὶ αὐτὴν νησῖδες, ἐν 'Ερμουπόλει 1909, σελ. 95.

[3] Περὶ τοῦ θέματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους βλ. Μ. Γεδεών, 'Ετεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων, « 'Εκκλ. 'Αλήθ. », τόμ. Θ' (1888 - 1889), σελ. 259 κέξ. Τοῦ αὐτοῦ, 'Ετεροδιδασκαλίαι ἐν τῇ 'Εκκλησίᾳ ΚΠόλεως μετὰ τὴν ἅλωσιν, αὐτόθι, τόμ. Γ' (1882 - 1883), σελ. 718 κέξ., 784 κέξ. 'Ιακώβου Δημοπούλου, Βατοπεδηνοῦ, 'Επιστολιμαία διατριβὴ περὶ τοῦ ἐν τῇ Βατοπεδηνῇ Βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 588 χρφ., « 'Αλήθεια », τόμ. Α' (1880 - 1881),

μαλίας, πρὸς τὰς ὁποίας μοιραίως ἀνεμείχθη καὶ Κύριλλος ὁ Ε', ὁλόκληρος ἡ πατριαρχικὴ Σύνοδος, οἱ ξένοι διπλωμάται καὶ ἡ τουρκικὴ ἐξουσία. 'Επιστεύθη μὲν ὅτι ὁ Αὐξέντιος ὑπῆρξεν ὄργανον Κυρίλλου τοῦ Ε', ἐξωσθέντος ἐν τῷ μεταξὺ λόγῳ τῶν ἐν Κύπρῳ ἀνωμαλιῶν, βέβαιον εἶναι ὅμως ὅτι ὁ Αὐξέντιος ἐπηρεάσθη ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τοῦ πατριάρχου κατὰ τῶν παπιστῶν, ὄχι ὅμως καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Κυρίλλου ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Αὐξεντίου[1].

'Η δημιουργηθεῖσα κατάστασις περὶ τὸ θέμα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ ἐνετάθη κατὰ τὰ ἔτη 1755 - 1756, συμμετεῖχε δὲ εἰς τὸν ἀναληφθέντα ἀγῶνα κυριώτατα ὁ θρησκεύων λαός, ἐνῷ οἱ ἐγγράμματοι, οἱ λόγιοι καὶ ὁ ἀνώτερος κλῆρος δὲν ἔδωκαν σημασίαν ἰδιαιτέραν, οἱ συνοδικοὶ ἀρχιερεῖς μάλιστα πρὸ τῶν γεγονότων μεμονωμένως κατὰ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ καὶ κατὰ τῆς γνώμης τοῦ πατριάρχου ἐκινήθησαν, συγκροτήσαντες ἄνευ αὐτοῦ σύνοδον, μὴ συνελθοῦσαν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἀλλ' εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κυζίκου 'Ανανίου τῇ 28 'Απριλίου 1755. Ἔργον τῆς συνόδου ταύτης ἦτο ν' ἀποδοκιμάσῃ τὸ ἀνωνύμως ὑπὸ Εὐστρατίου 'Αργέντη τοῦ Χίου ἐκδοθὲν πολύκροτον βιβλίον *Ραντισμοῦ στηλήτευσις*[2] καὶ ν' ἀποφασίσῃ κατὰ τοῦ ἀναβαπτισμοῦ[3]. 'Η ἀπόφασις τῶν ἀρχιερέων ἐλήφθη ἐρήμην τοῦ πατριάρχου.

'Ο Κύριλλος Ε' εὑρέθη πρὸ φοβεροῦ διλήμματος, ἐκαλεῖτο δὲ νὰ ἐκλέξῃ θέσιν μεταξὺ τῆς ἐμμονῆς εἰς τὰς πεποιθήσεις του ἢ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ληφθείσης ἀποφάσεως. 'Η πρώτη θέσις, πλὴν τοῦ ὅτι ἐξέφραζε συνεπῆ γραμμὴν ἑνὸς πατριάρχου, ποὺ ἐπαξίως ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ πνευματικοῦ ἡγέτου τοῦ ἔθνους,

σελ. 223 κέξ. 'Ελ. Ταπεινοῦ, 'Εκκλ. ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου, « 'Εκκλ. 'Αλήθ. », τόμ. ΙΒ' (1892 - 1893), σελ. 87 κέξ. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 192 κέξ.

[1] Αὐτόθι, σελ. 188. Πλατύτερον περὶ τοῦ Αὐξεντίου, σελ. 203 - 216.

[2] *Βιβλίον καλούμενον ΡΑΝΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗΛΗΤΕΥΣΙΣ, ἐν ᾧ περιέχεται κεφαλαίων ἀριθμὸς ὀγδοήκοντα ἑνός, ὧν ἕκαστον ταῖς ἀκτῖσι τῆς γραφῆς ὡς ἱστὸν ἀράχνης φαίνεται διαλύον ραντισμάτων τὸ σκότος, τότε μὲν πρῶτον τύποις ἐξεδόθη, ὅτε ὁ οἰκουμενικὸς ἐκοσμεῖτο θρόνος παρὰ τοῦ παναγιωτάτου κυρίου κυρίου Κυρίλλου, δι' ἀναλωμάτων τῶν εὐσεβῶν... σωτηρίῳ ἔτει ,αψνς' ⟨= 1756⟩*. Τοῦ βιβλίου ὑπάρχει β' τρίγλωσσος ἔκδοσις, διὰ δαπάνης τῆς μονῆς Κύκκου, δι' ἐπιστασίας Σεραφεὶμ τοῦ Πισιδείου, ἐν Λιψίᾳ 1758, 4ον. Βλ. Ém. Legrand, Bibliographie Hellénique... XVIII s., τόμ. Α', Παρίσιοι 1918, σελ. 455 - 456, ἀριθ. 482, 510. Α. Παπαδοπούλου - Βρετοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, τόμ. Α'. 'Αθῆναι 1854, σελ. 75, 79, ἀριθ. 209, 219.

[3] Τὸ σχετικὸν γράμμα ἐξεδόθη πολλάκις. Βλ. 'Αλεξ. Λαυριώτη, Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατ. ζητήματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, « 'Εκκλ. 'Αλήθεια », τόμ. Κ' (1900), σελ. 421 - 423. J. Mansi, Sacrorum et consiliorum nova et amplissima collectio, τόμ. XXXVIII, Παρίσιοι 1906, στ. 609 - 618. Μ. Κωνσταντινίδου, Ἔγγραφα περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν Δυτικῶν, « 'Εκκλ. Φάρος », τόμ. Ζ' (1911), σελ. 229 - 235. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 449 - 455, καὶ σελ. 193 - 194 ἐκκαθάρισις τῶν περὶ ἐκδόσεως καὶ χρονολογίας τοῦ συνοδικοῦ τούτου ὅρου.

ἔθετε φραγμὸν εἰς τὸν ἐκτραχηλισμὸν τῆς ξένης ἀντιορθοδόξου προπαγάνδας καὶ συγχρόνως ἱκανοποίει τὸ τρωθὲν θρησκευτικὸν συναίσθημα τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος. Εἶχε δηλ. ὑπὲρ αὐτῆς ἡ ἐμμονὴ τοῦ πατριάρχου εἰς τὴν ἄποψιν τοῦ ἀναβαπτισμοῦ οὐσιαστικοὺς λόγους ἐξυπηρετήσεως τῆς 'Εκκλησίας καθ' ὅλου. 'Αλλ' εἶχεν ἡ στάσις αὕτη τοῦ πατριάρχου καὶ σημεῖον ἀσθενές, τὴν ρῆξιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς συνεργάτας του, καταστᾶσαν ἀτυχῶς ἀναπόφευκτον. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἐκλονίζετο διὰ τὸν Κύριλλον. Διότι ἂν συνεφώνει πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ κατεδίκαζε τὸν ἀναβαπτισμόν, ἡ μείωσις τοῦ γοήτρου του θὰ ἦτο ἀνυπολόγιστος καὶ ἡ πτῶσίς του ἀναπόφευκτος, πέραν τῆς ἱστορικῆς του εὐθύνης καὶ τῆς βοῆς τοῦ λαοῦ, ἂν δὲ διαφωνῶν ἐχώρει εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν ἀπόψεών του διὰ τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς καταστάσεως, θᾶττον ἢ βράδιον ἡ πτῶσίς του θὰ ἐπήρχετο ἀπὸ τὴν παντοδυναμίαν τῶν ἀείποτε συνωμοτούντων ἀρχιερέων καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ θὰ ἐκινδύνευε. Προετίμησε τὴν δευτέραν φρονίμως ποιῶν, ἔλυσε τὸ ζήτημα καὶ ἡρωικῶς μετ' οὐ πολὺ ἔπεσε.

Καὶ πρῶτον ἀντιδρῶν κατὰ τῆς ἄνευ συμμετοχῆς αὐτοῦ ληφθείσης ἀποφάσεως τῶν ἀρχιερέων, χωρὶς ἀναβολὴν ἔδωκεν ὁ Κύριλλος τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ τὸν 'Ιούνιον τοῦ 1755, ὅτ' ἀπελύθη ὁ λεγόμενος *ἀναθεματισμὸς τοῖς δεχομένοις τὰ παπικὰ μυστήρια*[1]. Δι' αὐτοῦ, ἀναγνωσθέντος ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος τῶν ἐκκλησιῶν, ἐπληροφοροῦντο οἱ χριστιανοὶ ὅτι οἱ ἐνδημοῦντες ἀρχιερεῖς, παρὰ τὴν γνώμην τοῦ πατριάρχου, ἐνυπογράφως ἐβεβαίουν διὰ γράμματος τὴν ἐγκυρότητα τοῦ διὰ ραντισμοῦ βαπτίσματος καὶ ἐβίαζον αὐτὸν νὰ τὸ ὑπογράψῃ, ἀλλ' ὅτι ἠρνήθη οὗτος σεβόμενος τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν καὶ προετίμησε μὲ κίνδυνον ἐξώσεως ἐκ τοῦ θρόνου καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς του ν' ἀντιδράσῃ, δι' ὃ καὶ ἐκήρυττε παράνομον τὸ σχετικὸν γράμμα, ἀναθεματίζων τρὶς αὐτὸ καὶ ὅσους ἤθελον τὸ δεχθῆ.

'Αλλ' ὁ ἀναθεματισμὸς ὑπῆρξεν ἀρνητικῶς ἡ πρώτη ἀντίδρασις κατὰ τῶν ἀποστατῶν, ἀποβλέπουσα κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν καθησύχασιν τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, ποὺ εἶχεν ἐρεθισθῆ ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ αὐξεντιακὰ κηρύγματα[2]. 'Επιβεβλημένον ὅμως ἦτο νὰ δράσῃ καὶ θετικῶς ὁ πατριάρχης. Οὕτως, ἀφοῦ πρῶτον ἡ ἀνθισταμένη πατριαρχικὴ Σύνοδος διελύθη καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἀπεστάλησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, ἀπελύθη ὑπογραφεὶς καὶ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν

---

[1] 'Ως πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἀναθεματισμοῦ βλ. κατωτέρω τὸν πίνακα, ὑπ' ἀριθ. 49. Σχόλια σχετικὰ διὰ τὴν χρονολογίαν αὐτοῦ κλπ. βλ. ὑπὸ Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 193 - 194.

[2] Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἀκροώμενοι τὸ κείμενον τοῦ ἀναθεματισμοῦ ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ θεοῦ καὶ τὸ βασίλειον ἱεράτευμα, ποὺ ἀπετέλουν τὸ ἅγιον ἔθνος, ἀντεφώνουν ὁμοφώνως κράζοντες ἀνάθεμα καὶ *ἐγίνετο ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ, ἠχοῦσα ὡς φωνὴ πολλῶν ὑδάτων, σφοδρῶς ἠχούντων, κατὰ τὴν γραφήν*, ὡς ἐπισημειοῦται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ ἀναθέματος. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 194, 443.

'Αλεξανδρείας Ματθαίου καὶ 'Ιεροσολύμων Παρθενίου ὁ περίφημος *"Ορος τῆς 'Αγίας τοῦ Χριστοῦ 'Εκκλησίας, συσταίνων μὲν τὸ θεόθεν δοθὲν ἅγιον βάπτισμα, καταπτύων δὲ τὰ ἄλλως γενόμενα τῶν αἱρετικῶν βαπτίσματα*[1].

'Η σημασία τοῦ πατριαρχικοῦ τούτου θεσπίσματος εἶναι μεγίστη διὰ τὴν Εκκλησίαν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν γενικώτερον, ἰσχύει δ' ἔκτοτε ἡ διάταξις αὕτη μέχρι σήμερον[2]. 'Ο Κύριλλος εὗρεν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ δεινοῦ θεολόγου Εὐστρατίου 'Αργέντη ἕνα ἀξιόλογον ἀπολογητὴν τῆς πεποιθήσεώς του, γράψαντα ἀξιοπροσέκτους διατριβὰς ἐπὶ τοῦ θέματος, τόσον ἀπὸ ἀπόψεως δογματικῆς ὅσον καὶ πρὸς διαφωτισμὸν τοῦ κοινοῦ καὶ προφύλαξίν του ἀπὸ τὴν ξένην προπαγάνδαν[3]. Αἱ ἐκδόσεις αὗται καὶ ἄλλαι ὑπ' ἄλλων[4] κατὰ τὸ πλεῖστον προσφωνοῦνται εἰς τὸν Κύριλλον Ε'.

---

[1] 'Η πρώτη ἔκδοσις τοῦ "Ορου ἔγινε διὰ τοῦ βιβλίου *Ραντισμοῦ στηλίτευσις* (περὶ τῶν λοιπῶν ἐκδόσεων βλ. κατωτέρω τὸν πίνακα, ἀριθ. 50). Εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 298 ἱεροσολυμιτικὸν κώδικα ἔχει καταχωρισθῆ (φ. 1 - 19) πρᾶξις τοπικῆς συνόδου ἐν ΚΠόλει 1756, ποὺ κατέκρινε τὸ λατινικὸν βάπτισμα καὶ ἐδογμάτισεν ὅτι δεῖ ἀναβαπτίζεσθαι τοὺς ἐκ λατίνων προσερχομένους εἰς τὴν ὀρθόδοξον καθολικὴν 'Εκκλησίαν. Τὴν πρᾶξιν ὑπογράφουν ἰδιοχείρως οἱ πατριάρχαι ΚΠόλεως Κύριλλος καὶ 'Αλεξανδρείας Ματθαῖος. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, 'Ιεροσολ. Βιβλ., τόμ. Δ', σελ. 104 - 105, 269 - 270. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 409 - 410.

[2] Χρ. 'Ανδρούτσου, Συμβολικὴ ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου, ἔκδ. β', ἐν 'Αθήναις 1930, σελ. 321. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Περὶ τοῦ βαπτίσματος τῶν ἑτεροδόξων, «'Εκκλ. Φάρος», τόμ. ΙΔ' (1917), σελ. 477, 6.

[3] Οὕτω μνημονεύομεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα σχετικὰ ἔργα: 1) *'Εγχειρίδιον περὶ βαπτίσματος, καλούμενον χειραγωγία πλανωμένων, συντεθὲν παρὰ τοῦ ἰατροφιλοσόφου κυρίου 'Αργέντου, Χίου... ἤδη δὲ τύποις ἐκδοθὲν δι' ἀδείας τοῦ παναγιωτάτου οἰκ. πατρ. κ.κ. Κυρίλλου, ἐν ΚΠόλει τῷ ͵αψνς' σωτηρίῳ ἔτει, μαρτίου α'*, 8⁰, σσ. 87+3. 2) *"Ανθος εὐσεβείας, ἤτοι συνταγμάτιον περὶ ἀναβαπτισμοῦ..., συντεθὲν παρὰ... Εὐστρατίου 'Αργέντου..., ἐν ΚΠόλει, προτροπῇ τοῦ... κυρίου Κυρίλλου... τὸ δεύτερον..., ἐν Λιψίᾳ τῆς Σαξωνίας 1757*, 8⁰, σσ. 90. 3) *Συνταγμάτιον κατὰ τοῦ παπιστικοῦ καθαρτηρίου πυρός, 'Αθῆναι 1839*, 32, σσ. ιϛ'+17 - 54 (ἐκ χρφ. ἱεροσολυμιτικοῦ). Βλ. E. Legrand, B.H. XVIII s., A', ἀριθμ. 485, 499, 559. Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 410 κἑξ., ὅπου καὶ ἡ συναφὴς φιλολογία διὰ μακροτέρων.

[4] Πρῶτον μνημονευτέον τὸ *Βιβλιάριον κατὰ Λατίνου, ἔχον ὄνομα ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ γραφεῖσα παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου Εὐγενίου [Βουλγάρεως], διδασκάλου τῆς ἤδη συγκροτηθείσης ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει σχολῆς..., τύποις ἐκδοθεῖσα ἐπὶ τοῦ παναγιωτάτου οἰκ. πατρ. ...Κυρίλλου, πρὸς ὃν καὶ προσφωνεῖται, ἐν ΚΠόλει... ͵αψνς'*. E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., ἀριθ. 479. 'Εν φ. 2 δημοσιεύεται ἐπιστολὴ «τῷ παναγιωτάτῳ οἰκουμενικῷ πατριάρχῃ, ἡμῶν δὲ αὐθέντῃ καὶ δεσπότῃ κυρίῳ κυρίῳ Κυρίλλῳ, τὴν ὀφειλομένην ἐδαφιαίαν, μεθ' ὅσης εὐλαβείας προσκύνησιν», ὑπογραφομένη ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου Χριστοφόρου. 'Εκ δευτέρου δέον νὰ σημειωθῇ τὸ βιβλίον *Νεῖλος Χρυσορρόας, ἤτοι ὁμιλίαι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν 'Ιωάννου τοῦ Χρυσοστόμου... συλλεχθεῖσαι... καὶ ἀφιερωθεῖσαι τῷ παναγιωτάτῳ... Κυρίλλῳ... τόμ. Α', 'Ενετίησι 1750, παρὰ 'Αντωνίῳ τῷ Βόρτολι*. E. Legrand, A', ἀριθ. 395. M. Γεδεών, «'Εκκλ. 'Αλήθ.», Γ' (1882 - 1883), σελ. 778, σημ. 6. Περὶ ἄλλων σχετικῶν μελετημάτων ἐπὶ

'Ο δεινῶς ἀντιπολιτευθεὶς τὸν Κύριλλον διάδοχος δ' αὐτοῦ γενόμενος Καλλίνικος Δ' ὁ ἀπὸ Προϊλάβου, ἀποσυρθεὶς βραδύτερον εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα Ζαγορὰν καὶ στιχοπλοκῶν, ἔσκωψε μετὰ πείσματος τὸν προκάτοχόν του ἰδίᾳ διὰ τὸ ζήτημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ[1], καίτοι ὁ ἴδιος δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀνατρέψῃ τὸν Ὅρον διὰ συνοδικοῦ τινος τόμου, παρὰ τὰ ὅσα εἰς τὴν πρώτην τοῦ Κυρίλλου καθαίρεσιν ἐπὶ τοῦ θέματος κατ' αὐτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἐκστομίζει[2]. Ἂν τὸν Κύριλλον ἐδικαίωσεν ἡ ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου 'Εκκλησίας, μέχρι σήμερον δεχομένης τὸν ἀναβαπτισμόν, ὅμως πολλοὶ τῶν συγχρόνων του τὸν ἐκάκισαν διὰ τὴν διάλυσιν τῆς Συνόδου καὶ τὴν σθεναρὰν στάσιν ὡς πρὸς τὸ ἐγερθὲν ζήτημα. Τῆς ὁμάδος τῶν κατὰ Κυρίλλου ἀντιδρώντων ἀρχιερέων γνώμας ἐκφράζει καὶ τὸ ἐπ' ἐσχάτων ἐλθὸν εἰς φῶς πολύστιχον ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον *πλανοσπαράκτης ἢ στήλη Αὐξεντίου καὶ Κυρίλλου καὶ ἀκολούθων αὐτῶν ἀνάγραπτος* ἐκ χρφ. τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, παρ' ἀγνώστου συντεθέν[3]. Ταῦτα ὅμως οὐδόλως μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ σπουδαίου πατριάρχου.

Περαιτέρω καταχωρίζομεν χρονολογικῶς πίνακα τῶν γνωστῶν ἡμῖν πάσης φύσεως πατριαρχικῶν πράξεων Κυρίλλου Ε'.

τοῦ ἀναβαπτισμοῦ καὶ κατὰ Λατίνων βλ. παρὰ Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 393 κἑξ. μετὰ σχολίων καὶ ἀναγραφῆς καὶ τῆς περὶ Αὐξέντιον δημιουργηθείσης φιλολογίας, ἰδίᾳ ἐκ χρφ. κωδίκων, ὅπου καὶ ἀνέκδοτα κείμενα, ἰδίᾳ ἀντιρρητικὰ καὶ σκωπτικὰ ἔμμετρα.

[1] 'Υπὸ τοῦ Βασιλείου Γεωργιάδου, τοῦ εἶτα οἰκ. πατριάρχου, 'Εκκλησιαστικὰ πάρεργα, ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ πρ. ΚΠόλεως Καλλινίκου Γ', «'Εκκλ. 'Αλήθεια», τόμ. Γ' (1882 - 1883), σελ. 620, ὡς πρὸς τὸ πολύστιχον (3468 στίχοι) σατιρικὸν ποίημα τοῦ Καλλινίκου Γ' κατὰ Κυρίλλου Ε' (χρφ. 588 Βιβλιοθήκης μονῆς Βατοπεδίου) ὀρθῶς κρίνεται ἡ πρόθεσις καὶ ἡ ποιητικὴ ἱκανότης τοῦ Καλλινίκου Δ', ὅτι δηλ. τὸ ποίημα διακρίνεται διὰ τὴν ἄκρατον καὶ πᾶν ὅριον ὑπερβαίνουσαν ἐμπάθειαν τοῦ ἄλλως ἀκόμψου ποιητοῦ. 'Αντιθέτως καὶ μεροληπτικῶς ὑπὲρ τοῦ Καλλινίκου, πολέμιος δὲ τοῦ Κυρίλλου Ε', ὁ Μ. Γεδεών, Πατρ. πίν., σ. 648 - 649, χαρακτηρίζει δοκιμώτατον στιχουργὸν (!) τὸν Καλλίνικον Δ', διὰ σχετλιαστικῶν καὶ πικροχόλων σχολίων δὲ περιλούει τὸν Βασίλειον Γεωργιάδην.

[2] Ε. Σαβράμη, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 182, στ. 20 κἑξ.

[3] Th. Papadopoulos, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 275 - 364, στίχοι 3179, σελ. 365 κἑξ. σημειώσεις ἐπὶ τοῦ ἐκδιδομένου στιχουργήματος, σελ. 265 κἑξ. εἰσαγωγικὰ ἐπὶ τοῦ χρφ. καὶ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ. 'Ο ἀνώνυμος συνθέτης, καίτοι σφοδρῶς διατίθεται κατὰ τοῦ Κυρίλλου, Αὐξεντίου καὶ τοῦ κινήματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, περιγράφει ἐν λεπτομερείᾳ τὰ λαβόντα χώραν εἰς γλῶσσαν ἀρχαιοπρεπῆ καὶ στίχους 15συλλάβους ἰαμβικούς. Εὐκόλως ἀντιλαμβάνεταί τις ὅτι ὁ στιχοπλόκος ἐνδιαφέρεται περισσότερον νὰ μεταδώσῃ τὸν φανατισμόν του παρὰ νὰ πληροφορήσῃ τὸν ἀναγνώστην.

1. 'Οκτ. 1748, σιγίλλιον συστατικὸν πρὸς ἱερομόναχον καὶ διδάσκαλον 'Αθανάσιον, ὑπὲρ ἐλέους τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς, πιεζομένης ὑπὸ ἐνδείας. Miklosich-Müller, Acta et diplomata..., τόμ. ϛ', Vindobonae 1890, σελ. 339 - 340.

2. 1748, κανον. διάταξις διαλύσεως γάμου λόγῳ μανίας τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων καὶ ρυθμίσεως τῶν περιουσιακῶν ζητημάτων. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, τόμ. Α', ἐν ΚΠόλει 1888, σελ. 245 - 251. J. Mansi, Sacrorum consiliorum nova et amplissima collectio, τόμ. XXXVIII, Παρίσιοι 1907, σ. 539 - 546. Βλ. ἀνάλυσιν τῆς διατάξεως ἐν σχέσει πρὸς τὰς νεαρὰς τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ Theodore H. Papadopoulos, Studies and Documents..., σελ. 184 - 186.

3. Δεκ. 1748, πατρ. ἐπιβεβαιωτήριον περὶ τῆς μονῆς Προυσοῦ. Κ. 'Αμάντου, Μονὴ Προυσοῦ, «'Ελληνικά», ϛ' (1933), σ. 242 - 244. Νταβαρίνου - Τσαπέρα, 'Ιστορία μονῆς Προυσοῦ, σ. 106 - 107.

4. Φεβρ. 1749, πατρ. πρᾶξις ἑνώσεως μετὰ τῆς μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως τῆς πατρ. ἐξαρχίας Τριπολιτζᾶς μετὰ τῶν παρ' αὐτῇ δύο τζιφλικίων καὶ τριῶν μοναστηρίων. Κῶδ. Ε' πατρ. ΚΠόλεως, φ. 90. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σ. 643. Th. Papadopoulos, σ. 186, III (ἀναγραφή).

5. 'Απρίλ. 1749, συνοδ. ἐγκύκλιον γράμμα, συνιστῶν τὸν περιοδεύοντα πατριάρχην 'Ιεροσολύμων Παρθένιον εἰς συλλογὴν ἐλεῶν ὑπὲρ Π. Τάφου. Χρφ. 2 ἱεροσολυμιτικόν. 'Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, 'Ιεροσολ. Βιβλιοθήκη, τ. Δ', ἐν Πετρουπόλει 1899, σελ. 7.

6. 27 Μαΐου 1749, σιγίλλιον μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Τήνου. Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικά», Γ' (1930), σ. 425 - 427. 'Αναγραφὴ ὑπὸ Περ. Γ. Ζερλέντου, 'Ιστορικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν νήσων, τόμ. Α', ἐν 'Ερμουπόλει 1913 - 22, σελ. 118 - 119. Th. Papadopoulos, σελ. 186, X, a.

7. Μάϊος 1749, σιγίλλιον μονῆς Ταξιαρχῶν ἐπισκοπῆς Κερνίτζης. 'Αναφέρεται εἰς σιγίλλιον Σωφρονίου Β' (Δεκ. 1775). Σπ. Π. Λάμπρου, Σιγίλλιον τοῦ πατρ. Σωφρονίου..., «Ν. 'Ελλην.», τόμ. ϛ' (1909), σελ. 290. 'Αναγραφὴ καὶ ὑπὸ Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 643. Th. Papadopoulos, 186, VI. 'Αντίγραφον τοῦ σιγιλλίου παρὰ τῇ μονῇ. Λ. Πολίτη, 'Η μονὴ Ταξιαρχῶν Αἰγίου, «'Ελληνικά», ΙΑ' (1939), σελ. 76, πρβλ. σελ. 88.

8. 'Ιούν. 1749, σιγίλλιον μονῆς Θεοτόκου 'Αμπελακιωτίσσης Δωρίδος. Δ. Α. Ζακυθηνός, «'Ελληνικά», Γ', 428 - 432. 'Αναγραφὴ ὑπὸ Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σελ. 643 καὶ δὶς ἐξ ἑκατέρου ὑπὸ Th. Papadopoulos, σελ. 186, VII καὶ σελ. 187, X, b.

9. 1749, πατρ. πρᾶξις περὶ τῶν σχέσεων τῶν 'Ανατολικῆς καὶ Δυτικῆς 'Εκκλησιῶν, πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους Σίφνου καὶ Μυκόνου. Μ. Γεδεών,

Πατρ. Πίν., σελ. 642-643 (ἀναγρ.) καὶ τοῦ αὐτοῦ, «'Εκκλ. 'Αλήθ.», τόμ. Ι' (1891-92), σελ. 140 (ἀπόσπασμα). 'Αναγρ. καὶ ὑπὸ Th. Papadopoulos, σελ. 186.

10. 1749, πατρ. ἐγκύκλιος περὶ συνδρομῆς τοῦ πενομένου πατριαρχικοῦ ταμείου. Μ. Δ. Χ(αμουδοπούλου), Μνημείων γραπτῶν περισυναγωγή, «'Εκκλ. 'Αλήθ.», τόμ. Α' (1880-81), σελ. 118-119 (περίληψις). Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 643. Th. Papadopoulos, σελ. 187 (ἀναγρ.).

11. 'Ιαν. 1750, πατρ. πρᾶξις παραχωρήσεως τῷ μητροπολίτῃ Χαλδείας τοῦ Πόντου τῶν χωρίων Γαρασάρεως. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σελ. 643 (περίληψις). Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Byz. Zeitschrift», τ. XIV (1904), σελ. 388. Th. Papadopoulos, σελ. 186, IV (ἀναγρ.).

12. Φεβρ. 1750, πατρ. πρᾶξις κυροῦσα τὰς συμφωνίας τῶν μητροπολιτῶν 'Εφέσου καὶ Σμύρνης, περὶ ἀμοιβαίας ἀνταλλαγῆς τῶν χωρίων Μενεμένης καὶ Νέας Φωκαίας πρὸς τὸν Σμύρνης καὶ τῶν Μοσχονησίων πρὸς τὸν 'Εφέσου. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 643 (περίληψις). Th. Papadopoulos, σελ. 186, V (ἀναγρ.).

13. Φεβρ. 1750, συνοδ. γράμμα περὶ μονῆς Λειμῶνος Λέσβου. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', ἐν ΚΠόλει 1884-86, σελ. 175β (ἀναγραφή).

14. Φεβρ. 1750, συνοδ. συγχωρητικὸν γράμμα τῆς μοναχῆς Μυριανθίας. Αὐτόθι, σελ. 175β.

15. Μάϊος 1750 σιγίλλιον περὶ τῆς παρὰ τῇ μονῇ Βατοπεδίου ἱδρυθείσης 'Αθωνιάδος σχολῆς. Πατρ. Κῶδ. Α', σελ. 101: 'Ιωακεὶμ Φοροπούλου, "Εγγραφα πατρ. ἀρχειοφυλακείου, «'Εκκλ. 'Αλήθ.», τόμ. Κ' (1900), σελ. 395-398. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, τόμ. Α', σελ. 11 (περίληψις). J. Mansi, τόμ. XXXVIII, σελ. 547-548, Σωφρ. Εὐστρατιάδης, «'Ελληνικά», Γ' (1930), σελ. 57, ἀρ. 49. Ε. Σαβράμης, ΕΕΒΣ, τόμ. Ι' (1933), σελ. 175. Th. Papadopoulos, σελ. 190 (ἀναγρ.).

16. Αὔγ. 1750, πατρ. πρᾶξις κυροῦσα τὰ σταυροπηγιακὰ δίκαια τῆς μονῆς Προδρόμου ἐν Βερροίᾳ. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 643. Th. Papadopoulos, σελ. 187, VIII (ἀναγρ.).

17. 1750, γράμμα περὶ ἐκλογῆς τοῦ τέως Πτολεμαΐδος Σωφρονίου ὡς μητροπολίτου Χαλεπίου κλπ. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, τόμ. Β', σελ. 195 κἑξ. Πρβλ. Th. Papadopoulos, σελ. 187-188 ἀναγραφὴν μετὰ σχολίων.

18. 1750, πατρ. γράμμα πρὸς τὸ ὀρθόδοξον πλήρωμα τῆς ἐπισκοπῆς Χαλεπίου τοῦ κλίματος τοῦ πατριαρχείου 'Αντιοχείας, περὶ τῆς ἐκλογῆς ἐπισκόπου Σωφρονίου. Καλ. Δελικάνη, Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι..., σελ. 196 κἑξ.

11-4-1960

'Αναγραφὴ καὶ ἱστορικὴ συσχέτισις τοῦ γράμματος Th. Papadopoulos, σελ. 187-188.

19. 1752, σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς 'Αγ. Νικολάου Γαλατάκη. Δ. Σ. 'Αλβανάκη, 'Ιερὰ μονὴ Γαλατάκη, ἐν 'Αθήναις 1906, σελ. 47-48.

20. 'Αχρον. πατρ. ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Εὐρίπου Παΐσιον, περὶ μὴ ἐνοχλήσεως τοῦ μοναστηρίου Γαλατάκη, περὶ οὗ ἀπελύθη σιγίλλιον. Αὐτόθι, σελ. 52-53.

Εἰκὼν Κυρίλλου Ε' ἐκ τῆς τοιχογραφίας τῆς ἐν 'Αγίῳ "Ορει σκήτης 'Αγίας "Αννης (Μ. Γεδεών, 'Ιστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων, ἐν 'Αθήναις 1939, σελ. 142).

21. 1752, σιγίλλιον περὶ τοῦ ἐν Καλαμαριᾳ (τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου) μετοχίου τοῦ 'Αγ. Νικολάου, ἀνήκοντος εἰς τὴν ρωσικὴν ἐν 'Αγ. "Ορει μονὴν Παντελεήμονος. Acta praesertim Graeca Rossici in monte Athos monasterii, Κίεβον 1873, σελ. 222-223. ('Επανόρθωσις ὑπογραφῶν σιγιλλίου ὑπὸ L. Petit, ἐν Mansi, τόμ. XXXVIII, σελ. 557). 'Αναγραφὴ ὑπὸ Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 645. Th. Papadopoulos, σελ. 189, Ι.

22. Μάρτ. 1753, σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς 'Αγ. Τριάδος τῆς ἐν 'Ολύμπῳ.

Μ. Γεδεών, Π Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIa (ἀναγρ.).

23. 'Απρίλ. 1753, σιγίλλιον ὑποταγῆς τῇ μητροπόλει Κρήτης τῆς μονῆς Γκουβερνέτου. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Padopoulos σελ. 189, IIIe (ἀναγρ.).

24. 'Απριλ. 1753, σιγίλλιον μονῆς Ζωοδ. Πηγῆς εἰς ἔρημον νῆσον Πιπέρι τῶν Β. Σποράδων. Σπ. Π. Λάμπρου, Δύο πατριαρχικὰ σιγίλλια ἀνέκδοτα, «Ν. 'Ελλην.», τόμ. ΙΒ' (1915), σελ. 354-357. 'Αναγραφὴ Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIb. Τὸ σιγίλλιον ἀπόκειται εἰς Γενικὰ 'Αρχεῖα τοῦ Κράτους.

25. 'Ιούλ. 1753, σιγίλλιον περὶ εὐταξίας ἐν τῇ σκήτῃ 'Αγ. "Αννης ἐν 'Αγ. "Ορει. 'Αναγραφὴ ὑπὸ V. Langlois, Le mont Athos et ses monastères, Παρίσιοι 1867, σελ. 71. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Εὐλ. Κουρίλα, 'Ο κατάλογος τῶν ἀθωνικῶν ἐγγράφων τοῦ Οὐσπένσκη, ΕΕΒΣ, τόμ. Η' (1931), σελ. 76, ἀρ. 232. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIe.

26. 'Ιούλ. 1753 πατρ. γράμμα πρὸς μοναχοὺς 'Αγ. "Ορους περὶ ἀποπομπῆς νέων ἀγενείων, πλὴν τῶν φοιτώντων εἰς τὸ σχολεῖον μονῆς Βατοπεδίου. Μ. Γεδεών, Πατριαρχικαὶ ἐφημερίδες, ἐν 'Αθήναις [1938], σελ. 302-308. Γερ. Σμυρνάκη, Τὸ "Αγιον "Ορος, σελ. 142 ἑ.

27. 7 'Ιουλ. 1753, σιγίλλιον περὶ τῆς 'Αθωνιάδος σχολῆς καὶ διορισμοῦ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως. Γερ. Σμυρνάκη, Τὸ "Αγιον "Ορος, σελ. 143-148 (ἀποσπασματικῶς). Βραχείας εἰδήσεις μεταγράφει καὶ ὁ Μ. Γεδεών, Δύο μνεῖαι ὑπὲρ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, «'Εκκλ. 'Αλήθεια», τόμ. ΚΔ' (1904), σελ. 74.

28. Νοέμ. 1753, σιγίλλιον περὶ τῆς πλησίον 'Αργυροκάστρου ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν. Π. Πουλίτσα, Σύνοψις τοῦ κώδικος τῆς ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καὶ 'Αργυροκάστρου, «'Ηπειρ. Χρονικά», τ. Ε' (1930), σ. 95 (περίλ.).

29. Νοέμ. 1753, συστατικὸν ἐλεημοσύνης τῆς μονῆς Βροντᾶ Σάμου διὰ τοῦ ἡγουμένου Σεραφείμ. Ε. Σταματιάδου, Σαμιακά, Δ' 288-289.

30. 2 Δεκ. 1753, Πατρ. ἐπιστολὴ πρὸς μοναχὸν Νεκτάριον, περὶ τῆς μονῆς Εὐαγγελιστρίας Πατρῶν. 'Απόκειται εἰς μονὴν 'Ομπλοῦ. 'Αναγρ. ὑπὸ Λ. Πολίτη, «Πελοποννησιακὰ» Α' (1956), σελ. 251.

31. 1753, σιγίλλιον περὶ τῆς σταυροπηγ. μονῆς Μεταμορφώσεως κατὰ τὴν χώραν Τρίκερι παρὰ τὴν νῆσον 'Αλατᾶ. Μ. Γεδεών, Π. Πίν. σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIf (ἀναγρ.).

32. 1753, σιγίλλιον παραχωρήσεως τῆς ἐν Πριγκίπῳ μονῆς τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ διοίκησιν τῶν μπεζηρζήδων (μικροεμπόρων). Μ. Γεδεών, Γράμματα πατριαρχικὰ περὶ τῆς Μ. τοῦ Γ. σχολῆς, ἐν ΚΠόλει 1903, σελ. 58-59. Τοῦ αὐτοῦ, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIId (ἀναγρ.).

33. 7 Φεβρ. 1754 γράμμα ἐπικυρωτικὸν δωρεᾶς χατζη-Φωτίου πρὸς τὸ σχολεῖον 'Αχρίδος. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἐγγρ. τόμ. Γ', σ. 881 (περίλ.).

34. Φεβρ. 1754, ἀφιερωτήριον ὑπὸ Χατζῆ-Φωτίου Εὐσταθίου, μπακάλη, 25 γροσίων ἐτησίως ὑπὲρ τοῦ ἑλλην. σχολείου 'Αγ."Ορους. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγραφα, Α' 11 (περίληψις).

35. Μάρτ. 1754, πατρ. πρᾶξις συνιστῶσα τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ζαρνάτας καὶ 'Ακόβων, ἧς πρῶτος ἀρχιεπίσκοπος Νεόφυτος Δεληγιάννης. Β. Α. Μυστακίδου, 'Ιστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσεσμε, «Παρνασσός», τόμ. ΙΑ' (1887-1888), σελ. 522 ὑποσ. 2 (εἰδήσεις ἐκ πατρ. κώδικος). Π. Γ. Ζερλέντου, Τάξις ἱεραρχική... 'Η μητρόπολις Ζαρνάτας καὶ αἱ ἐν Μάνῃ ἐπισκοπαί, ἐν 'Ερμουπόλει 1922, σελ. 11. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Τ. Γριτσόπουλος, «'Ελληνικά», ΙΓ' (1953-1954), σελ. 132. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIa (ἀναγρ.).

36. 'Ιούλ. 1754, σιγίλλιον περὶ τῆς ἐν Βατοπεδίῳ 'Αγ. "Ορους σχολῆς. Σ. Εὐστρατιάδης, «'Ελληνικὰ» Γ' (1930), σελ. 57, ἀρ. 50 (ἀναγραφή).

37. 'Ιούλ. 1754, πρᾶξις ἐπικυρώσεως ὑποσχέσεως χριστιανῶν τοῦ χωρίου Κονόμλατι τῆς ἐπαρχίας Καστορίας. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἐγγρ. τόμ. Γ', σελ. 881-883.

38. Νοέμ. 1754, σιγίλλιον περὶ τῆς σταυροπηγ. μονῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ Παλ. Πατρῶν. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIg (ἀναγρ.).

39. 1754, συνοδ. κατάστιχον περὶ ἐξαρχικῶν ἐτησίων δικαιωμάτων σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων Πάρου καὶ Νάξου. Π. Γ. Ζερλέντου, 'Ιστορικαὶ ἔρευναι περὶ τὰς ἐκκλ. τῶν νήσων..., σελ. 155-156.

40. 1754, γράμμα περὶ τοποτηρητοῦ τῆς μονῆς 'Ομπλοῦ ἐν Πάτραις. 'Αναγρ. ὑπὸ Στ. Ν. Θωμοπούλου, 'Η ἱερὰ μονὴ 'Ομπλοῦ, ἐν Πάτραις 1903, σελ. 20, ὑποσ. Λ. Πολίτης, «Πελοποννησιακά», Α', σελ. 251.

41. 1754, σιγίλλιον Μυτιλήνης (ἀναγραφὴ) Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, «Byz. Zeitschrift.», XIV, (1905), σελ. 390.

42. 1754, σιγίλλιον, δι' οὗ Νικόλαος Κριτίας, μέγας ἐκκλησιάρχης, καθίσταται πατριαρχικὸς ἔξαρχος τῶν ἐν τῇ μητροπόλει Παροναξίας σταυροπηγιακῶν μοναστηρίων. Π. Ζερλέντη, 'Ιστορ. ἔρευναι..., Α', 152, 155-156.

43. 'Ιαν. 1755, σιγίλλιον σταυροπηγ. μονῆς 'Αγ. "Αννης ἐν Κέᾳ. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIh (ἀναγρ.).

44. 12 Φεβρ. 1755, συστατικὸν ἐξάρχου μονῶν, ἀποκείμενον εἰς μονὴν Λειμῶνος Λέσβου. Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, τόμ. Α', σελ. 175β (ἀναγραφή).

45. Μάρτ. 1755, σιγίλλιον περὶ τοῦ ἐν "Αρτῃ μονυδρίου τοῦ 'Αγ. Νικολάου, τοῦ Σπηλαίου, καθισταμένου σταυροπηγιακοῦ. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 647. Th. Papadopoulos, σελ. 189, III i (ἀναγρ.).

46. Μάρτ. 1755, πατρ. πρᾶξις ἀποκαταστάσεως τῆς ἐν Χίῳ ἐξαρχίας Πυργίου καὶ Βολισσοῦ. Ἰωακεὶμ Φοροπούλου, Ἔγγραφα τοῦ πατρ. ἀρχειοφυλακείου, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια», τόμ. ΙΘ' (1899), σελ. 367-369. Ἰω. Μ. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, Α', Ἀθήνησι 1940, σελ. XCII-XCV. Const. G. Mano, Dacumente familia Mano, Βουκουρέστι 1907, σελ. 98-102. Ἀναγρ. ὑπὸ Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIβ.

47. Μάρτ. 1755 (;), πατρ. πρᾶξις περὶ δικαιώματος μητροπολιτῶν Ἄρτης χειροτονεῖν τοὺς ὑπ' αὐτοὺς ἐπισκόπους Βονδίτζης, Ἀετοῦ, Ἀχελώου, Ρωγῶν καὶ Φωτικῆς. Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, «Ἐκκλ. Ἀλήθ.», ΙΘ' (1899), σελ. 222 κἑξ. Ἀναγραφὴ ὑπὸ Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 646. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIc.

48. Μάϊος 1755, σιγίλλιον μονῆς Θεοτόκου τῆς Χρυσοποδαριτίσσης Παλ. Πατρῶν. Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 647. Th. Papadopoulos, σελ. 189, IIIj (ἀναγρ.).

49. Ἰούν. 1755 αἰώνιος ἀναθεματισμὸς παρὰ τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τοῖς δεχομένοις τὰ παπικὰ μυστήρια. Μ. Παρανίκα, Περὶ τοῦ κατὰ τὴν ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα ἀναφυέντος ζητήματος τοῦ ἀναβαπτισμοῦ, ΠΦΣΚ, τόμ. Ι' (1875-76), σελ. 32-34. Μ. Κωνσταντινίδου, Ἔγγραφα περὶ ἀναβαπτισμοῦ τῶν Δυτικῶν, «Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος», τόμ. Ζ' (1911), σελ. 236-238. Th. Papadopoulos, σελ. 440-443.

50. Ἰούλ. 1755, Ὅρος τῆς ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, συσταίνων μὲν τὸ θεόθεν δοθὲν ἅγιον βάπτισμα, καταπτύων δὲ τὰ ἄλλως γενόμενα τῶν αἱρετικῶν βαπτίσματα. Ἐκδόσεις: Ραντισμοῦ Στηλίτευσις... 1756, σελ. ρογ'-ρος', β' ἔκδ. 1758, σελ. 198-201. Μ. Παρανίκα, ΠΦΣΚ, τόμ. Ι' (1875-76), σελ. 32-34. L. Petit, ἐν J. Mansi, Sacrorum consiliorum..., τόμ. XXXVIII, στ. 605-610. Κ. Οἰκονόμου, τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, Τὰ σωζόμενα ἐκκλησιαστικὰ συγγράμματα, τόμ. Α', Ἀθήνησι 1862, σελ. 478-479. Γ. Α. Ράλλη-Μ. Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων..., τόμ. Ε', Ἀθήνησι 1855, σελ. 614-616. Μ. Γεδεών, Κανονικαὶ διατάξεις, τόμ. Α', ἐν ΚΠόλει 1888, σελ. 252-254. Th. Papadopoulos, σελ. 444-447. Ι. Ν. Καρμίρη, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1953, σελ. 989-991.

51. Ἰούλ. 1755, σιγίλλιον μονῆς Κοιμήσεως Θεοτόκου Μπαπιώτη Παλ. Πατρῶν. Δ. Ζακυθηνός, «Ἑλληνικά», Γ' 432-435. Ἀναγραφὴ Th. Papadopoulos, σελ. 190, IIIl. Λ. Πολίτης, «Πελοποννησιακά», Α' (1956), 250.

52. Σεπτ. 1755, πατρ. πρᾶξις συστάσεως μεικτῆς οἰκονομικῆς ἐπιτροπῆς πατριαρχείου. J. Mansi, Sacrorum consiliorum..., τόμ. XXXVIII, σ.

633-640. Σχόλια καὶ περικοπαί, Th. Papadopoulos, σελ. 200-201.

53. Σεπτ. 1755, σιγίλλιον μονῆς Προδρόμου τῶν Μουνδῶν Χίου, Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, «Ἐκκλ. Ἀλήθ.», ΙΘ' (1899), σελ. 369-370, Ἰω. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς ἐν Χίῳ ὀρθοδ. Ἐκκλ., σελ. CCXVII-CCXIX. Κ. Ἀμάντου, Ἡ μονὴ τῶν Μουνδῶν ἐν Χίῳ, «Ἐναίσιμα» Χρ. Παπαδοπούλου, σ. 465 (φωτοτυπία). Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σ. 647. Th. Papadopoulos, σελ. 190, III k (ἀναγρ.).

54. 1755 σιγίλλιον ὑπὲρ τῆς ἐν Σάμῳ μονῆς Θεοτόκου τῆς Βροντιανῆς.

Κύριλλος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως Νέας Ρώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἰδιόχειρος ὑπογραφὴ τοῦ Κυρίλλου Ε' ἐν πανομοιοτύπῳ ἐκ σιγιλλίου τῆς β' πατριαρχίας αὐτοῦ.

Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τόμ. Δ', ἐν Σάμῳ 1886, σελ. 285-288, ὅπου τὸ ἔτος 1745 διορθωτέον εἰς 1755 (οὐχὶ ,αψμε' ἀλλὰ ,αψνε'). Τὸ σιγίλλιον τοῦτο ἀναφέρεται καὶ μεταγενεστέρως εἰς σιγίλλιον Νεοφύτου Ζ' (Ἀπρίλ. 1793). Βλ. Δ. Α. Ζακυθηνόν, «Ἑλληνικά», Ϛ' (1933), σελ. 126, στ. 22-25. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σ. 647. Th. Papadopoulos, σελ. 190, IIIm.

55. Μάρτ. 1756, σιγίλλιον περὶ τῆς μονῆς Ἁγ. Ἀναργύρων Χίου, Ἰωακεὶμ Φορόπουλος, «Ἐκκλ. Ἀλήθ.», ΙΘ' (1899), σελ. 370-371. Ἰω. Ἀνδρεάδης, CCLI-CCLIV. Ἀναγραφὴ Μ. Γεδεών, Π. Πίν. σ. 647. Th. Papadopoulos, σελ. 190, IIIn.

56. Ὀκτ. 1756, σιγίλλιον ἐπιβεβαιωτικὸν περὶ τῆς δωρεᾶς τοῦ Χ'' Φωτίου πρὸς τὴν σχολὴν Ἁγ. Ὄρους. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγρ., Α' 11 (περίληψις).

57. Ὀκτώβρ. 1756, σιγίλλιον ἐπικυρωτικὸν προηγουμένου προσαρτήσεως τοῦ ἐν Κορωνοφωλιᾷ μετοχίου εἰς μονὴν Ἰβήρων Ἁγ. Ὄρους. Καλ. Δελικάνη, Πατρ. ἔγγρ. Α', σελ. 11 (περίληψις). Μ. Γεδεών, Π. Πίν., σελ. 647. Th. Papadopoulos, III o (ἀναγρ.).

58. Ἀχρον. πατρ. πρᾶξις περὶ τῆς μονῆς Βατζκόβου, Μ. Γεδεών, Πατρ. Πίν., σελ. 643. Th. Papadopoulos, σελ. 187, IX (ἀναγρ.).

59. Σιγίλλιον περὶ μετατροπῆς τῆς μονῆς Καρακάλλου Ἁγ. Ὄρους εἰς κοινόβιον. Δ. Πετρακάκου, Πηγαὶ Ἁγ. Ὄρους, σελ. 27.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΙ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΤΡΙΠΟΛΙΝ ΜΟΝΑΙ ΓΟΡΓΟΕΠΗΚΟΟΥ, ΒΑΡΣΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΝΩ ΧΡΕΠΑΣ

ΑΠΟ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΙΔΙΩΣ ΑΠΟΨΕΩΣ

1. Μονὴ Κοιμήσεως Θεοτόκου Γοργοεπηκόου Τσιπιανῶν.

Ἡ κωμόπολις τῶν Τσιπιανῶν[1] ἡ μετονομασθεῖσα εἰς Νεστάνην εὑρίσκεται Α τῆς Τριπόλεως εἰς ἀπόστασιν 16 περίπου χιλιομέτρων. Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἡ ἐπονομαζομένη Γοργοεπήκοος[2], τῆς ὁποίας τὸ καθολικὸν ἀρχικῶς ἀπετέλει μίαν τῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν τῶν Τσιπιανῶν[3] ἔχει ἀνιδρυθῆ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ βραχώδους ὄρους Γουλᾶς[4] καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμιώρου Α-ΑΝ ἐκ τοῦ χωρίου (εἰκ. 1.). Ἐν κατόψει ἡ μονὴ παρουσιάζει κλειστὸν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον σχῆμα κάθετον πρὸς τὰς καμπύλας τοῦ

---

[1] Τὸ 1296 οἱ βυζαντινοὶ ἀνήγειρον πλησίον τῶν Τσιπιανῶν, τῶν ὁποίων, κατὰ τὸν Fougères, ἡ ὀνομασία προϋπῆρχε, κάστρον ἐπὶ τοῦ Γουλᾶ ὀνομασθὲν Κηπιανὰ (Cépiana) καὶ ἕτερον εἰς Μουχλίον. G. Fougères, Mantinée et l'Arcadie orientale, Paris 1898, σ. 600. Τὸ κάστρον τῶν Κηπιανῶν ἀναφέρεται εἰς τὸ Ἀραγωνικὸν χρονικὸν τοῦ Μορέως τὸ 1393. Ὡς Τζεπιανὰ ἀνευρίσκομεν ἀναφερόμενον τὸ χωρίον τὸ 1575: « Ἀντιγόνια, ἡ καὶ Μαντίνεια, ἡ περὶ τὰ Τζεπιανὰ παλαιόπολις » ἐν Joannis Stobaei Eclogarum libri duo: G. Gemisti Plethonis de Rebus Peloponnesiacis, Orationes II, Antuerpiae 1575, σ. 231. Ὁ G. Fougères, ἔ.ἀ., σ. 598, 1, θεωρεῖ τὴν ὀνομασίαν Τσιπιανὰ ὡς Ἀλβανικὴν ἐκ τοῦ tsipe εἴδους (;) σταφυλῶν ἐκ τῶν ὁποίων παράγεται τὸ τσίπουρον. Ὁ Στ. Ν. Δραγούμης, Χρονικῶν Μορέως Τοπωνυμικὰ - Τοπογραφικὰ - Ἱστορικά, ἐν Ἀθήναις 1921, σ. 104, 1 θεωρεῖ τὴν καταγωγὴν τῆς λέξεως Κηπιανὰ ἐκ τοῦ κήπια = κῆποι. Ὁ Ρηγόπουλος, Ἱστορία τῆς Μαντινείας, 1938, σ. 195, θεωρεῖ ὡς ρίζαν τῆς λέξεως τὸ ἀλβανικὸν cep = αἰχμηρὸν (ἐξ οὗ καὶ σήμερον οἱ ποιμένες τῆς περιοχῆς ὀνομάζουν τσέπι τὸ κέρατον) ἡ δὲ κατάληξις -ανα, -ανὰ εἶναι ἐπίσης ἀλβανικὴ (Τίραννα, Κότσανα, Δολιανά, Πιάνα κ.λ.π.).

[2] Α. Ζ. Μάμουκας, Τὰ Μοναστηριακά, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 156. A. Bon, Le Péloponnèse Byzantin jusqu'en 1204, 1951, σ. 146.

[3] Ν. Ρηγόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 194, 2.

[4] Περὶ τῆς φύσεως τῶν πετρωμάτων τοῦ ὄρους καὶ τῆς περιοχῆς (Tripolizakalke). Πρβλ. Alfred Philippson, Der Peloponnes, versuch einer landeskunde auf geologischer grundlage, Berlin 1892, σ. 71.

ἐδάφους. Τὰ κελλία εὑρίσκονται διατεταγμένα πέριξ ἀνοικτῆς αὐλῆς εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τῆς ὁποίας ὑπάρχει τὸ καθολικὸν τῆς Κοιμήσεως.

Μᾶς εἶναι ἄγνωστος ἡ ἀρχικὴ μορφὴ καὶ διάταξις τῶν κελλίων· ἐκ περιγραφῶν ὅμως, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους[1] μανθάνομεν ὅτι τὰ κελλία τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς καὶ δὴ τὰ εὑρισκόμενα πρὸς τὸ Δ' τμῆμα ταύτης ἐπὶ προόψεως 30 μ. κατεσκευάσθησαν τὸ 1804 καὶ ἦσαν κακῆς κατασκευῆς, ἤδη τὸ 1848 ἐπικίνδυνα.

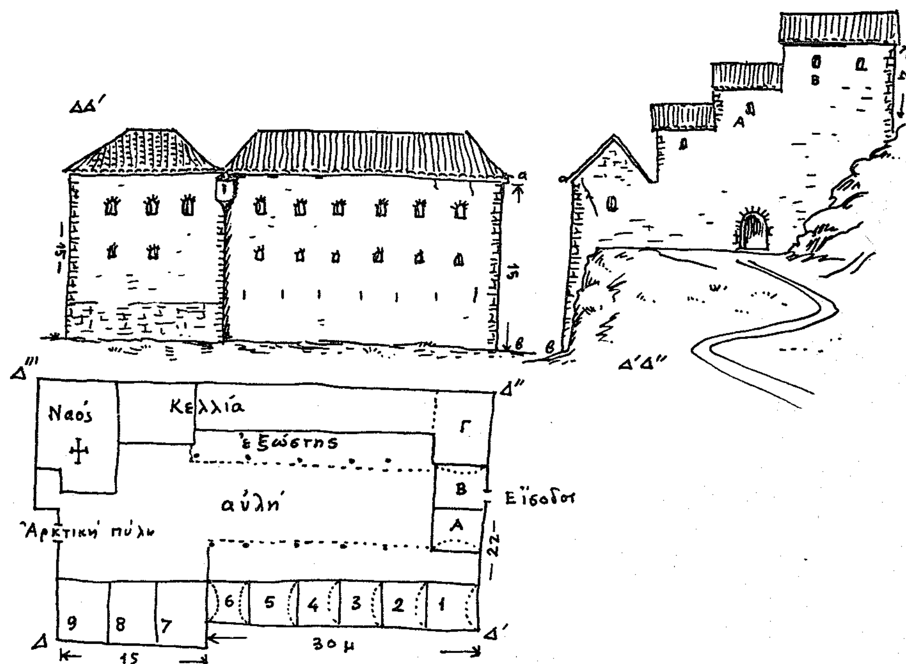
Εἰκ. 1. Ἄποψις ἐκ τῆς κωμοπόλεως τῶν Τσιπιανῶν, τῆς μονῆς Κοιμήσεως Γοργοεπηκόου εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ Γουλᾶ.

Ἡ ὡς ἄνω ἔκθεσις φέρει ἡμερομηνίαν 9 Μαΐου 1848 καὶ ὑπογραφὴν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ μηχανικοῦ Α. Μομφεράτου, συνοδεύεται ὑπὸ σκαριφήματος τῆς κατόψεως καὶ τῶν Δ καὶ Ν προόψεων, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου παρέχομεν ἐν εἰκ. 2, ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς: «1) Ἡ ἀρχικὴ πρόοψις (ΔΔ') βλέπουσα πρὸς δυσμὰς ἔχει ὕψος τριῶν πατωμάτων ὡς ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ ὄρους, ἡ δὲ (Δ'' Δ''') μόλις ἑνός. 2) Οἱ θόλοι τῶν κελλίων 1 καὶ 2 ἔπεσαν πρὸ πολλοῦ τῶν δὲ 3 καὶ 4 κινδυνεύουν. 3) Οἱ θόλοι τῶν κελλίων Α καὶ Β ἐπε-

---

[1] Μοναστηριακά, Φ. 326.

σαν τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1848 μαζὶ δὲ μ' αὐτοὺς καὶ μέρη τῆς προόψεως (ΔΔ') μέχρι τοῦ ἐδάφους. 4) Ὁ ναὸς εἶναι βυζαντινῆς ἐποχῆς καὶ καλῶς διατηρούμενος, τὰ δὲ κελλία μεταγενέστερα καὶ κακῆς κατασκευῆς — Τὰ 1 ἕως 6 κατεσκευάσθησαν τὸ 1804 καὶ εἶναι μᾶλλον ἐπικίνδυνα».

Εἰκ. 2. Ἀντίγραφον σκαριφήματος τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ μηχανικοῦ Α. Μομφεράτου ἐνδεικτικὸν τῆς καταστάσεως τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου Τσιπιανῶν τὴν 9ην Μαΐου 1848 (ΔΔ' = Δυτικὴ πρόοψις, Δ'Δ'' = Μεσημβρινὴ πρόοψις).

Εἰς ἕτερα ἔγγραφα τῶν Γ.Α.Κ., ἤδη ἀπὸ τοῦ 1834, ἀναφέρονται ἐπισκευαὶ τῶν «σεσαθρωμένων καὶ ἀστέγων μερῶν τοῦ μοναστηρίου, δαπάνη δρχ. 400». Εἰς ἔγγραφον τοῦ 1836 διαβάζομεν ὅτι «ὁ περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου συμβὰς δυνατὸς σεισμὸς διέρρηξε τοὺς θόλους τῶν ἄνω κελλίων τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς τῆς οἰκοδομῆς τῆς διατηρουμένης μονῆς Τζιπιανῶν τῆς ὁποίας τὸ τεῖχος ἦτο βεβλαμένον ἐκ τοῦ βληθέντος παρὰ τῶν Ἀράβων πυρός». Ἀκολουθοῦν ἕτερα ἔγγραφα ἐν οἷς ἓν ὑπὸ χρονολογίαν 31 Αὐγούστου 1848 πρὸς τὸν ἄνακτα, διὰ τοῦ ὁποίου οἱ μοναχοὶ αἰτοῦνται πρὸς ἀνακαίνισιν τοῦ καταπεσόντως περιτειχίσματος τοῦ μοναστηριακοῦ τείχους καί τινων κελλίων.

Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως ὑπῆρξε σταυροπήγιον πατριαρχικὸν ὡς ἀναφέ-

Εἰκ. 3. Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου τοῦ Β' ἀναφερόμενον εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Γοργοεπηκόου τῆς ἐν τῷ βουνῷ τοῦ Κουλᾶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀμυκλῶν (ἔτους 7102 = 1594). Ἐν πρωτοτύπῳ, ἐπὶ περγαμηνῆς διαστάσεων 0,459×0,296 (S. Grec 704 F⁰ 8). Φωτ. Β. Ν. Παρισίων.

ρεται εἰς ἔγγραφα τοῦ 1834 φυλασσόμενα ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους (Μοναστηριακὰ Φ. 326). Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παϊσίου τοῦ ἔτους 1834 ἀναφέρονται περὶ τούτου «συγκιλιώδη γράμματα». Σχετικὸν σιγίλλιον ἀπολυθὲν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου καὶ φέρον ἡμερομηνίαν: ΖΦ ΡΦ ΒΦ Μηνὶ Μαΐῳ, ἰνδικτιῶνος ζης (=1594) εὑρίσκεται σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῶν Παρισίων (S. G. 704 F° 8) (Εἰκ. 3)[1] τὸ ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων ἀναφέρει:

«Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ τὸ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀμυκλῶν σεβάσμιον μοναστήριον, τὸ ἐπ᾽ ὀνόματι τιμώμενον τῆς Παναγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας, τῆς Γοργοεπηκόου, τὸ ἐν βουνῷ τοῦ Κουλᾶ λεγομένου κείμενον, σταυροπήγιον ὑπῆρχε πατριαρχικὸν ἀνέκαθεν καὶ συνάριθμον τοῖς λοιποῖς ἐν καταστίχῳ πατριαρχικῷ ἐμφερόμενον καὶ ἐρημωθὲν πάλιν ἀνεκαινίσθη καὶ ηὐμοίρησε καὶ μοναχῶν πεντεκαίδεκα πρὸ καιροῦ, εἶθ᾽ οὕτω διὰ γραφῆς τοῦ τότε ἐπισκόπου Ἀμυκλῶν Θεοδοσίου τοῦ γέροντος προσμαρτυρησάσης αὐτῷ τὸ πατριαρχικὸν σταυροπήγιον εἶναι, γράμμα πατριαρχικὸν ἐπικυρωτικὸν ἐδόθη αὐτῆς καὶ πάλιν..... καὶ πάλιν τοῦ γράμματος ἐκείνου διαφθαρέντος, ἕτερον νέον ἡμέτερον πατριαρχικὸν ἐδώκαμεν, ὃ φαίνεται σήμερον». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνομεν ὅτι ἡ μονὴ εἶναι ἀρχαιοτέρα τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος.

Τὸ καθολικὸν τῆς Κοιμήσεως παρουσιάζει ἰδιότυπον μορφὴν τρικλίτου θολοσκεποῦς βασιλικῆς ἡ ὁποία δύναται νὰ καταταγῇ εἰς τὸν τύπον τῶν ἀνατολιζουσῶν βασιλικῶν[2]. Ὁ ναὸς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἔχει ἓν μόνον ζεῦγος κιόνων, αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ πρὸς Α βράχου, τέλος δὲ ἡ στέγασις τῶν πλαγίων κλιτῶν γίνεται διὰ τεταρτοκυλινδρικῶν θόλων (εἰκ. 4). Τοιαύτην διάταξιν τῶν κογχῶν συνηντήσαμεν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τοῦ Μουχλίου[3] ὁ ὁποῖος μεγίστην ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς τὸν ἐξεταζόμενον. Ὁμοιότητα παρουσιάζει ἐπίσης τὸ καθολικὸν τῆς Γοργοεπηκόου καὶ μὲ τὸ ἠρειπωμένον ἐκκλησίδιον τῆς Παναγίας εἰς θέσιν Γουδὶ παρὰ τὰς Ἀθήνας[4] μετὰ τὴν μετατροπὴν ἣν ἔλαβεν κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα[5]. Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ καθο-

---

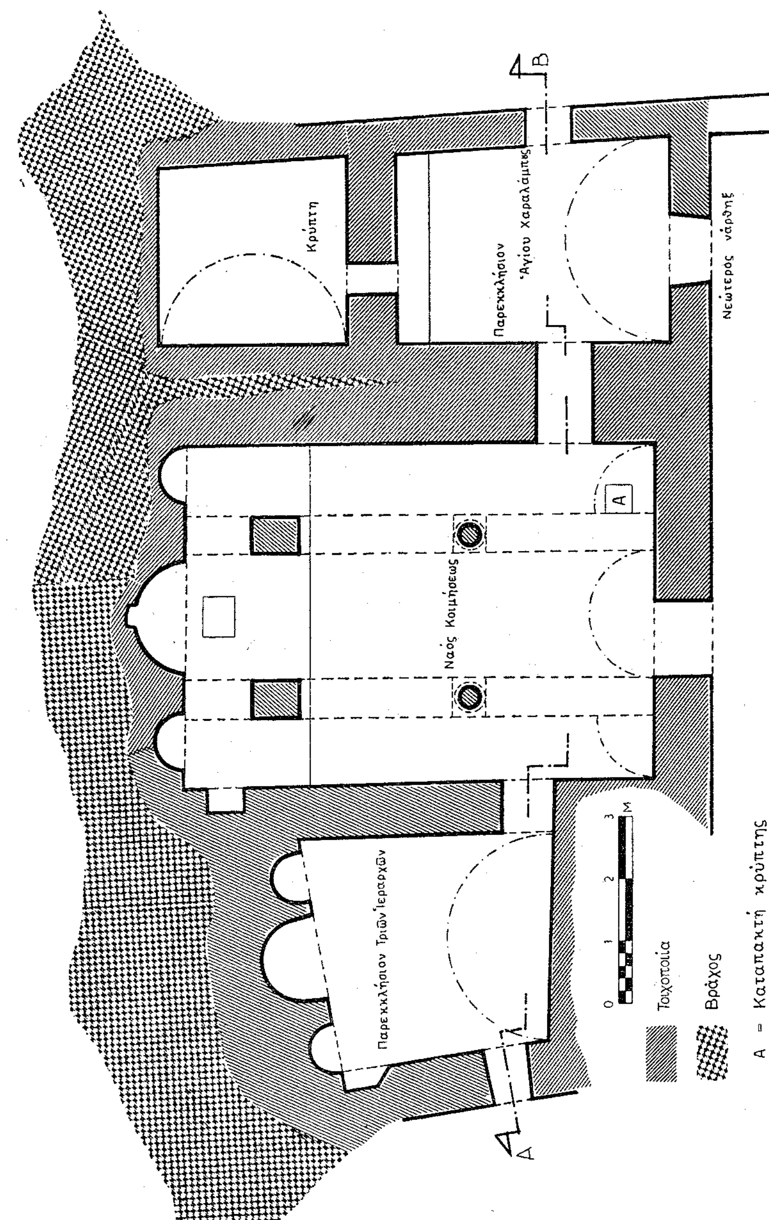
[1] Τὸ ὡς ἄνω σιγίλλιον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Δ. Α. Ζακυθινοῦ, Ἀνέκδοτα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἑλληνικά, τ. Β΄, 1929, σ. 133 ἑξ. Τοῦ ἰδίου, Le Despotat Grec de Morée, τ. Β΄, σ. 303.

[2] Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἀνατολίζουσαι Βασιλικαὶ Λακωνίας, ΕΕΒΣ, τ. Δ΄, 1927, σ. 343 - 351, Γ. Σωτηρίου, Β.Ζ. XXX, 1930, σ. 575, ὑποσ. 2 ὅπου καὶ βιβλιογρ.

[3] Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Ἡ Παναγία τοῦ Μουχλίου, Πελοποννησιακά, τ. Γ΄, 1959, σ. 295, εἰκ. 1, σ. 296, εἰκ. 2.

[4] Ἀ. Ξυγγόπουλος, Ἀττικῆς Βυζαντινοὶ ναοί, Ἀρχ. Ἐφημ. 1913, σ. 130, εἰκ. 1, σ. 131, εἰκ. 2.

[5] Γ. Σωτηρίου, Β.Ζ. XXX, 1930, σ. 574, σ. 572, εἰκ. 2 καὶ 573, εἰκ. 3.

Εἰκ. 4. Κατατομὴ τοῦ καθολικοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου Τριπιανῶν.

λικοῦ εἶναι 5,51×7,61. Ἡ χορδὴ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος εἶναι 1,93 τὸ δὲ βέλος 0,85. Ἡ κόγχη τῆς προθέσεως ἔχει χορδὴν 0,89 καὶ βέλος 0,47, τέλος ἡ τοῦ διακονικοῦ ἔχει χορδὴν 0,81 καὶ βέλος 0,38. Οἱ πεσσοὶ τοῦ ἱεροῦ ἔχουν διαστάσεις 0,66×0,80 ἀπέχουν δὲ τῆς Α τοιχοποιίας 1,09. Τὸ κεντρικὸν κλῖτος ἔχει πλάτος 2,07 τὰ δὲ ἑκατέρωθεν 1,00. Ἡ διάμετρος τῶν κιόνων παρὰ τὴν βάσιν λαμβανομένη εἶναι 1,80. Εἰς τὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει μικρὰ κόγχη λαξευμένη ἐντὸς τοῦ βράχου μιμουμένη τὴν θέσιν καὶ τὴν μορφὴν τοῦ φωτιστικοῦ ἀνοίγματος. Τοιαύτην μικρὰν κόγχην, κατὰ τὴν ἰδίαν θέσιν, ἀνεύρομεν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως τοῦ γειτονικοῦ Μουχλίου [1]. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος ὑπάρχει ἐπὶ βάσεως μιμουμένης δωρικὸν κίονα ἡ πλὰξ τῆς Ἁγίας Τραπέζης τὴν ὁποίαν θὰ ἐξετάσωμεν ἀκολούθως.

Εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ ναοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ δαπέδου διακρίνεται ὀπὴ κεκαλυμμένη (καταπακτὴ) ἐπικοινωνοῦσα καθέτως πρὸς κρύπτην, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 2,30×5,44, καλυπτομένην δι' ἡμικυλινδρικοῦ θόλου τοῦ ὁποίου ἡ κλεὶς ἀπέχει τοῦ δαπέδου 1,75 (εἰκ. 5). Ὁ προορισμὸς τῆς κρύπτης ταύτης τυγχάνει ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς· διασώζεται παράδοσις ὑπὸ τῶν μοναχῶν καθ' ἣν ἡ κρύπτη ἀπετέλει χῶρον περιορισμοῦ ψυχοπαθῶν πρὸς ἴασιν.

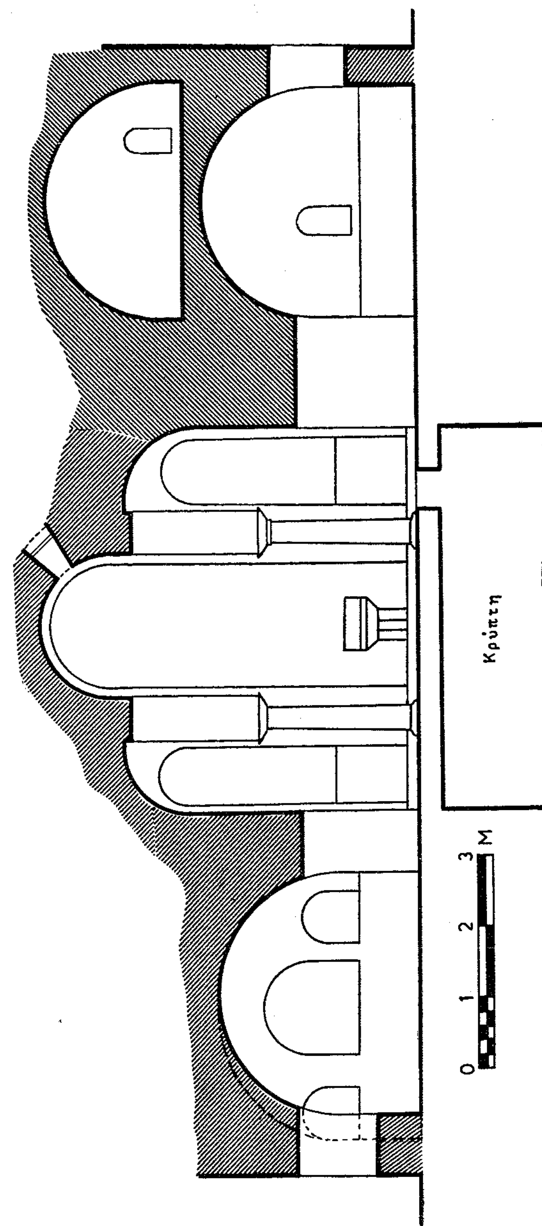
Ἡ θύρα εἰσόδου τοῦ ναοῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν Δ πλευρὰν ἐπικοινωνοῦσα ἐξωτερικῶς μετὰ τοῦ νεωτέρου νάρθηκος (εἰκ. 4). Τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ κεντρικοῦ κλίτη στεγάζονται διὰ τεταρτοκυλινδρικῶν θόλων [2] μεγίστου ὕψους ἐκ τῆς βάσεως 4,15, τὸ δὲ κεντρικὸν δι' ἡμικυλινδρικοῦ θόλου τοῦ ὁποίου ἡ κλεὶς ἀπέχει τοῦ δαπέδου 5,35.

Τὸ καθολικὸν ἐπικοινωνεῖ μὲ δύο μεταγενέστερα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, παρεκκλήσια. Τὸ μὲν ἐπ' ἀριστερᾷ τιμώμενον ἐπ' ὀνόματι τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ἀκανονίστου τραπεζοειδοῦς χώρου τοῦ ὁποίου ἡ πρὸς τὸ καθολικὸν πλευρὰ εἶναι 4,15 ἡ δὲ Β 3, 42 καὶ καλύπτεται δι' ἡμικυλινδρικοῦ θόλου τοῦ ὁποίου ἡ κλεὶς ἀπέχει τοῦ δαπέδου 2,83. Εἰς τὴν Α πλευρὰν τοῦ παρεκκλησίου ἀνοίγονται αἱ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ αἱ ὁποῖαι δὲν διήκουν μέχρι τοῦ ἐδάφους ἀλλὰ μέχρι ὕψους 0,85. Μεταξὺ τῶν κογχῶν ἔχουν ἐντειχισθῆ δύο τεμάχια πλακῶν μετ' ἀναγλύφων. Τὸ μὲν ἐπ' ἀριστερᾷ κοσμεῖται διὰ πλοχμοῦ ἐντὸς τῶν

---

[1] Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ Παναγία τοῦ Μουχλίου, ἔ.ἀ., σ. 292 - 293, 295, εἰκ. 1, σ. 296, εἰκ. 2.

[2] Περὶ τεταρτοκυλινδρικῶν θόλων. Πρβλ. Ἀ. Ὀρλάνδον, Ἀρχ. Ἐφημ. 1923, σ. 14, Ξυγγόπουλον, Ἠπειρ. Χρον. 2 (1926), σ. 134, 140, Δ. Εὐαγγελίδην, Ἠπειρ. Χρονικὰ 6 (1931), σ. 261 - 264, Ν. Μουτσόπουλον, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 1956, σ. 163, εἰκ. 96, σ. 165, εἰκ, 98, τοῦ ἰδίου, Ἅγιος Εὐθύμιος Μαντινείας, Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά, 1958, σ. 92, 93, εἰκ. 2.

Εἰκ. 5. Ἐγκαρσία τομὴ Α - Β τοῦ καθολικοῦ καὶ τῶν παρεκκλησίων τῆς μονῆς Κοιμήσεως Τσιπιανῶν.

τετραγώνων τοῦ ὁποίου ἔχουν λαξευθῆ σταυρὸς καὶ ῥόδακες καλῆς τέχνης[1]. Ὁ ἕτερος πλοχμὸς εὑρίσκεται μεταξὺ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ τοῦ διακονικοῦ. Τὸ παρεκκλήσιον ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως διὰ θύρας εὑρισκομένης εἰς τὴν Ν πλευρὰν καὶ εἰς τὴν Ν Δ γωνίαν (εἰκ. 4).

Δεξιὰ μετὰ τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως ἐπικοινωνεῖ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους ἀποτελούμενον ἐξ ἑνὸς ὀρθογωνίου χώρου ἐσωτερικῶν διαστάσεων 3,09×4,45, καλυπτόμενον δι᾿ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου παραλλήλου πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ καθολικοῦ. Ἡ κλεὶς τοῦ θόλου ἀπέχει τοῦ ἐδάφους 3,02. Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ κυρίως ναοῦ διὰ θύρας καὶ μετὰ τοῦ νάρθηκος δι᾿ ἑτέρας κατὰ τὴν Δ πλευράν. Εἰς τὴν Α πλευρὰν τοῦ παρεκκλησίου ὑπάρχει πεζούλιον τὸ ὁποῖον διήκει καθ᾿ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ εἰς ὕψος 0,76. Εἰς ὕψος, 0,27 ἐκ τῆς ἀνωτέρας στάθμης τοῦ πεζουλίου ὑπάρχει ἄνοιγμα πλάτους 0,50, καλυπτόμενον διὰ τόξου, ὁλικοῦ ὕψους 0,76 τὸ ὁποῖον ὁδηγεῖ εἰς κρύπτην καλυπτομένην δι᾿ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου οὗ ὁ ἄξων εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ θόλου τοῦ παρεκκλησίου (εἰκ. 4). Ἡ ὡς ἄνω κρύπτη ἐπικοινωνεῖ μεθ᾿ ἑτέρας εὑρισκομένης ὕπερθεν τοῦ παρεκκλησίου, τοῦ αὐτοῦ ἐμβαδοῦ, καλυπτομένης ὡσαύτως δι᾿ ἡμικυλινδρικοῦ θόλου.

Ἀμφότεραι αἱ κρύπται κατεσκευάσθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν προφανῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τουρκοκρατίας πρὸς ἀποθήκευσιν ἀγαθῶν καὶ ἀπόκρυψιν προσώπων, ἐξυπηρετεῦσαι πρὸς τοῦτο λόγῳ τῆς ἐντέχνου κατασκευῆς των. Πιθανῶς καὶ ἡ ἑτέρα, ἡ κάτωθι τοῦ Δ τμήματος τοῦ κυρίως ναοῦ, κρύπτη εἶχε παρόμοιον προορισμόν.

Ἡ ἁγία τράπεζα τῆς Κοιμήσεως ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς ὀκταέδρου, τοῦ ὁποίου τὸ κιονόκρανον ἐπίσης ἔχει μορφὴν ὀκταέδρου κολούρου πυραμίδος ὁλικοῦ ὕψους 0,95, Ἐπὶ τοῦ οὕτω πως διαμορφωθέντος ἐχίνου ἔχουν λαξευθῆ δύο ταινίαι, ὁ ἄβαξ εἶναι ὀρθογώνιος καὶ ἐπὶ τῆς ὄψεώς του ὑπάρχει γεγλυμένος πλοχμὸς ἐντὸς τῶν κύκλων τοῦ ὁποίου ἔχουσι χαραχθῆ ἀτέχνως ῥόδακες, σταυροί, καὶ ἕτερα διὰ διαβήτου ἐκτελεσθέντα γεωμετρικὰ σχήματα, γνωστὰ ἐκ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως[2] (εἰκ. 6). Τῷ ὄντι παρουσιάζεται λίαν περίεργος ἡ ὅλη διαμόρφωσις τοῦ ἐξεταζομένου κίονος καὶ ἄγνωστος ὁ ἀρχικὸς αὐτοῦ προορισμός.

Ὁ Λαμπάκης[3] τὸ 1885 ἀνεῦρεν ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης «ἐπὶ λίθου λευκοῦ μαρμάρου μήκ. 0,26 πλάτ. 0,13» τὴν ἐπιγραφήν:

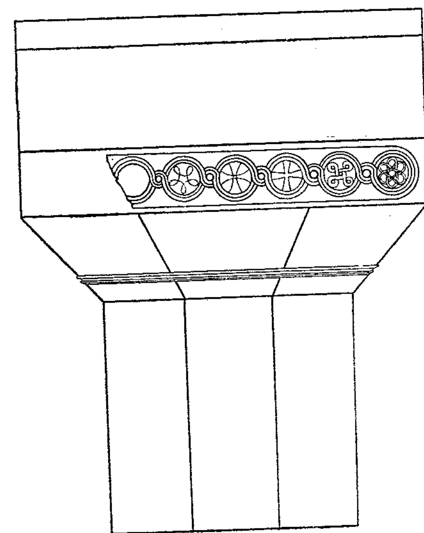
ἡ ξένη ξενωθεῖ|σα τοῦ οἴκου καὶ οἰκείων | οἶκον εὕρατο τὴν μονὴν | τῆς Κυρίας (ἀνε)|παύσατο εἰ|ς τῇ πρώτῃ Ἰουλίου | κατὰ τὸ ,αψμθ´ σωτήριον ἔτος

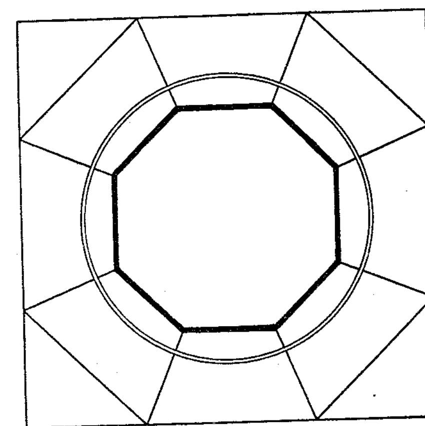
---

[1] Πρβλ. ἀνάλογον εἰς G. Millet, Monuments Byzantin de Mistra, Paris 1910, πίν. 48, 15.

[2] Ὕψος κιονίου 0,43, ὕψος ἐχίνου 0,16, ἄβακος 0,12, πλίνθου 0,185.

[3] Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ´, 1903, σ. 23-24.

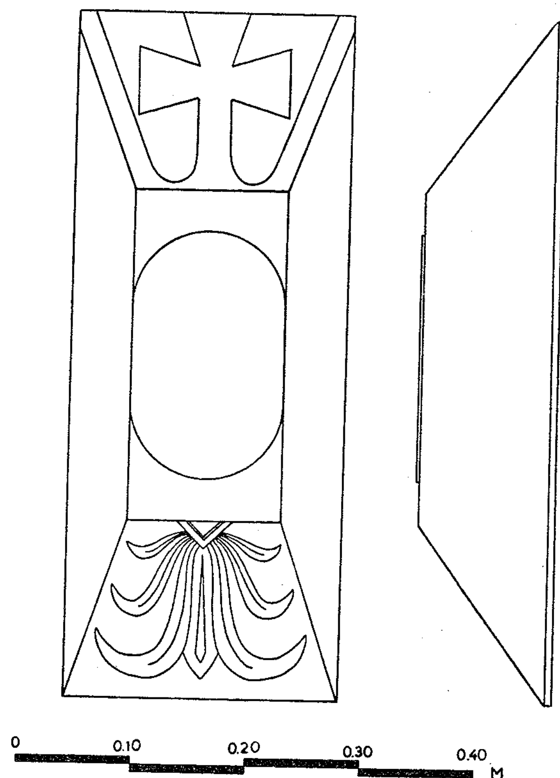

Εἰκ. 6. Ἡ Ἁγία τράπεζα τοῦ καθολικοῦ τῆς Κοιμήσεως τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου Τσιπιανῶν.
Ἄνω ὄψις, κάτω, ὁριζοντία τομὴ καὶ προβολή.

«Ἐπὶ δὲ ἱεροῦ διαστύλου ὕψους 1,80 ἐκ λίθου λευκοῦ μαρμάρου, ἀπερριμμένου που ἐν τῇ αὐλῇ» ὁ Λαμπάκης, ἐπίσης ἀνέγνωσεν τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν [1]:

† ΙΑΚΟ΄|ΒΟΥ Ι|ΕΡΟ|ΜΟΝ|Α΄ΧΟΥ | ΤΟΥ ΕΛ|ΑΤΟΜ|Ι΄CΑΝ|ΤΟC | ΤΑ΄Υ|ΤΑC | ΤΟΥΤΟΥ Μ|ΝΗCΤ|ΙΘΗ|ΤΙ Χ(ΡΙCΤ)Ε | ΕΝ Ο|ΡΑ ΚΑ|ΤΑΔΙ|ΚΗC

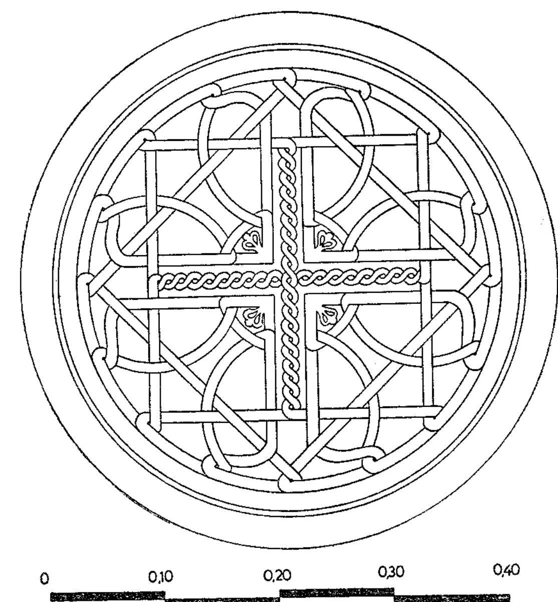
Εἰκ. 7. Ἐπίκρανον κιονίσκου διλόβου παλαιοχριστιανικοῦ παραθύρου ἐκ τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου Τσιπιανῶν.

Εἰς τὸ καθολικὸν εὑρίσκονται ἐντειχισμένα διάφορα ἀνάγλυφα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχήν, μεταγενέστερα καὶ βυζαντινά. Ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι διάφορα ἐπιτύμβια ἐνεπίγραφα ἀνάγλυφα ἐν οἷς ἓν μετ᾽ ἀετοματοειδοῦς ἐπιστέψεως καὶ ἀνθεμίου τὸ ὁποῖον φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ΕΥΙΠΠΑ

² Ἔ.ἀ., σ. 24.

Εἰκ. 8. Μαρμάρινος δίσκος μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις πλοχμῶν εὑρισκόμενος εἰς τὸ προαύλιον τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου.

Εἰκ. 9. Σχέδιον τῆς εἰκόνος 8.

ΧΑΙΡΕ[1], εἰς ἕτερον δὲ ἀναγιγνώσκομεν ΑΠΟΛΛΩΝΙ. Ἐπὶ τῆς Ν πλευρᾶς τοῦ ναοῦ καὶ εἰς ὕψος ἔχει ἐντειχισθῆ ἀνακλινδροειδὲς ἐπίκρανον ἀρίστης τέχνης.

Ἕτερα γλυπτὰ μέλη κατεσπαρμένα ἀνὰ τὸ αἴθριον τῆς μονῆς εἶναι τὰ ἑξῆς:

α) Καλῆς τέχνης παλαιοχριστιανικὸν ἐπίκρανον κιονίσκου διλόβου παραθύρου (εἰκ. 7) τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς τετραέδρου κολούρου πυραμίδος εἶναι: 0,245×0,60 καὶ τὸ ὕψος 0,12. Εἰς τὰς δύο στενὰς ὄψεις παρίστανται ἀνθέμιον καὶ σταυρός.

Εἰκ. 10. Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον εὑρισκόμενον εἰς τὴν μονὴν Γοργοεπηκόου.

β) Τύμπανον διαμέτρου 0,33 καὶ ὕψους 0,25 ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ἐπὶ τῆς καμπύλης πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ὑπάρχει γεγλυμμένη σειρὰ φύλλων καλάμου.

γ) Δίσκος ἐκ μαρμάρου διαμέτρου 0,465 καὶ ὕψους περίπου 0,12 μὲ ἀναγλύφους καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων παραστάσεις (εἰκ. 8, 9). Εἰς μὲν τὴν μίαν ὄψιν ὑπάρχει σταυρὸς εἰς δὲ τὴν ἑτέραν πολυσύνθετος πλοχμὸς εἰκονίζων εἰς τὸ κέντρον ἰσοσκελῆ ἐπίσης σταυρόν[2]. Εἶναι δύσκολος ἡ διαπίστωσις τῆς λειτουργίας τοῦ ἐξεταζομένου λιθίνου ἀμφιγλύφου δίσκου. Ἡ χρῆσίς του ὡς ἐπικαλύμματος μαρμαρίνου δοχείου ἢ ἑτέρου ἱεροῦ σκεύους μᾶλλον ἀποκλείεται.

[1] Ὁ G. Fougères, ἔ.ἀ., σ. 240 σχολιάζων τὴν ἐπιγραφὴν γράφει: « Heurippa θεὰ l'equivalent feminin à Phénéos de l'Hippos Mantinéen, il s'est naturellement laissé absorber par le Poseidon Hippios de Mantinée, dont le caractére, a la fois aquatique pastoral et chthonien contenait tous les élements personnifiés par le couple Phenéate Odysseus = Heurippa... ». Ὁ Ernst Curtius, Peloponnesos, τ. Α', Gotha 1851, σ. 245, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μονὴ ἀνιδρύθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἱεροῦ τῆς Δήμητρος.

[2] Ὁμοίας διαμορφώσεως σταυρὸν πρβλ. ἐν G. Millet, Monuments Byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 51, 9.

δ) Παλαιοχριστιανικὸν κιονόκρανον μὲ ἀναγλύφους διακοσμήσεις ἐναλλὰξ φύλλων ἀκάνθου καὶ καλάμου καλῆς τέχνης (εἰκ. 10).

Εἰκ. 11. Ἐνεπίγραφον κιόνιον μετὰ κιονοκράνου, εὑρισκόμενον εἰς τὸ προαύλιον τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου.

ε) Ὀκταγωνικὸν κιόνιον μετὰ κιονοκράνου τὸ ὁποῖον ὅμως ἀνήκει μᾶλλον εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν εὑρίσκεται ἀπεριμμένον εἰς τὴν αὐλὴν τῆς μονῆς (εἰκ. 11). Ἔχει διάμετρον βάσεως 0,165 ὕψος 0,75 καὶ ὕψος κιονοκράνου 0,295. Τὸ κιονόκρανον ἔχει βάσιν 0,16×0,16 εἰς δὲ τὸ ἀνώτερον σημεῖον

καταλήγει εἰς πλίνθον διαστάσεων 0,18×0,18. Τὸ κιόνιον ἔχει εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τῶν διαγωνίων, παρὰ τὴν βάσιν τοῦ κιονοκράνου, παραστάσεις κεφαλῶν ζώων, ἐπὶ τῶν ὄψεων τῶν ἑδρῶν του ἀναγλύφους διακοσμήσεις συμπλεκομένων κύκλων καὶ ῥόμβων ἐπὶ δὲ μιᾶς πλευρᾶς τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

† ΝΕΟ|ΦΙΤΟΥ | ΙΕΡΟ|(ΜΟΝΑ)ΧΟΥ (ΚΑΙ) | ΚΑΘ|ΗΓΟΥ|ΜΕΝ|ΟΥ ΤΗ | ΤΙΑΥ|ΤΗΙ Μ|ΟΝΗ | ΜΝΗC|ΘΗΤ|Ι Χ(ΡΙΣΤ)Ε | ΕΝ Ο|ΡΑ ΚΑ|ΤΑΔΙ|ΚΗC | CΤΟΥC

Ἡ ὡς ἄνω ἐπιγραφὴ ὁμοιάζει μὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπὸ τοῦ Λαμπάκη διαφέρει δὲ μόνον ἡ διάστασις τοῦ ὕψους. Ἐν ἀντιπαραβολῇ ἔχουν ὡς ἑξῆς:

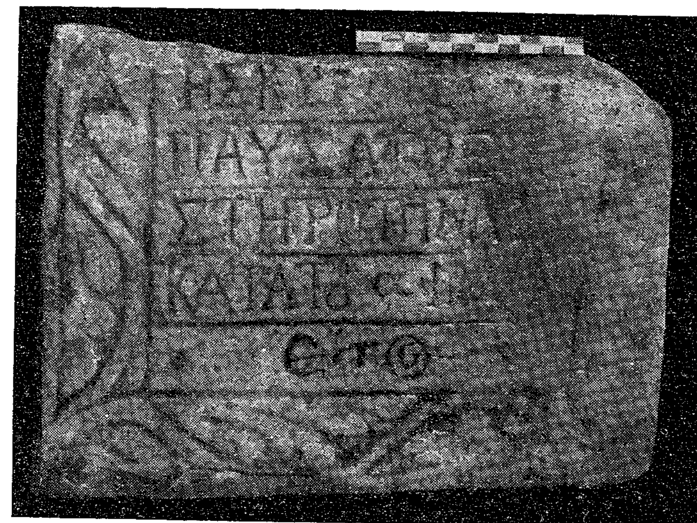
†	†
ΝΕΟ	ΙΑΚΟ
ΦΙΤΟΥ	ΒΟΥ Ι
ΙΕΡΟ	ΕΡΟ
(ΜΟΝΑ)ΧΟΥ Κ(ΑΙ)	ΜΟΝ
ΚΑΘ	ΑΧΟΥ
ΗΓΟΥ	ΤΟΥ ΕΛ
ΜΕΝ	ΑΤΟΜ
ΟΥ ΤΗ	ΙCΑΝ
ΤΙΑΥ	ΤΟC
ΤΗΙ Μ	ΤΑΥ
ΟΝΗ	ΤΑS
ΜΝΙC	ΤΟΥΤΟΥ Μ
ΘΗΤ	ΝΗCΤ
Ι(ΗΣΟΥ) Χ(ΡΙCΤ)Ε	ΙΘΗ
ΕΝΟ	ΤΙ Χ(ΡΙCΤ)Ε
ΡΑΚ	ΕΝΟ
ΑΤΑΔΙ	ΡΑΚΑ
ΚΗC	ΤΑΔΙ
CΤΟΥC	ΚΗC

Ἐκ τῆς συγκρίσεως εὐκόλως συμπεραίνεται τὸ ἐσφαλμένον τῆς μετρήσεως τοῦ ὕψους τοῦ κιονίου ὑπὸ τοῦ Λαμπάκη (1,80). Πλημμελὴς ἐπίσης εἶναι ἡ περιγραφὴ τοῦ ἀπολεσθέντος κιονίσκου τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς θὰ ἦτο ὅμοιον μὲ τὸ περιγραφὲν (εἰκ. 11).

ϛ) Εἰς τὸ ἡγουμενεῖον τῆς μονῆς φυλάσσεται θραῦσμα ἐνεπιγράφου μαρμαρίνης ἐπιτυμβίου πλακὸς πλάτους 0,265, ἧς τὸ ἀριστερὸν ὕψος εἶναι 0,20 τὸ δεξιὸν δὲ 0,17 καὶ πάχους 0,03. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει χαραχθῆ ἐντὸς περιθωρίου πλάτους, 0,046 κοσμουμένου διὰ κλάδων παρεφθαρμένης ἑλικοει-

δοῦς ἀκάνθου (εἰκ. 12). Σήμερον διακρίνεται τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις κατὰ τὸ δεξιὸν τμῆμα τυγχάνει λίαν ἐφθαρμένη, ἐκ πέντε στίχων (ὕψος γραμμάτων 0,018, διάστιχον 0,01) ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς:

ΤΗΣ Κ(ΥΡΙ)ΟΥ – – [ΑΝΑ]|ΠΑΥΣΑΤΟ ΕΙ|ΣΤΗ ΠΡΟΤΗ ΙΟΥΛΙ[ΟΥ] | ΚΑΤΑ ΤΟ ͵αψνθ′ [=1758] | ἔτος |

Εἰκ. 12. Τεμάχιον ἐνεπιγράφου ἐπιτυμβίου πλακὸς φυλαττομένης εἰς τὴν μονὴν Γοργοεπηκόου.

ζ) Ἄνωθεν τῆς θύρας κελλίου παρὰ τὸ ἡγουμενεῖον εὑρίσκεται ἐντειχισμένη μαρμαρίνη ἐνεπίγραφος πλὰξ διαστάσεων 0,47×0,23 ἔχουσα οὕτω: (εἰκ. 13):

ΔΝΑ Β ΕΤΟS Ο ΔΑΜΑΝΟC | † ΑΨΜΖ [=1747] ΩΚΟΔΟΜΙ | ΗΓΟΥΜΕ [(Μ)] ΕΒΟΝΤΟC – | ΚΑΜΟΥ ΕΠΙ ΙΚΟΥ ΤΟΥ | Ησαιου |

Ἀνακεφαλαιοῦντες δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς ὡς ἀκολούθως. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ′ αἰῶνος (1296) ἀνιδρύθη ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους Γουλᾶς ὀχυρὸν κάστρον ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ Νυκλίου, λαβὸν τὴν ὀνομασίαν Τσεπιανὰ ἢ Κηπιανὰ ἐκ προϋπάρχοντος τοπωνυμίου πιθανῶς ἢ συνοικισμοῦ. Πέριξ τοῦ κάστρου, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἐδημιουργήθη συνοικισμὸς οὗ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκιῶν καὶ αἱ ὀχυρώσεις εὐκρινῶς διακρίνονται παρὰ τοὺς πρόποδας. Τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ′ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ′ αἰῶνος ἀνιδρύθη ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως ὡς ἐνοριακὸς τῆς κωμοπόλεως τῶν Τσιπιανῶν. Τὴν

ἄποψιν ταύτην στηρίζομεν εἰς τὴν ὁμοιότητα τὴν ὁποίαν παρουσιάζει τὸ καθολικὸν ἀπὸ μορφολογικῆς ἀπόψεως καὶ κατὰ τὰς διαστάσεις πρὸς τὸν extra muros ναὸν τῆς Κοιμήσεως τοῦ γειτονικοῦ καὶ συγχρόνου πρὸς τὰ Τσιπιανὰ Μουχλίου [1]. Πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἀνιδρύθη ἡ σταυροπηγιακὴ μονὴ τῆς Γοργοεπηκόου ἡ ἀναφερομένη εἰς σιγίλλιον τοῦ 1594 τὸ ὁποῖον μάλιστα μνημονεύει ἀρχαιότερα ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τὴν μονήν. Μνείαν τῆς μονῆς κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα δὲν ἀνεύρομεν εἰς ἔγγραφον πλὴν ὅμως ἐκ διαφόρων ἀκιδογραφημάτων καὶ ἐνθυμήσεων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1649 - 1691 χαραχθέντων ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς γειτονικῆς Ἀναλήψεως, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ μονὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν θὰ ἦτο ἔρημος.

Εἰκ. 13. Ἐπιγραφὴ ἐντειχισμένη εἰς κελλίον τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἡ μονὴ ἐμφανίζει δραστηριότητα, ὡς ἐκ τῶν διαφόρων ἐπιγραφῶν ἃς ἀναφέραμεν συνάγεται (1747, 1749, 1758). Ἡ μονὴ ὑπέστη ζημίας κατὰ πολιορκίαν ἐπὶ Ἰμπραὴμ ἐκ μαρτυριῶν διαφόρων ἐγγράφων φυλασσομένων εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν παρατηροῦμεν προσπάθειαν τῶν μοναχῶν πρὸς ἀνακαίνισιν τῆς ἐν ἐρειπίοις εὑρισκομένης μονῆς. Τὸ 1834 ἀναφέρονται ζημίαι εἰς τὰς ἐγκαταστάσεις τῆς μονῆς καὶ τὸ 1836 μνημονεύονται ζημίαι ἐκ σεισμοῦ. Τὸ 1848 ἡ μονὴ ὑπέστη ἀνακαίνισιν εἰς τὰ κελλία ἰδίως. Τὸ ἔτος 1895 τὸ ἡγουμενοσυμβούλιον τῆς μονῆς ἐδώρισεν εἰς τὸ Χριστιανικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον [2] διάφορα κειμήλια καὶ ἕτερα ἱερὰ σκεύη τῆς μονῆς.

---

[1] Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ Παναγία τοῦ Μουχλίου, Πελοποννησιακά, τ. Γ', 1959, σ. 292, 295, εἰκ. 1.

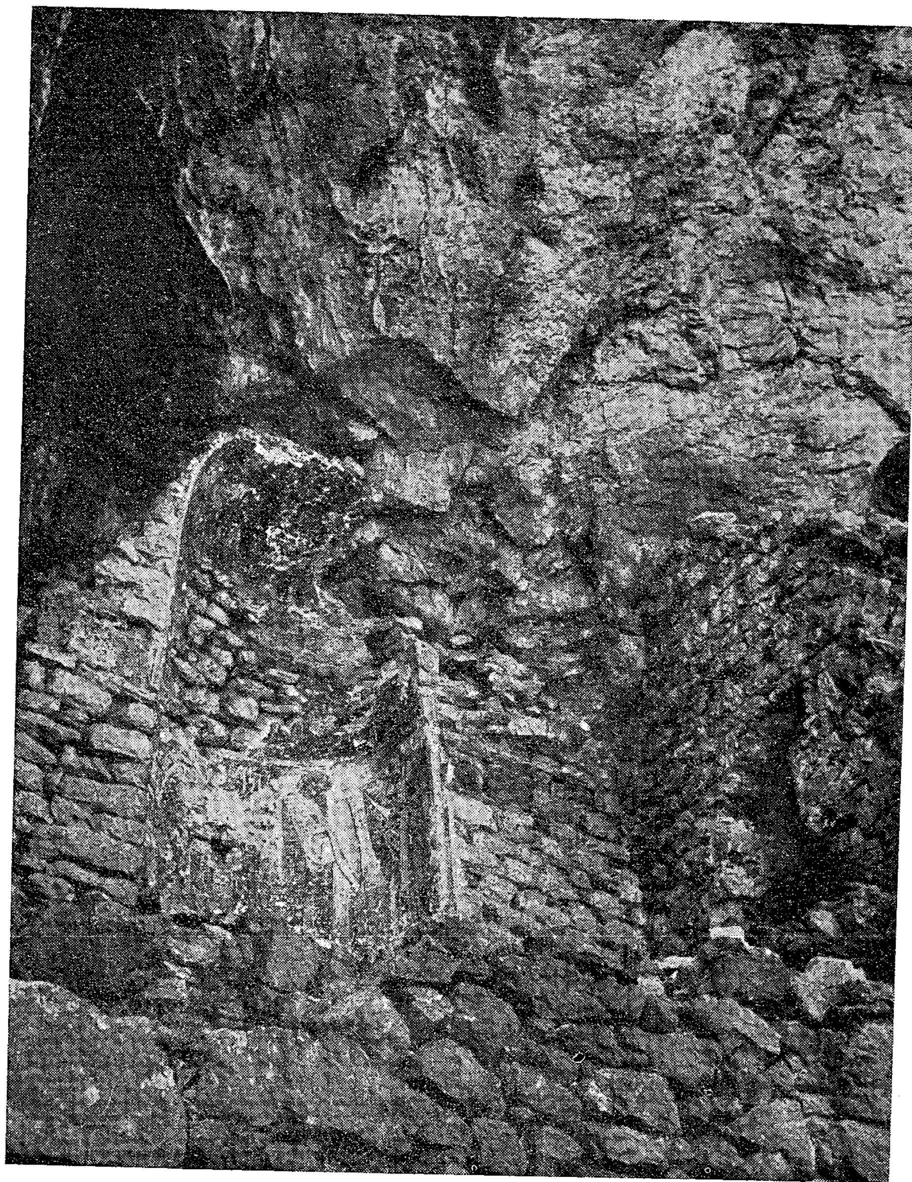
[2] Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ', 1894 - 1898, σ. 115.

2. Ἀνάληψις Τσιπιανῶν

Εἰς ἀπόστασιν ἡμιώρου Α τῆς μονῆς Γοργοεπηκόου καὶ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Γουλᾶ εὑρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ ἐντὸς φυσικοῦ σπηλαίου (εἰκ. 14). Ἐπὶ τοῦ αὐχένος τοῦ ἀποκρήμνου ὄρους σώζονται ἐρείπια κτισμάτων καὶ ὀχυρωτικῶν κατασκευῶν, ἐν ὀλίγοις ὁλοκλήρου πόλεως μὲ τὴν γνωστὴν πολεοδομικὴν διάταξιν τῶν βυζαντινῶν ὀχυρῶν πόλεων παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν φρουρίων (Μυστρᾶς, Μουχλί, Παληαχώρα Αἰγίνης κλπ.). Ἡ ἐν γένει διάταξις τῶν ἐρειπίων ἀκολουθεῖ τὰς ὑψομετρικὰς καμπύλας, δημιουργοῦνται οὕτω σκολιαὶ ἀτραποὶ αἱ ὁποῖαι εἰς ὡρισμένα τμήματα ἀντιστηρίζονται ὑπὸ ἀναλημματικῶν τοίχων καὶ ἑτέρων ὀχυρωτικῶν κατασκευῶν, κατὰ διαστήματα δὲ διάφορα κτίσματα οἰκιῶν ἐκτελοῦν χρέη πύργων. Ἡ μορφὴ τῶν οἰκιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἦτο πυργοειδής, ἀπουσίαζον δὲ παντελῶς ἀνοίγματα εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη. Ἡ μελέτη τῶν πέριξ τοῦ Γουλᾶ ἐρειπίων ὡς καὶ τῶν ἑτέρων τοῦ Μουχλίου θὰ ἦτο λίαν διδακτικὴ διὰ τὴν μορφὴν τῶν βυζαντινῶν πελοποννησιακῶν ὀχυρῶν πόλεων ἐκ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Εὐτυχῶς διασώζονται ἔτι ἱκανὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ παλεοδομικὴν μελέτην τῆς ἀνεξερευνήτου εἰσέτι, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, περιοχῆς τῆς Ἀρκαδίας. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προξενεῖ ἡ γνῶσις τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ ἐν γένει ἐκμετάλλευσις τῶν καμπυλῶν οὕτως ὥστε νὰ προσπορίζουν τὰ μέγιστα ὀφέλη εἰς τοὺς κατοικοῦντας, δημιουργουμένων τῶν ἀπαραιτήτων ὁμαλῶν ἐπιπέδων καὶ προσπελάσεων. Αἱ προσπελάσεις ἦσαν πάντοτε ὀλίγαι καὶ ἐλεγχόμεναι. Πλὴν τῶν ὀφιοειδῶν προσπελάσεων ὑπῆρχον καὶ τοιαῦται διατεταγμέναι καθέτως πρὸς τὰς καμπύλας τοῦ ἐδάφους. Σήμερον θαυμάζομεν τὴν ἱκανότητα τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰθισμένοι εἰς τοιαύτην ἀναρρίχησιν ἐπὶ τῶν βράχων. Ὡς ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν τε τειχῶν καὶ τῶν ἀστικῶν κατασκευῶν προσεφέρετο ἄριστα ὁ πέριξ βράχος ἀποτελούμενος ἐκ τοῦ κυανοφαίου ἀρκαδικοῦ ἀσβεστολίθου τοῦ λίαν ἀνθεκτικοῦ πλὴν δυσκολολαξεύτου. Τὸ ὡς ἄνω ὑλικὸν ἐπηρέαζεν τὴν μορφὴν τῶν κατασκευῶν ἀποκοπτόμενον κατὰ μεγάλα, κυκλώπεια σχεδόν, τεμάχια τὰ ὁποῖα συνήθως ἐκτίζοντο ἐν ξηρῷ, μεσολαβούντων μεταξὺ τῶν μεγάλων λίθων καὶ τεμαχίων πλακοειδῶν καὶ λατυπῶν. Λόγῳ τῆς τοιαύτης τεχνικῆς των τὰ διασωζόμενα ἐρείπια καθίσταται δύσκολον νὰ χρονολογηθοῦν, ὅταν μάλιστα συμβαίνει νὰ ἀπουσιάζῃ ἡ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐθιζομένη ἀνάμιξις πλίνθων καὶ κεράμων. Τοιαῦτα παραδείγματα βυζαντινῶν ὀχυρωτικῶν, ἐν ξηρῷ, κατασκευῶν ἐμελετήσαμεν ἐν Γορτυνίᾳ καὶ Μουχλίῳ [1].

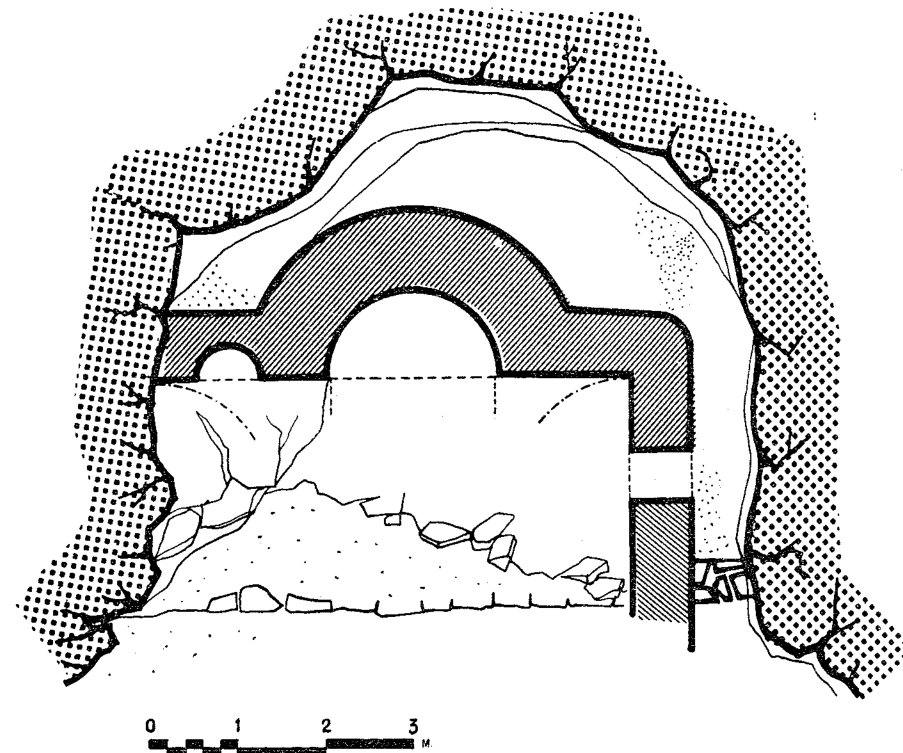
---

[1] Πρβλ. Ν. Κ. Μουτσόπουλον, ἔ.ἀ., πίν. 10, εἰκ. 2.

Εἰκ. 14. Ἄποψις τῶν ἐρειπίων τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους Γουλᾶ παρὰ τὰ Τσιπιανά.

Τά ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως σώζονται ἐντὸς σπηλαιώδους ἐκβαθύνσεως παρὰ τὴν ἀπόκρημνον βάσιν τοῦ ὄρους καὶ εἶναι δυσχερῶς προσπελάσιμα σήμερον. Ἀσφαλῶς κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν θὰ εἶχεν ἡ προσπέλασις καταλλήλως διαμορφωθῆ διὰ κλίμακος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως τῆς κατακρημνίσεως τῆς δυτικῆς προεκτάσεως τοῦ ναοῦ καὶ τῆς θολοδομίας του ἐξηφανίσθησαν καὶ τὰ ἴχνη τῆς τοιαύτης προσπελάσεως.

Εἰκ. 15. Κατατομὴ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως Τσιπιανῶν.

Ἐκ τῶν σήμερον διασωζομένων λειψάνων καθίσταται προβληματικὴ ἡ ἐξαγωγὴ συμπερασμάτων περὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ναοῦ. Ἐκ τοῦ ὅλου κτίσματος σήμερον σώζεται μόνον ἡ Α κόγχη καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ν τοίχου ἐφ' ὅσον ἡ Β ὑπῆξεν ἀδιαμόρφωτος ἀποτελουμένη μόνον ἐξ ἀδρολαξεύσεως τοῦ βράχου. Ἡ διάστασις τῆς Α πλευρᾶς ἐσωτερικῶς εἶναι 5,20 τὰ δὲ ἐναπομένοντα τμήματα τοῦ Ν. τοίχου ἔχουν μῆκος 2,50 (εἰκ. 15). Τὸ πάχος τῆς τοιχοποιίας τοῦ τμήματος αὐτοῦ εἶναι 0,68. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος, χορδῆς 1,84 καὶ βέλους 1,03, διαμορφοῦται ἡμικυκλική, ἀπέχουσα τῆς ΝΑ γωνίας κατὰ 1,53. Ἡ κόγχη δὲν διήκει μέχρι τοῦ ἐδάφους ἀλλὰ μέχρις ὕψους

0,90 περίπου, διαμορφωθείσης τοιουτοτρόπως τῆς ἁγίας τραπέζης, προφανῶς ἕνεκα ἐλλείψεως χώρου. Ἡ τοιχοποιία τῆς κόγχης μετρηθεῖσα εἰς τὸ ἀνώτατον κατεστραμμένον αὐτῆς σημεῖον εὑρέθη ἔχουσα πάχος περίπου 0,90. Ἡ ἐξεταζομένη κόγχη ἀποτελεῖται, ὡς συνήθως, ἐξ ἑνὸς ἡμικυλίνδρου καλυπτομένου διὰ τεταρτοσφαιρίου καὶ ἔχει μέγιστον ὕψος 2,80, διασῴζει δὲ ἀξιολογώτατα ἴχνη τοιχογραφιῶν (εἰκ. 14). Ἡ κόγχη τῆς προθέσεως ἔχει χορδὴν 0,77 καὶ βέλος 0,35. Εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ καθορισθῇ τὸ ὕψος τῆς ποδιᾶς της καθότι τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ εἶναι σήμερον τελείως ἀνώμαλον. Φαίνεται ὅτι τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ ἀνέκαθεν ὑπῆρχεν ἀδιαμόρφωτον ἀφεθέντος κατὰ τμῆμα ἀλαξεύτου βράχου (εἰκ. 15). Εἰς τὴν Ν τοιχοποιίαν ὑπάρχει ἄνοιγμα πλάτους 0,58 τὸ ὁποῖον ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ ὄπισθεν τμήματος τοῦ σπηλαίου τὸ ὁποῖον εἰς τὰ χαμηλότερα, παρὰ τὸ ἔδαφος, σημεῖα παρουσιάζει ποικίλας διαστάσεις, ἀπὸ 0,60 - 1,70, καθ' ὕψος δὲ ἐλαττοῦται ἐπειδὴ ὁ ὁ βράχος δημιουργεῖ σπηλαιώδη ἐπικάλυψιν ὑπὲρ τὸν ναόν. Ἴσως ἡ ἐπικοινωνία αὐτη ἦτο σκόπιμος, τοῦ ὄπισθεν χώρου χρησιμοποιουμένου ὡς κρύπτης.

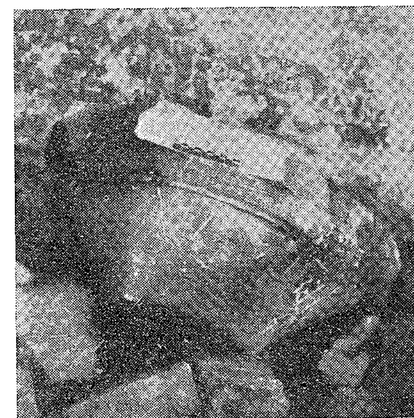

Εἰκ. 16. Ἴχνη ξυλοδέσμου κατὰ τὴν Δ πλευρὰν τοῦ ἀναλημματικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως Τσιπιανῶν.

Μᾶς εἶναι ἄγνωστον μέχρι ποίου σημείου ἔφθανεν τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ λόγῳ τῆς κατακρημνίσεως τῆς Δ ἀπολήξεως. Ἐκ διαφόρων ὅμως διασωζομένων ἰχνῶν καὶ μάλιστα ἐκ τῶν θεμελίων ἀναλημματικοῦ τοίχου κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ (εἰκ. 14, 15) ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ναός, λόγῳ προφανῶς τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον τῷ ὄντι κατὰ τὸ σημεῖον αὐτὸ κατέρχεται ἀποτόμως, ἐτερματίζετο εἰς ἀπόστασιν 3,00 μ. ἐκ τῆς Α πλευρᾶς. Τοιουτοτρόπως τὸ σχῆμα τῆς κατόψεως παρουσιάζει πλάτος

μεγαλύτερον τοῦ μήκους, ἡ δὲ κόγχη τοῦ ἱεροῦ διεμορφώθη κατὰ τὴν θέσιν ταύτην προφανῶς ἐκ λόγων προσανατολισμοῦ. Ὁμοίαν διαμόρφωσιν παρουσιάζει καὶ ὁ ἐντὸς σπηλαίου ἐπίσης διατεταγμένος ναὸς τῆς Ἁγίας Ἐλεούσης (ἀδημοσίευτος) ὁ ἄνωθεν τοῦ μαντινειακοῦ χωρίου Βλαχέρνα (Μπεζενῖκον) εὑρισκόμενος[1].

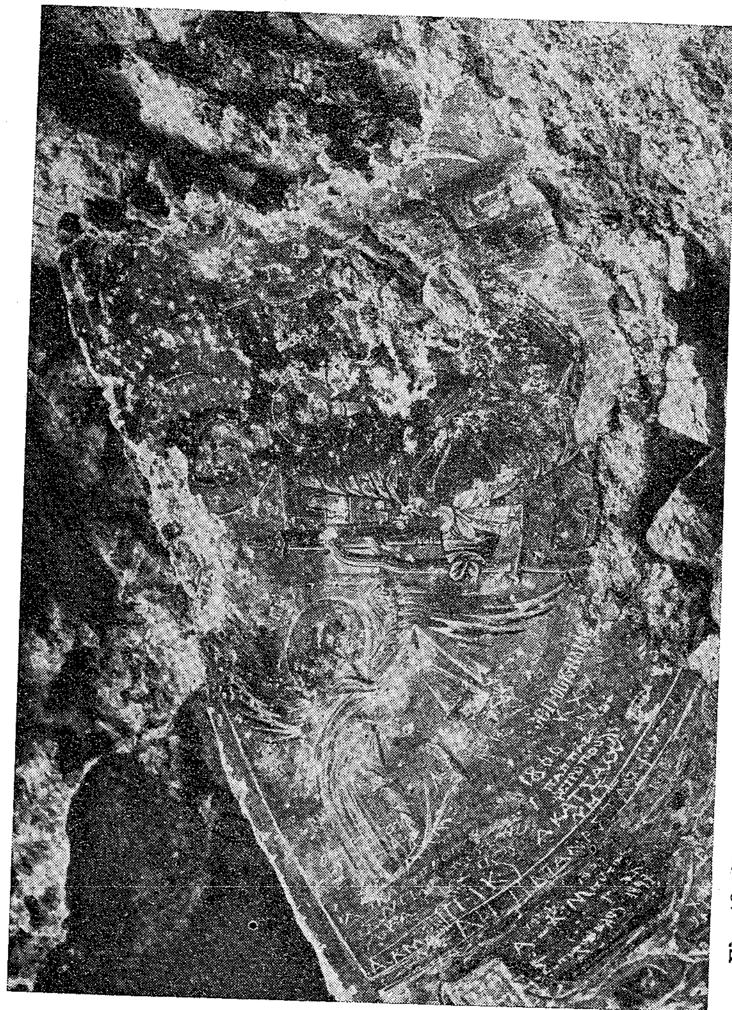
Ὁ Δ ἀναλημματικὸς τοῖχος ἔφερε κατὰ διαστήματα ξυλοδέσμους ἐκ κέδρου ὁριζοντίους καὶ καθέτους, τινὲς τῶν ὁποίων διακρίνονται κατὰ τὴν ΝΔ πλευρὰν εἰς ἀξιόλογον κατάστασιν (εἰκ. 16). Ἡ διάσωσις τοιούτων ξυλοδέσμων ἐκ τοῦ ΙΔ'-ΙΕ' αἰῶνος ἀποτελεῖ ἐνδιαφέρον τεκμήριον τῆς καλῆς ἐπιλογῆς καὶ χρήσεως τοῦ ξύλου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Εἰς τὸ κατώτερον σημεῖον τοῦ Ν τοίχου διακρίνονται ἴχνη ἀνακουφιστικῆς ἀψῖδος διότι προ-

Εἰκ. 17. Κιονόκρανον ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀναλήψεως.

φανῶς τὸ ἔδαφος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν θὰ παρουσίαζεν ἱκανοποιητικὴν ἀντίστασιν, τοιουτοτρόπως δὲ μετεφέρθησαν αἱ ὠθήσεις εἰς πλέον ἀνθεκτικὸν σημεῖον. Εἰς ὕψος τι ὑπὲρ τὴν κόγχην τῆς προθέσεως ἀνεύρομεν ἴχνη κογχυλιατῶν λελαξευμένων, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὰς γενέσεις θόλων βαινόντων καθέτως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 14, 15). Ἡ ἔνδειξις αὕτη ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων περὶ τοῦ τρόπου ἐπικαλύψεως αὐτοῦ. Ἐρευνῶντες καὶ κατὰ τὸ συμμετρικὸν ὡς πρὸς τὴν ἀψῖδα τοῦ ἱεροῦ σημεῖον, ἀνεύρομεν ὅμοια ἐπίσης ἴχνη θολητῶν, προσδιορίζοντα τὰς γενέσεις τῶν

[1] Καὶ εἰς παλαιοτέρας ἐποχὰς ἔχομεν παραδείγματα ναΐσκων ἢ ἀσκητηρίων διατεταγμένων δίκην ὀστρέων ἐπὶ παρειῶν βράχων. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Ἡ μονὴ τῆς Ἁγίας Λαύρας, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1925, σ. 185, εἰκ. 3, σ. 186, εἰκ. 4.

Εἰκ. 19. Ἡ πλατυτέρα εἰς τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς Ἀναλήψεως Τσιπιανῶν.

πρασίνου ἐδάφους διακρίνεται τμῆμα ἐπιγραφῆς: ΣΕ ΠΡΟΣΚΥΝΟΥΜΕΝ (εἰκ. 20).

Τὸ ὡραῖον, πλῆρες ἐκφράσεως, ὑψηλῆς γαλήνης, πρόσωπον τῆς Θεοτόκου μὲ τὰ λεπτὰ κανονικὰ χαρακτηριστικὰ εἶναι εἰργασμένον μὲ μεγάλην ἐπιμέλειαν καὶ ἀκριβὲς σχέδιον. Εἰς τὸν γενικὸν τόνον ὤχρας σμαραδόχρους πρασίνη σκιὰ καὶ φωτειναὶ ψιμιθίαι δίδουν λεπτὴν πλαστικότητα εἰς τὸ πρόσωπον. Μὲ ὁμοίαν λεπτότητα ἀποδίδεται καὶ τὸ παιδικὸν πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὅλη παράστασις τῆς Θεοτόκου δεικνύει ὀρθὰς ἀναλογίας καὶ ἀντίληψιν τῆς τρίτης διαστάσεως μὲ τὸν ἔντεχνον, ἐκ ζωηρῶν κηλίδων καὶ γραμμῶν φωτισμὸν καὶ τὴν μαλακότητα τῆς πυκνῆς πτυχολογίας.

Εἰκ. 20. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος τῆς Ἀναλήψεως.

Τὸν ἀρχάγγελον διακρίνει πλήρης χάριτος καὶ εὐστροφίας κίνησις. Εἰς τὸ ἐλαφρὸν πολύπτυχον ἔνδυμα ἀριστοτεχνικὸς φωτισμὸς διαγράφων τὰς ρυθμικὰς γραμμὰς τῶν πτυχώσεων προσδίδει εἰς αὐτὸ ἀέρινον διαφάνειαν. Τὴν μικρὰν χαρίεσσαν κεφαλὴν μὲ τὸ ἐκφραστικὸν πρόσωπον εἰργασμένην μὲ τὰ αὐτὰ χρώματα ὠμῆς καὶ ἑψημμένης ὄμπρας καὶ σμαραγδίνης σκιᾶς, διακρίνει ἐλευθερία ἐκτελέσεως καὶ ζῶσα φυσικότης. Τὴν διακοσμητικότητα τῶν πτερύγων τονίζουν οἱ χρωματισμοί: ζωηροὶ φωτεινοὶ τόνοι ἐπὶ ὑποστρώματος ὄμπρας ἐναλλάσσονται μὲ ζωηροὺς τόνους εἰς τὰς παρυφάς.

Οἱ ἀνωτέρω χαρακτῆρες τῆς τέχνης μαρτυροῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἀρίστου ἔργου τῆς παλαιολογείου Ἀναγεννήσεως καὶ συνδέουν τὰ πολύτιμα ταῦτα λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναλήψεως πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ Μυστρᾶ καὶ ἰδίως πρὸς τὰς τοῦ Ἀφεντικοῦ.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων νεωτέρων χαραγμάτων καὶ ἐνθυμήσεων ἐν οἷς «1649 Αὐγούστου» καὶ ἕτερον «1691» ἀπαντῶμεν λίαν ἐνδιαφέροντα σύντομα χρονικὰ ἐπὶ διαφόρων γεγονότων καὶ ἀκιδογραφήματα τὰ ὁποῖα χρήζουν ἰδιαιτέρας ἐρεύνης.

3. Μονὴ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν.

Ἡ μονὴ Βαρσῶν ἢ Βρασῶν[1] τιμᾶται ἐπ᾽ ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας καὶ ἀνήκει εἰς τὸν δῆμον Κορυθίου[2] τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας. Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς Ν παρειᾶς τοῦ Παρθενίου ὄρους πλησίον τῶν χωρίων Λουκᾶ καὶ Νεοχωρίου (Νιοχώρι). Ἐκ Τριπόλεως πλησιεσιεστέρα εἶναι ἡ ἐπίσκεψις τῆς μονῆς μέσῳ Νεοχωρίου. Κατὰ τὴν πορείαν ταύτην δεξιὰ ἡμῶν δεσπόζει τὸ ὄρος Σαμαράδες καὶ ἐπ᾽ ἀριστερὰ τὸ ὄρος Ἁγιάννη εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου διακρίνονται τὰ ἐρείπια τοῦ Ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς καταστραφέντος ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Συνεχίζοντες τὴν πορείαν ἀνερχόμεθα εἰς διάσελλον ὅπου συναντῶμεν Ναὸν τιμώμενον ἐπ᾽ ὀνόματι τῆς ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Δεξιὰ προβάλλει ὄρος ὑπὸ τῶν ἐντοπίων ὀνομαζόμενον Ψηλὴ ράχη καὶ ἐπ᾽ ἀριστερὰ τὸ πρόβουνον τοῦ Παρθενίου ὄρους Κουτρούφι, ἐπὶ τῆς παρειᾶς τοῦ ὁποίου ἔχει ἀνεγερθῇ ἡ μονή.

Ἡ ἀρχαιοτέρα μνεία τῆς μονῆς (23 Φεβρουαρίου 1089) εὑρίσκεται εἰς τὸν ὑπ᾽ ἀριθ. 180 κώδικα τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐν φύλ. 176α, ἀντιγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη[3] καὶ ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

« † ἡ μὲν χεὶρ᾽ ἡ γράψασα, σήπετε τάφω·
τὸ δὲ γράμμα μένη | εἰς χρόνους πληρεστάτους »

« Ἐπληρώθη σὺν Θ(ε)ῶ· μη(νὶ) φε(β)ρ(ουαρίῳ) κγ ἡμέρ(ᾳ) παρα(σκευῆ) ὥρᾳ β ἰνδ(δικτιῶνος) ιβ | τοῦ ἔτους ,ϛφϟζ'. Δια χειρὸ(ς) ἄνδρε(ου) νοτ(α)ρ(ίου) καὶ καλιγράφου· | καὶ εἶ τι ἐγίνετο ἄχρη ψῖλοῦ σφάλματο(ς)· διὰ τὸν Χ(ριστὸ)ν συγχω(ρήσα)τέ μοι »

† ἐγένετο η ἔξοδος παρὰ θεοφυλάκτου (μον)αχ(οῦ) καὶ ἱερέως | τοῦ νηκλημῶτου τ(ῆ)ς μονῆϛου αγίου νικολᾶου τ(ῆ)ς βάλτ (ας) | καὶ οι ἄναγινōσκοντες εὔχεσθε περὶ αὐτοῦ :»

Ἐκ τοῦ σημειώματος συμπεραίνομεν ὅτι ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Βάλτας εἶναι ἡ Μονὴ Βαρσῶν[4]. Ἡ Βάλτα, κατὰ τὸν Βέην, εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ βάλτος, ὑποκοριστικὸν δὲ τοῦ βάλτος - βάλτα[5] εἶναι τὸ Βαλτέτσι

---

1 Ν. Βέης, Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας, Βυζαντινὰ Χρονικά, τ. ΙΑ', Πετρούπολις 1904, σ. 63 - 72.

2 Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Μοναστηριακά, Φ. 325. Α. Ζ. Μ. Μάμουκα, Τὰ Μοναστηριακά, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 156.

3 Ἔ.ἀ., σ. 66.

4 Πρβλ. D. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée, τ. Β', Athènes 1953, σ. 303.

5 Τὸν τύπον βάλτα, ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸ ἐν Πάρῳ μονύδριον τῆς Ζωοδόχου πηγῆς ἐν τοποθεσίᾳ Λάκκου Βάλτα, εἰς σιγίλλιον τοῦ ἔτους 1652. Πρβλ. Δ. Α. Ζακυθινόν, Ἑλληνικά, τ. Β', 1929, σ. 157.

(χωρίον). Ὄντως παρὰ τὴν μονὴν Βαρσῶν γειτνιάζει μικρὸν ἕλος καὶ σήμερον, ἄλλοτε πιθανῶς μεγαλυτέρων διαστάσεων. Λίαν σημαντική, προσέτι, διὰ τὴν μελέτην τοῦ καθολικοῦ εἶναι ἡ πληροφορία καθ᾽ ἣν ὁ δαπανήσας διὰ τὴν γραφὴν τοῦ ἀνωτέρω κώδικος Θεοφύλακτος μοναχὸς καὶ νοτάριος ἦτο Νυκλιώτης ἤτοι ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς κατὰ τὴν Τεγεάτιδα πόλεως[1].

Ἡ ἀρχικὴ διάταξις καὶ μορφὴ τῶν κελλίων καὶ τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς μᾶς εἶναι ἄγνωστος. Ἡ εἰς τὴν σημείωσιν τοῦ Κώδικος 180 τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ἀναφερομένη μονὴ καὶ συνεπῶς καὶ τὸ καθολικὸν τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος δὲν διασώζονται πλέον. Πιθανῶς κατεστράφησαν ἐκ πυρκαϊᾶς καὶ ἀνεκτίσθησαν μεταγενεστέρως κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἐποχήν. Εἰς τὴν πρώτην περίοδον πιθανῶς ἀνήκουν ὡρισμένα ἐκ τῶν γλυπτῶν θωρακίων καὶ κιονίων τῶν ἐντειχισμένων εἰς τὸ νεώτερον καθολικὸν ἢ κατεσπαρμένων πέριξ τῆς αὐλῆς τῆς μονῆς. Ἕτερα γλυπτὰ τεμάχια εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ ἔχουν μεταφερθῇ ἀλλαχοῦ.

Εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους[2] ἀνεύρομεν πολύτιμα στοιχεῖα περὶ τῶν κτισμάτων τῆς μονῆς, χρονολογούμενα πρὸ ἑκατὸ ἐτῶν, κατὰ τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ᾽ ἣν ἐγένετο γενικὴ ἐπισκευὴ τῆς μονῆς, ὁπότε καὶ κατεδαφίσθησαν ὡρισμένα τῶν παλαιῶν κτισμάτων. Ἔκτοτε συνεχίσθησαν αἱ ἐπισκευαὶ καὶ μετατροπαὶ εἴς τε τὸ καθολικὸν καὶ τὰ κελλία, προσετέθησαν δὲ πλεῖστα προσκτίσματα, ἠλλοιώθη συνεπῶς ἐν πολλοῖς ἡ μορφὴ τῆς μονῆς τὸ δὲ καθολικὸν ἐκακοποιήθη ὅλως προσφάτως.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1836 ἔχομεν πληροφορίας καὶ περιγραφὰς τῶν κτισμάτων εἰς καταστατικὸν πίνακα[3], περιέχοντα τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν τῆς μονῆς. Συμφώνως πρὸς τὸν πίνακα ἡ μονὴ « περιέχει 5 ἀνώγεια δωμάτια — 10 κατώγεια — 4 ὑπόγεια — 1 πύργον σεσαθρωμένον — 1 ναὸν θολόκτιστον — 2 προαύλια ἐκτάσεως 2 στρεμμάτων ἔξω τῆς μονῆς. Ὑπάρχουν καρυδιὲς 3, ἀμπελῶνες 3 — κηπάριον 1 — ἐντὸς τῆς μονῆς κυπαρίσσια 3 ».

Εἰς ἕτερον ἔγγραφον ὑπὸ χρονολογίαν 10 Ἰουνίου 1850 διαβάζομεν « διάφορα κελλία ὡς καὶ αὐτὸς ὁ τοῖχος τῆς μονῆς ὑπέκυψαν εἰς φθοράν ». Ἐκ τῶν ἐγγράφων συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τὰ κτίσματα τῆς μονῆς ἰδίως τὰ κελλία καὶ αἱ ἐγκαταστάσεις, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας ὡς ἐκ τῆς μορφῆς καὶ τῆς τεχνικῆς των διαφαίνεται, εἶχον ὑποστῆ μεγάλας καταστροφὰς λόγῳ εὐτελοῦς κατασκευῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον προσεκλήθη ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Α. Μομφερᾶτος, μηχανικὸς τῆς ὁδοποιίας Τριπόλεως ὁ ὁποῖος συνέταξεν ἔγγραφον ὑπὸ ἡμερομηνίαν 8 Φεβρουαρίου 1852 περιγράφων τὴν κατάστασιν τῶν κτισμάτων καὶ τὰ ἔξοδα στοι-

---

1 Ν. Βέης, ἔ.ἀ., σ. 66.

2 Γ.Α.Κ., Μοναστηριακά, Φ. 325.

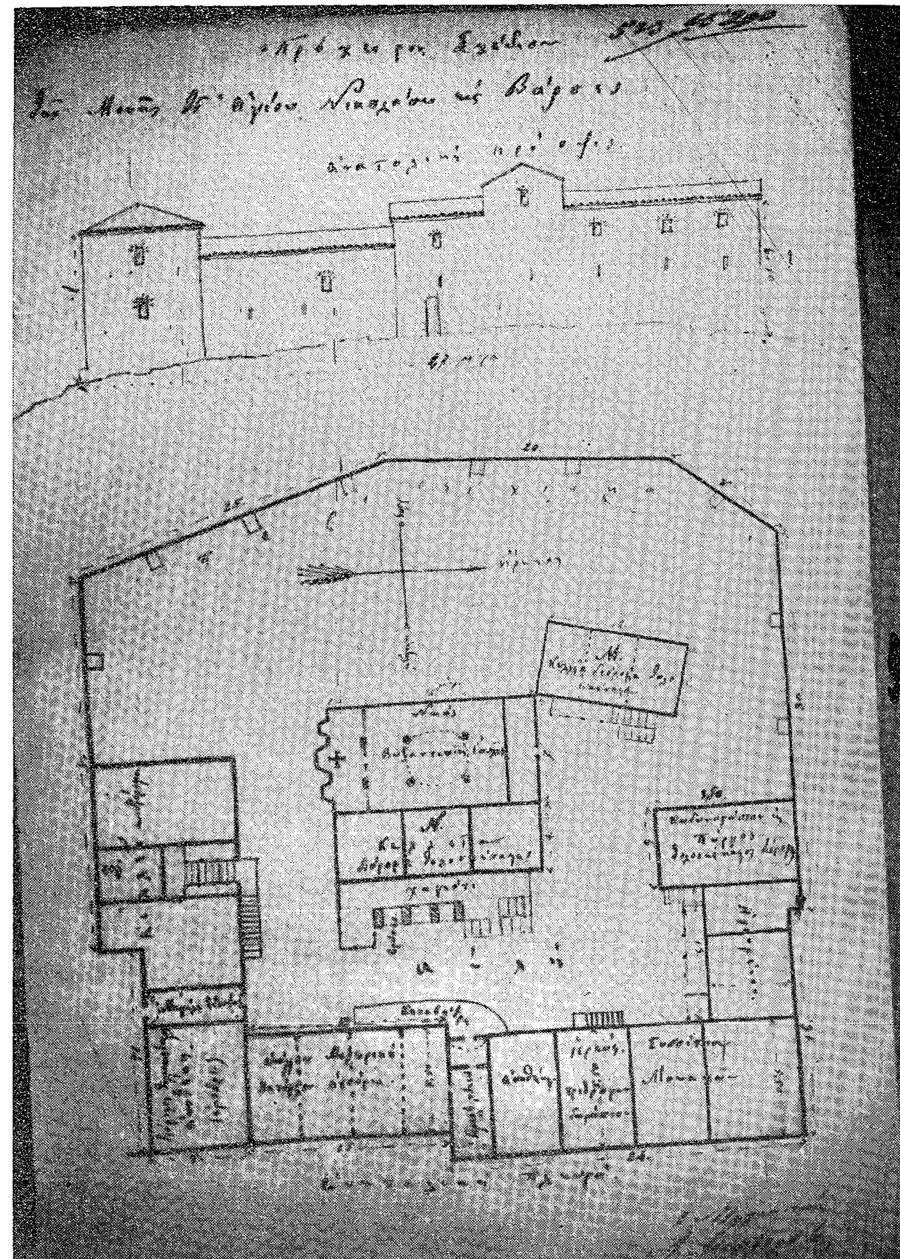
3 Γ.Α.Κ., ἔ.ἀ.

χειώδους ἐπισκευῆς. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ συνοδεῦον τὸ ἔγγραφον πρόχειρον σκαρίφημα ἀποτυπώσεως τῆς ὑπαρχούσης καταστάσεως τῶν κτισμάτων τῆς μονῆς, περιλαμβάνον κάτοψιν καὶ Α πρόοψιν[1] (εἰκ. 21). Τὸ συνοδεῦον τὴν πρόχειρον ἀποτύπωσιν ἔγγραφον τοῦ μηχανικοῦ Α. Μομφεράτου ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ὁ Ἱερὸς ναὸς καὶ τὸ οἴκημα τοῦ ἱερέως ᾠκοδομήθησαν ἐπὶ βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων εἶναι δὲ καὶ τὰ στερεώτερα μέρη τοῦ κτηρίου. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα εἶναι μεταγενεστέρων ἐποχῶν προσθῆκαι διώροφοι καὶ θολοσκέπαστοι, ἕνεκεν δὲ τῆς ἀτέχνου κατασκευῆς των οἱ μὲν θόλοι εἶναι ἐν γένει σχεδὸν διαρρηγμένοι τὰ δὲ πρόσωπα ἐκτὸς τῆς κατακορύφου θέσεώς των. Ἵνα ἐπισκευασθῶσιν καταλλήλως ἀναγκαῖον εἶναι οἱ μὲν θόλοι τῶν ἀνωγείων νὰ ἀντικατασταθῶσι διὰ ξυλίνων στεγῶν, τὰ δὲ πρόσωπα τῶν κελλίων νὰ ἀνανεωθῶσιν ἀπὸ τὰ πατώματα, ἡ τοιαύτη ὅμως ἐργασία ἀπαιτοῦσα σημαντικὴν δαπάνην περιωρίσθη πρὸς τὸ παρὸν εἰς τὰ πλέον ἐπικίνδυνα μέρη εἶναι τὰ ἐφεξῆς... δρχ. 2.037,45».

Τὰ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Μομφεράτου ἀναφερόμενα τμήματα, τὸ καθολικὸν καὶ τὸ οἴκημα τοῦ ἱερέως, ὡς ἀνεγερθέντα ἐπὶ βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, δὲν εὐσταθοῦν. Πάντως εἶναι πολύτιμος ἡ πληροφορία, ὡς μαρτυρία τεχνικοῦ, περὶ τῆς ἀρχαιότητος τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑπόλοιπα. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συμπεραίνομεν ὅτι προγενέστερα τῶν διαφόρων κτισμάτων, τῶν ἀναφερομένων ἤδη εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦ 1836, εἶναι ὁ ναὸς καὶ ἡ τριώροφος κατοικία τοῦ ἱερέως. Δὲν εἶναι πιθανὸν ὅμως ὅτι ἡ μονή, κατὰ τὴν προγενεστέραν ταύτην ἐποχήν, ἀπετελεῖτο μόνον ἐκ τοῦ καθολικοῦ καὶ τῆς κατοικίας του ἱερέως. Ἴσως τὰ ὑπόλοιπα μεταγενέστερα κελλία ἐκτίσθησαν ἐπὶ τῶν θεμελίων καταστραφέντων ἀρχαιοτέρων κελλίων, ἐφ' ὅσον μάλιστα ἐδέχθημεν ὅτι κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ὑπῆρχεν ἱερὸν καταγώγιον, καταστραφὲν ἄγνωστον πότε. Λογικὸν συνεπῶς εἶναι νὰ συμπεράνωμεν πῶς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἀρχικῆς μονῆς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀνηγέρθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τὸ νέον καθολικόν, κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν ἴσως ἐποχήν, καὶ ἀριθμός τις κελλίων κατὰ τὴν σημερινὴν περίπου θέσιν ἡ ὁποία ἐκ τῆς μορφολογίας τοῦ ἐδάφους προσφέρεται κατάλληλος πρὸς τοῦτο. Εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι ἡ σημερινὴ φρουριακὴ ἐξωτερικὴ μορφὴ τῆς μονῆς διετήρησε τὴν ἀρχικὴν τοιαύτην.

Ἡ μονή, ὡς ἀνεφέραμεν, ἀνηγέρθη ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου Α παρειᾶς τοῦ ὄρους διαμορφωθέντος τοῦ ἐδάφους εἰς δύο ἐπίπεδα δι' ἀναλημματικοῦ τοίχου, παραλλήλως πρὸς τὰς καμπύλας. Εἰς τὸ κέντρον τῆς μονῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου ἀνῳκοδομήθη τὸ καθολικὸν παραλλήλως ἐπίσης πρὸς τὰς καμπύλας, περιβαλλόμενον ἐν σχήματι Π ὑπὸ τῶν κελλίων τὰ ὁποῖα

[1] Γ.Α.Κ., ἔ.ἀ., Φ. 325.

Εἰκ. 21. Πρόχειρον σκαρίφημα ἀποτυπώσεως τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν ἐκπονηθὲν τὸ ἔτος 1852 ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ Α. Μομφεράτου. Ἄνω Β πρόοψις, κάτω, κάτοψις τῶν κελλίων καὶ τοῦ καθολικοῦ.

παρουσιάζουν τὸ μέγιστον ὕψος κατὰ τὴν Β πλευρὰν (εἰκ. 21). Ὁ ἐν τῇ κατόψει τοῦ Μομφεράτου προσανατολισμὸς προφανῶς εἶναι λανθασμένος ὡς ἐκ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ καθολικοῦ διαπιστοῦται. Ἡ κυρία εἴσοδος τῆς μονῆς, ἡ ἐν τῷ σχήματι ὡς μεγάλη εἴσοδος ἀναγραφομένη, εἰς ἣν καταλήγει ἡ ἐκ Νεοχωρίου ἄγουσα ἀτραπός, εὑρίσκεται κατὰ τὴν Α πλευρὰν τῆς μονῆς, εἶναι θολοσκεπὴς καὶ μιμεῖται τὸν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον «διαβατικόν». Διὰ τῆς εἰσόδου ταύτης εἰσερχόμεθα εἰς τὴν χαμηλοτέραν στάθμην τῆς μονῆς, ὅπου ἔχομεν ἐπ' ἀριστερᾷ τὸν ἀναλημματικὸν τοῖχον καὶ τὰς δύο κλίμακας προσπελάσεως πρὸς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον καὶ δεξιὰ διάφορα ἰσόγεια καὶ ὑπόγεια διαμερίσματα ἀποθήκας, ἀχυρῶνας καὶ ἀμπάρια πρὸς φύλαξιν τῶν ζωοτροφιῶν καὶ σταύλισιν τῶν ζώων τῆς μονῆς. Κατὰ τὴν Δ' πλευρὰν ὑπάρχει ἑτέρα βοηθητικὴ ἔξοδος ὁδηγοῦσα πρὸς τὰ κηπάρια τῆς μονῆς εὑρισκόμενα κάτωθι τοῦ ἐν τῷ σχήματι ἀναγραφομένου ἡγουμενείου τοῦ σήμερον ὡς τράπεζα τῆς Μονῆς χρησιμοποιουμένου. Δεξιὰ τῆς θύρας εἰσόδου ὑπάρχει γωνιακὸς χῶρος ἀναφερόμενος ἐν τῷ σχήματι ὡς «διώροφος θολοσκέπαστος ἀποθήκη (ἀμπάρι)».

Ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου ὑπάρχουν διάφορα κελλία, καθέτως πρὸς τὰς καμπύλας διατεταγμένα, προσπελάσιμα διὰ λιθίνης κλίμακος ἐκ τῆς κατωτέρας αὐλῆς. Κατὰ τὴν Β πλευρὰν τὴν εὑρισκομένην πρὸς τὸ μέρος τῆς κατωφερείας τοῦ ἐδάφους ὑπάρχει ἐν σειρᾷ διώροφον κτίσμα, πλὴν ἑνὸς τμήματος τούτου διαμορφωθέντος εἰς τριώροφον. Τοῦτο εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Μομφεράτου ἀναφερόμενον ὡς ἀρχαιότερον, καλυπτόμενον διὰ σταυρεπιστέγου διατάξεως τῶν στεγῶν. Εἰς τὸ κέντρον τῆς πλευρᾶς ταύτης καὶ εἰς τὸ χαμηλότερον σημεῖον ὑπάρχει μικρὰ εἴσοδος. Ἡ λειτουργία τῶν διαφόρων χώρων σημειοῦται ἐν τῷ σχήματι ὡς ἑξῆς, ἀρχομένων ἐξ ἀνατολῶν: «Ἀνώγειον μαγειρική, κατώγειον ἀχούρια. Μικρὰ εἴσοδος, ἀποθήκη, ἱερέως τριώροφον δωμάτιον, συσσίτιον μοναχῶν». Ὡς ἐκ τῆς κατόψεως, ἀλλὰ καὶ τῆς προόψεως διαφαίνεται τὸ πρὸς Δ τμῆμα διακρίνεται ὡς προγενέστερον τοῦ ΑΒ τμήματος. Αἱ διαστάσεις τοῦ τμήματος τούτου εἶναι, πλάτος 5,50 καὶ μῆκος 24,00 μ. Τὸ ΒΑ τμῆμα, προεκτεινόμενον ἐν ἐσοχῇ, ἔχει μῆκος 23,00 μ. Εἰς τὴν Δ πλευράν, εἰς τὸν ὄροφον, ὑπῆρχεν τὸ ἡγουμενεῖον, σήμερον δὲ ἡ τράπεζα τῶν μοναχῶν. Εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν ἀναγράφεται «κωδωνοστάσιον καὶ πύργος θολοσκέπαστος διώροφος» διαστάσεων 8,50×6,00 σεσαθρωμένος ἤδη τὸ 1836, κατὰ τὴν μνείαν σχετικοῦ ἐγγράφου, κατεδαφισθεὶς προφανῶς τῷ 1852.

Ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὴν Β πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ, κατεγράφησαν ἐν τῷ σκαριφήματι, «κελλία διώροφα θολοσκέπαστα» μὲ χαγιάτι κατὰ τὴν Β πλευράν, ἄνωθεν τῆς κρήνης. Εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν ἐπίσης τοῦ καθολικοῦ παρίσταται κτῖσμα μὲ κελλία διώροφα θολοσκεπῆ. Τὸ κωδωνοστάσιον, τὰ κελλία τοῦ καθολικοῦ καὶ τὸ τελευταῖον ἀναφερθὲν κτῖσμα κελλίων, ἔχουν κατεδαφισθῆ εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν, εἰς τὴν θέσιν δὲ τοῦ κωδωνοστασίου καὶ εἰς

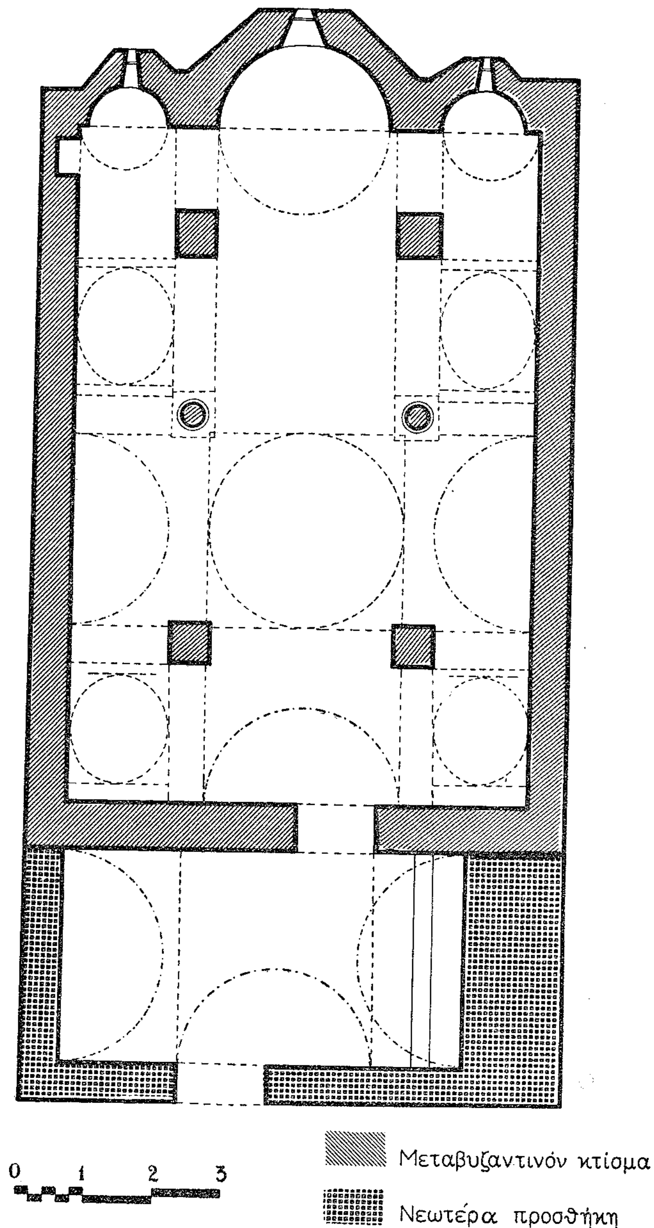
τὴν προέκτασιν τῆς Δ πλευρᾶς ἀνηγέρθησαν νεώτερα πολυώροφα κελλία ἐκ σιδηροπαγοῦς σκυροδέρματος.

Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς ἀνήκει εἰς τὸν σύνθετον τετρακιόνιον τύπον τῶν ἐγγεγραμμένων σταυροειδῶν ναῶν. Ὁ κυρίως ναὸς ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις 9,60×6,61 ὁ δὲ νεώτερος νάρθηξ ἔχει διαστάσεις 3,00×5,90 (εἰκ. 22). Ἡ ἰδιομορφία τοῦ καθολικοῦ συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὴν θέσιν τοῦ δυτικοῦ ζεύγους τῶν κιόνων καταλαμβάνουν πεσσοὶ διαστάσεων 0,62×0,62. Οἱ πεσσοὶ τοῦ ἱεροῦ ἔχουν διαστάσεις 0,64 - 0,67×0,69, ἡ δὲ περίμετρος τῶν κιόνων εἶναι 1,14. Τὸ πάχος τῆς τοιχοποιίας τοῦ κυρίως ναοῦ εἶναι 0,67 [1]. Ὁ τροῦλλος τοῦ ναοῦ ἐγγράφεται ἐντὸς ὀρθογωνίου διαμέτρου 4,03 τοῦ ὁποίου αἱ πλευραὶ ποικίλλουν μεταξὺ 2,56 – 2,82 καὶ στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς ἐπὶ τῶν κλειδῶν τῶν τεσσάρων ἡμικυλινδρικῶν θόλων τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῶν τεσσάρων σφαιρικῶν τριγώνων (λοφίων). Αἱ δυνάμεις μεταφέρονται μέσῳ τῶν τεσσάρων στηριγμάτων εἰς τὸ ἔδαφος, διὰ τῶν τεσσάρων δὲ ἡμικυλινδρικῶν θόλων εἰς τὴν ἐξωτερικὴν τοιχοποιίαν. Τὰ τέσσαρα ἐναπομένοντα γωνιακὰ τμήματα διαστάσεων 1,35 - 1,40×1,93 καλύπτονται δι' ἐλλειψοειδῶν ἀσπίδων ἐπὶ λοφίων τῶν ὁποίων ὁ μέγας ἄξων δὲν διήκει καθ' ὅλην τὴν μεγάλην διάστασιν τοῦ ὀρθογωνίου τῆς κατόψεως, ἀλλὰ ἡ ἀσπὶς στηρίζεται κατὰ τὰ πέρατα τοῦ μεγάλου ἄξονός της ἐπὶ προβόλων μορφῆς κοίλων κυματίων.

Τὸ ἱερὸν βῆμα καλύπτεται διὰ προεκτάσεως τῆς Α ἡμικυλινδρικῆς κεραίας τοῦ σταυροῦ, τὰ δὲ διαμερίσματα τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ δι' ἡμικυλινδρικῶν θόλων τῶν ὁποίων ὁ ἄξων βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ. Αἱ τρεῖς ἡμικυκλικαὶ κόγχαι τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ἐξωτερικῶς, κατὰ τὴν Α πλευράν, διαμορφοῦνται ἡμιεξαγωνικῶς. Ἡ ὅλη κατασκευὴ ἐξωτερικῶς τῆς τοιχοποιίας τῶν κογχῶν προδίδει διαφορετικὴν ἐποχήν.

Ὁ νάρθηξ στεγαζόμενος δι' ἡμικυλινδρικῶν θόλων διατεταγμένων καθέτως, ἀσφαλῶς προσεκολλήθη εἰς τὸν κυρίως ναὸν εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν διότι διακρίνομεν εἰσέτι κατὰ τὴν Δ ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ κυρίως ναοῦ ἡμικεκαλυμμένα ἀνάγλυφα θωράκια. Ὁ ἄξων τῆς κεντρικῆς καμάρας εὑρίσκεται εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην καὶ εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ (εἰκ. 22). Τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος ἐσωτερικῶς δὲν διήκει καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ναοῦ προφανῶς λόγῳ ὑπάρξεως βράχου κατὰ τὴν Ν πλευράν. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτον αὐξάνεται ἀφ' ἑνὸς τὸ πάχος τῆς τοιχοποιίας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαμορφοῦται ὁ χῶρος, διὰ δύο ἀναβαθμῶν, κλιμακοειδῶς. Ἡ θύρα

[1] Τὸ ἐξωτερικὸν μῆκος τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν Β πλευρὰν εἶναι 14,50 καὶ κατὰ τὴν Ν 14,80. Ἡ χορδὴ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἱεροῦ 2,48 καὶ τὸ βέλος 1,20. Ἡ χορδὴ τῆς κόγχης τοῦ διακονικοῦ 1,18 καὶ τὸ βέλος 0,42.

Εἰκ. 22. Κάτοψις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Βαρσῶν.

τοῦ κυρίως ναοῦ, ἡ σήμερον ἐπικοινωνοῦσα μετὰ τοῦ νάρθηκος δὲν εὑρίσκεται κατ' ἄξονα ἀλλ' ἐκκέντρως, ὁμοίως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ Δ θύρα τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 22).

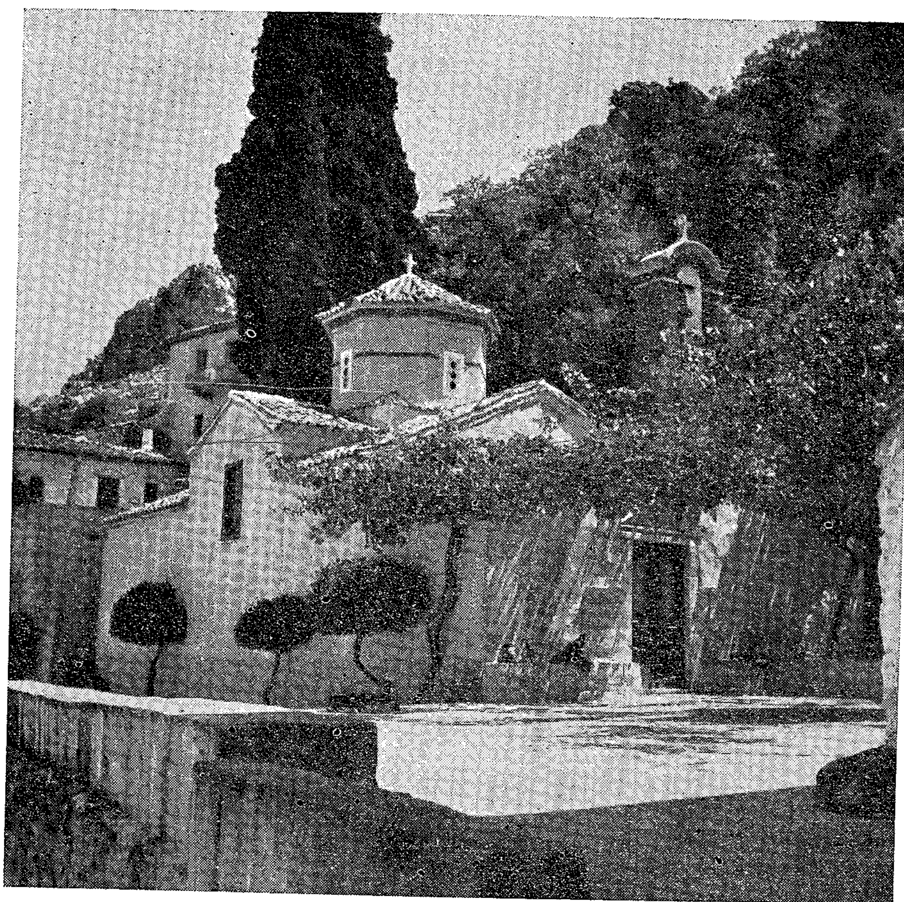
Εἰκ. 23. Σκαρίφημα τοῦ καθολικοῦ καὶ τῶν Α κελλίων ὡς εἶχον κατὰ τὸ ἔτος 1948 (Ν. Μουτσόπουλος).

Ἡ κάλυψις τοῦ κυρίως ναοῦ ἀκολουθεῖ τὸ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας ἐφαρμοζόμενον σύστημα ὅπου ἡ δικλινὴς στέγη ἡ καλύπτουσα τὴν Α καὶ Δ κεραίας τοῦ σταυροῦ συνεχίζεται καλύπτουσα καὶ τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα. Ἐκ τῆς δικλινοῦς ταύτης στεγάσεως ἐξέχει μόνον ἡ ἐγκαρσία κεραία τοῦ σταυροῦ καλυπτομένη ὡσαύτως διὰ δικλινοῦς στέγης (εἰκ. 23). Τοιαύτη στέγασις ἀπαντᾶται εἰς ναοὺς τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ τῶν αὐτῶν διαστάσεων τῆς γειτονικῆς περιοχῆς τῆς Γορτυνίας τοῦ ΙϚ' αἰῶνος καὶ μεταγενεστέρους. Συγκεκριμένως εἰς τὴν Ζωοδόχον Πηγὴν Καρυταίνης, εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Καρυταίνης, ὅπου ὅμως κατ' ἐξαίρεσιν τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα καλύπτονται διὰ φουρνικῶν ἐξεχόντων τῆς δικλινοῦς στέγης[1], εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου παρὰ τὴν Δημητσάναν, εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Νέας Μονῆς Καλαμίου εἰς ναοὺς τῆς Στεμνίτσης καὶ εἰς ἅπαντα σχεδὸν

---

[1] Ν. Κ. Μουτσόπουλος, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, Ἀθῆναι 1956, σ. 52, εἰκ. 28, σ. 62, εἰκ. 34, σ. 63, εἰκ. 35.

τὰ νεώτερα παραδείγματα τοῦ ὡς ἄνω τύπου, τὰ περὶ τοὺς χρόνους τῆς ἀπελευθερώσεως ἀνεγερθέντα [1].

Εἰκ. 24. ΒΔ ἄποψις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν (1958).

Ὁ νάρθηξ ἐπίσης καλύπτεται διὰ δικλινοῦς στέγης κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ ἀλλὰ εἰς χαμηλοτέραν στάθμην εὑρισκομένης τῆς στεγάσεως τοῦ κυρίως ναοῦ. Δὲν ἀποκλείεται ἡ μορφὴ τῆς σημερινῆς διατάξεως τῶν στεγῶν τοῦ κυρίως ναοῦ νὰ προέκυψεν ἐκ μεταγενεστέρας ἐπικεραμώσεως, ἂν καὶ τοῦτο εἶναι σχετικῶς σπάνιον. Δεχόμενοι ὅμως αὐτήν ὡς τὴν ἀρχικήν, ἔχομεν ἓν χαρακτηριστικὸν παράδειγμα στεγάσεως ναοῦ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ δὴ τοῦ ΙϚʹ - ΙΖʹ αἰῶνος.

[1] Ἔ.ἀ., σ. 87 ἑξ.

Ὅτε ἐπεσκέφθημεν διὰ πρώτην φορὰν τὴν μονὴν τὸ ἔτος 1948 δὲν εἶχεν ἐπιχρυσθῆ ἐκ δευτέρου τὸ καθολικὸν καὶ ἰδίως τὸ τύμπανον τοῦ ὀκταγωνικοῦ τρούλλου, τὸ ὁποῖον διέσωζε τὴν δι᾿ ἰσοδόμων ὀρθογωνίων ἀσβεστολίθων δομήν του καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν ὀλίγον κάτωθεν τῆς κορυφῆς τῶν ὀρθογονίων, κατὰ τὰ σημεῖα τοῦ ὁρίζοντος, ἀνοιγμάτων, ὀδοντωτὴν ταινίαν (εἰκ. 23). Τὸ γεῖσον τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου ἐπίσης ἐχαρακτήριζεν διπλῆ σειρὰ ὀδοντωτῶν ταινιῶν τῆς ἀνωτέρας ἐν προβόλῳ ἐξεχούσης καὶ ἐπὶ ταύτης κατέληγεν ἡ μορφὴ ὀκταέδρου πυραμίδος νεωτέρα κεράμωσις. Τὰ ἀνοίγματα τοῦ τρούλλου καλύπτονται ἔτι καὶ σήμερον διὰ φατνωμάτων ἐκ μαρμάρου διατρυπωμένου διὰ τριῶν κυκλικῶν ὀπῶν.

Κατὰ τὴν δευτέραν ἐπίσκεψιν τῆς μονῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1958 ὁ ναὸς εἶχεν ἐπικαλυφθῆ ἐξ ὁλοκλήρου διὰ παχέος ἀσβεστοκονιάματος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερεν ἀλλοίωσιν τῆς μορφῆς του καὶ ἀπώλειαν τῆς κλίμακος. Ἡ τοιαύτη ἐπικάλυψις ἀπέκρυψεν ἰδίως τὴν κομψότητα τοῦ τρούλλου, ἐπιπροσθέτως δὲ ἀνηγέρθη ὑπὲρ τὸν νάρθηκα καὶ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου μονόλοβον κωδωνοστάσιον (εἰκ. 24). Ἡ Ν πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἡ πλησιεστέρα πρὸς τοὺς ὑπερκειμένους βράχους ἔχει διατηρήσει τὴν ἀρχικὴν διαμόρφωσιν αὐτῆς.

Συγκρίνοντες τὰς ἐσωτερικὰς διαστάσεις τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου μὲ ναοὺς τοῦ συνθέτου τετρακιονίου τύπου, τῆς γειτονικῆς ἐπαρχίας τῆς Γορτυνίας παρατηροῦμεν ὁμοιότητας.

Ὀνομασία καὶ θέσις ναοῦ	Ἐσωτερικὸν μῆκος Α	Ἐσωτερικὸν πλάτος Β	Α/Β	Ἐμβαδὸν τ.μ.	Αἰὼν μ.Χ.
Ἅγιος Νικόλαος Βαρσῶν	9,60	6,60	1,45	64,0	—
Ζωοδόχος Πηγὴ Στεμνίτσης	8,80	6,70	1,31	59,0	ΙΖʹ
Ζωοδόχος Πηγὴ Καρυταίνης	9,50	7,00	1,36	66,5	ΙϚʹ - ΙΖʹ
Ἅγιος Νικόλαος Καρυταίνης	11,00	7,30	1,51	80,0	ΙϚʹ - ΙΖʹ
Νέα Μονὴ Φιλοσόφου παρὰ τὴν Δημητσάναν	9,20	6,40	1,42	58,0	ΙΖʹ (1693)

Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς οἱ ναοὶ οὗτοι παρουσιάζουν μεταξύ των μεγάλην ὁμοιότητα. Τὸ καθολικόν, ἰδίως, τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Φιλοσόφου ἔχει τὰς αὐτὰς περίπου διαστάσεις 9,20×6,40, ἐμφανίζει ὅμως ὡρισμένας παραλλαγὰς ἰδίως εἰς τὴν ἐξωτερικὴν διαμόρφωσιν τῶν κογχῶν τῆς προθέσεως καὶ

τοῦ διακονικοῦ, αἳ ὁποῖαι ἐγγράφονται εἰς τὸ πάχος τῆς Α τοιχοποιίας πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προδίδει μεταγενεστέραν ἐποχὴν τῆς τῶν ἡμιεξαγωνικῶν κογχῶν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν. Ἡ κυκλικὴ ἐπίσης διαμόρφωσις τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου τῆς Ν.Μ. Φιλοσόφου προδίδει καὶ πάλιν μεταγενεστέραν ἐποχὴν κατασκευῆς τῆς τοῦ ὀκταγωνικοῦ τυμπάνου τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν μορφῶν καὶ τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων (τυμπάνου τρούλλου, κογχῶν κ.λ.π.) τῶν ἐγγεγραμμένων σταυροειδῶν ναῶν, ἰσχύουν μεταξὺ ναῶν μεταγενεστέρων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ἄξιον παρατηρήσεως ἐπίσης εἶναι ὅτι τὰ γωνιαῖα διαμερίσματα, τὰ μεταξὺ τῶν σταυροκαμαρῶν καὶ τοῦ ὀρθογωνίου τῆς κατόψεως καλύπτονται, εἰς ἅπαντας τοὺς ἀνωτέρω συγκρινομένους ναούς, δι' ἐλλειψοειδῶν ἀσπίδων ἐπὶ λοφίων [1]. Ὁ λόγος τέλος τῶν ἐσωτερικῶν διαστάσεων τῶν ναῶν Α : Β κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα, ὁπότε καὶ ἐφαρμόζεται κατὰ προτίμησιν, ἰδίως ὡς καθολικόν, ὁ τύπος τοῦ συνθέτου τετρακιονίου ναοῦ, ὑπὸ τὴν ἐξεταζομένην μορφήν, ποικίλλει ἀπὸ 1,30 - 1,50.

Πλέον οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν συνθέτων τετρακιονίων ναῶν, οἱ ὁποῖοι μάλιστα χαρακτηρίζουν τὸν τύπον τῆς Σχολῆς τῆς Πρωτευούσης [2], εἶναι ὅτι τὸ ὀρθογώνιον, τὸ ὁριζόμενον ὑπὸ τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ, εἰς τὸ ὁποῖον προσκολλᾶται αὐτοτελῶς ὁ χῶρος τοῦ ἱεροῦ εἰς μὲν τὸν βυζαντινὸν τύπον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον τετράγωνος ἐνῷ εἰς τὸν μεταβυζαντινὸν τύπον κλίνει πρὸς τὸ ὀρθογώνιον, ἔχον τὴν διάστασιν τοῦ μήκους μεγαλυτέραν. Εἰς τὸν ἐξεταζόμενον ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὁ λόγος τοῦ μήκους πρὸς τὸ πλάτος, τοῦ χώρου τοῦ ἐγγεγραμμένου σταυροῦ ἐξαιρουμένου δηλαδὴ τοῦ ἱεροῦ, εἶναι 1,18.

Ἐκ τῶν ὡς ἄνω παρατηρήσεων εἶναι δυνατὸν νὰ κατατάξωμεν τὸν ἐξεταζόμενον ναὸν μεταξὺ τοῦ ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος. Εἰς τοῦτο μᾶς ὑποβοηθοῦν αἱ κομψαὶ ἀναλογίαι κατά τε τὴν κάτοψιν καὶ ἰδίως τὴν διάπλασιν τῶν ὄγκων ἐξωτερικῶς. Ἡ διαμόρφωσις τοῦ τυμπάνου τοῦ τρούλλου, ἡ ἐξωτερικὴ διαμόρφωσις τῶν κογχῶν τοῦ ἱεροῦ καὶ τέλος ὁ ἐσωτερικὸς ἐν γένει χῶρος, ἀποπνέουν ἀρχαϊότητά τινα.

Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας τῶν κογχῶν τοῦ ἱεροῦ βήματος, τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ ἔχουν ἐντειχισθῆ διάφορα ἀνάγλυφα θωράκια, κιόνια καὶ ἐπίκρανα κιονίων, ἀνήκοντα προφανῶς εἰς ναὸν ἢ ναοὺς παλαιοτέρας ἐποχῆς, πιθανῶς ἐκ τοῦ καταστραφέντος προγενεστέρου καθολι-

[1] Πρβλ. ἐν Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.ἀ., Ζωοδόχον Πηγὴν Στεμνίτσης, σ. 40, εἰκ. 21. Ζωοδ. Πηγὴν Καρυταίνης, σ. 50, εἰκ. 26. Ἅγιον Νικόλαον Καρυταίνης, σ. 61, εἰκ. 33. Ν. Μ. Φιλοσόφου, σ. 70, εἰκ. 39.

[2] Περὶ τῶν ναῶν τοῦ τύπου τῆς Σχολῆς τῆς Πρωτευούσης πρβλ. G. Millet, L'école Grecque, σ. 55 ἑξ., 69.

κοῦ τῆς μονῆς προερχόμενα ἢ τέλος ἀλλαχοῦ μεταφερθέντα· ἅπαντα ἐπὶ ψαμμίτου λαξευθέντα. Ὁ τρόπος τῆς διατάξεως τούτων μαρτυρεῖ πρωτόγονον διάθεσιν καὶ λαϊκὴν ἀφέλειαν ἐκδηλουμένην διὰ τῆς συμμετρικῆς παραθέσεως τούτων, πάντως φανερώνει ἄγνοιαν τῆς λειτουργικῆς θέσεως τῶν μελῶν τούτων (εἰκ. 25). Ἐκ τῆς παρατηρήσεως ταύτης ἐξάγομεν τὸ συμπέρα-

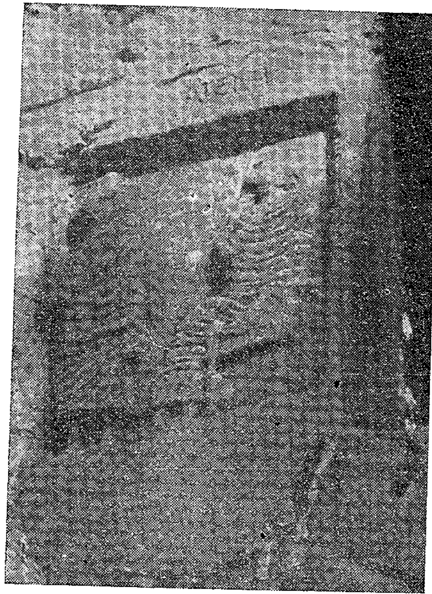
Εἰκ. 25. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐντειχισθέντα εἰς τὴν ἐξωτερικὴν Α ὄψιν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

σμα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀνοικοδομήσεως τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ναοῦ ἦτο πλέον ἄγνωστος ἡ θέσις καὶ ἡ λειτουργία τοῦ κιονίσκου διλόβου βυζαντινοῦ παραθύρου, ὅπερ διετάχθη μὲ τὴν μεγάλην ἐγκαρσίαν διάστασιν, κατὰ πλάτος (εἰκ. 25). Ἡ πληθώρα τῶν ἐντειχισθέντων εἰς τὴν κόγχην τοῦ νεωτέρου καθολικοῦ ἀναγλύφων, ἀλλὰ καὶ εἰς διάφορα μέρη τῶν ὄψεων τοῦ ναοῦ καὶ τῶν κελλίων ὡς καὶ τὸ ὑπόλοιπον ὑλικὸν τὸ ἐγκατεσπαρμένον ἀνὰ τὰ προαύλια τῆς Μονῆς καὶ τὰ κελλία (βλ. εἰκ. 29, 31 καὶ 33), συνηγορεῖ πάντως εἰς τὴν ἄποψιν περὶ ὑπάρξεως κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ἀρχαιοτέρου καθολικοῦ.

Ἐξετάζοντες τὴν Α πλευρὰν τῆς ἡμιεξαγωνικῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήμα-

τος παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ὀρθογώνιον ἄνοιγμα τοῦ παραθύρου πλαισιοῦται γύρωθεν δι' ὀρθογωνίων τεμαχίων ἀναγλύφου ψαμμίτου ἑκατέρωθεν δὲ ἀναμὶξ μετὰ τῶν ἀργῶν λίθων εὑρίσκεται πληθώρα ἀναγλύφων μελῶν διὰ ρομβοειδῶν, σπειροειδῶν κοσμημάτων ἢ πλοχμῶν κεκοσμημένων. Ἄνωθεν τοῦ ἀνοίγματος ὀδοντωτὴ ταινία περιθέει τὴν κόγχην τοῦ ἱεροῦ, ὑπεράνω δὲ ταύτης εὑρίσκεται τὸ κιόνιον τοῦ διλόβου παραθύρου καὶ ἑκατέρωθεν δύο τεμάχια μονολίθων ὀκταγωνικῶν κιονίων μετὰ συμφυῶν κιονοκράνων. Τὴν θέσιν ἐπιστυλίου ἐπέχει θωράκιον καὶ ἑκατέρωθεν τεμάχια κεκοσμημένα δι' ἀναγλύφων πλοχμῶν. Εἰς τὸ ἀνώτερον σημεῖον τοῦ ἀριστεροῦ τεμαχίου ὕψους 0,56 ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἐκ πέντε στίχων ἐπὶ τοῦ ψαμμίτου χαραχθεῖσα, ἔχουσα οὕτω (εἰκ. 25):

† ετως | ,ζΡΕ' (= 7105 = 1597) | ΕΚΤΙΣΤΙ – – – – | ΤΑ ΚΕΛΛΙΑ | – – – –

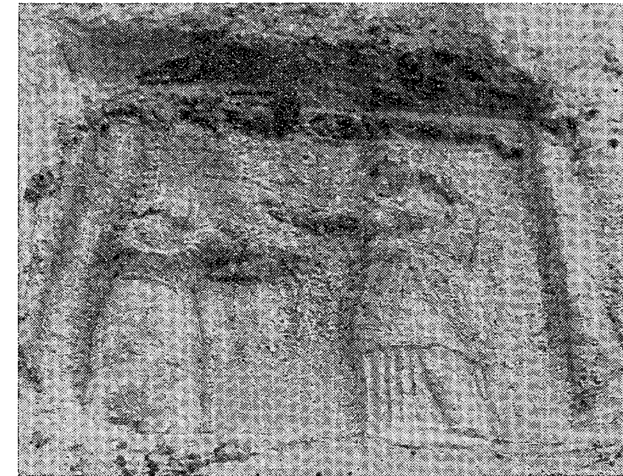
Εἰκ. 26. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐντειχισμένον εἰς τὴν Ν πλευρὰν τοῦ καθολικοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν.

Δυστυχῶς λόγῳ τῆς θέσεως εἰς ἣν εὑρίσκεται ἐντειχισμένη ἡ ἐπιγραφή, δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνώσωμεν τὸ τέλος τοῦ τρίτου ὡς ἐπίσης τὸν πέμπτον στίχον. Ἡ ἐπιγραφὴ πάντως ἐγράφη πρὸ τῆς ἐντειχίσεως τοῦ ἀναγλύφου κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ἄλλοτε εἰς ἄλλην θέσιν κειμένη. Τοῦτο συμπεραίνομεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ στίχοι τῆς ἐπιγραφῆς εὑρίσκονται εἰς κατακόρυφον θέσιν καὶ οὐχὶ ὁριζοντίαν. Συνεπῶς τὸ τμῆμα τοὐλάχιστον τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερον τοῦ 1597.

Ὁ Γ. Λαμπάκης[1] ἀνεῦρεν τὸ 1895 ὄπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος «ἐπὶ ἀπερριμμένου κιονίσκου τὰ ἑξῆς ἐν σχήματι σταυροῦ γράμματα: ΟΡΟΙ ΤΗС ΑΓΙΩΤ(ΑΤΗ)C ΕΚΛ(ΗCΙΑC) — ΦΩC ΖΩΗ»[2].

Κάτωθεν τοῦ ἀετώματος τῆς Ν κεραίας τοῦ σταυροῦ εὑρίσκεται ἐντειχισμένον ρωμαϊκὸν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον διαστάσεων ἐξωτερικῶν 0,30×0,57. Ἐντὸς ἐκβαθύνσεως διαστάσεων 0,275×0,35 καὶ βάθους 0,011 παρίστανται δύο πρόσωπα εἰς στάσιν συνομιλίας. Πρόκειται περὶ τῆς νεκρᾶς ἡ ὁποία εἰκονίζεται ἐν δεξιᾷ καθημένη, ἔναντι ταύτης δὲ ἵσταται ἕτερον πρόσωπον. Ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου τμήματος τοῦ περιθωρίου τῆς μικρᾶς στήλης καὶ ἐν δεξιᾷ διεσώθη ἡ ἐπιγραφὴ διὰ ρωμαϊκῶν γραμμάτων (εἰκ. 26):

ΑΤΕΛΗ · ΧΑΙΡΕ

Εἰκ. 27. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐντειχισμένον ἐπὶ τοῦ περιτειχίσματος τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου.

Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἀναγλύφου εἶναι πρωτόγονος, τὰ πρόσωπα καὶ τὸ περιθώριον εὑρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, τὸ πεδίον δὲ ἔχει δημιουργηθῆ δι' ἀφαιρέσεως τοῦ ὑλικοῦ. Ἡ ἄτεχνος πτυχολογία καὶ ἡ ἀμήχανος στάσις τῶν προσώπων μαρτυροῦν ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους ἂν καὶ δὲν καθίσταται εὔκολος πάντοτε ἡ χρονολογικὴ κατάταξις τοιούτων ἀναγλύ-

---

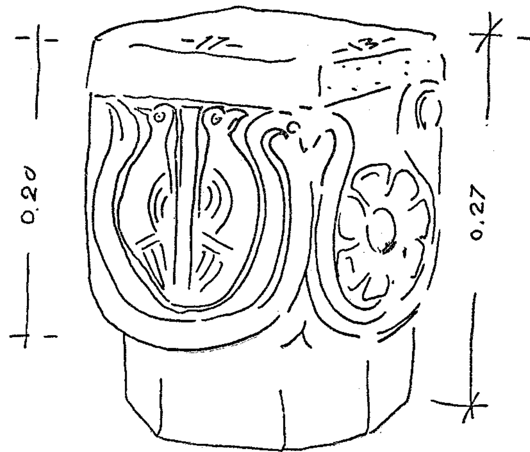
[1] Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ', 1903, σ. 24.

[2] Ἐν παλαιοχριστιανικῷ σταυρικῷ συμπλέγματι τὰς λέξεις Φ-Ω-C / Ζ-Ω-Η βλέπε εἰς Ἅγιον Βασίλειον Ἄρτης. Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἀρχεῖον τῶν Βυζ. Μνημείων τῆς Ἑλλάδος, τ. Β', 1936, σ. 129.

φων πρωτογόνου συλλήψεως, ἀνηκόντων εἰς περιοχὰς ἀπομεμακρυσμένας ἀπὸ καλλιτεχνικὰ κέντρα, παρ' ὅλον ὅτι δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν τῆς Τεγέας ἢ τῆς Μαντινείας. Παρεμφερὲς ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐπὶ φαιοῦ ἐντοπίου ἀσβετολίθου λαξευθέν, ἀνεύρομεν ἐντειχισμένον ἐπὶ τοῦ Β περιτειχίσματος τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου παριστὸν ἐπίσης δύο ὄρθια πρόσωπα εἰς στάσιν ἀποχαιρετισμοῦ (εἰκ. 27).

Ὁ ναὸς τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Βαρσῶν. Ἄνωθεν τῆς Β θύρας εἰσόδου τοῦ ναοῦ διασώζεται κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου διαστάσεων 0,27×0,53 ἀποτελουμένη ἐξ ὀκτὼ στίχων διὰ κεφαλαιωδῶν γραμμάτων, ἔχουσα ὡς ἑξῆς:

† ΕΤΟC Α(ΠΟ) Χ(ΡΙ)ΣΤ(ΟΥ) – CΕΠΤΕΒΡΗΟΥ – ΚΗ (=28) | ΑΝΗΓΕΡΘΗ ΕΚ ΒΑΘΡΟΝ ΚΑΙ ΕΚΤΙ|CΘΗ Ο ΘΕΙΟC ΝΑΟC ΟΥΤΩC ΤΗC | ΘΕΟΤΟΚΟΥ – ΔΙΑ ΕΞΩΔΟΥ ΚΑΙ ΠΛΕ|ΡΟΜΗC ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕCΤΑΤΟΥ ΕΠΙ|CΚΟΠΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΜΥΚΛΩΝ – ΙΩΑΚΗΜ | ΑΡΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟC ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ 1699.

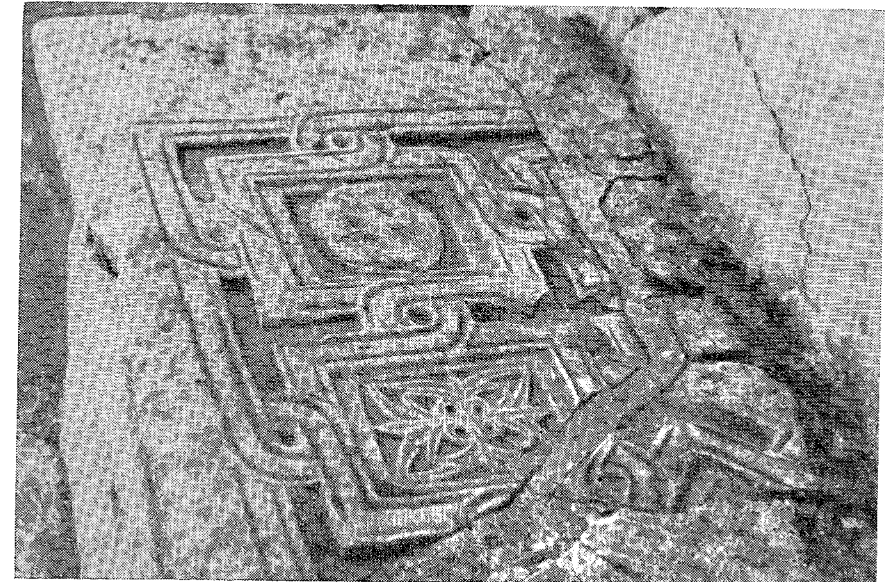
Εἰκ. 28. Σκαρίφημα ἐπικράνου κιονίσκου (τέμπλου;), εὑρισκόμενον εἰς τὴν μονὴν Βαρσῶν.

Εἰς τὸ προαύλιον τῆς μονῆς Βαρσῶν ἀνεύρομεν καὶ τὰ κάτωθι γλυπτὰ πλὴν τῶν διαφόρων ἐντειχισμένων εἰς τὰς ὄψεις τοῦ ναοῦ, τοῦ νάρθηκος καὶ τῶν κελλίων.

α) Κιονόκρανον συμφυὲς πρὸς ὀκτάγωνον κιόνιον ὁλικοῦ ὕψους 0,27 καὶ ὕψους ἐπικράνου 0,20 (εἰκ. 28). Ἡ στερεομετρικὴ μορφὴ τοῦ κιονοκράνου γεννᾶται δι' ἀλληλοτομίας κύβου καὶ σφαίρας εἰς ἣν εἰσδύει τὸ ὀκτάγωνον τοῦ κιονίσκου. Ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τοῦ κιονοκράνου παρι-

στῶνται ἐναλλὰξ δύο ἀντίνωτοι περιστεραὶ καὶ ῥόδακες. Ὅμοιον κιόνιον μετὰ κιονοκράνου ἀνεύρομεν καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου προερχόμενον ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ.

β) Βυζαντινὸν θωράκιον τέμπλου (εἰκ. 29, 30) εὑρισκόμενον πρὸ τοῦ νάρθηκος τοῦ καθολικοῦ ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου ἐπιπέδου πεζουλίου. Παράδειγμα παρουσιάζον ὁμοιότητας πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον προέρχεται ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς Μονῆς Ἀπιδιᾶς τὸ ὁποῖον ὁ Ὀρλάνδος χρονολογεῖ εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα[1].

Εἰκ. 29. Θωράκιον εὑρισκόμενον ἔξωθι τοῦ νάρθηκος τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Βαρσῶν.

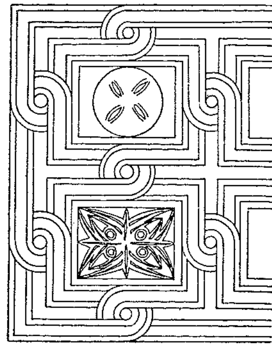
γ) Βυζαντινὸν θωράκιον ἀπερριμμένον εἰς τὸ πρὸ τοῦ νάρθηκος προαύλιον γεγλυμμένον ἐπὶ ψαμμίτου λίθου διαστάσεων 0,97×0,76 (εἰκ. 31, 32) παριστᾷ κύκλους διὰ κόμβων συμπλεκομένους πρὸς τετράγωνα. Τοῦτο παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς θωρακιά τινα τοῦ τέμπλου τοῦ ναοῦ τῆς Ζαραφῶνος, τὰ ὁποῖα ὁ Ὀρλάνδος χρονολογεῖ εἰς τὸν ΙΑ' αἰῶνα[2]. Ἐπίσης ὁμοιότητα παρουσιάζει πρὸς θωράκιον τοῦ ΙΑ'-ΙΒ' αἰῶνος τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου τῶν Πολιτικῶν Εὐβοίας[3].

---

1 Ἀ. Ὀρλάνδος, Ἀνατολίζουσαι Βασιλικαὶ Λακωνίας, Ε.Ε.Β.Σ., τ. Δ', 1927, σ. 351, εἰκ. 14.
2 Πρβλ. Ἀ. Ὀρλάνδον, Ε.Ε.Β.Σ., ἔ.ἀ., σ. 350, εἰκ. 13.
3 Πρβλ. Ἀ. Ὀρλάνδον, Α.Β.Μ.Ε., τ. Γ', 1937, σ. 179, εἰκ. 4.

δ) Ἀνάγλυφα ἐπιστύλια, χρησιμοποιηθέντα ὡς πλαίσια εἰς θύρας τινὰς τῶν Α κελλίων (εἰκ. 33), ὁμοιάζουν πρὸς τὸ ὑπέρθυρον τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἐπάνω Χρέπας (εἰκ. 36).

ε) Ἕτερα γλυπτὰ εὑρίσκονται ἐντειχισμένα ἔξωθεν τῆς Α κυρίας θύρας εἰσόδου τῆς μονῆς ὡς ἐπίσης καὶ ἕτερα ἐντειχισμένα εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου, προέρχονται ἅπαντα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκ τοῦ αὐτοῦ προγενεστέρου κτίσματος, ἴσως ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Βαρσῶν.

Εἰκ. 30. Σχέδιον τοῦ θωρακίου τῆς εἰκόνος 29.

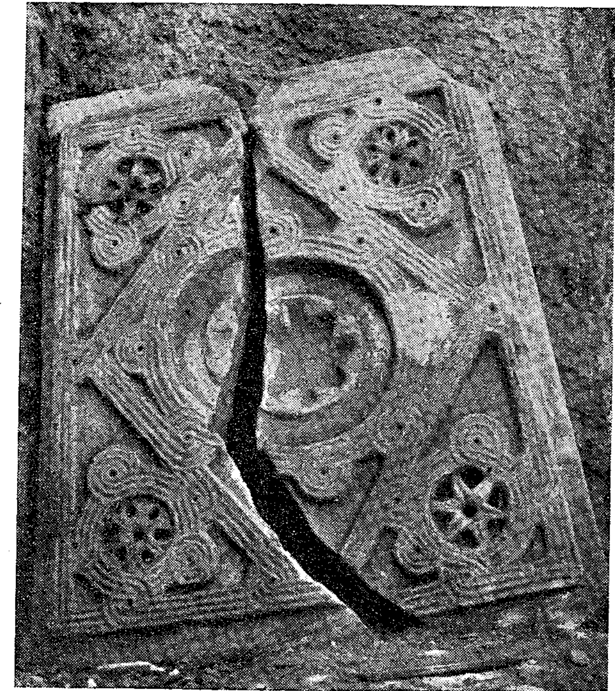
Σχετικῶς μὲ τὴν χρονολογίαν ἀνιδρύσεως τῆς μονῆς ὑπάρχει νεωτέρα ἐπιγραφὴ ἐντειχισμένη παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ νάρθηκος, ἀναφερομένη εἰς παράδοσιν καθ' ἣν ὁ ναὸς ἀνηγέρθη τὸ ἔτος ΑΛ' ἤτοι τὸ 1030. Ἐὰν δεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη[1] ταύτισιν τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Βάλτας τῆς ἀναφερομένης ἐν τῷ χειρογράφῳ Κώδικι 180 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βαρσῶν[2] ἔχομεν μνείαν τῆς μονῆς ταύτης τὸ 1089. Μᾶς εἶναι ἄγνωστον ἐπὶ τίνων στοιχείων βασίζεται ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ νάρθηκος, καθ' ἣν ὁ ναὸς ἀνιδρύθη τὸ 1030. Ἡ σύμπτωσις ὅμως τῶν δύο ὡς ἄνω περιπτώσεων ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἱκανὸν ὅπως στηρίξωμεν ἄποψιν καθ' ἣν τὸ πρῶτον καθολικὸν ἀνηγέρθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος. Μᾶς εἶναι ἄγνωστος ἡ πρώτη μορφὴ τοῦ καθολικοῦ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν τύπον τῶν ἐγγεγραμμένων σταυροειδῶν ναῶν οἱ ὁποῖοι

[1] Βυζαντ. Χρονικά, τ. ΙΑ', 1904, σ. 66-67.

[2] Πρβλ. D. Zakythinos, Le Despotat Grec de Morée, τ. Β', σ. 303.

19 - 4 - 1960

κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀλλὰ καὶ εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν εἶχον ἐπικρατήσει καὶ συνηθίζοντο ἐπίσης ὡς καθολικὰ μονῶν[1].

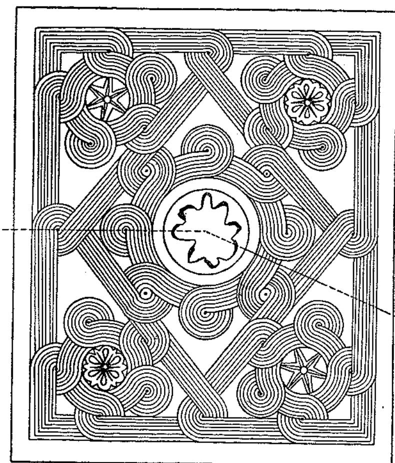
Εἰκ. 31. Βυζαντινὸν θωράκιον εὑρισκόμενον εἰς τὸ Δ προαύλιον τῆς μονῆς Βαρσῶν.

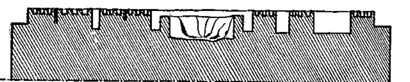
Ὁ ναὸς οὗτος κατεστράφη ἐκ πυρκαϊᾶς πιθανὸν ἢ ἐκ σεισμοῦ ἄγνωστον πότε ἀκριβῶς. Συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν προγενεστέραν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἀναφέρεται μετόχιον τῆς Μονῆς[2]. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης συνάγομεν τὸ συμπέρασμα ὅτι κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἡ μονὴ εὑρίσκετο ἐν λειτουργίᾳ ὁπότε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ διεσώζετο καὶ τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς καθολικόν. Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἱεροῦ μανθάνομεν ὅτι κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐκτί-

[1] Πρβλ. προχείρως, Καισαριανήν, Ὁμορφοκκλησιάν, Ἅγιον Ἰωάννην Κυνηγόν, Ὅσιον Μελέτιον Κιθαιρῶνος, Καθολικὸν μονῆς Σαγματᾶ, Καθολικὸν Μονῆς Βουρκάνου κ.λ.π. Ch. Diehl, Manuel d'art Byzantin, τ. Β', 1926, σ. 766 ἑξ. G. Millet, L'école Grecque, Paris 1916, σ. 57 ἑξ. καὶ Ν. Μουτσόπουλον, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τῶν Μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, σ. 108-109, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

[2] Ν. Α. Βέης, Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ Γορτυνίας, Βυζαντ. Χρονικά, τ. ΙΑ', 1904, σ. 66. D. Zakythinos, Le Despotat, τ. Β', σ. 303.

σθησαν κελλία καταστραφέντα πρότερον άγνωστον έκ ποίας αιτίας. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει χαραχθῆ ἐπὶ ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἀνήκοντος ἴσως εἰς τὸ ἀρχικὸν καθολικὸν καὶ ἐντειχισθέντος μεταγενεστέρως εἰς τὴν Α ὄψιν τοῦ ἱεροῦ τοῦ νεωτέρου καθολικοῦ. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταστροφῆς τῶν κελλίων τῆς μονῆς δηλαδὴ κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα

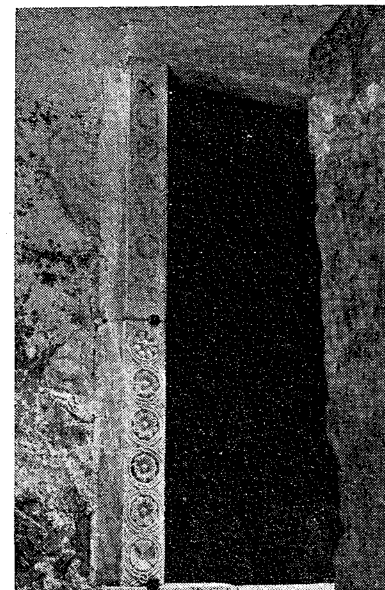

Εἰκ. 32. Σχέδιον τοῦ θωρακίου τῆς εἰκ. 31.

κατεστράφη καὶ τὸ ἀρχικὸν καθολικὸν ἐφ᾽ ὅσον ἐπὶ μέλους αὐτοῦ ἐχαράχθη ἡ ἐνθύμησις ἀνιδρύσεως τῶν κελλίων. Ἡ σημερινὴ θέσις ὅμως τῆς ἐπιγραφῆς δὲν ἦτο ἡ ἀρχική, ὡς ἀπεδείξαμεν καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασίν της, ἀλλὰ μᾶλλον θὰ εὑρίσκετο αὕτη ἐντειχισμένη εἰς τὰ ἐπανιδρυθέντα κελλία τὰ ὁποῖα κατεστράφησαν ἐκ νέου κατὰ τὰς ἀρχὰς ἴσως τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Κατὰ τὴν νέαν καταστροφὴν ὑπέστη ζημίας τὸ νέον καθολικὸν τὸ ἀνιδρυθέν, ὡς ἀνεφέραμεν, κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα[1], κατὰ τὴν Α αὐτοῦ ὄψιν ὁπότε κατὰ ἐπισκευήν του ἐχρησιμοποιήθη ὡς ὑλικὸν δομῆς καὶ τὸ ἀνάγλυφον ἐφ᾽ οὗ ἡ ἀναφερομένη ἐπιγραφή.

[1] Εἰς τὴν χρονολόγησιν ταύτην τοῦ καθολικοῦ ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων συμβάλλει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἡ ἐν τῷ καθολικῷ τῆς Κοιμήσεως Νεοχωρίου τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος. Μορφολογικῶς ὅμως τὸ καθολικὸν τῆς Κοιμήσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς νεώτερον τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἀνιδρύσεως τοῦ νέου καθολικοῦ, κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα, ἐνετειχίσθησαν εἰς τὰς διαφόρους αὐτοῦ ὄψεις τὰ διάφορα ἀνάγλυφα καὶ θωράκια μέλη τοῦ ἀρχικοῦ καθολικοῦ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος.

Εἰκ. 33. Ἀνάγλυφον ἐπιστύλιον ἐντειχισμένον ὡς πλαίσιον θύρας κελλίου τῆς μονῆς Βαρσῶν.

Τὰ κελλία τῆς μονῆς, ἐξ ὅσων τοὐλάχιστον γνωρίζομεν, κατεστράφησαν ἐκ πυρκαϊᾶς τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα. Συμφώνως πρὸς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ἱεροῦ, τὸ ἔτος 1597 ἐπανεκτίσθησαν ὡρισμένα ἐξ αὐτῶν τὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι ἀργότερον, κατὰ τὸν ΙΖ΄ αἰῶνα ὑπέστησαν ἐκ νέου καταστροφάς. Ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τοῦ μηχανικοῦ Μομφεράτου τοῦ 1852 πληροφορούμεθα ὅτι τμήματα τοὐλάχιστον τῶν κελλίων τῆς μονῆς καὶ δὴ τὸ τμῆμα τῶν τριωρόφων Β κελλίων διεκρίνετο ὡς ἀρχαιότερον τῶν ἄλλων. Συνεπῶς τὸ τμῆμα τοῦτο τῶν Β κελλίων πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχαιότερον τῆς ἀναφερομένης κατὰ τὸν ΙϚ΄ αἰῶνα καταστροφῆς. Ἄξιον σημειώσεως ἐπίσης τυγχάνει τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ ὡς ἄνω μηχανικοῦ Μομφεράτου μετόχιον ἐν Τριπόλει τῆς Μονῆς, τοῦ ὁποίου ὅμως δυστυχῶς δὲν καθορίζεται ἡ τοπογραφικὴ θέσις, παρέχεται ὅμως ἡ ἀκριβὴς ἀποτύπωσις, φυλαττομένη νῦν ἐν τοῖς Γενικοῖς Ἀρχείοις τοῦ Κράτους.

4. Μονὴ Ἐπάνω Χρέπας.

Ἡ μονὴ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου[1] ἡ κοινῶς ἀποκαλουμένη μονὴ τῆς Ἐπάνω Χρέπας[2] εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας πεζοπορίας ἐκ Τριπόλεως ἐπὶ τῆς μεσημβρινῆς παρειᾶς ἐκφυομένου κλάδου τοῦ ἐλατοσκεποῦς ὄρους Μαινάλου, ὕψους 1559 μ.[3] Ἡ μονὴ ἐν κατόψει ἀποτελεῖ σήμερον ὀρθογώνιον εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ αἴθριον, γύρω διατεταγμένων τῶν κελλίων. Τὸ καθολικὸν εὑρίσκεται εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν. Ἡ σημερινὴ μορφὴ τῆς μονῆς εἶναι ἀποτέλεσμα διαδοχικῶν προσθηκῶν νεωτέρων κτισμάτων[4]. Τὰ κελλία τῆς Ν πλευρᾶς τὰ εὑρισκόμενα πρὸς τὴν μεγαλυτέραν κλίσιν τοῦ ἐδάφους ἀποτελοῦν τὴν τελευταίαν προσθήκην. Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μονῆς ἀναφέρονται πλέον τῶν δύο καταστροφῶν ἐκ πυρκαϊᾶς. Πυρπόλησις τῆς μονῆς ἀναφέρεται εἰς τὸν κώδικα αὐτῆς τὸ 1820: «1820 Μαρτίου 29 ηρθαν η τουρκη εις τω μωναστηρι κεπιραν πραγματα του μωναστηριου κε τωεκαψαν και η Παναγια τους εδωσε τω πελα τους»[5].

Τὸ καθολικὸν εἶναι ἕνας μονόχωρος δρομικὸς καμαροσκεπὴς ναός, ὁ ὁποῖος εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ὑπέστη ἐπέκτασιν πρὸς δυσμὰς κατὰ 2,20, κατεδαφισθέντος προηγουμένως τοῦ Δ τοίχου αὐτοῦ.

Αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ, τῆς ἐπεκτάσεως συμπεριλαμβανομένης, εἶναι 9,00×3,65, τὸ δὲ πάχος τῆς ἐξωτερικῆς τοιχοποιίας 0,90. Εἰς τὴν Α πλευρὰν ὑπάρχει ἡ ἡμικυκλικὴ κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος, βέλους 1,25 καὶ χορδῆς 2,45, διατρυπωμένη ὑπὸ στενοῦ ἀνοίγματος τὸ ὁποῖον διαπλατύνεται ἐσωτερικῶς (εἰκ. 34, 35). Κατὰ τὴν Α ὄψιν τὸ ἄνοιγμα πλαισιώνεται ὑπὸ

[1] Ἀνδρ. Ζ. Μάμουκας, Τὰ Μοναστηριακά, 1859, σ. 156, 2.

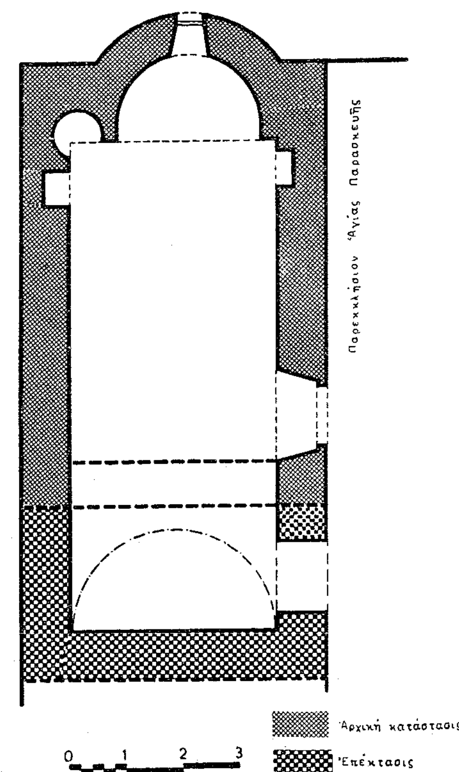
[2] Ὑπάρχει παράδοσις καθ' ἣν ἡ ὀνομασία προέρχεται ἐκ τοπωνυμίου Χλέπα (χλέπα σλαβ. = ψωμί). Ὁ Ν. Κ. Ἀλεξόπουλος, Μεσαιωνικὴ Πελοπόννησος, σ. 220 - 221, θεωρεῖ τὸ χλέπα ἐκ τοῦ χαλεπός, χαλέπα - χλέπα - χρέπα τὸ ὁποῖον σημαίνει ἔδαφος πετρῶδες καὶ ἄγονον. Πάντως ὡς Κάτω Χρέπα ἀναφέρεται τὸ Μετόχιον Ἅϊ - Γιώργης εἰς ἀπόστασιν χιλιομέτρου ἐκ Τριπόλεως. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἀναφέρεται ὡς μετόχιον τῆς μονῆς Ἐπάνω Χρέπας καὶ εἰς σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Γαβριὴλ ὁ ὁποῖος ἐπατριάρχευσε κατὰ τὰ ἔτη 1778 - 1785, πιστὸν ἀντίγραφον δὲ αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐκδοθὲν κατὰ Μάρτιον 1789 ἐπὶ Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'. Πρβλ. Ἀλεξόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 223 - 225.

[3] Ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ τοῦ Μαινάλου καλεῖται Ἅγιος Ἠλίας ἢ κοινῶς Ἀϊντίνης καὶ ἔχει ὑψόμετρον 1988 μ., τὸ ὑψόμετρον τῆς μονῆς εἶναι 1278 μ., πρβλ. Ν. Κ. Ἀλεξόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 220.

[4] Προσθήκη κελλίων ἀναφέρεται ἐπίσης μεσοῦντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ σφαγιασθέντος τὴν 19 Μαρτίου 1796 ἡγουμένου Καλλινίκου.

[5] Γ. Λαμπάκης, Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ', 1902, σ. 23.

ὀρθογωνίων ἀσβεστολίθων εἰς ὕψος δὲ ἐκ τῆς ποδιᾶς καὶ ἐξωτερικῶς περιτρέχει τὴν κόγχην ὀδοντωτὴ ταινία (εἰκ. 35). Πλὴν τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος ὑπάρχουν ἐσωτερικῶς ἕτεραι τρεῖς κόγχαι ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας ἐγγεγραμμέναι. Ἐξ αὐτῶν ἡ κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν κόγχη τῆς προθέσεως διαμορφοῦται κυκλικῶς, αἱ ἕτεραι δὲ δύο εἶναι ὀρθογωνικῆς διατομῆς (εἰκ. 34). Ὁ ναὸς ἐκτὸς τῆς Δ ἐπεκτάσεως ἔχει ὑποστῆ διαφόρους νεωτέρας ἐπισκευὰς καὶ προσθήκας καὶ μάλιστα τὸ 1937, ὁπότε κατὰ τὴν Ν πλευρὰν προσετέθη τὸ παρεκκλήσιον τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τοῦ ἱεροῦ βήματος κοσμουμένου δι' ἀνοίγματος διλόβου νεωτέρας διαμορφώσεως (εἰκ. 35). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διεσκευάσθη ἡ στέγασις τοῦ ναοῦ διὰ μονοκλινοῦς κεραμώσεως.

Εἰκ. 34. Κάτοψις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἐπάνω Χρέπας.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ δρομικοῦ μονοχώρου δι' ἡμικυλινδρικοῦ θόλου καλυπτομένου ναοῦ ἀπαντᾶται καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ λοιπὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἐπεκράτησε δὲ κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν

περίοδον[1], ἰδιαιτέρως εἰς ἀνεξάρτητα παρεκκλήσια καὶ ἐξωκκλήσια σπανιώτερον εἰς καθολικὰ μονῶν αἱ ὁποῖαι προέκυψαν ἰδίως ἐξ ἀσκητηρίων[2]. Συγκρίνοντες τὸ καθολικὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Ἐπάνω Χρέπας μεθ' ὁμοίου

Εἰκ. 35. Ἀνατολικὴ ἄποψις τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἐπάνω Χρέπας.

τύπου ναῶν τῆς γειτονικῆς περιοχῆς τῆς Ἐπαρχίας Γορτυνίας παρατηροῦμεν ὅτι πλὴν τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀπαντῶνται αἱ τρεῖς κόγχαι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ εἰς ἑτέρους ναοὺς ὡς λ.χ. εἰς τὸν ναὸν τῆς Κοιμήσεως Δημητσάνης καὶ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ζυγοβιστίου.

1 Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζ. Ἀρχαιολογία, 1942, σ. 501.
2 Ν. Μουτσόπουλος, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 1956, σ. 147.

ΠΙΝΑΞ

Α/Α	Ὀνομασία καὶ τοπογραφικὴ θέσις Ναοῦ	Μικρὰ ἐσωτερικὴ διάστασις	Κόγχη ἱεροῦ: Ἡμικυκλικαὶ ἐπὶ τῆς Α τοιχοποιίας		Κόγχη ἱεροῦ: Ὀρθογωνίου διατομῆς		Κόγχη ἱεροῦ βήματος		
			Πρόθεσις	Διακονικόν	Β τοιχ. Πρόθεσις	Ν τοιχ. Διακονικόν	Ἡμικυκλική	Ἡμιεξαγωνική	Ἐντὸς τῆς Α τοιχοπ. ἐγγεγρ.
1	Κοίμησις Θεοτόκου Ἐπάνω Χρέπας	3,65	+		+	+	+		
2	Ἅγιοι Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος Ζυγοβιστίου	4,20	+	+	+	+			+
3	Παλαιὰ Παναγία Κλιβοκᾶς	3,95				+	+		
4	Κοίμησις Θεοτόκου Δημητσάνης	3,80	+	+	+		+		
5	Ἅγιος Γεώργιος Λουτρῶν Ἡραίας	3,00	+		+		+		
6	Ἅγιος Ἠλίας Στεμνίτσης	3,50			+		+		
7	Ἅγιος Νικόλαος Στεμνίτσης	2,85			+		+		
8	Παναγία τοῦ Λύρη Δημητσάνης	3,60	+					+	
9	Καθολικὸν Παναγίας Αἰμυαλοῦς	3,55	+		+				
10	Παναγία Μπαφέρω Στεμνίτσης	3,70			++			+	
11	Ἅγιος Παντελεήμων Στεμνίτσης	3,20	+				+		
12	Ἅγιος Ἰωάννης Πρόδρομος Ζυγοβιστίου . . .	3,60	+		+	+		+	
13	Καταγεώργης Στεμνίτσης .	2,90		+	+			+	
14	Ἅγιος Νικόλαος Ζυγοβιστίου	3,50	+		+			+	
15	Καθολικὸν Ἁγίας Μονῆς Αἰγιαλείας[1]	3,65	+				+	+	

1. Ν. Μουτσόπουλος, Ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς περιοχῆς τῆς Ἀρχαίας Βούρας, Ἀθῆναι 1958, σ. 73.

Ὁμοίαν διαμόρφωσιν Α κόγχης παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Νικόλαον Ζυγοβιστίου καὶ εἰς τὸν Ἅγιον Παντελεήμονα τῆς Στεμνίτσης[1]. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος διαμορφοῦται πάντοτε ἐσωτερικῶς ἡμικυλινδρικῶς, τοῦ ἡμικυλίνδρου ἄλλοτε βαίνοντος μέχρι τοῦ ἐδάφους καὶ ἄλλοτε μέχρις ὕψους 0,90 ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὁπότε ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου τίθεται ἡ ἁγία τράπεζα. Ἐξωτερικῶς ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ βήματος διαμορφοῦται ἡμικυλινδρικῶς ἢ ἡμιεξαγωνικῶς, τῆς ἡμιεξαγωνικῆς διαμορφώσεως δυναμένης νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχαιοτέρας, ἐμφανιζομένης ὅμως καὶ μεταγενεστέρως, παραλλήλως πρὸς τὴν ἡμικυλινδρικήν, ἡ ὁποία ἐπεκράτησεν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Εἰς σπανιώτερα παραδείγματα παρατηροῦμεν ἐγγραφὴν τῆς ἱερᾶς κόγχης ἐντὸς τοῦ πάχους τῆς Α τοιχοποιίας ὡς λ.χ. εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου εἰς Ζυγοβίστι[2].

Σχετικῶς μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν διομόρφωσιν τῶν ἑτέρων κογχῶν, τῶν ἐγγεγραμμένων ἐντὸς τῆς τοιχοποιίας, ἔχομεν τέλος νὰ παρατηρήσωμεν καὶ τὰ ἑξῆς συγκρίνοντες τὸ ὑπ᾽ ὄψιν καθολικὸν μεθ᾽ ὁμοίου τύπου ναοὺς τῆς Γορτυνίας: α) Ὁ ἀριθμὸς τῶν κογχῶν τούτων ποικίλλει ἀπὸ μιᾶς μέχρι τεσσάρων. β) Ἡ κόγχη τοῦ διακονικοῦ εἰς ὡρισμένα παραδείγματα ἐλλείπει. γ) Αἱ κόγχαι τῆς προθέσεως καὶ τοῦ διακονικοῦ διατάσσονται κατὰ τὴν Α τοιχοποιίαν διαμορφούμεναι ἡμικυλινδρικῶς μὲ κάλυψιν τεταρτοσφαιρίων. δ) Ἐπὶ δεκατριῶν δημοσιευμένων παραδειγμάτων[3] ἡμικυκλικῆς διαμορφώσεως πρόθεσιν καὶ διακονικὸν κατὰ τὴν Α τοιχοποιίαν παρουσιάζουν δύο παραδείγματα, ἡμικυκλικὴν διαμόρφωσιν κόγχης προθέσεως παρουσιάζουν ἓξ παραδείγματα. Ὀρθογωνίου διατομῆς κόγχας κατὰ τὴν Β καὶ Ν τοιχοποιίαν παρουσιάζει μόνον ὁ ναὸς τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου τοῦ Ζυγοβιστίου. Τέλος μόνον μίαν τοιαύτην ὀρθογώνιον κόγχην κατὰ τὴν Β ἢ Ν τοιχοποιίαν παρουσιάζουν 10 παραδείγματα (πρβλ. πίν. σ. 439).

Ἡ μικρὰ ἐσωτερικὴ διάστασις τοῦ ναοῦ εἶναι 3,65. Παρατηροῦμεν ὅτι ἡ διάστασις αὕτη εἶναι λίαν συνήθης εἰς ναοὺς τοῦ ἐξεταζομένου τύπου διότι ἐπὶ δεκαπέντε ἐξετασθέντων παραδειγμάτων, τὰ ὀκτὼ ἔχουν διάστασιν μεταξὺ 3,50 - 3,70, ἕτερα τέσσαρα δὲ ἀπὸ 3,80 - 3,95. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ διάστασις 3,50 - 3,80 ἦτο ἐπιθυμητή, ἐπηρεαζομένη ἐκ τῶν λόγων καλύψεως. Ἡ ἑτέρα ἐσωτερικὴ διάστασις, δηλαδὴ ἡ διάστασις τοῦ μήκους, εἶχε σχέσιν μὲ τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ναοῦ, ἐξηρτᾶτο δηλαδὴ ἐκ τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκκλησιαζομένων. Σχετικῶς μὲ τὸν τύπον τῶν δρομικῶν μονοχώρων θολοσκεπῶν ναῶν (μονοκλίτων βασιλικῶν) ὁ Ἀ. Ὀρλάνδος ἐδημιούργησεν

[1] Ν. Μουτσόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 134, εἰκ. 77.
[2] Ἔ.ἀ., σ. 120, εἰκ. 69, 1.
[3] Ν. Μουτσόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 120, εἰκ. 69, σ. 129, εἰκ. 74, σ. 134, εἰκ. 77.

ὡρισμένην κατάταξιν[1]. Ἐξετάζοντες τὸν τύπον τοῦτον ὡς διεμορφώθη εἰς τὴν γειτονικὴν περιοχήν, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ναὸς τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς τῆς Ἐπάνω Χρέπας δύναται νὰ καταταγῇ εἰς τὴν Α παραλλαγήν, ὅπου ἡ στέγασις δημιουργεῖται δι᾽ ἡμικυλινδρικῆς καμάρας κατὰ τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ[2].

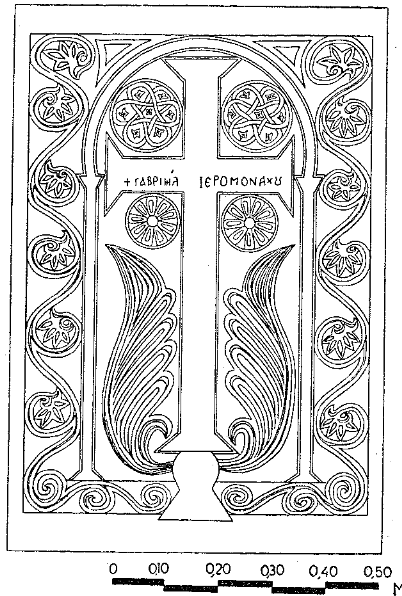

Εἰκ. 36. Τὸ ἀνάγλυφον ὑπέρθυρον τοῦ καθολικοῦ τῆς Κοιμήσεως Ἐπάνω Χρέπας.

Τὴν μορφὴν καὶ τὴν κατασκευὴν τῆς τοιχοποιίας τοῦ καθολικοῦ δὲν ἠδυνήθημεν νὰ μελετήσωμεν καθ᾽ ὅτι προσφάτως ἐπεσκευάσθη οὗτος καὶ ἐπεχρίσθη διὰ παχέος ἀσβεστοκονιάματος. Ἐξ ὡρισμένων ὅμως ἐνδείξεων προκύπτει ὅτι ἀποτελεῖται ἐξ ἀργῶν ἀσβεστολίθων μετ᾽ ἀσβεστοκονιάματος συνδεομένων, γνωρίσματος τῶν κατασκευῶν τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην συμβάλλει καὶ ἡ παρατήρησις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὀγκώδης, καταλαμβάνουσα ὅλον σχεδὸν τὸν χῶρον τῆς Α ἐξωτερικῆς πλευρᾶς. Ἕτερα γνωρίσματα τῆς ἐποχῆς ταύτης, εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ Α παραθύρου τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ καὶ ἡ κατὰ τὴν θέσιν ταύτην ὕπαρξις ὀδοντωτῆς ταινίας.

[1] Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος, Καμαροσκέπαστοι βασιλικαὶ τῶν Ἀθηνῶν, Ε.Ε.Β.Σ., τ. Β', 1925, σ. 293, εἰκ. 5 - 8, σ. 394, εἰκ. 9.
[2] Γενικώτερον περὶ τῶν δρομικῶν μονοχώρων ναῶν τῆς περιοχῆς πρβλ. Ν. Μουτσόπουλον, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, σ. 146 - 148.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ διεσώθησαν ἐφ' ὑγροῖς τοιχογραφίαι ὡς καὶ εἰς τὸ νεώτερον Δ τμῆμα. Περὶ τούτων γράφει ὁ Γ. Λαμπάκης[1]: «Ἐπὶ τοῦ μύακος τοῦ ναοῦ παρίσταται τὸ «Ἐπί Σοι χαίρει»· ἐπὶ δὲ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ παρίσταται ἐν ἐκτεταμένῃ εἰκόνι τὸ «πᾶσα πνοή», ἔργα «μετρίας τέχνης». Ὁ Λαμπάκης ὅμως δὲν διεχώρησεν τὰς τοιχογραφίας εἰς δύο ἐποχάς. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Δ ἐπεκτάσεως τοῦ ναοῦ εἶναι μεταγενέστεραι καὶ ἐνθυμίζουν τὰς τοιχογραφίας τοῦ Ἁγίου Ἠλία ἐν Στεμνίτσῃ[2], δὲν πρόκειται περὶ τοιχογραφιῶν μετρίας τέχνης, ὡς ἐχαρακτήρισεν αὐτὰς ὁ Λαμπάκης, ἀλλὰ παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον, πλὴν ὅμως σήμερον ἔχουν ὑποστῆ φθορὰς ὑπό τε τοῦ χρόνου καὶ τῆς ὑγρασίας. Ὁ Λαμπάκης ἐπίσης παρετήρησεν ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἀκιδογραφήματα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος[3].

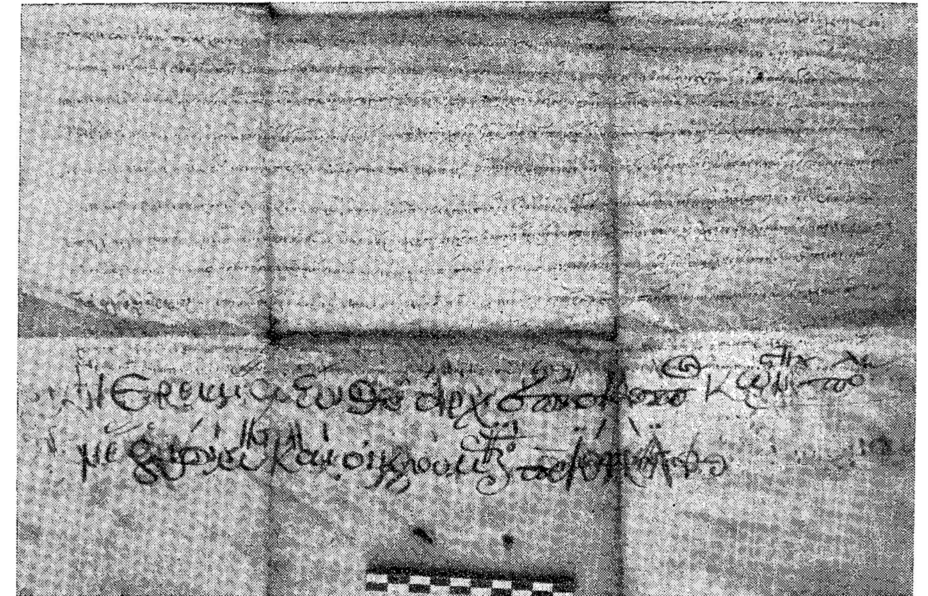

Εἰκ. 37. Θωράκιον βυζαντινὸν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Τραπέζης τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ἐπάνω Χρέπας εὑρισκόμενον.

Τὸ ὑπέρθυρον τῆς Ν θύρας τοῦ καθολικοῦ ἀποτελεῖται ἐξ ἑνιαίου ὀρθογωνίου μαρμάρου διαστάσεων 0,99×0,14 καὶ ὕψους 0,16, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἑκατέρωθεν ἐπὶ κυλλιβάντων ὑπεράνω δέ αὐτοῦ ὑπάρχει ἀνακου-

[1] Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ', 1894 - 1898, σ. 22.
[2] Πρβλ. Ν. Μουτσόπουλον, ἔ.ἀ., σ. 132, εἰκ. 76.
[3] Δ.Χ.Α.Ε., ἔ.ἀ., σ. 22.

φιστικὸν τόξον (εἰκ. 36). Τοῦτο πιθανὸν ἐξυπονοεῖ ὁ Λαμπάκης[1] ὅτε ἐπεσκέφθη τὴν Μονὴν τὴν 28 Αὐγούστου 1895, γράφων: «ἐν τῇ Μονῇ ταύτῃ εὕρηνται πλεῖστα ἀναγεγλυμένα μάρμαρα τοῦ Θ' αἰῶνος, κοσμούμενα διὰ ποικίλων φυλλωμάτων». Τὸ ὡς ὑπέρθυρον χρησιμοποιούμενον τεμάχιον μαρμάρου κοσμεῖται ἐπὶ τῆς ὄψεως αὐτοῦ διὰ σειρᾶς ροδάκων καὶ πυρο-

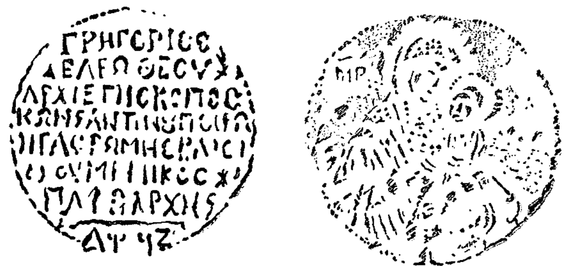
Εἰκ. 38. Σιγίλλιον μετὰ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου, φυλαττόμενον ἐν τῇ μονῇ Ἐπάνω Χρέπας.

στροβίλων ἐντὸς συμπλεκομένων κύκλων. Τὸ μαρμάρινον ὑπέρθυρον εἶναι ἀποκεκρουσμένον κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἔχει ἐντειχισθῆ εἰς τὴν θέσιν ταύτην μεταφερθὲν ἀλλαχόθεν, ἴσως ἐκ Μαντινείας. Σήμερον διακρίνονται πέντε ἀκέραιοι ρόδακες καὶ δύο κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς τὰ ἄκρα. Τὸ μεταξὺ τῶν πλοχμῶν τμῆμα κοσμοῦν τρίφυλλα ἐκφυόμενα ἐκ τῶν κόμβων τῶν πλοχμῶν. Αἱ μορφαὶ τῶν ροδάκων διαφέρουν, πιθανὸν ὅμως νὰ ἐπανελαβάνοντο, καθ' ὅτι ὁ εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον ὁμοιάζει πρὸς τὸν κεντρικόν. Τὰ θέματα τῶν ροδάκων ἀποτελοῦνται ἐκ δύο ἐξαφύλλων ἀνθέων ἐχόντων τὰ πέταλλα τοῦ ἑνὸς μὲ σταγονοειδῆ μορφὴν τοῦ ἑτέρου δὲ τριγωνικήν, ἐξ ἑνὸς δωδεκαφύλλου ἄνθους, ἑνὸς πυροστροβίλου καὶ ἐξ ἑνὸς σταυροῦ τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα διαμορφοῦνται εἰς ἀκμὰς βέλους μετὰ χιαστὶ τοποθετημένων λογχομόρφων κοσμημάτων. Τὸ

[1] Ἔ.ἀ., σ. 22.

ἀνάγλυφον διακρίνει τελειότης πλασμοῦ καὶ κλασσικίζουσα ἀκρίβεια κατασκευῆς, δύναται δὲ ἐκ τῶν ἀνωτέρω νὰ καταταγῇ εἰς τὸν ΙΑ΄ αἰῶνα.

Ὡς ἁγία τράπεζα τοῦ καθολικοῦ ἔχει χρησιμοποιηθῆ μαρμαρίνη πλὰξ διαστάσεων 1,00×0,74×0,21, ἀρχικῶς θωράκιον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κεκοσμημένον δι᾽ ἀναγλύφων κατὰ τὴν μίαν ὄψιν, μετακομισθὲν ἀλλαχόθεν.

Εἰκ. 39. Μολυβδόβουλον
Γρηγορίου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως (1797).

Συμφώνως πρὸς τὴν διασωθεῖσαν μεταξὺ τῶν μοναχῶν παράδοσιν τὸ θωράκιον μετεφέρθη ἐκ Μαντινείας χρησιμοποιηθὲν ὡς ἐπιτάφιος πλὰξ Γαβριὴλ τινὸς μοναχοῦ καὶ μεταγενεστέρως ὡς κάλυψις τῆς ἁγίας τραπέζης (εἰκ. 37). Τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς συνθέσεως ἀποτελεῖ σταυρὸς τοῦ ὁποίου τὰ ἄκρα τῶν κεραιῶν διαπλατύνονται καὶ καταλήγουν εἰς τρίγωνα κατὰ κορυφὴν τῶν ὁποίων αἱ βάσεις διατάσσονται καθέτως πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν κεραιῶν. Ὁ σταυρὸς στηρίζεται ἐπὶ βάσεως ἐσχηματοποιημένης, ἀποτελουμένης ἐξ ἑνὸς τριγώνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφάπτεται κύκλος στηρίζων τὸν σταυρόν. Τὸν σταυρὸν πλαισιώνουν ἑκατέρωθεν δύο κιονίσκοι ἐπὶ τριγωνικῶν βάσεων ἀπολήγοντες καὶ στεφόμενοι ὑπὸ τριγωνικῶν ἐπικράνων ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται τόξον. Ἐκ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ ἐκβλαστάνει ἑκατέρωθεν ἀνὰ ἓν φλογόσχημον φύλλον, εἰς τοὺς μεταξὺ τῶν κεραιῶν τοῦ σταυροῦ ἐναπομένοντας χώρους ὑπάρχει ἀνὰ εἷς ρόδαξ. Οἱ ὡς ἄνω ρόδακες ἀποτελοῦν δύο ζεύγη συμμετρικῶς διατεταγμένα πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ σταυροῦ. Ἐξ αὐτῶν οἱ μὲν κάτω ἀποτελοῦνται ἐξ ἐσχηματοποιημένων ἐνεαφύλλων ἐντὸς κύκλων ἀνθέων, οἱ δὲ δύο ἄνω ἐκ πλοχμοῦ δημιουργουμένου διὰ πλέξεως τριῶν βομβυκοσχήμων σχοινίων οὕτως ὥστε νὰ διαμορφωθοῦν ἐξωτερικῶς ἑξαεδρικῶς, ἐντὸς δὲ τούτων τρίφυλλα. Ἐπὶ τοῦ ὁριζοντίου τοῦ στελέχους τοῦ σταυροῦ ἔχει χαραχθῆ μεταγενεστέρως κατὰ τὸν ΙΖ΄ πιθανῶς αἰῶνα: † ΓΑΒΡΙΗΛ· ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ. Γύρωθεν τοῦ πλαισίου τῶν κιονίσκων καὶ τοῦ τόξου ὑπάρχει ταινία πλάτους 0,10 κοσμουμένη δι᾽ ἐσχηματοποιημένων φυλλωμάτων ἀναρριχητικοῦ φυτοῦ ἐκφυομένου ἐκ τῆς βάσεως τοῦ σταυροῦ, διαμορφωμένου ἀρχικῶς διὰ τριῶν σπειροειδῶν ἑλίκων συμμετρικῶς διατεταγμένων. Τὸ ὡς ἄνω θέμα τοῦ θάλλοντος σταυροῦ ἐντὸς θριαμβευτικῆς ἁψῖδος ἀπαντῶμεν συχνάκις εἰς

τὴν Χριστιανικὴν τέχνην ἀποτελέσαν προσφιλὲς θέμα διακοσμήσεως βυζαντινῶν τέμπλων.

Πλὴν τῶν ὑπὸ τοῦ Λαμπάκη ἀναφερθέντων ἀκιδογραφημάτων τῶν ἐντὸς τοῦ καθολικοῦ τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος ἔχομεν καὶ τὰς κάτωθι μαρτυρίας χρονολογικῶς καταχωρηθείσας:

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Ἱερεμίου Γ΄ (1716 - 1726 καὶ 1733)[1].

1742 Ἐπιγραφὴ ἐν τῇ μονῇ.

Σιγίλλιον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίου φυλασσόμενον νῦν ἐν τῇ Μονῇ ἀναγράφον τὴν Τρίπολιν ὡς ὑδροπολιτζᾶ (εἰκ. 38).

1797 Μολυβδόβουλον τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε΄ φυλαττόμεν νῦν ἐν τῇ Μονῇ (εἰκ. 39)[2]

Σιγίλλιον Πατριάρχου Γαβριὴλ (1778 - 1785)

Ἐκ τοῦ χειρογράφου κώδικος τῆς μονῆς ὁ Λαμπάκης δημοσίευσεν καὶ τὰ κάτωθι χρονογραφικὰ σημειώματα[3]:

1790 - Ἰουνίου 28: ἐσκόρπισε ἡ Τριπολυτζά...

1796 - Μαρτίου 19 εἶρθαν νὰ παρουν τὶν χῶρα καὶ στὲς δέκα τρῖς του ἀπριλίου

1821 - Σεπτεμβρίου 23 ἔγηνε τωρεσαλτω στην τριπολιτζα καὶ εγινε ταραχη μεγάλη.

1822 - 1825 Διάφορα γεγονότα

1833 - 1854 Εἰς τὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Μοναστηριακὰ Φ. 322) φυλάσσονται διάφορα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν μονήν, ἐν οἷς τινὰ ἐνδιαφέροντα λόγῳ τῶν περιγραφομένων γεγονότων τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς ληστοσυμμορίας τὰς λυμαινομένας τὴν περιοχήν.

ΝΙΚΟΛ. Κ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

---

1 Ἀλεξόπουλος, ἔ.ἀ., σ. 222 - 225 καὶ Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες, 36, 1884, ἐν Κωνσταντινουπόλει, σ. 622 καὶ ἑξ., 631.

2 Πρβλ. Μ. Γεδεών, ἔ.ἀ., σ. 675 ἑξ.

3 Δ.Χ.Α.Ε., τ. Γ΄, σ. 23.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟΝ «ΚΑΤΑΛΟΓΟΝ ΤΩΝ ΘΕΙΩΝ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΩΝ κ.λ.π. ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΑΙ ΑΓΙΑΣ ΛΑΥΡΑΣ»

Λίαν ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ André Guillou δημοσιευόμενος κατάλογος τῶν χρυσοβούλλων καὶ ἄλλων ἐπισήμων ἐγγράφων τῆς ἐν Ἄθῳ μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας, τὸν ὁποῖον συνέταξε τὸ ἔτος 1764 ὁ ἱερομόναχος καὶ μετέπειτα ἡγούμενος τῆς Λαύρας Κύριλλος ὁ Πελοποννησιακός[1]. Τὰ ὑπομνηματικὰ σημειώματα τοῦ Κυρίλλου, τοῦ φιλίστορος τούτου μελετητοῦ τῶν ἀρχείων τῆς Λαύρας, παρέχουν ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τὴν χρησιμοποιουμένην ὑπ' αὐτοῦ γλῶσσαν, παρουσιάζουν ὅμως ἐνιαχοῦ μερικὰς ἀνωμαλίας λεκτικάς, αἱ ὁποῖαι κινοῦν τὴν περιέργειαν. Εὐτυχῶς ὁ ἐκδότης παραθέτει λαμπρὰ φωτογραφικὰ πανομοιότυπα τοῦ κειμένου, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι εὔκολον νὰ ἐλεγχθοῦν αἱ ἀναγνώσεις. Ἡ σχετικὴ ἐξέτασις ἀποκαλύπτει ὅτι πρόκειται περὶ ἀναγνωστικῶν σφαλμάτων τοῦ ἐκδότου. Κατωτέρω παραθέτω ὅσα τοιαῦτα προχείρως παρετήρησα. Συμπεριλαμβάνω καὶ μερικὰ ἄλλα ἀβλεπτήματα, ἐν οἷς καί τινα τυπογραφικὰ παροράματα.

Σελ. 617, ἀρ. I, στ. 9: *ἅπερ καὶ* προστίθησι, 12: *οὕτως*, 14: Τοῦτο πρότερον ἐστὶ τοῦ κάτωθεν *ἔτη*: 21. (Πράγματι τὸ ὑπ' ἀρ. 1 χρυσόβουλλον τοῦ ἔτους 6587 = 1081 εἶναι κατὰ 21 ἔτη παλαιότερον τοῦ ἀκολουθοῦντος εἰς τὴν αὐτὴν σελίδα τοῦ χειρογράφου ὑπ' ἀρ. II, τὸ ὁποῖον εἶναι τοῦ ἔτους 6610 = 1102).

Σελ. 618, ἀρ. II, στ. 3: *Αὕτη* ἡ ὑπογραφή, 6: *ποιεῖ*. (Ἡ πρόθεσις τοῦ Κυρίλλου ἦτο νὰ τεθῇ ὁ τόνος εἰς τὴν λήγουσαν. Γενικῶς τὸ κείμενόν του δὲν ἔχει παρατονισμούς).

Σελ. 618/9, ἀρ. III, στ. 10: ὅρα *δὲ* Νικήταν τὸν Χωνειάτην εἰς φύλλα - 368:

Σελ. 619, ἀρ. IV, στ. 6: ὅτι *νὰ* δίδεται *τῆς ἁγίας* ἡμῶν *μονῆς*.

Σελ. 620, ἀρ. VI, στ. 4: εἶναι *βουλγάρικη* ὡς *ὁρᾷς*.

Σελ. 620/1, ἀρ. VII, στ. 8: καὶ *ἀφιερῶσαι*. Σημ. 2, στ. 3: *ζ(ήτει)*.

Σελ. 621, ἀρ. VIII, στ. 5: ὁ Ἰωάννης *φαίνεται* εἶναι, 9: καὶ *ἀφιερῶσαι*, 10: *ἀφιερώσας* τοῦτον τὸν τόπον.

---

[1] André Guillou, Les débuts de la diplomatique byzantine: Gyrille de Lavra, Bulletin de Correspondance Hellénique, LXXXXII, 1958, σελ. 610-634. Ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας ἡ σελίδωσις εἶναι λίαν συγκεχυμένη.

Σελ. 623, ἀρ. XII, στ, 7: ἀφιέρωσεν ἐκεῖνος *ὁ πνευματικὸς* πρὸς ταύτην, 11: *εὑρήσεις*.

Σελ. 625, ἀρ. XIV, στ, 9: τοῦ *ἀπὸ* στρατιωτικοῦ, 17: *πάντη*, 22: ἀλλ' *ἔστι*.

Σελ. 625, ἀρ. XV, στ. 7: *ὁποῦ*.

Σελ. 625, ἀρ. XVI, στ. 9: τὴν *ἑαυτοῦ* (ἐκ διορθώσεως τοῦ Κυρίλλου) γῆν, 10: *ὅς τις*.

Σελ. 626, ἀρ. XVIII, στ. 9: *Κρεβατᾶ*, 12/3: ὅπερ *γράψομεν* σὺν *θεῷ* μετέπειτα.

Σελ. 626, ἀρ. XIX, στ. 4: *ἐν ᾧ*.

Σελ. 628/9, ἀρ. XXV, στ. 7: *ἔτσι*, 10/2: *ἐξεκώλλησαν* τὰ ἀλλεπάλληλα *κεκωλλημένα* χαρτία, ἅπερ μετὰ πολλοῦ κόπου ἐσύναξα καὶ *ἐπανέρραψα*. λείπει ὅμως τὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ χρυσοβούλλου *πρῶτον* χαρτί. Σημ. 6: *τώρα*.

Σελ. 629, ἀρ. XXVI, στ. 6: *πολλᾶ*, 7: *ἐκώλλησαν*, στ. 9: Μιχαὴλ Δούκας ὁ Παραπινάκης *ὑπάρχει*. Σημ. 7: *τώρα* εἶναι Μιχ(αὴλ) *Δούκας* Παραπ(ινάκης).

Σελ. 629/30, ἀρ. XXVII, στ. 10: μετὰ πέντε *χρόνους*.

Σελ. 630, ἀρ. XXVIII, στ. 6: *οὔτε* ἔτος, οὔτε *φλωρί*, 9: *ὅπου περ*.

Σελ. 630/1, ἀρ. XXIX, στ. 8/9: χαρίζει ἄλλους *τόσους* παροίκους, 8: τῆς *ἁγίας* Λαύρας.

Σελ, 631/2, ἀρ. XXX, στ. 11: ἐπειδὴ εἶναι χάρτης *μικρός*, 17: *εὑρεθέντα*, 19/20: ἀκατακρίτῳ συνειδότι φηρὴ (;)· καὶ τῶν λεγομένων μάρτυς ὁ *ἀλάνθαστος ὀφθαλμὸς* τοῦ *κυρίου μου*, 21: Ἔτι δὲ *καὶ* τῷ βουλομένῳ, 24: *οὐχ ὡς*, 26/7 ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΟΣ, Ὁ ΚΑΙ ΛΑΥΡΙΩΤΗΣ (Διορθωτέον καὶ ἐν σελ. 612, σημ. 7), 31: *καλῶς*, 34: *κάθε*.

Σελ. 632/3, ἀρ. XXXI, στ. 16: *δεσποτῶν*, 17: *περιέργειαν*, 18: *καλήτερα*.

Ἀνωτέρω ἠκολούθησα τὸ σύστημα τοῦ ἐκδότου ὡς πρὸς τὴν κεφαλαιογράφησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βραχυγραφιῶν ἄνευ δηλώσεως αὐτῶν. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἠκολούθει τὴν στίξιν τοῦ πρωτοτύπου. Εἰς μερικὰ μάλιστα σημεῖα ἡ στίξις τοῦ πρωτοτύπου εἶναι προτιμοτέρα τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγομένης ὡς π.χ. ἐν σελ. 625, ἀρ. XVI, στ. 8, ὅπου ὁ Κύριλλος θέτει κόμμα μετὰ τὰς λέξεις *προστάζει* καὶ *ἀναφαιρέτως*, δὲν στίζει δὲ μετὰ τὴν λέξιν Λήμνον. Ὁμοίως θέτει κόμμα ἐν σελ. 628/9, ἀρ. XXV, στ. 11 μετὰ τὴν λέξιν *χαρτία*, σελ. 629, ἀρ. XXVI, στ. 10 μετὰ τὴν λέξιν *ἔχει*, σελ. 631/2, ἀρ. XXX, στ. 33 μετὰ τὴν λέξιν *πολλὰ* κ.τ.λ. Ὡσαύτως θὰ ἦτο καλὸν νὰ ἀπέφευγε τὰς ὀλίγας διορθώσεις, τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Κυρίλλου, ἐν ᾧ κατὰ κανόνα καταλείπει τοῦτο ἀδιόρθωτον. Τέλος δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ παρεῖχε καὶ τὰς λέξεις ἢ φράσεις, τὰς ὁποίας διέγραψεν ὁ

Κύριλλος. Αἱ διαγραφαὶ παρουσιάζουν τὰ διαδοχικὰ στάδια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα διῆλθεν ὁ πρωτοπόρος οὗτος, κατὰ τὴν προσπάθειαν πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν. Παραθέτω ταύτας κατωτέρω δηλῶν διὰ κυρτῶν:

Ἀρ. II, στ. 4: τοῦ βασιλέως *δούκα* τοῦ μιχαὴλ δούκα τοῦ παραπινάκη: Στ. 8: «φλωρὶ *δὲν* ἔχει.

Ἀρ. IV μετὰ τὸν στ. 4: *οὗτος ὁ χρυσόβουλλος. ὁμοῦ καὶ ὁ* «*Κγ: κατὰ πάντα κάλλιστοι εἰσί· καὶ ἑνὸς βασιλέως εἰσὶ τοῦ εὐλογημένου Ῥωμανοῦ τοῦ ἀργυρόπουλου.* (Πρβλ. ἀρ. XIV). Στ. 5 κἑξ.: «Δοκεῖ ὁ παρὼν χρυσόβουλλος (1) *ὅτι θεοδώρας τῆς μετὰ τὸν μονομάχον βασιλευσάσης εἶναι* (2) *εἶναι ρωμανοῦ τοῦ ἀργυροπούλου εἶναι βέβαια.* (3) τοῦ Ἰσαακίου τοῦ κομνηνοῦ εἶναι. Μετὰ τὸν στ. 10 πρόσθες: *ὁ δὲ μιχαὴλ οὗτος, ὁ γέρων φαίνεται, ὁ μετὰ τὴν θεοδώραν βασιλεύσας· νέος δὲ γράφεται πρὸς διαφορὰν τῶν πρὸ τοῦ μονομάχου βασιλέων τριῶν μιχαήλων ὁμονύμων.*

Ἀρ. X, στ. 1/2: «ἐν ἔτει τῷ ἑξακισχιλιοστῷ, (1) *ἑξηκοστῷ* (2) *τριακοστῷ ςφλξ* (;) (3) ἑξηκοστῷ.

Ἀρ. XIV, στ. 8: τοῦ εὐλογημένου (1) *ρωμανοῦ τοῦ ἀργυροπούλου εἶναι βεβαίως* (2) Ἰσαακίου εἶναι. (Πρβλ. ἀρ. IV).

Ἀρ. XXIII, στ. 6: ὡς ἀπὸ τοῦ *τέλους* ἔτους ἐνοεῖται.

Ἀρ. XXV, στ. 2: «διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου ΛΟΓΟΥ *τῆς βασιλείας μου* γεγενημένου. Μετὰ τὸν στ. 4 πρόσθες: *τοῦ ἰσαακίου τοῦ κομνηνοῦ.* (Πρβλ. σελ. 628, σημ. 6). Στ. 6: «διὰ *μερ*(ικούς) τινας τόπους.

Ἀρ. XXIX, στ. 11: εἶναι μιχαὴλ ἐκείνου τοῦ εὐλογημένου παραπινάκη *εἶναι.*

Ἀξία ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι ἡ διὰ τὴν λέξιν *λειωμένα* χρησιμοποιουμένη ὀρθογραφία (ἀρ. XIV) ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου, ὁ ὁποῖος γενικῶς εἰπεῖν εἶναι ὀρθογράφος.

Σκοπὸς τῶν ἀνωτέρω δὲν εἶναι βεβαίως νὰ μειωθῇ ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ ἐκδότου. Ἀντιθέτως εἴμεθα εὐγνώμονες διὰ τὴν παρουσίασιν τῶν ἀγνώστων τούτων κειμένων καὶ ἀναμένομεν τὴν δημοσίευσιν καὶ τῆς ὑπολοίπου συγκομιδῆς ἐκ τῆς ἐξερευνητικῆς περιοδείας του ἀνὰ τὸ ἁγιώνυμον Ὄρος[1].

The Institute for Advanced Study
Princeton, New Jersey

Γ. Α. ΣΤΑΜΙΡΗΣ

[1] Βλ. André Guillou καὶ Jacques Bompaire, Recherches au Mont-Athos, αὐτόθι, σελ. 172-192.

19-4-1960

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ

Πλήρης ἡμερῶν ἀπεβίωσε τὴν 23ην Ἰανουαρίου 1960 ὁ ὁμότιμος Καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀκαδημαϊκὸς Κωνσταντῖνος Ἰ. Ἄμαντος.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄμαντος ἐγεννήθη ἐν Χίῳ τὴν 2αν Αὐγούστου 1874. Μετὰ τὰ ἐγκύκλια μαθήματα, τὰ ὁποῖα ἐδιδάχθη ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ του πατρίδι, διωρίσθη δημοδιδάσκαλος ἐν τῇ «Ἀστικῇ Σχολῇ» τῆς Χίου. Ἐν αὐτῇ ἐδίδαξεν ἀπὸ τοῦ 1893 μέχρι τοῦ 1897. Τυχὼν τοῦ Χιακοῦ κληροδοτήματος τοῦ Σταματίου Πρωΐου ἠδυνήθη νὰ ἀκολουθήσῃ ἀνωτέρας σπουδάς. Μετὰ βραχεῖαν παραμονὴν ἐν Ἀθήναις μετέβη τῷ 1899 εἰς τὸ Μόναχον, ὅπου ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολλοῦ Καρόλου Krumbacher ἠσχολήθη περὶ τὴν σπουδὴν τῶν Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν πραγμάτων. Τῷ 1903 ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τοῦ Βαυαρικοῦ Πανεπιστημίου, ὑποβαλὼν ἐναίσιμον διατριβὴν περὶ τῶν καταλήξεων τῶν Νεοελληνικῶν τοπωνυμίων (Die Suffixe der neugriechischen Ortsnamen, 1903).

Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄμαντος ἐδίδαξεν ἐπί τινα ἔτη ὡς καθηγητὴς ἐν τῷ Γυμνασίῳ Χίου (1904-1911), ἀκολούθως δὲ διωρίσθη διευθυντὴς τοῦ Γυμνασίου καὶ Διδασκαλείου Λευκωσίας (1911) καὶ ἐν συνεχείᾳ διευθυντὴς τῆς ἐν Καΐρῳ Ἀμπετείου Σχολῆς (1912-1914). Ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν μετέπειτα ἐπιστημονικὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Ἀμάντου ἤσκησεν ὁ διορισμὸς αὐτοῦ εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε συντάκτης ἀπὸ τοῦ 1914 μέχρι τοῦ 1924 καὶ διευθυντὴς ἀπὸ τοῦ 1924 μέχρι τοῦ 1925. Κατὰ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἔτος ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καὶ ἐλάμπρυνε τὴν νεοπαγῆ ταύτην ἕδραν μέχρι τῆς ἀποχωρήσεως αὐτοῦ τῷ 1939. Ἀπὸ τῶν πρώτων βημάτων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1926) διετέλεσε μέλος αὐτῆς. Κατὰ τὰς κρισιμωτάτας ἡμέρας τῆς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ξενικῆς κατοχῆς καὶ τὸ Δεκεμβριανὸν κίνημα περιόδου (1945) μετέσχεν εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ στρατηγοῦ Πλαστήρα ὡς ὑπουργὸς τῆς Παιδείας.

Τὴν συγγραφικὴν καὶ διδακτικήν του δρᾶσιν συνεπλήρου ὁ Κωνσταντῖνος Ἄμαντος διὰ τῆς δραστηριότητος αὐτοῦ ἐντὸς τῶν κόλπων τῶν μεγά-

λων ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων καὶ ἑταιρειῶν τῆς χώρας, διὰ τῆς ὀργανώσεως νέων, διὰ τοῦ προγραμματισμοῦ καὶ τῆς καθόλου ἐποπτείας τῶν ἐπιστημονικῶν ἱδρυμάτων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, διὰ τῆς ἐκδόσεως περιοδικῶν δημοσιευμάτων. Τὰ «Χιακὰ Χρονικὰ» (1911, 1914, 1917, 1919, 1923 καὶ 1926) καὶ τὸ «Αἰγαῖον» (1935 - 1936) εἶχον ὡς ἐπίκεντρον τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν βίον τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος· τὰ «Ἑλληνικά», τὰ ὁποῖα ὁμοῦ μετὰ τοῦ καθηγητοῦ Σωκράτους Κουγέα διηύθυνεν ἀπὸ τοῦ 1928 μέχρι τοῦ 1939, ἀπέβησαν ἐκ τῶν κυριωτέρων ἱστορικῶν περιοδικῶν. Ἀπὸ τοῦ 1952/1953 ἡ ἔκδοσίς των συνεχίζεται ὑπὸ τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ «Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν».

Μέγα, γενναῖον καὶ πολύπλευρον εἶναι τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου[1]. Ἀπὸ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς ἐπιστημονικῆς του σταδιοδρομίας ὁ ἐκλιπὼν καθηγητὴς ἠσχολήθη περὶ τὴν ἔρευναν τῆς γλώσσης, τῶν ὀνομάτων, τῶν τοπωνυμίων, τῆς ἱστορικῆς Γεωγραφίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, πλὴν τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης διδακτορικῆς διατριβῆς περὶ τῶν καταλήξεων τῶν Νεοελληνικῶν τοπωνυμίων, ἀνήκουν καὶ αἱ ἀκόλουθοι ἰδίᾳ ἐργασίαι: «Τοπωνυμικὰ Σύμμεικτα» (ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. 22, 1910, σελ. 187 - 204), «Ποικίλα γλωσσικὰ» (Αὐτόθι, τόμ. 23, 1911, σελ. 479 - 490), «Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Χιακοῦ γλωσσαρίου» (ἐν Χιακοῖς Χρονικοῖς, τόμ. 2, 1914, σελ. 93 - 116 καὶ 203), «Συμβολὴ εἰς τὸ Τοπωνυμικὸν τῆς Χίου», (ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. 27, Παράρτημα, σελ. 12 - 48), «Ἡ πρόθεσις ἀπὸ ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ» (ἐν Λεξικογραφικῷ Ἀρχείῳ, τόμ. 5, 1918, σελ. 132 - 145), «Ἐτυμολογικὰ» (Αὐτόθι, τόμ. 6, 1923, σελ. 100 - 115), «Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικοὺς συγγραφεῖς» (ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 2, 1925, σελ. 277 - 287), «Συμβολὴ εἰς τὸ Χιακὸν Γλωσσάριον καὶ τὸ Χιακὸν Τοπωνυμικὸν» (ἐν Χιακοῖς Χρονικοῖς, τόμ. 6, 1926, σελ. 1 - 82), «Γλωσσικὰ» (ἐν Byz. Zeitschrift, τόμ. 28, 1928, σελ. 14 - 24), «Τὰ ἐθνολογικὰ ὀνόματα εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς» (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 2, 1929, σελ. 97 - 104), καὶ ἄλλαι ἐλάσσονες δημοσιευόμεναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ τύπον «Συμμείκτων» ἐν τῷ περιοδικῷ «Ἑλληνικά». Εἰδικώτερον εἰς τὴν ἱστορικὴν Γεωγραφίαν ἀναφέρονται αἱ μελέται: «Τὸ Αἰγαῖον καὶ ἡ γεωγραφικὴ διάσπασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ» (ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1923, σελ. 344 - 352), «Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Γεωγραφίαν» (ἐν Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζ.

[1] Δὲν ἐπιχειροῦμεν ἐνταῦθα τὴν πλήρη ἀναγραφὴν τῶν ἔργων τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου. Τὰ μέχρι τοῦ 1940 δημοσιεύματα καταγράφονται ἐν τῷ Καταλόγῳ, ὁ ὁποῖος προτάσσεται τοῦ ὑπὸ τῶν μαθητῶν του ἐκδοθέντος «Ἀφιερώματος εἰς Κ. Ἰ. Ἄμαντον», ἐν Ἀθήναις, 1940. Πρβλ. καὶ Ν. Τωμαδάκην, Κωνσταντῖνος Ἰ. Ἄμαντος, ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. 63, 1959, σελ. 3 κέ.

Σπουδῶν, τόμ. 1, 1924, σελ. 41 - 54), «Κατωτικὰ - Ἑλλὰς» (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 1, 1928, σελ. 244 καὶ τόμ. 8, 1935, σελ. 28), «Βολερὸν» (Αὐτόθι, τόμ. 2, 1929, σελ. 124 - 126), «Δωδεκάνησος» (ἐν Byz. Zeitschrift, τόμ. 30, 1929/1930, σελ. 244 - 246), «Ῥωμανία» (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 6, 1933, σελ. 231 - 236), «Ἀνατολὴ καὶ Δύσις» (Αὐτόθι, τόμ. 9, 1936, σελ. 32 - 36) κλπ.

Εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν ἔρευναν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς πανεπιστημιακῆς του διδασκαλίας, ἦλθεν ὁ Ἄμαντος ὁρμώμενος ἐκ τῆς περιφερείας. Τὸ παλαιότερον, καθόσον γνωρίζομεν, δημοσίευμά του εἰς τὸν τομέα τοῦτον εἶναι τὸ σχολικὸν ἐγχειρίδιον «Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἁλώσεως αὐτῆς» (ἐν Ἀθήναις, 1910, ἔκδοσις δευτέρα, 1914). Ἀκολούθως ἐδημοσιεύθησαν σπουδαιόταται μονογραφίαι, ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας, εἰς τὸ Σλαβικὸν Ζήτημα, εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὸν βίον τῶν βορείων γειτόνων τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καὶ δὴ καὶ αἱ ἑξῆς: «Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν μεσαίωνα» (ἐν Ἀθήναις, 1919), «Μακεδονικά. Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν τῆς Μακεδονίας» (ἐν Ἀθήναις, 1920), «Οἱ βόρειοι γείτονες τῆς Ἑλλάδος (Βούλγαροι - Ἀλβανοὶ - Νοτιοσλάβοι)» (ἐν Ἀθήναις, 1923), «Σλάβοι καὶ Σλαβόφωνοι εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας» (ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπολογικῆς Ἑταιρείας, 22 Φεβρουαρίου 1926, «Ἰατρική», τόμ. 3, 1926), «Σκλάβοι, Σκλαβησιάνοι καὶ Βάρβαροι» (ἐν Πρακτικοῖς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 7, 1932, σελ. 331 - 339). Ἐπανειλημμένως ὁ Ἄμαντος ἐπανῆλθεν εἰς τὰ θέματα ταῦτα (πρβλ. καὶ τὴν μελέτην «Οἱ Σλάβοι εἰς τὴν Ἑλλάδα», ἐν Byz.-neugriechische Jahrbücher, τόμ. 17, 1944, σελ. 210 - 221). Ἄλλαι διατριβαὶ διηυκρίνησαν ἀπόψεις τινὰς τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν, μεταξὺ δ' αὐτῶν ἡ περὶ τῆς «Ἑλληνικῆς φιλανθρωπίας κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους» (ἐν Ἀθηνᾷ, τόμ. 35, 1923, σελ. 131 - 164).

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐδημιουργήθησαν αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν συγγραφὴν εὐρυτέρου ἔργου περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους. Ταύτης προηγήθη ἡ ἔκδοσις τῆς «Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν» (ἐν Ἀθήναις, 1933, δευτέρα ἔκδοσις 1950). Ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ ὁ Ἄμαντος ἐξετάζει τὸ πρόβλημα τοῦ τέλους τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ μεσαιῶνος ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σκοπιᾶς. Ὡς ὁ ἴδιος ἐν τῷ προλόγῳ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως γράφει, «ἡ Εἰσαγωγὴ βοηθεῖ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἴδῃ τὰ κατορθώματα τοῦ ζωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Διασπορᾶς ἀλλὰ καὶ τὸ μοιραῖον τέλος αὐτοῦ». Ἡ «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», τοῦ ὁποίου ὁ πρῶτος τόμος ἐξεδόθη τῷ 1939, ὁ δὲ δεύτερος τῷ 1947 (δευτέρα ἔκδοσις 1953 καὶ 1957), καλύπτει τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ 395 μέχρι τοῦ 1204.

Παραβαλλομένη πρὸς τὰ ἄλλα ὁμοειδῆ ἐγχειρίδια, ἡ σύνθεσις τοῦ ἐκλιπόντος καθηγητοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ γενικωτέρα θεώρησις τοῦ Κράτους καὶ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν παρουσιάζει πολλὰς ἰδιοτυπίας. Ὁ συγγραφεὺς ἐγνώρισεν ἐκ πρώτης χειρὸς τὸ τεράστιον ὑλικόν, τὰς λογίας πηγὰς ἀλλὰ καὶ τὰ ἀφελέστερα κείμενα, τὰ ὁποῖα οὐχὶ σπανίως παραθέτει, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν παλαιοτέραν καὶ τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν, ἠρεύνησε τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα. Τὰ ἐθνολογικὰ καὶ τὰ οἰκονομικὰ θέματα, ὁ βίος τῶν μεγάλων λαϊκῶν ὁμάδων, αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ἔργα τῆς εὐποιίας, προσελκύουν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν αὐτοῦ. Μεθ' ὅλως ἰδιαζούσης προσοχῆς ἀναλύει τοὺς ἀνθρωπίνους χαρακτῆρας καὶ ἐπιγραμματικῶς κρίνει τὸ ἔργον αὐτῶν. Τὸ ὕφος καὶ ἡ σύνθεσις γενικώτερον ἔχουν τι τὸ ἀνειμένον ἀλλὰ συνάμα καὶ τὸ ἐπαγωγόν. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους» τοῦ Ἀμάντου κατέλαβε τὴν θέσιν της ἐν τῇ νεωτέρᾳ Ἑλληνικῇ ἱστοριογραφίᾳ.

Ἡ προαγωγὴ τῆς ἐρεύνης τῶν σχέσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τῶν γειτόνων λαῶν, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων, τῶν Τούρκων, τῶν Ἀλβανῶν, ἀπησχόλησεν, ὡς ἐλέχθη, τὸν ἀείμνηστον διδάσκαλον. Ἐκτὸς τῶν παλαιοτέρων ἐργασιῶν ἐδημοσίευσε μετὰ τὸν δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον εἰδικὰς περὶ τὰ θέματα ταῦτα πραγματείας, αἵτινες ὡς ἐκ τῶν γενικωτέρων συνθηκῶν τῶν μεταπολεμικῶν χρόνων ἀπέκτησαν σημασίαν ἐθνικὴν καὶ πολιτικήν. Τοιαῦται εἶναι μάλιστα αἱ ἑξῆς: «Ἱστορικαὶ σχέσεις Ἑλλήνων, Σέρβων καὶ Βουλγάρων» (ἐν Ἀθήναις, 1949) καὶ «Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821» (τόμος πρῶτος, 1071 - 1571, ἐν Ἀθήναις, 1955).

Τὰ ἱστορικὰ διαφέροντα τοῦ Ἀμάντου δὲν περιορίζονται εἰς μόνον τὸ Βυζάντιον, ἀλλ' ἐπεκτείνονται καὶ πρὸς τὴν Ἀρχαιότητα[1], κυρίως ὅμως πρὸς τοὺς μεταβυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἐγκαταλείπων τὴν λαμπρὰν πρωτεύουσαν τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ σοφὸς διδάσκαλος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὰς δεινοπαθούσας ἐπαρχίας, πρὸς τὰ ἀφανῆ κέντρα τῆς πίστεως καὶ τῆς παιδεύσεως, πρὸς τοὺς ταπεινούς, πρὸς τὰς πικρὰς ἡμέρας τῆς ξενικῆς κυριαρχίας. Θεσμοί, ἱδρύματα καὶ χαρακτηριστικαὶ μορφαί, σχολεῖα, συγγράμματα καὶ δημώδη στοιχεῖα τοῦ λόγου καὶ τοῦ θρύλου ἀπασχολοῦν αὐτὸν εἰς τὰς μείζονας καὶ τὰς ἐλάσσονας διατριβάς του. Ἡ ἐργασία «Τρεῖς ἄγνωστοι κώδικες τοῦ Χρονογράφου» (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 1, 1928, σελ. 45 - 70) εἶναι ἐξαίρετος φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ συμβολή. Ἐξαιρέτου ὡσαύτως σημασίας εἶναι καὶ ἑτέρα πραγματεία,

[1] Ὑπάρχουν πληροφορίαι, καθ' ἃς κατελείφθη ἕτοιμον πρὸς ἔκδοσιν τὸ χειρόγραφον ἐπιτόμου Ἑλληνικῆς Ἱστορίας: βλ. Κ. Καλλίαν, ἐν Νέᾳ Ἑστίᾳ, 1 Φεβρουαρίου 1960, σελ. 194, καὶ Ν. Τωμαδάκην, ἔνθ' ἀνωτ., σελ. 6 κέ.

ἡ ἀφορῶσα εἰς τοὺς «προνομιακοὺς ὁρισμοὺς τοῦ Μουσουλμανισμοῦ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν» (Αὐτόθι, τόμ. 9, 1936, σελ. 103 - 166). Δι' ἀρχειακῶν ἐρευνῶν καὶ διὰ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ἀγνώστου καὶ τοῦ γνωστοῦ ὑλικοῦ ἠγωνίσθη ὁ Ἄμαντος νὰ διευκρινήσῃ τὸν βίον, τὰς πράξεις, τὴν ἐθνικὴν δρᾶσιν καὶ τὰς συγγραφὰς μεγάλων προσωπικοτήτων τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνήκουν αἱ ἐργασίαι περὶ τοῦ ἐθνομάρτυρος Ῥήγα («Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ῥήγα Βελεστινλῆ», ἐν Ἀθήναις, 1930, καὶ «Ὁ Θούριος τοῦ Ῥήγα», ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 8, 1936, σελ. 197 - 211), περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ ἀπορρήτων («Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ὁ ἐξ ἀπορρήτων, 1641 - 1709», Αὐτόθι, τόμ. 5, 1932, σελ. 335 - 350), περὶ Λέοντος Ἀλλατίου («Λέων Ἀλλάτιος», «Εἰς μνήμην Σπυρίδωνος Λάμπρου», ἐν Ἀθήναις, 1935, σελ. 557 - 566), περὶ Δωροθέου Πρωΐου («Ὁ ἐθνομάρτυς Δωρόθεος Πρώϊος», ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 11, 1939, σελ. 239 - 248), περὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ («Ἀδαμάντιος Κοραῆς», ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 6, 1933, σελ. 7 - 36, «Ποιήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ», Αὐτόθι, σελ. 161 - 188, «Κοραῆς καὶ Καποδίστριας», Αὐτόθι, τόμ. 8, 1935, σελ. 289 - 314, «Ἀνέκδοτον σχέδιον διαλόγου τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ», ἐν Ἀθηνᾶ, τόμ. 46, 1935, σελ. 257 - 277) κλπ.

Μετ' ἴσης στοργῆς περιέβαλεν ὁ Ἄμαντος τὸν ὑπόδουλον Ἑλληνισμόν, τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Διασπορᾶς, τὰ Ἑλληνικὰ ἱδρύματα ἐν τῇ ξένῃ. Καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Ἕλληνες τῆς Κύπρου ἐμάχοντο τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνα, ὁ γηραιὸς ἱστορικὸς συνέγραφε τὴν «Σύντομον Ἱστορίαν τῆς Κύπρου» (ἐν Ἀθήναις, 1956), περισπούδαστα δ' εἶναι τὰ ἔργα του περὶ τῆς γεραρᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ: «Σιναϊτικὰ μνημεῖα ἀνέκδοτα» (ἐν Ἀθήναις, 1928), καὶ «Σύντομος Ἱστορία τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ» (ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1953), ὡς καὶ αἱ ἐλάσσονες δημοσιεύσεις τῶν «Μικρῶν Μελετημάτων» (ἐν Ἀθήναις, 1940).

Ἄλλαι διατριβαὶ ἀναφέρονται εἰς μοναστηριακὰ ἱδρύματα, εἰς χειρογράφους κώδικας καὶ εἰς ἀρχειακὰς συλλογὰς καὶ ἔγγραφα. Μνημονευτέαι ἐνταῦθα αἱ ἑξῆς: «Ἡ μονὴ τῶν Μουνδῶν ἐν Χίῳ», ἐν «Ἐναισίμοις» ἐπὶ τῇ ἐπιστημονικῇ 35ετηρίδι τοῦ Μακ. ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου (ἐν Ἀθήναις, 1931, σελ. 451 - 469), «Ἡ μονὴ Προυσοῦ», (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 6, 1933, σελ. 237 - 259), «Χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ παρὰ τὸν Στενήμαχον» (ἐν Θρακικοῖς, τόμ. 10, 1938, σελ. 234 - 252), «Περὶ τῶν Βυζαντινῶν διαθηκῶν» (ἐν Πεπραγμένοις τοῦ Θ' διεθνοῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις, 1956, σελ. 281 - 287) κλπ.

Δὲν δυνάμεθα, τέλος, νὰ παρασιωπήσωμεν τὰς πολυαρίθμους καὶ περισπουδάστους πραγματείας, τὰς ὁποίας ὁ Ἄμαντος μετὰ στοργῆς αὐτόχρημα υἱικῆς ἀφιέρωσεν εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν ἱστο-

ρίαν τῆς παιδείας, εἰς τὰς οἰκογενείας καὶ τὰς ἱστορικὰς προσωπικότητας, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ θέσμια, εἰς τὸν δημώδη βίον τῆς γενετείρας νήσου. Τούτων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικάς: «Ἡ ἅλωσις τῆς Χίου ὑπὸ τῶν Τούρκων» (ἐν Χιακοῖς Χρονικοῖς, τόμ. 4, 1919, σελ. 52-78), «Ἡ παιδεία εἰς τὴν Τουρκοκρατουμένην Χίον» (ἐν Ἑλληνικοῖς, τόμ. 3, 1930, σελ. 381-414), «Ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς Χίου» (Αὐτόθι, τόμ. 4, 1931, σελ. 47-68), «Οἱ Καλλιάρχαι τῆς Χίου» (Αὐτόθι, τόμ. 8, 1935, σελ. 73-84), «Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν. Σχολεῖα καὶ λόγιοι 1566-1822» (ἐν Πειραιεῖ, 1946) κλπ. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι πραγματεῖαι περὶ τοῦ γλωσσικοῦ καὶ τοπωνυμικοῦ θησαυροῦ τῆς νήσου. Ἀπὸ τῆς Χίου ὁ Ἄμαντος ὡρμήθη ὡς συγγραφεὺς καὶ εἰς ταύτην κατέληξε μετὰ ἑξηκονταετῆ περίπου ἐπιστημονικὸν βίον.

Τὸ ἔργον τοῦ Κωνσταντίνου Ἀμάντου, τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ συγγραφικόν, τὸ διδακτικόν, φέρει ἀνάγλυφον τὴν σφραγῖδα τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ: ἀκατάβλητος ἐπιμονὴ εἰς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας, εἰλικρίνεια καὶ τιμιότης εἰς τὴν σκέψιν, πίστις εἰς τὰς ἀνωτέρας ἀξίας τῆς ζωῆς, ἀπεριόριστος ἁπλότης καὶ σεμνότης τοῦ βίου. Εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ἤχθη ὁ ἐκλιπὼν διδάσκαλος ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ ἐκ τῆς γενικωτέρας θεωρήσεως τοῦ θεσπεσίου φαινομένου τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορικῆς καὶ πνευματικῆς ἑνότητος. Ἀφιερώσας ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν εἰς τὰ πράγματα ταῦτα τὴν ἀκάματον δραστηριότητα καὶ τὴν φωτεινήν του σκέψιν ὁ Ἄμαντος δὲν περιωρίσθη εἰς τὰ στενὰ ὅρια τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐργαστηρίου. Ἐγνώρισε τὸ Ἑλληνικὸν εἰς τὴν εὐρύστερον χώραν, εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μεσογείου, εἰς τὰ βουνά, εἰς τὰ ταπεινὰ μοναστήρια, εἰς τὰς πολυανθρώπους πόλεις τῆς Αἰγύπτου, τῆς Ἀνατολῆς ὁλοκλήρου, τῆς Ρουμανίας. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ παρελθόντος προσῆλθεν ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος. Ἐν παντὶ ἡ κινοῦσα δύναμις ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὸ πάτριον χῶμα ἀφοσίωσις, τὸ πάτριον τοῦτο χῶμα, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὰς γελαστὰς ἀκτὰς τῆς Χίου προεξετείνετο μέχρι τῆς Ροδόπης, τοῦ Πόντου, τοῦ Ταύρου, τῶν Ἀκροκεραυνίων καὶ τῆς Κύπρου[1].

Ταπεινὸς καὶ ἀπέριττος, λιτὸς καὶ νηφάλιος, ὁ Ἄμαντος ὑπῆρξε λάτρης τῆς ταπεινότητος. Αὐτὸν τὸν Ἑλληνισμὸν ἠγάπησεν οὐχὶ ἐν τῇ λαμπρότητι αὐτοῦ, ἀλλ' ἐν τῷ μεγαλείῳ τῆς ταπεινοσύνης του. Ἠρεύνησε τὴν ἱστορίαν

[1] Τὰς γνώμας του περὶ τῶν προβλημάτων τοῦ παρόντος ἐξέφραζεν ὁ Ἄμαντος εἰς βραχέα ἱστορικὰ καὶ ἐπίκαιρα σημειώματα. Τινὰ τούτων περιελήφθησαν εἰς τὰ «Μικρὰ Μελετήματα» (ἐν Ἀθήναις, 1940) καὶ τὸν ἀναμνηστικὸν τόμον τὸν ἐκδοθέντα ὑπὸ τοῦ Φιλοτεχνικοῦ Ὁμίλου Χίου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἄρθρα καὶ Λόγοι» (1953).

τῶν πικρῶν ἡμερῶν, ἔκυψε πρὸς τὰς μορφὰς τῶν ταπεινῶν, ἐμελέτησε τὴν καταγωγὴν ἀφανῶν ὀνομάτων καὶ λέξεων, ἐξῆρε τὴν σημασίαν τῶν θεσμῶν τῆς εὐποιίας καὶ τῆς συγκαταβάσεως. Ἐκ τῶν ταπεινῶν τούτων ψηφίδων διεκόσμησε τὸν ἐξαίρετον πίνακα τοῦ «παρηκμακότος Ἑλληνισμοῦ», μεγάλου ἐν τῇ ταπεινώσει καὶ τῇ δυστυχίᾳ[1].

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

ΚΥΡΟΣ GIANNELLI

Λυπηρὸν ἄγγελμα δι' ἡμᾶς τοὺς βυζαντινολόγους καὶ ὀδυνηρὸν διὰ τοὺς φίλους του Ἕλληνας καὶ τοὺς ἀγαπήσαντας αὐτὸν συναδέλφους ὑπῆρξεν ὁ θάνατος τοῦ ἀειμνήστου ἐν Ρώμῃ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ciro Giannelli, ἐπισυμβὰς μακρὰν τῆς ἰταλικῆς πρωτευούσης καὶ ἀπροσδοκήτως τὴν 3ην Δεκεμβρίου. Ὁ Giannelli ὑπῆρξεν ἐπίτιμος ἑταῖρος τῆς ΕΒΣπ. καὶ προσωπικὸς φίλος καὶ συνεργάτης ἡμῶν, διδάσκαλος δὲ πεφιλημένων μαθητῶν μας. Ἡ γνωριμία μας ἡ προσωπικὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 1951 ὅτε μετεβαίνομεν ἀμφότεροι εἰς Palermo διὰ τὸ ἐκεῖ συγκληθὲν Βυζαντινολογικὸν συνέδριον. Ὅταν ἐπεβιβάσθη τοῦ συρμοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο ἤδη, προερχομένη ἐκ Brindisi, ἡ ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεία, ἐξέπληξεν ἡμᾶς πολλαχῶς. Οὐ μόνον διὰ τῆς εὐγενεστάτης ἐμφανίσεως συμπαθεστάτου ἀνθρώπου καὶ διὰ τῆς ἀπταίστου χρήσεως τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐκμάθει πρὶν τὸ παράπαν ἐπισκεφθῇ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τὸν ὁποῖον ἐπέδειξε ἐκ τῆς γνωριμίας τῶν Ἑλλήνων συνέδρων, τοῦ Ἀμάντου, τοῦ Σωτηρίου, τοῦ Κουκουλέ, καὶ πολλῶν ἄλλων, μὲ τοὺς ὁποίους ᾠκειώθη εὐκολώτατα, καθὼς ὅλους μᾶς ἐγνώριζεν ἀπὸ τὰς συγγραφὰς καὶ δημοσιεύσεις μας. Διὰ πρώτην φορὰν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Βυζαντινολογικοῦ συνεδρίου τοῦ 1953, καὶ διὰ δευτέραν καὶ τελευταίαν μετὰ τὸ ἀτυχὲς ἐκεῖνο συνέδριον τοῦ Σεπτ. 1955 ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τότε ἐξεδράμομεν καὶ εἰς Ὅσιον Λουκᾶν καὶ ἡ συντροφιὰ τῶν μαθητῶν μου συνεκίνησεν ἀκόμη περισσότερον τὸν ἀείμνηστον φίλον καὶ συνάδελφον. Μὲ ὑπεδέχετο πάντοτε εἰς τὴν Ρώμην μὲ ἀγάπην καὶ κάποτε ἦλθε μέχρι Πίσης διὰ νὰ μὲ συναντήσῃ ἐκεῖ. Τὸν ἀνεμένομεν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος εἰς τὰς Ἀθήνας, προσκεκλημένον τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τῇ προστάσει μου, ὅπου θὰ ὡμίλει ἑλληνιστὶ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὴν

[1] Πρβλ. καὶ τὸν ἐπικήδειον λόγον, τὸν ὁποῖον ἐντολῇ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν εἶπον κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κηδείας: «Νέα Ἑστία», 1 Φεβρουαρίου 1960, σελ. 192-194.

Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ὁ φόβος τῆς ἀσθενείας τὸν ἔκαμε ν' ἀναβάλῃ αὐτὸ τὸ ταξίδι, καὶ ἀντὶ τῆς ἐλεύσεώς του ἐμανθάνομεν τὸ ἀδόκητον τέλος του. Ὁμολογῶ ὅτι ἡ λύπη μου ἦτο ἀπελπιστική. Διότι, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔχομεν πολλοὺς φιλέλληνας φίλους πανεπιστημιακοὺς (ὁ Lavagnini, ὁ Schirò, ὁ Parlangéli δὲν εἶναι οἱ μόνοι), ἐν τούτοις δὲν ἦτο εὔκολον νὰ εὕρῃ τις ἄνθρωπον τῆς ψυχικῆς διαθέσεως καὶ τῶν ποικίλων ἱκανοτήτων τοῦ παλαιογράφου, τοῦ σλαβολόγου, τοῦ ἑλληνιστοῦ ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα Giannelli. Ἡ παροιμιώδης ἱκανότης του νὰ στιχουργῇ ἑλληνιστὶ ἐπιγράμματα ἀνθολογικά, ἡ μνημειώδης ἱκανότης τῆς γνώσεως τῶν Γραφῶν, τῶν λειτουργικῶν κειμένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῦ πρωτοτύπου, ἡ σχολαστικὴ μεθοδολογία του, ἡ ἀκατάβλητος δραστηριότης καὶ ὁ ἀκαταπόνητος (ὡς ἐφαίνετο) ὀργανισμὸς ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἤρχιζε τὴν ἐργασίαν του ἀπὸ τῆς 7ης πρωινῆς τὸν χειμῶνα εἰς τὴν Βατικανήν, συνεδυάζετο μὲ εὐγένειαν ἤθους, ταχεῖαν ἀντίληψιν καὶ παθολογικήν, θὰ ἔλεγέ τις, προσήλωσιν πρὸς ὅ τι τὸ Ἑλληνικόν. Σημειῶ ἐδῶ ὅτι ἔζησε μαζί μας τὴν ἀγωνίαν τοῦ Κυπριακοῦ ζητήματος, συμμεριζόμενος τὰς χαρὰς καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ θλίψεις μας. Ἡ σλαβική του μάθησις δὲν τὸν ἐπηρέασε τὸ παράπαν εἰς τὰ πρὸς ἡμᾶς αἰσθήματά του. Αἱ πρὸς τὴν Ἑλλάδα συμπάθειαί του ἐξεδηλώθησαν οὐ μόνον διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὸν ἐν Ρώμῃ Ἰταλοελληνικὸν Σύνδεσμον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν του εἰς ἃς κυρίως ὀφείλεται ἡ ἐπανίδρυσις τῆς ἕδρας τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας καὶ ἡ ἀνάθεσις αὐτῆς εἰς ἀρχαῖον φίλον του (ἀπὸ τῶν φοιτητικῶν ἑδράνων), τὸν συνάδελφον κ. Γ. Θ. Ζώραν. Οὕτω ἐπανήχησεν ἡ ἑλληνικὴ φωνὴ εἰς τὸ Ρωμαϊκὸν Πανεπιστήμιον καὶ ἐκινήθη ἐκ νέου τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σπουδαζόντων διὰ τὴν λογοτεχνίαν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων.

Ὁ Ciro Giannelli ἐγεννήθη ἐν Ρώμῃ τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1905. Ὁ πατήρ του διετέλεσεν ἀνώτατος ἀξιωματικὸς τοῦ Ἰταλικοῦ ναυτικοῦ. Τὰς πρώτας του σπουδὰς ἐπραγματοποίησεν ὁ νεαρὸς τότε Κῦρος εἰς τὴν La Spezia, ὅπου εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ μεταφερθῇ ἡ οἰκογένειά του, πάντοτε ἀριστεύων καὶ διακρινόμενος μεταξὺ τῶν ὁμηλίκων του.

Τὸ 1922 ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, ὅθεν ἀπεφοίτησεν ἀριστεύσας τὸ 1927, συγγράψας διατριβὴν ἐπὶ τοῦ «Πρὸς Κολώτην» ἔργου τοῦ Πλουτάρχου, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ καθηγητοῦ του Νικολάου Festa. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιτυχὼν εἰς κρατικὸν διαγωνισμὸν διωρίσθη καθηγητὴς τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν εἰς τὸ Λύκειον τῆς Zara. Ἐνωρὶς ὅμως ὁ γεραρὸς καθηγητὴς S. G. Mercati, ἐκτιμῶν τὸ ἦθος καὶ τὴν εὐφυΐαν τοῦ νεαροῦ ἐπιστήμονος ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν Βατικανὴν Βιβλιοθήκην ὡς ἐπιστημονικὸν συνεργάτην, ὅπου ὁ C. Giannelli μετ' οὐ πολὺ διωρίσθη Scriptor διὰ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ἐκεῖ ὁ πολύκλαυστος ἀνὴρ ἔσχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, τῆς ὁποίας ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ εἷς τῶν διαπρεπεστέρων διδασκάλων. Ὁ κατάλογος τῶν ἑλληνικῶν βατικανῶν κωδίκων 1485-1683, τὸν ὁποῖον ὁ C. Giannelli ἐδημοσίευσε τὸ 1950, εἶναι ὑπόδειγμα μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του καὶ εἰκὼν τῆς ἀρτιωτάτης ἐπιστημονικῆς μορφῆς τοῦ συγγραφέως του. Διὰ τὴν σύνταξίν του ἐδαπάνησεν 25 ἔτη!

Τὸ 1949 ὁ Ciro Giannelli ἐκλήθη νὰ διδάξῃ Βυζαντινὴν Φιλολογίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ρώμης εἰς τὴν ἕδραν τοῦ ἀποχωρήσαντος λόγῳ ὁρίου ἡλικίας καθηγητοῦ S. G. Mercati. Τὸ 1951 ἐγένετο ὑφηγητὴς τῆς αὐτῆς ἕδρας, τὸ 1954 ἔκτακτος καθηγητής, τὸ 1957 τέλος ὠνομάσθη τακτικὸς καθηγητής. Παραλλήλως ἀπὸ τοῦ 1955 ἐδίδασκεν ἐν Ρώμῃ καὶ τὴν ἑλληνικὴν παλαιογραφίαν.

Ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους (1959) μετὰ τῶν συναδέλφων του E. Paratore καὶ G. Vinay ἤρχισε τὴν ἔκδοσιν τῆς «Rivista Classica a Medievale», ἐνῷ μετὰ τοῦ συναδέλφου κ. Γ. Ζώρα ἐγκαινίαζε διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου σειρὰν ἐπιστημονικῶν δημοσιευμάτων «Βυζαντινὰ κείμενα καὶ μελέται» (ὁ Α' τόμος ὑπὸ Enr. Follieri, ὁ Β' ὑπὸ Ἀθ. Κομίνη).

Δὲν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν ἀναγραφὴν ἢ ἀνάλυσιν τῶν μονογραφιῶν τοῦ Giannelli, ὀλίγων ἀλλ' ἐκλεκτῶν, τινὲς ἄλλωστε τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύθησαν ἤδη διὰ τῆς Ἐπετηρίδος. Τοῦτο θὰ πράξουν οἱ μαθηταὶ καὶ συνεργάται του ἀλλοῦ. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰ σημειώσωμεν ἐν κατακλεῖδι εἶναι ὅτι ἂν ὁ θάνατος δὲν ἔκοπτε τὸ νῆμα τῆς ζωῆς τοῦ ὀτηροῦ ἀνδρός, θὰ ὡλοκληροῦτο ἡ ἐργασία του καὶ θὰ ἀνεδείκνυεν αὐτὸν ἕνα τῶν διαπρεπεστέρων συγχρόνων βυζαντινολόγων. Τώρα ὁ Κατάλογος τοῦ Βατικανοῦ μένει ἀψευδὲς τεκμήριον τοῦ συστηματικοῦ καὶ ἐν ἐπιγνώσει τελεσθέντος φιλολογικοῦ καὶ παλαιογραφικοῦ μόχθου, ὑπόδειγμα δύσκολον ἀλλ' ἄψογον διὰ τοὺς ἐπερχομένους.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Sophronii Anacreontica. Edidit italice reddidit Marcellus Gigante. *Accedunt testimonia de anacreonteis et index verborum. Casa editrice Gismondi, Roma 1957. Σχ. 16ον, σσ. 245.*

Τὴν νέαν ταύτην ἔκδοσιν τῶν ἀνακρεοντείων τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου ἀφιερώνει ὁ συγγραφεύς, Ἰταλὸς καθηγητὴς κ. M. Gigante, εἰς τὴν μητέρα του. Ἐν τῇ ἐκδόσει περιλαμβάνονται φωτοτυπικῶς τὰ ff. 8r, 47v-48r καὶ 65v-66r τοῦ cod. Barb. graec. 310 ὡς καὶ τὸ f. 44v καὶ 127v τοῦ Leidensis Voss. graec. q. f. 76. Μετὰ σύντομον πρόλογον εἰς τὴν λατινικὴν (σσ. 7-22) ἕπεται τὸ κείμενον τῶν 23 ᾠδῶν τοῦ Σωφρονίου μὲ κριτικὸν ὑπόμνημα καὶ testimonia κάτωθεν αὐτοῦ (σσ. 25-144), μετάφρασις τῶν ᾠδῶν εἰς τὴν ἰταλικὴν (σσ. 147-186), τὸ κείμενον ἑπτὰ βυζαντινῶν σχολίων περὶ τῶν ἀνακρεοντείων μέτρων (σσ. 189-196) καὶ πίναξ λέξεων (σσ. 199-244).

Ἡ ἔκδοσις ἔγινε βάσει τῶν ἑξῆς τριῶν κωδίκων:

α) Cod. Barb. graec. 310, iam 246, saec. XIII (= B),

β) Leidensis Voss. graec. saec. XI (= L) καὶ

γ) Paris. lat. 3282 saec. XVI vel XVII (= P), τῶν ὁποίων φωτοτυπικὴν ἔκδοσιν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ ἐκδότης. Ἐσημειώθησαν ὅμως αἱ ἐκδόσεις αἱ περιέχουσαι ὅλας τὰς ᾠδὰς ἢ καὶ ὡρισμένας μόνον, σημειώνεται δ' ἰδιαιτέρως ἡ συμβολὴ τοῦ Nissen[1] διὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ὁμοίως ὁ ἐκδότης παραθέτει τὴν κυριωτέραν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Σωφρονίου μετά τινων ἀποσπασμάτων κριτικῆς, ἐπαινετικῆς ἢ μή, διὰ τὰς ᾠδὰς τοῦ πατριάρχου καὶ ἰδιαιτέρως τὴν γλῶσσαν του.

Ὁ κῶδιξ B περιέχει πίνακα τῶν ἐπιγραφῶν 24 ᾠδῶν τοῦ Σωφρονίου. Ἐξ αὐτῶν τῆς XIV ᾠδῆς, *Εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς ἁγίας πόλεως τὴν ὑπὸ τῶν Περσῶν γενομένην*, διασῴζεται εἰς τὸν κώδικα B μόνον ὁ πρῶτος στίχος· ἡ XV ᾠδή, *Εἰς ἑαυτὸν ἤτοι εἰς τὸν ἄσωτον*, οὐδόλως παραδίδεται· τῆς δὲ XVI, *Εἰς τοὺς ἁγίους μάρτυρας ⟨τοὺς⟩ αἰγυπτίους*, διασῴζονται οἱ τελευταῖοι 12 στίχοι. Ἡ ἀπώλεια ὀφείλεται ἀσφαλῶς εἰς ἔκπτωσιν φύλλων τοῦ

[1] Die byzantinischen Anakreonteen, «Sitzungsber. der Bayer. Akad. der Wiss.».

κώδικος μεταξὺ τῶν ff. 47v καὶ 48r, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῆς φωτοτυπικῆς ἐκδόσεως τῶν φύλλων τούτων ἐν τῇ παρούσῃ ἐκδόσει, διότι τὸ f. 47v περατοῦται διὰ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ πρώτου στίχου τῆς XIV ᾠδῆς, τὸ δὲ f. 48r ἄρχεται διὰ τοῦ πρώτου ἐκ τῶν 12 τελευταίων σῳζομένων στίχων τῆς XIV ᾠδῆς. Ἡ σελίδωσις τῶν φύλλων ἔγινε μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν μεσολαβούντων μεταξὺ τοῦ 47v καὶ 48r. Τὴν XIV ᾠδὴν ἐκδίδει ὁ M. Gigante ἐκ τῶν κωδίκων L καὶ P. Τῆς XXIII ᾠδῆς, *τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς ⟨τοὺς⟩ σεβασμίους τόπους*, ἐπειδὴ ἐλλείπουν πάντες οἱ στίχοι, θεωρεῖται ἡ ἐπιγραφὴ ἐπανάληψις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς XX ᾠδῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ ἐκδόσει ὡς XXIII ᾠδὴ ἀριθμεῖται ἡ ἐν τῷ βαρβερινῷ πίνακι XXIV, *Σωφρονίου μοναχοῦ ἰατροσοφιστοῦ εἰς τὸν Ἰωσήφ*, ἡ ὁποία ὅμως θεωρεῖται νόθη ὑπὸ τοῦ ἐκδότου.

Ὁ M. Gigante παρατηρεῖ ὅτι αἱ ᾠδαὶ ἐταξινομήθησαν εἰς τὸν κώδικα B κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν, ἤτοι αἱ I-XII κατὰ τὴν χρονολογικὴν σειρὰν τῶν γεγονότων τῆς K. Διαθήκης, ἐκ τῆς ὁποίας ἀντλοῦν τὴν ὑπόθεσιν, παρατίθεται ἡ XIII ᾠδὴ εἰς τὴν πρωτομάρτυρα Θέκλαν, ἀκολουθοῦσα ἐκείνην εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον καὶ παραδέχεται διὰ τὰς ὑπολοίπους ᾠδὰς ἰδιαιτέραν παράδοσιν. Ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται μὲ τὰ προβλήματα τριῶν ᾠδῶν.

α) Ὠδὴ XIX, *Εἰς τὴν ἀνάληψιν καὶ εἰς ἑαυτόν*. Ἤδη ὁ πρῶτος ἐκδότης Matranga εἶχεν ἐκφράσει τὴν ὑποψίαν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πλήρους καὶ τελείας ᾠδῆς. Ὁ Usener δέχεται ὅτι ἡ XX ᾠδή, *εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς τοὺς σεβασμίους τόπους*, μετὰ τῶν πρώτων 56 στίχων τῆς XIX ᾠδῆς ἀποτελοῦν ἓν ποίημα, τῶν ὑπολοίπων στίχων (57-107) ἀνηκόντων εἰς ἄλλην ᾠδήν. Ὁ Hanssen θεωρεῖ τὴν ᾠδήν, ὡς ἔχει, πλήρη καὶ γνησίαν, ἐνῷ ὁ Nissen συμφωνεῖ μὲ τὸν Usener, ὅτι εἰς ἄλλην ᾠδὴν ἀνήκουν οἱ πρῶτοι 56 στίχοι τῆς XIX ᾠδῆς καὶ εἰς ἄλλην οἱ ὑπόλοιποι, προσθέτει ὅμως ὅτι οἱ ὡς ἄνω 56 στίχοι ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον μέρος τῆς ὑπ' ἀριθ. XXIII τοῦ βαρβερινοῦ πίνακος, *τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς ⟨τοὺς⟩ σεβασμίους τόπους*, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιγραφὴ ἐθεωρήθη ἐπανάληψις τῆς XX ᾠδῆς. Πρὸς συμπλήρωσιν δὲ τῆς ἀκροστιχίδος προσετέθησαν ἐξ ἄλλης ᾠδῆς οἱ τελευταῖοι (57-107) στίχοι. Ἀλλ' εἰς αὐτοὺς δημιουργεῖται ἄλλο πρόβλημα. Ἀναφέρεται δηλαδὴ εἰς τὸν στίχον 57 τὸ ὄνομα *Βασίλειος* καὶ εἰς τὸν στίχον 72 τὸ ὄνομα *Σωφρόνιος*, τὰ ὁποῖα ὁ Matranga ἀποδίδει εἰς μοναχοὺς μοναστηρίου τινὸς τῆς Συρίας, τοῦ Σωφρονίου τῆς ᾠδῆς μὴ ταυτιζομένου πρὸς τὸν ποιητήν. Ὁ Hanssen δέχεται τὸ ὄνομα *Βασίλειος* ὡς ἐπιθετικὸν προσδιορισμὸν εἰς τὸ ὄνομα *Σωφρόνιος*, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ πατριάρχης τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ τὴν ἁγίαν πόλιν, ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ ἄγνωστός τις μοναχός, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑποκρύπτεται αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητὴς τῆς ᾠδῆς Σωφρόνιος ὁ Ἱεροσολύμων. Περὶ τοῦ Σωφρονίου, ὡς ποιητοῦ τῆς ᾠδῆς, ἀμφιβάλλουν ὁ Bouvy καὶ ὁ

Tichelmann, ὁ δὲ Nissen ἀφίνει ἀνοικτὸν τὸ πρόβλημα μὴ ἐννοῶν τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σωφρονίου καὶ Βασιλείου ὑποκρυπτόμενα πρόσωπα.

Ὁ Μ. Gigante δέχεται ἐνταῦθα τὴν ᾠδὴν ὡς ἓν καὶ πλῆρες ποίημα (ἀπόδειξις καὶ ἡ ἀκροστιχίς του), γραφὲν ἐν εἴδει ἐπιστολῆς ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου πρὸς τὸν μοναχὸν καὶ παλαιόν του σύντροφον Βασίλειον, διακρίνει δ' αὐτὸ εἰς δύο μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον (στ. 1-18) ἐκφράζει ὁ Σωφρόνιος τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἴδῃ τοὺς ἁγίους τόπους, τοὺς ὁποίους καὶ περιγράφει (στ. 1-57), καὶ τὸν φίλον του Βασίλειον (στ. 57-68), εἰς δὲ τὸ δεύτερον μέρος (στ. 69-104) ὁ Βασίλειος ἀπαντῶν κατά τινα τρόπον εἰς τὸν Σωφρόνιον τοῦ ὑπενθυμίζει τὰς παλαιάς του ὑποσχέσεις περὶ κοινῆς ζωῆς καὶ ἐκφράζει τὸν διακαῆ του πόθον νὰ τὸν ἐπανίδῃ. Τὴν ὅλην ᾠδὴν χαρακτηρίζει ἐξαιρετικὴν ὁ Μ. Gigante καὶ παραβάλλει πρὸς τὸ XV ᾆσμα τοῦ Παραδείσου τοῦ Δάντη.

β) Ὠδὴ XX, *Εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς τοὺς σεβασμίους τόπους*. Πάντες δέχονται ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς πλήρους ποιήματος. Μόνον ὁ Tichelmann ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ Σωφρονίου ὡς δημιουργοῦ του. Ὁ Christ παρατηρεῖ σύγχυσίν τινα τοπογραφίας εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν ἁγίων τόπων, ὁ δὲ Naber τὸ χαρακτηρίζει ὡς «insulsum».

γ) Ὠδὴ XXIII, *Εἰς τὸν Ἰωσήφ*.

Ἡ ᾠδὴ φέρει εἰς τὸν κώδικα Β τὴν ἐπιγραφήν· *Σοφρωνίου* (sic) *μοναχοῦ ἰατροσοφιστοῦ ἀνακρεόντιον εἰς τὸν Ἰωσήφ*.

Τίθεται λοιπὸν τὸ πρόβλημα: ὁ ἰατροσοφιστὴς Σωφρόνιος εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν πατριάρχην Σωφρόνιον; Ὁ Ἀλλάτιος καὶ ὁ Matranga ἐθεώρησαν δυνατὴν τὴν ταυτότητα αὐτήν, δεδομένου ὅτι ὁ Μόσχος ὀνομάζει τὸν Σωφρόνιον σοφιστήν, καὶ ἀπέδωσαν τὴν ᾠδὴν εἰς τὸν ποιητὴν καὶ πατριάρχην οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἀμφιβολίας. Ὁ Buecheler προσθέτει εἰς τὰ ἀνωτέρω τὴν ἑρμηνείαν *σοφιστὴς = οὐ λόγους ῥητορικοὺς ἐξηγούμενος ἀλλὰ τέχνης ἰατρικῆς προϊστάμενος*. Ἀλλ' ὁ Nissen ἀντεῖπεν ὅτι ἄλλο σοφιστὴς καὶ ἄλλο ἰατροσοφιστής, ὁ δὲ Σωφρόνιος, ὡς φαίνεται ἐξ ὅσων ἔγραψε διὰ τὰ θαύματα τοῦ Κύρου καὶ Ἰωάννου, εἶναι ἄμοιρος ἰατρικῆς τέχνης. Ἐν τέλει ὁ Μ. Gigante θεωρεῖ νόθην τὴν ᾠδὴν διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους: α) στερεῖται ἀκροστιχίδος, β) ἔχει ἓν κουκούλιον ἐπαναλαμβανόμενον διὰ δευτέραν φοράν, γ) χρησιμοποιεῖται μετά τινος ἐλευθερίας ἡ πηγὴ (Π. Διαθήκη), καὶ δ) διὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐπιγραφῆς.

Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ προλόγου τοῦ ἐκδότου ἀναφέρεται εἰς τὴν μετρικὴν τῶν ᾠδῶν. Αὗται ἀποτελοῦνται ἀπὸ τετραστίχους στροφὰς ἢ *οἴκους*, παρεμβαλλομένων ἀνὰ τέσσαρας στροφὰς ἢ καὶ κατ' ἄλλην τάξιν διστίχων, τῶν *κουκουλίων*, τὰ ὁποῖα ἐνίοτε ἀκολουθοῦν τρίστιχα *ἐπικουκούλια*. Τὸ μέτρον τῶν οἴκων εἶναι δίμετρον ἰωνικὸν ἀνακλώμενον (⏑ ⏑ – ⏑ – | ⏑ – ⏓), τῶν δὲ κουκουλίων κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν τρίμετρον ἰωνικὸν ἀπ' ἐλάσσονος μὲ χορίαμβον ἀντὶ τοῦ πρώτου ἰωνικοῦ (– ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – | – ⏑ ⏑ – ⏓), ἄλλοτε

δὲ καὶ ἀμιγὲς τρίμετρον ἰωνικὸν ἀπ' ἐλάσσονος (⏑ ⏑ – – ⏑ ⏑ – | – ⏑ ⏑ – ⏓) ἢ καὶ τρίμετρον ἰωνικὸν ἀπὸ μείζονος (– – ⏑ ⏑ – – ⏑ | ⏑ – – ⏓). Τὰ ἐπικουκούλια εἶναι δίμετρα ὡς καὶ οἱ οἶκοι. Οἱ δίμετροι στίχοι εἶναι καθ' ὑπολογισμὸν τοῦ Hanssen παροξύτονοι κατὰ 93,1 %, ὀξύτονοι κατὰ 6,1 % καὶ προπαροξύτονοι κατὰ 0,8 %. Ὁ μετρικὸς αὐτὸς κανὼν τοῦ γραμματικοῦ τόνου εἰς τὰ ἀνακρεόντεια ὀφείλεται κατὰ τὸν Hanssen εἰς ἐπίδρασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας. Πιστεύει δ' οὗτος ὅτι καὶ τὰ ἀνακρεόντεια ᾄδονται καὶ εἰς μὲν τοὺς οἴκους ἔχομεν τὴν ἀφήγησιν τῆς ὑποθέσεως, εἰς τὰ κουκούλια δὲ τὴν ἔκφρασιν τῆς γνώμης ἢ τοῦ συναισθήματος τοῦ ποιητοῦ ἢ τῶν ἀκροατῶν. Ὅθεν ὑποθέτει ὅτι οἱ οἶκοι μὲν ᾄδονται ὑφ' ἑνός, τὰ δὲ κουκούλια ὑπὸ πολλῶν.

Οἱ οἶκοι συνδέονται μεταξύ των δι' ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος, ἐλλειπόντων διὰ μετρικοὺς λόγους τῶν γραμμάτων Η καὶ Ω, ὁπότε ἔχομεν ἐνίοτε δύο στροφὰς ἀρχομένας ἀπὸ Ζ καὶ Ψ. Ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχὶς θεωρεῖται ἐπίδρασις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως τῆς Συρίας εἰς τὸν Σωφρόνιον.

Ταῦτα ἐκ τοῦ προλόγου τῆς ἐκδόσεως. Ἐν τοῖς ἀκολούθοις θὰ ἀναφερθῶμεν εἰς ἑκάστην τῶν ᾠδῶν, σημειοῦντες ὅσας παρατηρήσεις ἔχομεν διὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου ἢ τὰ ἰδιαίτερα αὐτῶν προβλήματα. Ὡς ἐκ τούτου θὰ εἴμεθα κατ' ἀνάγκην διεξοδικοί.

I. Εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου.

Ὁ ποιητὴς ἄρχεται ἐπικαλούμενος τὴν Παρθένον Μαρίαν διὰ νὰ τὸν ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν ὕμνον του. Εἰς τὴν ἀφήγησίν του ἀναφέρεται πρῶτον εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἀπάτην τοῦ Ἀδὰμ ὑπὸ τοῦ ὄφεως καὶ τὴν ἐντεῦθεν συμφορὰν τῶν ἀνθρώπων, ὁπότε ὁ Θεὸς ἐν τῇ εὐσπλαγχνίᾳ του ἀποφασίζει νὰ στείλῃ τὸν υἱόν του διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ εὐαγγελισμὸς γίνεται διὰ τοῦ Γαβριὴλ κατὰ τὴν Γραφὴν καὶ ὁ Ἰωσὴφ ἔχων κατὰ νοῦν νὰ ἐκδιώξῃ κρυφίως τὴν Μαρίαν μανθάνει τὰ γενόμενα δι' ἀποκαλύψεως ἐν ὀνείρῳ καὶ τὴν κρατεῖ εἰς τὸν οἶκον του, *ἵνα παρθένον φυλάξῃ | ἄγαμον καλῶν ἄκοιτιν* (120-121).

Ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς εἰς τὸν ὕμνον.

Στ. 13-14: *Διὸ δὴ χερῶν κρατίστων | ἀπὸ γῆς κόνιν κομίσσας*. Ὁ ἐκδότης διατηρεῖ τὸ *διὸ* τοῦ κώδικος, ὑποψιάζεται ὅμως ἀντὶ αὐτοῦ *διὰ* ἐν τῷ ὑπομνήματι. Ἀλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι προτιμότερον καὶ πρέπει νὰ τεθῇ ἐν τῷ κειμένῳ, ἵνα δηλωθῇ τὸ *διὰ μέσου*, ἐνῷ τὸ *διὸ* οὐδὲν νόημα παρέχει.

Στ. 30-31: *Ζόφον ἐς φρένας δὲ πᾶσα | μερόπων τρέπουσα φύτλη*. Ὁ Μ. Gigante ἔγραψεν *ἐς* ἀντὶ *ἐς* τοῦ Β καὶ διώρθωσε *τρέπουσα* ἀντὶ *τρέφουσα* τοῦ Β. Ἀλλ' οὕτω δυσχεραίνεται ἡ ἑρμηνεία, ἐνῷ σαφῶς κατὰ τὸν Β μετὰ τὴν ἀπάτην τοῦ ὄφεως ὄχι μόνον ὁ Ἀδὰμ ἀλλ' ὅλη ἡ ἀνθρωπότης ὑπέστη σύγχυσιν φρενῶν καὶ ὑπέκυψεν εἰς τὸν θάνατον. Παράλληλον πρὸς τὴν ἔκφρασιν *τρέφω ζόφον ἐς φρένας* ἔχομεν καὶ ἐν III 64 *νόμον ἐς φρένας*

λαβόντες, ὡς καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτῆς *ἐνὶ δὲ φρεσὶ φιλάγγοις | θεϊκὴν ἔχευεν αἴγλην* ἐν XI 47 - 48.

Στ. 32: Κακῶς τὸ *πάλιν* τοῦ κειμένου μεταφράζεται novellamente. Δὲν πρόκειται περὶ ἐπαναλήψεως τῆς πτώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ ἐπιστροφῆς αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν μὲ τὸ νόημα τῆς πτώσεως αὐτοῦ ἐκ τῆς ἀφθαρσίας εἰς τὴν φθοράν.

Στ. 93 - 94: *Τότε παρθένου γε λάτρις | πόλιν ἐς λιπὼν ἀνέπτη*. Ἡ γενικὴ *παρθένου* διορθωτέα εἰς αἰτιατικὴν *παρθένον*, ἀντικείμενον τῆς μετοχῆς *λιπών*, ἥτις δὲν νοεῖται κειμένη ἀπολύτως. Ἐξ ἄλλου ὁ ἄγγελος εἶναι μόνον *λάτρις θεοῖο* (στ. 112 κ.ἄ.), ὄχι τῆς Παρθένου. Ἐπίσης ἡ πρόθεσις *ἐς* δὲν τονίζεται οὔτε ἐν ἀναστροφῇ, ὡς διορθοῖ πολλαχοῦ ὁ M. Gigante, ἐκτὸς μόνον ἐὰν ἀκολουθῇ στίξις.

II. Εἰς τὴν Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ γέννησιν.

Ἡ ᾠδὴ προϋποθέτει (στ. 1 - 4) τὴν προηγουμένην εἰς τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς Θεοτόκου. Ἀρχίζει κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου τρόπον ἐπικλήσεως καὶ ἀφηγεῖται τὸ γεγονὸς τῆς μεταβάσεως εἰς Βηθλεὲμ τοῦ Ἰωσὴφ μετὰ τῆς Μαρίας κατὰ τὴν διαταγὴν τοῦ Καίσαρος. Ἀλλὰ πρὶν ἢ περιγράψῃ τὸ γεγονὸς τῆς γεννήσεως ἀναφέρεται ὁ ποιητὴς εἰς τὸ ὀξὺ διὰ τὴν ἐποχήν του δογματικὸν θέμα τῆς διπλῆς φύσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς τὸ παράδοξον θαῦμα τῆς γεννήσεως τοῦ Θεοῦ ἐκ Παρθένου. Ἀκολουθεῖ ὁ ἀγγελικὸς ὕμνος καὶ ἡ ἐμφάνισις τῶν ἀγγέλων εἰς τοὺς ποιμένας, οἱ ὁποῖοι ὑπακούοντες ἀμέσως εἰς αὐτοὺς σπεύδουν εἰς τὸ σπήλαιον καὶ εὑρίσκουν τὸ θεῖον βρέφος μετὰ τῆς μητρός του.

Ἰδιαιτέρως παρατηροῦμεν εἰς τὴν ᾠδὴν αὐτὴν τὸ δογματικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ποιητοῦ, ἐκφραζομένου ἐνταῦθα ὡς καὶ ἐν τῇ συνοδικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ (PG, 87, 3, p. 3160 C), τῆς ὁποίας παραθέτει ὁ ἐκδότης ὑπὸ τὸ ὑπόμνημα τὰ σχετικὰ χωρία. Κριτικῶς πρέπει νὰ διορθωθῇ τὸ *γραφὲν* τοῦ στ. 79 εἰς *γράφεν* (ἀναύξητος παρατατικὸς) μὲ ὑποκείμενον *ὁ προφήτης*, διότι κατ' οὐδένα τρόπον δικαιολογεῖται τὸ οὐδέτερον τῆς μετοχῆς *γραφέν*, ἐνῷ ἐν V 65 ἔχομεν τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἔκφρασιν *γράφεν προφήτης*.

III. Εἰς τὴν τῶν μάγων προσκύνησιν.

Ὁ ποιητὴς πιστὸς εἰς τὴν πηγήν του ἀφηγεῖται κατὰ τὴν Γραφὴν τὴν ἄφιξιν τῶν μάγων μὲ τὰ δῶρα εἰς τὴν Βηθλεέμ, τὸν δόλον τοῦ Ἡρώδου καὶ τὴν σωτηρίαν τοῦ θείου βρέφους διὰ τῆς εἰς Αἴγυπτον φυγῆς, ὡς καὶ τὸν φόνον καὶ τὸ μαρτύριον τῶν βρεφῶν, χωρὶς τὴν ἔκφρασιν προσωπικῶν αἰσθημάτων ἢ κρίσεων, εἰμὴ μόνον εἰς τὰ κουκούλια καὶ ἐπικουκούλια. Κριτικῶς δὲν παρουσιάζονται προβλήματα. Κακῶς μόνον ἀποδίδεται εἰς τὴν μετάφρασιν ἡ λέξις *μαρτυρίη* τοῦ στ. 122 *(βρεφέων μαρτυρίην τίετε πάντες)* διὰ τῆς λέξεως testimonianza. Ἐνταῦθα ἡ *μαρτυρία* ταυτίζεται μὲ τὸ *μαρτύριον*.

IV. Εἰς τὴν ἀπαντὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

Ἐκ τῆς Βηθλεὲμ ὁ ποιητὴς ἀκολουθεῖ τὴν Παρθένον φέρουσαν ἐν ἀγκάλαις τὸ βρέφος *κλυτὸν ἐς δόμον θεοῖο* (στ. 4), διὰ νὰ ψάλῃ *διφυὲς μέλος* (στ. 8) εἰς Ἐκεῖνον, ὁ ὁποῖος ἐφάνη *ἀσυγχύτως θεὸς ἐκ θεοῦ, βροτὸς ἐκ βροτοῦ* (στ. 10, 12). Καὶ ἀφοῦ ἐζήτησε τὸ βιβλίον τοῦ Λουκᾶ καὶ τὴν κιθάραν τοῦ Προφήτου, ἀφηγεῖται ὡς καὶ ἡ Γραφὴ τὸ γεγονὸς τῆς ὑπαπαντῆς: ἡ ἱκανοποίησις καὶ ἡ προφητεία τοῦ Συμεών, τὸ *θάμβος* (στ. 80) τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῆς Μαρίας, ὁ ὕμνος τῆς Ἄννης. Εἶναι ὡραιοτάτη ἡ ἀντίθεσις ποὺ σημειώνει ὁ ποιητὴς (στ. 38 - 39):

Χριστὸς ἐλευθερίην πᾶσιν ὀπάζων
Μωσαϊκῶν νομίμων ἄχθος ἀείρει.

Κριτικῶς οὐδεὶς λόγος νὰ δεχθῶμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ M. Gigante τοῦ *προσάξω* τοῦ στ. 8 εἰς *προσάψω*. Τὸ προσάγω μέλος τινὶ εἶναι προτιμότερον τοῦ προσάπτω. Ἐπίσης εἰς τοὺς στίχους 53 καὶ 58 πρέπει νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν εὐκτικὴν τοῦ πλαγίου λόγου *προσέλθοι* καὶ *εὕροι* τοῦ κώδικος B ἀντὶ τῆς ὑποτακτικῆς τοῦ ἐκδότου, διότι δι' αὐτῆς ἐκφέρονται συνήθως αἱ δευτερεύουσαι προτάσεις καὶ εἰς τὸν κώδικα (πρβλ. I 13, 24, V 33, 91, VI 12 κ.ἄ.).

V. Εἰς τὴν Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν βάπτισιν.

Ὡς καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ᾠδήν, ὁ ποιητὴς θέλει νὰ ἀναπέμψῃ δοξολογίαν εἰς τὸν Θεὸν ἀπὸ τὴν ἔρημον καὶ τὸν Ἰορδάνην, ὅπου εἶχε καταφύγει ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, *βίον ἀγλαὸν διώκων* (στ. 5). Κατὰ τὰ λοιπὰ ἀκολουθεῖ ἡ ἀφήγησις τῆς Γραφῆς ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν, τὴν ζωὴν καὶ τὸ προδρομικὸν κήρυγμα τοῦ Ἰωάννου, τὸν διάλογόν του μὲ τὸν Ἰησοῦν, τὴν βάπτισιν καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, τῆς ἀφηγήσεως διακοπτομένης μόνον διὰ τῶν κρίσεων καὶ προτροπῶν εἰς τὰ κουκούλια καὶ ἐπικουκούλια. Τὰ παρατιθέμενα χωρία τῆς Γραφῆς δεικνύουν πόσον ὁ ποιητὴς ἐσεβάσθη τὴν πηγήν του, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ μειώνῃ τὴν ὅλην ποιητικὴν συγκίνησιν καὶ τὴν πλαστικότητα τοῦ λόγου του. Πόσον εὔγλωττος καὶ ὑποβλητικὸς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Προδρόμου (στ. 41 - 42) *λύχνος ἐμφανῶς φαάνθη | θεὸν εὐσεβῶς πιφαύσκων* καὶ πόσον συγκινητικὴ ἡ λεπτομέρεια τῆς τρεμούσης χειρός του κατὰ τὴν βάπτισιν (στ. 106 - 110) *χέρα δεξιὴν προτείνει | ἐν Ἰορδάνῃ προφήτης, | τρομέων δ' ἄνακτα βάψεν | τὸν ὅλων κάθαρσιν ὄντα*. Ἡ παράδοσις τοῦ κειμένου τῆς ᾠδῆς οὐδὲν πρόβλημα παρουσιάζει.

VI. Εἰς τὸ περὶ τὸν Λάζαρον θαῦμα τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εἰς τὴν ᾠδὴν αὐτὴν ἀρχίζει ἡ ἀφήγησις τοῦ γνωστοῦ θαύματος τῆς

ἀναστάσεως τοῦ Λαζάρου, ὡς ἡ Κ. Διαθήκη παραδίδει αὐτό, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου. Ἀλλ᾽ ἡ συνήθης ἐπίκλησις ἱερῶν προσώπων (ἐνταῦθα τῆς Μάρθας καὶ τῆς Μαρίας), ἵνα συνοδεύσουν τὴν ᾠδήν του καὶ κρούσουν τὴν λύραν τοῦ ποιητοῦ, ὑπάρχει εἰς τὸ πρῶτον κουκούλιον καὶ ἐπικουκούλιον, ὥστε ἔχομεν καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν τεχνικήν. Ἐσφαλμένην θεωροῦμεν τὴν διόρθωσιν τοῦ M. Gigante εἰς τὸν στίχον 31 τοῦ *ἦλθε* τοῦ κώδικος B εἰς *ἔλθοι*. Ὁ ὅλος λόγος (στ. 30-34), *θαλερὴ μαθοῦσα Μάρθα | ὅτι Χριστὸς ἐγγὺς ἔλθοι, | προπάροιθεν ἦλθε κώμης | τὰ δέοι λόγοις βοῶσα*, ἀπαιτεῖ καὶ ὡς νόημα ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ζωηρὸν τῆς εἰκόνος τὴν ὁριστικὴν *ἦλθε*. Τὸ ἐπίρρημα *ἐγγὺς* εἶναι σαφῶς τοπικὸν ἄνευ οὐδεμιᾶς χρονικῆς ἀποχρώσεως. Ὥστε «ἡ Μάρθα, ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν ἐγγὺς τῆς πόλεως, ἔσπευσε πρὸ αὐτῆς» καὶ ὄχι ὡς μεταφράζει ὁ M. Gigante «apprese che Christo sarebbe presto venuto...». Ἐξ ἄλλου αὐτὸ ἀκριβῶς λέγει καὶ ἡ Γραφὴ (Ἰωάννης 11, 20)· *ἡ οὖν Μάρθα, ὡς ἤκουσεν ὅτι Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ*.

Ἐπίσης εἰς τὸν ὡς ἄνω στίχον 33 θεωροῦμεν προτιμοτέραν τὴν γραφὴν τῶν ἐκδόσεων *τάδε οἱ* (τάδε οἱ edd.) ἀπὸ τὴν γραφὴν τοῦ B *τὰ δέοι*, τὴν ὁποίαν υἱοθετεῖ καὶ ὁ M. Gigante.

Εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας στίχους 36-39 ἔχομεν τὴν ἀνάλυσιν τοῦ *τάδε* εἰς εὐθὺν λόγον, ὁ ὁποῖος θὰ παρεῖλκεν, ἂν ὁ ποιητὴς εἶχε γράψει *τὰ δέοι*. Παράλληλον ἔκφρασιν ἔχομεν καὶ εἰς τὴν III ᾠδὴν στ. 77-79: *τάδε οἱ τὰ δῶρα δῶκαν, | λίβανον καλὸν χρυσόν τε | τρίτον ἦν ἄρωμα πάτρης*, προκειμένου περὶ τῶν δώρων τῶν μάγων.

VII. Εἰς τὴν βαϊαπάντησιν τοῦ Κυρίου.

Εἰς ἀτμόσφαιραν χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως διὰ τοὺς πιστοὺς καὶ φόβου καὶ ἀγωνίας διὰ τοὺς *παῖδας τῆς στυγερᾶς συναγωγῆς* (στ. 98) παρακολουθεῖ ὁ ποιητὴς εἰς τὴν ᾠδὴν αὐτὴν τὴν εἴσοδον τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα κατὰ τὴν ἀφήγησιν τῆς Κ. Διαθήκης. Ἡ συγκατάβασις τοῦ Θεοῦ, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν πιστῶν, τὰ ᾄσματα τῶν *ὑμνοπόλων βρεφέων* (στ. 120) δὲν δημιουργοῦν ἁπλῶς μίαν παροδικὴν συγκίνησιν εἰς τὸν ποιητήν, ἀλλὰ τὴν βαθεῖαν συναίσθησιν τοῦ καθήκοντος ὅπως *Ἀντὶ πέπλων κραδίας δείκνυμεν ἁγνὰς | Χριστὸς ὅπως ὁμαλὴν οἶμον ὁδεύσῃ*. Κριτικῶς οὐδὲν πρόβλημα παρουσιάζει ἡ ᾠδή.

VIII. Εἰς τὸν μυστικὸν καὶ θεῖον δεῖπνον τοῦ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

Ὁ ποιητὴς λαμβάνει τὴν λύραν του διὰ νὰ μετάσχῃ τῆς *μυστικῆς τραπέζης | ἅμα δεσπότῃ* (στ. 3-4). Αἱ προφητεῖαι τοῦ Κυρίου διὰ τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀνάστασίν Του, ὁ Δεῖπνος καὶ ὁ Νιπτὴρ ἀποτελοῦν τὴν ὑπόθεσιν τῆς ᾠδῆς, κατὰ τὴν Γραφὴν πάντοτε. Μὲ ἰδιαιτέραν χαρὰν βλέπει ὁ ποιητὴς

εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ τὸ τέρμα τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου, τοῦ *παλαιοῦ καὶ τυπικοῦ*, ὡς τὸν ἀποκαλεῖ. Εἰς τὰ κουκούλια καλεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους νὰ συμμετάσχουν εἰς τὸν θεῖον δεῖπνον, ζητεῖ δι᾽ ἑαυτὸν τὴν κάθαρσιν καὶ θαυμάζει: *Ὦ πόθος, ὦ φιλίη ἣν διὰ Χριστὸς | σάρκα βροτοῖς ἰδίην ὤπασε δαῖτα* (στ. 99-100).

Εἰς τοὺς στίχους 17-18 *Δεῖπνον ἐς ἀμνοφόρον σπεύσετε πάντες | μυστιφόροις κραδίαις κάρτα θεοῖο*, τὸ *σπεύσετε* ἀσφαλῶς ὀφείλεται εἰς τυπογραφικὸν λάθος ἀντὶ τῆς προστακτικῆς *σπεύσατε*, διότι καὶ εἰς τὸν πίνακα τῶν λέξεων παραπέμπει ἐνταῦθα εἰς τὴν λέξιν ʽσπεύσατεʼ. Τὸ *μυστιφόροις* ὅμως, ἀκατανόητον ἄλλως, θεωροῦμεν διορθωτέον εἰς *μυστιπόλοις* (μυστιπόλος = ὁ τελῶν μυστηριώδεις τελετάς, ἱεράρχης), λέξιν ἀπαντῶσαν μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν καὶ ἐν X, 99 *ἁγίων μυστιπόλων ὄρχαμε Παῦλε*, τὸ ὁποῖον ὀρθῶς μεταφράζεται O Paolo, capo dei santi sacerdoti, ἐνῷ τὸ *μυστιφόροις κραδίαις* αὐθαιρέτως κάπως ἀποδίδεται διὰ τοῦ con mistici cuori.

IX. Εἰς τὸν ἅγιον Παῦλον τὸν ἀπόστολον.
X. Εἰς τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἁγίου Παύλου τοῦ ἀποστόλου.

Τὰς προηγουμένας δεσποτικὰς ᾠδὰς ἀκολουθοῦν αἱ ὡς ἀνωτέρω δύο ᾠδαὶ εἰς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Οὐδεμίαν διαφορὰν εἰς τὴν τεχνικήν, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος ἐν γένει παρατηροῦμεν εἰς αὐτὰς ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς προηγουμένας. Ὁ ποιητὴς ζητεῖ ἀπὸ τὸν Προφήτην καὶ *βασιλέα τῶν μελῶν* (στ. 5) τὴν κιθάραν του διὰ νὰ ὑμνήσῃ τὸν *γενάρχην* τῶν ἀρετῶν Παῦλον. Ἡ μεταστροφὴ τοῦ Παύλου διὰ τοῦ θαύματος τῆς Δαμασκοῦ εἶναι ἡ ὑπόθεσις τῆς πρώτης ᾠδῆς καὶ τῆς δευτέρας οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ διὰ νὰ σωθῇ ἀπὸ τὸν Ἀρέταν εἰς τὴν Δαμασκὸν καὶ νὰ διδάξῃ ἀκολούθως τοὺς πάντας, *ἐθνικοὺς γόνους τ᾽ Ἰούδα* (στ. 88), τὴν πίστιν, *κατὰ κόσμον ἣν ἐπόρθει* (στ. 54) πρὸ τῆς μεταστροφῆς του. Λόγος πυκνὸς καὶ δυνατὸς παρουσιάζει ἀνάγλυφον τὴν δύναμιν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ Παύλου. Τὸ κείμενον τῆς Γραφῆς μεταφέρεται εἰς στίχους ὅπου ὁ καταπλήσσων ρητορισμὸς τῶν σχημάτων πραΰνεται ἀπὸ τὸν λεπτὸν λυρισμὸν τῶν αἰσθημάτων.

Εἰς τὴν IX ᾠδὴν τὸ ἐν στίχῳ 41 *ἐκ πολοῦ* ἀντὶ *ἐκ πόλου* εἶναι τυπογραφικὸν λάθος (ἡ μετάφρασις ἀποδίδει dal cielo). Ἀλλ᾽ ἡ διόρθωσις ἐν στίχῳ 85, *φεγγοτόκον σκοτίην ἔδρασε Παῦλος*, τοῦ *ἔδρακε* τοῦ κώδικος B εἰς *ἔδρασε* ὑπὸ τοῦ M. Gigante εἶναι ἀτυχής, διότι δὲν εἶναι ὁ Παῦλος ἐκεῖνος πού κατέστησεν τὴν σκοτίην *φεγγοτόκον* ἀλλ᾽ ὁ Θεός, ἐνῷ τὸ *ἔδρακε* (ἀόρ. τοῦ δέρκομαι) ἀποδίδει τὴν πραγματικότητα τοῦ θαύματος τῆς Δαμασκοῦ διὰ ζωηρᾶς ἀντιθέσεως· ὄντως εἰς τὸ σκότος τῆς αἰσθήσεως εἶδεν ὁ Παῦλος τὸ φῶς τοῦ πνεύματος, διὰ τοῦ ὁποίου εἰς τὸ ἑξῆς θὰ διαλύσῃ τῶν ἀνθρώπων τὴν *ζοφερὰν ἀχλὺν* (στ. 86).

XI. Εἰς Ἰωάννην τὸν Θεολόγον.

Προκειμένου νὰ ὑμνήσῃ ὁ ποιητὴς εἰς τὴν ᾠδήν του τὸν ἅγιον Ἰωάννην καλεῖ τὴν φάλαγγα τῶν ἁγίων καὶ τῶν ἀγάμων (μία ὡραία παρήχησις προδίδουσα τὸ ρητορικὸν τάλαντον τοῦ ποιητοῦ θέτει ἐν ἀρχῇ τῶν στίχων τῆς πρώτης στροφῆς τὰς λέξεις ἁγίων - ἁγίῳ - ἀγάμων - ἀγάμῳ), διότι ὁ ἴδιος ἀδυνατεῖ νὰ ψάλῃ *καθαρὸν τὸν αἶνον* (στ. 8). Ἡ καταγωγὴ τοῦ Ἰωάννου καὶ ἡ συγγένειά του μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἐκλογή του ὡς μαθητοῦ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ἡ ἰδιαιτέρα ἀγάπη τοῦ Διδασκάλου, ὁ ὁποῖος εἰς αὐτὸν μόνον ἐπέτρεψεν *ἐπὶ καρδίην ταθῆναι* (στ. 57) καὶ τοῦ ἀνέθεσε ἀπὸ τοῦ σταυροῦ τὴν φροντίδα διὰ τὴν μητέρα Του, τὸ ἔργον του εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Πάτμον, ἰδοὺ τὸ περιεχόμενον τῆς ᾠδῆς. Εἰς τὰ κουκούλια ἀπευθύνεται εἰς τὸν Ἰωάννην ὁ ποιητὴς διὰ νὰ δεχθῇ τὸ δῶρον τοῦ ὕμνου του καὶ νὰ πληρώσῃ τὴν καρδίαν του μὲ φῶς, αὐτὸς *ὁ φωσφόρος παρθενίης*, ὁ *φωσφόρος μύθων* (στ. 31), *ὁ αὐλὸς οὐρανίων ἐπέων* (στ. 50).

Ἐξ ἐπόψεως κριτικῆς πρέπει νὰ ἀποκαταστήσωμεν δύο γραφὰς τοῦ κώδικος Β. Ἤτοι ἐν στ. 15-16, *Σαλόμης τεκοῦσα Χριστοῦ | κλύε σύγγονος θεοῖο*, ὁ Nissen διώρθωσε, καὶ υἱοθέτησεν ὁ M. Gigante, τὴν ὀνομαστικὴν τοῦ κώδικος Β *Σαλώμη* εἰς γενικὴν (*Σαλόμης* ἔγραψε διὰ μετρικοὺς λόγους ὁ Nissen), ὁπότε τὸ παρεχόμενον νόημα εἶναι τὸ ἑξῆς: ἡ μήτηρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἐθεωρεῖτο ἀδελφὴ τῆς Σαλώμης. Σαφῶς ὅμως εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας στίχους ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὴν Σαλώμην κόρην τοῦ Ἰωσήφ, ὁ δὲ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης ὠνόμαζε τὸν Χριστὸν θεῖον. Οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω διὰ τῆς ὀνομαστικῆς τοῦ κώδικος λέγει ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ τεκοῦσα (ἐννοεῖται τὸν Ἰωάννην) Σαλώμη ἦτο ἀδελφὴ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ (ὡς κόρη τοῦ Ἰωσήφ). Ὥστε καὶ ἡ γενικὴ *Χριστοῦ θεοῖο* δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ *τεκοῦσα*, ἀλλ᾽ εἰς τὸ *σύγγονος*. Εἰς αὐτὴν δὲ τὴν ἐσφαλμένην σύνταξιν *(τεκοῦσα Χριστοῦ)* βασισθεὶς ὁ M. Gigante διορθοῖ καὶ ἐν στ. 79 *Θεοῦ τεκοῦσαν* ἀντὶ *θεὸν τεκοῦσαν* τοῦ κώδικος. Τὴν τελευταίαν αὐτὴν σύνταξιν ἔχομεν καὶ ἐν ΙΙ 40 *Μαρίης θεὸν τεκούσης*.

XII. Εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον.

Ὁ ποιητὴς ἐξιστορεῖ τὸ μαρτύριον τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου *γραφικῶν ἐκ καλύκων ἄνθεα δρέψας* (στ. 36) καὶ ὑμνεῖ τὸν ἄνδρα ἐν τῷ χορῷ τῶν ἀποστόλων, τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων ὡς *μαρτυρικῆς στρατιῆς ἀρχὸν* (στ. 89) διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸ θάρρος. Τὸ λυρικὸν μεγαλεῖον καὶ ὁ ἐνθουσιαστικὸς τόνος ἐνθυμίζουν πινδαρικὰς ᾠδάς.

Μίαν μετρικὴν ἀνωμαλίαν παρατηροῦμεν εἰς τὸν στίχον 37 *ἱεροῖσι λόγοις νίκην*, ὅπου ἡ μετρικὴ μορφὴ ⏑ ⏑ – ⏑ – ⏑ – ⏓ ἀποκαθίσταται μὲ τὴν πιθανὴν διόρθωσιν *ἱεροῖς λόγοις δὲ νίκην*. Δὲν θεωροῦμεν ἀναγκαίας τὰς διορθώσεις τοῦ M. Gigante εἰς τὸν στίχον 34 *ἀήτη* ἀντὶ *ἀῆται* τοῦ Β, ὅπου

μόνον ὀρθογραφικὴ ἀποκατάστασις εἰς *ἀῆται* χρειάζεται, καὶ εἰς τὸν στίχον 67 *πρόσοψιν*, ἀντὶ *πρόσωπον* τοῦ Β. Εἰς δὲ τὸ *προὖχων* τοῦ στίχου 74 ἐσφαλμένως προστίθεται ἐν τῷ κειμένῳ ἡ κορωνίς, διότι δὲν πρόκειται περὶ κράσεως, ἀλλὰ περὶ συναιρέσεως.

XIII. Εἰς τὴν ἁγίαν πρωτομάρτυρα Θέκλαν.

Εὐσεβὴς συνειρμὸς ὁδηγεῖ τὸν ποιητὴν ἀπὸ τῆς προηγουμένης ᾠδῆς τοῦ Στεφάνου εἰς τὸν ὕμνον τῆς πρωτομάρτυρος Θέκλης. Συγκαλεῖται χορὸς παρθένων διὰ νὰ ὑμνήσῃ τὴν παρθένον καὶ νύμφην τοῦ Χριστοῦ καὶ νὰ τρυγήσῃ ἱερὸν μέλι ἀπὸ τὴν κυψέλην τῶν μελισσῶν τῆς ἀρετῆς. Ἡ *βροτέη λύρη* εἶναι δύσκολον νὰ ὑψώσῃ τὸν ὕμνον *ἐφ᾽ ὕψος ἄθλων* τῆς Θέκλης (στ. 5-6), ἀλλ᾽ ἰδοὺ ὅτι πρὸς τοῦτο *πνεῦμα θεῖον ἦλθεν* (στ. 15). Ἡ Θέκλα πιστὴ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Παύλου ἀφοσιώνεται εἰς τὸν Ἰησοῦν καὶ ὁ ἱερός της πόθος τὴν ἀποτρέπει ἀπὸ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ζωήν, ποὺ τῆς ὑπόσχεται ὁ Θάμυρις, προκαλοῦσα οὕτω τὴν ὀργήν του. Σῴζεται διὰ θαύματος ἀπὸ τὴν πυράν, εἰς τὴν ὁποίαν κατεδικάσθη, καὶ φεύγει εἰς τὴν Συρίαν, ὅπου ὅμως νέοι ἀγῶνες τὴν περιμένουν. Πίστις καὶ θάρρος τὴν ὁδηγοῦν εἰς προσβλητικὴν περιφρόνησιν πρὸς ἄλλον νέον, ὁ ὁποῖος διὰ νὰ τὴν δαμάσῃ, κατορθώνει διὰ τοῦ ἄρχοντος νὰ τὴν ρίψῃ εἰς τοὺς ἀγρίους λέοντας καὶ τοὺς ταύρους τοῦ ἀμφιθεάτρου. Ἀλλ᾽ *ὁ θεὸς σάωσε νύμφην* (στ. 96). Ἡ ζωηρότης τῶν εἰκόνων εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν ἄθλων τῆς Θέκλης καθιστᾷ τὴν ᾠδὴν πράγματι *μέλος εὔθροον* (στ. 16). Οὐδὲν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν κριτικῶς.

XIV. Εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ.

Ἡ ᾠδὴ ἐκτὸς τῆς ποιητικῆς της ἀξίας ἔχει σημασίαν καὶ ὡς ἱστορικὴ πηγή. Ὁ ποιητὴς ὑπερνικῶν τὰ δάκρυα καὶ τοὺς θρήνους του κατορθώνει νὰ ὑφάνῃ τοὺς στόνους του (στ. 11) εἰς ἐπικὴν περιγραφὴν τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς ἁγίας πόλεως ὑπὸ τῶν Περσῶν τῷ 614.

Μία *ζάκοτος μανία* (στ. 25) ὁδηγεῖ τοὺς *δολεροὺς Μήδους* (στ. 15) εἰς τὰς *ζαθέους πόλεις* (27), τῶν ὁποίων οἱ πολῖται συγκεντρώνονται εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅπου ὁ Χριστὸς *ἀνέστη | θανάτου κράτος πατήσας | θανάτου βροτοὺς ἀπάρας* (στ. 48-50). Ἀλλ᾽ ἰδοὺ ὅτι οἱ ἐχθροὶ *ἅμα τοῖς φίλοις Ἑβραίοις* (στ. 62) στρέφονται καὶ κατ᾽ αὐτῆς, ὁπότε οἱ κάτοικοι σπεύδουν εἰς τὰ τείχη, ἐπικαλεσθέντες *τὸν ἄνακτα Χριστὸν* (στ. 67) νὰ προμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς πόλεώς Του. Ἡ χάλαζα τῶν βελῶν καὶ τῶν λίθων ἐμποδίζει τοὺς Μήδους νὰ εἰσέλθουν, ὁπότε διὰ πυρὸς καὶ μηχανῶν διασποῦν τὰ τείχη καὶ εἰσέρχονται ἐντὸς τῆς πόλεως. Τὸν φόνον τῶν κατοίκων — *πολιῶν, νέων, γυναίων* (στ. 90) — διαδέχεται ἡ σύλησις τῶν ἁγίων τόπων καὶ ἡ πυρπόλησις αὐτῶν. Ὁ ποιητὴς κλείνει τὴν ᾠδὴν μὲ τὴν εὐχήν: *Περσίδος αἰνοτόκου δύσμορα τέκνα | χριστιανῶν παλάμαις Χριστὲ δαμάσσοις.*

Διὰ τὴν κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου διορθοῦμεν τὸ *πέρσας* τοῦ στ. 28 εἰς *πέρσαι*, τὸ ὁποῖον συντακτικῶς καὶ λογικῶς *συμπληροῖ* τὸ *ὦρτο δαίμων* τοῦ στ. 25. Ἐπίσης εἰς τὸν στίχον 43 τὸ *αὐτὸν* διορθωτέον εἰς *αὐτός*, δηλ. ὁ Χριστὸς *(ἑκὼν ὑπέστη λέπαδνον πότμου μερόπων)*. Εἰς δὲ τὸν στίχον 67 θεωροῦμεν προτιμητέαν τὴν γραφὴν *δὲ* τοῦ κώδικος L ἀντὶ τοῦ *γε* τοῦ κώδικος P, τὸ ὁποῖον δέχεται ὁ M. Gigante.

XVII. Εἰς Ναρσῆν ἐπίσκοπον Ἀσκάλωνος καὶ περὶ δογμάτων.

Καὶ εἰς τὴν ᾠδὴν αὐτὴν ὁ Σωφρόνιος ἀναφέρεται εἰς σύγχρονόν του πραγματικότητα. Ὑμνῶν τὸν ἐπίσκοπον Ἀσκάλωνος διὰ τὴν σωφροσύνην καὶ ἀρετήν του παρέχει μερικὰς πληροφορίας περὶ τοῦ βίου του, τῆς δογματικῆς διδασκαλίας του καὶ τοῦ ποιμαντορικοῦ του ἔργου. Κατάγεται ἐκ Σμύρνης, εἶναι υἱὸς τοῦ *ὀλβίου τὰ πάντα* Θωμᾶ (στ. 10), παραβάλλεται μὲ τὸν Δανιὴλ καὶ διὰ τὰς ἀρετάς του, αἱ ὁποῖαι *ζεφύρου πνέουσι κρεῖσσον* (στ. 27) διορίζεται ἐπίσκοπος Ἀσκάλωνος. Τὰ κηρύγματά του ἀναφέρονται εἰς τὰ δογματικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς (οὕτως ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Σωφρονίου νὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὰς ᾠδάς του τὴν μορφὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀσκάλωνος), τὴν αὐτὴν μίαν φύσιν τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος διὰ τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ καὶ τὰς δύο φύσεις τοῦ διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ἐνανθρωπήσαντος Λόγου, ὁ ὁποῖος *τὰ βροτῶν ὑπῆλθε πάντα* (στ. 74), πλὴν τῆς ἁμαρτίας, ἀπέθανε καὶ ἀνέστη *θανάτου φθορὰν καθείρξας* (στ. 80). Ὡς ποιμενάρχης ὁ Ναρσῆς παρουσιάζεται τροφεὺς τῶν πενήτων, πατὴρ τῶν ὀρφανῶν, ἀρωγὸς τῶν ἀδικουμένων, ἀνεξίκακος, σοφώτατος, *τὰ πάντα τοῖς πᾶσι* | ... | *ἵνα τοὺς ὅλους σαώσῃ* (στ. 96, 98).

Εἰς τὸν στίχον 93 πρέπει νὰ ἀποκατασταθῇ τὸ *ποοῦσιν* τοῦ B ἀντὶ τοῦ *ποοῦσαν* τοῦ M. Gigante, ὁπότε οἱ στίχοι 92 - 94, *ἐρέει καλῶς διώκτην,* | *κακίην κακῶς ποοῦσιν* | *ἀγνοεῖ φρεσὶν φυλάττειν* ἀποδίδουν τὸ γραφικὸν (Ματθ. ε΄, 44) *εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς*, ἐνῷ ἡ ἔννοια *κακίη κακῶς ποοῦσα* ἀποτελεῖ, τοὐλάχιστον, ἄσκοπον πλεονασμόν.

XVIII. Εἰς τὸν Τίμιον Σταυρόν.

Ἡ ᾠδὴ ἀναφέρεται εἰς τὴν διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ 629 ἀπόδοσιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τῶν αἰχμαλώτων καὶ τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ὑπὸ τοῦ Σιρόου, διαδόχου τοῦ Χοσρόου. Ὁ ἐνθουσιαστικός της τόνος ἀντιτίθεται πρὸς τὸ ἐλεγειακὸν ὕφος τῆς XIV ᾠδῆς *εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλήμ*. Τοὺς *γόους* καὶ τοὺς *στόνους*, τὸ *χεῦμα τῶν βλεφάρων* καὶ τὸν *θρῆνον τῆς καρδίης* διὰ τὴν ἅλωσιν (XIV, στ. 4, 12, 7, 9) διαδέχονται ἐνταῦθα ὁ χορὸς τῆς πίστεως καὶ τὸ μέλος τῆς κιθάρας (στ. 2, 4). Ὁ ποιητὴς *γελόων βοᾷ τὸν ὕμνον* | *θεὸν ἀξίως γεραίων* (στ. 9 - 10). Ἡ σωτηρία ἀποδίδεται εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Σταυροῦ, ὁ ὁποῖος μεταφερθεὶς μετὰ τῶν ἄλλων λαφύρων εἰς τὴν Περσίαν ἐπέφερε τὸν θάνατον τοῦ Χοσρόου. *Ὑπὸ δὲ κλυτῆς γαλήνης* | *θεόθεν βροτοῖς μελούσης* | *μεγάλης παῖς γε Ῥώμης* | *ἐπιτέρπεται κρατίστως* (στ. 73 - 76), ἐνῷ οἱ αἰχμάλωτοι ἐπιστρέφουν τρέχοντες εἰς τὰς πατρίδας καὶ τοὺς οἴκους των. Ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται ἰδιαιτέραν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ εἰς πεῖσμα *τῶν ἐκνόμων Ἑβραίων* (στ. 85), συνεργατῶν τῶν Περσῶν εἰς τὸν ὄλεθρον τῆς ἁγίας πόλεως.

Ἡ ᾠδὴ κλείνει μὲ ἓν καὶ μοναδικὸν κουκούλιον εἰς τὸ τέλος περιλαμβάνον ὡς ἐπίγραμμα τὴν ὑπόθεσιν αὐτῆς: *Σταυρὸς ἐς εὐσεβέων γαῖαν ἀφῖκται* | *εὐσεβέων μερόπων χαίρετε φῦλαι* (στ. 89 - 90). Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἱστορικῶς ἡ ᾠδή, διότι κατ' αὐτὴν ὁ Χριστὸς *κολάζων διαμαρτάδας κακίστας* (στ. 18) ὡδήγησε τοὺς Μήδους *ἰδίην πτόλιν σκυλεῦσαι* (στ. 32). Ἀλλ' ὁ ἴδιος τώρα *ἐφάνη Θεὸς σαῴζων* (στ. 19). Τὸ κείμενον οὐδὲν κριτικὸν πρόβλημα παρουσιάζει.

XIX. Εἰς τὴν ἀνάληψιν καὶ εἰς ἑαυτόν.
XX. Εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς τοὺς σεβασμίους τόπους.

Συνεξετάζομεν τὰς ὡς ἄνω δύο ᾠδὰς διὰ τὴν σχέσιν περιεχομένου καὶ μορφῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἐμπλέκονται εἰς τὸ αὐτὸ πρόβλημα γνησιότητος καὶ ἀποκαταστάσεως τῶν ᾠδῶν. Εἰς τὴν XIX ᾠδὴν ὁ ποιητὴς πλήρης νοσταλγίας ἐκφράζει τὸν πόθον του νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, ὅθεν ἀνελήφθη ὁ Κύριος, καὶ νὰ ὑμνήσῃ ἐκεῖ τὸν Θεόν, νὰ πορευθῇ ἀκολούθως εἰς τὴν οἰκίαν, *γεραροὺς ὅπου τὰ θεῖα* | *ἑτάρους ἐμυσταγώγει* (στ. 9 - 10) — ἀσφαλῶς ἡ οἰκία τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου — καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἀπολαύσῃ τὴν θέαν τῆς ἁγίας πόλεως, νὰ μεταβῇ κατόπιν εἰς τὸν τύμβον τοῦ Λαζάρου (εἰς τὴν Βηθανίαν) καὶ ἐκεῖθεν νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Βηθλεέμ, διὰ νὰ χορεύσῃ εἰς τὸν *ἐκπρεπῆ τρίκογχον δόμον, μάλα καλλίτευκτον ἔργον* (στ. 28, 35) — πιθανώτατα ναὸς ἀφιερωμένος εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Κυρίου — νὰ προσκυνήσῃ τὴν φάτνην τοῦ σπηλαίου τῆς γεννήσεως καὶ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸ *ἄντρον βρεφέων ἅμα σφαγέντων* (στ. 54).

Ἀκολουθοῦν δύο στροφαὶ μεταξὺ δύο κουκουλίων, εἰς τοὺς στίχους τῶν ὁποίων (57 - 68) ὁ ποιητὴς ἀπευθύνεται εἴς τινα Βασίλειον, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει *μοναχῶν προηγέτην, πατράρχην*, τοῦ ἁγίου του γένους *φέριστον ἔρνος, πραΰφρονα* καὶ *λίαν σεβάσμιον* (στ. 61, 62, 64, 65, 66), ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ τὸν ἴδῃ καὶ νὰ τὸν ἀσπασθῇ. Ξεύρει δὲ ἐκεῖνος (ὁ Βασίλειος) διὰ ποῖον λόγον τὸν ἐνεθυμήθη κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον.

Εἰς τοὺς ὑπολοίπους δὲ στίχους (68 - 108) μετὰ ἰδιαιτέρας συγκινήσεως καὶ τρυφερᾶς ἀγάπης ὁ λόγος στρέφεται πρός τινα Σωφρόνιον, τὸν ὁποῖον

ποθεῖ ὁ ποιητὴς *γοόων ἤματα πάντα* (στ. 74). Πῶς νὰ μὴ στενάζῃ ἐκ βαθέων μὲ ἀσυγκράτητα δάκρυα, ὅταν ἐνθυμῆται αὐτόν, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει παρηγορίαν τῆς ζωῆς καὶ στήριγμα τῶν γηρατειῶν του; Τὸν ἀποκαλεῖ *τεκέων κάλλος καὶ γλυκερὸν τέκνον*, ἀλλὰ καὶ *πατέρα σχέσει τε θείᾳ* (στ. 70, 79, 80). Μετ' αὐτοῦ ἤλπιζε *βιοῦν τε θνήσκειν* (στ. 90), ὅταν ἀπεφάσισε νὰ ζήσῃ ὡς μοναχὸς μακρὰν τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ *πολύπλοκον πλῆθος συμφορῶν* (στ. 85) τοῦ ἐστέρησε αὐτὴν τὴν *γεραρὴν ὄψιν* τοῦ Σωφρονίου (στ. 73), ὥστε τώρα αἱ θλίψεις του νὰ ὑπερβαίνουν τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης καὶ τὸ ἔδαφος νὰ εἶναι διάβροχον ἐκ τῶν δακρύων του. Ὁ λυρισμὸς τῆς ᾠδῆς, τὸ σεπτὸν μεγαλεῖον τῶν περιγραφομένων ἁγίων τόπων, ἡ συναισθηματικὴ προσκόλλησις τοῦ ποιητοῦ εἰς αὐτούς, ἡ ἀπόλαυσις ποὺ αἰσθάνεται ἐπισκεπτόμενος αὐτοὺς ἔστω καὶ νοερῶς, ἔπειτα τὸ λεπτὸν αἴσθημα καὶ ἡ τρυφερότης πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ Βασιλείου καὶ Σωφρονίου, ἡ παλλομένη ἀνθρωπίνη καρδία, συγκινοῦν βαθύτατα τὸν ἀναγνώστην τῆς ᾠδῆς αὐτῆς. Πόσοι στίχοι τῆς Λογοτεχνίας μας θὰ ἠδύναντο νὰ παραβληθοῦν εἰς τὸ αἴσθημα καὶ τὴν μορφὴν πρὸς αὐτούς, ποὺ ἀπευθύνει ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν Σωφρόνιον; *Πραπίδων ἐμῶν τὸ χάρμα | τεκέων ἐμῶν τὸ κάλλος | σοφίης ἄγαλμα, ποῦ σε | Σωφρόνιε σῶφρον εὕρω;* (στ. 69 - 72).

Μὲ τὴν ἰδίαν ἀκριβῶς ψυχικὴν διάθεσιν καὶ ποιητικὴν συγκίνησιν καὶ εἰς τὴν XX ᾠδὴν ὁ ποιητὴς ἐκφράζει τὸν *ἔνθεον οἶστρον*, ὁ ὁποῖος *δαμάζει* (στ. 5 - 6) συνεχῶς καὶ σφοδρῶς τὴν καρδίαν του, νὰ ἴδῃ τὸ *ἅγιον πόλισμα* (στ. 1), τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἐκεῖ θὰ ἐπισκεφθῇ ἀρχικῶς τὸν ναὸν τῆς Ἀναστάσεως διὰ νὰ φιλήσῃ τὸ *γλυκερὸν πέδον* (στ. 11), ἀκολούθως *προσέρπων* θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν Κρανίου τόπον, *ὅθι τὸ ξύλον πεπήγει | τὸ λύσαν ξύλου κατάραν* (στ. 31 - 32) καὶ θὰ μεταβῇ εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἡ *κεδνὴ Ἑλένη* (στ. 46) εὗρε τὸν Τίμιον Σταυρόν. Πλήρης κατανύξεως θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὑπερῷον, διὰ νὰ ἴδῃ *κάλαμον σπόγγον τε λόγχην* (στ. 50). Ἐκεῖ πλησίον ὑπάρχει ἡ βασιλική, *μοναχῶν ὅπου χορεῖαι | νυχίους τελοῦσιν ὕμνους* (στ. 53 - 54). Εἰς τὴν Σιὼν (ἕνα ἐκ τῶν λόφων τῶν Ἱεροσολύμων) θὰ ἐπισκεφθῇ τὴν οἰκίαν τῆς Μαρίας, *ὅθι γλωσσοπυρσόμορφος | κατέβη χάρις θεοῖο* (στ. 57 - 58), ὅπου ἐτελέσθη ὁ ἱερὸς νιπτὴρ καὶ ὁ μυστικὸς δεῖπνος καὶ ὅπου ἐνεφανίσθη ὁ Κύριος εἰς τοὺς μαθητάς Του μετὰ τὴν Ἀνάστασιν. Ἐνθυμεῖται ἔπειτα ὁ ποιητὴς τὸν Πέτρον καὶ τὴν ἄρνησίν του καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ φιλήσῃ, *πεσὼν χαμάδις* (στ. 80), τὸν τόπον ὅπου ἤκουσε καὶ συνησθάνθη τὸ παράπτωμά του. Αἱ τέσσαρες τελευταῖαι στροφαὶ ἀφιερώνονται εἰς τὴν Παρθένον· ἀπὸ τῆς Προβατικῆς πύλης, ὅπου ὁ παράλυτος ἐθεραπεύθη *λόγου κελεύσει* (στ. 93), θὰ μεταβῇ ὁ ποιητὴς εἰς τὸν ναὸν τῆς *πανάγνου θεομήτορος* (στ. 84) — πόσος ὁ συναισθηματικὸς δεσμὸς τοῦ ποιητοῦ μετὰ τοῦ ναοῦ, ὅταν καὶ δι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀψύχους τοίχους λέγῃ: *φιλέων περιπλακείην | ἐρατοὺς ἔμοιγε τοίχους* (στ. 85 - 86) — καὶ εἰς τὸν πατρικόν της

οἶκον, τελικῶς δὲ εἰς τὴν Γεθσημανῆ, διὰ νὰ προσκυνήσῃ τὸν τάφον τῆς μητρὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ τελευταῖον κουκούλιον ὁ ποιητὴς ἐκφράζει πόσον γλυκὺ αἰσθάνεται τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν, *Χριστὸς ὅθεν μεδέων οὐρανὸν ἶκεν* (στ. 102).

Ἤδη ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν ᾠδῶν ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι αὗται ἐγράφησαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ὑπὸ τὸ αὐτὸ ψυχικὸν κλῖμα. Ὁ ποιητής, ἠναγκασμένος νὰ ζῇ μακρὰν τῶν ἁγίων τόπων, ἀφίνει τὸ ἀκατάσχετον αἴσθημα τῆς νοσταλγίας καὶ τῆς λατρείας νὰ κρούσῃ τὰς λεπτοτέρας χορδὰς τῆς ποιητικῆς του λύρας διὰ νὰ ἀποδώσῃ τὸ λυρικώτερον μέλος της. Ἡ ἔντασις καὶ τὸ ποιὸν τοῦ συναισθήματος ἐκφράζονται εἰς ἀμφοτέρας τὰς ᾠδὰς καθ' ὅμοιον τρόπον. Τύποι τῶν ρημάτων *φιλῶ* καὶ *χορεύω* ἐπαναλαμβάνονται παραλλήλως εἰς τὰς ᾠδάς. Τὸ ἐπίθετον *γλυκὺς* καὶ *γλυκερὸς* χρησιμοποιεῖται δι' ἔμψυχα καὶ ἄψυχα. *Ζέσις θείου ἱμέρου* εἰς τὴν XIX ᾠδὴν (στ. 23), *ἔνθεος οἶστρος* εἰς τὴν XX (στ. 5). *Ὃν ποθέω γοόων ἤματα πάντα*, διὰ τὸν Σωφρόνιον εἰς τὴν XIX ᾠδὴν (στ. 74), *ἣν ποθέων στενάχω νύκτα καὶ ἦμαρ* διὰ τὴν Σιὼν εἰς τὴν XX (στ. 68). Εἰς κουκούλιον τῆς XIX (στ. 17 - 18) *εὐπρεπίην ὁράαν ὡς γλυκὺ σεῖο | οὔρεος ἐξ ἐλαῶν, ἄστυ θεοῖο* καὶ εἰς ἄλλο τῆς XX (στ. 101 - 102) *Ὦ γλυκὺ πλεῖστα πέλεις, ἔξοχον οὖρος, | Χριστὸς ὅθεν μεδέων οὐρανὸν ἶκεν.* Καὶ εἰς τὰς δύο ᾠδὰς ἐναλλάσσεται ἡ εὐχετικὴ εὐκτικὴ μὲ τὴν ὑποτακτικὴν τοῦ ἀορίστου. Εἰς τὴν εὐκτικὴν ἡ πιεστικὴ νοσταλγία ἐκφράζεται ὡς στεναγμός· εἰς τὴν ὑποτακτικὴν ἡ νοσταλγία κορυφουμένη γίνεται προσδοκία.

Ἡ ἐσωτερικὴ αὐτὴ ἔρευνα μορφῆς καὶ περιεχομένου τῶν ᾠδῶν ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αὗται συμπληροῦν ἀλλήλας κατ' ἀντίστροφον ὅμως τάξιν. Ἤτοι θεωροῦμεν προηγουμένην τὴν XX καὶ ἀκολουθοῦσαν τὴν XIX. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ τέλος τῆς XX ᾠδῆς (στ. 101 - 102) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται καὶ ἡ πρώτη στροφὴ τῆς XIX ᾠδῆς: *Ἀπὸ δὲ κλυτοῦ διαύλου | ἀναβὰς ἐκεῖνα βάθρα | ἐλαῶν ὄρος φιλήσω | ὅθεν ἐς πόλους ἀνῆλθεν.* Ἐξ ἄλλου ὁ μεταβατικὸς σύνδεσμος *δὲ* καὶ ἡ παράλειψις τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ρήματος *(ἀνῆλθεν)* δὲν δικαιολογοῦνται ἐν ἀρχῇ ποιήματος. Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ τέλος τῆς ἀλφαβητικῆς ἀκροστιχίδος δὲν ὑπεχρέωσεν — καὶ εὐλόγως — τὸν ποιητὴν νὰ περιορίσῃ τὴν ἀφήγησιν καὶ τὸ αἴσθημά του εἰς τὰς 22 στροφὰς μιᾶς ᾠδῆς (ἐλλείπουν πάντοτε αἱ ἀπὸ Η καὶ Ω ἀρχόμεναι στροφαί), ἀφοῦ ἄλλωστε εἶχε τόσους τόπους νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ νὰ προσκυνήσῃ. Συνεχίζων λοιπὸν τὴν πηγαίαν του ποίησιν ὑπεχρεώθη νὰ ἀρχίσῃ νέαν ἀκροστιχίδα εἰς τὴν XIX ᾠδὴν καί, ὅταν πλέον εἶχεν ἐξαντλήσει τοὺς ἱεροὺς τόπους, ὁ πόθος του ἐστράφη πρὸς τὰς μορφὰς τῶν δύο ἀνδρῶν, Βασιλείου καὶ Σωφρονίου, μετὰ τῶν ὁποίων εἶχε συνδεθῇ ἱερῶς καὶ βαθέως, ὡς καὶ μετὰ τῶν Ἁγίων τόπων.

Ἀλλὰ ποῖα τὰ ὑποκρυπτόμενα πρόσωπα ὑπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ Βασιλείου καὶ Σωφρονίου; Αἱ προσφωνήσεις τοῦ ποιητοῦ ἀποδεικνύουν σαφῶς ὅτι ὁ μὲν Βασίλειος πρέπει νὰ ἦτο ἡγούμενος τῆς μονῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμόνασεν ὁ ποιητής, ὁ δὲ Σωφρόνιος νεώτερος μὲν τοῦ ποιητοῦ, ἀφοῦ τὸν ἀποκαλεῖ τέκνον, ἀλλὰ προηγούμενος αὐτοῦ εἰς τὸν μοναχικὸν βίον, διότι εἶχεν ἀναλάβει δι᾽ αὐτὸν (τὸν ποιητὴν) φροντίδας εἰς τὸ μοναστήριον, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ κουκουλίου (στ. 83-84). *Τίπτε λάθου, γλυκερὸν τέκνον, ἐμεῖο | ἐν μοναχοῖς ὃν ἔθου παῖδα κομίζειν* καὶ διότι τὸν ἀποκαλεῖ καὶ *πατέρα σχέσει τε θείᾳ* (στ. 80).

Κατὰ τὸν M. Gigante ὁ Σωφρόνιος τῆς ᾠδῆς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ποιητής, πρὸς τὸν ὁποῖον κατά τινα τρόπον ἀπαντᾷ ὁ Βασίλειος εἰς τοὺς στίχους 69-104, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὰ αἰσθήματά του. Ἀλλ᾽ οὕτω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν οἱ ὡς ἄνω στίχοι 83-84. Οὔτε ἐξ ἄλλου ὁ διάλογος λαμβάνει φυσικὴν θέσιν εἰς τὸν ἀκατάσχετον ῥοῦν τοῦ πόθου τοῦ ποιητοῦ πρὸς ἱεροὺς τόπους καὶ πρόσωπα, μετὰ τῶν ὁποίων αἰσθάνεται τόσον βαθὺν δεσμόν. Προσέτι πῶς θὰ ἦτο ἀνεκτὸν — ποιητικῶς ἔστω μόνον — ὁ ποιητὴς νὰ παρουσιάζῃ τὸν Βασίλειον νὰ τοῦ ἀποδίδῃ τόσον κολακευτικοὺς χαρακτηρισμοὺς (*σοφίης ἄγαλμα* κ.λ.);

Κατὰ ταῦτα, ὁπωσδήποτε ὁ Σωφρόνιος τῆς ᾠδῆς δὲν εἶναι ὁ ποιητής. Πολὺ πιθανὴ φαίνεται ἡ ἄποψις τῶν Bouvy καὶ Vailhé[1] ὅτι ὁ Σωφρόνιος οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφοῦ ἢ ἀδελφῆς τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ὁποίου καὶ ἔλαβε τὸ ὄνομα.

Οὕτως αἱ δύο ᾠδαὶ XX καὶ XIX ὁλοκληρώνονται εἰς ὀργανικὴν ἑνότητα μὲ σπονδυλικὴν στήλην τὸν πόθον τοῦ ποιητοῦ διὰ τοὺς τόπους καὶ τὰ πρόσωπα, τῶν ὁποίων τώρα στερεῖται. Αὐτὴ δὲ ἡ συνέχεια τῶν ᾠδῶν ἑρμηνεύει τὸ ἄλλως ἀκατανόητον τῆς ἐπιγραφῆς τῆς XIX ᾠδῆς: *Εἰς τὴν ἀνάληψιν καὶ εἰς ἑαυτόν*. Ἡ ἀτυχὴς αὐτὴ ἐπιγραφὴ ἐντελῶς προχείρως ἐτέθη ὑπὸ τοῦ γραφέως τοῦ κώδικος, μὴ ἐννοοῦντος τὴν συνέχειαν τοῦ περιεχομένου τῶν δύο ᾠδῶν, ἀφοῦ εἶδε νέαν ἀκροστιχίδα, καὶ ἐπέγραψεν *εἰς τὴν ἀνάληψιν*, διότι εἶναι τὸ πρῶτον γεγονός, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἡ ᾠδή, ἀλλ᾽ ἁπλῶς δι᾽ ἑνὸς μόνον στίχου της (τοῦ 4), ἐνῷ οἱ ἀκολουθοῦντες 50 στίχοι ἀναφέρονται εἰς ἄλλους ἁγίους τόπους, τῶν ὁποίων οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται ἡ ἐπιγραφή. Ἡ προσθήκη εἰς τὴν ἐπιγραφὴν *καὶ εἰς ἑαυτὸν* ἀναφέρεται εἰς τοὺς τελευταίους 57-108 στίχους τῆς ᾠδῆς, ἤτοι τὸν πόθον τοῦ ποιητοῦ διὰ τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Σωφρόνιον, ἐκληφθέντα ὡς αὐτὸν τοῦτον τὸν ποιητήν. Ἑπομένως πρέπει νὰ ὀβελίσωμεν τὴν ἐπιγραφὴν τῆς XIX ᾠδῆς, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ συνέχειαν τῆς XX, ὑπὸ τὴν σαφῆ καὶ ἀνταποκρινομένην εἰς

[1] Sophrone le sophiste et Sophrone le patriarche, ἐν Revue de l'Orient Chrétien, VII, 1902, σ. 360-385.

τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν δύο ᾠδῶν ἐπιγραφήν: *Εἰς τὸν πόθον ὃν εἶχεν εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν καὶ εἰς τοὺς σεβασμίους τόπους*.

Ἡ τελευταία ἐκτὸς ἀκροστιχίδος στροφὴ τῆς XIX ᾠδῆς *τό γε μὴν ἄεισμα τοῦτο | ἀνέθηκά σοι ποθοῦντι | καθ᾽ ὅλην φίλην Συρίην | ἐμέθεν πόθους ἀείδειν*, καθ᾽ ἣν ὁ ποιητὴς ἀφιερώνει τὴν ᾠδὴν αὐτὴν εἰς τὸν Σωφρόνιον, ὑποκρυπτόμενον εἰς τὴν ἀντωνυμίαν *σοι*, διὰ νὰ τραγουδῇ ὅλη ἡ προσφιλής του Συρία τοὺς πόθους του, μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψε καὶ τὰς δύο συνεξεταζομένας ἐνταῦθα ᾠδὰς καὶ ἀπέστειλεν αὐτὰς εἰς τὸν Σωφρόνιον, ὡς ἐκ βαθέων ποιητικὴν ἐπιστολὴν εἰς τὴν ἀνακρεόντειον αὐτὴν μορφήν, τῆς ὁποίας τόσην οἰκείωσιν εἶχεν ὁ ποιητής. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ προσωπικὸν χρῶμα καὶ ὁ ἰδιωτικός, κατά τινα τρόπον, χαρακτὴρ τῶν ᾠδῶν ἑρμηνεύει τὸν πλούσιον συναισθηματισμὸν αὐτῶν, πρωτοφανῆ εἰς ἔντασιν καὶ μορφήν, συγκρινομένων τῶν ᾠδῶν πρὸς τὰς προηγουμένας.

Τὰ ὡς ἄνω συμπεράσματα ἐξάγονται ἐξ ἀποκλειστικῆς μελέτης τῶν ᾠδῶν, ὡς παρέχονται εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ M. Gigante, ἀλλὰ διὰ τὴν τελευταίαν λέξιν ἐπ᾽ αὐτῶν πρέπει νὰ προηγηθῇ ἔρευνα ὅλων τῶν προβλημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον, τὸ ἔργον καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σωφρονίου.

XXI. Εἰς τὸν πάππον Μηνᾶν.

Ὁ κῶδιξ B παρέχει διὰ τὴν ᾠδὴν αὐτὴν τὴν ἐπιγραφήν: *Τοῦ αὐτοῦ ἀνακρεόντιον κατὰ στοίχους* (sic) *εἰς τὸν πάππον Μηνάν, τὸν οἰκονόμον τοῦ ἐννάτου Ἀλεξανδρείας συκοφαντιθέντα ἐπὶ Φωκᾶ ὅτι Θεοδόσιος (Θεοδόσιον em. Matranga) τὸν υἱὸν Μαυρικίου ἐδέξατο*.

Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι ὁ Φωκᾶς (602-610), εὐθὺς ὡς ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τῶν Πρασίνων, ἐφρόντισε νὰ ἐξοντώσῃ τὴν οἰκογένειαν τοῦ προκατόχου του Μαυρικίου (582-602). Ἐσυκοφαντήθη λοιπὸν ὁ Μηνᾶς ὅτι ἐδέχθη πρὸς προστασίαν τὸν ἐχθρὸν τοῦ Φωκᾶ καὶ υἱὸν τοῦ Μαυρικίου Θεοδόσιον. Αὐτὴ ἡ συκοφαντία καὶ ἡ τελικὴ δικαίωσις τοῦ Μηνᾶ ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς παρούσης ᾠδῆς.

Ὁ ποιητὴς ζητεῖ τὴν λύραν τοῦ Προφήτου καὶ τὸ τύμπανον τῆς Μαρίας διὰ νὰ ψάλῃ ὕμνον πρὸς τὸν Μηνᾶν, τὸν ὁποῖον ὀνομάζει *θεσπέσιον πατέρα, ὁσίων ἔρεισμα, γενέτην* καὶ *τοκῆα* (στ. 6, 16, 14, 19). Ἀλλ᾽ ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται ὅτι ὁ ὕμνος ἀναπέμπεται πρὸς τὸν Τριαδικὸν Θεόν, διότι Ἐκεῖνος διὰ τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀποκατέστησε τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ δίκαιον. Κατὰ τὴν ᾠδὴν *ὁ ἀλάστωρ δράκων* (στ. 18) ἐκίνησεν ἐναντίον τοῦ Μηνᾶ ἓν τῶν πνευματικῶν του τέκνων, τὸ ὁποῖον ὡς νέος Ἰούδας, *ψευδοκατηγορίην ἀντὶ τεκνοτροφίης* (στ. 43-44) ἀποδίδον, ἀναφέρει εἰς τὸν διοικητὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅτι εἶδεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μηνᾶ τὸν ἐχθρὸν τοῦ βασιλέως. Ὁ Μηνᾶς *ἐνὶ χείμασιν κατέστη* (στ. 61) καὶ σιδηροδέσμιος ἀπο-

πέμπεται πρὸς τὸν βασιλέα πρὸς τιμωρίαν. Ἀλλ' οὗτος ἀναθέτει τὴν ὑπόθεσιν εἴς τινα ἱερὸν Κοσμᾶν, *πρόμαχον δίκης* (στ. 79), ὁ ὁποῖος διαπιστώσας τὸν *φθόνον καὶ τὴν δολίην τέχνην* (στ. 96-97) εἰς βάρος τοῦ Μηνᾶ, ἀναφέρει αὐτὰ εἰς τὸν βασιλέα. Οὕτως ἀπαλλάσσεται ὁ Μηνᾶς καὶ τιμωροῦνται οἱ κατήγοροί του, ἐνῷ ὁ ποιητὴς ἱκανοποιημένος ἐκφράζει τὴν *γλυκερὴν χαρὰν* (στ. 12), ἡ ὁποία κατέλαβε τὴν καρδίαν του ἀντὶ τῶν προτέρων στεναγμῶν του.

Ἐνῷ τὸ ὕφος τῆς ᾠδῆς δὲν μᾶς ἀπομακρύνει ἀπὸ τὰς δύο προηγουμένας, ἡ ἔναρξις αὐτῆς διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ προφήτου καὶ τῆς Μαρίας μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν πρώτων ᾠδῶν (I, II, IV κ.λ.). Ὥστε ἂς μὴ ἀμφιβάλλωμεν διὰ τὴν γνησιότητα ᾠδῶν ἀναφερομένων εἰς σύγχρονα τοῦ ποιητοῦ πρόσωπα καὶ γεγονότα. Ὅταν εἰς αὐτὰ βλέπῃ ὁ ποιητὴς τὴν θείαν Πρόνοιαν ὡς ρυθμιστήν, δύναται κάλλιστα νὰ τὰ συμπεριλάβῃ εἰς τὰς ᾠδάς του, παραλλήλως πρὸς ἄλλας ἀναφερομένας εἰς θεῖα πρόσωπα καὶ γεγονότα τῆς Γραφῆς.

Ἀκριβῶς δὲ διὰ νὰ τονισθῇ περισσότερον τὸ αἴσθημα τοῦ ποιητοῦ ὅτι ἐμμέσως ὁ ὕμνος ἀποδίδεται εἰς τὸν Θεὸν εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, θεωροῦμεν προτιμητέαν τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος Β διὰ τοὺς στίχους 7 καὶ 8: *Μετὰ κυμβάλων χορεύων* | *Τριάδος κλέος λιγαίνω* ἀντὶ τῆς διορθώσεως τοῦ Μ. Gigante: *Μετὰ κυμβάλων χορεύω* | *Τριάδος κλέος λιγαίνων*. Εἰς τὸ *λιγαίνω κλέος Τριάδος* ὑπάρχει τὸ βάρος τοῦ νοήματος.

XXII. Εἰς τὸν Κῦριν Παῦλον τὸν κανδιδᾶτον καὶ Μαρίαν τὴν μητέρα αὐτοῦ κοιμηθεῖσαν ἐν Κυρίῳ.

Τὸν λυρισμὸν καὶ τὴν πλαστικότητα τῆς ᾠδῆς ἐνισχύει ἡ πρωτοτυπία τοῦ διαλόγου ζῶντος μετὰ νεκροῦ. Ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας κινούμενος ὁ υἱὸς Παῦλος ἀπευθύνεται πρὸς τὴν ἀποθανοῦσαν μητέρα του, μετὰ τῆς ὁποίας συνδιαλέγεται, ἄνευ μεσολαβήσεως τοῦ ποιητοῦ, ὥστε ἡ ὅλη ᾠδὴ νὰ δραματοποιῆται συγκινοῦσα ἰδιαιτέρως τὸν ἀναγνώστην. Ὁ υἱὸς ἀφωσιωμένος εἰς τὴν μητέρα του, τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰς τὴν ζωήν του *ἀγαθὸν ἕρκος* καὶ *κρατίστην ἄγκυραν* (στ. 1, 77), παραπονεῖται πρὸς αὐτήν, διότι τὸν ἄφησε μόνον νὰ ποντοπορῇ εἰς τὰ κύματα τοῦ βίου. Ὁ παρηγορητικὸς λόγος τῆς μητρός, ὅτι ὁ θάνατος εἶναι φυσικὸς νόμος, δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ διαλύσῃ τὸν *ὄγκον τῶν ἀχέων* (στ. 35) τοῦ υἱοῦ καὶ ἡ μήτηρ συμπάσχει διὰ τὴν ἀμοιβαίαν στέρησιν. Συμβουλεύει ὅμως τὸν υἱὸν εἰς ἠθικοδιδακτικὸν ὕφος νὰ βδελύττεται τὰ ξένα δόγματα καὶ νὰ ἔχῃ εὐσέβειαν καὶ εὐσπλαγχνίαν. Ἀλλ' ὁ υἱὸς εὑρίσκει δύσκολον τὸν *εὐδρομοῦντα βίον* (στ. 86) χωρὶς τὰς ἰδικάς της ὁδηγίας καὶ ἡ μήτηρ ἐνθαρρύνει τὸν πτοημένον νὰ ἀποβλέπῃ μετὰ θάρρους καὶ πόθου εἰς τὸν Θεόν, ὁ ὁποῖος θὰ τὸν βοηθῇ ἵνα *διώκῃ ἱερὸν βίον* (στ. 92).

Ἐκτὸς τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ὕφος καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ᾠδὴν διὰ τὸ δόγμα καὶ τὴν εὐσέβειαν, παρὰ τὴν πρωτοτυπίαν τοῦ διαλόγου, ὁμιλοῦν εὐγλώττως περὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτῆς. Κριτικῆς φύσεως πρόβλημα οὐδὲν παρατηρεῖται.

[XXIII]. Εἰς τὸν Ἰωσήφ.

Αἱ 29 στροφαὶ τῆς ᾠδῆς στερούμεναι ἀκροστιχίδος ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐκ τῆς Π. Διαθήκης γνωστὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰωσήφ. Ἀλλ' ἐνῷ ὁ ποιητὴς δὲν παρεκκλίνει τῆς πηγῆς του ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, ἐν τούτοις παρατηρεῖται κάποια ἀσάφεια καὶ ἀνακολουθία εἰς τὴν ἀφήγησιν. Τὴν ἄποψιν δὲ τοῦ ἐκδότου ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ᾠδῆς τοῦ Σωφρονίου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐνισχύει ἡ παρατήρησις ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα πρόλογον εἰς τέσσαρας στροφάς, εἰς τὰς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ ποιητὴς περὶ *ὀλβίου χρόνου* (στ. 2), ὁ ὁποῖος προτρέπει νὰ ἀποβάλῃ τὸν φθόνον καὶ νὰ ὑμνήσῃ *ὄνομα κλυτὸν* (στ. 1)· ἀόριστα πράγματα, ἄσχετα μὲ τὸ θέμα τῆς ᾠδῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ προσπάθεια νὰ στηρίξῃ τὴν προτίμησιν τοῦ θέματος τῆς ᾠδῆς του ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν μαρτύρων, τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύνατο νὰ ὑμνήσῃ, ὡς καὶ ἡ ἐπίκλησις εἰς τὴν τρίτην στροφὴν τῆς Νίκης, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει *φιλότιμον* καὶ *πότνιαν*, δὲν προδίδουν τόσον τὸν συντηρητικὸν εἰς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν ποιητὴν καὶ πατριάρχην Ἱεροσολύμων. Μόνον εἰς τὴν τετάρτην στροφὴν τοῦ προλόγου ἔχομεν τὴν γνωστὴν ἔναρξιν τῶν ᾠδῶν διὰ τῆς λύρας τοῦ προφήτου, ἀλλ' ἐντελῶς ἀσυνδέτως πρὸς τὰ προηγούμενα.

Ἐπὶ πλέον ξενίζει καὶ ἡ στροφὴ τοῦ ἐπιλόγου: *Τὰ μὲν ὧδε πως ἐτύχθη*, | *τὰ δὲ νῦν ἐγὼ μεθήσω*· | *τὰ πάλαι καλὸν λιγαίνειν*, | *τὰ δὲ βέλτερα κροτεῖτε*. Εἰς οὐδεμίαν τῶν προηγουμένων ᾠδῶν εὕρομεν τόσον ἀντιποιητικὴν πεζότητα. — Εἰς τὸν στίχον 94 προτείνομεν τὴν διόρθωσιν *καταρᾶι* ἀντὶ *κατάρας* τοῦ κώδικος Β καὶ *κατάρῃ* τοῦ Μ. Gigante.

Γενικῶς ἡ ἔκδοσις τοῦ Μ. Gigante, περιληφθεῖσα εἰς τὴν σειρὰν Testi per esercitazioni accademiche, ἀποτελεῖ σημαντικὴν προσφορὰν εἰς τὴν τόσον ἀξιόλογον φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἔρευναν, τὴν ἀναφερομένην εἰς μίαν ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας μορφὰς τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, τὸν ποιητήν, ῥήτορα, θεολόγον, ποιμενάρχην καὶ πολιτικὸν ἄνδρα Σωφρόνιον τὸν Ἱεροσολύμων.

Ἓν τμῆμα τοῦ πολυσχιδοῦς του ἔργου, τὸ ὁποῖον παραμένει ἀκόμη ἀνεξερεύνητον φιλολογικῶς, ἀποτελοῦν αἱ ᾠδαί του, τῶν ὁποίων τὴν κριτικὴν ἔκδοσιν μᾶς προσφέρει ὁ Μ. Gigante. Βεβαίως ἡ ἔκδοσις, ὡς κριτική, περιορίζεται εἰς τὸ κείμενον τῶν ᾠδῶν, τῶν ὁποίων ἐλλείπει ἡ αἰσθητικὴ θεώρησις, ἡ γλωσσικὴ ἔρευνα, ἡ γραμματολογικὴ τοποθέτησις εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ποιητικοῦ εἴδους τῶν ἀνακρεοντείων, ἡ βαθυτέρα ἑρμηνεία καὶ ἐν γένει ἡ

κατὰ τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾷκα[1] «κρίσις ποιημάτων, ὃ δὴ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ».

Ὁ σύντομος πρόλογος, εἰς τὴν λατινικήν, ἀναφερόμενος κυρίως εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ κειμένου καὶ τὴν μετρικὴν τῶν ᾠδῶν καὶ θίγων ἁπλῶς μερικὰ ἀπὸ τὰ προβλήματα γνησιότητος καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν εἶναι ὅ,τι συνήθως εὑρίσκομεν εἰς τὰς κριτικὰς ἐκδόσεις κλασσικῶν κειμένων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ πρῶτον ἄχαρι καὶ ἐπίμοχθον ἔργον τῆς φιλολογικῆς ἑρμηνείας.

Ἀλλὰ τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν σημασίαν τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ M. Gigante ἔχομεν προσιτῶς συγκεντρωμένας καὶ ἀποκατασταθείσας κριτικῶς τὰς ᾠδὰς τοῦ Σωφρονίου, τὰς ὁποίας ἄλλως θὰ ἔπρεπε νὰ ζητῶμεν εἰς τὴν Πατρολογίαν ἢ μεμονωμένας εἰς δυσεύρετα ξένα περιοδικά; Καὶ ἡ κριτικὴ ἔρευνα, παρὰ τὰς ὀλίγας προηγουμένας παρατηρήσεις, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἔγινε καὶ ἐπιμελῶς καὶ ἐπιτυχῶς. Τοιουτοτρόπως καὶ ἡ ὑπόλοιπος ἐργασία μελέτης τῶν πολλαπλῶν προβλημάτων τοῦ Σωφρονίου διευκολύνεται καὶ ἡ δυνατότης ἀπολαύσεως τοῦ λυρισμοῦ του παρέχεται.

Εἰς τὴν μετάφρασιν ὁ ἐκδότης ἐπεδίωξε τὴν κατὰ λέξιν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου εἰς τὴν ἰταλικήν. Βραχυλογίαι τοῦ ποιητικοῦ πρωτοτύπου δὲν ἀναπτύσσονται, τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐννοούμενα δὲν παρατίθενται, ὅροι ἀπαιτοῦντες ἀνάλυσιν ἀποδίδονται μονολεκτικῶς. Ἡ κατασκευὴ τῶν προτάσεων καὶ τῶν περιόδων, ἡ συντακτικὴ θέσις τῶν ὅρων καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μετοχῶν εἰς τὰς προτάσεις ἐπεβλήθησαν τυραννικῶς εἰς τὸν ἰταλικὸν λόγον. Γενικῶς ἡ προσκόλλησις πρὸς τὸ μεταφραζόμενον κείμενον εἶναι τόση, ὥστε ἐνίοτε νὰ χρειάζεται αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον πρὸς κατανόησιν τῆς μεταφράσεως. Οὕτως ὁ ἀναγνώστης δὲν θὰ ἀπολαύσῃ εἰς τὴν μετάφρασιν αὐθύπαρκτον κείμενον, ἀλλὰ θὰ βοηθηθῇ ἁπλῶς εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ πρωτοτύπου.

Τὰ ἐν παραρτήματι παρατιθέμενα βυζαντινὰ σχόλια περὶ τῆς μετρικῆς μορφῆς τῶν ἀνακρεοντείων χαρακτηρίζουν μὲν κατὰ διάφορον τρόπον τὰ μέτρα τῶν στίχων, διὰ τῆς ἀναλύσεως αὐτῶν εἰς πόδας, ἡ συνολικὴ ὅμως περιγραφὴ τοῦ στίχου ὁδηγεῖ ἐν τέλει εἰς τὴν μίαν μετρικὴν μορφὴν διὰ τοὺς οἴκους καὶ τὰς τρεῖς διὰ τὰ κουκούλια ποὺ παρέθεσεν ὁ M. Gigante εἰς τὴν εἰσαγωγήν του καὶ ἐχαρακτηρίσαμεν ἀνωτέρω (σελ. 460-461).

Ὁ πολυτιμότατος πίναξ τῶν λέξεων, ἰδιαιτέρως διὰ συγγραφεῖς τῶν ὁποίων ἡ γνησιότης τῶν ἔργων ἀμφισβητεῖται, περιέλαβεν ἐνταῦθα ὅλας τὰς λέξεις τῶν ᾠδῶν, ὡς ἀκριβῶς ἀπαντοῦν εἰς τὸ κείμενον, χωρὶς νὰ γίνῃ συγκέντρωσις τῶν διαφόρων τύπων μιᾶς λέξεως ὑπὸ ἓν λῆμμα. Οὕτω π.χ. μερικοὶ τύποι τοῦ ῥήματος ἄγω (ἄγε, ἄγειν, ἄγεται, ἄγοις, ἄγων) ταξινομοῦνται ἀλφαβητικῶς εἰς τὸ Α, ἐνῷ ἄλλοι (ἦγε, ἦγεν, ἦγον) εὑρίσκονται εἰς τὸ Η. Ὁμοίως τῆς αὐτῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας οἱ τύποι ἅ, ἥ, ἥν, ἧς, ὅ, ὅν, οὗ, ὧν, διεσπάρησαν εἰς τὸν πίνακα κατὰ τὸ πρῶτον γράμμα αὐτῶν κ.ο.κ. Ἡ τοιαύτη κατάταξις οὐδόλως διευκολύνει τὴν γλωσσικὴν ἔρευναν, ἰδιαιτέρως ἀναγκαίαν ἐνταῦθα διὰ τὸ πλῆθος τῶν τύπων καὶ τῶν λέξεων, τῶν διαλεκτικῶν καὶ μετρικῶν σχηματισμῶν.

[1] Τέχνη Γραμματική, ἔκδ. Uhlig.

Ἐν τούτοις, γενικῶς, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶς ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, μεθ' ἱκανοποιήσεως κρατοῦμεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ M. Gigante μὲ τὴν εὐχὴν νὰ πλουτισθῇ ἡ βυζαντινή μας φιλολογία μὲ ἐργασίας ἀποκαλυπτικὰς διὰ τὴν μορφὴν καὶ τὸ ἔργον τοῦ Σωφρονίου, ἀνταξίας τῆς προσφορᾶς του εἰς τὸ ἔθνος καὶ τὸν χριστιανισμόν.

ΣΟΦΙΑ Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Παν. Ἰ. Ζέπου, Μιχαὴλ Φωτεινοπούλου Νομικὸν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον 1765) τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενον, Ἀθῆναι 1959. Εἰς 8ον μέγα, σ. ιβ'+304+φ. 3 ἄ.ἀ. [=Ἀρχεῖον Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, τόμος ΙΖ', 1954-1959].

Εἶναι εὐτύχημα διὰ τὴν ἑλληνικὴν νομικὴν ἐπιστήμην, ὅτι ἀνέκαθεν ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς Ἀνδρεάδης εἶχε τὴν ἔμμονον ἰδέαν, ὅτι νέοι τινὲς ἕλληνες νομικοί, ἀντὶ τῆς τελειοποιήσεως τῶν σπουδῶν των εἰς «Εὐρώπην» — ἢ παραλλήλως πρὸς ταύτην — θὰ ἔπρεπε νὰ σπουδάσουν εἰς Ρουμανίαν, ὅπου κατὰ τὸν ιη' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιθ' αἰῶνος ἤκμασεν ἡ λεγομένη φαναριωτικὴ περίοδος τῆς ἱστορίας τῶν παραδουναβίων χωρῶν· ἦτο ἐπίσης εὐτύχημα, ὅτι ὁ Ἀνδρεάδης ἔπεισε πρὸ 28 περίπου ἐτῶν τὸν νεαρώτατον τότε κ. Π. Ζέπον νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ εἰς Ρουμανίαν ταξείδιον σπουδῶν, ὅπου παρέμεινεν οὗτος ἐπί τινα ἔτη· ἐκεῖ ἐπὶ τόπου, ὁ κ. Ζ., αὐξήσας τὸν ἤδη ἀρκετὰ σεβαστὸν ἀριθμὸν ξένων γλωσσῶν, ἃς τελείως κατέχει, καὶ διὰ τῆς ρουμανικῆς, κατέστη τελείως ἐνήμερος τῆς σχετικῆς ρουμανικῆς βιβλιογραφίας, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε συνεχῶς παρακολουθεῖ. Καρπὸς τῶν ἐκεῖ σπουδῶν του ὑπῆρξε τὸ 1935 ἡ ἔκδοσις τοῦ Συνταγματίου Νομικοῦ τοῦ βοεβόδα Οὐγγροβλαχίας Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου (1780), εἰς ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικὴν γλῶσσαν, μετὰ σοφῶν ἐκτεταμένων προλεγομένων (ἐξ 140 σελίδων εἰς 4ον). Ὁ φόρτος τῆς πανεπιστημιακῆς διδασκαλίας τοῦ ἀστικοῦ Δικαίου ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης καὶ (ἀπὸ τοῦ 1953) τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἡ ἐκ παραλλήλου καταπληκτικὴ πολυσχιδὴς ἐπιστημονικὴ δρᾶσίς του — ἀλησμόνητος θὰ παραμείνῃ ἡ λαμπρὰ διεξαγωγὴ τοῦ Θ' βυζ. Συνεδρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ τὸ 1953, οὗτινος διετέλεσεν ἡ ψυχή, ὡς Γεν. Γραμματεὺς — δὲν ἐμπόδισαν τὸν κ. Ζ. νὰ ἐκδίδῃ διαφόρους νομικὰς μελέτας, αὐτοτελῶς ἢ εἰς ἑλληνικὰ καὶ

ξένα περιοδικά. Ἐπανερχόμενος ὁ κ. Ζ. εἰς τὰς παλαιὰς ἑλληνικὰς νομικὰς συλλογὰς τῶν παραδουναβίων χωρῶν, ἐξέδωσεν ἐσχάτως τὸ ἀνωτέρω ἀναγγελλόμενον Ν. Π. τοῦ Φωτεινοπούλου. Εἶναι περίεργος ἡ προϊστορία τῆς ἐκδόσεως: τὸ 1937 ὁ ἐν Ἰασίῳ καθηγητὴς Berechet παρέδωσεν εἰς τὸν κ. Ζ. χειρόγραφον τοῦ κρατικοῦ Ἀρχείου Ἰασίου, περιέχον τὸ Ν. Π. τοῦ Φωτεινοπούλου, πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἔκδοσιν, τοῦ μὲν κ. Ζ. ἀναλαβόντος τὴν ἀνάγνωσιν καὶ ἔκδοσιν τοῦ ἑλλ. κειμένου, μετὰ ὑπομνήματος, τοῦ δὲ Β. ἀναλαβόντος τὴν εἰς τὴν ρουμανικὴν μετάφρασιν. Ὁ θάνατος τοῦ Β. (1946) δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐκτέλεσιν τῆς μεταφράσεως — ἡ ὁποία, δι' ἡμᾶς, οὐδὲν θὰ προσέθετε, θὰ ἐπέτρεπε δὲ μόνον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας ἔκδοσιν τοῦ ἔργου —. Οὕτω ὁ κ. Ζ. ἀπεφάσισε τὴν ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις ἔκδοσιν τοῦ ἑλλ. κειμένου, μετὰ ὑπομνήματος καὶ Εἰσαγωγῆς, μετὰ πλουσιωτάτης, ἰδίᾳ ρουμανικῆς, βιβλιογραφίας, ἐκ 32 σελίδων καὶ μετὰ τριῶν πινάκων ἐν τέλει: α) τῶν Πηγῶν, β) κυρίων ὀνομάτων, πραγμάτων καὶ νομικῶν ὅρων καὶ γ) λεξιλογίου λέξεων ξένης προελεύσεως ἢ ἰδιωτισμῶν. Τοῦ Ν. Π. εἶναι γνωστὰ καὶ ἄλλα δέκα χφ., ἅπαντα ἐν Ρουμανίᾳ· αἱ συνθῆκαι τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ζ. ἐκδόσεως δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἀντιβολὴν τῶν χφ. τούτων· εἶναι ἄγνωστον, ἐάν, ἐκ τούτου, ἡ ἔκδοσις τοῦ κ. Ζ. ὑστερῇ· πάντως συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Ζ. (σελ. 2), ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἔκδοσις, ἔστω καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἑνὸς χφ. Ἐὰν ὑπάρχουν ἄξιαι λόγου διαφοραὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν χφ. καὶ τοῦ ἐκδοθέντος, δύναται ἡ Ρουμ. Ἀκαδημία νὰ ἐπανεκδώσῃ κριτικῶς τὸ Ν. Π., ὅπως ἤρχισεν ἐσχάτως ἐπανεκδίδουσα νομικὰς συλλογὰς τῆς ἰδίας περιόδου.

Συμφωνῶ μετὰ τοῦ κ. Ζ. ὡς πρὸς τὴν μέθοδον τῆς ἐκδόσεως (σελ. 31-32)· ἐπίσης συμφωνῶ εἰς τὴν τήρησιν τῆς ὀρθογραφίας τοῦ κειμένου· θὰ εἶχα δισταγμοὺς ὡς πρὸς τὴν διόρθωσιν τῆς ὀρθογραφίας, χάριν ὁμοιομορφίας, ὁσάκις αὕτη ποικίλλει, ἐὰν δὲν ἐσημειοῦντο αἱ διορθώσεις ἐν τῷ ὑπομνήματι. Ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Ζ. (σελ. 22), ὅτι δὲν προβαίνει εἰς ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου τοῦ Ν. Π., διότι τοιαύτη ἀνάλυσις θὰ ἐσήμαινε κατ' οὐσίαν πλήρη σχεδὸν ἔκθεσιν τοῦ ὅλου συστήματος τοῦ Βυζ. Δικαίου. Ἀρκεῖ, ὅτι μελλοντικῶς οἱ πραγματευόμενοι εἰδικὰ θέματα τοῦ Μεταβυζ. Δικαίου θὰ δύνανται νὰ καταφεύγουν εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ν. Π. Οὗτος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ἐν λόγῳ ἐκδόσεως καὶ εἶναι σπουδαία ἡ προσφορὰ τοῦ κ. Ζ. εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἱστορίας τοῦ Μεταβ. Δικαίου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Γεωργίου Α. Πετροπούλου, Νοταριακαὶ πράξεις Μυκόνου, τῶν ἐτῶν 1663 - 1779 [=Μνημεῖα τοῦ Μεταβυζαντινοῦ Δικαίου 3. Παράρτημα τῆς Ἐπιστ. Ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν], Ἀθ. 1960. Εἰς 8ον, σελ. 1094.

Εἶναι πράγματι καταπληκτικὴ ἡ δραστηριότης τοῦ καθηγητοῦ κ. Π., ἐκδίδοντος ἕνα ὀγκωδέστατον τόμον σχεδὸν κατ' ἔτος νοταριακῶν πράξεων τῆς τουρκοκρατίας· περὶ τῶν προηγουμένων δύο τόμων τῆς συλλογῆς (1957 καὶ 1958), καθὼς καὶ περὶ τῶν νομικῶν ἐγγράφων Σίφνου τῆς Συλλογῆς «Μνημεῖα τῆς ἑλλην. Ἱστορίας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1956), ἠσχολήθην ἤδη ἐν ΕΕΒΣπ. ΚΖ' 402-404 καὶ ΚΗ' 495-496. Ὁ προκείμενος τρίτος τόμος περιέχει 1802 συμβόλαια τῶν δημοσίων Νοταρίων Μυκόνου Παπαγερασίμου Βίδου (1663-1689) καὶ Γρηγορίου Ἀρτακηνοῦ (1776-1779), τοῦ πρώτου 1681 καὶ τοῦ δευτέρου 121 συμβόλαια. Ἀμφότεροι οἱ κώδικες ἐν Γεν. Ἀρχ. Κράτους ὑπ' ἀριθ. 77 καὶ 90. Τὰ συμβόλαια εἶναι κατακεχωρισμένα κατὰ χρονολογικὴν σειράν, μὴ τηρουμένην ὅμως πάντοτε: π.χ. τὸ ὑπ' ἀριθ. 1660 συμβόλαιον εἶναι τοῦ 1684, ἐν ᾧ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1659 εἶναι τοῦ 1676 καὶ τὰ ἑπόμενα (ὑπ' ἀριθ. 1661-1664) τοῦ 1675, τὸ ὑπ' ἀριθ. 1667 εἶναι τοῦ 1689 κλπ. Τὸ πλῆθος τῶν πράξεων (1802) ἀπῄτει ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν εὑρετηρίων, διὰ νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ μελέτη τῶν συμβολαίων· ἡ σύνταξις τῶν εὑρετηρίων (σελ. 1043-1094) ἀνετέθη εἰς τὸν γυμνασιάρχην Νάξου κ. Ἀντ. Κατσουρόν, ὁ ὁποῖος ὅμως παρεσύρθη, φαίνεται, ἐκ τῆς ἰδιότητός του ὡς φιλολόγου καὶ συνέταξε τρία εὑρετήρια: 1) κυρίων ὀνομάτων, 2) τοπωνυμιῶν καὶ 3) λέξεων, τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρουν κυριώτατα τοὺς φιλολόγους (δοθέντος ὅτι καὶ τὸ εὑρετήριον «λέξεων» ἀφορᾷ μόνον τὰς ἰδιωματικὰς λέξεις)· ἠγνοήθησαν ὅμως κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ νομικοὶ ἐρευνηταί, διὰ τοὺς ὁποίους ὑποτίθεται ὅτι ἐγένετο κυρίως ἡ ἔκδοσις (ὡς μνημείου τοῦ «μεταβυζ. Δικαίου», ὑπὸ καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς καὶ ὡς παράρτημα τῆς Ἐπετηρίδος τῆς Νομικῆς Σχολῆς). Τὰ τρία εὑρετήρια οὐδεμίαν ἀπολύτως βοήθειαν παρέχουν εἰς τὸν ἐρευνητὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Δικαίου, ὁ ὁποῖος δὲν βλέπω πῶς θὰ βοηθηθῇ ὑπὸ τῶν τριῶν εὑρετηρίων. Ἐὰν θελήσῃ οὗτος νὰ ἐρευνήσῃ τὰ συμβόλαια ὡρισμένης κατηγορίας (π.χ. ἀγοραπωλησίας, ἢ διαθήκας, ἢ δωρεὰς κλπ.), πρέπει νὰ διεξέλθῃ καὶ τὰ 1802 συμβόλαια ἓν πρὸς ἕν, μὴ βοηθούμενος κἂν ὑπὸ ἐπικεφαλίδος τινὸς πρὸ ἑκάστου συμβολαίου περὶ τῆς φύσεως αὐτοῦ. Διὰ τοὺς δύο προηγουμένους τόμους τῆς συλλογῆς ταύτης δὲν ὑπῆρξε τοιοῦτον θέμα, διότι ὁ μὲν Κῶδιξ τοῦ νοταρίου Πούλου ἔχει καταγεγραμμένα τὰ συμβόλαια ἐξ ἀρχῆς χωριστὰ καθ' ὕλην, ὑπάρχει δ' ἐν τῇ ἐκδόσει (σελ. ζ') πίναξ περιεχομένων, αἱ δὲ Νοταριακαὶ Πράξεις Παξῶν ἔχουν πίνακα περιεχομένων (σελ.

ια΄-λα΄), εἰς τὸν ὁποῖον σημειοῦται τὸ ἀντικείμενον ἑκάστης πράξεως, οὕτως ὥστε, διεξερχόμενος ὁ ἐρευνητὴς μόνον 20 σελίδας, εὑρίσκει τὸ ζητούμενον. Τὴν παράλειψιν ταύτην — ἀτυχῶς ἀνεπίδεκτον πλέον διορθώσεως — δὲν σημειώνω ἐκ πνεύματος μεμψιμοιρίας, ἀλλὰ διὰ νὰ προσέξῃ ὁ φίλος Καθηγητὴς κατὰ τὴν ἔκδοσιν τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων τόμων, μὲ συμβόλαια Κεφαλληνίας, Χίου, Καστελλορίζου, Ἠπείρου καὶ Αἰτωλίας, τὴν ὁποίαν ἔχει προαναγγείλει, νὰ μὴ ἐπαναληφθῇ τὸ λάθος τοῦτο.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΓΚΙΝΗΣ

Μιχ. Χ. Γκητάκου, Τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Στεμνίτσης (Γορτυνίας) ἐξ ἐπόψεως ἀρχιτεκτονικῆς, εἰκονογραφικῆς, ἐπιγραφικῆς καὶ αἰσθητικῆς. Ἐν Ἀθήναις 1959 (σσ. 283, 8ο — 154 εἰκόνες καὶ σχέδια ἐντὸς κειμένου).

Ὁ δ.θ. Μ. Γκητάκος ἐμελέτησε καὶ περιέγραψε διὰ τοῦ ὑπὸ κρίσιν τόμου τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς γορτυνιακῆς κώμης Στεμνίτσης, τανῦν Ὑψοῦντος κακῶς μετονομασθείσης, εἰς δύο μέρη διαιρέσας τὴν μελέτην. Εἰς τὸ Α΄ μέρος ἐξετάζει τὰ μνημεῖα (σελ. 17-239) κατὰ σειράν, 1. Παναγία Μπαφέρω, 2. Ἅγιος Νικόλαος, 3. Προφήτης Ἠλίας, 4. Τρεῖς Ἱεράρχαι, 5. Ζωοδόχος Πηγή, 6. Ἅγ. Παντελεήμων, 7. Καταγιώργης, 8. Μονὴ Προδρόμου, 9. Ἅγ. Γεώργιος, 10. Ἅγ. Ἀνδρέας. Τὸ Β΄ μέρος (σ. 243-254) εἶναι ἡ αἰσθητικὴ θεώρησις τῶν ἀνωτέρω μνημείων. Ἐν ἐπιλόγῳ ὁ συγγραφεὺς ἀνακεφαλαιώνει τὰ ἐπιτεύγματα τῆς παρούσης μελέτης ἀπὸ πάσης ἀπόψεως (σ. 257-261), καταχωρίζει τὴν χρησιμοποιηθεῖσαν βιβλιογραφίαν (σ. 263-270) καὶ παραθέτει πίνακας προσώπων, πραγμάτων κλπ.

Ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ ἐν προλόγῳ ὅτι τὴν μελέτην συνέγραψε παρακινηθεὶς ἐκ τοῦ λόγου ὅτι «αἱ περὶ τῶν μνημείων ἰδοῦσαι τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐργασίαι παρουσιάζουσιν ἐν πολλοῖς μεγάλα κενὰ καὶ ἀπέχοντα τῆς πραγματικότητος στοιχεῖα, καθιστῶντα ἀνέφικτον τὴν ἀληθῆ περὶ τούτων ἀντίληψιν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ὀρθὴν περὶ τῆς ἀξίας των κρίσιν» καὶ τοῦτο διότι «πολλὰ τῶν μνημείων ἀνεπαρκῶς ἠρευνήθησαν, ἕτερα πάλιν ἀκροθιγῶς, ἄλλα δὲ οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἠξιώθησαν». Τὴν μελέτην παραδόξως ἐξέδωκεν ἡ «Ἀδελφότης Στεμνιτσιωτῶν». Εἰσαγωγικῶς (σ. 11-12) ἐξηγεῖ πῶς χρησιμοποιεῖ τὸ συγκεντρωθὲν ὑλικόν, ποῖα μνημεῖα παραλείπει ὡς νεώτερα κτίσματα ἢ ἀπολέσαντα πᾶσαν ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν καὶ τίνα σημεῖα παλαιογραφικὰ χρησιμοποιεῖ κατὰ τὴν μεταγραφὴν τῶν ἐκδιδομένων ἐπιγραφῶν ἢ χαραγμάτων, χωρὶς καὶ νὰ παραθέτῃ πίνακα τούτων, ἀρκούμενος νὰ

2-5-1960

τὰ χαρακτηρίσῃ ὡς «διεθνῶς ἐπικρατέστερα ἐπιγραφικὰ σύμβολα», ἐκ πρώτης ὄψεως ὅμως μὴ ὄντα τοιαῦτα. Προκαταβολικῶς δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι περὶ τῶν ἐξεταζομένων μνημείων πρόσφατος εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Ν. Μουτσοπούλου, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, ἐν Ἀθήναις 1956, καὶ ὅτι τὸ ὑλικὸν ποὺ ἐξετάζει ὁ Γκ. ἔχει μελετηθῆ ὑπὸ ἐντοπίων ἐρευνητῶν — τοῦ Γ. Σταμίρη, τῆς Κ. Φατούρου καὶ τοῦ ὑποφαινομένου —, ἄνευ γνώσεως τῶν ὁποίων ὁ σ. (κατὰ παράβασιν τῶν ἐπιστημονικῶς κρατούντων) προτρέχων ἐξέδωκε μὲ ἀξιώσεις μάλιστα τὴν παροῦσαν μελέτην.

Ἀτυχῶς πολλὰ καὶ βασικὰ σφάλματα ἔχει ἡ προκειμένη μελέτη, πολλὰς παρανοήσεις, πολλὰς τολμηρὰς ἑρμηνείας καὶ ἐσφαλμένην μέθοδον. Ἐν πρώτοις νομίζομεν ὕποπτον, αὐθαίρετον καὶ ἀποτέλεσμα φαντασίας πολλῆς τὸ σύνταγμα τῶν ἀκιδογραφημάτων καὶ λοιπῶν χαραγμάτων, ποὺ ὁ Γκ. ἐκδίδει στηρίζων ἐπ᾿ αὐτοῦ μάλιστα τὴν τιμὴν τῆς προσφορᾶς ἀγνώστων σελίδων εἰς τὴν τοπικὴν ἱστορίαν τῆς ἐρευνωμένης περιοχῆς. Εἶναι τόσον πολλὰ ὅμως ταῦτα καὶ πολλάκις τόσον παράδοξα, ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ ἐπιλέξῃ κανεὶς τὰς ἐπιτυχεῖς ἐπ᾿ αὐτῶν ἀναγνώσεις. Τὰ σχόλια ποὺ τὰ συνοδεύουν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ χαρακτηρίσῃ ὡς κατὰ κανόνα ἀσήμαντα, ξένα πρὸς τὴν πραγματικότητα ἢ μαρτυροῦντα πρόθεσιν ἐπιδείξεως ἀκαίρου σοφίας, καταντῶντα ὅμως κοινοῦ τόπου δείγματα. Οὕτω π.χ. ἐν σελ. 48-49 σχολιάζονται αἱ ἐν ἐπιγραφῇ ἀπαντῶσαι λέξεις *πόλισμα, δυσάλωτον, βάθρα, νηός (;), πολεμίων*, μετὰ παραπομπῆς εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς, παρέχεται δὲ ἡ ἀνήκουστος ἐτυμολογία τῆς ἐπωνυμίας Μπαφέρω τῆς Παναγίας, ὡς προελθούσης ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ *Ma* (= ἀλλ᾿ ὅμως) + Ferra (= ἀπτόητος, ἀτρόμητος) > Maferrea (κατὰ συνεκφώνησιν) > baferrea > baferro (= Μπαφέρω, «κατά τινα κατὰ τὴν προφορὰν παραφθοράν»)! Εἰς τὴν σ. 64 πληροφορεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι *δισκοπότηρα* εἶναι ἱερὰ σκεύη καὶ δὴ τὸ Ἅγιον Ποτήριον καὶ ὁ Ἅγιος Δίσκος μετὰ παραπομπῆς εἰς τὴν Πατρολογίαν τοῦ Migne. Παραλλήλως βλ. τὸν ἐν σ. 85 ὑπομνηματισμὸν τῆς λέξεως 'ρουθούνι'. Εἰς σ. 116 ὑπομνηματίζονται αἱ λέξεις *κατακαημένος, στενάζει*. Εἰς σ. 127-128 παρέχονται μυθώδεις διηγήσεις σχετιζόμεναι πρὸς τὴν μονὴν Ζωοδόχου Πηγῆς, ἡ θέσις τῶν ὁποίων, ἂν ἐκρίνοντο ἀπαραίτητοι, θὰ ἦτο εἰς ὑποσημείωσιν (ἐδῶ καί τις ὀνομαστικὴ ἀπόλυτος «θελήσας ποτὲ νὰ ἱερουργήσῃ διερράγη τὸ ποτήριον»!). Εἰς σ. 155-156 ἐξ ἀφορμῆς χαράγματος σκιαγραφεῖται ὁ ἀνακαινιστὴς τῆς μονῆς Γερμανὸς Κάτζιας, ἐπὶ τῇ βάσει ἐπιγραφῶν κλπ. Ἀλλ᾿ ὑπάρχει εἰς Βιβλιοθήκην Δημητσάνης ὁ χρφ. κτητορικὸς κῶδιξ τῆς μονῆς, ὁπόθεν πλείστας εἰδήσεις ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὁ σ. γενικώτερον περὶ Στεμνίτσης, κατοίκων, οἰκογενειακῶν ὀνομάτων, τοπωνυμίων κλπ., ὡς ἐπίσης ὁ τῆς μονῆς Προδρόμου. Τὸ περιεχόμενον τῶν χειρογράφων τούτων καὶ ἄλλων ἐγγράφων εἶναι ἀπαραίτητον, εἶναι χρησιμώτατον διὰ τὸν μελετητὴν

τῶν μνημείων. Ταῦτα τὰ ὀλίγα δείγματος χάριν ἀναφέρονται, ὡς πρὸς τὸν ὑπομνηματισμόν.

Ἡ περὶ τῶν μνημείων Στεμνίτσης ἐκδοθεῖσα μακρὰ συγγραφὴ τοῦ Μ. Γκ. ὑπεβλήθη εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἐπὶ ὑφηγεσίᾳ. Ὡς ἐκ τούτου ὁ σ. παρουσιάζων μὲ ἀξιώσεις πολλὰς τὴν ἐργασίαν ηὔρυνε κατὰ πολὺ τὰ πλαίσια αὐτῆς καὶ ἀφορμὰς μόνον λαμβάνων ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων καὶ δὴ τῶν εἰκονογραφικῶν θεμάτων, εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν τοῦτο μὲν νὰ παρακολουθήσῃ ἱστορικῶς καὶ μετὰ βιβλιογραφίας τὴν ἐξέλιξιν τύπων καὶ θεμάτων ἀπὸ τῆς διαμορφώσεως αὐτῶν, τοῦτο δὲ ν' ἀποφανθῇ ὡς ἀπὸ καθέδρας περὶ ἑκάστου ἐξ αὐτῶν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ πολλάκις ἐξέρχεται ἐντελῶς τῶν ὁρίων τῶν θιγομένων θεμάτων, προσπαθεῖ νὰ διδάξῃ ὡς αἰσθητικός, φθάνει μέχρι ἀφορισμῶν καὶ ὅλως ἀκαίρως ἐπιχειρεῖ συστηματικὴν συγγραφήν, δογματίζων (βλ. π.χ. σ. 19 «ἔχω τὴν μετὰ πολλῆς πιθανότητος γνώμην», σ. 21 «ἡμεῖς ἄνευ τινὸς δισταγμοῦ θὰ συνετασσόμεθα...» κλπ.) κατὰ τρόπον μὴ προσήκοντα εἰς ἐπιστήμονας. Πόσον ὀλισθηρὸς εἶναι ὁ δρόμος οὗτος ἀποδεικνύουν αἱ ἐμπεριστατωμέναι παρατηρήσεις ἐπὶ λεπτομερειακῶν θεμάτων εἰκονογραφίας, ὡς πρὸς τὰς ἀκροβασίας, τὰς παρανοήσεις, τὴν ἔλλειψιν ἀφομοιωτικῆς ἱκανότητος τοῦ συγγραφέως κλπ., δημοσιευθείσης ἤδη βιβλιοκρισίας (Α. Ξυγγόπουλος, «Πελοποννησιακὰ» Γ'-Δ', 1958-59), παρατηρήσεις μὴ ἐπαναλαμβανόμεναι ἐνταῦθα.

Ὁ σ. διακατέχεται ἀπὸ μίαν ἔμμονον τάσιν νὰ ἀναγάγῃ τὰ ἐξεταζόμενα μνημεῖα τῆς Στεμνίτσης εἰς χρόνους ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπωτέρους. Μὲ τὴν πρόθεσίν του ταύτην καταλήγει εἰς ἐκπληκτικὰ συμπεράσματα, παρασυρόμενος καὶ ἀπὸ τὰς ὑπ' αὐτοῦ διδομένας ἀναγνώσεις καὶ ἑρμηνείας ἀκιδογραφημάτων ὑπαρκτῶν ἢ μή. Οὕτω τὸν ναὸν τῆς Παναγίας Μπαφέρως χρονολογεῖ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1149 (σ. 21) μὲ ἥκιστα σοβαροὺς συνδυασμούς, τὰς δὲ τοιχογραφίας τοῦ ναοῦ ἀνάγει εἰς τὸ β' ἥμισυ τοῦ ΙΕ' αἰ. καὶ ἐν μέρει εἰς τὸν ΙϚ' αἰ., ὑποστηρίζων ὅτι δὲν εἶναι ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χρόνου. Πρόκειται περὶ κτίσματος τοῦ ΙΖ' αἰ., τοιχογραφηθέντος τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ὑπὸ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἁγιογράφου, ἴσως ὑπὸ τῶν συνεργαζομένων ἀδελφῶν Μόσχων, κατὰ τὴν πιθανωτάτην γνώμην τοῦ καθηγ. Ξυγγοπούλου.

Εἰς τοὺς πρὸ τῆς Ἁλώσεως χρόνους ἀνάγει ὁ σ. τὴν ἵδρυσιν τοῦ ναοῦ τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ (σ. 67), χαρακτηρίζων αὐτόν τε καὶ τὸν προηγούμενον ὡς τὰς «ἀρχαιοτέρας ἐπιμήκεις θολοσκεπάστους μονοκλίτους βασιλικὰς τῆς Ἑλλάδος», βοηθείᾳ «τοῦ πάχους τῶν ἐν τῇ τοιχοποιΐᾳ τοῦ ναοῦ τεμαχίων πλίνθων» κλπ. Οὕτω διαφωνεῖ πρὸς τὸν καθηγ. Γ. Σωτηρίου, τὸν ἀρχιτέκτονα Α. Ζάχον, ὅλους ἡμᾶς καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ πράγματα. Μακάρι νὰ ἠδυνάμεθα ἐκ τοῦ πάχους τεμαχίων πλίνθων νὰ χρονολογήσωμεν μετ' ἀκριβείας

τὰ μνημεῖα. Ὡς πρὸς τὰς τοιχογραφίας τοῦ ἰδίου ναοῦ «ἀδιστάκτως» νομίζει ὁ σ. (σ. 81) ὅτι ὁ μὲν παντοκράτωρ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰ., ἀπηχῶν τὴν τέχνην τῶν μεγάλων Βυζαντινῶν κέντρων, αἱ δὲ λοιπαὶ τοιχογραφίαι ἐγένοντο ἕνα αἰῶνα μεταγενεστέρως. Ὁ σ. δὲν κάμνει καθόλου λόγον διὰ τὴν λεπτολόγον διακόσμησιν τοῦ ναοῦ, δὲν ἀντελήφθη ὅτι τὰ ἔργα τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ ἐνθυμίζουν τὰ τῆς μονῆς Καισαριανῆς, ἀντιφάσκει πρὸς ἑαυτὸν χρονολογῶν αὐτὰ κατὰ τὸν ΙϚ' αἰ., ἐνῷ ἀναφέρει χάραγμα τοῦ ἔτους 1428 (ὕποπτον βεβαίως) ἐπὶ τοιχογραφίας μεταγενεστέρας. Ἐν σ. 21 ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζάχος περιγράφων τὰς τοιχογραφίας τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ ἀποδίδει αὐτὰς εἰς τὴν Μπαφέρω. Ἡ ἀνακάλυψις ὅμως δὲν εἶναι ἰδική του, διότι ἡ παραδρομὴ ἐσημειώθη ἤδη ὑπ' ἐμοῦ (ΕΕΒΣπ. ΚΖ', 1957, σ. 407).

Ὡς πρὸς τὴν μονὴν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦτο μόνον ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ κτιτορικὴ ἐπιγραφὴ (σ. 142-143) ἐξ ὅλων τῶν ἐνδείξεων εἶναι τοῦ τέλους τοῦ ΙΖ' αἰ., τὸ ἔτος 1432, ἀδύνατον καθ' ἑαυτό, εἶναι παραχαραγμένον, ἀντὶ δὲ ΑΧΟΒ ἀνεγνώσθη λόγῳ πτώσεως τοῦ κονιάματος ὡς ΑΥΛΒ' (Γριτσόπουλος, «Θεολογία» Κ', 1949, σ. 339). Ἔχομεν ἐκπεφρασμένην γνώμην περὶ τῆς ἡλικίας τοῦ μνημείου τούτου καὶ ὑπενθυμίζομεν ὅτι ὑπάρχει ἐν Δημητσάνῃ ὁ κτητορικὸς κῶδιξ τῆς μονῆς. Ἀδύνατον νὰ καταλήξῃ τις εἰς σαφῆ συμπεράσματα μὲ μόνον τὴν ἀρχαιολογικήν, χωρὶς ἀρχειακήν, ἔρευναν. Τὸ ὄνομα τοῦ μητροπολίτου Λακεδαιμονίας Θεοδωρήτου εἰς τὴν ἐπιγραφὴν καὶ μόνον αὐτὸ λύει τὸ πρόβλημα. Χρειάζεται λοιπὸν καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Τὰ ἐν σ. 146-147 σχόλια τοῦ ὑπ' ἀριθ. 30 χαράγματος εἶναι ἀτυχῶς προχειρότητες. Τὰ ἀναφερόμενα περὶ συμπλοκῆς Στεμνιτσιωτῶν πρὸς Τούρκους ἐλέγχονται ἀφ' ἑαυτῶν ἀπαράδεκτα, ἀφοῦ τὸ 1703 ὑπὸ Ἐνετοκρατίαν Τοῦρκοι δὲν ὑπῆρχον διὰ τοιαύτας συμπλοκάς.

Ἡ μελέτη τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Προδρόμου μετὰ τῶν ἀσκητηρίων πέριξ αὐτοῦ παρέσυρε τὸν σ. (σ. 189 κἑξ.) εἰς νέας παραδοξολογίας. Τὰ πράγματα εἶναι ἁπλούστερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ σ. φαντάζεται. Ἐντὸς τοῦ σπηλαιώδους βράχου σώζονται ἀκόμη κόγχαι παλαιῶν ἀσκητηρίων. Ἓν ἐξ αὐτῶν ἦτο ἄλλοτε τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς. Τοῦτο ἀρχικῶς ἦτο τὸ σημερινὸν ἱερόν, ὅπερ βραδύτερον ηὐρύνθη λοξῶς πρὸς Δ κατὰ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ βράχου καὶ ἀπέκτησε κυρίως ναὸν εἰς χαμηλοτέραν στάθμην, ὃν ὁ Γκ. θεωρεῖ «εἶδός τι νάρθηκος». Αἱ τοιχογραφίαι περιγράφονται μὲ πολλὴν ἐκζήτησιν καὶ τὰ συμπεράσματα εἶναι αὐθαίρετα, οὐδαμοῦ στηριζόμενα, παρὰ τὴν ἀτελείωτον εἰκοτολογίαν τοῦ σ., ἀγωνιζομένου ν' ἀνεύρῃ πρότυπα, νὰ συνδυάσῃ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδείξεις πρὸς τὴν εἰκονογραφικὴν παράδοσιν καὶ νὰ βασισθῇ ἐπὶ δῆθεν τεχνικῆς, διὰ νὰ χρονολογήσῃ τὸ μνημεῖον. Τέλος καταλήγει (σ. 197) εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μονὴ «ὑπῆρχεν ὁπωσδήποτε τοὐλάχιστον τὸν ΙΔ' αἰῶνα, τὸ καθολικὸν δ' αὐτῆς ἀναμφισβητήτως εἶναι παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς καὶ δὴ τοῦ Ϛ' αἰῶνος, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ

τρόπου τῆς λαξεύσεως αὐτοῦ (!, τίνος;)... τούτων οὕτως ἐχόντων δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ εἰρημένον ναΰδριον ὡς τὸ παλαιότερον χριστιανικὸν μνημεῖον τῆς Πελοποννήσου»! Ὡς πρὸς τὰς τοιχογραφίας ὁ σ. ἀποφαίνεται (σ. 203-204) ὅτι τρεῖς ἁγιογράφοι εἰς ἰσαρίθμους χρονικὰς περιόδους εἰργάσθησαν, ἤτοι τὰ μέσα ΙΖ' αἰ. ἐξετελέσθησαν πᾶσαι αἱ τοιχογραφίαι πλὴν τῆς Πλατυτέρας εἰς τὸ καθολικόν, τριάκοντα ἔτη βραδύτερον ἐξετελέσθησαν αἱ τοιχογραφίαι τῶν ἀσκητηρίων καὶ τοῦ τέλους τοῦ ΙΔ' αἰ. εἶναι ἔργον ἡ Πλατυτέρα. Εἰς τὴν πραγματικότητα πρόκειται περὶ τοιχογραφιῶν τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἐπὶ κτίσματος συγχρόνου, καὶ δὴ περὶ ἔργων καλλίστης τέχνης τῆς Κρητικῆς λεγομένης σχολῆς, κατὰ τὸν Κόντογλου μάλιστα Θεοφάνους τοῦ Κρητός. Ὁ σ. δὲν γνωρίζει τὸ ὀλίγον χαμηλότερον τῆς μονῆς ἠρειπωμένον ἐκκλησίδιον τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, εἰς θέσιν Σωτῆρα, οὐδὲ τὴν ὑπὸ τοῦ καθηγ. Α. Ζακυθηνοῦ ἔκδοσιν ὑπαρχούσης ἀλλὰ δεινῶς κακοποιηθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Τοῦτο ἀσφαλῶς προϋπάρχον τῆς μονῆς χαρακτηρίζεται ὡς πλησίον τοῦ 'Ατσιχώλου — πολίσματος βυζαντινοῦ — κείμενον. Τὸν ἐν Δημητσάνῃ σωζόμενον κτητορικὸν κώδικα τῆς μονῆς, καίτοι ἀναφέρει, ἐξ αὐτοψίας δὲν γνωρίζει, οὔτε τὸ λοιπὸν ἀρχεῖον τῆς μονῆς. Ἐπίσης δὲν ἔχει ὁ σ. οὐδεμίαν οἰκειότητα πρὸς τοπογραφικὰ προβλήματα τῆς περιοχῆς, πάντα δὲ ταῦτα εἶναι χρησιμώτατα προκειμένου νὰ εἰσδύσῃ τις βαθύτερον εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας ἑνὸς χριστιανικοῦ μνημείου. Εἶναι ἐπιστημονικῶς ἐπικίνδυνον νὰ προσπαθῇ κανεὶς νὰ χρονολογήσῃ ἓν μνημεῖον βασιζόμενος εἰς ἀτομικὰς αἰσθητικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς τεχνικῆς τῶν τοιχογραφιῶν αὐτοῦ, οἷαι π.χ. «ἐξ ἐπόψεως τέχνης ἡ παράστασις τῶν ἁγίων τούτων γυναικῶν ('Αναστασίας, 'Αγάθης, Πελαγίας, σ. 199) δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀρκούντως ἐπιτυχής. Εἰς αὐτὰς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ δώσῃ ηὐξημένην τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως τῶν προσώπων των καὶ αἰσθητόν πως νὰ καταστήσῃ τὸν ρόλον τῆς ἀποστολῆς των...».

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιμείνωμεν ἀναλύοντες τὸ βιβλίον ἔτι περαιτέρω, διότι εἰς οὐδεμίαν σελίδα δυνάμεθα νὰ συμφωνήσωμεν μετ' αὐτοῦ. Ὁ καθηγ. Α. Ξυγγόπουλος θεωρεῖ μόνην σχεδὸν θετικὴν προσφορὰν τοῦ βιβλίου τὴν λεπτομερῆ καταγραφὴν τῶν σκηνῶν καὶ τῶν μορφῶν ποὺ εἰκονίζονται εἰς ἑκάστην ἐκκλησίαν. Ἀλλ' οὔτε τοῦτο δυστυχῶς δὲν ἐπιτυγχάνει ὁ σ. ποὺ συνθέσεις ὀνομάζει τὰς μεμονωμένας μορφάς, διότι καὶ πάλιν περιπίπτει εἰς σοβαρὰ σφάλματα. Βλέπει π.χ. εἰς τὸν ναὸν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν (σ. 98) χάραγμα ἐπὶ τοῦ τοίχου εἰς τὴν κόγχην, ὅπου ἡ Μετάληψις τῶν 'Αποστόλων, καὶ νομίζει ὅτι ὁ 'Ιησοῦς βαστάζει θυμιατήριον δηλωτικὸν τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος! Καὶ τοιούτου εἴδους παρανοήσεις δὲν σπανίζουν.

Συμπέρασμα.—Ἐνῷ ὁ τίτλος τοῦ μετὰ χεῖρας τόμου ἀναφέρεται εἰς τὰ χριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Στεμνίτσης, μεταβάλλεται εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπὸ τοῦ σ. τὸ βιβλίον εἰς συστηματικὴν διδασκαλίαν τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων εἰκονογραφικῶν τύπων. Ἀλλὰ τοῦτο παραμένει πρόθεσις μόνον, διότι ὁ σ. δὲν ἔχει τὸν ἀνάλογον ὁπλισμὸν διὰ τοιοῦτον σκοπόν.

Δεύτερον. Πάντα τὰ μεταβυζαντινὰ εἰς τὴν πραγματικότητα μνημεῖα τῆς Στεμνίτσης ὁ σ. ἀνάγει εἰς τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἀπό τε ἀρχιτεκτονικῆς καὶ εἰκονογραφικῆς ἀπόψεως. Τὰ συμπεράσματά του εἶναι αὐθαίρετα καὶ ἐσφαλμένα, τόσον ἀπὸ πλευρᾶς ἡλικίας τῶν μνημείων, ὅσον καὶ ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀξίας. Οὕτως ἡ ἐν προλόγῳ διαφημιζομένη πρόθεσίς του δὲν καταξιώνεται.

Τρίτον. Τὰ ἐκδιδόμενα ἀκιδογραφήματα καὶ αἱ ἐπιγραφαί, τὰ ἐπ' αὐτῶν ὑπομνήματα καὶ τὰ διαφημιζόμενα ὡς προσφερόμενα νέα ἱστορικὰ στοιχεῖα ἔχουν μυθιστορηματικὸν χαρακτῆρα.

Τέταρτον. Ἡ μέθοδος τοῦ σ. εἶναι ἀντιεπιστημονική· χρῆσις ἀφορισμῶν, ὑπερβολαί, παρανοήσεις, συγχύσεις, οἰκονομία τῆς ὕλης, ἀναφομοίωτα βοηθήματα ἐξ ὧν ἀντλεῖ, ἄγουν εἰς κοινοτοπίας καὶ καθιστοῦν τὸ βιβλίον ἀποτυχημένον. Ἐξ ἄλλου ἡ ἄγνοια ἱστορικῶν, τοπογραφικῶν καὶ τοπικῶν ζητημάτων τῆς ἐξεταζομένης περιοχῆς ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὸν σ. τὴν δυνατότητα νὰ ἐκφράσῃ ἐγκύρους γνώμας καὶ δυσχεραίνει ἔτι μᾶλλον τὸ ἄχαρι ἔργον ποὺ ἀνέλαβε.

ΤΑΣΟΣ ΑΘ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

René Henry, Photius, Bibliothèque, tome I («codices» 1-84), Paris 1959, σσ. LII+φφ. 191+σσ. 9 (Belles Lettres).

Ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ἐνεφάνη ἐσχάτως διὰ τοῦ ἐν Παρισίοις ἐκδοτικοῦ οἴκου «Les Belles Lettres» ἡ ἔκδοσις μέρους τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Φωτίου, ἤτοι τοῦ κειμένου τοῦ περιέχοντος τοὺς κώδικας ἀπὸ 1-84, μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως καὶ παρατηρήσεων ὑπ' αὐτήν. Ἡ ὅλη ἐργασία ἐγένετο ὑπὸ τοῦ René Henry, διδάκτ. τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῶν Γραμμάτων, καθηγητοῦ τοῦ ἐν Charleroi Athénée Royal.

Ἡ παροῦσα ἔκδοσις, ἀφιερωμένη εἰς τὸν Albert Severyus, καθηγητὴν τοῦ ἐν Liege Πανεπιστημίου, εἶναι ἡ τρίτη κατὰ σειρὰν μὲ ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις, μετὰ τὰς ἐκδόσεις τῶν David Hoeschel (Augsburg 1601) καὶ Bekker (Berlin, 1824-1825).

Ἐν τῷ προλόγῳ ἐξετάζονται περιληπτικῶς βιογραφικὰ καὶ ἄλλα ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ Φωτίου στοιχεῖα, προβλήματά τινα τῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἐν συνεχείᾳ λεπτομερέστερον τὰ τῆς χειρογράφου παραδόσεως, τῶν προηγουμένων ἐκδόσεων καὶ τῆς ἀνὰ χεῖρας τοῦ κειμένου προηγεῖται βραχεῖα βιβλιογραφία.

Πάντα μὲν ταῦτα εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ἀποτελοῦν τὴν κλεῖδα διὰ τὴν μελέτην τῆς Βιβλιοθήκης. Νομίζω δ' ὅμως ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὤφειλε νὰ εὐρύνῃ τὸ κεφάλαιον « La Bibliothèque » διὰ τῆς παροχῆς περισσοτέρων ἐπ' αὐτῆς πληροφοριῶν, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ διὰ πολλῶν σελίδων εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν κωδίκων. Καὶ ἐνῷ λ.χ. ἐν σ. XX ἀναφέρεται εἰς τοὺς τίτλους τῆς Βιβλιοθήκης, φαίνεται ὅτι ἀγνοεῖ τὸν τίτλον Μυριόβιβλος.

Ἐκ παραλλήλου, ἀντὶ νὰ παραπέμπῃ εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ziegler (σ. XXV, σημ. 4) διὰ τὰ θρησκευτικὰ ἔργα τοῦ Φωτίου, ἔπρεπε νὰ ὁμιλήσῃ καὶ δι' αὐτά, ὅπως κάμνει καὶ διὰ τὰ ἄλλα. Ἡ ἰδέα μας περὶ ἑνὸς συγγραφέως, νομίζω, εἶναι μονομερής, ὅταν δὲν γνωρίζωμεν ὅλας τὰς πλευρὰς τοῦ ἔργου του.

Ὁ ἐκδ. λαμβάνων ὑπ' ὄψει καὶ τὸν Μαρκιανὸν κώδικα ὑπ' ἀριθμ. 451 (XII αἰῶνος) ἐστηρίχθη, ὡς εἰκός, ἐπὶ πλουσιωτέρας καὶ ὑγιεστέρας ἢ οἱ Hoeschel καὶ Bekker χειρογράφου παραδόσεως διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Αὕτη ἐγένετο πράγματι μετ' ἐπιμελείας, κατὰ κανόνα δὲ δὲν ὑπάρχουν ὀρθογραφικὰ ἢ ἄλλα σφάλματα, εἰς τρόπον ὥστε οἱαδήποτε παρατήρησις νὰ εἶναι ἀσήμαντος. Τὸν Henry βαρύνει μόνον ἡ ἀπροσεξία περὶ τὴν στίξιν καὶ ἰδίᾳ ἡ ἄγνοια περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ κόμματος. Παραλείπω σχετικὰ παραδείγματα, διότι τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται δι' ὅλου τοῦ κειμένου. Ἐξ ἄλλου ἡ κατ' ἔρασμον προφορὰ τὸν ὁδηγεῖ εἰς τὴν περιφρόνησιν τῶν διαλυτικῶν σημείων π.χ. *Γαίου* 11b 42 ἀντὶ *Γαΐου*, *Τραιανοῦ* 17a 12, 31, 17b 8 ἀντὶ *Τραϊανοῦ* κλπ. ἢ εἰς τὴν ἄνευ λόγου χρῆσιν αὐτῶν ὡς *Γάϊος* 35a 35 ἀντὶ *Γάιος* κλπ.

Ἐξ ἄλλου διορθωτέον τὸ ἐν 36a 18 *στρεβλωθείησαν* ***οἶ*** *παῖδες*. Ἐὰν ὁ ἐκδ. ἤθελε τὸ *οἷ* δοτικήν, θὰ ἔπρεπε νὰ κάμῃ ἔγκλισιν τόνου· πρόκειται ὅμως σαφῶς περὶ τοῦ ἄρθρου· γραπτέον ὅθεν *οἱ παῖδες*. Ὁμοίως τὸ ἐν 36b 18 *ἐν ᾗ ἦσαν ἱππεῖς* διορθωτέον εἰς *ἦσαν*. Ὁ κατὰ δοτικὴν ἐμπρόθετος ἀποκλείει τὸ *εἶμι*. Σημειωτέον ὅτι αὐτὸς ὁ ἐκδ. ἑρμηνεύει ὀρθῶς. Ὡσαύτως διορθωτέα τὰ *περιεργίας* 33b 43 εἰς *περιεργείας*, *ἐκ τῆς* 5a 12 εἰς *ἕκτης*, *εψκγ* 7a 15 εἰς *,εψκγ*, *ἔσι* 9a 6 εἰς *ἔστι*, *ᾦτινι* 16a 40 εἰς *ᾧτινι*, *κἂν τοῖς ἄλλοις* 35b 32 εἰς *κἀν τοῖς ἄλλοις*, *ὀνόματι* 46a 15 εἰς *ὀνόματι*, *Ἰαννουάριος* 59b 14 εἰς *Ἰανουάριος*, *νοβελίσσιμος* 61b 18 εἰς *νωβελίσσιμος* κλπ.[1].

Ὁμολογῶ ὅτι ἡ μετάφρασις τοῦ κειμένου, ἥτις γίνεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν γαλλικήν, ἀποτελεῖ ἆθλον διὰ τὸν Henry. Ἐν τούτοις θὰ ἠδύνατο οὗτος νὰ ἀποφύγῃ ὡρισμένας ἀκρότητας, παρὰ τὴν δήλωσίν του (σ. XLV) ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος ἐνίοτε νὰ ἀπομακρύνεται τοῦ κειμένου.

[1] Ἐπ' εὐκαιρίᾳ διορθωτέα καὶ τὰ τυπογραφικά: *ὑχάρχων* 6a 26 εἰς *ὑπάρχων*, *αὐτῷ* 9a 11 εἰς *αὐτῷ*, *κλέφαντας* 18a 17 εἰς *κλέψαντας*, *στραρηγὸς* 26b 34 εἰς *στρατηγός*, *εἶπεῖν* 34a 18 εἰς *εἰπεῖν*, *ἑλλητιστὶ* 46a 6 εἰς *ἑλληνιστὶ* κλπ.

Αἱ ὑπάρχουσαι ὑπὸ τὴν μετάφρασιν ἐπεξηγηματικαὶ σημειώσεις εἶναι μὲν ἄρισται, ἀλλὰ δὲν λύεται δι' αὐτῶν μόνων τὸ πρόβλημα τῶν νεωτέρων γλωσσικῶν ἰδιορρυθμιῶν καὶ τῶν ἰωνικῶν τύπων τοῦ κειμένου. Ὁ ἀναγινώσκων τὰς λέξεις *Καρταγένῃ* 13b 40, 14b 25, *ἔννεα* 20a 9, *μετάξεως* 31b 1, *Ἀρτοξέρξου* 36a 7 κ.ἀ., *ἐνίοτε* 46a 33, 62b 38, *ἀφιέται* 51b 15, *περιέχουσας* 54a 26, *Σπαρτιήτας* 39b 4 κλπ. ἔχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι πρόκειται περὶ τυπογραφικῶν ἢ ἄλλων σφαλμάτων. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἐὰν ὁ ἐκδ., πρὸς ἀποφυγὴν τῆς τοιαύτης συγχύσεως, προσέθετεν εἰς τὸ τέλος τῶν ὑπολοίπων τόμων πίνακα τῶν ἰωνισμῶν καὶ τῶν ἄλλων ἰδιοτυπιῶν τοῦ κειμένου.

Παρὰ τὰς μικρὰς ταύτας ἐλλείψεις ἡ παροῦσα ἔκδοσις εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα τῶν προηγουμένων, περιποιεῖ δὲ τιμὴν διὰ τὸν René Henry. Ἂς ἐλπίσωμεν δ' ὅτι διὰ τῆς φιλοπονίας αὐτοῦ θὰ ἔχωμεν συντόμως καὶ τοὺς δύο ἐξαγγελθέντας ὑπολοίπους τόμους τῆς Βιβλιοθήκης.

Ν. Α. ΛΙΒΑΔΑΡΑΣ

Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije. Tom I, obradili F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić. Posebna izdanja Srpske Akademije Nauka knjiga 241, Vizantološki Institut knjiga 3, Beograd 1955. Σελ. XXII καὶ 328.

Tom II, obradio B. Ferjančić. Posebna izdanja Srpske Akademije Nauka knjiga 323, Vizantološki Institut knjiga 7, Beograd 1959. Σελ. XII καὶ 98.

[=Βυζαντιναὶ πηγαὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν λαῶν τῆς Γιουγκοσλαβίας. Τόμος Α', ἐπεξειργασμένος ὑπὸ F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić, Εἰδικαὶ ἐκδόσεις τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν βιβλ. 241, Βυζαντινολογικὸν Ἰνστιτοῦτον βιβλ. 3, Βελιγράδιον 1955. Σελ. XXII καὶ 328.

Τόμος Β', ἐπεξειργασμένος ὑπὸ B. Ferjančić, Εἰδικαὶ ἐκδόσεις τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν βιβλ. 323, Βυζαντινολογικὸν Ἰνστιτοῦτον βιβλ. 7, Βελιγράδιον 1959. Σελ. XII καὶ 98].

Τὸ Βυζαντινολογικὸν Ἰνστιτοῦτον τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, ἱδρυθὲν τὸ 1948 καὶ διευθυνόμενον ἀπὸ τὸν ἔξοχον ἐρευνητὴν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας κ. Γεώργιον Ὀστρογκόρσκυ, ἔθεσεν ὡς κύριον σκοπὸν τῆς ἐπιστημονικῆς δράσεώς του τὴν ἔρευναν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῶν λαῶν, οἱ ὁποῖοι συμπεριλαμβάνονται σήμερον εἰς τὴν Νοτιοσλαβικὴν Ὁμοσπονδίαν, καὶ τοῦ Βυζαντίου. Ἰδιαιτέραν δὲ σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν νοτίων Σλάβων εἰς τὸν μεσαίωνα ἔχουν τὰ συγγράμματα τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων, τὰ ὁποῖα περιέχουν πολυτίμους πληροφορίας ἀφορώσας τὸ παρελθὸν τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς χερσονή-

σου. Πρὸ παντὸς δὲ διὰ τὴν εἰς τὰ Βαλκάνια ἐγκατάστασιν σλαβικῶν φυλῶν καὶ τὴν γέννησιν τῶν κρατῶν καὶ τῶν λαῶν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Κροατίας στηριζόμεθα κυρίως, καὶ ἐνίοτε ἀποκλειστικῶς, εἰς βυζαντινὰς πηγάς. Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἀπεφάσισαν οἱ συνεργάται τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου νὰ ὑποβάλουν τὰ βυζαντινὰ κείμενα, τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν νοτίων Σλάβων εἰς συστηματικὴν μελέτην. Ὁ καρπὸς τῆς μελέτης ταύτης εἶναι τὰ παρουσιαζόμενα δημοσιεύματα, μὲ τὰ ὁποῖα δίδεται εἰς τοὺς μελετητὰς καὶ ἐρευνητὰς τῆς ἱστορίας τῶν νοτίων Σλάβων ἐγχειρίδιον εὐχείριστον περιλαμβάνον μεταφράσεις τῶν ἐν λόγῳ κειμένων μὲ λεπτομερῆ σχόλια καὶ ἐξαντλητικὴν βιβλιογραφίαν. Τοιουτοτρόπως καθίσταται εὐχερὴς ἡ κατατόπισις εἰς ὅλα τὰ πολύπλοκα καὶ συζητούμενα προβλήματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὰς βυζαντινὰς πηγὰς τῆς πρωΐμου ἱστορίας τῶν νοτίων Σλάβων καὶ τῆς ἑρμηνείας των. Καὶ οἱ μὴ βυζαντινολόγοι δύνανται νῦν τῇ βοηθείᾳ τῶν παρόντων δημοσιευμάτων ἄνευ ἀπωλείας χρόνου νὰ πληροφορηθοῦν περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν εἰδικῶν μελετῶν διὰ πάντα τὰ προβλήματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τοὺς Σλάβους τοῦ νότου.

Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν κείμενα ἀπὸ τὸν 5ον μέχρι τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνος, δηλαδὴ τὴν ἐποχὴν τῆς πρὸ τῆς συγκροτήσεως τῶν ἐθνικῶν κρατῶν τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας. Εἰς τὴν παλαιὰν ταύτην ἐποχὴν τὰ σλαβικὰ φῦλα δὲν εἶχον ἀκόμη διαρθρωθῇ εἰς διαφόρους λαούς, καὶ συνεπῶς συμπεριλαμβάνονται εἰς τὸν πρῶτον τόμον αἱ εἰδήσεις περὶ ὅλων τῶν βαλκανικῶν Σλάβων, χωρὶς νὰ περιορισθοῦν αὗται εἰς τὰς φυλὰς τὰς κατοικούσας εἰς τὸ ἔδαφος τῆς νῦν Νοτιοσλαβικῆς Ὁμοσπονδίας. Ἰδιαιτέρως δυσχερὴς ἦτο ἡ ἐργασία τῶν κ.κ. Barišić καὶ Krekić, τῶν ὁποίων ὁ μὲν ἐπεξειργάσθη μεταξὺ ἄλλων τὰ Θαύματα τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ὁ δὲ τὸ Περὶ κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν. Εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαλόγων τοῦ Ψευδοκαισαρίου καὶ τῶν ἀναφερθέντων χωρίων ἐκ τῶν Θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου δίδει ὁ κ. Barišić πορίσματα ἰδίων μελετητῶν. Ἡ εἰς τὸν πρῶτον τόμον παρουσία χωρίων ἐκ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, συγγράμματος τοῦ λογίου ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Θεοφυλάκτου, συγγραφέως τοῦ 11ου καὶ 12ου αἰῶνος, ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τοῦτο παρέχει εἰδήσεις ἀφορώσας εἰς τὴν παλαιοτέραν περίοδον τῆς ἱστορίας τῶν νοτίων Σλάβων. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ κάμῃ ἐλαχίστας μόνον προσθήκας καὶ συμπληρώματα εἰς τὰ κείμενα τοῦ παρόντος τόμου. Δι' ἕκαστον τῶν ἀναφερομένων συγγραφέων δίδονται αἱ βασικαὶ πληροφορίαι εἰς εἰσαγωγικὸν σημείωμα, τὸ ὁποῖον ἐκτὸς ἀπὸ βιογραφικὰ δεδομένα περιέχει καὶ μίαν κριτικὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐν λόγῳ πηγῆς. Περαιτέρω ἀναφέρεται ἡ χρησιμοποιηθεῖσα ἔκδοσις καὶ ἡ βασικὴ βιβλιογραφία. Ἕπονται τὰ χωρία κατὰ τὴν χρονολογίαν τῶν σημειουμένων γεγονότων. Τὰ ὀνόματα, αἱ ἰδιαίτεραι ἐκφράσεις καὶ τὰ δύσκολα πρὸς μετάφρασιν σημεῖα παρέχονται καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν

πρωτότυπον. Αἱ μεταφράσεις ἑρμηνεύονται λεπτομερῶς καὶ ἀναφέρονται ὅλαι αἱ μέχρι τοῦδε ἐκφρασθεῖσαι γνῶμαι μὲ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Καὶ ἐδῶ εἶναι δυναταὶ ἐλάχισται μόνον προσθῆκαι καὶ συμπληρώσεις.

Τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα δεικνύουν ἐπαρκῶς, πόσον μεγάλη εἶναι ἡ σημασία τοῦ παρόντος τόμου. Δι' αὐτοῦ ὄχι μόνον παρεσχέθη ἓν βοήθημα εἰς τοὺς μελετῶντας τὴν παλαιοτέραν ἱστορίαν τῶν νοτίων Σλάβων, ἀλλὰ καὶ ἡ πανεπιστημιακὴ διδασκαλία ἀπέκτησεν ἓν πολύτιμον ἐγχειρίδιον, τόσον διὰ τὰ μαθήματα ἱστορίας, ὅσον καὶ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν καὶ φιλολογίαν.

Τὸ ἴδιον δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ δευτέρου τόμου τῆς παρούσης συλλογῆς, περιέχοντος τὰς εἰδήσεις τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ Κροατῶν, Σέρβων καὶ σλαβικῶν φυλῶν τῆς Πελοποννήσου. Ὅσην σημασίαν ἔχει τὸ σύγγραμμα τοῦ Τακίτου διὰ τὴν προϊστορίαν τῆς Γερμανίας, τόση εἶναι καὶ ἡ σημασία τοῦ «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν» συγγράμματος διὰ τὴν παλαιοτάτην ἱστορίαν τῆς Κροατίας καὶ τῆς Σερβίας. Πολλὰ καὶ πολύπλοκα εἶναι τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν σχετικῶν χωρίων τοῦ Κωνσταντίνου, καὶ δύσκολος ἡ κατατόπισις εἰς τὴν ὀγκώδη βιβλιογραφίαν. Δι' ὅλα ταῦτα ἦτο δυσχερὴς ἡ ἐργασία τοῦ κ. Ferjančić, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ δώσῃ πληροφορίας περὶ πάντων τῶν λεχθέντων εἰς τὰς ἀτελειώτους συζητήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, καὶ νὰ καταστήσῃ δυνατὴν ταχεῖαν καὶ ἀσφαλῆ κατατόπισιν τοῦ ἀναγνώστου εἰς ὅλα τὰ συζητηθέντα προβλήματα. Τὸ δύσκολον τοῦτο καὶ ἀχάριστον ἔργον ἐξετέλεσεν ὁ ἐπεξεργασθεὶς τὸν τόμον τοῦτον κατὰ τρόπον λαμπρόν. Οἱ μελεταὶ τῆς σερβικῆς καὶ κροατικῆς ἱστορίας θὰ ἔχουν εἰς τὸ μέλλον ἕνα πολύτιμον ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον θὰ τοὺς εἰσαγάγῃ ταχέως καὶ ἀκόπως εἰς τὰ περίπλοκα ζητήματα τῆς κριτικῆς καὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν εἰδήσεων τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

Τὰ κείμενα τοῦ Κωνσταντίνου παρουσιάζονται ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὸν πρῶτον τόμον. Μετὰ τὰ χωρία ἐκ τοῦ «Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν» συγγράμματος παρέχονται χωρία καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν συγγραμμάτων τοῦ αὐτοκράτορος. Εἶναι αὐτονόητον, ὅτι τοιοῦτον ἔργον ἀδύνατον νὰ μὴ ἔχῃ ἀβλεπτήματα καὶ παραλείψεις. Ὁ κ. Ferjančić ἀπέφυγεν ὅμως εἰς τὸ βιβλίον του πᾶν ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ μειώσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐγχειριδίου τούτου.

Οἱ δύο παρουσιασθέντες τόμοι ἔστεψαν δι' ἐπιτυχίας τὰς πρώτας προσπαθείας τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου νὰ καταρτίσῃ μελετητάς, οἵτινες θὰ δυνηθοῦν νὰ προωθήσουν τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς εἰς τὴν Γιουγκοσλαβίαν. Οἱ συνεργάται εἶναι ὅλοι ἀνεξαιρέτως μαθηταὶ τοῦ κ. Ὀστρογκόρσκυ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς νέας ἀκμῆς τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εἰς τὸ Βελιγράδιον.

Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶναι, ὅτι οἱ συνεργάται τοῦ βασικοῦ τούτου ἔργου ἔδειξαν ὅτι ἄριστα γνωρίζουν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης τὰ σχετικὰ μὲ τὰ ἐν λόγῳ προβλήματα. Ὁ ἀναγνώστης πληροφορεῖται περὶ τῶν ἀπόψεων τῶν Παπαρρηγοπούλου, Ἀμάντου, Βέη, Κυριακίδου, Ζακυθηνοῦ καὶ Χρυσανθοπούλου. Τοιουτοτρόπως ἐδημιουργήθησαν αἱ ἀπαραίτηται βάσεις διὰ μίαν στενωτέραν καὶ ἐποικοδομητικὴν συνεργασίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ γιουγκοσλαβικῆς ἐπιστήμης ἐπὶ ζητημάτων κοινοῦ ἐνδιαφέροντος.

Εἰς ἕνα ὅμως σημεῖον μᾶς ἀπογοητεύει τὸ πολύτιμον τοῦτο δημοσίευμα τῆς Σερβικῆς Ἀκαδημίας. Κατὰ τρόπον δυσάρεστον γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἔλλειψις τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Εἰς τὸν πρόλογον τοῦ πρώτου τόμου ἐξηγεῖ ὁ κ. Ὀστρογκόρσκυ τὴν ἀπόφασιν νὰ παραλειφθοῦν τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τῶν ἀναφερομένων χωρίων καὶ τὴν δικαιολογεῖ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἐκδόσεις τῶν βυζαντινῶν ἱστοριογράφων εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πεπαλαιωμέναι, καὶ ἡ ἀνατύπωσίς των δὲν θὰ εἶχεν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἐνῷ τὸ ἴδιον τὸ βιβλίον θὰ καθίστατο ἀκριβώτερον. Ὅμως καὶ ἡ καλυτέρα ἀκόμη μετάφρασις δὲν δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ πρωτότυπον κείμενον, διότι ἀποτελεῖ πάντοτε σχεδὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὑποκειμενικὴν ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου. Τὰ κείμενα, ἔστω καὶ πεπαλαιωμένων ἐκδόσεων, εἶναι συνήθως δυσπρόσιτα. Ἀκόμη καὶ ὁ ἀναγνώστης, ὁ ἔχων εἰς τὴν διάθεσίν του καλῶς συμπεπληρωμένην βυζαντινολογικὴν βιβλιοθήκην, δυσκολεύεται νὰ εὑρίσκῃ τὰ σχετικὰ χωρία εἰς τοὺς τόμους τῶν ἐκδόσεων τῆς Βόννης καὶ τοῦ Migne κ.τ.λ. Εἰς ἓν θεμελιῶδες ἔργον τῆς γιουγκοσλαβικῆς βυζαντινολογίας δὲν ἔπρεπε νὰ παραλειφθοῦν ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τῶν μελετωμένων χωρίων, διότι οὕτω μειοῦται αἰσθητῶς ἡ ἀξία τοῦ πολυτίμου ἔργου.

Τέλος, ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ μία πρότασις. Θὰ ἦτο καλὸν ἂν ἐδημοσιεύοντο εἰς παράρτημα τοῦ τελευταίου τόμου τῆς συλλογῆς ταύτης κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα τὰ χωρία, τὰ σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν νοτίων Σλάβων, ἐκ τῶν πηγῶν τῶν γεγραμμένων εἰς ἀνατολικὰς γλώσσας, ὅπως τὰ συγγράμματα τοῦ Ἰωάννου τῆς Ἐφέσου, τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Σύρου, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Νικίου, τοῦ Ἀρμενίου γεωγράφου καὶ μερικῶν ἀραβικῶν πηγῶν. Τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι λίαν δυσπρόσιτα καὶ ἔχουν στενωτάτην σχέσιν πρὸς τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν πηγῶν.

Ἐλπίζομεν, ὅτι τὸ θεμελιῶδες τοῦτο ἔργον τοῦ Βυζαντινολογικοῦ Ἰνστιτούτου συντόμως θὰ συνεχισθῇ διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν ὑπολοίπων τόμων καὶ ὅτι θὰ φθάσῃ οὕτως εἰς αἴσιον τέλος. Ἡ ἐπιτυχία τῶν πρώτων δύο τόμων δύναται νὰ ἐνθαρρύνῃ καὶ ἐπιταχύνῃ τὴν ἐργασίαν. Μὲ τὰ βιβλία ταῦτα συμπληρώνει ἡ Σερβικὴ Ἀκαδημία, κατὰ τρόπον ἀπολύτως ἱκανοποιητικόν, πολὺ αἰσθητὸν κενὸν εἰς τὴν γιουγκοσλαβικὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιογραφίαν.

RADOSLAV KATIČIĆ

Deno John Geanakoplos, Emperor Michael Paleologus and the West, 1258 - 1282. A Study in Byzantin - Latin Relations. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1959, σσ. XIV+434.

Παρ' ὅτι ὑπὸ πάντων τῶν μελετητῶν τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας ἐξαίρεται ἡ σπουδαιότης τῆς περιόδου τῶν Παλαιολόγων καὶ δὴ τῶν πρώτων μετὰ τὴν παλινόρθωσιν τοῦ 1261 δεκαετιῶν, δὲν ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε μελέτη συστηματικὴ καλύπτουσα ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ νεοπαγοῦς κράτους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Ὁ σοφὸς ἱστορικὸς τοῦ Βυζαντίου A. Vasiliev παρετήρησεν ὅτι «εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων ἀνήκουν τὰ λιγώτερο ἐρευνημένα προβλήματα τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας»[1]. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν εἰς τὸν Μιχαὴλ VIII Παλαιολόγον καὶ τὴν εἰκοσιπενταετῆ περίοδον τῆς βασιλείας του, ὑπάρχει ἡ μελέτη τοῦ C. Chapman, Michel Paléologue restaurateur de l'empire byzantin (Παρίσι, 1926), ἡ ὁποία ὅμως ἐκρίθη ὡς «σύντομος καὶ ἐπιφανειακή»[2].

Τὸ κενὸν τοῦτο ἔρχεται νὰ πληρώσῃ ὁ καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Βυζαντινῆς ἱστορίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Illinois κ. Γιαννακόπουλος διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου του, τὸ ὁποῖον — ὡς εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω — εἶναι καρπὸς δεκαετοῦς μελέτης καὶ ἐρεύνης εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Εὐρώπης καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Ἐν τῇ διαιρέσει τοῦ βιβλίου του εἰς μέρη καὶ κεφάλαια ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν χρονολογικὴν τάξιν, χωρὶς ὅμως νὰ παραβλέπεται τελείως ἡ συστηματικὴ ὀργάνωσις τῆς ὕλης. Τὸ βιβλίον ἐν γένει διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων ὑποδιαιρεῖται εἰς κεφάλαια.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σ. 3-115), μετὰ σύντομον ἀναδρομὴν εἰς τὰ γεγονότα τὰ ἀκολουθήσαντα τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐξετάζονται τὰ νεανικὰ ἔτη, ἡ διαμόρφωσις τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ σταδιοδρομία τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου μέχρι τοῦ 1261. Ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς περιόδου αὐτῆς ὁ συγγραφεὺς συγκεντρώνει κυρίως τὴν προσοχήν του εἰς τρία σημεῖα: τὴν διὰ τοῦ πραξικοπήματος τοῦ 1258 κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ (κεφ. 2, σ. 33-46), τὴν μάχην τῆς Πελαγωνίας (1259) (κεφ. 3, σ. 47-74) καὶ τὰς στρατιωτικὰς καὶ διπλωματικὰς ἐνεργείας τοῦ Μιχαήλ, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν ἀνακατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1260-1261) (κεφ. 4 καὶ 5, σ. 75-115).

---

[1] A. Vasiliev, Ἱστορία τῆς Βυζαντ. Αὐτοκρατορίας, ἑλληνικὴ μετάφρασις Δ. Σαβράμη, Ἀθῆναι 1954, σελ. 722.

[2] A. Vasiliev, ἔνθ' ἀν.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 119-185), φέρον τὸν τίτλον «Τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀποκατασταθείσης Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», καλύπτει τὴν ἱστορίαν τῶν ἐτῶν 1261-1266. Εἰς τὰ τρία κεφάλαια τοῦ μέρους τούτου ἐξετάζονται τὸ μὲν αἱ προσπάθειαι τοῦ Μιχαὴλ πρὸς ὀργάνωσιν τῆς πρωτευούσης καὶ τοῦ νέου κράτους (κεφ. 6, σ. 119-137), τὸ δὲ αἱ διπλωματικαὶ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Δύσεως καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὰ ἀνταγωνιζόμενα ναυτικὰ κράτη τῆς Γενούης καὶ τῆς Βενετίας (κεφ. 7 καὶ 8, σ. 138-185).

Μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀλλὰ καὶ πλέον ἐξονυχιστικὴν διαπραγμάτευσιν τῶν γεγονότων ἐπεφύλαξεν ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 189-371), τὸ καλύπτον τὰ ἔτη 1266-1282. Κατὰ τὴν δεκαπενταετῆ ταύτην περίοδον ἡ διπλωματικὴ καὶ στρατιωτικὴ δραστηριότης τῶν κρατῶν τῆς Μεσογείου ἐστράφη περὶ τὴν τολμηρὰν καὶ πανοῦργον προσωπικότητα τοῦ Καρόλου ντ' Ἀνζοῦ καὶ τὰ φιλόδοξα σχέδιά του περὶ παλινορθώσεως τῆς Λατινικῆς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τοῦ Βυζαντίου τὴν περίοδον ταύτην χαρακτηρίζουν αἱ ἀπεγνωσμέναι προσπάθειαι τοῦ Μιχαὴλ νὰ περισώσῃ τὸ νεοπαγὲς κράτος του, τὸ μὲν διὰ τῆς δημιουργίας ἑνὸς συνασπισμοῦ δυνάμεων ἀντιτιθεμένων εἰς τὰ σχέδια τοῦ Καρόλου, τὸ δὲ διὰ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν καὶ συνεπῶς τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς συμπαθείας τοῦ πάπα, τοῦ μόνου δυναμένου νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἐπιθετικὴν ὁρμὴν τοῦ Καρόλου.

Ἐν τῷ πλαισίῳ τούτῳ ὁ συγγραφεύς, εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ τρίτου μέρους (κεφ. 9 καὶ 10, σ. 189-257) ἐξετάζει τὴν διπλωματικὴν καὶ στρατιωτικὴν διείσδυσιν τοῦ Καρόλου εἰς τὰ Βαλκάνια καὶ τὴν πρὸς ἀντιμετώπισιν ταύτης δραστηριότητα τοῦ Μιχαὴλ ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐπιτύχῃ τὴν ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου μεσολάβησιν τοῦ πάπα ἢ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου IX τοῦ Ἁγίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξασφαλίσῃ τὴν συνδρομὴν τοῦ στόλου τῶν Γενουατῶν.

Ἀκολουθοῦν δύο ἀπὸ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα κεφάλαια τοῦ βιβλίου (κεφ. 11 καὶ 12, σ. 258-304) ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἕνωσιν τῆς Λυὼν καὶ τὰ γεγονότα τὰ ἐπακολουθήσαντα ταύτην (1274-1277). Πέραν τῆς ἐξιστορήσεως τῶν ὅσων διεπράχθησαν ἐν Λυὼν ὁ συγγραφεὺς εὑρίσκει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐξάρῃ δύο σημεῖα ἀνεπαρκῶς μέχρι τοῦδε μελετηθέντα: τὴν κατὰ τῆς συμφωνηθείσης ἑνώσεως ὁμόθυμον ἀντίδρασιν τοῦ λαοῦ[1] καὶ τὴν

[1] Εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὸ θέμα τοῦτο πηγὰς ἃς προστεθῇ ἡ «Ἐπιστολὴ σταλεῖσα παρὰ τῶν Ἁγιορειτῶν πάντων πρὸς τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Παλαιολόγον, ὁμολογητική...». Παραδίδεται διὰ τῶν Ἁγιορειτικῶν κωδίκων 4502 (Ἰβήρων 382), XV αἰ., f. 683β, 4798 (Ἰβήρων 678), XVI αἰ., Νο 24 καὶ διὰ τῶν μεταγενεστέρων κωδίκων 4724, 5711, 5712, 6008 καὶ 6250. Βλ. Σ. Λάμπρου, Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγ. Ὄρους ἑλληνικῶν κωδίκων, τόμ. II, Κανταβριγία, 1900, σελ. 114, 199, 184, 326, 329, 384 καὶ 424 ἀντιστοίχως.

σύντονον προσπάθειαν τοῦ Μιχαὴλ καὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου V ὅπως καταπαύσουν αἱ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἡγεμόνων καὶ ἀναληφθῇ κοινὴ Ἑλληνο-Λατινικὴ σταυροφορία κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μ. Ἀσίας. Κατόπιν τούτου, λέγει ὁ συγγραφεὺς (σ. 290), πρέπει νὰ ἀναθεωρήσωμεν τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην, καθ' ἣν ὁ Μιχαὴλ παρημέλησε τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους.

Ἐπανερχόμενος εἰς τὸν Κάρολον ντ' Ἀνζοῦ ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει, εἰς τὰ δύο τελευταῖα κεφάλαια (13 καὶ 14, σ. 305-367) τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς προσπαθείας τοῦ φιλοδόξου ἡγεμόνος ὅπως πραγματοποιήσῃ τὰ μεγαλεπήβολα σχέδιά του, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐν τέλει οἰκτρῶς ἀπέτυχον ἐξ αἰτίας τῆς ἀπροσδοκήτου ἐξεγέρσεως τῶν Σικελῶν, τῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ ὄνομα Σικελικὸς Ἑσπερινὸς (1282). Ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως, προσάγοντος ἄγνωστα ἢ ὀλίγον μελετηθέντα κείμενα, ὅπως διαφωτίσῃ καὶ ἐξάρῃ τὸν ρόλον τοῦ Μιχαὴλ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς κατὰ τοῦ Καρόλου ἐπαναστάσεως τῶν Σικελῶν, θέμα ἐλάχιστα ἠρευνημένον μέχρι τοῦδε.

Ἐν τέλει ἀκολουθεῖ σύντομος ἐπίλογος (σ. 368-371), ὅπου ὁ συγγραφεὺς διαλαμβάνει περὶ τῶν τελευταίων ἡμερῶν καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Μιχαὴλ (1282).

Ἐν τῷ ἑπομένῳ παραρτήματι παρέχονται πλείονα στοιχεῖα πρὸς στήριξιν τῆς ἀπόψεως τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν ὁ Μιχαήλ, ἤδη πρὸ τοῦ Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ, εἶχε κλείσει μυστικὴν συμμαχίαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγῶνος Πέτρου (σ. 375-377), ἐν συνεχείᾳ δὲ δημοσιεύονται ἓξ δοκουμέντα ἐκ τῶν Βενετικῶν Ἀρχείων, ἐξ ὧν τὰ μὲν δύο πρῶτα διαφωτίζουν τὰς μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις κατὰ τὴν ὑπὸ συζήτησιν περίοδον, τὰ ἑπόμενα τρία ἀναφέρονται εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ μεταξὺ Ἑλλήνων, Βενετῶν καὶ Ἑβραίων σχέσεις, τὸ δὲ τελευταῖον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων, ἀποδιδομένων εἰς τὸν Δημήτριον Τρικλίνιον καὶ ἀφιερωμένων «εἰς τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως κὺρ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου».

Ἕπεται Βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν (σ. 387-397), μετὰ συντόμων σημειώσεων περὶ τῆς ἀξιοπιστίας καὶ τῆς σημαντικότητος ἑκάστης, ὡς καὶ τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν (ὑπερτετρακοσίων!) ἀναφερομένων εἰς τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν περίοδον (σ. 397-417).

Τὸ βιβλίον κλείει δι' ἑνὸς Γλωσσαρίου τῶν Βυζαντινῶν τίτλων (σ. 419-420) καὶ Πίνακος ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 421-434).

Χάρται, φωτογραφίαι καὶ δύο μικρογραφίαι τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου[1]

[1] Εἰκόνας τοῦ Μιχαὴλ VIII Παλαιολόγου εἰς ἑλληνικοὺς καὶ λατινικοὺς κώδικας ἐπεσήμανεν ὁ Σ. Λάμπρος. Βλ. Νέος Ἑλληνομνήμων, VII (1910), σελ. 405 καὶ 431.

κοσμοῦν τὸ βιβλίον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτύπωσις καὶ ἐν γένει ἡ ἐμφάνισις εἶναι ἀρίστη.

Περαίνοντες τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Γιαννακοπούλου, θὰ εὐχόμεθα ὅπως εὑρεθῇ συγγραφεὺς δόκιμος νὰ ἀναλάβῃ τὴν μελέτην καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν, καθ' ἣν ὁ ἱστορικὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ συναντᾷ τὰ πρῶτα σκιρτήματα τῆς ἀναζωπυρουμένης εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἐνῷ παραλλήλως ἀναφαίνονται τὰ πρώϊμα δείγματα τῆς ἐπακολουθησάσης Παλαιολογείου ἀναγεννήσεως καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα.

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

Joseph Gill, S.J., The Council of Florence, Cambridge, At the University Press, 1959, σελ. XVIII+453.

Ἡ περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας βιβλιογραφία εἶναι πλουσία καὶ εἰς μονογραφίας ἐπὶ θεμάτων σχετιζομένων πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην καὶ εἰς μελέτας συνθετικὰς γραφείσας ὑπὸ παλαιοτέρων Ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Ὀρθοδόξων συγγραφέων. Μετὰ ὅμως τὴν κριτικὴν ἐπανέκδοσιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν σύνοδον ταύτην πηγῶν καὶ τὴν δημοσίευσιν πληθύος ἀγνώστων μέχρι τοῦδε κειμένων (κυρίως ὑπὸ τοῦ G. Hofmann εἰς τὴν σειρὰν Concilium Florentinum: Documenta et Scriptores) κατέστη αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη συγγραφῆς ἑνὸς νέου, συγχρονισμένου βιβλιογραφικῶς, ἔργου περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας.

Τὴν ἀνάγκην ταύτην ἔρχεται νὰ καλύψῃ ὁ πατὴρ J. Gill διὰ τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου του. Πράγματι οὗτος, ὡς συνεργάτης τοῦ G. Hofmann, καὶ ὡς ἀπὸ μακροῦ ἀσχολούμενος μὲ πρόσωπα, προβλήματα καὶ κείμενα σχετικὰ πρὸς τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, εἶχεν ὅλην τὴν ἀπαιτουμένην προπαρασκευὴν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τοιοῦτον ἔργον.

Τὸ βιβλίον διαιρεῖται εἰς δέκα κεφάλαια, τῶν ὁποίων προτάσσεται Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιτάσσονται ἐπίλογος, παράρτημα καὶ πίνακες.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ὁ συγγραφεὺς ἀναλύει ἐν συντομίᾳ τὸ περιεχόμενον καὶ συζητεῖ τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν τριῶν κυρίων πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς συνόδου, ἤτοι τὰ (ἀνεπίσημα) ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ πρακτικὰ (Acta Graeca, Acta Latina) καὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ Συροπούλου. Αἱ δύο πρῶται πηγαί, διασῴζουσαι τοὺς λόγους καὶ τὰς δογματικὰς συζητήσεις τῆς συνόδου, ἔχουν κυρίως θεολογικὴν σημασίαν. Ἱστορικὰς πληροφορίας παρέχουν μόνον ἓν μέρος τῶν ἑλληνικῶν πρακτικῶν, τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Δωρόθεον Μυτιλήνης, καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Συροπούλου. Τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἀξιοπιστίαν τοῦ τελευταίου τούτου ἐξετάζει διεξοδικώτερον ὁ συγγραφεὺς διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: «Ὁλόκληρον σχεδὸν τὸ ἔργον τοῦ Συροπούλου ἀφορᾷ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων (ἑνωτικῶν καὶ ἀνθενωτικῶν) σχέσεις. Εἶναι μία εἰκὼν τῶν ὅσων συνέβαινον εἰς τὰ παρασκήνια τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας» (σ. XI). «Εἶναι μία ἀπολογία τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ὑπέγραψαν τὸν Φλωρεντινὸν ὅρον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' ἀνεκάλεσαν τὰς ὑπογραφάς των ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Συρόπουλος ἦτο εἷς ἐξ αὐτῶν» (σ. XII). «Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ἀναγκαίως ὅτι ὅλα ἢ μερικὰ ἐκ τῶν περιστατικῶν τὰ ὁποῖα διηγεῖται εἶναι φανταστικά. Πιθανώτατα ὅλα βασίζονται ἐπὶ γεγονότων... ἀλλὰ (ὁ Συρόπουλος) εἶδε τὰ γεγονότα ταῦτα ἀπὸ μίαν τελείως ὑποκειμενικὴν σκοπιάν» (σ. XIII).

Μετὰ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς εἰσέρχεται εἰς τὸ κύριον θέμα τοῦ βιβλίου. Ἀκολουθῶν τὸ σχέδιον τῆς Ἱστορίας τοῦ Συροπούλου, μετὰ ἓν σύντομον εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον (σ. 1-15), ἐξετάζει τὰς μεταξὺ τοῦ πάπα Μαρτίνου V καὶ τῶν Ἑλλήνων προπαρασκευαστικὰς συνεννοήσεις (1414-1431) πρὸς σύγκλησιν Οἰκουμενικῆς Συνόδου μελλούσης νὰ ἄρῃ τὸ μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν σχίσμα (σ. 16-45). Αἱ σχέσεις τῆς Βυζαντινῆς διπλωματίας μετὰ τοῦ νέου πάπα Εὐγενίου IV, αἱ ὁποῖαι ἐξετάζονται εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον (σ. 46-84), ἐμφανίζονται περισσότερον περίπλοκοι λόγῳ τῆς κατὰ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης (1431-1437) ἀναφυείσης διαστάσεως μεταξὺ πάπα καὶ τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ των πρὸς προσέλκυσιν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ κύριον θέμα τῶν διαπραγματεύσεων ἦτο ὁ καθορισμὸς τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον θὰ συνήρχετο ἡ Σύνοδος.

Ἡ τάξις τῶν ἐξ ἑπομένων κεφαλαίων ἀκολουθεῖ τὴν σειρὰν κατὰ τὴν ὁποίαν συνεζητήθησαν ἐν τῇ Συνόδῳ τὰ διάφορα δογματικὰ θέματα. Οὕτω τὸ τέταρτον κεφάλαιον ἐπιγράφεται «Οἱ Ἕλληνες φθάνουν καὶ συζητοῦν ἐπὶ τοῦ καθαρτηρίου πυρὸς» (σ. 85-130), τὸ πέμπτον «Ἡ προσθήκη εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως» (σ. 131-179), τὸ ἕκτον «Φλωρεντία καὶ αἱ δογματικαὶ συζητήσεις» (σ. 180-226), τὸ ἕβδομον «Ἕνωσις. Ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγ. Πνεύματος» (σ. 227-269), τὸ ὄγδοον «Ἕνωσις. Ἡ προσθήκη, τὸ καθαρτήριον πῦρ, ἡ Εὐχαριστία, τὸ Πρωτεῖον» (σ. 270-304) καὶ τὸ ἔνατον, ἀφορῶν κυρίως εἰς τὰς ἄλλας ἀνατολικὰς ἐκκλησίας (Ἀρμενικήν, Κοπτικήν, Αἰθιοπικὴν κλπ.), «Ἡ Σύνοδος συνεχίζεται καὶ τελειώνει ἐν Ρώμῃ» (σ. 305-348). Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κεφαλαίων τούτων καλύπτουν, ὡς εἶναι φυσικόν, αἱ δογματικαὶ συζητήσεις. Ὁ συγγραφεὺς συχνὰ παρενθέτει, ἐν μεταφράσει, μεγάλας περικοπὰς τῶν ἐκφωνηθέντων λόγων καὶ τῶν διεξαχθεισῶν συζητήσεων ἢ δίδει εὐρείας περιλήψεις τούτων. Παραλλήλως δὲν παραλείπει νὰ παρακολουθήσῃ τὰς ἀνεπισήμους συνεννοήσεις, τὰς παρασκηνιακὰς ἐνεργείας, τὰς ἀτομικὰς ἀντιδράσεις καὶ τὰς ζυμώσεις μεταξὺ τῶν μελῶν τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ προσπάθεια τοῦ συγγραφέως νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν γένεσιν τῆς ἑνωτικῆς λατινοφίλου μερίδος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἑλληνικῆς ἀντιπροσωπείας. Εἰς τὴν μερίδα ταύτην ἀνῆκον, κατὰ τὸν συγγραφέα, οἱ εὐρείας ἀντιλήψεως καὶ φιλοσοφικῶς κατηρτισμένοι ἱεράρχαι, τῆς περιωπῆς τοῦ Βησσαρίωνος, Ἰσιδώρου Κιέβου κ.ἄ., οἱ δυνάμενοι, ὡς ἐκ τούτου, νὰ παρακολουθήσουν τὴν φιλοσοφικὴν καὶ θεολογικὴν ἐπιχειρηματολογίαν τῶν Λατίνων, περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς ὁποίας ἐπείσθησαν τελικῶς. Διότι τοῦτο ἦτο τὸ κύριον ἐμπόδιον εἰς τὴν συνεννόησιν μεταξὺ δυτικῶν καὶ ὀρθοδόξων: ἐνῷ ἡ λατινικὴ θεολογία εἶχεν ἐξελιχθῆ καὶ συστηματοποιηθῆ ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας (Σχολαστικισμός), ἡ ὀρθόδοξος ἐθεώρει ὡς αἵρεσιν οἱανδήποτε παρέκκλισιν ἀπὸ τὰς βάσεις τὰς ὁποίας ἔθεσαν οἱ μεγάλοι πατέρες τοῦ τετάρτου καὶ πέμπτου αἰῶνος.

Εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον (σ. 349 - 388), ἓν ἐκ τῶν πλέον ἐνδιαφερόντων τοῦ βιβλίου, ὁ συγγραφεὺς ἀνασκοπεῖ τὰς ἀπὸ τοῦ 1440 μέχρι τῆς Ἁλώσεως καταβληθείσας προσπαθείας πρὸς ἐπιβολὴν τῆς Ἑνώσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ τὴν κατ' αὐτῶν ἀντίδρασιν τῶν ἀνθενωτικῶν.

Ὁ Ἐπίλογος ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ εἶναι ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρων διὰ τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην, διὰ τοῦτο κρίνομεν σκόπιμον νὰ δώσωμεν εὐρυτέραν περίληψιν αὐτοῦ. Τρία εἶναι τὰ θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του ὁ συγγραφεύς: Διατί ἀπέτυχεν ἡ Ἕνωσις τῆς Φλωρεντίας; Εἶναι βάσιμος ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διατυπωθεῖσα κατηγορία ὅτι ἡ ὑπογραφὴ τοῦ Ὅρου ἐκ μέρους τῶν ὀρθοδόξων ἐγένετο κατόπιν ἐξαναγκασμοῦ; Ποία ἦτο ἡ δύναμις τῶν ἑνωτικῶν καὶ ἀνθενωτικῶν κατὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1440 μέχρι τῆς Ἁλώσεως περίοδον; Ὁ συγγραφεὺς ἀπαντᾷ πρῶτον εἰς τὸ τελευταῖον ἐρώτημα. Βασιζόμενος εἰς ἀναφορὰν τοῦ Ἰσιδώρου Κιέβου, γραφεῖσαν τὸ 1448 ἢ 1451, συμπεραίνει ὅτι ἡ πλειονότης ἐν Κωνσταντινουπόλει, μάλιστα αἱ ἀνώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, καθὼς καὶ κάτοικοι τῶν ὑπὸ Λατινικὴν κυριαρχίαν νήσων, ἀπεδέχοντο τὴν Ἕνωσιν.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς λόγους τῆς ἀποτυχίας τῆς Ἑνώσεως, ὁ συγγραφεὺς νομίζει ὅτι εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 1) Ὁ ἀνθενωτικὸς ἀγὼν τὸν ὁποῖον διεξήγαγον «ἀτιμωρητὶ» ὁ Μᾶρκος Ἐφέσου καὶ ὁ Σχολάριος. 2) Ἡ ἔλλειψις καταλλήλου ἑνωτικῆς προπαγάνδας. 3) Ἡ καθυστέρησις ἀποστολῆς στρατιωτικῆς βοηθείας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ μέρους τοῦ πάπα. 4) Ἡ ἀμέλεια τῶν Λατίνων ὅπως δι' ἀμοιβῶν κλπ. κρατήσουν τὸν Σχολάριον εἰς τὸ φιλενωτικὸν στρατόπεδον. 5) Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ πάπα ὅπως διατηρήσῃ Λατίνους ἐπισκόπους εἰς περιοχὰς ὅπου ἐπλεόναζε τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον· καὶ 6) Ἡ ἀπροθυμία τοῦ Ἰωάννου VIII ὅπως ἐπιβάλῃ τὴν Ἕνωσιν.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος, τέλος, ἐὰν ἡ ὑπογραφὴ τῶν ὀρθοδόξων ἀντιπροσώπων ἀπεσπάσθη διὰ τῆς βίας, ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ ὅτι «δὲν ὑπῆρξεν οὔτε μία περίπτωσις, οὔτε ὁ Συρόπουλος ἀναφέρει τοιοῦτόν τι, κατὰ τὴν

ὁποίαν ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέβαλε τὴν θέλησίν του εἰς ζητήματα δογματικά» (σ. 405). Ἀληθὲς εἶναι μόνον ὅτι ἡ καταβολὴ τῶν σιτηρεσίων εἰς τοὺς Ἕλληνας δὲν ἐγίνετο κανονικῶς. Τοῦτο συνέβη διότι, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Συνόδου, πολεμικὰ γεγονότα ἔφερον τὸν πάπαν εἰς μεγάλην οἰκονομικὴν στενοχωρίαν. «Τὸ ὅτι ὅμως ὁ Πάπας... σκοπίμως περιῆγε τοὺς Ἕλληνας ἐν Ἰταλίᾳ εἰς κατάστασιν λιμοῦ εἶναι ἀναληθὲς» (σ. 408). Συμπέρασμα: οἱ Ἕλληνες κληρικοί, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ ποιμνίου των δι' ὅσα συνωμολόγησαν ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔπλασαν τὰς κατηγορίας ταύτας, τὰς ὁποίας τελικῶς ἐπίστευσαν καὶ οἱ ἴδιοι, διὰ νὰ περισώσουν τὸν αὐτοσεβασμόν των, καὶ ἐξιλεωθοῦν ἐνώπιον τοῦ ἑαυτοῦ των.

Ἐν τῷ Παραρτήματι (σ. 412 - 415) δημοσιεύεται τὸ λατινικὸν κείμενον τοῦ πρακτικοῦ τῆς Ἑνώσεως, ἕπεται δὲ βιβλιογραφία (σ. 416 - 432) τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐπὶ τοῦ θέματος ἐργασιῶν, τῶν ὁποίων ὅμως μικρὰν σχετικῶς χρῆσιν ποιεῖται ὁ συγγραφεύς, ἐν τέλει δὲ ἐπιτάσσεται πίναξ ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σ. 433 - 453).

Τὸ βιβλίον τοῦ πατρὸς J. Gill εἶναι γραμμένον μὲ βαθεῖαν γνῶσιν τοῦ θέματος καὶ ἀποτελεῖ ἀναμφισβητήτως τὸ πληρέστερον συνθετικὸν ἔργον περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας. Ἐπὶ τοῦ κυρίου μέρους τοῦ βιβλίου ὀλίγας μόνον καὶ δευτερευούσης ἴσως σημασίας παρατηρήσεις ἔχομεν νὰ ἐπιφέρωμεν:

1) Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ἀξιοπιστίαν τῶν ἑλληνικῶν περὶ τῆς συνόδου πηγῶν παρατηροῦμεν ὅτι, ἐφ' ὅσον ὁ μὲν Συρόπουλος ἐκφράζει τὰς ἀπόψεις τῶν ἀνθενωτικῶν, ὁ δὲ Δωρόθεος Μυτιλήνης (;) τὰς τῶν ἑνωτικῶν, ἐπιβάλλεται ὅπως ἡ κριτικὴ αὐστηρότης τοῦ ἱστορικοῦ μὴ ἐξαντλῆται μόνον ἐπὶ τοῦ πρώτου. Ὥστε δὲν συμφωνοῦμεν μὲ τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν «ἐὰν πρέπει νὰ ἐκφράσωμεν δυσπιστίαν πρὸς μίαν ἐκ τῶν δυὸ πηγῶν... αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Συροπούλου» (σ. XII).

2) Ἐν σελίδι 74 ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ τὸν πατριάρχην Ἰωσὴφ Β' «Βούλγαρον». Ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι ἄστοχος. Ὁ Ἰωσὴφ ἦτο ἴ σ ω ς κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

3) Ἐν σελίδι 368 σημειοῦται ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος ἐδίδασκεν ἐν Κωνσταντινουπόλει «in the Zeno palace». Πρόκειται περὶ τοῦ ξενῶνος τοῦ λεγομένου τοῦ Κράλη (πρέπει ἑπομένως νὰ γραφῇ Xenon), ὁ ὁποῖος δὲν ἦτο βεβαίως ἀνάκτορον ἀλλὰ νοσοκομεῖον (βλ. Σπ. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια, Ἀθῆναι 1910, σελ. κγ' - κδ').

4) Εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ βιβλίου του ὁ συγγραφεὺς ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νὰ ἐκφράσῃ κρίσεις ἐπὶ προσώπων ἢ γεγονότων. Εἴς τινας σελίδας ὅμως ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης ἀντιλαμβάνεται τὴν λανθάνουσαν ἀντιπάθειαν τοῦ συγγραφέως πρὸς τοὺς ἀνθενωτικοὺς καὶ δὴ πρὸς τὸν Μᾶρκον Ἐφέ-

σου (βλ. π.χ. σελ. 356 όπου ἡ κατὰ τῶν λατινοφίλων πολεμικὴ τοῦ Μάρκου χαρακτηρίζεται «ὑβριστικὴ» καὶ «γελοία»!).

Οὐσιαστικωτέρας παρατηρήσεις καὶ ἀντιρρήσεις ἔχομεν νὰ ἐκφράσωμεν ἐπὶ τῶν ἐκτιθεμένων ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως.

1) Οὗτος, στηριζόμενος μονομερῶς ἐπὶ ἀναφορᾶς τοῦ Ἰσιδώρου Κιέβου, συμπεραίνει ὅτι ἡ πλειονότης τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν νήσων ἦτο ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως. Περιφρονεῖ τὰς περὶ τοῦ ἀντιθέτου μαρτυρίας τοῦ Σχολαρίου, Μάρκου καὶ Ἰωάννου Εὐγενικοῦ, διότι τὰς θεωρεῖ ἁπλῆν προπαγάνδαν. «Οὗτοι, λέγει, δὲν ἐσκόπευον νὰ ἀποθαρρύνουν τοὺς ὀπαδούς των, λέγοντες ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν μειονότητα». Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀντιστρεφόμενον δύναται νὰ ἰσχύσῃ καὶ περὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰσιδώρου.

2) Ὁ συλλογισμὸς (σελ. 394) ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν νήσων Κύπρου, Ρόδου, Κρήτης, Εὐβοίας κλπ. ἦσαν ἀσφαλῶς ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, διότι οἱ κατέχοντες τὰς νήσους ταύτας Λατῖνοι εἶχον δημιουργήσει εὐνοϊκὰς πρὸς τοῦτο συνθήκας, δὲν εὐσταθεῖ. Ὡς πρὸς τὴν Κρήτην εἰδικώτερον ἀποροῦμεν πῶς ὁ συγγραφεὺς κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, ἐφ᾿ ὅσον γνωρίζει τὴν ἐργασίαν τοῦ καθηγητοῦ Τωμαδάκη περὶ τῆς πρὸς τὴν Ἕνωσιν τῆς Φλωρεντίας ἀντιθέσεως τῶν Κρητῶν.

3) Τὸ ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον ὑπῆρχον ἐξ ἑνωτικοὶ ἐπίσκοποι (σελ. 393) οὐδόλως ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πληθυσμὸς εἶχε δεχθῆ τὴν Ἕνωσιν. Οἱ ἑνωτικοὶ πατριάρχαι ἠδύναντο νὰ ἐπιβάλλουν ἐπισκόπους τῆς ἀρεσκείας των.

4) Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως (σελ. 396) ὅτι ὁ Μᾶρκος Ἐφέσου καὶ οἱ λοιποὶ ἡγέται τῶν ἀνθενωτικῶν ἔπρεπε νὰ ὑποχρεωθοῦν εἰς ὑποταγὴν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας, ἐφ᾿ ὅσον αὕτη ἐθεωρεῖτο Οἰκουμενική, παρατηροῦμεν ὅτι ἡ οἰκουμενικότης τῆς συνόδου ἐξέλιπεν ἀφ᾿ ἧς στιγμῆς οἱ πλεῖστοι τῶν ὑπογραψάντων τὰς ἀποφάσεις της ἀνεκάλεσαν τὰς ὑπογραφάς των. Ἐπισήμως ἐξ ἄλλου μόνον ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς Ἁλώσεως ἐκηρύχθη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ Ἕνωσις.

5) Δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως λεγόμενον (σελ. 397) ὅτι ὁ Γεμιστὸς ὑπεστήριξε τὰς λατινικὰς ἀπόψεις. Εἶναι γνωστὸν ὅτι, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν μόνον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σχολαρίου, ὁ Γεμιστὸς «τῷ φλυαρήματι ἐκείνῳ τῷ λατινικῷ ἀντέστη καλῶς» (βλ. E. Legrand, Cent-dix lettres grecques de François Filelfe, Paris, 1892, σελ. 314).

6) Ἡ διστακτικότης τοῦ Ἰωάννου VIII καὶ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κηρύξουν ἐπισήμως τὴν Ἕνωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον μομφῆς καὶ ἐπικρίσεων (σελ. 402). Ἀντιθέτως τοῦτο εἶναι ὑπὲρ αὐτῶν. Διότι εἶναι ἔνδειξις τῆς νοημοσύνης των καὶ τοῦ σεβασμοῦ των πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην καὶ τὸ λαϊκὸν αἴσθημα. Ἡ ἀποτυχία τοῦ προγόνου των Μιχαὴλ VIII τοῦ Παλαιολόγου, ὅπως ἐπιβάλῃ διὰ τῆς βίας τὴν Ἕνωσιν τῆς Λυών, τοὺς εἶχε διδάξει.

7) Ἐπὶ τοῦ τρίτου ζητήματος, τοῦ ἐξεταζομένου ἐν τῷ Ἐπιλόγῳ (σελ. 403 κ.ἑ.), ἐὰν δηλ. οἱ Ὀρθόδοξοι κληρικοὶ ὑπέγραψαν τὸν Ὅρον τῆς Ἑνώσεως κατόπιν ἐξαναγκασμοῦ, ὁ συγγραφεὺς φαίνεται πειστικός. Δεχόμεθα λοιπὸν ὅτι οὔτε ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε οἱ Λατῖνοι ἤσκησαν πίεσιν ἐπ᾿ αὐτῶν. Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως τὸ φαινόμενον τῆς ὁμαδικῆς ἀνακλήσεως τῶν ὑπογραφῶν, τὰς ὁποίας ἔθεσαν ἐλευθέρως, μόλις ἀπεμακρύνθησαν τῆς Ἰταλίας; Αἱ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἐξηγήσεις τοῦ συγγραφέως οὔτε ἱκανοποιητικαί, οὔτε ἐπαρκεῖς εἶναι.

8) Ἐν τέλει παρατηροῦμεν ὅτι ὁ συγγραφεύς, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ὅπως ἐξηγήσῃ τὴν ἀποτυχίαν τῆς Ἑνώσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἀνεζήτησεν ἐξωτερικὰς μᾶλλον καὶ ἐπιφανειακὰς αἰτίας. Διότι οὔτε ἡ διστακτικότης τοῦ αὐτοκράτορος, οὔτε ἡ ἔλλειψις ἑνωτικῆς προπαγάνδας, οὔτε ἡ ἀνεμπόδιστος δραστηριότης τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ἦσαν οἱ πραγματικοὶ λόγοι τῆς ἀποτυχίας. Καθ᾿ ἡμᾶς, ἔχοντας ὑπ᾿ ὄψιν τὴν προηγηθεῖσαν ἀποτυχίαν τῆς Ἑνώσεως τῆς Λυών, πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς ἕνωσιν ἦτο καταδικασμένη ἐκ τῶν προτέρων. Ὄχι διότι θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐξεύρεσις σχήματός τινος δογματικοῦ συμβιβασμοῦ, ἀλλὰ διότι πᾶσα τυχὸν ἕνωσις θὰ ἐστερεῖτο λαϊκοῦ ἐρείσματος. Ἡ Ὀρθοδοξία, ὡς παράδοσις, ὡς τρόπος τοῦ θρησκεύεσθαι, ὡς κάτι ριζικῶς διάφορον, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Καθολικισμοῦ, εἶχε καταστῆ ἀπὸ μακροῦ παρὰ τῷ λαῷ σύμβολον. Εἶναι γνωστὸν δὲ ὅτι τὰ θρησκευτικὰ σύμβολα ἑνὸς λαοῦ εἶναι ἀνεπίδεκτα ἀποτόμου μεταβολῆς ἢ ἐξελίξεως. Ἐρριζωμένα εἰς τὸ βάθος τῆς συλλογικῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, οὔτε ὑπὸ τῆς προπαγάνδας ἢ τῶν ἐφημέρων σκοπιμοτήτων μετατοπίζονται, οὔτε ὑπὸ τῶν ὀρθολογικῶν ἐπιχειρημάτων κλονίζονται. Ἡ Ἕνωσις τῆς Φλωρεντίας λοιπὸν ἀπέτυχε κυρίως διότι προσέκρουσεν εἰς τὸ λαϊκὸν θρησκευτικὸν αἴσθημα. Ὡς παρετήρησεν ὁ Καλλιγᾶς (Μελέται καὶ Λόγοι, Ἀθῆναι 1882, σελ. 144) «δὲν ἦτο δυνατόν, τὴν ἐπαύριον τῆς Ἑνώσεως, ὁ λαὸς νὰ δεχθῇ ὡς ἄρθρον πίστεως ὅ,τι ἕως χθὲς ἐθεώρει ὡς πλάνην θανάσιμον».

Χ. Γ. ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ

J. Verpeaux, Nicéphore Choumnos, homme d'état et humaniste byzantin (ca 1250/1255 - 1327). Préface de R. Guilland. Paris 1959, éditions A. et J. Picard & Cie.

Μία ἀπὸ τὰς ὀλιγώτερον ἠρευνημένας περιοχὰς τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ μεταξὺ τοῦ 13ου - 15ου αἰῶνος περιλαμβανομένη. Αἱ εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀναφερόμεναι μέχρι τοῦδε μελέται εἶναι ἀντιστρόφως ἀνάλογοι πρὸς τὸ τεράστιον ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον τόσον ἀπὸ φιλολογικῆς ὅσον

καὶ ἀπὸ ἱστορικῆς καὶ θεολογικῆς πλευρᾶς παρουσιάζουν οἱ αἰῶνες αὐτοί.

Ὁ νέος τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι τῶν μετὰ τὸ 1261 Βυζαντινῶν, αἱ νέαι τάσεις τῆς φιλολογίας, αἱ θρησκευτικαὶ ἔριδες καὶ διαμάχαι (Ἀρσενῖται, Ἡσυχασταί, ζήτημα ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν) καὶ αἱ ὑπὸ τὸ βάρος τῶν περιστάσεων πολιτικαὶ ἐνέργειαι, ἀποτελοῦν θέματα, τὰ ὁποῖα παρέχουν ἀφορμὰς πρὸς μίαν ἐκτεταμένην ἔρευναν.

Ὡς μία τῷ ὄντι ἀξιολογωτάτη συμβολὴ εἰς τὴν διὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 13ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 14ου αἰῶνος βιβλιογραφίαν, προσετέθη ὑπὸ τοῦ J. Verpeaux καὶ ἡ παροῦσα μελέτη.

Τὸ ὅλον ἔργον, ἐκτὸς τῆς προτασσομένης βιβλιογραφίας καὶ τῆς εἰσαγωγῆς, διαιρεῖται εἰς 6 κεφάλαια.

Ἡ ἐξήγησις τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Χοῦμνος, ἡ ἔρευνα περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν προγόνων καὶ τοῦ ἔτους γεννήσεως (ἐγεννήθη πιθανὸν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1250-1255), τὰ πρῶτα σχολικὰ χρόνια, ἡ μόρφωσις, ἡ πολιτικὴ ἀνέλιξις εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱεραρχίαν — ἤρχισε μὲ τὸν τίτλον «κοιαίστωρ» καὶ ἔφθασεν εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα τοῦ κράτους — αἱ φιλολογικαὶ διαμάχαι πρὸς τοὺς διαφόρους λογίους τῆς ἐποχῆς καὶ δὴ τὸν Θ. Μετοχίτην, ἡ ἰδιωτικὴ ζωὴ καὶ αἱ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ βίου ἐπιδιώξεις τοῦ Νικηφόρου Χούμνου, ἀποτελοῦν ἐν γενικωτάταις γραμμαῖς τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Εἰς τὸ δεύτερον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Χούμνου, ἀνερχομένας εἰς 172 ἐν συνόλῳ, καὶ βάσει αὐτῶν, ἢ ἐνίοτε λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ αὐτάς, μᾶς δίδει μίαν ἀνάγλυφον εἰκόνα τῆς ἐποχῆς, ὡς εἶχεν αὕτη διαμορφωθῆ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀνδρονίκου Β΄. Κυρίως ἀσχολεῖται μὲ τὴν κατάστασιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ μὲ τὴν κοινωνικὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν. Παρομοιάζει τὴν αὐλὴν τοῦ Παλατίου μὲ κάτι ἀνάλογον πρὸς τὰ σύγχρονα φιλολογικὰ σαλόνια, ἐνῷ ἡ διάρθρωσις τῆς κοινωνίας ἦτο κατ᾽ ἐξοχὴν ἀριστοκρατική, μὲ μεγάλους κτηματίας καὶ μεγιστᾶνας τοῦ πλούτου. Ὁ ἴδιος ὁ Χοῦμνος εἶχε συγκεντρώσει τεραστίαν περιουσίαν. Δὲν παραλείπει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς καὶ τὰς κρατούσας ἐπὶ τῆς ἐπιστολογραφίας ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς νὰ δηλώσῃ καὶ νὰ συγκρίνῃ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ λόγου ὑπὸ τὴν ἔποψιν μορφῆς καὶ περιεχομένου πρὸς τὸ τῶν παλαιοτέρων ἐποχῶν.

Ἡ ῥητορικὴ ἀποτελεῖ τὸ τρίτον θέμα ἐρεύνης. Ὁ Χοῦμνος ὄχι μόνον ῥητορικὰ ἔγραψε ἔργα, τοῦτο ἦτο ἴσως φυσικὸν λόγῳ τῆς θέσεως ἣν ἐν τῷ Παλατίῳ κατεῖχεν, ἀλλὰ καὶ προσωπικὰς ἐπ᾽ αὐτῆς εἶχεν ἀντιλήψεις. Συγχρόνως μὲ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ῥητορικοῦ ἔργου, ὁ συγγραφεὺς παραθέτει τοὺς βασικοὺς διὰ τὸ Βυζάντιον κανόνας τῆς ῥητορικῆς τέχνης, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἄλλοτε ἄλλοι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, καὶ δείγματος χάριν ἀναφέρει τὸν «βασιλικὸν λόγον» τοῦ ὁποίου καὶ τὸ σχεδιάγραμμα παραθέτει. Ἕπεται ἡ

διαίρεσις τῶν λόγων κατὰ περιεχόμενον καὶ τὸ κεφάλαιον τελειώνει μὲ μίαν στατιστικήν, ἐμφαίνουσαν τὰς πηγὰς τῆς ἐμπνεύσεως τόσον τοῦ Χούμνου ὅσον καὶ τῶν ἄλλων ῥητόρων τοῦ Βυζαντίου (ἑνὸς ἀντιπροσωπευτικοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν). Ἡ στατιστικὴ δεικνύει ὅτι ὡς πηγαὶ κατ᾽ ἐξοχὴν χρησιμοποιοῦνται αἱ θρησκευτικῆς φύσεως, τῶν κλασσικῶν ἐρχομένων εἰς δευτέραν θέσιν.

Εἰς τὸ τέταρτον κεφάλαιον ἐξετάζονται τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα. Μία σύντομος εἰσαγωγὴ μᾶς κατατοπίζει διὰ τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ Βυζάντιον, ποῖαι ἦσαν αἱ σύγχρονοι τοῦ Χούμνου τάσεις καὶ τί ἐπρέσβευεν οὗτος ἐπ᾽ αὐτῶν. Τὰ φιλοσοφικά του ἔργα ἀνέρχονται εἰς ἐννέα καὶ διαιροῦνται ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου των εἰς τὰ ἑξῆς μέρη: α) Κοσμολογικὰ καὶ φυσικά, β) ἔργα ἀντικείμενον ἔχοντα τὴν ψυχὴν καὶ γ) Θρησκευτικὰ ἔργα. Βάσει τῶν ἔργων αὐτῶν καὶ τῶν ἐν γένει φιλοσοφικῶν μεθόδων καὶ ἀντιλήψεων αὐτοῦ, ὁ Χοῦμνος κρίνεται ὡς Ἀριστοτελικὸς κατ᾽ ἐξοχήν, μὴ ἀγνοῶν ὅμως καὶ τὸν Πλάτωνα καὶ μὴ διστάζων ἐνίοτε νὰ ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν ἀντιλήψεων πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ταυτότητα πρὸς τὸν Πλάτωνα ἢ νὰ ἀναπτύσσῃ ἰδικάς του ἀναλόγως τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ἑκάστοτε ἐξεταζομένου θέματος γνώμας. Ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ περὶ ὕλης καὶ μορφῆς θεωρία του.

Ἀπὸ θεολογικῆς σκοπιᾶς ἐξεταζόμενος ὁ Χοῦμνος ἀρέσκεται εἰς τὸ νὰ δίδῃ ἀλληγορικὰς ἑρμηνείας εἰς τὰ ὑπὸ τῶν γραφῶν ἀναφερόμενα καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ συσχετίσῃ Καινὴν καὶ Παλαιὰν Διαθήκην ἑρμηνεύων συμβολικῶς τὰ ἐν αὐταῖς. Θεολόγος οὐδέποτε ὑπῆρξεν ὑπὸ τὴν στενὴν τῆς λέξεως σημασίαν.

Τὰ μαθηματικὰ καὶ ἡ ἀστρονομία, αἱ εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ἐπιδόσεις τοῦ Χούμνου καὶ ἡ θέσις τὴν ὁποίαν εἰς τὸν πνευματικὸν τοῦ Βυζαντίου κόσμον κατεῖχον ταῦτα, ἐξετάζονται εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου, ἐνῷ εἰς τὸ ἕκτον ἀναφέρονται αἱ διάφοροι ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Χούμνου ἐπιδράσεις καὶ ἡ στάσις του ἔναντι αὐτῶν. Ἁγία Γραφὴ καὶ Ἀριστοτέλης ἀποτελοῦν τὰ κύρια στοιχεῖα ἐπιδράσεως. Ὁ Πλάτων ἔρχεται εἰς ὑποδεεστέραν μοῖραν χωρὶς νὰ ἀπουσιάζῃ ἐνίοτε καὶ ὁ συγκερασμὸς τῶν ἀπόψεων τῶν δύο μεγάλων φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος.

Τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ὁ Θ. Μετοχίτης, κατ᾽ ἐξοχὴν Πλατωνικός, δὲν διστάζουν, προκειμένου νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸν σκοπόν των, νὰ ἐπικαλεσθοῦν τὰς ἐνδεικνυμένας ἐπὶ τῶν ζητημάτων γνώμας εἴτε τοῦ ἑνὸς εἴτε τοῦ ἄλλου φιλοσόφου. Ἡ πρὸς συγκερασμὸν αὕτη τάσις παρατηρεῖται ἤδη ἐν τῷ Βυζαντίῳ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ψελλοῦ.

Ὁ Χοῦμνος προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀρχαίαν πρὸς τὴν σύγχρονόν του σκέψιν καὶ νὰ καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν μικροτέραν τὴν διάστασιν μεταξὺ αὐτῶν. Εἶναι φύσις βαθέως θρησκευτική, ἀλλ᾽ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ μυστι-

κισμοῦ. Ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς, ζῇ καὶ κινεῖται καὶ δρᾷ μέσα εἰς τὴν ζωή.

Τέλος, ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ὁ J. Verpeaux ἐξετάζει τὸν Χοῦμνον ὡς ἀνθρωπιστήν, καὶ κατατάσσει αὐτόν, ἀφοῦ προηγουμένως ἑρμηνεύσῃ διττῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου humanismus.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον περαίνει τὴν ὅλην του ἐργασίαν ὁ συγγραφεύς. Γενικὸς πίναξ καθιστᾷ τὸ βιβλίον εὔχρηστον πολύ. Ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐπιφυλάξεως δυνάμεθα ἐν κατακλεῖδι νὰ τονίσωμεν, ὅτι τὸ μετὰ χεῖρας βιβλίον ἀποτελεῖ μίαν ἀρίστην ἐργασίαν, ἡ δὲ διαπραγμάτευσις τοῦ ὅλου θέματος εἶναι τῷ ὄντι ἀριστοτεχνική. Οὐδὲν κενὸν ἀφίνει εἰς τὸν ἀναγνώστην μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀναγνώσεως, διότι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ εἰς τὸν Χοῦμνον ἀναφερόμενα, δι' ἕκαστον θέμα τὸ ὁποῖον θίγει δίδει μίαν διαφωτιστικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἑρμηνεύει πάντοτε τὰ γεγονότα τῆς ἐξεταζομένης ἐποχῆς ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ προηγηθέντα, εἴτε εἰς τὸν πνευματικὸν εἴτε εἰς τὸν πολιτικὸν ἀνήκουν ταῦτα τομέα.

Αἰτιολογεῖ καταστάσεις, ἐξηγεῖ τὰ ρεύματα, συγκρίνει ἐποχάς, χαρακτηρίζει πρόσωπα, δίδει ὁλοκληρωμένην εἰκόνα ἑκάστου θέματος.

Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗΣ

Bybliothecae Apostolicae Vaticanae Codices manu scripti... Codices Barberiniani Graeci. Tomus I, codices 1 - 163. Recensuit Valentinus Capocci, Bybliothecae Vaticanae Scriptor. In Bybliotheca Vaticana MCMLVIII. — Σχ. 4ον, σσ. XXXIX καὶ 330.

Πλουσιωτάτη εἰς ἑλληνικὰ χειρόγραφα ἡ Βατικανὴ ἀποστολικὴ βιβλιοθήκη (ὁ ἀριθμός των ἀνέρχεται εἰς 2.608) καταβάλλει ἤδη ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν προσπάθειαν περιγραφῆς τῶν κωδίκων τούτων καὶ δημοσιεύσεως τῶν σχετικῶν καταλόγων. Καὶ ἐπετελέσθησαν μὲν μέχρι τοῦδε πολλαὶ πρόοδοι εἰς τὸν τομέα αὐτόν, πλὴν ὅμως ἱκανὸς ἀριθμὸς βατικανῶν κωδίκων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ ἄγνωστος, ἐλλείψει δημοσιευμένων καταλόγων.

Ἐκτὸς τῶν ὑπὸ τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης ἐκδοθέντων μέχρι σήμερον καταλόγων καὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες, μὴ ἐργαζόμενοι διὰ λογαριασμὸν τοῦ Βατικανοῦ, προσέφεραν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας εἰς τὴν διεθνῆ ἐπιστήμην περιγράφοντες ἑλληνικοὺς τῆς βιβλιοθήκης κώδικας[1].

---

[1] Ἀναλυτικὸν πίνακα τῶν καταλόγων τούτων δύναται νὰ ἴδῃ τις εἰς τὴν ἀρίστην καὶ μοναδικὴν εἰς τὸ εἶδος της ἐργασίαν τοῦ Marcel Richard, Repertoire de Bibliothèques et des Catalogues de Manuscrits Grecs, deuxième edition, Paris 1958, σσ. 198 - 202.

Μερίμνῃ τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης ἐξεδόθησαν μέχρι σήμερον οἱ ἀκόλουθοι κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν κατάλογοι, ὑπὸ τὴν γενικὴν ὀνομασίαν: Codices Vaticani Graeci (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἑτέραν σειρὰν τὴν περιέχουσαν τοὺς Codices Vaticani Latini): Τόμος πρῶτος, κώδικες 1 - 329, καταγραφέντες ὑπὸ τοῦ Ioh. Mercati καὶ Pius Franchi de' Cavalieri, Ρώμη 1923. Τόμος δεύτερος, κώδικες 330 - 603, καταγραφέντες ὑπὸ τοῦ R. Devreesse, Βατικανὸν 1937. Τόμος τρίτος, κώδικες 604 - 866, καταγραφέντες ὑπὸ τοῦ R. Devreesse, Βατικανὸν 1950 καὶ τέλος κώδικες 1485 - 1683 καταγραφέντες ὑπὸ τοῦ Ciro Giannelli, Βατικανὸν 1950.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν κωδίκων, οἱ ὁποῖοι ἐξ ἀρχῆς ἀνῆκον εἰς τὴν Βατικανὴν βιβλιοθήκην καὶ οἱ ὁποῖοι περιγράφονται εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας, κατὰ καιροὺς προσετέθησαν εἰς αὐτὴν καὶ διάφοροι ἄλλαι ἰδιωτικαὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συλλογαί, ὡς εἶναι π.χ. οἱ Codices Borgiani, codices Chisiani, Codices Reginenses et Pii κ.λ.π., περὶ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν συνήθως ἰδιαίτεροι κατάλογοι ἐκδοθέντες ὑπὸ τοῦ Βατικανοῦ[1].

Μία τῶν συλλογῶν τούτων εἶναι καὶ ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν: Codices Barberiniani. Ἐξ αὐτῶν ἀκριβῶς τοὺς ἑλληνικοὺς περιγράφει ὁ Valentinus Capocci εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντα κατάλογον τῶν ὑπ' ἀριθμὸν 1 - 163 Βαρβερινῶν Ἑλληνικῶν κωδίκων. Μεγίστην τῷ ὄντι συμβολὴν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἀποτελεῖ ἡ ἔκδοσις αὕτη. Προσθέτει εἰς τὴν σειρὰν τῶν ὑπαρχόντων καταλόγων νέον τόμον καὶ καλύπτει διὰ τῆς ἐκδόσεώς του κενὸν ἀρκούντως μέγα, διότι μεταξὺ τῶν εἰρημένων κωδίκων περιέχονται καὶ ὡρισμένοι πολὺ ἐνδιαφέροντες. Ὑπῆρχον βεβαίως μέχρι σήμερον αἱ ἐργασίαι τοῦ Seymour de Ricci καὶ H. Delehaye[2], ἀλλὰ ἡ πληρότης καὶ ἡ μέθοδος τῆς περιγραφῆς δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν παροῦσαν.

Τοῦ καταλόγου προτάσσεται πίναξ ἐμφαίνων τὰς ἀριθμήσεις τῶν χειρογράφων, ὅταν ταῦτα ἀνῆκον εἰς τὴν Βαρβερινὴν βιβλιοθήκην, καὶ τοὺς ἀντιστοίχους ἀριθμούς, ὑπὸ τοὺς ὁποίους περιέχονται νῦν εἰς τὴν Βατικανὴν βιβλιοθήκην. Ἕπονται οἱ κανόνες, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων πρέπει νὰ ἐργάζωνται πάντοτε οἱ περὶ τὰ ἑλληνικὰ τῆς βιβλιοθήκης ἀσχολούμενοι χειρόγραφα. Πρὸ τῆς περιγραφῆς δὲ τῶν 163 κωδίκων, ὑπάρχουν σελίδες τινές, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων φέρει τὸν τίτλον: addenda et emendanda. Δι' ἕκαστον περιγραφόμενον κώδικα ἀναγράφονται ἐδῶ συμπληρωματικὰ ἢ χρήζοντα διορθώσεως στοιχεῖα, διότι, ὡς ὁ ἴδιος ὁ Capocci εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἀναφέρει, ὁ κατάλογος εἶχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1948 τυπωθῇ καὶ ὡς ἐκ τούτου μέχρι τῆς κυκλοφορήσεώς του, φυσικὸν ἦτο νὰ παρουσιασθῇ ἡ ἀνάγκη

---

[1] Richard, Repertoire..., No 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740.

[2] Αὐτόθι, 728, 729.

συμπληρωμάτων. Ὁ πρόλογος, ὁ πίναξ, οἱ κανόνες συντάξεως καὶ τὰ addenda et emendanda καταλαμβάνουν τὰς πρώτας 39 σελίδας (I-XXXIX).

Ἡ ἀκολουθοῦσα περιγραφὴ τῶν κωδίκων 1-163, πλήρως κατατοπιστικὴ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, τὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῶν, ἀποτελεῖ ἐργασίαν ἐπιμεμελημένην, κοινὸν ἄλλωστε χαρακτηριστικὸν τῶν τοῦ Βατικανοῦ καταλόγων. Ἰδιαιτέρως, νομίζομεν, θὰ πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὴν μεγίστην χρησιμότητα, τὴν ὁποίαν παρουσιάζει διὰ τὸν μελετητὴν ἡ διὰ τὸ περιεχόμενον ἑκάστου κώδικος ἀναγραφὴ τοῦ ἐὰν εἶναι ἐκδεδομένον που, ὑπὸ ποίου, καὶ ποῦ.

Τέλος χρησιμώτατον ἀπὸ πάσης ἀπόψεως διὰ τὸν ἐπιστήμονα ἐρευνητὴν εἶναι καὶ τὸ παράρτημα, τὸ περιέχον: Initia operum quae inedita vel minus nota visa sunt. Τὸ ὅλον ἔργον κλείει εἷς γενικὸς κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν πίναξ, ἐμφαίνων κυρίως τὰ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν κωδίκων ἀπαντώμενα ὀνόματα τόπων, συγγραφέων καὶ πραγμάτων.

Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗΣ

Giuseppe Schirò, *Ὁ Βαρλαὰμ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα. Θεσσαλονίκη 1959, 8ο, σσ. 19 (Ἵδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἀρ. 32).*

Μικρὰ εἰς ἔκτασιν ἀλλὰ μεστὴ περιεχομένου ἡ ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον ὁμιλία τοῦ καθηγητοῦ κ. G. Schirò ἤνοιξε μίαν σειρὰν διαλέξεων ὀργανωθεισῶν ὑπὸ τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου περὶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα.

Δὲν νομίζομεν ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἀναφερθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπὸ ἱστορικοφιλολογικῆς καὶ θεολογικῆς πλευρᾶς παρουσιάζει ἡ μεγαλόπολις αὕτη τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἕνα πλῆθος λογίων, ἱερωμένων καὶ πολιτικῶν ἀπαρτίζουν τὰ πρωταγωνιστοῦντα πρόσωπα, διὰ τὴν δρᾶσιν δὲ καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν ἐλάχιστα εἶναι μέχρι σήμερον γνωστά.

Ὁ Βαρλαάμ, τὸν ὁποῖον παρουσιάζει διὰ τῆς ὁμιλίας του αὐτῆς ὁ Schirò, ἀποτελεῖ μίαν τῶν κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην δρασασῶν μορφῶν. Πρόκειται περὶ τοῦ Καλαβροῦ ἐκείνου μοναχοῦ, ἡ ἐμφάνισις τοῦ ὁποίου εἰς τὸν πνευματικὸν τοῦ Βυζαντίου κόσμον θὰ προκαλέσῃ ποικίλας ἀντιδράσεις καὶ ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο νὰ ἀναδειχθῇ εἷς τῶν κυριωτέρων ἀντιπάλων τοῦ μεγάλου Ἀθωνίτου Ἡσυχαστοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.

Ἐγεννήθη εἰς τὴν Σεμινάραν περὶ τὸ 1290 καὶ νέος ὢν ἐνεδύθη τὸ

μοναχικὸν σχῆμα. Εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Ἑλληνοϊταλικῶν πόλεων ἀνέπτυξε μεγάλην διδακτικὴν καὶ συγγραφικὴν δρᾶσιν, καθὼς φαίνεται ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἔργων. Ἀργότερον ἠσχολήθη μὲ τὴν φιλοσοφίαν, τῆς ὁποίας ἱκανὸς ἀνεδείχθη γνώστης.

Ἡ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐμφάνισίς του προκαλεῖ εἰς ἄλλους μὲν τὸν θαυμασμόν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν ἀντιπάθειαν. (Τὸν ἀντιπαθεῖ ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Καντακουζηνός). Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀποκτᾷ φήμην μεγάλου διδασκάλου καὶ θαυμάζεται ἡ περὶ τὴν φιλοσοφίαν δεινότης αὐτοῦ. Ἡ γλῶσσα, ἥτις χρησιμοποιεῖται ὑπ' αὐτοῦ, εἶναι ἄψογος Ἑλληνική. Ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ἐνταῦθα ἀποτελεῖ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ τῆς ὅλης μορφώσεως τοῦ μοναχοῦ ἐκείνου καὶ τῆς μεγάλης διδακτικῆς δράσεώς του εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Κάτω Ἰταλίας δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις εἰς τὴν Κάτω Ἰταλίαν εὑρίσκετο εἰς ἐπίπεδον ἱκανοποιητικώτατον τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς, ποὺ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἰταλίαν ἤρχισε νὰ ὑποφώσκῃ διὰ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Πετράρχη ἡ Ἀναγέννησις. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀναλύει τὸν Ἀρεοπαγίτην καὶ ἀσκεῖ κριτικὴν κατὰ τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκυινάτου. Δι' ὅλης του δὲ τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας ὑπῆρξεν ὁ φορεὺς τῆς νέας δυτικῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἡ φήμη του ἐπεκτείνεται ταχέως καὶ τὸ 1333 καλεῖται ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Καλέκα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου τοῦ ἀνατίθεται ἡ ὅλη φροντὶς τῶν διαπραγματεύσεων μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Πάπα Ἰωάννου τοῦ 22ου. Γνώστης τοῦ δυτικοῦ καὶ τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος παραλλήλως, ὁμιλῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς τὴν Λατινικὴν καὶ τὴν κοινὴν Ἰταλικήν, κρίνεται ὡς ὁ καταλληλότερος διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ὀρθοδόξου δόγματος.

Ἀκριβῶς αἱ κατὰ τὰς συζητήσεις ταύτας θέσεις τοῦ Βαρλαὰμ καὶ ἡ ἐν γένει θεωρία αὐτοῦ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δημιουργοῦν ἀντίδρασιν μεγάλην καὶ γίνεται αἰτία διαμάχης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ.

Ὁ ὁμιλητής, χρησιμοποιῶν τὸν ἀνέκδοτον Βατοπεδινὸν κώδικα 1110, ὅστις περιλαμβάνει τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔργον τοῦ Βαρλαάμ, παραθέτει τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Καλαβρὸς ἐκεῖνος μοναχὸς ἀπέκλειε τὴν μέθοδον τοῦ συλλογισμοῦ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐκ τοῦ ἀνεκδότου ἐπίσης κώδικος τῆς Παρισινῆς βιβλιοθήκης Coisl. 100, ὁ καθηγητὴς Schirò ἀρύεται τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ εἰς τὰς θέσεις τοῦ Βαρλαάμ, ἐκ δύο δὲ ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ὧν τὴν μίαν ὁ Παλαμᾶς ἀπευθύνει εἰς τὸν φίλον του Ἀκίνδυνον, ἀποσπάσματα τῶν ὁποίων παραθέτει, δεικνύει ὅτι μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπῆρχε μεγάλη διάστασις γνωμῶν, τὸ χάσμα δὲ ἦτο ἀδύνατον νὰ καλυφθῇ, ὥστε νὰ παύσῃ καὶ ἡ ἑκατέρωθεν πολεμική, ἡ ὁποία ἐνίοτε ἐξετραχύνετο. Ἐκ τῶν διχογνω-

μιῶν αὐτῶν ἀποδεικνύεται μία ἀρκετὰ μεγάλη σύμπτωσις γνωμῶν, μεταξὺ τοῦ Θωμᾶ Ἀκυινάτου καὶ τοῦ Ἀθωνίτου Ἡσυχαστοῦ. Ὡς δὲ ἀποδεικνύει ὁ ὁμιλητής, ἡ σύμπτωσις αὕτη ἦτο ἐντελῶς τυχαία.

Ὁ καθηγητὴς Schirò περαίνων τὸν λόγον του ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνάγκην μιᾶς ἐκτεταμένης μελέτης διὰ τὰς μεταξὺ θεολογίας καὶ Ἀριστοτελικοῦ ὀρθολογισμοῦ σχέσεις ἀφ᾽ ἑνὸς καὶ ἀφ᾽ ἑτέρου διὰ τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίον ἤσκησεν ὁ Βαρλαὰμ εἰς τοὺς συγχρόνους του.

Εἰς τὰ πλαίσια μιᾶς τόσον συντόμου διαλέξεως, ὁ ὁμιλητὴς κατώρθωσε νὰ σκιαγραφήσῃ μὲ ἁδρὰς ἔστω γραμμὰς τὴν ζωὴν καὶ τὸ ἔργον μιᾶς μεγάλης τῷ ὄντι μορφῆς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος. Παρουσίασε διαφορὰς καὶ συμπτώσεις τῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους λογίους τῆς ἐποχῆς καὶ ἔδωσε μίαν κατὰ τὸ δυνατὸν γενικὴν εἰκόνα τῆς κρατούσης ἐν Θεσσαλονίκῃ πνευματικῆς καταστάσεως, ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον θέμα. Ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς, εἶναι ὅτι διὰ τοῦ μελετήματος αὐτοῦ, ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς θίγει ὡρισμένα θέματα, ἐκ τῆς ἐρεύνης τῶν ὁποίων θὰ προκύψουν πολλὰ καὶ χρήσιμα διὰ τὴν πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν γνῶσιν μιᾶς τόσον εἰσέτι σκοτεινῆς τοῦ Βυζαντίου ἐποχῆς.

Κ. Α. ΜΑΝΑΦΗΣ

André Grabar, L'iconoclasme byzantin. Dossier archéologique. Paris, Collège de France, 1957, σχ. 4ον, 277 σελ. + 163 πίν. ἐκτὸς κειμένου.

Τὰ πρὸς τὴν Εἰκονομαχίαν συνδεδεμένα προβλήματα ἀπετέλεσαν ἀνέκαθεν προσφιλὲς θέμα ἐρεύνης τῶν περὶ τὴν μεσοχρόνιον Ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν ἀσχολουμένων. Εἰς τὰς γνωστὰς παλαιοτέρας μελέτας τῶν L. Bréhier, G. Ostrogorsky, E. G. Martin προσετέθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τὰ ἐμβριθῆ μελετήματα τῶν P. Alexander, H. von Campenhausen, G. B. Landner, J. Visser κ.ἄ., οἵτινες κριτικῶς ἐλέγχοντες τὰς πηγὰς ἀνεγνώρισαν τοὺς ποικίλους συντελεστὰς τοὺς ἐπιδράσαντας εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς κρίσεως ταύτης τῆς βυζαντινῆς συνειδήσεως.

Τὸ νέον βιβλίον τοῦ καθηγητοῦ André Grabar ἀναζητεῖ τὴν ἑρμηνείαν τῆς εἰκονομαχικῆς ἔριδος εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς εἰκόνας καὶ εἰς τὰς περὶ τῶν εἰκόνων «θεωρίας» τῶν βυζαντινῶν θεολόγων ὡς καὶ τῆς Αὐλῆς. Τί γνωρίζομεν ἀκριβῶς περὶ τῶν εἰκόνων τῆς ἐποχῆς; Ποῖαι αἱ δοξασίαι τῶν Βυζαντινῶν περὶ τούτων; Ἰδού, κατὰ τὸν σ., τὰ ἐρωτήματα ἅτινα δέον νὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἀφετηρίαν τῆς περὶ τὴν Εἰκονομαχίαν ἐρεύνης. Καθίσταται ὅθεν

πρόδηλον ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαιολόγους ἐναπόκειται ν᾽ ἀπαντήσωσιν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα συμβουλευόμενοι μνημεῖα καὶ πηγὰς γραπτάς.

Εἰς τὸ ἔργον δίδεται μετριοφρόνως ὁ ὑπότιτλος «Ἀρχαιολογικὸς φάκελλος». Εἴπωμεν ἀμέσως ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πληρεστέρου «φακέλλου» ἐξ ὅσων μέχρι σήμερον συνεκεντρώθησαν περὶ τοῦ θέματος. Ὁ σ. διὰ τὴν ἔρευνάν του ἀποτείνεται οὐχὶ μόνον εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς τέχνης καὶ τὰς περὶ αὐτῶν γραπτὰς μαρτυρίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ σιγίλλια καὶ νομίσματα ὡς καὶ εἰς τὰς καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις ἄλλων λαῶν — Ἀράβων, Ἰουδαίων — οἵτινες ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως ἐνδέχεται νὰ ἤσκησαν ποιάν τινα ἐπιρροὴν εἰς τὸν πολιτιστικὸν τομέα. Ἀσυνήθης εἶναι ἡ γενικὴ ἐποπτεία, ἣν ἔχει ὁ σ. τῆς τέχνης καθ᾽ ὅλου, ἀναφερόμενος μὲ τὴν αὐτὴν γνῶσιν εἰς τὰ μνημεῖα δυτικῶν καὶ ἀνατολικῶν λαῶν. Ἐξετάζων λ.χ. τὰς ἐν τῷ ναῷ τῆς Γεννήσεως ἐν Βηθλεὲμ ἀπεικονίσεις τῶν Συνόδων ἀνατρέχει εἰς τὰς ἐν Santullano τοῦ Oviedo παραστάσεις τῶν ἱσπανικῶν Συνόδων· περιγράφων τὰ ἐν τῷ Μεγάλῳ Παλατίῳ κτίσματα τοῦ Θεοφίλου (σελ. 171) οὐχὶ μόνον ἀναζητεῖ ἐν Kusejr Amra τὰ πιθανὰ πρότυπά των, ἀλλὰ καὶ ἀνευρίσκει ἐν El-Muhtâr τὰ ἔργα συγχρόνου Ἕλληνος καλλιτέχνου. Εἰς τοῦτο συντελεῖ καὶ ἡ γλωσσομάθεια τοῦ A. Grabar, ἥτις ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ χειρίζηται μὲ τὴν αὐτὴν εὐχέρειαν τὰ βιβλιογραφικὰ βοηθήματα τόσον τῆς Δ. Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ὅσον καὶ τῶν Σλαυϊκῶν λαῶν καὶ τῆς Ρωσίας. Λαμβάνοντες ὑπ᾽ ὄψιν ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν μεγάλων πολιτισμῶν ἀνεπτύχθη «ἐν δοχείῳ κλειστῷ» κατανοοῦμεν ὁποίαν σημασίαν δύνανται νὰ ἔχωσι τὰ ἀποτελέσματα ἐρεύνης διεξαχθείσης ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις.

Ὡς πρὸς *τὴν σύνθεσιν τοῦ βιβλίου*, ἀξία ἰδιαιτέρας προσοχῆς εἶναι ἡ καινοτομία τοῦ σ., ὅστις προτάσσει ἑκάστου κεφαλαίου ἀνάλυσιν τῶν γραπτῶν πηγῶν ὡς καὶ περιγραφὴν τῶν σωζομένων μνημείων (καὶ τοῦτο διὰ τυπογραφικῶν χαρακτήρων διαφόρων τοῦ ἄλλου κειμένου). Παρὰ τὰ προτασσόμενα ταῦτα κείμενα ὁ σ. προβάλλει πολλάκις καὶ τὰς νέας χρονολογήσεις ἢ ἑρμηνείας αὐτοῦ (λ.χ. εἰς τὴν δεκάτην ὁμιλίαν τοῦ Φωτίου, σελ. 183, ἢ εἰς τὰ νεωστὶ ἀποκαλυφθέντα μωσαϊκὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας, σελ. 189 - 192). Ἀκολουθοῦσι τὰ σχόλια εἰς τὸ παρατιθέμενον ὑλικόν. Ὁ φάκελλος συμπληροῦται διὰ λευκώματος ἐξ 163 φωτογραφιῶν λίαν ἐπιμεμελημένων, ἐξ ὧν πολλαὶ ἐκδίδονται ἐνταῦθα διὰ πρώτην φοράν. Σημειοῦμεν τὰς ἐξαιρέτους μεγεθύνσεις τῶν νομισμάτων καὶ σιγιλλίων.

Ὡς πρὸς *τὸ περιεχόμενον*, τὴν ὕλην του — ἥτις καλύπτει τὴν περίοδον ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ϛ´ αἰῶνος ἕως τὸν Θ´ αἰῶνα — διατάσσει ὁ σ. εἰς τρία βασικὰ κεφάλαια: πρό, κατὰ καὶ μετὰ τὴν Εἰκονομαχίαν.

Ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ὁ σ. τοῦ «Αὐτοκράτορος ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ» ἐπανέρχεται εἰς θέμα προσφιλές, ἐξετάζει δηλαδὴ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς θρησκευτικῆς εἰκονογραφίας ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ τέχνῃ, ἰδίᾳ ἐν τῇ

νομισματική, κατὰ τὸν Ϛ' καὶ Ζ' αἰῶνα. Λίαν ἐνδιαφέρουσα ἐμφανίζεται ἡ ἔρευνα ἐν τῷ τετάρτῳ κεφαλαίῳ, ἔνθα βασανίζονται αἱ μαρτυρίαι τῶν εἰκονολατρῶν αἱ ἀποδίδουσαι τὴν ἔριδα εἰς ἐπιδράσεις τοῦτο μὲν τῶν Ἰουδαίων, τοῦτο δὲ τοῦ Ἰσλάμ, μελετᾶται δὲ διεξοδικῶς ἡ πρὸ τῆς κρίσεως ἀντίστασις κατὰ τῶν εἰκόνων ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας (Χριστιανοὶ τῆς Ἀσίας, Ἰουδαῖοι) καὶ πέραν τούτων (Μουσουλμάνοι).

Τὸ δεύτερον μέρος ἀφορᾷ εἰς τὴν τέχνην τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων κυρίως εἰς τὴν νομισματικήν. Ὁ Grabar κατόπιν λεπτολόγου ἐρεύνης συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὴ παρέμεινεν ἀνεπηρέαστος ἐκ τῆς ἔριδος. Εἰδικὸν κεφάλαιον ἀφιεροῦται ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ τῆς Χαλκῆς, ἡ καταστροφὴ τῆς ὁποίας ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς μάχης. Ἡ εἰκὼν αὐτή, ὡς ἀποδεικνύει ὁ Grabar, ἀπετέλει τρόπον τινὰ «ὁμολογίαν πίστεως» τοῦ βασιλεύοντος μονάρχου. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ σταυροῦ, τοῦ ὀργάνου τῆς αὐτοκρατορικῆς νίκης ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, εἶναι δηλωτικὸν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν προθέσεων τῶν εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων. Περαιτέρω ὁ Grabar ἐκθέτει τὴν θεολογικὴν θεωρίαν ἥτις ἀποδίδει εἰς τὰς εἰκόνας μέρος τι τῆς «θεϊκῆς ἐνεργείας» καὶ παραβάλλει ταύτην πρὸς τὰς ἀναλόγους φιλοσοφικὰς δοξασίας τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων τῶν πρώτων μεταχριστιανικῶν χρόνων, Πλουτάρχου, Χρυσίππου, Πλωτίνου (σελ. 138).

Τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ ἔργου μελετᾷ τὰ κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων. Ἡ τέχνη, τὴν ἐπαύριον τοῦ ἀγῶνος, ἀντανακλᾷ τὰς δριμείας μάχας τῶν ἀντιπάλων θεολογικῶν καὶ κοινωνικῶν στρατοπέδων, ὡς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς εἰκονογραφήσεως τοῦ «μοναστικοῦ» ἀποκαλουμένου Ψαλτηρίου. Καταβάλλεται προσπάθεια ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τῶν τεχνιτῶν τοῦ Ζ' αἰῶνος διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς εἰκονογραφήσεως τῶν ἀναστηλουμένων εἰκόνων πρὸς τὰς διατυπωθείσας ὑπὸ τῶν εἰκονολατρῶν θεολόγων θεωρίας. Ὁ Θρίαμβος τῆς Ὀρθοδοξίας ὑπογραμμίζεται ἐν τοῖς ναοῖς διὰ τοῦ θέματος τοῦ βασιλεύοντος ἐν τοῖς οὐρανοῖς Χριστοῦ — τοῦ Παντοκράτορος τῶν τρούλλων — καὶ τῆς βασιλίδος μητρὸς Θεοτόκου ἐν τῇ ἀψῖδι τοῦ ἱεροῦ. Ἄγγελοι καὶ ἅγιοι, τουτέστιν οἱ ὑπήκοοι τοῦ Χριστοῦ - Βασιλέως ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, καταλαμβάνουσι νῦν τὰ καταφανέστερα μέρη τοῦ ναοῦ. Ὁ σ. χαράσσει τὴν καμπύλην τῆς ἐξελίξεως τῆς νέας εἰκονογραφίας, ἥτις διαμορφοῦται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἰδεῶν τῶν θεολόγων τῆς ἔριδος. Τέλος, ἐν συμπεράσματι, ἐξετάζει τὸν ἔλεγχον τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης.

Ἔργον τοιαύτης εὐρύτητος, ὅπερ ἐν ἑκάστῃ σχεδὸν σελίδι προσάγει νέον τι πόρισμα οὐχὶ μόνον διὰ τὸν εἰδικὸν μελετητὴν τῆς τέχνης ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἱστορικὸν ἐν γένει καὶ τὸν θεολόγον καὶ τὸν φιλόλογον, κατ' ἀνάγκην ἀδικεῖται ἐν τῇ βραχυτάτῃ ταύτῃ ἀνασκοπήσει. Σημειοῦμεν κατωτέρω τινὰ ἐκ τῶν νέων πορισμάτων τοῦ συγγραφέως:

Α) Τὴν συμβολὴν τοῦ σ. εἰς τὴν μελέτην τῆς εἰκονογραφήσεως τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ ἐσφαλμένως, ὡς νῦν ἀποδεικνύεται, ἀποκαλουμένου «μοναστικοῦ». Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην συστηματικὴν μονογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος. Τὰ τρία γνωστὰ σήμερον εἰκονογραφημένα ἀντίτυπα τοῦ Θ' αἰῶνος: τὸ Ψαλτήριον Chludov, ὁ κῶδιξ Par. Gr. 20 (ἀτελὴς) καὶ ὁ τοῦ Παντοκράτορος ὑπ' ἀριθ. 61, εἶχον ἄλλοτε μελετηθῆ ὑπὸ τοῦ N. Malicki. Οὗτος εἰς ἄρθρον, ὅπερ διέλαθε τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν, ἀπέδειξεν ὅτι τὰ τρία ταῦτα χειρόγραφα ἐξετελέσθησαν διὰ τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καὶ ὅτι ἐκ παρανοήσεως κατατάσσονται ταῦτα μεταξὺ τῶν μοναστικῶν ἔργων τῆς Ἀνατολῆς. Νῦν αἱ ἔρευναι ἐπικυροῦσι καὶ ἐπεκτείνουσι τὰ συμπεράσματα τοῦ Malicki: α) Τὰ ἐν τῇ ᾠᾷ εἰκονογραφημένα ἑλληνικὰ Ψαλτήρια ἐδημιουργήθησαν παρὰ τῷ Πατριαρχείῳ Κωνσταντινουπόλεως *κατὰ τὴν ἐποχὴν* τοῦ Φωτίου. β) Ὑπάρχουσι πολλαὶ ἐνδείξεις ὅτι ὁ *διακοσμήσας* τὰ Ψαλτήρια ταῦτα εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Συρακουσῶν Γρηγόριος Ἀσβεστᾶς. γ) Ἐκτὸς τῶν γνωστῶν εἰκόνων, αἵτινες διασύρουσι τοὺς εἰκονομάχους, πολλαὶ ἐκ τῶν ἄλλων μινυογραφιῶν ἀναφέρονται εἰς τὴν θεολογικὴν πάλην τῶν ὀρθοδόξων ἔναντι τῶν εἰκονομάχων. Μεταξὺ τῶν εἰκόνων τούτων αἱ πλέον ἐνδιαφέρουσαι — καθότι διετηρήθησαν καὶ ἀνενέωσαν ἀργότερον τὴν βυζαντινὴν εἰκονογραφίαν — εἶναι οἱ νέοι τύποι τῆς *Σταυρώσεως* καὶ *Ἀναστάσεως* (Εἰς Ἅδου κάθοδος), οἱ ὁποῖοι ἀντανακλῶσι τὰς περὶ *Ἐνσαρκώσεως* χριστολογικὰς θεωρίας τῆς εἰκονομαχίας. Συνάγεται ἐπίσης τὸ γενικώτερον συμπέρασμα διὰ τοὺς ἱστορημένους κώδικας ὅτι εἰκονογράφησις δὲν σημαίνει μετάφρασις δι' εἰκόνων τοῦ κειμένου, ἀλλὰ ἐνίοτε ἀναγωγὴ εἰς γεγονότα καὶ θεωρίας συγχρόνους, μὲ τὸν πρόδηλον σκοπὸν διδασκαλίας καὶ νουθεσίας τῶν πιστῶν.

Β) Τὴν εἰκονογραφίαν τοῦ «προσφιλοῦς ἡνιόχου» τοῦ αὐτοκράτορος προσφυῶς ὁ Grabar συνδέει πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν τέχνην (σελ. 157 κ.ἑ.). Ἐξετάζων τὰ γλυπτὰ τῆς ἐν τῷ μουσείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐναποκειμένης στήλης τοῦ Πορφυρίου, ὑπογραμμίζει πρῶτος αὐτός, τὴν συγγένειαν τῶν ἀναγλύφων τούτων πρὸς ἐκεῖνα τῆς βάσεως τοῦ Ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου. Ἐκ τῆς συγκρίσεως ταύτης ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῆς στήλης πρὸς τὰ ὑπατικὰ δίπτυχα καὶ τὰς τοιχογραφίας τῶν κλιμάκων τῆς Ἁγίας Σοφίας Κιέβου, τὰς ἀπεικονιζούσας σκηνὰς τοῦ ἱπποδρόμου, προκύπτει ὅτι τὸ εἰκονογραφικὸν θέμα τοῦ ἡνιόχου ἀνήκει εἰς ἐκεῖνα τῆς θριαμβευτικῆς τέχνης (συνεπῶς δέον νὰ ἀναθεωρηθῶσι τὰ ὅσα περὶ τῆς θέσεως τῶν ἡνιόχων ὑποστηρίζει ὁ Φ. Κουκουλές, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Γ' (1949), σελ. 35 - 36) καὶ ὡς τοιοῦτον ἀντικατέστησε κατὰ τὴν εἰκονομαχίαν τὰς ἐν Μιλίῳ παραστάσεις τῶν Συνόδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο συμπέρασμα ὁδηγεῖ τὸν σ. εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ Εἰκονομαχία δὲν ἐπιζητεῖ ἀνεικονικὴν διακόσμησιν, ἀλλὰ διακρίνει μεταξὺ θρησκευτικῆς καὶ αὐτοκρατορικῆς τέχνης.

Ἡ αὐτὴ διάκρισις παρατηρεῖται καὶ εἰς τὴν τέχνην τοῦ Ἰσλάμ. Ἐξ οὗ συμπεραίνει ὁ σ. ὅτι «Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι παρατηροῦσιν οἱ μὲν τοὺς δέ, καὶ πότε μὲν ἐπηρεάζουσιν ἀλλήλους πότε δὲ ἐνεργοῦσι κατὰ τρόπον ἀνάλογον».

Γ) Ἡ ἀνωτέρω διαπίστωσις ἐνισχύεται καὶ ἐκ τῶν χωρίων τοῦ Συνεχιστοῦ τοῦ Θεοφάνους, ἔνθα ὁ λόγος περὶ τῶν τοῦ Θεοφίλου κτισμάτων (σελ. 145 κ.ἑ. καὶ 169 κ.ἑ.). Τὸ κείμενον τοῦ Θεοφάνους ἐξετάζεται ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς μαρτυρίας Μουσουλμάνου συγγραφέως, τοῦ Jakut, ὅστις ἰσχυρίζεται διὰ τὸ ἐν Μεγάλῳ Παλατίῳ περίπτερον τοῦ Μαργαρίτου ὅτι μιμεῖται ἰσλαμικὸν πρότυπον. Ὁ Grabar ἐπικαλεῖται καὶ ἀντίστροφον μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ Jakut, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸν Μαργαρίτην ἐμιμήθη ἀργότερον, ἐν ἔτει 859, εἰς ἓν ἐκ τῶν κτισμάτων του ὁ Χαλίφης El-Muhtâr, ὅστις καὶ ἐκάλεσε Ἕλληνα ζωγράφον διὰ νὰ κοσμήσῃ τὸ ἀνάκτορόν του.

Δ) Ὁ Grabar ἀνατρέπει τὰς ὑποθέσεις τοῦ A. Vogt σχετικῶς μὲ τὴν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἀναφερομένην τελετὴν τῆς Κυριακῆς τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀναλύων τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ συγγραφέως ἐξιστορούμενα καὶ συνδυάζων ταῦτα πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ τελούμενα ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐπὶ τῇ Ἑορτῇ τῆς Ὀρθοδοξίας δὲν συμβολίζουσιν αὐτοκρατορικὴν «μετάνοιαν», ἀλλὰ μνημονεύουσιν ἁπλῶς γεγονότα τῆς Ἀναστηλώσεως ἔχοντα ὡς κεντρικὸν πρόσωπον τὴν αὐτοκράτειραν Θεοδώραν.

Ε) Τίθεται ὡσαύτως τὸ ζήτημα τῆς συμμετοχῆς τῶν γυναικῶν εἰς τὴν Εἰκονομαχίαν. Τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ δύο διαδοχικαὶ ἀναστηλώσεις ὀφείλονται εἰς τὰς γυναῖκας τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου ὑπεγραμμίσθη πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν. Δέον ὅμως νὰ ἐξετασθῇ ἡ συμμετοχὴ αὕτη ἀπὸ κοινωνικῆς πλευρᾶς, ὡς λέγει ὁ Grabar. Τὰ μωσαϊκὰ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, ἐν οἷς παρίστανται αἱ μητέρες ὁδηγοῦσαι πρὸς τὸν ἅγιον τὰ τέκνα των, τὸ ἐπεισόδιον τῆς Χαλκῆς, ἔνθα αἱ γυναῖκες κατέσφαξαν τὸν σπαθάριον τοῦ Λεόντος, ἀποτελοῦσιν ἐνδείξεις ὅτι αἱ γυναῖκες ἦσαν προσηλωμέναι μετὰ πάθους εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων. Ἡ ἐξέτασις ὅμως τοῦ ζητήματος καθίσταται σχεδὸν ἀδύνατος λόγῳ ἐλλείψεως πηγῶν: οὐδεὶς ἁγιογράφος, οὐδεμία Σύνοδος ἐπικαλεῖται τὴν φύσιν ἢ τὸ περιεχόμενον τῶν δοξασιῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν πράξεων, αἵτινες συνέδεον τὰς γυναῖκας πρὸς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων. Δύναται ἐν τούτοις νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον ὅτι αἱ δοξασίαι τῶν γυναικῶν ἤσκησαν σημαντικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος.

Παρεθέσαμεν ἀνωτέρω δείγματά τινα τῶν πλουσιωτάτων ἐπιτευγμάτων τοῦ μελετήματος, τοῦ ὁποίου μεγίστη εἶναι ἡ συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς μεσαιωνικῆς τέχνης καὶ ἱστορίας. Ἡ ἐξονυχιστικὴ ἐξέτασις πλήθους μνημείων καὶ κειμένων, ἡ ἀναθεώρησις τῶν μέχρι τοῦδε προβαλλομένων ἑρμηνειῶν, αἱ συνθετικαὶ κρίσεις ὁδηγοῦσιν εἰς συμπεράσματα πολυσημάντου ἀξίας. Ἡ ταραχώδης ἐποχὴ τῆς Εἰκονομαχίας ὑπῆρξεν, ὡς ἀποδεικνύει ὁ Grabar, ἀποφασιστικὴ οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς εἰκονογραφίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐξελίξεως ταύτης, τὴν ἀποκρυστάλλωσιν δηλαδὴ τῶν θεολογικῶν περὶ εἰκόνων θεωριῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συντελεῖται ἐν τῷ κέντρῳ τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἐκλογὴ καὶ διάδοσις τῶν ἄλλοτε τοπικῶν εἰκόνων ὡς καὶ ἡ δημιουργία νέων τύπων οἵτινες διαιωνίσθησαν μέχρις ἡμῶν.

Ἡ γράφουσα θὰ ἐπεθύμει νὰ προσθέσῃ τὰς κάτωθι λεπτομερειακὰς παρατηρήσεις:

Ἐν σελ. 173, τὸ κείμενον τοῦ κώδ. Vat. Gr. 822, τοῦ Νικηφόρου Καλλίστου ἀναφέρει «*πέπλους χρυσοϋφεῖς* καὶ περίχρυσα καταπετάσματα καί... δοχεῖα τῆς ἀναιμάκτου θυσίας». Πρόκειται περὶ πέπλων *λειτουργικῶν* καὶ οὐχὶ «περὶ ἐνδυμάτων τῆς αὐτοκρατείρας». Ὁ ὅρος «πέπλος» διὰ τὰ ἀμφιάσματα τοῦ θυσιαστηρίου εἶναι καὶ ἄλλοθεν γνωστός. Ὡς πρὸς τὴν συνήθειαν δὲ νὰ ἀφιερῶσιν αἱ γυναῖκες τὰς ἀμφιέσεις των ἵνα κοσμηθῇ τὸ ἄδυτον τοῦ ναοῦ, αὕτη μαρτυρεῖται πολὺ παλαιότερον ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τῆς Εἰκονομαχίας καὶ δὴ ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων: βλ. Π α λ λ α δ ί ο υ, Λαυσαϊκὴ ἱστορία, κεφ. ριθʹ, Migne, P. G., τόμ. 34 στ. 1223. Ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ εἰς τὰ περὶ «σωληνωτῶν» ὑφασμάτων λεγόμενα προσθετέα καὶ ἡ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία: Γ. Σ ω τ η ρ ί ο υ Περὶ τῆς ἐξωτερικῆς περιβολῆς τῶν κληρικῶν, Γρηγόριος Παλαμᾶς, τόμ. Γʹ σελ. 360 κ.ἑ., Φ. Κ ο υ κ ο υ λ έ, Λαογραφία Ηʹ (1921), σελ. 256-257 καὶ κυρίως Α. Χ α τ ζ η μ ι χ ά λ η, Τὰ χρυσοκλαβαρικά, συρματέϊνα-συρμακέσικα κεντήματα, Melanges Offerts a Oct. et M. Merlier, 1952, σελ. 17-21.

Σχετικῶς μὲ τοὺς αὐτομάτους μηχανισμοὺς τοῦ Θεοφίλου πειστικὰ φαίνονται τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ A. A l f o e l d i, Geschichte des throntabernakels, Nouvelle Clio, 10 (1950), σελ. 549 κ.ἑ., ὅστις παραδέχεται ὅτι τὰ αὐτόματα εἰσῆλθον πολὺ πρὸ τῆς εἰκονομαχίας εἰς τὸ Βυζάντιον. Διὰ τὴν ἑλληνιστικὴν προέλευσιν τῶν αὐτομάτων πρόσθες εἰς τὴν ἄλλην βιβλιογραφίαν τοῦ Alfoeldi: G e o r g e K a r o, Art salvaged from the sea, Archeology, vol. I No 4, Δεκ. 1948, σελ. 179-185 καὶ R o b e r t T. G u n t h e r, Greek astrolabes in astrolabes of the world, Oxford Un. Press 1932.

Πολυτιμοτάτη ἡ μαρτυρία τοῦ Πατριάρχου Νικηφόρου (780-815) διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν ὑφασμάτων καὶ δὴ διὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ Μακεδόνων. Μία μόνον ἐπιφύλαξις ὡς πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἀπόδοσιν τῆς τελευταίας συμπερασματικῆς προτάσεως. Τὸ κείμενον φαίνεται ἀρκετὰ σαφές, ἡ γνώμη τοῦ Πατριάρχου κλίνει πρὸς τὸ δεύτερον σκέλος τῆς διαζεύξεως: «*Τὰ οἰκεῖα τοῖς οἰκείοις ἐφαρμόζοντες*». Ἡ πρότασις ἥτις ἀκολουθεῖ ἐπεξηγεῖ ἀκριβῶς τὸ δεύτερον τοῦτο σκέλος.

Διὰ τὴν σχέσιν τῆς εἰκονογραφίας τῶν Ἑπτὰ Παίδων ἐν Ἐφέσῳ πρὸς τὸ δόγμα τῆς ἐνσάρκου Ἀναστάσεως βλ. τὰ σχετικὰ κείμενα παρὰ L. M a s s i g n o n, Les sept dormants d'Ephèse en islam et en chretienté, Paris 1955, σελ. 64 κ.ἑ.

ΜΑΡΙΑ Σ. ΘΕΟΧΑΡΗ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ[1]

ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὰ ἔτος 1959 ὑπὸ Ἑλλήνων δημοσιευθεισῶν μελετῶν σχετιζομένων κατά τινα τρόπον μὲ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος ἐπιδιωκόμενον σκοπόν.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

ΑΕΜ	=Ἀρχεῖον Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΕΚΔ	=Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικοῦ καὶ Κανονικοῦ Δικαίου (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηνᾶ	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀθηναϊκὰ	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΑΘΛΓΘ	=Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀκτῖνες	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἀνάλεκτα	= (περ.).
ΑΠ	=Ἀρχεῖον Πόντου (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΙΕΕ	= Δελτίον Ἱστορικῆς Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
ΔΧΑΕ	= Δελτίον Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (περ.), Ἀθῆναι.
Ἐκκλησία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Ἑλλὰς	= εἰδικὸς τόμος τῆς «Νέας Παγκοσμίου Ἐγκυκλοπαιδείας», Ἀθῆναι.
Ἑλληνικὰ	= (περ.), Θεσσαλονίκη.
ΕΕΒΣ	=Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (περ.), Ἀθῆναι.
Ἠλειακὰ	= (περ.), Πύργος.
Θεολογία	= (περ.), Ἀθῆναι.
Θεσσ.Χρον.	= Θεσσαλικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Κρ.Χρ.	= Κρητικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἡράκλειον.
Κυπρ.Σ.	= Κυπριακαὶ Σπουδαὶ (περ.), Λευκωσία.
Λεσβιακὰ	= (περ.), Μυτιλήνη.
Λαογραφία	= (περ.), Ἀθῆναι.
ΜΕΕ	= Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια (Δρανδάκη - «Πυρσοῦ»).
Μικρ.Χρ.	= Μικρασιατικὰ Χρονικὰ (περ.), Ἀθῆναι.
ΜΗ	= Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον.
ΝΕ	= Νέα Ἑστία (περ.), Ἀθῆναι.
Ὀρθοδοξία	= (περ.), Κωνσταντινούπολις.
ΠΑΑ	= Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
Παρνασσὸς	= (περ.), Ἀθῆναι.
Πελ.	= Πελοποννησιακὰ (περ.), Ἀθῆναι.
Σερρ.Χρον.	= Σερραϊκὰ Χρονικὰ (περ.),
Byzantion	= (περ.), Βρυξέλλαι.
GBS	= Greek and Byzantin Studies.
REB	= Revue des Études Byzantines.

1 Συνετάχθη ὑπὸ Δημ. Ν. Παγκάλου.

6 - 5 - 1960

Α' - ΓΕΝΙΚΑ

ΑΒΡΑΜΑΝΤΗ Ιω. Πῶς δραματίζομαι τὴν Παναγίαν Σουμελᾶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ΜΗ, 1959, 267 - 272.

ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ ΣΟΦΙΑΣ. Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἑλληνικὸν Ἰνστιτοῦτον Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν (πορίσματα ἀπὸ τὴν μελέτην προχείρων διαχειριστικῶν βιβλίων τῶν ἐτῶν 1544 - 1547 καὶ 1549 - 1554 τῆς παλαιᾶς κοινότητος Βενετίας), ΠΑΑ, 33 (1958), 1959, 466 - 487.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ. Αἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἑορταὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἐπὶ τῇ 600ῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τῆς κοιμήσεως αὐτοῦ, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 423 - 426.

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ Π. Ἡ Δ. Εὐρώπη ἀνακαλύπτει τὸ Βυζάντιον, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 18 - 19.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ Δ. Α. Βυζαντιναὶ Σπουδαί, ΜΕΕ, Συμπλήρωμα, 176 - 182.

— Κωνσταντῖνος Ι. Ἄμαντος, ΕΕΒΣ, ΚΘ, 1959, 449 - 454.

ΚΑΜΠΟΥΡΗ Ζ. Π. Τὸ σύστημα τῶν πραγματευτῶν Ρωμαίων, Λεσβιακά, Γ', 1959, 17 - 23+πίν. 1.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Εἰρηνουπόλεως, Ἡ Πρίγκηπος, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 162 - 166.

— Θεοδότη, ἡ μήτηρ τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 322 - 326.

— Αἱ νῆσοι Ἀντιρόβινθος, Λέανδρος καὶ Πήττα, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 10 - 11.

ΜΑΚΡΗ ΚΩΝΣΤ. Τὰ χωρία καὶ μοναστήρια τῆς Κυζικηνῆς Χερσονήσου, Μικρ. Χρ., Η', 1959, 129 - 172.

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΡΟΚ. Ἡ ἐκκλησία ἐν ταῖς φυλακαῖς καὶ τοῖς ἀναμορφωτικοῖς καταστήμασι, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 9 - 10, 24 - 26, 43 - 45, 62 - 64.

ΠΑΡΘΕΝΙΑΔΗ Γ. Ε. Ἐξέλιξις τῆς Νοσοκομειακῆς ἰδέας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἕως τῶν ἡμερῶν μας, Ἀνάλεκτα, 1959, 69 - 102.

ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ Γ. Τὰ Χριστούγεννα εἰς τὸν λαόν, Παρνασσός, Α', 4, 429 - 442.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΒΑΣ. Τὸ Διορθ. καὶ Διαχριστιανικὸν ἔργον τοῦ Γ. Στρηνοπούλου, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 200 - 211.

ΤΖΑΝΝΕΤΗ Γ. Ἀνάσταση καὶ Ἕλληνες, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 185 - 187.

TSOURKAS CL. Ggi scolari greci di Padova nel rinnovamento culturale dell' Oriente Ortodosso, Padova, 1959? 8ον, 36+12 εἰκ.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Κωνσταντῖνος Ι. Ἄμαντος (1874 - 1960), Ἀθηνᾶ, ΞΓ', 1959, 3 - 14.

— Ciro Giannelli, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 455 - 457.

— 961 - 1961 μ.Χ., δύο ἐπέτειοι, Κρ.Ἑ., 1959, 5 - 7.

— Ἡ «Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ» τοῦ Κ. Παλαμᾶ, Παρνασσός, Α', 1 - 2, 59 - 74.

ΦΑΛΜΠΟΥ ΦΙΛ. Ὁ Φραγκομαχαλᾶς τῆς Σμύρνης καὶ τὰ φραγκοχιώτικα βιβλία, Μικρ. Χρ., Η', 1959, 173 - 226.

ΧΡΗΣΤΙΔΟΥ ΧΡ. Ἡ πανήγυρις τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου, ΜΗ, 1959, 159 - 160.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Θαυμακοῦ. Περὶ νεωκόρων, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 263 - 265, 289, 314 - 317, 346 - 348, 392 - 397, 411 - 413.

Β' - ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

AMANTOS K. Lese - früchte [I: Codex Sinaïticus 534, II: Ἰατροσόφια], REB, XVII, 1959, 184 - 189 [Περὶ Παϊσίου Ἁγιαποστολίτου].

BAKALOPULOS A. E. Die frage der glaubwürdigkeit der «Leichenrebe auf L. Notaras» von Johannes Moschos (15 Jh.), BZ, 52, 1959, 13 - 21.

GEANAKOPLOS D. J. A Byzantine Looks at the Renaissance. The Attitude of Michael Apostolis toward the Rise of Italy to Cultural Eminence, GBS, 1, 1958, 157 - 162.

ΓΕΔΕΩΝ ΜΑΝΟΥΗΛ, Φαναριωτική Γραμματογραφία. 'Αναμνήσεις περισωθεῖσαι, ΑΘΛΘ, ΚΔ', 219 - 226.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, τόμοι 1 - 2, 'Αθῆναι 1959. Ἔκδοσις 'Αποστολ. Διακονίας τῆς 'Εκκλησίας τῆς 'Ελλάδος - Πατέρες τῆς 'Εκκλησίας, τόμοι ΚΑ' (σελ. 432), ΚΒ' (σελ. 436).

ΖΩΡΑ Γ. Θ. Ἄγνωστος παραλλαγὴ τοῦ « Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως », Παρνασσός, Α', 3, 329 - 342.

— Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων Σουλτάνων, 'Αθῆναι 1958.

— Αἱ τελευταῖαι πρὸ τῆς ἁλώσεως δημηγορίαι Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, 'Αθῆναι 1959.

— Ἄγνωστος παραλλαγὴ τοῦ « Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως », 'Αθῆναι, 1959.

— Ψυχωφελὲς ποίημα « περὶ Μεθύσου », 'Ηλειακά, ΙΗ', 1959, 537 - 550.

— 'Ιστορία τοῦ Πτωχολέοντος (κατὰ ἀνέκδοτον παραλλαγὴν τοῦ νεαπολιτικοῦ κώδικος ΙΙΙ. Α. α. 9), 'Αθῆναι 1959.

ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Ν. Πλάτων - Πλωτῖνος - 'Ωριγένης, 'Αθῆναι 1959, 80.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ. 'Εγκώμιον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 281 - 282.

ΚΡΙΑΡΑ ΕΜ. 'Η μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ Γραμματεία, « 'Ελλάς », 1959, 558 - 584.

— Παρατηρήσεις στὸ κείμενο τῶν ποιημάτων τοῦ 'Ιακ. Τριβώλη, Byzantion, XXVIII (1958), 1959 (Mélanges Rodolphe Guilland), 67 - 89.

ΛΑΟΥΡΔΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ. Φωτίου ὁμιλίαι, Θεσσαλονίκη, 1959, ιδ'+128*+πίν. 9+269.

ΛΙΒΑΔΑΡΑ ΝΙΚ. Α. Τὸ πρόβλημα τῆς γνησιότητος τῶν ἁγιολογικῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ, 'Αθῆναι 1959, 8⁰, 170.

ΜΕΓΑ Γ. Α. Παλαιὰ ἱστορικὰ τραγούδια τοῦ Πόντου, Λαογραφία, ΙΖ', 1958, 373 - 382.

ΜΕΡΕΝΤΙΤΟΥ Κ. 'Ο 'Ιουδαῖος λόγιος 'Αρτάπανος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 273 - 321.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Μιχαὴλ - 'Ερμόδωρος Λήσταρχος. Ἕλλην Λόγιος τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, 'Αθῆναι 1959, 8ον, 48+1 πίν.

ΜΕΤΑΞΑ Γ. Τοῦ Γαβρᾶ ἡ τραγωδία, ΠΕ, 1959, 5075 - 5077.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ν. Τ. Τὸ χρονικὸ τοῦ Μοναχοῦ 'Ησαΐου, Σερρ. Χρον., Γ', 1959, 240 - 248.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ ΑΛ. Ν. Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ἀρχιεπ. 'Εφέσου, Λόγος πρὸς τὸν βασιλέα 'Ιωάννην τὸν Παλαιολόγον ἀπορήσαντα, Μικρ. Χρ., Η', 1959, 3 - 32.

† ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ 'Αχαΐας. Οἱ ὕμνοι τῆς ἡμέρας τῶν Χριστουγέννων τοῦ 'Αγίου 'Ιωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 442 - 444.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΟΥ. Περὶ τὸ ᾆσμα τοῦ Γαβρᾶ, ΠΕ, 1959, 5366 - 5368.

ΡΩΜΑΙΟΥ Κ. 'Η πάλη τοῦ Διγενῆ καὶ τοῦ Χάρου, ΑΠ, 1958, 167 - 178.

ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ ΥΜΝΟΙ. Τόμ. Δ'. Μέρος Α', ὕμνοι ΛΖ' - Μ', 'Αθῆναι 1959, 8⁰, 183.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΒΑΣ. 'Η 'Αλεξανδρινὴ Σχολὴ μετὰ τὸν 'Ωριγένη, 'Ορθοδοξία, ΛΔ', 1959, 53 - 57.

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Γ. Δύο Ἕλληνες ποιητὲς στὴ Φλωρεντία τοῦ XV αἰῶνα, ΝΕ, 1959, 1339 - 1346.

ΤΣΙΚΝΟΠΟΥΛΟΥ Ιω. Συγγραφικὴ τέχνη καὶ γραφικὸς πλοῦτος τοῦ 'Αγίου Νεοφύτου, Κυπρ. Σ., ΚΓ', 1959, 59 - 184.

ΤΣΟΛΑΚΗ ΕΥΔΟΞΟΥ. Μιχαὴλ Γλυκᾶ. Στίχοι οὓς ἔγραψε καθ' ὃν κατεσχέθη καιρόν, Θεσσαλονίκη 1959, ιε'+45.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Μελετήματα περὶ 'Ιωσὴφ Βρυεννίου. Α' Τὸ ζήτημα τῶν συνεισάκτων ἐν Κρήτῃ καὶ Κύπρῳ (περὶ τὸ 1400). Β' Χρονολογικὰ προβλήματα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 1 - 34.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΝ. Νικήτα Στηθάτου, μυστικὰ συγγράμματα, Θεσσαλονίκη 1957, 196.

— 'Η ὑμνογραφία τῆς ἀρχαϊκῆς 'Εκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1959, 53.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Θαυμακοῦ. 'Η ᾀσματικὴ ἱερὰ ἀκολουθία τοῦ 'Αγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἡ ἐν αὐτῇ κοσμητικὴ φρασεολογία, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 113 - 116, 141 - 143.

Γ' - ΓΛΩΣΣΑ

ΑΜΑΝΤΟΥ Κ. Γλωσσικὰ περίεργα, ΝΕ, 65, 1959, 424 - 425.

ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ. 'Εκ τοῦ τοπωνυμικοῦ τῆς 'Ιθάκης, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 322 - 348.

— Βυζαντινὰ ὀνόματα καὶ ἐπώνυμα ἐκ Μάνης, Πελοποννησιακά, Γ', 1959, 185 - 221.

— 'Η ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα καὶ ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ ὀνοματολογία, 'Αθηνᾶ, ΞΓ', 1959, 195 - 245.

ΘΑΒΩΡΗ Α. Ι. 'Η προέλευση τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου « Ι » τῶν βορείων νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων, 'Ελληνικά, ΙϚ', 1958 - 1959, 189 - 202.

ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ ΣΩΤ. Παρωνύμια καὶ σκωπτικὰ ὀνόματα ἐν Σύμῃ, ΔΑ, Γ', 1958 (1959), 134 - 176.

ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚ. Παρατηρήσεις εἰς τὴν διάλεκτον τῆς Δ. Κρήτης, 'Αθηνᾶ, ΞΓ', 1959, 319 - 335.

ΚΟΝΤΟΥ Κ. Λεσβιακὲς ἰδιωματικὲς λέξεις, Λεσβιακά, Γ', 1959, 25 - 30.

ΚΟΥΚΚΙΔΗ Κ. Λεξιλόγιον ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς γλώσσης, ΑΘΛΘ, ΚΔ', 1959, 281 - 312.

ΜΑΝΔΗΛΑΡΑ ΒΑΣ. 'Αθησαύριστα ἀριθμητικά, 'Αθηνᾶ, ΞΓ', 1959, 336 - 353.

ΜΠΟΓΚΑ ΕΥΑΓΓ. Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλιότερα ἑλληνικὰ κείμενα, Θεσσ. Χρ., Ζ' - Η', 1959, 148 - 220.

ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Χ. Μορφολογία τῶν ροδίτικων ἰδιωμάτων, ΔΑ, Γ', 1958 (1959), 9 - 106.

Δ' - ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΘΩ ΓΙΑΝΝΗ, Αἱ περὶ λέπρας καὶ λεπρῶν κοινωνικαὶ ἀπόψεις Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, 'Ακτῖνες, ΚΒ', 1959, 158 - 162.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ιω. 'Η διδασκαλία τοῦ 'Ιουστίνου καὶ τῶν στωϊκῶν περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 196 - 198, 214 - 215.

ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ Π. 'Η πίστις τῆς 'Αρχαίας 'Εκκλησίας ὡς κανὼν ζωῆς (33 - 600 μ.Χ.), Θεολογία, Λ', 1959, 51 - 90, 201 - 234, 361 - 389, 597 - 617.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ ΕΥΘ. Τὸ ἀγγελικὸν μήνυμα τῆς ἁγίας νυκτὸς τῶν Χριστουγέννων καὶ ἡ ἑρμηνεία αὐτοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 447 - 448.

— Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, 'Εκκλησία, ΛϚ', 1959, 283 - 285.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓ. 'Η μορφωτικὴ ἁγία τοῦ ἰσχύοντος Τριῳδίου, 'Αθῆναι 1958, 169.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΥΑΓΓ. Ἡ αἰσθητικὴ τῆς ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου λατρείας, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 176 - 178.
— Ἡ ὀρθόδοξος ἄσκησις καὶ ἡ νηστεία, Ἐκκλησία, ΛϚ, 1959, 429 - 430.
— Τὸ λειτουργικὸν ἢ μυσταγωγικὸν κήρυγμα, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 349 - 351.
ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ. Ἡ περὶ ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα, Θεολογία, Λ', 1959, 20 - 50, 179 - 200.
ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ ΙΩ. Μαρία ἡ ἀειπάρθενος Θεοτόκος κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, Θεσσαλονίκη 1957, σ. IX+176.
ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩ. Ἡ περὶ ἐξελληνισμοῦ τοῦ Χριστιανισμοῦ θεωρία ἀπαράδεκτος, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 286 - 289.
— Ἐκ τῆς ἐκκλησιολογίας τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 231 - 235, 305 - 308, 336 - 343, 372 - 375, 386 - 389.
ΚΟΝΙΔΑΡΗ ΓΕΡ. Ἡ σύγχρονος Χριστιανικὴ οἰκουμενικὴ κίνησις καὶ ἡ Ὀρθοδοξία, Παρνασσός, Α', 4, 511 - 512.
KONIDARIS GER. Zur frage der entstehung der diocese der erzbistums von Achrida und der notitiae No 3 Bei Parthey, Θεολογία, Λ', 1959, 1 - 19.
ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ Ι. Κ. Τὸ πρόβλημα τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τῆς θρησκείας, Θεολογία, Λ', 1959, 91 - 113.
ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ ΣΠ. Προλεγόμενα εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ Θεοῦ, Θεολογία, Λ', 1959, 459 - 491, 649 - 685.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΥ Δ. Ι. Χριστιανικὴ Ὀρθόδοξος πίστις καὶ θεραπευτική, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 314 - 319.
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ ΧΡΥΣ. Οἰκουμ. Πατριαρχεῖον καὶ δυτικὸς πολιτισμός, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 80 - 87.
— Τεχνητὴ γονιμοποίησις καὶ θεολογία, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 36 - 52, 212 - 230.
— Προσηλυτισμός, οἰκουμενικὴ κίνησις καὶ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία, Θεολογία, Λ', 1959, 153 - 178, 356 - 360.
— Ὀρθοδοξία τῶν πατέρων καὶ ὀρθόδοξος νεοπατερισμός, Ὀρθοδοξία, Λ', 1959, 239 - 245.
ΜΠΕΜΠΗ Γ. Ἡ Θεία Εὐχαριστία κατὰ τὴν πατερικὴν ἑρμηνείαν, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 143 - 145.
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗ Π. Ι. Ἡ χριστιανικὴ προσευχὴ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς ἱστορίας τῶν θρησκευμάτων, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 109 - 113.
— Χριστιανισμὸς καὶ ἐργασία, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 208 - 212, 229 - 231, 243 - 245.
— Εἰσαγωγὴ εἰς τοὺς Μονολόγους τοῦ Ἱερεμίου, Θεολογία, Λ', 1959, 279 - 312, 390 - 439, 618 - 637.
ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ Μητροπ. Καρθαγένης, Ἡ ἑλληνικὴ θεολογία τῆς ἐποχῆς μας, Ἀνάλεκτα, 1959, 29 - 39.
ΡΕΠΑΝΕΛΛΗ ΜΑΞΙΜΟΥ Ἀρχιμ. Ὁ δυναμισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 88 - 94.
ΤΡΕΜΠΕΛΑ ΠΑΝΑΓ. Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς ἐκκλησίας, Ἀθῆναι 1959, Α', ιϛ'+568, Β', η'+422.
— Ἐπιδράσεις εἰδωλολατρικαὶ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας, Θεολογία, Λ', 1959, 563 - 578.
ΤΣΙΡΠΑΝΛΗ ΑΙΜ. Ἱερομ. Ἡ ὀρθόδοξος ἀσκητικὴ παράδοσις, Θεολογία, Λ', 1959, 270 - 278.
HADJIVASSILIOU DENIS Archimandrite. La mission des prophètes Amos et Jonas, Ἀνάλεκτα, 1959, 59 - 68.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΝ. Ἡ περὶ ἀνθρώπου διδασκαλία τοῦ Θεοφίλου Ἀντιοχείας, Θεσσαλονίκη 1957, 39.
ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ. Περὶ ἱερωσύνης, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 7 - 8, 19 - 21.

Ε' - ΙΣΤΟΡΙΑ

ΑΒΡΑΝΤΙΝΗ ΘΕΟΚΛΗΤΟΥ. Ἡ προσφορὰ τοῦ Παύλου, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 253 - 255.
ΑΔΑΜΑΝΤΙΑΔΟΥ ΒΕΝ. Φ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐπαρχία Προύσης, Μικρ. Χρον., Η', 1959, 97 - 128.
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΙΩ. Οἱ Παυλικιανοί, ΑΘΛΓΘ, ΚΔ', 3 - 136.
ΑΡΤΕΜΑΚΗ ΣΤ. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος, ΝΕ, 65, 1959, 799 - 801.
BRATSIOTIS PAN. Die orthodoxe Kirche in Griechischer sicht, Herausgegeben von — I - II Stuttgart (1959).
ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΤΑΣΟΥ. Οἱ πατριάρχαι Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος καὶ Θεοφάνης, ΔΙΕΕ, XIII, 1959, 218 - 240.
— Ὁ Λακεδαιμονίας Ἀνανίας (1740 - 1764), Ἀθηνᾶ, ΞΓ', 1959, 286 - 296.
— Ἀρχιερεῖς ἐκ Δημητσάνης ΙΗ' αἰῶνος, ΑΕΚΔ, ΙΔ', 1959, 121 - 135, 187 - 204.
— Ἱεροσολύμων Παΐσιος (1645 - 1660), ΑΕΚΔ, ΙΔ', 1959, 35 - 45.
— Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτσᾶς Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος, Θεολογία, Λ', 1959, 114 - 130, 235 - 269.
— Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλος Ε' ὁ Καράκαλλος, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 367 - 389.
ΔΕΛΙΑΛΗ Ν. Π. Μελέτιος (τὸ γένος Κατακάλου) ἐπίσκοπος Σερβίων καὶ Κοζάνης 1739 - 1752, Καστρίκιος, ὀφφικιοῦχος τῆς ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, Οἰκοδομή, Α', 1958, 317 - 332.
DENTAKIS BAS. Ioannes Kyparissiotes, Θεολογία, Λ', 1959, 492 - 502.
DRANDAKI MARY. Mistra, 12ον, Athens 1959, 43+πίν.+χάρτ.
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΟΥ ΕΥΘ. Μακάριος ὁ Ἱεροσολύμων, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 413 - 414.
— Ὁ Ἅγιος ἱερομάρτυς Εὐστάθιος Ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 75 - 78, 94 - 96.
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μητρ. Κῶ. Τὸ ἐν Ἀσφενδίου ἁγίασμα τῆς Κουβουκλιανῆς, ΔΑ, Γ' 1958 (1959), 107 - 133.
ΕΡΑΣΤΟΥ Β. Ἀληθινὸς ἄνθρωπος, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 188 - 194.
ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ Δ. Α. Βυζαντινῆς ἱστορίας πηγαί, ΜΕΕ, Συμπλήρωμα, 182 - 187.
— Βυζάντιον, ΜΕΕ, Συμπλήρωμα, 187 - 267.
ΖΩΡΑ Γ. Θ. Περὶ τὴν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀθῆναι 1959, 8ον, 310.
ΚΑΛΛΕΡΓΗ ΝΙΚ. Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, ὁ Ἱστορικὸς Ἀθηναῖος, Ἀθηναϊκά, ἀρ. 12 (1959), 37 - 41.
ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Ι. Ε. Βυζαντινὸν κράτος καὶ Βυζαντινὴ κοινωνία, ΜΕΕ, Συμπλήρωμα, 267 - 298.
KARAYANOPULOS JOHANNES. Die Entstehung der byzantinischen Themenordnung, München 1959 (Byzantinisches Archiv, Heft 10), 8ον, XX+105+χάρται 3.
ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩ. Ἡ σημασία τῆς Ἑλλ. Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας διὰ τὴν Δύσιν, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 270 - 273.
— Τὸ πρόβλημα τῆς ἑνώσεως τῆς Αἰθιοπικῆς ἐκκλησίας μετὰ τῆς Ὀρθοδόξου, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 169 - 173.

ΚΑΡΜΙΡΗ ΙΩ. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης κατὰ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνὸν καὶ ἡ ἐξαγγελθεῖσα νέα « οἰκουμενικὴ » σύνοδος αὐτῆς, Ἀθῆναι 1959, 25.

ΚΕΚΗ ΒΑΣ. Ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ἡ Ἰατρική, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 13 - 17.

ΚΟΝΙΔΑΡΗ ΓΕΡ. Περὶ τῆς φερομένης διαφορᾶς μορφῶν ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ (34 - 156 μ.Χ.), Ἀθῆναι 1959, 74.

ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ Μητρ. Κεντρώας Ἀφρικῆς. Τὸ ζήτημα τῶν πεπτωκότων ἐν τῇ Ἀφρικανικῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἀνάλεκτα, 1959, 40 - 46.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Ι. Χ. Ὀπτάτος ὁ Μιλήβης († 392), Θεολογία, Λ', 1959, 131 - 138.

ΛΑΖΑΝΑ ΒΑΣ. Ὁ ἱερὸς Αὐγουστῖνος καὶ οἱ κωφάλαλοι, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 239 - 241.

MANOUSSAKAS M. Recherches sur la vie de Jean Plousiadénos (Joseph de Méthone) ⟨1492? - 1500⟩, REB, XVII, 1959, 28 - 51.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ Μ. Ι. Συλλογὴ βενετικῶν ἐγγράφων περὶ τῆς συνωμοσίας Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454), ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 203 - 272.

ΜΕΡΤΖΙΟΥ Κ. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Νικηφόρου (1664) πρὸς τὸν Δόγην τῆς Βενετίας διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κύπρου, ΠΑΑ 33 (1958), 1959, 247 - 256.

— Περὶ Σωφρονίου τοῦ Β' ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (1633 - 1636), Ἀθηναϊκά, ἀρ. 13, 1959, 9 - 10.

ΜΟΥΡΑΤΙΔΗ Κ. Δ. Ἀπεδέχετο ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος τὸ Παπικὸν πρωτεῖον; Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 22 - 23, 40 - 42, 59 - 62, 78 - 80, 96 - 98.

ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ Α. Ὁ μικρογράφος μοναχὸς Νικόδημος, Ἑλληνικά, ΙϚ', 1958 - 1959, 65 - 69.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΟΥ Π. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς ἁγιωτάτης ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ΑΕΚΔ, ΙΔ', 1959, 13 - 21.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚ. Ὁ οἰκονόμος Κέας (Ἀθανάσιος Χωματιανός), Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 178 - 179.

ΠΙΠΕΡΙΓΚΟΥ ΕΙΡ. Ἡ μονὴ τοῦ Προυσσοῦ, Εὐρ. Χρ., 1959, 34 - 37.

ΠΥΡΡΩΝΟΣ ΕΦΕΚΤΙΚΟΥ, Ἡ Χρυσοπηγὴ τῆς Δίβρης, Ἠλειακά, 1959, τεῦχ. ΙΗ', 525 - 528.

ΡΩΜΑΝΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ. Ἱστορικὰ ἔργα. Δεσποτᾶτον Ἠπείρου - Ἡ ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατία - Βουθρωτὸς - Ἀνδηγαυϊκὰ διπλώματα καὶ τιμάρια - Χριστιανικοὶ ναοὶ - Ἑβραῖοι Κερκύρας κλπ., Κέρκυρα 1959, 8⁰, ις'+416.

ΣΙΜΩΤΑ ΠΑΝ. Ἡ περιγραφὴ τῶν συνόρων Ἐφραὶμ καὶ Μανασσῆ (Ἰησοῦ Ναυῆ κεφ. 16 - 17), Θεολογία, Λ', 1959, 440 - 458, 638 - 648.

ΤΩΜΑΔΑΚΗ Ν. Β. Οἱ ὀρθόδοξοι παπᾶδες ἐπὶ Ἑνετοκρατίας καὶ ἡ χειροτονία αὐτῶν, Κρ.Χρ., ΙΓ', 1959, 39 - 72.

ΦΡΑΓΚΕΛΛΗ ΠΑΝΟΥ. Τὸ μοναστήρι τοῦ Κρεωκόπου, Λεσβιακά, 1959, Γ', 82 - 91.

— Ἀνέκδοτη ἔκθεση τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Λειμῶνος, Λεσβιακά, 1959, Γ', 92 - 95.

ΦΥΛΛΙΖΗ ΔΗΜ. Τὰ ὀστᾶ τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου Δ' Κομνηνοῦ, ΠΕ, 1959, 5054 - 5055.

ΧΑΤΖΗΘΑΝΟΥ Χ. Ὁ Φουρνᾶς τῶν Ἀγράφων, Ἀθῆναι 1959, 20.

ΧΑΤΖΗΚΩΣΤΑ Γ. Ἡ Χαλκὶς κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ΑΕΜ, Ϛ', 1959, 180 - 193.

ΧΡΗΣΤΟΥ ΠΑΝ. Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ ἡ Θεολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα, Θεσσαλονίκη 1959, 20.

† ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Κερυνίτσης. Ἐπισκοπὴ Κερυνίτσης, Ἐκκλησία, ΛϚ', 1959, 56 - 58.

ΨΥΧΟΓΥΙΟΥ ΝΤΙΝΟΥ. Πατριαρχικὰ σιγίλλια τῆς μονῆς Βλαχέραινας Ἠλείας, Ἑλληνικά, ΙϚ', 1958 - 1959, 203 - 218.

ΨΥΧΟΓΥΙΟΥ ΝΤΙΝΟΥ. Ἡ ἀναγέννηση τῆς Ἠλείας κατὰ τὸν 10ον ἕως 12ον αἰῶνα, Ἠλειακά, τεῦχ. ΙΖ', 1959, 501 - 505.

Ϛ' - ΤΕΧΝΗ

ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ ΜΥΡΤΙΛΟΥ Κ. Ἡ Ἁγία Σοφία, ΑΘΛΓΘ, ΚΔ', 137 - 211.

ΓΑΒΡΙΗΛ Ἀρχιμανδρίτου. Ἡ ἐν Ἁγίῳ Ὄρει μονὴ τοῦ Ἁγ. Διονυσίου, Ἀθῆναι 1959, 220.

ΔΕΛΙΑΛΗ Ν. Π. Ἄμφια χρυσοκέντητα τοῦ ἱεροῦ ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Κοζάνης 16ου - 19ου αἰ., Οἰκοδομή, Α', 1958, 333 - 334+πίν. 8.

— Πανομοιότυπος κτητορικὴ ἐπιγραφὴ Ἐκκλησίας Ἁγίου Δημητρίου Παλιαλώνων, ἔτους ͵ζρνε' (7155) = 1647 ἀπὸ Γεννήσεως Χριστοῦ, Οἰκοδομή, Α', 1958, εἰς ἴδιον φύλλον.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Μητρ. Ἑρμουπόλεως. Βυζαντινῆς μουσικῆς ὑπεροχὴ καὶ ἐπίδειξις, Ἀνάλεκτα, 1959, 5 - 28.

ΘΕΟΧΑΡΗ ΜΑΡΙΑΣ. Ἡ ἐνδυτὴ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 193 - 202.

ΙΑΚΩΒΟΥ Μητρ. Μυτιλήνης. Τὰ πρῶτα μνημεῖα τῆς χριστιανικῆς λατρείας εἰς τὴν Λέσβον, Λεσβιακά, Γ', 1959, 31 - 40.

ΚΑΛΛΙΠΟΛΙΤΟΥ Β. Τράπεζαι προσφορῶν, Λεσβιακά, Γ', 1959, 41 - 54.

ΚΑΛΟΚΥΡΗ Κ. Δ. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Βυζαντινῆς Συβρίτου, Κρ.Χρ., ΙΓ', 1959, 7 - 38.

ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ Φ. Ἡ Βυζαντινὴ ζωγραφική, Παρνασσός, Α', 1 - 2, 176 - 184.

— Ἡ γέννησις τοῦ Χριστοῦ στὴ Βυζαντινὴ Ἁγιογραφία, Παρνασσός, Α', 4, 412 - 415.

ΚΛΗΡΙΔΗ ΝΕΑΡΧΟΥ. Κυπριακὴ Ἁγιογραφία, Κυπρ.Σ., ΚΓ', 1959, 13 - 24.

ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ - ΝΕΣΤΟΡΟΣ ΑΛΚΗΣ. Μολυβδόβουλλον ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Βαθυρρυακίτου, Ἑλληνικά, ΙϚ', 1958 - 1959, 179 - 188.

ΛΑΖΑΡΙΔΗ ΑΝΑΤΟΛΗ. Ἡ λαϊκὴ γλυπτικὴ τοῦ Πηλίου στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο Κοσμητικῶν Τεχνῶν, Παρνασσός, Α', 4, 516 - 518.

ΛΑΣΣΙΘΙΩΤΑΚΗ Κ. Ε. Ἅγιος Γεώργιος ὁ Ἀνυδριώτης, Κρ.Χρ., ΙΓ', 1959, 143 - 170+πίν. ΛΒ'.

ΛΩΤΟΥ ΑΙΚ. Ἕνα μνημεῖο Βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, Ἀκτῖνες, ΚΒ', 1959, 387 - 392.

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ ΕΥΓ. Εἰκονογραφημένον λεύκωμα ἱερᾶς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου ἐν Παλαιῷ Καΐρῳ (530 - 1958), Ἀλεξάνδρεια 1959, 231.

ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ Ν. Κ. Αἱ παρὰ τὴν Τρίπολιν μοναὶ Γοργοεπηκόου, Βαρσῶν καὶ Ἐπάνω Χρέπας, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 390 - 445.

ΜΠΑΡΛΑ ΧΑΡ. Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν Βυζαντινῶν κωδωνοστασίων, Ἀθῆναι 1959, ιβ'+52+πίν. 14.

ΟΡΛΑΝΔΟΥ ΑΝ. Ἡ τράπεζα τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, ΔΑ, Γ', 1958 (1959), 3 - 8.

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ. Αἱ κατὰ τὴν Ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι, ΑΘΛΓΘ, ΚΔ', 212 - 218.

ΠΕΛΕΚΑΝΙΔΗ Σ. Τὰ χρυσᾶ βυζαντινὰ κοσμήματα τῆς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1959, ΔΧΑΕ, 55 - 77.

ΠΙΕΡΙΔΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ. Κυπριακὴ λαϊκὴ ὑφαντική, Κυπρ.Σ., ΚΓ', 1959, 187 - 214.

ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΜΑΡΙΑΣ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ΝΕ, 65, 1959, 73 - 74.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΑΝΑΣΤ. Πῶς ἐβεβηλώθησαν τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Βεροίας, ΜΗ, 1959, 286 - 288.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ ΕΥΓ. Χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς Μ. Ἀσίας καὶ Πόντου στὸ Μουσεῖο Μπενάκη, Μικρ. Χρον., Η', 1959, 33 - 80.

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Ἐπισκ. Θαυμακοῦ. Αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἐνθυμήσεις τῶν ἱερῶν ναῶν τῆς Ἱστιαίας, ΑΕΜ, ς', 1959, 111 - 149.

Ζ' - ΔΙΚΑΙΟΝ

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΝΙΚ. Ἡ συνταγματικὴ προστασία τοῦ Ἁγιορειτικοῦ Καθεστῶτος, Ἀθῆναι 1959.

ΓΚΙΝΗ ΔΗΜ. Διόρθωσις εἰς χωρίον τῶν Βασιλικῶν, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 349 - 350.

ΔΗΜΑΚΗ ΜΑΝ. Τινὰ περὶ τῆς λήξεως τῆς πατρικῆς ἐξουσίας κατὰ τὸ βυζ. δίκαιον. Δίκαιον τῶν Μακεδόνων. (Ἀνάτ. ἐκ τῆς Ἐφημ. ἑλλ. καὶ ἀλλοδ. Νομολογίας, 78/1959), Ἀθῆναι 1959.

ΚΑΪΡΗ ΛΟΡ. Ἱστορικά τινα περὶ τῶν ἐν Ἄνδρῳ νομικῶν ἐθίμων, περ. Ἀνδριακὲς σελίδες 1 (1959), τεῦχ. 3ον.

ΜΑΤΣΗ Ν. Π. Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὴν Πεῖραν Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 351 - 366.

ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ Γ. ΝΟΥΑΡΟΥ. Τὸ λαϊκὸν καὶ ἐπίσημον δίκαιον ἐν τῇ νομικῇ ζωῇ. Τιμ. τόμος Κ. Τριανταφυλλοπούλου, 164.

ΜΟΥΡΙΚΗ Γ. Ἡ συνταγματικὴ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ΑΕΚΔ, ΙΔ', 1959, 29 - 34.

ΠΕΡΔΙΚΑ ΝΙΚΗΣ. Οἱ Βυζαντινοὶ Νομοκάνονες καὶ τὰ σημερινὰ Σκυριανὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ΑΕΜ, ς', 1959, 101 - 110.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Α. Τὸ ἑλληνικὸν ὀρθόδοξον ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον κατὰ τὸ ἔτος 1957, Θεολογία, Λ', 1959, 313 - 323, 503 - 512.

Η' - ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΙΜΙΛΙΑΝΟΥ Μιλήτου. Φιρμάνια, Βεράτια, Κώδικες Μητροπολιτῶν, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 231 - 238.

ΒΕΗ Ν. Τέσσαρες ἐκθέσεις περὶ τῶν εἰς τὰ Μετέωρα καὶ τὴν λοιπὴν Θεσσαλίαν ἀποστολῶν μου, Θεσσ.Χρ., Ζ' - Η', 1959, 18 - 39.

Bulletin analytique de Bibliographie Hellénique, tom. XVIII, Année bibliographique 1957 (Collection de l'Institut Français d'Athénes), Athènes 1959, 8ον, 542.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΜΙΚΡΑΓΙΑΝΝΑΝΙΤΟΥ. Κατάλογος χειρογράφων κωδδ. Κυριακοῦ Ἁγίας Ἄννης, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959. 87 - 192.

ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ ΤΑΣΟΥ. Τέσσαρα πατριαρχικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν μητρόπολιν Παλαιῶν Πατρῶν, Ἐκκλησία, Λς', 1959, 116 - 119.

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Μητρ. Κῶ. Ἀρχεῖον Ἱ. Μητροπόλεως Κῶ (Δωδεκανήσου), Ἀθῆναι 1958.

Κατάλογοι χειρογράφων καὶ ἀρχαίων ἐκδόσεων τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης, Ἀνάλεκτα, 1959, 243 - 245.

ΛΑΜΨΙΔΟΥ ΟΔ. Οἱ ἀθηναϊκοὶ κώδικες τῆς Χρονικῆς Συνόψεως Κωνσταντίνου τοῦ Μανασσῆ, Ἀθηναϊκά, ἀρ. 13 (Σεπτ. 1959), 17 - 32.

ΜΑΜΩΝΗ ΚΥΡ. Χειρόγραφοι κώδικες τῆς Βιβλιοθήκης τῆς « Ἑστίας » Ν. Σμύρνης, Μικρ. Χρον., Η', 1959, 243 - 266.

ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΙΔΟΥ Φ. Κ. Τὰ λυτὰ ἔγγραφα τῆς Βιβλιοθήκης Σπ. Λοβέρδου, ΔΙΕΕ, ΙΓ', 1959, 419 - 426.

— Βιβλιογραφικὸν δελτίον Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας κατὰ τὸ ἔτος 1959, Παρνασσός, Α', 1959, 373 - 384, 536 - 550.

ΠΟΛΙΤΗ ΛΙΝΟΥ. Νέαι προσκτήσεις τῆς συλλογῆς χειρογράφων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ἑλληνικά, 16 (1958 - 1959), 236 - 238.

ΣΤΑΜΙΡΗ Γ. Α. Διορθώσεις εἰς τὸν « Κατάλογον τῶν θείων χρυσοβούλλων κ.λ.π. » τῆς Μεγάλης καὶ Ἁγίας Λαύρας, ΕΕΒΣ, ΚΘ', 1959, 446 - 448.

ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ ΒΑΣ. Ἡ ὀρθόδοξος ἑλληνικὴ βιβλιογραφία ἐπὶ τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως, Θεολογία, Λ', 1959, 579 - 596.

ΤΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΜ. Ἀρχιμ. Περιγραφικὸς κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκ. Πατριαρχίου, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 58 - 66, 372 - 378.

— Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι κατὰ τοὺς κώδικας τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀρχειοφυλακίου τοῦ Οἰκ. Πατριαρχείου, Ὀρθοδοξία, ΛΔ', 1959, 12 - 35, 167 - 199, 337 - 358.

ΨΥΧΟΓΥΙΟΥ ΝΤΙΝΟΥ. Ἐνθυμήματα καὶ Σημειώσεις ἀπὸ κώδικας καὶ βιβλία τῶν μοναστηρίων τῆς Ἠλείας, Ἠλειακά, τεῦχ. ΙΖ', 1959, 509 - 516 καὶ ΙΗ' 533 - 536.

ΕΙΔΗΣΕΙΣ

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΜΟΥΣΕΙΟΝ

I. Νέα ἀποκτήματα.

Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον ἐπλουτίσθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1959 διὰ τῶν ἑξῆς ἀντικειμένων:

1) Τρεῖς (3) ἀξιόλογοι τοιχογραφίαι τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰῶνος, ἀποτοιχισθεῖσαι ἐκ τοῦ ἁγίου Γεωργίου Ὠρωποῦ καὶ εἰκονίζουσαι Ἱεράρχας, ὡς καὶ ἑτέρα τοιχογραφία τοῦ Παντοκράτορος τοῦ 14ου αἰ. ἀποτοιχισθεῖσα ἐκ τοῦ Ναοῦ τοῦ Κοιμητηρίου Τανάγρας, παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον ὑπὸ τῆς Α' Ἐφορίας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων.

2) Ἐξ ἀγορᾶς τὸ Μουσεῖον ἀπέκτησε δύο Βημόθυρα εἰκονίζοντα τὸν Εὐαγγελισμὸν καὶ Προφήτας, τοῦ τέλους τοῦ 16ου αἰῶνος, καὶ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, μὲ σκηνὰς ἐκ τοῦ βίου της, ἀρχῶν 18ου αἰῶνος.

3) Ἐκ δωρεῶν τὸ Μουσεῖον ἀπέκτησε: α') Νεκρικὴν ἐπιγραφὴν ἐπὶ ὑφάσματος, προερχομένην ἐξ Αἰγύπτου, β') χειρόγραφον ἐπὶ χάρτου περιέχον περικοπὰς τοῦ Εὐαγγελίου, μὲ τὴν ἀρχὴν ἑκάστου κεφαλαίου εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὸ κείμενον τουρκιστί, μὲ ἑλληνικοὺς χαρακτῆρας, γ') ἔντυπον Εὐαγγέλιον ἐκδόσεως Βενετίας τοῦ ἔτους 1781.

II. Ἐργασίαι συντηρήσεως τῶν ἀντικειμένων τοῦ Μουσείου.

Ἐργασίαι συντηρήσεως εἰκόνων ἐγένοντο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπὸ τῶν συντηρητῶν Α. Μαργαριτώφ καὶ Ε. Νουκάκη. Ὁ πρῶτος ἐκ τούτων ἠσχολήθη ἰδίως μὲ τὸν καθαρισμὸν εἰκόνων καὶ εὗρεν κάτωθεν νεωτέρων ἐπιζωγραφήσεων καὶ ἀμαυρώσεων, ἀξιολόγους παλαιοτέρας εἰκόνας, ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τὰς σπουδαιοτέρας: α') εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 157 ἀμφιπρόσωπον εἰκόνα ἀπεκαλύφθη μοναδικὴ Σταύρωσις τοῦ 13ου αἰῶνος, β') εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 185 εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἀπεκαλύφθησαν παλαιότερα τμήματα ἐπιζωγραφηθέντα, γ') κάτωθεν τῆς ὑπ' ἀριθ. 986 εἰκόνος τῆς Θεοτόκου τοῦ 19ου αἰ. ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἡ παλαιοτέρα Θεοτόκος τοῦ 16ου αἰῶνος.

Ὁ Νουκάκης ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὴν συναρμολόγησιν καὶ συγκόλλησιν γλυπτῶν τεμαχίων τῆς Αὐλῆς τοῦ Μουσείου, ἅτινα ἐξετέθησαν κατὰ νέαν διάταξιν.

III. Ἐπιστημονικαὶ ἀνακοινώσεις.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐγένοντο ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ αἱ κάτωθι ἀνακοινώσεις ὑπὸ μελῶν τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας:

1) Ὁ κ. Μ. Χατζηδάκης ὡμίλησε περὶ τῶν Τοιχογραφιῶν τοῦ Ὠρωποῦ. 2) Ἡ Κα Μαρία Σωτηρίου περὶ μεταβυζαντινῶν εἰκόνων τοῦ Σινᾶ. 3) Ὁ κ. Α. Ξυγγόπουλος περὶ τεμαχίων τινῶν τοιχογραφιῶν τοῦ Ἁγ. Ὄρους. 4) Ὁ κ. Π. Κανελλόπουλος περὶ Θεοφάνους τοῦ Ἕλληνος. 5) Ὁ κ. Θ. Ξύδης περὶ Παλαμᾶ καὶ τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης. 6) Ὁ κ. Α. Ὀρλάνδος περὶ Νέων τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς Θεολόγου Πάτμου.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΩΣΕΩΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1959

Ἡ Διεύθυνσις Ἀναστηλώσεως τῶν ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν μνημείων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς κ. Εὐσταθίου Στίκα ἐξετέλεσε τὰς κάτωθι ἐργασίας ἐπὶ βυζαντινῶν μνημείων:

1. *Εἰς τὴν Μονὴν Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος.* Ἐσυνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1959 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως.

Εἰς τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς ἐγένετο ἡ διάνοιξις τῶν ὑπολοίπων παραθύρων, τὰ ὁποῖα εἶχον φραχθῆ διὰ λιθοδομῆς, ὅταν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν εἶχε μεταβληθῆ τὸ μνημεῖον εἰς ἀμυντήριον, καὶ ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν μορφήν των, ἀνακατασκευασθέντων τῶν γυψίνων διακοσμητικῶν φεγγιτῶν αὐτῶν. Εἰς τὸν γυναικωνίτην συνεπληρώθησαν τὰ κατεστραμμένα κονιάματα τῶν τοίχων καὶ τὰ ἐλλείποντα τμήματα τῆς διὰ πηλίνων πλακῶν στρώσεως τοῦ δαπέδου του.

Συνεχίσθησαν ἐπίσης αἱ ἐργασίαι καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως τῆς ὀρθομαρμαρώσεως, ἀποπερατωθεῖσαι εἰς τὸν κυρίως ναὸν καὶ τὸ νότιον τμῆμα τοῦ νάρθηκος. Ἀποκατεστάθησαν ἐπίσης αἱ πλάγιαι θύραι τοῦ νάρθηκος, τὰ μαρμάρινα θυρώματα τῶν ὁποίων εἶχον θραυσθῆ καὶ μετακινηθῆ.

Ἐπίσης συνεχίσθησαν καὶ αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποκολληθῆ ἀπὸ τὸν τοῖχον καὶ ἐκινδύνευον νὰ καταπέσωσι. Εἰς μὲν τὸν κυρίως ναὸν εἰς τὰ ἡμικώνια, τῶν σκηνῶν τῆς Γεννήσεως καὶ τῆς Ὑπαπαντῆς καὶ τῶν Ἁγίων Θεοδώρου Τήρωνος καὶ Δημητρίου εἰς τὸ μέγα νότιον τόξον, καὶ τῶν κοσμημάτων τῶν διλόβων παραθύρων, εἰς δὲ τὸν νάρθηκα τῶν συνθέσεων τῆς Σταυρώσεως, τοῦ Νιπτῆρος, καὶ τῶν Ἁγίων Εἰρήνης, Αἰκατερίνης καὶ Βαρβάρας. Εἰς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας, πλὴν τοῦ κυρίως καθαρισμοῦ καὶ στερεώσεως, ἐγένοντο καὶ ἐπισκευαὶ τῶν ὄπισθεν τῶν ψηφιδωτῶν τοίχων, συμπληρώσεις τῶν κατεστραμμένων κοσμημάτων, συμπληρώσεις ρωγμῶν κλπ.

Συνεχίσθη ἡ ἀναστήλωσις τῆς Τραπέζης τῆς Μονῆς καὶ συνεπληρώθη ἡ ὑπόγειος αἴθουσα καὶ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ μὲ τὴν τρίπλευρον κόγχην της.

Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα τῶν κελλίων τῆς Μονῆς, κατηδαφίσθησαν τὰ νεώτερα κτίσματα καὶ ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν ὄροφον ἐρείπια παλαιῶν κελλίων, τῶν ὁποίων ἐγένετο μερικὴ ἀποκατάστασις. Εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν ἐγένοντο ἐπίσης ἐργασίαι διὰ τὴν ἀνέγερσιν νέου ξενῶνος, ἐξωτερικῆς μορφῆς συμφώνου πρὸς τὸ περιβάλλον τῆς Μονῆς.

2. *Εἰς τὴν Μονὴν Δαφνίου,* ἐγένοντο ἐργασίαι εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα τοῦ καθολικοῦ. Εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν αὐτοῦ ἀφῃρέθησαν τὰ μεταγενέστερα δι' εὐτελοῦς τοιχοποιΐας συμπληρώματα καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ μεγάλου διλόβου ἀνοίγματος, διὰ συμπληρώσεως τοῦ δεξιοῦ τόξου καὶ ἐπαναφορᾶς τοῦ ἰωνικοῦ κίονος εἰς τὴν κατακόρυφον αὐτοῦ θέσιν. Κατηδαφίσθη ἐπίσης ἡ μεταγενεστέρα ἐσωτερικὴ κλῖμαξ, ἐντὸς τῆς ὁποίας εἶχον κτισθῆ πολλὰ ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ γλυπτά. Ἡ συνέχισις τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωνάρθηκος θὰ γίνῃ κατὰ τὸ ἔτος 1960.

Εἰς τὸν νοτίως τῆς αὐλῆς τῆς Μονῆς χῶρον, ἐκσκαφὴ γενομένη διὰ τὴν θεμε-

λίωσιν νεωτέρου βοηθητικοῦ κτίσματος, ἀπεκάλυψε ἐρείπια παλαιῶν κτηρίων σημαντικοῦ ἐνδιαφέροντος. Εὑρέθη δὲ ἐντοιχισμένος ἀρχαῖος λίθος μὲ ἀναθύρωσιν καὶ ἐπιγραφὴν « Εὔδοξος Δημαινέτου Κυδαθηναιεύς ».

3. *Εἰς τὸν παρὰ τὸ Θησεῖον βυζαντινὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀσωμάτων*, ἐγένοντο, παρὰ τὰς ἀντιδράσεις καὶ τὴν πείσμονα ἀντίδρασιν τῶν ἐπιτρόπων, ἐργασίαι ἀποκαταστάσεως τῆς παλαιᾶς μορφῆς αὐτοῦ.

Τὸ σημαντικὸν καὶ κομψὸν τοῦτο μνημεῖον τοῦ τέλους τοῦ 11ου αἰῶνος εἶχε τελείως παραμορφωθῆ διὰ τῶν διαφόρων προσθηκῶν καὶ ἐπεκτάσεων τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ κατὰ διαφόρους ἐποχάς. Κατηδαφίσθησαν αἰφνιδιαστικῶς κατ' ἀρχὴν τὰ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη οἰκοδομηθέντα προκτίσματα, καὶ ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως ἀνευρέθησαν τὰ θεμέλια τοῦ δυτικοῦ, τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου καὶ τῶν κογχῶν τοῦ Ἱεροῦ, ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ ἀνηγέρθησαν οἱ νέοι τοῖχοι. Πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα ἐπέτρεψαν τὴν ἀσφαλῆ ἀναπαράστασιν καὶ ἀναπαλαίωσιν τοῦ μνημείου. Ὁ τροῦλλος, ἡ νοτία καὶ βορεία πλευρὰ τοῦ μνημείου ἐσώζοντο σχεδὸν ἀκέραια, ἐχρειάσθη μόνον νὰ ἐπισκευασθῶσι καὶ ἀπαλλαγῶσι ἐκ τῶν νεωτέρων κονιαμάτων, νὰ συμπληρωθῶσι δὲ τὰ ἐλλείποντα τμήματα. Ἐγένετο δὲ καὶ ἀνακεράμωσις, καὶ εἰς δύο δίλοβα παράθυρα ἐπανετοποθετήθησαν τὰ ἀνευρεθέντα κιονόκρανα καὶ οἱ κιονίσκοι.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα τῶν παλαιῶν τοιχογραφιῶν, τὰ ὁποῖα ἐστερεώθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν. Κατὰ τὴν γενομένην ἐκσκαφὴν ἀνευρέθησαν ποικίλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ὄστρακα ἀγγείων καὶ ἐπιγραφαὶ σημαντικοῦ ἐνδιαφέροντος.

Πέριξ τέλος τοῦ ναοῦ ἐκτίσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος, καὶ διεμορφώθη προαύλιον.

4. *Εἰς τὸν παλαιὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος, Γουδίου*, τὸν μετασκευασθέντα κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς χρόνους εἰς Βασιλικήν, ἐγένοντο διάφοροι ἐργασίαι. Ἀποκατεστάθη ἡ πρόσοψις καὶ ἡ εἴσοδος, συνεπληρώθη ἡ στέγασις καὶ ἡ κεράμωσις.

Ἐπίσης ἐγένοντο ἀποχωματώσεις καὶ ἐκτίσθη ἐξωτερικὸς μανδρότοιχος, ἀφοῦ ἰσοπεδώθη τὸ προαύλιον.

5. *Εἰς τὸν ἐν Χώνικα βυζαντινὸν ναόν*, ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τῆς πλινθοπεριβλήτου ὡραίας τοιχοποιΐας αὐτοῦ.

6. *Εἰς τὸν ἐν Πλατανίτι Βυζαντινὸν ναόν*, ἐγένοντο διάφοροι στερεώσεις τῆς στέγης, ἀποκατεστάθη τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς νοτίας πλευρᾶς, καὶ ἀπεδόθη ἡ ἀρχικὴ μορφὴ εἰς τὸν τροῦλλον.

7. *Ὁμοίως εἰς τὸν ἐν Ἀττικῇ ναὸν τῆς Μονῆς Ἀστερίου*, ἐγένετο ριζικὴ ἐπισκευὴ τῆς στέγης καὶ ἀνακεράμωσις, εἰς δὲ τὸν τροῦλλον ἀποκατεστάθη ἡ ἀρχικὴ μορφή.

8. *Εἰς τὸν μεταβυζαντινὸν ναὸν τοῦ χωρίου Λαδᾶ Μεσσηνίας*, ἐγένοντο διάφοροι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀνακεράμωσις τῆς στέγης καὶ ἀποκατάστασις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς αὐτοῦ.

9. *Εἰς Μυστρᾶν*, ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ στερέωσις τοιχογραφιῶν τῆς Περιβλέπτου. Ἐπίσης ἐστερεώθησαν καὶ ἀνεστηλώθησαν ἑτοιμόρροποι τοῖχοι παλαιῶν οἰκιῶν. Ἤρχισαν ἐκ παραλλήλου ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῆς παλαιᾶς οἰκίας Λάσκαρη.

10. *Εἰς τὴν νῆσον Πάρον*, ἤρχισαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίβλεψιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Ἀναστ. Ὀρλάνδου ἐργασίαι ἀναπαλαιώσεως τῆς Παλαιοχριστιανικῆς Βασιλικῆς τῆς Καταπολιανῆς. Κατ' ἀρχὴν καθῃρέθησαν μεταγενέστερα τμήματα τοῦ τρούλλου καὶ τοῦ δυτικοῦ κυλινδρικοῦ θόλου καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχικὴν μορφὴν αὐτῶν ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος. Οὕτω θ' ἀπομακρυνθῶσι τὰ νεώτερα κατασκευάσματα, διὰ νὰ προβάλλουν οἱ παλαιοχριστιανικοὶ κίονες τοῦ ναοῦ εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ εἰς τὸν γυναικωνίτην.

Οἱ λοιποὶ θόλοι ἐστερεώθησαν δι' ἐξωτερικῶν χιτώνων καὶ οἱ πεσσοὶ δι' ἐσωτερικῶν πυρήνων, ἐπίσης ἐξ ὡπλισμένου σκυροδέματος.

Εἰς τὸ Βαπτιστήριον τῆς Καταπολιανῆς ἐγένετο καθαίρεσις μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων καὶ διάνοιξις τῶν παραθύρων τοῦ τρούλλου. Αἱ ἐργασίαι θὰ συνεχισθοῦν κατὰ τὸ ἔτος 1960.

11. *Εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ Μονὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*. Συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἀναστηλώσεως τῆς Ν.Δ. γωνίας τῆς Μονῆς ἥτις εἶχε καταρρεύσει ἐκ τῶν σεισμῶν. Κατεσκευάσθη ἤδη τὸ ἰσόγειον κατὰ τὸ ἐν Πάτμῳ ἐπικρατοῦν σύστημα καὶ ὑπολείπονται ἡ κατασκευὴ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ὀρόφου, ὅπου θὰ ἐγκατασταθῶσιν ἡ βιβλιοθήκη, τὸ σκευοφυλάκιον καὶ θησαυροφυλάκιον ὡς καὶ ὁ ξενών.

Ἐστερεώθη ὁ ἄνωθεν τῆς κυρίας εἰσόδου Πύργος καὶ τὸ κομψὸν κωδωνοστάσιον. Ὡσαύτως ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸ Νότιον παρεκκλήσιον θαυμάσιαι τοιχογραφίαι τοῦ 12ου αἰ. Τέλος ἐξετελέσθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἐργασίαι στερεώσεως καὶ συντηρήσεως ὁλοκλήρου τοῦ συγκροτήματος τῆς Μονῆς τόσον εἰς τὰ κτίρια ὅσον καὶ εἰς τὰς στέγας (ταράτσας).

12. *Εἰς τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸν τοῦ Προφήτου Ἠλιοῦ*. Συνεχίσθησαν αἱ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως ἀναληφθεῖσαι ἐργασίαι στερεώσεως καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ σημαντικοῦ τούτου μνημείου τῆς Μακεδονικῆς Πρωτευούσης. Ὁ Ναὸς ὡς γνωστὸν εἶχεν ὑποστῆ παλαιόθεν καθίζησιν, ἥτις εἶχεν ἐπιφέρει μεγάλην ἀπόκλισιν τοῦ μνημείου κατὰ τὴν Β.Α. γωνίαν αὐτοῦ.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἰς ὅλας τὰς πλευρὰς αὐτοῦ, πλὴν τῆς δυτικῆς, εἶχον κατασκευασθῆ τεράστιαι ἀντιαισθητικαὶ ἀντηρίδες, αἱ ὁποῖαι εἶχον καλύψει καὶ ἐξαφανίσει ὁλοκληρωτικῶς τὸν περικαλλῆ ναόν. Οὐδεὶς ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ἐτόλμα νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ μνημείου. Τὸ δύσκολον τοῦτο ἐγχείρημα ἀπετολμήσαμεν ἡμεῖς προσωπικῶς, παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις πολλῶν ἐπικριτῶν.

Ἐγένετο εἰδικὸν σύστημα ὑποστηρίξεως τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς δι' εἰδικῆς κατασκευῆς ἐκ μπετὸν ἀρμὲ ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης τοῦ πολ. μηχανικοῦ τῆς καθ' ἡμᾶς Διευθύνσεως κ. Γ. Σολομωνίδη. Τὴν δύσκολον καὶ λεπτὴν ταύτην ἐργασίαν ἐξετέλεσε ὁ ἔμπειρος βετεράνος ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἀναστηλώσεως κ. Ν. Κορωνιός, παρηκολούθησαν δὲ ταύτας ὁ Ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Σ. Πελεκανίδης καὶ ὁ πολ. μηχανικός, κ. Σακλαμπάνης. Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν ἐργασιῶν στερεώσεως τοῦ ναοῦ ἐσωτερικῶς, ἤρχισαν ν' ἀφαιροῦνται πλέον αἱ ἀντιαισθητικαὶ ἀντηρίδες ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, εἰς τὰς θέσεις τῶν ὁποίων εὑρέθησαν μικρὰ κομψὰ παρεκκλήσια, τὰ ὁποῖα ἀνεστηλώθησαν καὶ ἔλαβον, οὕτως εἰπεῖν, τὰς θέσεις τῶν ἀντηρίδων. Ἤδη ὑπολείπεται ἡ κατασκευὴ τοῦ δυτικοῦ προστώου τοῦ Ναοῦ.

13. *Εἰς τὰ βυζαντινὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης* ἐγένοντο ἐργασίαι στερεώσεως ἑτοιμορρόπων τμημάτων, εἰς εὐρεῖαν κλίμακα.

14. *Εἰς τὴν παλαιὰν Μητρόπολιν τῶν Σερρῶν* ἀνεστηλώθη τὸ πρὸς δυσμὰς τοῦ ναοῦ παρεκκλήσιον. Ἐπίσης διεμορφώθη καταλλήλως ὁ πέριξ τοῦ ναοῦ χῶρος. Ἐγένετο ἀποστράγγισις τῶν ὑδάτων καὶ στερέωσις τῶν πρὸς βορρᾶν τοῦ Ναοῦ κτισμάτων.

15. *Εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος*, α) ἐστερεώθη τὸ ἐπικίνδυνον τμῆμα τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα καὶ διεσκευάσθη τὸ κωδωνοστάσιον, διὰ νὰ τοποθετηθῶσι τὰ χειρόγραφα καὶ κειμήλια τῆς Μονῆς.

β) *Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Τιμίου Προδρόμου* τῆς Ρουμανικῆς Σκήτης, ἐγένετο ἐπισκευὴ τῆς στέγης διὰ μολύβδου.

γ) *Εἰς τὸ μετόχιον Ἁγίου Δημητρίου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου* ἐπεσκευάσθη τὸ παρεκκλήσιον, ἐπιδιωρθώθη ἡ στέγη καὶ ἐγένετο καθαρισμὸς τῶν τοιχογραφιῶν ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Φ. Ζαχαρίου καὶ

δ) *Εἰς τὴν μονὴν τῆς Μεγίστης Λαύρας* ἐπερατώθησαν αἱ ἐργασίαι κατασκευῆς τοῦ κτηρίου ὅπερ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς σκευοφυλάκιον καὶ βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς.

ΤΑ ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἡ ταξινόμησις τῶν ἀρχειακῶν συλλογῶν ἐνηργήθη κανονικῶς ὑπὸ τῶν 4 ταξινόμων καὶ 1 ἀρχειοφύλακος καθοδηγουμένων ὑπὸ τοῦ Γραμματέως καὶ βοηθουμένων ὑπὸ τοῦ λοιποῦ προσωπικοῦ. Οὕτω:

1) Ἐπερατώθη ἡ ταξινόμησις πάντων τῶν κλάδων τοῦ Καποδιστριακοῦ Ἀρχείου.

2) Ἐγένετο συσσωμάτωσις τῆς νέας ταξινομήσεως πρὸς τὴν παλαιάν.

3) Ἐγένετο ἔνταξις πολλῶν ἐκ τῶν ὑστέρων εὑρεθέντων ἐγγράφων εἰς τοὺς φακέλους τοῦ Ἀγῶνος καὶ τοῦ Καποδιστρίου.

4) Ἐτακτοποιήθησαν τὰ νέα προσκτήματα τῶν ἀρχείων καὶ τῆς Βιβλιοθήκης.

5) Ἐνηργήθησαν ἐπιθεωρήσεις ἀρχείων πρὸς καταστροφήν, ἤτοι τοῦ ΜΤΠΥ, τῆς Διευθύνσεως Ἀγροφυλακῆς τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, τοῦ Ὑπουργείου Ἐμπορίου κλπ.

6) Ἠλέγχθησαν τὰ δικαιολογητικὰ καταστροφῆς ἀχρήστων ἀρχείων Νομαρχιῶν, Οἰκονομ. Ἐφοριῶν, Ἐφοριῶν Καπνοῦ κλπ.

7) Ἐξυπηρετήθησαν οἱ ἐρευνηταὶ καὶ τὸ κοινὸν διὰ παροχῆς πληροφοριῶν καὶ ἄλλων στοιχείων.

8) Ἐξεδόθησαν ἀντίγραφα τῶν ἐν τοῖς ΓΑΚ παλαιῶν συμβολαίων.

9) Ἐφωτογραφήθησαν ἔγγραφα καὶ χειρόγραφα διὰ λογαριασμὸν ἐπιστημόνων ὡς καὶ τίτλοι ἰδιοκτησίας.

10) Ἐστάλησαν αἱ ἀναγκαῖαι πληροφορίαι ἐπὶ τῇ βάσει σχετικοῦ ἐρωτηματολογίου περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχείων εἰς τὸ ἐν Στοκχόλμῃ μέλλον νὰ συνέλθῃ 4ον Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Ἀρχείων.

11) Ἐστάλησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Λένινγκραντ στοιχεῖα περὶ τοῦ Ρώσου μουσικοσυνθέτου Γλίνκα μέλους τῆς Ἑταιρείας τῶν Ὡραίων Τεχνῶν.

Ἠγοράσθησαν 10 μεταλλικαὶ ἀρχειοθῆκαι τῶν 4 συρταρίων καὶ 11 τοιαῦται τῶν δύο συρταρίων ὡς καὶ μία δίδυμος δελτιοθήκη, ἐκ τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο εἰσήχθησαν εἰς τὰ ΓΑΚ τὰ κάτωθι ἀποκτήματα:

α) *Δι' ἀγορᾶς:* 1) Συλλογὴ ἐκ 223 ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1686 - 1937 περιλαμβάνουσα ἓξ (6) τουρκικὰ ἔγγραφα, εἴκοσιν (20) ἔγγραφα πρὸς τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Π. Ρομπότην καὶ ἄλλα (1859 - 1923), δέκα ἑπτὰ (17) ἐκκλησιαστικὰ (1805 - 1907), δέκα τρία (13) νοταριακὰ (1686 - 1821), ἑξήκοντα ἓξ (66) ἐπιστολὰς καὶ ἄλλα πρὸς τὸν Δημήτριον Βουδούρην (1831 - 1860), τριάκοντα ὀκτὼ (38) ἰδιωτικὰ ποικίλα τῶν ἐτῶν 1817 - 1919 καὶ ἀχρονολόγητα καὶ ἑβδομήκοντα πέντε (75) δημόσια ἔγγραφα (1821 - 1937).

2) Τετρακόσια τεσσαράκοντα (440) ἔγγραφα ἐκ τοῦ ἀρχείου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου (1821 - 1880).

3) Ἀρχειακὴ συλλογὴ περιέχουσα: α) 4 μεγάλους φακέλλους ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ἀλεξ. Κοντοσταύλου ἐκ χιλίων περίπου ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1809 - 1908 καὶ β) 3 ὀγκώδεις τόμους ἐν εἴδει λευκώματος, εἰς τὰ φύλλα τῶν ὁποίων εἶναι ἐπικεκολλημέναι πλεῖσται προσκλήσεις Βασιλέων, Πριγκίπων, Πρέσβεων κλπ. πρὸς τὸν πρώην διπλωματικὸν ὑπάλληλον Ἀλέξ. Πάλλην (1896 - 1922).

4) Σπάραγμα κώδικος χαρτῴου τοῦ 19ου αἰῶνος διαστάσεων 0,33×0,22 μ. ἐκ φφ. 6, ἐφ' οὗ ἀντιγράφονται τουρκικὰ ἔγγραφα ἑλληνιστὶ τῶν ἐτῶν 1801 - 1827 ἀναφερόμενα εἰς τὴν παρὰ τὴν Μονεμβασίαν Μονὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ.

5) Χειρόγραφον τοῦ δευτέρου πιθανῶς ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰ. ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς σχῆμα εἰλητάριου μετὰ κοντοῦ ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καλλιτεχνικῶς ἐξειργασμένου, ἐφ' οὗ ἀναγράφεται τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον τοῦ βιβλίου τῆς Ἐσθήρ.

6) Χειρόγραφον χαρτῷον διαστάσεων 0,19×0,135 μ. ἐκ φφ. 100, ἐσταχωμένον διὰ βυρσίνου περικαλύμματος, περιέχον ἐπῳδάς, καταδέσμους, ἰατροσόφια, βροντολόγιον καὶ σεισμολόγιον, ὡροσκόπιον, τὰς ἀποφράδας ἡμέρας, εὐχὰς κατὰ ἀσθενειῶν κλπ., τοῦ 17ου πιθανῶς αἰ., ἀλλ' ἔχον καὶ μεταγενεστέρας ἐγγραφάς.

7) Ἱστορημένον χειρόγραφον ἐπὶ χάρτου λείου διαστάσεων 0,31×0,21 μ. ἐκ φφ. 32 ἄνευ περιβλήματος, τοῦ 17ου πιθανῶς αἰ., περιέχον τὴν θείαν λειτουργίαν τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, εἰκόνας τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τῆς Θεοτόκου καὶ ὡραῖα ἐπίτιτλα καὶ ἀρχικά.

β) *Διὰ δωρεᾶς:* 1) Χειρόγραφον δακτυλογραφημένον καὶ βιβλιοδετημένον διαστάσεων 0,28×0,20 μ. ἐκ σελίδων 420 μετὰ συμπληρώματος ἐκ σελίδων 6 καὶ εὑρετηρίου ἐκ σελίδων 7 ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1909 (τοῦ Γουδί), κλπ. Ἀθῆναι, Φεβρουάριος 1959» ὑπὸ τοῦ κ. Θεοφυλάκτου Λογοθέτη, πρώην δημοσιογράφου, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅπως ἐπὶ μίαν δεκαετίαν μὴ δοθῇ εἰς τὸ ἀναγνωστικὸν κοινόν.

2) Ἡ κυρία Εὐτέρπη Παπαδοπούλου (ὁδὸς Τριπόδων 26) ἐν συνεχείᾳ παλαιοτέρας δωρεᾶς ἐδώρησεν ἐλλιπεῖς σειρὰς παλαιῶν ἐφημερίδων καὶ ἐντύπων, ἤτοι:

α) Γενικῆς Ἐφημερίδος ἔτη 1829 - 1832.

β) Ἐφημερίδος Ταχύπτερος Φήμη ἔτη 1841, 1842, 1845, 1846, 1848, 1851, 1853 καὶ 1854, ὅλα ἐλλιπῆ.

γ) Ἐπισήμου Ἐφημερίδος τῆς Συνελεύσεως ἔτη 1862 καὶ 1863 ἐλλιπῆ.

δ) Πρακτικῶν τῆς Βουλῆς ἔτη 1845, 1846 καὶ 1848 ἐλλιπῆ.

ε) Ἔντυπα: «Ὀνομαστικὸς Κατάλογος Συνταξιούχων, Ἀθῆναι 1850», σελ. 1 - 24.

ϛ) «Ἐργασίαι τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Ἀγωνιστῶν», σελ. 1 - 24 καί:

ζ) «Ἐργασίαι τῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ἀγῶνος (Ἀγωνισταὶ ξηρᾶς) ἀπὸ 26 Μαρτίου 1865, σελ. 1 - 50».

Τὸ Ἀναγνωστήριον τῶν ΓΑΚ ἐλειτούργησε κανονικῶς, πλὴν τοῦ μηνὸς Αὐγούστου, καὶ ἐσημειώθησαν 836 παρουσίαι ἀναγνωστῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων.

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην εἰσήχθησαν αὐτοτελῆ βιβλία ἐκ δωρεᾶς 115 καὶ ἀρκετοὶ τόμοι παλαιοτέρων σειρῶν.

Ὁ Διευθυντὴς κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 63051/1165/9 - 6 - 1959 Διαταγῆς Ὑπουργείου Ἐθν. Παιδείας μετέβη καὶ ἐπεθεώρησεν ἀπὸ 25 ἕως 28 Ὀκτωβρίου 1959 τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Σπάρτης καὶ προέτεινε τὴν λῆψιν τῶν ἀναγκαίων μέτρων διὰ τὴν κανονικὴν λειτουργίαν του.

Τοπικὰ Ἀρχεῖα. Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν ΓΑΚ ἐχορηγήθησαν ἀνὰ 1.000 δραχμαὶ εἰς τὰ τοπικὰ Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα: Μακεδονίας, Ἰονίου Γερουσίας, Σπάρτης, Ὕδρας καὶ Χίου. Δυστυχῶς ἡ μὴ λειτουργία πάντων τῶν ἱδρυμένων Ἱστορικῶν Ἀρχείων καὶ ἡ ἔλλειψις τοιούτων εἰς ἅπαντας τοὺς Νομοὺς τοῦ Κράτους παρέχει τεραστίας δυσκολίας εἰς τὰ ΓΑΚ πρὸς διάσωσιν τῶν δημοσίων ἀρχείων τῶν ἐπαρχιῶν.

Αἱ διοικητικαὶ ἀρχαί, ὁ πνευματικὸς κόσμος, τὰ ὄργανα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ αἱ διάφοροι ὀργανώσεις πρέπει νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν τῶν ἱστορικῶν ἀρχείων διὰ τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν, νὰ τὰ ἀγαπήσουν καὶ μὲ παντοίους τρόπους νὰ τὰ περισώσουν, μέχρις ὅτου τὰ παραλάβουν αἱ εἰδικαὶ ἀρχειακαὶ ὑπηρεσίαι.

Ἐκδόσεις: Ἐγένετο ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Α΄ τόμου τῆς σειρᾶς τῆς «Βιβλιοθήκης τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους» καὶ ἐπίκειται ἡ κυκλοφορία αὐτοῦ.

Ὁ τόμος οὗτος περιλαμβάνει τὸ ἀνέκδοτον ἀπομνημόνευμα τοῦ ἐκ Ναζιρίου τῆς Μεσσηνίας ἀγωνιστοῦ Παναγιώτου Παπατσώνη μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ Ἐ. Πρωτοψάλτη.

ΤΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

α΄) Τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1959 τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον συνεκόμισε νέον πλούσιον ὑλικὸν διὰ τῆς ἀποδελτιώσεως κειμένων τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ἰδίᾳ καταλόγων χειρογράφων. Παραλλήλως ἤρχισε τὴν παρασκευὴν πρὸς ἔκδοσιν σειρᾶς βιογραφιῶν Ἑλλήνων λογίων τοῦ πρώτου μετὰ τὴν Ἅλωσιν αἰῶνος. Διὰ τῆς ἐκτυπώσεως καὶ ταξινομήσεως τῶν μικροταινιῶν τῶν ἐγγράφων, χειρογράφων, σπανίων ἐντύπων καὶ λοιποῦ ὑλικοῦ, συναχθέντος κατὰ τὰς εἰς τὸ ἐξωτερικὸν (Ρουμανίαν, Γιουγκοσλαβίαν καὶ Ἰταλίαν) διενεργηθείας ἐπιστημονικὰς ἀποστολὰς τοῦ προηγουμένου ἔτους 1958, τὸ φωτογραφικόν του Ἀρχεῖον ἐπλουτίσθη διὰ δισχιλίων περίπου φωτογραφιῶν. Εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀρχείου εἰσήχθησαν 177 ἐν ὅλῳ νέοι τόμοι. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον πάντων, κατόπιν σχετικῆς ἐγκρίσεως τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας, τὸ Μεσαιωνικὸν Ἀρχεῖον ἀνέλαβε τὴν ἐκπόνησιν κριτικῶν ἐκδόσεων φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν κειμένων τῆς Φραγκοκρατίας καὶ Τουρκοκρατίας. Τὸ πρῶτον δὲ βιβλίον τῆς σειρᾶς ταύτης, ἡ κριτικὴ ἔκδοσις τῶν νεωστὶ εὑρεθέντων ἔργων τοῦ ποιητοῦ Λεονάρδου Ντελλαπόρτα (ἀρχαὶ 15ου αἰῶνος) ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου κ. Μ. Μανούσακα, εὑρίσκεται ἤδη ὑπὸ ἐκτύπωσιν.

β΄) Τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον.

Κατὰ τὸ ἔτος 1959 τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον εἰργάσθη ἐνισχυμένον εἰς προσωπικὸν διὰ τῆς προσλήψεως εἰς αὐτὸ τριῶν ἐπὶ συμβάσει ὑπαλλήλων (φιλολόγου, μουσικοῦ καὶ γραφέως).

Α΄. Τὸ Ἀρχεῖον ἐπλουτίσθη διὰ 32 νέων χειρογράφων συλλογῶν (ἐν συνόλῳ σελ. 3791) λαογραφικῆς ὕλης καὶ 1449 ἠχογραφήσεων δημώδους μουσικῆς, ἤτοι μελῳδιῶν ᾀσμάτων καὶ μουσικῆς λαϊκῶν χορῶν. Ἐκ τῶν χειρογράφων συλλογῶν 6 προῆλθον ἐξ εἰδικῶν ἀποστολῶν τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Ἀρχείου — Γ. Κ. Σπυριδάκη εἰς Μῆλον, Δημ. Λουκάτου εἰς Δυτ. Θεσσαλίαν (περιοχὴ Καρδίτσης), Δημ. Οἰκονομίδου εἰς Ἤπειρον (ἐπαρχ. Μαλακασίου), Σπυρ. Περιστέρη εἰς Εὐρυτανίαν, Στέφ. Ἡμέλλου εἰς Νάξον καὶ Σταύρ. Καρακάση εἰς Χαλκιδικὴν — 16 ἀπεστάλησαν ὑπὸ ἐκπαιδευτικῶν, δημοδιδασκάλων, Ἐπιθεωρητῶν Δημ. Ἐκπαιδ. καὶ Καθηγητῶν (Α. Ψύρρα ἐξ Ἐλασσόνος, Δ. Σπανοῦ ἐξ Ἰκαρίας, Β. Παπαχρήστου ἐκ Μακεδονίας, Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Λευκάδος, Θ. Τρουπῆ ἐκ Γορτυνίας, Γ. Παπατρέχα ἐξ Ἀκαρνανίας, Ε. Σαρέλλη ἐκ Λέσβου, Α. Θεμελῆ ἐκ Ζαγορίου, Β. Παυλίδου ἐκ Παραμυθιᾶς, Ἰ. Τσαταλμπασίδου ἐκ Δράμας, Γ. Πάλλα ἐξ Ἐδέσσης καὶ Φλωρίνης, Κ. Μάνου ἐκ Καστορίας, Στ. Χριστοφίδου ἐκ Καταφυγίου Κοζάνης, Β. Μαστρωτσῆ ἐκ Χαλκιδικῆς, Γ. Παπαθανασίου ἐξ Ἀρναίας καὶ Κ. Φίλιου ἐξ Ἠπείρου) καὶ αἱ ὑπόλοιποι 10 ὑπὸ ἄλλων φίλων τῆς λαογραφίας (Ἐλπ. Σταμούλη - Σαραντῆ ἐκ Σηλυβρίας Θρᾴκης, Σ. Θεοδωράκι ἐκ Κρήτης, Α. Μανούσου ἐξ Ἠπείρου, Εὐφρ. Καλαβρουζιώτου ἐκ Γαυ-

ρολίμνης Ναυπακτίας, Κ. Ἀθανασάτου ἐκ Κεφαλληνίας καὶ Μαργαρίτας Πουλάκη ἐκ Μήλου κ.ἄ.).

Ἡ ὡς ἄνω ἠχογραφηθεῖσα μουσικὴ ὕλη προέρχεται ἐκ συλλογῆς τοῦ προσωπικοῦ ἐκ Μήλου, Δυτ. Θεσσαλίας (περιοχὴ Καρδίτσης), Ἠπείρου, Εὐρυτανίας, Χαλκιδικῆς, Κύθνου, Σητείας Κρήτης, Κύπρου κ.ἄ., πρὸς δὲ ἐκ δωρεᾶς τοῦ ἑλληνοαμερικανοῦ Σωτηρ. Τσιάνη μουσικῆς συλλογῆς ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ νομοῦ Ἀρκαδίας, Κύθνου καὶ Ὀρχομενοῦ Βοιωτίας καὶ τοῦ ἰατροῦ Γ. Γεωργίου μουσικῆς ἐκ Καρπάθου.

Β΄. Ποικίλη λαογραφικὴ ὕλη ἀποδελτιωθεῖσα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο κατετάχθη ἀρχειακῶς, πρὸς δὲ ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Α΄ τόμου Ἐκλογῆς δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἐγένετο δ' ἡ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία τῆς ἐκδόσεως καὶ Ἀπανθίσματος παροιμιῶν καὶ γνωμικῶν.

Εἰς τὴν Ἐθνικὴν Μουσικὴν Συλλογὴν τοῦ Ἀρχείου παρασκευάζεται ἔτι ἡ ἔκδοσις Μουσικῆς Ἐκλογῆς ἐκ τῶν δημωδῶν ᾀσμάτων καὶ τῆς μουσικῆς τῶν λαϊκῶν χορῶν.

Τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφορήθη ὁ τόμος 9ος καὶ 10ος (1955 - 1957), εἰς τὸν ὁποῖον μεταξὺ ἄλλων μελετῶν ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ Λαογραφικὴ βιβλιογραφία τῆς περιόδου 1921 - 1938, συνταχθεῖσα ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη καὶ Δημ. Οἰκονομίδου, ἤρχισε δ' ἡ ἐκτύπωσις τοῦ τόμου 11ου καὶ 12ου (1958 - 1959).

Ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἀρχείου Γ. Κ. Σπυριδάκης, προσκληθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἐπιτροπῆς ἐν Ρουμανίᾳ διὰ τὴν Unesco, μετέσχεν ὡς ἀντιπρόσωπος τοῦ Α.Α. εἰς τὴν συνελθοῦσαν εἰς Σιναΐαν τῆς Ρουμανίας ἀπὸ 12 - 21 Αὐγ. 1959 ΙΒ΄ ἐτησίαν σύνοδον τοῦ Διεθνοῦς ἐν Λονδίνῳ Συμβουλίου τῆς δημώδους μουσικῆς, καθ' ἣν συνεζητήθησαν πλὴν τῶν μουσικολογικῶν καὶ εὐρύτερα λαογραφικὰ ζητήματα, ὡμίλησε δ' οὗτος περὶ τῆς ὀργανώσεως ἐν τῷ Λαογραφικῷ Ἀρχείῳ τῆς ἐργασίας ταύτης καὶ τῶν παρ' ἡμῖν σχετικῶν προβλημάτων.

Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Α.Α., ἡ μόνη εἰδικῶς ὠργανωμένη λαογραφικὴ βιβλιοθήκη ἐν Ἀθήναις, ἐπλουτίσθη δι' 134 τόμων καὶ φυλλαδίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων 48 τόμοι ἐκ δωρεᾶς τῆς Ἑλβετικῆς Λαογραφικῆς Ἑταιρείας.

Η ΕΚΔΟΣΙΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ

Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1959 ἐκυκλοφορήθη τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Δ΄ τόμου τῶν Ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, περιλαμβάνον τοὺς ὕμνους ΛΖ΄ - Μ΄, ἐκδιδομένους ὑπὸ τῶν κ.κ. Νικ. Κοντοσοπούλου, Δημητρίου Δημήτραινα καὶ τῶν δίδων Ἰνοῦς Μιχαηλίδου καὶ Ἁγνῆς Βασιλικοπούλου.

Ὁμοίως ἐκυκλοφορήθη ὡς *παράρτημα* τοῦ αὐτοῦ τόμου ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Νικολάου Α. Λιβαδάρα, Τὸ πρόβλημα τῶν ἁγιολογικῶν Ὕμνων Ρωμανοῦ τοῦ Μελῳδοῦ, ὅπου ἐν ἐπιμέτρῳ δημοσιεύονται 4 ὕμνοι ἀποδιδόμενοι εἰς τὸν ἐν λόγῳ ποιητήν.

Ἑτοιμάζεται ἡ ἔκδοσις τῶν ὕμνων ΜΑ΄ - Ν΄.

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΣ

Τὰ γραφεῖα, ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἑταιρείας καὶ ἡ Μυστακίδειος Βιβλιοθήκη ἐγκατεστάθησαν ὁριστικῶς εἰς τὸν ὄγδοον ὄροφον τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου 8 μεγάρου, ἀπὸ 1ης Ὀκτωβρίου 1959.

ΕΠΙΤΙΜΟΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΕΣ

Ἡ Νομικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν συνεδρίασιν αὐτῆς τῆς 10 Ἰουνίου 1959, ἀπένειμε τὸν τίτλον τοῦ ἐπιτίμου διδάκτορος εἰς τοὺς 1) Παναγιώτην Πουλίτσαν, ἀκαδημαϊκὸν καὶ Πρόεδρον τοῦ Δ.Σ. τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, 2) Κωνσταντῖνον Τριανταφυλλόπουλον, ὁμότιμον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀκαδημαϊκόν, 3) Δημήτριον Σ. Γκίνην, μέλος τοῦ Δ.Σ. τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, διὰ τὴν συμβολήν των εἰς τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, καὶ δὴ τοῦ βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ, καὶ 4) τὸν πρίγκιπα Πέτρον τῆς Ἑλλάδος, ἐθνολόγον.

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ Κ. Ι. ΑΜΑΝΤΟΥ

Τὴν 1ην Δεκ. 1959 τιμητικὴ ἐπιτροπὴ ἐκ μαθητῶν, συναδέλφων καὶ φίλων ἀπηύθυνεν ἔκκλησιν πρὸς συγκέντρωσιν μελετῶν διὰ τὴν ἔκδοσιν τιμητικοῦ τόμου τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Κ. Ἰ. Ἀμάντου. Δεδομένου ὅτι μικρὸν μετὰ ταῦτα ὁ καθηγητὴς ἀπέθανεν, ὁ τόμος ἀπεφασίσθη ὅπως ἐκδοθῇ ὡς ἐπιμνημόσυνος.

Τὴν δαπάνην τῆς ἐκδόσεως ἀνέλαβεν ἡ Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, εἰσηγήσει τοῦ καθηγητοῦ Στρατῆ Ἀνδρεάδη, τὴν δὲ σύνταξιν αὐτοῦ ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπ. Ἀθηνῶν κ. Ν. Β. Τωμαδάκης. Ὁ τόμος θὰ κυκλοφορηθῇ ἐντὸς τοῦ 1961.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΜΕΘ' ΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΣΣΕΤΑΙ Η ΕΠΕΤΗΡΙΣ

Ἀθηνᾶ, τόμος ΞΓ', 1959 (Ἀθῆναι).
Ἀνάλεκτα, ἐτησία ἔκδοσις Ἰνστιτούτου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Ἀλεξανδρείας, ἀρ. 8, Ἀλεξάνδρεια 1959.
Analecta Bollandiana, tomus LXXVII, 1959 (Bruxelles).
Ἀρχεῖον τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου, τόμ. ΙΔ', 1959 (Ἀθῆναι).
Bulletin Analytique de Bibliographie Hellénique, XVIII, 1957, Athènes 1959.
Byzantinische Zeitschrift, τόμος 52, 1959 (Μόναχον).
Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, XVIII, 1945 - 1949, Athen 1960.
Byzantinoslavica, XX, 1959 (Prague).
Bollettino della B. Greca di Grottaferrata, n. serie, vol. XIII, 1959 (Grottaferrata).
Dacia, revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucarest, nouvelle série II, 1958.
Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, ΙΓ', 1959.
Dumbarton Oaks Papers, No 13, 1959, Harvard Univ. Cambridge (U.S.A.).
Ἑλληνικά, 16, 1958 - 1959, Θεσσαλονίκη.
Emerita, tomo XXVII, 1959 (Ἱσπανία).
Ἐπιστημ. Ἐπετηρὶς Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τόμος 8, 1957 - 1958.
Ἠλειακά, τριμηνιαῖον περιοδικόν, Λεχαινά.
Θεολογία, Α', 1959 (Ἀθῆναι).
Irénikon, tome XXXII, 1959 (Chevetogne, Belgique).
Κρητικὰ Χρονικά, ΙΒ', 1958. ΙΓ', 1959, Α' - Β', Ἡράκλειον.
Κυπριακαὶ Σπουδαί, ΚΓ', 1959 (Λευκωσία).
Mitteilungen des Deutschen Arch. Inst., sezione Romana, vol. 66, 1959 (Roma).
Nouvelle Revue Théologique, 91 année, 1959 (Louvain).
Οἰκοδομή, Α', 1958 (Κοζάνη).
Ὀρθοδοξία, ἔτος ΛΔ', 1959 (Οἰκουμεν. Πατριαρχ. Κωνσταντινουπόλεως).
Orientalia Christiana Periodica, XXV, 1959, Roma.
Παρνασσός, περιοδικὸν σύγγραμμα κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον (Ἀθῆναι).
Proceedings of the Royal Irish Academy, vol. 59, section C, Dublin 1958 - 1959, vol. 60 (1960).
Ποντιακὴ Ἑστία, ἔτος 10ον, 1959 (Θεσσαλονίκη).
Recueil de Travaux, tome LIX, Institut d'Études Byzantines, No 5, Beograd 1958 (σερβιστί).
Revue des Études Byzantines, tome XVII, 1959 (Paris).
Studii şi Cercetări de Istorie veche, anul X, 1959 (Bucarest).
Vizantiniskij Vremennik, XIV, 1958. XV, XVI, 1959, Moskva.
Φιλιατρά, περιοδικὴ ἔκδοσις, ἔτος Γ', 1959.

ΤΑ ΥΠΟ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1959 ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ

Φίλοι Ἑταῖροι,

Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν ἀπὸ τῆς τελευταίας γενικῆς Συνελεύσεως (25 Ἀπριλίου 1959) ἐτήσιον διάστημα τὴν Ἑταιρείαν ἡμῶν ἀπησχόλησαν τὰ ἑξῆς ζητήματα:

1) Ἡ στέγασις αὐτῆς εἰς χῶρον εἰς τὸν ὁποῖον νὰ δύναται οὐ μόνον νὰ τακτοποιηθῇ καλῶς τὸ ἀπόθεμα τῶν Ἐπετηρίδων καὶ ἡ βιβλιοθήκη ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ Μυστακίδειος Βιβλιοθήκη, τῆς ὁποίας ἡ διαφύλαξις εἰς χῶρον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ἦτο πλημμελὴς καὶ ἡ χρῆσις ἀδύνατος. Λύσιν ἔδωκεν ἡ πρότασις τοῦ συμβούλου κ. Δ. Γκίνη, προσενεγκόντος πρὸς ἐνοικίασιν τὸν ὄγδοον ὄροφον τοῦ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀριστείδου 8 (παρὰ τὸ Χρηματιστήριον) μεγάρου ἤτοι διαμερίσματος (ἐσοχῆς), ἐξ ἑνὸς γραφείου καὶ τριῶν ἄλλων χώρων κλπ. ἀντὶ ἐνοικίου δρ. 1.500 (ἐνῷ ἠδύνατο τοῦτο νὰ ἐνοικιασθῇ εἰς πολὺ μεγαλυτέραν τιμήν). Οὕτως, ἀποφάσει τοῦ Δ.Σ., ἡ μίσθωσις πρὸς μόνιμον ἐγκατάστασιν συνήφθη διὰ τὸ ἀπὸ 1ης Σεπτ. 1959 κἑξ. διάστημα, ἀπὸ δὲ τῆς 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐγκατελείφθη τὸ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁρμοδίου 12 μίσθιον τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς, τὸν δὲ Ὀκτώβριον ἐγένετο ἡ μεταφορὰ ἔκ τε τοῦ παλαιοῦ μισθίου καὶ ἐκ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς. Ἐν συνεχείᾳ κατεσκευάσθησαν προθῆκαι πρὸς τοποθέτησιν τῶν ταξινομηθεισῶν κατὰ τόμους Ἐπετηρίδων καὶ παρηγγέλθησαν ἔπιπλα ἢ διεσκευάσθησαν τὰ τῆς Μυστακιδείου Βιβλιοθήκης. Οὕτω, παρὰ τὸ στενὸν τοῦ χώρου, ἐτακτοποιήθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν τὰ πράγματα τῆς Ἑταιρείας. Ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν καὶ ἐπαναφορὰν τῆς Βιβλιοθήκης Μυστακίδου εἰς τὴν ἀρχικὴν ταξινόμησιν αὐτῆς, ἐχρειάσθη ἓν τρίμηνον περίπου ἐργασίας, δι᾿ ἣν ἐχρησιμοποιήθη ὑπάλληλος ἐπὶ ἀμοιβῇ. Οὗτος διηκρίβωσεν ὅτι ἑκατοντάδες τινὲς βιβλίων καὶ δὴ τοῦ θεολογικοῦ κλάδου ἀπωλέσθησαν κατὰ τὸν μακρὸν χρόνον τῆς διαφυλάξεως τῆς Βιβλιοθήκης ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ, ὅτε μέρος αὐτῆς ἐξεβλήθη τῶν ἐπίπλων ὅπου ἀρχικῶς εἶχε τοποθετηθῆ.

Ἤδη ἀπομένει ἡ ρύθμισις τοῦ ζητήματος τῆς ταξινομήσεως τῆς ἰδίας τῆς Ἑταιρείας βιβλιοθήκης καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἀναγνωστηρίου, χάριν τῶν Ἑταίρων καὶ τῶν μελετητῶν.

2) Ἡ ἐξασφάλισις πόρων πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐνοικίου, τῶν ἐξόδων μεταφορᾶς, κατασκευῆς ἐπίπλων καὶ ταξινομήσεως τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς καὶ ἐν γένει τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Πρὸς τοῦτο ἀπετάθημεν εἰς τὸ Ὑπ. Οἰκονομικῶν, ὅπερ, διὰ τοῦ ὑφυπουργοῦ κ. Δημ. Ἀλιπράντη, προθύμως ἔδωκεν

ἡμῖν δρ. 50.000 ἐκ τῶν ἐσόδων τῶν Κρατικῶν Λαχείων. Ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας διέθηκε καὶ ἐφέτος ὁ Σύλλογος τῶν Συμβολαιογράφων Ἀττικῆς καὶ Νήσων, εἰσηγήσει τοῦ ἑταίρου ἡμῶν κ. Διονυσίου Λειβαθηνοῦ, τὸ ποσὸν δρ. 3.000. Εἰσεπράξαμεν δὲ καὶ ἐκ συνδρομῶν τῶν Ἑταίρων δρ. 13.379, ἐκ πωλήσεως δὲ τῆς Ἐπετηρίδος δρ. 15.792. Οὕτως ἀντεμετωπίσθησαν αἱ δαπάναι συντηρήσεως τῆς Ἑταιρείας.

3) Ἡ ἐξασφάλισις πόρων πρὸς ἔκδοσιν τῆς Ἐπετηρίδος. Πρὸς τοῦτο ἔδωκαν: α΄) ἡ Πάγκειος Ἐπιτροπή, ἐνεργείαις τοῦ ἑταίρου κ. Φ. Δραγούμη, δρ. 120.00· β΄) ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, εἰσηγουμένου τοῦ ἡμετέρου συμβούλου κ. Γ. Βέλτσου, δρ. 15.000, καὶ γ΄) τὸ Βασιλικὸν Ἵδρυμα Ἐρευνῶν, πρὸς ὃ προσωπικῶς ἀπηυθύνθη ὁ διευθυντὴς τοῦ περιοδικοῦ, δρ. 35.000, ὧν αἱ 15.000 εἰσεπράχθησαν ἐντὸς τῆς χρήσεως, αἱ δ᾿ ὑπόλοιπαι ἐντὸς τοῦ 1960. Ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν ἐψήφισε καὶ ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία, ἐνεργείαις τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν προέδρου κ. Π. Πουλίτσα, τὸ ποσὸν δρ. 25.000, ὅπερ καὶ εἰσεπράχθη ἤδη ἐντὸς τοῦ 1960. Αἱ εἰσπράξεις ἀπό τε τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς προβλέπονται καὶ διὰ τὸ 1960. Ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως νομίζομεν ὅτι τὸ Δ. Συμβούλιον κατώρθωσε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὰς δαπάνας τῆς Ἑταιρείας, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἔκδοσιν τοῦ τόμου ΚΘ΄ (1959), καὶ νὰ ἔχῃ ἀπόθεμα ἐκ τοῦ ὁποίου νὰ δύναται νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὴν λειτουργίαν αὐτῆς (ἐνοίκια κλπ. συναφῆ ἔξοδα).

4) Ἡ ὀργάνωσις τῶν ὁμιλιῶν τῆς Ἑταιρείας, αἵτινες (ἐλλείψει ἰδίας αἰθούσης) ἐνεσωματώθησαν εἰς τὰς διαλέξεις τοῦ Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου τῆς γεραρᾶς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τοῦ Λαοῦ, τὸ προεδρεῖον καὶ Δ.Σ. τῆς ὁποίας καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστοῦμεν διὰ τὴν φιλόφρονα ἀπέναντι ἡμῶν στάσιν αὐτοῦ. Οὕτω ὡμίλησαν κατὰ τὴν χειμερινὴν περίοδον 1959-1960, ὁ γενικὸς γραμματεὺς κ. Νικ. Β. Τωμαδάκης τὴν μὲν 26ην Νοεμβρίου ἔχων ὡς θέμα «Ἡ Βυζαντινὴ Κρήτη», τὴν δὲ 17ην Δεκεμβρίου «Περὶ τοῦ δευτέρου ὕμνου τοῦ Ρωμανοῦ εἰς τὴν Γέννησιν». Ὁ ταμίας κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης τὴν 28ην Ἰανουαρίου 1960 «Περὶ τῆς δημώδους ἡρωϊκῆς ποιήσεως τῶν Βυζαντινῶν», τέλος δὲ τὴν 7ην Ἀπριλίου 1960 ὁ κ. Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος «Περὶ τῆς διὰ τῆς Τέχνης αἰσθητοποιήσεως τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου» (μετὰ προβολῶν εἰκόνων).

Παραλλήλως ὁ γεν. γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κ. Ν. Β. Τωμαδάκης ἀντεπροσώπευσεν αὐτὴν εἰς τὰς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀπὸ 11-15 Νοεμβρίου 1959 ἑορτὰς ἐπὶ τῇ ἑξακοσιοστῇ ἐπετείῳ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἐν συνεχείᾳ δὲ μετέβη εἰς Κοζάνην, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου καὶ ἡμετέρου ἑταίρου κ. Διονυσίου, ὅπου ἐνώπιον πυκνοῦ ἀκροατηρίου ὡμίλησε τὴν 17ην Νοεμβρίου «περὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν παραδόσεως».

Αἱ προγραμματισθεῖσαι κατὰ τὸ 1959 διαλέξεις τῶν ἐπιτίμων ἡμῶν Ἑταίρων κ.κ. G. Moravcsic καὶ C. Giannelli δὲν ἐγένοντο, τοῦ μὲν πρώτου ἀναβαλόντος τὴν εἰς Ἑλλάδα ἔλευσιν, τοῦ δὲ δευτέρου καὶ μετὰ τὴν ἀναβολὴν τοῦ ταξιδίου του ἀποθανόντος αἰφνιδίως.

5) Ἡ ἔκδοσις τῆς Ἐπετηρίδος, τῆς ὁποίας μὲ ποιάν τινα καθυστέρησιν ἐπροχώρησεν ἡ τύπωσις τοῦ ΚΘ', 1959, τόμου, συντελεσθεῖσα περὶ τὰ μέσα Μαΐου 1960. Ὁ τόμος ἐκ 35 τυπογρ. φύλλων περιέλαβεν ἀξιολόγους μελέτας, τὸ πρῶτον μέρος τοῦ καταλόγου χει/φων Καυσοκαλυβίων, βιβλιοκρισίας, βιβλιογραφίαν καὶ ἄλλην ἀξιόλογον ὕλην. Καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἡ Ἐπετηρὶς ἀντηλλάγη μὲ πλῆθος περιοδικῶν, ἐστάλησαν δὲ πρὸς αὐτὴν πολλὰ βιβλία πρὸς κρίσιν.

Τὴν 3ην Δεκεμβρίου 1959 ἀνηγγέλθη ἡμῖν ὁ θάνατος τοῦ ἐν Ρώμῃ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας καὶ Ἱστορίας Ciro Giannelli, ἐπιτίμου ἑταίρου ἡμῶν, ἐπισυμβὰς ἐκ καρδιακῆς προσβολῆς. Ὁ ἀείμνηστος συνάδελφος ὑπῆρξεν ἐξαίρετος παλαιογράφος καὶ διαπρεπὴς βυζαντινολόγος, ἔτι δὲ καὶ θερμὸς φιλέλλην, ὁμιλῶν καὶ γράφων ἀπταίστως καὶ τὴν νεοελληνικὴν γλῶσσαν, ἐπεσκέφθη δ' ἐπανειλημμένως τὴν Ἑλλάδα ἐπρόκειτο δὲ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος νὰ ἐπανίδωμεν αὐτόν. Ὁ θάνατός του εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡλικίας του ἐνέπλησεν ἡμᾶς λύπης καὶ διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ διακεκριμένου ἐπιστήμονος καὶ διότι ἀνηρπάγη προώρως ἐκ μέσου ἡμῶν θερμὸς φίλος τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, ἄριστα γνωρίζων τὰ κατὰ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Τέλος τὴν 23ην Ἰανουαρίου 1960 ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν πλήρης ἡμερῶν ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκός, συνεργάτης δὲ τῆς Ἐπετηρίδος Κωνσταντῖνος Ἄμαντος, διαπρεπὴς ἱστορικὸς καὶ μελετητὴς τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ μεταβυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, τιμήσας διὰ τῆς διδασκαλίας του καὶ τῶν ἐργασιῶν του τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην.

Τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν εἴη αἰωνία ἡ μνήμη.

Ὁ σεβαστὸς πρόεδρος τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κ. Παν. Πουλίτσας, ἀσθενήσας κατ' Ἀπρίλιον 1959 ἀπέσχεν ἔκτοτε τῶν καθηκόντων αὐτοῦ. Ἡ Ἑταιρεία ἡμῶν εὐχαρίστως εἶδεν ἀποκατασταθεῖσαν τὴν ὑγείαν τοῦ κ. προέδρου καὶ εὔχεται αὐτῷ βίον πολυχρόνιον καὶ πλήρη ἐνεργείας.

Κατὰ τὸ ἐτήσιον διάστημα 1959 - 1960 ἐνεγράφησαν 10 ἑταῖροι, ὧν 8 τακτικοὶ καὶ 3 ἀντεπιστέλλοντες, διεγράφησαν δὲ τῇ αἰτήσει των 2.

Ταῦτα εἶναι, φίλοι Ἑταῖροι, τὰ πεπραγμένα τῆς Ἑταιρείας ἡμῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ὁ δὲ ταμίας τῆς Ἑταιρείας κ. Γ. Κ. Σπυριδάκης θὰ ἀναγνώσῃ τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ 1959.

Ὁ Πρόεδρος
καὶ ἀ.α.
ΑΝ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Ὁ Γεν. Γραμματεὺς
Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΧΡΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1959

ΕΣΟΔΑ

		Δρχ.
1. Ὑπόλοιπον ἐκ τῆς οἰκονομικῆς χρήσεως τοῦ ἔτους 1958		42.590.15
2. Ἐκ συνδρομῶν τῶν ἑταίρων		13.379
3. Ἐκ πωλήσεων τόμων τῆς Ἐπετηρίδος		15.792
4. Ἐκ τόκου καταθ. τῆς Ἑταιρείας ἐν τῇ Ἐθν. Τραπ. Ἑλλάδος ἔτ. 1958		1.843
5. Ἐκ χορηγιῶν :		
α') Τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας	15.000	
β') Τῆς Παγκείου Ἐπιτροπῆς	12.000	
γ') Τοῦ Συμβολαιογραφικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν	3.000	30.000
6. Ἐνίσχυσις τοῦ Βασιλ. Ἱδρύματος Ἐρευνῶν (α' δόσις)		15.000
7. Συμμετοχὴ τῆς Ἑταιρείας εἰς τὰ κέρδη τῶν Κρατ. Λαχείων δυνάμει τοῦ ἀπὸ 2/5/59 Β. Δ/τος		50.000
Σύνολον		168.604.15

ΔΑΠΑΝΑΙ

	Δρχ.
1. Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ ἐκτυπώσεως τοῦ ΚΗ' τόμ. τῆς Ἐπετηρίδος	17.103
2. Ἐξόφλησις τοῦ λογαριασμοῦ προμηθείας χάρτου διὰ τὸν ΚΗ' τόμον τῆς Ἐπετηρίδος καὶ προκαταβολὴ ἔναντι ἀξίας τοῦ χάρτου διὰ τὸν ΚΘ' τόμον	14.550
3. Δι' ἐκτύπωσιν καὶ βιβλιοδεσίαν τοῦ ΚΘ' τόμου τῆς Ἐπετηρίδος	22.000
4. Διόρθωσις τυπογραφ. δοκιμίων τῆς Ἐπετηρίδος καὶ κατασκευὴ μεταλλογραφημάτων	2.602
5. Ἀμοιβαὶ τρίτων (ποσοστὸν εἰσπράκτορος συνδρομῶν τῶν ἑταίρων, ταξινόμησις τῆς Μυστακιδείου Βιβλιοθήκης, ἔντυπα, ταχυδρομικὰ ἔνσημα, φιλοδωρήματα κλπ.)	7.282
6. Χαρτοσήμανσις τῶν δικαιολογητικῶν ἀποδείξεων εἰσπράξεων καὶ πληρωμῶν τοῦ ἔτους 1958	264
7. Ἐνοίκια (ἀποθήκης τῆς Ἐπετηρίδος καὶ τῶν γραφείων τῆς Ἑταιρείας) ὡς καὶ ἄλλαι γενικαὶ δαπάναι λειτουργίας τοῦ μεγάρου στεγάσεως τῶν Γραφείων τῆς Ἑταιρείας	18.853.90
8. Μεταφορὰ τῆς Ἐπετηρίδος (τόμ. Α' - ΚΖ') καὶ τῆς Μυστακιδείου Βιβλιοθήκης εἰς τὰ νέα γραφεῖα τῆς Ἑταιρείας	4.066.50
9. Κατασκευὴ ξυλίνων Βιβλιοθηκῶν καὶ ἐπίπλων εἰς τὸ γραφεῖον	16.250
Σύνολον	102.971.40
Ὑπόλοιπον εἰς νέον, μετρητὰ καὶ καταθέσεις παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ Ἑλλάδος	65.632.75
Σύνολον	168.604.15

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Δεκεμβρίου 1959
Ὁ Ταμίας
ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΙΔΡΥΤΑΙ

ΑΜΠΟΤ Ε.
ΒΟΛΙΔΗΣ Θ. †
ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ Ι. †
ΔΑΡΑΛΕΞΗΣ Χ. †
ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Π. †
ΖΕΡΒΟΣ Ι. †
ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΗΛΙΑΔΟΥ ΕΥΦΗ †
ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠ.
ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ ΕΥΑΓΓ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Ν.
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. Δ. †
ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ ΤΟΥΛΑ
ΚΟΥΚΟΥΛΕ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ †
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Φ. †
ΛΑΜΠΙΚΗΣ Β. †
ΛΟΥΚΙΔΗΣ Γ.
ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Π.
ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ ΓΡ. †
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ. †
ΣΑΡΟΓΛΟΥΣ Π. †
ΣΙΜΩΝΙΔΗΣ Β.
ΣΚΟΥΤΑΡΗ ΝΕΛΛΗ †
ΤΙΠΑΛΔΟΣ Γ. †
ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ. †

ΜΕΓΑΛΟΙ ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
† ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΔΕΛΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ †
Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
Ο ΔΗΜΟΣ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΛΑΜΠΙΚΗ ΣΟΦΙΑ
ΛΑΜΠΙΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ †
ΟΙΚΙΑΔΗΣ ΜΙΧ. †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ †
ΜΠΕΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ
ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠ. ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΠΑΓΚΕΙΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΤΟ ΠΑΝΕΠ. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΡΑΚΤΙΒΑΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ
ΧΩΡΕΜΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ †

ΕΥΕΡΓΕΤΑΙ

ΤΟ ΑΘΗΝΗΣΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΑΚΙΛΟΓΛΟΥΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΑΜΠΟΤ ΕΥΓΕΝΙΑ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ †
ΔΕΛΤΑ ΠΗΝΕΛΟΠΗ †
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΚΑΜΠΑΝΗΣ ΛΕΩΝΙΔΑΣ †
ΚΑΣΔΑΓΛΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ †
ΚΟΡΚΟΔΕΙΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ ΦΑΙΔΩΝ †
ΚΤΕΝΑ ΟΛΓΑ †
ΛΑΪΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ
† ΑΡΧ. ΛΙΑΝΑΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ †
ΛΟΒΕΡΔΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
MILLER WILLIAM †
ΝΟΜΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ
ΠΟΥΡΗΣ ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ
ΡΟΥΣΣΟΣ ΝΙΚΗΤΑΣ †
ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ ΞΕΝΟΦΩΝ †
ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΡΙΚΟΓΛΟΥ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΧΩΡΕΜΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΔΩΡΗΤΑΙ

ΒΕΛΙΣΣΑΡΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΓΕΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ †
ΕΥΓΕΝΙΔΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ
ΘΕΟΔΩΡΑΚΑΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ †
ΙΓΓΛΕΣΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ †
ΚΑΜΠΕΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΚΑΡΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
† Ο ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ †
ΚΥΤΙΚΑΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ †
ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ
ΠΑΠΑΘΕΟΛΟΓΟΥ ΣΤΕΡΓΙΟΣ

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Πρόεδρος
† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †

Ἀντιπρόεδροι
Ι. Μ. ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ †

Γεν. Γραμματεύς
ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ †

Ταμίας
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΙΠΑΛΔΟΣ †

Σύμβουλοι

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΣ †
ΣΠΥΡΟΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΙΜΙΛΙΑ ΚΑΛΛΙΓΑ †
ΝΙΚ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝ. Δ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ †
ΑΡΙΣΤ. ΚΟΥΖΗΣ
† ΑΡΧ. ΧΡ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ †
Κ. Ν. ΡΑΔΟΣ †
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

ΤΟ ΝΥΝ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ

Πρόεδρος
ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Ἀντιπρόεδροι
ΟΡΛΑΝΔΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ
ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ

Γεν. Γραμματεύς
ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β.

Ταμίας
ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ.

Σύμβουλοι

ΒΕΛΤΣΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
ΓΚΙΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ
ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
ΖΕΠΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Ι.
ΖΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ.
ΚΟΛΙΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Τ.
ΚΟΡΡΕΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ
ΜΕΓΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α.
ΜΠΟΝΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΦΩΤΙΑΔΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ

ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΙΜΑ

† Ο ΑΘΗΝΩΝ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ †
† Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΙΟΣ †
ALBERTONI ALDO †
ANASTASIJEVIĆ DRAG. †
BABINGER FRANZ
BǍNESCU N.
BENEŠEVIĆ V. †
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΕΛ. †
BRECCIA EV.
BRÉHIER L. †
BROUWER FRANC. DE SIMONE †
BURY J. B. †
BYRON R. †
CADAFALCH J. P. †
COLLINET PAUL †
DAIN A.
DANIÉLOU JEAN
DARKÓ E. †
DAWKINS R. M. †
DELEHAYE HIPPOL. †
DIEHL CHARLES †
DÖLGER FR.
EBERSOLT J. †
EHRHARD ALBERT †
FERRARI DALLE SPADE GIAN. †
GERLAND E. †
GIANNELLI CIRO †
GRÉGOIRE HENRI
GUILLAND RODOLPHE
JERPHANION GUIL. DE †
HALKIN FR.
HEISENBERG A. †
HESSELING D. †
HOFMANN GEORG †
IORGA N. †
KURTZ ED. †
LAURENT VIT.
LEMERLE PAUL
LOENERTZ R.-J.
MARSHALL F. H.
MERCATI SILVIO GIUSEPPE
MERTEN ERICH
MILLER WILLIAM †
MILLET G. †
MORAVCSIK G.
MURATI FR. †
ΜΥΣΤΑΚΙΔΗΣ Β. Α. †
NOAILLES PIERRE DE †
PALMIERI AUR. †
PAVOLINI PAOLO †
PERNOT H. †
† Ο ΠΡΟΥΣΗΣ ΔΩΡΟΘΕΟΣ †
RODD SIR RENNELL
ΡΟΥΣΣΟΣ ΔΗΜΟΣΘ. †
SCHELTEMA H.
SCHLUMBERGER G. †
Α.Μ. ΧΑΪΛΕ ΣΕΛΑΣΙΕ
SOKOLOV I. †
STRZYGOWSKI JOS. †
TAFRALI O. †
USPENSKIJ F. †

ΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Α΄ ΤΑΚΤΙΚΑ

Ἀγαπητὸς Γεώργιος
Ἀθανασιάδης - Νόβας Γεώργιος
Ἀλεξόπουλος Γεώργιος
Ἀλιβιζᾶτος Γεράσιμος
Ἄμποτ Εὐγενία
Ἀνδρικοπούλου Ἀσπασία
Ἀντωνακάκης Γεώργιος
Ἀντωνοπούλου - Δανιὴλ Ἥβη
Ἀποστολᾶτος Σπῦρος
Ἀραβαντινὸς Γ.
Ἀρβιλιᾶς Κωνσταντῖνος
Ἀτέσης Βασίλειος

Βάλληνδας Πέτρος
Βάλληνδας Στυλιανὸς
Βάρτσος Ἰωάννης
Βασιλείου Σπῦρος
Βασιλικοπούλου Ἁγνὴ
Βέλλας Βασίλειος
Βελουδίου Μαρία
Βέλτσος Γεώργιος
Βερναρδάκης Κωνστ.
Βλασόπουλος Γεώργ.
Βουκίδης Τιμολέων
Βρανούσης Λέανδρος

Γαβαλᾶς Ἀναστάσιος
Γαλάτης Στέφανος
Γερουλᾶνος Ἰωάννης
Γερωνυμάκης Ἀντώνιος
Γκητᾶκος Μιχαὴλ
Γκίκας Χαράλαμπος
Γκίνης Δημήτριος

Δασκαλάκης Ἀπόστολος
Δασκαλόπουλος Νικόλαος
Δημάκης Ἰωάννης
Δημακοπούλου Φωφὼ
Δημαρᾶς Ἰωάννης
Δημαρᾶς Κωνσταντῖνος
Δοανίδου Σοφία
Δοβλέτης Γεώργιος
Δραβίλλας Γεώργιος
Δραγούμης Φίλιππος

Ἐλεόπουλος Νικηφόρος
Ἐλευθερουδάκης Κωνσταντῖνος

Ζακυθηνὸς Διονύσιος
Ζαλοκώστας Κωνσταντῖνος
Ζαλοκώστας Χρῖστος
Ζαμπατῆς Ἐμμ.
Ζέπος Παναγιώτης
Ζούβας Παν. Δ.
Ζουμπουλίδης Νικόλαος
Ζώρα Πόπη
Ζώρας Γεώργιος

Θέμελης Χρυσόστομος
Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης
Θεοφανίδης Ἰάσων
Θεοχάρη Μαρία Σ.
Θεοχάρης Κωνσταντῖνος
Θρουβάλας Ἀντώνιος

Καλβοκορέσης Δημήτριος
Καλλαντζῆς Εὐστράτιος
Καλλιγᾶς Μαρῖνος
Καλποῦζος Ἰωάννης
Καμπανάκης Ἰωάννης

Καναρέλλη Νίτσα
Κανδρῆς Εὐθύμιος
Καπερώνης Νικόλαος
Καραναστάσης Ἀναστάσιος
Καργιωτάκης Νικόλαος
Καρώνης Δημήτριος
Κασιμάτης Γρηγόριος
Κασκαμπᾶς Ἰωάννης
Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος
Κόλιας Γεώργιος
Κολοκοτρώνης Βλαδίμηρος
Κομίνης Ἀθανάσιος
Κονιδάρης Γεράσιμος
Κοντολέων Νικόλαος
Κορρὲς Στυλιανὸς
Κοτζιᾶς Δαμασκηνὸς
Κούζης Ἀριστοτέλης
Κούκκου Ἑλένη
Κουκουλὲς Ἰωάννης
Κουρμούλης Γεώργιος
Κούρσης Νικόλαος
Κουτσιλιέρης Ἀνάργυρος
Κουτσοκώστα Δάφνη
Κουτσοῦκος Μανόλης
Κουτσοχέρας Στάθης
Κρεκούκιας Δημήτριος
Κρητικὸς Παναγιώτης
Κυριαζοπούλου Μαρία
Κυριαζοπούλου Παναγιώτα
Κυριάκης Κυριάκος
Κυριακόπουλος Κ.
Κωνσταντόπουλος Νικόλαος
Κωτούλας Κωνσταντῖνος

Λαζαρῆς Θεόδωρος
Λαμψίδης Ὀδυσσεὺς
Λαχανᾶς Βασίλειος
Λειβαθηνὸς Διονύσιος
Λιβαδάρας Νικόλαος
Λιβεριάδης Εὐελπίδης

Μαμώνη Κυριακὴ
Μανάφης Κωνστ.
Μανδηλαρᾶς Βασίλειος
Μανῆς Εὐάγγελος
Μανουηλίδης Στέφανος
Μανούσακας Μανοῦσος
Μαργαρίτης Ἀλκιβιάδης
Μαρινᾶτος Σπυρίδων
Μαρκουΐζος Ἰωάννης
Ματθίας Ἀνδρέας
Ματορῖκος Παναγιώτης
Μάτσης Νικόλαος
Μαυρομμάτης Κωνσταντῖνος
Μαυρομμάτης Χαράλαμπος
Μέγας Γεώργιος
Μελισσουργὸς Ἠλίας
Μενέγας Σπῦρος
Μιράσγεζης Δημοσθένης
Μιχαὴλ Θεόδωρος
Μουσούρης Σπῦρος
Μουτούση Ἀντιγόνη
Μπαλόγλους Σοφοκλῆς
Μπάρλα Χαρίκλεια
Μπαρμπάτη - Βάρτσου Εὐθαλία
Μπίτζιος Κωνσταντῖνος
Μπόνης Κωνσταντῖνος
Μπουγκέας Σπυρίδων
Μπουμπουλίδης Φαίδων
Μπουσούλας Νικ.
Μπρατσιώτης Παναγιώτης

Ναουμίδης Μᾶρκος
Νειάδας Βασίλειος
Νικολαΐδης Σοφοκλῆς
Νικολόπουλος Παναγιώτης
Νομικὸς Γεώργιος

Ξανάλατος Διογένης
Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας
Ξύδης Θεόδωρος

Οἰκονόμου Μαρία
Οἰκονόμου Παναγιώτης
Ὀλυμπίου Μαρίκα
Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος

Πάγκαλος Δημήτριος
Παναγιωτᾶκος Παναγιώτης
Παναγόπουλος Ἰωάννης
Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος
Παπανδρικόπουλος Γεώργιος
Παπαντωνίου Ἀγησίλαος
Πατριαρχέας Παναγιώτης
Παυλόπουλος Κανάρης
Πέππα Ἀδαμαντία
Πέρδικας Παναγιώτης
Πέτροβιτς Νατάλης
Πετρόπουλος Δημήτριος
Πλακίδης Σταῦρος
Πολίτου Δανάη
Πουλίτσας Παναγιώτης
Ποῦλος Ἰωάννης
Πουρῆς Μιλτιάδης

Ράμφος Ἰωάννης
Ραφτόπουλος Γεώργιος
Ρόκας Γεώργιος
Ρωμαῖος Κωνσταντῖνος

Σαββίδου Σοφία
Σαραντῆς Μιλτιάδης
Σαρρῆς Ἀλέξανδρος
Σεργόπουλος Γεώργιος
Σερπιέρης Ἰω. Βαπτιστὴς
Σιμωνίδης Βασίλειος
Σιφναῖος Τάκης
Σμπαρούνης Ἀθανάσιος
Σούρλας Κίμων
Σοφιανόπουλος Λεωνίδας
Σπυριδάκης Γεώργιος Κ.
Σταθόπουλος Ἰωάννης
Σταθοπούλου Ἐλευθερία
Σταματιάδου Εἰρήνη
Σταμίρης Γεώργιος
Σταυρόπουλος Ἰάσων
Στεφανάκης Κωνσταντῖνος
Στεφανίδης Μάνος
Στίκας Εὐστάθιος
Στρατηγὸς Ἀναστάσιος
Στράτος Ἀνδρέας
Σωτηρίου Γεώργιος
Σώτροπος Γεώργιος
Σωφρονόπουλος Γεώργιος

Ταρσούλη Ἀθηνᾶ
Τεγοπούλου Ἀλεξάνδρα
Τραυλὸς Ἰωάννης
Τρεμπέλας Παναγιώτης
Τρουλλινὸς Ἐμμανουὴλ
Τσαλίκης Κωνσταντῖνος
Τσάλλη Μίνα
Τσαμαδοῦ Χριστίνα
Τσαντίλης Περικλῆς
Τσάτσος Θεμιστοκλῆς
Τσάτσος Ἰωάννης
Τσολοδῆμος Ἀθανάσιος
Τωμαδάκης Νικόλαος

Φαρλέκας Ἐμμανουὴλ
Φραγκούλης Γεώργιος
Φουρκιώτης Κωνσταντῖνος
Φωτιάδης Εὐάγγελος

Χατζηγιαννάκης Δημοσθένης
Χατζηθεοδώρου Ἀντιγόνη
Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ
Χατζηνικολάου Ἄννα
Χατζηπάνος Πάνος
Χατζῆς Παναγιώτης
Χατζηχρονόπουλος Παναγιώτης
Χριστοφιλόπουλος Ἀναστάσιος

Β' ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ

Βαφείδης Σάββας
Βεζανῆς Λεωνίδας
Βλάχος Παναγιώτης
Βουλγαρίδης Ἰωάννης

Γκιουζέλογλου Καλλίνικος
Γρίβας Κωνσταντῖνος
Γριτσόπουλος Τάσος

Δάμτσας Νικόλαος
Δαπόλας Φραγκῖσκος
Δρανδάκης Ν. Β.

Ἐξερτζόγλου Νικόλαος
Ἐφραιμίδης Στέφανος

Ζάκος Γεώργιος

Θεοφανείδης Θεοφ.
Θεοχάρης Δημ.

Καλούμενος Δημήτριος
Κατσουρὸς Ἀντώνιος
Καψωμένος Στυλιανὸς
Κουντούρης Χρῖστος
Κούρνιας Κωνσταντῖνος
Κριαρᾶς Ἐμμανουὴλ
Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος
Κωνσταντῖνος Εἰρηνουπόλεως

Μέντζος Θεοφάνης †
Μιρμίρογλου Βλαδίμηρος
Μούτσογλου Σταῦρος
Μουτσόπουλος Νικ.
Μυστακίδης Ἀθανάσιος

Νομίδης Μιλτιάδης

Πάλλας Δημήτριος
Πανταζόπουλος Νικόλαος
Πατριαρχέας Γεώργιος
Πελεκανίδης Στυλιανὸς
Πρεμετίδης Γαβριὴλ

Σγουρδαίου Πολῖνα
Σιδερίδης Παναγιώτης
Σιμαλαρίδου Αἴγλη
Σοφιανὸς Δημήτριος

Τούντας Νικόλαος

Χαβιαρόπουλος Δημήτριος
Χόλλεμπαχ Γεώργιος

Ψαριανὸς Διονύσιος
Ψυχογιὸς Κωνσταντῖνος

RÉSUMÉ DU VOLUME XXIX, 1959

N. B. Tomadakis, Recherches sur Joseph Bryennios, pp. 1-33.

Dans la première partie l'auteur traite la question des συνείσακτοι, c'est-à-dire des femmes concubines, qui vivaient avec des ecclésiastiques non mariés, dans les îles de Crète et de Chypre, question qui a beaucoup preoccupé Joseph Bryennios dans les deux îles et qui fut la cause de son éxil de Crète. Dans la seconde partie il est question de quelques problèmes chronologiques concernant la vie et l'œuvre de Bryennios. L'auteur modifie certaines de ses opinions exprimées en 1947 dans son livre «Ὁ Ἰωσὴφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη» et discute sur les relations de Bryennios avec Demétrios Cydonés et Nicolas Cabasilas. En appendice, l'auteur réproduit (améliorés) des textes concernant ces deux sujets et éclairant l'attitude de la Grande Église en ce qui concerne particulièrement la question des συνείσακτοι.

Du même, Termes hymnologiques des poètes, p. 34.

L'auteur rassemble des passages, tirés de divers mélodes et hymnographes, d'où il fait ressortir la terminologie employée par ceux-ci et concernant la poésie ecclésiastique de Byzance.

R. Guilland, Études sur l'histoire administrative de l'empire Byzantin. Les termes désignant le commandant en chef des armées byzantines (en français), pp. 35-77.

H. J. Scheltema, Κυλίστρα (en français), pp. 78-80.

Rad. Katičić, La connaissance de l'antiquité et l'esprit épique dans l'« Alexiade » d'Anne Comnène, pp. 81-86.

L'auteur a déjà soutenu, dans une étude publiée dans le 27ème volume de la présente revue (pp. 213-223), que le caractère homérique de l'« Alexiade » d'Anne Comnène n'est pas dû simplement à l'or-

nementation extérieure du style de passages homériques, mais il trouve son explication dans la mentalité héroïque de l'aristocratie féodale des 11e - 12e siècles. Cette interprétation ne fut pas acceptée par le prof. Fr. Dölger, qui a prétendu que nous avons simplement affaire à la connaissance de l'antiquité, prossédée par la princesse et historienne byzantine. L'auteur, revenant sur le sujet, insiste sur son opinion et il n'accepte pas que la connaisance de l'antiquité peut être identifiée à l'humanisme. Il apporte des passages rhétoriques de la même époque (de Chrysovergis, p. ex.), qui, malgré leur style archaïsant, n'ont pas un caractère épique, tel que l'ouvrage d'Anne Comnène.

Gerasime Micragiannanitis (moine), Catalogue de manuscrits de la bibliothèque de Κυριακὸν de la scite de Sainte-Anne, sur le Mont Athos, pp. 87 - 192.

L'auteur a décrit, en 1934, les manuscrits de cette scite, tant ceux déjà décrits par Sp. Lambros (dont il offre une description plus détaillée), que ceux qui n'ont pas été catalogués jusqu'à cette année. Du catalogue ainsi constitué est publiée ici la première partie (nos 1 - 103).

Marie Théocharis, L'«Endyté» de Saint-Marc (de Venise), pp. 193 - 202.

Il s'agit d'un voile liturgique conservé au Musée de St Marc et portant une épigramme en langue grecque. Le voile brodé d'or figure les deux archanges Michel et Gabriel. L'auteur de cet article essaie d'identifier la personne du donateur citée par l'inscription: ce serait Constantin Comnène-Ange, fils du despote d'Epire Michel Ier, personnage obscur dans l'histoire du despotat. Une pièce d'archives semble confirmer cette hypothèse et apporte quelques précisions sur la datation du voile (1210 - 1230). L'étoffe revêt une importance toute particulière par le fait qu'elle constitue le premier exemple d'«endyté» au dessus d'autel byzantin, parvenu jusqu'à nous, cette espèce de voile nous étant connue jusqu'ici uniquement par les textes.

M. Manoussakas, Recueil de documents vénitiens concernant la conspiration de Siphis Vlastos en Crète (1453 - 1454) et les événements suivants, pp. 203 - 272.

Ce recueil contient 51 documents, inédits pour la plupart, concernant cette tentative de révolution en Crète, organisée aussitôt après la chute de Constantinople. Le texte de chacun est précédé d'un résumé et d'une notice bibliographique. Pour dix de ces documents (déjà édités ou dont le texte est perdu) n'est donné que le résumé.

Ce recueil fait partie du livre recemment publié par le même auteur sous le titre «Ἡ ἐν Κρήτῃ συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ (1453 - 1454) καὶ ἡ νέα συνωμοτικὴ κίνησις τοῦ 1460-1462» (Athènes, 1960 pp. 89 - 155).

Const. Merentitis, Le juif Artapanos et son œuvre, pp. 273 - 321.

C'est la seconde partie de l'étude, dont la première partie a été publiée dans le vol. 27 (1957), pp. 292 - 339 de cette revue. Il s'agit d'un commentaire linguistique, philologique et religieux de textes appartenant à la littérature hellénistique.

Dicéos V. Vayacacos, De quelques noms de lieu dans l'île d'Ithaque. I. Le nom Ithaque au moyen âge et à l'époque moderne. II. Poli, Arcoumanai - Alcomenai, Jérusalem (Πόλι, 'Αρκουμαναὶ - 'Αλκομεναί, 'Ιερουσαλήμ), pp. 322 - 348.

Dans une brève introduction l'auteur cite des passages anciens, où on trouve le nom Ithaque, ainsi que des opinions des écrivains sur son étymologie. Ensuite, dans la première partie de son étude, il examine les dénominations différentes de l'île d'Ithaque, à partir de l'époque médievale jusqu'à nos jours (*Thiaki*, f. ou n., *Thacoú*, *Fiáki*, *Val di Compare*, *Cefalonia piccola*, *Anticefalonia*, *Vathi*, *Chora*: *Θιάκη*, ἡ, *Θιάκι*, τό, *Θακοῦ*, *Φιάκι*, *Val di Compare*, *Cefalonia piccola*, *Anticefalonia*, *Βαθύ*, *Χώρα*) et il précise la date de chacune de ces dénominations. En examinant surtout la dénomination *Val di Compare*, connue déjà depuis l'an 1104, l'auteur croit qu'elle provient de *comparía*, *compária*, *comvárion* - *κουμπαρία*, *κουμπάρια*, *κουμβάριον*, nom donné à une certaine espèce de bateau de l'époque byzantine, connue aussi des pirates Sarrasins. Selon l'auteur, l'île prit ce nom, soit parce que ces bateaux de pirates trouvaient souvent asile dans son port, soit parce que la mer entre Céphalonie et Ithaque était souvent le champs de circulation et des invasions des pirates; aucun rapport ne peut exister entre ce nom de l'île et le nom grec *compare* (*κουμπάρος* = *parrain, compère*), comme on raconte dans une tradition populaire.

Dans la deuxième partie de l'étude, l'auteur examine les noms *Poli*, *Arcoumanai - Alcomenai* et *Jérusalem* (*Πόλι*, *'Αρκουμαναὶ* - *'Αλ-*

κομεναί, Ἱερουσαλήμ); quant au nom Arcomenai, il apporte des témoignages des auteurs grecs; en ce qui concerne le nom de la ville Jérusalem, il cite un passage d'Anne Comnène (Aléxias I, p. 197-198, éd. Reiffersheid) et, en discutant les opinions des auteurs précédents au sujet de la place de cette ville, il croit que Jérusalem était située dans l'île d'Ithaque et précisément au cite appellé aujourd'hui *Poli (Πόλι).*

Dém. S. Ghinis, Une correction à un passage des «Basiliques», pp. 349-350.

Nic. Matsis, Observations critiques sur la «Πεῖρα» d'Eustache le Romain, pp. 351-366.

Les corrections proposées (sur l'édition de Zachariae) sont appuyées par d'autres sources, et notamment l'« Hexabible » d'Harménopoulos et les « Commentaires » d'Eustache.

T. A. Gritsopoulos, Cyrille V, patriarche de Constantinople, pp. 367-389.

Étude biographique sur ce patriarche de Constantinople (1748-1751 et 1752-1757), qui a joué un rôle important pendant une periode de querelles ecclésiastiques violentes.

Nic. Moutsopoulos, Les monastères voisins de Tripolitsa, pp. 390-444.

Il s'agit des monuments suivants: 1) Du monastère de la Dormition de la Vierge Gorgoépicoos, à Tsipianá; 2) de l'église de l'Assomption, à Tsipianá; 3) du monastère de Saint-Nicolas à Varsai; et 4) du monastère de la Dormition de la Vierge, nommé monastère de Épano Chrépa. Ces monuments sont examinés surtout du point de vue de l'architecture. Plusieurs photographies, plans etc. sont publiés, ainsi que des inscriptions. Des renseignements historiques y sont ajoutés.

G. Stamiris, Corrections au Catalogue des chrysobulles de Lavra, pp. 445-448.

Remarques sur l'édition faite par A. Guillou.

Nécrologies:

D. A. Zakythinos, Constantin Amantos, pp. 449-455.
N. B. Tomadakis, Ciro Giannelli, pp. 455-457.

Comptes-rendus de divers livres, faits par Sophie Papadimitriou, Dém. Ghinis, Tassos Gritsopoulos, N. Livadaras, R. Katičić, Chr. Patrinelis, C. Manafis, Marie Théocharis, pp. 458-511.

Bibliographie 1959, par D. Pangalos, pp. 512-521.
Informations, pp. 522-530.
Bilan de la Société pour l'année 1959, pp. 532-535.
Tables, pp. 536-542.
Résumé du volume XXIX, pp. 543-547.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ο ΠΑΡΩΝ ΤΟΜΟΣ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ
ΕΝ ΤΩ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΩ ΜΥΡΤΙΔΗ
ΤΗΝ 20ὴν ΜΑΪΟΥ 1960

Ἐξεδόθη ἐπιμελείᾳ Καθηγητοῦ Ν. Β. Τωμαδακη